વર્ષ ૩૨ અંક ૧ એપ્રિલ ૧૯૯૧

તંત્રી ઈશ્વરલાલ મા. દવે

સંચય કરો

	૩ ક ૫ ન પ ર	વ્યાજનો દર	
૧	૧૦ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય યોજના બચત સર્ટિફિકેટ	૫૪	૮
	૭ વર્ષીય ટ્રેઝરી બચત ડીપોઝીટ સર્ટિફિકેટ	૪	૮૬
૩	૫ વર્ષીય એન્યુઈટી સર્ટિફિકેટ	૪૨૫	૮
૪	ટપાલ કચેરીની બચત બેંક ખાતા		૮
૫	ટપાલ કચેરી ૫ વર્ષીય ખાતા		૮૬
	ડીપોઝીટ યોજના ૬ વર્ષ	૮	૮૬
૬	ઈનામી બોન્ડ યોજના ...		

યોજનામાં નાણાં રોકી સંપૂર્ણ ...

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ

આંખ અને અંજન — ૩ ૨૫
શ્રી રમણલાલ વ દેસાઈ

સર્વેશ્વર — ૫ ૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

વિશળદેવ (સર્વેશ્વરનું અનુસંધાન) — ૫-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

રાજહંસ ભા. ૧–૨ — ૧૦ ૦૦
શ્રી 'શયદા'

સૂરસમાધિ ભા ૧–૨ — ૧૦-૦૦
(રાજહંસનું અનુસંધાન) શ્રી 'શયદા'

પૂર્ણા — ૬-૦૦
શ્રી 'કેલક'

નવલિકાઓ

સીનપિયાસી — ૪ ૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

નારી નમણું ફૂલ — ૪ ૦૦
શ્રી સારંગ બારોટ

આભલાં — ૫-૦૦
શ્રી અરવિંદ ગોખલે

સાહસકથાઓ

ટારઝન અને એમિલા — ૪-૭૫
શ્રી 'સત્યમ્'

ટારઝનની હકૂમત — ૮-૦૦
શ્રી 'સત્યમ'

કાવ્યસંગ્રહ

તુલસીદલ — ૩-૦૦
શ્રી સુંદરજી બેટાઈ

બે વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

માનવસૌરભ — શ્રી રમણલાલ વ દેસાઈ — ૫ ૨૫

જીવનમાંગલ્ય — શ્રીમતી લાભુબહેન મહેતા — ૫ ૦૦

સો રૂપિયાના પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાના પુસ્તકો ભેટ
આપતી અમારી અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

આજે જ સંપર્ક સાધો

આર. આર. શેઠની કંપની મુંબઈ-૨

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ • કેશવ બાગ પો. બો. નં ૨૪૨૭

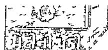
Grams LITERATURE Bombay 2] [Phone 34341

અમદાવાદની અદ્યતન

નામ અને ટ્રેડમાર્ક
તપાસીને ખરીદો

રાયપુર, અમદાવાદ ૧
ફોન ૫૨૮૦૨, ગ્રામ

અંક ૧ : એપ્રિલ '૬૧ — 'ઊર્મિ' : વર્ષ ૩૨
સળંગ અંક ૩૭૨ — ' વર્ષ ૨૬
સમાજમાં સરકારે અને ... તુ સામયિક

— ક્રમ —

લેખક 92420	લેખ	પાનું
...	મનન-મૂર્તિ	૭
પ્રો૦ 'મધુરમ'	અહા ! વિરામ	૮
હિમાંશુ વ્હોરા	રજની સુરા	૮
... પતાલ	કેલિફોર્નિયાન	૮
પ્રો૦ હસિત બૂચ	આવ, વસન્ત	૯
'મોહિનીચન્દ્ર'	વિરહ	૯
પ્રબોધ	સંસાર	૯
... જોહરી	સમયનો ક્ષીર નીર	૧૦
ડો૦ ભા૦ કાલેલકર	ધર્મરાજા અને રામધર	૧૪
જી૦ ૫૦	નવું સ્ત્રી-સાહિત્ય: સરકારીકરણની	૧૫
'ધૂમકેતુ'	પ્રેમનો ...	૧૬
ઈશ્વર પેટલીકર	રુદ્રાણીનું ધાવણ	૨૨
'સિદ્ધાર્થ'	અંગ્રિમનો શોધ	૨૫
રાનુ પંડિત	સરસાધામની યાત્રાએ	૩૦
મુકુન્દ ચન્દ્રવાકર	એક સરખાં બીજે !	૩૪
પ્રદ્યુમ્ન કૃષ્ણરાય દેસાઈ	... ટીકાઓ	૩૮
નવનીત સેવક	હાસ્ય ... [૨] સ્યાદ્વિજય કે પરાજય	૪૩
ઉત્સુક	લોકનું દાર્શનિક ...	૪૬
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	અભ્યાગતનું આવાગમન	૪૮
શશિકાન્ત ચીમનલાલ જરીવાલા	સુરીલું ઉર્દૂ કાવ્ય કવિશ્રી 'દર્દ'	૫૩
જ્હોન હેમન્ડ	બ્રિટનની ...	૫૭
—	સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૫૮
જયન્તિકા પરમાર	...	૫૯
	ચણીએ છીએ કે ...	૬૦
	'કારણ કી જ્યોત ...'	૬૧
	બાળક તરફનું ... ધ્યાન	૬૧
અનંતરાય મ૦ રાવળ	ગ્રંથ સમીક્ષા	૬૪

✶

— સૂચના —

* લવાજમ વરસનું આઠ આના રૂપિયા, પરદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
* દર મહિનાની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઑક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે ઘણાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે. એટલે લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે નામ અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઆર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે
* જાહેરખબર માટે, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું —

'ઊર્મિ-નવરચના'
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક: હીરાલાલ મો. ત્રિવેદીએ અને મુદ્રક: કાંતિલાલ છગનભાઈ પટેલે ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ૬૪, ગાંધીરોડ, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને ... મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તંત્રી: ... અને ... જયન્ત પરમાર.

માનવ-મૂલ્યો

[illegible]

[illegible]

✱

પ્રા. 'મધુરમ્'

અહો વિકાસ

એકાદ વેળા હું નિશાળિયાઓ
કને ગયો ત્યાં જ સવાલ પૂછયા
ગાથા તણી એ સુણવા જ માંડો.

'પ્રાચીન દાદો સુણ ચીનનો છે
પિતા 'અર્વાચીન' ગણો જ એનો.
આદી ગણો ઓરત આદુની ને
કરે જ બાયા ગણ બાપુ એને
વાદો બધામાં અમદાવાદ એ
ઘણો જ મોટો તમ એ જ જાણો.
વાસી શરૂઆત થકી જ જે છે
ગણો જ એને તમ આદિવાસી'

વ્યાખ્યા નવી આ સુણતા જ બોલે
દિમાગઃ 'શાબાશ ! અહો અનોખો
સાધ્યો સુગે આજ વિકાસ કેવો !'

☆

હિમાંશુ વ્હોરા

સ્વરની સુરા

પીધી પીધી સંગીતની સુરા મેં
થયો નશામાં ચકચૂર સૂરના
પ્યાલી ભરી તાલ તણી છલોછલ
ગુમાવી મેં જાત લય-કેફ માંહીં.

કર્ણો તણી પ્યાસ છીપાવતી 'તી
ઉન્માભરી તાનની મુક્ત ધારા
ઘેરાઈને ઘેનમાં ભાન ભૂલ્યો
મિજાજથી રાગના યે મદીલા

રગે રગે દોટ મૂકી નશીલી
આંદોલનોની વીજળી રમંતી
સ્વર-તાલના માદક મિશ્રણે ત્યાં
સહો બધી કાળની ઓગળી ગઈ

મ્હેફિલનો તો પછી અંત આવ્યો
હૈયું ભરી મસ્ત હું ઘેર લાવ્યો.

✶

'પતીલ'

ક્રાન્તિ જ્યોત

આજની રજની ઓર દીસે નભ વિરામમાં,
દીસત જ્યોતિર્મય આત્મ તનમનમાં !

નમન મુગ્ધ નીરખી રહે મનગમી છબી,
પીગળી જતા આત્મ લલિત ન નરાગમાં

ધીમું ધીમું લય ગીત સરે ગેગ માહીથી,
શ્રવણ યોગ્ય, અશ્રુતપૂર્વ રુચિર રાગમાં !

મધુપ રચે મધુર એક નરી પ્રસન્નતા
ઋતુ પ્રતીત પુષ્પ જેમ સુષમરાગમાં

દામી ગઈ એકાઓ નભની ગતગનાદીઓ,
જુગમપૂનગીઓ વમે નિજ કમાગમાં

વિઘ્ન શૂન્યતાનું સુખ શું જાગીને અમે,
અનુનયો જો વ્યર્થ રહે આમ જગાટમાં ?

જલતી જ્યોત ક્રાન્તિની પ્રતીક, સગ રે—
પમતી પ્યારા પ્રેમના નવી મગની રાગમાં !

☆

શ્રી ઉમિત જૂથ

આવ, વસન્ત

પછી ભલે દેવ મનેય રોકે,
તેથી જ રોકે અથવા ન રોકે,
છતાં કહું :
આવ, વસન્ત આવ તું !
કબૂલ છે આ ગુલમહોર ઝાંખો,
સોનીયો પીળો લીમડો, ઠગારો
નફ્ફટ બન્યો બાવળ, માત્ર થાક્યો
જન્મજાત વડ, રે તમાઈ
અભાગણી શી ગમગીન બેઠી,
લુટાઈ ભોળી તુલસી, કરેણ
ખાલી સ્વયં થઈ,—સઘળું ય નવ્ય
રૂપે, રંગે નવ્ય, સુરમ્ય ધન્ય
થશે, થશે.
જ્યાં પગલાં પડે તવ

પણ હે વસન્ત,
અહીં ઉપવન
આ એકમાં—પીંજર કાઉના જ્યાં
ઓળખ તળે ઓળખ, કે ઠૂંઠાં રહ્યાં
છો બહારથી, ભીતર તો અધજળ્યાં
હોવા ઘણાં,
(એ પાંદ કે શાખ થઈ નથી ઉગ્યાં !)
ઠૂંઠાં રહ્યાં
એના જ એ, ત્યાં તવ આવવું—તું
હવે નક્કું ગર્વહીણું થઈ જશું !
—છતાં કહું :
આવ, વસન્ત આવ તું !

★

'મોહિનીચન્દ્ર'

નિરૂપ

દિનપતિના કંચનમય કિરણો,
ચન્દ્રતણાં શીતળ અજવાળાં,
તારાના નૌતમ આભરણો,
હું તુંને તલશું
એક વખત માટીના ઘટમાં,
ને કોરા પાણીના પટમાં,
ક્ષિતિજના કોરની તટમાં,
ત્યાગીને હુંપણું
આજ મનની ખાસ ગલીમાં,
આત્મરતિની શ્વેત સદીમાં,
જીવનજીવનની અતડીમાં,
હું તુંને પરખું.

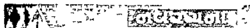
*

'અમોઘ'

સંસાર

ઉગાડું કહું ! જીવન-વૃક્ષ-ડાળે
આવી ચડ્યા પણ અત્ર ક્યાં ખાળે
માળા રચી પર્ણ-પરંપરામાં
સંસાર મીઠો અમના બિછાવ્યો,
આ પાંદ, આ શાખ ખરી પડી જશે
એ સત્ય કોને ન કદી કહેલું
અજ્ઞાન ને આજ અમે વિહંગના
કલ્લોલમાં નિત્ય નિમગ્ન રહેતાં
જો સત્ય છે જીવન નાશવંત,
તો પણ કેમ નાશવંત થાઉં ?

★

'રાજહંસ'

સમયના ઓર-તોર

આવડતનો સેવાભાવે ઉપયોગ

ઘણા દેશોમાં પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓએ પોતાની શક્તિ લોકસેવાના કામમાં ખરચી છે. એમણે સ્વેચ્છાથી ગરીબી સ્વીકારી છે, ધનદોલત મળી શકે એવી પાછળ જિંદગીના મહત્ત્વના વર્ષો વેડફ્યા નથી. એમણે રાજસત્તા હાથવેંતમાં હોવા છતાં નર છોડી છે. મોટાઈની દરકાર રાખી નથી.

હિંદુ ધર્મમાં ત્યાગવૈરાગ્યની ભાવના આ સ્થાન ગણાઈ છે. એ વડે લાખો પુરુષો સાધુ બની કાચનકામિનીનો ત્યાગ કરી, જ્ઞાન મેળવવા અને વૃત્તિઓ ઉપર અંકુશ મેળવવા આખું જીવન ખર્ચ્યા છે. પરંતુ એમનામાંથી આવડતવાળા તો થોડા જ. એમની શક્તિઓ યોગ્ય દિશામાં વાળવામાં આવી હોય એવું ક્વચિત્ જ દેખાય છે. પરિણામે એમની ઉર્ધ્વ ભાવનાઓ અને આશા-અપેક્ષાઓ છિન્નભિન્ન રહ્યા છે.

ખ્રિસ્તી સમાજે મીશનરીઓનો એક વર્ગ ઊભો કર્યો. એમની જરૂરીઆતો ઓછી જીવન સાદુ. એમની પ્રવૃત્તિઓ લોકોપયોગી નિશાળો અને દવાખાના સેવા ભાવનાથી જે સરસ રીતે એમણે ચલાવ્યાં એવી વ્યવસ્થા બીજે જડવી મુશ્કેલ છે. એ સેવાભાવના સાથે વ્યક્તિઓની આવડત અને સમાજનું સમર્થન ભળેલું હતું એટલે એમનું કાર્ય દીપી ઊઠ્યું.

આવું સુથાર ગાંધીજીએ દેશમાં વધાર્યું. ગામેગામ નવા વિચારને અનુસરનારા સેવાભાવી સેવકો દેશમાં આગળ આવ્યા, પણ એમાંથી થોડા પાસે આવડત હતી. એ સત્ય સ્વરાજ મળ્યા પછી વિવિધ ક્ષેત્રો અને રાજસત્તાની પ્રચારક જેવો મોટો આવડત અને એકનિષ્ઠા એમ બંનેનો અભાવ. પણ સેવાભાવના કેટલું કરી શકે?

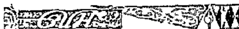
ભૂમિદાનના આંદોલનમાં કેટલાક સેવાભાવે જોડાયા ત્યારે પણ એમના નિત્યઆવડત જણાઈ આવી. ગામડાંના પ્રશ્નો ઉપર વિચાર ઘણો થયો. નિષ્ઠા વિશે કોઈને શંકા ના રહી પણ આવડત અને સાધનનો અભાવ હતો જ. આવા સેવાભાવી કાર્યકરોને તાલીમ આપવાનું આપણે ગંભીર રીતે વિચારતા નથી.

આ બધી પ્રવૃત્તિઓને નિષ્ફળ જતી જોઈને આપણે લઈએ ત્યારે આપણે સમાજ આ મહત્ત્વ કરતો હોય એવું લાગે છે.

અમેરિકી સાહિત્ય

નવા રાષ્ટ્રોને કુશળ કાર્યકરોની જરૂર છે. શિક્ષણ, ખેતી, આરોગ્ય અને વિકાસયોજનાઓમાં તાલીમ પામેલા માણસો જોઈએ છે અને દુનિયાના દૂર દૂરના દેશોમાં જઈ કામગીરી બજાવે છે. એમાં હવે પગાર લીધા વિના કામ કરવાની અમેરિકાના પ્રમુખ કેનેડીએ હાકલ કરી છે.

એમણે જે શાંતિસેનાની રચના કરવા માગી છે તે સ્વેચ્છાથી ગરીબીને વરેલા પણ કુશળ કારીગર નવજુવાનોની હશે જે દેશમાં જાય તે દેશના લોકોની જેમ એવા જીવનધોરણે તેમને ગુજરાન કરવું જોઈશે. લોકોમાં ભળવાની અને તેમનો વિશ્વાસ મેળવવાની સારી તરકીબ છે. ભાષા પણ પ્રાદેશિક શીખવાની હશે અને ખોરાક પણ સ્થાનિક વપરાશમાં હોય એવો રાખવો પડશે. માનવતાના પ્રેમ માટે પોતાનો સમય અને શક્તિ બીજાને સાહજિકતાથી આપવા પરિશ્રમ ઉઠાવવા અને લોકજીવન સાથે ઓતપ્રોત થઈ એને ઊંચે લઈ જવાને આ પ્રયાસને આપણે સહર્ષ વધા

વીજે બીજા દેશોને આવું શાંતિનું ઊભું કરવા એમણે વિનંતિ કરી છે અને એનો અમલ આગને પહેલી તકે મુકર રીત વાળવો જોઈએ જર્મનોએ તો રાજ્યો જ છે

વિદેશની કોઈ પેનનાર આવે એટલે આપણે વહેલા ચકલીવ બનીએ છીએ અને એમા ગજરગ્ગ ગુ દુખા મેલુ કરી એમ માનીએ છીએ શાંતિજનો વિચાર ભારતીય હૃદયને છે એને દેનુના કીધા છે અને એ તો મજ્જાદારી છે આ જાતનાણા મમારી મનુષ્યો મનહિત થઈને સમાજની સેનામાં લાગી જાય તો એથી રૂડું શું!

પાદરીનાયે ભાવના છે અને દેશ ના રી સમાજ છે પણ એ નાથ ભાડામ વા દેન પટાવાળા એગરવતના કે અમલદારશાહી ચલાવવાની રીત આની ગઈ અમાજ સેવાની એ રીત તથા એવુ તો જ્યાસુધી મુકેલ હની હોય ત્યા સુધી લે એ ય સમાજમા સ્થિર અને નહિ અસર મળશે નહિ

આપણે કનેડીએ જે કાયકુળ માજુમાં વડે ગતિલાની રચના કરવા ધારી છે એમની પનવણી માટે શકેલો નથી છે આપણે યુવાનોએ કે પ્રબન્ધ કરાયેલા આ સૈનિકો અપાવવાની લઈ શકે એવા હશે સમાજને કાયમ પેટાડી કરવી થશે અને નવનિર્માણનું કાર્ય આપકામ પુરતુ કે ઉપરિ પુરતુ નહિ રહેતા દેશ પરતુ એને આપણા બધાની જીવનમા સ્વાભાવિક બનાવશે અને એ કાર્યમાંથી સાંપડતા અનુભવોની મુક્ત ચર્ચા કે પ્રવૃત્તિમા અનુકૂળ ફેરફાર આવનારમાં આવશે

આગેવાનો નિષ્ઠાવાળા હોય

એક રીત જાણકારો ઉપરથી આપણી બદા વા તે મનો જે ચિન્હ વ્યાખ્યાતા એનો ભગ કેવી સિફતથી કરી શકે છે એ ના ખ્યાલ વીચ નહિ નથી કાયદો પણ જ્યા ત્યા ના તે ગણ્યુ મફ નવતા જ્યાય છે પેસા રૂપાના કદીયાની ઉપેક્ષાનો લીધે ઓપે ઠ સુધારકોના ભાગમે માત્ર એપરવાહીથી પાણી ઢોળતા હોય છે કે ભાગે ફેકતા હોય કે આવુ ઠેકઠેર નજરે ચડે છે ત્યારે આગેવાનોના વેપારમાં સાચે આવતા ભાગમા અપેક્ષને ભાવના નથી જાણે એમને આદ વનાના અને બતાવનારના હાથ જ રાક્યા એમ લાગે છે

આ આગેવાન જેમ મોટા એમ સમાજ ઉપર એનુ ઋણ વધારે એવો અમલ પણ વધારે ઘણાને એ લાચાર બનાવી શકે આવા પ્રમાદે જેમ સમાજ અને એના આખુ રૂપ વ એનુ અંતર મોટુ એમ એમનો રોગ વધે ને સાથે ચેટન આગેવાનો આગળ વધી જાય અને સમાજ પાછળ રહી જાય તો સમાજનું શોષણ થવાનું. ધનની માફક વિદ્યા પણ સમાજમાં વહેંચાયેલી હોવી જોઈએ એ કારણ પણ આ જ

આમ છતા નવા જમાનામાં પેટા સંતાનોને આવું જ કરવા જોઈએ એ જ્ઞાનજ્ઞાનની વિશાળતા અને અવનવા વહાનાઓ અન્નાણુ રીતે આપણુ કેમ કરી નભીશુ? આપણો સમાજ વાણી ધણી રીતે પછાત છે જ, તેને આગળ કાર પરિસ્થિતિમાં પહોંચાડવા ભાર અમ વેઠવાનો

આપણે થોડોક સિગાર લઈ આપીએ તો એ કે કેનેડીના આગેવાનો કુનબ તો હશે જ પણ સાથે સાથે એ સેવાભાવી અને પ્રજામાં ભળનારા હશે એ સાધમા ભણનારા સ્ત્રી-પુરુષ શરૂ દિવસથી સમાજ સમક્ષ જાતે ના જોર એમના દેશ ગુણે આગેવાનો એમના અમગ આગેવાનીની આપી આગમ પોતાની રીતરસમ અનુભવે સમજ છે કે ઉગતાના જ્ઞાનને સેવાભાવી નિષ્ઠાના આગેવાનો કમાવી તે તે માનવતાની ભરમા લાવી આપશે

ભૂતલ અને હાસ્યસર્જક

જમીનની હાસ્યમર્યાદાઓ માટે ગુજરાતના હળવો બનાવવા કોણે પ્રયાસ કર્યો તે જાણ્યું નથી, પણ એ તો વાસ્તવદૃષ્ટિ અને નૈતિક હિંમત માટે આપણે અતિ ઘણા આપવા જોઈએ તે ઘણુ જ જોઈએ મારુ માને સ્પર્શ કરી જાય એટલી ઊંડી હાસ્યમર્યાદાનો છેદ જ અમલ ના થાય તો પણ સારુ

આપણે જે કરવુ જોઈએ તે એ કે જમીનો પહેલ

'રાજહંસ'

સમયના મોર-ટોર

આવડતનો સેવાભાવે ઉપયોગ

ઘણા દેશોમા પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓએ પોતાની શક્તિ લોકસેવાના કામમા ખરચી છે એમણે સ્વેચ્છાથી ગરીબી સ્વીકારી છે ધનદોલત મળી શકે પણ એવી પ્રજા જિન્દગીના મહામૂલા વર્ષો વેડ્યા નથી એમણે રાજસત્તા હાથવેંતમા હોવા છતા તરછોડી છે મોટાઈની દરકાર રાખી નથી

હિંદુ ધર્મમા ત્યાગવૈરાગ્યની ભાવના અગ્રસ્થાને ગણાઈ છે એ વડે ઘણા પુરુષો સાધુ થઈ કંચન-કામિનીનો ત્યાગ કરી જ્ઞાન મેળવવા અને વૃત્તિઓ ઉપર અંકુશ મેળવવા આખુ જીવન મથ્યા છે પરતુ એમાથી આવડતવાળા તો થોડા જ એમની શક્તિઓ યોગ્ય દિશામા વાળવામા આવી હોય એવુ ક્યારેક જ દેખાય છે પરિણામે એમની ઊંચી ભાવનાઓ અને સારા પ્રયાસો છિન્નભિન્ન થયા છે

પશ્ચિમી સમાજે ખ્રીસ્તીઓનો એક વર્ગ ઊભો કર્યો એમની જરૂરીઆતો ઓછી કરાવી સાદુ એમની પ્રવૃત્તિઓ ઉપયોગી દિશાએ અને દવાખાના મેળા ભાવનાથી જે સરસ રીતે એમણે ચલાવ્યા એવી વ્યવસ્થા બીજે જવી મુશ્કેલ છે એ સેવાભાવના સાથે વ્યક્તિઓની આવડત અને સમાજનુ સંગઠન ભળેલુ હતુ એટલે એમનુ કાર્ય દીપી ઊઠ્યુ

આવુ સંગઠન ગાંધીજીએ દેશમા બાંધ્યુ ગામેગામ નવા વિચારને અનુસરતા સેવા ભેખ ધારીઓ જેમા આગળ આવ્યા, પણ એમાથી થોડા પાસે આવડત હતી એ સઘ સ્વરાજ મળ્યા પછી શિથિલ બન્યો અને રાજસત્તા પ્રત્યેના મનોભાવ આવડત અને પ્રામાણિકતા એમ બન્નેના અભાવ પછી સેવાભાવના

કેટલું કરી શકે?

ભૂમિદાનના આંદોલનમા કેટલાક સેવાભાવે જોડાયા ત્યારે પણ એમની નિષ્ઠા અને ખબર આવી ગામડાના પ્રશ્નો ઉપર વિચાર પણ થયો નિષ્ઠા વિષે કોઈને શંકા ના રહી પણ આવડત અને સંગઠનનો અભાવ રહ્યો જ આવા સેવાભાવી કાર્યકરોને તાલીમ આપવાનુ આપણે ગંભીર રીતે વિચાર્યુ નથી અને સારી પ્રવૃત્તિઓને વિફળ થતી જોઈને નાખી દઈએ છીએ ત્યારે આપણે સમાજ આત્મહત્યા કરતો હોય એવુ લાગે છે

અમેરિકી શાંતિદળ

નવા રાષ્ટ્રને કુશળ કાર્યકરોની જરૂર છે શિક્ષણ ખેતી આરોગ્ય અને વિકાસયોજનાઓમા તાલીમ પામેલા માણસો જોઈએ છે અને દુનિયાના દૂર દૂરના દેશોમા જઈ કામગીરી બજાવે છે એમા હવે પગાર લીધા વિના કામ કરવાની અમેરિકાના પ્રમુખ કેનેડીએ હાકલ કરી છે

એમણે જે શાન્તિસેનાની રચના કરવા માગી છે તે સ્વેચ્છાથી ગરીબી વરેલા પણ કુશળ કારીગર નવજુવાનોની હશે જે દેશમાં જાય તે દેશના લોકોની જેમ એમના જીવનધોરણે તમને ગુજારો કરવો જોઈશે લોકોમા ભળવાની અને એમનો વિશ્વાસ મેળવવાની એ સારી તરકીબ છે ભાષા પણ પ્રાદેશિક બોલવાનુ કરાયુ છે અને ખોરાક પણ સ્થાનિક વપરાશમા હોય એવો રાખ્યો છે માનવપ્રગતિના ધ્યેય માટે પોતાનો સમય અને શક્તિ બે ત્રણ વર્ષ સુધી આપવા, પરિશ્રમ ઉઠાવવા અને લોકજીવન સાથે ઓતપ્રોત થઈ એવે ઊંચે લઈ જવાના આ પ્રયાસને આપણે અંદર વધા

વીએ બીજા ગ્રંથોને આવું શાસ્ત્રિય રૂપ કરતા એમણે વિનંતિ કરી છે અને એનો અમલ ભારતે પોતાની રીતે સુંદર રીતે વાળ્યો. ન્યૂઈંગ્લંડ જર્મનીએ તો ગજબ કર્યું છે.

વિદેશથી કોઈ યોજના આવે ત્યારે આપણું પહેલા સ્વાગત કરતી વખતે આપણે એમના ગજા પ્રમાણે ઉપયોગ કરીએ એમ માનીએ છીએ. શાસ્ત્રિયતાનો [illegible] ભારતીય દૃષ્ટિએ એના હેતુઓ જુદા છે. ત્યાં ન તો નર્સરી છે, ન આવડતવાળા માણસો. ગામડાંઓ સંગઠિત થઈને સમાજની નજરમાં લાવી શકે તો એથી ઘણું થાય.

મહિલાઓ માનતા કે અને હિંદુસ્તાની સંગઠન કે ગામનું એમાંથી બાળકોને ઉછેરવાના અને ગામમાંથી મળતા શિક્ષણથી સમાજને [illegible] ગામડાંની એ રીત નથી. ગ્રામ્ય સમાજ છે ત્યાં સુધી એ કામ સમાજમાં વિકાસ પામે નહિ. આદર મેળવે નહિ.

એટલે કુટુંબ જે કાર્યકુશળ માણસો વડે શક્તિની રચના કરતાં આવે છે તેમની પસંદગી માટે ઘણાં મૂલ્ય છે. આપણે પ્રાચીન કે પસંદ કરેલા આ [illegible] આગેવાની કોઈ નહિ એવા હશે. સમાજને દાખલો બેસાડી શકે નહિ. જે નવનિર્માણનું કાર્ય અધૂરું પડી રહે. પરંતુ એને આપણી બનાવી શકાય તો સ્વાભાવિક બનાવી અને એ માર્ગમાંથી આપેલા અનુભવોની મુક્ત ગતિ કે પદ્ધતિમાં અનુકૂળ ફેરફાર આવી શકે.

જાણકારો નિષ્ઠાવાળા હોય

એક રીતે જોઈએ તો ઉપરથી આપણી શ્રદ્ધા ઘટવા માંડી છે. કારણ કે અનેક ગામનો અનુભવ કેટલી સિદ્ધિથી [illegible] પામ્યા તે પણ થોડું નથી. ધારતાં પણ ત્યાં લોકોને ગળે વાત ઉતરતા વાર લાગે. પૈસા રળવા કરતાં તેને સમાજનો હાથ ગણે છે. સુધારણાના કામ કરનારાઓ ઘણા હોય તો ઘણા હોય છે. આવું કેટલેક નજર પડે છે ત્યારે જાણકારોના લખાણમાં આવે આવતા માણસો સ્વ-પગભર કરવાનાં નથી, ભાગ્યે એમને સાથ મળતા અને માનતા હાથ જુદા હોય એમ લાગે છે.

આ જાણનાર જેમ મોટે એમ સમાજ ઉપર એનું ઋણ વધારે. એનો અમલ પણ વધારે. આપણે એ વ્યાપાર બનાવીએ કે લોભ વધારે તેમ સમાજ અને એના જાણકારો વચ્ચેનું અંતર મોટું. એમ એમનો દાવ વધારે ગણે, એટલે જાણકારો આગળ વધી જાય અને સમાજ પાછળ રહી જાય તો સમાજનું શોષણ થવાનું. પૂરતી માત્ર નિષ્ઠા પણ સમાજમાં પહોંચાડવાની હોય તો એ કામ બને.

આમ ઘણા નવા જમાનાએ એના મતાનોને જાણકાર કરતાં જોઈએ. જાતજાતના શિક્ષાઓ અને અવનવા પ્રયોગો આજકાલ નથી. આપણું એમ કરી શકાય. આપણો સમાજ નવી વાત રીતે પચાવી શકે છે. તેને જાણકારોની પરિસ્થિતિ પહોંચાડવા માટે નવા વેશનો.

આપણે થોડી નિરાંત નથી. નારીએ તો એ કે કેટલીના જાણકારો [illegible] ના [illegible], પણ એની સાથે એ એની અને પ્રજામાં સમાનતા હશે એમ સંઘમાં ભળનારા સ્ત્રી-પુરુષ સ્વચ્છ નિષ્ઠાથી સમાજ સમક્ષ જાય તો લોક એમને દેવ ગણીને આદરશે. એમના સમાગમે જાણકારોના આપણી આ નમ પોતાની રીત એમ બનશે. અલબત્ત કે એ વગોવાયેલા નિષ્ણાતને એવા બનાવી નિષ્ઠાવાળા લોકો ઉપાડી લેશે. માનવતાની હદમાં લાવી આપશે.

ભૂદાન અને ટોચમર્યાદા

જમીનની ટોચમર્યાદાનો પ્રશ્ન ગુજરાતમાં હજીનો પતાવવા કોઈએ પ્રયાસ કર્યો તે જણાતું નથી, પણ એનો દાન-દૃષ્ટિથી નૈતિક કિંમત માટે આપણું અભિયાન ચાલ્યા કોઈ મ ઘણા જ મોટા ભાગનું મોટું સ્પર્શ કરી ગયું. એટલી બધી ટોચમર્યાદાનો છેક જ અમલ ન થાય તો પણ સારું.

આપણે હજુ જોઈએ તે એ કે જમીનો પ્રતાપ

ના રહે હળ ખેડૂત અને ખાતરથી વંચિત ના રહે પાણીની તરસી ના રહે સારા બિયારણ વિના દુઃખી ના રહે ગામેગામની ધરતી સુવિશાળી કુદરત કલ્પિત દુશ્મન ગોચિનિ અને ધાન્યથી લદેલી ના રહે આપણે નવી પ્રજા ઉછેરીએ તેમને ઉત્તમ ખોરાક—સારું અનાજ, તાજાં શાકભાજી, રસાળ ફળો આ ત્યારે જ મળી શકે એ ખેડૂત સમૃદ્ધ હશે તો ઢોરઢાંખર પાળશે ઘી દૂધ માખણ, ઈંડાનું ઉત્પાદન થશે, એ કમાણી કરશે તો એને આપેલી ભૂમિ પણ એનાથી રાખવાની નથી અને હશે તેય ગુમાવવાના જ ભય છે

ભૂમિદાન એ દોહલો પ્રશ્ન છે—એમાં દયા કે ન્યાય કશું નથી સામ્યવાદને રોકવાનો એ મિથ્યા પ્રયત્ન છે એની આસપાસ રચેલું આશ્રમ જેવી પુરાણી ખેતરી લાગનારાણું છે, એમાં ક્રાંતિનો ક્યાંય છાંટો નથી જો જમીન લોકહિતાર્થે મેળવીને મહાલ કે સાગરના જેવી મોટી એમાંથી ભૂમિહીનો થાળે પડ્યા હોય તો જૂના જમાના જેવી વાતમાં હોય તો વધારે સહકારી ખેતીની વાત અમણે શરૂ કરી અને હવે રાજ્ય હસ્તકના મોટા ફાર્મ સાથે પડવાના

ભૂદાને અગર પરદેશી હૂંડિયામણથી ખેતીને ઘણા છેડા ઓ રાખ્યા હોત કે ખેતીના પેદાશને મોંઘા વડે કાયાપલટ થતી અટકાવી હોત તો આદેશ એમ લાગત પણ અમણે તો જમીન ઉપર જે રાષ્ટ્રીય બોજો છે તેમાં હજી વધારો કરવાનો આગ્રહ કર્યો, એ કેવી નવાઈ છે? અણઘડ, કંગાલ, અસહ્ય અને આળસવિહોણાના હાથમાં ધરતી સોંપવાની વાતો ખાલીખમ છે અવગણના જેવી છે એમના વજીરદારને રોકવાનું સમજ્યું હોત તો કેવું સારું!

જમીનની રોચવાઈદા શાથી બીજાની કેમ નહિ? અને કાયદાની મદદ વડે હેતુ સરતા હોય તોયે ભૂમિહીનોના પ્રશ્નમાં ઝાઝા વૃદ્ધિ કેમ શોભે? ના, ભૂદાન યાત્રકોએ હવે બીજો કાર્યક્રમ શોધવો જોઈએ

જોઈએ છે—ગ્રામપુનર્રચનામાં પલટો

ગામડામાં જઈ સફાઈનું, અને એનું શિક્ષણનું કે કોઈ કામ મમતાપૂર્વક ઉપાડી લેવામ આવે તે ખોટું નથી પણ એ પૂરતું નથી આવાં કામ તો ડગલાં માપવા જેવું છે મુખ્ય કામ તો ગામની આવક વધારવાનું છે અને સમુચિત રીતે જીવવાની, લોકશાહી પદ્ધતિ કાઢે પાડવાનું કામ છે

ગાંધીજીએ ગણવાનું સાધન રેંટિયામાં જોયું એથી ગરીબો તરફની મમતા કેળવાઈ પણ દારિદ્ર્ય ના ફીટ્યું એ તો ખેતી સુધરે, ઢોર સુધરે પૈસા અપાવવા નવા બજારો ઊઘડે અને ત્યાં ધંધોરોજગારના સાધનો ઊભા થાય ઉદાસ જીવનને નવું અને ઉમંગી બનાવી શકાય લગભગ તો એવી આગેવાની જ્યાંથી પેદા થાય એવી ત્યાં ઉદ્યોગો સ્થપાય—આવું બને ત્યારે ગામડાની ગરીબાઈ ટળે

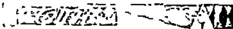
પણ આપણે તો એમને દાન આપતા છીએ, મતમતાંતરમાં વહેંચાયેલા છીએ સામ્યવાદનો રોગ એમની દ્વારા ફેલાઈ રહ્યો છે રેખાદેખીથી શહેરના મોટાઈના પ્રશ્નોને ગામડામાં ઉત્તેજન આપ્યું છે અનેક વર્ગોના ભાગ વધારવા છે અને એ બધું ગોખ્યું હોય એમ એમની જ પાસે ભૂમિદાન કરાવવું છે!

ગામમાં દારૂ ગાળતા લોકો પાસે ત્યાં દારૂ જેવો ઉકરડો નરક કરીકરીને નોકરશાહી હવે તો કહે કદાચ કહી ગયા છે કે 'ભર્યું આસુ ખોરશો તો સૂકશે કોઈ નહિ,' સનાતન આર્યત્વવાળું અદ એથી થોડું સંતોષાય એ જુદી વાત છે

કરવધારાનાયે નિષ્ણાત

અને કરબાબતની વાત આવે છે ત્યારે આપણે નવા કરનું નિર્ગાર કરી જૂનાને કોઠે પડતા જઈએ છીએ ઉપના પિંજરામાં વિચારી જાય એને એને નવા દાખલા શીખવા માટે જૂના ના ટીપી ગયો હોય તો એ ગજ જૂના કરનો બોજ વિસરાય કે નહિ સમય પૂરો થય અને નવા કર નાખવા સજ્જ થવું પડે છે

જે ગામ છે વિધવા છે બેકાર છે, બાળક છે તેનેય લોકશાહીના ફરમાનમાં કર ભરવા પડે છે જે જરૂર વધારે વાપર લટનો કર વધારે ભરે જરૂરિયાતના વધ ના એ પૂરી કરવા અનેકરૂપે એનો

વિસ્તાર વધી ગયો છે એ ક્યારેય પચવાનો નથી, સાથે વધવાનો જ છે [illegible] ઘણું દૂર સુધીની પહોંચ નહીં [illegible] છે [illegible] કની [illegible] વસુલાત નથી [illegible] પ્રજાને લાભ પણ છે [illegible] એની પ્રજાનું [illegible] સુવધુ [illegible] સુધ [illegible] હોય એવી અવિધની [illegible] છટવાની [illegible] હિમ્મત [illegible] આશા [illegible] એ [illegible] ઉછો [illegible] આહસો [illegible] હોય તો જૂની વાત પણ એવું નથી એવો તો [illegible] નથી રહે છે [illegible] કપાની જાય છે [illegible] થયી જાય છે [illegible] વધે [illegible] માણસને [illegible] થવા [illegible] છે

આપણ [illegible] એ [illegible] [illegible] નથી [illegible] એનો કોઈ [illegible] કરવાની [illegible] હિંમત [illegible] થઈ છે [illegible] થવાનું [illegible] ગમે છે! [illegible]

અજાણ્યે થયેલા આઘાત

[illegible] મા એક યુવતી ઉપર બળાત્કાર થયો અને એના [illegible] એ [illegible] મરી [illegible] થયા [illegible] કોર્ટને [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] મેળવી [illegible] ને [illegible] ટીનેજરો [illegible] છે [illegible] છે।

ના, એમાં [illegible] નથી એ અપરાધ [illegible] લેના [illegible] તો એમનું [illegible] [illegible] નથી [illegible] નો [illegible] મરી ગયો નથી આવા [illegible] થઈ ગયે તેથી [illegible] વગોવણી [illegible] નથી [illegible] જેવી [illegible] [illegible] નથી [illegible] નાની

હતી

કહું છે કે મુંબઈના ઘરમા એક [illegible] [illegible] માટે [illegible] થયું [illegible] જોઈએ તે થાય [illegible] નથી જોઈતા, પણ [illegible] ઉઠાવતા રહે અને [illegible] [illegible] અને એ [illegible] છે [illegible] છે

આપણી પોલીસ [illegible] અંદર છે તે [illegible] છે એમનો જ [illegible] મેળું [illegible] નાના ગુનાઓ પોલીસ [illegible] માનતા નથી ને મોટા ગુનાઓમાંથી [illegible] લાગવગનું [illegible] પણ નથી જ છે?

[illegible] માટે આપણે [illegible] લીધી છે, [illegible] ચગાવ્યા છે [illegible] ક્યારે [illegible] [illegible] વખત લાગે એમાં [illegible] માટે [illegible] બનાવો બને છે ખરું [illegible] નો આવા ઉશ્કેરાટ [illegible] વધી [illegible] છે

[illegible] અપમાન

સ્ત્રીઓના [illegible] સૂચન થયા છે એમાં [illegible] ના ફાયદો [illegible] વાત છે [illegible] જોઈએ [illegible] નથી [illegible] નામી [illegible] જોઈએ [illegible] પારીમાણ્યા હોય છે [illegible]

દુઃખની વાત છે કે [illegible] સંખ્યા [illegible] છે [illegible] વધતી જાય છે, એમની [illegible] ઉપરાંત [illegible] વધારે દુઃખની વાત છે કે [illegible] [illegible] [illegible]

દ૦ બા૦ કાલેલકર

ધર્મશાળા અને શ્રમઘર

આપણા દેશની ધર્મશાળાઓ વિષે તો કોઈ સારો મત ન દર્શાવી શકે એ બધાના વખતે એના હાલાઓ આદર્શો વિચાર ન કરી શકે? અહીં સૂચવેલો નવો વિચાર એટલા જ માટે વિચારવા જેવો છે કે એ કાકાસાહેબ જેવા સમર્થ વિચારક આપે છે

દરેક મુસાફર જ્યાં થોડા વખત માટે રહી શકે, પોતાની રસોઈ તૈયાર કરી શકે, રાતવાસો કરી શકે અને વિનામૂલ્યે રહેવા મળે તેવા મુસાફરખાનાને દક્ષિણમાં ધર્મશાળા કહે છે. ધર્મશાળામાં સગવડો એટલી ઓછી હોય છે કે વધારે દિવસ એમાં રહી શકાય. ઉત્તર ભારતમાં, અને પંજાબમાં જ્યાં શીખોનો ગુરુ-પંથ રાજ્યમાં આવે છે તેવા મકાનને ધર્મશાળા કહે છે. સમાજના હિત માટે એક મામૂલી અર્થ વપરાય છે. આવતાં જતાં મુસાફરોને રહેવા માટે ત્યાં સગવડ હોય છે. અર્થ વાપરનાર શ્રદ્ધા મુજબ મુસાફરોની આગતાસ્વાગતા કરે છે અને કોઈ ને કોઈ જમાતે ત્યાં જમાડવાનો પ્રબંધ કરી આપે છે. આમ મંદિર અને મુસાફરખાનાનો મેળ થઈ જાય છે.

ભારતમાં ગમે ત્યાં જાવ ધર્મશાળા તો મળી હોય જ છે. આપણી સંસ્કૃતિની આ વિશેષતા છે. દરેક મોટા મંદિર સાથે મહેમાનો માટે ઘર હોય જ છે. આમ મંદિર સામાજિક અને ધાર્મિક જીવનનું કેન્દ્ર બને છે. કોઈ કોઈ મંદિરમાં તો નાનકડી નિશાળ પણ ચાલે છે અને રોગી માણસો અને પશુઓ માટે દવાનો પ્રબંધ પણ મંદિરો તરફથી થાય છે.

આવું મંદિર જો કોઈ એક પગ આગળ જઈ ધર્મનું સ્વાગત કરે અને બીજાને માટે પોતાનો દરવાજો બંધ રાખે તો તે અધર્મશાળા બને. એ રીતે વર્ત સાંપ્રદાયિક લોકો સમજ્યા નથી. આપણાં મંદિરમાંથી ભગવાન અને પાકી એવી બન્ને રસોઈની વ્યવસ્થા બંધ કરવામાં આવે તો મંદિરો કલ્પિત મહત્તાઈથી દૂર થઈ શકે. આવાં મંદિરોમાં શૌચ જવા માટેનો પ્રબંધ પણ હોવો જોઈએ. દાનનું મહત્ત્વ સમજનાર ધાર્મિક શ્રદ્ધાળુ દાતાઓને સમજાવવું કે ધર્મશાળા બંધાવવાનું એટલું પુણ્ય છે તેથી વધુ પુણ્ય છે તેમાં સફાઈ કરાવવામાં. મંદિરમાં પૂજા માટે જેમ પૂજારી રાખવામાં આવે છે અને તેની રોટી માટે વર્ષાસન અપાય છે તેમ સફાઈની સાથે એક સાફ કરનાર પણ રાખવામાં આવે અને સમાજમાં તેની પ્રતિષ્ઠા પણ ગણવામાં આવે. સફાઈનું આ કામ કોઈ ભંગી જાતિના માણસને નહિ સોંપવું જોઈએ. 'ઉચ્ચ' કહેવાતા તેવા માણસો પાસે જ સફાઈનું એ પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરાવવું જોઈએ. પૂજાનું કામ કોઈ ભંગી પાસે આપણે કરાવી શકીએ એ સારું છે. એવા કામ માટે એને તાલીમ આપીને તૈયાર કરેલ હોય.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પૂજારીનું કામ લેવાનું છે તે માટે કોઈ શૂદ્રને જ તૈયાર કરવા જોઈએ. સફાઈનું અને પૂજાનું કામ ગામના મોટા લોકો નિશ્ચ

ધતીંગ ચલાવવાનું ગમે છે એટલું આ વાતોની તપાસમાં ઊંડા ઊતરવું કે કોર્ટ-કચેરીની ધક્કો છોડી ખરા અપરાધીઓને જાહેર કરવાનું મન નથી.

આપઘાત તો પુરુષો પણ કરે છે. રેલના પાટા ઉપર સૂઈ જઈને કેટલાય જાય આ નવા જમાનાની કુરબાની આપી રહ્યા છે પણ એવી ઘટનાઓનો દોષ કોને દેવો? જેમને દોષ દઈ શકાય એમની સમાજમાં

લાગવગ મોટી છે. એટલે પુરુષ કે સ્ત્રી આપઘાત કરે એમ ત્યારે નામનો જ ખેદ જાહેર કરી શકાય. કોઈને કંઈ કહી શકાતું નથી, કહેવા જેવું નથી!

અને આપઘાતના સંબંધમાં દરેક વખતે એવું તો હજુ કોઈ બોલ્યું જ નથી, જાણે એમ કે એની છૂટ મળે છે એને ગેરકાયદેસર ગણાય છે તે કાયદેસર કરી આપીશું જાણે તો વાંધો હોય!

★

પૂર્વક ફરી એક જ બહેન કે આપણા સમાજ માટે આ અશક્ય નથી. આપણી સંસ્કૃતિમાં આ વ્યવસ્થા થઈ શકે છે.

મંદિર-મુક્તાઓ અને ધર્મશાળા–ન્યાતવાડા ઉપરાંત આગળ વધી લેવી એક સૂચના આ રહી: ગામમાં દરેક મહોલ્લામાં અને દરેક ધર્મસ્થાનો અને મંદિર સાથે એક ધર્માદા દવાખાનું ચલાવવાનું સંચાલન એ અનુભવી કુશળતાથી કરવું જોઈએ. દવાખાનામાં દરેક માણસ નિયમિત (અને અનિયમિત પણ) આરોગ્યની તપાસ કરાવી શકે. એવી વ્યવસ્થા માટે રોગીઓ માટે એકઠી નાણાં છે તે મદદ વડે સારવાર અને ઔષધ સમાજ તરફથી કરવામાં આવે.

એટલું જ નહિ, ગામનો એક વિભાગ ખેતરોનો ઉપયોગ કરે તેમ આપણી શાકભાજી અને નાના ઘરોમાં ફળો, દરેક બાગ ઉગાડે. વળી વાવણીના દિવસોમાં દર વર્ષે પાણી પીવાનો દરેક ઠેકાણે જ્યાં સુધી પણ માણસ જઈ શકે ત્યાં પાણીની પરબો ઊભી કરે. જે પાણી ગૌશાળાને માટે પણ કામ આવે અને સાર્વજનિક નાગરિકો માટે ઉપયોગી થાય (જે જેવા નાગરિકો હતા તે જ્યાં સુધી ધણ માણસ બધાંને ન્હાઈ શકે એ ખર્ચ થોડા પૈસા આપી કપડાં પણ ધોવડાવી શકે છે). ધર્મસ્થાનોમાં આવી સ્નાન અને કપડાં ધોવાના સ્થાનોની વ્યવસ્થા ઊભી ન થાય તો કંઈ ફાયદો નથી. ઘણાં આરોગ્યનાં સગવડ થઈ જાય ત્યારે ગામઠી લોકો આવી ખૂબ મદદરૂપ થઈ શકે.

આ રીતે દરેક ધર્મસ્થાનો એવી સુવિધા ઊભી કરે. ધાર્મિક સંસ્થાઓ ઉપાય તરીકે દરેક માણસને પોતાનો સમય આપીને સેવા કરવા પ્રેરણાનાં સ્થાપવાનાં કેન્દ્રો બને, અને આપણા સમાજનું સમાધિ મરણ માટે તૈયારીની કલ્પનાનું શિક્ષણ પણ મળે. ધર્મ સમય આ યુગના નવી પ્રવૃત્તિ ઉમેરે તો આપણા સમાજને નવેસરથી નવો સંદેશ મળતો પ્રગતિપંથ. આ નવી પ્રવૃત્તિ વધારે જરૂરી છે. જે આપણી સંસ્કૃતિ સાથે સંકળાયેલ છે.

સુધરાઈઓ પણ આવી પ્રવૃત્તિ ચલાવી શકે છે. આ માટે સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ પણ સ્થાપી શકાય છે.

નવું સ્ત્રી–સાપ્તાહિક 'સંસ્કારલક્ષ્મી'

આપણી વાચનભૂખ વધતી જાય છે તેમ તેમ તેને સંતોષતું સાહિત્ય પણ જોરદાર પ્રગટ થતું જાય છે અને આ બાબતે કેટલુંક એવું સાહિત્ય પણ પ્રકાશમાં આવે છે કે જે આપણી માનસિક તંદુરસ્તીને હાનિ પહોંચાડે. એવા સંજોગોમાં આપણી સદ્ભાવના વધે એવું પહેલા આજનું જ નવું સાપ્તાહિક 'સંસ્કારલક્ષ્મી' પ્રગટ થાય છે ત્યારે દરેક ગુજરાતી વાચક—એકલી બહેનો જ નહિ પણ દરેક વાચક હરખાશે. 'કલ્યાણ' માસિકની સંસ્થાની જાણીતી 'ગાંધીજી' સંસ્થાએ શ્રી સુમતિબેન નટવરલાલ શાહના તંત્રીપદે 'સંસ્કારલક્ષ્મી' નામ સાર્થક કરી બતાવ્યું છે.

પહેલો અંક ખાસ વસંત અંક તરીકે પ્રગટ થયો છે જે વિવિધ સામગ્રીઓ સાથે આવે એ થી બધા જ—ગુજરાતી બહેનોના જ લેખોથી સમૃદ્ધ બનાવાયો છે. આ લેખિકા બહેનોમાં કેટલીક પાનાથી જ ઓળખાય છે પણ જે ગુજરાતી સાહિત્યની દિશામાં ઓળખાણ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે.

આ પત્રનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૨/– (છૂટક નકલ રૂ. ૦-૫/–) છે. સંસ્કારલક્ષ્મી કાર્યાલય, ઉનાઈ ટેકરો, સૂરત—એ આ સાપ્તાહિકનું સરનામું છે. ગુજરાતી અને ગુજરાત બહાર આખી દુનિયામાં વસનાર ગુજરાતી ભાષા જાણનાર આ સાપ્તાહિક વાંચતાં–વંચાવતાં કેવું ગણાય. આવા સમૃદ્ધ સાપ્તાહિકને ગુજરાતમાં બહોળા આવકારનો ઉત્સાહી અભિવાદન કરીએ અને સંપાદિકા–બહેનને વધાવીએ.

ન૦ ૫૦

ધૂમકેતુ

પ્રેમનો વારસ

અહીં રજૂ થતી એક વિચારણીય વાર્તા આપણા સમાજમાં માનવીને શું છે ... માણસમાં રહેલી ઉદારતા વગેરે અને થોડીક સંકુચિતતા હોય તો કેટલી બધી ખાના ખરાબી થતી અટકે? સાચી માનવતા પણ મરી પરવારતી અટકે. આ વાર્તાની રજૂઆત કરીને અમે તો ઇચ્છીએ, તેનું આચરણ કરવાનું ...

ઈ. સ. ૧૯૧૮માં જ્યારે પેલો રોગ ઇન્ફ્લુએન્ઝા આવ્યો ત્યારે એણે વરતાવેલો કેર મનમાંથીને પણ ટપી જાય તેવો હતો. જેના ઘરમાં એ પેઠો એ ઘરને તાળાં જ દેવાઈ ગયાં. શહેરમાં તો કાંઈક ઠીક હતું, પણ ગામડાંમાં તો મોત વળી ગયો હતો. ક્યાંક બાળક રોતાં રહ્યાં ને માબાપ ઊપડી ગયાં. ક્યાંક બાળક ઊપડી ગયાં ને માબાપ રોતાં રહ્યાં. કોઈક ઠેકાણે તો કેવળ ઢોર બાંધ્યાં રહ્યાં. ઢોરને ખીલેથી છોડનાર કોઈ મળે નહિ!

ગામના મુખી રામમોહનના ઘર પાસે એક વિધવા બાઈ રહેતી હતી. તેનો એકનો એક છોકરો માંદો પડ્યો. બાઈના મનની વ્યથાનો પાર નહીં. નહિ એને એમ થાય કે ભગવાન છોકરાને આબાદ કરે ને પોતાને ઉપાડી લે તો સારું. પણ ભગવાન આવી એ વિનતી ઉપર ધ્યાન આપે તો ઉપર ઊભગી પડેલા પોતે ઊપડી જાય તો પણ ઘણું ... ગમે તેમ, અકસ્માત હોય કે પછી એના દિલની સાચી પ્રાર્થના ભગવાને સાંભળી હોય, પણ એવું બન્યું કે એ વ્યથામાં એ પોતે માંદી પડી અને થોડા જ દિવસમાં ઊપડી પણ ગઈ. છોકરો રોતો રહ્યો.

છોકરાનું હવે કોઈ રહ્યું નહિ. મુખી રામમોહનને થયું કે ભગવાને જ એને આ છોકરો જાણે આપ્યો છે. પોતાને આ કાંઈ છોકરું હતું નહિ. ઉંમર મોટી થઈ ગઈ હતી. એની વહુ રુક્મિણી તો હમેશાં માંદી રહેતી. એટલે રામમોહને છોકરાને સંભાળી લીધો. અને એને ત્યાં એ મોટો થવા માંડ્યો.

પણ એક વખત મધરાતે મુખી એ ડોશીના ઘરમાં ગયા. ત્યાં થોડો વખત રોકાયા હતા ... એની કોઈને જાણ પડી નહિ.

પણ ત્યાર પછી મુખીની ઘર-અવસ્થા સુધરી હતી. તે જરાક ઠીક રહેતા હતા અને આબરૂને પરાયા જાળવતા પણ હતા.

લોકો માનતા કે મુખી સ્વાર્થી છે અને મુખી સ્વાર્થી હતા પણ ખરા. પણ ઉપરનો એક પ્રસંગ બન્યો ત્યાર પછી જો બારીક આત્મનિરીક્ષણ કર્યું હોત તો એમને ખબર પડત કે એમની દયા એક દિવસ એમને જ આડે પડવાની છે.

ત્યાર પછી જોગાનજોગ એવું થયું કે અત્યાર સુધી પત્નીવિહીન રહેલા મુખી મતાન પામ્યા. રુક્મિણીને કોઈ બીજા ભાગ્યા ને એમને ત્યાં દીકરો આવ્યો. પહેલા પાલક દીકરાનું નામ આણંદલાલ હતું. એટલે આનું નામ પરમાણંદ રાખ્યું.

આણંદ-પરમાણંદ બન્ને મોટા થવા માંડ્યા. બેમાંથી એક જાણતા નથી કે તે સગા ભાઈઓ નથી. માત્ર મુખી અને તેની વહુ જાણે છે કે પરમાણંદ એમનો છે, ને આણંદ ગમે તેમ પણ પારકો થાપણ છે. અને એ ગાંઠ મુખીના મનમાં ઊંડે ઊંડે એક ખીલી માફક પણ ઊગી છે. એનો પૈસાનો વારસો પરમાણંદને મળે તો સારું. પછી તો કાળાંતરે અમણે એ ... છોડી દીધું.

અને એટલે આણંદ-પરમાણંદની વચ્ચે પાસે ... માણસ હતી પણ, તેઓ સગા ભાઈઓ નથી એવી સૂચના કરે તેવો સંભવ ઓછો થઈ ગયો. ... સગા ભાઈઓ હોય તેમ જ જોયાં.

પણ જ્યારે એ મોટા થયા ત્યાર એમનામાં વારસો વિખવાદ જાગવા લાગ્યો. જરા આણંદને ગમે, પરમાણંદને ગમે નહિ એમ થવા માંડ્યું.

એમની વચ્ચે વિખવાદ વધતો ગયો. દરમ્યાન રામમોહન પણ એકલો થઈ ગયો હતો. એને ... ને ભાઈઓની તકરાર પણ એની પાસે આવ...

આડી એવું મન ખાટું થઈ ગયું, એમાં પણ જ્યારે સગા દીકરાને પાંખો ફૂટી ત્યારે તો એ તાળી ત્યાં નહિ ને સાંઢ પણ નહિ એવું થઈ ગયું.

એક દિવસની વાત છે. તે દિવસે રામમોહનને ભાન લાગી આવ્યું. બાપ જેવી નદીના રાનમાં પરમાણંદને ખ્યાલ કે માર્યો ગયો ઠીક ઠીક માર. પરમાણંદ બપોરની સાંજ સુધી રોતો રોતો બેઠો જ રહ્યો. તે દિવસ આજે તેણે ખાધું નહિ. મોડી રાત સુધી રામમોહન પોતે બોલાવવા ગયો. પણ તે ઓરડામાં ને ઓરડામાં મૂંગો બેઠો રહ્યો. ઉલટું રામમોહનને આવું આવું કહ્યું કે, મને તેમ પણ તારો મારો ભાઈ છે એવું લાગતું હોય તો ખાવાનું કંઈમાં આટલું બધું મનમાં લાવવું ઠીક નથી. ત્યારે તે ખાટ ઊઠ્યો ને જેમ તેમ બે કોળિયા ખાઈ લીધું.

પણ રામમા તને ત્યારથી લાગ્યું કે આ બધ રહે ક્યારેક પડોશે તેમ નથી. માટે એમની ટક્કર પોતે પોતાની મોજણ કરી દેવી અને પોતે છૂટા થઈ રહેવું. થોડા દિવસ ગયા ને બન્ને ભાઈ પડા લડ્યા ત્યારે રામમોહનને ત્યારથી નિર્ણય કરી લીધો પણ એક કે બીજે બહાને એ સફળ થઈ શક્યો નહિ. પત્નીનો વારસ બનેલો દીકરો એમ ભાર પલટાયો નહિ.

*

થોડા દિવસ પછીની વાત છે. ગામમાં બધે શાંતિ હતી. મધરાત ભાંગી ગઈ હતી. કૂતરાં પણ ભસતાં બંધ થઈ ગયાં હતાં. કેવળ એક આધેની ઝાંપની ઉપર એક ઘુવડ બોલી રહ્યું હતું. રામમોહન આંગણે એ વખતે આણુના સૂસવાટા બહાર નીકળી રહ્યો. એ સમયે બોલતો એને એમ કહેવા કે આ ઘરમાં તું આવનાર છું.

અંદર એણે દૃષ્ટિ કરી. એક ઝાંખો દીવો બળતો હતો. ખૂણામાં પરમાણંદલાલ ખાટલામાં પડ્યો હતો.

રામમોહનને એનું ભોળપણું આવ્યું. એ અનાથ છોકરા પતાવી મા માટે કેટલું રડ્યો હતો? રામમોહન દ્ર આંખ ભીની થઈ ગઈ. જે પળે એ પાછો ફરી ગયો. એ પળ પણ સચવાઈ ગઈ.

પણ એ એના પગમાં જાણે વેગ ન હતો. ત્યાં તેણે દૂર દૂર ખૂણે ઓઢાનું સામાન્ય પાથરણ પડ્યું હોઈ જાણે રડી રહ્યું છે. એવું એને લાગ્યું.

ન મહાજનો એવો શબ્દ પરમેશ્વ ખંડમાં પોતાનો મૂંગો દીવો પરમાણંદ સૂતો હતો ને તેના તરફ ગયો. ખંડમાં પાસે જઈને જોયું. અંદર નજર કરી. બધે અંધારું હતું. પણ ત્યાંથી ટોમીના ડબા જેવો અવાજ આવતો હતો.

તેણે અંદર જવા માટે પગ ઉપાડ્યો. ત્યાં ખબર આવ્યું કે આજે આશ્ચર્ય પરમાણંદને ત્યારે અનુભવ થયો. એટલે પરમાણંદ આજે મૂંગો નહિ હોય તે ઉતાવળો આગળ ગયો.

ખાટલા પાસે જઈ હળવેથી જોયું તો પરમાણંદના માથે ઓશીકે સૂતો હતો. ઘણુ વારંવાર ઊંઘમાં ને ઊંઘમાં —જાણે સ્વપ્નમાં રડતો હતો!

એ જોઈ રામમોહનનું દિલ ભરાઈ આવ્યું. પોતે પોતાના જ સગા દીકરાને અન્યાય કરી રહ્યો હતો. એવું એને થયું. અને ઓરડામાં તો પરમાણંદ રોવામાં જ ઘૂમ મારી. એ માની મમતા આવડી આ અણુકિયા મને મારે!

રામમોહને પરમાણંદના માથા ઉપર હાથ મૂકી તેને ઢંઢોળ્યો. "પરમાણંદ! પરમાણંદ એમ શું છે? કેમ રડે છે? શું તને ભાન નથી? હું તને બોલાવું!"

પરમાણંદ જાગ્યો. રામમોહનને દીવો અડતાં તો પણ પરમાણંદનો ચહેરો જોઈને એ વ્યથિત થઈ ગયો. એમ ચહેરો આંસુથી ખરડાયેલો હતો. પરમાણંદ ઊંઘમાં પણ પોતાની વ્યથા સાચવી રહ્યો હતો.

રામમોહને નમ્ર જ મળી ગયા. તેના હાથ તેમ પરમાણંદના માથા ઉપર પ્રેમથી ફેરવ્યો.

"બેટા! તું કેમ રડે છે? તને એવી શી વાત છે? ખરી રીતે આ ઘર તારું છે. આણંદ તો

આહૂત છે।'

પરમાણુદ કાંઈ સમજ્યો નહિ ને પિતાની સામે જોઈ રહ્યો

સમજ્યો નહિ તું?' રામમોહન આગળ વધ્યો 'મેં શું કહ્યું તને? પરમાણુદ! આ ઘરનો ખરો માલિક જ તું છે તને આજે મારે એક વાત કરવાની છે મારે ઘણા વખતથી એ કરવી હતી તો ખબર નહિ હોય પણ ખરી રીતે તું જ આ ઘરનો ખરો માલિક છે તું મારો પુત્ર છે અને આણુદ એ તો કોઈકનો અનાથ પુત્ર આપણે દયાથી ઉછેરીને મોટો કર્યો છે કારણ કે એની મા મરી ગઈ હતી એટલે એ અનાથ હતો મેં દયા આણી એને ઉછેર્યો એટલું જ સમજ્યો?

પરમાણુદ પિતાની સામે કૃતજ્ઞતાથી જોઈ રહ્યો એને વાત નવી નવાઈની લાગી પણ એની દૃષ્ટિ તરત જ પિતા પાછળના ખોધાડા બારણા ઉપર ચોંટી ગઈ

પરમાણુદને ત્યાં પાછળ દૃષ્ટિ કરતો જોઈને રામમોહનો પણ અચાનક પાછળ જોયું ને ચોંકી ઊઠ્યો અને દૃષ્ટિ ચોંટી ગઈ આણુદ ત્યાં આવીને ઊભો રહી ગયો હતો

રામમોહન એક પળભર ક્ષોભ પામી ગયો પણ એને થયું કે આણુદ ત્યાં ક્યારનો ઊભો હશે! જોઈએ અને એણે પોતાની બધી વાત પણ સાંભળી હોવી જોઈએ

એના ચહેરા ઉપરથી એ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું રામમોહને તક તત્કાળ પકડી લેવામાં સાર જોયો તે ઊભો થઈ ગયો આગળ વધ્યો આણુદ સામે આવી ઊભો રહી ગયો એનું દિલ ઘવાયું હતું

'આણુદ! તેં આજે પરમાણુદને એવો અન્યાય કર્યો છે કે એને ક્રોધ આવી નથી. એ ઊભમાં રહેતો હતો પણ તને હું કહું છું તે તું સાંભળી લે. આજે તને કહી દઉં છું કે એ આ ઘરનો માલિક છે અને ખરી રીતે તું અહીં કાંઈ જ નથી તો ખબર ન હોય પણ તું કાંઈ નથી

'કાંઈ નથી?' 'હું અહીં કાંઈ નથી?' આણુદ વ્યથાથી બોલી ઊઠ્યો પણ તરત એ સમજી ગયો પોતે તો આગંતુક જ હતો

'ના તું કાંઈ નથી ન મારો કાંઈ નથી તને ખબર નથી પણ તને તો મેં અનાથ જાણીને ઉછેરીને મોટો કર્યો છે, એટલું જ એ મારો સગો દીકરો છે તું કોઈ અનાથનો પુત્ર છે મેં તને મોટો કર્યો છે'

આણુદ એક પણ શબ્દ બોલી શક્યો નહિ. તે વાતને તરત જ પામી ગયો જાણે હવામાંથી જ સમજી ગયો એના પગ નીચેથી ધરતી સરી ગઈ હતી તે! પોતાની ખરી અનાથતા આજે લાગી તેની આંખમાંથી આંસુ નીતરવા માંડ્યા તે મૂંગો થઈ ગયો એને એનો બાપ ચહેરો પણ યાદ ન હતો એને લાગ્યું કે એ ખરેખરો અનાથ હતો!

રામમોહને વધુ આક્રોશ અવાજે એને કહ્યું

એટલે હવે જો તું પરમાણુદ ઉપર હાથ ઉપાડીને તારું સ્થાન પછી અહીં નથી તો ઠીક પડે ત્યાં જા ચાલ્યો જા તો કહી દીધું

આણુદ બોલ્યા વિના જ પાછો ફરી ગયો

પણ બીજે દિવસે સવારમાં રામમોહન એના ખંડમાં ગયા તો ખંડ આખો ખાલી પડ્યો હતો અને ત્યાં કોઈ હતું નહિ ત્યાં કોઈ કહેતા કોઈ હતું જ નહિ! એને શોધવાના પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા રામમોહનના દિલમાં એમ થયું કે આ પાપ આપણું બળતું ટળ્યું કરી લીધું

*

આ વાતને તો વર્ષો વીતી ગયા પણ પરમાણુદ જ્યારે જોયું કે પોતે એકનો આંહીં રહ્યો છે ત્યારે એનામાં મલિકીભાન વધુ તીવ્ર થયું પછી તો એ દિવસે દિવસે પાંગરતો જ ગયો એ કાંઈક ઉડાઉ ને કડવો બની ગયો એણે રામમોહનની મૂડી તો સાફ કરી નાખી પણ પછી તો પૈસાની પાછળ હજી

બીજી આશાભરી આ મતાડવા પછી રહી, એમ એને લાગવા માંડ્યું. એટલે એણે એ મતાડવા પણ માંડ્યો.

રામમોહન રોજે દિવસમાં દસ વખત મમતાબહેનને સંભારતો પણ આમ છ તો ગયો ને ગયો ન પછી, ન તો એનો પત્તો લાગ્યો ન એનો કોઈ પત્ર મળ્યો ન કોઈ સમાચાર આવ્યા. જાણે કે એને ધરતી જ ગળી ગઈ એમ એ અદૃશ્ય થઈ ગયા. રામમોહન એને સંભારતા બધી વખત સંભારતો પણ હવે એનો ક્યાંય પત્તો ન હતો.

રામમોહનને એ વખત એવું લાગી આવ્યું કે એને એમ થયું કે પોતે પોતાનું સ્વમાન ગુમાવીને હવે મગો દીસતો છે એ મોટી પત્ની છે એમાં નથી એની મહત્તા, નથી એના જીવન-ગતની સુંદરતા. એના જેવા તો જીવતા જેના દિલમાં કોઈના આધાર વિના રખડતા રહે તો બીજું કાંઈ નહિ જીવનમાં જો કોઈ દિવસ એને મળ્યું ન હતું તો તો એને મળે એને ખાતરી થાય કે માણસો એને ગમે તેના નપાવટ લેખાતા હોય પણ માણસાઈ જીવતી ધરતી બની ગઈ નથી. કોઈને ઊગે ને પગમે માણસાઈ જેવા મોં—જો એ રખડતો થાય તો અને તો બીજું કશું નહિ જેના દિલોમાં આ માણસાઈ બની તો જીવતા રહે, એ દુનિયાની વિરાસત લઈ લે ! આવી લાગણી હવે એને મળવા માટી.

અને આ વાત જ ફરી ફરીને સાંભરતી પણ મારે નથી '

એટલા અમથા સાથે પછી થોડી વિચારતી કે ભલે ઉપર ઉપર દુનિયા રહે પણ તે ઉપરથી ધરતીના જેવી સમી છે.

ઉપર ઉપર તે નીચે એના પ્રેમ ઝરણાં વહે છે.

રામમોહન આ આગળ ન જાણે કે પતન ન થવાની ભલે તેમ પણ એમ દિવસ વીતતા ગયા, ચાલ્યા ગયા.

પણ એના મનમાં મનુભાઈ રમતા હતા. રામમોહન નાસતો થઈ ગયા. એને હતું કે એ પણ વખતે ક્યાંક મળી જશે તો પોતે માગીને એને એના અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરશે. એક વાત પછી એમ એ ગાંઠ વાળી ને પછી આગળ ચાલે નહીં ફરતી નહીં પાછી નહીં માનવતા એનો આધાર ને ચાલ્યો જાય. એને જીવનનો એક નવો જ અનુભવ આમાંથી મળ્યો. કોઈ દિવસ એ આવું ભૂલે નહિ તો નહિ. એને લાગ્યું કે એ માત્ર આ દેવાની રચના જ શક્ય હતું અને એ આ દેવાની જેવી તેવી પરંપરા ન હતી. ફરતો રહેતા જેમ ઠીક પડે તેમ થતા ગયો. એને લાગ્યું કે નિરાધાર જ્યારે પાડે ડગલા માનવો હતો ત્યારે ઉપયોગી જ્ઞાન મળતું બંધ થાય ત્યારે એ પોતે આવી ગયેલું એ જાણતા હતી.

એમ એ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં એક દિવસ એક શહેરમાં એક ઠેકાણે એક આલીશાન મકાન જોયું. મકાન એટલું સુંદર હતું કે એના પગ આપોઆપ જ ત્યાં થંભી ગયા. એને લાગ્યું કે આવું મકાન તેણે કોઈ દિવસ જોયું જ નહિ હોય.

એનો માલિક ગમે તે હો, પણ આવી એક વસ્તુનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતું હતું. લક્ષ્મીનું દેવી નરસિંહનું દર્શન એવું આવી પહેલાંનું જેવું લક્ષ્મી ધારે ઠેકાણે ની પણ દીપી ને જાણે એ આવી જ હતી. એ નજરને એ ત્યાંથી ખસી શક્યો નહિ.

તે ત્યાં દરવાજામાં થોડીક વાર ઊભો રહી ગયો.

પણ જો એમ ઊભો હતો ત્યાં એને એક દીઠો કે ગમે તેમ પણ આઈને એ બોલાવવા માટે આવી રહ્યું હતું.

રામમોહનને આ અનુભવ પણ નવો થયો. આવે આંગણે કોઈ આવી રીતે ઊભવા દે નહિ. ત્યાંથી કોઈ એને બોલાવવા આવ્યું હતું !

એમ વિચાર કરતો હતો ત્યાં એક માણસે આવીને એને કહ્યું: તમને ઘરના માલિક બોલાવે છે. એને નવાઈ લાગી.

તે માણસની પાછળ પાછળ અંદર ગયો ત્યાં તેણે ઠેકાણે એણે દીવાનખાનું જોયું. એને નવાઈ એ વાતની

લાગી કે ઠગપણા વિનાની લક્ષ્મી તો એણે ઘણે ઠેકાણે જોઈ હતી પણ આ એક જ સ્થળ એવું હતું, જ્યાં એણે એને ખરેખર દેવી સ્વરૂપમાં દીઠી! એને લાગ્યું કે આ આલીશાન મકાનનો માલિક ખરો લક્ષ્મી પતિ હતો.

નોકરોમાં ત્યાં એવો કૃત્રિમ વિવેક ન જોયો. ક્યાંય આછકલાઈ ન દીઠી. ક્યાંય લઘરો નજરે ન પડ્યો. તે આગળ ને આગળ જઈ રહ્યો હતો. ને બધે એને લક્ષ્મી દેવીરૂપે દેખાતી હતી.

અંદરના એક ખંડમાં એને બેસવાનું કહીને નોકર ગયો. તે નવાઈ પામેલો હતો કે આ પ્રમાણે એને દૂરથી ઓળખી લેનારો કોણ હોઈ શકે?

પણ હજી જ્યાં એ વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ એણે પોતાની સામે હાથ જોડીને ઘરના માલિકને ઊભેલો જોયો.

હવે તો એ ખરેખર નવાઈ પામી ગયો. એટલામાં પેલા માલિકે જ એને પૂછ્યું: 'મને ઓળખ્યો? હું આણંદલાલ!'

'હેં, આણંદલાલ?' રામમોહન આભો બની ગયો ને શરમાઈ પણ ગયો.

'અરે, પણ તમે તો ભાઈ આંહીં ક્યાંથી? અને આ બધું શું છે? આ તમે ક્યારે મેળવ્યું? તમે તો બહુ જમાવટ કરી છે! આ બધું તમે...'

આણંદલાલ હસી પડ્યો. 'તમારી પાસેથી નીકળીને હું ઘણું રખડ્યો. એમાં મને એક નવી નવાઈનો અનુભવ મળ્યો છે. તે તમને કહું તો આનું રહસ્ય તમને મળશે.'

'શું?'

'જેમ વિદ્યાની કુદરતી શક્તિ હોય છે, સંગીતની શક્તિ જેમ નૈસર્ગિક ગણાય છે, ચિત્રકલા કુદરત આપે છે, પણ મને જીવનના આ સત્ય સમજાયું છે કે, એ જ પ્રમાણે લક્ષ્મી એ પણ એવી જ કુદરતની એક ભેટ છે!'

'પણ ત્યારે લક્ષ્મીવાળાઓના પ્રયત્નો નકામા જાય છે, એ બધું ખોટું?'

'એ બધી ફોતરાં ખાંડવા જેવી વાત છે. મારો જીવનનો આ અનુભવ છે. ખોટો પણ હોય. પરંતુ લક્ષ્મી કુદરતી ભેટ છે અને એટલા માટે જે એને કુદરતી ભેટ તરીકે નથી રાખતો તે ભિખારી છે. વાપરવા માટે નૈસર્ગિક પ્રેરણા માણસને મળી જોઈએ. જેને એ નથી મળતી તે મૂરખ છે. પણ જે કેવળ પોતાના જ ઉપયોગ માટે એને વાપરે છે, એ વળી વધારે મોટો મૂર્ખ છે.'

રામમોહન તો એની આ વાણી સાંભળીને છક થઈ ગયો. 'પણ આણંદલાલ! ભાઈ! આ તો ન મનાય તેવી વાત છે.'

'હું પણ પહેલાં નહોતો માનતો. હવે માનતો થયો છું. આ એક કુદરતી શક્તિ જ છે. ઠીક, પણ એ તો જે હોય તે, હવે તમારી વાત કરો. બોલો, પરમાણંદ શું કરે છે? અને તમે કેમ આમ નીકળી પડ્યા છો, એ વાત કરો.'

'પરમાણંદ હવે ભિખારીમાં ભિખારી જેવો છે!'

'બસ, ત્યારે એ જ અનુભવ કહે છે કે માણસને લક્ષ્મીની પણ કુદરતી શક્તિ વરી હોય છે. તો તમે હવે આંહીં રહો.'

'પણ મેં તમારું અપમાન કર્યું. તમને અન્યાય કર્યો. તમને રહેવાનું ન કહ્યું. ન કહેવાનું કહ્યું.'

'જુઓ, એક વાત કહું. કોઈ કોઈને અન્યાય કરી શકતું જ નથી. આ તમે જે લક્ષ્મી જુઓ છો ને, હું કામ્યો નથી. એ આવી છે. પણ જો તમે મારું અપમાન કર્યું ન હોત તો હું આ ક્યાંથી મેળવવાનો હતો? કોને ખબર છે? તમે જ આ રીતે મને આગળ વધાર્યો હોય. કે ઠીક વખત, કુદરત, માણસ આગળનો કોઈ રસ્તો રસ્તો કરશે ને હટી શકાતું જ નથી. તમે મને માર્યા ત્યારે મનમાં પહેલો વિચાર એ આવ્યો હતો કે વેર લેવું. એ એક પળ હતી. ઝનૂનની ગભામણથી ... પણ પછી બીજો વિચાર આવ્યો—હું પણ બતાવી દઉં—મારી કમાણી કરીને

આ ભીંજી પળ ની ગૌરી જ ભગવાન એ ભીંજી પળે મને અપનાવી લીધા. આપણું જીવન એક એક પળનું છે. આ લક્ષ્મીમાં મેં જોયું કે એક પળનો નિર્ણય મને ધનવાન બનાવી દેતો હતો. અમીરજાદાના તાન ભાતા પળમાં મેં જોયું છે કે એક પળે સ્વર્ગ ખડું થઈ જાય છે ને ત્યારબાદ એક પળે બધું ગળી જાય છે. તેના પ્રયત્ન છતાં એ એક પળ આવશે કે નહિ આવે — તે કોઈ કહી શકતું નથી. એનું જ નામ ભાગ્ય. એનું જ નામ ઈશ્વરકૃપા. એનું જ નામ આ જમાત. એનું જ નામ જીવન. જીવન શું છે? કોઈ કહી શકે છે?

'ના.' મનમોહન બોલ્યો.

ત્યારે, આ છ કામનો એ કોઈ જ નથી. એ તો ડાબે હુકે જાય તો પણ કંઈ નથી. પણ જે પુરુષાર્થ કરવા જતાં જે અનુભવ મળ્યા એ અનુભવ જ જીવનસર્વસ્વ છે. એ અનુભવોનો હું આભારી છું. એ અનુભવ વિના તો હું ખાલી ખોખું છું. ફરી ફરીને એ અનુભવોનો હું બનેલો રહેવાનો છું. એ મારું સત્ત્વ છે. એ જ મારી ભૂમિકા છે. એ જ જીવન છે. આ બધું તો મને શું આપવાનું હતું? ચોરી વાત અનુભવની છે. તમે મને કંઈ જ ન કહ્યું. તે એ પળે મને બચાવી લીધો. તે પછી મેં નિર્ણય કર્યો. તેણે મને નવો માનવ બનાવ્યો. આમ પળ પળની ગણતરીમાં જ જીવનનો મહિમા છે. જીવન કોઈ વિરલ વર્ષોમાં જિવાતું જ નથી. એ જિવાય છે જ પળોમાં.

મનમોહન તેર બાર વરસની આ ફિલસૂફી સાંભળીને ભારે આશ્ચર્ય પામી ગયો. એને થયું કે ... ધનવાન શેઠ આજે ... એ એક પણ હવે સુંદર છે. તે જરૂર કોઈ અસાધારણ આગંતુકની વાત જ સાચી હતી. કોઈપણ પતાના અનુભવ વિના જીવતા નથી. ... એમાં શું? ... તો આવ્યા જ હશે!

તેણે કહ્યું: 'આભાર! મેં તારો પ્રશ્ન નહિ ન જાણ્યો. તેનો મારા મનમાં હવે ખ્યાલ આવે છે.'

'એ પ્રશ્ન હતો એ તમારું જીવન છે.' આગંતુકે કહ્યું. 'તમે એનું મનમાં કંઈ લાગ્યું નહીં તે મારું જીવન છે. તે વખતે લાગ્યું હતું. વેર લીધું હતું. એ ક્રોધ ને ગ્લાનિ ભર્યું હતું તો હું હવે કોઈ પ્રસંગ આવે. આ જીવન એ એને ... ધર ... થયો હોત તો પણ હું ... છું તો એમ માનું છું. તમે અહીં આવ્યા શા માટે જાણો છો?'

'શા માટે?'

'તમે આગંતુકને જે લેવાનું હતું તે આપી દીધું — પૈસા માત્ર ભાગ પ્રેમનો ભાગ હતો — ને હવે મને દેવા આવ્યા છો. તમે આજ માટે વારસો ... તેનો ને પ્રેમનો વારસો આપો હું આમ માનું છું.'

મનમોહન આશ્ચર્યથી સાંભળી રહ્યો. તે બોલી તો ન શક્યો પણ વાત આગંતુકે કહી તેમ જ બની હતી. એક દિવસ એ આગંતુકના માણસોએ આધારે જ એની સંપત્તિ એના ઘરમાંથી લઈ આવ્યો હતો. એ એને સ્પષ્ટ સાંભરતું હતું. પણ બોલતાં એની જીભ ઉપડી નહિ. પોતે આગંતુકનો જે વારસો લૂંટી લીધો હતો — પૈસાનો — તે સૌની પાસેથી પગમાં ૧૩ર લૂંટાઈ ગયો.

પણ એણે પોતે જે વારસો આગંતુકની શરૂઆતમાં આપ્યો હતો — પ્રેમનો વારસો — તે હવે આગંતુક એને માટે સાચવી રહ્યો હતો!

ખરે જો લાગ્યું કે માણસના જીવતર પલટાતાં, જો કોઈ સત્ય વસ્તુની પ્રતીતિ એને થાય એમાં હોય તો એ જીવનની સફળતા આજે એ પામ્યો હતો. આજ એને એક પ્રતીતિ થઈ: મહત્ત્વની ખોટી વાત હોતી નથી, સાચી વાત મરતી નથી.

ઈશ્વર પેટલીકર

સદ્‌ગુણનું ધાવણ

આજે બાળકોની કેળવણી પ્રત્યે સરકાર પ્રત્યે, પ્રગતિ પ્રત્યે એટલા બધા નિઃસ્પૃહ બની ગયા છે કે એક વ્યક્તિ પર ધ્યાન ન આપી શકીએ તેનાં પર છાત્રાલય કે નિશાળમાં રહેતા અનેક વિદ્યાર્થીઓ સાથે એનું એકનું ધ્યાન શી રીતે રાખી શકાય? આપણા વાચકો આટલું વિચારે તો!

'મારે એક નાનો ભાઈ છે જેની ઉંમર ૧૩ વર્ષની છે અને સાતમા ધોરણમાં છે. નાનપણમાં ખરાબ સંગતના પરિણામે આજ તે અવળે રસ્તે ચાલવા લાગ્યો છે. ચોરી કરે છે, બીડી પીએ છે, ઘરેથી શાળાએ જવા નીકળીને સીધો રખડવા ચાલ્યો જાય છે. ઘરે માતાપિતાના લાડથી કોઈ દિવસ સુધરશે નહીં અને થોડો મોટો થશે પછી બાજી હાથમાંથી ગઈ હશે. અત્યારે હજુ નાની વય છે અને કોઈ યોગ્ય સંસ્થામાં મૂકીએ તો સુધરી જશે એમ દેખાય છે. તમારા ધ્યાનમાં પાકો જાપ્તો રાખી શકે એવી સંસ્થા હોય તો જરૂર જણાવવા કૃપા કરશો. ખર્ચ માટે તો પ્રભુની દયા છે. પંદર દિવસ પહેલાં જ તમારું પુસ્તક 'સંસારના વમળ' વાંચી આ પત્ર લખવા પ્રેરાયો છું અને તસ્દી આપી રહ્યો છું.'

આ પત્રો લખીને રાખી બેસે તેવી છાત્રાલયવાળી શાળામાં બાળકને મૂકવાની વૃત્તિ માબાપોની વધતી જાય છે. તેમાં ઉપરના પત્રની માફક બાળકમાં કુટેવ પેસી ગઈ હોય કે તોફાની બની ગયો હોય ત્યારે એને સુધારવા મૂકવાની ઇચ્છા થાય છે. મારા એક સ્નેહી આણંદ કરતાં મોટા શહેરમાં રહે છે પણ ત્રણ વર્ષથી તે પોતાનો દીકરો આણંદ મૂકવાનું મને કહેતા અને ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીની શાળામાં દાખલ કરી આપવાની ભલામણ કરવા આગ્રહ કરતા હતા. શાળામાં જગ્યાના અભાવે દાખલ કરવાની કેટલી મુશ્કેલી હોય છે તે હું જાણતો હતો અને એમની ઇચ્છા હોવા છતાં એ દીકરો ત્યાં દાખલ થઈ શક્યો નથી. વળી હમણાં હમણાં અંગ્રેજી માધ્યમવાળી, મુંબઈ, પૂના, પંચગની, દહેરાદૂન વગેરે શાળાઓમાં બાળકોને દાખલ કરવાની વૃત્તિ પણ વધતી જાય છે. આ પત્રલેખકે લખ્યું છે તેમ ખર્ચ માટે પ્રભુની દયા હોય છે એટલે એનો વિચાર કરવાનો હોતો નથી.

અમુક માબાપ તો શાળામાં દાખલ કરાવતી વખતે નિખાલસ રીતે શાળાના અધિકારીને ચોખ્ખું કહે છે કે ઘેર એવો તોફાની થઈ ગયો છે કે કોઈને ગાંઠતો નથી, ઘરમાંથી પૈસા ઉપાડી જાય છે, એ વખત મુંબઈ નાસી ગયેલો, અમે એનાથી થાકયા છીએ, તમે એને ધ્યાનમાં રાખી સીધો કરજો!

આવાં બાળકોમાં આવી સંસ્થામાં એકાદ વર્ષ રહ્યા પછી એટલો ફેર પડેલો જોવામાં આવે છે કે માબાપ બીજા આગળ એના વખાણ કરતાં થાકતાં નથી. તોફાની હતો પણ હવે ડાહ્યો વિવેકી થઈ ગયો છે. સવારમાં ઊઠીને અમને પ્રથમ વંદન કરે છે. આપણાં મોટાંઓને તો 'જી' કહીને વિવેકથી વર્તે છે. કપડાં ચડી હતાં ત્યારે ગંદાં કરી નાખતો. તેને બદલે હવે ડાઘ પડવા દેતો નથી. એની સાથે આવી ભણતા મિત્રોને અંગ્રેજી બોલતાં આવડતું નથી ત્યારે એ ધાણી ફૂટે તેમ અંગ્રેજીમાં બોલે છે. શરીર પણ ખડતલ કરવા સારું થયું છે. મહિને દોઢસો બસો રૂપિયા ખર્ચ આવે છે પણ વસૂલ છે. અને આ સાંભળીને કોઈ બીજા માબાપ પણ એ સંસ્થામાં પોતાના બાળક મૂકવા લલચાય છે. વળી હમણાં હમણાં બાળકોને આગળ ઉપર ઉચ્ચ શિક્ષણ આપી ડૉક્ટર એન્જિનિયર વગેરે કરવાની ભૂખ જેની લાગી છે કે વેપારમાં જેમ માણસ આજે લાખોને મૂડી રોકે છે તેમ બાળકોને એ જાતનો વેપારમાની મૂડી રોકાણની દૃષ્ટિ સહેજ થઈ છે, મધ્યમ વર્ગનાં માબાપ દેવું કરી ભણાવે છે. તો સુખી અને મોટી કમાણી મેળવનાર માબાપ પંચગની દહેરાદૂન વિદ્યાલયનાં ખર્ચાળ બાળકોને મોકલી તેનો સંતોષ માને છે.

માબાપો બાળકોને કેળવણી આપે, વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ

કરીથી પ્રાપ્ત કરે, તે ઇચ્છવા જોગ છે. પરંતુ આજે અનેક સંસ્થાઓ બાળકોના ગૃહ સ્થાપી કામ કરતી થઈ છે એટલે એમને પોતાના બાળકો સોંપી માબાપ પોતાની ફરજમાંથી મુક્ત થવાનો સંતોષ લઈ લ્યે છે તે અતિ ઇચ્છવાજોગ નથી. બાળકની કેળવણીમાં કેવળ પુસ્તકોનો અભ્યાસ, બાહ્ય આચાર વિવેક અને શરીરની તાલીમ પૂરતા નથી. પરંતુ માનવતાના પોષક સદ્ગુણો—પ્રમાણિકતા, ઉદારતા, સ્નેહ, નિઃસ્વાર્થતા વગેરેને કેળવવાનું પ્રથમ આવશ્યક અંગ [illegible] હોઈ એ ના ઘર કુટુંબની આપણાની ફરજ માબાપની છે. માબાપ સિવાય આ કેળવણી કોઈ સંસ્થા આપી શકે તેમ નથી.

ઝાડનું સ્વભાવનું પ્રમાણનું પોષણ બહારના વાતાવરણ માંથી પણ થાય છે પરંતુ એનું મુખ્ય પોષણ ધરતીમાંથી મૂળિયા વાટે આવે છે. ધરતીમાંની એના મૂળિયા ઉખેડી નાખી બહાર રાખી પ્રકાશ અને હવા એને ગમે તેટલા પ્રમાણમાં આપે પણ ઝાડ એથી ઉગી શકે નહિ. બાળકની કેળવણીની સંસ્થાઓ બાળકોને પાણી દ્વારા બહારના પોષણનો ભાગ જ આપે છે, અને માબાપ મૂળિયા દ્વારા ધરતીમાંથી મળતા રસકસની ગરજ સારે છે. સિંહણનું દૂધ જેમ સોનાના પાત્ર વિના ઝીલાતું નથી તેમ માબાપના પ્રેમ [illegible] મૂળ નંખાયેલા છે ને સદ્ગુણોનું ધાવણ વાત્સલ્યના પાત્રમાં ઝીલાય છે. એ પોતે બાળકના સૌન્દર્ય માબાપ પ્રત્યેની આદર-ભક્તિ ભાવ સ્વભાવ ફૂટે છે અને તેથી એ [illegible] છે કે ચારિત્ર્ય બાળકના ચારિત્ર્યઘડતરમાં માબાપના સાગ [illegible] મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. શાળાના સંસ્કાર ગૌણ છે. આથી ચારિત્ર્યઘડતરની કેળવણીનું કામ માબાપ જેટલું કરી શકે તેટલું શાળા-સંસ્થાઓ નહિ. માબાપની આ ફરજ કોઈ ન લઈ શકે તે જો માબાપ સમજી જાય તો નાના બાળકોને કેળવણીની સંસ્થામાં મૂકી એ સંતોષ અનુભવે છે તે ભ્રમમાંથી મુક્ત થવા.

આનો સમાંતર પ્રયોગ બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે થયો. ઘણાં બાળકો ઉપર શત્રુઓ પ્રયત્ન છે એ પ્રમાણમાંથી બાળકોનું રક્ષણ કરવા અને તેમનો ઉછેર વ્યવસ્થિત ચાલુ રહે તે કારણે કેટલાંક બાળકોને ગામ નિરાંતની છાવણીઓમાં વ્યવસ્થિત રીતે અને સારી દેખભાળ નીચે રાખવા ઉછેરવામાં આવ્યાં હતાં. તેઓ અભ્યાસની તાલીમ પામ્યાં હતાં. શરીર અને વિવેકની વર્તનમાં પણ સફળ હતાં પરંતુ બાળ વિવેકની ટેવો ઉપરાંત એમનામાં જે સુગમતા અને ભાવનાના ગુણો—ઉદારતા, નિઃસ્વાર્થતા—જોઈએ તે ન હતાં. એ ગુણોનો વિકાસ એમને ત્યાંથી મળે તેની પરવાના માબાપ પાસેથી આ સદ્ગુણોની કેળવણી આપવાનું સમજતા ન હતા. જ્યારે બીજાઓ તો એમના છત્રછાયામાં ઉછરતાં બાળકોમાં એ સદ્ગુણો સ્વાભાવિક રીતે જોવા મળ્યા. કેટલાક બાળકો પોતાના માબાપના ધ્યાન નીચે ઉછર્યાં અને માબાપ હતા તેમને દ્વારા હોવાના ઘણાં સુખ મળ્યાં. પણ એમના સ્વભાવમાં વ્યવહારમાંથી સદ્ગુણોનું જ્ઞાન પ્રમાણમાં મળતું હતું. એ જ રીતે ટીકટીન માતાપિતાનું ઉપરાંત એ ગુણો મળી શકતા. પરંતુ જ્યારે માતાપિતા નહોતાં એમને કોઈ સ્નેહ નથી. બાપ એમને ઘરે ... [illegible] ... નિયમ કે ફરજ જેવી નથી. એ રીતે બાળકને ઘણા મળે છે કે જ્યાં માતા પોતાનું કામ ... બાળકને ... કામ કરવાની ... પરિણામે માબાપ તરફથી જૂની ... માંથી ... આવતી મળતી કેળવણી ... અને નવી કેળવણીની ફરજ માબાપને આવી નથી.

આજના ધમાલિયા જીવનમાં માબાપ ... કે સમજે બાળકોની કેળવણીની ... તો એ ... હોવા ... [illegible] ... પોતાના ફરજ ... કેળવણીની ... તો આ ... માબાપ એ પોતાની ફરજ ચૂકે અને બાળકની ... તાલીમ ... સદ્ગુણ ... ની તાલીમ ... સંસ્થા

દ્વારા એવી જ પ્રાપ્ત થઈ હશે તેમ માનીને આવનારાઓનો છોકરાઓનો પાછળથી પસ્તાવો થશે. ધંધો કરવો, પૈસા કમાવા એ જીવનનું કર્તવ્ય હોય તો બાળકોને સારા સંસ્કાર આપી ઉછેરવા તે એનાથી કોઈ રીતે ઊતરતું કર્તવ્ય નથી. ઊલટું એ જીવનનું ઉત્તમ કર્તવ્ય છે. ધંધાનું ફળ તત્કાલિક મળતું હોય છે તો આનું ફળ લાંબે ગાળે કાયમનું પોતાને અને વારસોને મળતું હોય છે અને એ ફળ અમૂલ્ય છે.

બાળકને જ્યારે ઘરમાંથી માબાપના જીવનનો પ્રમાણિક અને સદાચારનો શીખો પાઠ ન મળતો હોય તો ત્યારે કોઈ વાગ્ પ્રમાણિકતાનો પાઠ્યપુસ્તકનો પાઠ ભણાવે તથા એ જીવનમાં વણાય નહિ. માબાપના જીવનમાં જો આ ગુણોને ભોગે કેવળ આર્થિક લાભ મેળવવાની વૃત્તિ જ મુખ્યતયા હોય તો બાળકમાં એ જ વૃત્તિ આવવાની. બાળક મોટું થતાં સ્વાર્થી, લોભી, અપ્રમાણિક અને નિર્દય બનતું હોય છે. તો એ બધી વસ્તુઓ મોટે ભાગે એને ઘરમાંથી માબાપ તરફથી મળી હોય છે.

માબાપ જો કેવળ પોતાના બાળકને કેળવણીની સંસ્થામાં મૂકી ભણવામાં હોશિયાર બને ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરાવવાનો હેતુ રાખતાં હશે તો એ જરૂર પ્રાપ્ત થશે પરંતુ માબાપ તરફથી ચારિત્ર્યઘડતર પ્રાપ્ત થયું નહિ હોય તો એ પ્રામાણિકતા દયા નિઃસ્વાર્થતા વગેરે ગુણોને ભોગે તે ધંધામાંથી ધન પ્રાપ્ત કરશે એનું લક્ષ સ્વાર્થ રહેશે, પ્રામાણિકતા નહિ. આ મોહમાં જે માબાપ તણાયા હશે તેમને તો કોઈ રીતે પોતાનો દીકરો કમાઈ લાવશે તેમાં દીકરાનું પરાક્રમ દેખાશે. પરંતુ એવી રીતે પ્રાપ્ત કરેલા ધનમાંથી સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. વિલાસ, મિથ્યાભિમાનનો વિલાસ, ભૂખ વગર ખાવાપીવાનો વિલાસ વગેરે વિનાશની ભૂતાવળ પેદા થાય છે. પરિણામે સુખની ઇન્દ્રિય એટલી વિકૃત થઈ જાય છે કે સદાચારનું સુખ, આરોગ્યનું સુખ, નિઃસ્વાર્થતાનું સુખ કે પરોપકારનું સુખ એ કલ્પી શકતો પણ નથી !

બાળકની ચારિત્ર્યઘડતર વખતની કેળવણી એ શેરીના ઉકરડાના મહેલ જેવી છે. એવા મહેલથી માબાપ ખુશ થતા આવતા હોય તો ભલે એ પોતાના નાનાં બાળકોને સંસ્થામાં મૂકી બાહ્ય કેળવણીની પ્રાપ્તિથી હરખાય. પરંતુ જો એ ચારિત્ર્યઘડતરને મુખ્ય માનતા હોય તો એ કેળવણી એમના વિના કોઈ આપી શકે તેમ નથી. સંસ્થાને હવાલે બાળકને સોંપી તે છૂટકારો નહિ અનુભવે. એ ઉમદા ફરજને સમજીને આદરશે અને અમૂલ્ય ફળ પ્રાપ્ત કરશે.

*

આ વિચાર પર્યવેક્ષક મોટાભાઈને જો માન્ય હોય તો માબાપ પાસેથી નાના ભાઈને લાડમાં જે પ્રાપ્ત થતું હોય તે મોટાભાઈએ આવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. બાળકોને સરખે સરખી મોકળાશ જોઈએ. બાળકોને સરખે સરખી મોકળાશ ગમે છે. એ તેમાં રમવા—આનંદ કરવાનું એ પસંદ કરે છે તે સારું. પરંતુ ઘરના વડીલો અને તેનાથી મોટા ભાઈબહેન જો એને રસ પડે તેવી રીતે મોકળાશ આપવાનું શીખે અને કેળવણી તરીકે તેઓ જાગૃત રહીને પ્રયત્ન કરતા હશે તો બાળક બહાર કોની સોબતમાં રહે છે તે એમનાથી અજાણ્યું નહિ રહે. વળી બહારની સોબત સારી ન હોય તો એ છોડાવવા માટે એને ઘરની સોબત સારા પ્રમાણમાં આપવી જોઈએ અને બાળકની સ્મૃતિને સારે માર્ગે વાળવી જોઈએ.

આ જો ન થાય તો કેવળ ભણવા માટે શાળામાં મૂકવાથી બાળક સુધરી જતું નથી. પણ દરેક વખતે બનતું નથી. અહીં છાત્રાલયોમાં પણ ચોરીઓ થાય છે, વિદ્યાર્થીઓ છાનામાના બીડીઓ પીતા થઈ જાય છે અને અંદર અંદર અનીતિ સંબંધની કુટેવના ભોગ થાય. અને એ બાળક એ જીવંત નવ શક્તિ છે. એ કંઈ જડ પદાર્થ નથી કે એનો મનગમતો આકાર આપવા હથિયારથી ઘડીને ધાર્યું પરિણામ આવી જાય. એ માટે તો ઉપર કહ્યું તેમ સોબત દ્વારા જ શિક્ષણ સંસ્કાર મળે તો કામ લાગે. ઘેર

'શ્રદ્ધાર્થ'

આશિષના ઓઘ

સ્ત્રીઓ નોકરી કરે કે બહાર કામ કરવા જાય એ આજે જરાય નવાઈ પામવા જેવું ન લાગે, પણ કોઈ યુવતી આવી નવજીવનનો ઉપયોગ કરવા જોગું કેવું [illegible] વિચારી શકે અને નોકરીના માર્ગે સ્વીકાર એની ભાવના ઝળકતી માનવ પ્રક્રિયા આ વાર્તામાં આલેખાઈ છે

આસિસ્ટન્ટ કારકુન તરીકે નોકરીની શરૂઆત કરીને [illegible] પ્રમોશન મળતાં ક્રમશઃ પ્રેમા એ જ કંપનીની મુખ્ય શાખામાં પહોંચી ત્યારે એની ઉંમર લગભગ અઠ્ઠાવીસની થઈ ગઈ હતી. દરેક યુવતીની જેમ પ્રેમાને પણ લગ્નના કોડ જાગતા અને એ પ્રેમાળ ઉષ્માભર્યા [illegible] આવશે તે માટે [illegible] [illegible] લાગે. તો ક્યારેક [illegible] ઉપરની ચુપકીથી [illegible] [illegible] [illegible] પરણીને કોઈ [illegible] પતિ તરીકેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવી નથી [illegible]?

પ્રેમાનો આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રેમાનું [illegible] [illegible] જરૂર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુરુષ વિશે તેણે જાહેર [illegible] અભિપ્રાય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુરુષ સાથે [illegible] [illegible] [illegible] તેના [illegible] વિચારમાં ચાહેલ [illegible] ન આવે!

પ્રેમાના માતા-પિતાની ઉંમર પણ [illegible] [illegible] તેમાંય [illegible] [illegible] [illegible] માતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિચાર [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નોકરી કરવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ એનો [illegible] સામે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાને [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કે કેમ? [illegible] [illegible] [illegible] અભિપ્રાય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આમ તો [illegible] નોકરીની આર્થિક દૃષ્ટિએ જરૂર નહોતી પણ [illegible] [illegible] [illegible] એને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રહેવું તેને ગમે તેમ [illegible] [illegible] સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં અને [illegible] [illegible] માતાપિતાની [illegible] [illegible] પુત્રી હોવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોવા છતાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ એને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પ્રેમા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એની [illegible] [illegible] [illegible] માતાપિતાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિશે [illegible] વિચારો [illegible] છે? પ્રેમાને માતા-પિતા માટે [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રીતે [illegible] થઈ છે?

[illegible] મોટાભાઈ નાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પરંતુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોતાના નાના ભાઈ માટે [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] પરંતુ નાના ભાઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પરિણામ એ પણ [illegible] [illegible]!

★

અનેકગણો પૂજ્યભાવ અને પૂરતો આદર હતો છતાં લગ્નની વાત આવતા જ એ કોઈ ઉપર ચિડાઈ પડી 'ભુકાકાને અને અમ્માને કહી દેજો કે તેમને ન ગમે પરણી હોઉં તો આજે જ ઘર છોડી દેવા – તૈયાર છું ' અને બીજે જ દિવસે તેણે નોકરી માટે અરજી પણ કરી દીધી હતી !

ઇન્ટરવ્યૂ આપવા ગઈ ત્યાં સુધી ઘરમા માતાપિતાને ખબરેય નહોતી કે પ્રેમા નોકરી કરવા જવાની છે। પણ તેની નિમણૂકનો પત્ર આવ્યો ત્યારે એ પત્ર વાંચીને ખુશ થતી થતી પિતા પાસે ગઈ પિતાએ પત્ર વાંચ્યો વૃદ્ધ પિતાના હૈયામા અસંખ્ય વેદના ઊભરાઈ આવ્યા છતા પુત્રીને નોકરી મેળવવા માટે સહર્ષ અભિનંદન આપ્યાં અને બીજે દિવસે નોકરી પર જનારી પોતાની એકની એક પુત્રીને પથારીવશ માતાની ખોટ ન વરતાય એટલે વૃદ્ધ પિતાએ જાતે આવીને જમતી વખતે તેને શુકનનું દહીં આપ્યું થાળીમા પણ કંસાર જોઈને પ્રેમાએ મહારાજને પૂછ્યું કે આજે શું છે ? ત્યારે મહારાજે પિતાના હુકમને સહર્ષ જાહેર કર્યો 'તમે આજે નોકરી પર પહેલીવાર જાવ છો એના હર્ષની પ્રસાદી '

પ્રેમા પિતાને લાખ લાખ વંદન કરી રહી કેઈ એ મૂકેલો લગ્નનો પ્રસ્તાવ માતા પિતાના કહેવાથી નહિ હોય એવું જ એને તો લાગ્યું અને પ્રેમાનું હૃદય શરૂ થયું એની કાર્યરત રહેવાની ધગશ પૂરી થઈ અને એ ધગશે જ એણે કંપનીમા લોકો લોકો કામ કરવા માડ્યું. કંપનીએ પહેલી જ વાર આવી કામગરી વ્યક્તિ મેળવી એ મટે ધન્યતા અનુભવી અને પ્રેમાની એ આવડતે જ બધું કામ પોતે જાણી લેવામાં અને કામને વ્યવસ્થિત કરવામાં સફળતા મેળવી

પાંચ વરસમા તો કંપનીના ડાયરેક્ટરોએ પ્રેમાની પાયરી એકાએક વધારી દીધી કંપનીના મેનેજર નિવૃત્તિ મેળવે એટલી ઉંમરવાળા હતા એટલે એ મેનેજરે જ ડાયરેક્ટરો પાસે ક્યારથી તરવરતી પ્રેમાને પોતાની જગ્યા પર મૂકવા ભલામણ કરી ડાયરેક્ટરો તો પ્રેમા જેવા મર્યાદશીલ મેનેજર માટે ના પાડી જ શાના શકે ? મેનેજરનું એ સૂચન તમણે તરત સ્વીકારી લીધું

પ્રેમાએ મેનેજરનો એ હોદ્દો જ્યારે જૂના મેનેજર પાસેથી સભાળી લીધો ત્યારે એ મેનેજર પ્રત્યે પિતા તુલ્ય ભાવથી તાકી રહી જાણે પોતાના પિતા જ એને મેનેજરને રૂપે દેખાતા હતા !!

સામાન્ય કારકુનમાંથી મુખ્ય હોદ્દો સભાળ્યા પછી પ્રેમાનું કામ ઘણું વધી ગયું અને એ ઘણા કામને કારણે જ એનું મન થયું ને શું વિચારેમાં રાકાર લાગ્યું એ વિચારોએ નિશ્ચિત પ્રેમાને પણ જ ચિંતિત બનાવી મૂકી કેટલીક વાર તો એ રાતની રાત ઊંઘી પણ ન શકતી

પિતાના ધ્યાનમાં આ વાત આવ્યા વિના રહે તેમ નહોતી પણ ઉંમરલાયક પુત્રીને કશું કહેવાને એ હિંમત જ ન કરી શક્યા છતાં એક રાતે પડખા ઘસતી પ્રેમાની પથારી પાસે જ્યારે પિતા આવીને બેસ્યા ત્યારે પ્રેમા ખૂબ પરવશ બની ગઈ ખૂબ લાગણીવશ બની ગઈ ખૂબ નિસહાયતા અનુભવી રહી નહોતું બોલવું છતાં ગળગળા અવાજે એ બોલી 'ભુકાકા હમણાં હમણાં મને ઊંઘ નથી આવતી

'હું એ જોઈ શક્યો છું એટલે તો આજે ઊઠીને તારી પાસે આવ્યો છું પ્રેમા !' પિતાનું વાત્સલ્ય અનેકગણું ભારે બની ગયું લાગણી—લાગણી અને પ્રેમના ભારથી જાણે જ તે પોતાનું ઘડપણ ભૂલી પ્રેમા જેટલી જ ઉંમરના પ્રેમાના જાણે કે મિત્ર હોય એમ પ્રેમાનો બરડો પસવારવા રહ્યા અને ધીમેથી પૂછ્યું ઓફિસમાં કાંઈ આપત્તિ થઈ છે ?'

'ના રે ના ભુકાકા ઓફિસમાં તો મારા પર ડાયરેક્ટરોના ચાર હાથ છે મને પૂછ્યા વિના ડાયરેક્ટરો પણ એક પગલું નથી ભરતા સ્ટાફ પણ બધો મારું એટલું જ માન રાખે છે એ બાજુનું તો એટલું બધું સુખ છે કે એ સુખ જ જાણે હું જીરવી

ન શકતી હોઉં એવું લાગે છે!

'હું જાણું છું તું આપણા મનના કહેવા હોય છે બેટા! પણ તારી એ વાત સાચી માણસ દુઃખ દૂર કરી શકે છે એટલા માટે કે અમારી એનું મહત્વ થાય છે એના વડે એને આનંદ થાય છે જ્યારે સુખ તો એને ના મળી ગયું નથી ત્યાં ને ત્યાં જ એને નાખે છે અંતરે તરીકો ઢોળો સ્વીકાર્યો પછી તારી જવાબદારી વધી હશે, કામ પણ પૂરતું નહિ હોય

'ના રે, આવ્યા કડાકા! કામ જ હવે મારે નહિ નથી હોતું થોડાક મહા માગવાના હોય છે એટલે જ હું કામ વિના હવે નાખી જાઉં છું અત્યાર સુધી સવારથી સાંજ સુધી કામ કરતો નહોતી થાતી જિંદગાની રોજ મારી એ ગમે અનેરી સ્ફૂર્તિ અનુભવતી હતી અને હવે કામ વિના થાકી જાઉં છું ગામ રહી નાકીને લોથ થઈ જાઉં છું અત્યારે પણ જોય માંડ પાંએક કલાક બેસી રહું છું

'એટલી બધી થાકી જાય છે ત્યાં ઊંઘી કેમ નથી જતી? ખીજ ચઈ ચિંતા તો નથી કોતી કરી ને?'

મારે શી ચિંતા હોય ... !!! તમે બન્ને મારા ભાઈ જેવા છો ત્યાં સુધી મારે ચિંતા કરવા જેવું શું છે?' પ્રેમા તદ્દન સ્વસ્થ બની જતા બોલી રહી હતી

પિતાએ હળવું હસીને તેને જ્યારે તેના એ જ વાતને ખાનગી રાખવાની પ્રેમ આવ્યું મન ક્યારેક આવતો હોય છે અમારી ઉંમર થઈ છે એ તું સમજે નહિ એવી છે તેથી તારી નાના તો જીવતાં પલ્લેથી પત્નીના એ બન્નેય જાણે ચેતવણી આપવા ઈચ્છતા હતા હવે તો આવી ગયો

એથી શું થઈ જવાના? એમ કાંઈ હું આવી ગાંડી નથી બની છું! આવડી મોટી કંપનીનો વહીવટ હું કરી જાણું છું તો આ તો નાનકડું ઘર અને આ ઘરમાં તો આપણે ત્રણ જ છીએ ને?

જોકે આ બધી મિલકત છે, જમીન છે, એનો વહીવટ પણ હવે તો તેં જ લીધો છે એટલે મને મુશ્કેલી આવવાની છે એમ ધારીને તમે મને કશું ન આપો છો એમ હું નો તેમના પિતાના ખોળામાં માથું મૂકી હસી રહી

'પ્રેમા, બેટા પ્રેમા, તારી કાઈ ને ને કહેવું તે તારું વાક્ય મારી જેવું ન હતું થાય છે એટલે આજ સુધી તારા દિલને દુભવવા મેં ક્યારેય તારી પાસે એ વાત ફરી મૂકી નથી કોઈને પણ એ વિષે પુનરુચ્ચારણ કરવાની મેં મના કરેલી પણ તારી માનસિક અસ્વસ્થતા આજે મને ફરી એ વાત ઉચ્ચારવા પ્રેરી રહી છે

તેં હજુ લગ્ન નથી કર્યાં એટલે હેરાન થાઉં છું ને

એવું છે પણ—અને નથી પણ' પિતાએ આપેલો જવાબ પ્રેમાને સમજાયો નહિ એટલે એ વધુ ખુલાસો મેળવવા પિતાને મોંનથી વિનતી કરી પિતાએ વધુ સ્પષ્ટતા કરી

તું એવું તો ન છુપાવે કે અમે બન્ને જ હતી ચાલ્યા જઈએ પણ માતા પર અનેરો પ્રેમનો હુમલો તને આવી ગયેલી જાણે છે, તને ખાતરી કરી દીધી છે અને બાદ તો ખીજે હમેશાં આ શરીર સહન કરી શકે પણ એકલ હુમલો તો ક્યાં અપેક્ષિત હતી અને કેનું ન હતું કરી નાખશે અને પછી તારા પર નથી જવાબદારી અત્યારે છે તેના કરતાં વધતી તને લાગશે એના તું અત્યારે વિચાર ન કરે એ તારું આખ મન અને માનતું પણ હતું આંતર મન એ માનવા ક્યારેય તૈયાર નહિ થાય નારી અપંગ માતા તો તને જરાય ભારરૂપ—સહારારૂપ થાય એમ નથી એટલે મારો આધાર તન ઘાયલી રાખી શકે છે એ અત્યારે જાણે શું પછી' બોલ પ્રેમા તને આ વિચાર નથી સતાવતો' અને એની સાથે જ દરેક મનુષ્ય કહે છે તે સાગર કોઈ પોતાનું હોય જ તેઈ ગો એવો કુદરતનો ક્રમ તને અધૂરતી કે કૃત્રિમ

ખાતરી જ શાની હોય ?'

'૭ વરસ પહેલાં પ્રેમાએ લગ્નના પ્રશ્ન વખતે કરેલી દલીલ આજે જાણે તેની સામે જવાબ ન આપી પિતાના એક એક બોલને એ સાંભળી રહી પચાવી રહી, મનમાં ઉતારી રહી

'સાચું કહું તો છોકરાં કોઈ પણ જે મારા મકાન વિચારો જાહેર કરી દીધા હતા એ વિચારો હું પાછા ખેંચી લેવામાં નાનમ અનુભવતી હતી એટલે જ મને અસત્ય થઈ પડેલી ગોઠવણમાં હું એકલી જીવી રહી છું આજે તમારી પાસે માગણી મૂકી નિર્બળતા જાહેર થઈ ગઈ '

'એમાં નિર્બળતા ક્યાં આવી ? બેટા તેં તો એવું કાંઈ ખોટું કામ કર્યું નથી કે તારે શરમાવાનું હોય તારું લગ્ન નહિ કરવાનું કારણ મેં બધી છોકરીઓથી જુદી રીતનું જાણ્યું ત્યારથી મને એમ હતું કે તું લગ્ન વિના જીવી શકીશ પણ તારું કામ, તારું માનસ તારું જીવન એવી રીતે ઘડી રહી છે કે જ્યાં તને એકલતા લાગે ને પ્રેમને સારે કુટુંબીઓની સ્થાનો સાથે હું જરાય સંમત નથી થતો જીવન સાથે વણાઈ જાય એવા કામને વરેલાં કોઈપણ સ્ત્રીને જિંદગી લગ્ન કર્યા વિના અસત્ય ન લાગે પણ તેં જે કામ પસંદ કર્યું છે તેમાં તો એકલતા સહેવાર જ નહિ

'પણ આટલી ઉંમરે તે મારે માટે તમારે છોકરો— બુની, મુરતિયા શોધવા જવો પડશે ?

'ના બેટા હું શા માટે શોધવા જાઉં ? તું જ શોધી કાઢજે મનમાં નક્કી કરી રાખ્યો હોય તો જણાવી દે એટલે તરત વાત થાય ' પિતાએ પુત્રીને વધુ ખુલાવવા પ્રયત્ન કરી જોયો

પણ પ્રેમા એવા માત-પિતાનું સંતાન હતી કે જેને સંસ્કારનો ભવ્ય વારસો મળ્યો હતો એક વાર ઉચ્ચારેલી વાણીનો એણે આદર અમલ કર્યો હતો કોઈપણ યુવક તરફ એણે લગ્નના ઈરાદે મીટ સુદ્ધાં માંડી નહોતી પછી એ કોઈની તરફ કુમાશ લાગણી થાની અનુભવી હોય ? એટલે જ તેણે કહ્યું 'બાપા, અત્યારે તો કોઈ ધ્યાન નથી આવતું પણ હું એ વિશે વિચાર કરતી થઈ છું એટલે તપાસ કરીને જણાવીશ તમારે એ માટે વધુ ચિંતા નહિ કરવી પડે '

'મને તારા પર વિશ્વાસ છે એટલે તો તારા વિશે આટલો નચિંત છું બેટા આ તો તારી માનસિક પરિતાપ વધવો માગ્યો જણાયો નહિ એ વે મર અવલોકનનું માપ કાઢવા તારી પાસે આવેલો એ માપ સાચું પડયું એનો મને સંતોષ છે આગળી પગલું વધે પહેલાંની મારી દીકરી કોઈપણ નિર્ણય કરશે એ લગ્ન ગ્રીમા બેચાળા વિનાનો અને સમજ પૂર્વકનો જ હશે '

પિતા ત્યાંથી ઊભા થયા એમને ખાતરી જ હતી કે પ્રેમા હવે દીધી રાજ્રી વર્ષોની વાત થોડી વારમાં નીકળી ગઈ હતી દૂર થઈ ગયેલી પુત્રીને અનુભવી પિતાએ પારખી લીધી હતી

*

બીજે દિવસે પ્રેમા ઓફિસે ગઈ પછી અચાનક એક યુવક આવી ચડયો જેના જ ગમી જાય એવા એ યુવકને વૃદ્ધ પિતાએ તરત ઓળખ્યો નહિ પણ જાણે રાતની વાતના અનુસંધાનમાં જ કુદરતે પ્રેમા માટે મોકલી આપેલ આ યુવક માટે વૃદ્ધ પિતા પુલકિત બની ગયા હર્ષાવેશમાં અને ઉત્સાહમાં અતિરેકમાં યુવકને આવકાર આપવાનું કે બેસવાનું પણ કહેવું ભૂલી ગયા વાતની શરૂઆત આખરે યુવકે જ કરી

'આપે મને ઓળખ્યો નહિ ? હું નંદન આપના મિત્ર પ્રીતમરાયનો પુત્ર

'તને કેમ ન ઓળખું ? પણ ઘણાં વરસે જોયો એટલે જલદી ઓળખી ન શક્યો કેમ, મજામાં ને ? પ્રીતમરાય ગયા પછી તારા ઘર સાથેનો સંબંધ રહ્યો જ નહિ પાછા તમે પોતે અહીંથી તમારે ગામ રહેવા જતા રહ્યા અને તું પણ ક્યાંક પરદેશમાં હતો ખરું ને ?

'હા, છ અઠવાડિયા પહેલાં જ હું આવ્યો છું

મને મારી નોકરી અહમ્મદાબાદમાં આજ જ ગામમાં થઈ છે એમને પરંતુ ઘર આપનું જ ઘરનું માનું નાનેરો નોકરીએ ચડી ત્યારે તે પહેલા આપને મળી લઉં એમ માનીને આવ્યો છું આપની તબિયત તો સારી રહે છે ને? પ્રેમા ક્યાં છે?

'પ્રેમા હમણાં જ ઓફિસે ગઈ તું આવવાનો છે એ ખબર હોત તો તને મળીને જ જાત

'મેં તેની ઓફિસનું સરનામું આપ્યો હું ત્યાં જ જઈશ આવીશ

પિતાએ સરનામું આપ્યું બીજી સૂચનાઓ વધુ વાતો ન કરી પણ પિતાને મનમાં ગભરાટ તો થઈ કે પૂછી લઉં કે ભોજન પરવાનો છે કે નહિ? તો પણ આટલું પૂછી લીધું

અહીં નોકરી થઈ છે તો તો રહું ક્યાં આવશે? રહેવા જમવાનું કેમ રાખ્યું છે?

હું તમો તો હજુ ... એ જોઉં છું અને જો આવવાનું થયું પણ એ નક્કી થાય છે કે જો તેને ઠીક લાગશે તો મારી ઇચ્છાના જ મને મહિના પગારમાં રહેવાનો છું રહેવા જમવાની બીજી ત્યાં વ્યવસ્થા કરવાની મને જ કરવી પડશે કે અનેકવાર આ જગ્યાએ પ્રિયજનો સાથે રહેવા વિચાર તો પ્રેમા બહુ આગ્રહથી બોલે એમ સમજીને સ્વીકારીને નિશ્ચય થયા.

પરંતુ આશિષમાં પિતા બીજા પ્રેમાની પ્રશંસાઓ સાંભળ મનમાં ખુશ અને મનમાં પણ આશી ... મારા મનમાં આ વધુ બક્તા દર્શાવેલને રોકતા નથી તેમ એમ ત્યારે કામ માની લીધું કે પ્રેમા એને સ્વીકારે કે એમ પ્રેમાને સ્વીકારી લેશે? પત્નીથી આવતા દિવસોમાં ઉપર જ કેટલાય ભાગ્યો હશે એમ હોય છે!

આ વિચાર ઉપર એ બહુ ભાર ન આપી શક્યા કેટલી સદા પોતાની પુત્રી ઉપર હતી એટલા જ પોતાની જાત પર હતી છતાં એટલી ઘડીએ એમની દૂર સરકી ન જ કરી શકે એવી રીતે સાથે જ પુત્રની ચોપડીમાં ગયા ધ્યાનમાં ચિત્ત પરોવવા યત્ન કરવા લાગ્યા

આજ પહેલા આશીષ આજ પહેલી ગોદડીમાંથી ઉઠીને બહાર નીકળ્યો હતો પ્રેમા મહત્ત્વાકાંક્ષી આશાભર્યો પ્રયાસ આદર્યો અને લગન એ ઓફિસમાં તપાસ કરતા ત્યાં મહત્ત્વાકાંક્ષી હૃદય જેવું એના એ તરત બેસીને પાછો ફરી ગયા અને પ્રેમાએ એને દાન કરી બધી વિગત જાણી

નાસભાગ ભાગતી પ્રેમા આવી ત્યારે પિતાનું સ્નેહપાત્ર લેવું કયા નવાઈ ટકાવી નિશ્ચિત સુખ મેળવી શકે ત્યારે પણ એમાં પ્રાણ રેડીને ... થઈને તેમાંથી આવે આ રીતે દિનનો રોજીંદા પણ કેવું જરૂરી આપણા વર્ગ પ્રયત્ન ... જે ... એની જ્યારે એ ... મુક્તિ આપવા રહ્યા હશે

પ્રેમાનો મુખ પરથી સ્મિતના મુખડે ઉપરથી સ્નેહ ત્યારે તેને છોડી ત્યારે એ આશા ... ઉપર પણ મુખ પિતાનો ... માં ... આશિષના ... ની હતી હશે

★

એકવાર ચાર રસ્તામાં મહાત્માજી એમને સાંભળ્યા હતા ... પણ મતદાર ... વાર મત ન આપી ... એ માટે સર્વોત્તમ ... પહેલાં ... એ ... હતી કે દરેક મતદાર એક સ્ટોરમાં ... મતદારને એવી ... મતદાન કરતા ... મતદાન ... આ ... ન ... ની ... એનું ... લખી ... સાંભળ્યું ... પગલું લીધું ... તે ... કે ... મત ... જે ... ન ... નીકળ્યો ... ભાગના ... જણાયું ... ગમે ... હતું ... આ પગલું એટલું ... નીવડ્યું કે ... પછી મતદાર ... વાર મત ... પણ નહિ ...

ગમુ પંડિત

સંસ્કારધામની યાત્રાએ

ઇલિનૉયના વાચકોનું ધ્યાન જ આકર્ષતું જમાવી રાખતા આ પ્રવાસ વર્ણનના લેખો હિન્દમાં આવીને અનેકવિધ પ્રવૃત્તિમાંથી થોડો સમય મેળવવાથી લેખક ઠીક અંતરે નહોતા આપી શક્યા, હવે તે નિયમિત આવશે જ એવી લેખકે ખાતરી આપી છે.

સવાર આઠ વાગે બારણા ઉપર ટકોરા સાથેજ સફાળો બેઠો થયો ત્યાં તો સીસ બાઉનનો ઘંટડી જેવો મધુર રણકાર કાને સંભળાયો 'Mr Pandit the breakfast is ready' ઝટપટ દંતધાવનાદિ પતાવીને દાઢી કરી હું નીચે દોડ્યો. મીસીસ બ્રાઉનને ટેબલ ગોઠવવામાં મદદ કરી ને પછી ગામ ગપાટાના હાસ્ય અને સાથે પેટ ભરીને નાસ્તો કર્યો. મેં બાર્બરા મેલીન બ્રાઉને ચીનમાં પોતાના અનુભવો, પોતાના સદ્ગત પતિની કામગીરી વગેરે વિશે ઘણી વાતો કરી થોડું ચીની સંગીત સાંભળી, બાપુ વાગ્યે હું તૈયાર થઈ ૧૦॥ વાગે નાયગરા ફોલ્સને પ્રણામ કરીને મારાં યજમાનની ટેક્સી ગાડીમાં પ્લેન પકડવા એરપોર્ટ પહોંચી ગયો.

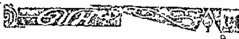
ઊંભળાકાથી છલકાતું હસ્તધૂનન કરી ને મસ્તકનું પુંગી નાયગરા આવવાનું વચન મેળવી શ્રીમતી બ્રાઉને વિદાય થયાં ને હું બૉસ્ટન ભણી જતા પ્લેનમાં બેઠો. પ્રમાણ સરી પડ્યો. પ્લેન ઊપડ્યું પછી થોડી જ વારમાં ચૉકલેટ ને પીપરમીંટ વહેંચાયાં ને પછી સ્ટુઅર્ડેસ બપોરનું ભોજન પીરસવામાં ધમાધમમાં પડી. થોડી જ વારમાં પ્લાસ્ટીકની આખી બનાવી ટ્રેમાં ખાવાનું આવ્યું. ખાધા પછી તુરત કૉફી આવી ને મેં પતાવી. બારીમાંથી બહાર મુસાફરી ઓરેને જોતા પ્લેન નીચું ઊડતું હોવાથી હું અમેરિકાના પૂર્વ પ્રદેશની લીલી હરિયાળી જમીન ને નાના રમકડાં જેવાં દેખાતાં ઘરો નિરખતો ને વિચારો વાગોળતો રહ્યો.

પ્રવાસ ઘણો જ ટૂંકો હતો. બપોરે ૧॥ વાગતામાં તો ચાર્લ્સ નદી પર વસેલું બૉસ્ટન નજરે પડ્યું. એરોપ્લેન મને લઈને જ નહીં ઊતરવાથી પ્લેન જ્યારે એરોડ્રોમની સડકને ચક્રમાં રાખી ફરીને નીચું ઊતર્યું ત્યારે ઘડીભર તો અમને એમ લાગ્યું કે એ પાણીમાં જ ઝંપલાવવા જવાનું છે. બૉસ્ટન એરપોર્ટ ઉપર આવતાં થયાં કપ

ડામાં સજ્જ થયેલા ચાળીસેક વર્ષના એક ચિત્રાં પાતળાં સન્નારીએ મારી સામે સસ્મિત વદને હૃદયપૂર્વક અભિવાદન કર્યું. એમનું નામ શ્રીમતી બોર્ડમન. સામાન લઈને અમે ઝટપટ બહાર નીકળ્યા ને એમના મોટા સ્ટેશન વૅગનમાં એ પૂર્ણ આત્મવિશ્વાસથી બહુ સાહજિક રીતે પૂછ્યું 'ભૂખભૂખ લાગી છે?' લાગી હોય તો આપણે પહેલાં પેટની પૂજા કરીએ કારણ કે અમે એ સ્થળથી ચાળીસ માઈલ દૂર લેક્સિંગ્ટનમાં રહીએ છીએ ને હું તમને ઐતિહાસિક એ સ્થળમાં ફેરવતી ફેરવતી ઘેર લઈ જઈશ ત્યારે સાંજના ૬-૬॥ થઈ જશે.' પ્લેનમાં સારી પેઠે ખાવાનું આપેલું હોવાથી મને બીજું કાંઈ ખાવાની જરાય રુચિ નહોતી. આથી શ્રીમતી બોર્ડમનને મેં ગાડી હાંકવા ને અમેરિકાની આ ઐતિહાસિક ભૂમિના શક્ય એટલા બધા સ્થળો બતાવવા વિનંતિ કરી.

એ બાઈ મેસેચ્યુસેટ્સ રાજ્યની જ વતની હતી ને આ રાજ્યના વતનીઓ ઇતિહાસ અંગે કે અહીં જ થયો ને રચાયો હોય એવું અભિમાન લે છે. મેસેચ્યુસેટ્સ રાજ્યમાં એક પણ ગામ એવું નથી કે જ્યાં અમેરિકન સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધનું કાંઈ સ્મારક ન હોય. પરિણામે દરેક નાનકડું ગામ અમેરિકા ઇતિહાસમાં પોતાના ગામના સ્થાન વિશે સભાન છે ને દરેકે પોતાના ગામમાં સ્મારકો ઊભાં કર્યાં છે ને પથ્થરો પર એની ભાષામાં પોતાના ઇતિહાસના ગુણગાન ગાયાં છે.

શ્રીમતી બોર્ડમનનું ઇતિહાસજ્ઞાન સરસ હતું, પરંતુ બૉસ્ટનવાસીઓની ઇતિહાસ વિશે અભિમાન લેવાની ટેવની એ હૂર મશ્કરી કરતાં હતાં. જૂની બાંધણીવાળાં અનેક મકાનો ઝાંખી પડ્યાં. વચ્ચે મકાનોમાં રહેનારા લોકોએ જાત ને વાગામાં વિવેક પૂર્વક પુષ્પો આપ્યાં નહીં, કેમકે આવતાં આઠ વાગવાની લાઈનમાં ફીચલાં

હતા ને શ્રીમતી બોર્ડમેન મને ગાડી હાંકતાં હાંકતાં રસ્તાઓનો પરિચય આપતાં હતાં

બોસ્ટન પર વિચારવું મહત્ત્વનું ૧૬૮ છે ન્યૂ યોર્કથી ૨૨૨ માઇલ ઉત્તરે આવેલું છે અમેરિકાના જૂનામાં જૂના શહેરોમાંનું એ એક છે એની સ્થાપના ૧૬૩૦માં ઇંગ્લેન્ડ છોડી આવેલા લોકોએ કરેલી વેપાર માટેની અનુકૂળતાને કારણે બોસ્ટન શહેર જ વતનમાં મહત્ત્વનું બંદર બની ગયું ૧૬૩૩માં બોસ્ટન શહેર નાગરિકોને મફત શિક્ષણ આપવાનું ઠરાવ્યું ને ૧૬૩૬માં વિશ્વવિખ્યાત હાર્વર્ડ કૉલેજ પણ ગણાતાં સ્થાપી. શરૂઆતમાં ત્યાં પ્યુરિટનોનું પ્રભુત્વ જોર હતું અને ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના ઝંખનાવાળા ઘણા લોકોએ કે જેઓ કોઈ નાગરિક પ્યુરિટન સિદ્ધાંતોનો વિરોધ કરતા હતા તેમને ત્યાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. ખાસ પ્રકારનો આગ્રહ નવાઈ લાગે એવી વાત છે પણ બોસ્ટનવાસીઓ ભૂતકાળમાં બધું માનતા. ૧૬૮૮થી ૧૬૯૯ વચ્ચે અનેક સ્ત્રીઓને ડાકણો થવા બદલ મોતની સજા કરવામાં આવેલી

બ્રિટિશ સત્તાધીશ કરવેરા સામેની ઉગ્ર લડત પણ બોસ્ટનમાં જ શરૂ થઈ. અમેરિકન ક્રાંતિ ૧૭૭૫માં પણ બોસ્ટન ટી પાર્ટીથી થઈ. અમેરિકાના આંતરવિગ્રહ દરમિયાન બોસ્ટને ગુલામી નાબૂદીને મજબૂત સમર્થન આપેલું. ૧૮૫૦થી લગભગ ૧૯મી સદીના અંત સુધી બોસ્ટન અમેરિકાની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર રહ્યું અને અમેરિકાના શ્રેષ્ઠ લેખકોની પ્રતિભા પાંગરી. એમર્સન, હૉથોર્ન, લૉંગફેલો અને વ્હિટિયર જેવા લેખકો થઈ ગયા. સાહિત્ય, ધર્મ, કલા, વિજ્ઞાન, સંસ્કૃતિ વગેરે ક્ષેત્રમાં પણ બોસ્ટનનું સ્થાન ઊંચું છે. એમના ઘરો આજે પણ જતનપૂર્વક સાચવી રાખવામાં આવ્યાં છે. અમેરિકાનાં નવાં પાનાંને સોનેરી બનાવનાર એવા અનેક અહીંના લોકો હતા.

અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ થતાં છાપાંઓમાં સૌથી સુંદર ને સત્તાવાળું છાપું—The Christian Science Monitor—બોસ્ટનથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. સંગીત ક્ષેત્રે પ્રતિષ્ઠિત એવા કેન્દ્રોમાંનું એક આ કેન્દ્ર Boston Symphony Orchestra બોસ્ટનમાં છે. અમેરિકાની જૂનામાં જૂની ને અત્યંત જાણીતી વિદ્યાપીઠોમાંની એક યુનિવર્સિટી Harvard University પણ બોસ્ટનમાં જ છે. આ યુનિવર્સિટીનું કંપાઉન્ડ પાંચ માઇલ જેટલું મોટું છે. એની આજુબાજુની ગલીઓ પણ ખૂબ નાની છે. આજે અત્યંત સમૃદ્ધ આ યુનિવર્સિટીની શરૂઆત માત્ર ૪૦૦ પાઉન્ડના દાનથી થઈ હતી. ૧૬૩૮માં જૉન હાર્વર્ડ નામના એક તેજસ્વી અમેરિકન પાદરી પોતાની બધી મિલકત ને પુસ્તકો કૉલેજને ભેટ આપ્યાં હતાં. એ જ એનો આરંભક હતો, પરંતુ એના પુરુષાર્થ વડે યુનિવર્સિટી ઘણી વિકસી. આજે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં ૧૮ જુદા જુદા વિભાગો છે. ૭૭ પુસ્તકાલયો છે. ૩૦ જેટલાં સંગ્રહાલયો છે. ૬૨૦૦ જેટલા અધ્યાપકો છે ને ૮૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટી અત્યંત ખર્ચાળ છે. પરંતુ મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓ અહીં શિષ્યવૃત્તિ ઉપર આવતા હોવાથી એમને આ ખર્ચ ભારે પડતો નથી.

આની જ બાજુમાં જગવિખ્યાત વિજ્ઞાન સંસ્થા મેસેચ્યુસેટ્સ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ ટેકનોલૉજી—MIT—છે. હાર્વર્ડની પ્રતિષ્ઠા સામાજિક વિજ્ઞાન, સાહિત્ય વગેરે માટે છે તો MITની પ્રતિષ્ઠા ઇજનેરી અને વિજ્ઞાનના શિક્ષણ માટે છે. આમ છતાં બંને સંસ્થાઓ એકબીજાની પૂરક છે. MITમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ હાર્વર્ડના વિદ્યાર્થીઓની સાથે ભણે છે ને હાર્વર્ડના વિદ્યાર્થીઓ MITમાં ભણે છે. આ બંને સંસ્થાઓએ અમેરિકાને ઉચ્ચ કક્ષાના રાજકીય નેતાઓ, પ્રાધ્યાપકો, વૈજ્ઞાનિકો, ઇજનેરો, ઉદ્યોગ-સંચાલકો ને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ પૂરા પાડ્યા છે. એમના પ્રવચનોમાં ક્યારેક સુધી આવ્યા ન હોય એવા નાના ઝૂંપડાંમાં આવેલાં ઘરોમાંથી આવતા યુવક યુવતીઓને વિજ્ઞાનનો રંગ લગાડવો છે. અમેરિકા જેવા દેશમાં હોય તો એમના જેવા કેટલા છે કે કોઈ ભણવા પ્રેમની કેળવણી મેળવીને સંતોષ માને પરંતુ વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાં મોટી નામના મેળવનારા આવા અનેક અમેરિકનો છે.

ઝડપથી ફરતા ફરતા અમે આખરે દસ વાગ્યે એક ટેકરા ગામમાં એક જૂની શૈલીના મકાને પહોંચ્યા. શ્રીમતી

બોડમેને ગાડી ગેરેજમાં મૂકી કે તુરત એમના બે બાળકો ને બે મહના ગલૂડિયા દોડતા આવીને વળગી પડ્યા. મારો સામાન ઉપરના એક ઓરડામાં મુકાયો. આવકાર અપાયા પછી મેં તેમની રસોઈ તૈયાર કરી એ દરમિયાન મારે કાંઈ વાંચવું-લખવું હોય તો તેમ કરવા એમણે સૂચવ્યું. એમના અપરિણીત બાળકો સાથે થોડીવાર ગમ્મત કરી આખું કુટુંબ આનંદી સ્વભાવવાળું હોવાથી એમને ઘેર ઘણા પરદેશીઓ આવી ગયેલાં હતા. હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓના કપાળમાં ચાંલ્લો (Little red dot) જન્મથી જ હોય છે? 'હિંદમાં ગાયો રસ્તામાં રખડે છે એ સાચું?' 'ત્યાં બાળકો કેવી રમતો રમે છે?' 'તમારા તહેવારો કેવા હોય છે?' વગેરે નાનીની કડીઓ મારા ઉપર વરસી. પાડોશનાં આજુ-બાજુનાં બીજાં અનેક નાની બાળકોની મંડળી જામી હતી. મેં જ્યારે હિંદમાં નેહરુના જન્મદિનને બાળદિન તરીકે ઉજવવામાં આવે છે એમ કહ્યું ત્યારે તો ત્યાં નાની ટોળકીએ તાળીઓ પાડી આનંદ વ્યક્ત કરી મારી હાજરીમાં જ તેમ કરાવવા માંડી. પછી મમ્મી આપણા દેશમાં Mother's Day ઉજવાય Father's Day ઉજવાય તેમ કેટલાક દેશમાં Sister's Day (બહેન) ને Brothers Day (ભાઈ બીજ) ઉજવાય પણ એમને ત્યાં Children's Day (બાળદિન) પણ ઉજવાય છે એવો આપણે ત્યાં કેમ નથી ઉજવાતો? તું એ માટે કાંઈ ન કરે?

મમ્મી હસી પડી. પછી મેં કોંગ્રેસમાં ચૂંટાશે તો નાકે એક ખરડો લાવીને કાયદો પસાર કરાવશે કે દરેક અમેરિકને બાળદિન ઉજવવો એમ કહી મમ્મી પાછી રસોડામાં ચાલી ગઈ.

વાતે વળગ્યા હતા તે વખતે હિંદુસ્તાનના બાળકોને કેવા પ્રકારના શોખ (hobbies) હોય છે? એ પ્રશ્નનો જવાબ સાંભળવા સૌ આતુર હતા. દિલ્હી મારી પાસેથી કલ્પના કરી જ એમને માટે મુશ્કેલ હતી. મેં દરેક બાળકના શોખ વિષે પૂછ્યું. ત્યારે એક ને સ્ટેમ્પનો ખૂબ શોખ હતો. એણે પોતાના એક રમકડાંને ચિત્રો વસાવ્યા હતા ને પોતે મોટી થાય ને પરણે ત્યારે રોજ ઘેર બેઠી રહે એ માટે ખેતરમાં રહેવા ઇચ્છતી હતી. કોલેટને ટીકીટો ભેગી કરવાનો શોખ હતો. અલનને નર્સરીની વહેલી સંગીત શીખવાનો. ડાયેરીને છોડવાઓ એકઠા કરવાનો ને ટોમને નકશામાં કયા કયા શહેરો રંગી એના ઉપર ચિત્રામણ કરી કૂચ નીકળવાની ટપાલી બનાવવાનો.

આમાંની વાતો ઘર પર ચાલી હતી ત્યાં કે બોડમેનની ટર્નનું લોન સમારવું છે. સાંજે એમની નાનકડી દીકરીએ મારો પરિચય કરાવ્યો ત્યાં મિસિસ બોડમેન રસોડામાંથી બહાર આવ્યાં. જમવાનું તૈયાર થઈ ગયું હતું. મેંટને અમે બધા ડાઇનીંગ ટેબલ ઉપર ગોઠવાઈ ગયા. ડૉ. બોડમેન વિષે મારા મિત્ર એડવર્ડ-કેનેડીએ ઘણું કહ્યું હતું. એ સરસ ડાક્ટર હતા ને બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે એમણે બનાઈ હારા વિશ્વના પ્રશ્નો ઊકેલવા વિના સૈદ્ધાંતિક પરિબળને કારણે લશ્કરમાં ભરતી થવા ઘણી ના પાડી હતી. પરિણામે એમને ઠીક ઠીક હેરાન થવું પડ્યું પરંતુ અંતે એમની સેવાઓનો ઉપયોગ એક જાપાનીઝ કેમ્પમાં રાખવામાં આવેલા કેદીઓના વડા ડાક્ટર તરીકે થયો.

અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારે મુક્ત જાપાનીઓ રહે છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે દેશની સલામતીની ખાતર બધા જાપાની લોકોની રજીસ્ટ્રી મુજબ ધરપકડ કરવાનો હુકમ હતો. ત્યારે તેમને એક કેમ્પમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. પચીસ વર્ષ પછી આ લેખ ઠીક ઠીક ત્યાંથી વેચાયો છે. ડૉ. બોડમેન ને શ્રીમતી બોડમેને ખૂબ સહાનુભૂતિપૂર્વક એમની સાથે કામ કર્યું ને એમના હૃદય જીતી લીધા. આજે પણ અમેરિકામાં વસતા જાપાનીઓ આ દંપતી પ્રત્યે ખૂબ કૃતજ્ઞતા અનુભવે છે.

જમતાં જમતાં જાપાનીઝ કેમ્પના અનેક અનુભવો સાંભળ્યા ને આ ડૉક્ટરના હૃદયમાં વસેલી અપાર માનવતાના દર્શન કરી કૃતકૃત્ય થતા જમીને થોડીવાર

આજની રાતે એરક્રાફ્ટના અતિરેકિક ગમનના રસ્તાઓ ઉપર આંટા મારવા, નહિ વાતા પવનથી ડિનોએ ચડેલા ધુમ્મસનું આડું સંગીન આવરણ ન હટે ત્યાં સુધી વિમાનને અનિવાર્ય રીતે વગાડીને પચાસી મોડા થવાનું સૂચન આપ્યું

પચાસ જેટી ઝડપ લીધા, ત્યાં નાનકડા પ્લેનના અનઉપસ્થિતની વાતો કરી. અમારા સૌજન્ય માટે ગયેલા ના પ્રતીક તરીકે બનારસી રેશમનો એક દુપટ્ટો ભારતી બે ડિમનના ગળે પીરસ્યો. આ સુખદ સંપર્કના સ્મૃતિ ચિહ્ન રાખવા આપ્યા કુટુંબની નોંધ સહિત ઉના પાના. બોસ્ટન આવવાના મારા ... ના આર્થિક ના સંવિધાન અને જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓમાં ભાગ લેનાર દરેક યુનિવર્સિટીના અધ્યક્ષના અને ... પક્ષે એરિક ... મોટરમાં હું ... વાગ્યે અમે આજની ... પાર્કિંગ બુકિંગમાંથી નીકળતા હતા. એમ જ ઊપડતા અમે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટી પર પહોંચ્યા. ત્યાં સુધી ૯ વાગ્યા હતા. જૂના જાણીતા અધ્યાપકોને મળી પુનઃમિલનના એ ઉત્સાહમાં નાઈટ ગાઉન પહેરીને નીકળ્યા ત્યારે બપોરે ૧૨ વાગ્યા હતા. મારા પાછળનાં વર્ષોમાં અમના માતાપિતા યુનિવર્સિટીમાં ... પધાર્યા હતા. એક ઐતિહાસિક સ્થળે બોસ્ટન યુનિવર્સિટી પર પહોંચ્યો. જાણીતા વિદ્વાન ડૉ. અશોક પારેખ એ બોસ્ટન યુનિવર્સિટીમાં પૌર્વાત્ય ધર્મ વિભાગના વડા અને માનાર્હ છે. અમે બપોરનો નાસ્તો કેન્દ્ર સંસ્થાના પરિસરમાં મળેલા ... બંગાળથી પધારેલા સાથે ત્યાંથી અમને નવું વચન આપ્યું. 'સમાગમ એ જ અનુક્રમે ગયા' ... ત્યાંથી ચીરિંગભૂમિ અમે પાછાં થોડા કલાકો બપોરે MITમાં જવાના મારા ... ગુજરાતી મિત્ર ફિલીપ પરીખ સાથે મોટરમાં ... ત્યાં એરિક અને MITના મુખ્ય દરવાજે સુધી ગયા. MITમાં એક અગત્ય સરસ છે કોમ્પ્યુટરમાં તમારું નામ નાંખો તો તમે ક્યાં હશો પાર્કિંગની જ ઓફિસમાંથી ટેલિફોન કરીને એમને બોલાવી શકો. મિનિટ આવ્યો. પછી ત્યાં અમે એક 'પ્રસિદ્ધ' એક પ્રસિદ્ધ ઈટાલિયન રેસ્ટોરાંમાં

પીઝા' (પનીર ટામેટા અને વિવિધ શાકભાજી બનાવવામાં આવતી એક સ્વાદિષ્ટ વાનગી) ખાવા ગયા. ફામગીરીમાં હાલતા ચાલતા તે અમદાવાદની જૂની સ્મૃતિઓ તાજી કરતા અને હાસી હાસિને ખાધું. તે પછી MITના જુદા જુદા વિભાગોની મુલાકાત કરી. Center for International Studies નામની MIT સાથે સંકળાયેલી સંસ્થા હિન્દ ચીન તથા અન્ય દેશો વિષે સરસ સંશોધન કરે છે. પછાત દેશોની આર્થિક સમસ્યાઓ વિષે તો આ સંસ્થાના સંશોધકોએ ઠીક ઠીક પુસ્તિકાઓ બહાર પાડી છે. સંસ્થાની પ્રથમ આર્થિક બાબતો અહીંના કનાક ... મગાડીને અને જુદા જુદા વિભાગોમાં ફેરવ્યો. તે હિંદ પાછો પછી પણ નહીં માહિતી નહીં મળે તો વિના સંકોચે પત્ર લખવા જણાવ્યું.

બોસ્ટનના લોગન એરપોર્ટ પર પ્લેન ૭ ને ૩૦ ઊપડવાનું હતું. આથી અમે ઝડપથી ગાડી મારી મૂકી. એરપોર્ટ નજીક આવતું ગયું એમ ધુમ્મસના ગોટા આમારી કારને ઘેરતા ગયા. અમારી આગળ નહીં ... ૭-૫૦ પર પહોંચ્યા ત્યારે તો ચાર બાજુ માત્ર ધુમ્મસ છવાઈ ગયું હતું. સામાનનું વજન કરાવ્યું ને ટિકિટ ચેક કરાવવા ગયો તો ખબર પડી કે ધુમ્મસ ('Poor visibility')ને કારણે બહારની ફ્લાઈટ રદ થઈ છે ને જ્યારે ધુમ્મસ દૂર થશે ત્યારે જ પ્લેન ઊપડશે. હું તો પૂરા ફસાયા. એરપોર્ટ છોડાય એવી સ્થિતિ પણ નહીં. આથી આપણો કાર્યક્રમ ચોંટાડી જરા મેં લખ્યું. થોડીવાર તો ધુમ્મસમાં થઈ ગયા પરંતુ વાસ્તવિકતાને સ્વીકારી લેવી પડી. ને મિનિટ સામે એરપોર્ટના મકાનના રેસ્ટોરાંમાં વખત પસાર કરવા ગયો. ધુમ્મસ વધતું જ જતું હતું આથી મિત્રોને મળવા જવાય તેમ ન હતું. એને વિસ્મય ... એક મજાનો ખૂણો પસંદ કરી ગેલેરીથી ટપાલના જવાબ તથા 'Thank you notes' લખી સાતે ૧ વાગ્યે પેટમાં ભૂખ શરૂ મિલાઇ મોકલવા માંડ્યા. એટલે નાનો ... અને ૧૧ વાગ્યે માઈક્રોફોન પર

પુષ્કર મ દવાકર

એક ભવમાં બીજો… …!

અંબાતભાથી તેલ નીકળશે—દુનિયાના ઉદ્યોગપતિઓ અને ગુજરાત રાજ્ય પણ એ વાતને મહત્ત્વ આપે જ પણ તેના કાવાબાજ ધરતી પરના ફેલાવ એકતાના અવતાર ગુંદવાઈ ગયા એ તો આ વાતના ફુશળ કસબી જેવા કે ઈકને જ ટેણ ય

જે ણુ મહુડાનુ સોતીગ વૃક્ષ, એવી જ શનાજીની સોતીગ, તાકાતભરી અને પેનકબધ કાયા ખુમારી અને વીરતાભરી ખાસ્સી જિંદગીની એંધેય દરમજ્જા તેમના ભાસ્કર જેવા વિશાળ ગોળ મો પરની કરચલીઓ પરથી લાગે। એ નાનકડા ગોખમા ગોઠવાયેલ ઝીણી ને નાનકડી આંખોમાં તેમની રઝિતનુ તાકાતનુ ને આગનું માપ જોવા મળે પણ તેમાં અત્યારે જે આજાયું હતુ, જો સુરમો હતો તે કાયાના દીદારની સાથે ન મેળ લે તેવા પ્રકારના।

માન કેડ્ય પર વૈભગરી પછેડી, ઉઘાડી છાતી અને છાતીએ વળગેલા રૂપાના રન શા શ્વેત વાળનો ઝુમખો માથાના નાનકડા ભાગ પર તાલ અને તાલની આજુબાજુ ઊગેલા વગ ડોઈવાર ભાર ધરતીની પાસેના તણખલાની યાદ આવી જાય મૂછે વાળનો જથ્થો જાણે, જાણે કે વનની પુચ્છતો જથ્થો અહીં ત્યાં ન વધ્યો હોય। કાનની બૂટ સુધી ફનરાયેલ ડીસીલુ તેમની રજ જ્વાળાનો પરિચય આપી જાય છે

આંખના પડળ ગાળી, બેઉ હાથો પાછળ મૂકી, તેના જ પર કાયાને ટેકવી નિરાશ વદને સરજના ઊભડાના તડ કામા શનાજી મેહા એ માથા પરનો મહુડો આજ વાયરે ઝંઝા થઈ રહ્યો છે વાયરાની સાથે વાતો કરતા તેના પર્ણની છૂપી વાતો પણ શન જેવા કાન પર પડે છે અને તે આંખો ઉઘાડી ઊંચે નજર કરી મહુડાને ઉદ્દેશીને બોલે છે વેણ વાળી આવી છે શું કરુ ને તો મે ઉછેર્યું એ મારા જ હાથે નહીં ઉછેરું ।

ફુહાડાને ઓશિકે મૂકીને તે મહુડાના મૂળની ધરતી બહાર આવેલ હૃદયનુ ઓશીકુ બનાવી આડો પડે છે વાયરા સહેજ ઉગ્ના ધારણ કરે છે ત્યાં વાયરાની સાથે મહુડાનું પાંદડાઓ ખડખડે રમે છે આ જાણે શનાજીથી ન ખમાયુ હોય તેમ અચાનક ઊભો થઈ પાછો તે જ મહુડાના થડ સામે નજર કરીને કહે છે 'તમે ટગરગો છો તમનેય મનમા થતુ હશે કે કેવો આ મનેખ છે? કાવાડો મ ગાને તમય થરથરી ઊઠ્યા છો પણ આ વનમા ઓળખે ભારગ તમે જ વતાડો ને।

વળી પડો ને તે જ મહિયાના એ ડીટ આ' પક્ષો અને જરાક જોર વધ્યો તેનો વાયરે શાન પડી અને જવા શિયાળાના ગુલાબી ઠંડીની હૂંફમા અને વાના

જાહેર થયુ કે હવે ધુમ્મસ દૂર થયુ છે ને વૉશિંગ્ટન ડી. સી જતું પ્લેન અડધા કલાકમા ઊપડશે ઝટપટ લાઈનમા ગોઠવાઈ ગયો બધા સહપ્રવાસીઓ ભૂખ્યા હતા—ક્રિસમસ અગાઉને કારણે ને ભૂખ્યા હોવાને કારણે પ્લેન આકસ્મિક કારણોસર જ વાજુ વેળાએ ઊપડ્યુ હોવાથી સ્ટુવર્ડેસ પાસે ભોજન પીરસવાની કાઈ જ વ્યવસ્થા ન હતી પીપરમીટ વહેંચ્યા પછી કેપ્ટને ખૂબ જ નમ્ર ભાષામા પ્રવાસીઓની માફી માગી ભોજનની વ્યવસ્થા ન થઈ શકવાનાં કારણો સમજાવ્યા ને વૉશિંગ્ટન ડી સીમા ઊતરીએ કે તુરત એરપોર્ટ પરના રેસ્ટોરાંમા જમવા માટે અહીં ડબરનો રૂપ આપી નવ દસ વાગે અમે વૉશિંગ્ટન ડી સી ગીતથી મારા યજમાનને ટેલિફોન કર્યો કે હુ મોડો થઈશ પણ આવી પહોંચ્યો છુ ને એરપોર્ટના રેસ્ટોરાંમા વાળુ કરતો બેઠો છુ વળુ પતવ્યુ ત્યા તો મી ને નાસીમ રેમસમ આવી પહોંચ્યા ને હરહીથી પ્રસરા એરપોર્ટના કોનર વચ્ચે શાન સનાડનો હુ એમની ફીઅર ચલાવીને હૂંફાળી ગાડીમા ગોઠવાયો

★

વનાવુમાં તેના નવયુવાનો આળસ આપો વડી બેઠી પણ [illegible] ચિત્તમાં તે કુમુદ [illegible] જ [illegible] ચિત્તમાં વારંવાર થોડા ફિકરથી [illegible] ધર્મશાળા જ [illegible] તે મા [illegible] નાની પાસે આવી તેના સમીપ [illegible]

આ ધરતીમાં વાકે વાકે વાકે [illegible] કે મારી છાતીએ ચીટકા મા [illegible] મા વૈરાગ્ય પણ [illegible] માનુ [illegible] સૌભાગ્ય [illegible] મારી [illegible] ભાભીમાં નવાબી [illegible] જમીન ઉપર [illegible] ને ખેડી [illegible] જમીનમાં [illegible] આ બાર આપ્યા [illegible] છૂટી ગયા [illegible] અનાથોની [illegible] પણ બાર [illegible] થઈ [illegible] વાવેતર આય [illegible] ઉજાસ્યા [illegible] અને તે પાણી [illegible] પરણ કરી ઉપાસને [illegible] પણ [illegible] ધરતીના વારિરાજ આની [illegible] નહિ [illegible] ઉપર માથી [illegible] આપતો પણ માતા નિશાળમાં ત્યાં [illegible] મે મારી માને [illegible] કુંવારી કન્યાને [illegible] જ મે [illegible] કુંવારી [illegible] પણ [illegible] બેઠો, ને મે મેરી ધરતી માથે [illegible] તે તે મારા [illegible] માની [illegible] ને [illegible]

[illegible] પાદર [illegible] કરતા [illegible] અને [illegible] તેના મનમાં સ્વપ્નની દુનિયામાં [illegible] અનુભવતો [illegible] અહીં [illegible] ઊભો [illegible] માથા પર [illegible] પણ [illegible] અને [illegible] તાપ [illegible] પણ [illegible] [illegible] તેને [illegible] તાપ [illegible] અને આથી [illegible]

આ ધરતીમાંથી [illegible] મારા [illegible] [illegible] દુનિયા [illegible]

કે [illegible] જમીનમાં [illegible] ધરતીમાંથી [illegible] મારી છાતી [illegible] આ [illegible] અને [illegible] [illegible] આ [illegible] માથે [illegible] [illegible] દુનિયામાં [illegible] [illegible] અને [illegible] જમાદાર આવીને [illegible] જમીનનો કબજો છોડો [illegible] [illegible] તમને [illegible] પૈસા મળશે

[illegible] અને [illegible] [illegible] આમ [illegible] સરકાર [illegible] કાંઈ [illegible] જમીનનું [illegible] છે? અને ત્યાં [illegible]

[illegible] જમાદાર [illegible] કે [illegible] [illegible] પણ [illegible] જમીન માથે [illegible]

[illegible] આવ્યો [illegible] ઉપજ [illegible]

વાત તો સાચી પણ [illegible] લાગે ને [illegible] [illegible] જ ને [illegible] [illegible] વધારાની [illegible] ને [illegible] આ [illegible]

[illegible]

[illegible] મળી [illegible]

[illegible] મૂકી છે? [illegible] અને [illegible] મૂળમાંથી [illegible] [illegible] ની વાત [illegible] [illegible] આની [illegible] જ [illegible]

ઘાત લઈને આવે જ ને ને!'

ઘીળી પાછી તે આમો ખેચ કરીને બેઠો રહ્યો આશ્રમમાં ઠીક ઠીક ઊંચે ચડીને ગતિશીલ બની બેઠો હતો શનાભાઈને વેળાનું કાંઈ ભાન ન રહ્યું, તેમ કયા કામ માટે આવ્યો હતો તેનું ય જાણે તેને વિસ્મરણ ન થયું હોય!

ત્યાં તો સામેના કેડા પરથી છીતીડોશી ભાજી લઈને આવતા હોય એમ તેને સૂઝ્યું ત્યારે તે જરાક ભળ ઘેલ્યો, અને ખૂખારો ખાઈ, મૂછના રૂંછડે તાવ દેતો ઊભો થયો ટટ્ટાર ઊભો ખભે કુહાડો રાખીને અને આંખે હાથની હથેળીની છાજલી કરીને ઝીણી નજરે કેડી પર નજર નાખી તે નજરમાં સૂર્યની ઉગ્રતા કરતાંય વધુ ઉગ્રતા હતી એક જ નજરે તેણે ઘઉંનું ખેતર, રાયની ક્યારીઓ અને ઊભેલ મહુડા અને આંબા પર નજર નાખી દીધી છીતી ડોશી નજીકમાં આવ્યાં, તેમની પાછળ બકરી, તેના બે બચ્ચાં અને કૂતરી હતા

'તમે હજુ ઊભા જ છો?'

શનાભાઈએ કશો જ ઉત્તર ન આપ્યો

'ક્યાં નામ નોંધાવવા જાઓ છો?'

તેનોય શનાભાઈએ કશો ઉત્તર ન દીધો

છીતી ડોશીએ મહુડાના છાંયામાં આવીને કહ્યું તમે મહુડાને અડ્યા જ નથી?

'આજે જઈ આવી?' શનાભાઈએ સામે પ્રશ્ન કર્યો

'આગળ સામા આવે છે!'

શનાભાઈએ ખભા પરના કુહાડાનો છેડો પકડી ભોંય પર પછાડ્યો અને હાથા પર હાથ રાખી બોલ્યા

'સામા આવે? સામા જ જાય ને! જરાય મેર નથી એને?'

'ના મેર આવે નથી!'

'મેર જ હોય આખ્ય જાણો કે માતા હૈયાની વાત!'

છીતી ડોશીને શનાભાઈની આ મતના કશી સમજણ ન પડી

'પણ તમારે આ મહુડો'

'શી ઉતાવળ છે?'

'શું ઉતાવળ કેમ નથી? આપણા ઘેર ખીલીઓ ભરાઈ ગઈ છે તારના શૂરણ આવી જાય છે ને આજની મોંઘવારીમાં થાય શું વહેંચવા મળ્યું છે એ આજ મહુડો ને વાઢશો તો પછી તેલવાળા આ ધરતીમાં પગ પેસવા દે! આ મહુડો તો કપાય જ છે આ જ ધરતીમાં તેય પણ છે શાસ્ત્રી આવી ઘાતશે ને તીર જેવા થાંભલાને ઊભા કરવા ધરતીમાને ખોદશે અને મહુડાનું ભોંયમાં એક મૂળ ને રેવા દે!'

'તો કાણે કીધું?'

'કહ્યું જેવું હતું? તેલના આગલા દિવાનું કામ ધામ તો જોયું!'

'સમજ્યો!'

બંને મહુડાની છાયમાં આવ્યા સૂરજનો તાપ તો આગળ નીકળ્યો હતો તેની પ્રચંડતા અને ઉગ્રતા પણ જામી હતી શનાભાઈએ છીતી ડોશીને કહ્યું તને ત્યમ લાગે છે?'

'શાનું'

હૈયા કામ માથે'

ઉપનો જાણું'

'એક ભરમાં બાંધ્યો!' શનાભાઈ નિસાસો નાખીને બોલ્યો

છીતી ડોશી શનાભાઈના મર્મનો વેધ પામી ન શકી ત્યાં માર્ગના મથેથી ગાડું નીકળ્યું ખેતરના મહુડા સીમે શનાભાઈએ દેખી ગાડાને ઉભાડી ગાડાખેડુ નીચે આવ્યો અને મહુડા પાસે આવીને શનાભાઈને પૂછ્યું

દીનાસમી છો કે!

હા તો મરી પણ હવે ઉજાતરમ તે જ મૂકવાની બાકી આ

પણ શનાભાઈના હૈયાના આ ઉકળાટને પેલો ખેડુ ન પામી શક્યો

પેલો ગાડાખેડુ શનાભાઈની પાસે આવ્યો શનાભાઈએ મહુડાના થડમાં અનાડી રામેશ્વ હીરાસજીની પેટી કાઢી તેના હાથમાં મૂકતા પૂછ્યું 'વરપ કેવું?'

'કશીઆમ જેવું '

'સમજાણું ને !'

'એન વરસાના ગાળે ડાગરના ન્યારડીઓમાં રીપરથી ચપાઈ ગઈ !'

'પણ ન્યારડીના તો હેમખેમ ને ?'

આ ડીમાને કેટલું વટના આવવાનું હતું ?'

'આવ તો ' અને નનાજીએ નિસાસા નાખ્યો

તમારે વસ્તુ ?'

આખા આ ગામના એક મેડી તૂટ નહીં ગઈ !'

'અમારેય ઈજ શમરણ !'

દીવાનખાની પેન્ટરીને તેણે બીડી સળગાવી એ નનાજી સામે ધરી ને પોત ચાનો નમો

ધીરધીરે બીડી ચલાવતા નનાજી મનમા બોલ્યા

'વરસ ડાયથી ગય ! ગામના ઘરું માને પડ્યા ! રૂપીઆ સામે કસર અને આ બેતરા દાટ્યો ' એવું નિસાસો નાખ્યો નારે નારે ઉંચા કામે બાકી

રખાન કોનની ના !'

તેના નિસાસો સાંભળી છીતી કાકીએ નનાજી સામે નજર નાખી

'આજ શીના ભેનાટમાં આવ છો મહુકાને પનાણી કર્યો આરમા પચ્ચીસ ત્રીસ રૂપિયાના બાકડા નાખી હતો '

'બધુ પડે, ફિકરાની પંચનાર !

છીતી નની કશું ન બોલ્યા અને તેમણે ગૂડનામાની રેઢનાની પાછળીને છોડવા માંડી, તેં બોલ્યા કા કા પબાસતમાં પીટમાં નાકડાઅર્પૂ ગાડુ ઉનાળા આવ્યો ને !

'તે કાકી, ઉંચા સમાચાર '

'ન ગામ ના આપીઆપ ક સમાચાર કહીને પાછા આવશે ને !

હ ! નનાજી આ ચેણુ સાંભળવા માગે તૈયાર ન હતા તેનો રંગ તેના મોં પર આવ્યો થેડો ત્રાસ પણ તેને થયો

પણ બોલ્યા કાંઈ નામાં ય '

'મારે આપણના આમનાન બેઠા છ એ શું કરવા બેઠા છો ?'

નનાજી પાછા મૂંગા બન્યા પૂનો નહીં પણ થોડો તેના મહત્ત્વના ગરમ વાયરા વહેતા થયા કાકીના માથાના વાળ અને મોંના ઝૂલા ઈલામાં ફગફગવા લાગ્યા

'તારે પેટનો છીતી કાકા બોલ્યા 'બીજી વારી કરી નવ, કે ! નનાજીએ બાનનું કાચું અને તેમણું સામના ફેડા પર ફરીને ઉગાને નાખી

'ઉંચાને નોકરી

'મળી !' કાકીએ ઉત્તર આપ્યો

'ના ના છોકરાને દુઃખ ન પડે !

આર ઉત્તર સાંભળી નાની કશું જ ન બોલી

'પણ તમે આવા તાવના આધાર લગણ કરાય ક્યાં વાત કી આવ્યા બોલે માડીને કાલ આપવી નથ !'

'ઉંચાના સમાચારની વાટ જોતા

'તે મનમાં પાડવાના ને આવો નોકરીના સમાચારમાં '

'શું થયું ?'

'તમેય !' છીતી કાકીએ આ કર્યું વ્યક્ત કર્યું

થા આવતા ફળી પર ઠમ, ગાડી ઊભી થઈ આ નામાં નાના લાગી અને નનાજીએ ડોક પર પગથિયેથી નર આવતા બાડી સળગીને ઉંચ ઊંચ સુધી પાના ત્યાર ચપટીના પની તેને ને કેડા દીધા પીડીના ઉંચાની ઉંચાને ઊંચી કાકીએ ચાર ગાળ 'ગાડીમાં કાંઈ છે ?'

તે ડાક આપ્યું વાડ પડ્યા !

'આજ આવે ? કાકી બાબુકાકા !' છીતી કાકી મનમાં પામી ગઈ કે નાનાજી આપ કરી ધીરે ધીરે લાગી રહ્યો છે

'ના, ના ! ઈ તો નોકરી માથે કામ પર ચડી ગયા !

'ના ના આપણને શું ગામ નામ આવડે ? હ!

પ્રદ્યુમ્ન ક. ચનાભાય દેસાઈ

બીજી વધારે ટીટોડીઓ

આપણી ટીટોડીઓ વિષેની પરિચયમાળાનો આ ત્રીજો અંક છે. ટીટોડીઓની થોડીક વધુ જાતો આપણને જાણી જાય છે. ગુજરાતના આ એકમાત્ર પ્રાણી-પક્ષી-વિહારવિષયક ... ના જ વાચકો મેળવી શકે છે એ માટે ... ગર્વ લઈ શકે છે

ઢોમલા ટીટોડી

પહેરવા કદની આ ઢોંગીની ટીટોડીની પીઠ કથ્થાઈ રંગની હોય છે પણ તેમાં રતાશ જણાય છે જે રંગ તેના તાજાંનાં પછવાડે ને જ્યારે તડકામાં ઊભી હોય ત્યારે દેખાય છે. તેનું કપાળ સફેદ રહે છે પણ ઉપરના ભાગમાં બારીક કાળી લકીરો જણાય છે જ્યારે બાકીના માથાનો રંગ કથ્થાઈ રહે છે. ગળા સુધી છાતી ધોળા રંગની રહે છે. છાતીની બાજુમાં ટૂંકો કાળો લીટો અથવા ડાઘો આવે છે જે ડાઘો પાછો મધ્યમાં મળતો નથી જેથી તે બંને જુદા ડાઘા કે લીટા જ જણાય છે. તેની આંખો અને પગ કાળા રંગના રહે છે. છાતીની બાજુ ઉપર રહેતા કાળા ડાઘા નરમાં બહુ સાફ વરતાય છે. જ્યારે માદાના તે ડાઘાના રંગ કથ્થાઈ રહે છે. બાકી બંનેમાં તફાવત માલુમ પડતો નથી. શિયાળુ રંગમાં આ ટીટોડીના માથે વધારે કથ્થાઈ જણાય છે અને પેલા કાળા ડાઘા પણ જણાતા નથી. તેના ગળાના આછા સફેદ પટ્ટાથી અને પૂંછડીમાં આવતા બહારના ધોળા પીછાંથી તેને તેના બીજા સગાંથી તરત જુદા પાડી શકાય છે. વરસાદ બાદ ત્યારે ઢોંગીની ટીટોડીઓ નજર આગળ આવી ગયા. તે ત્રીજી ટીટોડીથી તેની છાતીનો કાળો પટ્ટો જ મધ્યમાં ભેગો થતો નથી અને પગ ઉપર પીળા રંગની આભી તેમ જ આંખ ઉપર પણ તે જ રંગની ખાલી હોવાથી અલગ કરી શકાય છે. શિયાળામાં તે જ સાલના બચ્ચાં આછા કથ્થાઈ રંગના આછા ધોળા ગલપટ્ટો રહે છે આથી તેના બચ્ચાંને ત્રીજી ટીટોડીનાં બચ્ચાંથી અલગ કરવામાં મુશ્કેલી પડી જાય છે. આ ટીટોડીના પગનો રંગ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જે કાળો અથવા રાખોડી રંગના હોય છે.

ઢોંગીલી ટીટોડી દરીઆકાંઠે તેમ જ કોઈક વખત થોડા માઈલ અંદર ખેતરમાં પણ દેખાય છે. પણ ત્રીજી ટીટોડી કરતાં આ ટીટોડી ઘણું ખરું દરીઆકાંઠો જ પસંદ કરે છે. ઉનાળામાં કાંઠાના આ ઢોંગીની ટીટોડી જોડીમાં અથવા નાના સમૂહમાં દેખાય છે. આ ટીટોડીની પગ...ની ખાસ ફગી ઉતાવળ ... અને કાદવીઆ કાંઠા ઉપર વધારે રહે છે. તેનો સ્વભાવ દબાઈને સંતાવાનો છે. તેની ઊડાન ત્વરાવાળી અને સીધી જાય છે અને ઊડે છે ત્યારે કોઈની ... થોડી જ ઊંચી ઊડે છે. જ્યારે તેઓને ઊડતાં જોઈએ છીએ ત્યારે તેની પાંખમાં આવેલો સફેદ પટ્ટો અને પૂંછડીમાં રહેલા સફેદ પીછાં ચોખ્ખા

હાથ જોડીને વાવી જાણીએ થાડ ... ખરા ?" તેણે નિસાસો મૂક્યો અને ત્યાં મજૂરાની ... શેરની વાડમાંથી મધુરજી પડખાંપડખ આવ્યો

"ક્યાં અમારા મધુરા?" ડોસાએ પડખું ફેરવ્યું અને પડખું ફેરવી બોલ્યા "કુશળ મજામાં?"

"ત્યાં તો કુશિયનેર સોનાં ને કુશિયનેય તો'તા હશે જ હશે! કાળા કાળા મુલક!

"આપણે કાળાધોળનું શું? તમારું શું થયું?"

"શું થાય? નોકરી કઈ આપવાના છે?"

"ના ત્યારે?"

"ના!" મધુરજી દદ્ધા ... બોલ્યો. ... પરની નિરાશા સામે જોતી રેખા જોઈ રહી, ત્યારે નાનાજી શિબો અને કૂદકો હાથમાં લઈને! તેણે ફૂવામાં દુબામાં ના ગો, અને જે કાંઈ રહીસહી લાકેલ હતી તે વડે તેણે મજુરાના થડમાં ઘા દીધો.

★

ઉચ્ચાર છે 'ટ્વીટ ટ્વીટ' એવી સીટી દે છે અને
ડરેલા અવાજ 'ટુ-ઈટ ટુ-ઈટ' જેવો હોય છે. જે
સામાન્ય રીતે સંવનન દરમ્યાન સાંભળવામાં આવે
છે આ અવાજ કેરી સ્પાપીન સાથે ઘણો મળતો
આવે છે અને શિયાળામાં કોઈ કોઈનો અવાજ
બીજા દરિયાકાંઠાનાં પક્ષી સમુદાયમાં ભળવાનો છે
તેઓનું પ્રજનન યુરોપ પશ્ચિમ એશિયા પૂર્વ
આફ્રિકા સિંધ કચ્છ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રથી સિલોન
સુધી જોવા મળે છે. સૌ પ્રથમ પૂર્વ તથા પશ્ચિમકાંઠે
તેઓ બચ્ચા ઉછેરતા જોવામાં આવ્યા છે ગુજરાતમાં
પણ જામનગરના કાંઠાએ તેઓના બચ્ચા આ કિનારામાં
જન્મ્યા છે આમ પ્રજનનનો પત્તો તેઓ દરિયાના
મોજાંએ ઊપડી જાય છે
ટેગીના ટીટોડીનો પ્રજનન સમય એપ્રિલ માસથી શરૂ
થઈ જુલાઈ માસ સુધી ચાલે છે આ સમયે તેઓ
તળાવ કાંઠા ખેતરો આસપાસ નાની નાની જાળના
અને કચ્છના અખાત ખાડી હોય ત્યાં આસપાસ
પ્રદેશના વાતાવરણને અનુરૂપ ભૂખરા રંગની થઈ જાય
છે તેના માળા બાંધવા માટે તેઓ પુરતી ઘસી
આપેલી રેતી પસંદ કરે છે જ્યારે દરિયાકાંઠાની
રેતીમાં બચ્ચા પસંદ કરી લીધા ત્યારે મોટા જુવાળના
પાણી તેના માળા સુધી પહોંચી ન શકે એટલો તે દૂર
રાખવાની ચીવટ રાખે છે કેટલીક વખત તેના માળા
દરિયાકાંઠાથી ચાર પાંચ માઈલ અંદર પણ જોવામાં
આવ્યા છે. તેના ઈંડા બેથી ત્રણ ટીટોડી જેવા રંગના
પણ ઘણાં લીલાશ પડતા રંગના ઉપર ભૂખરા ધાબા
આડીઅવળી ચાટીવાળા હોય છે. કેટલીક વખત
તો આ પક્ષી પોતાના ઈંડાને આજુબાજુ ભાગ
રેતીમાં ખૂબ દબાવી દે છે કે માત્ર ઉપરનો થોડો
ભાગ જ જોવામાં આવે છે. ... સરખા ના
ભૂમાં સેન્ડની ... છે આપણે તેનો માળો
કે બચ્ચા શોધવા નીકળ્યા હોઈએ અને ખોળવામાં
હોય તો આ ટેગીની ટીટોડી આપણને તેના બચ્ચા
કે ઈંડાથી દૂર ખેંચવા માટે પોતાની પાંખ તૂટી ગઈ
છે અને ઊડી શકતી નથી એવો ઢોંગ કરી આપણી
નજર ખેંચવાની આ એક તરકીબ અજમાવે છે
અને જ્યારે આપણે તેના તરફ આકર્ષાઈ આવીએ
ત્યારે નકામું ભાગવા કરી થોડે અંતરે હોય તેમ ઊડી
જવા લાગે છે. આ ટીટોડી પાણીના ... અને ખેતરોની
હયાતી ... ધ્યાન ... છે
ટેગીની ટીટોડી અંગ્રેજીમાં The Kentish rover
કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે
Charadrius alexandrinus (Linnaeus)
એમ કહેવું જોઈએ

નાની રેતાળ ટીટોડી

પક્ષીના કદની આ નાની રેતાળ ટીટોડીનો પીઠ ઉપર
શિયાળામાં રંગ ઝાંખો ... ભૂરાશ પડતો અર્ધભાગ
આખો કથ્થાઈ અથવા રાખોડી ... જાતિના
માથામાં આગળ ... પેટાળ સફેદ અને પુચ્છની
... હોય છે ... આ પક્ષીને
... કથ્થાઈ અથવા ... પીળા
... ધારણ કરે છે જેમાં પાંખ ઉપર કાળા
અને માથા રંગ ... ઉપર રેતાળ પડતા ... થઈ
રંગની ... જણાય છે અને આપણા ધ્યેય પછી
જણાતા નથી ... રંગ ... પીળો પણ ...
... પણ જણાય છે ... ભાગ
પડી રહે છે ... નાની ...
... અને પગ ... રંગના હોય છે
આ નાની રેતાળ ટીટોડીનો વસવાટ ચોમાસા પછી આવી
ઊભળની ... દરિયાકાંઠે મોટી સંખ્યામાં
જોવામાં આવે છે તેની ... આગળ જોઈ ગયા
તે ... ટીટોડીને ઘણી મળતી આવે છે ... કદમાં
તે ... છે અને ... છે ...
નાની ... છે અને ... થી
આડી ... છે ... આ ... પ્રમાણમાં
થાય છે ... પેટાળનો સફેદ રંગ ... આમ
છે આપણા દરિયાકાંઠે સમયના પ્રમાણમાં આ
નાની રેતાળ ટીટોડી ... સામાન્ય પક્ષી છે ... શિયા

ભાગમાં તે ઢોંગીલી ટીટોડી જેવી લાગે છે પણ તેની મજબૂત જાડી ચાંચ અને સફેદ પટ્ટાને અભાવે તેને જુદી પાડી શકાય છે મોટા પાણીકાંઠે પણ તેઓ આવતાં અચકાતી નથી આપણા દરીઆના કાંઠાઓ ઉપર તેની જોડીને નજરે કરતા જોડી અથવા તો પડી ગયેલા ભરાઈ ગએલા પાણીના ખાબોચીઆ માટે એકબીજાને ન આવવા દેવાના જોવાની પણ ગમ્મત આવે છે આ સમયે તે 'ચીપ-ચીપ' જેવી સીટી દેતા સાંભળવામાં આવે છે

આ નાની રેતાળ ટીટોડીનો પ્રજનન પ્રદેશ પામીર, કાશ્મીર, ચીન, સાઈબીરીઆથી તુર્કસ્તાન સુધીનો નક્કી થયો છે શિયાળામાં પક્ષી તરીકે પોતાનું મુળ વતન શિયાળામાં છોડી દક્ષિણ તરફ જોડી અહીં ભારતના દરિયાકાંઠાને જીવન બનાવે છે ક્યારેક એકાદ બચ્ચું જોવામાં આવી જાય છે પણ સામાન્ય રીતે તો ટીટોડીઓની ખાનીયત પ્રમાણે ટોળામાં ચારો નોંધતા જોવામાં આવે છે

આ નાની રેતાળ ટીટોડીને અંગ્રેજીમાં The lesser sand Plover કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Chardrius mongolus atrifons (wagler) એમ કહ્યું જોઈએ

રેતાળ ટીટોડી

ખરેખર કદ મોટી જાતની આ રેતાળ ટીટોડીનો આખ ઉપર રંગ મોટો પછી આંખથી શરૂ થતો કાળો પટ્ટો હોવાથી આનંદ લાગે છે તે નાની રેતાળ ટીટોડીથી તરત જુદી તારવી શકાય છે છાતી ઉપરનો રતાશ પડતો કથ્થાઈ રંગ અને પીઠ ઉપરનો ભૂખરો રાખોડી રંગ આ પક્ષીને ખુબસુરત દેખાડે છે પણ આપણે તો તેને શિયાળામાં જોઈએ એટલે તે સમયે તેની પીઠ ઘેરી લીંબાઈ પડતી કથ્થાઈ હોય છે અને પેટાળ સફેદ જણાય છે પણ આંખનો પટ્ટો તો તેમ જ છે પગ ભૂરા લીલાશ પડતા રાખોડી અને ચાંચ કાળા રંગની રહે છે આ રેતાળ ટીટોડી ગરદન ઉપર મોટો પટ્ટો બતાવતી નથી ભાગ સરખા રંગના રહે છે

શિયાળામાં ડિસેમ્બરથી માર્ચ માસ સુધી આ પક્ષી સામાન્ય રીતે દરીઆકાંઠે મોટા સમૂહમાં જોવામાં આવે છે વળી તેની ખાસીયત વારે વાર ખોરાક લીધા કરવાની છે અને આપણા માંથી પસાર થાય તો તેની પાંખનો ફફડાટ સાંભળવામાં આવે છે નહીંતર જેના તેના પગલાંમાં જ આગળ તરત જ પહોંચે છે વહેલી સવારના અને મોડી સાંજના ભરતીમાં થઈ જાય છે તેઓ ખીચોખીચ ખારા પાણીકાંઠે વસવાટ કરે છે પણ તેઓ તેના ખોરાક સાથે માટી ભેળી સંખ્યામાં જણાતી નથી પણ પક્ષીઓમાં તેઓ ચાર પાંચની સંખ્યામાં સાથે રહેતા જણાતા દેખાય છે

આ પક્ષીની પ્રજનન ભૂમિ જાપાન અને ઉત્તર એશિયામાં છે ત્યાંથી તેઓ શિયાળામાં દક્ષિણ બાજુ સફર કરીને આપણે ત્યાં આવી પહોંચે છે અને તે પ્રવાસ ઓસ્ટ્રેલીઆ સુધી પણ પહોંચે છે સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને કચ્છમાં તેઓ સ્થળાંતર કરીને આવે છે અહીં તો ચારો પાણી કે ઘણી ઉડાન ભરે છે તેની ખાસીયત ચારો શોધતા રમતના જેવી હોય છે

રેતાળ ટીટોડીને અંગ્રેજીમાં The large sand plover કહેવાય છે અને Charadrius leschenaulti (lesson) એવું વૈજ્ઞાનિક નામ છે આ રીતે આપણે ટીટોડી કુટુંબ ઓળખી લીધું હવે તેના સગા બીજા નીચાણવાળા પક્ષીઓ વિષે આગળ જોઈશું

નાની ખલીલી

લગભગ મુરઘીના કદની નાની ખલેલીને તેના નાજુક ઉપર પટ્ટીવાળા પટ હોય છે ત્યારે આની પછી આવતી ખલેલીને તે કેમાઝ ઝીણી લીટીઓ આવે છે વળી નાની ખલેલીની ચાંચ કંઈક નાની અને મોટી જણાય છે આ ઉપરાંત આમાં પણ કંઈક નાની જણાય છે અને કદમાં થોડું મોટી રહે છે તેની ખાસીયત પોતાના કુટુંબને જાણીતી છે પણ તેના એક ખાસીયત ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી એ હોવાથી છે કે તે ન દરીઆકાંઠે છોડીને ઘણે સુધી ખડક ખેતર

કે બીડમાં ફરતા જોવામાં આવે છે છતાં દરીઆકાંઠો તેને ગમતો નથી જેમ તેના નજીકની તળાવ પાળ યા નેતો પણ ઘણે ઠેકાણે જણાય છે ટરમાંના તેને સરખા રંગ અને કદના હોય છે

આ બીલ તેમના આ નાની ખરેલીઓ મોટી સંખ્યા ઓગષ્ટ માસમાં આવી પહોંચે છે અને બીડ તથા મોસમના ઝુંડમાં નવી ઝાડતો પોતાના ખોરાકમાં ખૂબ ઉપયોગ કરે છે એ જ પ્રમાણે જ્યારે દરીઆ કાંઠે ચારો લેવામાં જોવામાં આવે છે ત્યારે તે પોતાની લાંબી અને લચીલી ચાંચ ફેરવતી દરીઆ તળેથી તમારી મનગમતી ચારો મેળવી લે છે અને ફરતા ફેરતા એક તીણો અવાજનો 'ટીટ-ટીટ ટીટ' અથવા 'ટીટી-ટીટી ટીટી' જેવી સીટી જેવો સાંભળવામાં આવે છે આ અવાજની સીટી ઉપરથી અંગ્રેજ તેને ટીટરલ કહે છે તેનો બીજી નામ તેની કહેવાય

તેનું પ્રજનન Corr પ્રદેશ અને આઇસલેન્ડમાં થાય છે ત્યાંથી નીકળી શિયાળામાં પ્રવાસ ખેડીને દક્ષિણમાં આફ્રિકાના કિનારા સુધી તથા ઈરાનનો અખાત અને ભારતના કિનારા સુધી આવે છે આથી સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના દરીઆ કાંઠા તેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે

નાની ખરેલીને અંગ્રેજીમાં The whimbrel કહેવાય છે અને Numenius phaeopus phaeopus (Linn) એમ વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે કહેવું જોઈએ

વિલાયતી ખરેલી

આમરી જુદી નાની ખરેલી આ વિલાયતી ખરેલી પીઠનો રંગ પીળાશ પડતા ભૈરા કથ્થાઈ અને પેટાળ ઉપર પડેલા ભાગ હોય છે પીઠ ઉપર આવતા પીછામાં કાળી ટીલીઓ હોય છે નરમાદા સરખા રહે છે આ પક્ષી લાંબી પણ ઓછી આવતી ખરેલી કરતા જરા મોટું અને વધારે જાડું હોય છે

વધારે આફ્રિકાથી માંડી જાપાન સુધી પ્રવાસ ખેડે છે આપણે ત્યાં તે સામાન્ય નથી અને આવે તો તે તેના કુટુંબી જ ચારો ખાય છે તે જ ચારાથી પેટ ભરે છે

વિલાયતી ખરેલીને અંગ્રેજીમાં The European curlew અથવા એકલું Curlew કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Numenius arquata arquata (Linn) કહેવું જોઈએ

ખલેલી

ખરેલીનું કદ પણ આમરી મુરઘી જેવડું જ હોય છે તેનો રંગ પીળાશ પડતો કથ્થાઈ અને કાબરચીતરો જેવો લાંબા વળેલી ચાંચ હોય છે તથા મુખના નેતો રંગ ગુલાબી રહે છે પીઠ પીળાશ પડતા કથ્થાઈ રંગ ઉપર ભૂરા તનકારાળી અને ટપકાં મોટાં. માથા ગરદન અને છાતી ઉપર કથ્થાઈ ભૂરી ઝાંય હોય છે આ બાટામાં વિલાયતી ખરેલીમાં આવે છે તેના કરતા વધારે ઝાંખી રહે છે આપણ પગનો રંગ રાખોડી રહે છે પણ કદી ટૂંકી અને લાંટી-પાનાળી રહે છે ખરેલીના નરમાદા સરખા હોય છે

ખલેલીઓ શિયાળામાં દરીઆના કીચડીઆ કાંઠા ઉપર મોટા સમૂહમાં જોવામાં આવે છે અને દરીઆકાંઠાથી થાકે એટલે ખેતરમાં કે વીડમાં ચારો ચરવા ઊડી જાય છે એ સમયે દરીઆકાંઠાથી દૂર આવેલા સરોવરો અને ટાંકામાં કના ચરતા જોવામાં આવે છે તેઓ સામાન્ય રીતે સપ્ટેમ્બર આક્ટોબર માસમાં આવે છે ત્યાં આવે છે પણ સ્થાનિક વપાત પચ્ચીથી ૬૦ની સંખ્યામાં આ પક્ષીઓ જુદાઈ મળતા નથી પરંતુ માર્ચ-એપ્રિલ સુધી આવેલા હોય છે તેમાં આવતા જ ઓછે સામટા જથ્થામાં આવે છે અને વસંતના વળાન પ્રવાસ માટે એપ્રિલ માર્ચ માસમાં જ્યારે દરીઆકાંઠે ભેળા થાય છે ત્યારે તો આ પક્ષીઓની સંખ્યા ૫૦૦થી ૬૦૦ સુધી થઈ જાય છે આ ખરેલીઓ પ્રવાસે ઊપડતા અને આવતા એક જ હોય છે એમ લાગે છે તેના પ્રવાસકાળમાં તેઓ મેળા ભરતા રહે અને આકાશ પ્રદેશ ઓળંગે

પડે છે જ્યારે તેઓની ટુકડી આવા પ્રદેશ ઉપરથી પસાર થતી જોવામાં આવે ત્યારે તેની ઊડવાની રીત કાં તો એક પછી એક ગોઠવી લીટીમાં કે પછી અંગ્રેજી V ના આકારમાં રહે છે

જ્યારે અતિથી ઊડવાવાળી છે છતાં એના તે આપણને એટલી ત્વરિત ગતિવાળી જણાતી નથી એમાં પાછળનો પવન હોય ત્યારે તેની ગતિમાં ખૂબ ઉછાળો આવે છે જ્યારે સામો શોધતી હોય ત્યારે પોતાના સાથીદારને પણ દૂર હાંકી કાઢે છે આવા પ્રકારનો ખાસીયત હોવાથી તે આપણને આખા કાંઠે પથરાયેલા માલૂમ પડે છે પણ બપોર વચ્ચે પેટ ભરીને બેસે છે ત્યારે આખું ટોળું બીજા દરીઆઈ પક્ષીના સમૂહમાં કોઈ અનુકૂળ રેતાળ કાંઠે કે પાણી બહાર રહેલા પથરા ઉપર નિરાંતે આરામ કરે છે

જ્યારે ભરતી આવતી હોય કે ઓટ થઈ પાણી પાછાં જતા હોય ત્યારે તો બનેલી જેમ બને તેમ જલદી ચારો કરી લેવા બહુ ઉતાવળ કરતા જોવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે સ્વભાવે શરમાળ કહી શકાય એટલે જરા પણ શંકા પડતા ઊડી જવાનું પસંદ કરે છે તેની ક્વીઉ-ક્વીઉની સીટી ઘણા લાંબા અંતર સુધી સાંભળવામાં આવે છે આ સીટી પછી તરત જ તે એકધારી 'ક્વિક-વીક-ક્વીઉ' અવાજ કરે છે કાંઠે છે ત્યારે દરીઆના પાણીથી બહુ ઊંચે ઊડતી નથી અને કયારેક તો પાણી અડકાઈ જશે એમ લાગે છે

ખલેચીનું પ્રજનન રશિયન સ્ટેપ્સ અને પશ્ચિમ સાઈબીરીઆમાં થાય છે ત્યાંથી શિયાળો ગાળવા લાંબો પ્રવાસ ખેડી ભારતના દરીઆકાંઠે આવી પહોંચે છે એટલું જ નહિ પણ ચીન અને પૂર્વના ટાપુઓ ઉપર પણ પહોંચી જાય છે આપણા સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને કચ્છના દરીઆકાંઠે તે સામાન્ય પક્ષી છે અને કેટલીક પક્ષીની તો અનુકૂળ જગ્યાએ આખું વરસ રહી ગયાના દાખલા જડી આવે છે છતાં તેના માળા હજુ સુધી જોવામાં આવ્યા નથી

પોતાની લાંબી ચાંચ દરીઆના કાદવ કે રેતીમાં પડેલા કાણામાં ખોસીને અંદરથી મનપસંદ કરચલા અને લેપટી તથા બીજી જીવાત શોધી ખાય છે તેને ચારો કરતી જોવાનો સમય ખાસ કરીને ભરતી ઓટને સમયે છે છતાં સવાર સાંજ તો તેમ કરતી જરૂર જોવામાં આવે છે પેટ ભરીને આરામ કરે છે આ આરામનો સમય દરીઆની ભરતી અને ઓટ ઉપર આધાર રાખે છે તે સિવાય અંતરાઉ જીવાત ખાવા પણ પહોંચી જાય છે બહુ ઊંચે ચીરવાનું પસંદ કરતી નથી છતાં એ ચારો શોધવાનું તો ખાસ દરીઆકાંઠે જ પસંદ કરે છે

ખરેખર તો અંગ્રેજીમાં the Eastern curlew કહેવામાં આવે છે તેને Numenius Arquatus arquata lineatus (Cuvier) એમ વિજ્ઞાનિક રીતે કહેવું જોઈએ

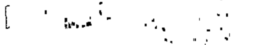
એકવાર ભોપાળના નવાબના દરબારમાં સંગીત સંમેલન મળી રહ્યું હતું સંમેલનનો અંતિમ દિવસ હતો બધા કલાકારોએ એવી આશા સેવેલી કે નવાબ સાહેબ દરરોજ કોઈ ને કોઈ પુરસ્કાર અર્પણ કરશે પણ આમ ન બન્યું એટલે બધા સંગીતકારો નિરાશ હતા

આખરવારમાં શંભુ મહારાજે પોતાનું નૃત્ય રજુ કર્યું કલાના પારખુ એવા ભાગ્યથી આપોઆપ વાહ વાહ નીકળી રહી હતી તરત જ શંભુ મહારાજે પોતાના અંગરખાની ચાળ ફેલાવવા માંડી આ જોઈ નવાબ સાહેબે પૂછ્યું 'આ શું મહારાજ?'

'વાહ વાહ એકઠી કરી રહ્યો છું હુજૂર?' શંભુ મહારાજે ઉત્તર વાળ્યો 'ઘેર બાળકોને ખવડાવવા માટે પણ કાંઈક જોઈશે ને?'

નવાબસાહેબ ટોણો સમજી ગયા અને તરત જ તમામ કલાકારોને યોગ્ય પુરસ્કાર અપાવી દીધા

અભિનેતાવિજય નામે સંત એની વાર્તા પૂરી કરીને ખરી પડ્યો. આ પછી સાહેબ ઘડિયાળ સામે જોતા જોતા ડ્યૂટી પર ગયા.

બીજે દિવસે સવારે સાહેબે નાળીયેરને ઓફિસના ટેબલ પર મૂક્યું. આ વખત ત્રીજો સંત ખડખડાટ હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો : હે સાહેબ ! નેતા કુળશિરોમણિ ચૂંટણીરાયના ચોપડાનો સ્વાદવિજય નામે સંત છું. ચૂંટણીરાયે એવા એવા પરાક્રમ કર્યા હતા કે જેમની જોડ નથી. આમાનું એક પરાક્રમ હું હવે તમને કહું છું.

[૨] સ્વાદવિજયની વારતા

ચૂંટણીરાય નેતા કેવી રીતે બન્યા એ વિષેની વાત હું હવે આપને કહી સંભળાવું છું.

એક વેળા સર્વોદયની ચળવળ ભારતભરમાં વેગ પકડી રહી હતી. સર્વોદયમાં ઘણીવાર સ્વોદય પણ થઈ જતો હોવાથી જેમની પાસે સત્તા નહોતી એવા ઘણા નેતાઓ આ ચળવળમાં જોડાયા હતા.

સર્વોદયમાં ઉદય ઘણો એવો વાળાનો મર્મ
'ઉદય નિજ તણો થાય તો ભલે ટળતો "સર્વ"'

જો પોતાનો ઉદય થતો હોય તો બાકીના બધા ટળી વળે એમાં કંઈ વાંધો નહિ. એટલા માટે ઘણા નેતાઓ પદયાત્રામાં જોડાયા હતા.

એ વખતે ચૂંટણીરાય નેતા નહોતા બન્યા અને નેતા નહોતા બન્યા એટલે એમને નડઈને નારાજ ઘણીવાર કપરી પદયાત્રા કરી પડતી હતી. આ રીતે એકવાર તડકા નામે એક મિત્ર સાથે પદયાત્રા કરતા શ્રી ચૂંટણીરાય ગુજરાતના રજકા નામે ગામ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં જુએ છે તો ભાગોળમાં જ અનેક નરનારીઓને ભેગા થયેલા જોયા. ઢોલના ત્યાં મોટા ઠોળામાં—

હતા ઘણાના હાથમાં, સૂતર આંટીના હાર,
ઉત્સવ જેવું જોઈને આવે ઘણા વિચાર.

ઘણા લોકોના હાથમાં સૂતરની આંટીના હાર હતા, ચારે બાજુ જાણે ઉત્સવ જેવું વાતાવરણ છવાયેલું હતું. આ જોઈને ચૂંટણીરાયને ઘણા વિચાર આવવા લાગ્યા.

ચૂંટણીરાય કહે સુણ ભાઈ, દીસે છે આ કેવી નવાઈ,
લોકો કેરું કેવું વહાલ, આપણા માટે દીસે ધમાલ

ચૂંટણીરાય ત્યાં બધી ધમાલ જોઈને મિત્રને કહેવા લાગ્યા કે અરે ભાઈ આ બધું કેવું અચરજ છે ! આપણા પર પ્રેમ લાવીને લોકો આપણું સ્વાગત કરવા માટે સૌની ધમાલ કરી રહ્યા છે !

ચૂંટણીરાયનો મિત્ર તડકો કહે : અરે બંધુ ! આ ધમાલ આપણે માટે નથી પણ ભૂદાનના મહાન કાર્યકર અને મોટા નેતા પંડિત આ...જી આજે અહીં પધારવાના છે એવા સમાચાર મળી આવ્યા છે માટે આ બધી ધમાલ છે. આપણે તો જરૂર ... પદયાત્રા કરીએ છીએ માટે આપણા સ્વાગતની આ તૈયારી ન જ હોય !'

રજકા નામની ભાગોળમાં ... આવ્યા હતા. એ આગાઓ ઉપર કેરીઓના ... દેખાતા હતા.

એ જોઈને ચુટણીરાયના મોમાં પાણી છૂટ્યું એમણે
તો એક પથ્થર લઈને આમ્ર ઉપર ફેંક્યો પણ—

થોડે આગે પોલિસ કેરી, હતી ટુકડી એક
પથ્થર ઊડ્યો સમસમ કરતો જાતો વાગ્યો છેક
પોલિસ કેરા જમાદારને, પડી પાઘડી દૂર
લઈ લાકડી આવે સામો, ચઢિયું એને શૂર

ચુટણીરાયનો પથ્થર દૂર ઊભેલી પોલિસ ટુકડીના જમાદારની પાઘડીમાં વાગ્યો પાઘડી નીચે આવી પડી જમાદાર તો ખૂબ ક્રોધે ભરાઈ ગયો અને હાથમાં દંડો લઈને ચુટણીરાય તરફ આવ્યો. ચુટણીરાય ભાગવા જતા હતા પરંતુ જમાદારે એમને પકડ્યા અને—

હાથ પકડીને ખેંચી પછી, અમાર્યો તેથી પાકે
એક તમાચો ધાર કરાવ્યા, લાલ તારા પણ ભાળ્યા !

જમાદારે ચુટણીરાયની બોચી પકડીને એક તમાચો લગાવ્યો, પણ એ તમાચામાં ચુટણીરાયને દાદા યાદ આવી ગયા સાથે નાટકશાળામાં થોડી ઊંઘી હતી એ પણ ઊડી અને પકડીને પૂરી દેવાની ધમકી આપી ચુટણીરાય તો થરથર ધ્રૂજવા લાગ્યા જમદૂત જેવા જમાદારના હાથમાંથી છૂટવા માટે એમણે ઘણી યુક્તિઓ કરી—

હાથ જોડતા માફી માગી, પડ્યા એના પાય
તોય છૂટવા કામ લાગ્યો, એકે ના ઉપાય !

હાથ પગ પડતા પણ જમાદારે છોડવાની જરાય મરજી ન બતાવી ત્યારે ચુટણીરાયે હાથિયા ખાવા માટે રાખી મૂકેલા ચાર આના કાઢીને જમાદારના હાથમાં સરકાવી દીધા લક્ષ્મીનો સ્પર્શ થતા જ જમાદારનો ગુસ્સો એકદમ ઠંડો થઈ ગયો.

લક્ષ્મી કેરા શીતળ સ્પર્શથી, વશ થતા જદુરાય
માનવ સાથે સુખ—વાતમાં શંકા કયાથી થાય ?

લક્ષ્મીને વશ તો સહુ ભુવનના નાથ પણ થઈ ગયા છે તો પછી બાપડા જમાદારનું તે ગજું જ શું ? જમાદારે ધાને રહીને પાનશીન ખિસ્સામાં સરકાવી દીધી અને વાત લીધી છે એમ કોઈને ખબર ન પડે એટલા માટે ચુટણીરાય સાથે નરમે મોઢે વાતો કરવા લાગ્યા

આ વખતે જમાદારના દંડાનો સ્પર્શ થવાના ડરથી ભાગીને ચુટણીરાયનો મિત્ર નકરાય ક્યાંક આગળ ઊભા રહેલા લોકોના ટોળામાં ભળી ગયો હતો તેને કોઈને એક રંજકવાસીએ પૂછ્યું 'પેલા જમાદાર સાથે વાત કરે છે તે તમારા મિત્ર કોણ છે ?'

કવણ કહો છે મિત્ર તમારા, હસતા કરતા વાત ?
કવણ જાત છે તેહની, કવણ એહના તાત ?
કહાંથી આવિયા જાય કહાં ને, રહેશે કહાં એ રાત?
નેતા છે કયા પક્ષના, કહેજો સઘળી ખ્યાત !

જમાદારની સાથે નમ્રતાભરી રીતે વાત કરી રહેલા તમારા એ મિત્ર કોણ છે ? એમના પિતાનું નામ શું છે ? ક્યાંથી આવે છે ક્યાં જાય છે ? ક્યા પક્ષના નેતા છે એ બધી વાત તમે કહો.'

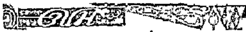
નકરાય તો તકનો લાભ જ લે એવા હતા

લક તો છે તકદીર ને, તક જીવનનું લક
તક પકડે તો પલકમાં, નામે થાય ખલક !

તક પકડતા આવડે તો તકદીર પલટતા વાર ન લાગે દુનિયા આખી ઝૂકી જાય નકરાય પણ ખરેખરા તકવાદી હતા એમણે પાંચવાર પક્ષ બદલ્યા હતા અને સાતવાર સિદ્ધાંતોમાં ફેરફાર કર્યો હતો આવા મોકો હાથ જેમ લાગતાં નકરાયે કહ્યું, 'અરે મૂરખાઓ, તમે એમને નથી ઓળખતા ?'

મૂરખાઓએ ના પાડી તેથી નકરાયે કહ્યું 'અરેરે, શું ઉપરથી શું તમારો મહિમા આવો ગયો છે એમ સહજ કેટલાય વરસ પહેલાં શું ન નામે વાર્તામાં કહી ગયા છે કે લોકો મનના મોજમાં આ માને ભૂલી જશે, એમના નેતાને ભૂલી જશે ! અરે અક્કલવાળાઓ ! એ પોતે જ શહેરના નેતા શ્રી પંડિત અહિંસકલાલ છે !'

નકરાય બોલી રહ્યા એ સાથે જ ટોળામાં 'અહિંસકલાલ કી જય' ના પોકારો પડવા લાગ્યા લોકો

વખતમાં સુરતની આટલીઓ [illegible] ચુટણીમાં [illegible]
ઊભા રહેવા તૈયાર થયા [illegible] આગળ કહેવા
જેવા ચુટણીના [illegible] તરફથી આપ મીત
[illegible] [illegible] જમાનાની [illegible]
[illegible] પસ્તાવા [illegible]!
ચૂંટણી પછી તો ચુટણીનો [illegible] [illegible]
લાગુ એવુ થઈ ગયુ એવા—

કોઈ નમે ને કોઈ ગળામાં પહોંચાવે છે હાથ
સાષ્ટાંગ દંડવત કરે કોઈ કોઈ કરે નમસ્કાર.

[illegible] ચૂંટણી [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] લાગ્યા [illegible] ગળામા [illegible]
[illegible] પહેરાવવાનુ શરૂ કર્યું [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] કેટલાક
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] આપીને કૃતકૃત્ય થયા
[illegible] [illegible] ગઈ
પેલો જમાદાર તો [illegible] [illegible] [illegible] જ ભલી
[illegible] [illegible] એમા રહેના કોઈ મોટા નેતાનુ પાને
અપમાન કર્યું [illegible] [illegible] લીધી
[illegible] [illegible] જમાદારને [illegible] [illegible] હોય
એમ [illegible] લાગ્યા

પાનની લઈ પસ્તાવા લાગ્યો ત્યારે જમાદાર
હવે નાની જાતે નહીં ઘર થાને નોકર
જમાદાર તો વળી થરથર આવ્યો રહિયો [illegible]
[illegible] જેવો અનિયો [illegible] ગાયેસાથ!

જમાદારના [illegible] [illegible] [illegible] તે
[illegible] [illegible] લાગી [illegible] આ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] સાથ
[illegible] થઈ ગયા [illegible] ચૂંટણીના [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ઓળખ્યા

નહીં [illegible] આ પહેલો [illegible]
પ્રભુ આપને જાણ્યા ના, ને લીધુ લાવ્યુ વન,
[illegible] આ [illegible] મારું [illegible] મન
પછી [illegible] [illegible] ઉપિયા પાચ,
[illegible] [illegible] પતિદાનમા [illegible] લાચ

જમાદાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ચૂંટણીમાંને [illegible] [illegible] ચૂંટ
[illegible] પણ સમય વિચારીને જમાદારનો [illegible]
કરી નાખ્યો

[illegible] પછી [illegible] [illegible] લઈને ચૂંટ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ચૂંટણી
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ચૂંટણીમાં [illegible] [illegible] નહીં
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આપણી [illegible] [illegible]
આવવાનુ નથી
ચૂંટણીમાં [illegible] [illegible] વિચાર નથી રહેતા
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

ગાયો ક્યો છે આ મેવા કે
એમા [illegible] [illegible] જેવા રે
ખાજો ઓળખી લેના કે
[illegible] છે [illegible] મેવા રે!

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં

[illegible] [illegible] [illegible] પૂરી [illegible] કર્યું

'ઉત્સુક'

જોડનું દાર્શનિક દૃષ્ટિબિંદુ

પશ્ચિમના એક અને અજોડ દાર્શનિક તરીકે સી. ઈ. એમ. જોડ જાણીતા છે. આ માસમાં આવતી તેમની આઠમી સંવત્સરીને અનુલક્ષીને પ્રા૦ નગીનદાસ મિસ્ત્રીના લેખને આધારે આ લેખ તૈયાર કર્યો છે.

આધુનિક યુગના ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલી વ્યક્તિએ સી. ઈ. એમ. જોડનું નામ ન સાંભળ્યું હોય તે ન માની શકાય તેવી હકીકત છે. Guide to the Philosophy of Morals and Politics અને Introduction to Modern Political Theory એ તેમના સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો છે. આ ઉપરાંત તેમના Introduction to Modern Philosophy, The Story of Civilization, The Story of Indian Civilization, પુસ્તકોએ તેમને વિદ્વાન લેખકો તરીકે સ્થાપ્યા છે.

વિદ્વાનોની કક્ષામાં જોડનું સ્થાન અજોડ છે. નવા સિદ્ધાંત કે મતના તેઓ ભલે પ્રવર્તક ન હોય પણ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોનું વિશિષ્ટ શૈલીમાં વિવેચન કરવામાં જોડ અજોડ હતા.

તેમના અવસાનથી આજે આધુનિક જગતને એક અસાધારણ વ્યક્તિની ખોટ પડી છે.

૧૮૯૧ની સાલમાં જન્મેલા જોડનું ૯-૪ ૧૯૫૩ના દિને અવસાન થયું.

ફક્ત વિશ્વવિદ્યાલયમાં દર્શનશાસ્ત્રના તે મુખ્ય પ્રાધ્યાપક હતા. ઉચ્ચ આદર્શ અને સિદ્ધાંતને પકડી રાખવાની કે આચારશીલ કરવાની તેમને આદત ન હતી. વ્યાવહારિક અને વાસ્તવિક જગતમાં બનતા રોજ બરોજના પ્રસંગો અંગે ક્યારેય ઉદાસીનતા દર્શાવી નથી. જોડના કાળમાં યુરોપના ઇતિહાસમાં એવા કેટલાય પ્રસંગો બન્યા કે જેની અસર માનવસંસ્કૃતિ પર ઊંડી પડી. ખુલ્લી દૃષ્ટિએ સમગ્ર પરિસ્થિતિનું અવલોકન તેમણે કર્યું, મનન કર્યું અને અત્યંત વિશુદ્ધ સ્વરૂપે તેનું વિવેચન કર્યું.

દર્શનશાસ્ત્ર, રાજનીતિ, અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રમાં જોડ અદ્વિતીય હતા. પોતાના પુસ્તકોમાં આ વિષય પરત્વે એવો સુંદર પ્રકાશ ફેંક્યો છે કે કોઈપણ વાચક મુગ્ધ થયા વિના રહે નહીં. તેમની પ્રતિભાની ઉજ્જ્વળ દીપ્તિ તેમના ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટપણે દેખાય છે.

જોડના કોઈપણ પુસ્તકમાં તમને લેખકના સંકુચિત મતાગ્રહના દર્શન નહીં થાય. આ તેમની વિશિષ્ટતા છે. પૂર્વગ્રહથી અલિપ્ત અને સત્યાગ્રહયુક્ત મન લઈને લેખક આધુનિક જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી સત્યશોધકના સ્વરૂપમાં વિવિધ વિષયોનું આલોચન અત્યંત સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ શૈલીમાં કર્યું છે. ખાસ આલોચના કરતી વખતે તે દર્શનશાસ્ત્ર જેવા શુષ્ક વિષયને પણ સરસ બનાવે છે. પાશ્ચાત્ય દર્શનશાસ્ત્રમાં તેમનું પાંડિત્ય અપરિમિત હતું. પાશ્ચાત્ય દર્શનશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્રનો અનન્ય સુધીનો અભ્યાસ કુશાગ્ર બુદ્ધિથી કર્યો. તેમણે Guide to Philosophy of Morals and Politics અને Introduction to Modern Political Theory પુસ્તકોમાં વર્તમાન-યુગના વિભિન્ન રાજનીતિક મતવાદનું નિષ્પક્ષ અને યથાર્થ આલોચન કર્યું છે. સામ્ય કિંમત આંકી છે. ભૌતિક વિજ્ઞાનની માન્યતાઓને ચરમ સત્યના રૂપમાં સ્વીકારી નથી જોડ ખાસ કરીને નાસ્તિકવાદ નામનો તે દાન નકાર કરેલો ચોક્કસ થી ભરી પડ્યો.

'નેતા બનવા પહેલાં નેતા જેવા પરાક્રમ કરનાર શ્રી સુભાષચંદ્રના જેવો સ્વદુ:ખભંજન હોય તે જ આ નોકરાને પહોંચી શકે.'

[ક્રમશઃ]

[illegible] પાછા [illegible]
[illegible] છે [illegible]
[illegible] જ્ઞાન [illegible]
[illegible] બુદ્ધિ અનુસાર [illegible]
[illegible]

ભારતીય [illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible] વિનિમયને [illegible]
[illegible] વિવિધ જાતિ અને [illegible]
[illegible]
Tl s y of Ind [illegible]
ભારત [illegible] છે

વિધવિધ જાતિઓનું [illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ભારતીય [illegible] સૌંદર્ય [illegible]
[illegible]
[illegible]
ભારતીય [illegible] સૌંદર્ય [illegible]
[illegible]
[illegible] છે

[illegible] ભિન્નભિન્ન જાતિઓ [illegible]
[illegible] નીતિ અને [illegible]
[illegible]

[illegible] છે અન્ય જાતિઓના [illegible]
અને [illegible] કરી અને [illegible]
[illegible]
[illegible] જાતિઓની [illegible] અને [illegible]
[illegible] છે ભારતીય સંસ્કૃતિ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] છે [illegible]
અને ધર્મની [illegible] સમન્વય
[illegible]
[illegible]

ભિન્ન [illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible] નથી
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible] છે [illegible]
[illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible] સમન્વય [illegible]
[illegible]
ભારતીય [illegible]
[illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઋષિમુનિઓની પ્રતિભા અંગે પણ અંગુલિનિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે

જે ભૂલ યુરોપિયન પંડિતોએ ભોગવાસન અને વ્યવસ્થામાં કરી તે જ ભૂલ અમે પણ કરી આવ્યા અને તેના વ્યવહાર પ્રતિ ચિંતકોના મંતવ્યો ભારતીય સ્વભાવ છે આલોચ કરતાં પરલોકને વધુ મહત્ત્વ આપે છે પાર્થિવ સુખ-ભોગ કરતાં આધ્યાત્મિક ચિંતન પ્રતિ ભારતવાસીઓનું ધ્યાન સવિશેષ રહે છે આલોક અને તેના વ્યવહારમાં કર્મકુશળતાનો પરિચય ભારતવાસીઓએ કરાવ્યો નથી ભારતીય સચિંતન ચર્ચાઓ આદિને જોઈએ અર્થ અને કામશાસ્ત્રની પણ ચર્ચા કરી છે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષને ભારતવાસીઓએ ચાર પુરુષાર્થ ગણ્યા છે

પ્રાચીન કાળમાં ભારતીય સાહસિકોએ સમુદ્રપારના પ્રદેશો સાથે વેપાર ઉદ્યોગ કર્યો દેશ વિદેશમાં સંસ્થાન સ્થાપ્યાં, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ જ્યોતિષ ઉપરાંત સાહિત્ય સંગીત અને શિલ્પ કલામાં ઉન્નતિ મેળવી, તો પછી કેવી રીતે કહી શકાય કે ભારતે લૌકિક વ્યવહાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા સેવી છે? ફક્ત અને આધ્યાત્મિક ચિંતન જ કર્યા કર્યું છે?

જોકે તેમાં આ પ્રશ્નના ભારતીય જીવન પર પાશ્ચાત્ય આક્રમણોના પરિણામે પ્રભાવના ગુણદોષોનું પણ વિવેચન કર્યું છે પાશ્ચાત્ય દેશોની શોષણ-નીતિ અને ધન લોલુપતાની ટીકા કરવામાં આવી છે ભારત વાસીઓની આત્મ લક્ષી પર બહાનુભૂતિથી વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી

જાપાન, ચીન અને ભારતની સરખામણી કરતાં જોઈ શકાય છે કે યુરોપની માફક જાપાન પણ હિંસા અને સામ્રાજ્ય વિસ્તારની લાલસાનું ઉપાસક બની ગયું છે પર-રાજ્યહરણની વૃત્તિ જેનામાં જાગૃત થઈ નથી તેને યાંત્રિક સાધનના આદર્શ ગ્રહણ ન કર્યો ભોગ સુખ પાછળ તે પાગલ ન બન્યું પરિવાર અને જીવનની મધ્યમાં નીતિ જીવનની સાર્થકતા જોતી ભારતવાસીઓના જીવનઆદર્શ આ બંને કરતાં ભિન્ન છે લૌકિક સુખની અપેક્ષા ન રાખતાં પરલોક સુખની દૃષ્ટિ પાછળની ભાવનાઓ અને ધ્યેય જીવ કલ્યાણ-મુક્તિને અધિક મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે બ્રહ્મ-મુક્તિનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં આવ્યું અને તે તરફ જ પ્રયાસો શરૂ થઈ ગયા જ્યારે પણ ભારતીય જીવન સમજવામાં જોકે ભયંકર થાય ભાષી જે ભારતમાં જગત અને જીવન સાથે ત્યારે સમાજની બધી રીતે ઉપેક્ષા કરી એક માત્ર પરલોક સુખ અને આધ્યાત્મિક ચિંતનને જ સાચ્ચ માનવામાં આવ્યું છે તેવું નથી જીવન આલોક અને પરલોક, કર્મ અને જ્ઞાન ભોગ અને વૈરાગ્ય એમ સાથે રાખીને જિંદગી જીવવાની કેળવણી આપવામાં આવે છે જીવન કલ્યાણ માટે ધર્મ ઉપરાંત નીતિશાસ્ત્ર પણ રચવામાં આવ્યું છે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે લોકસંગ્રહ માટે અનાસક્ત કર્તા થઈ નિષ્કામ કર્મનો ઉપદેશ આપ્યો જે ગીતા જ્ઞાનનો આ સિદ્ધાંત અન્ય કોઈ ધર્મમાં નથી

આપણા ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણ અથવા નાટક કાવ્ય આયુર્વેદ જ્યોતિષ કે આધ્યાત્મિક સાધનના ઉપદેશ સાથે જ સંસારમાં વસીને મનુષ્ય કેવી રીતે સ્વસ્થ સુખી અને મંગલમય જીવન ગુજારી શકે છે તે પણ બતાવે છે

જોકે સ્વાતંત્ર્ય દાર્શનિક ધર્મ તત્ત્વ અને પાશ્ચાત્ય વિચારકોના સુભગ મિલનનું નમનું સ્વપ્ન હતું વિશ્વ વિધ જાતિઓ વચ્ચે માનવતાના સ્થાન પર બંધુત્વની ભાવના જાગૃત થાય તે દિવસની રાહ ડાગોર જોતા હતા

સંકીર્ણ જાતીયતાનું સ્થાન આંતરરાષ્ટ્રીયતા લેશે અને માનવ માનવ વચ્ચે પ્રેમનો સંબંધ રચાશે યુદ્ધ અને હિંસા વગેરેથી ત્રસ્ત ધરતી પર શાંતિનો મંગલકારી ભાવ આવશે માનવતાના ઝંડા સર્વત્ર ફરકશે

જાણે આ સ્વપ્ન ક્યારે સિદ્ધ થશે?

☆

ઈશ્વરભાઈ પટેલ

અભ્યાગતનું આવાગમન

આશરે ભુરખાની નેકદિલી દુનિયામાં જાણીતી છે. એ નેકદિલીને આધાર રાખે તે સુધી લેતા એક કિસ્સાની મહેક ... ઉર્મિના વાચકો માટે જાણીતા લેખકે ગુજરાતીમાં રજૂ વાત કરી છે તે સૌને પ્રેરક બને

મધ્યપૂર્વનો ઉનાળો અને તેય પાછો એશિયાના ... જાડેજા ... વિસ્તારનો ... ગણાતું પ્રખર જ હશે. તેમાં ઉમેરો એ વેળા થયો કે વર્ષાઋતુ આવી વીતી ગઈ તો ય વાદળીના આભે ડોકાયાં નહીં. આઠ આઠ નવ નવ મહિના પીવાના ... થરકતાં ... ફરિયાદ કરવા લાગ્યા કે વરસાદ ... આટલો મોડો થયો હોય તેવું એમને સાંભર્યું નથી.

આવા વિષમ પરિસ્થિતિમાં, એ કબીલાના લોકની ચિંતાનો તો પાર જ ક્યાં ? ... નવા રાખવો ... મુશ્કેલ ... થઈ ... અને ઊપરથી આકાશ તરફ વર્ષાની વાદળીના દર્શન કરવા ઉત્સુક નયને નજર નાખે ત્યાં તો તડકાના ... સ્વર ... અથડાય જ 'ભારી મુશ્કેલ ... વાદળી દ્રષ્ટિગોચર થાય ...?'

જીવને ... નહીં ... એમના ભીમને હાથ દેતો ... સાવ ... વાળેલો, સાવ નિરભ્ર આકાશ છે, પિતાજી, એમ લાગે છે કે વળી ... બબાબીનો ... પડશે

સૌને હવે તો મનમાં ... લાગે ... શીરીયાના ... વસતા, અને પોતાના ઢોરના ... કરતા આ બેદુઈન ... પર આ વખતે ... કુદરતનો ... છે સામાન્ય રીતે તો ... માસના ... પછી ... ના ... આગમન થતા ... ન ... ભાતભાતના ... ગમે તો ... કોઈ ... ને ... ખાક કરત, ... નહિ થતી ...

થોડા સમયમાં એવી પરિસ્થિતિ પેદા થાય તેમ હતું કે ... ને જ ... સાથે ... રહે ને ... તો ... એ જ ... એમ જ ... એમના ... મુખ્ય આધાર અને એમનું ... એવા ઘેટાનો ... હતો ... સૌની નજર સામે ... કરતો હતો.

આ વિચારતો ઘેરી છાયા સૌના દિલ ... જેટલી ... હતી ... યૌવનરંગી ... ઉરના ... કાયમ ... ના ... વેલાવતો તેવ હવે તો ... મારે, ... ત્યારે ... ની ... આવતું ... પર, ... પગે, ... મોટું ... ઘાસ ... તો એવું ... એ ... ની ... ને ... દૃષ્ટિ ... એની ... આંખો ... ના ... થઈ ... આજીજી ... નતા ... ના ... હીન ... કે ... શકતા.

તે દિવસે સવારે, નિત્યનિયમ મુજબ, પોતાની પશુ ... લઈ ... ની શોધમાં ... તો ... ની ... ની ... ઓ ... એક ... વિદી ... એણે ... થતી જોઈ ... એક ... નજીકની વાડીમાં એક ... ના ... લીધા હતા, ... એ બેદુઈન ... લીધા ... રાખી ... તે ... પોતાની ... કેટલીય ... લીધી, કારણ કે ... હતો ... પાનું

... એ ... પર ... અને ... આગમનની વાત ... પિતાને ... આદમીને ...

પરનો પરસેવો લૂછતા લૂછતા અતિ નિરાશાપૂર્ણ ઉચ્ચાર્યું 'અરે, ભલા ભગવાન, દુષ્કાળ ડોકિયાં કરે છે એ ઓછું છે તે આ નવી બલા પાછી મોકલી ? ચાલો સૌ આદમીઓને હોકારો કરો અને એ પાપીનો પીછો પકડો '

એ દિવસનો આખો નમતો પહોર, શેકાતા મહેરે, સૌએ આજુબાજુની ટેકરીઓ ને ખાડાઓ ખૂંદવામાં ગાળ્યો પણ વરુના દર્શન ક્યાંય થયાં નહીં આખરે નિરાશ થઈ, સૂકાના ગળે સૌ પાછા ફર્યા ત્યારે અબ્દુલ્લાનો મિજાજ હાથ રહ્યો નહીં અને એણે શેખ આગળ ધા નાખી કે આ સૂકા વેરાન રણ છોડી, લોકો ઠીકઠીક ખીણમાં સૌને લઈ જાવ પોતાની વાત રજૂ કરતા ફરિયાદભરપૂર સ્વરે એણે રોષપૂર્વક જણાવ્યું, 'અહીં વરુ અને ચોરના ડર સિવાય બીજું બચ્યું છે શું ? ત્યાં ખીણમાં ના ઘાસચારાનોય ખોટ નહીં ને પાણીનોય પાર નહીં. જોખમ માત્ર એટલું કે આ અંતર કાપતા મજલ એના પશુમાંથી થોડાક રસ્તામાં મરણ થઈ જાય પણ આપની ઇચ્છા હશે તો તાકાતવાન તો ટકશે ને ? અહીંના અહીં પડ્યા રહીશું તો કમજોર ને કૌવતવાન કોઈનું નહીં ચાલે '

ઠીક ઠીક વખતના શેખે ઉદ્વેગયુક્ત સ્વરે જણાવ્યું, 'જુઓ ભાઈ, પાણી ને ખોરાક સિવાય દશ દિવસ ચાલશે એટલી શક્તિ આપણાં પશુધનમાં નથી ને નથી એ તાકાત આપણાં સૌ બાળકોમાં આપણે મરવાનું જ હોય તો રણમાં અહીંનાં અહીં આપણાં અસ્થિઅવશેષો દેખાશે તે કરતાં, આ આપણા જ માદરેવતનમાં આખરી શ્વાસ કેમ ન મૂકીએ ? '

ડોકીના મગડી તરફ નીચા વળતા અંગારા જેવી આંખો ને રોષ ભરી ઉગ્ર સ્વરે અબ્દુલ્લા તાડૂકી ઊઠ્યો, 'અમેય શું પાપ કર્યું હશે તે ખુદાએ, સાવ પોચિયા જેવો આ શેખ અમારે માથે માર્યો ! ઓ બાયડીજેવા મૂરખ ! શું તારી ઈચ્છા એવી છે કે અહીં જ પડી રહી એક પછી એક ઢોર ઢોર મરતાં તારા પશુનો તું સાક્ષી બને ?'

આમ બોલતા બોલતા એના મુખમાંથી જેવા અપશબ્દ સરી પડ્યા તેવો સૌ સાથીદારોના દિલમાં ફફડાટ જન્મ્યો આમ તો સૌ કોઈ જાણતા હતા કે અબ્દુલ્લાના ગુસ્સાનું ઠેકાણું નહીં ને એની જીભને લગામ નહીં પણ શેખ વિશે એણે આજે જે ઉચ્ચાર કાઢ્યો એ તો સાવ મર્યાદાભંગ કરનારો હતો.

શેખનો હાથ સ્વાભાવિક રીતે જ એના પટ્ટામાંની કટારી પર સરી ગયો પણ એણે જાતને કાબૂમાં લીધી કારણ એટલું જ હતું કે અત્યારે એવા હિંમતવાન કરનાર અબ્દુલ્લો એના પડખામાં હતો એટલે એનો આશ્રિત અને મહેમાન કહેવાય આમ તો આવું નાપાક બોલનારને એણે એ જ ઘડીએ ખતમ કરી દીધો હોત તો ય આખી ટોળી એને પડખે રહેત પણ રણજીવનના પરંપરાગત રીતિ પ્રણાલિકાએ એને રોક્યો પરોણો ભલે તેમ વર્તે તો ય એ કોઈ ન કહી શકાય તેવો આ નિયમ, એની સ્વાભાવિક ઇચ્છાની આડે આવ્યો.

પોતાનો ગુસ્સો મહાપરાણે કાબૂમાં રાખતા શેખે સંયમિત સ્વરે નિવેદન કર્યું 'ભાઈ અબ્દુલ્લા તારે બોલવા ન બોલવાનું ઘણું તું બોલી ગયો છે પણ તું મારો મહેમાન છે એટલે શાંતિથી ચાલ્યો જા'

પોતાની ડગલ હાથમાં પકડી મક્કમ ઊભેલા શેખનાં મુક્ત સ્વરે એ બોલી ઊઠ્યા, 'સૌ સુણો, ભગવાનના સોગન ખાઈ હું કહું છું કે તું સૌને સહીસલામત ત્યાંથી નહીં લઈ જાય તો હું ચાલી જઈશ આવતી કાલે સવારે આ સમય સુધીમાં ઇન્સાફ નહીં આવે તો મારા કુટુંબને લઈ હું ચાલી નીકળીશ ? આ સૌ જાણું મારે પગલે પગલે પડજો તું કોનો શેખ રહીશ.

સૌ મહેમાનો વિદાય થયા પછી સુભાનકે પોતાના પિતાને વિનંતિ કરી કે આ અપમાનનો બદલો લેવાની એને છૂટ આપવી પણ એ વૃદ્ધ મચક ન આપી ને ઉમેર્યું, આપણામાં ખદરાગનો કાયદો છે કે

આ અમનો ઉમેરો કરવો : આગન્તુકને આપણી
નેતાગીરી ન રૂચતી હોય તો એ ભલે ભાગી જાય.
એના સિવાય આપણું કામ ચાલશે.
આ આખામાં તણ કિમ તેરી બિના જે બની તે પૈકા
વધુ પેલ ગત પાછું એક પેડું આવ્યું ને તેણ
આગન્તુકનું
વળતી સવારે મ્યાગઝીનમાં આવેલો લેખના તાબૂત
ખોલી નાખ્યો અને ટટ્ટાર ઊભેલા
ના સૂરજ મારી સામે ભાવી કાલે રાતે જે
આવતી પડી હોત તો મારું એક પેડું આમ ખોવું
થાત ખરું ?
એ આગમ વગર કાઢતો હતો ત્યાં અંદર મરવા
જાળો આગ જેને વળતી ધમ ધખતી એના તબૂતે
નાખી ગઈ અને મસ્તક ભરે એના ખિન્ન વાડ
સરાગ થઈ પેલા વધુના પીંછાં પડવા નીકળી પડ્યા
એમ આ કૂવા પણ વધુ ભર્યું નહીં કારણ કે તેની
ફરતી નાનકડી જાળી ખૂબ થઈ ગઈ હતી વધુનું
મોટું પાંચ નાખું નથી થયું ને પરેશાન થઈ એ
બહાર વધે તબૂતમાં આવી ભરાયા
એ તબૂતમાં ભર બપોરના તાપમાં જ્યાં આવી પડ્યા
ત્યાં ત્યાં મુસાફરે પોતાના પિતાનો હાથ અચાનક
પકડ્યો ને એક સ્વાભાવિક ઠેક ચડ્યો હતો એને
એને તત્કાળ તો સમજ પડી નહીં પણ એનામાં
મુસાફરે એના અતના હતું આપણે જૂનો તો
પાર આવ્યું આવે છે
તબૂતના પ્રવેશદ્વારમાં મહાપ ભોગ દેતો એક સન્નટકડી
આગન્તુકને જોઈ પિતા-પુત્ર ભાન ભુલાઈ ગયા
તેનું હોવું આ તબૂતના માલિક તરીકે નામ થતાં જ
ઠાન કરું કેમ કહ્યું એ તેના જ આગન્તુક
ઉતરાયણે પીંછું એક ચાલ્યો ગયો અને ઠેકડી
ભરતામાં આદરપૂર્વક લઈ ગયો અને પેલો પરોણો
સામી ઊભ બહાર નીકળી નીકળ્યો કરતો હતો એ
પેલો એના એ મોં રાતું જેવું થયું
મુસાફરે તો અગતથી પોતાની ગયાવતી દિશામાં
બન્યા આવ્યા પણ એનો ઈશારો પામી પ્રવેશ જેણે
એને નવનના ગળતા જતા ન બેઠા એવું
કહ્યું ના તાન આ ઘર આપણું તબૂતમાં આગન્તુક
ભાવિનું ખાલ્યું તો એમને એ આપણા મહેમાન છે
જ, ચોર પાણી લઈ આવ એને પા
જવાબમાં તાત્કાલિક આશ્ચર્યચકિત થતાની બિના
ખાખી બાલ્યાવસ્થામાં પ્રસરી ગઈ કે શું પેલા તબૂતમાં વધુ
આવ્યું છે ને તેણે એને રોટલો-પાણી દીધા છે ?
આ આદિવાસીનું સમજવું ભારે વાત અવતારમાં
શું પહેલો અભ્યાગત હતો હોમમાં રાક્ષસ પણ એ
તબૂતમાં બેઠેલા હતો ત્યાં જ તેમ સામો જઈ હાથ
લાંબો કરી બોલ્યા આવો મારે અંદર આવો ને
તેમ પીવા જાઓ
શેળનું પાણ આગળનો અભ્યાગતને ગમ્યો બની
આર બાજુએ જ તે મારા વેરી માણસને જમન
લેવા આવે છે
એનું રાજ્યાભિષેક પૂરું થાય ત પહેલાં તો નજીક
એક નાનું સ્થળ રાખેલ પડાની નાખ્યા ને બીજે
પોતાનો હોળ નીભાવી ભાવતો ઠાર કાઢ્યા,
અભ્યાગત એવું કશું મનમાં નક્કી નહીં થયું
પાછું તેવું જ થતું આ ઘર આ તબૂતમાં આવ્યા
છે મને એને આ ઘર આવ્યા હતા એ મારું અભ્યાગત
છે ને મારી સાથે છે મારા મહેમાન જે પરંતુ
છે, હવે તું એને જમાડી પહોંચાડજે તો તું
ગામમાં આ તબૂતમાં કોઈ ખાનું નહીં
પોતાના ધાન ૧૨ આશ્વાસ જમા હોવા છતાં
આગન્તુક પાછો ફરી ગયો એ જાણતો હતો કે કોઈ
પણ માણસ માને તેવો નથી હોય તો પણ પોતાના
તબૂતમાં આવી આશ્રય માગે તે તારી ગાય છું
તેમ જણાવે તો યજમાને એ મહેમાનને આવકારવો.
એટલે એ એનું જ નહીં પોતાના જીવનનો નિયમ
પેલે રાખતો હતો આગન્તુક સમજતો હતો કે આગમ
જગતના નિયમનું ઉલ્લંઘન કોઈ નહીં કરી શકતી
ઉપર થાય નહીં એને પણ સવાલ આવ્યો જ

હતો કે એ નિયમ વરૂને લાગુ પડે ખરો !

આવી મૂંઝવણ અનુભવતો અબ્દુલ પોતાના તંબૂના ઓરિયામાંથી ગયો અને રાત્રિના અંધારા ઢળવાની રાહ જોવા પડી રહ્યો. એ જાણતો હતો કે ઘેટાં વગેરે ને સાંજ પડશે એટલે વરૂ પોતાની ગુફામાંથી તંબૂના બહાર નીકળશે એટલે તેનું મહેમાનપણું પૂરું થશે ને તે જ સમયે એનું પૂરું કરી દેવું આવો એના મનનો પાકો નિશ્ચય થયો.

હું વાતો એ આંખો તમતો પહેર જ હતો. તંબૂના બેચેતગીરીએ, ભરી બંદૂકના ઘોડા પર આંગળીઓ રાખી, વરૂના બહાર નીકળવાની રાહ જોતો પડી રહ્યો. માપ તો એવો હતો કે પથ્થરેય ચવાણી ઊઠે. સૌ કોઈ એ અગ્નિથી બચવા તંબૂમાં ઢૂંકી ગયા હશે ત્યારે અનરાગ્નિથી બળતો ને હાંફતો જ હૂલો, શેખના તંબૂના પ્રવેશદ્વાર પર આખ માંડી જાગતો પડી રહ્યો.

સૂર્યોદય થતાં જ જે જખતો હતો તે પણ આવી તંબૂના પ્રવેશદ્વારે એક ભૂખરા આકારે દેખા દીધી. જરાક શેખમાં એણે પગારું ખાધું, શરીર આખું ખંખેરી લીધું ને સાંજની હવાને સૂંઘી લાંબી એના પર દૃષ્ટિ પડતાં આકાશમાં ઊડતા એક પંખીએ ચીસ નાખી ને એની હલચલને છતી કરતો પવન ધીરા સુસવાટા પહોંચતા, એ સૌએ વિષાદના ગુંજારવ શરૂ કર્યું.

આખરે પાણીમાંથી બહાર આવતો કૂતરો શરીરને ખંખેરી નાખે છે તેમ પોતાની કાયાને ધ્રૂજાવી વરૂએ તંબૂ બહાર ડગ દીધું. એ આખું ખુલ્લામાં આવ્યું ને અચૂક નિશાનની શક્યતા થઈ કે તરત જ જ હુમલો બંદૂકની કળ દબાવી દીધી. નાળમાંથી છૂટેલી એ ગોળી સનનન કરતી વરૂના ડાબા પડખામાં ઘૂસી ગઈ અને એને વીંધી નાખ્યું. તરત જ એ લાંબી વ્યથાભરી ચીસ નાખી એ ગબડી પડ્યું.

વિજયથી ઉન્મત્ત બનેલો અબ્દુલ તંબૂમાંથી દોડી આવ્યો ને વેરની આગ શમાવવા છરો પકડી વરૂ તરફ ધસ્યો.

પણ એના મનની મનમાં જ રહી ગઈ. નીચો નમી એ છરો ખોસે તે પહેલાં તો એના કાને હૃદયભેદક ચીસ નાખતા ને તંબૂના પ્રવેશદ્વારે ઊભેલા શેખની બૂમ અથડાઈ, "અબ્દુલ, મારા પરોણાને તેં ખૂન કર્યું છે!"

એ શબ્દો પૂરા થતાં થતાંમાં તો શેખની નાળમાંથી છૂટેલી ગોળીએ અબ્દુલના ડાબા પડખાને વીંધી નાખ્યું અને પોતાના શત્રુના પ્રાણહીન દેહ પાસે એય કાયમ માટે નિશ્ચેષ્ટ બની સૂતો. અતિથિ-અભ્યાગતના આગમનના આખરી અંજામનું એક કરુણ નાટક આરબ દુનિયામાં ભજવાઈ ગયું.

★

સુપ્રસિદ્ધનો પ્રીતિપાત્ર બનેલો અભિનેતા રહેમાન પોતાની હાજરજવાબી અને સમયસૂચકતા માટે પણ મશહૂર હતો. એકવાર એક નાટકના દૃશ્યમાં એને હૃદયભંગમાં ભાંગીને મરણ બેઠવું હતું. દૃશ્યની શરૂઆત થઈ પરંતુ બીજા અભિનેતાના હાથમાંની પિસ્તોલ ન ફૂટી. આ વખતે પોતાને હતો ઘોડો વારંવાર દબાવ્યો છતાં જ્યારે ધડાકો ન જ થયો ત્યારે એણે અબ્રાઈને બીજું કોઈ કરવાને બદલે રહેમાન તરફ ધસી જઈને લાતથી એક લાત લગાવી દીધી. આ મહાન અભિનેતા સહેજ પણ ગભરાયા વગર મોં ફાડીને બોલ્યો— અરે ! એનો જોડો પણ ઝેરી હતો ' એમ કહી એ મંચ પર ઢગલો થઈને મોત પામ્યો !

'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો નંબર આપવો અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ

શશિકાન્ત ચીમનલાલ જરદોસ

સૂફીશ્રેષ્ઠ ઉર્દૂ ભક્ત-કવિ શ્રી 'દર્દ'

પ્રેમવક્તાના દર્દ ગારમક્તિની તેમની કવિતા જેવા સુનાળમાં નજરથી ગાય છે, સમુદ્રમાં ઊંડપિ અને પ્રેમભાવના છે તે હવના વારતા રસિક આણી છે

કવિતા જેના કાવ્ય માત્ર હૃદયને માત્ર જ નહીં —આત્માને પણ શાંતિ આપે છે એવા વિદ્વાન કવિ ખ્વાજા મીર દર્દ તેઓ પરમ ભક્ત છે તેમ જ ભક્તિનું માધ્યમ બનવાનું ઉર્દૂ શાયરીનું સદ્ભાગ્ય એ ઉર્દૂ શાયરીની ખસિયત છે

એક સમયે ઉર્દૂ શાયરી એવી રીતે બદનામ થઈ હતી કે તે તેમાના પ્રેમના દાયરાના અતિરેકને લીધે, અમર્યાદ વિલાસીપણાના અને સ્થૂળ શારીરિક સૌન્દર્યના વર્ણનાન દાખલારૂપ વિગતોવાળા માત્ર વર્ણનોને લીધે

આ બધાને લીધે ઉર્દૂ લાગતુ કે જાણે અમલીની શાયરીમાં માત્ર ગઝલને જ શાયરી ગણવામાં આવી અને તેમાં આ પ્રેમ અને વર્ણને ઊંચુ સ્થાન અપાતુ હતુ—જેથી વધુ એકાંગીતા આવી હતી કે ઉર્દૂ કવિતાને જ કેટલાક ભારે ઘટા પરંતુ સદ્ભાગ્યે આ સ્થિતિના લાંબા સમય ગઈ નહીં

મીરના ભાઈ ને મીર-બાલ વગેરે અનેકાએ કવિ વિચારોમાં ઊંચી જગાના બનતા રીતે તેને નીચે જ અતિશ ખોસે પ્રેમ વટી ગયું અને પ્રતાનું ધોરણ ઊંચે સુધી ચડ્યું

કવિતા માત્ર શુદ્ધ-પ્રેમમય હોવા જોઈએ એટલું જ બસ નથી એ દોષ-મુક્ત પણ હોવી જોઈએ

પોતાની કવિતામાં આધ્યાત્મિક વિચારના, ચિંતનાત્મક પવિત્રતા અને ઊંડા ચિંતનને લીધે, પાણાં વિચાર અને વર્તનની સુગમતાને લીધે જ માત્ર એક કવિ નહીં પણ તત્ત્વજ્ઞાની સંત ભક્ત ગણાતું કવિને તે પછીને ગાવું જ છે

તેમના વિશે પણ સૌન્દર્ય શુધ સાધના ધર્મ અતિ મૂર્તિ પૂરતા મર્યાદિત નથી તેમ જ તેમાં ભક્ત અને ભગવાનની કે મનોરંજનની કલ્પનાનું આકર્ષણ નથી

તેમનું કાવ્ય સર્જન પ્રમાણમાં અલ્પ છે છતાં કિંમત છે અને અર્થપૂર્ણ છે

કવિશ્રી દર્દનો જન્મ દિલ્હીમાં ઈ. સ. ૧૭૨૦ માં દિલ્હીમાં થયો હતો અને તેમનું મરણ પાસઠ વરસની વયે તા. ૩-૧-૧૭૮૫ને રોજ થયું

પોતાના પિતા 'અંદલીબ' પાસેથી, કવિ દર્દને ઘણું શીખવા મળ્યું અને પોતાના જ ઘરમાં કાવ્યસાધનાના સંસ્કાર મળ્યા

સમાજ આખુ જ આનંદ, અલ્લા, આત્મસ્મિતા, ત્યાગ, દિલ ભક્તિ, પ્રેમ, સચ્ચાઈ સંતોષ, વગેરે આધ્યાત્મિક મહત્ત્વના ગુણો હતા, અને તે જ તેમની કવિતામાં કાવ્યમય રીતે ઝળકે છે

કાવ્યના અનેક પ્રકારો પૈકી દર્દને ગઝલ માટે જ ભારે ઇજારો છે એમ ગઝલનું મધ્યબિંદુ પ્રેમ છે અને સૂફીવાદી કાવ્યોનું મધ્યબિંદુ પણ પ્રેમ જ રહ્યું છે— પણ તે ભૌતિક અથવા સામાન્ય પ્રેમ નહિ પણ આધ્યાત્મિક પ્રેમ છે

આ પરિસ્થિતિ પ્રત્યે નાજુક પ્રેમ—પ્રેમના આધ્યાત્મિક તરીકે આપણે પ્રેમ આમ જ અમલમાં આવી પડે એવું એનું સંભવાન છે અહીં દૃષ્ટિએ તેના ધ્યાનને ભાવ એમ માનવામાં આવે કે ચાહનારી એક સાધુને માટે પ્રેમ કાઢી નાખવામાં આવે તો તેની પુરી રસિકતાનો નાશ પામે

પરંતુ દર્દ જેવા સિદ્ધહસ્ત વિચારશીલ અને આચારશીલ કવિને માટે ગઝલના માધ્યમની પસંદગી નથ તેમની પવિત્ર પ્રેમ—પ્રભુ દુઆઓ—સર્વ રીતે અનુરૂપ નીવડ્યો પવિત્ર દૃષ્ટિથી એની ઉપ્તમતા જળવાઈ રહી તથા તેમનું તત્વ હોવાથી એની રસિકતા જળવાઈ રહી અને તે લોકભોગ્ય બની શકવી

સદ્‌ભાગ્યે મીર દર્દ આર્થિક રીતે ધનવાન સાધનસંપન્ન અને સુખી હતા ધર્મગુરુ તરીકે તેમને રાજ્ય તરફથી સારી જમીન જાગીરની ભેટ મળી હતી તથા તેમના હજારો યજમાનો તરફથી સારી દક્ષિણા અને યજમાનવૃત્તિના—પીરી મુરીદીની—આવક હતી પરિણામે પ્રભુભક્તિમાં તેઓ પૂર્ણ એકાગ્રતા રાખી શક્યા એમને ધોખાદારી કરવી ન પડી પરંતુ તેમજ કોઈની ખુશામત અથવા કોઈની નિંદા ન કરવી પડી

કવિ સૌદા મીર મીના વગેરેની રચના સમકાલીન હતા અને તેઓ તેમનું બહુમાન કરતા અનેકવાર શહેનશાહ શાહઆલમ પોતે તેમને ત્યાં પધારતા ઉર્દૂ કરતાં વધુ શ્રી દર્દ ફારસી અને અરબીના વિદ્વાન હતા સૌભાગ્યે તત્વજ્ઞાન તેમની કવિતાનો મુખ્ય મંત્ર છે

તેમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો 'ઊર્મિકાવ્યોમાં મુક્તક હાલના જમાઈ બેસ હતા—નિભાવ્ય નકામા ઘાસ જેવા ઉગી નીકળ્યા હતા, મેં તેમને કાઢી નાખીને આખા મિલ્કતના બગીચે એકલો ઉગેલો છોડ રોપ્યો'

'કૂચેમાં દસ સમીત મુલક મેં મારેફત
યા મૈં જમીને શેઅર મેં તુખમ થા ગયા'

જેમ આપણે બાગમાં કે કોઈ આરસમાં જોઈએ છીએ તો તેના ચોકડાની મર્યાદામાં જ જે દેખાય તેનાથી સંતોષ માનવો પડે છે—તેની બહાર જઈને જોઈ શકાતું નથી—તેમ મનુષ્યે પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં જ જોવો જોઈએ

'અય દર્દ મિસ્લે આઈન દૂર હસૌ આપમ
બીરૂને દર તો અપની ગુજરગાહ હી નહીં'

મારે ચક્રવર્તી સમ્રાટ નથી બનવું કે ભિખારી નથી બનવું—મારા મનનું બનવું એ મારી ઇચ્છા એ જ મારી પ્રેરણા છે

'ન ગદાયક હૈ સહાયસે ન મૈ મુતાલક કે શાદી હૈ
ઈતની હો વહી જો કછ કે મરજીએ ઈલાહી હો'

આ સંસારરૂપી બાગ નાગ વિના સુનો અને દુઃખ ભરી છે અહીં એક તરફ ગુલાબનું ફૂલ ખીલે છે ત્યારે બીજી તરફ ઝાકળ ચોધાર આંસુ પાડી રહે છે

'હમે તો બાગ તુઝ બિન આનચ માતમ નજર આયા
ઈધર ગુલ ફાડતે થે જેબ, ઉધર શબનમ્

કે એકનો જ જગતમાં રહ્યું છું એમ નથી ભોગ ભોગ પરંતો પણ કમર સુધી અમુના સાગરોમાં ઊભા ઊભા લાખો વરસથી રહી રહ્યા છે!!

'અજકસે સૈર કુલ ફાયને અહદા નહીં તર
કોહસરી સભા હૈ ખડે તા બ કમર પાનીમેં'

આખો વખત અક્કડ રહેવું માનવું એ કેક અયુક્ત પત્તનનું કામ છે!

'બદ એહકામે અકલમ રેહના
યે ભી એક તરહકી જહાલત હૈ'

મનુષ્યની બુદ્ધિ જ અનેકવાર મનુષ્યની શત્રુ હોય છે અને તેને તે પ્રભુવિમુખ બનાવે છે

'છૂટી ઝટીને રહી બાત ન હોને પાઈ
એક ભી ઉનસે મુલાકાત ન હોને પાઈ'

આ બંને સમાચાર જાણે મેં કયારી રહ્યો છે

'રોને હૂં નક્શે પકી દરદ બહકા મુજે
અય ઉમ્ર રફતા છોડ ગઈ તુ કહાં મુજે'

પાપીઓનો પાપી છું અને એ વાત સ્વીકાર છું પુણ્યશાળી હોવાનો હું દાવો કરતો નથી, તેથી, પ્રભુ મને જરૂર માફ કરશે

'દર હામની પે મેરી ન જાઈએ તું વાઈઝ
દામન નિચોડ દૂં તો ફરિશ્તે વઝુ કરે'

ગરીબ છે તો છું કે કોઈ દયામણો ગમતા મુફલિસ કંગાલ નથી—પણ ચક્રવર્તી શહેનશાહ જેવો આત્માનો અકિંચન ધનવાન છું!

'જિન ઇક ખબર મેં લિયા મન ગમ્મે ફિકરાત
મૈ ફુક મેં દૌલત હૈ કુછ ઈફલાસ નહીં હૈ'

મને જીવતરના મોટા ફાંસ પામી છે એક એક

શ્વાસ લેતી વખતે મરી જાઉં [illegible] છે

હું તો તમસ [illegible] મેં શ્વાસ ખરડે છે
શ્વાસ છે [illegible] દિ [illegible] ખરડે છે,

આ દશ્યમાન જગત જેવું મોહજનક નશ્વરામણું લાગે છે એમાં કંઈ પણ [illegible] નથી છતાં જોગુ સાની શોધ કે આ શ્રુધ્ધ [illegible] ઇચ્છાઓ અમ—આયાની ભ્રમ અમુ અથવા સ્વપ્નવત છે?

મન ન વરો નાખની પે ઉજળી
આલમ તો ખ્યાલના નામ છે,

આપણ જનમ પહેલાં તે પછી શામી [illegible] અમે વિધાતાના એમ નાનુસાર મરી જુઆર છીએ મને માટે ઉન્ન! એક મેટી નામ છે—અનુનો વિ[illegible] છ મહત્વ પછી માની મ્યાત પતો શિરાએમ મારી [illegible] રૂપી રહો છે

ખોહું છે કના મેં નાકમે સુરતી કેમ ન તે
[illegible]

ત્યાં સુધી જ મારા નહોતા ત્યાં સુધી કદના સુધી [illegible]? પાપ માની [illegible] નહીં પુણ્યની લાલચ નહીં —સંપૂર્ણ ઉદાસીનતા સભ્યાર્થ આરામ!

તો પછી આ મારે કે પછુ મેં જનમનો તારા મ[illegible] [illegible] તુઆને લીધે નાહક પૃથ્વી પર જન્મ નાખી મોકલી આપ્યા?

[illegible] નક ખાકને [illegible] આરામ થા તમે
[illegible] પ્યાર થા ન [illegible] થા તમે
[illegible] સુખ થી ન [illegible] થા [illegible]
ઈસ હસ્તીએ ખરાબ મેં ક્યા કામ થા હમે?
[illegible]
[illegible]

અમે મંદિરમાં ગયા મસ્જિદમાં ગયા ધર્મગુરુએ [illegible] ગયા કે ચેમિકાને ત્યાં ગયા, [illegible]
[illegible] અમને આપો [illegible]!

[illegible]
[illegible]

આ વિરાટ પૃથ્વી અપાર સમુદ્ર અને [illegible] વિશ્વમાં તારા સિવાય બીજું છે જ [illegible]?

[illegible]
તું હી આશા [illegible]

આ જગત મિથ્યા છે એ વસ્તુ [illegible] સમજાઈ તેને ખાતે [illegible] સમજાઈ તેને તો [illegible] સુધારી નાખે.

[illegible]
[illegible]

મારી પ્રેમિકા મારી પ્રાર્થના [illegible] પ્રભુને સાંભળતી નથી!!

[illegible]
[illegible]

આજ વિશ્વનાં લોકોની [illegible] છે

[illegible]
[illegible]

[illegible] નાડા [illegible] આખર [illegible]ની [illegible] પણ [illegible] નથી

[illegible]
[illegible]

સમ [illegible] અંતિમ નિર્માણ [illegible] આપણા છતા આપણો [illegible] પ્રભુ [illegible] ગ્રહણ રાખીએ છીએ

[illegible]
[illegible]

પ્રભુનું દિવ્ય સૌન્દર્ય [illegible] છતાં પ્રભુના [illegible] દર્શનની [illegible] નથી

[illegible]
[illegible]

પ્રભુભક્તિ વિનાના [illegible]!

[illegible]
[illegible]

કે નિરાટ સ્વરૂપ [illegible] નિરાધાર [illegible]—[illegible] આમ [illegible]!

[illegible]
[illegible]

તું હે પ્રભુ, અદ્વિતીય હોવાથી આરસી પણ શું મો લઈને તારું પ્રતિબિંબ પાડી શકે ?

'વેહદતમેં તેરી હર્ફે દુઈ આ ન આ સકે
આઈના ક્યા મજાલ તુઝે મુંહ દિખા સકે !'

જ્યારે અમારું અસ્તિત્વ નહોતું ત્યારે અમે સનાતન નિદ્રામાંથી ઓચિંતા જાગ્યા અમે સંસારમાં આરો જીવનભર તારી શોધ કરી પણ તું ન મળ્યો તેથી પાછા મરણની સનાતન નિદ્રામાં પોઢી ગયા

'ખ્વાબે અદમસે ચોંકે થે હમ તેરે વાસ્તે
આખિર કો જાગ જાગ કે નાચાર સો ગયે'

જીવનની દરેક સહજ-પ્રાપ્ય વસ્તુથી મને સંપૂર્ણ સંતોષ છે

'ન ઉઠા દર્દ અપને બિસ્તરે ગે તડપ કર દર્દ ને
નો કુછ યૂં ચૈનસે સારે ગર હમ આરામ સે ગૈ'

હમણાં હૃદયનું દર્દ કેમ મૂગો છે ? કેમ રડતો નથી ?

'ન વો નાલોંમેં રાસિર હૈ ન વો આહોમેં પૂરી હૈ
હુઆ ક્યા દર્દકો પ્યારે ગયી કૌન આજ સૂની હૈ'

પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે કોઈ મંદિર કે મસ્જિદમાં સ્થાન મેળવવાને બદલે કોઈ દુ:ખી મનુષ્યના હૃદયમાં સ્થાન મેળવો

'કાબેકો ભી ન જાઈએ દયરકો ભી ન જાઈએ
દિલમેં કિસીકે ઘર યા હોવે તો રાહ કીજીએ

વાણી કરતા વધુ શક્તિશાળી અને વધુ ઉપકારક મૌન છે !

'વસ્ફ ખ઼ામોશી કે કુછ કેહનેસે આસાં નહીં
જિસને ઇસ લઝ્ઝતકો પાયા હૈ સદા ખામોશ હૈ

ફેરમાનો દાણો ઘાસના તણખલાને આકર્ષી શકે છે પણ મનુષ્ય તો એટલું પણ સામર્થ્ય ધરાવતો નથી

'તિનકા ભી તો ખિંચ સકા ન મુઝસે
શરમિન્દા જ ઐ કેહરુબા હૂં'

કોઈની આંખ આંધળી હોય તેમાં તેનો શો દોષ ? દોષ માત્ર આપણાં પોતાના જ નસીબનો

નાબીના હૈ તો એ અખ્તર હૈ આરજુ એ વાસીર હૈ
સબ દિલ ક્યા કહિયે તુમકો અપની હી તકસીર હૈ'

કદાચ અધિક કહી શકાય એવા પ્રેમ વિશેષક દર્દનો મત પણ નીચે મુજબ છે

મને પ્રેમિકાની ગાળ ખાવા કરતાં કે મદિરા આપવા આકર્ષણ નથી

'ન ગુલે પૂજાકા ખિદમતગાર હું મૈં
ન પીમે ચશ્માકા બીમાર હું મૈં'

હે મિત્ર તારા પર મારું એવું કોઈ ચલણ નથી કે હું તને એમ કહી શકું કે તું કોઈ બીજા પર પ્રસન્ન થા નહીં માત્ર મારી એક જ વિનંતી છે કે મારું આંગણું પણ કદી તો પાવન કર !

'મૈં નહીં કહેતા કહીં તુમ ઔર મત જાયા કરો
અપના પત્થર ઇન તરફ ભી કભી આયા કરો'

પ્રેમિકા અને પ્રેમી પરસ્પર એક બીજાને જ્યારે જુએ છે અને દ્રષ્ટિના તાર પર એમના બન્નેના જીવ સામસામા દોડે છે ત્યારે જાણે બે નટો એક તાર પર સામસામા જીવલેણ ખેલ કરતા કોઈ પરથી આવીને વચમાં ભેગા થતા હોય તેમ લાગે છે

'યારે નિગાહ પે દિલ યા દોનો તરફસે દોડ
દો નટ મુકાબિલ આ ગયે જિસ તરહ રસ્સીપર

શ્રી દર્દની કવિતાનું મધ્યબિંદુ કોઈ મનુષ્ય દુનિયા નહીં પણ સ્વયં પ્રભુ જ હોવાનું તેમ જ તેમનો પ્રેમ ઉત્કટ પ્રકારનું ભક્તિપૂર્ણ તત્ત્વના હોવાનું તેમના કાવ્યોમાં સર્વત્ર જોઈ શકાય છે

ઉર્દૂ સાહિત્યને શ્રી દર્દે એક નવી પ્રતિષ્ઠા અર્પી છે ઉર્દૂ સાહિત્યના જેવા મોગલ ઉભાણના પ્રચંડ મહાસાગરમાં શ્રી દર્દની શાયરી એક દીવાદાંડી સમી સૈકાઓથી પ્રકાશિત છે અને પ્રકાશિત રહેશે ભાવિ પેઢીઓના અસંખ્ય નવોદિત ઉર્દૂ કવિઓ તેનાથી માર્ગદર્શન મેળવશે એ જ તેમનો ઉર્દૂ ભાષા પર મહાન ઉપકાર છે

*

જહોન ડેમન્ડ

બ્રિટનની કુસકક્ષેઓ

બ્રિટનના સામાજિક પ્રશ્નોના નિષ્ણાત પત્રકાર શ્રી જ… સંસ્થાનો પરિચય આપે છે તેવી સંસ્થા જેની આગમાંથી નીકળીને [illegible] છે તેનાથી ભાગ્ય જ્યાં દેશમાં વિધવાઓની કરુણ દશા છે ત્યાં તો ખાસ.

મેરીના પતિ એક અકસ્માતમાં માર્યા ગયા ત્યારે થોડા સમય તો મેરીને પોતાનું જીવન પણ તદ્દન થંભી ગયું હોય તેમ લાગ્યું હતું. પરંતુ તેમને ત્રણ નાના પુત્રોને ઉછેરીને મોટા કરવાના હતા અને તે જાણતા હતા કે પોતે હિંમત કરશે તો જ પિતાની ખોટ અનુભવતા બાળકોના જીવન પણ [illegible] ન થતા અટકી જશે.

ધીરે ધીરે મેરીએ આ આઘાતમાંથી બહાર આવીને દૈનિક અનુભવની હિંમત પ્રાપ્ત કરવા માંડી. તેમણે પૈસા, ખોરાક, કપડાં વગેરેના પ્રશ્નોના ઉકેલ શોધી કાઢવાનું શરૂ કર્યું. ઉછરતા પુત્રોની તથા તેમને માટે વાલ કર્યા અને કઈ રીતે રહેવું શાળા… તથા બાળકોના ભાવિ જીવન ઘડતર વગેરે પ્રશ્નો એક પછી એક હાલ કરવા માંડ્યા હતા. આવા સમયમાં મેરીનો આપણો [illegible] પસાર થઈ જતા તેની ખબર પણ ન પડી.

પરંતુ હેમ છતાં મનમાં રાત્રે તો પોતાની એકલતા એક નવા અનુભવ માનતી. મેરીના પથારીમાં પડ્યા પડ્યા વિચારો કરતી હોય ત્યારે તેમને ખૂબ જ બીક લાગતી અને તેમ લાગતું કે તેની આજુબાજુ અને સમસ્યાના પ્રશ્નોનું મજબૂત પીંજરું રચાઈ ગયું છે. અને બહારની દુનિયાને તેના [illegible] કે [illegible] પછી નથી. તેમના ભાવિ જીવન વિષે સિધ્ધતા કોઈ તેમનો … આધાર કે આનંદ રહ્યો ન હતો અને તેમના પતિના મિત્રો પણ મળતા અટકતા. પતિના મૃત્યુની સાથે જાણે કે તેમની સમગ્ર દુનિયા જ બદલાઈ ગઈ હતી. વિધવાના જીવનમાં વિધવા થયા પછી કોઈ પણ [illegible] બરાબર મેરીના જેવા જ દુઃખ અને તકલીફ વધારે તો [illegible] એકલતાનો સામનો કરવો પડે છે જ.

સમય જતા મેરીની તબિયત બગડતી ચાલી હતી ત્યારે તે વખતે તેમના [illegible] તેમણે એક દિવસ મેરીને પૂછ્યું હતું કે "જુઓ, મેરીન, મારો પાસે [illegible] ઘણા નથી પરંતુ હું તમને સહાયરૂપ નીવડે તેવા એક [illegible] કહી શકું. ખરેખર આ … [illegible] જે [illegible] તો આ પત્રિકા … નામ પણ આપ્યું હતું. તમારે જવું જ જોઈએ." [illegible] નિધવાઓને સહાય આપવાના હેતુથી સ્થાપવામાં આવેલા છે. તમે ત્યાં જાઓ તો તમારા જેવી જ દુઃખ અનુભવતી મહિલાઓ મળશે. [illegible] તેમના [illegible] આ સંસ્થા ગુમાવી બેઠેલા પુરુષોના ઉકેલ સહિત તમને [illegible] તેની [illegible] તમને તેના [illegible] મળી [illegible] ઉપરાંત એક પ્રશ્નના જવાબમાં પણ રહે છે.

મેરી તરત જ એ … સંસ્થામાં સભ્ય બની ગયા. તેમને નવા મિત્રો પ્રાપ્ત થયા. તેમના અનુભવો પરથી તેમણે ઘણું જાણ્યું તેમ મળ્યું અને સમય જતા [illegible] ન … દુનિયામાં [illegible] એ … [illegible] આનંદપૂર્વક જીવન વીતાવવા ઉપરાંત અધિક … વધારે વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

બ્રિટનમાં મેરીના જેવી જ અનેક [illegible] સ્થાપનાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. સર … ના … મિસિસ માર્ગરેટ ટોરી નામની ઉદારચરિત મહિલાએ આ પ્રવૃત્તિની સ્થાપના કરી હતી. તે પોતે વિધવા ન હોવા છતાં … ની આમાજિક … કર [illegible] પરિચિત અપરિચિત નથી. તેમને થોડા સમય પહેલા એકાકી વિધવાઓની ખૂબ જ દયાજનક સ્થિતિ વિષે ધ્યાન આવતા તેમણે

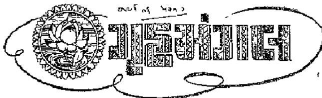
વિષે અભ્યાસ કર્યો ત્યારે તેમને એમ જણાયું કે એકલા બ્રિટનમાં જ ૨૫૦૦૦૦૦ જેટલી વિધવાઓ છે અને તેમાંની ૫ લાખ જેટલી ૫૫ વર્ષ કરતાં પણ ઓછી વયની છે. પરિણામે તેમણે આ દુ:ખી વિધવાઓને સહાયરૂપ નીવડવાના હેતુથી કલબ પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તરત જ સ્થાનિક પત્રમાં જાહેરખબર છપાવી. જવાબમાં સંખ્યાબંધ વિધવાઓ તેમને આવી મળ્યાં. તેમણે પ્રથમ કલબની સ્થાપના કરી અને હવે તો તેમની આ પ્રવૃત્તિ ખૂબ ફૂલીફાલી રહી છે.

*

સાભાર પ્રાપ્તિ–સ્વીકાર

માનવ સૌરભ રમણલાલ વ૦ દેસાઈ પાના ૩૨૫ રૂ ૪/૨૫. **આંખ અને અંજન** રમણલાલ વ૦ દેસાઈ પાનાં ૧૯૨ રૂ ૩/૨૫. **પૂર્ણાંક** ડૉ. ... પાના ૨૪૮ રૂ ૪/ **સુરંગાને પેલે પાર** ગિરીશ ગણાત્રા પાના ૧૧૮ રૂ ૨/— —પ્રકાશક આર. આર. શેઠની કંપની, મુંબઈ ૨ **કિંચિત્** સુરેશ હ૦ જોષી પાના ૨૧૮ રૂ ૪/૫૦ **ભૂતાવળ** હેન્રી ઇબ્સન, અનુ૦ ... **પ્રોફેસર** પાનાં ૧૧૪ રૂ ૨/૫૦ **ઉત્થાનયુગની માતનજ્યોત** ... ભટ્ટ પાના ૧૧૨ રૂ ૨/— —પ્રકાશક ચેતન પ્રકાશન ગૃહ, વડોદરા **ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર (ભાગ ૨ અંક ૩)** કે૦ કા૦ શાસ્ત્રી પાના ૩૮૦ **વિ. ક. ગજ્જરની જીવનકથા** અશ્વિન ત્રિવેદી, સંપાદક ... રસિકલાલ શાહ પાના ૧૫૮ રૂ ૪/૭૫ —પ્રકાશક ... મ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા **ચિંતન જ્યોત ૧–૨** પીતાંબર પટેલ પાનાં ૩૦૮+૪૨૮ રૂ ૧૧/૦૦ **કૌમાર–અસંભવમ્** વીરેન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુ૦ ... દેસાઈ પાના ૧૦૫ રૂ ૨/૫૦ **સૌરાષ્ટ્રની લોકકથાઓ** શંકરલાલ ભટ્ટ પાના ૨૩૯ ૩/૫૦ **સોરઠપતિ** ગોકુળદાસ રાયચુરા પાના ૧૬૧ રૂ ૩/— **કાનચીરડાની દસ વાર્તાઓ** ગોકુળદાસ રાયચુરા પાના ૧૮૦ રૂ ૩/— **સોરઠની વિભૂતિઓ** પાના ૨૦૮ રૂ ૩/— —પ્રકાશક હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત **આવિષ્કાર** લે૦ પ્ર૦ કાન્તિલાલ ... પાનાં ૬૪ રૂ ૧/૫૦ ગોપનાથ ... પોરબંદર **ધૂમકેતુ** ... ધનસુખલાલ મહેતા, હિંદીમાં અનુ૦ ગૌરીશંકર જોષી પાનાં ૭૦ રૂ ૧/૨૫ રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર સમિતિ, વર્ધા **નિકુંજ** ધૂમકેતુ પાનાં ૨૧૬ રૂ ૩/૫૦ વોરા એન્ડ કંપની, મુંબઈ ૨ **નાના ઉછેરો માટે શી મગરૂરી છે?** આર. એસ. ભટ્ટ પાના ૩૨ ન. પૈ. —/૪૦ **અણુશક્તિ ભસ્માસુર કે કલ્પવૃક્ષ?** મનુભાઈ મહેતા પાના ૩૨ ન. પૈ. —/૪૦ —પ્રકાશન પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ ૧ **શ્રેયોમાર્ગ** સુનીલ ન૦ ... પાના ૧૨૭ ન. પૈ. —/૭૫ સાધુ ... પુસ્તકાલય, લીંબડી **બા અને બાપુ** સ. ગુલાબભાઈ ... પાના ૧૮૦ રૂ ૧/૫૦ **આપણો ખોરાકનો પ્રશ્ન** ગાંધીજી પાના ૬૪ ન. પૈ. —/૬૦ **પ્રેમપંથ** ... દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી પાના ૬૮ ન. પૈ. —/૬૦ —પ્રકાશક નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૧૪ **મનોવિજ્ઞાન પ્રવેશ** ... શાહ પાના ૨૮૮ રૂ ૫/— અનડા બુક ડીપો, અમદાવાદ **જાહ્નવી** ... દવે પાના ૧૩૨ રૂ ૨/૫૦ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ **સુમિત્રાનંદન પંતના કેટલાક ગ્રંથો** પાના ૨૧૩ ૫/૫૦ **ગુજરાતની પ્રતિનિધિ કહાનિયાં (હિંદી)** ... જોષી પાના ૧૮૩ રૂ ૩/— —પ્રકાશક ગુજરાત પ્રાંતીય રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર સમિતિ, અમદાવાદ **મનોરમા** ... પાના ૧૬૨ રૂ ૩/૭૫ સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ **કાલિદાસ અને રવીન્દ્રનાથ** અનુ૦ ... પાના ૨૭ ન. પૈ. —/૩૭ ...

એક કુટુંબને ટકાવી રાખવા માટે, ભવિષ્યમાં તેની જવાબદારીની દેખભાળ કોણ કેવી રીતે કરી શકે તે માટે ખૂબ ધ્યાન આપવામાં આવે છે નહિતર સારી મૂડી ખેદાન મેદાન થઈ જાય. તેવી જ રીતે દેશ એ પણ એક મોટું કુટુંબ છે તેને ટકાવી રાખવા ભાવિ નાગરિકો તૈયાર નહિ થાય તો શી દશા થશે એ વિચારવાનો પ્રશ્ન સમાજે જ ઉકેલવાનો છે. સરકાર તો યોજનાઓ ઘડશે, અમલમાં મૂકશે અને પૈસા પણ ખર્ચશે પણ જન્મથી જ બાળકનું ભવિષ્યનું નાણું હશે, માબાપ તેના ઉછેરની જવાબદારી નહિ લઈ શકે તો શું થશે?

નાનું બાળક કંઈ જ સમજતું નથી એમ સમજી તેના પ્રત્યે સેવાતી ઉપેક્ષા આજના બાળકના નબળા બંધારણ અને બેદરકારી માટે જવાબદાર છે જ. નવી દુનિયામાં પ્રવેશતું બાળક જન્મે છે ત્યારથી જ જિજ્ઞાસાથી ભરપૂર હોય છે. તે સ્નેહ અને પ્રેમનું ભૂખ્યું હોય છે. પોતાને સંરક્ષણ (Security)ની ખાતરી ન હોય તો તેના મનમાં એમ સમજી બેસે છે કે પોતાનું કોઈ નથી અને એટલે તે બહારથી સ્નેહ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ બાળક પ્રત્યે જાણ્યે અજાણ્યે વડીલો તરફથી ઉપેક્ષા સેવાય છે અને ધીમે ધીમે બાળક એના ખાડામાં પડે છે. સારું નરસું અગર નીતિ અનીતિનું પારખું (Discrimination) કરી શકતું નથી.

આજની પેઢી જે બાજુ દોડી રહી છે તેનો વિચાર માત્ર કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ! નીતિનું કોઈ ધોરણ રહ્યું નથી. માત્ર મોજશોખ કરવા અને તેને માટે પૈસા કેમ મેળવવા વગેરે ક્ષુદ્ર બાજુ તરફ જ લક્ષ વધુ દોરાયેલું રહે છે. કેળવણી લેવાઈ રહી છે તે પણ કોઈ નિશ્ચિત ધ્યેય નજર સમક્ષ રાખીને નહિ. આને માટે સરકાર-જનતાએ જાગૃત થવું પડશે. સરકારની સાથે પ્રજાનો સહકાર નહિ હોય તો દેશનો ઉદ્ધાર કેમ થશે? પ્રજા જાગૃત હશે તો સરકારને પોતાની તૈયારી બતાવવી પડશે. હિંદ સંસ્કૃતિને ટકાવી રાખવા અને દેશને સમૃદ્ધ બનાવવા પણ મજબૂત, સંસ્કારી, તંદુરસ્ત અને નીતિમય પ્રજાની જરૂર છે. તંદુરસ્ત એટલે માનસિક અને શારીરિક રીતે જેનું સ્વાસ્થ્ય તંદુરસ્ત હોય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ મેળ ખાય.

વડીલો–શિક્ષકો ક્યાં ચૂકે છે

રાજેન્દ્ર નાનો હતો ત્યારથી તોફાની ખૂબ હતો તેના બીજા ભાઈબહેનોમાં તે વચેટ હતો કંઈક અંશે લાડ તેને ઓછાં મળેલાં અને રમતમાં વધુ પડતો ગ્યો પચ્યો રહેતો એટલે અભ્યાસ તરફ કંઈક લક્ષ ઓછું આપી શકતો જ્યારે બીજા બાળકો હોશિયાર, ભણવામાં (નોર્મલ) ઠીક ઠીક હતા રાજેન્દ્ર આઠમીમાં આવ્યો પણ તેને ઉપર ચડાવવામાં આવ્યો હતો

ઘરમાં તેના પિતાજી મોહનલાલનો સ્વભાવ જરા તેજ હતો શરૂઆતથી જ એની ભાંગફોડ વૃત્તિને તેઓ તિરસ્કારતા અને વારંવાર તેને ટોકયા પણ કરતા હતા મોહનલાલની ઇચ્છા તેને આગળ ભણાવી વકીલ કે ડૉકટર બનાવવાની હતી પરંતુ એનો અભ્યાસ જોઈને તેમને ખૂબ નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ અને એ નિરાશાના પ્રતાપે તેને વારંવાર ટોકતા 'જો નટુ કેવો હોશિયાર છે અને તું તો સાવ ઠ છે તું તો તારી નાનાં બેનથી પણ ગયો બસ રખડવા સિવાય કંઈ આવડતું જ નથી ' માની પણ હાલત જુદી હતી. પોતાનું બાળક પરીક્ષામાં નાપાસ થાય એટલે બીજા શું કહેશે એ પ્રશ્ન એને વધુ સતાવતો હોય છે એટલે એ બીકમાં,ને બીકમાં તે પણ રાજેન્દ્રને ઠીક ઠીક,ધમકાવતી રાજેન્દ્રની પરિસ્થિતિ એ થઈ કેન પોતે બધા કરતાં કંઈક નીચો છે, આવડત વિનાનો છે એવી એક ગાંઠ મગજમાં બંધાઈ ગઈ ઘર તેને વધુ 'અળખામણું' લાગવા માંડયું અને માનસિક રીતે મુંઝાયેલો રહેવા લાગ્યો

આ પરિસ્થિતિમાં રાજેન્દ્ર મહેનત કરતો પણ તેની યાદશક્તિ જાણે હણાઈ ગઈ હોય તેમ પરિણામ સારું ન આવતું આમ તે આઠમીમાં જ ત્રણ વાર નાપાસ થયો માતાપિતા તો તેનાથી કંટાળી ગયા અને ગુસ્સે થઈને ઉઠાડી મૂકવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા પણ એક વધુ તક આપવાનું નક્કી કર્યું અને એવું બન્યું કે એ જ વર્ષે તેના વર્ગશિક્ષક પણ બદલાયા તેમણે જ્યારે રાજેન્દ્ર ત્રણ વખત નાપાસ થયેલો છે તે જાણ્યું ત્યારે તેનું કારણ શોધવા પ્રયાસ કર્યો અને તેની તરફ વધુ ધ્યાન આપવા લાગ્યા તેને એકલો બોલાવીને વાત પણ કરતા તેમને કંઈક એવું લાગ્યું કે તે ઘરમાં મુંઝાય છે એટલે એમણે એને નિશાળમાંથી જ માનસ ચિકિત્સક પાસે મોકલ્યો

ત્યાં તેની સાથે વારંવાર વાતચીત કર્યા પછી અને માબાપ સાથે પણ વાત કર્યા પછી માલૂમ પડ્યું કે તેના પિતાનાં કટુ વેણ તેના મનમાં એટલી જોરથી કામ કરતી હતી કે અભ્યાસ તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકતો નહિ તેનો બૌદ્ધિક કસ (Intelligent test) વગેરે લીધા અને માબાપ અને શિક્ષકના સહકારથી એક જ મહિનામાં તેનામાં ઘણો ફેર પડવા લાગ્યો પોતે ઠોઠ બાળક છે અને હવે તેને ભણતર ચડવાનું જ નથી એ ખ્યાલ ધીમે ધીમે તેનામાંથી નાબૂદ થયો

તેના પિતાને પણ જેનો ખ્યાલ નહોતો તે

એમણે સમજાવ્યું અને જણાવ્યું કે ઘરમાંથી બાળકને પ્રેમ-સ્નેહ મળવાને બદલે તિરસ્કાર જો મળે તો હમેશાં તે નિરાશાજનક અને ખોટી આવડતવાળુ છે એમ માની એને તેની અનુરૂપ જો કાયમ રહે તો સારામાં સારા બાળકનો પણ વિકાસ રૂંધાઈ જાય મોહનલાલને મહાસુખલીએ આ તત્ત્વ સમજાઈ અને ખ્યાલ આવ્યો કે રાજેન્દ્રની ઇચ્છાને રૂંધવામાં પોતે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે અને તેની તરફની વર્તણૂકમાં ખાસ ફેરફાર કર્યો પરિણામે છ મહિનાની પરીક્ષામાં જોયું તો વર્ગમાં તેના સૌથી વધુ માર્ક્સ હતા તે પણ શિક્ષક પાસ તેની મુશ્કેલી હોય તે જણાવતો. અને પોતાની આવડત પર તેનો વિશ્વાસ બેઠો અને અભ્યાસમાં હોશિયાર થઈ શક્યો

રાજેન્દ્ર જેવા કેટલાય બાળકો હશે તેઓની તરફ વડીલો ઘરમાં અને શિક્ષકો શાળામાં ધ્યાન આપે તો .

'કારકિર્દીની જ્યોત સદા દીપી જશે'

લીલા તેનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી કંઈ પણ કામ કરવું છે એમ વિચારતી હતી તેના ઘરમાંથી વડીલોની એવી ઇચ્છા હતી કે તે નિશાળમાં કામ કરે જેથી તેને રજાઓ વગેરે મળે અને બીજી મુશ્કેલી ઓછી આવે જ્યારે લીલાની માન્યતા જુદી જ હતી નિશાળમાં જવાથી બીજો વિકાસ તો થવાનો નથી એમના કરતા સામાજિક કાર્ય કરે તો સહેજે ખ્યાલ આવે અને સમાજના પ્રશ્નોને હલ કરવામાં પોતે પણ કંઈક પોતાનો ફાળો આપી શકે અને તેમાં તેને રસ પણ હતો કેટલીક

સંસ્થાઓમાં જોવાથી તે કાર્ય તરફ તેને વધુ હમદર્દી હતી

તેણે નક્કી કર્યું અને એક સંસ્થામાં થાડું કામ મળી પણ ગયું કામમાં રસ હતો એટલે તે માટે વિકાસની પણ તકો શરૂઆતમાં નવી નવી હતી એટલે થોડી મુશ્કેલી પડી પરંતુ ધીમે ધીમે એણે મોટા વિસ્તારમાં કામ શરૂ કર્યું અને તેમની બેનોમાં તેમની સાથે એક થઈને, તેમની વચ્ચે રહીને ગૃહજીવનનો ખ્યાલ આપવા માંડ્યો નાનકડા મકાનમાં ઓછા ખરચે પણ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા કેળવવાથી સારી રીતે રહી શકાય, અને બાળ-કોની જરૂરિયાત વગેરે ઉપર ભાર મૂકી તેમને સારા નાગરિક તરીકે તૈયાર કરવામાં ઘણી મદદરૂપ થઈ

આમ એને શરૂઆતથી જ કાર્યમાં સફળતા મળી રહી હતી એટલે તેનો ઉત્સાહ વધ્યો પરંતુ આપણા સમાજમાં એક કમનસીબી છે જે સારા કાર્યનિષ્ઠ કાર્યકરને પણ એક જ દૃષ્ટિએ જુએ છે. લીલાનું કામ બહાર વખણાવા લાગ્યું તેમ બીજા કાર્યકરોને તેની ઈર્ષા થવા લાગી અને તેના કામની કદર થવાને બદલે વધુ ને વધુ ટીકાઓ કરવા લાગ્યા મનુષ્યમાં મનનો રહેલો ઈર્ષાળુ સ્વભાવ—રખેને એ આગળ આવી જાય તો પોતાની કિંમત ઓછી થઈ જાય—એટલે બીજી તો કોઈ ભૂલ કાઢી શકે તેમ ન હોતા ત્યારે ઝીણામાં ઝીણી વાતમાંથી પોરા કાઢવા મંડી પડ્યા કોઈ વાર કહેશે કે 'લીલાબેન તો સમયસર આવતા નથી, મોડો વખત થાય છે અને તમારે માટે તો આમ

કહેતા હતા ? વગેરે ચાડીચુગલી કરવા માંડ્યાં

લીલાને કાને વાત આવ્યા વગર રહી નહિ તેને શરૂઆતમાં તો ખુબ દુઃખ થયું અને કામ મૂકી દેવાનો વિચાર પણ કર્યો પણ વિચાર કરતા સમજાયું કે મનુષ્ય સ્વભાવ છે એટલે એક જ વસ્તુ વિચારીને ન બેસી રહેવું અને જ્યારે ઉપરથી પૂછશે ત્યારે જવાબ આપી દઈશ—કાને અથડાતી વાતો સાચી હોય યા ખોટી, સાંભળી ન સાંભળી કરવામાં જ મઝા છે એને તો કામ કરવું હતું અને એટલે જ બીજાનું આશ્રય વિના ખુશીથી મનને મનાવી કામ કરી શકાય અને એક વર્ષમાં તો તેણે ચારેક લત્તામાં કામ શરૂ કરી દીધું બેનો સ્હેજ ભાગ લેવા માંડી અને લીલાની હાજરી તેમને માટે આશીર્વાદરૂપ બની

રસ્તામાં આવતી મુશ્કેલીઓનો સામનો કર વાથી જ કામમાં ફતેહ મળે છે લીલાએ ઊડતી વાતો ગણકારી નહિ અને બન્યું પણ એવું કે ઉપરીની દૃષ્ટિ વિશાળ હતી એટલે એને કાને કઈ વાત આવવા દીધી નહિ કારણ, એટલું તો દેખાતું જ હતું કે કામ થઈ રહ્યું છે તેનો પાયો તો મજબૂત બંધાઈ રહ્યો છે અને આમ લીલાનું કામ દીપી નીકળ્યું

કાર્યની યશશ માટે બીજો કોઈ વિચાર કે બીજા કોઈની ટીકાનું ધ્યાન કામ કરનારને ન હોય તો એ કામ દીપી ઊઠે કાર્યની જ્યોત તો સદાય જલતી જ રહે એને કોઈ હોલવી ન શકે કે એનું તેજ કોઈ ઓછું ન પાડી શકે એમાં કાર્યરૂપી દિવેલ હંમેશા સીંચાતુ રહે એ જ કાર્યની સાચી ફતેહ, કાર્યનો સાચો ઉત્તર અપાય લીલાએ આમ એ જ્યોતને જલતી રાખી

બાળક તરફનું માબાપનું ધ્યાન

' મારો પિયૂષ તો બહુ જ ભોળો છે, સોળ વર્ષનો થયો પણ તેણે ક્યારેય જિજ્ઞાસાથી ગુપ્ત બાબતો જાણવા પ્રયત્ન નથી કર્યો ' આમ પિયૂષના માબાપ કહેતા તેઓ બન્ને એમાંથી આનંદ મેળવતા બીજાની માફક પોતાનો છોકરો બહેકેલો નથી અને એ બાજુ એનું લક્ષ્ય ખેંચાયું નથી એવા વાતાવરણમાં જ તે રહ્યો છે

પિયૂષના પિતા ડૉક્ટર હતા અને તેની માતા પદ્માબેન શિક્ષિકાની નોકરી કરતા હતા આમ બન્ને માતાપિતા ભણેલા, કેળવણી પામેલા અને સંસ્કારી હતા છતાં થોડા સમય પછી તેમણે જોયું તો પિયૂષ કંઈક મુંઝાએલો લાગવા માંડ્યો તેની તબિયત સારી નહોતી રહેતી એટલે તેમણે જાતે તેની દવા કરવા માંડી ડૉક્ટરે જોયું કે દવાની કોઈ અસર થતી નથી અને પિયૂષ શરીરે સુકાતો જાય છે, પીળો પણ થતો જતો હતો એટલે મોટા ડૉક્ટર પાસે લઈ ગયા ડૉક્ટર કહે કે 'ભાઈ, કંઈ જ દર્દ નથી તો પછી આમ થવાનું કારણ શું?' તેમણે ઉમેર્યું કે 'એને કોઈ માનસચિકિત્સક પાસે મોકલો જરૂર એના મનમાં કોઈ ગૂંચ ઉત્પન્ન થઈ હશે '

ડૉક્ટર તેને લઈને માનસચિકિત્સક પાસે ગયા તેમણે ડૉક્ટરને જ એકલા બોલાવી કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા તેના જવાબમાં તેમણે કહ્યું

'તે તો બોજો છે. પણ તે જાતીય જ્ઞાન માટે માત્ર અજ્ઞાન છે. એને એનું કંઈ જ ભાન નથી.'

અને પિયૂષને પરણ્યું ત્યારે તેની વાત ઉપરથી જાણ્યું કે તેણે એક બે ચોપડીઓ જાતીય જ્ઞાનને લગતી વાંચી છે. તેના કોઈ સગાની પાસે હતી તે ચોપડી તેના હાથમાં આવી. પણ વાંચેલી તેને પૂછવાથી એ પણ જાણમાં પડ્યું કે તેને તેમાંથી પરિપૂર્ણ સમજાયેલું નહિ. પણ માબાપનું, વડીલોની શિક્ષા પાસેથી ઉદ્દેશક જાણવા મળેલું અને તેની જિજ્ઞાસા એટલી વધી ગઈ હતી કે છૂપી રીતે એના પ્રયોજન સમજાવેલો હતો. જ્યારે પિતાને આ હકીકત જણાવવામાં આવી ત્યારે જાણ નવાઈ પામ્યા. શિક્ષક બાળકને તરત સમજ પડે, 'આગળ મોટું થતાં આડે એવી તેની જિજ્ઞાસા વધુ તેજ બને છે. જાતીયવૃત્તિ (S) તો કુદરતી પ્રેરણા (Instinct) છે. તે તેનો સમય આવ્યે વિકાસ પામે જ. એવે વખતે જો તેને સાચું જ્ઞાન આપવામાં ન આવે તો તે અધકચરી મેળવી લે છે અને એ હાનિકારક છે. કોઈ પણ બીજાનું અધકચરું જ્ઞાન વ્યક્તિને પાડે છે. અગિયાર વર્ષની ઉંમર થાય પછી બાળક પૂછે કે ન પૂછે તો પણ તેને જાતીયજ્ઞાન સમજાવીને આપવું જ જોઈએ. તેમાં તે ખરાબ રસ્તે ચઢતું નથી અને આવી વસ્તુથી વાકેફ બની તેના સારા નરસા પરિણામ વધુ સમજી શકે છે, વિચારી શકે છે.'

ડૉક્ટર અને શિક્ષિકાબહેનને પોતાની ભૂલ સમજાઈ અને પિયૂષ શિક્ષિકા પાસેથી સાચું જ્ઞાન મેળવી સાચે રસ્તે દોરાયો.

બાળક નથી સમજતું એમ સમજી એનાથી કોઈ જ અભિમાન લેવા જેવું નથી. હમીશાં તે ઘરમાંથી નહિ તો બહારથી નાનું મોટું મેળવે છે અને પરિણામે ઘરની છાનું માનું કાર્ય તે કરે છે. માબાપ તો એ જાણતા પણ નથી હોતા. પિયૂષના પિતા વખતસર શિક્ષિકા પાસે પહોંચ્યા ગયા અને સાચી વાતથી વાકેફ થયા તો પિયૂષ બાળકમાં પરિણામ એટલી વધુ બેદરકારી તેમાં તેનાં હોત તો કદાચ પરિણામ વધુ ખરાબ આવત.

આ રીતે બાળ તરફનું માબાપનું વર્તન કાંઈક વિશિષ્ટ રીતે લાગણી કેળવે છે. જેથી બાળકને એનું જીવન સુંદર બનાવવાનું પ્રોત્સાહન મળે અને મોટાપણે પણ કે માટે પછી પસ્તાવાનો વખત ન આવે. સમજપૂર્વક કરેલું અને સહકારપૂર્વક આચરેલું દરેક વર્તન માટે અંત માટે જ છે. પિયૂષને પણ યોગ્ય વખતે યોગ્ય બાળક સમજાવવાથી અને તેના માતા-પિતાના સંયોગ હોય તેવા ધ્યાનથી જીવનમાં માટે એનો વધારે વાળી જમાનો મોટી ઉંમરે એ આટલું સરળ બની ગયું ન હોત.

✲

વિઠ્ઠલ અર્થમાં પાલિપડળ પણ પ્રસંગ સારભર વિના પ્રમાણ જનમ ઉની રક્ષામતી ન જાળવી રાખી—કે હકદની ગોચિરે આ પ્રકારના સહકારને પ્રેમ સહેલ આપવા માટે પ્રામાણિકતમ પોતાનો જે વિભાગ જેનાથી છે. પણ કમીને ૮૦ ટકા તેમ જ મેળો ન રહે ગાઉન્ડો રોજે સામાન્ય હા કરતું. ઉપજાવનો ચૈત્ર કેવળ પદમાં ગરવા ઉપરના હિંય છ અને કે તેના હાથ, સફળ નીવડે છે તે જમાવવી તેનજ વાતની વાતો કરી યુક્તિપ્રયુક્તિએ લેવી આવી નથી આવતી.

વા. મો. શાહનો ધર્મસંદેશ
વા. મો. શાહનો સંસારસુધારો :

[સં. ત્રિભુવન વીરચંદભાઈ હેમાણી; પ્રકાશક, દેવચંદ પ્રકાશન મંદિર લીંબડી, મૂ. ૪, અનુક્રમે રૂ. ૩/૫૦ અને રૂ. ૪/૫૦]

સ્વ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ (૧૮૭૮–૧૯૩૧) ગુજરાતના એક તેજસ્વી પત્રકાર, લેખક અને વિચારક થઈ ગયા. એમ આજની પેઢીને એમનો એકનો પરિચય આપીએ તો તે કામ ન સરે, એટલું તેમના લેખો અને પુસ્તકોનું પુનર્મુદ્રણ અને તેના વાચનથી જ તેમનો પરિચય કરી આપને પુસ્તકો એમના લખાણોને વિષયવાર સુસંકલિત સ્વરૂપમાં પુસ્તકાકારે પુનર્મુદ્રિત કરી જનતાને સુલભ બનાવવા એમના પરમ સ્નેહી ઉપરથી ધન્યવાદને પાત્ર સંપાદનના પહેલા બે ગ્રંથોના આ બે ફળ છે.

'જૈનહિતેચ્છુ' અને 'જૈન સમાચાર' પત્રોના તંત્રી તરીકે લખેલા લખાણો લિધેલા અને પુસ્તકો દ્વારા વાડીલાલ શાહે જૈનધર્મીઓને પોતાની સમજ સુજણનો શુદ્ધ ઉતાર જૈનધર્મ મિશનરીના ઉત્સાહ અને જુસ્સાથી બનવતા વાણીમાં પ્રબોધવાની ઐતિહાસિક સેવા બજાવી એ સેવા એકલા જૈન સમાજની જ નહિ, ગુજરાતના સમગ્ર હિંદુ સમાજની એમણે બજાવી ગણાય કારણ, એમના લખાણમાં સાંપ્રદાયિકતા જરા પણ નથી. એ જૈનધર્મને એ આર્ય ધર્મ જ ગણતા હતા. એમના પર યુરોપીય ફિલસૂફ નિત્શેની વિચારણાની ઘણી અસર હતી એટલી જ અસર વેદાન્તની પણ હતી. આને પરિણામે એમના આચાર અને વિચાર બનેલા નિર્ભય તથા નિઃસ્પૃહ ... લાગતી એમની સ્વદેશપ્રેમભાવના અને પ્રગતિશીલ વિચારકતા આમાં ભળતાં એ સ્વાભાવિક રીતે જ સમાજસુધારક અને ધર્મસુધારક બન્યા હોય તો તેમ તેમના હૃદયના આંતરમનથી વિચારજ્યોત તા જાગૃતતા, સનાતનતાપ્રિયતા વગેરે સામે એમની ભાષામાં આવેશવાળો પ્રકોપ, તીખાશ તથા પ્રહારકતા પણ આવે છે. 'મારું લખાણ મારા જીવનનો તરજૂમો છે' એમ એમણે લખ્યું છે તે ખોટું નથી. એમના વ્યક્તિત્વની મુદ્રાથી એમનું ગદ્ય ... રીતે અંકિત છે. એમની ઊંડી ... વિચારશીલતા, પ્રગતિશીલતા, વગેરે મનોગુણોને અનુરૂપ ઓજસ, વેગ, જુસ્સો, આવેશ ને વક્તૃત્વ એમની ભાષામાં છે. વ્યક્તિત્વ તેમ વાણી બંનેમાં તેમ ચિંતન તરીકે ... કર્તવ્યમાં વાડીલાલ શાહ નર્મદને મળતા આવતા હોય એમ લાગે. અંતર ઊંડો અવાજ ... સમજવું અંતર જે કેર પાડે તેવો છે. આ બે પુસ્તકો તેમાંની વિચારસામગ્રીથી જેટલું ધ્યાન ખેંચશે તેટલું તેમની ભાષાથી પણ ખેંચશે.

'વા. મો. શાહ સાહિત્યપ્રકાશન'ના ત્રીજા કિરણરૂપે પ્રગટ થયેલા આમાંના પહેલા પુસ્તકમાંના લેખો ધર્મતત્ત્વના જિજ્ઞાસુઓને અને તેને આચારમાં ઉતારવા મથનાર સાધકોને માર્ગદર્શનીય વિચારસામગ્રી તેમજ પથ્ય જીવનપાથેય પૂરું પાડે તેવા છે. એમાંના પહેલા લેખ 'શિક્ષાપત્રી'ને માર્ગે ... ગોવર્ધનરામના 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના ચોથા ભાગના સંદેશની યાદ અપાવે તેવા જ્ઞાનશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિના સમન્વયની સાચા પુરુષાર્થની આનંદ આરોગ્ય અને દયા ક્ષમા વગેરે ઉત્કૃષ્ટ ગુણોની સિદ્ધિના

ઉપાધ્યાયની લેખકની વાત જૈનોને ઉદ્દેશીને લખાયેલી હોવા છતાં સાર્વજનિક ઉપયોગિતાવાળી છે એમાંનો બીજો લેખ 'સ્યાદ્વાદધર્મ' એક પત્રિકારૂપે લખાયેલો તે પ્રગટ થયેલો પ્રત્યાઘાતમાં આપણા પ્રસ્તુત નવલ ઇતિહાસ અને અનાતરના જે ઉદ્ગાર એમણે કાઢ્યા છે તે જૈનેતર ધ્યાન ખેંચે તેવું જ ધ્યાન ખેંચે લેખકે નવા તત્ત્વજ્ઞ વિચારકના આગ્રહથી અને 'આસ્તિક જૈન નાસ્તિક બને તે પોતાના જીવનના દર્પણમાં' તે ઉપયોગી થાય એવી આશાથી આ 'આર્ય બનવા માટેની જે ઝંખના' સૂચવાયેલો એ પણ એમાં રજૂ કરી છે ને એમાં ચાર શૈલીમાં સમાન, પુરુષાર્થ, આસ્તિક્ય અને ધર્માના આચારધર્મના ચાર અંગ દાન, શીલ, તપ અને ભાવના અને તેમજ મુક્તિ વિશે ઉદ્બોધક વિચારો છે આ પુસ્તક નાનું છે તું વધારે કોઈ તેમના સર્જનાત્મક પ્રતીતિ રહે છે

એ પછીના મુનિશ્રી નેમચંદ્રનો 'પર્યુષણ પર્વ'ના તપપ્રધાન જૈનધર્મનો ત્યાગ શીલ તે પેરક વિચાર ભૂમિકા કે સાધ્ય માટે અને આત્મશોધન કે સત્ય દર્શન માટે રજૂ થતો જેના મને જે પર્યુષણનપની જે વ્યક્ત દૃષ્ટિથી તેમાં પ્રરૂપણા કરી છે ને પર્યુષણ પર્વને આઠ દિવસના તપને બદલે જીવનવ્યાપી નિત્યાચાર બનાવવાની અને તેને જોડીને 'ઉત્ત્રમાનુષી' જીવન નિત્ય જીવવાની લેખકની ભાવનાના ચોપ વાચકોને લગાડે તેવી છે દાન તપ શીલ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ પાઠ ઇત્યાદિનું આ લેખના વધેલું વિવરણ લેખકની બુદ્ધિપ્રભા, જાણકારી તથા ધર્મનિષ્ઠાના માનસનો પ્રતીતિ કરાવી જાય છે પવિત્ર પર્યુષણનું એક ચિત્ર એ વાર્તા-સંવાદાત્મક લેખ એ જ વાત સહેજ જુદા પ્રકારે એવી રીતે કહે છે

સમાજસુધારા વિષયક પુસ્તકના પાનામાં નાતિ-જાતિ જ્ઞાતિઓના રાસ તોડવાની સ્ત્રીઓનો સ્વત્વ સુધારવાની વિધવા પુનર્લગ્નની સ્ત્રીપ્રતિષ્ઠાની હિમાયત લેખકની કલમ વર્તમાન શક્તિથી કરી છે જૈન સમાજને ઉદ્દેશીને લખાયેલા એ લેખો સમસ્ત હિંદુ સમાજને લાગુ પડે તેવા છે બધા મુદ્દામાં જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોને અનુસરી છે મૂળ સ્થાન ભાર પૂર્વક બતાવે છે પણ રૂઢિચુસ્ત જૈન સમાજ અને ધર્માચાર્યોનો વિરોધ એમને ગમે તેવા રહેલો—તેમણે બતાવ્યો નહિ હોય સમાજસુધારક પ્રત્યે પોતાના એવા વિચારોને—સમૂહને જે નહિ તો રાજ્યસત્તાએ કાર દાવી તેના ઉપર ન રહે તો કોઈએ તેમ તાકીની માન્યતા ધ્યાન ખેંચશે ધીરે ધીરે સુધારાએ મારના વર્તાવના એ કઠોર ટીકાઓ છે એમના નાસ્તિકમાં નર્મદ-નંદન પ્રસન્ન છે તે આ લેખો બતાવે છે 'તમે કયાં ઊભા છો' એ મથાળા હાસ્યરસના હળવી છટાવાળા લેખ નર્મદને યાદ કરાવે છે

'મહાત્માનો કટોરો' નામનું 'જીવનના સોના' ગ્રંથ શાની વિચારપ્રચારક નવલકથાનું આ પુસ્તકમાં મોટું પ્રકરણ પુસ્તકનું નામ ધરાવે એનું તે પાત્ર એમાં લેખકની નિરોમેદિત દૃષ્ટાંતદૃષ્ટિ તથા નાટ્યક ઉત્સાહિતે થયેલ દર્શન થાય છે 'સંપૂર્ણ પુરુષ' 'ગૃહપુરુષ, એમાં લેખક ભરત મનુષ્યો, 'ભિખારી' 'મજૂરો', 'સ્વતંત્ર આત્માઓ' કહે છે, તે ઉપરાંત 'વિધવા' ને 'પ્રભાવાળો પુરુષ' તથા 'જાતિ' તે 'યોગી' પણ કહે છે તેની વાત કરતા એમની ભાષા જેવી જોશભેર આવી જાય છે એ એવા જેવું કે એનો જ બીજો વાચનલાયક લેખ એ પુસ્તકનો છે લગ્ન પુનર્લગ્ન અને બ્રહ્મચર્ય' વિધવાવિવાહ વગેરે એવા કેટલા લેખો છે તે ગાંધીજીને તે લખાયા હશે તે કામના જેવી ચર્ચાચર્ચી જન્માવી-હશે તે બતાવે છે ને લેખ ગાંધીજીના વિચારોને અનુવાદરૂપ છે

વ વાડીલાલ શાહ નિર્મિત કરો આપેલાનું તત્ત્વ, બીજી રીતે કહીએ તો હૃદયનું તત્ત્વ, ગોખણ અવાજતા નથી પણ તા ચિંતનનું એકદરે બુદ્ધિતત્ત્વનું પ્રમાણ આથી વધુ છે તેમ જૂના જનું ત્યાં નિભાવનનાર પ્રાધાન્યને લીધે મુક્તિઓના વર્ણન સાર એવા વિચાર

વાક્યો તેમના આ બેઉ પુસ્તકોમાં અનેક સ્થળે નજરે ચડે છે શબ્દોને અવતરણચિહ્નોમાં કે કાળા બીબામાં મૂકવાની સ્વ. ગાંધીની કાર્લાઈલની તેવી જ લાક્ષણિકતાની યાદ આપે તેવી રીતે તે તે શબ્દમાં પોતાને ઉદ્દિષ્ટ અર્થસભાર કે અર્થબળ તરફ વાચકોનું ધ્યાન દોરવા માગતા વિચાર-સાવધાન લેખકનું જ કામ છે

ઓજસવાળા ગદ્યમાં કેટલાક બળવાન વિચારો ને ભાવનાઓની ગુજરાતી સમાજને મુલ્યવતી ભેટ ધરી જનાર સ્વ વાડીલાલ શાહના આવાં લખાણો પ્રજાના વાચન માટે સુલભ થવા જોઈતાં હતાં એ કાર્ય ધર્મની આ રીતે થતી બજવણીનું કેટલુંક શ્રેય એ માટે નાણાં આપનારને એકત્ર કરનાર સજ્જનોને જશે પણ ઘણું તો જરો સંપાદક શ્રી ત્રિભુવન હીરજીભાઈ શેમાણીને. એમનો સ્વ શાહ માટેનો આદરભાવ, એમનો આ કાર્ય માટેનો ઉત્સાહ અને એને માટે એમણે લીધેલો સ્નેહશ્રમ, એમના પ્રવેશકાત્મક લખાણમાં, ગદ્યમાં મૂકેલી નોંધ મ પાદપૂરકો તરીકે તેમ કેટલાક લેખોને અંતે બનતા પૂરક મસાલા તરીકે લેખકના જ વાક્યો ને ઉદ્‌ગારોને શોધી ઉચિત સ્થાને મૂકવામાં તેમજ સ્વ. શાહ માટેના પ્રશંસોદ્‌ગારો તથા અભિપ્રાયો એકઠા કરી પાછળ મૂકવામાં સ્પષ્ટ દેખાય છે એમના આ સ્નેહશ્રમને આ પુસ્તકોનો બહોળો ઉપાડ તથા વાચનપ્રચાર મઢી કરો ।

સર્વેશ્વર :

[લેખક, ગુણવંતરાય આચાર્ય, પ્રકાશક, આર આર શેઠની કંપની મુંબઈ, ૨ મૂલ્ય, ૩ ૫/–]

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યની ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી નવલકથાઓમાં એકનો વધારો કરતી આ કથા ભોલડી વરાના અંત અને વાઘેલા વંશના પ્રારંભના સંધિકાળની કથા છે એનો નાયક લેખકે ધોળકાના રાણા લવણપ્રસાદના પુત્ર વીરધવલને બનાવ્યો છે પાટણની પૂરી અવનતિના દિવસોમાં એ વીરધવલ તથા તેના સમવયસ્ક જુવાન વણિક મિત્રો વસ્તુપાલ અને તેજપાલ કેવી રીતે પાટણ ને તેના રાજાની છડેચોક હામી કરનાર ઘોઘલા બાઝને પકડી સ્ત્રીના વેશમાં તેને પાટણ ને ગુજરાતમાં જાહેર ફેરવવાની ઘાતકી શિક્ષા કરે છે, કેવી રીતે ખંભાત અને ભરૂચના દરિયાઈ બંદરો કબજે કરી ત્યાંના માલિક થઈ પડેલા શંખને રજપૂતો કરી મૂકે છે અને કેવી રીતે પાટણ પર ચડી આવતા માળવાના સેંકડ પરમારનો પરાભવ કરી ગુજરાતના રાજાને તેની ગાદી તથા આગલી પ્રતિષ્ઠા પાછી અપાવે છે, તે છૂટથી કલ્પનાનો, વાર્તાકળાનો અને શૈલીની લખાવટનો હમેશ માફક પૂરતો ઉપયોગ કરીને શ્રી આચાર્યે એમાં વિગતે નિરૂપ્યું છે

વર્ણવાયેલા પ્રસંગો ખરેખર આમ જ બન્યા હતા ઇતિ હ આસ. અને આલેખાયેલાં પાત્રો ખરેખર આવાં જ હતાં, એ તો કોણ જાણે પણ ઇતિહાસ આમ બન્યો હોય તો કેવું સારું, એમ ઇચ્છવાનું મન થઈ જાય એવી અસર શ્રી આચાર્યની ઐતિહાસિક નવલકથાઓના વાચનને અંતે જરૂર થાય છે રાણક-દેવી અને સિદ્ધરાજવાળો પ્રસંગ બન્યો જ નથી એમ લેખકે આ કથામાં બે પાત્રો વચ્ચેના સંવાદમાં દેખાડ્યું છે (અલબત્ત એક ઇતિહાસવિદે પણ એની સામે શંકા ઘણા સમય પહેલાં પ્રગટ કરી જ છે) અને લવણપ્રસાદ તેનો મંત્રી આશારાજ, આશારાજની પત્ની જયતસિંહ મોલકી, અને તેની માળવાના સુવરાજને પરણાવાયેલી દીકરી જયશ્રી, સોંગો રબારી, પાટણના ગોર પેથડશા, એ સૌને સારા અને વીરધવલ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળના ગુજરાતના ઉદ્ધારના અભિલાષ અને પુરુષાર્થને પોતપોતાની રીતે પ્રેરક અને સહાયક બનતા આલેખ્યા છે ખરા પ્રેરક અને સહાયક, અલબત્ત બને છે લવણપ્રસાદની નહીં પત્ની મોતીનાદ અને 'કીર્તિકૌમુદી'ના કવિ વૃદ્ધ સોમેશ્વર. જેનેય લેખકે કથાનું પાત્ર બનાવ્યા છે એ વૃદ્ધ રાજપુરોહિત બાર વર્ષ યાત્રામાંથી પાછા આવતા પાટણના સહસ્રલિંગ તળાવની દુર્દશા અને તે જેનું પ્રતીક છે તે ગુજરાતની દુર્દશામાંથી પાટણ ને તેના રાજાને

ઉમારવા તે તેને ત્યાં ભેટી જતા લવણપ્રસાદની મદદ પામે છે લવણપ્રસાદ એના નીલકંઠી પત્નીએ કરાવેલી માનહાનિથી વેર વાળવા ને પાટણની આબરુ રાખવા પાટણ આવેલો હોય છે, પણ ત્યાં તો એને ખબર પડે છે તેજની યુવતી મોતીનંદ પત્ની તરીકે। મોતીનંદને પરણી એ ધોળકા પાછો જાય છે ત્યારે તો જુવાન થયેલો આગલો ચાલી ગયેલી પત્નીથી પોતાને થયેલો પુત્ર વીરધવલ આવી મળે છે એ વીરધવલે ગુર્જરનાની કીર્તિની પુનઃપ્રતિષ્ઠા ન થાય ત્યાં સુધી પરણવાના આગ્રહ લઈ બેઠેલો હોય છે અને મોતીનંદ એમાં એના પ્રેરક મૂર્તિ બને છે સોમેશ્વર પુરોહિત વીરધવલને સહાય કરવા લવણપ્રસાદના મંત્રી આશરાજના બે પુત્રો વસ્તુપાલ ને તેજપાલ અભિનવ સિદ્ધરાજની આજ્ઞાથી માગે છે જે માગણીનો સ્વીકાર આશરાજ તો કરતો નથી પણ એ તો પત્ની કે છે પછી તો વીરધવલ વસ્તુપાલ ને તેજપાલ કે ત્રિપુટીને ગૂર્જરરાષ્ટ્ર સંભાળી લેતી જ બતાવવાની રહી

એ સફળતા જે રીતે મળતી શ્રી આચાર્ય બતાવે છે તે આખળ પ્રાચની ? પરંપરા આમ બન્યું હોય તો કે એવી કલ્પના વાચકના જ મગજે એવી છે આ બીજી રીતે કહીએ તો, વાસ્તવિકતા કે સ્વાભાવિકતાની આપણી માગણી અને ભાવનાને મહીભર કરીને મૂકી દઈએ તો જ લેખકે રચેલી રંગમહાતનો આસ્વાદ કરી શકીએ લવણપ્રસાદના મોતીનંદ સાથેના લગ્નનો પ્રસંગ તેને પોતાને જ લાગ્યો હશે તેવા અદ્ભુત ચમત્કાર જેવો લાગે કે એટલું જ નહિ વસ્તુપાલ ને તેજપાલ ભાભાન ને બન્ને જે આજ્ઞાનીથી કાઢ કરી ને કે વીરધવલ જે આજ્ઞાનીથી તડકેશ્વર મહાદેવેશ્વરને મળતા કરે છે અને માળવાની જબરી સેનાને એક આખા દિવસના યુદ્ધમાં પરાજિત કરી દે છે અને અત્યારસુધી નાયક પાટણપતિ અભિનવ સિદ્ધરાજ જે ગાદીએથી ભૂગર્ભમાંથી આમ પહોંચી પાટણની ગાદીને શોભાવવા મંડી જાય છે તે બધું જાદુઈ ચમત્કાર જેવું નહિ લાગે ? એમ તો અદ્ભુતરસિક તળાવ પૂરું થયાને સો વર્ષ પણ ન થયા હોય ત્યાં એ ખંડેર બની ગયું હોય એ એ 'અભિનવ સિદ્ધરાજ'ને માથી એક પણ પાટણમાં ના હોય જ નહિ, એમાંના એક જયન્તસિંહ સોલંકી પાટણથી એટલેક દૂર દેવગિરિ ને માળવાના માર્ગો પરથી એ ગુજરાત પરના હુમલા પાછા કરવા લડાઈઓ કર્યા કરતો હોય, વીરધવલ ને તેના સાથીઓ ને સૈનિકો પાટણના ચૂડા દેવ પડના ત્રણ દરવાજામાં મુકામ કરે ત્યાં સુધી ગ્યાસુદ્દ ધર્મશાળા જેવા સૂના સ્થળમાં, સાથે પાટણનો રાજ્યહીનરૂ અને નગર-રક્ષક આવ્યા ત્યાં હોય એ બધું પણ એવું છે જેનો લેખ ને વર્ષો ભારી લો નહિ તો ક્યાંય રસ માણી જ શકે નહિ

ક્યારે મારીને કહેતા ને વાતોની જમાવટ કરીને વાર્તારસિયાઓને એથી ગમતા શ્રી આચાર્યની ખાસ કરીને છે એટલે વાચકોને એવો કાર્યક્રમ એમની કૃતિઓમાં ઠીક પ્રમાણમાં મળે છે આ કથા તેમાં અપવાદ નથી બલ્કે તે તેમની કૃતિઓની ઐતિહાસિક કથાઓ કરતાં વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવી બની છે મોતીનંદ ને વીરધવલના પાત્રોનું આલેખન અને નડેસર પ્રકરણમાં વીરધવલ અને મહાલેશ્વર વચ્ચેનો સંવાદ ને આખો પ્રકરણ સેમજ 'માળવા વિજય' પ્રકરણમાં મેહક પરમાર અને વીરધવલનો સંવાદ કથાના આકર્ષક ગણાય તેમ છે 'માળવા વિજય' પ્રકરણમાં શ્રી આચાર્યે વીરધવલને દીર્ઘદર્શી મુત્સદ્દી અને ભાવનાશીલ રાજભક્ત અને રાષ્ટ્રભક્ત બનાવવા સાથે માળવા પરને ગુજરાતના સૈન્યના વેરના પ્રેમ બંધુતા અને ઉદારતાના પ્રભાવથી થતા વિલોપનની વાત વાચકોની ભાવનાશીલતાને સ્પર્શી જાય એવી લખી છે આ બધાને લીધે તેમ વેગીલી અવાલી શૈલીને લીધે નવલકથા ખાસી સુવાચ્ય બની છે

★

ધરતીના મર્મને નવલકથામાં ગૂંથતા કસબી શ્રી દેવશંકર મહેતાની નવી નવલકથા

મીઠી વીરડી

[ભાગ ૧-૨]

લેખક

શ્રી દેવશંકર મહેતા

બન્ને ભાગનું ભેગું

મૂલ્ય રૂ ૧૩/૨૫

[રજિ. પો. રૂ. ૧/૭૫]

'મા-ધરતી મારા હૃદયને જેવા ભાવો ભેટ કરે છે એ ભાવોને કાગળ ઉપર મૂકતો હું રંગાઈ ગયો છું મારી આ કૃતિને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ લેખનકળા માનવી હોય તો ભલે માન, પણ મેં તો ધરતીની વાચાને પુસ્તકના પાનામાં વણવા કાજે જ વાતોનો આ શરીર લીધો છે. ચોકી પરગણાના ગામડા જેવા મારા ગામની આજુબાજુ જીવતા જીવન માંથી જ મને જડી રહે છે. સમર્થ લેખકની કોઈયે કિતાબ મેં વાંચી નથી—હું આંખ ઉઘાડું છું ને મારી નજરે જીવાતા જીવનની કિંમતી કિતાબ જોઈ રહી. પડેલી ભાળું છું. એના ભીની ઓળીમાં મેં મારી કલમને ઝબોળી છે. તળપદા શબ્દોનો મને સથવારો સાંપડ્યો છે. વગડાપરવેરા અને અભણ-લખાયેલા લોકગીતોની સુભગ સોડમ માતા ગુર્જરીના ચરણમાં ધરવાની મેં આમનામાં છે'

[લેખકની પ્રસ્તાવનામાં]

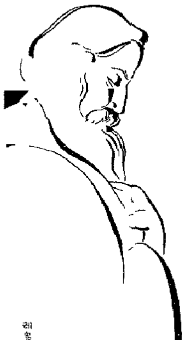
— આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૧૮ ગાંધીરોડ ફ્લોરીડીન બ્રિજ **અમદાવાદ. ૧**

तोमार कीर्तिर चेये तुमि जे महत् ताइ
तव जीवनेर रथ
पश्चाते फेलिया जाय कीर्तिरे तोमार बारंबार

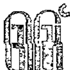
रवीन्द्रनाथ ठाकुर

[તારી કીર્તિથી તું મહાન છે, એટલે જ તારા જીવનનો રથ તારી કીર્તિને [illegible] પાછળ પાડતો આગળ ને આગળ ધસતો જાય છે]

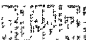

તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક જયન્ત પરમાર
વર્ષ ૩૨ · અંક ૨ · મે ૧૯૬૧
સળંગ અંક ૩૭૩

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૪/—
સુખની ચાવી	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
ગૃહસંસાર		૧/૫૦
સંસ્કારની સુવાસ		૧/૫૦
પ્રેમસગાઈ	,	૧/૫૦
મૂળરાજ સોલંકી	ચુનીલાલ વ. શાહ	૬/૫૦
શ્રેયોમાર્ગ (નવી આ.)		૨/૫૦
જગ દીકરાની મા	,	૧/૨૫
વિશ્વાસનું વાવેતર	પન્નાલાલ પટેલ	—/૭૫
અંજપો	શેખાદમ આબુવાલા	૨/૨૫
જીવનમધુ	જયન્ત પરમાર	૪/—
દૈયર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫
અંકુર	બાબાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન	,	૪/૭૫
સાથ વિનાનો સંગાથી	ભૂપત વડોદરિયા	૫/૫૦
કબજિયાત કેમ મટાડશો?	ડા. ભૂ. મો. દવે	૪/—
આફ્રિકાની લોકકથાઓ (૪ ભાગ)	,	૬/૭૫
સફરના સાથી	ભગવત નાયક	૫/—
ભવની વાટે	અજ્ઞાત	૫/૭૫
મીઠી વીરડી (ભાગ ૧ ૨)	દેવશંકર મહેતા	૧૪/૨૫
ધરતીના આરના		૮/૭૫
માનવતાનો નાદ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩/૭૫
વીર પગલી	પીતાંબર પટેલ	—/૭૫
ધરમ તારો સંભાળ રે		૧/૫૦
પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૫/—
મેળાના પંખી	ભાનુશંકર એ. વ્યાસ	૪/૫૦
મોતની ઓથમાં	નવનીત સેવક	૨/૫૦
ભૂતિયા પહાડમાં	,,	૨/૫૦
ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪—
સાહિત્યનિકષ	અનંતરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના. પાઠક	૭/—
ધર્મકથાઓ ૧ થી ૫	ગો. ના. પાઠક	૭/—
પાનખર અને વસંત	સાને ગુરુજી	૫/૭૫
શ્યામ	,,	૬/૭૫
જીવન-ઝંઝાવાત	રંભાબેન ગાંધી	૨/—
લગ્નગીતો-લોકગીતોની ગૂંથણી	,,	૨/૫૦
રાખમાં વસે છે અમારા	રમણિક પટેલ	૩/૫૦
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રહ્લાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૭/૫૦
તૃષા અને તૃપ્તિ	,	૬/—
સાચા જીવનરે	સનાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
ઝેરવી રાત	ટી. પી. સત્યક	૩/૫૦
હજી તો રાત બાકી છે		૩/૨૫
અમૃતપાન	ચુનીલાલ સેલારકા	૪/૫૦
ખરેલા તારા	જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
ચીંથરે વીંટ્યા રતન	.	૧/૨૫
અંતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ધારાપુરીનો ખજાનો	ગમુ ઠક્કર	૧૩/૫૦
વનની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૨/૭૫
ઢોળેલા આંસુ	.	૫/—
વંદના	મામાભાઈ ભાવસાર	૧/૫૦
ચાલો ચાલો પેણે	સ. વસંત જોધાણી	—/૭૫
મૂની પડી રે મીરાં	ઘનશ્યામ ઠાકર	૨/૫૦

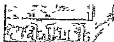

— ઉપરના નવા પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા બધા પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર મંગાવો.—

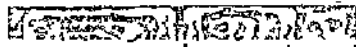
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ — ૧૪, ગાંધીરોડ, [illegible] બ્રિજ — અમદાવાદ, ૧

અંક ૮ : મે '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૩

'ઊર્મિ' : વર્ષ ૩૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

ક્રમ

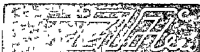

સૂચના

* લવાજમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા પરદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વરસના એપ્રિલ, જુલાઈ, ઑક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રા. નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રા. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જેટલી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે
* જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું –

'ઊર્મિ—નવરચના'
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ : ફ્રેન્ડીઝ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો. દવેએ અને મુદ્રક કાંતિલાલ છોટાભાઈ પટેલે માલિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ૬૪, ગાંધીરોડ ફ્રેન્ડીઝ બ્રિજ અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને નવજીવન મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો૦ દવે અને સંપાદક જયન્ત પરમાર

ઉપદેશ અને આચાર

આ જ્ઞાનને નિર્દેશિતામાં ખપાવી દેવું તે બહાદુરી નથી. અજાણ્યું ને અજાણ્યું કરે બરાબર એ કહેવત સાચી છે પણ જે જ્ઞાનને અજાણ્યા ન રહેવા ન [illegible] શકાય મ [illegible] અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન પણ ન કરી શકે. પ્રદર્શન કરે એને જ સાબિત કરી આપે છે કે તે અજ્ઞાન નથી. અજ્ઞાનતાનું [illegible] ન થાય ત્યારે એ અજ્ઞાનને આશીર્વાદરૂપ ગણવું પડે. ત્યારે અજ્ઞાનીઓ પણ જ્ઞાનનો ભંડાર ઠાલવવા બેસે. [illegible] જ્ઞાનથી [illegible] ન સમાય ત્યારે એ અજ્ઞાનીની કથા તો ત્યાં અટકે [illegible] તેમ તેમ [illegible] હોય તેમ તેના પર ચીડ ઉઠી જાય. માણસ જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની પણ એને દેખાડો કરવા જ્યારે પ્રેરાય ત્યારે તેનું જ્ઞાન કે અજ્ઞાન બધુંય ભુંસાઈ જાય અને જે બાકી રહે તે નબળાઈ. એ નબળાઈને પોષવા કાંઈક ને કાંઈક [illegible] કરે તે [illegible] આગામનું તો [illegible] કરે જ છે સાથે સાથે પોતે પણ અહિત [illegible] વહોરી લે છે. આ અજ્ઞાન [illegible] વૃત્તિ આદમીને [illegible] વૃત્તિ આજનું સર્વવ્યાપી દૂષણ છે. [illegible] જ્ઞાન અજ્ઞાનનું પ્રદર્શન અત્યારની પેઢીને [illegible] છે. એ [illegible] આજની પેઢી [illegible] છે. એ [illegible] જૂની પેઢીને એ [illegible] છે. નવી પેઢીને ઉતારી પાડવા [illegible] છે અને નવી પેઢીને દરેક રીતે [illegible] પાડવા [illegible] પેઢીએ પેઢીએ વિચારોની [illegible] અને દૃષ્ટિની જે [illegible] અનુભવવા મળે છે એમાંની આજની પેઢીની આ એક મથામણ જ છે—પોતે ન હોવું તે દેખાવું, પોતાનામાં હોય તે [illegible] બીજાને [illegible] પોતે ન જાણે [illegible] કોઈની પાસેથી કાંઈ શીખવાની વૃત્તિ પણ ન રાખવી. એવી વૃત્તિથી જાણે પોતે [illegible] જાય છે એવું અનુભવવું—આ [illegible] આપણને ક્યાં લઈ જશે? આપણી ઊગતી પેઢીનું આ [illegible] દૂષણ દૂર કરવાનું [illegible] ત્યારે જ ને? [illegible] ઉપદેશથી કાંઈ સુધરવું નથી.

'ગીતપિયાસી'

પીંપરો પાન વિનાની

પીંપરો પાન વિનાની,
રૂપ છટાની છોળ ઊડે તોયે,
રૂપનાં રૂપ નિરાળી—
પીંપરો

ધીમી ધીમી એની યૌવન કેરી,
મહેકી ઉઠે છે મલ્હાર
રોમે રોમે એના નર્તન જાગે
પુલકી પારાવાર—
સોંગે જાણે સાન પુરાણી
—પીંપરો

વનદેવીના વસ્ત્ર ઉડાડી,
વાયરો નટખટ થાય,
લાલ ગુલાબી દશનો ફૂટે,
મન અંગે ન સમાય
પીએ જાણે વાનગી લ્હાણી
પીંપરો

તડકો

આ તડકો શો તડપાવે છે!
પ્રીતિનું જ્યાં બિન્દુ નથી ત્યાં,
મૃગજળથી ભરમાવે છે—આ

અણુ અણુ આલિંગી આગ,
તીવ્ર તૃષા જન્માવે છે
અમીવર્ષણનું ચૂપ સંકોરી,
સપના ઉર સરજાવે છે,
કો નખરાળી નારી પેઠે,
તલસાની અકળાવે છે આ

કામિની કોઈ કઠોર પેઠે,
અનલ કટોરા પલપલ પાય,
કૂણા કાળજાના સંવેદન,
શુષ્ક નીરસને શે સમજાય?
ગુમાન એનું ગગને જઈ
વંટોળે ધૂળ ચડાવે છે—આ

શુષ્ક હૃદયના શબ્દો જેવી,
લાગી લૂ વરસાવે છે
મખમલ ગાદી માંહીં ગતેલા,
કુળિયાનેય બનાવે છે
આખર તો પોતે પીગળી જઈ,
વત્સલ વર્ષા લાવે છે—આ

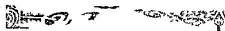
ધીમ ધખે

આ ધીધમાર શા ધીમ ધખે!
આતુર જનમન ધનજળ તલખે—આ

આ અનરાધાર અગન વચ્ચે,
પશુ પંખી વનવનના તરસે,
કણ કણ અંગારા શા સ્પર્શે,
તરસ્યા નેણા નભપટ નીરખે—આ

આ હેત વિનાના હૈયાઓ,
તનમન તડપાવે તાપ નર્યો,
શું રૂદ્રતણા ક્રોધાગ્નિનો,
કો આભેથી અંગાર ખર્યો?
આ અનલ રસે, જલથલ છલકે—
આ ધીધમાર

★

એ આપણી ભાષામાં ભારીએ આપની નિકટ ગોઠવતાં ઠાકુરની જન્મશતાબ્દિ નિમિત્તે એમના બે ગીતો અહીં રજૂ થાય છે. તમામ હેતુ ગીતો વિશ્વની કવિની રચના હતી તેમ છતાં ઉપાશ્રિત તેના અવસાન વખતે પ્રગટ થયેલું પણ તેમનું આખરી ગીત તો ગીત મૃત્યુ 'સુકાનીને સાદ' જ છે. એ કાવ્ય તેમના ... એ પછી તો આગલે દિવસે એ ટેથી જ રચેલું અને એ તો પાન સુધી પણ ... એમની ... એમના અવસાન પછી આશ્રમમાં પહેલી વાર ગવાયું હતું. 'દુઃખનો છલનાવેષ' એ કાવ્ય વિશે કાંઈક મૃત્યુના પ્રથમ સ્પર્શ કે જેમ બધે પ્રસિદ્ધ થયાં પાછું ... ગીતનો ધ્વનિ તો અનન્ત ઉપર મૃત્યુ પહેલા ભયની જનના વર્ણવે છે

દુઃખનો છલનાવેષ

दुःखेर आधार रात्रि बारे बारे
ऐसेछे आमार द्वारे
एक मात्र अस्त्र तार देखेछिनु
कष्टेर विकृत भाण
त्रासेर विकट भंगी
अन्धकारे छलनार भूमिका ताहार
जतबार भयेर मुखोस
तार करेछि विश्वास
ततबार हयेछे अनर्थ पराजय
एइ हारजीत खेला
जीवनेर मिथ्या ए कुहक
शिशुकाल हते विजडित पदे पदे
एइ विभीषिका
भयेर विचित्र चलच्छवि
मृत्युर निपुण शिल्प विकीर्ण आंधारे

દુઃખની ઘોર અંધાર–રાત્રિ વારે વારે મારે દ્વારે આવી છે
એનું એક માત્ર અસ્ત્ર છે એનું કષ્ટ—— ભયાવહ ઉપાડ અને ત્રાસની વિધવિધ ચેષ્ટાઓ અંધકારમાં એ ભજવી રહી છે પોતાનો છલના-વેશ. એના ભય પુરબાનો જેટલી વાર ભરોસો કર્યો છે, તેટલી વાર હું હાર્યો છું
હારજીતનો આ જુગાર ! જિંદગીની આ માયાજાળ
બાળપણથી જ મારે પગલે પગલે જડાતી આવેલી આ બિભીષિકા, ભયનું આ વિચિત્ર ચલચિત્ર——
અંધકારમાં આલેખાયેલું આ મૃત્યુનું ચાતુરીમય કલાવિધાન

સુકાનીને સાદ

समुखे शान्ति पारावार
भासाओ तरणी हे कर्णधार
तुमि हबे चिरसाथी,
लओ लओ हे क्रोडे पाति
असीमेर पथे ज्वलिबे
ज्योतिर ध्रुवतारका
मुक्तिदाता तोमार क्षमा तोमार दया
हबे चिरपाथेय चिरयात्रार
हय जेन मर्त्येर बन्धनक्षय
विराट विश्व बाहु मेलि लय
पाय अन्तरे निर्भय परिचय
महा अजानार

હે કર્ણધાર ! સામે જ પારાવાર શાંતિ છે
મારી તરણી હંકાર. હે મારા ચિરસાથી !
મને તારા ખોળામાં લઈ લે ને મહાન જ્યોતિના ધ્રુવતારાને પ્રકાશ અસીમને માર્ગે ઝગાવજો
હે મુક્તિદાન ! આ ચિરંતન યાત્રાનું ચિરપાથેય તારી ક્ષમા અને તારી દયા બનો
મૃત્યુના આ બંધનો તૂટી જાઓ. વિરાટ વિશ્વ મને તમારા બાહુમાં ભાવી લો
એ મહાન અજાણ્યાનો સાથ પરિચય નિર્ભયતાથી મારા અંતરમાં થાઓ

★

'રાજહંસ'

સમયના શોર-ગોર

પ્રકૃતિ—એકલો લોક !

કવિ ન્હાનાલાલે ઘણીય વાર મનને પ્રકૃતિ સાથે ઝૂલાવ્યું છે. એમણે વિરાટને કેટલીય વાર કાવ્યની શીશીમાં ઉતારી આપણાં હૈયાં વિરાટ અને ઉદાર બને એવા પુરુષાર્થ કર્યા છે. એમણે સુખદુઃખ સભર આ ઊંડા વિશ્વને ફરી ગજાવ્યું છે અને એમાં ફરતાં ફરતાં આનંદના અઘેળ કર્યાં-કરાવ્યા છે ને વિરહ વાદળ ઓઢા—ઓઢાડ્યા છે.

ત્યારે વિરાટ પણ જાણે સૂક્ષ્મ હતું મનની અંદર સમાય એવું હતું. હવે માનવીને સ્થૂળ વિરાટ મળ્યું છે, પ્રવેશ થયો છે ને કંઈ એની સાથે સંપર્ક વધવાના એના ગજા વડે માનવીનું સામર્થ્ય વધશે. એ સીમાએ પ્રાકૃતિક છે ને મટી અવકાશી હસ્તી થવાની એના સ્વભાવનું પરિવર્તન થવાનું ને સંભવ છે કે એના દેહની રચનામાં પણ ફેરફાર થવાના.

આપણી ગૃહવ્યવસ્થા, સમાજરચના, રાજ્યશાસન ધર્મ-પ્રતિષ્ઠા ન્યાય અને સ્વતંત્રતા—એના પ્રચલિત મૂલ્યોમાં ઘણા મૂળભૂત ફેરફારો પણ થવાના. હજુ એકાદ દાયકો તો આની અતિ નહિ વરતાય પણ પછી તો એ અસરોનો વેગ વધવાનો.

એમાંથી જ શું અત્યાર સુધી થયો રહ્યું અણુયુદ્ધ આવી પડશે? કે એમથી માનવશક્તિઓને વહેંચવાની નવી દિશા મળી જશે? આનો જવાબ વિજ્ઞાનીઓ ના આપી શકે ને જ્ઞાનીઓ મૌન નહિ એમના ધ્યાન ચિંતન ના ક્યારના કામે લાગ્યા જ હશે.

અવકાશસિદ્ધિ—માનવસત્તાની કે મહેશના?

વિજ્ઞાનની ઐતિહાસિક સિદ્ધિ, માનવી અવકાશની યાત્રા કરી હેમખેમ નિશ્ચિત સ્થળે પાછો ફર્યો, ત્યારે એનો આનંદ ધરતી પર થવો જોઈએ એવો દેખાયો નથી. હર્ષ અને ચિંતા બંને સાથ ગૂંથાઈ જાણે રક્ત રાઈ ગઈ છે. રશિયનોએ હુંકાર કર્યો છે તે અણુના જેતા અવિવેક છે એમની શક્તિના સદુપયોગ વિશે શંકા ઉપજાવનારો છે.

નગર બીજા બહુ રહેવાસીઓ આ ધરતી ઉપરના પ્રવાહનો ઝીણી શકતા હોય તો એમને જણાયું હશે કે થોડા આગેકદમની કૂદથી એક મહાન સિદ્ધિને રશિયાએ હાથવગી બનાવી લીધી છે એમ તો અહીં પણ વરાળ વીજળી વાયરલેસ વિમાન વગેરે મહત્વની શોધો થઈ ચૂકી છે પણ ત્યારે એનાથી ગભરાટ જગાવનાર નહોતા. એને વખતે ખુવારીઓ ગર્વ પામી હતી જ્યારે એમાં રહેલી શક્તિઓથી સહુ ખુશ થયા હતા.

નેહરુએ સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરી છે કે આ સિદ્ધિ શાંતિ લાવનાર બનો એ વખતસરની ચેતવણી છે. ટૂંકા ગાળામાં અવકાશમાંથી ધારે ત્યાંથી માનવીને ઉતારી શકાય એવા પૃથ્વીમાં નવો જ સંજોગ છે. એમાંથી શું શું નીપજશે તેનો હમણાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે એમ નથી. સહુ વિચારમાં—ફિકરમાં મૂકે એવી આ ઘટના બની છે.

આપણે ચંદ્ર ઉપર પહોંચીએ કે શુક્ર ઉપર ભીતરીએ—ત્યારે માનવી ઊતર્યો છે એમ કહી આપણે નહિ હરખી શકીએ ત્યાં રશિયન પહોંચ્યા છે કે અમેરિકન એ તપાસવાનું રહેશે. એટલે હમણાં તો એક મોટી સિદ્ધિ ઉપર માનવીના હક લાગતા નથી રશિયાના હક લાગે છે. આખી દુનિયા ઉપર અમુક પ્રકારની પકડ લાવનાર દેશની સિદ્ધિ આપણને જાણે ભારે

પડી ગઈ છે

વિરાટના કરી આવ્યાથી માનવીનું મન વિરાટ થતું નથી. ખરી ઉદારતા તો અંતરના અવકાશમાં જન્મે છે એ હવે સ્પષ્ટ થવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય સામ્યવાદ સંભવે ખરો?

ભારતના સામ્યવાદીને પોતાને વિચારવાનું સૂઝતું હોય તો પૂછેલો કે વાદ ને નવાઈની વાત છે કે દેશ વિશે આવી ચર્ચા કરનારા એ પક્ષમાં હવે દીઠ્યા, અને તે પણ રશિયન આગેવાન ક્રુશ્ચેવની હાજરીમાં! એ પક્ષમાં પણ નામ ને ખાતર એવા પ્રશ્નો પડ્યા: સામ્યવાદનો રાષ્ટ્રીય ધોરણે વિચાર થઈ શકે કે નહિ, આ દેશની કોઈ ખાસિયત કોઈ જરૂરિયાત ધ્યાનમાં લેવાશે કે નહિ? કે પછી એના વાવટામાં બીજો રંગ કે બીજી ભાત હોઈ જ ના શકે?

લેનિનના મૃત્યુ પછી એની સ્મૃતિને ઝાંખી પાડવા રશિયામાં કેવા યત્ન થયા પ્રુવ આગળનો વાળ લઈ એમનું કામ કરી ગયા એન રશે પોતે મોણું પછી બતાવ એન ક્રાંતિકારી મરીને મુબારક ગણાય એ બીજે એમણે લેનિનવાદ મોખરે આણ્યો અને ક્રિક સ્ટાલિન કમોત વગર હોવામાં પરચો બતાવવા માંડ્યો, તિ એના ખુરશી કાઢી ન આઝ આખિરમાં પછાત અજમાવ્યા રશિયાદાર વધુ ભેદ્યા અને એમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સામ્યવાદની આસક્તિ હતી કે એને એક આજના સામ્યવાદીઓમાંથી કેટલાકને લાગે એ દેખીતું છે.

નેહરુજીમાં આમ્યવાદે પરચો બતાવ્યો હતો એ વખતે એમણે ચીંધ્યું પાસે ઠર ઉછરાવ્યા હતા અને એની આતાનાની દેખાઈ એમને ટેમણે પાડ્યા હતા એ ક્રાંતિ લાવી ગણુકીવેની 'તાહેરશી' આભારી હતું એ ઘણાખરે એમની ગણતરી એવી હતી કે આવી ટોળાં મજબૂત બનાવી દેશભરમાં ધૂમ મચાવી દેવી પણ એ પાસા પોબાર ના પડ્યા એ પૂનીને ફરી પક્ષને સમજાવવા—કોના તૈયાર ના રાષ્ટ્ર પહેલું કે સામ્યવાદ એની ખિદમતમાં રહેવું?

સામ્યવાદમાં કોઈ ગુણ નથી એવું તો આ જમાનામાં કોઈ નહિ કહી શકે. છતાં એ હજી ભારતમાં પણ સ્થપાયો નથી, ને ચીનમાં પણ નહિ. એ તો સ્વપ્નું છે, આદર્શ છે એ દિશામાં પ્રયાસ થવા સામ્યવાદી સરકારો રચવામાં આવી છે, ને તેઓ પ્રજાના નામે કારોબાર ચલાવે છે. સામ્યવાદ ક્યારે આવશે તે કોઈ કહી શકતું નથી. કેવો આવશે તેની માત્ર ઊડતી કલ્પનાઓ છે ને તેમ છતાં જે કોઈ સાચાય એવું છે ને તે એમની કાર્યપદ્ધતિ આદર્શને સિદ્ધ કરવા કેવા પગલાં લેવાં પડે તેનો ઇતિહાસ આપણે જોઈ ગયા.

પરંતુ મોટા ભાગનો ઇતિહાસ લખાતો જ નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ લખાય. એટલી પ્રગતિ થઈ છે તો અવારનવાર બહાર પડે છે પણ એમાંયે વિશ્વાસ મૂકવો મુશ્કેલ છે. જ્યાં પાછલી લડતનો ઇતિહાસ અને વર્તમાન પ્રગતિ વિશે કશું ચોક્કસ નથી ત્યાં ભવિષ્યની શી વાત કરવી?

આપણે ત્યાં સામ્યવાદી મિત્રો—બિરાદરો—સાથીઓ ઘણા છે. એમના ધ્યેય પણ નિર્મળ છે. રશિયન તો એમની જ એમ એમનાં કદર વિરોધીઓ પણ કબૂલશે. પરંતુ આ સ્થિતિ કોઈ પણ નક્કર અમલમાં હોવાની જ ત્યાં લગી પહોંચી નથી કે એમનું રૂપ બદલવાનું. ત્યાર પછી આર્થિક ને સાંસ્કૃતિક બેકારીને લીધે બધાના વજન થઈને ઊંડી જતાં વાર લાગતી નથી. ત્યારે જનતાનું ભાગ્ય એને જ નામે ગવાય છે. નિત નવી તરકીબો રચે છે અને એમાં તેઓ રૈયતની તો આખી હરામખોરી જ આવે છે. શાસન સર્વોપરી બની રહે છે.

રાષ્ટ્ર કરતાં 'વાદ' વધુ મહત્ત્વનો ગણાય—અગર જો એ આદર્શ હોય તો તે એ આદર્શ સિદ્ધ કરવાના નિયમો સાધનો—પદ્ધતિ પણ વિવેકપૂર્ણ શુદ્ધ હોય તો. પણ એવી પાયાની વાત સામ્યવાદી બિરાદરોને જોવી નથી અને દુનિયાભરમાં એમના 'વાદ'ને સર્વોપરિ બનાવવા તક ખોળતા રહેવું છે. મોરો મેળવવા છે ને વિશ્વ ઠંડા કે ગરમ—પાનું ગણવા છે.

કોમવાદનો પ્રતાપ

ઘણી પાછો કોમવાદ સાપનો પ્રતાપ આપણે ત્યાં શરૂ થયો છે કોમી પક્ષોને સત્તાકારણમાં એટલે કે ચૂંટણીઓમાં આવતા રોકવા માટે આંદોલન શરૂ થયું છે આ દેશનો પહેલા નંબરનો શત્રુ તે કોમવાદ એવું ઘરાવતા નેહરુ અને બીજા ભય છે અને એ ભયંકર દૂષણ મીટાવવા કાયદાનો પ્રતિબંધ નાખવાની તૈયારી ચાલે છે

કોમવાદમાંથી ઉગરવા કો એસ સાધુ નથી એટલી હકીકત સહુ જાણે છે ને કબૂલે છે પણ એને જ રોગો ભાળવા કબૂલ્યા, જિન્નાના કોમી ધોરણે નહેરુએ શાંતિ એ પછી મુસ્લીમ લીગ જોડે એવું જ સમાધાનો કર્યાં ને પક્ષનો પક્ક રાષ્ટ્રીયતામાં કે અહેરો ઉપર ભાળવી રાખી એમ પણ જ હાથે કોમીવાદીઓ નભતા ગયા.

કહે છે કે આ સ્થિતિનો અંત હવે કોંગ્રેસે પણ લાગ્યો છે ને એના પ્રમુખે પોતાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો છે કે હવે પછી આવું નહિ બનવા પામે સારા ઇરાદા માણસ ઘણી વાર કરે છે, ચોરના વર્ષે તો દરરોજ દેહ જખ્મ કરે છે પરન્તુ બીજો પ્રકાર સૂણી એ દેહ ત્યારે ને!

આ દેશનું એક નામ હિન્દુસ્તાન છે આ જ દેશમાં હિન્દુઓને જ કોમીવાદી ગણી વગોવવામાં આવે, એમને જુદો પક્ષ કરી પોતાનું સંગઠન કરવું પડે એ નવાઈ નથી! હિન્દુઓને ગાયની કતલ ગમતી નથી, એ બંધ કરાવવા અમદાવાદમાં, લખનૌમાં ને બીજે આંદોલનો આવ્યા પણ હિન્દુઓની વાત એને કોઈ ધ્યાન દઈ! ભારે રહ્યા એહમદ કિદવાઈ જેવા શાન્ત પુરુષે તો ચોખ્ખું જણાવ્યું હતું કે પ્રજાના મોટા ભાગની ઇચ્છા હોય તો કાયદો પણ એ મુજબનો જ થશે. કેટલીએ ઇચ્છા તો એવી હતી, પણ કાંઈ ના ગયા, કારણ કે માગણી 'કોમી' કરી હતી!

નવાઈની વાત છે કે કોમવાદની વાત જ્યારે નીકળે છે ત્યારે હિન્દુ—ભાજપ—જનસંઘ સામે નીકળે છે, મુસલમાન કે પછાત કોમ સામે નીકળતી નથી

કોમવાદમાં પછાતપણું ક્યાં સુધી?

મુસલમાનો કહે છે કે એમના શાસ્ત્ર, કુરાન પ્રમાણે તેઓ એક પત્ની કરે તેનો બાધ નથી, પણ ચાર કરે તેની છૂટ છે આ છૂટ ધર્મથી એમની બાહિમ છે અને આ બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્યમાં તે અબાધિત રહેવી જોઈએ એવી એમ એમનો આગ્રહ છે!

આપણે એક રાષ્ટ્ર કરવા માગીએ છીએ, જેમાં એકતા હોય, સરખા આદર્શો ને ભાવનાઓ હોય, કાયદાની નજરમાં સહુ સમાન હોય લગ્નની બાબતમાં આપણે એક પત્નીત્વને વાજબી ઠરાવી કાયદામાં સ્થાન આપ્યું છે પણ કોમના ધોરણે મુસલમાનોને એમાંથી બાકાત રાખ્યા છે આપણે નાગરિક 'કોમી' ધોરણનું નો ચૂંટણીમાં પણ 'કોમી' થવા દેવા જોઈએ ને!

પછાત કોમના માણસોને એ પદ ભાવી ગયું છે, એમાંથી છૂટવાનું ગમતું નથી, થાય પણ ક્યાંથી! આવું જ ઇતિહાસમાં ભાઈઓનું થયા જેવું છે સ્વાર્થ આપણો છે એમને જ પોતાનું હિત સમજાતું નથી અને લગ્ન જેવી બાબતમાં વિશેષ અધિકાર—જુદા હક મેળવવા આગ્રહ કરે છે પોતાને જ સામાન્ય હિંદી નાગરિકથી જુદા પાડવા માગતા હોય તેમને ભારતીય અન્યાય થવાનો જેની શી નવાઈ! એ સમજાતું નહિ જોઈએ શકતા હોય તો એ પાછા વળે એમને કોમવારીના ધોરણે રાખીને, ગાયની કતલ ગમાનને કે ચાર ચાર સ્ત્રીઓ કરીને તેઓ એટલા અલગ પડી જશે, અળખામણા થઈ જશે ને પછાત પડી જશે કે એમના ઉપર બીજી કોમોના અન્યાયો થતા લાગશે. ને ત્યારે એ લોક રાડ અને વેરી લેતા શીખશે ત્યારે એમનો વિરોધ પણ 'કોમી' ગણાશે ને નિંદાશે

કોણથી શરૂઆત લેવી જોઈએ?

ભાષાવાદ, કોમવાદ ને નાત જાત—એ ત્રણ વાર વાર વગોવાય છે, કોઈ એની વધારે ચર્ચા નથી મનમાં મહાનુભાવિ રાષ્ટ્રપતિ પણ શાન્ત રહે છે—

લોકોને જાગૃ બનાવે । પણ આવી વલણ હોવાથી આ નાપ લોકોને ઓળખવાનું કામ અઘરું પડતું છે

આ વગોવણું છે પાયા વિનાના નથી પણ એની પાછળ કોઈ થોડ ઉગાડવામાં આવે છે તેના હેતુ તો એ દૂષણો મિટાવવા કે સુધારવાનો નથી જોઈએ તો એવી હોય છે કે દેશનું ધ્યાન બીજા મુદ્દાઓ ઉપર ખેંચે તે જાતના એક એવું લોક વળગાડી આપવું કે ગામમાં અટવાયા કરે જનતાને આક્રમણો કોરના । તદ્દીક જ આ વગોવણાં-વલખાં ખપ લાગે છે એનાથી આપણું ટીકાવાન હેતુ જ નથી

ગતવાર આ ગોપ દૂષણોને માથે તપ એવો નાપજ વાનો છે ચમત્કારથી જ એના અનુભવના ચિહ્નો રાક થઈ ગયા છે મહારાષ્ટ્રે શિવાજીના સાહસના ત્યાં પાળી પૈસાદારોના જ વિચાર ચલવવાના હજુ તો ઉમળકા જ હેઠે ત્રીજ યોજનાના ગાળાની માટેની મુકરર રાખેલી રકમમાં કેરબાર નહિ કરવાનું આગ્રહપૂર્વક જણાવેલું ને મહારાષ્ટ્રની જનતે વશ થઈ નમતું મૂકેલું બંગાળમાં પાવું થતું જ આવ્યું છે કે દિવસે ને દિવસની ખુમારી પાતળી દેખાય ને ફિરંગી સામ્યવાદીઓની ઘોર કરવાની, એનું સ્વરૂપ ખુલ્લું થવાનું

એમાં આનો કે કોઈ દેવાનો અર્થ નથી રોગ ખોળવો હોય તો કેન્દ્ર નિષ્ક્રિયતાનો છે જ અત્તા ગોળીબારો કરી હિલચાલનું સમર્થન કરે ને પછી ઢીલી પડી જાય એની તાત્ત્વિક કેટલી મગીન છોઈ જડે તો આપણે વિચાર કરવાનો રહ્યો એકતા ટકાવી રાખે એવી કેન્દ્ર પાસે ગુંજાશની હોય ને કરામતી વખતે પણ દૂર ના જાણનાર એવો આપણે આવા રાખવાની ખરી ? આપણા ભિન્ન ને ચોક્કસ હવે રહ્યા છે ખરા ?

સુધારી લેવાય જાગી શકાય એવા અજ્ઞાની નાબૂદી માટેના પ્રયાસો વ્યર્થ છે

ગોળીબારનું સાધન વાજબી નથી

ગોળીબારની વાત આવી એટલે સ્વભાવો નજરે ચડે છે અને જમશેદપુર પછી બનારસના આદિવાસી પ્રદેશમાં થયેલા ગોળીબાર તરફ જોવું પડે છે બિહારના આદિવાસીઓ પણ એમાથી ટાળી ઉભર્યાં ।

એમનો એક રાજા હતો એ રાજાના ખાઈ બહુ તાકાત કેટલા વર્ષો એ રાજા લોકપ્રિય હતો એટલે તો લોકોને મહુ લાગ્યું મારો રાજા હોત ત્યુનની ટોળ અત્યારે હોત તો એના દેહ બનાવી દેવ કર નિર્માણનો ઉત્સવ હોત પ । આ શ્રીમંત મહારાજા ગુમ થયાને વાત કેટલાને ના ગમી ને તેમ એણે ભરાયા

જ્યારે નામીપણું થાય ત્યારે લોકોને ગજબ એ વાત જાણે આપણા અધિકારીઓ માટે હજુ નથી છે । એમણે એ નામીપાણી દૂર કરવા કશું ન કર્યું તેમ એમને ટોળાં મળતા ભેગા પણ કશું ના કર્યું એ ક્યારે ટોળાં મોટાં બને કારણે એને તેમાંને ચડે—એની ખાતે ગાળ બોલાઈ અને પછી તક મળતાં એમને ગોળી બાર કર્યો ।

હવે આ ગોળીબારના બચાવ થવાના ગયા જ છે એટલે એમ કે હવે પાછા ગોળીબાર જ થશે પોતાની ની ઇચ્છા કે લોકોની લાગણી ક્યારે ધુમાતી છે આ દેશ લોકોના જેને આ લોકનાયક ચાલે છે એ માનો કે આપણે હવે સુધારતા કેરવા જશું ?

હોય કોઈ વાર લોકોની માન્યતા ભુલાવેલી હોય પણ એને સુધારવાની જરૂર ખરી કે એને દબાવી દેવાનું જ આપણું કામ છે ? શું ગોળીબાર એમ જ સાધન બની રહ્યું છે ? બીજા ઉપાય શૂરતા થી કે કરવા જ નથી ?

આ આદિવાસીઓને કોઈએ ભડકાવ્યા હશે ઉશ્કેર્યા હોય કાઈ પક્ષના કે કોઈ વાદના તેઓ ભોગ બન્યા હોય એમ તો હજુ સમજાયું નથી મજૂરોને ગામ ના વડે પ્રત્યાઘાત પાડે છે ને બોલ્યા વગર જાય છે એવું પણ ત્યાં ક્યાંથી હોય ? અને તેમ છતાં—

અંગ્રેજ સરકારે આનું જ કર્યું હોત તો ત્યારે આ દેશના આગેવાનો પ્રધાન ક્રમનો પત્ર લઈ પહોંચી ઓ !! રેવડી દાણાં નાણું કરી મૂકત હવે આજે એવો જમાનો છે કે એમના વતી સહાનુભૂતિના બે બોલ પણ કોઈ ની નહિ શકે ન રહ્યું કે બાળના

પ્રદેશમા મહારાજા હિન્દુ હતા એટલે હિન્દુ હોવાનું એમને અભિમાન રાખ્યુ હતું।

'નવા રજવાડા' ઉપર અંકુશ જોઈએ

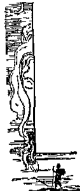
જૂના મહારાજાઓ ગયા તેમ અત્યારના એક વર્ગે રાણો એટલે અંગ્રેજ વીર કરીએ નાખ્યું ગાદ આમુક ખડક ઉપર ઘસાતા માંડે ત્યારે એને જમીનદેસ્ત કરી જ મૂકે. એમ તો એમ પણ રાજાઓ કોઈ એક જાત ખતમ થાય અને બીજી ઊગી નીકળે ત્યારે આપણે વિચારવાનું-વિમાસવાનું રહ્યું આજે દેશમાં ઘણા નવા રજવાડાં સ્થપાયા છે ને એના અનેક ગાદીઓ દેશમા મહાલે છે એમને ઘણી સત્તાઓ છે ને ઘણા હોદ્દે છે તે ભલે રહ્યા પણ એમની કોઈ હદ નથી કોઈ રુકાવટ નથી એમના ખરીદ-ખરચ સુમાર વિનાના છે, ને એમાંનુ ઉપાડેલી કામગીરી અધૂરી, દેશથી લાખોમાં ખપત્યાર જેવી જણાય તો યે પૈસો નવાબી ઊંની ખાય લાગ વાની નથી

નેહરુ જેને આ જમાનાના નવાં તીર્થધામો ગણાવે છે ત્યાં આવા રજવાડાની શરૂ થઈ છે એક નવી લાખ રૂપરાથી જોરદાર મનલમી શોખ ઉભાપી ને રૂપિયાના નવાબી આવો જનતથી ઊતરી રહી છે એમની સંખ્યા હજારોની છે, ત્યા વિચારક એક પ્રસ્તાવના મહારાજાનો છેડ ઊડે તેથી વિસાતનો।

'જાહેર' ક્ષેત્ર—પબ્લીક સેક્ટરને જરા આઘુ રાખી આપણા લોકપ્રિય પ્રધાનમંડળો તરફ જોઈએ તો તે હેન્સીકવાર હુન્ય ભરાઈ આવે છે અગર હિંમત હોય તો પછીથી એ બંને આપણી સરકાર એન્વાર વિનંતિ કરે તો જણાશે કે એમાંથી કેટલાના ખાતામાં નાણા રોકાયેલા પડ્યા છે। એ નાણાનો ઉપયોગ સાધુશાહીમા ધૂમ થાય છે નહિ કે જોઈતી નીતિએ અન્નના બજારોમા છૂટથી વેચાય છે આ પણ ત્રાસોની વાત છે પણ એમ તો કોઈવાર સરકાર એમની બધી વાત બહાર આવે

અને કેમ ધાર્યું નહિ બનતાં? આવતી ચૂંટણીઓ તો કોંગ્રેસને સોંપી આપેલી જ છે પણ તે પછી જે નવી સત્તા મળશે તેની ખુમારી અને લોકો નારાજી પામ થશે તેમનો રોષ એ બંને વચ્ચે જે ટક્કર લાગશે ત્યારે નેહરુ પણ થાકી જશે અને ત્યારે નેહરુ આ દેશના મહી સારાયે વિષમ થઈ ગયા હશે આપણા કોંગ્રેસના સ્વયંસેવક ભાઈઓ એમની એમ ગાંધુ સ્વધને સોંપી ફરજ બજાવતા હશે એ દિવસ હવે દૂર નથી ૧૯૬૨ના ઓગષ્ટમાં થનારા ને એની ઓછાણીઓ કેવી છે તે વળી આવતા અંકે તપાસી જોઈશું

के लोईबे मोर कार्य, कहे सन्ध्या रवि,
शुनिया जगत रहे निरुत्तर छवि।
माटिर प्रदीप छिलो से कहिलो स्वामी,
आमार जेटकु साध्य कोरिबो ता आमि '

रवीन्द्रनाथ ठाकुर

'ઉપાડી કોણ આ લેશે કાર્ય મારું?' પૂછે રવિ
સંધ્યા ટાણે સુણી પ્રશ્ન રહે જગ નિરુત્તર
માટીનો દીવડો નાનો હતો, તેણે કહ્યું 'પ્રભો!
મારાથી જે હશે સાધ્ય તે સૌ કરી છૂટીશ હું'

એંસી વર્ષનું આયુષ્ય જીવન સાથે ઝઝૂમવામાં જ ગાળ્યું તેવા મહા-માનવ

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

સારાયે ભારતે અને વિશ્વના અન્ય દેશોએ આ વર્ષની છઠ્ઠી મેએ આવતી કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની જન્મશતાબ્દિ નિમિત્તે ૧૯૬૧નું આખું વર્ષ કવિવરની જન્મશતાબ્દિનું વર્ષ મનાવ્યું છે વિશ્વમાં જેમની કીર્તિ વ્યાપ્ત છે એવા એ મહામાનવને અંજલિ આપવામાં 'ઊર્મિ નવરચના' સાથ પૂરાવે છે કવિવરના જીવનને આવરી લેતો આ લેખ ૧૯૬૧ના ૭–૮ ઓગસ્ટે કલકત્તાના જાણીતા અંગ્રેજી દૈનિક હિન્દુસ્તાન સ્ટાન્ડર્ડે ખાસ પ્રગટ કરેલ અંકમાં આપેલ કવિની વિસ્તૃત જીવની ઉપરથી અને અન્ય અધિકૃત અંગ્રેજી પુસ્તકોને આધારે તૈયાર કર્યો છે

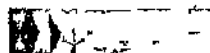
રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના અવસાનથી આપણે કેવળ આ યુગના મહાકવિ જ નથી ગુમાવ્યા પણ એ આપણા માનવતાપ્રેમી અને રાષ્ટ્રપ્રેમીને ગુમાવ્યા છે એવી એક પણ જાહેર બાબતે નહોતી કે એમના પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વથી અંકિત રહી હોય શ્રીનિકેતન અને શાંતિનિકેતનથી તેમણે આ પાયાને અને આખા વિશ્વને દાખવ્યા સંસ્કારો છે આ શબ્દો એક એવા મહામાનવના મૃત્યુ વેળા ગાંધીજીએ ઉચ્ચાર્યા હતા કે જેની જોડ વિશ્વમાં નથી

સને ૧૮૬૧ના મે માસની છઠ્ઠી તારીખે પરોઢિયે સાડા વાગ્યે રવીન્દ્રનાથનો કલકત્તામાં જન્મ થયો હતો (ટાગોર શબ્દ અંગ્રેજોએ કરેલો અપભ્રંશ રૂપ છે) કુટુંબનું નિવાસ સ્થાન જોડાસાંકો માન નંબર ૬ દ્વારકાનાથ ઠાકુર લેન પર આવેલું છે એ જ તેમનું જન્મસ્થાન અને ત્યાં જ સને ૧૯૪૧ની છઠ્ઠી ઓગસ્ટે બપોરે બાર વાગ્યે તેમણે દેહ છોડ્યો એમનું બાળપણ વીત્યું આ મકાનના એક ભાગમાંથી ઘણા ખરા ભાગ અહીં જ વીત્યો દ્વારકાનાથ ઠાકુર જેવી નામાંકિત વ્યક્તિ હતા તેમના જ નામથી કોઈ સ્ટ્રીટ દ્વારકાનાથ ઠાકુર લેન એ નામ આપવામાં આવ્યું

પિતા દેવેન્દ્રનાથ અને માતા શારદાદેવીના ૧૪ સંતાનો પૈકી ચૌદમા સંતાન તરીકે રવીન્દ્રનાથનો જન્મ થયો હતો દ્વારકાનાથ યથાર્થ રીતે જ રાજકુમાર ગણાતા પરંતુ આ માનવ વ્યક્તિના પુત્ર દેવેન્દ્રનાથ બાબા તરીકે જાણીતા હતા—બ્રહ્મોસમાજ ઈશ્વર પરિવર્તન એક પાન વાચનમાં આવતાં તેમની લાગણી જાગી તેમણે ઈશ્વર સંબંધમાં જ લાગણી ગાળી

આ પ્રકારે વૈભવ અને ધાર્મિક સંસ્કારો વચ્ચે રવીન્દ્રનાથનો ઉછેર થયો બાળપણ શાળાના અભ્યાસને બદલે ઘેર શિક્ષકો રાખીને ભણાવવામાં વધારે વીત્યું પિતાની દેખરેખ અને તાલીમનો લાભ તેમને ઠીક ઠીક મળ્યો માત્ર વર્ષની વયે કવિતા રચવાનું શરૂ કર્યું હતું

ઓગણીસમી સદીના વીસ વર્ષના ઉંમરથી તેઓ પિતા સાથે એ જ જમીન પર આવ્યા વિશ્વભારતી શાંતિનિકેતન છે પહેલી વાર પિતા સાથે એ ભૂમિ ઉપર ગયા ત્યારે રવીન્દ્રનાથ બાર વર્ષના હતા અગિયાર વર્ષની ઉંમરે જનોઈ બાદ કલકત્તા ગયા ત્યાં પિતા સાથે ઉત્તર ભારતની યાત્રાએ નીકળ્યા એ સમય દરમ્યાન આર મહિના હિમાલયમાં

વેદાન્તની પાઠે સ્થા એ દરમિયાન પિતા પાસેથી સંસ્કૃત વ્યાકરણ અંગ્રેજી અને ખગોળશાસ્ત્રનું સાદું એવું જ્ઞાન મળ્યું.

તેર વરસની વયે એ કલકત્તાની સેન્ટ ઝેવિયર્સ સ્કૂલમાં દાખલ થયા અને ખીજે જ વરસે માતા શારદાદેવીનું અવસાન થયું એ જ અરસામાં તેમની પ્રથમ કવિતા ‘અભિલાષા’ તત્ત્વબોધિની પત્રિકામાં પ્રસિદ્ધ થઈ. આજે જેમના જ સાહિત્યિક વિશ્વસરમાં ઊભરાઈ રહ્યા છે ત્યારે મોરફોના શતાબ્દિ મહોત્સવ નિમિત્તે યોજિત રજિસ્ટ્રાર ઓમની ટેગ ઇનિંગ્સે આ મહાન ભારતીય કવિને અંજલિ આપતાં કહ્યું કે

ઘણાં રાષ્ટ્રને તેના પોતાના લેખકો—જાગીના પ્રખ્યાત, પ્રતિભાશાળી લેખકો હોય છે પરંતુ બધા લેખકો ખરેખર મહાન હોતા નથી. જેમણે માનવજાતને નવા વિચારો અને નવી ભાવનાઓથી સમૃદ્ધ કરી છે, જેમણે અંતરાત્મામાં રહેલી મહાનતાને જગાડી છે અને સુખી જીવનનો રાહ ચીંધ્યો છે તેઓ જ મહાન છે. રવીન્દ્રનાથ એ પ્રકારના માનવી હતા. તેમણે ભાવિ પેઢીઓને પોતાના સ્વપ્નને આગળ ધપાવવાનો અનુરોધ કર્યો હતો.”—કવિવરનું આ ભાવિ એમની કિશોરાવસ્થામાં જ જાણે સરજાઈ ગયું હતું.

એ પછી વિચારનું મેઘ બનાવીને પત્રમાં ઊતાર્યું અને એ જ વખતે બનફૂલ નામનું આઠ ખંડમાં વહેંચાયેલું દીર્ઘ કાવ્ય પણ રચ્યું જે ૧૮૭૫માં ‘જ્ઞાનાંકુર’ નામના માસિકમાં પ્રગટ થયું. એ જ અરસામાં ‘ભાનુસિંહ ઠાકુર’ના ઉપનામથી વૈષ્ણવી પદોની રચનાઓ પણ તેમણે પ્રગટ કરવી. ૧૮૭૬માં બીજી વાર પિતા સાથે હિમાલયના પ્રવાસે ગયા.

ત્યાંથી પાછા ફરવામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે અભિનેતા તરીકે નાટકમાં ઊતરવાનું શરૂ કર્યું. તેમના મોટા ભાઈ સત્યેન્દ્રનાથ ઠાકુર અમદાવાદમાં ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ હતા. તમને ત્યાં ૧૮૭૮માં અંગ્રેજી ભણવા આવ્યા. શાહીબાગમાં શાહજાદાએ બંધાવેલ મહેલમાં એ જજનું નિવાસસ્થાન હતું. સાબરમતીના નીર એ મહેલને

અડીને વહે છે. એ મહેલમાં કિશોર રવીન્દ્રનાથ રહેતા. આંખો ફરી મહેલના છેક ઉપરના માળની ઓરડીમાં રહીને સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી પુસ્તકો ઉથલાવતા. ચાંદની રાતે મહેલની અગાસીમાં આંટા મારતા અને કેટલીય રાતો એ જ અગાશીમાં સૂઈ રહેતા. રવીન્દ્ર સંગીતની શરૂઆત પણ અમદાવાદના મહેલની અગાશીએ થઈ છે. બંગાળી સંગીતનો સ્વર સૌ પ્રથમ પહેલો રવીન્દ્રનાથે ગુજરાતની સાબરમતીના તીરે નોંધ્યો. નરસિંહરાવે તેમની ડાયરીમાં પણ નોંધી છે. અહીં જ રવીન્દ્રનાથે વાર્તા રચવી પણ શરૂ કરી. આ રીતે અમદાવાદનું તેમના જીવનમાં મહત્ત્વ નોંધી જાતે જ પોતાની આત્મકથામાં સ્વીકારે છે.

આમ થોડાક જ માસના અમદાવાદના નિવાસ પછી એ જ વર્ષના સપ્ટેમ્બરમાં તેમના એ ભાઈ સાથે તે ઇંગ્લેન્ડ ગયા. સત્તર વરસની વયે ઇંગ્લેન્ડ જતાં પહેલાં તેમનું પ્રથમ કાવ્ય-પુસ્તક ‘કવિ કાહિની’ પ્રગટ થયું. બ્રાઇટનની સ્કૂલમાં દાખલ થયા. ત્યાંથી થોડા જ વખતમાં તેમને લંડનમાં યુનિવર્સિટી કૉલેજમાં મૂકવામાં આવ્યા. ત્યાં અંગ્રેજી સાહિત્ય અને સંગીત શીખ્યા. મ્યુઝિયમની એમણે અવારનવાર મુલાકાત લીધી. ગ્લેડસ્ટન અને બ્રાઇટની સાંભળવા માટે હાઉસ ઑફ કૉમન્સમાં પણ જઈ આવ્યા. અહીં રહીને જ એમણે ‘ભગ્ન તરી’ કવિતા અને યુરોપના પ્રવાસપત્રો લખ્યા.

૧૮૮૦માં ભારતમાં આવ્યા પછી ‘વાલ્મિકી પ્રતિભા’ અને ‘કાલમૃગયા’ એ બે નાટકો રચ્યાં. વાલ્મિકી તરીકે પહેલ નાટકમાં અને અંધ ઋષિ તરીકે બીજા નાટકમાં તેમણે અભિનય કર્યું. આ નાટક જોનારાઓ પૈકીના તેમના નિકટના સ્નેહી જ ભવ્યાનું એ જોનાર પ્રેક્ષકોમાં બંકિમચંદ્ર ચેટરજી પણ હતા. તે પછી પ્રથમ જાહેરમાં બોલવાનો પ્રસંગ કલકત્તા મેડિકલ કૉલેજના લેક્ચર થિયેટરમાં આવ્યો.

૧૮૮૧ના મે માસમાં કાયદાના અભ્યાસ માટે ફરી ઇંગ્લેન્ડ જવાનું નક્કી થયું પણ એ વિચાર ફરી

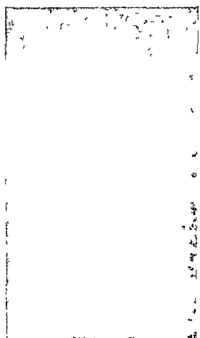

જવાથી મહાસભીજ પાછા ફરીને મસૂરીમા પિતાની પાસે ગયા થોડા સમય માટે અમદાવાદમા બીજા ભાઈ સત્યેન્દ્રનાથ સાથે ત્યા થોડા વખત માટે કવિતા અને સંગીતની આરાધના માટે રહ્યા તે પછી પિતા સાથે કલકત્તા રહેવા ગયા બંગાળી સાહિત્યની એકેડમી સ્થાપવામા આગળ પડતો ભાગ લીધો ૧૮૮૪ના થોડા વખત ફરવાનું થયું આ ત્યા ... ... અને ... ... રચના આ આરંભમા થઈ

... કલકત્તા ... પછી તેમનુ લગ્ન ... ...) સાથે થયુ ૧૮૮૩ના ડિસેમ્બરની એ ૯ની તારીખ હતી બીજા વરસ આદિ બ્રાહ્મો સમાજના મંત્રી તરીકે તે નીમાયા ... ... અને ... ... ૧૮૮૫મા ... માસિક તેઓ એ પણ તેમા તમામ ... ... નવલકથા મુકુટ નામનુ નાટક અને ... ... લખ્યા

૧૮૮૬મા તેમને પિતાની માંદગીમા ચાકરી કરવા તે મુંબઈ જઈને ... રહ્યા એમની પહેલી પુત્રી બેલાનો જન્મ એ જ વર્ષે થયો ડિસેમ્બરમા કલકત્તામા ભરાતા બીજા ... ... અધિવેશન માટે જ રચેલુ ગીત એમના જ ... ગાઈને અધિવેશનનો પ્રારંભ થયો એ જ અરસામા ... ... તેમણે ... ... ૧૮૮૭મા પહેલી ... ... કવિતાઓ રચી

૧૮૮૮ની ૨૭મી નવેમ્બરે તેમને પહેલા પુત્ર રથીન્દ્રનાથનો જન્મ થયો ૧૮૯૦મા ... ... થી ... ... મુંબઈને કિનારે ઊતર્યા અને શાંતિનિકેતનની જાગીર ... ... તમને કહેવામા આવે ... ... તમારો ... ... કવિવરે એક પત્રમા લખેલુ ...

[... રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર ... ... વર્ષે

... ... એમની ... ... તેમની ... ...

... ... એમના ... ...

તેનો સંગ્રહ 'સોનાર તરી' ૧૮૯૧માં પ્રગટ થયો હિંદુ સમાજ વિષે કેટલાય વિદ્વાનો સાથે લેખો દ્વારા ચર્ચા કરી બંધુતા અને મજૂરો વિષે ઠીક ઠીક લખ્યુ ૧૮૯૨માં એમની મશહૂર વાર્તા કાબુલીવાલા 'સાધના'માં પ્રસિદ્ધ થઈ આ વખતે કટક પુરી અને ભુવનેશ્વર પણ જઈ આવ્યા ત્યાંથી કલ્પના જઈને ચિત્ર ઉપર હાથ અજમાવ્યો પણ એમાં ફાવટ નહિ આવવાથી પાછા કવિતા તરફ વળ્યા 'વિદાય અભિશાપ' આ અરસામાં રચાઈ

રાજકારણને લગતો પહેલો નિબંધ 'અંગ્રેજ-ઓ-ભારતવાસી' ૧૮૯૩માં બંકિમ બાબુના પ્રમુખપદે એક જાહેર સભામાં વાંચ્યો ને પછી રાજકારણને સ્પર્શતા લેખો પણ લખેલા ૧૮૯૪માં 'ભિખારી ફીરાઓ મોરે' નામની જાણીતી કવિતા લખી અને કાવ્યમય સીધી સાદી જિંદગીમાંથી વાસ્તવિક અને ધર્મભાવવાળી માનવ જાતની સેવાવાળી જિંદગી પસંદ કરી એપ્રિલમાં બંકિમ બાબુના અવસાનની શોકસભામાં તેમણે ખાસ કલકત્તા આવીને એ મહાન સાહિત્યકારને બિરદાવતી ભવ્ય અંજલિ આપી એ પછી એ બંગીય સાહિત્ય પરિષદના ઉપપ્રમુખ ચૂંટાયા અને 'સાધના'ના તંત્રીની જવાબદારી સ્વીકારી આ વખતે દ્વિજેન્દ્રલાલ રોયને તેમણે સાહિત્ય જગતને ઓળખાવ્યા નવેમ્બર માસમાં સૌથી નાનો પુત્ર શમીન્દ્રનાથ જન્મ્યો

૧૮૯૫ના નવેમ્બરમાં સાધના બંધ થયું એટલે તે ધંધામાં પડ્યા અને સ્વદેશી કાપડની દુકાન અને શણની મીલમાં ભાગીદારી શરૂ કરી ૧૮૯૬માં ઓરીસા જઈ આવ્યા ત્યાંથી કલકત્તા થઈને એમની માનીતી પદ્મા નદીને તીરે આવ્યા ૧૮૯૭માં બંગાળ પ્રાંતીય પરિષદ નતોરમાં ભરાઈ તેમાં હાજરી આપી અને પરિષદનો બધો વહીવટ બંગાળીમાં ચલાવવા એમણે આગ્રહ રાખ્યો

આ જ અરસામાં લોકમાન્ય તિલકનો ઐતિહાસિક ખટલો ચાલ્યો અને રવિબાબુએ સરકારી પ્રત્યાઘાતી નીતિની ઝાટકણી કાઢી તિલક કેસ માટે જાતે ફાળો ઉઘરાવવા નીકળ્યા

૧૮૯૮માં ઢાકામાં ભરાયેલી બંગ પ્રાંતીય પરિષદમાં બંગાળના ભાગલા પાડવાની સરકારી નીતિ તેમણે વખોડી કાઢી

૧૯૦૧નું વર્ષ તેમના જીવનનું મહત્ત્વનું વર્ષ ગણાય હંમેશ માટે સહકુટુંબ શાંતિનિકેતન રહેવા ગયા અને પિતાની સંમતિથી બોલપુરમાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શરૂ કર્યો ભારતીય આશ્રમ પદ્ધતિથી ચાલતી આ શાળાના એ જાતે શિક્ષક બન્યા અને રમતગમતમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ ભાગ લીધો એ વખતે તેમના જીવનમાં મહત્ત્વની આર્થિક મુશ્કેલી આવી પુરીમાં દરિયાકિનારે નવું જ બંધાવેલું મકાન વેચી દેવું પડ્યું, પોતાની કિંમતી લાયબ્રેરી પણ વેચવી પડી અને એમના પત્નીએ રાજીખુશીથી બધું ઝવેરાત આપી ઘરેણાં પણ દેવું પૂરું કરવા કાઢી આપ્યાં

આ વખતે રાજ્યના કામ ઉપરાંત શાંતિનિકેતનના તંત્રી તરીકેની ફરજ પણ એ બજાવતા ૧૯૦૨માં એમના પત્નીની ગંભીર માંદગીને કારણે કલકત્તા જવું પડ્યું જ્યાં ૨૩મી નવેમ્બરે મૃણાલિનીદેવીનું અવસાન થયું ૧૫ વર્ષના રથીન્દ્રને ૧૦ વર્ષની મીરાને અને આઠ વર્ષના શમીન્દ્રને લઈને કવિ શાંતિનિકેતન આવી પહોંચ્યા ત્યાં આવીને 'સ્મરણ'નાં સૉનેટો લખ્યાં જેમાં તેમના સદ્‌ગત પત્નીને અંજલિ આપેલ છે ૧૯૦૫માં મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથનું ૮૭ વર્ષની વયે અવસાન થયું

સ્વદેશીની ચળવળ આ અરસામાં દેશવ્યાપી બની હતી અને એમાં અગ્રણી મોખરે હતું રવીન્દ્રનાથ પણ એ ચળવળને પૂરો વેગ આપવામાં રોકાયા હતા પણ આ બધી જાહેર પ્રવૃત્તિઓ અને ફરજો વચ્ચે એમના કુટુંબને ભૂલ્યા નહોતા ૧૯૦૬માં એમના મોટા પુત્ર રથીન્દ્રને ખેતીવાડીના અભ્યાસ માટે અમેરિકા મોકલ્યો ૧૯૦૭માં સૌથી નાની પુત્રી મીરાને નગેન્દ્રનાથ ગાંગુલી સાથે પરણાવી અને જમાઈને પણ ખેતીવાડીના અભ્યાસ માટે અમેરિકા મોકલ્યો નવેમ્બરમાં એમનો સૌથી નાનો પુત્ર શમીન્દ્ર મોંઘીરમાં કૉલેરાથી મૃત્યુ પામ્યો આ અરસામાં જ 'ગોરા' નામની એમની જાણીતી નવલકથા પ્રવાસીમાં હપ્તે હપ્તે

આવતી હતી. આ જ વરસે સુરતમાં મહાસભાનું અધિવેશન ભરાયું ત્યારે ગામડે ગામડે ફરીને રચનાત્મક કાર્ય માટે બધાને સમજાવ્યા. હિંદુ મુસ્લીમ એકતાનો પણ પ્રચાર કર્યો.

૧૯૦૮માં 'ગીતાંજલિ'ની રચનાઓ માટે ગોઠવાઈ રોકાયા અને એ જ વર્ષના નવેમ્બરમાં રથીન્દ્ર અમેરિકાથી ત્રણ વર્ષે પાછો ફર્યો ને એને લેવા માટે કલકત્તા ગયા. ત્યાંથી પોતાની જાગીરના પ્રવાસ માટે હોડી પ્રવાસે રથીન્દ્રનાથને લઈને નીકળ્યા. ૧૯૧૦ના જાન્યુઆરીમાં ઠાકુર કુટુંબની એક વિધવા કન્યા સાથે રથીન્દ્રનાથના લગ્ન કર્યાં અને 'ગોરા' રથીન્દ્રનાથને અર્પણ કરી. ૧૯૧૧માં કવિવરની પચાસમી વર્ષગાંઠની ભારે ધામધૂમથી શાન્તિનિકેતનમાં ઉજવણી કરવામાં આવી.

૧૯૧૨ની ૨૮મી જાન્યુઆરીએ બંગીય સાહિત્ય પરિષદે પચાસ વર્ષ પૂરાં કરવા માટે કલકત્તામાં રવીન્દ્રનાથને અભિનંદન આપ્યાં. આ તેમના જીવનનો સુવર્ણકાળ હતો છતાં જાણે કોઈ જાણતા કે તે હરસના રોગથી બહુ પીડાતા. મિત્રોએ તેમને ઈલાજ માટે યુરોપ જવા આગ્રહ કર્યો પણ ચોક્કસ વખતે તો એ ખૂબ મોટી માંદગીમાં પટકાયા એટલે પરદેશ જવાનું મુલતવી રાખવું પડ્યું. આ માંદગીમાં જ ગીતાંજલિનો લગભગ તેમણે અંગ્રેજી ભાષાંતર કર્યું. ૨૭મીએ રવીન્દ્રનાથ યુરોપ ગયા. આ પહેલાં બે વાર યુરોપ જઈ આવેલા પણ આ વખતે યુરોપ જવા જુદા હતા. ત્યારે તે પશ્ચિમમાં પૂર્વને ઠીક રીતે રજૂ કરવા જતા હતા.

૧૬મી જૂને એ લંડન પહોંચ્યા. રોધેન્સ્ટાઈનના મકાનની બાજુમાં હેમ્પસ્ટેડ હીથમાં એ રહેવા લાગ્યા. મેટ્રોપોલીટનમાં યેટ્સ મેન્સફિલ્ડ વગેરે સાથે મૈત્રી થઈ. લિબરલ નેતા નેવીસન સાથે પણ ઓળખાણ થઈ. બીજા પણ કેટલાક સાહિત્યકારો જેવા કે વેલ્સ, હાર્ડી, ડિકિન્સન અને બર્નાર્ડ શો સાથે પણ ઓળખાણ થઈ. આ વખતે જ એન્ડ્રુઝ તેમને મળ્યા. ત્યાં બધા રવીન્દ્રનાથની કાવ્યપ્રતિભા ઉપર ફીદા થઈ ગયા.

એમાંય યેટ્સ તો તેમનાં કાવ્યો ઉપર ફીદા જ થઈ ગયેલ. ગીતાંજલિની હસ્તપ્રત એણે કેટલાય દિવસ સુધી પોતાની સાથે રાખી. એ ગીતાંજલિની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે આ અનુવાદનાં કાગળિયાં મેં મુસાફરીમાં સાથે રાખેલાં અને રેલગાડીમાંય હું વાંચતો, હોટલ કે બસમાં વાંચતાં હું ત્યારે જ વાંચતાં બંધ રહેતો કે જ્યારે કોઈ અજાણ્યું એના પર મુગ્ધ બનેલી મારી હાલત પારખી જતું. ઈંગ્લેન્ડના સાહિત્યકારો અને સાહિત્યપ્રેમીઓને રવીન્દ્રનાથની ઓળખાણ કરાવવા જુલાઈની ૧૦મી તારીખે યેટ્સે તેમને જમાડવાનો એક સમારંભ ગોઠવ્યો. એ સભામાં કવિએ કહ્યું કે પૂર્વ એ પૂર્વ છે અને પશ્ચિમ એ પશ્ચિમ છે પણ બન્ને મૈત્રી અને શાંતિ માટે મળશે. આ જ અરસામાં મહાન વિવેચક સ્ટોપફોર્ડ બ્રુકે ગીતાંજલિની ટાઈપ કરેલી નકલ વાંચી અને રવીન્દ્રનાથને જમવા નિમંત્ર્યા. એ વખતનો તેમનો પત્ર નોંધપાત્ર હતો. તેમાં બ્રુકે લખેલું કે મેં કાવ્યો પાછાં મોકલ્યાં છે. એ વાંચીને હું ખૂબ ખુશ ખુશ થઈ ગયો છું. એમાં જે પ્રેમ, સૌંદર્ય ભર્યું છે, એને જે આનંદ મને આપ્યો છે તે હું વર્ણવી શકું તે કરતાંય વધુ છે.

તેમના વિદેશવાસમાંય તેમનું વહાલું શાન્તિનિકેતન હજી ભૂલી શક્યા નહોતા. ઓક્ટોબરની શરૂઆતમાં લંડનથી ન્યૂયોર્ક રવીન્દ્રનાથ પહોંચ્યા. એ વખતે ગીતાંજલિ છપાણી હતી. નવી દુનિયા જોવાને એ ઉત્સુક હતા. આતુર હતા કે ગીતાંજલિની નકલની રાહ જોવાય રોકાયા નહિ. અમેરિકા પહોંચીને ઈલીનોઈસ ગયા. ત્યાં એમનો પુત્ર રથીન્દ્રનાથ ભણતો હતો. ત્યાંની યુનિવર્સિટીના અધ્યાપકોને પત્ર લખાવીને ઓળખતા હતા. ત્યાં પહોંચ્યા પછી ત્રીજે અઠવાડિયે ત્યાંની યુનિટેરિયન ક્લબમાં તેમણે ઉપનિષદો વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું. બધા અધ્યાપકો એનાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા. શિકાગો યુનિવર્સિટીના નિમંત્રણથી ૧૯૧૩ના જાન્યુઆરીમાં આ રીતે ત્યાર પછી તે શિકાગો વ્યાખ્યાન આપવા ગયા.

'પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિના આદર્શો' વિષે તેમણે પ્રવચન આપ્યું. બોસ્ટન અને હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં ફરીને ન્યૂ યોર્ક થઈને એપ્રિલના પ્રથમ અઠવાડિયામાં ઇંગ્લંડ ગયા. આ અરસામાં એન્ડ્રુઝ શાંતિનિકેતનમાં અધ્યાપક તરીકે જોડાયા હતા. રવીન્દ્રનાથની ગીતાંજલિ દરેક અંગ્રેજ વાંચી રહ્યો હતો અને આ રીતે રવીન્દ્રનાથ એ ટૂંકા ગાળામાં ખૂબ ખ્યાત બની ગયા હતા.

જૂનના અંતમાં લંડનના ઉવેસ નર્સિંગ હોમમાં તે ઓપરેશન માટે દાખલ થયા અને ત્યાં એક મહિનો રહ્યા. ૪થી ઓક્ટોબરે મુંબઈ ઊતરીને શાંતિનિકેતન પહોંચ્યા. પૂજાની રજાઓ પછી નિશાળ તાજી જ ખૂલી હતી. ૧૫મી નવેમ્બરે ગામના જંગલમાં પ્રવાસ માટે જતા હતા ત્યારે ગીતાંજલિને મળેલા નોબેલ પારિતોષિક વિષે સમાચાર તેમણે સાંભળ્યા. આખા એશિયામાંથી આ પારિતોષિક મેળવનાર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પ્રથમ હતા.

ડિસેમ્બરમાં કવિવરે એક અનોખું પગલું ભર્યું. અત્યાર સુધી શાન્તિનિકેતનમાં હિંદુ સિવાય કોઈને પ્રવેશ નહોતો મળતો. આવો ધર્મભેદ અને જાતિભેદ સાવ ભૂંસીને દરેક માટે શાન્તિનિકેતનનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં.

૧૯૧૫ના માર્ચની ૬ઠ્ઠીએ ગાંધીજી શાંતિનિકેતનની મુલાકાતે ગયા ત્યારથી દર વર્ષે ૧૦મી માર્ચનો દિવસ ગાંધીદિન તરીકે આજે પણ ઊજવાય છે.

૧૯૧૫ના જૂનમાં તેમને નાઈટનો ઇલ્કાબ મળ્યો.

૧૯૧૬ના મેની ૩જી તારીખે રંગૂન થઈને જાપાનના પ્રવાસે કવિવર, એન્ડ્રુઝ, પીઅર્સન અને મુકુલ દે સાથે ઊપડ્યા. જાપાનમાં કોબેમાં શ્રી મોરારજીભાઈ નામના ગુર્જર વેપારીના એ મહેમાન હતા. જાપાનમાં ત્રણ મહિના રહ્યા. ત્યાંથી અમેરિકા જઈને હવાઈ ટાપુઓ ઉપર થઈને જાપાન ગયા અને ત્યાંથી ૧૯૧૭ના માર્ચમાં કલકત્તા પહોંચ્યા. રાજકારણમાંથી એ લગભગ નિવૃત્ત થઈ ગયા હતા છતાં દેશમાં કેટલાય નેતાઓ કારાવાસમાં હતા એ તેમનાથી અસહ્ય થઈ પડ્યું. સ્વદેશપ્રેમના કેટલાક લેખો એ વખતે લખ્યા.

૧૯૧૮માં ડિસેમ્બરની બાવીસમીએ વિશ્વભારતીની સ્થાપના કરી પણ એ વખતે રાજકારણે જુદો જ પલટો લીધો. કાન અધિરા રહીને આ બધું નિહાળી રહ્યા હતા. ૧૯૧૯ના મેમાં તેમણે નાઈટનો ખિતાબ સરકારને પાછો સોંપ્યો. ૧૯૨૦માં પશ્ચિમ ભારતના પ્રવાસે એન્ડ્રુઝ અને ક્ષિતિમોહન સેન સાથે નીકળ્યા ત્યારે ગાંધીજીના આમંત્રણથી સાબરમતીના આશ્રમમાં એક રાત રોકાયા અને સવારની પ્રાર્થનાનું સંચાલન કર્યું. ગુજરાતમાં એ વખતે તેમણે અમદાવાદ ઉપરાંત ભાવનગર, વડોદરા અને સુરતની પણ મુલાકાત લીધી.

શાંતિનિકેતનના આશ્રમની મુલાકાતે ગાંધીજી અને કસ્તુરબા

૧૯૨૦ના મેની ૧૧મીએ કવિ તેમના પાંચમા વિદેશ-પ્રવાસ માટે ઊપડ્યા. લંડનમાં નાઈ-

રના છોડેલા બિતાબને લીધે ત્યાંના લોકોના પડેલા ન્હેટથો તેમના પ્રત્યેનો આદર ન જ્યો. પણ સાક્લિન-સ્મિથગે તેમને એટલા જ ઉમળકાથી નવાજ્યા ત્યાંથી અમેરિકા ગયા અને હેલન કેલરને મળ્યા. તેની પાસે ગાતો અને કાવ્યો ગાયા. હેલન તેમના હોઠ અને ગરદન ઉપર હાથ ફેરવીને એ ગીતો સાંભળ્યા ! (પાને અંધ અને બહેરા હોવાને લીધે) આ અરસામાં ઇન્ડિયા લીગ હિન્દમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. શાંતિનિકેતનના બે'ના પૈસા પણ એ લડતમાં જોડાયા હતા. અમેરિકાથી રવિબાબુએ પત્રમાં લખ્યું 'રાજકારણથી શાંતિનિકેતનને દૂર રાખવા આપણે એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે રાજકારણ આપણું ધ્યેય નથી'

ત્યાંથી ફ્રાન્સ, જર્મની, ડેન્માર્ક, સ્વીડન થઈને ફરી જુલાઈએ મુંબઈ ફર્યા અને સીધા શાંતિનિકેતન ગયા. ૧૯૨૨માં જુલાઈની બાવીસમીએ ગ્રામપુનર્રચનાની સંસ્થાનું શ્રીનિકેતનમાં ઉદ્ઘાટન થયું.

૧૯૨૪માં ઇટાલીના નિમંત્રણથી આઠમી વિદેશયાત્રા શરૂ કરી. મુસોલિનીએ તેમનું સ્વાગત કર્યું. સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડમાં રોમાં રોલાંના આગ્રહભર્યા આમંત્રણથી ગયા અને બન્ને બાજુ બાજુના મકાનમાં જ રહ્યા. નૉર્વે અને ગ્રીસ થઈને ૧૯૨૬માં ડિસેંબરે શાંતિનિકેતન પાછા ફર્યા.

તે પછી રશિયા, ચીન વગેરે દેશોમાં પણ જઈ આવ્યા. વિદેશની અનેક સફરોમાં તેમણે ભારતને એમના સુંદર રીતે રજૂ કર્યું. શાંતિનિકેતનમાં દેશ-વિદેશના અનેક મહાપુરુષો આવી ગયા. ૧૯૪૦માં ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીએ ડૉક્ટર ઑફ લિટરેચરની પદવી આપી. એ જ વરસે સપ્ટેમ્બરમાં કલિમ્પોંગ ગયા ત્યાં રવિબાબુ અચાનક ભયંકર માંદગીમાં ઝડપાઈ ગયા. ઓક્ટોબરે તેમને કલકત્તા લાવવામાં આવ્યા. ત્યાં ઘણા દિવસો એમની તબિયત સુધરી નહિ. ડિસેમ્બરમાં એ શાંતિનિકેતન આવ્યા.

૧૯૪૧ની ૧૪મી એપ્રિલે શાંતિનિકેતને એમનો એ વર્ષનો જ મંગળ ઉત્સવ ઉજવ્યો. આ પ્રસંગે જ તેમના આ જન્મદિનની ઉજવણી કેવળ ન થઈ. ત્રિપુરાના મહારાજાએ તેમને 'ભારત ભાસ્કર'ના ઇલ્કાબથી નવાજ્યા. જુલાઈની ૩૦મીએ મહાત્માના ઑપરેશન માટે ખાતેના તેમના નિવાસસ્થાને તેમના ઉપર ઑપરેશન થયું. તે પછી એક અઠવાડિયામાં જ ૭મી ઑગસ્ટે આ વિશ્વવિભૂતિ અવસાન પામ્યું. કે જેમનું નિવાસસ્થાન એંશી વર્ષ ઉપર એમનો જન્મ થયો હતો ત્યાં જ જિંદગીનો છેલ્લો શ્વાસ એમણે લીધો. એંશી વર્ષના ગાળા પછી પણ લેખનનું સાતત્ય અકબંધ જ રાખનારા રવીન્દ્રનાથ એક હતા. કવિતા રચના રચતા કવિતા ઊગ્યા છે એવા કોઈ કવિ હોય તો તે રવીન્દ્રનાથ એટલે જ કવિવરનું બિરુદ નિઃશંક તેમને આપી શકાય છે. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને પૂર્વના સંસ્કારનું અમૃત પ્રતિપાદન કરનાર આ મહામાનવ આયુષ્યના એંશી વર્ષ સુધી ભરપૂર જીવન સાથે ઝઝૂમ્યા હતા.

રાજા : પણ કવિ એ કવિતાનો અર્થ સમજાવશે ને ?
કવિ : ના મહારાજ !
રાજા : ત્યારે ?
કવિ : મારી કવિતા હું અર્થ સમજાવવા લખતો જ નથી, એ લખાય છે ગુંજન ગૂંજવા-રેલાવવા કોઈના હૈયામાં સંવેદન જગાડવા.
રાજા : એટલે ?
કવિ : ભમરો ગુંજે અને ફૂલ ખીલે એ બધાનો અર્થ સમજો છો મહારાજ ? એ કહે છે હું આવ્યો. મારી કવિતા પણ એ જ વાતની.

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

વ્રજલાલ ત્રિવેદી

મહાપ્રસ્થાનને પગલે પગલે

ગુજરાતના જાણીતા ચિત્રકાર શ્રી વ્રજલાલ ત્રિવેદી વીસ વર્ષ પહેલા જ્યારે શાંતિનિકેતનમા ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરતા હતા એ જ વખતે ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનુ અવસાન થયેલુ શ્રી વ્રજલાલ ત્રિવેદી શાંતિનિકેતનની ગુજરાતી સસદના મત્રી પણ હતા એ મહાન પ્રસગના સાક્ષી તરીકે તેમનાહૃદયનુ સવેદન આ લેખમા શબ્દાંકિત થાય છે જે દરેકના હૈયાને ઘડીભર આસુ સારતું કરી મૂકે રવીન્દ્રનાથ જેવા મહા માનવના સાન્નિધ્યમા રહેવાનુ સદ્ભાગ્ય મેળવનાર શ્રી વ્રજલાલ ત્રિવેદીએ પોતાના એ કાળના સસ્મરણો આલેખતા કેટલાક લેખો લખ્યા છે જે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય તો ખૂબ ઉપયોગી નીવડે એ મહત્ત્વના લેખોમાનો આ પણ એક કહી શકાય

'**આ**રે ઓપરેશન નથી કરાવવુ જીર્ણ થઈ ગયેલ કાયા ઉપર હવે ઓપરેશન શા ?' ગુરુદેવ છેલ્લા મહિનાઓમા વારવાર આ વાત કહ્યા કરતા પણ સબધીઓ અને ડૉક્ટરોએ તે ઉપર કઈ ધ્યાન આપ્યુ નહિ ગુરુદેવે સતત એક મહિના સુધી ના ઉચ્ચર્યા જ કરી પણ શસ્ત્રક્રિયા કરીને ગુરુદેવના દેહમા પ્રાણ ટકાવવાની બગાળના મહાન સર્જનની અભિલાષા વધુ ને વધુ જોર કરતી ગઈ. અનેક ડૉક્ટરોએ મળીને નક્કી જ કરી લીધુ કે ગુરુદેવને ઓપરેશન કરવુ જ ઓપરેશનની પોતાને જરા પણ ઇચ્છા ન હોવા છતા સબધીજનો અને ડૉક્ટરોના વધતા જતા દબાણને ગુરુદેવ છેવટે નમતા થયા અને કટાળીને જણાવી પણ દીધુ કે આ દેહ હવે તમારો છે તમો જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો.

દરમ્યાન ગુરુદેવની ૮૦મી જન્મજયંતિ અપૂર્વ દબદબાથી ઊજવવાનુ શાંતિનિકેતને નક્કી કર્યુ એ ભવ્ય સમારભ વખતે પણ તેમનુ જીવન-નાવ અસ્થિર હતુ સમારભ શરૂ થયો અને તેમણે સભાગૃહમા આવવા આગ્રહ કર્યો દસ દસ મિનિટે શરીર લથડી પડતુ હતુ. આથી તેમને સમારભમા લઈ જવા સબધીઓએ ના પાડી ડૉક્ટરોએ પણ ના પાડી પણ ગુરુદેવે કોઈનુ સાભળ્યુ જ નહિ સમારભમા બેઠેલા વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થિનીઓના પ્રેમે એમનામા જોમ અર્પ્યુ અને દરેકની ના છતા પણ તેઓ સમારભમા આવ્યા નૃત્ય અને સગીતની શરૂઆતથી પુષ્પ અને હારતોરાની ભેટો અર્પણ થઈ સમારભની પૂર્ણાહુતિ સુધી તેઓ જરા પણ થાક્યા સિવાય ઉત્સવમા બેસી જ રહ્યા ઉત્સવ દરમ્યાન એક પ્રસગ બની ગયો સગીતના સૂરો તેમનાથી સભળાતા નહોતા તેમને હળવે રહીને કાનમા કહેવામાં આવ્યુ ગુરુદેવ આપનાથી સભળાતુ ન હોય તો કાને ભૂગળી મૂકીશુ ? આ સૂચનથી ગુરુદેવને ઘણુ લાગી આવ્યુ અને વિચારમા પડી ગયા પોતાના રૂમમાં જઈને કવિવર કુદરતને કહે છે મારી જિંદગીની સફરની પૂર્ણાહુતિનો આ પ્રથમ પયગામ એક સ્વપ્ન રૂપ બની રહ્યો છે

શાંતિનિકેતનમા રજાઓ પડી જુલાઈમા શાંતિનિકેતન

ઉત્તરાયણમાં સર્જનનું અવલોકન કરતા ગુરુદેવ

આકાશમાંનો સમય થયો. મોટરે ઉત્તરાયણના પ્રવેશદ્વારના પગથિયા પાસે ઊભી રાખવામાં આવી. થોડું સરકી જવાની મહત્ત્વ તેમને મોટરમાં સુવાડવામાં આવ્યા. નાના બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ આશ્રમ પણ વિદાય આપવા સામેલ હતો.

ધીમી ગતિએ મોટરને હંકારવામાં આવી. નીરવ શાંતિ પથરાઈ. મોટરની આગળ તેમની આજુબાજુ પુત્ર રથીન્દ્રનાથ અને નંદન, એમના દૌહિત્ર વીરેશ્વર સેન, ગુરુદેવ પૌત્રી વિનાયક ગામ છે, તેમના પુત્ર રથીન્દ્રનાથ વગેરે બેઠા હતા. ગુરુદેવે અર્ધ સૂતાં અને અર્ધ બેઠેલ અવસ્થામાં દરેકને બે હાથ જોડી સહ પ્રણામ કરી વિદાય લીધી. ભીષ્મ શ્રી એમની ક્યાં જાણે બાણશય્યા ઉપર સૂતા ન હોય એવો આ દેખાવ હતો. ઉત્તરાયણની પૂર્વાભિમુખ કોઈ સદગાન સ્થળ એ મહાકવિએ પોતાની તપોભૂમિને છેલ્લી વખતની આ આશ્રમ છોડ્યો.

પુત્ર ઊઠતાં ગુરુદેવની તબિયત વધુ બગડવા માંડી. એક માસ આશ્રમમાં ઓપરેશન કરવાના આવી કે ગુરુદેવને ઓપરેશન કરાવવા માટે કલકત્તા લઈ જવામાં આવનાર છે. દરેક વસ્તુએ તેમના જન્મ માટે ઉત્તરાયણમાં (તેમના અમલમાં) હાજર રહેવું એ વાત ફરી ચમકી ઊઠ્યા.

બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં આશ્રમના દરેક વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો તેમના દર્શને ઉત્તરાયણમાં હાજર થઈ ગયા. ગુરુદેવે આશ્રમમાં હસ્તે રોપેલા વૃક્ષોના પર્ણો જાણે સ્થિર થઈ ગયા હતા. આશ્રમના પક્ષીઓ પણ જાણે પોતાનો કલરવ છોડી મૂંગી વિદાય આપતા હતા. આશ્રમને તેમના વહાલા સ્થળો 'શ્યામલી', 'બકુલવન' અને 'શાલવીથિ' જ્યાં તેમણે અનેક કાવ્યો લખ્યાં હતાં એ સ્થળો પણ અશ્રુભીની વિદાય આપતા હતા. તેમને રહેવાનું અતિ વહાલું ઘર આશ્રમથી પર જ્યાં શાંતિ નહીં લાગ્યું જેમ એમણે જીવનના છેલ્લા દિવસો વિતાવ્યા એવો ભવ્ય ઉત્તરાયણ પણ નિસ્તેજ અને અતુલ લાગવા માંડ્યો.

કલકત્તામાં તેમને પોતાને જ નિવાસસ્થાને લઈ ગયા. બે ચાર દિવસ તેમને આરામ આપ્યો. ૩૦મી જુલાઈએ બંગાળના પ્રખ્યાત સર્જન ડૉ. લલિતમોહન બેનરજીએ તેમનું ઓપરેશન કર્યું. બીજા અનેક ડૉક્ટરો તેમની હાજરીમાં સામેલ હતા. પણ જીવનયજ્ઞ પૂર્ણ થતો હતો એટલે કોઈનું ચાલ્યું નહીં.

ગુરુદેવે આશ્રમ છોડ્યા પછી તેમના ઘડી ઘડીના સમાચાર માટે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ વગેરે અન્ય પ્રવૃત્તિઓ છોડીને ઑફિસ પાસે ટેલિફોન આગળ ટોળાંબંધ જમા થતા. સતત ટેલિફોનમાં રાત્રે ૧૨ વાગ્યે ટેલિફોનની ઘંટડી વાગી અને ઑફિસ બહાર એકઠું થયેલું વૃંદ ચમકી ઊઠ્યું. ખબર આવ્યા.

'ગુરુદેવ ૧૨ ને ૧૩ મિનિટે શાંતિથી મહા નિદ્રામાં પોઢયા છે'

આશ્રમ આખો રડવા માંડ્યો. તેમના વહાલા વિદ્યાર્થીઓ નિસ્તેજ બન્યા. આશ્રમમાં દોડાદોડ થઈ ગઈ. ગુરુદેવના મૃતદેહના કેવી રીતે દર્શન થાય? સૌ વિચારમાં પડ્યા. આશ્રમના વ્યવસ્થાપકની લેવાય એટલી સૂચનાઓ લીધી. શ્રી ક્ષિતિમોહન સેનની પર્ણકુટિએ વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થિનીઓનાં ટોળાં ઘેરી વળ્યાં. 'અમારા ગુરુદેવને અહીં લાવો. અમારે આખરી દર્શન કરવા છે.' આશ્રમમાંથી કલકત્તા ગયેલા બે માણસો ગુરુદેવના એક સ્મિતા-પત્રને લઈને પાછા ફર્યા છે. એ કાગળ રેંકડામાં આ પ્રેર. તેમાં લખ્યું હતું 'મારી છેલ્લી અભિલાષા છે કે મારા મૃતદેહને શાંતિ પવિત્રમાં શાંતિનિકેતનમાં મારા રહેવાના સ્થાન 'ઉત્તરાયણ'ની પાછળના ભાગમાં આમ્રવનના મહારાજાના મકાન પાસે જ અગ્નિ સંસ્કાર દેવો. બનાય તે કોની ઇચ્છા છે થી ગણાશે.

સાથે એક કાવ્ય પણ હતું. એની નીચે લખ્યું હતું: મારા મૃત્યુ પછી આ કાવ્ય* મંદિરમાં બેસી સૌ ગાજો. ને પછી આ મીલબંધ કવરની અંદરના ગાનની કોઈને જાણ ન થવી જોઈએ.

સંધ્યા સમયે આખો આશ્રમ મંદિરમાં પૂજ્ય ગુરુદેવને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પવા હાજર થઈ ગયો. મૂક પ્રાર્થના બાદ શ્રી ક્ષિતિમોહન સેન, શ્રી મલ્લિકજી, શ્રી હજારી પ્રસાદ દ્વિવેદીજી વગેરેએ ભવ્ય અંજલિઓ આપવા માંડી.

'આપણા ગુરુદેવ સમસ્ત વિશ્વ સાથે એકરૂપ થઈ ગયા છે. માતાપિતાના લાડમાં ઉછરેલા અને સ્નેહીજનોના સ્નેહ પામેલા અને એ જ જાહ્નવીને કિનારે કે જેને માટે તેને પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ હતો અને જ્યાં તેમના પૂર્વજો માતાપિતા, ભાઈ, ભગિની અને પત્નીનો દેહ પંચમહાભૂતોમાં મળ્યો હતો તેજ ગંગાના કિનારે તેમણે સૂવાનું પસંદ કર્યું.

---

*'મૃત્યુને સાદ' નામનું આ કાવ્ય હવે પછી છે

અમે દીન-હીન માનવીઓ—

'હે મહાપ્રાણ! જે તપોભૂમિમાં તેં ચાલીસ ચાલીસ વર્ષો સુધી સાધના કરી તે જ તપોભૂમિમાં આજે તું અમારી વિદાય લેવા આવ્યો છે. તારો દેહ અમે જોઈ શકતા નથી છતાં અમે અનુભવ કરીએ છીએ કે તું અહીંઆ જ છે. અમે કયા શબ્દોમાં તને વિદાય આપીએ? કયા મોઢે તારી સામે ઊભાં રહીએ! અમારી પાસે નથી સાધના કે નિર્મળતા કે જેના બળ વડે અમે તને કાંઈ કહી શકીએ. જ્યાં સુધી તારો સદ્‌પ્રાણ અમારી વચ્ચે હતો ત્યાં સુધી તારા ચરણોમાં માથું રાખવા જેટલી શક્તિ પણ અમારામાં નહોતી.

'જે કંઈ આપો તે પ્રયાણ કર્યું છે ત્યાંથી તારી નિર્મળ વાણી સાંભળવા જેટલી પણ અમારી યોગ્યતા નથી. તું અમારી સમક્ષ ઊભો છે છતાં આજે તારા નિર્મળ ચરણોનો સ્પર્શ અમે અમારા મલિન હાથે નથી કરી શકતા.

'હે તપોધન! હે મહાપ્રાણ ગુરુદેવ! તારી સાધનાનો પુણ્યલાભ અમારી ક્ષુદ્રતા, દુર્બળતા અને મલિનતા નષ્ટ કરો. આ અમને નિર્મળ, નિઃસ્વાર્થ અને શક્તિશાળી બનાવો કે જેથી અમે તારી વાણી ઝીલી શકીએ.'

ગુરુદેવની અંતિમ ઇચ્છા-સ્વરૂપ વીલ લઈને બે આશ્રમવાસીઓ બીજે દિવસે સવારે કલકત્તા રવાના થયા.

કલકત્તાથી પુન ટેલિફોન આવે છે 'ગુરુદેવના મૃતદેહને શાંતિનિકેતન નહિ પહોંચાડી શકાય.

કલકત્તાનો અગર સમગ્ર વસ્તીનો એક જ અવાજ છે કે ગુરુદેવના મૃતદેહની ગંગાના કિનારે જ અંતિમક્રિયા થશે. એમના મૃતદેહને અહીંથી અમે નહિ લઈ જવા દઈએ. લાખો માણસોની મેદની તેમના મૃતદેહના દર્શને ઊમટી પડી છે. મૃતદેહને શાંતિનિકેતન પહોંચાડવો એ એક જોખમ છે.' આ રીતે કલકત્તાની પ્રજાએ ગુરુદેવના મૃતદેહનો કબજો લઈ લીધો.

મૃત્યુ પછી ડૉ. કે. બે કલાક કલકત્તાના તેમના નિવાસ

સ્થાને તેમના અંતિમ દર્શન કરવા માટે રાખવામાં આવ્યો. બરાબર ત્રણ વાગ્યે સ્મશાનયાત્રા નીકળી. કલકત્તાના જાહેર રસ્તાઓ ઉપરથી તેમના શબને [illegible] નીમતોલા ઘાટ પર સાત વાગ્યે લઈ જવામાં આવ્યું. સુખડ અને ઘીથી અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. લાખો માણસોની ભીડ થતાં વ્યવસ્થા પોલીસોથી રાખી શકાય એમ નહોતું. સ્વયંસેવકોએ પુષ્કળ મહેનત લઈ માણસોને દૂર રાખવા પ્રયાસો કર્યા.

ચીતા ઉપર ઉપરા ઉપરી પુષ્પહારો પડતા આવ્યા. સાત વખત ચીતા ભડકી અને તૂટી પડી. ગુરુદેવના મૃત દેહ ઉપર પુષ્પ ચડાવવા એ તો [illegible] સોનારૂપા કરતા પણ વધુ મોંઘા હતા. કલકત્તામાં ફૂલ ખૂટી પડ્યા હતા. સ્ત્રીઓએ સોનાની બંગડીઓ અને ગળાના હારો ચેહાને [illegible] અર્પ્યા અને [illegible] ઉપર પધરાવ્યા. પુરુષોએ ઘડીયાળો, વીંટીઓ, સોનાના બટનો ફેંક્યા અને કુલ [illegible] વિશ્વ—કવિને જેવી અંજલિ આપી.

બીજે દિવસે અમને ફોનથી ટેલીફોન મળ્યો કે 'ગુરુદેવના અસ્થિ અને ભસ્મ લઈને અમે શાંતિનિકેતનમાં આવીએ છીએ.' રાતના આઠ વાગ્યાના ઘોર અંધકારમાં શાંતિનિકેતનના મુખ્ય દરવાજેથી ઉત્તરાયણ સુધી આશ્રમની એક એક વ્યક્તિઓ નિસ્તેજ બનીને ઊભી રહી હતી. જ્યાંથી સમગ્ર ભારતવર્ષમાં કવિવરે સંગીત રેલાવ્યું એ સ્થાને આજે કોઈના સૂર નહોતાં ગુંજતા હતા. 'શાલબાથિ છાતીમતલા' અને 'બકુલતલા'—જે સ્થળોએ અનેક રાત્રીઓએ ગુરુદેવે કંઈ કંઈ કાવ્યો લખ્યા એ સ્થળો આજે ભયંકર ભેંકાર જેવા લાગતા હતા. રાતના આઠ વાગ્યે નીરવ શાંતિમાં ગુરુદેવના ઉત્તર યાત્રાનું મહાત્મ્ય [illegible] ધામમાં અવશેષ રૂપ આશ્રમમાં સીધાં પાછું ફર્યું હતું.

આશ્રમ-સચીવ સુરેન્દ્રનાથ કર ગુરુદેવના ભૂતદેહના અસ્થિ અને ભસ્મનો કુંભ છાતી સરસો ચાંપીને ચાલતા હતા. અશ્રુઓથી તેઓએ એ પવિત્ર કુંભ ઉપર તર્પણ કરતા કરતા ઉત્તરાયણ પહોંચ્યા. ત્યારબાદ આશ્રમે પ્રભુજીની સાથે ગુરુદેવના અનંતર સમતા તર્પણ કર્યું. વિશ્વકીર્તિના [illegible] આશ્રમના એ મહાન કવિવરના અવશેષોએ પુનઃ તેમના વહાલા આશ્રમમાં સમાધિ લીધી.

ગુરુદેવના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથની આરામગાદીની સાન્નિધ્યમાં [illegible] નજીક એ ભવ્ય મંડપ બંધાય છે. માણસોના ટોળેટોળાં [illegible] હાજરી આપવા આવી રહ્યા છે. માણસોની આશ્રમમાં વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ ન હોવાથી કલકત્તાથી સ્પેશિયલ ટ્રેઈનોને અટકાવવી પડે છે.

આગલી રાતથી વરસાદની ઝડીઓ બંધ થઈ ગઈ છે. સવારમાં ૭ વાગ્યે પ્રાત ગીતો શંખધ્વનિ સંભળાય છે. બહેનોના [illegible] કમળપુષ્પોથી શણગારેલા કુંભ સહિત મંડપ ભણી આવે છે. દરેકના ભાલે ચંદન શોભી રહ્યું છે. ધૂપની સુગંધ અને અલ્પનાઓ મંડપમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એમની પાછળ ઠાકુર કુટુંબના [illegible] આચાર્ય મહામહોપાધ્યાય પંડિત વિધુશેખર શાસ્ત્રી અને પંડિત ક્ષિતિમોહન સેન કવિવરના પુત્ર શ્રી રથીન્દ્રનાથ સાથે શ્વેત વસ્ત્રોમાં ચાલતા આવે છે. પાછળ પાછળ [illegible] ઠાકુર અને વિદ્યાર્થીઓની હાર છે.

આચાર્ય ક્ષિતિમોહન સેન મંડપના મધ્ય સ્થાને બેસે છે. બાજુમાં [illegible] બેસે છે. શ્રી રામાનંદ ચેટરજી પણ હાજર છે. થોડી વારે ધારાગાન સાથે બહેનો મંડપમાં નવીન જે ગુરુદેવના અસ્થિનો કુંભ મંડપમાં પધરાવે છે અને અતિ ભવ્ય રીતે મહાકવિ ગુરુદેવનું શ્રાદ્ધ ઉજવાય છે.

✱

મારી પાસેથી કેવળ આશીર્વાદ માગો છો? માટે કેવળ આશીર્વાદ શું લઈ શકો? [illegible] જે મહાન છે તે દેવનું દાન છે. [illegible] દુઃસહ [illegible] ને? મારી [illegible] જે અમૃતને જોયું છે તે આરામનો સુખ સંતોષ નથી, એ તો એ પ્રકાર [illegible] નિરંતર દુઃસહ [illegible] અમૃતનો અધિકાર

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

મનવર આગેવાન

રવીન્દ્ર-કાવ્યમાં પ્રણયમાધુરી

પ્રણય ઈલાથીય વધુ ગીતોના રચયિતા કવિવર રવીન્દ્રનાથની પ્રણયમાધુરી મદદ અને તેઓ ઉર્મિ પ્રેમની માધુરીનો નાનોશો પરિચય આ લેખમાં કરાવવનો લેખકનો આશય સફળ બને છે

રવીન્દ્રે પોતાની નવો ગેરશાનિની લેખિનીથી જ્યાં વિશ્વપ્રકૃતિના શૃંગારભાવનું નિરૂપણ કર્યું છે ત્યાં એમણે વિશ્વની કોમળતમ અનુભૂતિઓને પણ એવી જ કુશળતાથી પોતાનાં કાવ્યોમાં ચિત્રિત કરી છે

પ્રણયભાવનાં ગીતોમાં કવિવરે દેહવાસનાથી પર એવી પ્રેમની વિશુદ્ધ ભાવનાની અભિવ્યક્તિ કરી છે તેમના મધુર શૃંગારમાં કામોન્મત્તતા અશ્લીલતા નથી એની અંદર ગમે તેટલો ઉછાળો હો પણ બહાર તો મંજુલ કલરવ કરતી લહરી જ દેખાય—ઘૂઘવતાં મોજાં નહીં આપણે એમાંથી થોડી રસવાનગી લઈએ

ભાલો બેસે સખિ નિભૃત યતને
આમાર નામટી લિખિયો—તોમાર મનેર મંદિરે
આમાર પરાણે જે ગાન બાજિ છે
તાહાર તાલટી, સિખિયો—તોમાર ચરણ મંજિરે!

[હે સખિ! એકને બેસીને તારા મનમંદિરમાં મારું નામ અંકિત કરી લેજે મારા અંતરમાં જે સંગીત લહેરાઈ રહ્યું છે એનો તાલ, તારા પગ-નુપૂરના ઝણકારથી શીખી લેજે]

એકાકારની આ કેવી અદ્ભુત ભાવના છે! કેટલી સરળ છતાં કેટલી હૃદયસ્પર્શી છે આ વાચના!

*રાત્રિ ઓ પ્રભાતે કવિતામાં નવવિવાહિત પતિ-પત્નીના પ્રેમનું ચિત્ર કવિએ દોર્યું છે તે કેવું કોમળ પવિત્ર અને સુમધુર છે તે જોઈએ—

મધુયામિનીતે જ્યોત્સ્નાનિશીથે
કુંજ કાનને સુખે,
ફેનિલોચ્છલ યૌવન સુરે
ધરેછિ તોમાર મુખે।

તુમી ચેયે મોર આખી પરે
ધીરે પાત્ર લયે છો કરે
હેસે કરિયા છો ચાજ ચુમ્બનભરા
સરસ બિમ્બાધરે
કાલિ મધુયામિનીતે જ્યોત્સ્નાનિશીથે
મધુર આવેશભરે!
તવ અવગુંઠન ખાનિ
આમિ કેડે રખે છિનુ ટાનિ
આમિ કેડે રખે છિનુ વક્ષે તોમારે
કમલ કોમલ પાણિ!
ભાવે નિમીલિત તવ નયન યુગલ
મુખ નાહિ છિલો વાણી!
આમિ શિથિલ કરિયા પાશ
તવ આનમિત મુખખાનિ
સુખે થુયેછિનુ બુકે આનિ,
તુમી સકલ સોહાગ સયેછિલે સખિ
હાસી-મુકુલિત મુખ
કાલિ મધુયામિનીતે જ્યોત્સ્નાનિશીથે
નવીન મિલન સુખ!

[કાલે વાસંતીની માઝમરાતે સ્નિગ્ધ ચાંદનીમાં ઉપવનની લતાકુંજ તળે હે પ્રિયે! છલકતી યૌવનસુરા મેં તારા અધરો પર પ્રેમપૂર્વક ધરી હતી અને તેં તારાં નયનો મારાં નયનોમાં પરોવી ધીરેથી એ સુરાપાત્ર હાથમાં લઈ, અસ્મિત મધુર આવેશમાં તું તારા ચુંબનોભર્યા સરસ બિંબાધરોથી એ ગટાગટ પી ગઈ અને મેં તારા મુખ પરનો ઘૂંઘટ ધીરેથી ખસેડી નાખીને તારા કમળકોમળ હાથ માગ્યા હતા.]

સુંદરી જોઈ લીધા એ સમયે તું ભાવાવેશમાં ડૂબી ગઈ, બન્ને આંખો અધમીંચી સ્મિતનિમગ્ન રહી અને તે વખતે તું મુખથી એક પણ શબ્દ ન બોલી શકી જાણે, સુખમાં શબ્દ જ નહોતા આવતા ત્યારે મે મારા પાત્ર—યૌવન ડીશ ધરીને તારી દેવાંગણિ એની સામે ધરી ઝૂકેલા મુખને ઝુકેલી આગ હૃદય-સર્વસ્વ અર્પી લીધું. અને તે આગ તમામ સુહાગને હસી-હસીને વધાવી લીધા તારા મધુર હાસ્યની ફૂલકળીઓ જેમની તેમ ખીલતી રહી—ન કરમાઈ કે ન મુરઝાઈ જવાના દુખે તે 'મધુ' ભરવા માટે મુખ ખોલ્યું]

જાણે, માધુર્ય અને સૌંદર્ય શૃંગાર શબ્દ-ફૂલ પાનીને કરતી આ રચનામાં ગૂંથાઈ ગયા છે 'અતિ એ પ્રભાતે' નામથી જ સ્પષ્ટ છે કે, તેમાં નારી સૌંદર્યના બે ચિત્રો છે—એક રાત્રિનું (જે આપણે ઉપર જોઈ ગયા) અને બીજું પ્રભાતનું ! રાત્રિના સિંગારમાં આ નારી પ્રેયસી રૂપે આવે છે અને પ્રાતઃકાળે દેવી રૂપે વસંતની આવનીજરતી મધરાતે પતિના હાથેથી યૌવનની છલકતી માદક સુરા તે આનંદથી પી જે છે—કારણ એ અંતર્નિહિત છે, શૃંગાર અને ભાવની પાવન પ્રતિમા ! એથી જ એ પ્યાલાને વિના આનાકાની એ અર્પણ કરી લે છે ! એના અર્પણ કરવામાં એક વિશેષતા છે, ગોસ્વામી તુલસીદાસના શબ્દોમાં કહું તો—

> બહુરિ વદન બિધુ આંચલ ઢાંકી,
> પિય તન ચિતૈ ભૌંહ કર બાંકી
> ખંજન-મંજુ તિરીછે નયનનિ,
> નિજપતિ નિનહિ કહ્યૌ સિય સૈનનિ !

ગોસ્વામીજીની સીતામાં એક મધુર ચાપલ્ય છે, પરંતુ રવીન્દ્રની આ નારી ધીર, ગંભીર, પ્રણયની અચલ અને ઉદાત્ત મૂર્તિ છે ! એના નયન દેવાન છે પતિના વદન પર ! તે પતિની આંખોમાં જે પ્યાર ઝૂમે છે, તેને મનોભાવ મમતાને માનભાવે તે પ્રેમ કરી લે છે એની સન્મુખ પોતાની કોઈ વ્યક્તિગત ઇચ્છા નથી રહેતી—પતિની સંતુષ્ટિ જ એની પોતાની ઇચ્છા છે—સંતુષ્ટિ અને સુખ છે !

પરંતુ મોહમાનો રંગોત્સવ ઉજવતી રાત્રિ વીતિ છે—અને સોનેરી પ્રભાત ઊગે છે—એ સાથે જ નારીનું સ્વરૂપ પણ પરિવર્તન પામે છે, જેના દર્શનથી જ પતિનું મસ્તક શ્રદ્ધાથી નમી જાય છે—

> આજિ નિર્મલવાય શાન્ત ઉષાય
> નિર્જન નદી તીરે
> સ્નાન અવસાને શુભ્રવસના
> ચલિયા છો ધીરે-ધીરે
> તુમી વામ કરે લૈયે સાજિ
> કતો તુલે છો પુષ્પ રાજિ
> દૂરે દેવાલય તલે ઉષાર રાગિની
> બાજિતે છે છો બાજિ
> એઈ નિર્મલ વાય શાન્ત ઉષાય
> જાહ્નવિ તીરે આજિ,
> દેવિ તવ સિંથી મૂલે લેખા
> નવ અરુણ સિંદૂર-રેખા
> તવ વામ બાહુ બેડી શંખ વલય
> તરુણ ઇન્દુલેખા.
> એકિ મંગલમયી મૂરતિ વિકાશિ
> પ્રભાતે દિયેછ દેખા
> રાતે પ્રેયસીર રૂપ ધરિ
> તુમી એસેછો પ્રાણેશ્વરિ,
> પ્રાતે કખન દેવીર વેશે
> તુમી સુમુખ ઉદિલે એસે,
> આમી સંભ્રમ ભરે રયેછિ દાંડાયે
> દૂરે અવનત શિરે
> નિર્જન નદી તીરે.

[આજ ઉષાકાળે સ્વચ્છંદ વહેતા વાયુમાં નદી કિનારેથી તું સ્નાન કરીને પાછી વળી રહી છો! તારા હાથમાં ચૂંટેલાં પુષ્પો છે પરાગર એ સમો સુંદર દેવમંદિરમાં બસીના સ્વરમાં ઉષાનો મંગળ વધાઈ ભજી રહી છે અને આ નિર્મળ વાયુ શાન્ત પ્રભાત અને નિર્જન નદીમાં એ રાગિનીની લય સમાયેલી છે હેલી તારા સેંથામાં (આતરદેવિના) સિંદૂરની કેવી લાલ રેખા દીપી રહી છે—તારા ડાબા હાથમાં વીંટળાયેલું ગ બ-વલય અમેરું આનંદ જન્યું શોભે છે પણ આ શું? આ કેવી મંગલમયી મૂર્તિનો વિકાસ પ્રભાતને પરોઢ હું જોઈ રહ્યો છું! પ્રાણેશ્વરી! રાત્રિ સમયે તું પ્રેયસી પત્નીને મારી પાસે આવી હતી અને અત્યારે—પ્રાતઃકાળે દેવી મૂર્તિ રૂપે હસતી તું કેવી રીતે મારી સન્મુખ આવી? આજ આ નિઃશેષ નિર્મળ વાયુ શાન્ત મંદર અને નિર્જન સરિતાતટ પર તારી સમક્ષ હું નત મસ્તકે દૂર ઊભો છું!]

કવિવરે પવિત્રતા અને મધુરતા આ ચિત્રના ફલક પર ઉતારી છે તે અપૂર્વ છે આ એ જ નારી છે, પ્રિયતમની આજ્ઞા શિરે ધાર્ય કરી રાત્રે જેના હાથથી યૌવનસુરાની પ્યાલી નિઃસંકોચ પી ગઈ હતી—પરંતુ અહીં પ્રણયની મધુરતા છે, લજ્જા છે! અને પ્રાતઃકાળે એ જ નારીના સામે પતિ શ્રદ્ધાથી મસ્તક ઝુકાવીને સન્માને છે

પ્રણયની ભાવના કેવી અદ્ભુત હોય છે? એમાં કોઈ ભિન્નતા કે જુદાઈને લેશમાત્ર સ્થાન નથી અહીં છે કેવળ બે હૃદયની એકાકારતા અને અનન્ય પ્રેમ અને નારી હૃદય—એ તો સદાય મહાન રહ્યું છે ને રહેશે એનો તો સદા આદર્શ પ્રિયતમ જ જીવનનો એકમ! આરાધ્ય દેવ ગણીને એના જ ચરણોની અર્ધ્યમાં સર્વસ્વ સમર્પી દીધું છે મન તન ધન જીવન સર્વસ્વ પોતાના પ્રિયતમને અર્પિત કર્યું છે પરંતુ અહીં જે નમ્રભાવનાનો ઉદય રવિબાબુની લેખિની દ્વારા નારીહૃદયમાં થાય છે એ તો અદ્ભુત છે પોતાનો સર્વસ્વ પ્રેમ પ્રિયતમને ચરણે અર્પીને તને (નારીહૃદયને) થાય છે કે, જેટલું આપ્યું કે અર્પ્યું છે તેય ઓછું છે આટલા મહાન પ્રિયતમને! એની નજરમાં 'એનો મનમોહન કેટલો મોહક ને મહાન છે! આ ત્યાગ તો કેટલી ઉચ્ચતાથી પરની છે કવિવરે પ્રેમમાં હંમેશા ત્યાગ ભાવનાનું સ્થાન સર્વોચ્ચ માન્યું છે અને દરેક સ્થળે કવિએ આ જ ભાવને આગળ ધરી છે

વેણીના ફૂલ નામની કવિતામાં કવિએ પ્રણયની પુનિત ભાવનાનું સર્વોત્કૃષ્ટ ચિત્ર અંકિત કર્યું છે જેમાં ત્યાગ અને પ્રેમની જે સાકારતા છે તે ખરેખર અભિનવ છે—

'સખિ, શું તે નિત્ય આ રીતે આ રીતે આવ્યા જશે? અરે, ક્યાં જઈને મારી આ વેણીનું ફૂલ એના ચરણોમાં અર્પી દે! અને જો તે પૂછે—'કોણે આપ્યું? કયા ઉપવનનું છે?' તો તને મારા સોગન છે જો તું અને મારું નામ આપે તો!'

આનર્દપ્રેમ તુચ્છ વસ્તુ નથી તો પણ એ પ્રેમ સૌના કલ્યાણમયથી નિયંત્રિત Wedded love એટલે કે લગ્ન બંધનથી નિયંત્રિત પ્રેમ અને તેનું કરવું જોઈએ એ જ પ્રેમનું જયગાન કાલિદાસ પોતાના તમામ કાવ્યોમાં કરી ગયા છે પ્રેમ સિવાય અમૃતને દર રંગે યથાર્થ પરિચય થતો નથી. —રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

જશભાઈ પટેલ

બોલતો બહેરો

કૌતુકભરી રજૂઆત રસુની બનાવો આપણે ત્યાં ખૂબ મોટી સંખ્યામાં છે. હાથમાં છે ને પીરસી સારી તો ખૂબ જ આવી અહીં, પણ બાદીલા વાર્તાકાર એક એવી નિતાંત સુંદર વાર્તા આપે છે જે દરેકને સાચા વર્તમાનની આનંદ કરાવે

'ને આ છે સાહેબ, ગામનો બહેરો ' મેં મિયાં તરફ સાથે ફરતા ગામના એ સેતુને બહેરાનું ઓળખાણ કરાવી દેખાડતા કહ્યું

એક તો બોલતો બહેરો નામ જ અમારી ઉત્સુકતાની વધારે એમ હતું, એમાં વળી ત્યાં ભાઈની આંખોમાં મને કોઈક ભેદ દેખાયો. મેં પૂછ્યું 'વળી બહેરા તે બોલતા હશે ?'

'હા હા સાહેબ, ત્યાં કોઈ નીચે મસાણ છે ને કાળી ચૌદશની રાતે કે' છે બાવળ ભૂત એ ત્યાં સભા ભરે છે '

અમારા નગરમાંથી પીયૂષ ખડખડાટ હસી પડ્યો ને બોલ્યો 'આશ્ચર્ય રસિક ' ભૂતો એ આ જમાનામાં હવે સભાઓ ભરવા માંડી છે

'ના, ના સાહેબ, ખરી વાત છે '

'અલ્યા ભાઈ, પણ ભૂત શું કામ સભા ભરતા હશે ? એમને શું સહકારી ખેતીના લાભાલાભ શીખવવા છે કે પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં રસ લેતા થયા છે ?' મેં કહ્યું અમે આ ગામડાંઓમાં પ્રેસ તરફથી ત્યાંના અંગે જ વૃત્તાંત ગાથાઓ ચાલુ કરતા હતા

'સાહેબ, એ તો પાપ-પુણ્યના હિસાબ લેવાતા હોય !' એણે એની અક્કલ બતાવી

'તને, ભલા, માણસ ખબર નો છે નહિ હિસાબ તો જ્યાં ચિત્રગુપ્તના ચોપડામાં ને કોર્ટ પણ યમરાજની એક જ છે પછી—'

પીયૂષ વચ્ચે બોલ્યો 'પણ કાં તો આ કોંગ્રેસ સરકારની કૃપાથી જમરાજાએય જિલ્લા કોર્ટ ખોલી હોય !'

એણે તો બગાડતા કહ્યું 'એક તો સાહેબ, તમે ભણેલા કરી વાત જ ન માનો ! બાકી ગમે તેનું કોઈ વતરું બોલવું ન હોય તે આ બહેરાના ઘર પાસે જાવ ને પછી—'

પણ ભલા માણસ, અમે તો તારા ગામડાનાં જ નથી માનતા પછી બોલતા બહેરામાં તો માનીએ જ શી રીતે ? બાકી હવે તે કેવી ચમત્કારી વાત કરી ને લાખા વણઝારાએ પોતાના ઉપર મોહી પડેલી એ છોકરીના આંસુ પડ્યા હતા એની ઉપર એ વાવ બંધાવી એ બધી વાત અમે સદ્ ગતીને માની જ લીધી ને ? '

એ તો હવે કુવો જોવા ગયું તું એક લોકવાયકા કેડી આવે છે પણ આ તો નજરે જોયાના દાખલા છે '

ને આ પછી એણે બે-ચાર દાખલા પણ આપી ગામના જેમાં એક સાપ કરડેલા માણસને અહીં લાવી 'કાકુટ' ક્યાં પછી ઝેર ઉતર્યાનો, તો કોઈકે ગાંડા પડેલા માણસનો સાજા થઈ ગયાની વાત હતી અને એણે ઉમેર્યું તો ય જો ન માનતા હો તો હજુ તો તમે આ ગામોમાં મહિનો માસ છો ને સાહેબ તો ઠીક છે, એટલામાં કોઈ ને કોઈ બોલવું થાય છે તો—નજરે જોઈને તો માનશો ને પછી ?

અલબત્ત પીયૂષને તો ના જ કહેવી હતી પણ હું વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો ' હા, હા, જરૂર ' ને એણીને ઉમેર્યું 'હા તો અમે કબૂલ થઈશું કે મા તો પછી તારી ભ્રમ ભાગશે પણ આવું હોય ત્યારે તું અમને સાથ ગણી આવી કોઈએ તેય જરૂર ખબર આપજે '

'આવશો ને ?' પેલો ગણી મશ્કરી માનતો હતો.

'અરે દોડતા આવશું !' મેં કહ્યું

તો પાછો વળી ત્યાંય ભગવાન એવો અહીંનો સંજોગ કરો 'પડતા ને આપણા આવે શું !' પણ સદ્ભાગ્યે અમારે ન તો પાછા ગાઉથી દોડતા આવવું પડ્યું કે ન આવવું પડ્યું પડતા અને આપણનું

પછીના ગામમાં રાતે જમી પરવારીને ઉનાળાની

હવામા આગળે હાજેના ખાટલાઓ ઉપર પડી હતા પોરના ગપ્પા મારતા હતા ત્યાં જ એ ભાઈઓ આવી લાગ્યા જ્યા એક નો પેનો જ બેમિરો હતો કોઈ જાણે ચોર પકડ્યો હોય તેમ આગેવો એવો બોલવા લાગ્યો 'જોઈ જોતુ હેય તો પેરી લો ખાસ્કી આ પછી જાતી (ડુંગરી) ઉપરથી જ દેખશે હેઠો ઝટ હાથમાં કાંઈ હથિયાર લેવું હોય તાગ લઈ લો

કોણ જાણે કે એ તો એની ભર્યો શ્વાસની બોલીથી કે પછી ભલભલાં એના અભિનયથી પણ ગારુ—અમારા જ કાં નૈ—હૈયા થોડાંક ભરે તો બની જ બેઠા હતા ને એટલે જ હશે કા તો—અમે સારી પેઠે જાણતા હતા કે અમારાં હથિયાર અમારા ઉપર જ કામમા આવે એવા અને ખરાવાન છીએ જનાપ પીયૂષે ચોપાડની ખાટલેથી લાકડી લીધી તો ને મડખામા ધારિયુ રાખી સૂતેના મુખી પ સેથી ધારિયુ માગ્યુ કર્યુ આમીએ છીએ જરા મ કોઈએ પણ નેવામાં પડેલુ એક મોટુ હાથમાં રાખ્યુ

પણ આ ધનચોર રાતે મુખી અમને આ રીતે જવા દે ખરા ? પેથા ને જણને આવકાર આપી શી વાત છે એ ધીમેકથી પૂછી લીધી ને પછી જવાની અનુમતિ આપતા કહ્યુ 'જોજો હો રસિકભાઈ કંઈ જવાની છોકરાવિદ્યા ન કરતા આ અને ભાઈ ભાળે એ જોઈ ને છાનામાના હેઠા આવજો'

એક તો રાત—અમાપ અંધારી ને પાછો સોપો પડેલો ! જાણેઅજાણેય અમે તણ દાબે પગે આગળ ચાલતા પેથા બે જણની પાછળ અડોઅડ ચાલ્યા જતા હતા મૂગા મૂગા

ભગવાન જાણે મ કોઈ પીયૂષને શુ થતુ હતુ એ તો પણ મને તો જેમ જેમ ચેતુ પડે ઘરનુ ગામ પાછળ પડતુ ગયુ જેમ જેમ પેથા ફૂલરાઓનુ ભસતુ ગેબી બનતુ ગયુ તેમ તેમ અમે જાણે કોઈ બેગર પ્રદેશમાં ઊંડા ઊંડા ખૂપતા જતા હોઈએ, કોઈ અતિયા વાતાવરણમા ફસાઈ રહ્યા હોઈએ એમ જ લાગવા માંડ્યુ બોલ્યુ હોય તગ ઓસરીઓભેય આ અંતર

વાતાવરણમાં અમને જાણે ચેતરવા માડ્યુ એમા વળી પેથા બે જણુ ઘટાટોપ એક ઝાડની નીચે અચકાઈ ને ઊભા રહી ગયા—આવે કઈક જોતા ને ચેતનવતા આ સાથે જ પીયૂષ મરા પડખે ભરાયો જ્યારે મ કે ડીનો શ્વાસ જાણે ગૂગ્તો હોય તેમ કાનમા મને પૂછવા લાગ્યો શુ છે ? કેમ ઊભા રહ્યા !

ફુ ગલભાઈ પરો ફમે પગે જઈ—સાનથી તો અંધારામાં કંઈ સમજાય એમ ન હતુ એટલે કાનમા પૂછ્યુ 'શુ છે ?'

કાંક ઝરખ જેવુ લાગે છે એ જા ય ચેતુ નહીંતો કાલે—એ જીતશું' ને પગ ઉપાડ્યો હેઠા આ પેની દાંતી ઉપરથી નચારુ દેખાશે

આટલી બોલાચાલીથી અમને જરા ઠીક લાગ્યુ મને તો કહેવાનુ મનેય થયુ, 'પણ ભાઈ, તમે બોલત-ચાલતા કેમ નથી ? ભૂત ભાળીને નાસી જાય એવી કાંઈ બીક છે કે શુ ?' પણ મને લાગ્યુ કે એ લેકોય જાણેઅજાણે બેકાર દમ્યના કોઈ દબાણ નીચે મૂગા બની રહ્યા હતા

અમે બધા પેની ટેકરી ઉપર જઈ ઊભા. ગલાભાઈએ કહ્યુ 'જુઓ હવે આ નદી ભગ્ગી પે લો ઊંચામાં હાલ્યા દેખાય એ આવતો બહેડો જોઈ રહો હવે એની ઉપર'

મારાથી ચારે તરફ નજર નખાઈ ગઈ ધરતી ઉપર ઢોળ અંધારું, તો માથા ઉપર કોઈ અઘોરીની આંખો સરખા ટમ ટમ કરતા તારા ને એ બેની વચ્ચે સામી ક્ષિતિજે કોઈ અંધારપછેડો માથે નાખી ઊભેલો બોલતો બહેડો !

ભાગ્યે જ બે મિનિટ થઈ હશે ને બહેડાના મધ્યભાગમાથી કોઈકે જાણે તારાઓની સૂરી ફેરી ! આ સાથે જ અમારા હૈયાંમાં ભયની એક આછી કંપારી ફરી વળી

જરીક વાર થઈ ને પીયૂષ બોલી ઊઠ્યો 'જોયો રસિક ભડકો ?'

ગલાભાઈએ જાણે કાનમા કહ્યુ 'એ તો સાહેબ

ભાખરો સૂડું (મો) ઉઘાડે છે હો કે ?'

વળી પાછા ખરરર કરતા તબુખા ખચ્યા ને આ વખતે તો ટેનિસના ફટા સ્વ-એ મોટો તબુખો પણ પેના ટપ્પા-ખાડામાં જાણે સતાકુકડી રમતો છુમ નીચાની કુંડે ભારી લોપ થઈ ગયો

તે પછી ગલાભાઈ એમ ભારે શ્વાસ લઈ ભયભર્યો અવાજે એ પેના સાથીદારને પૂછવા લાગ્યા ભના ભાઈ ખબર છે ને આના જ અગાઉ આ બોલતા બહેકાયી બીજા વરસ ઉપર ખર્યા તા ને ઢોરોમાં રાગ ચાલો ફાટી નીકળ્યો તો એ ?'

હા, ક્યા ભાઈ! એમ દન ઉ તા કચાક ગયેલો હતો ને ગામમા આવ્યો ત્યારે જોયુ તો ફાઈનાય બુઢા ઉપર હું તો શું કે છે એ ગત તો આભનુ ચાભ્યુ હોય એવુ લાગતુ તુ ને ભાઈ —કહેતા એણે મારી તરફ ફરી એવો બેકાર બાબુનો તો કે આ બોલતા બહેકા પાસેથી કોઈનો દન નથી ન આઈ આઈ ન લગી ફરવી શકે ' એણે ગલાભાઈ તરફ મો ફેરવ્યુ ' પણ ભાઈ ધમવા વાઘરીએ તો આપણાએ બધાને દન અવારમા જ ગામને ચેતવી દીધુ તુ!'

' કોણ એ ધમવો વાઘરી?' મે પ્રશ્ન

' એક ભૂવો છે સાહેબ—ઊંડતા આવ્યા પાડે એનો ' મનભાઈએ કહ્યુ

' ચારે તો એ આ બોલતા બહેકાની સાચી વાતો જાણતા હશે?' મે પૂછ્યુ

' અરે બધીય સાહેબ એ તો એક ગાળી ચોકરો મનુષ કે તો કે ફેરો બનાભાઈ, કશાણુ કરીને એમાંરી દૃષ્ટિ તે વાળેય તમારો વાળો નહિ થાય પણ એણે કહ્યુ કે હિમત રાખવી પડશે એટલે પછી મારુ મન શાન્ત થઈ ગયુ ' ક્યા તો સાહેબ બી ગયા તો '

તે શુ?' પીયુષે પૂછ્યુ

' પચાસ સહેમ કાક બાઈ ગયા તો એ જ ઘડીએ ગામોગામ! કોણ સ્થળી જ પડે તે ?'

ત્યા તો બહેકા તરફ ચાટક કરી ન્હેમે મ ગડી બોલા ઊઠ્યો ' જો જો ચાંદિ! આ વખત તો કેટલા બધા તબુખા?—

ગલાભાઈ જરા હસ્યા એ તો આપને છેટેથી નાના લાગે છે બાકી અગાળ ખરે તે સાહેબ કે છે જેમ વખતે બા' આહિરોનો તારૂ ખીને બાબરો એના ગાદી ઉપર બેસે છે ને બેખા લેતા નાના કોઈના ઉપર કોપે છે ત્યાર એના મોઢામાંથી આ અગારા ખર્યા કરે છે '

કોણ જાણે કેમ પણ એક બાજુ અમારી બુદ્ધિ આ બધુ માનવાની ના પાડતી હતી તો બીજી બાજુ નજર સામે આ ભડકા આ તબુખા અને અનાદર-તાર ઢોરના ભડકા વગેરે આ બુદ્ધિને ભારે વહેમમા નાખતા ચૂપ રહ્યા હતા

એક વિચાર થયો પાસે જઈને જોઈએ તો ખરા! પણ હુ પીયૂષને પૂછુ પૂરો ન ત્યા ' કેમ વિચાર ?' ત્યા તો મ કે દી તે પેલા બે ભાઈઓ બોલી ઊઠ્યા . ' એવો સાહેબ એવી મૂર્ખાઈ કરતા નકર વાઘરી સાથે વેર બાંધવા જેવુ થશે!'

ભયની સામે આટલો વખત ઊભા રહ્યાથી કે કેમ્પુ ખબર કેમ પણ મારામા હવે શૂર ચડ્યા હતા એવડો ભય નાનો રહ્યો કિયુ પણ જરા પોતે ભાગનો થરેર હતો અને મન ખાતરી કે હુ મ ગાડી સાથે હેના બે જાણાએ જે અમારા જેટલી હિમત રાખતી હોત તો—

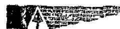
એક જૂન અમાર તો ને આ બેકાર વાતાવરણમા કોઈ ખબર ચાબ્યુ જતુ હોય એવી એમ લાગ પડ્યુ

' અને કા આ ગયા ?'

ગલાભાઈએ મ મો જવાબ આપવાને બદલે ' સામભો કોઈ હમણા સામો જવાબ આપનો નહિ!' આમ કહી અમે આપ્યા હતા એ દિશાએથી આવતા આ અવાજ તરફ મન માંડ્યા

બેકાર એ નિસ્તબ્ધતામા બનાભાઈએ કહ્યુ ' આદ તો સુભીતો લાગે છે ચાર પાચ જણનો બોલાશ છે!'

ગલાભાઈ અમને જાણે કાનમા કહેતા હોય તેમ બોલ્યા ' ભજનુ ભણુ પૂછ્યુ એક કશ મણ તે વાળાને એન

ભાઈનો સાદ કાઢી ગયેલા પેલા ખબરિયામાં મેં વાતી આપવો—'

ત્યાં તેણે વળી પેનો હાંકે અમારા કાગળને અળગે કપાતી મૂક્યા 'અરે ક્યાંય છો કે ગલાભાઈ હીં ?!'

'આ તો પણ મુખી જ લાગે છે ' મેં કહ્યું

ને ગલાભાઈએ હિંમત કરીને વગાતા હાથ મરી જવાબ આપ્યો 'અહીં મુખી કે કયું ?'

'એ શું કરો છો અત્યાર લગી ભલા માણસ ?'

મુખીનો અવાજ કટાણે તો હતો

મેં ગલાભાઈને કહ્યું 'એમને અહીં બોલાવો. કો' કે રસિકભાઈ બોલાવે છે'

ને પછી ગલાભાઈના કહ્યા પ્રમાણે ચાર–પાંચ માણસોને સાથે મુખી અમારી પાસે આવી લાગ્યા પેલો મુસલમાન મોહિયાત પણ હતો

'જુઓ મુખી, આ શાની પ્યાસ ઝાડ ઉપર વરતાઈ રહી છે ?' મેં કહ્યું

'અમે ભાઈ, અમે તો પેલી હનુમાનવાળી ટેકરીએ ચડીને જોયું છે એટલે જ તો મેં કું આ લોકો અત્યાર લગી આવ્યા નહીં ને મૂરખ-વિચાર કરીને ક્યાંય બહેકી તો નથી ગયા ?' એમ કરીને આ જમાદારને લઈને શોધવા નીકળ્યા લો. હેઠા હવે આની વરતુ તો વેગળેથી જોતીર બોદી છે '

પેલો ભય વળી પાછો અમારા ઉપર જાણે સ્વાર થઈ બેઠો પણ બીજી બાજુ હરેક માણસોની આ હૂંફે હિંમત પણ આપતી હતી એક ડગ ભરી ભાલાધારી પેલા જમાદારને મેં ટાણાના સ્વરમાં સવાલ કર્યો

'તુમ ભી ડરતે હો જમાદાર ?'

'મેં તો ઈન બાતો સે—મેરી પાસ તો કલમા હૈ ના સાબ, ઈસ લીયે નહિ ડરતા '

ને મેં પેલા કોઈ ન સાંભળે એ રીતે કહ્યું 'તો ચાલો, જઈશું ત્યાં ?'

'નહિ સાબ ! પલિત કુ છેડના અચ્છા નહિ '

'અરે પણ તમારી પાસે તો કલમા છે ને ?' પીયૂષે કહ્યું

'હા લેકિન સાબ, વો તો મેરી ખુદકી હિફાજત કે લીયે મારા આપ સબ—

'પણ અમારી પાસેય હિફાજત જેટલું થોડુંક છે ' આમ કહેતા પીયૂષે કોલેજમાં ભજવેલા એક નાટકની પાત્ર વખતે મોઢે કરેલા મંત્રોમાંથી એક મંત્રની અવાજથી બોલવા માંડ્યો અલબત્ત, થોડીક પ્રસ્તાવના પછી 'જુઓ મુખીકાકા તમે બધા થોડી હિંમત કરો તો હું મારા મંત્રને જોરે તમને બધાને ત્યાં લઈ જાઉં અને જુઓ તો ખરા તમે સહુથી આગળ હું ને રસિકભાઈ ને સહુથી પાછળ કલમા પઢતા જમાદાર જે રો જુઓ ને આ સાથે જો ખાતરી ન થતી હોય તો ને આ સાથે જ એણે પણ મંત્રની છટાથી વટો પાડી મંત્ર ભણ્યો જાઓ ।

મૂઠ બંદ, ચંદ બંદ દુશ્મનકી નજર બંદ ઝેરી જાનવરકે મોં બંધ ત્રાન, તરિય, ચોથિયા એકાંતરિયા ડાકિયા તુટિયા ઓનિયા હર કિસમકે અજીરણ બંદ

—ને તાનમાં આવી જઈ મુખીને કહ્યું મોટા કાકા છોડવો છો એ બ મરાને ?'

મુખીએ કહ્યું : 'ના ભાઈ ના આપણે તો કાંઈ નથી છડવો—'

'તો ભરે બાકી આપણે પાસે જઈને જોઈએ ને ખરા મુખીકાકા ' પીયૂષે કહ્યું

આ પછી તો મેં પણ મુખીને હિંમત આપી.

ને પછી જમાદાર પણ જાણે પાનો ચડ્યો હોય તેમ બોલી ઊઠ્યો 'ચલો તો મુ ંડકા દેખે તો સહી. ઈસકુ છેડના નહિ હૈ દૂરસે દેખકર ચલે આએંગે'

જ્યારે પીયૂષે તો પગ જ ઉપાડ્યાં મારો પણ એણે હાથ પકડ્યો ને મંત્ર પણ શરૂ કરી દીધો 'કૌન ચલે ચંદા ચલે, સૂરજ ચલે પવન ચલે પાની ચલે, તેત્રીસ કોટિ દેવતા—સવાલાખ જોધ મદદ ચલે ડાકિની શાકિની જોગિની ચલે ઔર સબ કે ઉપર દેવન કે દેવ મહાદેવ ચલે ।'

આગગ કરનાર ખાસ તો અમારે આ લોકોમાં રહેલા ભયના ભૂતને ડામવો હતો

દરમિયાન મંકોડી તો અમારી સાથે જ હતો પણ

જ્યારે પણ પેલા ભાઈને આગળ કરતા કરતા પગ ઉપાડ્યો હતો ત્યારે જ ત્હેનો હાથ તો ' હે ઉત્સાહ થયો શી ભીમે ... પાસા ... તુમારી સાથ મેં ... ના ... ક

પણ મને લાગ્યું કે એના ભૂતના ભય ... આ લોકને ભયવાળામાં ભરી જનારો ભય વિશેષ પ્રબળ જ્યો ... માટે જ એ આગળી પાછળ પાછળ સેગારા લાગ્યા હતા

આ વખત મુખીનો ... તો ... અને ભાઈ નામે ... ફરે ... પીયુશ્મશાનિય ... જાણે કે ... સાથ્યા ... —

અને પણ ... નો ... અને મનને ... કો ... ' ... કરા ... તો ... હા હા ।

' ... નો ... પણ—આ તો ... નહિ ... ને ... આ પેના ... એમ ... પાર ... ... કરતા ... '

' ... ભાઈ ... —... હવે ... આ પણ ... પાસે ... ને ... મુખી સાથે જ ... હતા

અહીં ... જોઈએ કે ... ને ... એક ... આગળ વધતા ... તેમ આ ... પીપળની ... હિંમત ... ને ... એ ... ને ... પાછળ ... હતા

... પચાસેક ... પેલો ... મુખીની ... આપી એ ... ગયા ... તો ... આ ... ... લપાઈ ... — ... એવી ... કે ... ન ... ઉઠ્યું ।

પણ ન તો પેલા ... ભાઈ—... ભાઈને ... આ ... દેખાઈ ... પેલી ... ના

આમને એકેનો આમંત્રો ... પડ્યો ... પેલા તારાઓ ... તો ... આવતા ... હતા એનું જ નહિ ... પણ ... હતો ... ને ... ... હતો ત્યાં ... હીક મોટો ... પેલો ... ને આ ... જ ... આ ... નાક ... જગ ... ... વળી ... ... ને ... આવી ... ... પાછા ... હતા

કે ... જ ... —... કે ... ને ... થઈ પડેલા ભયમાંથી ... તેમ ... છૂટ્યો ' ... ઉપર । '

ને ... ... લાગ્યાં—પણ ... તેમ ... ને ... ... તેમ અમરી ... ... સહિત ... ... પગ ... ... તું ... એવી ... ...

... ...

મને ... જ ... બીજા ... ... હો

મુખી ... ... તો ... ... ભાઈ ... આ ... ... ઉપર ... ... હીરા ... ...

ત્યાં તો પીપળે ... ... કરી ... ભાન નહિ ... ...

... જ ... પીપળેથી આ ... ... એ ... પેલા ... ... કરી વાતમાં ... ... જેમ ... ... પાન નહિ ... ।

ને એમાં ... ...

'નહિ માંભ બકુક આપ મેરે હાથ મે દે દો ઉસ પવિત કો મે હી પાક પરવરદિગાર કે દરબારમે–'

ને ત્યાં જ એ બોલતા પડોસ પરથી માનવીના સરખો અવાજ આવ્યો 'ગે નખે (ના) આવમી નખે (ના) જમાદાર આમ! જેનને ઉ (હું) હાંક્યો પારગેરે–!

આ સાથે જ પાચ ડગ પાછા હટી ગયેલા મુખી વગેરે આગળ આવ્યા 'ત્યાં કુણ હાંક્યો બીજ? એહાવાળો?'

'હા કાકા હા? ઉ (હું) એહાવાળો હાંક્યો મારો હાથ (આથ) નો ઓળખતા દો (નથી ઓળખતા)?'

છતાંય પેલા બધા ગભરાઈ રહ્યા હતા મનમાં જાણે આમ ન હોય કોનું ભનુ પૂછ્યું! એહાના રેવાસી એ હજિયા નીમાં જવો આફ કાંઈક એવુ હોય

ભૂતની અદાથી હુ બોલે જે હોય એ ઊતર નીચે નહિ તો–આ ગોળી છૂટે એટલી જ વાર'

'એ આ ઊતર્યો બાવમી!

આ સાથે જ એના ઊતરવાના પગલા રૂપે ધમ્મ દેતોક ને એક લાંબો પાણો સરખો આગગનો પદાર્થ તણખા ખેરવતો નીચે આવી પડ્યો એના શબ્દો પણ ઊતરવાની ક્રિયાની જાણે સાક્ષી પૂરી રહ્યા હતા 'આ ઊતરજ્યો' મુખીકાકા એને ચાઈ (કરાલ) નક્ક મારા સુરા (છોરા) રવાડી પડશે (પડશે)!'

હજુય પેલા ગામનોકોને વહેમ હતો—ભૂતેય હોય! ને માટે જ મુખીએ સવાલ કર્યો હોળા પણ હુ આમ અંગારા શુ કામ—આજુબાજુના આ ગામોવાળાને બીવડાવવા જ બેસતો તો ન મારે?

'ના બાવસી ના મારુ હુ (શુ) ગજુ વાઘે મહુકારોને બીવડાવવાનું! પણ આ તો–'આમ કહેતા એ નીચે ઊતર્યો અર્ધનગ્ન સરખા ઓળાએ અમારા તરફ ડગ ભરવા માંડ્યા હાથના લટકતુ દોરીએ બાંધેલુ એક મોટુ વાસણુ ને ઢીંચણથી ગળા સુધી કેતાન સરખો કોઈ પદાર્થ ઓઢેલ એ ભૂત સરખી લાગતી માનવઆકૃતિને અમારા તરફ ડગ ભરતી જોઈ ડરવાનો હવે જાણે અમારો વારો આવ્યો 'શુ માને જ આ હાજિયો અમારી સાધવા આવ્યો હશે?'

ત્યાં તો આ માવભૂને અમારી પાસે આવતા આવ પેલી હડી ધરી આખોય વાતનો ધડાકો કરી નાખ્યો 'ની માનો તો જુઓ બાવસી ઉ (હું) તો મધ (મધ) કાઢવા આવ્યો તો!'

ને આ આ સાથે જ મુખીએ—કોણ જાણે કે એ તા એની નિર્દોષતાને અરપાવ આપતા હતા કે કેમ તે— પીધુર એમને પકડી લે ગો પૂછતા તે ચોક-બે તે ત્રણ તમાચા એકી સાથે ચોડી બોલ્યા 'હાળા ભિખારા! અમને બધાને બીવરાવી માર્યા!' ને મને સમજ પડી મારે તો હાજિયાની ત્યાં ખાદી કે મુખી વગેરે આ ગામલોકોની મોટી આરી, સ કોઠે કે પીવૂની પણ?

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના જીવનના આ પ્રસંગે અનુપમ સૌન્દર્ય ઓતપ્રોત હતુ એમ એમના વિષે કહી શકાય જર્મન નાટકકાર હરમન કેસરલિંગ! હએ છે કે મારે ત્યાં 'પ્રાકોશીજી' નો એક સંશોધક (Noble soul) હતા આત્માઓના અક્ષરો જોયા નીકળેલ હતો તે આવી ચડેલો મેં મારી નોંધપોથીમાંના થોડા મોટા માણસોના અક્ષર-નમૂના એને બતાવ્યા પણ એનુ મન માન્યુ નહિ એને જોઈતી વાત એમાંથી ન મળી ત્યારે રવીન્દ્રનાથના અક્ષરો એણે જોયા ત્યારે એની આંખમાં ખરેખર આંસુ આવી ગયા અને તરત બોલી ઊઠ્યો 'કેટલા સુંદર અને કેટલા ઉદાત્ત આ માણસનો આત્મા છે'

જ્યૉર્જ ઑસ્ટ્રોમોવ

ગાગારીનનું પૃથ્વી પર ઉતરાણ

યુરી ગાગારીનનુ સ્વાગત કરવા આવેલી ટુકડીના સભ્ય ૨૨ ઙ, ગેડિયોગ્રે અવકાશ-જહાજ ‘વોસ્તોક’ના ઉડ્ડયનના સમાચાર આપ્યા એ વહેલા જ, સવારથી આવી ગયો હતો જે ખડમા અમે બેઠા હતા ત્યા બે મોટા નકશા હતા તેમા લાલ દોરીથી અતરીક્ષ જહાજનો માર્ગ બતાવ્યો હતો ખડમા મેજ પર ટેલીફોન અને ધ્વનિવર્ધક યત્રો હતાં હવા ખુશનુમા હતી ખડમા ચીડી પીવાની મનાઈ હતી અમારી સામે સદેશાવ્યવહારના સાધનોની બત્તીઓ આગિયાની જેમ ઝબકતી હતી લોકો સરળ હવા માનની વાતો કરતા હતા સૂર્ય પ્રકાશતો હતો અને પવનની હળવી લહરીઓ વાતી હતી વિમાનીઓ અને ખાસ કરીને અવકાશયાત્રીના ઉતરાણ માટે આજનો દિવસ ઘણો સરસ હતો

માણસો સાધનોની આખરી ચકાસણી કરી રહ્યા હતા થોડા સમયમા અમને રેડિયો પર અતિપ્રસિદ્ધ ઉદ્ઘોષક લેવિટાનનો જાહેરાત કરતો અવાજ સભળાયો

‘શરૂઆત સફળતાપૂર્વક થઈ છે અવકાશયાત્રી હજુ કક્ષામા દાખલ થયુ નથી પણ વિમાની જણાવે છે કે તે પૃથ્વીને ધુમ્મસથી ઘેરાયેલી જુએ છે

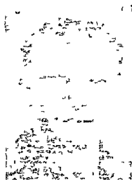
અવકાશ જહાજ ‘વોસ્તોક’ ને પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરતા દેઢ કલાકથીયે ઓછો સમય લાગ્યો હતો કો ગોકવાર મેગેલાનને સાત સમુદ્રો પાર કરી આપણી ધરતીની પ્રદક્ષિણા કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યા હતા માત્રે જ સ્વપ્નદ્રષ્ટાનો માર્ગ વધુ કાપી છે

પહેલી જ વાર સોવિયત અવકાશયાત્રીની આંખો સામે અવકાશનુ સાચુ ચિત્ર સૂર્ય અને તારાઓનો આજદિન સુધી નહિ જોયેલો એવો અમૂલ્ય પ્રકાશ દેખાતો હશે ત્યારે જગતનો સૌથી પહેલો માનવી હશે જે એમ કહેશે કે મે મારી સગી આંખે પૃથ્વી ગોળ છે એ જોયુ છે એ જ એક પહેલો માનવી હશે જેણે ૮૦ મિનિટ પોતાના શરીરને વજનરહિત દશામાં અનુભવ્યુ હોય

૧૨ મી એપ્રિલે વિશ્વના પ્રથમ અવકાશયાત્રી યુરી ગાગારીન જે સ્થળે ઉતરાણ કર્યું ત્યા રશિયન ચિત્રકાર રજેવ એ ત્યા ઉભા કરેલા એક સ્મારકનું ચિત્ર

અત્યારે એ અવકાશમા ઊડી રહ્યો છે, જ્યારે અમે આ ખડમા પૃથ્વી પરનો સૈનિક જાણી જેમ તેની સલામતીની ચિંતા કરીએ છીએ પણ ત્યા તો વિમાન પરથી અવાજ આવ્યો ગાગારીન જણાવે છે કે ‘હુ સલામત છુ ઉડ્ડયન યોજના મુજબ થઈ રહ્યુ છે’

વિશ્વના પ્રથમ અવકાશયાત્રી

યુરી ગાગારીન

આશ્ચર્ય કેમ ન થાય ? એક કલાક ૮ મિનિટ એટલે કે પાચ માઈલ અર્થાત કલાકના લગભગ ૧૮૦૦૦ માઈલની ઝડપે ગાગારીન ‘વોસ્તોક’ મા ૨૦૦ કિલોમિટરની ઊંચાઈએ અવકાશયાત્રા કરી રહ્યો છે થોડીવારમા ટેલીફોનની ઘટડી રણકી ઊઠી અને એક ઉત્તેજિત અવાજ સભળાયો યુરી ગાગારીન અહીં આવે છે

ઉતરાણ અગાઉ ટુ થોડા સમયમા હેલીકોપ્ટર ગાગારીનને લઈને આવનાર હતુ અને આખુ ગાગારીન હરેતો હતો આકાશ એટલુ સ્વચ્છ હતુ પૃથ્વી આખી વાદળી રંગની દેખાતી હતી

✶

ડૉ. ડી એમ મહેતા

પશ્ચિમ જર્મનીની ઇસ્પિતાલો

તાજેતરમાં બર્લિનમાં જગતના સર્જનોના વીસમાનું વાર્ષિક સંમેલન મળેલું ભારતમાંથી ૧૨ ડૉક્ટરોએ ભાગ લીધેલો તેમાં દિલ્હીના હૃદયરોગના નિષ્ણાત ડૉ મહેતા પણ હતા ચાર દિવસનો જર્મન ઇસ્પિતાલોનો અભ્યાસ અહીં છે

ઓપરેશન-ટેબલ ઉપર એક દર્દી હતો સર્જને એની છાતી ખોલી નાખી અને એક સ્નાયુ પ્રયોગશાળામાં મોકલી આપ્યો દસ મિનિટમાં તો એ સ્નાયુ ઉપરનો પ્રયોગશાળાનો રિપોર્ટ આવી ગયો રોગનું નિદાન થઈ ગયું અને સારવાર આગળ ચાલી બર્લિનમાં ફેફસાંના રોગોની ઇસ્પિતાલમાં જોયેલું આ ઓપરેશન જર્મનીની ઇસ્પિતાલોની કાર્યક્ષમતાનો પુરાવો હતું

એ દર્દીને ફેફસાંનો ક્ષય હતો કે ફેફસાંનું કેન્સર હતું એ નક્કી કરવાનું હતું એ બાબતમાં પ્રયોગશાળાનો રિપોર્ટ જલદી મેળવવાનો હતો કેમકે જો કેન્સર સાબિત થાય તો સર્જન તુરત જ બગડેલી ગ્રંથિઓ કાઢી નાખી શકે પ્રયોગશાળાના રિપોર્ટે બતાવ્યું કે એ કેસ ક્ષયનો હતો એટલે તુરત જ ક્ષયની સારવાર શરૂ કરવામાં આવી જે રીતે એ કેસ સંભાળવામાં આવ્યો અને જે રીતે તેમની સારવાર કરવામાં આવી તે જર્મનીની ઇસ્પિતાલોને અનુરૂપ છે

અમારા પ્રતિનિધિમંડળના ઘણા સભ્યો હેડલબર્ગ યુનિવર્સિટીની ઇસ્પિતાલ જોવા ગયા હતા ખાસ પ્રકારના કેસોની સારવાર માટે એ ઇસ્પિતાલો સજ્જ કરવામાં આવેલી છે અમારા પ્રતિનિધિમંડળમાંની સ્ત્રી ડૉક્ટરોએ બર્લિન વિભાગમાં ગાયનેકોલોજીમાં સ્ત્રી-બાળકોનું એક દવાખાનું જોયું જર્મનીમાં એ દવાખાનું સ્ત્રી-બાળકોના દર્દી માટે ઉત્તમ ગણાય છે એમાં ગર્ભાશયના રોગો માટેના ૧૫૦ ખાટલા છે અને બાળકો માટે ૫૦ ખાટલા છે સ્ત્રીઓના રોગોનું નિદાન કરવાની ઉત્તમ સગવડો એમાં છે અને વળી તાલીમી વિદ્યાર્થીઓને એ બતાવવાની પણ સુંદર સગવડો છે તુરત જન્મેલાં બાળકોને સામાન્ય ચેપી રોગો સામે સરસ રીતે જાળવવામાં આવે છે

પશ્ચિમ જર્મનીની ઇસ્પિતાલોમાં એક નોંધપાત્ર વસ્તુ મેં જોઈ ત્યાં સંસ્થાની આધીસ્થાપ તમામ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની સુંદર સગવડો હોય છે એ ઇસ્પિતાલોમાં નિષ્ણાત દાક્તરો અને ઉચ્ચ દાક્તરો જે સારવાર આપતા હોય છે તે વિદ્યાર્થીઓને એવી રીતે બતાવવામાં આવે છે કે કામકાજમાં વિક્ષેપ ન પડે

એક વખત હું શ્વાસનળીનું ઓપરેશન જોતો હતો ઓપરેશન-ટેબલની ઉપર કૅમેરા લટકતો હતો ઓપરેશન શરૂ થતા પહેલાં એક બટન દબાવીને એને બરાબર ગોઠવવામાં આવ્યો અને રંગબેરંગી ફિલ્મ લેવામાં આવી એક બાજુ ઓપરેશન પૂરું થયું અને બીજી બાજુએ ફિલ્મ—ડાર્કરૂમમાંથી—બહાર આવી ગઈ અને એ ઓપરેશનના મોટા વિદ્યાર્થીઓની સમક્ષ પહોંચી ગયા વળી જ્યારે કોઈ અમુક પદ્ધતિ વિદ્યાર્થીઓને બતાવવાની હોય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને દર્દીની આસપાસ ટોળું વળીને ઊભવું નથી પડતું એ નવી પદ્ધતિનું ઓપરેશન તેઓને ટેલીવીઝન ઉપર બતાવવામાં આવે છે ઇસ્પિતાલની પાસે એક સભાખંડમાં વિદ્યાર્થીઓ જમા થાય છે અને નિષ્ણાતોને હાથે થતું એ ઓપરેશન ટેલીવીઝનના પડદા ઉપર જુએ છે

કામદારોના આરોગ્ય માટેની વીમા યોજના હેઠળ ચલાવવામાં આવતી કેટલીક ઇસ્પિતાલો પણ અમે જોઈ હતી એમાં કામદાર દર્દીઓની જે સંભાળપૂર્વક સારવાર થાય છે તેની મારા ઉપર સુંદર છાપ પડી એમાંની કેટલીક તો અદ્યતન છે અને એમાં કામદારોને ઉત્તમ સારવાર મળે છે

★

શ્રીજી વિશે સાહેબ મનારમા બહેના ... પાસેનીમાની ઊભીને અનાવધાન તથા આપત વગેરે વિધિ પતાવીને સાહેબ ચોકને ટેપન પર મબી ... પોતે ખુરસી ઉપર બેઠવાયા વાર્તા !! રસિયા ગોરા કેટલાક પડાશીઓ પણ ત્યાં આવીને બેઠા

સાહેબે જ્યાં ચોમાને હાથ લગાવ્યો ત્યાં જ એક ટાણો ... ' અમર સાહેબ ! ને ચોકડીને બેસરવાની કે પહેરાવવાની જરા પણ ઈચ્છા રાખના નહિ. આ તો ચૂડાગીરાયનું ચાકડું છે એને જેવા તેવાથી પહેરાય જ નહીં

ચૂડાણીરાય પરાક્રમી તેના હોયે જેના એના વેના
હોયે જે રાજકુશળ જન ચૂડામણીથી જે હોય પાવન
પાપમા જે હોયે શખે વળી આપણમા હોયે પૂરો
તે તો પછી આ કુ પહેરાય બીજાથી તો નર ઊરવાય

જે ચૂડાગીરાયના જેવો પરાક્રમી હોય વળી કાવાદાવા ... મા જ પૂરો હોય, આપણું કહ્યામાં કે વચન આપીને ફરી જવામાં જેનો જોગ ન હો। એવા સર્વગુણસંપન્ન માનવીની જ આ ચોકડું પહેરી શકાય બીજાઓનું એ ગજું જ નહિ

સાહેબ કહે ' પરમપરાક્રમી શ્રી ચૂડાગીરાયની હે તો ... ચૂડાગીરાય કેવા પરાક્રમી હતા એની કોઈ કથા તું જાણે છે

ચૂડાગીરાયના એ જાતની ... નામે ... આ પ્રમાણે કથા કહી —

[૩] પંચપક્ષની વારતા

હે તું નગરે ચૂડાગીરાય પક્ષ પ્રમુખ કેવી રીતે બન્યા એની કથા કહું છું

સૂણો શ્રોતાઓ રાખીને ધ્યાન
કરો કથાના રસનું પાન
કથા સારને સમજે જેહ
સાત પેઢીને તારે તેહ

આ વાર્તાના સારને જે સમજશે એની સાત પેઢીનું ... થશે

સમગ્ર પરાક્રમી એવા શ્રી ચૂડાગીરાયે રાજનીતિમા પાવડું નહીં કહું ત્યારે ... પક્ષો ત્યાં તેના

એમની શરણાગતિ પહેલા ચાર પક્ષમા જોડાયા ... વગેરે કરીને નથા ગાળાગાળી કરવાની પ્રચંડ શક્તિને પરિણામે એ પક્ષમા એ સાથી ઝડપથી આગળ વધી ગયા શ્રી ચૂડાગીરાયને લાયણ ... રોજ નવું સરખા લાગી આગણમા એ પોતાની જાત સિવાય બીજા બધાને ગાળો દઈ શકતા હતા એમ ... ચૂડાગીરાય ...

જાણ્યો ચૂડાગીરી તણો રંગ
જાણું મહાભારત કેરો જંગ
રોજ મરઘાસ નીકળતા જાય
પારકી લીલો રોજ ચીતરાય

'વોટ ફોર' ની પડતી બૂમ,
　　　ભાઈ-બહેન કરે ધૂમાધૂમ
ભાવ વધ્યા મતદાતા કેરા
　　　જીપ-મોટરો કરતી ફેરા.

ચૂંટણીનો રંગ જામ્યો ભીંતો ઉપર 'વોટ ફોર'ના લપેડા થવા લાગ્યા કહેવાતા ભાઈઓ કહેવાતી બહેનો સાથે ખભેખભા મિલાવીને ઘેરેઘેર ફરવા લાગ્યા ઉમેદવારના હિસાબે ને જીપ ગાડીઓ તથા મોટરકારોના આંટાફેરા શરૂ થયા અને મતદારનું મહત્ત્વ એકદમ વધી ગયું ત્યારે લાલ પક્ષ તરફથી શ્રી ચૂંટણીરાયને ઊભા રાખવામાં આવ્યા.

મતદાન પૂરું થયા પછી ચૂંટણીરાય ઘણી મોટી બહુમતીએ ચૂંટાયેલા જાહેર થયા પરંતુ ચૂંટાયા પછી ચૂંટણીરાયને પક્ષ બદલવા માટે બીજા એક પક્ષ તરફથી મોટી રકમની લાલચ આપવામાં આવી તેથી એમણે તરત પક્ષપલટો કર્યો. પરંતુ શું મહત્ત્વ છે?

હોય જો પુરુષ ખરો દક્ષ
　　　એને તો સરખા સઘળા પક્ષ
લાડુ આપે તે સાચા તાત,
　　　એ જ ખરી મુદ્દાની વાત!

ખરો રાજપુરુષ તો કાચંડા જેવો ઋતુએ ઋતુએ રંગ બદલનાર હોવો જોઈએ એમ વિચારીને શ્રી ચૂંટણીરાયે પક્ષ બદલી નાખ્યો.

ચૂંટણીરાયને નવો પક્ષ નીતિ વિનાનો પક્ષ હતો એમાં જોડાનાર માણસોએ માત્ર ચૂંટણી જીતવાનું જ ધ્યેય રાખવાનું હતું વળી એ પક્ષ અજગરના જેમ ગમે ત્યાં ગમે તે પક્ષની સાથે જોડાણ કરી શકે એવો ફેરફૂદરડી પક્ષ હતો એ પક્ષમાં તો

વિરોધ કરવાની એક જ નીતિ
　　　હવાતાળ ઉપર પાકી પ્રીતિ
ગમે તેની સાથે કરે જોડાણ
　　　રેતીમાં જ ચલાવે વહાણ
સહુની નિંદા નિજની સ્તુતિ,
　　　એવી વાગે એની તૂતી

રોજ રોજ નેતા બદલાય
　　　સ્વાર્થ સાધુ હારી જાય

ચૂંટણીરાયના એ નવા પક્ષમાં અનુયાયીઓ કરતા નેતાઓ વધારે હતા અને એ નેતાઓ રોજ એકબીજાના વિરોધી ભાષણો કરતા હતા.

ચૂંટણીરાયને આ પક્ષમાં પણ ફાવી ગયું રોજ ભાષણો કરવાનું અને મોટરોમાં ફરવાનું કામ એમને ખૂબ ગમ્યું એ પક્ષની જોડાણની નીતિ ત એમને એટલી બધી ગમી ગઈ કે એક દિવસ પોતાના પક્ષના અનુયાયીઓને લઈને એમણે એક ત્રીજા જ પક્ષ સાથે જોડાણ કરી દીધું

કાચબો બદલે છે જેમ ચાપ
　　　નદી પુત્ર જેમ બદલે બાપ
ચૂંટણીરાયે બદલ્યો પક્ષ
　　　રૂપિયા લીધા અર્ધો લક્ષ

ચૂંટણીરાયે પોતાના પચાસ વફાદાર અનુયાયીઓ સાથે અધી લાખ રૂપિયામાં પક્ષપલટો કરી લીધો શરૂઆતમાં એમણે એમના જૂના પક્ષોને ગાળો દેવાનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો. એ પછી નવા ધાર્મિક પક્ષમાં ગૌવધ બંધ કરવા માટેની ચળવળ શરૂ કરવાની હતી એ ચળવળની આગેવાની એમણે પોતાના હાથમાં લીધી અને દેશમાં ભજન અને ભોજનક્રિયા પર જ જીવતા અનેક કથાકાર મહારાજોને સાથ મેળવીને આખો કાર્યક્રમ સફળતાથી પૂરો કર્યો. પક્ષમાં અને દેશમાં ચૂંટણીરાયનું માન વધી ગયું

ફરીથી ધારાસભાની ચૂંટણી આવતા એ ધાર્મિક પક્ષે શ્રી ચૂંટણીરાયને જ ઉમેદવાર તરીકે ઊભા રાખ્યા. એમના પ્રતીક તરીકે ગાયનું ચિહ્ન રાખ્યું

ગાયમાતામાં છે ગુણ ઘણા
　　　સરખા ગણે કાગળ ને ચણા
ગાયું મારે તો ય મા કહેવાય
　　　ગરકી ખાય તો ય પૂજા થાય

ગાયમાં રાજપુરુષના ઘણા ગુણ છે ખાવાની વાત આવે ત્યાં એ કાગળને અને પકવાનને સરખા ગણે

છે જેમ તેને ગોઠું માનવાની ટેવ હોવા છતાં એને મા નહેરામાં આવે છે અને ગેરવાજો ખાય ના પણ ચૂકનિય છે ગણાય છે આમ હોવાથી ચૂડાણીગયના ચૂડાણીગિન્હ તરીકે ગાય છે. એમની બીજી એ ચૂડાણીમાં ચૂડાણીરત્ન ચૂડાણી આવ્યા પણ આખી ધારાસભામાં એમના પતનના એ એક જ માનવી હતા તેથી એ વિરોધપક્ષોએ સયુક્ત મોરચો રચ્યો ત્યારે પક્ષ બદલવાની તક મળીને એમને વિરોધપક્ષના સભ્યોના નાયક નેતા બનાવ્યા

વિરોધ કરવાના કામમાં ચૂડાણીરાયનો જોટો નહોતો એ બધી બાબતોનો વિરોધ કરતા હતા

વિરોધ કરવામાં છે આનુ સુખ

આકડા જાણવાનું ના કંઈ દુઃખ

બધા કહેતા હોય જ્યારે 'હા'

આપણે એકલે કહેવી 'ના'

જેમ તેવી સારી યોજના હોય પણ જેમાં બધા હા કહેતા હોય એમાં આગળ ડગ ખુણાવીને ના પાડી દેવી એવી જાતનું કામ શ્રી ચૂડાણીરાયને ઘણું ગમી ગયું

ચૂડાણીરાયનો ચોથો પક્ષ ધનિક લોકોનો પક્ષ હતો કૂકડાની પાંખે ખાણોથી નસમહેલ હતી જ્યારે તેઓ ભોજ યોજના હિમાયતે આપવાના હતા બીજા પક્ષોના સિદ્ધાંતો રોજ ચાર ડગલાં આગળ જતા હતા ત્યારે ચૂડાણીરાય એક નવા પક્ષના નિયંતા રોજ આઠ ડગલાં પાછા હટતા હતા ચાલ્યા નવા પક્ષમાં ચૂડાણીરાયનું નામ ઘણું ગાજ્યું પણ એમને એનાથી સંતોષ ન થયો. માત્ર ધનથી શું?

સત્તા હોય તો ગાજો નર,

બાકી ગજરના સઘળાં જર

જેની ખુરશી તેનો વર,

ખુરશી વગરના પક્ષને ડર!

સત્તા વગરના ધનનું શું કામ છે? સત્તા હોય તો ધન તો એની મેળે આવે છે. આના બધા પક્ષો છે પણ સત્તાપક્ષ સિવાય બીજા સભ્યોના ગરીબ તબકા થતા નથી ચૂડાણીએ સત્તાપક્ષમાં જોડાવા માટેની બારીઓ શોધવા માંડી

એવામાં જ એક વખત સત્તાધારી પાર્ટીના કેટલાક ધારાસભ્યોએ ગલોરાત પક્ષપલટા કરી નાખ્યો પ્રધાનમંડળ સામે અવિશ્વાસની દરખાસ્ત મૂકવાની હિલચાલ શરૂ થઈ સત્તાપક્ષ તરફ વિરોધપક્ષમાં સરખે સરખા સભ્યો થઈ ગયા એ વખતે પ્રધાનમંડળમાં સામેલ કરવાની શરતે શ્રી ચૂડાણીરાય એમના પાંચ મિત્રો સાથે સત્તાપક્ષમાં જોડાઈ ગયા

થોડા વખતમાં તો—

મોટો બંગલો બનાવ્યો એક

એમાં લાવી શેવરોલેટ

પાંચ ભાણ્યા ને સાત ભત્રીજા

નોકરી લગાડ્યા સગા બીજા.

એ ઉપરાંત—

દીકરા દીકરાને મોકલ્યા પરદેશ,

ખાદી કરી સીવડાવ્યા ડ્રેસ

સરકારી પૈસે કીધા પ્રવાસ

ઉદ્ઘાટન કીધા પાંચ પચાસ

વચન દીધા સાતસો ને વીસ

ઉપદેશોની ના લીધી ફીસ

રોજ બહાર પાડતું નવલું સૂત્ર

જેને ના પાળે નિજનો પુત્ર!

સત્તાપક્ષમાં ચૂડાણીરાય પૂરેપૂરા ગાજી રહ્યા. રોજ પ્રધાનો પણ એમનો હાથ ન લેતા નહોતો એવા મહાન કામો એમણે કર્યાં ભાષણો, ઉપદેશો ઉદ્ઘાટનો પ્રવાસો શામાં એમણે જરાય કસર ન કરી પરિણામે એ અતિપ્રિય થઈ પડ્યા બીજા પક્ષોમાં હાથાપાઈ થતા રહેતા તેને બદલે મેવા મીઠાઈ ખાવા લાગ્યા ત્યારે પાછી શ્રી ચૂડાણીરાય ગાજ્યા ત્યાં સુધી પ્રધાનમંડળમાંથી હટ્યા નહીં

આ પ્રમાણેની વાસના પરી કરીને પક્ષવિજયીની નામે શરૂ કર્યું. ચૂડાણીરાય જેવા પરાક્રમી નરના ચોકઠાને એમના જેવો જ માણસ પૂરી શકે આમ કરીને એ દાટ રૂપ કરતાં ખરી પડી

[ક્રમશઃ]

[૨૦] અગિયારમી સફર

Once a fairy wept
Her tear was named life

આજે વળી આ હોર્સ્ટને શું થયું છે? સામાન્ય રીતે એકલપેટા અને શાંત સ્વભાવ ધરાવતો આ માણસ આજે કાં મુક્ત કંઠે ગીતો લલકારી રહ્યો છે?

'હાઈમ'ના એ જલખંડમાં પ્રવેશતાની સાથે જ મારા મનમાં આ બે પ્રશ્નો, શાંત સરોવરની જલસપાટી ઉપર ઊછળી આવતા પરપોટાની જેમ ઊછળી આવ્યા.

—આહા! આદમ!!

મને જોતાં જ હોર્સ્ટ બોલી ઊઠ્યો.

મેં કહ્યું

—Guten abend horst!

—Guten abend, Adam! Komm hierh er, komm zu mir!

હોર્સ્ટે મને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. એના જર્મન શબ્દો ઝૂમતા હતા. એ સાંજનું ભોજન લઈ રહ્યો હતો. પોતાના ટેબલ ઉપર કોઈ ચકોરની નાર જેવી ચુપચાપ ઊભેલી બીઅરની બાટલી જોઈ મારા મનના પ્રશ્નોનો પોતાનો ઉત્તર મળી ગયો.

—વાત શી છે હોર્સ્ટ? વસંતની ઉજાણી ચાલી રહી છે કે શું?

મારું આ વાક્ય સાંભળતાં જ એ હસી પડ્યો. મારી પીઠ ઉપર જોરથી ધબ્બો માર્યો.

—વન્ડરબાર!

આ શબ્દનું નાટકીય ઢબે ઉચ્ચારણ કર્યા પછી એણે બીઅરની બાટલી પોતાના હાથમાં લીધી અને હવામાં ગોળ ક્રિયા કરી બાટલી મારા મુખ સામે ધરી અને કહ્યું

—આ બીઅરની બાટલી હાથમાં આવે એટલે આપણે વસંતોત્સવ! સમજ્યો આદમ?

આટલું બોલ્યા પછી એણે બીઅરનો બાટલી હોઠે મૂકી. ચાર ઘૂંટ ગટગટાવ્યા અને ફરી કોઈ જર્મન ગીત લલકારવા મંડી પડ્યો. એને મુક્ત કંઠે ગાતો જોઈ ટેબલ ઉપર કોઈ પરેશાન મગરમચ્છની જેમ આળોટવા લાગ્યો. ગીતની એક કડી ગાય અને મને તેનો ભાવાર્થ સમજાવવાનો યત્ન કરે.

—સમજ્યો આદમ? આ અમારું લોકગીત! એનો અર્થ એવો થાય છે કે જગતને જે ગાવું હોય તે ગાયા કરે, ધાર્યું હોય તે કર્યા કરે. જે કરવું હોય તે કર્યા કરે. ફિકર નહિ કરવાની. હું તો મારા મનનું માન્યું જ કરતો રહેવાનો. ફિકર? ફિકર! આ છે અમારા દેશનું વિખ્યાત લોકગીત. અમારા જર્મનીના લોકગીતો ઘણાં સરસ હોય છે. તમારા હિંદુસ્તાનના લોકગીતો કેવા હોય છે?

હું ભારતના લોકગીતો વિશે કંઈક કહું ત્યાં તો એણે ફરી પોતાનું ફિકરી ફિકર આગળ ચલાવ્યું. હું વિવેકપૂર્ણ સ્મિત ભરતો રહ્યો અને એના નખરોની સુરખી નીરખતો રહ્યો.

ભોજનખંડમાં કંઈ અમે બે જ નહોતા. અન્ય 'હાઈમ' વાસીઓ પણ પોતાનું ભોજન લઈ રહ્યા હતા. ખાવું પીવું અને નશો કરવો એ ધર્મને નમે ચાલતા 'હાઈમ'ના નિયંતાનું ઉત્તરદાન હોય કેટલાક હોર્સ્ટને શાંત રહેવાની છાની ઈશારત કરતા

અને પોતાના લૈક્ઝીનનું સાધન કોઈ બીજા અરનર ઉપર ફુંકતી નાખતા સમજદારના પાણુ લોર્ડ ને ઈશારત અને સમજાવવાના હાથમાં પોતાના કહેતી શું હદીને ગેરડાવતો જગતને જે પારકું હોય તે ધાર્યો કરે, માનવું હોય તે માન્યા કરે અને મરવું હોય તે મર્યા કરે ફક્ત એ હું તો મારા મતનું જ કરતો રહેવાનો ફનરી ફનરા ।

મેં કહ્યું

—લોર્ડ, તારું લૈક્ઝીન તો તું પણ નાહિં પણ તારું ભોજન ઠંડું થઈ રહ્યું છે

એ હસી પડયો એનું હાસ્ય એના ભારેખમ નગારા જેવા નીચે ગુગળાઈ રહ્યું હતું જોકે મેં ફરી એ પોતાના ભોજન સાથે અડબડા લાગ્યા મારા મનું પૂર્ણ થાય અને ફરી ફરતી પરના જાય તેમાં પેલી એનવાળી બીયરની બાટલી તરફ ફેરવ તેરાથ એટલે તેમાંથી એક બે ઘટ પીધે ઓછી નહીં થાય

પોતાનું ભોજન તેમજ પીતનું ગાયન તે પૂરેપૂરું ખતમ થતા કંઈ એણે મારી સામે ઉગ્ર ફરીને હસ્યો આપ્યો

—આહાહા છોકરા આ મારી ફની વાતો ! ચાન આપણે ગણિત વાળો મગજ તું જમતાના અભ્યાસ કરે છે કેમ ખરું ને ? તો ચાલ મારી સમજાવ આ ફિલસુફીના શાબ્દિક અર્થ શો થાય ? ફિલસુફીનું ક્ષેત્ર કયું ? ફિલસુફી અને ધર્મ વચ્ચે તફાવત શો ? ચાલ સમજાવ

હું હસી પડયો મેં કહ્યું

—ચાલ આ તારી જીભની લાગણી પૂરી કર

એના ચહેરાના ભાવ તરત બની ગયા નાગ કોઈ વટાવી દે તેવી નરાબીની નો અને ઘુઘવાટમાં ડીક ડીક અસ્થિર થતો લોર્ડ લોર્ડના ગભીર પ્રશ્નનું પણ આરબનું મને આશ્ચર્યચકિત નહીં કહ્યું નહિ

—ચાલ સમજાવ ગધેડા ! આ ફિલસુફીનું ક્ષેત્ર શું ? ફિલસુફી અને ધર્મ વચ્ચે તફાવત શો ? ચાલ જલ્દી સમજાવે છે કે નહિ ?

હું ફરી હસી પડયો મેં એનો આદેશ વધુ તંગ ન કરતા

એના સૂચના શબ્દો હવે ઝીલવા લાગ્યા

—ગધેડ તને નહિ આવડે સમજાવતા આ ફિલસુફીનો શાબ્દિક અર્થ શો થાય ? એનું ક્ષેત્ર

મેં એના ગભીર પ્રશ્નોના ભીષણ પ્રહાર થતા ઉકેલવાનું આરંભ કર્યો

—સાંભળ તો સમજ આ Philosophy શબ્દની બે મૂળ ગ્રીક શબ્દોનો છે Philos અને Sophia તેનો શાબ્દિક અર્થ

હું ફિલસુફીનો શાબ્દિક અર્થ પૂરેપૂરી રીતે સમજાવું તે પહેલા એ બોલી ઉઠ્યો

—આ ફિલસુફી જ્યારે આ મને આ સમજાવ ન્યુટન અને પ્રેરણાના માટે કહેતો એકેકા હોય તે દિમાગ આ કોને ટૂંકમાં નજરો વા ?

ભગવાન વિશ્વ વિશે ખુલાસા ન કરે તે ઘણી વધુ એની વાત અને એકલતા વિશે ઝંખનાના માર્ગ આ બધા ગંભીર વિચારો વિશે તું એકલો જ નહિ પણ આ હજારો લોકો વિચારે છે તેના નગીના માર્ગ આવે એ મેળવો

—મામ મેં યુનિવર્સિટીમાં ચાર વરસો ગાળ્યા છે કે તેનું મારી આ ફીલસૂફી ભગવાન ખુદ્દામાં વિતાવી છે તેમ છતાં હું પણ કંઈક જાણું છું તે તું ભૂલ ન જા ખરું ને

આખી જિંદગી —એને ગાળવા આ બે શબ્દો સાથે હું હસી પડયો

—હોય તારી ઉંમર કેટલી છે ?

—અગ્નીસ કેમ આ માટે આવો સવાલ કરે છે ?

—તેં હજી વીસ વરસે પૂરા કર્યા નથી અને મેં મારી આખી જિંદગી આગ ખાનામાં વિતાવી છે તેનું શાન્ત ના માટે મેળવે છે

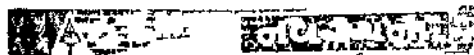
હું ચૂપ રહ્યો

થોડીવાર પછી એણે કહ્યું

—આમ તું નહિ માને

આટલું કહી પછી તે ઊભો થયો

—એક મિનિટમાં હું પાછો આવ્યો ચાલ્યો જતો નહિ

એ ઝૂમતી ચાલે ગયો અને ઝૂમતી ચાલે પાછો આવ્યો એના હાથમાં નાઝિ માર્કો પાસપોર્ટ હતો

—આદમ, આ મારો પાસપોર્ટ જો! પછી તુ ય માનીશ કે આગના મેં કેટલા પ્રવાસો ખેડ્યા છે

એણે ટેબલ ઉપર પોતાનો પાસપોર્ટ ગોઠવ્યો એક પછી એક પાના ફેરવવા માડ્યા

—જો, આ મારો ફોટો આ મારુ નામ

ફરી પાનું ફેરવ્યું

—જો આ મારો પ્રથમ પ્રવાસ

ત્રીજુ પાનુ

—જો આ મારો બીજો પ્રવાસ

પાના ફેરવાતા ગયા

—આ ત્રીજો આ ચોથો આ પાંચમો આ છઠ્ઠો આ સાતમો! બોલ હવે માને છે કે નહિ?

એણે મારી સામે જોયું એના અવાજમાં ગર્વના રણકો હતો જાણે સિકંદર ખધારથી પોતાના મહેમાનોને પોતાનો પાસપોર્ટ દેખાડતો હતો!

એના નમણા હાથની આંગળીઓએ પાસપોર્ટના પાનાં ફરી ફેરવવા માડ્યા

—અને આ આઠમો પ્રવાસ આ નવમો અને આ દશમો! મારો આ મારો પ્રવાસ!

બોલનખડના એક ખૂણાના ટેબલની ખુરશી ઉપર જનમ જનમનુ ખખન બેસનારી પોતાના બાપની બાટલી સાથે બેઠેલો ઘરડો નાર્વે બોલી ઊઠ્યો

—આદમ, જોયો અમારો આ બહાદુર જર્મન નાઝિ?—મીઠા પાણીનો નાઝિ?

સૌ હસી પડ્યા

આ ક્રાસ જાણે હોર્સ્ટના કાળજામાં સોંસરુ ઊતરી ગયુ કાર્લની નિર્દોષ ટિપ્પણીએ એના વદન ઉપર અપમાન અને અપમાનના વર્તુળો રચી દીધા એના અવાજમાં કડુનાશનો રંગ પૂરાતા માડ્યો

—આદમ, આ લોકો નહિ માને કોઈ નહિ માને પણ આ મારો પાસપોર્ટ જો! આ કંઈ બનાવટી પાસપોર્ટ નથી ઇંગ્લાંડ નોર્વે, ડેનમાર્ક, સ્વીડન તેમ જ અન્ય દેશો સુધીના પ્રવાસો મેં ખેડ્યા છે ખારા પાણીના પ્રવાસો ખેડ્યા છે મીઠા પાણીનો ખલાસી નથી!

એનુ વદન ગમગીન બની ગયુ

મેં હોર્સ્ટને સાંત્વન આપવા કહ્યુ

—હોર્સ્ટ, એ તો કાર્લ અમસ્તી મશ્કરી કરે છે શું કાર્લને આપણે ઓળખતા નથી?

એ કશુ બોલ્યો નહિ

એણે બીઅરની પ્યાલી ઉપાડી અને તેના આખરી ઘૂંટ ગટગટાવ્યા એના નયનોની સુરખી વધુ ગાઢ બની ગઈ હતી મેં કહ્યુ

—હવે બીઅર ઉપર ચોકડી માર કોલા પી કોલા!

એ હસી પડ્યો એ ઊઠ્યો અને કોકા કોલાની એક સામટી પાંચ બાટલીઓ લઈ આવ્યો એકી શ્વાસે એણે એક બાટલી ખાલી કરી દીધી

મેં સહજ પૂછ્યુ

—હોર્સ્ટ, તારા માતપિતા ક્યાં રહે છે?

—પૂર્વ જર્મનીમાં

—તારે ભાઈબહેનો છે?

—હા તેઓ પણ પૂર્વ જર્મનીમાં છે

—તો તુ અહીં એકલો જ છે?

—હા

—હાલ તુ ક્યા કામ કરે છે?

—જહાજ બનાવતી ફેક્ટરીમાં આદમ, મેં જમીન ઉપર ક્યારેય કામ કર્યું નથી મારે ડેકહેન્ડ બનવુ હતુ, પણ હુ ય મૂરખ કે પૂર્વ જર્મનીમાંથી નાસી આવ્યો આવતે અઠવાડિયે હું 'પેના ગ્લાસ વેર્ક'માં કામે ચડવાનો છું આદમ તુ નહિ માને, આ પહેલી વહેલી વાર હુ જમીન ઉપર કામ કરીશ, આ પહેલવહેલી વાર હુ પાણીના વિદાય લઈશ

હોર્સ્ટ બોલતો હતો ત્યારે એની નજર અવારનવાર રમીલાની મારી તરફ દોરાતી રહેતી અને એ મારી નજર રમીલા તરફ દોરાતી એ જ સત્તર વરસની ડૉરિસ, પોતાના જમણા અંગૂઠાનો નખ ચાવતી ઊભી હતી અને અર્ધ ઢળેલા તીરછી આંખે હનુ ફાતુ મરકતી હતી.

*

બાર વાગે બપોરના ભોજનનો સમય થાય અને
ચાર વાગવાનો હું ભોજનખંડમાં પેઠો મેં જર્મન
છાપું વાંચી રહ્યો હતો પેલા બારે હોર્સ્ટ આવ્યો

—Mahlzeit Adam !

—Mahlzeit ! કેમ રાત કેવી ગઈ?

હોર્સ્ટ બોલ્યો નહિ

મેં પૂછ્યું

—ગઈ કાલે આ ગેફ્કામાં શા માટે ધાડ પાડી હતી?

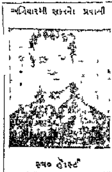
—એફ્નીએ અમને પકડી પાડ્યા

—અમને એટલે કોને?

—મને અને ડોરિસને

—તો તું ડોરિસના રૂમમાં

—હા હું ડોરિસની રૂમમાં હતો
અમે ગુસપુસ ગુસપુસ વાતો કરતા
હતા તે ગેફ્કાની સામામાં ગયો એનું
હસવા તેણે સાંભળ્યો ! ડોરિસ ક્યાં તે
એમ ડોરિસે કહ્યાને ઉઘાડ્યો
એફ્નીએ ચારેકોર નજર ફેરવી
કબાટ ઉઘાડીને જોયું પલંગ નીચે
નજર નાખી અને મને તાત્કાલિક
'સાહેબ' છોડી જવાની નોટિસ આપી

હોર્સ્ટ ચૂપ રહ્યો
અને એક થોડીવાર ચુપચાપ બેસી
રહ્યા, અને એણે પાટલૂનના ડાબા
ખીસામાં હાથ નાખ્યો અને કંઈક બહાર કાઢ્યું
મારી સમક્ષ ધરી મને પૂછ્યું

—આ શું છે?

મેં આશ્ચર્ય કહ્યું

—કારતૂસ !

એણે હળવેથી કહ્યું

—આદમ આજે રાતે હું આપઘાત કરવાનો છું.

આપઘાત કરવાનો ઇરાદો ધરાવનાર વ્યક્તિ આટલા
કહે મોઢે પોતાનો ઇરાદો પ્રગટ કરે તે વાત બુદ્ધિમાં
ઊતરે તેવી નહિ લાગવાથી હું હસી પડ્યો

—આદમ તો તું નથી માનતો? મેં એક જણ
સાથે ત્રીસ બાટલી બીયરની શરત લગાડી છે આજ,
તારો જોઈએ શરત લાગી!

હું ફરી હસી પડ્યો

એ ફરી બોલ્યો

—બોલ શરત લાગી કે નહિ?

એણે પોતાનો હાથ લંબાવ્યો

મેં એને મારો હાથ આપ્યો નહિ

*

બાર વાગી ચૂક્યા હતા
ભોજનખંડ પણ ભરાઈ ગયો હતો
એક ખૂણાના ટેબલ ઉપર બેઠો બેઠો
હોર્સ્ટ પોતાનું ભોજન લઈ રહ્યો
હતો અત્યંત શાંત અને ગંભીર,
એનું મૌન જાણે એની [illegible]
સૂચવી રહ્યું હતું હું એની તરફ ગયો

—હોર્સ્ટ, આજનું ભોજન કેવું છે?

એણે જવાબ આપ્યો નહિ

—તું ખરો છે ! આજે બીયરને
બદલે વાઇનના ગ્લાસ ઉપર હાથ અજમાવે
છે કે શું?

એણે પોતાના પત્ર ઉપર કોઈ જાતનો
ભાર નજર કર્યો નહિ. જાણે પથ્થરની
મૂર્તિ ભોજન આરોગી રહી હતી!

મેં કહ્યું

—હોર્સ્ટ, લાવ ચાખી જોઉં, આજનું ભોજન
કેવું છે

મેં એની પ્લેટમાંથી સહેજ ચાખી જોયું એણે લાલ
શરાબના બે ચાર ઘૂંટ લીધા મેં મારી પ્લેટ ફેરવી
અને રસોડા પ્રતિ કદમ ભર્યાં હજુ પાંચ કદમ
પૂરા કર્યાં નહિ હોય ત્યાં તો મારે કાને ધડાકો
પડ્યો સમસ્ત ભોજનખંડ ચોંકી ઊઠ્યો પાછું વળીને

જોયું અને હું એકી શ્વાસે હોસ્ટેલ ભણી દોડી ગયો. એ બેય ઉપર ઢળી પડે તે પહેલાં મેં એને મારી બાથમાં લીધો. બીજા એકબે જમનારા દોડી આવ્યા. મારા અંગે અંગમાં કારી વરૂડી રિવોલ્વરની ગોળી એના જમણા લમણામાં સસરાટ કાણું ગઈ હતી. એના મોઢે ફીણના ગોટેગોટા વળી ગયા હતા. એનું શરીર તંગ બની ગયું. મેજ ઉપર બેવડ આવી રહી હતી. આંખો ઉપર ચઢી ગઈ હતી. એનું વદન લોહીમાં તરબોળ બની ગયું હતું. એનો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂંધાઈ ગયો હતો. ત્યાં પોતાનું ભોજન લઈ રહેલા મોટા ભાગના જમનારા ઊઠ્યા.

—એય આદમ! એને મેજ ઉપર પડ્યો રહેવા દે. એને અડકતો નહિ. રિવોલ્વરનેય હાથ લગાડતા નહિ!

હું રસોડા ભણી દોડી ગયો અને હાઈમના વાર્ડર એકાદને એમ્બ્યુલન્સ કાર માટે ટેલિફોન કરવા બૂમ પાડી.

*

આ કાળજું કંપાવનારો પ્રસંગ અહીં અંત પામતો નથી. આ કરુણ પ્રસંગ દરમિયાન થયેલા અનુભવ કહ્યા વિના મારી કલમ રહી શકતી નથી.

હેસ્ટે ભોજનખંડની બેય ઉપર અતોપ ... એના મોઢે ફીણના ગોટેગોટા વળી ગયા હતા. એનું શરીર તંગ બની ગયું હતું. એના બન્ને મેજ ઉપર બેવડ આવી રહી હતી. આંખો ઉપર ચઢી ગઈ હતી. એનું વદન લોહીમાં તેમજ શ્વાસોચ્છ્વાસની પીડને કારણે થયેલ ઊલટીમાં તરબોળ બની ગયું હતું. એ આખરી દમ લઈ રહ્યો હતો.

અમે—એટલે કે હું અને એકબે જમનારા—આ કુટુંબ ધૂળ આમતેમ દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા—બાકીના બધા શાંતચિત્તે પોતાનું ભોજન લઈ રહ્યા હતા. કાંટા-છરીના ખખડાટમાં હેસ્ટના આખરી વેદનભર્યા શ્વાસોચ્છ્વાસ કદાચ એ ભૂખ્યા જનોને કાને નહિ પડ્યા હોય? આ હકીકત હતી. હેસ્ટે દરમિયાન કે ખચાઈ આવેલી કોઈ ગાળીની જેમ તરફડતો હતો—આખરી દમ ભરતો હતો અને મોટા ભાગના 'હાઈમ'વાસીઓ શાંતચિત્તે પોતાનું ભોજન આરોગી રહ્યા હતા.

પાંચેક મિનિટ વીતી હશે કે ટેલિફોનની ઘંટડી રણકી.

ટેલિફોન વાર્તાલાપના શબ્દો—હા હા એક હાઈમવાસીએ આપઘાત કર્યો છે. એમ્બ્યુલન્સ કારની જરૂર છે.

ફરી પાંચ દસ મિનિટ વીતી ગઈ.

હેસ્ટ શુદ્ધિવિહીન અવસ્થામાં તરફડી રહ્યો હતો, અને ભોજન લઈ રહેલા હાઈમવાસીઓ પોતાની પ્લેટમાં મોઢું નાખી પોતાનું ભોજન પૂરું કરી રહ્યા હતા. જાણે તેઓ કાંટા છરી વડે પોતાની પ્લેટને ચાટી રહ્યા હતા!

ફરી ટેલિફોનની ઘંટડી રણકી.

ફરી વાતચીત.

મિનિટો વીતી રહી હતી.

હેસ્ટનો દરેક શ્વાસ મંદ મંદ આક્રંદ કરી રહ્યો હતો.

પોલીસ કે એમ્બ્યુલન્સ કાર—જાણે બેઉનાં દર્શન દુર્લભ હતાં. મિનિટો વીતી રહી હતી. હાઈમવાસીઓ પોતાનું ભોજન લઈ રહ્યા હતા. હેસ્ટ મેજ ઉપર પડ્યો પડ્યો પોતાના આખરી દમ ભરી રહ્યો હતો.

આખરે એમ્બ્યુલન્સ કાર આવી અને પોલીસે હેસ્ટને હૉસ્પિટલમાં ખસેડવામાં આવ્યો.

બીજે દિવસે એ મૃત્યુ પામ્યો.

*

સ્થાનિક છાપાએ નોંધ લીધી:

"એકવીસ વરસના એક યુવકે હાઈમના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોવાને કારણે હાઈમના વડા તરફથી એને હાઈમ છોડી જવાની નોટિસ આપવામાં આવી હતી. જેથી એ યુવકે નિરાશ થઈ રિવોલ્વર વડે આપઘાત કરી પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો હતો."—

અમે 'હાઈમ'વાસીઓ આ સમાચાર વાંચી રહ્યા હતા. મને અફસોસ થયો કે

—એની ઉંમર એકવીસ વરસની ક્યાં હતી!

'સેવકરામ'

જીવનનાં સાચાં મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા કરીએ

ખાબરચીઅને સાહેબની હવા લાગી અને તેના મુલાકાતો પગ ચાલતી થઈ બેઠા. અહીં એ મૂલાકાતની સાચી છાપ પડે કે

ગામની શાળાનું ખાતમુહૂર્ત પ્રધાનશ્રીના હસ્તે થવાનું હતું. એ ગામના એક ભાઈ ખાસ તેડવા આવ્યા હતા. આ બાજુના ગામડામાં પાણીની તંગીનું એ વર્ષ પહેલાં બોરીંગ કરીને જેમનું કૂવા કર્યા હતા તેનાયે પાણી નીચે ઊતરી ગયા હતા. કેટલાક કૂવાના પાણી ખારા થઈ ગયા હતા. પીવાના પાણીની ભારે આપત્તિ હતી.

કેટલાક ગામોમાં તેર તળાવમાં વીરડા કરીને પાણી એકઠું થતું તે આઠ વાગે પંચાયતીએ એમનું માણી ભરી લે ત્યારે નહિ તો પછી ડહોળાએલું પાણી મળે. એવું ડહોળાએલું પાણી ક્યાં હતું? એ જ ગામના ગામ તળાવમાં ત્રણ વર્ષ પહેલાં છવ્વીસ પાણી ભર્યું હતું. શાસનના છેલ્લે પાણી હતું એટલે ખેંચીને ભરવા શક્તિ મુશ્કેલી નહોતી. એ જ કૂવાનું પાણી છેક તળિયે પહોંચી ગયું ત્યાં ટ્યૂબવેલ પંપ મૂક્યો હતો. પણ પાણી હોય તો ખેંચે ને! ગામ શું પીએ, ઢોર શું પીએ! ને અત્યારથી પાણીની ખેંચ પડે છે તો પછીથી, ભર ઉનાળે આ ગામની શી દશા થાય!

એટલે ગામના એ સેવાભાવી કાર્યકર ભાઈએ મારી પાસે કહ્યું.

'સેવકરામ! પ્રધાનશ્રીનો આ બાજુ પ્રવાસ ગોઠવાયો છે. એટલે અમે શાળાનું ખાતમુહૂર્ત તેમના હસ્તે કરાવવાનું ગોઠવ્યું છે. એ નિમિત્તે તમે આવો તો અમારું કામ થાય.'

'શું કામ થાય?'

'આ પાણીનું જ તો! ગામ તો અરજીઓ કરી કરીને થાક્યું. વચ્ચે કલેક્ટર સાહેબનો પ્રોગ્રામ હતો ત્યારે તો રૂબરૂમાં દુઃખ દેખાડ્યું હતું. તેમણે નોંધ પણ કરી હતી. પણ ગરીબ ગામડાનું કોણ સાંભળે છે! પાછળથી પ્રધાનસાહેબને અરજી કરી છે પણ એમને એની પહોંચે મળી નથી. પછી આમાંનો નિકાલ તો શું થાય! એટલે અમારી એવી ઇચ્છા છે કે તમે આ પ્રસંગે હાજર રહી પ્રધાનશ્રીને આ પાણીની મુશ્કેલીની વાત સમજાવો તો સારું.'

હું આ ગામની પાણીની તકલીફથી વાકેફ હતો. આવા અગત્યના પ્રશ્નમાં વહીવટી અધિકારીઓ ઉપેક્ષાવૃત્તિ દાખવે તે બરાબર નહિ. આવાં કામોને તો પ્રથમ પસંદગી (પ્રાયોરિટી) આપવી જોઈએ. આ ખાતમુહૂર્ત નિમિત્તે પ્રધાનશ્રીને આ વસ્તુ સમજાવી શકાશે એમ માની હું આ ગામ જવા નીકળ્યો. આ ઉપરાંત બીજા પણ કેટલાંક ગામડાંની મુશ્કેલીઓ રજૂ કરવાનો ખ્યાલ હતો જ.

એ ભાઈએ જીપનો પ્રબંધ કર્યો હતો. એટલે બીજા કાર્યકરો સાથે અમે એ ગામ જઈ રહ્યા હતા. આ

ઘેર ચૂપ રહ્યા

...મી કહ્યું

—એ ગોગાંપ્રિય વગસનો હતો.

રટે એક જર્મને ઓપ્નર કરી

ધાર્મિક ધર્મની સત્તાનો નહિ ખ્યાલ નથી. આ ઉમરમાં એકલી ઉમ્મરની ઉમરના માણસોને દાખલ રામાં આવતા નથી. હોસ્ટેલ 'હાઇમ'માં રહેતો હતો.

એ એની ઉમ્મર એકવીસ વરસની હોવી જ જોઈએ! 'હાઇમ'વાળાએ 'હાઇમ'ના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે. કઈ 'હાઇમ' પોતે પોતાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરતું હશે?!]

આ પ્રશ્ન કરતી વખતે એ જર્મનની આંખોમાં એકાએક તગી આવેલો આગનો રંગ એના અધરના સ્મિત સુધી પહોંચી ગયો.

પ્રદેશમાં હમણાં જ રસ્તા થયા. હજી રસ્તા થઈ રહ્યા છે નવા ભાગના રસ્તા થયા છે ત્યાં નવી ગીનળાં થયા નથી એટલે ટ્રક સિવાય તે બીજું એકે વાહન આ પ્રદેશમાં ચાલી શકે તેમ નથી

જીપ રસ્તા પર દોડી રહી હતી રસ્તા પરનો ડામર ઉખડી ગયો હતો વચ્ચે વચ્ચે ખાડાં પડ્યાં હતાં એક બે જગ્યાએ સીમેંટ કોંક્રીટનો ટુકડો અને નાનું ગરનાળું આવ્યું રોડ પર તો કાંકરા વેરાતા હતા એ જોઈને એક ભાઈ આવેશમાં આવી બોલી ઊઠ્યા

"આ રસ્તો બન્યે પૂરું એક વર્ષ થયું નથી. ગોટ લામાં રસ્તો રીપેર કરાવવા જેવો થઈ ગયો લોકોના પૈસાનું આ પાણી નથી તો શું છે ! સત્યકામ ! તમે જ્યારે ને ત્યારે કહો છો સરકારની ટીકા ન કરો પણ આંખ સામે પ્રજાના પૈસા વેડફાય તે કેમ ચૂપ રહેવું ? આ કોન્ટ્રેક્ટરને તો જેલમાં પૂરી દેવો જોઈએ

એક જણ્યાગે સરળ ગાબ્ધુ પછી બીજા ચૂપ રહે કે ? બધા પ્રેક્ષક બની રહ્યા હતા

આ તે પબ્લીક વર્કસ ડીપાર્ટમેંટ છે કે પબ્લીક વેસ્ટ ડીપાર્ટમેન્ટ આવો રસ્તો પાસ થાય જ કેમ ?

"રસ્તો પાસ કરનારો સાહેબો વચ્ચે કાયમી ઘટ કાવવો જોઈએ એકાદને સજા કરી દે તો બધા પધરા થઈ જાય"

"કોન્ટ્રેક્ટરને લાખ બે લાખ દંડ કરવો જોઈએ અને દસ વર્ષની કેદની સજા કરી જોઈએ એ વગર આ લોકો સુધરવાના નથી

આ ભાઈઓનો રોષ હું સમજી શકું છું રાષ્ટ્રના પૈસા વેડફાય એ તો ક્યા નાગરિકને ગમે ? દેશમાં કામ થાય છે તે કરતાં બગાડો થાય છે લાંચ રુશ્વત વધી છે આ બધું સાચું પણ તે માટે આપણી લોકોની કંઈ જવાબદારી જ નથી !

લાંચ લેનાર અમલદાર પણ આપણા લોકો છે, આપનાર પણ આપણો જ ભાઈ છે કમજોરી તો આપણી પ્રજાની છે લોકો લાંચ લેનારને જાણે છે, આપનારનેય જાણે છે જ્યાં જાહેર સ્થાનમાં ક્યાય તેનો પ્રતિકાર થતો નથી

લોકો જાણતા હોય છે ટીકા કરતા હોય છે કે અમુક વ્યક્તિએ નફાખોરી કરી પૈસા બનાવ્યા છે અમુક કાળા બજાર કર્યા છે એ કોન્ટ્રેક્ટમાં લાંચ આપી ખૂબ કમાણી કરે છે લોકો આ બધું જાણતા હોય છે છતાં એવા એવા શ્રીમંતને જ પ્રમુખસ્થાન અપાય છે તેને જ મંચ પર પ્રધાનશ્રી પાસે બેસાડે છે કેટલાક હાથે ક્યારેક ઉદ્ઘાટન પણ રખાય છે જો લોકો આ રીતે કાળા બજારની, નફાખોરીની, લાંચ રુશ્વતની પ્રશંસા કરતા હોય તો એ બદી કઈ રીતે અટકે ?

કરુણતા એ હતી કે આ ઊંચી ઊંચી ટીકા કરનારાઓ ઠેર ઠેર ઉદ્ઘાટનો આ સમારંભમાં એવા જ એ શ્રીમંતને પ્રમુખસ્થાને લઈ આવ્યા હતા તેમનું અભિનંદનમાં ખાસ પત્રો, આ કરવું કારખાનું હતું વચ્ચે ખાંડની તંગી હતી ત્યારે કાળાબજારમાંથી બે મહિનામાં જ લાખ ઘર ભેગા કર્યા હતા એમણે એ જગ્યાએ રસ્તો બંધાતો હતો તેમાં ભાગ પણ કર્યો હતો જે સમાજ ધનની આવી આંધળી ભક્તિ કરતો હોય અને સામે પગે પ્રતિષ્ઠા આપતો હોય એ સમાજ અનીતિના ધનમાંથી કઈ રીતે મુક્ત થઈ શકે ? જીવનના આ મૂલ્યો બદલાઈ ગયા છે તેનું જ ભારે દુઃખ છે

અત્યંત પેલો રસ્તો નબળો થયો છે પાસ કરનારે તો લોકોના પૈસા જ વેડફાય એવું કર્યું છે એનો બચાવ જ ન થઈ શકે ખરું જોતા તો પ્રધાને એ જાતે ફરી જોઈ તપાસી એ બાબતમાં ઊંડા ઊતરવું જોઈએ અને રસ્તો પાસ કરનાર અમલદારને નસિયત કરી ઘેર બેસાડવો જોઈએ કોન્ટ્રેક્ટરનો દંડ કરી એ પૈસામાંથી એ રસ્તો નવેસરથી તૈયાર કરાવવો જોઈએ અને તેને કોન્ટ્રેક્ટર તરીકે કામ કરતો બંધ કરવો જોઈએ સરકાર જો આવા એક બે કેસ કરે તો યે સારો દાખલો બેસે આવી બાબતમાં અરજીઓ થાય છે પણ બીજું સંકેલાય છે આ લાંચ લેનાર કે લાંચ આપનાર છૂટી જાય છે અને લાંચ આપી તે

સાબિત થાય કે ન થાય, પણ દરેક નેતાના નબળા અંગો છે એ તો હકીકત છે ને ! એ જ મુદ્દા પર તપાસ થવી જોઈએ અને જવાબદાર આગેવાનોને સખત સજા થવી જોઈએ આ બાબતમાં પ્રધાનો અને ઉચ્ચ કોટિના અમલદારો તો જરૂર અનુકરણીય દાખલો બેસાડી શકે

બાકી લાંચરુશ્વત વધી ગઈ છે એવી બૂમો મારવા કરતાં અને અનીતિના માર્ગે ધન મેળવનારની જાહેરમાં પ્રતિષ્ઠા નહિ કરવી જોઈએ એ સમજવાનું છે. આ માટે જનતાની કદર થશે ત્યારે સમાજનું તેજ આપું સાચું બહાર આવશે

પ્રધાનો ખાતમુહૂર્ત કરે કે મોટા સમારંભનું ઉદ્ઘાટન કરે એમાં કંઈ ખોટું નથી એ નિમિત્તે પ્રધાન લોકો વચ્ચે આવે છે લોકો તેમની મુશ્કેલીઓ રજૂ કરી શકે છે પ્રધાનશ્રીને પણ લોકમતનો ખ્યાલ આવે છે સમારંભ તેમને એવી તક પૂરી પાડે છે અલબત્ત, સમારંભ વગર પણ પ્રવાસ ગોઠવી શકાય. લોકસંપર્ક સાધી શકાય કદાચ પ્રધાનોને એ વિશેષ ફાવે પણ ખરું

પણ હવે તો લોકો જ ખાતમુહૂર્તનો કે ઉદ્ઘાટનનો આગ્રહ રાખે છે જાણે પ્રધાનના હાથે ન થાય એવું એક કામ ન થઈ શકે એવી પ્રણાલી ખૂબ મજબૂત જ બેસતી થઈ ગઈ છે એટલે આજકાલ પ્રધાનશ્રીને પોતાના ગામની શાળાના કે વાડી ગુદામ કે બીજા કોઈ નિમિત્તે બોલાવવા પ્રેરાય છે

તે લોકો આ રીતે પ્રેરાય છે તેનું કારણ છે જો કોઈ લોકસેવકના હસ્તે ઉદ્ઘાટન રાખે તો જિલ્લા કક્ષાનો કોઈ કાર્યકર ભાગ્યે જ જોવાય ! છાપાના પ્રતિનિધિઓ પણ તે સમારંભની નોંધ પણ ન લે અમલદારો પણ આવતા રહે પણ જો પ્રધાનશ્રી આવે તો ગામમાં કલેક્ટર સાહેબ આવે, ડી એસ પી સાહેબ આવે બીજા અમલદારો આવે, જિલ્લા કોંગ્રેસના પ્રમુખ અને બીજા કાર્યકરો આવે મંચ પર બેસવાની જગ્યા ન રહે એટલા બધા ઉભરાઈ જાય છાપાવાળાઓ ચાપ સામે હેવાલ તૈયાર કરે

અને છાપામાં એ હેવાલ પણ આવે લોકોને પણ આ જોઈતું હોય છે એટલે તે રીતે કાર્યકરો કે લોકો તે પ્રધાનને લાવે તેનો જ તેમનો મહિમા છે

મેં તો આનો અનેકવાર અનુભવ કર્યો છે ખુદ કોંગ્રેસના કાર્યકરોને પણ સભાની કે ચર્ચાની પડી નથી પ્રધાનશ્રી પધારે એટલે જાણે સમારંભ પૂરો થયો સભાઓ ઉદ્ઘાટન બાદ ખાલી થવા લાગે એ તો કે લોકોને સાચી સમજ આપવાની એમાં કંઈ પડી જ નથી પ્રધાનશ્રી સ્ટેજ પર આવ્યા, સાથે જ મોટા ફોટા પડાવ્યા એ જ જાણે એક કામ થઈ ગયું છે કેવળ એક ભાવ તેને જ ગણ્યું છે

આની અસર લોકો પર પણ પડી છે લોકો હવે તો લોકસેવકોનો નહિ પણ પ્રધાનશ્રીનો મહિમા કરે છે એક પ્રસંગે તાલીમ શિબિરનું ઉદ્ઘાટન રાખ્યું સન્માનિત લોકસેવક રવિશંકર મહારાજ આવવાના હતા હું પણ એમની સાથે ગયો હતો મહારાજની વાણી સાંભળવી એ એક લહાવો છે એમણે પ્રવચન ગામ પર સ્વપ્નની મહેર પર પ્રેરક અને સુંદર પ્રવચન કર્યું પણ એ પ્રવચનની નોંધ નથી કોઈ પત્રે લીધી જિલ્લાના નેતાઓ પણ નહોતા તેવી જ એક બાજુ શિબિરનું ઉદ્ઘાટન નાયબ પ્રધાને કર્યું તેના ફોટા છપાયા તેનો હેવાલ છપાયો અને આ નાયબપ્રધાની સાથે હતા તેમના નામો પણ ગાજી ગયા

મહારાજની અનુભવવાણી તો કાર્યકરો માટે અમૂલ્ય છે એવા મનના મેલ ધોવાય છે અને તે સેવા માટેની દૃષ્ટિ વિકસાવે છે પણ મૂલ્યો જ બદલાઈ ગયા છે સેવાની ઉપેક્ષા થાય અને સત્તાની આરતી ઉતરાય એ સમાજની તંદુરસ્તી માટે ખતરનાક છે કદાચ આ માર્ગ પ્રજાનું તેજ હણનાર જ બને

પ્રધાનશ્રી પધારવાના છે એવી જાહેરાત થઈ એટલે લોકોએ માંગણી આવે છે એક ગામમાં જિલ્લાના ખેડૂતોનું સંમેલન હતું પ્રધાનશ્રી ઉદ્ઘાટન માટે પધાર્યા હતા તેમને તો આ ઉદ્ઘાટન પતાવી બીજે વીસ

મધુમેન્દ્ર કમળરાય દેસાઈ

દરિયાકાંઠે વસતાં પંખીઓ

દરિયા કિનારે જેમ માનવ વસે છે તેમ પક્ષીઓની પણ ખાસ જાતનો વસવાટ દરિયાકાંઠો હોય છે. અહીં એવાં પક્ષીઓ પૈકી અકસ્માત્ જ દેખાઈ આવેલા પક્ષી-શિકારક ગરુડ શ્રેણીના બાજની વાત રજૂ કરે છે.

કાળપુચ્છ ગડેરા અથવા લાંબી-ચાંચ

તેતર કરતાં કદમાં કંઈક મોટાં આ કાળપુચ્છ ગડેરાની ચાંચ પાતળી અને લાંબી રહે છે અને તેનો વસવાટ પાણીકાંઠે હોય છે. આ ગડેરમાં કેટલાક પંખીની ચાંચ સહેજ ઉપર બાજુ વળાંક લીધેલી માલૂમ પડે છે. રંગમાં તે અર્ધે સુધી ગુલાબી અને છેડે કાળી થાય છે. લાંબા રાખોડી રંગના પગવાળું આ પંખી પોતાનો ચારો પાણીમાંથી શોધવા માટે જ પ્રકૃતિએ પેદા કર્યું હોય એવું જણાય છે. તેને ઓળખવા માટેની ખાસ નિશાની તે સફેદ પૂંછડીમાં આવતો કાળો પટ્ટો છે. જો કે આ પંખીની પૂંછડી બહુ લાંબી હોતી નથી પણ જ્યારે ઊડે છે ત્યારે તેમાં આવતો કાળો પટ્ટો સ્પષ્ટ દેખાય છે. પાંખમાં આવતા મોટા પીંછાં કાળા રંગના અને તેમાં આવતો સફેદ પટ્ટો પણ તરત જ દેખાઈ જાય છે. ઉડાનમાં તેના પગો પૂંછડીની બહાર સારી પેઠે નીકળે છે. તેનો શિયાળુ રંગ માથા અને છાતી ઉપર ભૂખરો કથ્થઈ આવે છે, જ્યારે પીઠ સાદા રાખોડી કથ્થઈ રંગની હોય છે. પેટાળ ઉપર રાખોડી ધોળો અને પાંખ ડાબાર ઉપર આવે છે. ઉનાળામાં આ પંખી રતાશ પડતો કથ્થઈ રંગ ધારણ કરે છે તથા પડખાં તથા પેટાળમાં સફેદાઈ આવે છે અને આ સફેદાઈમાં કેટલીક વખત આડી અવળી લીટીઓ દેખાય છે. આવા પ્રકારનો રંગ આપણને માર્ચથી મે માસ સુધીમાં જોવા મળે છે. નાની ઉમરના કાળપુચ્છ ગડેરાનો રંગ પુખ્ત વયના પંખીના શિયાળુ રંગ જેવો હોય છે પણ ગળા ઉપર અને છાતી ઉપર વધારે રતાશ પડતો કથ્થઈ રંગ આવે છે.

કાળપુચ્છ લાંબી-ચાંચનો વસવાટ નદીઓ સરોવરો તળાવડાં ઉપર હોય છે. તથા છીછરાં પાણી જેમાં વનસ્પતિની વિપુલતા હોય ત્યાં તો ખાસ જોરમાં આવે છે. કેટલીક વખત મીઠાના અગર ઉપર પણ દેખાય છે. સામાન્ય રીતે આ પંખી સમુદ્રનું ચારી નથી. છતાં નવા આવેલા પંખીઓ સમુદ્રમાં જતાં જોવામાં આવી જાય છે. તેની લાંબી ચાંચ પગ અને ગરદન ઉપરથી તે ઓળખાય તો તરત પરખાઈ આવે છે. જ્યારે ઊડે છે ત્યારે ટીઉક ટીઉક અવાજ કરે છે. એપ્રિલ મે માસમાં વતની મુસાફરી કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે ટીઉક ટીઉક કરતાં પાંખો ફફડાવીને એકબીજાને નરી લડાઈનું આશ્વાસન આપતાં જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં આ ગડેરા સપ્ટેમ્બર ઓક્ટોબર માસમાં આવી જાય છે.

આઈએ દૂર બીજા સ્થળે ખાતમુહૂર્ત કરવાનું હતું એટલે તે તો પ્રવચન કરી ઊભા થયા.

મારી તજવીજથી વચ્ચે પ્રધાનશ્રી સાથે કાર્યકરો ઊપડ્યા, અને લોકો ઊભા અને માત્ર ત્રીજા ભાગના લોકો જ રહ્યા. સભા તો હજી શરૂ થની હતી. ઠરાવો થવાના હતા. મહત્ત્વના નિર્ણયો લેવાના હતા. છતાં એની ન તો કાર્યકરોને પડી હતી ન તો લોકોને પડી હતી. આ માનસ ક્યાં લઈ જશે! પ્રધાનની ઉપસ્થિતિ વગર સભા ન થાય કે લોકો હાજર ન રહે એ લોકજીવનની પંગુતા છે. પ્રધાનશ્રીએ એ માટે આગળ લેવો પડે તે કાર્યકરોની સેવાનો અભાવ છે. આ પંગુતામાંથી વહેલામાં વહેલી તકે નીકળી જવું જોઈએ અને લોકોને પણ કાઢવા જોઈએ. એ સેવાની સહકારની કાર્યની પ્રમ શિસ્તની મૂળજાત નરી સમાજને સાચા મૂર્તિ સમજાવવી જોઈએ. વાતાવરણના પડઘા જો આ માર્ગે નહિ જાય તો પ્રજાજીવન નબળું પડશે અને કાર્યને ધક્કો વાગશે.

*

કાળપુચ્છ ગડેરાનું પ્રજનન યુરોપ અને પશ્ચિમ એશિયામાં થાય છે અને શિયાળો ગાળવા દક્ષિણમાં આફ્રિકા અને ભારતમાં આવી જાય છે. તેમાં કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે. વર્ષાની સમાપ્તિ સાથે તેઓનાં મંડળી આપણાં ખારાં કાંઠા ઉપર આવી જાય છે. વળી બહુ મોડેથી વસંતમાં પાછા જનારાઓ આવવાવાળા છે. મોડામાં મોડા જુલાઈ માસમાં તેઓ આપણી પાણીકાંઠે છૂટી જાય છે.

આપણે ત્યાં તેનો આહાર અળસિયાં અને બીજા કાદવના અને પાણીમાં થતાં કીટકજંતુનો છે. આ ગડેરા પણ પોતાની લાંબી ચાંચનો ઉપયોગ અનેવા માટે રેતમાં ખોસે છે અને ચાંચની લંબાઈ જેટલા ઊંડા પાણી સુધી તો પોતાનો ખોરાક મેળવી પણ પાડી શકે છે. તે સામાન્ય રીતે જોડીમાં ચાલે છે. પણ ખુલ્લી જગ્યામાં આવે ત્યારે અને પાણી જ્યાં મધ્યમ ઊંડાં હોય ત્યારે તેઓ ઝૂંડમાં પણ આરામ લેતાં જોવામાં આવે છે અને ત્યારે તેમનાં સંખ્યા આશરે ૧૦૦ની પણ હોઈ શકે છે.

અંગ્રેજીમાં કાળપુચ્છ ગડેરાને The black tailed godwit કહેવામાં આવે છે અને Limosa Limosa Limosa (Linn) એ એનું વૈજ્ઞાનિક નામ છે.

પટ્ટાપૂચ્છ ગડેરા અથવા લાલ-ચાંચ

આગળ જોઈ ગયા તે કાળપુચ્છ ગડેરાથી આ ગડેરો કદમાં કંઈક નાનો જણાય છે. તેની સામાન્ય ઓળખ તો આગળ જોઈ ગયા તે ગડેરા જેવી જ પણ તેની પૂંછડીમાં કાળા પટ્ટા નથી પણ તેના બદલે આવે છે. વળી રંગમાં તે ભૂખરીને બદલે ટપકાંવાળો પીળાશ પડતો કથ્થાઈ રંગ હોય છે. આ પાંખ ઉપર જ્યારે ઊડે ત્યારે વર્ણવેલા પટ્ટા દેખાય છે. ત્યારે તેની પૂંછડીમાં રહેલા ઝીણા પટ્ટા જોવામાં આવતા નથી તેમ જ પાંખમાં જોવા મળતો પટ્ટો હોતો જ નથી. અને ચાંચ હોય છે તે થોડી ઊંચે વળેલી.

અને પગથી સહેજ ગાઢ. ઊડે ત્યારે તેના પગ પૂંછડીની બહાર નીકળતા પણ સહેજ જ નીકળતા જણાય છે.

આ ગડેરો ખાસ કરીને સામાન્ય પક્ષી નથી અને આપણે ત્યાં જે થાય છે તે બહુ જાણીતું છે. કચ્છ, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે શિયાળો ગાળવા આવે છે, પણ ત્યાર પછી તે પાછું દક્ષિણ બાજુ ચાલ્યું જાય છે. કોઈ કોઈ વર્ષે તે ઉનાળામાં પણ જોવા મળે છે. કુઈ કુઈ જેવો અવાજ કરે છે. ત્યાં અવાજથી તે તરત ઓળખાઈ જાય છે. પણ ગડેરાને ભીંડાળી પાણીકાંઠો ભાવે જ છે. તે તળાવમાં કાદવમાં ખોરાક માટે શોધ કરે છે અને દરિયાકાંઠે ખાસ કરીને ખાડીના કાંઠામાં ભરતી ઓટ વખતે એની સંખ્યા આરામ કરતી જોવામાં આવે છે.

પ્રજનન માટે તે ઉત્તર યુરોપ અને મધ્ય એશિયામાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછાં ફરતી વખતે ઉત્તર ભારતના કાંઠાઓ તરફ આવે છે. દરિયાકાંઠે અને સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે આ ગડેરો સામાન્ય પક્ષી તરીકે જોવામાં આવે છે. અને સામાન્ય પક્ષીઓની ગણતરીમાં તો નજરે ચડી શકે એટલી સંખ્યામાં ગણાય છે.

પટ્ટાપૂચ્છ ગડેરાને અંગ્રેજીમાં The bar-tailed Godwit કહે છે અને Limosa Lapponica lapponica (Linn) એ વૈજ્ઞાનિક નામ છે.

રાખોડીઓ રાતા-પગ

ગડેરા જેવા કદમાં મોટા હોવા છતાં આ રાખોડીઓ રાતાપગ હવે પછી આવતા નાના-પગવાળા તેના ભાઈઓ કરતાં મોટો અને વધુ ઊંચો છે અને ટપકાંદાર ભાગમાં બગલા જેવો લાગે છે. ઊડે છે ત્યારે તેની પાંખમાં સફેદ ભાગ આવતા નથી. પીઠ અને પૂંછડીમાં રાખોડી પટ્ટો કથ્થાઈ રંગની કોર છે.

પૂંછડી સફેદ, પીઠ અને પેટ રાખોડી રંગનાં છે અને તેનો અવાજ ઊંચો અને કર્કશ હોય છે અથવા

'ચક ચક' જેવો અવાજ કરવામાં આવે છે શિયાળામાં આ પક્ષીને પીઠ ઉપર અને બાજુમાં સરસ રાખોડી કથ્થાઈ લીટીઓ દેખાય છે અને તેની સાથે રાતા પગ ફરતા લાગી જણાય છે આ પક્ષી કોઈ કોઈ વખત ગીચામાં જોવા મળી આવે છે આથી એમ જણાય છે કે તેને મીઠા પાણીકાંઠા વધારે પસંદ છે જ્યાં તે પાણીના અને કાદવના જીવજંતુથી પેટ ભરે છે તેમાં બીયાનો પણ સમાવેશ કરે છે આ રાખોડી રાતા-પગ પોતાના પ્રજનન માટે ઉત્તર યુરોપ અને એશિયા તરફ ચાલ્યા જાય છે અને શિયાળામાં લાંબો પ્રવાસ ખેડી દક્ષિણમાં ભારતના દરિયા કાંઠે અને કોઈ વરકાંઠે આવી પહોંચે છે સૌરાષ્ટ્રમાં તે ક્વચિત જ જોવા મળે છે

રાખોડી રાતા-પગને અંગ્રેજીમાં The Dusky Red Shank કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખાવવા માટે Tringa Ery thropus (Pallas) એમ કહેવું જોઈએ

રાતા-પગ

તેતર કરતાં કદમાં મોટું અને લાંબા પગવાળું આ રાતા-પગ તેની રતાશપડતી નારંગી જેવા સાથે તેના વરવાયાની સજાવટમાં ખૂબ જ ચળકતી થાય છે અને મૂળમાં સામાન્ય રીતે આછી નારંગી અને છેડે કાળી રહે છે અને પગનો રંગ પણ રાતો રહે છે જે રંગ ઉપરથી તેનું નામ પાડવામાં આવ્યું છે પીઠ ઉપર કથ્થાઈ રંગની અંદર પીંગાશ ભળેલી હોય છે એ ઉપરાંત તેમાં કાળાં નલકાં જણાય છે બાજુમાં લીટીઓ પણ દેખાય છે પણ શિયાળામાં આ રંગ તદ્દન એક સરખો પીંગાશ પડતો રાખોડી થઈ જાય છે આંખો કથ્થાઈ રંગની રહે છે અને ફરતી પાતળી રાતી લીટી દેખાય છે છાતી અને પેટનો સફેદ ઈંડાળુ ભાગ તેમાં આછી વધતી કથ્થાઈ ટપકાં અથવા બારીક લીટીઓ જણાય છે ઊડે છે ત્યારે તેની સફેદ પટ અને પૂંછડી ઢાંકતાં પીછાં અને પીળાકાર પીંછી આકૃતિ પાંખમાં સાફ વરતાય છે જ્યારે તે ભડકીને ઊડે છે ત્યારે 'ટયુ-ટયુ' જેવો અવાજ કરે છે

વર્ષો પછી રાતા-પગ આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે આવી જાય છે અને તેમાં પણ કેટલાક પક્ષીઓ આવી ગયેલા જોવામાં આવે છે શિયાળામાં તેના ટોળાં દરિયાકાંઠે અને મીઠાના અગરના પાસ પાણીના ભરેલા ક્યારા ઉપર અને નદીના મુખ ઉપર તથા મીઠા જળાશયોના કિનારે ચરતા ફરતાં જોવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે સ્વભાવે તે ખાસ કરીને નથી પણ છેક બહાર નજીક આવવા દેવામાં માનતું નથી જો ખાસોયત દરિયાકાંઠાના દરેક પક્ષીઓ જોવા મળે છે પણ વસ્તીવાળા તળાવકાંઠા ઉપર તે ઘણાં નજીક આવવા દે છે તેજ ઉડાનવાળું આ પક્ષી ઘણી વખત તો સાવ જમીન અથવા પાણી ઉપર જ ઊડતું જોવામાં આવે છે સ્વભાવે સનકથી છે પણ કેટલીક વખત મીઠા પાણી કાંઠે એકાકી પણ દેખાઈ આવે છે

એપ્રિલ મહિનામાં જ્યારે તેઓની વતની મુસાફરીનો સમય થાય છે ત્યારે તેઓનો સારી રીતે સંખ્યામાં સમૂહ એકઠો થાય છે પણ કોઈ કોઈ પક્ષી જૂન જુલાઈ માસ સુધી આપણો કાંઠો છોડતું નથી આથી ઘડીભર એ વિચાર આવે કે તેઓ પોતાના બચ્ચા અહીં ઉછેરતા હશે ? પણ હજુ સુધી કોઈ વખત તેના બચ્ચા કે ઈંડા જોવામાં આવ્યા નથી તેઓ અહીં પાણીકાંઠાની જીવાત ખાઈને પેટ ભરે છે

પ્રજનન માટે આ પક્ષી યુરોપ એશિયા માઈનર, તિબેટ, કાશ્મીર વગેરે સ્થળોએ ચાલ્યા જાય છે તેઓની એ ફરજ બજાવી તરત જ શિયાળામાં ભારત અને દૂર પૂર્વના ટાપુઓ ઉપર પહોંચી જાય છે ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં તે સામાન્ય પ્રવાસી પક્ષી છે દરિયાકાંઠે તો આ પક્ષી સમૂહમાં જ ચરતા ફરતાં જોવામાં આવે છે

રાતા-પગને અંગ્રેજીમાં The Red Shank કહે છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Tringa totanus (Linn) એમ કહેવું જોઈએ

નાના-પગ ટુટવારી

નાના-પગના કરતે લગભગ મળતા કદની નાના-પગ ટુટવારીનો ઉનાળુ રંગ પીઠ ઉપર રેતીઆ ગભોડી અને માથા તથા ગરદન ઉપર બારીક કાળાં લીસોટા જોવામા આવે છે પીઠ ઉપર આવેલાં પાંખના પીંછા લગભગ લીટીદાર રહે છે પીઠ અને ડોક સફેદ રહે છે પૂછડી પણ લીટીદાર અને કથ્થાઈ તથા ગભોડી જેવી રહે છે પેટાળ ભાગ અને પગમાં ઘણું વખત લીલો રંગ અથવા ટપકાદાર હોય છે જ્યારે આ નાના-પગ ટુટવારી આપણે ત્યાં આવે છે ત્યારે તે ઉનાળુ અને શિયાળુ બંને પ્રકારના રંગથી આવે છે એટલે તે પોતાના ઉનાળુ વાઘા સજેલી હોય છે આ વખતે તેની પીઠ ટપકાદાર બહેતો હોય છે શિયાળામા આ પક્ષીનો રંગ કપાળ ઉપર અને ગરદનની બાજુમા સફેદ અને ટપકા વિનાનો અને એકસરખો પાંખનો રંગ લગભગ સાફ ગભોડી હોય છે તથા તેમા આછા કથ્થાઈ રંગનું મિશ્રણ જણાય છે આથી આ પક્ષી વધાર સફેદ અને ગભોડી રંગનુ દેખાય છે છાતીની બાજુમા કેટલીક વખત કથ્થાઈ ટપકા જોવામા આવે છે ચાંચનો રંગ પણ કથ્થાઈ કાળો રહે છે અને તેમા કોઈ કોઈ પક્ષીની ચાંચ ઉપર લીલી દેખાઈ જાય છે પગ નાના-પગના અથવા લીલા તો વળી કેટલીક વખત આ રંગ ભીનાશવાળો પીળો જોવામા આવે છે નર-માદાના રંગ રૂપમા તફાવત હોતો નથી તેઓ પોતાનુ ખોરાક પાણીની અને નદી થતા પ્રાંત પ્રાઈ ભર છે આ માટે કાદવવાળા પાણીમા જતા ઘણી વખત જોવામા આવે છે પોતાના ખોરાક માટે તે નાના વહેળા ઝીલ્ડા આગ, તળાવના અને ખાડીની કિનારીઓ ને ફરે છે

આ પક્ષી પાણીનાંનુ સામાન્ય પક્ષી છે જ્યાં અપ્રીઆર થઈ આખો વહેતા પાણી ઉપર દેખાય છે આપણે તો આ પક્ષીને શિયાળા સિવાય જોઈ ના ના નથી જો અમર તે તેના બીજા જળાશયમાં મનુષ્યા ફરતા દેખાય છે તો પણ તે પોતાનું વ્યક્તિત્વ અપોક નથી એમ દેખાડે છે જ્યારે દરીયાના કાંઠા દૂર અંતરના જળાશય ઉપર જોઈએ એ માર તો ઘણુંભાગે એમના જ જોવામા આવે છે પણ દરીઆની ભરતીથી ભરાતા ખાડા અને મોઢાની ખાડીઓ ઉપર તેનો સમૂહ જણાય છે

પ્રજનન માટે તેઓ દક્ષિણ પૂર્વ યુરોપ અને એશિયામા થઈ મોન્ગોલીયા સુધી મુસાફરી કરે છે અને પોતાની એ ફરજથી પરવારી શિયાળો પહેલા તો આપણે ત્યાં આવી જાય છે અને એપ્રિલમા પાછા ચાલ્યા જાય છે પણ કેટલાક વખત જુલાઈ માસના પણ દેખાવાના દાખલા નોંધ છે

અંગ્રેજીના નાના-પગ ટુટવારીને The Marsh Sandpiper કહેવાય છે અને Tringa Stagnatilis (Bechstein) એમ તેને વૈજ્ઞાનિક રીતે ઓળખાવી શકાય

લીલા-પગ અથવા ટીમટીમા

નાના-પગ કરતા કદમા મોટા અને બીજા લીલા-પગની ચાંચ વધારે લાંબી અને જરા ઉપર વળેલી લાંબી, પગ લીલાશ પડતા ગભોડી રંગના તથા ગભોડી કથ્થાઈ રંગનું આ પક્ષી છે તેનું તાળવું અને ડોક કથ્થાઈ ભૂરી લીટીદાર હોય છે આગળનો રંગ કાળો પીઠ અને પાંખનો રંગ ઘેરો રંગે ર અને ગભરુ લીટીઓ અને ટપકા દેખાય છે પણ શિયાળામા આ રંગ ગભોડી કથ્થાઈ થઈ જાય છે પીઠ ડોક અને પેટાળ સિવાય પૂછડી પણ ધોળા રંગની પણ તેમા કથ્થાઈ રંગની લીટીઓનુ ચિતામણ નજર પડે છે ખાસ કરીને ઉનાળામા તેની છાતી થોડી ટપકાવાળી અને લીટીવાળી હોય છે પેટ ઘેરા રંગનુ પણ વ્યક્તિગત રંગમા થોડો તફાવત આવી જાય છે ઊડતું હોય ત્યારે ઓળખવા માટે તેના ધોળા પગ અને ડોક ઉપરાંત ઉપરના ભાગમા ગભોડી રંગ તથા પાંખના ઘેરા રંગોની અભાવ આટલા વસ્તુ જોવાની રહે છે

ટાયરીમાન ત્યારે સરની આવતી હોય તેવી નદીઓ નાળીઓમાં સરોવરે નાળા નાના તળાવડા

નદીઓ વગેરે ઉપર ફરવુ જોઈએ. જ્યાં તે એકાકી કે સમૂહમાં જોવામાં આવશે. જો કે તે શોધવા દરીઆ કાંઠે જવું વધારે અનુકૂળ છે. પૂરા ભરતીના સમયે તે ગાંડા-પગના સમૂહમાં અને બીજા તેના સગાં સાથે દેખાય છે. બપોરના સમયે જરા આરામ કરી લે છે. તે વખતે પોતાનો એક પગ ઉપાડી લે છે. આ પ્રમાણે એક પગ ઊંચો રાખી આરામ કરવો લગભગ તેમાંમ દરીઆઈ જળચરનો સ્વભાવ છે. અને ભરતી સાથે એક પગે ઠેકડા મારી તે આગળ તે આગળ વધે છે. વર્ષાની સમાપ્તિ સાથે આવી શિયાળો વીતાવી ઉનાળાની શરૂઆતમાં તેઓ આપણો દેશ છોડી ચાલ્યા જાય છે. જો કે ઉનાળાના મહિનાઓમાં ના. ધર્મકુમારસિંહજી સાહેબે તેઓને જોયા છે. પણ તેના ઈંડા કે બચ્ચાં તેઓ સાહેબ શોધી શક્યા નથી. જરા ડર લાગી ગયા પછી તરત જ ઊડી જાય છે અને તે વખતે 'ટીવ-ટીવ-ટીવ' જેવો અવાજ કરે છે. તે વહેમાઈ ગયું છે એ ખબર જ્યારે તે તેનું માથુ ઊંચુંનીચું કરે છે ત્યારે પડે છે. બીજા ઘણા સગાની આ જાતની ખાસીયત છે. પાણીની ઉપ્યાત ઉપર જીવન વ્યતીત કરે છે.

યુરોપ અને ઉત્તર એશિયામાં પ્રજનન કરી દક્ષિણમાં આફ્રિકા અને આપણા ભારતમાં આવી પહોંચે છે. લીલા-પગા અથવા ટીમટીમાને અંગ્રેજીમાં The Green Shank કહેવાય છે અને Tringa Nebularia (Gunnerus) એ એનું વૈજ્ઞાનિક નામ છે.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

બ્રિટન—એન ઓફિશિયલ હેન્ડબૂક '૧૯૬૧ પાના ૫૭૮ રૂ ૧૦/૮૦ બ્રિટિશ ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસ ચાણક્યપુરી, ન્યુ દિલ્હી, ૨૧ **પદ્મ અને પોયણાં**. ન્હાનાલાલ કવિ સં. શિવશંકર શુક્લ પાના ૧૩૮ રૂ ૨/૫૦ મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલ સ્મારક સમિતિ અમદાવાદ ૬ **બાળકો ક્યારે ગુનો કરે છે?** હંસાબહેન ગોર પાના ૩૨ ન પૈ —/૪૦ **કાર્ટુનની કથા**: જ્યતી પટેલ પાના ૩૨ ન પૈ —/૪૦ —બનેના પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ મુંબઈ ૧ **કોંગ્રેસ એક અધ્યયન** પાના ૧૨૬ ન પૈ —/૭૫ **ગુજરાત અને આયોજન**. ઉમાભાઈ પરીખ પાના ૪૮ ન પૈ —/૨૫ **ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના** પાના ૮૯ ન પૈ —/૨૫. — બંનેના પ્રકાશક ગુજરાત પ્રદેશ કોંગ્રેસ સમિતિ, અમદાવાદ **દયારામ**. ભોગીલાલ સાંડેસરા પાના ૧૨૪ રૂ ૨/૫૦ **મનોમુદ્રા** ઉશનસ્. પાનાં ૭૨ રૂ ૧/— **સંકેત** જયંત પાઠક પાના ૭૨ રૂ ૧/— **મધુમાખી** તોલ્સ્તોય અનુ૦ રમણલાલ સોની પાનાં ૧૩ રૂ ૧/— **તણખો બાળે ઘર**: લેખક-અનુ૦ ઉપર મુજબ પાના ૩૯ ન પૈ —/૭૫ — પાંચેયના પ્રકાશક ચેતન પ્રકાશન ગૃહ વડોદરા **જનાના સુખી** લેખક અનંત ગો૦ શેવડે અનુ૦ નટવરલાલ જાની પાના ૨૭૩ રૂ ૨/૫૦ પબ્લિકેશન્સ ડિવિઝન દિલ્હી, ૬

'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

નાનુભાઈ દવે

ઊજળું સંવેદન

ડૉક્ટરો પાસે એવા કેટલાય દર્દીઓ આવતા હોય છે કે જેમના દર્દને સમજવા તેમનો ઇતિહાસ જાણવો જરૂરી થઈ પડે છે અને એમાંથી કેટલીક કાલ્પનિક વાર્તાથી પણ ચઢી જાય એવી હકીકત મળે છે. આ વાર્તા પણ લેખકના એક ડૉક્ટર મિત્રે કહેલી હકીકતને આધારે છે.

'હા, ડૉક્ટરસાહેબ!

કહો, શું કહેવું છે?'

ડૉક્ટરસાહેબ! ફરી એણે કહ્યું.

'હું સાંભળું છું. તમારે જે કહેવું હોય તે કહો.' ડૉક્ટરસાહેબે ખુરશી જરા નજદીક ખેંચી ધ્યાનથી સાંભળવા છતાં પણ દર્દી આગળ ના બોલ્યો. મૌન. થોડી ક્ષણ એ ડૉક્ટરના મોં તરફ જોઈ રહ્યો ને પછી એ રૂમની દીવાલો, છત અને બારીઓ જોઈ વળ્યો. જાણે એ કશું ખોળતો હતો. એને જે મેળવવું હતું તેના અંત એ ક્યાંય ગોતતો હશે. નહીં કહેવાનું એને રોકતી હતી, દબાવતી હતી. એની આંખો છેવટે જમીન તરફ વળી ને ત્યાં જ ઠરી.

'તમારું નામ—આ રહ્યું: મધુસૂદન પરીખ, બરાબર ને?' ડૉક્ટરે એના નામની કાપલી ટેબલની સામે ધરી. 'કેટલી ઉંમર છે, મિ. પરીખ?'

'અઠ્ઠાવીસ થયાં.' એણે નીચી નજરે કહ્યું.

'શું વ્યવસાય છે?'

'ચોપડા અને સ્ટેશનરી સામાનની દુકાન છે.' મિ. પરીખે કહ્યું અને પછી વાત શરૂ કરવાની તક જોઈ એણે કહ્યું, 'મેં સાંભળ્યું છે કે બાળકો ન થતાં હોય તો એવા કેસ તમે તપાસો છો.'

'બરાબર છે. તમે નિરાંતે બેસો. તમે જે કહેશો તે ખાનગી રહેશે. તમારી શી મૂંઝવણ છે?'

ફરીથી યુવાન મૂંગો થઈ ગયો. એણે ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી ગરદન લૂછી, હાથ લૂછ્યા, મોં લૂછ્યું. પછી જાણે નિર્ણય લીધો હોય તેમ ડૉક્ટર તરફ જોયું. એમની આંખોમાં જોઈ રહ્યો પણ એમાંથી શબ્દ સરખો નીકળતો નહોતો.

'જુઓને ભાઈ, તમારે જે કહેવું હોય તે બેધડક કહો. આપણે એનો ઇલાજ કરીશું.' ડૉક્ટરે એના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો. 'હું તમારા કરતાં બહુ મોટો નથી. મને તમારો દોસ્ત જાણી જે હોય તે કહો.'

આટલા હેતે યુવાન ગળગળો થઈ ગયો. મોં ઉપર રૂમાલ દાબી રાખી એ ઊભા થઈ ગયા—વિનામરણ ને ઓચિંતા.

'ડૉક્ટરસાહેબ, મારે—'

'હા, હા, શું કહેવું છે તમારે?'

'મારે, મારે બાળક જોઈએ.' એનો અવાજ તરડાયો. ડૉક્ટર ક્ષોભમાં... ચિંતામાં... પ્રેમથી એ કહેવા આવ્યો તો પણ મેં નથી... હવે દાબી રાખેલી—કોણ જાણે કેટલા દિવસો કે મહિનાઓ સુધી દાબી રાખેલી વાત નીકળી ગઈ હતી. એ પાછો ખુરશી ઉપર બેસી ગયો. જાણે એના પગ થાકી ગયા હતા.

'તમે લગ્ન કર્યું—કેટલાં વરસ થયાં?'

'બે વર્ષ થયાં.'

'તમારી તંદુરસ્તી તો સારી જણાય છે. પત્નીની તબિયત કેમ છે?'

'મારા કરતાંય સારી છે.'

'બંને વચ્ચે અણબનાવ તો નથી ને? એ તમને ગમે એવી છે?'

'બહુ જ—અમારા પ્રેમ લગ્ન છે.' મધુસૂદન પહેલી વાર મલક્યો. ફૂલ ઉપરથી પવનની લહેર વહી જાય એમ હરખની રેખા એના મોં ઉપરથી ફરકી ગઈ.

'એમને અહીં લાવી શકશો? તપાસવું જોઈએ.'

વળી પાછું મૌન. વળી પાછી એની આંખો ઢળી ગઈ. વળી પાછો એનો રૂમાલ મોં ઉપર ફરી ગયો.

'એમની સાથે બીજા કોઈ બેન આવે તો સારું.'

ક્ષોભ ના લાગે. એમના બા છે ?'
'છે મોટી બેન પણ છે
એમણે કોઈ ઉપચાર કર્યા છે ?'
મૌન
દાક્તર ઊભા થયા અને ટેબલને આંટો દઈ આગળ આવ્યા 'જુઓ ભાઈ, એમને તપાસ્યા સિવાય હું કે જાણ્યા વિના શું સમજવાનો હતો—'
યુવાન ઊભો થયો સુંદર કાઠીનો સશક્ત યુવાન હતો સરકારી પણ લાગ્યો
'પણ મારી વાત તો તમે—
'તો હું સાંભળીશ, પણ તે પહેલાં એમની વાત ઠીક લાગે ત્યારે અહીં આવજો' કહી દાક્તરે બારણું ખોલ્યું, બીજા દરદીને અંદર આવવા ઈશારો કર્યો ના છૂટકે મધુસૂદન ઊભો થયો એને ઘણું કહેવું હતું, પણ એ હજી બોલતો નહોતો. પૂરી વાત, એમ મનમાં ગોઠવી એ બહાર નીકળી ગયો
એની પત્ની માર્ગી
એ બહુ ચકોર હતી રૂપાળી તો હતી જ ભણવાનો ખૂબ શોખ હતો પણ છોડી દીધું હતું ઘરકામમાં પાવરધી હતી અને પાડોશીઓ એનાથી ખુશ હતા શી એની ઝડપ શી એની ચપળતા, શી એની સજાવટ! જ્યાં એનો હાથ અડે ત્યાં સુંદરતા રેલાતી કે કળામય નીપજતું
મધુસૂદન રાતે ઘેર પાછો ફર્યો ત્યારે એ ઠીક ગમગીની ખંખેરી નાખવા મથતો હતો દાક્તરની મુલાકાત માર્ગીને સમજાવવાની હતી પણ કહું—ના કહું—ની દ્વિધામાં એ રોજના સામાન્ય કામો કરવા ભૂલી જતો હતો માર્ગીએ એની ટોપી ખીંટીએ મૂકી, જોડા લૂછીને ઠેકાણે મૂક્યા એને હાથ મોં ધોવા સાબુ નેપકીન આપ્યા, ને પોતે ચા બનાવવા લાગી
એમ એ જમી રહ્યાં રોજના નિયમ મુજબ શેતરંજની એક બાજી પૂરી કરી ગામની દેરાની હકીકતોની ચર્ચા કરી પણ મધુસૂદનથી પેલી વાત ના થઈ તે ના જ થઈ છેવટે બારણું બંધ થયું ને સ્વીચ પણ ઑફ થઈ

'માર્ગી,' અંધારામાં મધુસૂદનની જીભ ઊપડી 'કોઈ વાર તારી મોટી બેનને મળવા જાય છે કે નહિ! એને તો અહીં આવવાનો ક્યાંથી સમય મળે?
નથી જતી ને જવું યે નથી' પથારીમાં બેસી માર્ગી બોલી
'કેમ કંઈ ગુસ્સો ચડ્યો છે?'
'ના, રે ના મોટી બેન સાથે હું શો ઝઘડો કરવાની હતી પણ હું જ્યારે જાઉં ત્યારે બસ એમની એક વાત ઉથલાવી ઉથલાવીને કરે છે એટલે મારે હવે જવું નથી'
'એવી તે શી વાત કરે છે?'
'છોકરાંની સ્તો' માર્ગીએ અંધારામાં પણ આંગળી કરી 'તું ગુંદર ખા ને તું પીરની દરગાહે ચાલ ને રામજી પોળમાં દોરા-ધાગા બંધાવ'
'મને કહે તો તરત જાઉં'
'તે જાણીને મેં ક્યાં ના પાડી છે
માર્ગી', ખરું કહે છે!' મધુસૂદન અડધો બેઠો થયો પણ માર્ગીએ એને પાછો સુવાડી દીધો
'એ તો ઠીક છે પણ તમેય જો આવી વાતો અહીં રહી કરવા લાગી જશો તો મારે ક્યાંય જવાતું નહિ રહે મારાથી તમારું મોં શી રીતે બંધ કરાશે! તમનેય આ વાત ક્યાંથી—' એણે બળાપો કર્યો
રસ્તા ઉપરથી માલ ભરેલા ચાર ખટારા ધમધમાટ કરતા નીકળ્યા એ પછી કોઈએ સિનેમાથી રેડિયોનું ગીત મોટે અવાજે વગાડવા માંડ્યું ચાલીસીનની તીખી સુરાવલિમાં રૉક'ન રોલ ચાલુ હતું
મધુસૂદન માર્ગીની મોટી બેનને મળી આવ્યો ને દાક્તરની વાત કહી એનું સરનામું આપ્યું
'બહુ હોશિયાર દાક્તર છે એના હાથે ઘણાં જશ છે, ભગવાનના આશીર્વાદ મળે છે એક વાર જો તમે માર્ગીને સમજાવીને લઈ જાવ તો—
'કેમ એ નથી આવતી? બહુ હઠી છે તો'
'તમે એને ક્યાં નથી ઓળખતાં? એને મેં કહ્યું જ નથી, તમારા ઉપર જ છોડ્યું છે તમે વાતમાંથી

વાત કાઢજો ને મેં કહ્યું છે એવું જરાય જાણવા ના દેતો. નહિ તો એ આવતી હશે તોય નહિ આવે.'

'જાવ જાવ, હું નથી જાણતી શું? તમારે માટે તો એ અડધી અડધી થઈ જાય છે... શું કામ કહું પણ બધા જાણે છે કે તમારી જોડ ભગવાને પૂરી મેળવી છે. કાંઈ છે આવું બીજું?'

'ના, બીજું કાંઈ એવું નથી!' મધુસૂદને નિ:શ્વાસ નાખતાં કહ્યું. ઉતાવળે ઉતાવળે આજે ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢ્યો.

'અમીલાબેન, ત્યારે હું જાઉં? તમે જ અમારે ત્યાં કહી સમજાવશો. ને બનશે પણ એને કયાંય મારું નામ વચમાં ના લાવશો.'

ને અમીતા અને માર્ગી એક સાંજે ડાક્ટરના દવાખાને પહોંચ્યાં. અગાઉથી મધુસૂદને સમાચાર આપી રાખ્યા હતા. અમીલાને ચેતવી હતી એમ ડાક્ટરને પણ કહી રાખ્યું હતું.

'તમારે જે પૂછવું હોય તે બેનાને પૂછજો ને જો ઉપચાર લેવા પડે તે લેજો. ઓપરેશન કરવું પડે તો તેમ અને વધારે તપાસ માટે બીજા ડાક્ટરને કન્સલ્ટ કરવા પડે તો તેમ.'

'તમે સાથે જ રહેજો ને મી. પરીખ.'

'ના આજે તો ના.' મધુસૂદન ચોંક્યો. 'તો તો એ ઊઠીને અહીંથી ચાલવા જ માંડે ને.'

'શરમાળ છે?'

'ના એ છે તો સીધું મોઢે એવી પણ—' અને વળી પાછું એનું મોં ફિક્કું પડી ગયું. ડાક્ટરે જોયું કે કોઈ લાચારી એને સતાવતી હતી. 'શું હશે?'

'ભલે, મી. પરીખ. તમે બહારના ખંડમાં બેસજો. આપણે પછી વાતો કરીશું—તપાસ્યા પછી, બસ?'

'ને ભાઈસાહેબ, ના એ દિવસે હું આવીશ જ નહિ. અને દયા કરીને તમે એને જણાવતા નહિ કે હું તમને મળ્યો છું. નહિ તો એને લાગશે કે મેં વળી કાવતરું રચીને—'

વચલાની વાતમાં કાવતરું કેવું! ડાક્ટર હસ્યા. પણ એમના હસવાથી મધુસૂદનને ના લાગ્યો. ડાક્ટરે એને વિશ્વાસ આપ્યો ને બીજા દિવસે મળવા કહ્યું.

માર્ગીને લઈ અમીલા દવાખાને ગઈ ત્યારે બપોરના ચાર થયા હતા. બીજા દરદીઓ વિદાય થઈ ચૂક્યા હતા. એમને પાંચ જ મિનિટના ડાક્ટરની મુલાકાત પછી અમીલાએ માર્ગીનું ઓળખાણ કરાવ્યું. એના વ્યવહારની સંભાવની હોશિયારીની વાતો કરી.

'એ તો જણાય એવું છે' ડાક્ટરે પ્રશંસામાં માર્ગી તરફ જોઈ કહ્યું. એનું તંદુરસ્ત શરીર, સ્વસ્થ શાંત ભાવ, ઉદાર આંખો, સુઘડ પોશાક, એ બધામાંથી માર્ગીનું વ્યક્તિત્વ દેખાતું હતું. એનો પ્રભાવ પડતો હતો.

'એનો શું પૂછવું છે?' માર્ગીએ જ ડાક્ટરને સવાલ કર્યો.

'... મિસિસ, અમીલાબેન તમને કાંઈ માંદગી જેવું છે? કોઈ ખાસ બાબત? તો જુઓ તે બહારના ખંડમાં છે કે—'

માર્ગી હસી. અમીતા ચૂપચાપ ઊઠીને બહાર ગઈ. ડાક્ટરે એક ફૉર્મ ખેંચ્યું ને ઉપર માર્ગી પરીખનું નામ લખ્યું.

'ઉમ્મર?'

'ત્રીસ પૂરાં થયાં. પાંત્રીસમું બેઠું.'

'લગ્ન ક્યારે થયું?'

'બે વર્ષ પહેલાં.'

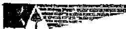
કેવી રીતે થયું? એટલે કે માબાપે ગોઠવ્યું કે ભણતાં હતાં ને ભેગા મળ્યાં કે કોઈ જાહેર પ્રવૃત્તિ કરતાં ઓળખાણ થયું—'

'એની જરૂર છે?'

'જરૂર તો નથી. પણ વાંધો લાગે તો—'

'ના ના વાંધો નથી! અમે બંને લગ્ન પહેલાં ઘણાં વર્ષથી ઓળખતાં હતાં. અમે જ નક્કી કર્યું હતું.'

'પણ' ... ડાક્ટર ઊભા થયા. એને બાજુના ખંડમાં પડદો રાખીને એમનો તપાસવાનો રૂમ હતો ત્યાં

ઓજારોનુ કબાટ ચળકાટ મારતું હતું. પથારી ઉપર સફેદ ચાદર પાથરેલી હતી વીજળીનો દીવો જે રીતે ગોઠવેલો હોય એ રીતનો બેઠકમાં ગોઠવેલો હતો એમણે દરદીને અંદર જવા માટે પડદો સહેજ ખેસવીને નિર્દેશ કર્યો

માર્ગી ઊભી થઈ પણ એ આગળ ના વધી. 'તમે તપાસવાના છો એ તો હું જાણું છું નહિ તો અહીં સુધી આવત કેમ પણ રહેવા દોને '

કેમ એમ ? તમે બહુ નિરાશ થઈ ગયેલાં જણાવ છો. હજુ તો એ જ વર્ષ લગ્નને થયાં હજુ તમારી ઉમ્મર છે એમ તારી જવાની જરૂર નથી શી ખામી છે એ ખબર પડે તો એની દવા થાય ડાક્તરે જણાવ્યું

'થઈ રહ્યું ?' માર્ગીએ હાથ છટકારીને એ વિચાર જ જાણે ફેંકી દીધો

'જુઓ ડાક્તરસાહેબ મારે દવા બવા કાંઈ નથી કરાવવું '

'પણ કેમ ? સંતાન થાય તો તો તમને ગમે ને !

'ના, નહિ ગમે ' માર્ગીનો અવાજ બુલંદ થયો એણે ડાક્તરની વિસ્મય પામતી આંખો આગળથી હથેળી ફેરવી—ખૂબ મક્કમતાથી 'મને એ જરાય નહિ ગમે હું આવી તે મારી બહેનને રાજી રાખવા—એના ટકટકારાથી બચવા, એને હું છેતરું પણ તમને શું કામ ભળતી વાત કરું '

ડાક્તરની મુઠ્ઠીએ પડદાને જોરથી પકડ્યો 'શું ખરેખર તમારે સંતાનની ઇચ્છા નથી ! આવી આ તો મે પહેલી જ જોઈ માર્ગીબેન, પુરુષો તો મેંય જોયા છે કે સંતાન ના ઇચ્છે એમને એમની જંજાળ ના ગમે કે ઉપાધિ ના હોવે કદાચ એ લોકો જવાબદારી ઓછી કરતા હશે પણ સ્ત્રી ? સ્ત્રી તો બોલો પાથરીને દેવની પ્રાર્થના કરે છે કે પુત્ર દે પુત્ર કે પુત્રી આપવાં એ તો ભગવાનના હાથની વાત છે પણ કોની ના પાડવી એ નહિ ગમે એમ કહેવું—કોઈ સ્ત્રી માટે વ્યાજબી હોય એમ હું માનતો નથી '

ડાક્તર ધીરે ધીરે પાછા ખુરશી ઉપર બેઠા ટેબલ ઉપરના પ્યાલામાંથી એમણે પાણીના બે ઘૂંટડા ભર્યા ને હાથમાં પાછી પેન લીધી

'ત્યારે શો વિચાર કર્યો, માર્ગીબેન ?' એ જરી આગળ ઝૂક્યા 'જે વિચાર કરો તે ગભરાયા વિના કરજો આ કોઈ સાધારણ બાબત નથી હું પૂછું તમને કે કેમ સંતાન નથી જોઈતું ! કશી બીક પડે છે—

'ના ના બીક શેની ?'

ના, લાગે કદાચ, કદાચ તમને એમ હોય કે કેમ એનો ભાર ઉપાડશો, કેમ લોક આગળથી છુપાવી શકાશે, કેમ પ્રસૂતિ થશે એ વેદના કેમ વેઠાશે એમાંથી જીવાશે કે મરી જવાશે ? એ સુખ અવતરે તો એનું લાલનપાલન કેવી રીતે થશે ! એ માડું સાજું રહે ત્યારે કોણ—'

માર્ગી રડી પડી એની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા માંડ્યાં પાલવ વડે એ લૂછવા ગઈ ત્યાં ડૂસકાં શરૂ થયાં એનું આખું અંગ ધ્રૂજી ઊઠ્યું ડાક્તર વિચારમાં પડ્યા એમણે એવી તે શી ભૂલ કરી કે આ સ્ત્રીને આઘાત લાગ્યો એમનું ઊઠીને બીજા પ્યાલામાં પાણી લાવી આપ્યું

'લ્યો, માર્ગીબેન પાણી પીઓ મને શી ખબર ? બાળકની ના ઇચ્છા હોય તો— માર્ગી આંસુ લૂછી ટટ્ટાર બેઠી

'બાળક કોને ના જોઈએ ! મને, જોઈએ, ડાક્તર સાહેબ પણ હું શું કરું ? તમને કેમ કરીને કહું ? શારીરિક ખોડ નથી મને કે નથી એમને એ વાત હું બરોબર જાણું છું પણ એ વાત ગઈગુજરી થઈ હવે શા માટે સંભારવી ?' એણે ડાક્તરને સામે સવાલ કર્યો

ડાક્તર સહાનુભૂતિથી જોઈ રહ્યા કંઈ બોલ્યા વિના એમણે પાણીનો પ્યાલો લાવી એની સામે ધર્યો

'સંતાનની કુદરતી ઇચ્છા હોય એ જ સ્વાભાવિક છે ના હોય તો જ વિચિત્ર ગણાય એવી ઇચ્છા મારા પતિને છે ને મનેય છે અને તેમ છતાં—

'એવું શું છે માલીબેન ! હું તો આ કારખાનામાં ઘણું નાનો છું જોડે છું — એમની ખોટ લાગવાનું છું પણ તમારી તો કોઈ જુદી જ વાત છે. જાણે કે કે મહેનતી ... નથી — પણ તેમ છતાં તેં ... રાત તો કરો. શું રહસ્ય છે ? કેમ આવ્યાં છો ? તમારે મન ઉપરથી થોડો ભાર હળવો થશે તો મને ચોક્કસ અનુભવ મળશે. સમજું છું કે મિત્ર તરીકે ઉપયોગી પણ થઈ શકીશ !'

માલીના માથેથી લુગડું સરી ગયું હતું. એનો મોટો અંબોડો એની પાછી ડોક ઉપર ઢીલો ઝૂલતો હતો. એની પાછી ગરદનમાં સિંદૂર રેખા જેવો પ્રભાવ પડતો હતો. નલમ કે ગામમાં એકેય આભરણ નહોતું ને ચપટાના ટૂંપ જેવી કુમાશ અંગે પથરાતી હતી. કુદરતી વાળની એક લટ સરખી કરવા એણે હાથ ફેરવ્યો ત્યારે લાગ્યું કે એની સાથે ... ઉપર ચીરી નહોતી કે કદી પગાડી કે ... ચાળ સ્વચ્છ નહોતી. આવી આછી દેખાતી માલીના ભાવ ચુકી જતા હતા કે હજુ પરણેલ હશે એવો હશે ?

'હમીદાબેનની આ ... ?'

પણ માલીએ ના પાડી. એણે પાણીનો ગ્લાસ ભરી ધીમે ધીમે ભર્યા. 'તમને આવવાને રૂપ દીધું છે માલીબેન તમને પ્રેમ પણ મળ્યો છે. ગયો નથી એનું તેવું જ ! બહુ થોડાના ભાગ્યમાં આવું સુખ મળે છે. જોકે તમારા સુખની આડે આવી કરતા નથી કરે છે તે ?'

માલીએ હા પાડી. પહેલી જ વાર એ મોઢું મલકી: 'તો પછી મેં સુખો પૂરાં થતાં હો એમ પણ આવતા મેં તો તમારી બીજી સમસ્યાઓ હતી જેનો ઉકેલ ... શી લાગે.'

બગીચા તો હતું. કામ ... માલીની આંખ સામે જોઈ રહ્યા. ... વળી મારે ... પડ્યું. એવી લાગણી એની જ ... એટલી જ કરુણા—

હે ! કોણ તમારા પતિની ?'

હા. એવા તો અમે એકબીજાને ઓળખતા થયા ત્યારથી ... ... તો ... વાત અને ગામના ... ... ને ... મનને એકતા બાંધી ... અને એના સાથે એના છે.

ત્યાં પાછા મેળો ... ... હાથ ... નિર્ણય જાણીને ... પાછી પોતા પોતાના એમનું દિવસ પરણ્યા ... જોયું કે ... એક પતિને ... ... એની તરફ વળી.

ત્યારે અમને ભાન થયું. એણે ... ઉપર મૂક્યો 'પણ મને ... ... એ વાત કરી ત્યારે મેં ... વધામણી ... અમારા પ્રેમને ... ત્યારે અમે અને પરસ્પરની ... ... પણ— ... એ નહોતું !

શું કબૂલ નહોતું ? લગ્ન ?

... એ ... તો ... પણ મને ... પહેલાનું ... ... મેં ઘણું સમજાવ્યા ... પણ આપી. એ ... હતી તો ... ... એમને તો ... ... ને એ માટે એમનો ... કોઈ આગ્રહ ... અમે ... ... પણ એ કેમ ... ન ... નહિ ?'

'હા, પછી ?'

... ... જેમ અને એનું ... ... નહોતી ... ...

દુનિયા મને હસતી હોય એમ લાગતું. એવામાં અમારે બન્નેને ફરી એકવાર મળવાનું થયું ત્યારે એ કહે

'માર્ગી' હજુ શું મોડું થયું છે? હું કે તું એકબીજાથી જુદા રહી શકવાનાં નથી. પછી શીદને જીદ લઈ બેઠી છે? તો મોજીનીને હું કેમ કરી પરણી શકીશ? ને પસાર થઈ જશે તો પછી ક્યારેય આપણે ભેગાં નહિ મળી શકીએ.

'મેં કહ્યું હું આનો ત્યાગ ના કરું તો શું તું મારો ત્યાગ કરશે?' અને એ મક્કમ હતા. એમના કોઈ મિત્રના કિસ્સામાં એવું બનેલું ખરું કે જે છોકરીને એ પરણેલો તેનો પ્રેમ વળી બીજા જોડે થયેલો અને પહેલાનો ગર્ભ એને પોતાના તરીકે સ્વીકારવો પડેલો. કે પછી આવો સરય માત્ર પણ હોય એવા મેં એમની ફરી એક વાર યાદ દેવડાવ્યું

અમીર—હું એમને અમીર કહું છું—અમીર તોય ફરી શકો છો ખરી?

'એમણે ના પાડી. મને પૂરો વિશ્વાસ દીધો. પણ બીજાનું શું? એ શમતો કરશે જ ને! એમણે ધાર્યું કે આમાં આવીને કોણ પૂછવાનું હતું? ને કોની પાસે જઈ એમણે ખુલાસા કરવાના? એ કરતાં તે ગર્ભનો નિકાલ કર્યો પછી જ પરણવું. એમણે ઉચિત ગણ્યું

સૂર્યનો તડકો હવે એના ઉપર પડવા માંડ્યો હતો એટલે દાક્તરે ઊઠીને બારીનો પડદો પાડ્યો. હેઠળથી ફરી જ ગાથી ગરમીથી એના લાલ થયેલા મો ઉપર પડદાની પટ્ટીઓની સીધી રેખાઓ પડતી હતી અને એના દિલની દ્રઢતાની ને પવિત્રતાની ઝાંખી રેખાઓ જુદી પાડી ધ્યાન ખેંચતી હતી

'ને પછી તમે એની ખાતર બાળક તજી દેવા તૈયારી કરી નહિ?'

'બીજું શું કરું? તમે જ કહોને મારે એક ભવમાં બે ભવ કરવા હોતા. એને તરછોડી દઉં તો મારી મુશીબતને પાર ના રહે. મારે તો પતિ કે સંતાન—એમાંથી એકની પસંદ કરવાની કપરી કસોટી આવી ને એમાં બાળકને જતું કરવાનું મેં કબૂલ્યું. અમે બન્ને તમારા સરખા એક સજ્જન ડૉક્ટર કને ગયા. એમણે વિનયપૂર્વક પણ ચોખ્ખી ના પાડી. ત્યાર તો અમીરે પતિ તરીકે જ વધુ કર્યું પણ ડૉક્ટર ના માન્યા. પછી એક લેડી ડૉક્ટરને મળ્યા. એણે પણ એવી જ સલાહ આપી. ઊલટે કોઈક તો ભરી જ ગયેલાં ને ગામ છૂટકારો મેળવી હું ઘેર ગઈ

અને પછી લગ્ન થયાં. એનો જ જોટો? એ માગો એટલું ખારું નહિ ને?'

'નહિ તો શું વળી, ઊલટ ખાસ એની જ ખાતર મેં સંતાન નહોતું તજી દીધું? તે પછીયે શું એ મને તજી દેત? ના, દાક્તર સાહેબ અમીર એવા તો નથી. પછી અમે પરણ્યાં ને હું ઘર છોડી, અમારા ઘેર ગઈ નચિંત બની ઘર હતી?

કાંઈ રાંધ્યા નહોતો ત્યારે ખૂબ કાળજી લીધી હતી ધાર તો અમે બન્ને ભગી પહેલેથી સમજ્યું હતું પણ પત્ની તરીકે મેં એમાં પગ દીધો તે ઘોણ ક્યાંક મારા શરીરમાં કંપારી છૂટી. તે દિવસે અમીરે ઘણી ઘણી વાતો કરી કહે કે

'માર્ગી' આપણો ઉત્તરાખંડની યાત્રાએ નીકળીએ તું કહે ત્યાં જઈએ. નૈનીતાલ મસૂરી સીમલા કે કાશ્મીર

મેં કહ્યું ઘણાય દિવસો છે જવા રાં પણ મેં ને ઉત્તર વળ્યું હતી એ કહે કે સંતાન થયા પછી જઈશું તો એટલી મજા નહિ આવે. એણે તો મારી ખાતર કહ્યું પણ સંતાનની એટલી વાતે મારો જીવ અમળાઈ ઊઠ્યો. બધું યાદ આવ્યું અને જાણે આજે ફરીથી એ તજવી હું કે ગોરી વેદના થઈ મારું મન ખારું ખારું થઈ ગયું

પછી મેં એનો ઘણો મનાઈ ઘણી રીઝવી પણ એ રાતથી તે આજ સુધી મેં એની એક વાત નથી જ કબૂલ રાખી તે નથી જ રાખી. બસ તેમ આખી જિંદગી આમ જ વીતે એ ને રોજ મારે એની કાકલૂદીઓ ગમતી પડે. હું નથી માનતી દાક્તર

સાહેબ ને નહિ જ માનું.'

દાન્તને મન તો આ ધડાકો જ હતો. એણે પૂછ્યું, 'કેમ?'

'બસ આટલી મારી વાત છે. એ મને પૂછ્યા વિના [illegible] નું પણ અંગીકાર વાત [illegible] પણ [illegible] સાથે [illegible] સમજ્યાં નથી. અમારા બન્નેનો ભૂતકાળ એક છે [illegible] એ અત્યારે [illegible] એ [illegible] અંતર છે તે કેમ જ [illegible]

એ વાત તું [illegible] તો?'

'અભણ, દાક્તર!' માર્ગરેટ બોલી ઊઠી, 'નહીં તો તમે આવી [illegible] બહાર [illegible] આટલો [illegible] તો મારી [illegible] માર્ગ [illegible] નથી એવું [illegible] નિયમ [illegible]

'પણ એ [illegible] એમ જ ને!' દાન્તના [illegible] ઉપરની [illegible] માર્ગ [illegible] ઉપર [illegible] લેવી છે? પણ [illegible] ગુરી વહીએ? એ સત્ય તું [illegible] તો [illegible] તન જ [illegible] છે [illegible] એ [illegible] [illegible] છે, એમાં [illegible] છે [illegible], શેજ રોજ એના [illegible] પીતા છે.' આ [illegible] માર્ગ [illegible] એમની [illegible] ઉપર [illegible] પડી

માર્ગ હવે [illegible] નહોતી [illegible] અદૃશ્ય થયા [illegible] તો [illegible] કોઈ [illegible] સ્વરૂપ [illegible] પી લઈને [illegible] [illegible] એના [illegible] એ [illegible] એને [illegible] નહોતો [illegible] નહોતો [illegible] એને [illegible] હતો [illegible] હતો—પણ [illegible] જઈને [illegible] હવે એ ફરીથી [illegible] નહોતી.

માર્ગ, એ વાત પૂછું?'

'પૂછોને [illegible] મન તમારી [illegible] ને [illegible] નથી? તમેય [illegible] એના [illegible] [illegible] દેખાયું.

[illegible] એની માર્ગ [illegible]

[illegible] નહિ [illegible] ના બને [illegible] મને [illegible] એને [illegible] તે એ [illegible] નથી [illegible] પડી [illegible]

[illegible] માર્ગ [illegible] મનનિયમનથી [illegible] પણ [illegible] [illegible] બને? તે [illegible] ખૂને તો એને [illegible]?

[illegible] ડૉક્ટરની [illegible] આ [illegible] નિર્ણય [illegible] તો [illegible] અને [illegible] [illegible]

'[illegible] તે [illegible] ને [illegible] [illegible] નહીં [illegible] તે [illegible] તમને [illegible] નથી નહિ તો તમને એમ થાય [illegible] જ [illegible]?'

[illegible] પાસે [illegible] અને [illegible] નિર્ણય [illegible] હેતુ [illegible]

[illegible] ને એમ [illegible] એણે નિશ્ચય કરી [illegible] એ [illegible] પણ કરી

[illegible] [illegible] તો [illegible] એને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જઈ [illegible] એક [illegible] જવાબદારી [illegible]

'[illegible] પૂછ્યું નમે તો [illegible]

દાક્તર એને [illegible]

તે તો [illegible]

[illegible]

'ઇનામ શેનું ?' દામ્પર રડવા, 'ઇનામ મિનામ કાંઈ નહિ મારાથી તમેય શા માટે છુપાવો છો ? માફ કરજો મા પરીખ પણ મારી બેનને મારી આગળ બધી વાત કરી છે એટલે હું સમજું છું—બરોબર ને મારી વાત એમણે સાંભળી છે—પૂરા ધ્યાનથી હવે જોઈએ શું થાય છે તે !

'પણ તમે કહ્યું ને હું ભાગ્યશાળી તે શાનો ?

શાના તે વળી આવી પત્ની મેળવવા બદલ તો મી પરીખ, જિંદગીમાં અભિનંદન છે, એની મને ખબર હતી. પણ એ આનું તીવ્ર ને જ્વલંત હોઈ શકે તે તો હવે જ જાણ્યું પછી એમણે ટૂંકમાં વાત કહી ને જતી વેળા બે શબ્દો સલાહરૂપે પણ કહ્યા

'જાઓ મી. પરીખ સ્નેહ કરો, ભક્તિ કરો કદાચ એ રીઝશે આટલું છે તમારે કે સજ્જનનો કાળ ફરીથી ભજો એ ખૂબ માણજો, એની લિજ્જત સૌન્દર્ય કરતાં ઓર છે'

મધુસૂદને એ શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે જીભ સુકાઈ ગઈ ગર્ભિત ટોક બગાડતાં હતા ગળું શોષાતું હતું લથડતે પગે એ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો ને પહેલાંની જેમ એનો સમાર ગમકવા માંડ્યો માર્ગી હવે એના ઉપર જે હેતપ્રીત વરસાવે છે તને એમાં પાના ટુકડા દેખાય છે હવે એ માર્ગી પાસે ભિક્ષા માગતો નથી એ સમજી ગયો છે કે જેનું મર્મ ઘવાયું છે એના ઘા ઉપરથી પાટા ઉખેળવા લાજમ નથી

ત્યાં દહાડે ડાક્ટરના હાથમાં એક કવર આપ્યું એ માર્ગીના ચીઠ્ઠી હતી એણે લખ્યું હતું

ડાક્ટરભાઈ તમે તો ઘણું કર્યું, હવે કે વિશેષ કરવાની જરૂર નહિ રહે. મારી જેમ અમીર પણ એ વાત ગળી ગયો છે ઈશ્વર કરે ને અમે બંને એમાં સહુ નીવડીએ તમારો ઉપકાર નહિ ભૂલું

તમારી બેન, માર્ગી

મારો પુત્ર અવકાશ જહાજમાં ઊડી રહ્યો છે એવી જ્યારે મને ખબર પડી ત્યારે મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે હું મારાં આંસુ ન રોકી શકી ત્યાર પછી જે કાંઈ બન્યું—મોસ્કોમાં એનું અપૂર્વ સ્વાગત રેડસ્કવેરની સભા ક્રેમલિનમાં સ્વાગત વગેરે જાણે સ્વપ્ન હોય તેમ લાગતું હતું એ દિવસ અમારી આંખ સામેથી અમારું સમગ્ર જીવન પસાર થયું યુરી સાત વર્ષનો હતો ત્યારે બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. અને અમારા માટે ભયંકર વખત આવ્યો હું બાળકો સાથે એક માટીના ઝૂંપડામાં રહેતી હતી. કારણ કે નાઝીઓએ અમારા સામુહિક ખેતરને જિનમેદાન કરી નાખ્યું હતું એ લોકોને એમના ઘરમાંથી હાંકી કાઢ્યા હતા ૧૯૪૨માં અમારા કુટુંબ પર એક ભારે આફત આવી નાઝીઓ યુરીના મોટા ભાઈ અને બહેનને પશ્ચિમ ભણી ઉપાડી ગયા લડાઈ પૂરી થઈ ત્યારે પછી જ અમને ખબર પડી કે સોવિયેત સૈનિકોએ એમને મોતની છાવણીમાંથી બચાવી લીધા હતા

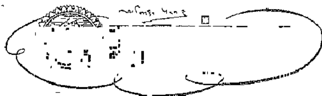
નાના યુરીએ ભૂખ અને ટાઢ બંને જોયા હતા મોલેન્સ્ક પ્રદેશમાંથી જેવી નાઝીઓની હકાલપટ્ટી થઈ કે તુરત જ શાળાઓ શરૂ થઈ અને યુરી નિશાળે જવા લાગ્યો પોતાના ફાજલ સમયમાં તે વર્કશોપના બાંકડા પર બેસી વિમાનો અને સ્પાઈડરોના નમૂના બનાવતો તેમજ પોતાના શિક્ષકને શિક્ષણનાં સહાયક સાધનો તૈયાર કરવામાં પણ મદદ કરતો

નાનપણમાં યુરી રમતગમતમાં સારો એવો રસ લેતો વરફ પીગળતાં જ એ નદીમાં તરવા પડતો એને ફૂટબૉલ અને વૉલીબૉલનો પણ શોખ હતો

યુરી કોઈ અમીર ગાગારીનનો વંશજ છે એવા અમેરિકાથી વહેતા થયેલા સમાચાર જાણીને અમને ખૂબ રમૂજ થઈ હતી ના અમે અમીરોના વંશજ નથી. અમારું બેઠી કામદારો અને કિસાનોનું છે કે જેમણે ઝારશાહીને જ નહિ પણ સમગ્ર જાગીરદારીને ઉથલાવી પાડી હતી

અન્ના ગાગારીના (યુરી ગાગારીનની માતા)

આ બાળકો નાના હોય છે ત્યારે કેવા સુંદર હોય છે! તેમનું નિર્દોષ હાસ્ય, નિર્દોષ વાતો, તેમની કાલી કાલી ભાષામાં સાંભળી આપણે આનંદ પામીએ છીએ. લાડ લડાવીએ છીએ અને ગર્વ પણ લઈએ છીએ પરંતુ એ જ બાળકની કાળજીમાં ગમે તેમ બોલતા, ક્યારેક તેને મારતા, ધમકાવતા વિચાર પણ નથી કરતા એ વખતની આપણી વાણીમાં જે કઠોરતા હોય છે તેની બાળક ઉપર શી અસર થતી હશે તેનો કદી પણ ખ્યાલ કરતા નથી આપણે નાના બાળકને અણસમજુ અને ક્યારેક અણઘડ સમજીએ છીએ એટલું નાનું બાળક,—તેનામાં સમજશક્તિ જ ક્યાંથી હોય? સારું નરસું પારખવાની શક્તિ ન હોય એટલે ગમે તેવું બોલીએ છીએ અને પાછા ભવિષ્યમાં તે સારો માણસ બને એમ મનથી ઇચ્છીએ છીએ

બાળઉછેરમાં માત્ર ખાવાનું પીવાનું અને સારાં કપડાંની જ એટલી જરૂર નથી બાળક તો કુમળું હોય છે અને ખૂબ જ લાગણીવાળું હોય છે તેને પ્રેમથી રીતે સમજાવવાની જરૂર છે મોટા માણસની માફક તે પણ સ્વમાનપ્રિય છે, તેને નાની નાની બાબતમાં સમજાવીને કામ લેવાને બદલે ધમકાવવાથી, તિરસ્કારવાથી તે મનમાં ને મનમાં બળ્યા કરે છે ઘરમાં તેની કિંમત નથી, કદર નથી, વધારાનું છે એવું તેને અવારનવાર લાગ્યા કરે છે, દુભાય છે અને તેના મનમાં અમુક ગ્રંથિઓ બંધાઈ જાય છે ક્યારેક એની અસર બાળક ઉપર એટલી બધી થાય છે કે મોટું થયા પછી જાણ્યે અજાણ્યે પણ તે કોઈ વિચિત્ર, જેને આપણે ખરાબ માણસ કહીએ છીએ એ કોટિના બને છે અને જાણ્યે અજાણ્યે પોતાને ન ગમતી વ્યક્તિઓ ઉપર છૂપું વેર લે છે આનું કારણ પછી તો સમજાતું નથી અને બાળક—વ્યક્તિનો જ દોષ કાઢીએ છીએ એટલે વડીલોએ એ ભૂલવું ન જોઈએ કે બાળકને પણ 'સ્વમાન' હોય છે એ સ્વમાનને બાળક મોટેરાઓ જેટલું જ વહાલું અને મહત્ત્વનું ગણે છે એના સ્વમાનને ક્યારેય હણવું ન જોઈએ કે દબાવી દેવું ન જોઈએ બાળકની એ જ સાચી મહત્તા હોય એ મહત્તા આપણે મનથી સ્વીકારીએ છીએ તો ય ઘણી વાર એને અમલમાં મૂકી શકતા નથી એટલે જ ફક્ત બોલીને બતાવવા કરતા એને ક્રિયાત્મક વહેતી મૂકવી જોઈએ

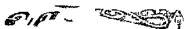
ઉછેરમાં દ્વેષ

કુટુંબમાં નવુ બાળક જન્મે એટલે આનંદ તો થાય જ તેની મા પણ ખુશખુશાલ હોય અને તેમાંય કુટુંબની વ્યક્તિઓનો આનંદ જુએ એટલે વધુ કુટુંબને રીઝવવા પણ બાળક એક હાથો બને. અને તેને કારણે જ ઘણીવાર તો બાળકનો મરો થાય.

નીતા અને રીટા બન્ને કાકા–કાકાની છોકરીઓ—બહેનો હતી નીતા કરતા રીટા બે વર્ષે મોટી હતી નીતા પાચ વર્ષની થઈ એટલે તેને બાળમંદિરમા મૂકી. બાળમંદિરમાં તો બાળકને ગમે તે રીતે રમવાનુ હોય અને તેમાથી જ ભણવાનું હોય રીતસર સ્લેટ–પેન લઈને તો નગ્ન એકડો ઘૂંટવાનો ન હોય. નીતાની માતા કૈલાસબહેનને જલદી જલદી ભણાવવાની ખૂબ હોંશ હતી નીતાને કઈ આવડતું નથી એવુ તેના મનમાં થયા કરતું હતું. જ્યારે નીતાને સ્લેટ લઈને એકડો ઘૂંટવાનું ગમતું નહોતું. રોજ સવારે કૈલાસબહેન નીતાને મારીને, ધમકાવીને એક કલાક ભણવા બેસાડતાં અને આંક શીખવતા

રીટા નાની હતી અને બાળમંદિરમાં જતી હતી ત્યારે પણ સ્લેટ-પેન લઈને એની મેળે રમતી. અને કઈક કઈક લખ્યા કરતી, એટલે ઘરમાંથી જેની પાસે જાય તે તેને શીખવતા. ધીમે ધીમે છાપું કે કઈ પણ વાંચવાનું જુએ તો જેટલું આવડે તેટલું વાંચે અને પૂછતી જાય એને કુદરતી જ રસ હતો એટલે તે થોડું જલદી શીખી શકી કૈલાસબહેન રીટાનો વિકાસ જોઈ મનમાં બળતાં હતાં એટલે નીતાને તે ધમ. જલદી હોશિયાર બનાવવા ભણવા બેસાડતા હતાં. ક્યારેક રમતમાં હોય કે ભણવા બેસવાની તેની ઇચ્છા ન હોય ત્યારે નીતા ગણકારે નહિ. કૈલાસબેન મારતાં પણ ખરા અને કહેતા કે 'રીટા કેવી હોશિયાર છે અને તું તો ડોબું જ રહીશ.' આમ મારી, ધમકાવીને નીતાને કૈલાસબહેને આંક, કક્કો કડકડાટ શીખવી દીધાં અને 'મારી નીતા નિયમિત ભણવા બેસે છે અને મારુ કહ્યુ જ માને છે' એમ કહી બીજાની આગળ ગૌરવ લેવા લાગ્યા.

નીતા મોટી થતી ગઈ પણ એના મનમા એક એ પેસી ગયું કે બા કહેશે તેમ નહિ કરું તો માર પડશે અને રીટા કરતાં વધુ હોશિયાર થવાનું, નહિતર ડોબું કહેવાઈશ. પણ સાથે સાથે તેને એમ થાય કે રીટા પણ રમવા જાય છે તો એની બા એને કેમ ધમકાવતા નથી અને મને જ મારી બા કેમ ધમકાવે છે? કેટલાક પ્રશ્નો એના મનમાં ઘર કરીને બેઠા અને ધીમે ધીમે તેનામા દ્વેષ ઉદ્ભવ્યો રીટાની સામેની જાત જાતની ફરિયાદ ઊભી થવા માંડી અને ઘરમાં આને કારણે કકાસ શરૂ થયો. શાંતિથી કોઈ નીવેડો લાવી શકાયે નહિ. નીતાનો પદ્ધતિસર થયો જોઈએ તે વિકાસ પણ થયો નહિ. કારણ કે વાંચવા બેસે ત્યારે પણ તેના મનમાંથી રીટા પ્રત્યેનો દ્વેષ તે દૂર કરી શકતી નહોતી. એટલે વાંચેલું યાદ રહેવાને બદલે ન વાંચેલા જેવું જ રહેતુ અને વાંચતી વખતે બીજા જ વિચારોમા અટવાતી

હાથના કર્યા

દરેક વ્યક્તિમાં ખુમારી હોવી જોઈએ અને પોતે એમ માને કે બીજાએ એ પણ માને અનુસરવું જોઈએ તો તે બીજાના સ્વમાન ખાતર પણ વધુ પડતું કહેવાય

પન્નાબહેન એમના જમાના પ્રમાણે ઠીક ઠીક ભણેલા હતા પરંતુ નાનપણથી તે સ્વતંત્ર મગજના અને સ્વમાની હતા લગ્ન પછી પણ એવા કુટુંબ વચ્ચે હતા કે તેમની સ્વતંત્રતા જળવાઈ રહી તેમનામાં બુદ્ધિ અને આવડતની સાથે સ્વાવલંબીપણું પણ હતું પોતે ધારે તે રીતે કુટુંબમાં બધું કરાવી શકતા રસોઈ અને ભરત-ગૂંથણમાં તેમની વિવિધતા જોઈને બીજાને શીખવાનું મન થતું એવો જ રસ એમનો વાચન પ્રત્યે હતો શોખીન પણ હતા એટલે જાતે વાનગીઓ બનાવીને પણ શોખ પૂરો કરતા

આટલું બધું હોવા છતાં પન્નાબહેનમાં એક મોટો અવગુણ હતો સ્વભાવે તીખા હતા અને કોઈનું કર્યું તેમને ગમતું નહિ એમને ગુસ્સે થઈ જતા ઘરની વ્યક્તિઓ તો પણ સહન કરી લે પણ બહારની વ્યક્તિઓ તો શેની દબાય ? જરૂર પડે બીજાની મદદ લે પણ તેનું કામ ગમે જ નહિ એટલે બીજી વ્યક્તિ પણ જેમ તેમ બોલવા માંડે ખૂબ જ સારો સંબંધ બાંધી શકે પણ એટલો જ જલદી તોડી પણ શકે થોડા સમયમાં જ તેમના સ્વભાવથી પરિચિત થતા સૌ કોઈ તેમનાથી દૂર રહેવા જ પ્રયત્ન કરે આટલી આવડત સાથે પણ બીજાનો પ્રેમ જીતવાને બદલે તે ધૃણા જ મેળવી શક્યા

તેમના સત્તાધીશ સ્વભાવે કુટુંબમાં પણ અણબનાવ ઊભો કર્યો ખુદ તેમના બાળકો તેમના ન રહ્યા અને બાની બનો કાઢવા લાગ્યા કારણ બાળકો તેમના જ હતા અને વારસામાં મેળવેલો સ્વભાવ—સ્વતંત્ર મગજ પણ તેમનો જ હતો એટલે સામે થવામાં બાકી ન મૂક્યું આમ પન્નાબેનમાં આવડત હોવા છતાં સ્વભાવદોષને કારણે કોઈને પોતાનું કરી શક્યા નહિ નહિ એમના જીવનને શાંતિ કે કુટુંબની કોઈ વ્યક્તિના જીવનને સંતોષ મળતો

પન્નાબહેનને ત્યાં બધું ઘડપણમાં ખૂબ મુંઝવી રહ્યું હતું પોતે એકલા હતા હાથ પગ ભાંગે ત્યારે કોઈની જરૂર પડે પણ તેમનું સ્વમાની, સ્વતંત્ર મીજાજી મગજ કોઈની હૂંફ મેળવી શક્યું નહિ એ વખતે તો તેમને સમજાયું કે પોતાના જ કર્યા ભરવ્યા પોતે ભોગવી રહ્યા છે

નવા રિવાજોમાં રૂઢિગતતા

કલ્પનાની આઠમી વર્ષગાંઠ ઉજવવા તેની બધી જ સહિયરોને બોલાવી હતી નિશાળની અને સગા સંબંધીની એમ બધી જ ભેગી થઈ કલ્પનાના અને તેના કુટુંબના આનંદમાં ભાગ પડાવવા આવ્યા હતા બધી જ બહેનપણીઓ સાથે ભેટ લઈને આવી હતી, કલ્પના અને તેની બા બધાનું સ્વાગત કરતા હતા ઉમા અને વીણા પણ આવ્યા વર્ષગાંઠની પાર્ટીમાં જવનો તેમનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો તેઓ બન્ને નાનકડી ભેટ લાવી હતી

સૌએ કલ્પનાને અભિનંદનો અને ભેટથી નવાજી. ભેટ બધી જ ત્યાં ગોઠવી દીધી અને પછી તો પાર્ટી શરૂ થઈ, ગીતોનો નાનકડો પ્રોગ્રામ પણ શરૂ થયો અને બધા જ્યારે ઘેર જવા ઊઠ્યા ત્યારે તેમને કલ્પનાની બાએ 'ટોકન' તરીકે હાથરૂમાલ આપ્યા અને બધા વિદાય થયા

કલ્પના પૈસાદાર કુટુંબમાંની એક હતી જ્યારે ઉમા અને વીણા મધ્યમ વર્ગમાંના હતા વર્ષગાંઠ ઉજવાઈ અને તેનો બધો ભપકો જોઈને બન્નેના મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે આપણે આવી રીતે ઉજવી શકીએ ? અને ઘેર જઈને બાને બધી વાત કરી પછી કહ્યુ 'બા, આપણે પણ મારી વર્ષગાંઠ ઉજવીશુ અને મારી બધી જ બહેનપણીઓને બોલાવીશુ ' બાએ એ વખતે તો હાજી હા કરી એમને ખ્યાલ જ હતો કે ઉમાને આજે આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે એ જ્યારે ઉજવણીના મૂડમાં હતી ત્યારે તેને તોડી પાડવી ઠીક ન લાગી પણ એની વર્ષગાંઠ આવે એ પહેલા સમજાવીને ઘરની પરિસ્થિતિથી એને વાકેફ કરી એને એ પણ સમજાવ્યું કે આપણાથી એટલો બધો ખર્ચ ન થઈ શકે એનીબાને આમ મોટા નાના વર્ગનો તફાવત બતાવતા દુ:ખ પણ થયુ બાળકો નાના હોય ત્યારે બધાની સાથે હળે મળે, એમાં વિભાગ પડાય જ કેમ ? પણ જ્યારે સબંધ વિકસે ત્યારે એ વિભાગનો ખ્યાલ કરવો જ પડે છે

અને આમ ઉમાના મનમાં એક ગ્રંથિ બંધાઈ પોતામાં કંઈક ઊણપ છે એમ પૈસાદાર બહેનપણીઓ પાસે નાનમ અનુભવ લાગી થોડો સમય એના કુમળા મન ઉપર ઠીક ઠીક અસર થઈ અને એના મનને સંતોષવા ખાતર ઉમાની બાએ તેની વર્ષગાંઠને દિવસે માત્ર એની પાંચ છ બહેનપણીઓને ઘેર બોલાવી અને નાનકી પાર્ટી ગોઠવી ઉમાને કંઈક સંતોષ થયે કલ્પના વગેરેએ પણ ખૂબ આનંદથી તેમાં ભાગ લીધો અને જાણે એક પ્રકરણ પૂરુ થયુ તેમ ઉમાના બાને સંતોષ થયો

ઉમા ભણવામાં ખૂબ હોશિયાર હતી પહેલે નંબર અવશ્ય લાવનારી ઉમાની કલ્પનાને ખૂબ માયા હતી એ રીતે કલ્પના થે. ચાસ્તર હોવા છતા ઉમાનો ઠીક લાભ ઉઠાવતી રમતા ભણતા સૌ મોટા થવા લાગ્યા અને છેલ્લા વર્ષમાં આવ્યા

અત્યાર સુધી કલ્પનામાં પૈસાદાર ગરીબોનો ખાસ ભેદ નહોતો પણ હવે મોટી થઈ તેમ તેનામાં પૈસાનું ગર્વ દેખાવા લાગ્યુ વાત વાતમાં તેનું પ્રદર્શન થતું ઉમા હવે તો ઘણું સમજતી હતી એટલે તેનાથી આ બધુ સહન થતું નહિ ધીમે ધીમે ઉમાએ તેની કેટલીક વાતો ઉપર ધ્યાન દેવાનું ઓછું કર્યું વાંચવાનું વગેરે વધુ હોવાનું બહાનું કાઢી તેને ઘેર જવાનું પણ ઓછું કર્યું કલ્પનાની રહેણી, કરણી, વર્તન, સ્વભાવ બધામાં ફેર પડી ગયો હતો અને અમુક જ કંપની તેને વધુ પ્રિય હતી એટલે સ્વાભાવિક જ ઉમા તેનાથી દૂર રહી શકતી તે સમજી શકી કે બાએ પહેલા કહ્યુ હતુ તેમ પૈસાના તફાવત

તેમને દૂર રાખવામાં ઘણો મોટો ભાગ ભજવે છે

જૂના રીતરિવાજો તોડી કેટલોક બોજો હળવો કરવાના પ્રયત્નો આપણા સમાજમાં થાતી રહ્યા છે. તેની સાથે જ આવા નવા 'રિવાજો' દાખલ થાય છે આવો એક જ રિવાજ નથી, પણ ઘણા છે લગ્નમાંથી જૂનું એવું ઘણું ઓછું કર્યું અને એથીયે વધુ ખર્ચાળ નવું ઊભું કર્યું. આજના મોંઘવારીના જમાનામાં સામાન્ય વર્ગને તો દેવું કરીને પણ બધી દુનિયામાં રહેવા આ મોટાઓની પાછળ ઘસડાવું પડે છે એના કરતાં જૂનું ઘણું સારું હતું એમ લાગે હવે ક્યાં સુધી આંખ-મીંચામણાં કરવાં!

સુધારાને નામે

જીવનમાં આદર્શ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે કેટલાક રિવાજોને નાબૂદ કરવા પોતાના ઘેરથી જ શરૂઆત કરવી પડે છે જીવનમાં આદર્શ હોય, આદર્શને પગલે ચાલવું હોય તો પહેલા પોતે જ વર્તનમાં મૂકવું પડશે માત્ર વાતો કરવાથી કોઈ જ રૂઢિઓ તૂટી શકતી નથી.

નીલમ અને પરમેશ પરસ્પર પરિચયમાં આવ્યા, વિચારોમાં સમતા દેખાઈ અને જીવનમાં એક આદર્શ રૂપ બનવાની બન્નેની ભાવના દેખાઈ બન્નેને લાગ્યું કે એક બીજા સાથે જોડાવાથી જીવનનું ધ્યેય પાર પાડી શકાશે અને આદર્શ લગ્નજીવન જીવીશું બન્નેએ નક્કી કર્યું, વડીલોની સંમતિ મેળવી અને લગ્નનો દિવસ નજીક આવ્યો લગ્નમાં એક પણ ખર્ચ ન કરવો નિયમ પ્રમાણે પરઠણ ન લેવી, અમુકથી વધારે જમાડવા નહિ અને બને તેટલી સાદાઈથી લગ્ન કરવું બન્નેએ સાથે રહીને આ નક્કી કર્યું હતું નીલમે તેને ઘેર વાત કરી, સૌને સાચેથી બોજો હળવો થયો લાગ્યો

આ બાજુ પરમેશ જુદી પરિસ્થિતિમાં મૂકાયો તેના માતાપિતાએ પહેરામણીની વાત કરી ત્યારે તેણે સખત વિરોધ કર્યો પરંતુ [illegible] રૂપમાં નહિ એવી યુક્તિ કરીને તેમણે વાત કરી પોતાને ઘેર પરણું લગ્ન થવાનું હતું એટલે બીજાને ઘેરથી લીધેલું તો [illegible] [illegible] પડે તેમ તેમણે [illegible] કર્યું પરમેશે પોતાને ઘેરથી જ બધો વ્યવહાર કરવા કહ્યું પણ તેનું કંઈ જ ચાલ્યું નહિ અને લગ્નને દિવસે જ તેના પિતાએ વેવાઈને સાડીઓ, રોકડ વગેરે આપવા કહ્યું, અને એવા બીજા કીધા વગર વ્યવહાર કરવા કહ્યું.

નીલમ મનમાં ખૂબ મૂંઝાઈ ગઈ એની કફોડી સ્થિતિ થઈ પણ છેવટે વડીલોએ વાતને ન બગાડવું એમ સમજી તેમણે સાચવ્યા ને બધા જ વ્યવહાર કર્યા પણ તેના મનનો ડંખ ઓછો થયો નહિ પોતાની બાબતમાં પણ ન ચાલે તો બીજું તો શું કરવાના!

આદર્શ આદર્શ કરીને સુધારો કરવાની બૂમો પાડીએ છીએ પણ ઘેર આવે છે ત્યારે પાછા પડી જાય છે, બીજા ઉપર જ દબાણ કરવા મોટા ભાગે આપે ત્યારે ઘરમાં જુદું જ વર્તન હોય છે

પ્રો. ઇન્દ્રવદન કા. દવે

ગ્રંથાવલોકન

મનોજવન

[લે. ચુનીલાલ વ. શાહ પ્ર. ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલો, સુરત ૩ ૫/—]

'તપોવન', 'કાશ અને સાપણ', 'નષ્ટિકાળ' અને 'એક માળાના ત્રણ પંખી' જેવી વર્તમાન સમાજજીવનને સ્પર્શતી લાંબી નવલકથાઓ દ્વારા પોતાની સ્વસ્થ વિષયનિરૂપણ પદ્ધતિ અને આધુનિક કુટુંબોની સમસ્યાઓ આલેખવાના કૌશલનો પરિચય કરાવનાર પીઢ લેખકની આ એક વિશેષ સામાજિક નવલ આપણને સાંપડે છે. અલબત્ત તેમની નવલો કરતાં આમાં એક વિશેષતા છે તેના સ્વરૂપ અને વસ્તુઆયોજન પદ્ધતિની નવીનતાની. લેખક પોતે પણ વાર્તાનું એક પાત્ર—વાર્તાના સર્વ પાત્રો અને વસ્તુપ્રવાહોનું સંયોજન કરતું પાત્ર—ની વર્તમાન વાતાવરણની ચર્ચા અને વિચારણાનો દોર વાર્તાના અંત સુધી પોતાના હાથમાં રાખે છે. અન્ય પાત્રો પોતપોતાની મૂંઝવણો, પાત્રીઓ લેખકને સંભળાવે છે તેથી તે વાર્તાના પાત્રોને સાંકળનારી એક કડી રૂપ બન્યા છે. પ્રયોજનમાં વાર્તાને તેનું વસ્તુ જાણવાનું દરેક પ્રકરણને આરંભે કુતૂહલ જાગે અને પ્રકરણને અંતે 'પછી આગળ શું થયું' તેના આવા એકાએક આશ્ચર્યપ્રેરક સનસનાટીભર્યા બનાવો ! શું રહસ્ય ?' એવા પ્રશ્નો વાચકના ચિત્તમાં મૂકી જાય એવી કુશળતા ચુનીભાઈએ આ નવલમાં બતાવી છે. એક નવીન પ્રયોગ તરીકે આ પદ્ધતિ આવકારદાયક છે પણ એમાં સ્વાભાવિકતા કે કુદરતી અનુસંધાનની મજા આવતી નથી. લેખકને વસ્તુપ્રવાહો સાંકળવામાં કેટલાક કૃત્રિમ અને યાંત્રિક ઉપાયો યોજવા પડે છે. પાત્રોને અગત્યનું બહાનું શોધી બોલાવીને પોતાની મુલાકાતે બોલાવવા પડે છે કે તેમની મુલાકાતે જવું પડે છે કે તેમનો પરસ્પર અકસ્માત ભેટો કરાવવો પડે છે. લેખકનું તો જાણે મનના પાત્ર પાત્રો વચ્ચે પણ એવો અકસ્માત ઉપજાવવો પડે છે. જેમકે યાત્રિક લેખક સાથે જે વાત કરે તે સુલોચના છૂપી રીતે લેખકને ત્યાં સાંભળે અને તે યાત્રિકના પ્રેમમાં પડે કે એ બાલ્યકાળને ત્યાં સુલોચના અને પોતાનો મેળ થઈ જાય—વગેરે જેવી વાતરસિયો લેખક જો આનંદના જીવનના ખરા રંગ જાણતા તેની પાછળ પાછળ ફરે, પણ સુલોચના નાસી ગઈ તેનું રહસ્ય વાર્તામાં પાછળથી લાવી શકાય તે સારુ ઘણા વખત સુધી રહસ્ય જાળવવા દરકાર ન કરી એટલું જ નહિ તેની ઉપેક્ષા એને ! આ બધા સાંધણ કૃત્રિમ બની રહે છે તો પણ લેખકની શક્તિને ન્યાય આપવા એટલું તો કહેવું જ પડે કે વાર્તાના ઘણા ભાગો પ્રતીતિકર બની રહે તો તે માટે યોગ્ય કાળજી તેમણે લીધી છે. જો કે લેખકે બનાવો ઉપર વિવરણ કરવા વાર્તામાં ન બેસવું જોઈએ અને વાર્તાના સ્વરૂપની ચર્ચાને અંદર વસ્તુ ગુંથણીમાં કલ્પ વાર્તાનો સ [illegible] જાય એટલી હદ સુધી લંબાવી ન જોઈએ.

આ તો લેખકે જે નવીન આયોજન કર્યું છે, તેની વાત થઈ, બાકી લેખકનું મુખ્ય લક્ષ્ય તો છે જેઓ વીસ વર્ષમાં આપણા સામાજિક વાતાવરણમાં, કુટુંબજીવનમાં યુવકો અને યુવતીઓના જીવનદૃષ્ટિબિંદુમાં જે ફેરફારો થયા છે તેના ચિત્રો દોરી એમાંથી ચાલ ઉપજાવવાનું તેમણે પોતે જ 'પ્રયોજનમાં કહ્યું છે. 'મનોજ' એટલે કામ. કામદેવના સ્વેચ્છાચારને વ્યક્ત કરવાના હેતુથી વાર્તાનો આલંકારિક શબ્દપ્રયોગ છે 'મનોજવન' નવા યુગના યુવક યુવતીઓ અને નવદંપતીઓ દાંપત્યજીવનમાં નવજીવનનું સ્વર્ગસુખ માણવાના અભિલાષથી પાછળ આકર્ષાઈ રહ્યા છે. તેમની તે પ્રકૃતિને સમાલોચક દૃષ્ટિબિંદુથી પ્રામાણિક નીરખવાનો પ્રયત્ન—એ છે નવલકથા 'મનોજવન' આ પ્રવૃત્તિના નજરે જોતાં, છાપામાં વાંચેલા કે કોઈની પાસેથી સાંભળેલા પ્રસંગો પર મનન કરીને

તેવા કલ્પના કે વાર્તા માગે તે પ્રમાણે ફેરફાર કરી પોતાનું લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખીને તેમની યોજના કરી, નવલકથાના વાચકોને પાત્રો જ પેશ કરીને તેમને નવલકથાના સ્વરૂપમાં મૂકવાનો લેખકનો પ્રયત્ન છે આપણે કહીશું કે વર્તમાન સામાજીવનના કેટલાક અંશોની વાસ્તવિક છબી લેખક યથાર્થ પાડી શક્યા છે એ જીવનમાં આવતું પરિવર્તન કેમ તેનું મનોવૈજ્ઞાનિક અને સ્વાભાવિક રીતે નિરૂપણ તેમાં કુશળતાથી દાખવી શક્યા છે અને આદિથી અંત સુધી વાર્તાનો રોચકતા ને મંદ ગતિથી નોંધ વહેતો પ્રવાહ લેખની વાત, કાકાજી સમર્થલાલ નિરૂપણશૈલીમાં ટકાવી રાખ્યા છે વિનોદના, સુમિત્રાના, મનોરમાના, ડૉ અને ચંદ્રની એમ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની [illegible] અને નરોત્તમ જીવનની કથા દ્વારા તેમણે પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા ધાર્યું છે યુવાન યુવતીઓના આ પ્રકારે તેવા લગ્નોનું અંતર્ગત રહસ્ય અને તેના પ્રેમ લગ્ન તથા એવા પ્રેમલગ્નોનું લગ્નોત્તર જીવન કેવા ભાવાવેશો શમી ગયા પછી કેમ કથળી ભાંગી ગયું તેના મનોવૈજ્ઞાનિક કારણો તપાસી લેખક યુવાનોને દાંપત્યજીવનની દિશામાં માર્ગદર્શન કરાવે છે.

યુવક-યુવતીના પ્રાથમિક આકર્ષણ પછીનો ભાવાવેશ જ એકમાત્ર હોય છે એ આવેશમાં વિચારશીલતાને ઉચિત સ્થાન મળવા પામ્યું હોતું નથી મનના આવેશ વેગને જ પ્રેમ માની લેવાની ઉતાવળ ઘણા યુવક-યુવતીઓ કરતા હોય છે ત્યારથી જ યુવાનીની મુગ્ધાવસ્થા અને કૌમાર્યાવસ્થાનું [illegible] રોમાન્સ જીવનના સ્વપ્નાના ભુક્કા કરી નાખતું બતાવાયું છે ધનના કે માનવ્યવસાયના સ્વપ્નમાં વિભક્ત થતા ને ત્યાં ખરડાતા યુવાન દંપતીઓ ફરી પણ લગભગ એવા સ્વચ્છ, સમજોતા [illegible] છે આ મુશ્કેલ [illegible] કાના સૂક્ષ્મ સાર દ્વારા તેમણે સંયુક્ત અને વિભક્ત કુટુંબની યથાયોગ્ય વર્તમાન જીવનના પ્રવાહમાં આવેલી આ અમુક વર્તુળોમાં, વર્ગ વર્ગોમાં, નારી [illegible] દ્રષ્ટિબિંદુ વગેરે કેવું વર્ણન દાખવે છે વળી સાથે અને યૌવનના [illegible] પરિવર્તનો કરી મૂકે છે તે તેમણે વિનોદના, સુમિત્રાના, વસંતરાય શેઠ, [illegible] મનજીના, ભાગેશ્વરને એમના દાદા, ચુનીલાલ, સુહાસિની ઇત્યાદિ પાત્રો દ્વારા નિરૂપ્યું છે નવલમાં આવતી ચર્ચાઓ, કાર્યપ્રક્રિયાની મીમાંસા, આધુનિક જીવનના પ્રત્યાઘાતોનું વિવરણ અને ભારતીય યુગ ધર્મનાયકોના જીવનમાં બીજ રૂપે રહેલા તત્ત્વોનું વિવેચન શ્રી ચુનીભાઈના ઘડાયેલા પરિપક્વ વિચાર અને તર્કપરાયણતાના સુફળ રૂપ છે

આમ, સામાજિક નવલને [illegible] ભાગરૂપે લેખકે તો 'મનોમંથન' એમ નવલકથા ગણાય છતાં પણ નવલકથાને એક વિશાળ છતાં સુશ્લિષ્ટ ગાળાવાળા પટમાં કેન્દ્રસ્થ પાત્રોના જીવનની ગહન પ્રક્રિયાઓ વ્યક્ત થાય એ રીતે વસ્તુની ગૂંથણી કરી સર્જનાત્મક કલાકૃતિ નીપજાવી તો સારું 'મનોમંથન' કહેવાતી એવી નવલમાંથી સાહજિક પ્રકાર થાય [illegible] પાત્રોના ઉત્થાનપતનોનું ખાનગી ખુલ્લું કરવા તરીકે નહિ, પણ વિવિધ ઘટનાઓ, પ્રસંગો ને તેમાં સમગ્ર ચર્ચા તરફ વિશેષ હોવાથી વિસ્તારથી વિવેચનમાં નવલનો અમુક ભાગ રોકાઈ રહે છે નવલકથા આધુનિક સમાજના પ્રશ્નોની ભાળ એવી બની ગઈ છે તેમાં મેરુનો મણકો કોઈ પાત્ર કે ઘટના નથી. વર્તમાન જીવનદિશાના કરુણ રંગો એમાં ઊપસે છે પણ એ વિનોદ કેવા સ્વભાવવાળા [illegible] એમાં નથી કોઈ કેન્દ્રસ્થ [illegible] નવી પુસ્તકની છપાઈ આનંદ દે એવી શુદ્ધ છે ફક્ત પૃ ૮૨ પર 'વિભક્ત' છે ત્યાં 'સંયુક્ત' શબ્દ સુધારી લેવો ઘટે

આરત

[લેખક-પ્રકાશક [illegible] કાન્તિ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, પોરબંદર, ૩ /-]

'પ્રમાણુ' અને 'શ્રદ્ધા' પછી 'આરત' એ આ કવિનો ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ છે 'આરત' એનું નામ

સૂચવે છે તેમ એના કવિના હૃદયમાં પ્રભુ-મિલન માટેની ઝંખનાના સ્પંદનો ધબકે છે. સંગ્રહના ઘણા ખરા કાવ્યોમાં ઈશ્વરની કરુણા, આશ્ચર્યભાવ અને પ્રભુ તરફનો મધુર ભક્તિભાવ વ્યક્ત થયા છે. 'આજ મારા ભાગ્યે શિલ્પીએ સૌના પ્રેમના પાનાર કણકણ કંપી રહી ત્યાં ઝરમર કાયા–કેવા' તે 'નહોય આ અમારી મૂળ ઓળ'ના ભાનથી કવિને દુઃખ થાય છે, તેથી તે 'આવું છું'ના ઉદ્ગાર કાઢે છે. પણ 'હું નિમંત્રણ રહી આવું તેમ મારે ?'ની વિમાસણ થાય છે, ત્યાં તે 'સત્તનું શરણું' લે છે. અકળામણ કવિ અનુભવતા નથી કેમકે 'દુ–ચોટ વાગે, પછી શી જ ખોટ ?' એટલું જ નહિ, 'મજનૂઓ અને તો મજધારના' તે છે એટલે કવિને વિશ્વાસ છે કે 'મુજ મનનો મળશે માધુ', અને એમ 'સાજલા'ના મિલનની લગન 'ગુરુની ગમોની' વાગતા 'નિકળે હૈયુ છલકી રે' જે સંગ્રહના ભજનો, ગીતો, ભજનો, પ્રકૃતિ–પ્રણય અને ભક્તિના કાવ્યો તથા જીવનચિંતન અને આત્મચિંતનના કાવ્યો—એ સર્વમાં કવિનું સત્ય, ભાવુક, ચિંતનશીલ, ઋજુતાપૂર્ણ, વિનમ્ર હૃદય ડોકિયા કરી રહે છે. ભાવોની સચ્ચાઈ અને વિશદતા, વાણીની સરળતા અને રસમયતા, વિચારની ગંભીરતા અને અભ્યરકતા તથા અલંકારો ને ભાવપ્રતીકોનું સાદુ સૌંદર્ય એ શૈલીગત કવિતાના મુખ્ય લક્ષણો છે. એમના સોનેટો ચોટદાર છે. 'આતો તમેય ન, કરુણાકર, બસ ક્યારે ?' 'હવે સ્મૃતિસરણે તૃપ્ત અને મેળવી પ્રસન્ન કરું સાધના ભગિનિ ! તરી ફરી છવિ !' 'તમારા આંગણે જો કરાગ વન તો મેળું હરીરે ભવા !' જેવી સતની પંક્તિઓમાં વ્યંગ્યની ચોટ સબળ છે. કવિના ભજન–ગીતો પણ જૂના લોકવાણી લોકઢાળો તથા ભાવપ્રતીકોની મનોહરતા દાખવે છે. 'રાવી', 'તમે રે ગુરુજી !', 'માગો રે ગમોવી', 'વ્યોમ ચડ્યા તો વરસો વાદળ', 'જો અમની ફૂલીસાગ', 'મેઘ' વગેરેની સુગેયતા, વર્ણમાધુર્ય, પ્રાસની મંજુલતા નોંધપાત્ર છે. કવિને ધારણનો શોખ નથી કલમનો રસ નથી, પ્રાસશૈલી ખૂબ છે. કવિના ભાવો નજરતાનાગા અને આતભર્યા છે, પણ તેનું ચિત્ર એવું નથ ભારને વશ કરવામાં શબ્દપસંદગીમાં અને ભાવના લલિતપૂર્ણ ચિત્રો સર્જવામાં કવિને કાવટ ઓછી મળી છે. ખૂબ કવિની ભાવસૃષ્ટિ હૃદયસ્પર્શી છે એમની અકળામણ પીડુપભરી છે, નૈરાશ્ય સુધી પહોંચતી નથી એ સતત પાના વાત છે. 'પ્રેમરાસન' એ મધુસ્વરશુ ભાવ પ્રસિદ્ધ પ્રસંગમાં કવિએ નવું રહસ્ય બતાવ્યું છે. તેમના કોઈ કોઈ મુક્તકો બોધક પણ મનોહર છે. એકંદરે, છૂટક કાવ્યોનો આ ગાનકડો સંગ્રહ 'આરત' તેના કવિના કાવ્યપ્રવાહની દિશા અને ગતિનું શુભગ દર્શન કરાવે છે. સંગ્રહ સાથે પ્રો. ઇન્દ્રવદન કા. દવેની પ્રસ્તાવના અને શ્રી નાથાલાલ દવાણીનું 'આસ્વાદ–મધુ' જોડાયાં છે. પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી, પ્રો. અનંતરાય રાવળ, શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી વગેરેના ટૂંકાં વિદગ્ધાવલોકનથી યુક્ત આ પુસ્તકની છપાઈ આકર્ષક છે.

અમૃતપાત્ર :

[લે. યદુલાલ સેવકરા પ્રકા. ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ., અમદાવાદ રૂ. ૪/૫૦]

તરુણસહજ ભાવસભરી, મુગ્ધ વયની ઊર્મિસભરતા અને ભાવનાશીલતા, ઊગતી પેઢીની આકાંક્ષાઓ અને મુંઝવણો તથા એ વયને યોગ્ય સુરાગ સ્વપ્નો, પ્રેમ-સૌંદર્ય માટેની ભાવુકતા ને રસિકતા આ સંગ્રહની વાર્તાઓની પ્રેરણાના મૂળમાં છે. લેખક યુવાન હોવાથી અને મુગ્ધ તારુણ્ય જીવન કે રંગજીવનના વાતાવરણમાં સતત વિહરતા હોવાથી એને આવા લાગણીઓ કે વિચારોના સ્પંદનોની આસપાસ તેમના વાર્તાઓનું વસ્તુ ગૂંથાવે છે એથી એમના પાત્રો પણ સૌંદર્ય શોખીન કલારસિક, ગાયક, ચમરાક, ઊર્મિલ, ભાવનાઓની અને પોતપોતાના સ્થાનોમાં મસ્ત ગાને આપ્યા છે. આકર્ષક લાગે તેવા વિચરમય યુવાન માનસની ભાવપરંપરા, હૃદયના સંવેદક પ્રસંગો, રંગ

ઘણાં તેવા રસ ઉત્પન્ન કરે છે. નિર્મિત ભાગ આવેગ રહી છે. ની આ બધી અસમાં નિહિત છે. રોમેન્ટિક સુખ નિરાશાથી ને આધુનિક જીવન, જેની ઉપાધિ જન્માવે છે. ખુલ્લા પત્ર પડદો આવે જેમાંના વિરહ નાયકાનો ફ્લેશબેક અનસેટ પોઈન્ટ અને એક ફિલ્મ ચિત્ર જેવી છબી ક્રમનો ને નજાકતો જુવાન સ્ત્રી પુરુષોની સૈરી ને માહોલમાં લેખનના અભિવિકાર યુવા તેની આંતરની વાતના આવેગ સ્થિર છે. સંબંધ ચ રસ, મીરા રોમાન જેવા અધ્યયન નામવાળા એક કરતાં રસ ઢીલા લાગણીપાય પરસ્પર નાટ્ય કરતા તાજા પ્રેમ અને શાશ્વતનો અનુભવ કરતા પાત્રો આ સંગ્રહનું મનોહર વાતાવરણ રચે છે. વિષય વાતાવરણ ઉપરાંત કેટલીક વાર્તાનો અંત પણ ઊર્મિ બના કે સુખ નિરાશાના સ્પંદનમાં પરિણમે છે.

પહેલી જ વાર્તા 'અમૃતપાત્ર', જે સાહિત્યની ફિલ્મ વાના છે. આતાના જીવનની અમૃતધારામાં જગત તરફ કાળ વાસનાઓને સંતાપ કેવું ચિત્ર રચે છે તેનું સંવેદનશીલ ચિત્ર આપે છે. 'નરાધમ'માં વૃત્તિની પાશવતાનું સૂચન વાર્તાને અંત થાય છે. એ વાર્તાઓમાં વિચારના તણખા કે જેના નિરૂપણમાં લેખક પ્રેમને લાગણીને જગાડે છે. આવેગ અનુભવતા જણાય છે પણ રાગ તેની અનિવાર્યતાને લીધે ભારમાં વેગ અને કથનમાં તારસ્વર આવતા અન્ય વાર્તાઓના અંત કથામાં જાય છે. 'ઓપરેશન'માં બાપ-દીકરીનો મેળાપ જેવો જે ગીત રચનામાં આવે છે તે આમાં નથી. જે બીજી શકુનના લાગણીવિશેને પુત્રનું ઓપરેશન થાય ત્યાં સુધી ડૉક્ટરને મળે જ નહિ! અને ન જ આવું હોય તો છેવટે એક પતિની પત્ની ભાભીને લઈને પુત્ર સ્પર્શ પ્રયોગો 'જનપ્રશ્નમાં અનંતનું મુગ્ધ સાથેનું આકર્ષણ જુનેખાના ઉપરાં નથી. એ ગળી જાય એવું પરિવર્તન ઊભિન છે. માત્ર સ્નેહપ્રાણ બાઈની ઠંડીમાં એ દૃષ્ટિપરિવર્તન માટે પર્યાપ્ત નથી. કુના પગનાં મ પૂર્ણિમના પત્નીનો પ્રવેશ મહત્ત્વનો નથી હોતા ને વાર્તા કહેતાં

વ્યક્તિની છાપ એના અંત સુધી સમગ્ર વર્તન આપે છે. આપણે વિશે કર્તાના વિચારના વાત અંતમાં વિચારના તરીકે નવી વાત અને વૈયક્તિકતા છે. એક રીતે 'સનસેટ પોઈન્ટ'માં આ વાતનો પ્રેમી ચરિત્રોનો ચાલો ભાઈ છે એ તો કેવળ અમલો ઊર્મિનો છે (સંધ્યા-ચંદ્રની પ્રેમની મૈત્ર અને એ પ્રેમની ઉત્કટતા લાગણી પ્રગટ કરતી માટે ક્યાંય રહી) નજદીક આપનું વાતાવરણ વિચાર વારંવાર અને જરૂર છે. તે માટે ઉત્કટ કૃત્રિમ અને કઢંગી એક નિરાધાર પાત્રનો છે. તેમની વાર્તા 'ઓળખાણ' પતિની એક વાસ્તવિકતા એ છે કે ઘણી બધી વાર્તાઓનું વસ્તુ નાયક કે નાયિકાના સ્મૃતિ ચિત્ર... ક્રિયાશીલતા છે. આ આખા સંવાદ ઔપચારિક પ્રસંગ કે વાર્તાલાપ કોઈ એ નિમિત્તે પાત્ર પોતાના ભૂતકાળ યાદ કરી જેમાં એક પછી એક ક્રિયા વાર્તાપૂર્ણ કરવું જાય અને તેમાંથી આજ આખાને લાગણીના પરિવર્તને માનસિક ચહેરો કે હૃદયના આઘાતે વાર્તાનો અંત આવે. આ પદ્ધતિ માર્ફત કોઈ વર્ણન વર્તમાન વસ્તુ આવે ભાગમાં એની જાય ત્યાં ચમત્કાર લાગે પણ વારંવાર એકની એ પદ્ધતિના ઉપયોગ પછી એકવિધતાના ચહેરો પણ નોંધવો. વળી આ પદ્ધતિના નિર્વાહ લેખક સારી સફળતા પૂર્વક કરી શક્યા પણ નથી. ઘણો બધો કરી દીધા પછી આવતાં વિચારમાં ઘણાં જવાથી ભૂતકાળ અને વર્તમાનનું અનુસંધાન ચૂકાઈ જાય છે. પણ ઉભય કાળ સાથે—પાત્રોનો—જેના પ્રસંગ અનુભવનું સામર્થ્ય ઔચિત્ય તેમાં સરળ હોવું જરૂરી.

લેખકનો આ અભિગમ વર્તમાન છે એવી જ અમે તેમના કરીને નર્મકથાઓનો ઉત્તર રીતે નિર્દેશ છે. આમાં તેમાં વાર્તાનિર્માણનો ભારે મનોરંજન તત્ત્વ રોમેન્ટિક અને લાગણી ભરપૂર વાર્તાઓથી ઊભા કરે અનોખા ગામ અપનાની નોંધ લાયક કથન

શૈલી અને ભાષાની ચમકથી તથા જીવનના કાવ્યમય દૃષ્ટિકોણથી સવિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવું વાર્તાકલાનું બીજ તેમનામાં સંગોપનપણે રોપાયું છે, આકર્ષકપણું ને પાગર્યું પણ છે, માત્ર તેના અંકુરાવા માટે જીવન દૃષ્ટિની ગહનતા અને વૈવિધ્યની, અનુભવોની બહુલતાની અને નિરીક્ષકની ચિકિત્સક નજરની તેમને જરૂર છે જો એ પ્રાપ્ત થશે તો તેમનું ભવિષ્ય ઊજળું છે

અંતિમ દીપ :

[લે મોહનલાલ પટેલ પ્રકા૰ ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ, અમદાવાદ ૩ ૪/૫૦]

પાટણના પતનના અને કરણઘેલાની હાસ્તા સમયના ઐતિહાસિક ભૂમિકા ઉપર બે યુગોની અજુપકથાને ગૂંથતી આ વાર્તામાં વસ્તુ કાલ્પનિક અને વાતાવરણ સામાજિક છે તુર્કોના વેગપૂર્વકના ધસારાના ભણકારાની પશ્ચાદ્ભૂમાં પાટણની વારાંગના મંજુઘોષા એક કુલીન શિલ્પી યોદ્ધાના પ્રેમને ઝંખે છે અને તેની ગૃહિણી થવાના મનોરથને સેવે છે એ શિલ્પીની પત્નીને શિલ્પીએ ગેરહાજરીમાં વિવાહને નકારી ગણતી થતા એક વીર રસિક જુવાનમાં પોતાની પ્રેમપાત્ર લાગે છે યવન એક પરદેશીને વરવા ઇચ્છે છે એ વાત સાંભળતાં જ ભાઈ વારાંગના દ્વારા એ પ્રેમાને ઝેર આપી તેનું કામળ કાંટાનો નિર્ણય કરે છે વારાંગના એમાં નિષ્ફળ જતાં પ્રેમી અને શિલ્પી વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધ થાય છે તેમાં શિલ્પી જખમી થવાય છે, ત્યાં તો યવનોનો ભયંકર ધસારો કરી પાટણના હાલહવાલ કરી નાખે છે, મંજુઘોષાને ઉઠાવી જઈ તેના દેહના પીછા વાઢી નાખે છે શિલ્પીની બહેન જ્યોતિને યાન તરીકે ઉઠાવી જાય છે, જ્યોતિનો વાગ્દત્ત પુરુષ તેને છોડાવી લાવે છે પણ તેના પરદેશી સાથે લગ્નના અફર નિર્ણયની જાણ થતાં પામ્યુંની કરુણ દુર્દશા બને । પોતા પ્રેમીને એના સૌભાગ્યના સંદેશા પહોંચાડવા ચાલી નીકળે છે

વાર્તાનું આ પ્રસંગચોકઠું ઘણું જૂનું છે અનેક વખત વપરાઈ ગયું છે પણ લેખક આ ખોખામાં પોતાના ઇતિહાસજ્ઞાનનું, વર્ણનશક્તિનું, સંસ્કૃત સાહિત્યની શૃંગારરસમાધુરીનું અને વૈરાગી નૈત્રનું રુધિર સિંચીને એને પોતાની રીતે જીવતું બનાવે છે બનાવેલી ઘડ વાતાવરણમાં એવી જાય છે કે સમયની તન્મયતા અને વિહ્વળતા આખી વાર્તાના કથનમાં અનુરૂપ બની રહે છે તત્કાલીન સમાજજીવન અને પાટણના રાજા રાણી, યોદ્ધાઓ અને સ્ત્રી પુરુષોની ઊર્મિલ ભાવનાઓ તથા મનોરથોના સર બિંદુઓનો વાતાનામ ઉપર જ યોગ્ય ઉદ્ગાર થાય છે વાર્તાનો પ્રવાહ તો ઇતિહાસ, સમાજચિત્રણ અને વર્ણનવૈભવ વચ્ચે રોકાતો નથી પ્રસંગે રસમય બન્યા છે શું શૃંગારના કરુણના કે વિલાસના મંજુઘોષાના આવાસમાં નાગિણન ચિત્રીન કે વાગ્દત્ત વિજયસિંહના મિત્રનો રોમાંચક છે આગમન ભૂગર્ભ સ્નાનાગાર ઉદ્યાન જળક્રીડા શયનગૃહ વગેરેના વર્ણનોમાં લેખક ઉપર સંસ્કૃત સાહિત્યની અસર અમર છે અમની ભાષા અલંકારો તર્કો વગેરે ઘણું કાવ્ય-ગૌરવના સમયને જીવંત કરવા પર્યાપ્ત છે પિશાચેના ભોગનું અને તેના પરિણામે પ્રસવતા વિષાદ કે કરુણ ચિત્ર પણ સભાનિત લાગે છે કરણઘેલો અને કૌતાળગીના પાત્રોને તેમણે ગૌણ સ્થાન આપ્યો છે અને કરણના હૃદયના વિષાદ વ્યથાને અનાદરની કુશળતાથી લેખકે આલેખ્યા છે ઇતિહાસની વિગતો અને પાત્રોના કાર્ય-કારણોની પાછળ કામ કરતી ઘટનાઓને તેમણે ઔચિત્યની મર્યાદામાં રહી ગૂંથી છે લેખકની વાર્તાશૈલી મુક્તિગુમપ્રવાહી બનાય છે ઊર્મિના સુખ તરંગ સૃષ્ટિ રૂપે અમારી ઉપરના ભાવસ્પંદનોને તેમણે ખીલવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

પરંતુ વાર્તામાં કોઈ રહસ્યમયતાનું, કૌતુકમયતાનું પ્રથમ સૂત્ર જગાવે તેનું એકપાત્ર નથી. વળી ૫૦ પાનાં સુધી મંદ ગતિએ મનફાવી ચાલે છે પણ પછીના ૭૦ પાનામાં હાંફી જઈ હોય થાકી જઈ હોય એમ લથડિયા ખાતી વિચિત્ર રીતે દોડે છે આથી વાર્તામાંના કરુણ અને વિલાસની અસરને પૂર્ણતા

માઈક યુગાન્ડાની અમર કહાની છે જે તેમને અભિ
પ્રેત છે વૈભવશાળી પાપાજીની કરુણ સ્તનકિ નિ મમ
તનુ ચિત્ર બતાવવાનું સ્વપ્ન સાચી થઈ જાય છે [illegible]
અનંતરથી શૃંગારકથા હેતુ અને નિરંતરમાં ચિત્રગતિ
સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે આથી પાત્રોનું આલેખન પણ
અસંગતિયુક્ત મનર ઘણું છે પાટગનું સ્તન [illegible]
[illegible] મનુ [illegible] જનાતિ અને લાગિતા [illegible]
[illegible] કેમ નથી અને [illegible]
[illegible] અકાલ પરગો [illegible]
અ્યાર જરા માગ અ્યામ ના કહે [illegible]
આને [illegible] પાગનાના અંત [illegible] નિરાશ [illegible]
[illegible] ની ની તા [illegible] શ્રી સી [illegible]
છે [illegible] પાતાની
[illegible] તેયા [illegible]
[illegible] નથી નહિ [illegible]
ઘુમાડા ઠાય તેનું [illegible] છે પાત્રાલેખન [illegible]
નિબળ [illegible] જેમ [illegible] જેના મિસાર

પણ તે તો આછી ગીનું પાત્રો છે રસિક વાર્તાલાપો
કરીને અને નિરાશ વૈભવમાં નાચ્યું તે નિરાશ
પરિણામ [illegible] આમ અનિત્ય નથી [illegible]
મિત્રો નથી તો બાદની જેમીનું ખૂન કેન [illegible]
[illegible] કરવાની નહિ) [illegible] છ [illegible]
[illegible] નહિ [illegible] પાત્ર [illegible]
[illegible] સ્તનમ
[illegible] કેવળ નિરાશ
[illegible] પ્રેમ
[illegible] શૃંગાર [illegible] પાત્ર [illegible]
[illegible] તથા બધું
તેમાં કામુકતા [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] પાત્રાલેખન [illegible]
ગણવામાં આવ્યું હશે

★

યુગાન્ડાના નવા પ્રધાન : શ્રી સી કે પટેલ

પૂર્વ આફ્રિકાના યુગાન્ડામાં નવી ચૂંટણીઓ હમણાં થઈ અને નવું પ્રધાનમંડળ રચાયું તેમાં નવ આફ્રિકનો [illegible] યુરોપિયનો અને એક એશિયન પ્રતિનિધિ [illegible] છે આ એશિયન [illegible] હિંદીના પ્રતિનિધિ તરીકે [illegible] શ્રી સી કે પટેલ ([illegible]) કે જેઓ [illegible] ઉપરાંત તેઓશ્રી યુગાન્ડાના ઉદ્યોગપતિ અને જાહેર [illegible] મહત્ત્વનો [illegible] આપી રહ્યા છે શ્રી સી કે પટેલને યુગાન્ડાના પ્રધાનમંડળમાં વેપાર અને ઉદ્યોગના પ્રધાનની જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે

[illegible] પ્રભાવ [illegible] વ્યક્તિત્વ [illegible] વ્યવહાર [illegible] દીર્ઘદૃષ્ટિ અને વિરોધીને પણ પોતાના કરવાની ઉદારતા તેમનામાં સભર ભર્યાં છે યુગાન્ડાના નવસર્જનમાં એમના ભાગે જે મહત્ત્વનું ખાતું આવેલું છે તેને પૂરો ન્યાય આપી શકે તેવી શક્તિ આવડત અને સૂઝ એમની પાસે છે આવા [illegible] માનનીય સી કે પટેલને અમે અભિનંદન પાઠવીએ છીએ

યુગાન્ડાની [illegible] સભામાં ચૂંટાયેલા [illegible] શ્રી શંકરભાઈ પટેલ ([illegible]) તથા [illegible] લેખક—વકીલ અને કાર્યકર શ્રી [illegible] પટેલ (કવિ) ચૂંટાયા છે તેમને પણ અમારાં અભિનંદન

—ઈશ્વરલાલ મો. દવે

નવાં 'સ્વાતિ પ્રકાશનો'

- **સુવર્ણ રેખા** — નાટક : રૂ ૨-૫૦ — શિવકુમાર જોષી
- **નેતા અભિનેતા** — નાટક : રૂ ૨-૫૦ — જયન્તિ પટેલ

★

- **મનોરમા** — નવલકથા રૂ ૩-૭૫ — મોહમ્મદ માંકડ
- **મનના મરોડ** — નવલિકા-સંગ્રહ — મોહમ્મદ માંકડ

★

- **માનસર** — ગઝલ સંગ્રહ રૂ ૬-૦૦ — બરકત વીરાણી
- **મધુવન** — ગુજરાતી ગઝલ-નઝમોનો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ — સંપાદક : હરીન્દ્ર દવે

★

- **એકલતાના કિનારા** (નવલકથા) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી રૂ. ૪-૦૦

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી

- **કંચુકીબંધ** — નવલકથા રૂ. ૮-૦૦
- **અનંગરાગ** — નવલકથા રૂ ૯-૫૦
- **રજનીગન્ધા** — નવલિકાસંગ્રહ રૂ ૪-૦૦
- **રહસ્યનગરી** — નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦
- **ઘટા ઘીરી ઘીરી આઈ** — ત્રિઅંકી નાટક રૂ ૨-૫૦
- **દેવદાસ** — નાટક રૂ ૨-૫૦
- **એકને ટકોરે** — નાટક રૂ ૨-૦૦

ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

- **પડઘા ડૂબી ગયા.....** — નવલકથા રૂ ૪-૦
- **રોમા** — નવલકથા રૂ. ૩-૭૫
- **પ્યાર** — નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૨૫

★

ધીરેન્દ્ર દેશી

- **નીલા** — નવલકથા રૂ ૨-૨૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૯, મેમ્બઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

ગુજરાત રાજ્યે ઈનામપાત્ર ઠરાવેલી કૃતિઓ પૈકીનાં અમારાં પ્રકા..

શ્રેયોમાર્ગ

શ્રી ચુનીલાલ વ શાહકૃત

શ્રેયોમાર્ગ

સંવર્ધિત
નવી આવૃતિ

મૂલ્ય રૂ ૩/—

ગુજરાતી વાચકોમાં જે વાચનની ઉચ્ચ દૃષ્ટિનો અભાવ દેખાય છે તેને કારણે એવુ કેટલુય સાહિત્ય જરૂરી હોવા છતા અપ્રગટ રહી ગયુ છે શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહના ચિન્તનાત્મક અને વિચારપ્રેરક લેખોનું એવુ જ આ મહત્ત્વનું પુસ્તક છે ઘણા જ ટૂંકા ગાળામા પ્રથમ આવૃત્તિમા બીજા ચોડા વધારેલા લેખો સાથેનું આ મહત્ત્વનું પુસ્તક જરૂર વસાવવુ ગમે

ભવની વાટે

મૂલ્ય રૂ. ૫/૭૫

આત્મકથનના પ્રકારે લખાયેલી આ નવી નવલકથામા કર્તવ્યનિષ્ઠાની જે છાપ હૃદય ઉપર પડે છે તે કોઈ કાળે ભુંસાય એવી નથી. તેમાય કથા નાયકની આત્મવંચનાનો અને આવતો કરુણ અંજામ તો કલાત્મક માર્મિક દૃષ્ટિકોણના પ્રતીકરૂપ છે વાર્તારસના સાતત્યવાળી આ નવલકથા વાસ્તવિક પણ બને છે એટલે જ એ પાત્રો જેવા જ બધા પ્રવાસી હોવાથી વાચકોને રુચે

ત્રણ દીકરાની મા

શ્રી ચુનીલાલ વ શાહકૃત

ત્રણ દીકરાની મા

મૂલ્ય રૂ ૧/૨૫

મોટો અને ઓછું સમજતા વાચકો માટે જે આગળાને વેઢે ગણાય તેવુ સાદુ અને સરળ વાચન છે તેમા આ પુસ્તક મહત્ત્વનું પૂરક બન્યુ છે આમા આવતી છતાની વાતોમા આપણા પીઢ સાહિત્યકાર શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ જેસાથી સરળ બાની વહેવડાવે છે તે દરેક વાચક પચાવી શકે, સમજી શકે, જીવનમા ઉતારી શકે દરેકને વાચવી ગમે તેવી આ છ વાતોનો રૂપકડો સંગ્રહ છે

અમૃતપાત્ર

મૂલ્ય રૂ ૪/૫૦

આકર્ષક કથા વસ્તુ સવિધાન ઉચિત પ્રસંગ ગૂથણી મર્મ દર્શન અને સરળ મધુર ભાષા શૈલી ગફુરભાઈ મેનારકાની વાર્તાઓને સફળ કલાકૃતિ બનાવનારા તત્ત્વો છે સમાજની એક નીશ્ચિત વર્ગની આપણામા એની ગહનતા મૂકી જાય છે કે જે ફરી ફરીને વાચવાની ઇચ્છા કરાવે ચોક્કસ દૃષ્ટિવાળા સર્જકની આ બધી વાર્તાઓ એટલે જ વસાવવી દરેકને ગમે

આપની નકલો મેળવવાનુ મુખ્ય સ્થળ :

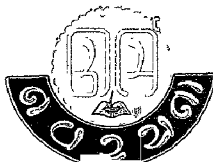
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ 	૩૪ ગાંધીરોડ, કર્નાકીલા મિલ 	**અમદાવાદ,**

મુદ્રક દીપક પ્રિન્ટરી અમદાવાદ

એક દૃશ્ય ચિત્રકાર શ્રી કનુ દેસાઈ

તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો દવે • સંપાદક જયન્ત પરમાર

૧૫ અંક ૩ જૂન ૬૧

સળંગ અંક ૩૬૮

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મરણ ભરેલાની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૪/—
પુણ્યની સાથી	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
ચહેરામાં		૧/૫૦
સરકારની સુદામા		૧/૫૦
પ્રેમસગાઈ	,,	૨/૫૦
પ અને આનંદ	પન્નાલાલ પટેલ	૩/૨૫
નવી કેડી		૬/૨૫
મૂળરાજ સોલંકી	ચુનીલાલ વ. શાહ	૬/૫૦
[illegible] (નવો ભાગ)		/૦૦
વહુ દીકરાની મા		૧/૨૫
વિશ્વામિત્રનું [illegible]	[illegible]	—/૭૫
અનુપ	[illegible]	૨/૨૫
જીવનમધુ	જયંત પરમાર	૪/—
ઠોકર	ઉમાકાંત	૬/૨૫
અંકુર	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન		૪/૭૫
સત્ય વિનાના સગાઓ	[illegible]	૫/૫૦
કર્નિવલ [illegible]	[illegible]	૪/—
આફ્રિકાની [illegible] (૪ ભાગ)		૬/[illegible]
મરતને મારો	[illegible]	૫/—
બનીને વડે	સત્યમ્	૫/૭૫
મારી ચીરડી (ભાગ ૧-૨)	[illegible]	૧૪/૨૫
ધરતીની આરતી		૮/૫૫
માનવતાનો સાદ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩/૭૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	/૭૫
ધન્ય તારી [illegible]		૧/૫૦
[illegible]		૫/—

સોનાના પંખી	માનશંકર [illegible]	/[illegible]
મોતની આંખમાં	[illegible]	૨/૫૦
બૂનિયા પહાડ		૨/૫૦
ધરતીના સામી	મણિભાઈ પટેલ	૪—
સાહિત્યનિકષ	અનંતરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
ભારતયાત્રા	[illegible]	૧૦/—
ધર્મકથાઓ ૧ થી ૫	[illegible]	૧૦/—
પાપ અને વસન	[illegible]	૫/૭૫
શ્યામ		૬/૫૫
જીવન ઝંઝાવાત	રંજનબેન ગાંધી	૨/—
[illegible]		૨/૫૦
ગગનમાં ઝળહળે છે [illegible]	[illegible] પટેલ	૩/૫૦
સાધન અને સિદ્ધિ	[illegible]	૨/૫૦
[illegible] અને તૃપ્તિ		૬/—
સાચા જીવતર	[illegible] પટેલ	૩/૫૦
છેલ્લી રાત	[illegible]	૩/૫૦
[illegible] રાત બાકી છે		/૨૫
અમૃતપાત્ર	[illegible]	૪/૫૦
ખરતા તારા	[illegible] મહેતા	૪/૫૦
જીવીમ	[illegible] ત્રિવેદી	૧/૨૫
ચૌટે વેર્યાં રતન		૨/૨૫
અનિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ધારાપુરીને ખજાને	[illegible]	૧૪/૭૫
વતનની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૨/૭૫
છેલ્લા આંસુ		૫/—
નદના	[illegible]	૧/૫૦
ચાંદા ચાંદા [illegible]	[illegible]	૦/૭૫
સતી [illegible]	[illegible]	૨/૫૦

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારાં બધાં પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર મંગાવો —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૧૪ [illegible] ગાંધી રોડ ... અમદાવાદ, ૧

મધ્યમવર્ગોને અનુકૂળ

એક કેશતેલ બનાવવા માટે

હીનીપડી

નામ અને ટ્રેડમાર્ક
તપાસીને ખરીદો

નિર્માતા

એમ. એમ.

રાયપુર અમદાવાદ ૧

ફોન ૫૨૮૦૭,

અંક ૩ જૂન '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૪
સમાજમાં સંસ્કાર અને

'ઊર્મિ' • વર્ષ ૩૨
'નવરચના' વર્ષ ૨૬
સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

✱

સૂચના

* લવાજમ વરસનું સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વરસમાં એપ્રિલ જુલાઈ ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી. પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે ખર્ચાનો ભાર થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રાહક નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનિઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે છ નવા પૈસાની ટિકિટ બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જેટલી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે
* જાહેરખબર માટેનું લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું

'ઊર્મિ—નવરચના'

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાઇવેટ) લિ.,
૧૪, ગાંધીરોડ પુલની ત્રીજ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક દિલીપ ઠ. મો. દવે અને મુદ્રક કાંતિલાલ છગનભાઈ પટેલે માલિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાઇવેટ) લિમિટેડ વતી ૧૪, ગાંધીરોડ પુલની ત્રીજ બ્રિજ અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું તંત્રી ઈંદ્રલાલ મો. દવે અને સંપાદક જયન્ત પરમાર

મન અને સાહેબ

મનની એ એક પ્રકૃતિ કે જે માણસને જ મળ્યું છે અને તે પોતાના વિચાર કરતા જુદું આચરણ કરવાની વિચારશક્તિ મોટા મોટા સારા મારા જીવનની ચરમ પ્રકાશન કરીને પોતાની મહત્તા રજૂ કરી શકે એવા મહત્ત્વના હોય તો ય આચરણમાં મૂકતી વેળા એ બધા વિચારો જ્યારે મન બદલાઈ જાય છે જોરજોરથી ગવાયેલું એ વિચાર ખુમાર પણ ખૂબ સહજતાથી જ્યારે ઠંડું પડી જાય છે ત્યારે આપણને થાય છે કે માણસ જ આવું કરી શકે માણસથી જ આવું થઈ શકે માણસ સિવાય બીજાને કુદરતે આ બક્ષિસ નથી આપી કુદરતી આ બક્ષિસને યથાવિધ માણસ દીપાવી શકે છે પોતાની જાતને ગૌરવવતી પણ કરી શકે છે પણ એવું તો ભાગ્યે જ બનતું હોય મનની પ્રક્રિયાનું ગુણ એવી રીતે ખૂબ સહજતાથી અનુભવાયી શકે કે એ પ્રક્રિયા માટે એને કોઈ પણ જાતની જાહેરાત ઊભી કરવી પડતી નથી જ્યારે જ મન પોતે ગૌરવશીલ બનવા કરતા કંઈક ઊતરતી કે હીન દેખાય તેવા વધુ નજરે ચડે છે માણસમાં શક્તિ અમાપ હોય તેમ છતાં આ શક્તિના માપની કોઈને ખબર જ નથી હોતી કે એ અમાપ શક્તિને દીપાવવાની ઓળખવાની એને જરૂર હોય તેવી જ દૃષ્ટિ કેળવવી પડે છે એ જ મેં જે માણસ કેળવતા નથી અને એટલે જ એ હંમેશ હેરાન થાય છે જે તેવી સુખ સાહ્યબીમાં પણ એ દુ:ખી જ રહે છે માણસનું દુ:ખ વ્યક્ત થાય છે એટલે જ એ દુ:ખને દુ:ખ ગણીને ફેર છે અહીં માણસની પોતીકી પ્રક્રિયા—વિચારથી જુદું આચરણ કરવાની પ્રક્રિયા ધ્યાનમાં રખાય તે સમજવું નથી જોઈએ ત્યારે પણ દુ:ખ ગણાય છે જેમ માણસ શીખે છે તેમ દુ:ખ હોય ત્યારેય તેને જોવાની કરવાની ટેવ મનમાં જ પડી હોય છે પણ જો તેવા દુ:ખમાંય પોતે સુખી છે એવી કલ્પના મનમાં આવે તો માણસ કેટલો બધો સુખી થઈ જાય? એટલું માણસને સમજાય તો?

✱

દેવજી રા૦ મોઢા

વસતી ધરાની

અમે શિલાઓ ગિરિનો કિરીટ
રહી સુહાવી કશુ એ સુભાગ્ય!

ત્યાં એક દી
ધ્રૂજી ધરા ને નગશૃંગ ડોલ્યા,
અને અમે થોડીક તોછડી શિલા
ખડકીને આવી પડી તળેટીમાં!
પરન્તુ યાત્રી પતિતા અમો પરે
નિજ પગ ટેકવી
ટૂંકે ચડે, પાવન દેવ દર્શને
થઈ વળે, ને નિજ પુણ્યસ્પર્શથી
કરી જતા શા અમનેય પાવન!
ન કિન્તુ ભાગ્યે અમ એ વસ્યુ સુખ!

ત્યાં એક દી
ગાડાં મહીં ઊપડીને નદી–તટે
અમે ગઈ સૌ રચના કમાનની
બની 'તી એ માંહી ગઈ ગૂંથાઈ
ને ગામને એક બીજાથી સાંધતા
ને માનવીને મનુજોથી બાંધતા
અમે શિલાઓ બની સેતુરૂપ!
તથાપિ એ ભાગ્ય ટક્યુ નહીં ચિર!

ત્યાં એક દી
નદીમહીં જબ્બર પૂર આવ્યુ
ને પૂલ તૂટ્યો સઘળી શિલા અમે
તણાઈ ને બેઠી સમુદ્રને તળે!
ખમી ખમી ત્યાં પછડાટ પાણીની
થઈ અમારી કરચો, બન્યા કણો
રેતીતણા, ને જળલહેરીઓ વડે
બહાર ફેંકાઈ ગયા સમુદ્રના
એ યોજનો–આયત વિસ્તૃતે તટે!
અહીં અમે સાંપ્રત ભોગતા અમ,
વિમાસતા ભાવિ, પડી રહ્યા હતા
સંભારતા સૌ સુખ ભૂતકાળના!

ત્યાં એક દી
પ્રદોષ વેળા નર–નારીઓના
વૃન્દો પધાર્યાં કરવા રૂપાળા,
ને એમના એ પદસ્પર્શથી અમે
જે ધન્યતા, ચેતન જે અનુભવ્યું,
તેમાં લહી હા, અવધિ સુખોની!
નથી તમન્ના અબ શૈલશૃંગની,
ઉરે વસી ગૈ વસતી ધરાની!

★

'મિત્ર

ખાતર

અપમાનોના પ્રખર તાપ થકી
સૂકાયુ, કરમાયુ ને બળી ગયુ
વ્યક્તિત્વ જે મુશ્કેલીએ ઉગાડેલુ બાગમાં ને
અને એ મહુંયે ફરીથી
ભૂતકાળના ખાડામહીં દાટી દીધુ
કે જેના ખાતરવડે વ્યક્તિત્વ
નવુ નકી ખીલશે

★

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

ત્યાં

દોડી ગયો રૂપ પ્રિયાનુ જોવા,
વેચાઈ મારા દૃગ ત્યાં ગયાં બે

★

'પરાશર્ય'

પાન્થને

ગ્રીષ્મે ઘોમ અંગારના સુજ તળે છાંયે વિસામો લઈ
આભાને નહિ દીન ગદ્ગદિત થા જાવા સમે હે પથિ!
એ છે તરુ છાય, એ પ્રકૃતિ છે કર્તૃત્વ ત્યાં નથી
ના વિશ્રાન્તિ ન લે, તદા તરુ તણી શુ છાય હોતી નથી

★

'સુધાંશુ'

રણુવગડો

વિસામો એ ઘડીનો લીધો,
ઝુલઝુલ! ગુલાબને પીધો
ગુલ રે ખરિયું ને મુક્તિ કાળ,
ગાતો રે જીવડો—
પડી ગયો રણુવગડને પાળ!
ઝુલઝુલ પાંખે રચ્યું કેરું,
રૂદિયું નિર્મળ ને ઘેરું,
ઝીણું નવતેરું રે ગ્યાન,
ગાતો રે જીવડો—
પડી ગયો રણુવગડાને પાળ!
ઘોખાણી નોખા રહીએ
ઝુલઝુલ! ગુલમાં ના ગરીએ
ખીલતાને ખાતો રચ છે કાળ.
ગાતો રે જીવડો—
પડી ગયો રણુવગડાને પાળ!
ગુલે બનતા ફોરમ મેલી,
ગગને ગઈ ગધ હેલી,
પડતા એ પૂરવા પોલાણુ—કાળ
ગાતો રે જીવડો—
પડી ગયો રણુવગડાને પાળ!

★

પ્રો. ગોવિંદભાઈ પટેલ

સીમનું ખાણું

ગોરી સીમનું મારું ખાણું
ઝીણી રે ચીની માણવું તાણ હેતનું મીઠું ભાણું
ગોરી સીમનું મારું ખાણું
ચગવે ઝળવે ભાગ્ય જેવો
દન ચઢે ને વાસ
હૃદયની આ ભાગ મહાકે
ભોજનના ખાડ ખાસ
નેન નેકના હુલામણી પણ ચિત્ત ને ચોટીબરું
ગોરી સીમનું મારું ખાણું
પ્રેમડનાના ફૂલ શો તાણો
છેડને દૂર ઢળાય
ઠાકાગોર મુખડું આણી
મનની મોજે થાય
બીનડી પાસે ચિત્ત નવોઢાના આ મારા ગાણું
ગોરી સીમનું મારું ખાણું
પાટલી છેડે હેતની ગાંઠે
છોડતી ભભુ કેમ,
કેસના જેવા પ્રેમના એ તે
કહું તને હું કેમ?
રાટલા સાથે માણું તે ના આયખું નહિ અથાણું
ગોરી સીમનું મારું ખાણું

☆

દેવજી રા૦ મોઢા

પૃથ્વી અને પ્રભાત

ગાચી રહી પૃથિવી ગભીર રાત્રિવેળા,
શે નષ્ટ થાય ક્ષમતા ઉર અંધકાર?
ઢળી ગયું સકળ ચિત્ત સમગ્ર દેહ,
ને ત્યાં ખની પ્રખર ઉષ્ટ એ મનીરા,
જાગ્યા બધી હૃદયના પણુ તાર તાર,
ત્યાં વડેને વિચિત્રણી પણુ શી વિસાત,
કે સામું આવી ગયું ખાણી રહે પ્રભાત?

★

'રાજહંસ'

સમયના સાર-તાર

ઝંડા ઊંચા રહે અમારા

આનંદો રે નરનાર! ભારતીય યશપતાકા જગતચોકમાં ફરફરવા લાગી છે.

મહાત્મા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની શતાબ્દિ દેશમાં ઠેર ઠેર ઉજવાઈ અને પરદેશમાં પણ. એમના જીવન તેમ જ કવનનાં ગુણગાન થયાં. ગાંધીજીએ ઠીક જ કહ્યું હતું કે 'ભારતને સ્નેહભર્યો પ્રણામ' આપે ઉદાર રવીન્દ્રનાથ. સફળ થયા માનવતાના મૂલ્યો એમણે સ્વચ્છ કરી આપ્યાં, પીડિત પ્રજાઓની વહારે એમણે ટગર કરી દીધી, દૈન્ય ને જડત્વ દૂર કરવા એમણે જ ઈશ્વરને પાદાઘાતને પ્રહાર કરવા આવાહન કર્યું અને મનુષ્યને હસતાં મોંએ આતંકને એમણે જ શીખવ્યું.

આ કવિએ પ્રેમ અને નેમીઓના ગીત લલકાર્યાં. એમની ભેરુબંધી કરી, એ ભક્તની મધુરતાથી છલકાતા પ્યાલા ધર્યા. એમના હૈતના હીરા કાપીકુપી પાસાદાર ને તેજસ્વી કર્યા. એની ગરિમા ને મિઠાશ દેશદેશમાં વિસ્તર્યા. માનવીના હૃદયમાં પ્રેમની સરવાણીઓ લઈ જઈ એને વિશાળ ઉદાર અને શક્તિમાન બનાવ્યું.

એમણે રાષ્ટ્રીયતાને જગાડી રાષ્ટ્રગીતની રચના કરી સ્વાધીનતાનું સ્વરૂપ આલેખ્યું. રાષ્ટ્ર પછી રાષ્ટ્ર સ્વાધીનતાના શુભ પ્રભાત ઉગે ત્યારે એ રેખાઓનું રહસ્ય એમણે સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું. રાષ્ટ્રોની ખુમારીમાં આન્તરરાષ્ટ્રીય મર્યાદા રોપી અને રાજકારણમાં ધર્મના સંયમ શીખવ્યા.

એ ઋષિ સ્વરે, હૈયાને ધ્યાને મનને, સર્જ્યું—અમ આર્યોના વિરલ દૃષ્ટિએ પ્રાચીન ને અર્વાચીનનાં મિલન કરનાર હોવા બદલ ભૂતકાળના ઉત્તમ પ્રતિનિધિ એવા ભવિષ્યના પથદર્શક થયા. ધન્ય બની આ ધરા જ્યાં એ વિચર્યા, ધન્ય બન્યો આ યુગ જે એમના સ્પર્શે જીવંત થયો.

રવીન્દ્રનાથે આર્ય પ્રતિભાનું ગાન વિશ્વભરમાં રેલાવ્યું ને વિનમ્રભાવે જગતજનોએ એ ઝીલ્યું. આ તો થઈ શરૂઆત. આવી તો પરંપરા આવશે. ભારતે હારે એક નથી. આકાશવાણીએ ભારતની ગંગા-જમુનાના જળ ટ્રીના પગથાર ધોશે, નવપલ્લવિત કરશે મન વીણાના ગાન, સંઘચેતનાના એંધાણ ઉતારશે ને આ વિશ્વને રૂપોને રમવા ગમે એવું મનોહર બનાવશે.

મિશ્રકોડ ગોરેકા સહન ટોકિયો વાશીંગ્ટન—પૃથ્વીના આ છેડેથી રવીન્દ્રની વીણાનું મધુર ગૌરવભર્યું ગાન એમ દિગંતમાં રેલાશે. આનંદો રે નરનાર! ભારતની યશપતાકા જગતચોકમાં લહેરી ઊઠી છે!

જગત ને સરકારની વાણી

જગત ઉપર કેવા નસકાર પડી રહ્યા છે ને કલ્યાણના કેટલાક ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યા છે એ જોઈને પણ આનંદ થવે છે.

ક્યુબા ઉપર આક્રમણ થયું ત્યારે એ સવાલ હતો કે એ દેશના વતનીઓને ક્રાંતિનો હક્ક ખરો કે નહિ? ફુલ્ગેન્સીઓ જે રીતે સત્તાધીશ થયો હતો એ રીતે શું એ કેસ્ટ્રોને જ આવી શકે? આનો જવાબ એક જ મળતો છે ઉપને તેનું રાજ, કેનું બળ તેનો હક્ક. આ વિચાર બરોબર નથી. ક્યુબામાં રાજપલટો લાવનારા સાથે અમેરિકા ભળ્યું ને આક્રમણને માર્ગ દીધો તથા કેનેડા રસ્તે ખીજાયા ને અમેરિકાને દોષ દેવાયો. આપણી સરકાર પાસે ક્યુબાની ખાસ

અનેક તરેહની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દુનિયા નથી [illegible] [illegible] આક્રમણ સામે આપણે [illegible] [illegible] [illegible] આક્રમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણી [illegible] [illegible] હોત એમ [illegible]।

પણ [illegible] પ્રસાધનોએ [illegible] [illegible] [illegible] આશ્ચર્ય થયું [illegible] [illegible] મોટી પણ [illegible] [illegible] કે એ [illegible] થયે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અંગેની [illegible] થઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આક્રમણખોરની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આ બન્ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપ [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમેરિકાના [illegible] એમાં [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] નથી

પોલા રસ્તા અને ભમતા પગ

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે નવાઈ લાગી કે આવા [illegible] [illegible] આપણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

જે [illegible] [illegible] [illegible] મૂલ્ય [illegible] છે વિશ્વશાંતિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રકૃતિ [illegible] અને [illegible] લોકોની ધર્મભાવના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે!

[illegible] શું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને વિવેક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મૂલ્યાંકન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણે [illegible] [illegible] છે!

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મુખ્ય પ્રધાને અને [illegible] મુખ્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એટલું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ધાર્મિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] એની કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્પર્શ અને ઘાસની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વૈભવી દર્શનો અને તે માટે અંધાધૂંધીવાળી પડાપડી—ક્યાં સુધી આપણે એને વળગેલા રહીશું ! એને ધર્મ કેવી રીતે માનવો ને એનીયે સ્વતંત્રતા ક્યાં સુધી ટકાવવી ?

ના, એ ધતીંગ હવે જવા જોઈએ. ગુજરાતે લાડ કરી કરીને એ ઘણાં નભાવ્યાં તો હવે એ કાનાની પહેલ પણ ગુજરાતે કરવી જોઈએ. જરા કડક થવું પડે તો તેમ,' નિષ્ઠુર થઈને પણ પ્રજામાં આ ભાન સભાળવું જોઈએ. રાજસત્તાથી નહિ પણ લોકમતથી આ તમાશાઓને ધર્મથી અલગ પાડી એમના પોષક વર્ગને આવા પંથ સૌની સમક્ષ છતા કરવા જોઈએ. નહિ તો ગર્વનો, મુખ્ય પ્રધાનો કેન્દ્ર પ્રધાનો ને અમલદારો માત્ર લોકલાગણીને રીઝવતા રહેશે—એ ડગલાનું ભૂલી જશે.

બાળકોનું હકનામું

રાષ્ટ્રસંઘની સંસ્થા તરફ બાળકોનું હકનામું પ્રસિદ્ધ થયું એ તરફ આપણું ધ્યાન જવું જોઈએ. બાર વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયેલા માનવહકોના જાહેરનામા જેવું હોવા છતાં આ વખતે બાળકો-બાળકોની જરૂરિયાતોનો વિશેષ વિચાર કરાયો. આ તો છે બાળકનું શરીર અને બુદ્ધિ બન્ને કાચાં હોવાથી એની વધારે સંભાળ લેવી જોઈએ, અને એને વિશેષ હક મળવા જોઈએ. આ સ્થિતિ જન્મ પછી અને જન્મ પહેલાંય મળે. માનવી જાતને જે સર્વોત્તમ છે તે એનું એના સંતાનો કાજે ન્યોછાવર કરવું રહ્યું. માબાપો જાહેર સંસ્થાઓ, રાષ્ટ્રીય સરકારો એમ સહુએ મળીને બાળકોના હકનું સમર્થન કરવું જોઈએ. બાળકનું હિત જાળવવામાં સમાજનું ઘડતર થાય જ છે.

બાળકના હકનો વિચાર કરતી વેળા એનો રંગ એની ભાષા એનું કુળ, એની જાતિ એનો ધર્મ એનું રાષ્ટ્ર કે સમાજ કે જન્મના કારણની પરિસ્થિતિ એવો કોઈ બાધ નડવો ના જોઈએ. સર્વ સંજોગોમાં બાળકની સમાનતાનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. બાળક ગોરું કે રંગનું, ભણેલું કે અભણનું, અમેરિકાનું કે હબસીનું ચીનનું કે અમેરિકાનું બાળક—પછી તે છોકરો હોય કે છોકરી પણ સમાન હક ધરાવે એવી ઘોષણા થઈ છે.

એનો શારીરિક વિકાસ કે બુદ્ધિ—નીતિ અને આધ્યાત્મિક વિકાસ શક્ય થાય એવી તમામ સગવડો મળવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ એનું સ્વાભિમાન જળવવું જોઈએ. એનું આરોગ્ય એટલે જન્મ પહેલાં અને જન્મ પછી એની માતાનું આરોગ્ય પણ જળવવું જોઈએ. જેમ એને પૂરતું પોષણ મળે તેમ બીમારીની સારવાર, માનસિક આનંદ વિનોદ અને મકાનની સગવડ મળવી જોઈએ. જો બાળકને શારીરિક કે માનસિક ખોડ હોય તેની ખાસ સારવાર અને સંભાળ અને ખાસ પ્રકારનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ. કોઈ અસાધારણ સંજોગ વિના બાળકને એની માતાથી વિખૂટું પાડી ના શકાય. કુટુંબના હેત અને સારાપણું એને મળવાં જોઈએ અને નીતિવાળાની દેખરેખ જોઈએ. જ્યાં કુટુંબની સારસંભાળ ના મળે ત્યાં એની દરકાર રાજ્ય તરફથી લેવી જોઈએ.

આ બાળકને શિક્ષણની પૂરી તક મળે અને તે ફરજિયાત અને મફત હોવું જોઈએ. એની બધી શક્તિઓ ખીલે અને એ સમાજને ઉપયોગી અને જવાબદાર થવાના લાયક બને તો કેવું સારું ! સંકટ સમયમાં રક્ષણ કે રાહત માટે બાળકનો જ હક પ્રથમ છે. એનું વેચાણ ના જ થઈ શકે, એના ઉપર ત્રાસ ના ગુજરે, એનું શોષણ ના જ કરી શકાય. બાળકો પાસે વૈતરું કરાવી ટંટાલ કુટુંબો એનું અહિત કરી રહ્યા છે, એની લાચાર દશાનો ગેરલાભ લઈ રહ્યા છે. એનું ભરણપોષણ કરવાના બહાને એની સસ્તી મજૂરી મેળવી જીવનના વિકાસ અટકાવી રહ્યા છે. કેટલાક માબાપ વાલીઓ આ પૂર્વગ્રહો રાખી બાળકને ભવિ નાગરિક થવા માટે નાલાયક બનાવી મૂકે અને એમને ખીલવા ન દે એ પણ ખોટું જ છે.

આમ બાળકોનો મહિમા સમજાતો જાય છે. એમનું નિરર્થક ઉત્પાદન પણ ઘટતું જશે એવું ય કેમ ના માનીએ !

વર હાકુમની કેરી નથી

વરના બ્મનનમા ભાવના ઉબાળો તો કંઈ કુમાનાંની આવે હવે કેળવણી પામેલો વર જ્યારે કામ માગે ને પૈસાપાત્ર કે લાગવગ ધરાવતું કુટુંબ ખૂબ પૈસા પડાવે ત્યારે સતાર પામે છે. પાટીદાર નાતની નરસિંહ બાર્મ પટેલ ભાના વરને હાકુમની દેવી નડે બોલાવ્યા હતા અને વરની જાનને આરી ગીત ના ગવવા સારો પ્રચાર નહીં હતો પરંતુ એ ગાય નહિ અધૂરું રહ્યું હોય નહીં. વેવાગોનો વિરના મારી નાખવા કોઈ ઉમેરી ન ... ઉડ મેં પ એમ જણાય છે કે વિના હાકુમ નારભાર થતા જવાના।

આ સુધારે પકેરામણી પ્રતિબંધ જાહેર પ્રચાર કરીને હાકુ સમયના એનો અમલ ગમ થ એમ જણાય છે. એ પછી પહેરામણી-દાયજો વાંકડા-પ્રથાના ગેરફાયદા થયા. આ પ્રથા ભાગ્યશાળી ન ને એમાં હરમારીએ નહીં છે તો એને આપણે આપણોએ નહિએ ચોકસર પહેરામણી-પ્રથાના સંશોધન કરી પછી બેઠાને ગુનાહિત ગણવા પગારદાર તો ઉપરનો લોભ માગવાનો ક્રમ ઘટી જાણી. આમ નહીં તેવા પણ હવે સ્ત્રીઓ ... નવની વસ્ત્ર એમને પણ નામગણી ... જે ... વાતોએ છે ... ના ... નો વિવાહ જણ સાથે અથે ચાલનારો.

સામાજિક રિવાજ બદલવા માટે કાયદો એ તો સમય નથી એ આમ તો સામાજિક નિર્ણયો ... નવા એના આ ચળવળનું ... બનાવનું ... જે ... અસરો ... નેતાઓ ... સ્ત્રીઓનું ... વ્યવહારુ કર બનવા એની ... એ મૂર્તિ ... ના એ એક માર્ગ ... નીકળે ... વૈવા ... બુધ ... કા ... જ્યારે ટોલ ... વાતની અસર ... ભાગ ... બીબીઓ વિવાહબાબુ ... ના ... અને ... વરની ત ... હાથની ... હવે સમાજમાં માગે ... ની પ્રતિષ્ઠા વધારવી ... હોય.

ભાગ પણ આવો જ નહિ તો જ રિવાજોનું પરિવર્તન નકલ થયે છે.

સમૂહ પ્રભુતિમાં એનનતાની નજરે

વિજાપુરમાં આ આવનારી અધિવેશનમાં ૪૫૮ પ્રતિનિધિઓમાંથી માત્ર ૧૫ જણ ... રહી. ગણના કરતાં ... ૮ ... દાયકે હતા ... ૩૩૮ ... ઉમર ... થી ... વર્ષની વયમાં હતી. એટલે કે બરોબર ... એવા હતા ૩૯૧ જણ પદના પ્રતિનિધિ ... ૧૫ વર્ષથી ચાલુ છે ... પણ ... હોય ... તો ... ભાભી ... માલૂમ ... ૧૦૮ ... ૧૯૩ ... મેટ્રિક સુધી ભણેલા ... એથી વધારે ... ૨૬૮ ... ૨૮ આવ્યા છે ... ૨૮ આવ્યા છે.

આ ... પ્રતિનિધિઓ ... પણ ... આ ... ૧,૮૦,૦૦૦ ... પદના ... પ્રશ્ન ...

કોઈ ... પદના ... જીવન ગણાય ... ઉત્તમ ... તે ... પછાત ... એથી ... તત્ત્વ નથી

શું સમાજવાદ કે શું સામ્યવાદ—સમાજમાં વધારે સારી વ્યવસ્થા લાવવાનું વચન આપી શકે, એ માટે કાર્યક્રમો મૂકીએ, પણ લોકોમાં સામુદ્રિક ચેતના લાવી ના શકે ત્યારે જાણવું જોઈએ કે એટલા જ અભાવે એમનો જય થવાનો નથી, એમણે પણ હવે સ્વીકારવું જોઈએ કે એમના વિજ્ઞાનમાં ફિલસૂફીનું તત્ત્વ નથી—જ્ઞાન નથી, અને તેથી રિક્ત સમજણ, પરિસ્થિતિની માતુફગતા, કે આંદોલનો—એ બધું હોવા છતાં એ કોઈ ઘાટ ઉપર પહોંચવાના નથી

૨૬ ફિ, અન્નપૂર્ણાની ટોચે પહોંચ્યા!

ભારતીય પર્વતારોહકોની ટુકડી હિમાલયની શિખરમાળામાં અન્નપૂર્ણાની (૨૬,૮૫૦ ફૂટ) ટોચ ઉપર ૯-૫-૬૧ના રોજ પહોંચી શકી, એ વાતનું ઠીક હિન્દી ગૌરવ કરશે. શિખરો સર કર્યા કે એમના ઉપર વિજય મેળવ્યો એમ કહેવું શોભતું નથી ત્યાં પહોંચવું સહેલું નથી, અનેક વિઘ્નો નડે છે એ હકીકત હોવા છતાં શિખરો તો હજી દુશ્મનો નથી, કે અમે ગયા એમણે જ ઊભા કર્યા હોય ને માનવીને પડકારતા હોય એવું તો જણાય નથી માનવીના પુરુષાર્થને પ્રગટ થવા એ શિખરો જાણે તક આપી રહ્યા છે એ માન આપીએ તો એમના ઋણી છીએ

કહે છે કે ભારતીય ટુકડીએ આ પ્રસંગે જે સાધનો સાથે લીધાં હતાં તેમાંનાં ઘણાંખરાં સાધનો આ દેશમાં જ બનેલાં હતાં. એમની સાથે કોઈ પરદેશી નિષ્ણાત તો હતો જ નહિ આ ટુકડી જે શિખર ઉપર પહોંચી ત્યાં પહેલાં કોઈ પહોંચી શક્યું નથી એ શિખર પર પહોંચવું ઘણું મુશ્કેલ છે એમ મનાતું પહેલાંની એક બે ટુકડીએ ત્યાં જવું મોકૂફ રાખ્યું હતું એ બધું ધ્યાનમાં લેતાં ભારતીય ટુકડીના આ 'વિજય'નું મૂલ્ય વધે છે, ને શિખરનું મૂલ્ય પણ વધે છે કારણ કે એ હવે આપણા પરિચયમાં આવી શક્યું છે

આ ટુકડી લશ્કરી દળોમાંથી તૈયાર થઈ હતી હવેનું પર્વતારોહણ બિનલશ્કરી નાગરિકોનું હશે એમ આપણે ઇચ્છીએ એવા પ્રયત્ન થયા છે ને થતા જોઈએ આ જુસ્સો ગામેગામ ફેલાવો જોઈએ અને શાળા-કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના દિમાગ ઉપર એની અસર અસર પડવી જોઈએ પર્વતો દૂર હોય ત્યાં જંગલો કે નદીઓ કાંઠાઓનો પ્રવાસ યોજી શકાય ગુજરાતના યુવાનોને ખતરનાક થતાં આવી યોજનાઓ અમલ થવી જોઈએ પણ સામી રજાઓ આવે ને પહેલાં એની કોઈ જાહેરાત શાળાના આચાર્યો કરી શકતા નથી ત્યારે એમના ઉપર આરોપ કરવાનો શો છે કે પછી ભારતીય પર્વતનો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થાય ત્યાં ધીરજપૂર્વક રાહ જોઈ બેસી રહેવાની આપણને ટેવ જ પડી ગઈ છે શું!

વિખ્યાત સંગીતકાર જહોનિસ બ્રાહ્મની ઉંમર લગભગ ૬૦ વર્ષની થઈ ત્યારે એક દિવસ એક યુવતી તરફથી આવેલો સ્વાગત કરતો એક પત્ર એમને મળ્યો. આ પત્રમાં લખ્યું હતું 'આપણા યુગની એક મહાન વિભૂતિ તરીકે હું તમને ગણું છું. હું તમારા સંગીતમાં ડૂબું છું અને મારા ચારે-ઘરમાં તમારું સંગીત ભરેલું છે. હું રાત દિવસ તમારા સંગીતનું જ ગુંજન કરું છું. તમારા અંતરની ભારી શક્તિ આપના સર્જનને જરૂર સુખી બનાવશે.'

આ મહાન સંગીતકારે યુવતીને જવાબ આપતાં લખ્યું— 'મેં જ્યારે યુવાવસ્થાની પત્ની થવામાં તમને રસ છે એમ ને મને લાગ્યું હોત તો મેં જરૂર તમારી દરખાસ્ત પર ગંભીર વિચાર કર્યો હોત પણ તમારા પત્ર પરથી મને એમ લાગે છે કે તમને માત્ર મારા સંગીતમાં જ રસ છે એટલે મારી ભલામણ છે કે રચનાના મૅન્યુસ્ક્રિપ્ટ'માંથી એક પાનું ફાડીને તમને મોકલું છું.'

• પૂર્ણકુ

યાદવોનો સર્વનાશ!

મહાભારત એ [illegible] એના [illegible] પાત્ર એટલે [illegible] શ્રીકૃષ્ણ એ મહાભારતના [illegible] પીંડ [illegible] પાપે છે

"ક્યાં એ અર્જુન [illegible] એ કાળમાં પતિત કે અર્જુન જેવા મહા સમર્થ ધનુર્ધરના [illegible] શ્રીઓને [illegible] ગોવાળીઓને [illegible] ને ભાગી [illegible] આભીરો લૂંટી ગયા હતા [illegible] મહી છે એ વખતે ન [illegible] કામ [illegible] ન એની યુદ્ધના [illegible] સમય [illegible] હતો [illegible] પાન પણ જાણે [illegible] ગયા [illegible] બાજુ જાણે [illegible] ન હોય તેમ [illegible] ન [illegible] એ વીરનો વીર અર્જુન [illegible] ને આભીર રાના ને લટારાઓના ટોળા [illegible] [illegible] અર્જુનના [illegible] નહીં [illegible] આભીર [illegible] ગઈ [illegible] એ [illegible] [illegible] આવતો હતો

ભારતયુદ્ધ પછી ત્રીસ અને [illegible]—છત્રીસ વર્ષ ગયા અને રાજા યુધિષ્ઠિરે [illegible] [illegible] કુરુન [illegible] જણાતુ [illegible] આભીર [illegible] [illegible] પાન જ [illegible] [illegible] —એની—[illegible] તેમ તેજ [illegible] [illegible] ભારી [illegible] મન પણ જાણે [illegible] અનિશ્ચાનુ [illegible] ભયભીત અને [illegible] દેખતા હોય તેમ [illegible] પરાણુ ગમે તે હોય પણ જાણે [illegible] ગઈ હતી

છત્રીસ વર્ષ પહેલા [illegible] ગાંધારીએ શ્રીકૃષ્ણને શાપ આપતી [illegible] હતી [illegible] સાચી પડવાની હોય તેમ [illegible] સર્વત્ર [illegible] પાર્યા [illegible] હતો

દ્વારિકા નગરીમાં પણ [illegible] સમગ્ર મહા [illegible] થઈ [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

દ્વારિકામાં [illegible] આવી [illegible] દ્વારિકા [illegible] થઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible]—[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

કરુણતા આવી ગઈ હતી કે, માણસ પોતે પોતાના મનને શાનું મનાવે કે કાંઈ નથી અને મારા મનમાં કાં શોક થાય? પણ ગમે તેમ મન મનાવે —શોકના પડછાયા નીચે હવામાંથી ફરતા હોય તેમ આવતા હતા.

બધા જુવાનો ઉચ્છૃંખલ થઈ ગયા હતા. ઉચ્છૃંખલતામાં પરાક્રમ ગણાતું. વડીલો જાણે મૂક બની ગયા હતા. બાળકોનો કોઈ હિસાબ ન હતો. સૌ સૌના મનમાં આવે તેમ હીન અભિરુચિનો છૂટો દોર આપીને, બસ 'પેટ પકડીને હસાવડાવ' કરવાના તાનમાં જ મસ્ત હતા.

એક વખત ત્યાં દ્વારિકામાં ત્રણ ઋષિઓ આવ્યા. એમનાં નામ વિશ્વામિત્ર, કણ્વ અને નારદ. એ ત્રણે ઋષિઓને કેટલાક ઉચ્છૃંખલ યાદવોએ જોયા. એમના મનમાં એ વખતે એક ખૂણો સળગ્યો કે થઈ રહ્યું. એના સારાસાર વિશે વિચાર કરે તે જુદા. આ ત્રણે ઋષિઓ અધિકારી જન છે, પૂજ્ય છે, એમ માને તે પણ શાના? બસ એ તો પોતાનો છૂટો પાર પાડવાના કામમાં લાગી ગયા.

સાંબ નામે એક યાદવને એમણે સ્ત્રીની જેમ શણગાર્યો. તેનું પેટ મોટું દેખાય તેવું કરવા માટે પેટ ઉપર લોઢાનું મુસળ બાંધ્યું, ને પછી જાણે અતિ વિનય કરતા હોય તેમ હાથ જોડીને ઋષિઓની સામે ગયા અને મનમાં હસતા ને મશ્કરી કરતા તે મોઢેથી નમ્રતાનો દેખાવ કરતા એ બોલ્યા: 'હે પૂજ્ય મુનિવરો! અમે સાંભળ્યું છે, ત્રિકાળને તમારા જેવા પુરુષો જોઈ શકે છે તો અમારા ઉપર કૃપા કરીને કહો કે આ બબ્રુની સ્ત્રીને શું અવતરશે? પુત્ર કે પુત્રી? એને પુત્રની બહુ જ ઇચ્છા છે.'

મુનિઓએ એક બે વખત તો તેમના કહેવા ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું પણ તેમ તેમ તો આ ભારે આનંદ આપનારી મશ્કરી થશે, એમ મનમાં ને મનમાં મલકાતા અને બહુ જ વિનમ્રતાથી જાણે બોલતા હોય તેમ, વારંવાર એનું એ વાક્ય તેઓ બોલવા લાગ્યા. મુનિઓએ પછી કહ્યું: 'આ નર-રીના અંધક અને વૃષ્ણિકુળનો આ તમારો વારસ છે, ને જો આનો જ વારસો છે, તો હે યાદવો! એ એક લોખંડ—મુસળ—ને જન્મ આપશે કે જે મુસળ તમારા કુળના બધાને મરણ આપશે! સર્વનાશ લાવશે! એ સર્વનાશમાંથી બચી જશે માત્ર બે જ—બલરામ અને જનાર્દન! તમે બધા પણ એકબીજાને હણી નાખવા આમાંથી એ જન્મશે!'

પછી મુનિઓ તો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા પણ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણને કાને આ વાત આવી, ત્યારે એમણે બધાને કહ્યું કે વસ્તુ ભયંકર બની ગઈ છે. હવે ચેતતા રહેજો. આજ નગરમાં તે દિવસે ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે આ નગરીમાં કોઈએ સુરા ને આસવ બનાવવા નહિ, પીવા પણ નહિ અને છતાં જો કોઈ બનાવશે તો તેને દેહાંત દંડ જ થશે!

ગભરાટને લીધે એ નિયમ બધા પાળતા પણ થયા.

આ પ્રમાણે ભાવિ અમંગળને ખાળવા માટે બધાએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

પણ દ્વારિકાની હવામાં કોણ જાણે શો ફેરફાર થયો હતો. પવનો ખરાબ રીતે વાતા હતા, સૂર્યની આસપાસ રંગબેરંગી કૂંડાળાં નજરે પડતાં હતાં, શિયાળિયાં, કૂતરાં અને ઘુવડ વધી પડ્યાં હતાં.

જાણે કે સમય પરનો લેવા માગતો હોય એવા આ ફેરફારોથી માણસો પણ શંકામાં પડ્યા હતા. ન સમજાય તેવો ભય બધાને લાગતો હતો. કાલ કોણ જાણે કેવો આવશે કોઈ જાણતું ન હતું, બધા ન સમજાય તેવો ભય દેખી રહ્યા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મનમાં ને મનમાં ચિંતવે છે કે, આ છત્રીસમું વર્ષ ચાલે છે ગાંધારીએ જે આગાહીભરેલી શાપવાણી કહી હતી, તે સાચી પડવાનો સમય પણ પાકી ગયો છે.

પણ એથી વધુ તો એમના મનમાં એક વાત ઊગી નીકળી છે.

યાદવોનો આવી ઉચ્છૃંખલતાનો જો લાંબો વખત ધરતી ઉપર વાસો રહે, તો તો ધરતી જ ઉજ્જડ થઈ જાય

દ્વારિકા નગરી ભયંકર બરબાદ ના કિનારે વિનાશ તરફ જાય. અત્યાચારનો પાર ન રહે. દુર્જનો આ જગતમાં પળે પળે ગવાતા જ રહે, માનવમાંથી માનવનો વિશ્વાસ ઊઠી જાય. કોઈના દિલમાં ઉદારતા, પ્રેમ, પ્રભુભાવ, નીતિ, સદાચાર રહે જ નહિ. પૂર્વી માનવના રૂપમાં ફરી રહેલા મહાન બધાનું અપમાન કરાય, નીતિનો ઉચ્છેદ બોલાવનારા એવા ઉન્મત્ત બનેલા માથા જ આખે બાળશાઈ જાય બોલો, આગળ વધો સમાજનો નીચ માર્ગ જનારા એ તે દિન હેરાન થઈ જાય એ બધા મરણ, માનવ થઈ જાય ધનની ધરતી ન રહે.

ક્રૂર હવે ભાન શાસ્ત્રોના નાશ થાય—એ બીજાનો સર્વનાશ કરે ધનવીને ઉત્કૃષ્ટ જેવો કરી મૂકે તે પહેલાં એ બધા બળી જાય એ જ વધારે સારું છે. રાજધર્મ પણ એ જ છે. જ્ઞાનીઓ પણ એમ જ કહે. પોતાની પાછળનાર ઉર્દૂ પ્રજા વાત્સલ્યને મોકળો નિભાવી દેશે. એ તો રાજધર્મનો જ હેતુ છે. માટે યાદવો હવે અહીં નાશ પામશે.

એટલે એ બે હાથ જોડીને જાણું મહાકાળની ચરિતે માન આપી રહ્યા.

યાદવોએ આ ભયંકર ઉત્પાત કોઈને પ્રભાસ તીર્થની યાત્રા કરવાનો વિચાર થયો હતો. બધાની સાથે પ્રભાસ પાટણની યાત્રા કરવા ચોક્કસ પણ નિશ્ચય.

ચારેય વૃષ્ણિઓ એ નવા પ્રભાસની યાત્રાએ આવ્યા. એમણે સાથે અનેક પ્રકારની ભોજનસામગ્રી લીધી. સ્વયં રથીઓ રથો અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં વાહનોમાં બેસીને બધા જ યાત્રાએ નીકળ્યા. સાથે જ્યારે નવજીવન સાર ચાલ્યો અને ધીમે ધીમે એ સૌ પ્રભાસમાં પહોંચ્યા.

પણ જે વૃત્તિઓને રાજના દંડ નિયમને લીધે એમણે હૃદયમાં વશ રાખી હતી એ વૃત્તિઓએ ત્યાં તેમની સમે જાણે બધું જ ભૂલી જવડાવવા માંડ્યું. તેઓ બધા વિચાર કરવા લાગ્યા કે અહીં ભય ક્યાં છે, ત્યારે થોડા વખત આનંદ મોજ કરી લઈએ.

પળે પળે સૌને એમ મન થવા માંડ્યું કે અહીં રહે આપણે મદ્ય આસવ પાનવીને મી વાઈએ. આનંદ—એટલે હવે નહિ આ પ્રદેશમાં એવું માન નહિ મળે ત્યાં રાજનો દંડ સામે હતો.

એટલે એ બધા ખાનપાન આસવ મદ્ય ના રંગ, ગીત, નૃત્ય—એમાં પડી ગયા. અનેક રંગ નાચવાનું શરૂ થયું અને વ્યસનના સમીપમાં જ જીવનમાં બનાવ્યું સુરાપાન, નહિ બધું જોવા મહારથીઓ પણ મદ્યપાનમાં મસ્ત બની ગયા.

અને એ મદ્યના નશામાં જ પછી સૌ બકવાસ કરવા માંડ્યા, એ બીજાનું અપમાન કરવા માંડ્યા. પોતપોતાના મનની બડાઈ હાંકવા માંડ્યા.

યયુધાન કૃતવર્માનો તિરસ્કાર કરી રહ્યો તો પ્રદ્યુમ્ન સુયુધાનને ઉત્તેજી રહ્યો. અને આમના યુદ્ધમાં એમણે શાંતિ પણ ભાન ન આપ્યું. બધું તેમાં ચાલ્યાનો બાણવર્ષા શરૂ કરવા લાગ્યા અને એકમીજાની સામે આક્ષેપો કરવા માંડ્યા. એમાંથી વાત વધી ગઈ. એક બીજાને સત્યકિએ કૃતવર્માનો તિરસ્કાર કર્યો. એ પછી વેર ઝેરમાં પાચાનીનાં ઘણાં પ્રસંગ કહેવાયા હતા. સાત્યકિએ ઉશ્કેરાટમાં જ કૃતવર્મા સામે ધસી ગયો. તેનો શિરચ્છેદ કરી નાખ્યો પછી તો એવું ભયંકર યુદ્ધ જ જામ્યું કે બધા યાદવો એકબીજાના સામે ખાસડાંથી પણ લડવા લાગ્યા. મદ્યના ભાનમાં પ્રદ્યુમ્ન સાત્યકિ બધું ભૂલી ગયા—એક બીજાને મારી પડી ગયા. એમને કંઈ ભાન તો રહ્યું નહિ અને થોડીવારમાં તો આપણે ત્યાં પ્રદ્યુમ્નને સાત્યકિને—બધાને મરણશરણ થઈને જોયા. ઉપર ઊભા હોય કોઈ મોટી વાત આવી ગયું નહતું. કોઈ નહિ કે ક્ષોભ કરતા અને કહે તેમ પોતાના ભાનમાં ન હોઈને એવા મનમાં ન હતું તે તેમનીએ એકબીજાને ઘેરીને કતલ કરવા માંડ્યા હતા.

ચપટીભર વધેલા યોદ્ધાઓ—બધા જ યુદ્ધમાં પડી ગયા. પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, ભાઈ ભાઈને હણવા જ મંડ્યા. મહાકાળનું સર્વનાશી નૃત્ય જાણે

શરે યદુ. પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ સાત્યકિ સામ, ગદ— બધા જ લડાઈ અને તે એ સર્વનાશમાંથી કોઈ જ બચ્યું નહિ.

છેવટે એ નાશમાંથી બચ્યા દારુક, શ્રીકૃષ્ણ અને એ ત્રણ જણા અને મોટા ભાઈ બલરામ બલરામ આમાંથી પહેલેથી જ નાસી ગયા હતા એટલે એ બચી ગયા હતા. એક મહાન વૃક્ષને અઢેલીને બેઠી શોકભરી ચિંતામાં એ બેઠા હતા દારુક શ્રીકૃષ્ણ, બન્ને ત્યાં આવ્યા પણ આ સર્વનાશના પ્રસંગે બધાને જાણે ભરખી લીધા હોય તેમ એ બધા તદ્દન શૂન્ય બની ગયા હતા કોઈનામાં કાંઈ બોલવાની જાણે શક્તિ જ રહી ન હતી

પછી શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સારથિ દારુકને કહ્યું "હવે તું સત્વર ઉતાવળે હસ્તિનાપુરમાં જા ત્યાં જઈને આજે આહીં બની ગયો આ બધો વૃત્તાંત પાંડવોને કહે અને અર્જુનને કહે કે, એ આહીં સત્વર આવે—એવી વ્યવસ્થા કરવાનું એમને કહે '

દારુક તરત રથ લઈને હસ્તિનાપુરને માર્ગે ઊપડ્યો

બન્નેને માટે હવે દ્વારિકા જવાનું હતું સ્ત્રીઓ બાળકો એમનું રક્ષણ કરનાર કોઈ જ હતું નહિ એટલે બભ્રુ દ્વારિકા જવા ઊપડ્યો પણ હજુ તો એ જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં જ એને કોઈ શિકારીએ હણી નાખ્યો

એટલે હવે શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ દ્વારિકા જવા ઊપડ્યા હવે તો આ સર્વનાશના સમાચાર ત્યાં આપનારા હતા ને શ્વાસભર્યા યોદ્ધાઓ, ત્યાં રહેલા સ્ત્રીઓ બાળકો એ બધાને કોઈ સમજાવી શકે એમ હતું યાદવોની બધી જ શક્તિ ચાલી ગઈ હતી

એટલે પોતે પાછા ફરે ત્યાં સુધી બલરામને અહીં જ થોભવાનું કહીને, એ દ્વારિકા જવા ઊપડ્યા

દ્વારિકા એ પહોંચ્યા પણ જાણે હવે એ દ્વારિકા નગરી જ ત્યાં રહી ન હતી ત્યાં કોઈ પ્રકારનો આનંદ ઉત્સવ ન હતો નગરી આખી શૂન્ય જણાતી હતી સેંકડો અને સહસ્રોની સંખ્યામાં ફરતા વૈભવશાળી તેજસ્વી મહારથી યાદવોમાંથી કોઈ જ નજરે પડતો ન હતો

પછી શ્રીકૃષ્ણે પણ પિતા વસુદેવને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો એમને હવે નગરી ખાવા દોડતી હતી. એમના ચરણનો સ્પર્શ કરીને એ તરત જ પાછા ફરી જવા માગતા હતા હવે એમણે એકલા વનમાં તપશ્ચર્યા કરવાનો નિર્ણય લઈ લીધો હતો એમણે દ્વારિકા નગરી તજી દેવાનો વિચાર કર્યો. સેંકડો સ્ત્રીઓ અને બાળકો રુદન કરવા મંડ્યાં 'અહીં અર્જુન આવી રહ્યો છે એ તમને હવે રક્ષણ આપશે ' એવી આશ્વાસન સાંત્વન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એમને કહી અને ધીરજ આપી ત્યાર પછી એમણે આ ખાવા દોડતી શૂન્ય જેવી નગરીને ઉતાવળે તજી દીધી એમને એક ક્ષણ પણ હવે આ નગરીમાં રહેવું ગમતું ન હતું એમને એ ખંડેર સમી જણાતી હતી

શ્રીકૃષ્ણ બલરામ પાસે પાછા આવ્યા પણ ત્યાં તો એમણે પણ દેહ છોડી દીધો હતો જાણે કોઈ મહાન શ્વેત નાગ ત્યાંથી નીકળીને સમુદ્ર તરફ ચાલ્યો ગયો એવું દૃશ્ય શ્રીકૃષ્ણની દૃષ્ટિએ પડ્યું આમ, બલરામનો દેહ પણ પડી ગયો

એકમાં એકાકી શ્રીકૃષ્ણ શૂન્ય બનીને વિચારમાં ને વિચારમાં વનમાં ચાલ્યા ગયા

એક જગ્યાએ એ થોડીવાર બેઠા સેંકડો ને સહસ્રો મહારથીઓ જે નગરીમાં ઘૂમતા હતા તે નગરીનું છેલ્લું તદ્દન શૂન્ય ખંડેર રૂપ એમની દૃષ્ટિએ જાણે પડી રહ્યું હતું

પોતાનો સમય પૂરો થયો છે પોતાનું કામ પૂરું થયું છે એક ક્ષણ પણ જીવન હવે ન ભાવે, એમાં કાંઈ આનંદ નથી, કાંઈ સાર પણ નથી કાંઈ હેતુ પણ નથી પોતાનું કામ પૂરું થયા પછી મહાકાલની આજ્ઞાને આનંદથી સ્વીકારનારો જ સંસ્કૃતિની શોભા વધારે છે, તેજસ્વિતાની પરંપરા સ્થાપે છે એમ એમણે હવે ઇચ્છ્યું કે મોતની પણ વિદાયવેળા આવી જાય!

અંધક અને વૃષ્ણિઓના છેલ્લા સર્વનાશનો વિચાર

ઈશ્વર પેટલીકર

શાળાઓ કે કારખાનાં ?

વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટેની શાળાઓ–પાઠશાળાઓએ આજે જે ધંધાદારી સ્વરૂપ પકડ્યું છે તે આપણી પ્રજાને હાનિકારક નીવડે છે એ તો આપણે અનુભવીએ જ છીએ. આથી એ વિષય આબાદ રીતે [illegible] ઉપર [illegible] સરળતા બતાવી છે.

મને એક શિક્ષક મિત્ર મળવા આવ્યા હતા. એમને [illegible] એકાદ વરસ તો થઈ ગયું હતું. એટલે પ્રથમ એમના અને કુટુંબના ખુશી-ખબર પૂછવા પછી મેં [illegible] : 'હવે તો તમારી હાયસ્કૂલ નવા મકાનમાં બેસતી હશે ?'

ખાસ ઉમંગ બતાવ્યા વિના એમણે કહ્યું : 'હા.'

'સંખ્યા પણ વધતી જતી હશે ?'

મારો ભાવ વ્યક્ત કરતાં શિક્ષક મિત્રે કહ્યું : 'સંખ્યા તો વધે છે, પણ એનો અર્થ કંઈ નહિ.'

હું : 'એટલે ?'

મિત્ર : 'શિક્ષણની [illegible] આવીને જાન [illegible] અઢાર વર્ષ આ ક્ષેત્રમાં કાઢ્યાં એટલે બીજા ધંધામાં જવાનું સાહસ કરાતું નથી. બાકી કોઈ નવા આ ક્ષેત્રમાં આવવા મારી સલાહ પૂછે, તો હું એને ચોખ્ખું કહી દઉં કે ભૂલેચૂકે પણ આમાં પડતો નહિ !'

હું : 'એમ નિરાશ થઈ કેમ જાઓ ? દિવસે દિવસે શિક્ષણ લેનારની સંખ્યા વધે છે અને જરૂરી પણ છે. એટલે શિક્ષકો ન વધે તો કેમ ચાલે ?'

મિત્ર : 'ભાઈ, આ પૂરવઠાના નિયમ અંગે આપને એકાદી ફેરવા માટે શિક્ષકો તો મળી રહેશે. પરંતુ સ્વભાવે જે શિક્ષક છે તેનું હૃદય તો [illegible] છોડવાનું. જે એનું ખરું વિદ્યાર્થીઓમાં રેડી શકે તેવું વાતાવરણ જ રહેવાનું નથી, રહ્યું નથી.'

હું : 'કારણ ?'

શિક્ષક : 'શિક્ષણ ધર્મ હતો, તેમાંથી ધંધો બન્યો. [illegible] કોઈ કાળના ઋષિઓના [illegible] ગુરુકુળો ગણાઈ રહે છે પરંતુ ધંધામાંથી હવે શિક્ષણ કારખાનું બની ગયું છે. [illegible] વિદ્યામંદિરને બદલે વિદ્યાનાં કારખાનાં છે એમ શબ્દ પણ શોભે એમ નથી. વિદ્યાનું પ્રથમ લક્ષણ વિનય છે, જ્યારે આમાં તો વિનયનો જ લોપ થયો છે. મજૂરના કારખાનાં [illegible] અને જ્યાં કારખાનું હોય ત્યાં ઝઘડા [illegible] થાય, હડતાલો આવે અને [illegible] ભિન્ન ભિન્ન હિતનાં મંડળો ઊભાં થાય તેમ શિક્ષણક્ષેત્રે થઈ ગયું છે. વિદ્યાર્થી મંડળ, શિક્ષક મંડળ, આચાર્ય મંડળ અને હજુ બાકી છે તે વાલીમંડળ પણ ભવિષ્યમાં ક્યારે [illegible] તેની મને ખાતરી છે.'

મિત્ર [illegible] [illegible] બોલ્યો [illegible]

આવતાં એ ભિખારી [illegible] ઝાડ નીચે [illegible] પોતાનો એક પગ બીજા પગના ગોઠણ ઉપર રાખીને એ [illegible] ત્યાં [illegible] થોડી વારમાં જ [illegible] પડી ગયા.

એ વખતે ત્યાં [illegible] નામનો શિકારી આવી ચડ્યો. એ તો [illegible] માટે નીકળ્યો હતો. [illegible] એને એમ જ લાગતું હતું કે જાણે કોઈ મૃગ [illegible] એણે [illegible] બાણ છોડીને શ્રીકૃષ્ણના પગતળ વીંધી નાખ્યા. [illegible] પછી તે શિકારને લેવા કરવાનો [illegible] જુએ છે ત્યાં તો પોતાના [illegible] શ્રીકૃષ્ણને ત્યાં [illegible] સમાધિમાં [illegible] પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. [illegible] શ્રીકૃષ્ણના ચરણમાં પડી [illegible] શ્રીકૃષ્ણે એને ધીરજ આપતાં કહ્યું : [illegible] તો [illegible] માત્ર [illegible]

આ [illegible] પોતાનું [illegible] એમ સમજીને [illegible] વિદાય લીધી.

બનાવોની અસર જેમ બીજા ક્ષેત્રે થાય છે તેમ શિક્ષણક્ષેત્રે પણ થાય જ. એ સ્વીકારીને જ ચાલવું રહ્યું. આ યુગ ગુણ લોકશાહી સંગઠન ઉપર નિર્ભર છે એટલે એનો ઇન્કાર શી રીતે થઈ શકે ?'

મિત્ર : 'એ તો હું ય સમજું છું. પરંતુ સંગઠનનો ઉપયોગ પોષક હોવો જોઈએ એ દૃષ્ટિ જ જ્યાં ન હોય અને એનો લડાયક અંગ તરીકે જ ઉપયોગ થતો હોય ત્યાં એને યુગનું લક્ષણ કહીને આ રૂપે સ્વીકારી લેવામાં કંઈ શ્રેય નથી.'

હું : 'એવું કંઈ બની ગયું છે ?'

મિત્ર : 'એ તો રોજ બનતું હોય છે અને એટલે આજે દરેક શાળામાં એ રોગચાળો નજરે પડતો હોય છે.'

હું : 'તમારી શાળાનો એકાદ દાખલો તો આપો.'

મિત્ર : 'ત્યાં ધોરણમાં આઠમાનો દશ વર્ષનો એક વિદ્યાર્થી ચીંદી પહેરી લાવતો હતો. વર્ગ-શિક્ષકને થયું કે આવડો નાનો છોકરો ચીંદી પહેરી નાચે અને રમતમાં કોઈ વખત ભોંઠાઈ જાય તે કરતાં ન પહેરી લાવે તો સારું. વળી નાના છોકરાને ઘરેણાં પહેરાવવા એ જોખમ અને જરૂરી પણ નહિ માની એમણે એને ચીંદી ન પહેરી લાવવા કહ્યું. છતાં વિદ્યાર્થી બીજે દિવસે પહેરી આવ્યો એટલે એને ફરી યાદ દેવડાવ્યું. આ એમનો ગુનો હોય તેમ બીજે દિવસે વિદ્યાર્થીના પિતા શાળામાં આવી શિક્ષક સાથે ઉદ્ધતાઈથી વર્ત્યા અને આચાર્ય એમને કંઈ કહેવા ગયા તો એમનું પણ અપમાન કર્યું.

જાણે આ પ્રસંગ એમની નજર સમક્ષ અત્યારે બની રહ્યો હોય તેમ મિત્ર વાણીરૂપ બની ફાટી આંખે વગર પોપચે થોડી ક્ષણ જોઈ રહ્યા. એમને કેટલો આઘાત થયો હતો તે હું એમની મુખમુદ્રા ઉપરથી સમજી શક્યો. એનો પડઘો પાડતા એ બોલ્યા : શિક્ષકને વિદ્યાર્થીના પિતાના વર્તન કહેવાનો પણ અધિકાર નહિ ! શિક્ષકે એને કોઈ શિક્ષા કરી ન હતી. છતાં એની ફરજ બજાવવા માટે એને જો આ અપમાન

વેઠવાનું હોય તો બીજો કોઈ ધંધો ન કરત એ કેટલો લાચાર કહેવાય ? બીજા ધંધામાં તો એનો જવાબ લેનાર એક જ ઉપરી હોય છે. જ્યારે અહીં તો વિદ્યાર્થી, વાલી, કેળવણીમંડળ, આચાર્ય અને કેળવણીખાતું દરેક એનો જવાબ માગી શકે અને રક્ષણ તો ખાસ કરી શકે નહિ.'

હું : 'એકાદ માણસ મૂરખ થાય તેમાં બીજા શું કરે ?'

મિત્ર : 'શિક્ષકની ગેરવર્તણૂક માટે વિદ્યાર્થીઓ હડતાલ પાડી શકે અને તેને દૂર કરવા આંદોલન પણ કરી શકે તો એ જ વિદ્યાર્થીઓનું સંગઠન પોષક દૃષ્ટિનું હોય તો સભા ભરીને વાલીના વર્તનને વખોડી કાઢે, એક દિવસના ઉપવાસ કરી ફરીથી કોઈ વાલી આવું વર્તન ન કરે તેવું વાતાવરણ સર્જી શકે. પરંતુ વિદ્યાર્થી સંગઠન કેવળ શિક્ષક સામે લડવાનું સંગઠન બની જાય ત્યારે એમાંથી કંઈ સારું પરિણામ ન આવી શકે.'

હું : 'વિદ્યાર્થીઓનું એ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવે તો ?'

મિત્ર : 'ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે અને તેનું પરિણામ કંઈ નથી આવ્યું એટલે તો કહી શકું છું કે વરવી વિધિ આવો વિરોધ કરવાનો હોય ત્યાં પક્ષના કુટુંબીઓ પોતાના દીકરાઓને એમાં સામેલ ન થવાની આજ્ઞા આપે. વિદ્યાર્થી મંડળનો મંત્રી કહે કે એમ કરવા જઈશું તો અમારી વચ્ચે ભાગલા પડી જશે. અમારું સંગઠન તૂટી જાય.'

હું : 'મજૂર મંડળમાં પણ એવું જ થતું હોય છે. હક માટે એ લડતા હોય છે. ફરજ માટે એ પોતાના સભ્યો ઉપર કોઈ દબાણ લાવી શકતા હોતા નથી.'

મિત્ર : 'ગાડી સાચે રસ્તે ન જાય અને ગાડી શું નિભાવણ દે ? મંડળના કાર્યકરો પોતે જ ફરજ માટે સજાગ ન હોય ત્યાં બીજાઓને એ શું કહે ? અને કહે તો કોણ ઉપજે ? વાલીઓની ઉદ્ધતાઈના દાખલા તો ઓછા બનતા હોય છે. વધુ તો વિદ્યાર્થીઓના બનતા હોય છે અને ત્યાં વિદ્યાર્થી મંડળો રચવા

માણસો જેથી એ બંધારણ નથી વધતા જાય છે કે તો
વધુ વખતથી ઉતાવળ વધતો જાય છે વિદ્યાર્થીઓનો
શક્તિ પ્રગતિનો વ્યવહારભાવ અટકે છે જો આ મોટા
તો નહિ પણ એમના પર તેઓ ઠંડાઈ બનાવવાની
બહાદુરી બનાવે છે શિક્ષક સાંભળે નમ અમને સભા
ભાવતા ગોઠું પીરસનું પાડ્યું નામ ઉચ્ચારાય અને
કડી કેમ ન શિક્ષક સાંભળ્યું હોય તો પાડવા સાંભળવું
રહ્યું પડે મૂકેલું જો પડકાર કે કેમ તો બધું
દુર્ભાગ્યે મૂકાય ’
— કેવી રીતે ?
મિત્ર એક વખત અમારા ધોરણમાં શિક્ષક ગણિતનો
દાખલો બોર્ડ ઉપર લખતા હતા અને એક વિદ્યા-
ર્થીએ કશું તેમના ઉપર ન ગમ્યું તેમને વાંચવાની
મને બોર્ડ ઉપર જઈને આપવું અને કેટલું બધું
ઠોકી વર્ગ તરફ નજર કરતા કહ્યું જોયું કે શું
હોય તે જાણો પણ ન એ શીખ્યા વધારે ન વળ
માથા ફોડીને કંઈ સમજો નહિ ઉપરાંત પાડવા
શિક્ષકે વાણીનો વ્યવહાર પ્રસંગ કરતા કહ્યું—જ્યાં
સુધી એ પોતે શિખો નહિ શકે કે બીજા એને જણાવે
નહિ કર ત્યાં સુધી હું મારી જાત ઉપર શિક્ષા કરું
છું અને એમણે વર્ગ ન સુધરે ત્યાં સુધી પડ્યા

હું તેમના પાસેથી શિખે ચડ્યા, તેના જેવા શિક્ષ-
કો શિક્ષણ વિદ્યાને અજુગતી પકડાવતા તેને બને
વિદ્યાર્થી સમજે એવું જણાવી પકડ્યા છતાં એનું
પરિણામ શું આવ્યું ?
મિત્ર ‘ અમારા બધાની લાગણી ગઈ એ
હું કેવી રીતે ?
મિત્ર આખરે તેમનું એટલે એ તરત આવ્યા
શિક્ષકો આગ્રહ છોડી દેવા કહ્યું અને વિદ્યાર્થીઓને
માની જવા કહ્યું પણ કોઈ એમનો બે ન થયો નિયમ
બધાને વારાફરતી ઓફિસમાં બોલાવ્યા અને તોફાન
કરનારનું નામ નોંધી લાવવું એને શિક્ષકની માફી
માગવાનું કહ્યું પણ એ કોઈનો એ ન થયો એમના
પિતાને બોલાવ્યા એ છોકરાને સમજાવ્યો પણ
નજ માન્યો છેવટ આખીને પિતાએ કહ્યું હું એને
આજને માટે માફ કરું આપણે નવું કે અમારે
કામ એના સાથે હોય છે અને તેનો બીજું કરવા છે
એટલે તમારી પાસે માફી મંગાવવાના અમારે શું કરવાનું
હોય ’ તો પિતાનું એ ન માને તો પછી અમારે
એની સાથે કામ શી રીતે લેવું ’ છેવટ એ કેળવણી
સમિતિ પાસે ગયો એટલે વિદ્યાર્થીને ઓફિસમાંથી એ
બહાર કાઢવાને બદલે એણે શિક્ષક અને આચાર્યના
દોષ કાઢ્યા—માફી માગવી વાતને મેં હું કંઈ શું
કામ આપ્યું ?
હું જ્યારે ગોઠવણ મિત્રે કહ્યું ‘ તમારે જોવું તો પછી
મળ્યું પોતે ન મેં તેમને દાખલ ઈતિહાસ અને પછી
એક ગોઠવણનો વખત આવ્યો ત્યારે બીજા નિમણૂકના
મળી કહે કે ૧૦ અને ૧૧ ધોરણનું ગણિત આવું
શિક્ષકને સોંપવાનું નહીં પણ કાઢ્યું કે વિદ્યાર્થીઓ
એમના વાલીઓમાં તોફાન કરે છે અને અહીં આવતું
કેમના સુધીના પ્રસંગ બની ગયા હતો આપને જ્યાં
કે ગણિત એમનો વિષય છે અને એમને તમે ગણિત
સોંપવાનું કહ્યું છે એમનો ભાષાનો વિષય છે છતાં
મનાઈ એ નવું ચાલુ રાખ્યું, અને અભ્યાસને
તે માન્ય રાખ્યો પણ નો
હું પણ મેં જે શિક્ષા આપવી તે અમારું
કામ કે મળીની દખલગીરી એમણું શું કામ વેરી
લેવી જોઈએ ?
મિત્ર ‘ન વેઠી તો એમને વારંવાર મોકલવું પડે ’

હું અસહકારના આંદોલન વખતે મિત્ર વગર
માર્યા ગાંધીને છૂટા ન કર્યા ?
મિત્ર કારણ તેમાં ક્યાં ગાંધીજી તે તો વાત ?
વિદ્યાર્થીઓને ચડાવી હડતાળ પાડે તો શિક્ષકોમાં
મતભેદ આચાર્યની સામુ
હું તો આપણા સત્તા ગોઠવી છે વાત પૈસાના
ભાષાના
મિત્ર અવસર હતા મને આ ચારેય અની
નથી થઈ એ ત્યાં નવી પાને લાગે વિદ્યામંદિરની

આશા રાખીને જઈએ અને અનુભવે સમજાય કે ભણતરનું કારખાનું છે પહેલેથી જો આ નગ્નચિત્રનો ખ્યાલ હોત તો હું આમાં ફસાત નહિ વળી ગાઢ આતમાં દાખલ થયો ત્યારે આટલી હદની સ્થિતિ ન હતી એટલે અસંતોષ ખાસ ન હતો પરંતુ હવે તો શિસ્ત અને આદર બન્નેનો લોપ થયો છે અને કશા જઈને ગાઢ આદરો તે કલ્પવું મુશ્કેલ છે ભણતરની બજારમાં કિંમત ઉપજે છે માટે બાળકોને તે ફી ભરીને વેચાતું લઈ આપવું એ વાલીઓની મનોદશા છે પરીક્ષાની કિંમત છે એને તો યેન કેન પ્રકારે પાસ કરવી તે વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ છે ખરી રીતે આજે ભણવે થોડા વિદ્યાના અર્થી હશે બધા પરીક્ષાના અર્થી છે એટલે વિદ્યાર્થી કરતાં પરીક્ષાર્થી જ કહેવાય કેળવણી મળી પણ એ ધ્યેય રાખે છે એટલે પરીક્ષા વખતે નપાસ થવાને ગભરાવા મંડી—પ્રમુખ હ્યાણુ લાવે છે પાક જ ચીમકા નાખે પછી કોને કહેવું ?'

હું 'આચાર્ય જો શક્તિશાળી અને ધ્યેયનિષ્ઠ હોય તો ફેર પડે '

મિત્ર 'એની જરૂર અસર પડે છે પરંતુ ચારે બાજુનું વાતાવરણ એવું બનતું જાય છે કે એવા આચાર્યને પણ ઢીલા પડવા વિના ચાલતું નથી અને જો શક્તિશાળી ન હોય તો, નબળા ઘણી ખૈરો ઉપર હશે તેમ શિક્ષકો જ કનડયા કરે આજે તો સ્થિતિ એવી થતી જાય છે કે આચાર્ય વિદ્યાર્થીની ખુશામત કરતા હોય છે કંઈ વાંકુંટેડું જાગે તો પોતાનું ખરાબ દેખાય એ બીકે આચાર્ય વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નમતું જાયે છે અને શિક્ષકો પાસે કડક રહે છે કેળવણીખાતાનું પણ એ જ દુખ છે પ્રશ્ન કે વિદ્યાર્થી તરફથી કાંઈ ફરિયાદ આવી કે શિક્ષક ઉપર ચઢી બેસે છે, પણ એને રક્ષણ આપવા એના તત્પર રહેતા નથી આચાર્ય પાસે ખાસ અધિકાર જેવું જ રહેવા દીધું નથી અધિકાર બધા કેળવણીખાતા પાસે અને ફરજો બધી શિક્ષકો અને આચાર્યને ભાગે '

મે અપ્રસ્તુત લાગે તેવો પ્રશ્ન કર્યો 'તમને ચાલીસ વરસ પૂરાં થયાં, નહિ ? મિત્ર સમજી ગયા બે : 'હું જુવાની ઓસરી ગયાના ચિહ્ન તરીકે નિરાશા વ્યક્ત કરું છું એમ તમને લાગે છે ?'

હું 'આજે શિક્ષણનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે પ્રજામાં એનો નવો ઉત્સાહ છે આપણે ભણતા તે કરતાં પ્રમાણ ઘટયું નથી, ઊલટું વધ્યું છે છોકરીઓની સંખ્યા ઠીક ઠીક વધી રહી છે એ બધા ઉત્સાહને પીવાને બદલે નિરાશા ઘેરી વળે ત્યારે સહેજે શંકા જાય કે માણસ પોતાના જુવાનીના દિવસો પૂરા કરી એ જાતની દુનિયા ચાલી ગઈ તેનો અફસોસ કાયમ થઈ જાય છે એના વખતમાં જે નહોતું તે એને જૂની આંખે નવા જમાનામાં જેવું લાગે છે અને તેમાં સા. દેખાવું મુશ્કેલ બની જાય છે.

મિત્ર 'હું જૂના યુગ અને નવા યુગની રીતે જોતો જ નથી આપણે ભણતા તે વખતની કડકાઈ વખાણવા જેવી છે તેવો ભ્રમ હું સેવતો નથી શિક્ષકની કડકાઈ જેમ ખોટી છે, તેમ વિદ્યાર્થીની ઉદ્ધતાઈ પણ એટલી જ ખોટી છે શિક્ષણનો જે હેતુ છે તે આજની વધતી જતી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાથી વધુ સફળ થઈ રહ્યો છે તેવું કંઈ નથી આપણી ભાવિ પ્રજા પોતાની જાતને અને પોતાના સમાજને જવાબદાર બનીને વર્તે તેવાં કોઈ ચિહ્ન મને દેખાતાં નથી તેનું જ દુખ છે મને કદાચ એ દુખ વધુ પડતું થતું હોય તો એનું કારણ એ છે કે હું વિદ્યાર્થીઓના વચ્ચે પ્રત્યક્ષ જીવી રહ્યો છું '

હું 'તો આજની કેળવણીમાં શું ફેરફાર કરવો જોઈએ ?'

મિત્ર 'એક ને એક બે એવો કોઈ ચોક્કસ માર્ગ મને દેખાતો નથી કેટલામાં શિક્ષણ ઉપર સીધી સત્તા ઉપર સરકારે કાપ મૂક્યો તેથી મને થયું કે એ પગલું શિક્ષકની લાચારી ઓછી કરશે પરંતુ સરકાર દ્વારા શાસનની કેળવણીમાં પણ પૂરતો સંતોષ થાય તેવું હોતું નથી આમ સંપૂર્ણ ચિત્ર તો મને ખબર પડતી નથી હું તો એટલું જ જાણું કે હું

મગનલાલ પટેલ

ઉજાણી

બાળમાનસનું સુક્ષ્મ આલેખન કરતી વાર્તાઓ લખવાની હથોટી આપણા જાણીતા વાર્તા લેખકમાં છે. આસ્વાદ આપી રહી છે તેની પ્રતીતિ કરાવતી આ એક વધુ વાર્તા છે. બાળકોને અને બાળમાનસના અભ્યાસુઓને અને બાળ-કેળવણીકારોને પણ ઉપયોગી થાય.

'બા, મને બિસ્કુટ આપને ?' આઠેક વર્ષના અરવિંદે ઘરમાં પેસતાં કહ્યું.

'હમણાં તો બે તને આપ્યાં હતાં બેટા.' બાએ પ્રેમથી કહ્યું.

'પણ આ તો અમારે ઉજાણી કરવી છે.'

આ સાંભળી બાની આંખોમાં પ્રેમને બદલે કઠોરતા આવી ઊભી.

'હં ! ત્યારે તો એમ જ કહે ને કે આ બિસ્કુટને ઉજાણી કરી તારા ભાઈબંધોને ખવરાવવાં છે.'

'ખવરાવવાં નથી, ઉજાણી રમવી છે.'

દીકરાના મોં ઉપર નિર્દોષતા જોઈ બા જરા મૂંઝાઈ. 'અરે બેટા, તું તો ભોળો છે. એ છોકરા એમ કરી કરીને તને છેતરી ખાય છે.'

દીકરાના મોં ઉપર બાના કરતાં વધારે મૂંઝવણ નજરે આવી. બાને સમજાવતાં એણે કહ્યું, 'છેતરતા નથી, બા. આ તો અમે પાંચ જણ ભેગા થઈને ઉજાણી રમીએ છીએ.'

'હા, પણ એમ કરીને તારા બિસ્કુટ એમને છેતરી ખાય છે, બેટા.'

'પણ એય એમનો ભાગ લાવવાના છે હાં કે ! છોટુ ગોળી, અશોક ગોળ, રમઝાન ચણા ને માલતી મગફળી લઈ આવશે.'

'અને તારે બદલામાં બિસ્કુટ લઈ જવાના, એમ જ ને ? કેટલાં ?'

'પાંચ જણ રમીએ એટલે પાંચ જ જોઈએ ને બા.'

બાને ચાપલૂસી કરતા અમૂલ્ય છોકરા ઉપર

[illegible] ક્યારે મારે આજ શું [illegible] કહી શકતો [illegible] તેની મને સમજ નથી. એ કેમ ડૉક્ટરનું કામ છે તેમ ત્યાંના શિક્ષણશાસ્ત્રીઓનું કામ છે. આમાં રસ પાતળો લોકોની પગભર [illegible] તો એને લાયક નાગરિક તૈયાર કરવા પડશે [illegible] જે નિષ્ફળ જશે તે ને ક્યાંક નિષ્ફળ જશે અને તે [illegible] આવનારા રમતગમત [illegible] માંડી વાળો.'

[illegible] મિત્ર ગયા પછી મારા મગજે એ વિષયનો [illegible] કર્યો નહિ. તે પછી [illegible] શિક્ષકમિત્રોને મળવાનું બન્યું [illegible] આ સવાલ [illegible] પૂર્વક કાઢ્યો. એમના જેટલો દરેકમાં અસંતોષ વ્યાપ્યો છે તેમ [illegible] નથી. તે સવાલની વાત જો પરંતુ મનુષ્યગત રીતે જોતાં વિદ્યાર્થીઓમાં શિસ્તનો દિવસે દિવસે વધતો [illegible] શિક્ષકો પ્રત્યેનો ઓસરતો જતો [illegible] અભ્યાસમાં એકાગ્રતાનો મોટો [illegible] વગેરે અંગે લગભગ દરેક શિક્ષકને અસંતોષ છે તેમ મને [illegible] જોવા મળ્યું છે.

શિક્ષણ [illegible] શાળામાં મળે છે તેવું નથી. [illegible] એ [illegible] જ કે માબાપોએ પણ [illegible] રાખીને પોતાના બાળકના [illegible] જાણતી હોય [illegible] ધ્યાન આપવું [illegible] વ્યક્તિગત પોતાના બાળક ઉપર જેટલું ધ્યાન આપશે તેટલી જ શિક્ષકની [illegible]

★

એથી દાઝ ચડી જેમ દબાવતા કહ્યુ 'ચપટી ચણા ને કાકરી ગોળ! એમા તારે પાચ બિસ્કુટ આપવાના ઠીક બાઈ!'
'પણ છોકરુય પાચ ગોળી લાવવાનો છે'
'પૈસાની ને!'—બાની દાઝ પળે પળે વધતી જતી હતી રસોડા તરફ મો ફેરવતા કહ્યું 'નહિ મળે જા આપણે એવી ઉજાણી નથી રમવી'
અરવિન્દ ગરીબડુ મો કરી ઉંબર ઉપર ઊભો રહ્યો બોલ્યો 'આટલો જ ફેરા આપ, બા પછી હુ નહિ રમુ'
દાળમા મસાલો કરી રહેલી બાએ બરાડો પડયો
'તુ લાખ કરીશ તોય આજ હુ નથી આપવાની તારે ખાવા હોય તો એમ અદર ખાઈશ એટલા આપીશ પણ લે કોના છોકરા મા ઉજાણી તો નથી જ કરવી'
મા દીકરાનો ઝઘડો સાભળી બાજુની રૂમમાથી અરવિન્દના પિતાએ ચોકમા ડોકુ કાઢયુ વિચારમાં પડી ગયા હોય તેમ રસોડા બહાર ઊભા રહી ગયા
અરવિન્દે ઉબર ઓળગી અદર જતા કહ્યુ
'લે લાવ, મારા ભાગનુ તારા દેખતા અહીં જ ખાઈ જઉ, પછી તો બસ'
'ને આર પેલા છોકરા મટે લઈ જાઉ એમ જ ને?' ને રાડ પાડી, 'નીકળે છે બાર તુ? હવેથી તો ભવિષ્યમા તારા હાથે આ મિલકતની ઉજાણી કરાવવી હશે તો જ આપીશ'
અરવિન્દને સમજ ન પડી બ શુ કહેતી હતી ને કઈ રીતે એને રીઝવવી ને સાથે જ એ અકળાઈ ઊઠ્યો, બોલ્યો તે પણ અકળા મણમા, 'પણ તો અમારે ઉજાણી રમવી છે ને ઉ ઉ . ઉ ' રડવા માડ્યો
બા વધારે તગ બની 'આજ તે તુ રડ કે માથા પછાડે, પણ આપીશ જ નહિ ને આમ ત્રાગા કરીને રે જ તુ મને છેતર છે ને પેલા છોકરા તને છેતરે છે'
હઠે ચડેલા અરવિન્દે રડતા રડતા ધડિબ દઈને જમીન ઉપર પછાડતુ મૂક્યુ
આ સાભળી બાને કાળજે ધબ દઈને ક ન થયુ કે તો થયે! પણ તોય એ ઢીલી તો નજ પડી મન સાથે નક્કી પણ કર્યું આમ કરી કરીને છોકરો હવે બગાડવો જ નથી ને બોલવા લાગી 'આજ તો હુ તને કોઈપણ હિસાબે નથી આપવાની તારે બે ગોળ ને ચણા જે ખાવું હોય તે અપુ પણ છોકરા ભેગુ તો નહિ જ આમ કરી કરીને એ તને છેતરી ખાય છે જોતો નથી એ રોયા નિત નવા નવા તુક્કા કેવા કાઢે છે તે? આજ તો ઉજાણી, તો આજ કેમે ભેળાની મીઠાઈઓ, તો વળી રોવાળ ય ને સહુ સહુના ચાવણા ભેગા કરીને—પણ હવેથી તો હુ કશુ તને આપવાની જ નથી ને!'
પણ અરવિન્દ આ બધુ કઈ સાભળતો ન હતો એણે તો લાદીના પથ્થરો પર જાણે ઘસતો હોય તેમ પગ ઘસવા મડ્યા, ઝાડે ઝપટતો હોય તેમ હાથ પછાડવા શરૂ કર્યા ને શરીરને પણ કપડુ ઘસતો હોય તેમ ઘસવા માડ્યુ રુદન ભરાડા તો ચાલુ જ હતા 'ના મારે તો બિસ્કુટ આપ ઉ

કે હું બિસ્કુટ લાવું ’

મારે આ એકનો એક દીકરો હતો, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ એનો જીવ કપવા લાગ્યો. સહેજ ઢીલું મૂકે તો દીકરો બગડતો હતો એટલે કાળજું કઠણ કરવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો.

અરવિન્દના પિતા એ ખરી આગળ અટવાયા હતા. એમને જેમ દીકરાને સુધારવાની મૂંઝવણ હતી તેમ એમનામાં પત્નીને સુધારવાની અકળામણ ગાજી રહી હતી. (અને પત્ની) મારે કેવી રીતે સમજવવું કે કાઈકને ખવરાવીને મૂરખ બને એ સારું પણ કંઈકનું ખાઈ ને અક્કલવાળો લેખાય એ ખોટું છે!’

દીકરાની ધમપછાડ અસહ્ય થઈ પડતા બાએ એને મારવા લીધો ત્યાં જ પિતા રસોડાના બારણા આગળ જઈ ઊભા, શું છે પણ?’ આ સાથે જ બાને પોતાની અકળામણ પતિ ઉપર ઠેરવાનો મોકો મળ્યો મળી ગયો બરાડી ઊઠી ‘જરા તો તમે જ એને મોઢે માથું ચઢાવી ચઢાવીને બગાડી માર્યો છે મારું કહ્યું માનતા નથી, પણ અરે આ અક્કલના ટોકરાએ કેમ કહેલું એ સાંભળ્યું છે?’

‘હવે છોકરા ને શું કેમ કાઢવાના હતા? આપ ને એ માગે છે તે ’

એને ખાવું હોય તો કોણ ના પાડે છે, પણ આ તો લોકોના છોકરા ભગાવે છે ને કે છે શું કે ઉજાણી કરવી છે

‘કરશે એમને જે ઠીક હશે અ૫ ચાલ’ આમ કહી પિતાએ અરવિન્દને ઊભો કર્યો કપડા પહેરતા કહ્યું ‘લે જા, તારી બા આપે છે’

બાએ રીસમાં ને રીસમાં પતિના હાથમાં બિસ્કુટનો ડબો થમાવ્યો ને પતિએ એમાંથી પાંચ બિસ્કુટ કાઢી અરવિન્દને આપતા રવાના કર્યો, ‘જાઓ કરો ઉજાણી’

અરવિન્દે હવે પગે જોડા ચઢાવી હમીફાઈસર દંડનો હોય તેમ દોટ લગાવી

આ પછી પતિએ પત્નીને જરા શિખામણ આપી છોકરા ઉપર આવી કડકાઈ તે હોય? આમ તો ઊલટો એ હઠીલો ને ક્રોધી બનતો જાય!

‘પણ આમ એ મૂરખ બનતો જાય છે એનું શું?’

‘એટલે કે અરવિન્દ પોતાનો સ્વાર્થ નથી સમજતો એમ જ ને?

‘હાસ્તો વળી સ્વાર્થ સમજતો હોય તો બધાના બદલામાં બિસ્કુટ એ લઈ જાય જ ખરો?’

પણ એ તો—આખું છોકરું બિસ્કુટ ખાય છે તે બિસ્કુટ લઈ જાય ને બીજું છોકરું ચણા ખાતું હોય તો ચણા લાવે ને બધાય જો એક જ ચીજ લાવે તો એમાં પછી ઉજાણીની મજા શી?’

પણ આ દલીલ પત્નીને ગળે ઊતરે એમ હતું જ નહિ તો પતિને ગળે વાત ઉતરી શકે એવી આશા પણ એને હવે ન હતી અહીં અને રીસમાં ને રીસમાં તે રસોડા બહાર નીકળી આવી આગળ થતા બોલી ‘તમે એમ માનવાના જ નથી પણ ચાલો મેડા

ઉપર એ બધા આ પરણાકી આગળ જ રમે છે એટલે આજ તો હવે નજરે જોઈને પછી જ કો' કે તમારા દીકરામાં કેટલી અક્કલ છે, ને કેવોક એ સ્વાર્થ સમજે છે!'

પોતે બધુ જોઈ જાણી બેઠા હોય એ રીતે પતિ હસ્યા પત્ની પાછળ દોરાતા કહ્યુ

'ભલે, ચાલો'

ધમ્મ ધમ્મ દાદર ચડતી પત્નીનો બડબડાટ ચાલુ જ હતો 'માનતા નથી પણ જોજો ને તમે, એ બધા પક્કા કેવો એને પટાવી ખાય છે!'—

ને બેઉ જણુ ઉપર ગયા પત્નીએ બારી આગળ ઊભતા પતિને પણ બ ગુમા ઊભવ નો ઈશારો કર્યો, વાતો પણ સભળાતી હતી

બધા મળીને દસેક છોકરા હતા એમાથી પાચ કુડાળામા બેઠા હતા બાકીના એમના ખભા ઉપરથી પેલા કુડાળાની વચ્ચે એરડાના પાદડા ઉપર મૂકેલી વાનીઓ તરફ લાલચુ નજરે જોઈ રહ્યા હતા

આરેક વર્ષનો એક છોકરો એ વાનીઓને એરડાના પાદડાની પાચ બાજોમા વહેચી રહ્યો હતો 'આ લ્યો! તમારી બાજમા આ આવ્યા ચણા! લ્યો અરવિન્દભાઈ આ તમારા ભાગનો ગો ળ! તમે મોહનભાઈ, આ તમારા ભાગનો ગોળનો રવો સભાળો. ! ને ભાઈ આ પેંડી ફેરાના પીરસણુ વખતે તો અડધુ અડધુ જ બિસ્કુટ હો કે. !. બીજુ પછી ફેરને કરે હો? ને હવે આવ્યો વારો આ મારી ગોળીઓ વહેચવાનો ...લો માલતીબેન, આનો નકર ગોટિબડા ખાતી ખાતી જશો વારકના પાણી પીવા'

ને પછી આ ભ ગ પાડનાર છોકરાએ બીજી વારનુ પીરસણુ ફેરવ્યુ ન ફેરવ્યુ ને થોડી થોડી વાનીઓ બાકી હોવા છતાય વહેચ વાનુ બધ કરી દીધુ પોતાનો ભાગ સભાળતા કહ્યુ 'બ સ, વહેચાઈ રહ્યુ હવે ઉપાડો પેતપોતાનો ભાગ ને પેલા મદિરના ઓટલે બેસી ખાવા માડો ઊઠો'

પત્નીએ અહી રોષથી ભમ્રુકતી આખો પતિ તરફ ગાડી

ત્યા તો એક બીજા છોકરાએ વહેચનાર છોકરા સામે વાધો ઉઠાવ્યો 'ને આ વધ્યુ એ?' એ વહેચનાર પહેલા અરવિન્દ બોલી ઊઠ્યો 'ને આ બધા મો ફાડી રહ્યા છે એ નથી જોતો? કેમ છોટુ?'

બા સમજી ગઈ કે છોટુનો વિચાર એ બચા ચેલી વાનીઓ મો ફાડી રહેલાને વહેચવાનો હતો જ નહિ પણ શુ કરે! બીજા ભાગી દ રો પણ અરવિન્દની વાતમા ટાપસી પુરાવી ઊઠ્યા 'હા ખરી વાત!'

છતાય છોટુએ એક–બેને આપ્યુ ન આપ્યુ (ને તે પણ પોતાની વગના હતા એવાને) ને ત્રીજાને તે ધુતકારી જ કાઢ્યો 'આવ્યા અહી હાથ ધરતા ઘેરથી ભાગ તો લાવ્યા નહિ ને!'

ઉજાણીવાળા બીજા બે છોકરાય, હાથ ધરી રહેલા એ ત્રણેક છોકરા તરફ કરડી નજરે જોતા છોટુની વાતમા ટપસી પુરાવવા લાગ્યા 'હા! એ વખતે તો કે' છે મારી બા નથી આપતી ત્યારે લેવા કેવો ચપ દેતોકને હાથ લાગો થઈ જાય છે!' ને એ બે છોકરા

પણ પોતાનો ભાગ ખાતા ખાતા છોકરું પણ છાના રવાના થઈ ગયું

રહ્યો એક અરવિન્દ. ને કોણ જાણે કેમ આ છોકરાના વિદાઈ રહેના મો જોઈને જ ગમે તેમ પણ એણે ઊભા થતા પોતાના ભાગમાંથી ભજીયા વગેરેની એકેક ચપટી એ બહેન હાથમાં મૂકી દીધી પગ ઉપાડતા કહ્યુ

'હવેથી ભાગમાં રે'જો હો નમરી બા કંઈ ન આપે તો બાજની પાણી છેવટ ' ને ચાલતો થયો

આ સાથે સહેજ પાછળ ઊભેલા પતિએ પત્નીની સૂરત ઉપર નજર નાખી

અને—જેવે ખિડાયેલી સૂરત ઉપર આનંદની એક આછી વાદળી પથરાયેલી જોઈને કે ગમે તેમ પ્રસન્ન વદને પોતે પણ હળવેકથી ચાલતા થયા

બાનુ ધ્યાન હજુ છોકરામાં હતુ

અરવિન્દે પેલા છોકરાને ચણા-ધાણી આપ્યા એ છેટુને નો'તુ ગમ્યુ ને એટલે જ એ એમને ચીડવવા લાગ્યો ' કે ! લાવવુ કશુ નથી ને મફતનું ખાવુ છે ' '

એની જ ઉમ્મરની ડાબ્ના થોડીક છેડાઈ પડી

'ત્યારે તારો ભાઈ શુ લાવ્યો 'તો ? ને તો ય એને પાછો મરપો ભાગ ! '

' ને આ એરડાના પાના તો તુ લાવી હઈશ ? છેટુએ આપો કાઢી

'તે મને ના પડી નખ નો એ ? એ તો આ ફાટેલા ને એવા લાવ્યો છે ને હુ તો ઠેઠ ઉપર ચડીને'—

છોકરાંઓ વચ્ચે બોલી શાન્તાને વળી વધારે ચીડવી ' મફતનુ ખવુ એટલે તુ તો લાગે એનો ! '

'તોય તમને તો આ અરવિન્દે આપ્યુ ' છોકરીએ ફેન માંગે મૂકી પણ એવી કેપાડી ' પણ એમાં મિન્ટુ તો નથી ને ? ' કહેતા છોટુ ઊભો થઈ ગયો પાનામાંની એક ભાજી લઈને ખાતા ખાતા બોલવા લાગ્યો ' જો એ ! કુ મીઠુ મીઠુ ધગડ લાગે છે ! '

પેલા બીજા છોકરા પણ ચીડવવા લાગ્યા, એ ! કેવુ મફત મફત ! એ !

અને પછી તો એ નિત્ય નિયમના આ નફ્ફટ છોકરા છોટુનો જ પક્ષ પાળવા લાગ્યા છોટુ બિચારુંનો રડી રોઈ નાઠાડી જતા ના અમો હતો અને પછી તેમનો ટચાકો જોરથી બોલવાના બોલતા હતા ' આહ ! આહ ! મીઠુ મીઠુ ધગ ધગ ! આહ ! આહ ! મીઠુ મીઠુ ધગ ધગ ! '

ત્યા તો ઉપરથી બનો અવાજ આવ્યો

અરવિન્દે લે કર હાથ પેલી શાન્તાને ને એ બીજા છોકરાનેય લેતો હાથ માથે ' ને વાત કઈ પાછી બાપના અરવિન્દના હાથમાં બાઝો ત્યા રચ્યો ઉ કિફ્રની ચૂપથી મૂકી કહ્યુ ' લે બાપ આ બધાને આપ કુ, ' ત્ય—

અરવિન્દ અને પેન બાળકોના દિલમાં જ નહિ પણ એ બધી આશાભરી ગરીબ માતાના ને ભિન્ન ભિન્ન આપી પાળ કરતા બાપના અંતરના પણ આનંદની એ નાનકડી જ્યોતની જાણે જ્યોત જલી

(અપૂર્ણ-ચાલુ)

*

પ્રફુલ્લ ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્રનું ઓલપટ!

ગુજરાતી નવલકથાઓમાં જે પોતાનું આગવું સ્થાન જમાવી ચૂકેલ છે તેના ઓલપટ ઉતરવા માટેનો કોઈ ફિલ્મ સીનેરિયો તૈયાર કરવામાં આ પણ ભારતીય ફિલ્મ વિચારકો પૂરા સફળ થયા નથી સફળ નીવડ્યા છે તેની આ લેખ પ્રતીતિ કરાવે છે

'હ કની વાત છે ભાઈ! હરિ ઓમ! બીજું કાંઈ નહિ!'

'કેમ? શું થયું? તરું કાંઈ દેખાણું '

'ના રે ના મારું તે શું દેખાણું પડે? હું તો સરસ્વતીચંદ્રની વાત કરું છું'

'ક્યા સરસ્વતીચંદ્ર?'

'પેલા ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીવાળા! ના ઓળખ્યા?'

'પેલા ચાર ભાગની જગત ફાડ ખ્યાતિ સરસ્વતીચંદ્ર ની નવલકથાના કથ નાયક સરસ્વતીચંદ્ર?'

'હા, તે એમને શું થયું! એમની તો કોઈ કુસુમ જોડે વાત આવતી 'તી

'અરે, પરણવાનું કોણ પૂછે છે? સરસ્વતીચંદ્રને આ સ મયે રૂપેરી પડદે ચમકવાનો

'ફાવ્યો!

'અરે ફાવ્યો તે કેવો! આ જ ભવભવાઓ ડિરેક્ટ રોને આગળ આઠ મરે છે એ બધાય મો વકાસી જોઈ રહ્યા ને 'સરસ્વતીચંદ્ર'ની ફિલ્મ ઉતારવાનું નક્કી થઈ ગયું

'હીરોઈન કોણ બનશે?

'એ જ વળી કુમુદ ને કુસુમ બીજું કોણ!

'અને વાર્તા એની એ જ રાખવાની ને?'

'હાસ્તો! જો કે થોડા ફેરફાર કરવા એક કમિટિ નીમઈ છે '

'ઠીક થયું! પણ મને લાગે છે 'સરસ્વતીચંદ્ર' ફેલ જશે'

'હેં?'

'હા ચોક્કસ! લેખકોને એ ફિલ્મમા સમજ જ નહી પડે પૈસા છૂટી પડશે ને મોડયુસરો હમણી જશે ને મોટ્ટી મારી નવલકથાઓનીય ફિલ્મ ઉતારતા અચકાશે.

જા જા હવે, ઘુવડ જેવો, પહેલેથી જ અપશુકનિયાળ થઈ ...

વાંચી કાઢવા માંડ્યો છે તે!'

'સાચું કહું છું! સરસ્વતીચંદ્ર લોકો ને નહી ગમે! ચાર ભાગના હજારો પાનાં પૂરાં કરીને છેક છેવટે વિચારો સાડ નક્કી કરે છે કે કુમુદને પરણવું અને જ્યાં એક જૂના કરવા જાય છે ત્યા ખરે ટાણે પડદો પડી જાય છે!'

પણ તે એમાં શો વાંધો છે? રાહ જોવી પડે તો સરસ્વતીચંદ્રને એમાં લાગે કે પ્રેક્ષકોના પિતાશ્રીનું '

'પરંતુ હું કહું છું કે આવી વાર્તા લોકોને ગમશે કેમ કરીને? જે કામ પહેલું કરવાનું હોય તે સર સ્વતીચંદ્ર છેલ્લું કરે છે! જે કાપથી ફિલ્મી વાર્તાની શરૂઆત થતી હોય છે તે મહાકાર્ય સરસ્વતીચંદ્ર છેક છેલ્લે ને તેય કુમુદને નહી પણ કુસુમને ને પણ બાના બીના '

'ને તેમાંય કુમુદ આવીને ડીમ્હૂર્ત કરે છે!'

'પછી શું ધૂળ લોકોને મઝા આવે? ફિલ્મ પૂરી થશે ત્યારે લોક માનશે આ તો ઇંટરવલ આવ્યો! સરસ્વતીચંદ્રને અને કુમુદને પ્રેમ થયો છે હવે કુમુ મના ફાધર ના પાડશે, અથવા તો બીજો કોઈ હરીફ આવીને કુસુમને '

પણ કોઈ હરીફ છે જ નહીં! સરસ્વતીચંદ્ર સિવાય કુસુમ માટે બીજો ઉમેદવાર જ નહોતો!

'અરે રામ ત્યારે પ્રણયત્રિકોણ કેમ કરીને થશે!

પ્રણયત્રિકોણ તો પહેલા થઈ ગયો હોય છે!'

ક્યો? સરસ્વતીચંદ્ર કુસુમ અને પ્રમાધનનો?

હાસ્તો

તો એમાં સરસ્વતીચંદ્ર રાતે પ્રમાદધનનું ખૂન કરવા આવે અથવા પ્રમાદધન સરસ્વતીચંદ્રનું ખૂન કરવા આવે ને કુમુદને સ્વપ્નું આવે ને એ ચીસ પાડે ત્યાં જીવનના હાથમાંથી રીવોલ્વર પડી જાય, અથવા

ગનીઓમાંથી એ ભાગી છૂટે '

તો મજા આવે ખરી !'

અને તો જ ફિલ્મ લોકપ્રિય બને, રજત જયંતિઓ ઊજવાશે તે વિના નહી '

'તારુ ભેજું યાર, કમાલ છે ! એમ કરને તુ જ પની ગોવારધનરામના લખનારાઓની કમિટિમાં ઘૂસી જા ને

'હૌસ તો ઘણી છે પણ તક મળે તો ને ? પણ કુમારે તો ફિલ્મ માટે સરસ્વતીચંદ્રની વાર્તા ફરીથી લખવાની હોય તો આવી લખુ

ડિરેક્ટર, એક્ટર, એક્ટ્રેસીઝના નામના લીસ્ટ આવી જાય—પછી એક છાપુ નજરે પડે 'ચોપાટી' છે ! સરસ્વતીચંદ્ર ૩૧ આયો, રજી લેલો, મોં પરથી ફિલોસોફર જેવો લાગે ચોપડીઓનો રસિયો તમે કંઈ પણ વાંચતા હો તો વચ્ચે આવીને ટોકુ નાખે એવો મોં પરથી કોઈને ખબી ગયા જેવો સાવ પણ બુદ્ધિમાં પૂરો શોધી લાવનારને રૂ ૧૦૦ ઈનામ ભાઈ સરસ્વતીચંદ્ર તારી બા ત્રણ દિવસથી ખાતી નથી તને નહિ વઢીએ કવિતાઓ લખવા દઈશુ '

છાપાની જાહેર ખબર પડી એ દૂર દૂર રેલ્વે ટ્રેનના પાટીયે લટકીને મુસાફરી કરતા સરસ્વતીચંદ્ર ! દૃશ્ય આવે એક હાથે રેલ્વેની બારી પકડી છે બીજો હાથ હવામાં છૂટો છે

અહી ગીત આવે આરામ કુ ધરબાર નહી, સગાર નહી ' વગેરે વાણુ

ટ્રેનમાંથી ઊતરે પછી મહાદેવના મંદિરવાળો સીન આવી મહાદેવના મંદિરની પાછળની વાડીમાં કુમુદ અને એની સખીઓનો 'હો સાંભી સાવન સતાવે પિયા ન આયે'નુ નૃત્ય મૂળ સરસ્વતીચંદ્રમાં એ ઓટલો ઓના હોય છે એવુ આવે છે આપણી ફિલ્મમાં એ વડી ઠેકીને આવે નૃત્ય કરીને કુમુદ વગેરે ઘેર જાય, સરસ્વતીચંદ્ર મંદિરના ઓટલા ઉપર બેસી રહે

અહી એક ટ્યુશન આવે સરસ્વતીચંદ્ર મંદિરના ઓટલે બેસીને રડતા જેવુ મોં કરી એક ગમગીન ગાય અને કુમુદ ઘેર હીંચકા પર બેઠા બેઠા બીજુ ગમગીન ગાય 'કભી સુખ હે કભી દુખ હે ઇસીકા નામ દુનિયા હે— એ રાગ

આટલા પરથી લોકોને સમજાઈ ગયુ હોય કે આ બેને પ્રેમ છે

થોડી વાર પછી કુમુદ મહાદેવની વાડીમાં ફરીથી ફૂલ વીણવા આવે એ વખતે સરસ્વતીચંદ્ર મહાદેવ પાછળ ના નગારામાં હોડીમાં બેસીને મહેર કરે એમ નદીમાં ચંદ્ર ઊગે બંને જાણ ગીત ગાય કુમુદ ઘેર જાય સરસ્વતીચંદ્ર પણ કુમુદના સસરા બુદ્ધિધનને ઘેર જાય

પણ નહી, કુમુદ પરણી ગઈ હોય એ તો ઠીક નહી એમ રાખો ? વિદ્યાચતુરને ઘેર જ કુમુદ હોય છે પણ વિદ્યાચતુર એને પ્રમાદધનનો જોડે પરણાવવા માગે છે કારણ વિદ્યાચતુરના બગલાનુ મોર્ગેજ પ્રમાદધન પાસે હોય છે ! બસ એમ રાખીશુ તો વાર્તા બરાબર જામશે

તો આમ કુમુદ ઘેર જાય સરસ્વતીચંદ્ર પણ છૂપા વેશે એને ઘેર મહેમાન બને એક ઓરડામાં સરસ્વતીચંદ્ર બેઠો બેઠો આંસુ પાડે ને બીજા ઓરડામાં કુમુદ બેઠી બેઠી આંસુ પાડે ને બહાર એક ભિખારી અને એની છોકરી ફિલ્મતને લીધી કાન અને વાણુ ગીત ગાય

કુમુદ બેહોશ થઈ જાય અને મંદિરવાળા પછે ઈન્ટરવલ પછી વાર્તા ઝડપથી ચાલતા માટે સરસ્વતીચંદ્ર કુમુદને જુએ, પ્રેમમાં પડવાનો વિચાર થાય, પણ પછી કુમુદ જોડે પ્રેમમા પડી ગયો છુ એટલે હવે શુ થાય— ફરીને વિચાર આવી જાય પણ કુમુદ ફિલ્મ જ સમજી બેસે કુમુદની ચોપડીને સરસ્વતીચંદ્ર પૂરુ વાંચી આવતો હોય છે એ કુમુદ જોઈ જાય છે તો પણ બિચ્ચુ સમજી બેસે છે એ થર છોડીને ચાલી જાય છે ને નદી કિનારે બિચારા ગમગીન ગીત ગાય છે ને પછી નદીમાં પડતુ મૂકે છે કુમુદ સરસ્વતીચંદ્ર જોડે નાસી જવા બહાર નીકળી હોય છે એમ સમજીને

પાછળ પડેલે પ્રમાદ્ય। પણ નદીમાં પડતું મૂકે છે સરસ્વતીચંદ્ર પણ કુસુમની ચોટીને પૂછડું ચગાવી આપીને વખતસર નદી કિનારે આવી પહોંચ્યો હોય છે એ પણ નદીમાં પડતું મૂકે છે આમ જરૂરી જણ નદીમાં પડે છે એટલે સેન્સેશન જામે છે નદીમાંથી કુસુમને માછીમારો બચાવી લે છે (પ્રમાદધન ડૂબી જાય છે કારણ એ ડૂબી ન જાય તો પાછો મુશ્કેલી ઊભી થાય।) માછીમારો એક ડેન્સ કરે અહીં કોઈ પ્રખ્યાત નર્તિકાને સ્કોપ રહે નૃત્ય રંગીન લેવાનુ
આ બાજુ રાયબહાદુર બિહારીચતુર મરણપથારીએ પડ્યા હોય છે એ કુસુમને કહેતા જાય છે કે 'બેટા મે તો અબ જા રહા હુ, મેરી અન્તિમ ઇચ્છા હૈ કિ તુ કે કુમુદ બેમાંથી એક જણ તો સરસ્વતીચંદ્રને જરૂર પરણજો છોકરો જવા દેવા જેવો નથી પણ લડશો નહી' કુસુમ રડી પડે છે અને એક ગીત ગાય છે
હવે મુશ્કેલી એ છે કે આ કુસુમનું શું કરવું? એને કોઈની જોડે તો પરણાવવી જ પડશે ને? એટને આનેહું એમ કરીએ સરસ્વતીચંદ્રને ગોપાલ એનો નાનો ભાઈ આ તો હોય એ (મૂળ ગોવર્ધનરામના પુસ્તકમાં તો સરસ્વતીચંદ્રનો નાનો ભાઈ ૪-૫ વર્ષનો હોય છે પણ એવડો છોકરો કુસુમના પ્રેમમાં ન પડી શકે એટલે આપણે એની વીસ-બાવીસ વર્ષની રાખીએ એવડી ઉમ્મર રાખ્યા વિના છૂટકો નથી કુસુમને કંઈ કુંવારી રખાશે?) એ કુસુમને પરણવાનું નક્કી કરે છે બન્ને એક ડ્યુએટ ગાય છે માછીમારોને ત્યાં કુમુદ સરસ્વતીચંદ્ર બીજું એક ડ્યુએટ ગાય છે
આટલામાં ૧૬,૦૦૦ ફૂટ ફિલ્મ પૂરી થઈ ગઈ હશે એટલે અહી 'The end' મૂકી દેવું જો ૧૪૦૦૦ ફૂટ ન થઈ હોય તો વળી સરસ્વતીચંદ્રને ફરીથી કોઈ માછીમારની કન્યા સાથે પ્રેમમાં પડવો. કુમુદ પાસે ફરીથી બેવફા બેવફા નું ગીત ગવડાવવું ને છેવટે માછીમારની છોકરી દૂર દૂર દરિયાપાર એકની હોડીમાં બેસીને ચાલી જાય અને સરસ્વતીચંદ્ર અને કુમુદ પરણી જાય એમ અંત લાવવો એ તો કેટલી ફીટ ફિલ્મ વાપરવાની છે અને ઓડકરને પૂરતો વખત છે કે નહીં એના પર આધાર રાખે છે

*

બસ આટલા ફેરફાર કરી દો અને પછી જુઓ કે 'સરસ્વતીચંદ્ર' બોક્સ ઓફિસ હીટ જાય છે કે નહીં! પણ સાચું કહું? સરસ્વતીચંદ્રની વાર્તા લખવા માટે નીમાયેલા ત્રણે સાહિત્યકારો એવા છે કે આખીય ફિલ્મ દરમ્યાન કુસુમ અને કુમુદ બ નેને સરસ્વતીચંદ્રથી હમેશા ઓછામાં ઓછાં દસ ફૂટ દૂર રાખશે. અને તમે જ કહો એવી ફિક્કી ફિલ્મ પુણ્યભૂમિ ભારતમાં આજે ચાલે ખરી?
સરસ્વતીચંદ્ર ની ફિલ્મ ઉતારનારા આટલું સમજે તો સારૂ, ન સમજે તો હરિ! હરિ!

✡

૧૯૬૦-૬૧ના વર્ષે દરમિયાન દેશભરમાં ૪૦ અબજ ૫૪ કરોડ વસ્તુઓની કાગળો અને પેકેટ પાર્સલો મળીને ટપાલ ખાતાએ હેરફેર કરી છે એ જ રીતે ૩ કરોડ ૮૦ લાખ ૯૧ હજાર તાર મોકલ્યા અને ૩ કરોડ ૩૦ લાખ ૧૭ હજાર ટ્રંક કોલ નાખ્યા
૧૯૬૦ના એપ્રિલની ૧લીથી ૧૯૬૦ના ડિસેમ્બર સુધીમાં ૧૧૧૧ નવી પોસ્ટ ઓફિસો ખોલવામાં આવી છે બીજી ૫ વર્ષીય યોજના દરમિયાન ૨૦ હજાર નવી પોસ્ટ ઓફિસો ખૂલી છે

> 'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ

શ્રેયસ્કરમ

'અમર પાડી દઈશ'

ગામડાના વિકાસનું મનન અમુક રીતે આલેખતા જાણીતા લેખક આ પ્રસંગમાં ગામડાના લોકોની જરૂર કરવાના તે સદ્ભાવ પ્રગટ કરી ... કે એક ... આગ્રહ આજે પણ એટલી જ પ્રતીત થયા કરે છે કે વિકાસશીલ ...

વિકાસ યોજના આવ્યા પછી અમારા ગામમાં નાળાનું મકાન થયું છે. પુસ્તકાલય થયું છે. પંચાયત ઘર પૂરું થવા પર છે. ગામ ... બાંધી છે. તળાવનું પાણી ઊગમણી બાજુથી વહી જતું હતું તે ઉનાળામાં શ્રમદાન કરી અમે પાળ બાંધી છે.

એક ગામના ઉત્સાહી કાર્યકર ભાઈ ગામના વિકાસ કાર્યોનો પરિચય કરાવી ... હતા. ગામ ઉત્સાહી હતું. સંપ પણ સારો હતો. એ ગામમાં સર્વાનુમતે ચિત્રકીક ચૂંટણી થઈ હતી એટલી વળી ગામની ... હતી.

મને આવા ઉત્સાહી ગામોમાં જવું ખૂબ ગમે છે. ત્યાં એક જાતનું અમર આપીને ગામનું કામ કરે છે. ત્યાં આવા કામ થાય છે અને કામ પણ દીપી નીકળે છે.

અમે ગામમાં ફરવા નીકળ્યા રસ્તાની ગંદકી એવી ને એવી ... હોય છે એવી ને એવી હતી. ઉકરડાનો ... ભરી ... પડ્યો હતા. લોકો જ્યાં ત્યાં પેશાબ કરવા બેસતા હતા. ગામના નાના છોકરાને હાજતે બેસાડવામાં આવતા ... ... વગાડતા હોય તો પણ ... આવવાની ગંદકી તો એવી ને એવી હતી. એ તરફ આ જુવાન કાર્યકરનું ધ્યાન ખેંચતા મેં કહ્યું :

'ગામમાં ... ... હોય છે !'

'શું કરીએ લોકોને કહી કહી થાક્યા પણ ... ને ... ગંદકી કરે છે.'

'લોકોને તો ટેવ પડી નથી પણ જો ગ્રામ ... કરવામાં આવે ... આવે તો તમારામાં ... ... દૃષ્ટિ કેળવાય બીજું કંઈ નહિ તો એકવાર આમ સફાઈ ... ગામ તો સાફ લાગી ... ... કેવી ગંદકી થાય છે એમ વધારે ... રહ્યો છે પણ સફાઈ નથી.'

આવી સ્થિતિ આ એક ગામની નહિ અને ગામોની હોય છે. વિકાસ યોજના હોય ... ગામમાં લોકભાગીદારી અને સરકારી મદદથી ... ... નવા ... થાય છે પણ ગામની સ્થિતિ ... નથી ... ... આરોગ્યની દૃષ્ટિ ખીલતી નથી. નહિ તો જે ગામમાં આવા વિકાસના કામો થયા હોય ત્યાં આવી ... કાઢી પાડે અને આપણે તમ્મર આવે એવી ગંદકી હોય ખરી ?

મેં એ ભાઈને પૂછ્યું

'ભાઈઓ ! તમે ગામમાં આટલા વિકાસના કામ કર્યા છે તો હવે નિર્ધૂમ ચૂલા કરો. ગામના ... ... ગામના ... ... તૈયાર ... તો લોકો તમે ત્યાં ... ... ન ... ... પણ ... નથી. તમે ... હશે તો ... પણ ... તૈયાર કરી ... વિકાસના ... આ ... પણ ... ... કંઈ ... ...'

તે તેમને મેં નિર્ધૂમ ચૂલા કેમ તૈયાર ... તેનો ... પ્રયાસ આપ્યો.

અમે ફરતા ફરતા પુસ્તકાલયમાં ગયા. ત્યાં મેં ... ... તો વિચાર ... થઈ ગયો કે આ પુસ્તકાલય કે ધર્મશાળા

ગામના ... પાસે પુસ્તકાલયનું ... મકાન બંધાવ્યું હતું ... ... પહેલા તેનું ઉદ્ઘાટન ... ... હતું ત્યાં ... ... હતા. એક ... ... હતું ... પણ એવો દેખાતો હતો કે એની જ ... પડે ... ... થઈ ... કે તેની ... ... તો ... ... માણસો સૂતા હતા. પુસ્તક !

લગ્નમાં પણ, ન મળે પુસ્તકો કે ન મળે છાપાં. એ સિવાય એક કબાટ હતું પણ તેના પર ખાંભરાં વળગ્યાં હતાં એ જ બતાવી આપતાં હતાં કે કબાટ ઉઘડ્યું દેખાતું નથી. મેં સહજ ટકોર કરી

'ભાઈ! અહીં છાપાં નથી આવતાં?'

'આવે છે ને! એક દૈનિક આવે છે. બેચાર માસિકો આવે છે.'

'તો ક્યાં છે?'

'એ તો સરપંચને ત્યાં એમની દુકાને બેસે.'

'તો આ પુસ્તકાલય શાને માટે બંધાવ્યું છે? લોકોને સૂવા માટે અને છોકરાંને પત્તાં રમવા માટે?'

મારી આ ટીકાથી એ ભાઈ જરા ભોંઠા પડ્યા. એ તો ન બોલ્યા પણ એક જણ સૂતા હતા તે બેઠા થઈ બોલ્યા

'સાહેબ! આ તો ઉનાળો છે ને, ને આ સીમેન્ટ જરા ઠંડા લાગે છે ને પડ્યા રહીએ છીએ. કામ ટાણે તો કોણ નવરું હોય કે અહીં ચોપડીઓ વાંચવા આવે?'

પુસ્તકાલયમાં આવવાની ફુરસદ નથી. આવે છે તો સૂવા માટે. આ મનોવૃત્તિ ગામને ક્યારે જાગૃત કરે? ઘણાં ગામોમાં પુસ્તકાલયોનાં મકાનો થયાં છે પણ પુસ્તકાલયો થયાં નથી. મકાન થાય પણ પુસ્તકો ન આવે, બેસીને વાંચવાની ખુરશીઓ ન આપે, મસિકો અને છાપાં મૂકવાનાં ટેબલ ન આપે, પુસ્તકો માટેનાં કબાટ ન આપે અને તેનું સંચાલન કરનાર ગ્રંથપાલ પણ ન મળે. એટલે ખરું જોતાં તો મકાન કરનારે પુસ્તકાલય માટે તો પુસ્તકોની ભેટ જરૂર છે એ ભાઈને એક ગમતો દાખલો આપું? મેં કહ્યું

'પુસ્તકાલયના મકાનના ઉદ્‌ઘાટન નિમિત્તે મારે એ ગામમાં જવાનું થયેલું. ત્યાં લોકોને આ સાધન-સામગ્રી માટે અપીલ કરી. એક જણાએ ટેબલ આપવાની જાહેરાત કરી. પાંચ જણાએ એક એક ખુરશી લખાવી. બે જણાએ એક એક બાંકડો લખાવ્યો. એક ભાઈએ ઘડીયાળ આપવાની કબૂલાત આપી. ત્રણ ગૃહસ્થોએ એક એક કબાટ આપવાની સંમતિ આપી. આમ પુસ્તકાલયની સામગ્રી ઉદ્‌ઘાટન પ્રસંગે જ મળી ગઈ.

પુસ્તકો માટે ગામે ઠરાવ કર્યો કે પંચાયત તો મદદ આપે જ પણ ગામમાં લગ્ન પ્રસંગ આવે ત્યારે કન્યાના લગ્નમાં દશ અને છોકરાના લગ્નમાં પાંચ રૂપિયા પુસ્તકાલયને આપવાના. આ કારણે વર્ષ આખરે થોડીક રકમ થતી રહે છે. આજે ત્યાં નમૂનાનાં પાંચ કબાટ થયાં છે. બીજા બે બાંકડા વધ્યા છે અને ખુરશીઓ પણ જોઈતી થઈ છે.

મને લાગે છે કે ગામના કામ આ રીતે થવાં જોઈએ. લોકશક્તિ જગાડી લોકોને પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કરવા જોઈએ તેમ એમની આ રીતે સહાય પણ લેવી જોઈએ. પુસ્તકાલયનાં મકાન પાછળ જેટલો ઉમળકો દર્શાવીએ છીએ એટલો ઉત્સાહ લોકો વાચતા કરવામાં દેખાડતા નથી. અને પુસ્તકાલય તો લોકોને શિષ્ટ અને સંસ્કારી વાચન પૂરું પાડતી જ્ઞાનની પરબ છે. ત્યાં શાંતિ રહેવી જોઈએ, તેનું વાતાવરણ મનોહારી હોવું જોઈએ. લોકોને વાચતાં કરે એવો ઉત્સાહી ગ્રંથપાલ હોવો જોઈએ. આશા રાખીએ કે આ ગામનું પુસ્તકાલય સાચા અર્થમાં જ્ઞાનની પરબ બના રહે.

*

સામાન્ય રીતે તો હું લગ્નમાં જતો નથી. પણ એક સોનીની દીકરીનું લગ્ન હતું. એમની સાથેનો સંબંધ એવો આત્મીય છે કે ત્યાં જવાનું નકારી શક્યો નહિ. મારા આ મિત્ર આમ તો શિક્ષિત અને વિવેકી છે. ખોટા ખર્ચા ન કરવા જોઈએ તેવું માનનારા છે. તેમણે તેમના પિતાશ્રીના મરણ પાછળ ખરચુ ન કરી ગામમાં સારો દાખલો બેસાડેલો. આ લગ્ન પ્રસંગે પણ તેમણે સાદાઈ તો નહિ પણ વિવેક તો જરૂર દાખવ્યો હતો. તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી. એટલે તેમણે ધાર્યું હોત તો સામાને આંજી નાખે તેવો મોટો ભભકો કે બોજો ખર્ચ કરી શકત પણ તેમણે 'શોભતું' જ કર્યું હતું.

જાનને આવવાનો સમય થઈ ગયે છતા જાન આવી નહિ એથી અમને સૌને ચિંતા થઈ કે કેમ હજી જાન આવી નહિ

ગામમાં પૂછપરછ થવા લાગી કુટુંબીઓ આઘાપાછા થવા લાગ્યા

'એ લોકોએ કંઈ કહેવડાવ્યુ છે ?'

ચાલતા આવવાના હતા કે એસ ટી મા ?

'એસ ટી નક્કી કરી છે ખરી ?'

'કેટલા વાગે આવવાનું કહેવડાવ્યું હતું ?'

તેને તે કેટલા હતા જારો એ મિત્રો તેના છૂટવા મુકવાનો માર્ગ નહિ તો ત્યાં હું જવાબ આપે એમણે કહ્યું

'સેવકરામ ! મે વેવાઈને ઘણું સમજાવ્યા કે તમે પેસ ટી ના લફરામા પડશો નહિ ગામ આ તો છે ચાર ગાઉ છેટે ? પાંચ વાગ્યે નીકળશો તોયે દિવસ આથમ્યા પહેલા આવી પહોંચશો

પણ એમને તો વટ પડવો હતો ! એમના ભાઈઓ કંઈ ઝાલ્યા રહે ? કહે અમે પૈસા આપીશું પણ એસ ટી કરીશું ! અવાશે કેમ લેતો નથી ! આવા પ્રસંગ પૈસાનો હિસાબ કરવા બેસાતું હશે ? દીકરાના લગ્નમા ઠાઠ ન લાગે તો પછી શાને માટે કમાવું ?

એમણે કોઈનું માન્યું નહિ ને ડીપોમા જઈ એસ ટી નોંધાવી આવ્યા હતા પણ હજી એસ ટી કેમ આવી નહિ ?

ગોરજનો સમય થયો રસોઈ પણ તૈયાર હતી જાન હજી કેમ ન આવી ?

સૌના દેહ પર આ સવાલ ઉભો રહ્યો હતો એક જણ પાસે સાયકલ હતી ન તો સામે ખબર કરવા મોકલ્યો

અડધા કલાક પછી ત્યાંથી એક જણ ચાલતો આવ્યો એણે ખબર આપ્યા કે એસ ટી વચ્ચે આવતા વાઘામા બગડી છે ડ્રાયવરે ઘણુંયે મથ્યો પણ ચાલતી નથી લોકોએ ઉતરી ઘણાયે ધક્કા માર્યા, પણ રેત માંથી ખસતી જ નથી પછી હાળાવ ત ક્યારી થઈ ?

'તો પછી મેલી કેમ રહ્યા ? ચાલતા આવવું હતું ને ?'

'એસ ટી કર્યા પછી ચાલતા તો કેમ અવાય ? એસ ટી વાળાએ બંદોબસ્ત તો કરવો જોઈએ ને ?'

'એ ક્યારે બંદોબસ્ત કરે અહીં જમવાનું ઠરી જાય છે પણ લગ્નનું મુહૂર્ત ચાલ્યુ જાય છે'

વેવાઈને મેજ મેગર બોલાવી વટ પાડવો હતો તેમની એસ ટી દોડાવવાની હોડમા અહીં ભોજનવાળાનો જીવ અધ્ધર થયે જતો હતો જાન આવશે ક્યારે, જમશે ક્યારે અને લગ્નનું મુહૂર્ત સચવાશે કેવી રીતે ?

ગોર ને એ વખત બીજા ગામને ચિઠ્ઠી આપી બોલાવ્યો કે મુહૂર્ત ચાલ્યું જાય છે તો તુરત રૂપ વો

આખું ગામ ઉંબાગે ચડ્યું હતું હજી જાન નથી આવી રસ્તાના એસ ટી બગડી છે જાનવાળા હઠે ચડ્યા છે કે બીજી ગાડી લાવે ને જાનને લઈ જાય એસ ટીએ પૈસા લીધા છે તો પહોંચાડે ચાલતા શું કરવા જાય ?

હું મારા મનમા આ મિથ્યાભિમાનો તસ્વી રહ્યો હતો લોકો પેલા મિથ્યાભિમાની જીવરામ ભટ્ટને જોઈ હસે છે પણ આપણી અંદર મિથ્યાભિમાન બેઠું છે તે કેવું કેવું હસનીય છે એ જ દેખાતું નથી એ ચાર ગાઉ છેટે પહેલી જાન ચાલતી આવી હોય તો શું બગડી જવાનું હતું ? બીજી એસ ટી લાવી આપવાની હતી ? હવે ન ગાડ કરવાની હોય કે રસ્તો ઠડગનો હોય ?

એ તે વે કેવા છે ? એક બાજુ મોંઘવારીની બૂમો મારે છે અને બીજી બાજુ લગ્ન પ્રસંગે નવા ખર્ચાઓ ખર્ચો કરે છે. તેમનો 'વટ નો ખ્યાલ પણ કેવો આભડ અને મોટો છે ' એસ ટી મા ખીચોખીચ, ઘેટાની પેઠે પૂરાઈને આવે એમાં તે કયો વટ પડવાનો હતો ! ને ત્યાં તે કયું મોટું અંતર હતું ? રોજ ચાલીને આવજા કરે છે તો લગ્નમા કેમ ચાલીને ન આવી શકાય ?

હમણા આવશે, હમણા આવશેની પ્રતીક્ષા કરવામાં જાન આવતી ! દોપાઈ સાયકલવાળો ખબર લઈને

આવો કે ડ્રાયવર હવે એસ ટી રીપેર કરી રહેવા આવ્યો છે એટલે આવે છે

પણ મુહૂર્તનું શું ? અંધારુ થઈ ગયું દીવાબત્તી થઈ હજુયે જાન ન આવી ?

ગોર મહારાજ પણ કહેતા હતા કે સારુ ચોઘડિયુ ચાલ્યુ જાય છે લગ્નનું મુહૂર્ત સચવાઈ જાય તો સારુ

પણ કરવુ શું ?

ત્યાં ગામને ગોંદરે ધમકેરો સંભળાયો બેચાર જણ જોવા ગયા એક ટ્રક ખખડતી જતો હતો તેને ઊભો રાખ્યો ડ્રાયવરને વિનતી કરી અને જે માગે તે આપીશુ કહી પેલી જાનને લઈ આવવા કમાણ કર્યું હા ના કરતા કરતા તે કબૂલ થયો ગામના બે જણા અંદર બેઠા

છેવટે જાન આ ખખરામા આવી આવી એની વધવી, વરને માયરામા લીધો

એક બાજુ લગ્નની વિધિ શરૂ થઈ, બીજી બાજુ જાનૈયાને જમાડવાની પેરવી ચાલુ થઈ

એસ ટી ના મોદમાં વેરાઈએ સૌને હેરાન કર્યા એ ટી તકલીફમાં મૂકી દીધા એ તો ચક કરવાનુ બાજુએ રાખી વેરાઈ તો આવેશમા આવી બબડ્યે જતા હતા

"એસ ટી વાળા પર કેસ કરીશ એને ખબર પાડી દઈશ એડવાન્સમા પૈસા લઈ કેમ જાનને સમયસર ન પહોચાડે એ સમજે છે શુ ? એસ ટી ને તો ખબર પાડતાં તો પડશે પણ અમને ખબર પાડી દીધી તેનુ શું ?

*

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

૧ ગુજરાતમાં માટીની વ્યવસ્થા ૨. ગુજરાતમા પુસ્તકોની વ્યવસ્થા ૩ ગુજરાતના બંદરો ૪ ગુજરાતની સિંચાઈ યોજના ઉકાઈ યોજના હથમતી અને મેશ્વો યોજના ભાદર યોજના શેત્રુંજી યોજના મહી યોજના દાંતીવાડ યોજના કાકરાપર યોજના ૫ લોકમાતા નર્મદા ૬ ભાવનગર. ૭ આ છે આપણુ ગુજરાત રાજ્ય જાહેર આરોગ્ય ખાતુ સહકારી મંડળો મત્સ્ય ઉદ્યોગ ખાતુ, આયુર્વેદ અને ગ્રામ વિભાગ ગુજરાત સચિવાલય મહિલા વૈદકીય મંડળો કૃષિખાતુ ૮ શ્રી ગુજરાત (અંગ્રેજી) રૂ ૧/— ૯ વૉટર સપ્લાય એન્ડ ડ્રેનેજ સ્કીમ્સ ૧૦ ભાન જમીન સુધારણા યોજના—બધાના પ્રકાશક માહિતી ખાતુ ગુજરાત રાજ્ય અમદાવાદ ૧૫ વાયુનગરી ૧ થી ૪ સોમાભાઈ ભાવસાર દરેકના ન. પૈ —/૪૦ આનંદ સુકુ ડીસા અમ શાહ આફ્રિકામા અંધારુ નથી મહેન્દ્ર દેસાઈ પાન ૩૨ ન પૈ —/૪૦ રશિયન શુ છે ? હર્ષદરાય ભટ્ટ પાના ૩૨ ન. પૈ —૪૦ —બન્નેના પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ મુબઈ ૧ રાજતરંગ ૧-૨ રૂપયા પાના ૨૮૫+૩૦૦ રૂ ૧૦/— વિશ્વસાહિત્ય ગુરુનરાય આચાર્ય પાન ૨૮૪ રૂ ૫/— સુરસભાષિત ૧-૨ રૂપયા પાના ૪૦૫+૩૦૦ રૂ ૧૦/— —બંનેના પ્રકાશક આર. આર શેઠની કંપની મુંબઈ ૨ નંદદીપ (મરાઠી) શ્રીયુત રામચંદ્ર મિત્ર.ર પાના ૧૧૨ રૂ ૨/૧૦ મનોરમા ઉપહાર ચોપાટી પેક રોડ, મુબઈ, ૬

એવે દિવસે આ [illegible] ઉપર [illegible] શૂટગીરાયના [illegible] ત્રીજા [illegible] ચોથા [illegible] આ પ્રમાણે વાર્તા [illegible]

[૪] નગરચર્યાની વારતા

ચાં [illegible] પ્રધાન [illegible] મળ્યા પછી ખુશી [illegible] [illegible] [illegible] ખુશીના [illegible]

[illegible] શૂટગીરાય [illegible] રાજ્યના [illegible] પરમેનન્ટ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નેતાના [illegible] [illegible] ભાગ્યના [illegible] [illegible]

[illegible] છે પ્રધાનો [illegible] [illegible] [illegible], ઉપમાં [illegible] પણ શૂટગીરાયને ખુશ [illegible] આવી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

શૂટગીરાય તો [illegible] પોતાના [illegible] લઈને નગરચર્યા જોવા નીકળ્યા.

[illegible] અને [illegible] કે [illegible] મોંઘા [illegible] [illegible] તો સાથે જોઈએ [illegible] અને એ 'અડર' [illegible] [illegible] [illegible] ચાલતા [illegible] [illegible] નથી હોતુ.

શૂટગીરાય [illegible] [illegible] સાથે લઈને એક માટે નગરચર્યા જોવા [illegible] પ્રયાણ કર્યું. પહેલા પગે [illegible] [illegible] પણ મોંઘવારીના ઉપયોગને પરિણામે [illegible] [illegible]

શૂટગીરાય [illegible] [illegible] [illegible] છે તો—

ભીડ ભીડના થયા [illegible], વનમુની આડી [illegible] ઝાડ ગયો અને વેચાયે ભાજી!

[illegible] માં [illegible] શૂટગીરાય જુએ છે તો ફૂટપાથ ઉપર મિયાંઓ, ગાયો, માયનો વગેરે નજરે પડે છે અને [illegible] ઉપર આવે છે પુરપાટ વેગે [illegible] [illegible] [illegible] એની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભયને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

શૂટગીરાયે એ [illegible] [illegible] રાખ્યો ને પૂછ્યું "[illegible] ભાઈ, આટલી [illegible] શું કામ રસ્તા ઉપર [illegible] [illegible]? [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જાઉં?" [illegible] માણસે શૂટગીરાય સામે જોઈને [illegible], "નોકરી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે ત્યાં દસ [illegible] [illegible] [illegible] જઈશ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યાંથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]"

શૂટગીરાયે [illegible] [illegible] [illegible], આ માણસની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પામે છે.

શૂટગીરાય [illegible] [illegible] કે પેલો માણસ ગરમ થઈ ગયો. શૂટગીરાય સામે [illegible] આપ્યો ફરીને કહે "આરામ હરામ ના [illegible] તો [illegible] [illegible]? મધ્યમ વર્ગને તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

આજે આને રોજ શાક ને સવા રૂપિયે તેલ
બાર બેચના ગુજરી જાણશું અમે ગાડાના ગલા!
અમે ગાતા એના ઉપર છે ખર્ચ એટલો મોટો,
એથી માગો લોટી ત્યારે આપો માગ ખાટો!
મધ્યમ વર્ગની દશાની તમને શી ખબર પડે?'

આમ કહીને એ માણસ ગાજો હતો ઝડપથી ચાલ્યો ગયો. ચૂંટણીરાયના અંગત સેક્રેટરીએ આ બધી વિગતો નોંધી લીધી જેટલી ગાળો નોંધી શકાય એટલી લખી.

ચૂંટણીરાય આગળ ચાલ્યા.

રસ્તામાં એક મોટી દુકાન આવી. દુકાનના ગલ્લા ઉપર એક મોટા શેઠ બેઠા હતા. ચૂંટણીરાયે નજીકની નજીક જઈને પૂછ્યું, 'તમે ચૂંટણીમાં કોને મત આપવાના છો?'

શેઠજી વદિયા, 'જે રેશનીંગ નાખે એને જ મત આપીશું કેમ કે—

રેશનિંગમાં ઘણો ફાયદો ગજાના થાતા તેર
'એન નણા વેપાર મળી, છે ઝાઝી લીલા લહેર'!
કન્ટ્રોલની મદદ મળી તો આવી ઘરમાં કાર
જયો જયો ઓ રેશનિંગ માઈ
જય જય બ્લેક બજાર!

અમારે તો રેશનિંગને લીધે જ નીવા વહેર છે અનેકમ નોટોની થોકડીઓનું ઉત્પાદન બમણું થઈ જાય છે બાર મહિને એક કાર વધે છે. જે રેશનિંગ નાખવાનું વચન આપશે એને જ અમે તો મત આપીશું.'

ચૂંટણીરાયના અંગત સેક્રેટરીએ આ શબ્દો નોંધી લીધા ચૂંટણીરાયની સૂચનાથી નીચે નોંધ મૂકી કે રેશનિંગ કેવી રીતે દાખલ કરવું એ તપાસવા માટે એક કમિશનની નિમણૂક કરવાનો ઠરાવ ધારાસભામાં મૂકવો. કમિશન નીમવાની વાતમાં ચૂંટણીરાયને ખૂબ રસ હતો. કમિશન વિના રાજ ના થઈ શકે એવું જ એ માનતા હતા. એમનું કહેવું હતું કે—

કમિશન, તુમાર, ભાષણ,
વચન ને પાગમું ઉદ્ઘાટન,
એ જો હોત તો ન્હોત હારત, પંચાયતિ શાસન!

આ પછી ચૂંટણીરાય આગળ વધ્યા. રસ્તામાં ધણાં અંતનો અને પોતાનો ઉદ્ધાર કેમ થાય એના વિચારમાં એ ડૂબી ગયા હતા. એવામાં જ એમની સામે એક છોકરો આવ્યો. છોકરાના હાથમાં ઘણી ચોપડીઓ હતી. એ ચોપડીઓ બધી પડી ગઈ.

ચૂંટણીરાયે એ ચોપડીઓ પગાડતાં પૂછ્યું, 'અરે બાળક! આ ટલાં બધાં પુસ્તકો શાનાં છે?'

બાળક બોલ્યો, 'આ ચાર ચોપડી ઇતિહાસની છે. એમાં એક ગુજરાતનો ઇતિહાસ, બીજો ભારતનો ઇતિહાસ, ત્રીજો જગતનો ઇતિહાસ અને ચોથો સ્વાતંત્ર્ય જંગનો ઇતિહાસ છે. આ આ ચોપડી ભૂગોળની છે. એમાં એક અમારા જિલ્લાની ભૂગોળ છે, બીજી ગુજરાતની, ત્રીજી દક્ષિણ અમેરિકાની, ચોથી...'

ચૂંટણીરાયે અંગત સેક્રેટરીને કહ્યું, 'આ જે કહે તે તમે નોંધી લેજો. મારું માથું ફરે છે. હું આગળ જાઉં છું.'

આમ કહીને ચૂંટણીરાય આગળ વધ્યા.

સાંજ પડવા આવી હતી એટલે ચૂંટણીરાયે ઝડપ લોકસંપર્ક પતાવવા માંડ્યો. એક જગાએ ભૂલથી એમણે પોતાનું નામ દીધું એટલે એક બે માણસો એમને સામે મોંએ ગાળો દેવા લાગ્યા. ને વધારી મરે એમના ઉપર આરોપ મૂકવા લાગ્યા અને એક જણે તો એમના અંગ ઉપર ધૂળી પણ નાખી. ચારે બાજુથી લોકો એમને ગાળો દેવા લાગ્યા.

કોઈ ફેંક્યું ઝાંખો ધોળો, કોઈ ઉડાવે ટોપી
વીસ કનૈયા વચ્ચે જાણે સપડાઈ કોઈ ગોપી!

ચૂંટણીરાયની દશા તો ભારે ભૂંડી થઈ ગઈ. જેમ તેમ કરીને છૂટ પધારીને ભાગ્યા. પણ લોકસંપર્ક કેવો હોય એનો એમને પૂરો ખ્યાલ આવી ગયો હતો. બીજે દિવસે લોકસંપર્ક સાધવાની મુશ્કેલીઓ ઉપર વિચાર કરવા માટે એક કમિશન નીમવાની એમણે જાહેરાત કરી અને કામે લાગ્યા.

આમ કહીને તીસ્મારખાં નામે દાદ્રે નમસ્કારનોની વાત પૂરી કરી અને ટપ કરતો ખરી પડ્યો.

★

પ્રદ્યુમ્ન કૃ ચનરાય ભાઈ

દરીઆકાંઠાનાં વધુ પંખીઓ

લીલી ટુટવારી

અટેર જેટલા કદની આ લીલી ટુટવારીની પાંખ ફ્રાગોર પડતી કથ્થાઈ અને પીઠ ઉપર ધોળા ટપકાં આવે છે પણ આ રંગ ઉપર સૂર્ય પ્રકાશ પડતો હોય તો તે ચમકતો લીલો જણાય છે પૂંછડીનો ભાગ સફેદ રહે છે પણ છેડામાં કાળી લીટી જેવી આડી લાઈન આવે છે સફેદ પૂંછડીના ભાગથી પડી રહે છે

શિયાળામાં તેનો સામાન્ય દેખાવ ઘેરા કથ્થાઈ રંગ વાળો હોય છે અને પાંખો પણ એ જ પ્રમાણે કથ્થાઈ રંગની જણાય છે ચાંચ ભૂખરી કથ્થાઈ, પગ લાંબા લીલા હોય છે પણ એ તે તેને ઉડતી નીહાળીએ ત્યારે જ વરતાય છે ઉનાળામાં તેનો આખો રંગ લીલો પડતો રાખોડી થાય છે ઉપરાંત આખા શરીરમાં રંગની ફેર બદલી છે તેના માથા અને છાતી પર અને ... ગતા રહે છે

લીલી ટુટવારી દરીઆકાંઠાની પાસે ઘણે ભાગે નીચા ઉપર વસનારી છે બાકી તો મોટે ભાગે નદી અને નહેરોના કાંઠા, તળાવ વગેરે જગ્યાએ પણ જોવામાં આવે છે આપણી સમક્ષ ઉડે છે ત્યારે આરીઅળી ઉડાન કરી 'ટીટ-વીટ-વીટ' જેવો ઉઠે છે આ પંખી પણ પાણીમાં અને કાદવમાં થતી જીવાતથી પોતાનું પેટ ભરે છે

ઉત્તર એશિયા અને યુરોપમાં પ્રજનન માટે પહોંચી જાય છે એ કામ પૂરું કરી શિયાળાની શરૂઆતમાં પ્રયાણ કરી આફ્રિકા અને ભારતમાં તમામ ભાગોમાં અને છેક પૂર્વના ટાપુઓ સુધી પહોંચી જાય છે આપણે ત્યાં તે સામાન્ય પંખી છે

લીલી ટુટવારીને અંગ્રેજીમાં The green sand piper કહેવાય છે અને Tringa ochropus

પ સીઓની એક એવી પણ જાત હોય છે કે જે દરીઆ કાંઠે જ જોવા મળે છે પંખીઓનો આ પહેલો પરિચય ... અનુસંધાનમાં આ લેખમાળા આપું છું

(Linn) એ એનું વિજ્ઞાનિ નામ છે

વન ટુટવારી

લીલી ટુટવારીના કદ જેટલા નાના કદની વન ટુટવારી લીલી ટુટવારીઓ કરતા વધારે ટપકાંદાર જણાય છે ઉપલા ભાગનો રંગ ભૂખરો રંગની અને પૂંછડીમાં આવતી લીટીઓ વધારે નજીક અને બારીક હોય છે બાજુ છાતી ઉપર પણ ટપકાં જોવામાં આવે છે અને ઉડે ત્યારે આવતી સામાન્ય ટુટવારીના ભરેક પાંખમાં સફેદ લીટી જેવું નથી તેનો સામાન્ય દેખાવ તો લીલી ટુટવારી જેવો જ હોય છે તેની પીઠ ઉપર લીલાશ પડતો કથ્થઈ રંગ રહે છે આખો કરતો રંગ કથ્થાઈ અને આંખ ઉપર એક પટ્ટો આવે છે ચાંચ કાળા રંગની અને પગનો રંગ લીલાશ પડતો પીળો રહે છે અથવા લીલા પડતા કથ્થાઈ રંગના હોય છે ઉડતાં પૂંછડી ઢંકતા પીછાંનો રંગ ધોળો હોય છે જ્યારે વચ્ચે પડી ખાનગી સામાન્ય ટુટવારીને તે પીળાશ પડતી રંગના રહે છે આમીસનમાં વન ટુટવારીને લીલી ટુટવારી સાથે અન્ય માની જવાય એવી છે અને આ બન્ને શિયાળામાં પણ ટુટવારીને એ. ઓળખવી મુશ્કેલ પડે છે પણ ઉડે ત્યારે જણાય છે કે વન ટુટવારીની પાંખમાં સફેદ પીળા રહે છે જ્યારે લીલી ટુટવારીને તે પીછા ઘેરા કાળા હોય છે આ પંખીને ફોકસમાં નીચેથી જોતાં તેની પાંખમાં રાખોડીઓ રંગ જણાય છે એ ઉડે ત્યારે તે તીણો 'ચીક-ચીક' અવાજ કરે છે ... હોય છે

વન ટુટવારીઓ ... નીચાં મેદાનો, ખાબોચિયા, પાણી ભરેલા ખાડા અને દરીઆકાંઠે હોય છે ને ત્યાંથી ... વસંતનો પ્રયાણ શરૂ કરતા પહેલાં થોડા પંખીઓ માટે ...

દર્મા પ્રવાસ કરવા ભેગા થાય છે સામાન્ય રીતે તે પણ પાણીની અને રેતમા થતી જીવાત ખાઈ રહે છે

ઉત્તર એશિયા અને યુરોપમાં તે બચ્ચાં ઉછરે છે અને શિયાળો આવતા પહેલા તો દક્ષિણનો પ્રવાસ ખેડી આપણે ત્યાં સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને કચ્છ ઉપરાંત આખા ભારતમાં પથરાઈ જાય છે

વન ટુટવારીને અંગ્રેજીમા The wood sandpiper કહેવામા આવે છે અને Tringa glareola (Linn) એ એનુ વિજ્ઞાનિક નામ છે

ચ ચળ અથવા ટુટવારી

બટેરાના કદની ચચળનુ કપાળ ધોળુ અને થોડી કાળી ચાંચ સીધી લાંબી હોય છે જેનાથી તે તરત ઓળખી શકાય છે ચ ચ કાળા રગની નારંગી ટુકા પગ પીઠ ઉપર લીલાશ પડતો કથ્થાઈ અથવા રાખોડી કથ્થાઈ રગ રહે છે અને પેગાળ સફેદ હોય છે

તેનો વસવાટ દરીઆકાઠે જ હોય છે વળી તે સ્વભાવે સામાન્ય રીતે સમૂહચારી નથી જ્યાં પૂરી ભરતીમા તે બધી અમુક જગ્યાએ આરામ માટે ભેગી થાય છે તે સ્વભાવે એટલી બધી તરવરાટવાળી છે કે પોતાનો ચારો ચાગે એટલી ઝડપ બતાવે છે કે તેની ચચળતા ઉપર આપણે ખુશી થઈ જઈએ છીએ આથી તેનુ નામ ચચળ ગમ્યુ છે તેની ચાચ અને પગના રગથી તે તરત જ જુદી તરી આવે છે શિયાળામા આ પખી અવશ્ય આપણા દરીઆકાંઠે આવે છે દરીઆકાંઠાથી દૂર ન હોય એવા તળાવની મુલાકાત લેવા ભૂલતી નથી વરસાદ સારો પડે છે વસતના પ્રવાસ દરમિયાન એપ્રિલ માસમાં તેઓ રશિયા આઈસીરીઆ આફ્રિકા અરબસ્તાન અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠે આવી પહોચે છે જ્યાં આપણે ત્યા તે કુટુબ ઉછેર કરતા જોવામા આવી નથી પણ કે તે સમગ્ર ઉત્તરના પ્રદેશમા ચાલી જતી હોય છે સપ્ટેમ્બર કે ઓક્ટોબરની શરૂઆતમાં તે આપણે ત્યા અવશ્ય જોવામા આવે છે

અગ્રેજીમા ચચળને The Western terek sandpiper કહેવાય છે અને Tringa cinerea cinerea (Guldenstadt) એ એનુ વિજ્ઞાનિક નામ છે

સામાન્ય ટુટવારી

બટેર જેવડા કદની આ સામાન્ય ટુટવારીનો પીઠનો રગ લીલાશ પડતો કથ્થાઈ રહે છે પણ નજીકથી આ રગ લીલાશ પડતો રાખોડી કે ચળકતો જણાય છે લીલો જણાય છે છાતીનો ભાગ કથ્થાઈ લીટીઓવાળો રહે છે જે શિયાળા દરમિયાન લગભગ એક સરખા ઝાખા રાખોડી લીનાથી કથ્થાઈ રાખોડી બની જાય છે બાકીનો પેટાળનો ભાગ તે સાવ સફેદ રહે છે પૂછડીનો રગ કથ્થાઈ પણ છેડે ધોળો રહે છે પગ પૂછડીનાં બહારના પીછા કથ્થાઈ રગમા ઝાખી ધોળી લીટીઓ વરતાય છે કાં કથ્થાઈ રગની રહે છે આ સામાન્ય ટુટવારી તેના બીજા સગાં વનટુટવારી અને લીલી ટુટવારીઓ કરતાં નાની, કદ કથ્થાઈ અને વરતાય નહિ એવી પૂછડીમાં આવતી લીટીઓથી જ્યારે તે ઊડે છે ત્યારે તરત જ ઓળખાઈ જાય છે આખ ઉપર ધોળી લીટી રહે છે આગળ કથ્થાઈ રગની પણ તેની આસપાસ બાજુ ધોળી કોર રહે છે પગનો રગ પીળાશ પડતો લીલો કે રાખોડીઓ લીલો હોય છે વળી તેના બીજા સગાં કરતાં તેની ખાસિયત વારે વારે પૂછડી હલાવવાની અને આખા દેહને ઊચો નીચો કરવાની છે તે સિવાય પગે તે ટૂકી છે અને ઘાટમા વધારે ગોળ જણાય છે તેની ઉડાન ઉતાવળી અને થોડી થોડી વખતે અક્કડ રીતે પાખ ધમવાની છે આમ ઊડતી હોય ત્યારે તેની પાખમા રહેલી ધોળી લીટી જોવામા આવે છે તેને ઊચે ઊડવુ હોય ત્યારે વાંકુચુકુ થતુ અધ્ધર ચડી જાય છે નકશામા આ પખીને જોયુ હોય તો લીલી ટુટવારી છે એમ ભૂલ થઈ જાય છે પણ તેની વારે વારે ભભગાની તીક્ષ્ણ ટી ટી ટી જેવી મીઠી

ઉપરથી નરત જ ઓળખાઈ જાય છે નરમાદામાં
ભેદ છે માલુમ પડતો નથી

આ પક્ષી દરેક પ્રકારના પાણીવાળા ઉપર જોવામાં
આવે છે તેના ખાવાવાળી અમથ વધારે સમય પસાર કરતા
તરતજ એ પણ છે નીચે વાદળ જેવો બરોબર અવાજ
પહોંચવાના રાખવા જઈ છે તે રસ્તે એ વાસમાં
રહેવા આદત માટે પુરોપ અને એશિયાના ભાગમાં
અને ઠંડી ઋતુમાં દેશમાં ફરી આવે છે પણ નીચે
પક્ષી આવતું બીજા આપણે ત્યાં શિયાળામાં જ તો
લાંબા નથી ચોતાનું પ્રજનનનું કામ પતાવી નિજ
ભાગમાં જવા સ્થળમાં ઋતુ ચોમાસુ અને ધૂળવાળા
કરીને જઈ દુષ્કાળ બતાવી દે છે

પાણીના ધાર ઉપર પ્રેમપૂર્વક ધ્યાન કરતા ખોરાક છે
પાતાનો ખાવે શોધતા ઊડે ના બહુ જ જતા નથી
પણ આકાશે ગામ ઊંચે એમ જાય છે સીમામાં
પાણીની ધાર પર તે એમની રહી તેની ઉપર પોતું
નજર રહે છે અથવા તો નદીઓ નહિ જ્યાં એ
તેની નજર ખોરાકની પાસ પગલાં તો ચોર જેવા
ભરતીના પાણીના ખાબોચિયામાં છે જયારે દરેક
લહરી રહે ત્યારે એ ખોરાક બહુ ઊંચી સતત કરતો
જોવા મળે એવા પણ કરવામાં આવે છે તેમ ગીતા પાન ના
માથી સાથે આનંદ કરે છે

સામાન્ય કુટુંબની અંગ્રેજી The common
sandpiper નું છે અને વૈજ્ઞાનિક નામ ટીંગ
ખરા નામ Actitis hypoleucos (Linn)
એમ છેનું નહિ છે

કાળચકલી

તેના કદ ખરેખર સંકે આવતા છતાં આ ગાય
બગલાના માથા ઉપરથી રંગ કાળાશ પડતો ભૂખરો
અને પાંખ નીચે પણ કે તેનો રંગ કાળાશ અને
ઝાંખો પીળો ખાવ રહેલ છે પાછો રંગ તરત ભરેલો
લંબાઈ અને નરીઓ પીળા નહિ જે જેમાં હોઈ પાછાની
કોઈ સાથી રહેવાને ખચકી ડાબરાની ઢાળવું રસ્તી
સાથી રહે છે પહેલ અને પડખાંની બાજુમાં કાળા

રંગ હોય છે જે ઘણી વખત કાળા અને પીળા
રંગમાં પણ આવે છે છાતીની ઉપરનો રંગ ભૂખરો
રંગ છે અને બાકીનો ભાગ અને પેટનો ભાગ
જેના નહિ છે આ પક્ષીની ઓળખાણ તેની કાળી
સીધી અને મજબૂત ચાંચ અને નાના પગને પણ
ઉપરથી તરત પડે છે આવે તેની નિશાળ રંગમાં પણ
કાળી રહેતી ભાગે ઉપરથી પણ તે દેખાઈ આવે છે
આ પક્ષી સામાન્ય રીતે જમીન ઉપર ચાલે છે
પણ તે જે પણ તેને ઓળખવાની જેમ જાણી છે
નિજ હોય ત્યારે ઉડવા જેવા તેનો પગ ઉપર
આવતી નાની છે જાત અને ઘેરી ટુકડીમાં
આવે તો પણ જણાય છે અને કાળી તેને
લક્ષણો પણ જો તેથી તે છે કે આ ઘેર અમારી
વસ્તુ હોય તે આ પક્ષી નરત જ ઓળખાઈ આવે છે

આ ખાસ ગીત જાણીતું નામ આવું છે તે કારણ
કે તેના ખાસ નિશાનો દેખાય છે આ નામ માટે
તેનો સાચી મજબૂત ચાંચનો નિશાન કરીને કરી
છે સામાન્ય રીતે પક્ષીઓનો પકડવાનું ભાગ રસ્તામાં
જીવડીઓ કરી હોય ત્યાં આ પક્ષી જોવામાં આવે
જ તે છે અને કે ત્યારે આપણા પાણીઓ તેની સાથે
રમત જેવી કરી જાય ત્યારે તે તેનાથી વધુ આવ
છે મહા જાળમાંથી હાનીવાળી ઊંચે પકડાય
કાદવ જમા કરીને વનસ્પતિને ઉખાડી હોય અને
સાથે સાથે સોપ નીચે ભેગા ભેગા રહ્યા પકડાય છે
તે જ વાત ઉપર આવી વસ્તુઓ રોજ છે તેનું કે
તેને તેના ખોરાક આવતા લાગ્યામાં મહેનતથી સાથે
છે આ પક્ષી ઊડે છે ત્યારે અને ઉડતા પાછા મીઠા
કાદવ જેવો રાગ કરે તે વખતે તેમાં નીચે મળી આવે
પક્ષીઓ સમૂહમાં પણ તેના કરતા નીચા નરે છે
તે કેટલાક સ્વતંત્ર રીતે થોડા પોતાની જાતના મળ
છે કે જીવડીઓમાં એ જ છે એટલી વાત છે

કાળચકલી આપણે ત્યાં મધ્ય મેદાન સમૂહમાં શિયાળામાં
આવતી તેથી ઘણું ગીત ચાલીસ પાંચ તેના જ પણ
દેખાઈ જાય છે આવી તે આ જ પણ ની મધ્યમાં

હોય છે પેટ ભરીને આરામ કરતા હોય ત્યારે તેના કુટુંબનાં કે બીજા જળચરના સમૂહનો સાથ મેળવી લે છે ઉનાળામાં આ પક્ષી પ્રજનન માટે યુરોપ અને પશ્ચિમ એશિયામાં ચાલ્યા જાય છે અને તે ફરજ પૂરી કરી શિયાળામાં આફ્રિકા, ભારત અને સુમાત્રા સુધી સફર કરે છે એ સમયે આપણા દરિયાકાંઠે તેઓ નિયમિત જોવામાં આવે છે જ્યાં તેઓ નાના કરચલા અને બીજી દરીઆઈ જીવાતનો આહાર કરે તેની વિશિષ્ટતા એ કે નાનો ઠેક પથરો ઊંચકીને ફેંક વો જોઈએ જેની નીચે વસતી જીવાતનો તે તરત જ ઉપયોગ કરી લે છે ભરતી આવતી હોય ત્યારે આ પક્ષીને ચારો શોધવા અવલોકવાની ગમ્મત આવે છે અને તેને શોધવાનો પણ એ જ સમય છે સામાન્ય રીતે મૂંગા છે પણ ચપળ ઘણા છે અને ચારો શોધવામાં તલ્લીન બની જાય છે વળી તેઓને એક જગ્યા ફાવી ગઈ તો ત્યાં તે અવશ્ય આવવાના જ અંગ્રેજીમાં કાયમ રીતે The Turnstone કહેવામાં આવે છે જ્યારે વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવામાં Arenaria interpres (Linn) એમ કહેવું જોઈએ

દરીઆઈ લગોરિ

અંદર જેવા કદના દરીઆઈ લગોરો સામાન્ય રીતે આપણને તેના શિયાળુ વાઘામાં સજ્જ થયેલો જોવામાં આવે છે જ્યારે આ પક્ષી ધોળું વધારે જણાય છે તેની પીઠનો રંગ રાખોડી પણ ધોળાના રંગના મિશ્રણવાળો જ્યારે માથું અને પેટાળ તદ્દન ધોળા રંગના રહે છે તાજું રાખોડી ધોળું અને પગ તથા મજબૂત સીધી ચાંચનો રંગ કાળો હોય છે તેના શિયાળુ વાઘા રાખોડી ધોળા હોય છે તે ઉનાળામાં બદલાઈને ચેસ્ટનટ કથ્થઈ રંગમાં ફેરવાઈ જાય છે છાતી તો એ જ રંગની રહે છે પણ પેટાળના પીંછા રંગથી તે રંગ ઝાંખો જણાય છે આ પક્ષીને પીંછા માત્ર ત્રણ જ આગળાં રહે છે જ્યારે તે ઊડે છે ત્યારે પાંખમાં રહેલો ધોળો પટો સાફ જોવામાં આવે છે નરમાદા એક બીજાથી વરતાય નહિ એવા હોય છે અને ત્વરિત ગતિથી ફરતા જોવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે આ પક્ષી દરિયાકાંઠે ચોક્કસ જોવામાં આવે છે કદમાં તે નાનો હોવા છતાં તેના સફેદ રંગ ઉપરથી તે બીજા જળચરો સાથે ફરતો હોય તો તરત જ દેખાઈ આવે છે બહુ બીકણ નથી જણાતો અને ચરતો હોય ત્યારે જોડીમાં કે ચાર છના સમૂહમાં રહે છે

આ પક્ષી પોતાના પ્રજનન માટે ઉત્તર ગોળાર્ધમાં યુરોપથી માંડી સાઈબીરીઆ અને ઉત્તર ધ્રુવ સુધી પહોંચી જાય છે અને શિયાળામાં વિષુવવૃત્ત સુધીની સફર ખેડે છે આથી આપણે કાંઠે તેનું આગમન ચોક્કસ છે જ્યાં તે જુદી જુદી જાતની દરીઆઈ જીવાત ખાઈને પેટ ભરે છે તેને દરીઆકાંઠો જ પસંદ છે અને સમુદ્રમાં દેખાય છે અંગ્રેજીમાં દરીઆઈ લગોરાને The Sanderling કહેવાય છે અને Calidris Albus (Pallas) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ રાખવામાં આવ્યું છે

સને ૧૯૮૮ સુધી અમેરિકામાં કેટલાક લોકો એવું માનતા કે ઉંદરો વાંચી શકે છે અને તેમને કરવાના બાબતની સૂચનાઓનું તેઓ પાલન પણ કરે છે! મેઈન પ્રાંતે એક માણસે એ જ વર્ષમાં પોતાના મકાનના ભોંયતળિયામાંના ઉંદરોના ત્રાસથી બચવા માટે નીતસર એમને કાગળ લખ્યો અને તેમના દરમાં મૂક્યો આ પત્રમાં ઉંદરોને મકાન છોડી જવાની વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. એટલું જ નહિ પણ ત્યાં રહેવાનું અને ખાવાનું સારું મળી શકે તેમ છે એવા એ જ લત્તામાં આવેલા એક સરસ મકાનમાં જવાની ભલામણ પણ કરવામાં આવી હતી. અને આ માણસના જણાવ્યા મુજબ બીજે જ દિવસે ઉંદરો આ મકાન છોડી ગયેલા!

મન્મથનાથ ગુપ્ત

હૉલીડે-કૅમ્પ ૬

મિજાજખોર અને આરામપ્રિય માનસના અને દિલ્હી [illegible] અગ્રગણ્ય [illegible] માટે [illegible] નવલકથા [illegible] છે તેમ આપણા [illegible] [illegible] આ વાર્તા [illegible] ગુજરાતીમાં [illegible] આ [illegible] પ્રસિદ્ધ [illegible] ૩

(૬) તો મે [illegible] થઈ ગઈ. [illegible] ટુરિસ્ટોને [illegible] થયો અને તે પોતાનું બેગ [illegible] નહોતી મળી. [illegible] પહોંચી ગયો. [illegible] હોટલમાં આવી હતી. એને જ્યાં બેઠકખાનામાં તેને [illegible] ટેરેસ [illegible] થઈ ગયા પછી [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] ટેબલ પર [illegible] સુધી [illegible] ચહેરા પર [illegible] જાણીતી [illegible] હતા અને હોટલ-માલિક [illegible] હતો જ

મને જ્યારે એ [illegible] [illegible] સમય [illegible] હતા [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] કરે [illegible]

'ટુરિસ્ટ ટુરિઝમમાં મોટી મોટી વાતો [illegible] છે પણ [illegible] [illegible] આર્થિક [illegible] [illegible] નથી અને જે વ્યક્તિએ ટુરિસ્ટ [illegible] છે તે [illegible] એ તેમને [illegible] ચિંતા નથી અને [illegible] [illegible] આવી ચર્ચા તો [illegible] ટુરિઝમ' પર પોતાનો મત પ્રગટ [illegible]

[illegible] તો [illegible] અમને [illegible] એનો મનોભાવ [illegible] હતો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી

આ [illegible] આ [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] મહત્ત્વનું નથી તો [illegible] [illegible] [illegible] છું પણ [illegible] [illegible] [illegible] દરમિયાન [illegible] કર્યું

[illegible] ટેબલ પર ફરી [illegible] [illegible] હોટલમાં [illegible] અને [illegible] [illegible] તો આમ પસાર થઈ જશે [illegible] [illegible] હતો

[illegible] [illegible] સમાચાર [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કાઉન્ટર પર [illegible] અને [illegible] તેના [illegible] કોઈ ને કોઈ વ્યક્તિ [illegible] [illegible] [illegible] થતી [illegible] જ]

[illegible] [illegible] પૂરો થવા આવી હતી [illegible] [illegible] પર [illegible] [illegible] હતું આવી ન [illegible] ત્યાં [illegible] તૈયારી [illegible] [illegible] [illegible] ચા પીવા પછી [illegible] ચા પીતા પીતા તે [illegible] [illegible] વ્યક્તિઓને [illegible] હતો. [illegible] [illegible] ને [illegible] આગમન નજર [illegible] [illegible] પડી હતી કે [illegible] યુવતી તેના [illegible] [illegible] [illegible] હતી [illegible] તેની [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેની [illegible] [illegible] અને પછી [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] યુવતી [illegible] તેને જ [illegible] હતી

તે યુવતી [illegible] યુવાન પણ હતો. તે તેના પતિ [illegible] [illegible] [illegible] પણ એક આશ્ચર્ય [illegible] તે મોટા ભાગે [illegible] યુવતીઓના પતિ [illegible] હોય છે [illegible] નિયમમાં આ યુવતીનો

પતિ અપનારૂપ ન હતો.
વિના કારણ હરીશના હૃદયને એક ક્ષણ માટે અજંપો થયો પણ કાર્યક્રમ તો નક્કી થઈ ચૂક્યો જ હતો એટલે તે બિલ ચૂકવીને નીચે ઘોડાના સ્ટેન્ડ પર પહોંચી ગયો.
હજી તો કયા ઘોડા પર જવું તે હરીશ નક્કી પણ કરી શક્યો ન હતો ત્યાં જ પેલું યુગલ ત્યાં દેખાયું.

'માફ કરજો, તમે ચાર્પેના પીક જઈ રહ્યા છો?' યુવતીએ સહેજ આગળ આવીને પૂછ્યું
'હા તમે'
'અમે પણ ત્યાં જ જઈએ છીએ ચાલો ઠીક થયું સથવારો સાંપડ્યો તમે તો આ આગળ પણ જઈ આવ્યા હશો. અમે તો સૌ પ્રથમવાર જ જઈએ છીએ'

'રસ્તો સરળ છે કાશ્મીર જેવો મુશ્કેલ માર્ગ અહીં નથી
'તમે કાશ્મીર પણ જઈ આવ્યા છો શું?'
'જી આ એક જ શોખ છે આ ગિરિવરને પ્રત્યેક વર્ષે હિમાલયની ગોદમાં દરેક સ્થળે જવું ખૂબ શાંતિ રહે છે ત્યાં' હરીશે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું
આ યુવતીનો પતિ ઘોડા પર બેસી ગયો હતો
'પૂર્ણિમા ચાલ જલ્દી કર, પછી તાપ થઈ જશે'
પૂર્ણિમા સામેથી ઘોડો આવી ગયો ને તેના પર બેસી ગઈ હરીશ પણ તેના ઘોડા પર સવાર થઈ ગયો.

તમે નાહક ગભરાઈ રહ્યા છો કે ચાર્પેના-પીક જવામાં તકલીફ હશે, આ ગિરિવર તો આ અગાઉ ઘણું એક વાર જઈ આવ્યા છે' પૂર્ણિમાએ તેના પતિને હરીશનો પરિચય કરાવતા કહ્યું
આમ પરિચય વિધિ સમાપ્ત થયો પૂર્ણિમાના પતિનું નામ માલવચંદ હતું
ત્રણેના ઘોડા બજારમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા
'ઉપર ચા-પાણી તો મળી રહેશે ને કશી મુશ્કેલી તો નહીં પડે ને?' યુવતીએ હરીશને પૂછ્યું
'હા ત્યાં પાણીની મુશ્કેલી છે એટલે ચાનો એક કપ છ આને મળે છે નાસ્તા માટે ખાસ કંઈ વસ્તુ મળતી નથી. ચા-વાળા પકોડી બનાવે છે અને તે તેને મનફાવે તે ભાવે વેચે છે'
આટલું કહી હરીશ એક દુકાન પાસે થોભ્યો અને એક પેકેટ બિસ્કીટ, માખણ અને બીજી થોડી ચીજો ખરીદી
પૂર્ણિમાનો ઈશારો મેળવીને તેનો પતિ માલવચંદ પણ જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદવા માટે ઘોડા પરથી ઉતરી રહ્યો હતો ત્યાં જ હરીશે ખૂબ આગ્રહપૂર્વક કહ્યું 'હું આટલી બધી વસ્તુઓ મારા એકલા માટે નથી લેતા તમારો સથવારો સાંપડ્યો છે તેથી મારે તમારું સ્વાગત પણ કરવું જ જોઈએ ને?'
'આ વાત તો બન્ને પક્ષને લાગુ પડે છે'
હરીશના આગ્રહને વશ થઈને માલવચંદે વિચાર માંડી વાળ્યો
'ઉપર પણ હજી ખર્ચ તો કરવાનો જ છે તમે શા માટે ગભરાવ છો?' હરીશે કહ્યું
ઉપર ચઢતા ચઢતા ખબર પડી કે માલવચંદનો ઘોડો જરા કમજોર છે એટલે પૂર્ણિમા અને હરીશના ઘોડા આગળ નીકળી જતા હતા અને બન્ને વચ્ચે ખૂબ અંતર પડી જતું ત્યારે હરીશ-પૂર્ણિમા ઊભા ઊભા તેમની પ્રતીક્ષા કરતા હતા
તે દિવસ ખૂબ આનંદથી પસાર થયો અને એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું કે હવે પછીના જોવાલાયક સ્થાનો પણ બધા સાથે રહીને જ જુએ
દિવસ જતા આ સંબંધ ગાઢ બન્યો હરીશે એક દિવસ પૂર્ણિમા અને તેના પતિ માલવચંદને પોતાની હોટલ પર ભોજન માટે નિમંત્રણ આપ્યું મહેમાન આવે ત્યારે ખૂબ સરભરામાં ધ્યાન આપે એવી ખાસ સૂચના હરીશે મેનેજરને આપી હતી મહેમાનો પણ પ્રસન્ન થયા હતા
આ જગ્યા હરીશની એટલી બધી ગમી ગઈ કે તેણે તેનો ગાળો લંબાવ્યો અને હવે તો નિયમિત રીતે હરવું-ફરવાનું ખાવા-પીવાનું સાથે સાથે થવા લાગ્યું હરીશ

હવે ન તો સરજૂ પાસે હતો કે ન તો સરજૂ પાસે રહેશ માટે અમર રસ્તો હતો

પાંચ જીવતાન અને તોરુણિયા નાના જવાનો કાર્યક્રમ હતો હરીશ [illegible] થયો હતો એમ લાગ્યા જ પૂર્ણિમા [illegible] પાસે આવી પહોંચી સરજૂ ગોરડો મનામને [illegible] પૂર્ણિમા માટે [illegible] આવા જેને તે તે [illegible] લાગી [illegible] તે જગા દુખી જણાતી હતી [illegible] જો વાત તો પહેલેથી જાણતો હતો કે પૂર્ણિમા તેના પતિના [illegible] હતી [illegible] હિનત પડના જ પૂર્ણિમાએ હરીશને [illegible] પણ હતું [illegible] પાંચ [illegible] હાથ હરો [illegible] પડ [illegible] ફેંસાનો નિશ્ચય [illegible] આગને [illegible] વાત [illegible] પૂર્ણિમાએ કહ્યું

'મે તમને આજ સુધી [illegible] ન હતું [illegible] કે [illegible] ગઈ તેમના [illegible] કરી દીધું [illegible] પડી [illegible] કોઈ [illegible] નહિ તેનું [illegible] તો તે તમારા [illegible] થય, એ [illegible] ક્રમમાં [illegible] આવે તો આપણે [illegible] કે એને [illegible] ત્યાર [illegible] 'હુ તો [illegible] સમજીને [illegible] નથી હું ત્યાં તો મારી [illegible] તેની નાવે જ

મે [illegible] હવે તે [illegible] તો [illegible] માનવી [illegible] તે [illegible] સ્ત્રી પતિના [illegible] જેવી હતી [illegible] જગનો [illegible] તમે તો સાથે જ રહો છો પછી શી ચિંતા?'

અને [illegible] તેમણે [illegible] નહિ [illegible] પીસ ટોકન [illegible] હવે શું કરવું? એ [illegible] છે [illegible] સમ [illegible] છે, હુ મારી મેનાની બંગડીઓ [illegible] થોડા રૂપિયા ઉછીના લેવા આવી છું'

સાનની [illegible] તમે તમારી પાસે જ [illegible]

તમે કહેતા હો તો હું જઈને તને સમજાવું ત્યાં તો [illegible] સમજ છે'

'તે [illegible] વખત [illegible] આવ્યા ગયા છુ એટલી જ [illegible]

[illegible] ચોકીદાર આ પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો અને પછી [illegible] આપ્યા

હમણાં [illegible] જીવન ઉધારીશ ત્યારે વધુ આપીશ' [illegible]

તે દિવસે [illegible] નહીં [illegible] જીવન ન ગયા અને ત્યાંથી [illegible] મોડે સુધી [illegible] તેઓ [illegible] ગયા અને [illegible] નૈનીતાલ પાછા [illegible]

[illegible] તો પહેલાથી [illegible] હતું પણ [illegible] વધી પડી હતી [illegible] હતી નહીં એટલે [illegible] નહીં એટલે પૂર્ણિમા પણ [illegible] હોટલમાં [illegible] હતી

નૈનીતાલમાં [illegible] પસાર કર્યા ને [illegible] પાસે [illegible] હતો આ સમય [illegible] પૂર્ણિમાને [illegible] રૂપિયા ૭૦૦ ઉધાર આપ્યા હતા તેનો પણ [illegible] સમાવેશ થતો [illegible] પરે [illegible] ૭૦૦ [illegible] હતા

'આ [illegible] તો ચાર દિવસનો છે પછી [illegible] શું કાર્યક્રમ [illegible]?' [illegible] પૂર્ણિમાને કોઈ કેટલીય વાર આ પ્રશ્ન કરતો હતો

પૂર્ણિમા સ્પષ્ટ [illegible] ઉત્તર આપતી ન હતી

[illegible] પૂર્ણિમાએ હરીશને કહ્યું 'આવતી [illegible] નહીં આવી શકુ. થોડી [illegible] છે'

'તો હું આશીશ અરે હજી સુધી તું કઈ હોટલમાં ઊતરી છે તેની માહિતી જ નથી !' હરીશે કહ્યું

પૂર્ણિમાએ હરીશની આ દરખાસ્તને એવી સફાઈપૂર્વક નકારી કાઢી કે તે પછી હરીશે પૂર્ણિમાની હોટલ પર જવાનું નામ જ ન લીધું. હરીશ એમ સમજ્યો કે પૂર્ણિમા કોઈ સસ્તી હોટલમાં ઊતરી હશે તેથી તેને ત્યાં આવવાની ના પાડે છે

બીજે દિવસ રવિવારનો હતો પૂર્ણિમાને આવવાની ન હતી તેથી મોડે સુધી તે પથારીમાં પડ્યો સરજૂ પ્રસાદ 'રાકેન્દ'માં નોકર હતો અને હરીશની રૂમ આગળથી પસાર થતો હતો હરીશને હજી સુધી પથારીમાં પડેલો જોઈને તેણે કહ્યું કેમ આજે કાંઈ કાર્યક્રમ નથી ?'

'ના'

'લાગે છે કે કોઈનો સથવારો નથી'

'હા'

'તો આજે રાજભવન જઈ આવો તે સ્થાન ઘણું સરસ છે અને માત્ર રવિવારે જ જાહેર જનતા માટે ખુલ્લું રખાય છે '

'અરે, તેમાં તે શું જોવાનું હોય ! રાષ્ટ્રપતિ ભવન અને વડાપ્રધાન ભવન જોનારને તેમાં કાંઈ જોવાનું રહે છે ખરું ?'

'ભાઈ તમારું રાષ્ટ્રપતિ ભવન તો તેના કાંઈ હિસાબમાં નથી આ રાજભવનની જમીન જેટલી જગ્યામાં તો બોત્ર પાંચ રાષ્ટ્રપતિભવન થાય અને તે ઉપરાંત નૈસર્ગિક સૌંદર્ય, બાગ-બગીચા અને મોટો ગોલ્ફકોર્સ પણ છે '

સરજૂએ ગુલમર્ગનું ગોલ્ફકોર્સ જોયેલું નહીં એટલે ઘણી આત્મીયતાપૂર્વક તેણે કહ્યું 'રાષ્ટ્રપતિભવન અને બધા રાજ્યોના રાજભવન એક તરફ અને બીજી તરફ માત્ર નૈનીતાલનું એક રાજભવન !'

'એક તરફ પ્રજાજનોને રહેવાના ઠેકાણાં નથી અને બીજી બાજુ એકાદ બે વ્યક્તિઓ માટે આટલી વિશાળ જગ્યા, આ છે તમારું લોકશાહી રાજ !' હરીશે કહ્યું

સરજૂપ્રસાદ ઉતાવળમાં હતો જતાં જતાં તેણે કહ્યું એકવાર જઈને જોઈ તો આવો, પછી કહેજો.

હરીશ તૈયાર થઈને નીકળી પડ્યો અને રાજભવન પહોંચી ગયો ખરેખર રસ્તો પણ જ સરસ હતું નૈસર્ગિક દૃશ્યો નયનરમ્ય હતાં એક સ્થાન પરથી દૂર દૂર આવેલી પર્વતની હારમાળા જણાતી હતી મેઘમાં ભિંજેલી લોન ' ખરેખર ગુલમર્ગની યાદ આપતી હતી આ રાજભવનના અનેક માર્ગ અને પગથી લો હતી

'આ સડકોની કુલ લંબાઈ ૬૦ માઈલ છે કો' કે કહ્યું

હરીશના મગજમાં અનેક વિચારો આવતા હતા એક વિચાર એવો પણ આવ્યો કે આ જગ્યા પર ગરીબો માટે એક એક રૂમના બે હજાર મકાન બંધાવામાં આવે તોય તેનું સૌંદર્ય કાયમ રહી શકે છે વિશાળ સંખ્યામાં જનતા પિકનિક પર આવી હતી પણ હરીશ તો તેના વિચારોની દુનિયામાં અટવાઈ પડ્યો હતો ત્યાં તેને પૂર્ણિમાની છાયા દેખાઈ તે ચોંકી ગયો આ ભ્રમ છે શું ? ના હતી તો પૂર્ણિમા અને તેની સાથે યારૂચંદ હતા તે તો કહેતી હતી કે એક મહિના પહેલા વકીલચંદ તો છોડીને ચાલ્યા ગયા છે

હરીશ કોઈ અગમ્ય શક્તિથી પ્રેરાઈને પૂર્ણિમા હતી તે દિશા તરફ જવા લાગ્યો પતિ-પત્ની મોજ-મજાક કરી રહ્યા હતા તેથી તે તેમની નજીક ન જઈ શક્યો તે પાછો ફરતો હતો તે સમયે પૂર્ણિમાની દૃષ્ટિમાં તે ઝડપાઈ ગયો તેનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો અને પછી તેણે તેની જાતને સંભાળી લીધી અને તેના પતિ ન જુએ તે રીતે તેણે હરીશને ઇશારો કરીને ફરતાં એક જ દીવાલ તેના રાહ જોવાનું સૂચવ્યું હરીશે તેનું પાલન કર્યું

થોડી જ વારમાં પૂર્ણિમા આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી 'નાઈ કાલે હું કહેવાનું ભૂલી ગઈ હતી કે તે કાલે આવ્યા હતા તે વાતવાતમાં ગુસ્સે થઈ જતા ગોવાથી હોવાથી તેમાં તેનો સાથે વાત થઈ શકે તેમ

ન હતું એટલે અમે નૌકા આગ્રે આવી ત્યાંના હતા હું હવે તેમનામાંથી તદ્દન અલગ થઈ જઈને તે બિચારા તો માફી માગતા હતા, પણ હું કોઈ પણ હિસાબે માનવાની નથી, હમણાં હું જાઉં છું

તે હસતી હસતી ચાલી ગઈ હરીનને આ બધું એક અજબ વસ્તુ લાગતી હતી, પણ વિચારતાં તેને લાગ્યું કે આવી સુન્દરીના પતિ માટે તપાસનીશ પણ રોકે અને માફી માગે એ કોઈ બહુ મોટી વાત નથી ગણાય તેવું મન કહેતું હતું કે પૂર્ણિમાએ કોને જ પોતાની વાતનો ચાબખો કરી જોઈ તો હતી

આ ઘટના પછી તો હરીનનું દિલ રાજભવન તરફ પાછું વળી ગયું, એટલે તે તો સીધો તેની હોટલ પર પહોંચ્યો. સાથે સાથે પડ્યો પડ્યો તે કાર્ડ વાંચી રહ્યો હતો, પણ તેના કાન તો ચારેકોર મંડાયેલા હતા।

તે જેની આશા રાખતો હતો તે જ થયું પૂર્ણિમા આવી અને કહેવા લાગી, ' તે તેર નંબર ટ્રંકનો તે કહે છે કે તો હું તેની સાથે નહીં જાઉં તો તે આપણા પર વ્યભિચારનો દાવો માંડશે મેં કહ્યું કે આપણા વચ્ચે કોઈ સંબંધ તો નથી પછી તમારે શું નડ્યું છે ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે તો તેને ₹ ૨૦૦૦

આ અને તો આપણને આ હોનારાય

ન મે

એક્ટર ભાઈ શું કરશો તો તે દસ હજાર રૂપિયા આપીને તારી પાસ ફાર્મ ભરાવશે અને તે રીતે તમને હેરાન કરશે

' આ ઝઘડામાં તો હું કાંઈ કામ લાગી શકીશ તમે મારી મદદ કરતા હમણાં તો આરામ કરશે '

કહી હરીન તેના પાસે ગયા તેમના રૂમ પર તેણે આપ્યા જે તે પૂર્ણિમા તરફ મુક્તિ માટે ગણના થઈ ગઈ આ રીતે આપતા વખતે હરીનને આખરી વાર તરીકે જ ગમવા લાગ્યું

બીજે દિવસે પૂર્ણિમા નિશ્ચિત સમયે તો ન જ આવી પણ ત્યાર પછી દિવસમાં દેખાઈ જ ન। શું તે દગો નહીં આપી ગઈ હોય ? તે તેને જાણ્યા-અજાણ્યાથી જેવો તો નહીં ગણ્યો હોય ને ? તે બધું જાણે તેમ હતો પૂર્ણિમા કઈ હોટલમાં ઊતરી હતી તે તો તેને ખબર ન હતી નહીં તો તે જઈને તપાસ કરી આવત

એ ત્રણ દિવસ પછી હોટલની બહાર તે નીકળ્યો ત્યાં સામેથી સાજુએ કહ્યું ' કેમ ભાઈ શી વાત છે ? ચેન પડતું નથી ? '

એવું જ છે નહીં ? હરીને કહ્યું

' તે પરણેલી પાછળ તમે એના બધા પાગલ બન્યા છો શું ? ' સાજુએ ખુરશી પર બેસતા કહ્યું

પહેલા હરીને આ વાત માની નહીં પણ છેવટે તેણે બધી વાત કહી નાખી ' હોટલનું સરનામું ખબર નથી નહીં તો જઈને તપાસ કરત

' અરે એમાં આટલા બધા પરેશાન કેમ થાવ છો ? ન તો પતિ-પત્નીનો ઝઘડો થયો છે કે ન તો તે તમને પ્રેમ કરે છે તે તો ઠગભગત છે તેઓ અનેક વાર અહીં આવે છે કોઈને શિકાર બનાવે છે અને બધો ખર્ચ પાછો પાર મેળવે છે '

તમને આ બધી વાતની ખબર હતી તો ? હરીને પૂછ્યું

ખબર ન હોતી તો શું ? આ હોટલ કોઈ કેટલા વર્ષથી ચલાવું છું ?

'તો હું આશીશ અરે, હજી સુધી તું કઈ હોટલમાં ઊતરી છે તેની માહિતી જ નથી !' હરીશે કહ્યું

પૂર્ણિમાએ હરીશની આ દરખાસ્તને ઘેરી કુશળતાપૂર્વક નકારી કાઢી કે તે પછી હરીશે પૂર્ણિમાની હોટલ પર જવાનું નામ જ ન દીધું. હરીશ એમ સમજ્યો કે પૂર્ણિમા કોઈ સસ્તી હોટલમાં ઊતરી હશે તેથી તેને ત્યાં આવવાની ના પાડે છે

બીજે દિવસ રવિવારનો હતો પૂર્ણિમા તો આવવાની ન હતી તેથી મોડે સુધી તે પથારીમાં પડ્યો મરજૂ પ્રસાદ 'રાઉન્ડ' માં નીકળ્યો હતો અને હરીશની રૂમ આગળથી પસાર થતો હતો હરીશને હજી સુધી પથારીમાં પડેલો જોઈને તેણે કહ્યું 'કેમ આજે કાંઈ કાર્યક્રમ નથી ?'

'ના'

'લાગે છે કે કોઈનો સથવારો નથી '

'હા

'તો આજે રાજભવન જઈ આવો તે સ્થાન ઘણું સરસ છે અને માત્ર રવિવારે જ જાહેર જનતા માટે ખુલ્લો રખાય છે '

'અરે, તેમાં તે શું જોવાનું હોય! રાષ્ટ્રપતિ ભવન અને વડાપ્રધાનના ભવન જોનારને તેમાં કાંઈ જોવાનું રહે એ ખરું ?'

'ભાઈ, તમારું રાષ્ટ્રપતિ ભવન તો તેના કાંઈ હિસ્સામાં નથી, આ રાજભવનની જમીન જેટલી જગ્યામાં તો બીજા પાંચ રાષ્ટ્રપતિભવન થાય અને તે ઉપરાંત નૈસર્ગિક સૌંદર્ય, બાગ-બગીચા અને મોટા ગાર્ડન્સ પણ છે

સરજૂએ શું મુર્ગા ચાર્ડોસ' જોયેલું નહીં એટલે ઘણી સાવધાનીપૂર્વક તેણે કહ્યું, 'રાષ્ટ્રપતિભવન અને બધા રાજ્યોના રાજભવન એક તરફ અને બીજી તરફ માત્ર નૈનીતાલનું એક રાજભવન !'

'એક તરફ અભાગીઓને રહેવાના ઠેકાણાં નથી અને બીજી બાજુ એકાદ બે વ્યક્તિઓ માટે આટલી વિશાળ જગ્યા, આ છે આપણું લોકશાહી રાજ !' હરીશે કહ્યું

સરજૂપ્રસાદ ઉનાળામાં હતા જતા જતા તેણે કહ્યું, 'એકવાર જઈને જોઈ તો આવો પછી કહેજો.'

હરીશ તૈયાર થઈને નીકળી પડ્યો અને રાજભવન પહોંચી ગયો. ખરેખર સ્થળ ખૂબ જ સરસ હતું નૈસર્ગિક દશ્યો નયનરમ્ય હતા એક સ્થાન પરથી દૂર દૂર આવેલી પર્વતોની હારમાળા જાણતી હતી મેદાનમાં ઊગેલી 'લૉન' ખરેખર ગુલમર્ગની યાદ આપતી હતી આ રાજભવનમાં અનેક માર્ગ અને પગથીઓ હતાં

'આ માર્ગોની કુલ લંબાઈ ૧૦ માઈલ છે કે?' કે કહ્યું

હરીશના મગજમાં અનેક વિચારો આવતા હતા. એક વિચાર એનો પણ આવ્યો કે આ જગ્યા પર પ્રજાસીઓ માટે એક એક રૂમના બે હજાર મકાન બંધાવામાં આવે તોય તેનું આ સૌંદર્ય કાયમ રહી શકે છે વિશાળ સંખ્યામાં જનતા પિકનિક પર આવી હતી પણ હરીશ તો તેના વિચારોની દુનિયામાં અટવાઈ પડ્યો હતો ત્યાં તેને પૂર્ણિમાની છાયા દેખાઈ ને ચોંકી ગયો આ ભ્રમ છે શું ? ના હતી તો પૂર્ણિમા અને તેની સાથે યાદવચંદ હતા તે તો કહેતી હતી કે એક મહિના અગાઉ યદુચન્દ તેને છોડીને ચાલ્યા ગયા છે

હરીશ કોઈ અગમ્ય શક્તિથી પ્રેરાઈને પૂર્ણિમા હતી તે દિશા તરફ જવા લાગ્યો પતિ-પત્ની મોજ-મજાક કરી રહ્યા હતા તેથી તે તેમની નજીક ન જઈ શક્યો તે પાછો ફરતો હતો તે સમયે પૂર્ણિમાની દૃષ્ટિમાં તે ઝડપાઈ ગયો તેનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો અને પછી તેણે તેની જાતને સંભાળી લીધી અને તેના પતિ ન જુએ તે રીતે તેણે હરીશને ઈશારો કરીને દૂરના એક ઝાડીમાં તેના રાહ જોવાનું સૂચવ્યું હરીશે તેનું પાલન કર્યું

થોડી જ વારમાં પૂર્ણિમા આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી, 'ગઈ કાલે હું કહેવાનું ભૂલી ગઈ હતી કે તે કાલે આવ્યા હતા તે વાતવાતમાં ગુસ્સે થઈ જતા હોવાથી હોટલમાં તો તેની સાથે વાત પણ શું કેમ

ન હતું.' એટલે અમે લોકો આજે અહીં આવ્યા હતા. હું હવે તેમનાથી તદ્દન અલગ થઈ જવાને ને બિરાદર તો માફી માગતા હતા, પણ હું કોઈ પણ હિસાબે માનવાની નથી, કમાવા જ જાઉં છું.'

તે હસતી હસતી ચાલી ગઈ. હરીશને આ બધું બેહદ અજબ જેવું લાગતું હતું, પણ વિચારતા તેને લાગ્યું કે આવી સુન્દરીના પતિ માટે લગ્નની પાછળ ફરવું અને મારી માગણી જો કોઈ બહુ ખરી વાત નથી, જ્યારે તેનું મન કહેતું હતું કે પુષ્પિમાએ કાને જ બધી વાતની ચોખવટ કરી લેવી જોઈતી હતી

આ ઘટના પછી તેનું જીતવું દિલ રાજભવન તરફથી ફરી ગયું એટલે તે તો સીધો તેની હોટલ પર પાછો ફર્યો. સંધ્યા સમયે પાછો પહ્યો તે કાઉન્ટર વાળી રહ્યો હતો, પણ તેના કાન તો દરવાજા પર મંડાયેલા હતા.

તે જેની આશા રાખતો હતો તે જ થયું. પુષ્પિમા આવી અને કહેવા લાગી, 'તે તો ખોટો દુષ્ટ નીકળ્યો. તે કહે છે કે જો હું તેની સાથે નહીં જાઉં તો તે આપણા પર વ્યભિચારનો દાવો માંડશે. મેં કહ્યું કે આપણા વચ્ચે સ્નેહ-સંબંધ જેવું નથી, પછી તમારે શું કહેવું છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે જો તેને ૧૦૦૦ રૂપિયા આપવાના આવે તો આપણને આ લફરામાંથી મુક્ત કરે. તેને માંડ માંડ સમજાવીને મેં ૫૦૦ રૂપિયા નક્કી કર્યા છે. હવે તમે મહેરબાની કરીને ના ન પાડશો. આ સોનાની બંગડીઓ રાખી લો અને મને રૂ. ૫૦૦ આપો. છૂટતી વખતે તો આવી બંગડીઓ તો ઘણી મળી રહેશે.'

'મારી પાસે એટલા પૈસા જ નહીં હોય' સો તેની બંગડીઓ લેવાનો ઇન્કાર કરતા હરીશે કહ્યું.

'ઘણું હશે તો પણ ચાલશે, અને ન પણ હોય તો પણ તેને જ મારી એ ત્રણ બંગડીઓ આપી દઈશ. આવા સમયે તે કામ નહીં લાગે તો ક્યારે લાગશે?'

આ તો 'બ્લેક-મેઈલીંગ' છે અને તેની ખાનગી એજન્સી મારફત મામલો ... નહીં તો તે ફરી આ મહિને આવીને તમારી પાસે ઈગલા વસૂલ કરશે અને તે રીતે તમને હેરાન કરશે.'

'ત્યાં સુધીમાં તો હું કોઈ કામ શોધી કાઢીશ. તમે મારી મદદ કરો' કહ્યું તો આ બધા ટળશે.

જેવી હરીશે તેની પાસે હતા તેમાંના રૂ. ૨૫ તેને આપ્યા એટલે પુષ્પિમા તેની મુક્તિ માટે તૈયાર થઈ ગઈ. આ રૂપિયા આપતી વખતે હરીશને આખરી વાર તરીકે જોઈ લેવાનું લાગ્યું.

બીજે દિવસે પુષ્પિમા નિયમિત સમયે તો ન જ આવી પણ આખા દિવસમાં દેખાઈ જ નહીં. શું તે હજુ નહીં આવી એમ હશે? તે તેને જ્યારે જ્યારે મળી તો નહીં ... તે ખબર કરી શક્યો. તેમ હતો પુષ્પિમા કઈ હોટલમાં ઊતરી હતી તેનીય હરીશને માહિતી ન હતી. નહીં તો તે જઈને તપાસ કરી આવત.

બે ત્રણ દિવસ પછી હોટલની બહાર ન નીકળ્યો એટલે સરજુએ કહ્યું, 'કેમ ભાઈ, શી વાત છે? ચેન પડતું નથી?'

'એવું જ છે કાંઈક' હરીશે કહ્યું.

'તે સુંદરી પાછળ તમે એના બધા પાગલ બન્યા હો શું?' સરજુએ મુસ્કરાઈને કહ્યું.

પહેલા હરીશે આ વાત માની નહીં પણ છેવટે તેણે બધી વાત કહી દીધી. 'હોટલનું સિરનામું ખબર નથી નહીં તો જઈને તપાસ કરત.'

'અરે, તમે આટલા બધા પરેશાન કેમ થાઓ છો? ન તો પતિ-પત્નીનો ઝઘડો થયો છે કે ન તો તે તમને પ્રેમ કરે છે. તે તો બ્લેકમેઇલ કરે છે. તેઓ પ્રત્યેક વર્ષ અહીં આવે છે. કોઈને શિકાર બનાવે છે અને એમ ખર્ચ ભાડાભાર મેળવે છે.'

'તમને આ બધી વાતની ખબર હતી શું?' હરીશે પૂછ્યું.

'ખબર ન હોતી તો શું? આ હોટલમાં કાંઈ ફોગટ બેઠા છું?'

ઈશ્વરભાઈ પટેલ

હીગુજીઓના વતનમાં

શ્રીમિનાં વાર્તાને અનેક સાહસકથાઓ આપનાર આચાર્યશ્રી ઈશ્વરભાઈ પટેલે એક અમેરિકન યુવતીના અનેક સ્મરણો ઉપરથી અહીં ગુજરાતીમાં એક સરસ સાહસકથા ઉતારી છે જે કદને રુચશે

સવાર પડી હતી ને વિષુવવૃત્તીય સૂર્ય આકાશમાં ઊંચો ચડતો હતો ત્યાં તો બૂમ સંભળાઈ, 'મેમ સાહેબ મેમ સાહેબ, ચિત્તો સામનો કરતા ધરાશાયી એક બાઈને આવી છે '

બરાબર વિષુવવૃત્ત પર આવેલા આવા ઘોર જંગલમાં હીગુજીઓ વચ્ચે રહેતી એ ગોરી બહેન બહાર આવી તો પાંગોના ગામના હીગુજીઓનું એક ખાસ્સું ટોળું ત્યાં જમા થયેલું હતું ટોળાની વચ્ચે ઝાડની ડાળીઓ ને પાનના બનાવેલા એક સ્ટ્રેચર પર સૂતી સૂતી એક બાઈ કણસતી હતી એની આંખો બીકથી ફાટીગયેલી હતી, અને એના હાથ, ચિત્તાએ ફાડી ખાધેલા એના પેટ પર પડેલા હતા

એટલામાં તો એનો પતિય દોડી આવ્યો સાથળીને ભારે કાળજીપૂર્વક એ પેલી બાઈને ઉઠાવી ગયો ને દવાખાનાના ટેબલ પર એને સુવાડી આમ તો એ ડૉક્ટર નહોતો પણ એ શાસ્ત્રની બધી પ્રાથમિક વિદ્યા એ શીખી ગયો હતો અને આ વિસ્તારમાં એક સરકારી હૉસ્પિટલ એ ચલાવતો હતો

પેલી સ્ત્રીના ઘા પર એ મલમપટ્ટા કરવા લાગ્યો ત્યારે એમનો વૃદ્ધ નોકર અને ગામનો આગેવાન દેગુ ભારે ચિંતાતુર ચહેરે પેલી બહેન તરફ ફર્યો અને દુ:ખિત સ્વરે પૂછવા લાગ્યો, 'મેમ સાહેબ, આ બાઈ મરી જશે ?'

'એને ગંભીર ઈજા થઈ છે' પેલાએ જણાવ્યું પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેલો વૃદ્ધ ઢગલો થઈ ધસી ગયો

એ આખો દિવસ ને પછીની આખી રાત આખી હીગુજીમંડળી ત્યાં ને ત્યાં બેઠી જ રહી] બીજી સવારે બાઈ જીવતી હતી પણ એની બચવાની આશા નહોતી. છતાં સૌ હીગુજીઓ એના ખાટના આસપાસ ચિંતાતુર વદને બેસી રહ્યા હતા

દહાડો જરાક ચડ્યો ત્યાં તો હીગુજીઓના ટોળામાંથી રુદનનો કરુણ અવાજ ફાટ્યો અને ખબર પડી કે પેલી બાઈ રામશરણ થઈ છે એના મૃતદેહને ઉપાડીને એ લઈ ગયા ત્યારે એમનું શોકગાન એવું ઘેરું બન્યું કે પેલી ગોરી બહેન પણ બાળકની માફક ધ્રુસકે ચઢી ગઈ જાણે એના જ કોઈ અંગતમાં પરલોક ન સિધાવ્યું હોય !

હીગુજીઓની વચ્ચે રહી એમની સાથે આ જીવતર ભાર ભોગવનાર આ યુવતી હતું અમેરિકાનું પતિ પેટ્રીક પુટનામ એક નૃવંશશાસ્ત્રી હતો અને એના અભ્યાસ માટે એ આ અંધારિયા ખંડમાં આવી વસેલો આવા એકાકી જંગલ વિસ્તારોમાં વસતા આ નિર્દોષ માનવીઓને કંઈક વૈદકીય રાહત આપી શકાય એ હેતુથી એણે પ્રાથમિક વૈદશાસ્ત્ર પકડી લીધું ને સરકારી આશ્રયે એક દવાખાનું શરૂ કર્યું આ જ વિસ્તારની નજદીકથી આફ્રિકા ખંડ આરપાર જતો ધોરી રસ્તો પસાર થતો હોવાથી, એણે એક નાની-શી હૉટલ પણ શરૂ કરી હતી

દસ વરસના નિવાસ પછી રજાઓ ગાળવા એ પોતાને વતન પાછો ફર્યો ત્યાં મેસાચ્યુસેટ્સમાં તરવાનો આનંદ

'તો પછી તમે મને કહ્યું કેમ નહીં ?'

'તમને કહેત તો તમે એ અંધારિયામાં જ ચાલ્યા જાત અને તમને તો આ સ્થાને આઇ અંધારિયા થઈ ગયા તમે કહેતા હતા ને કે અહીંના દુર્ભિક્ષવાળા

એને પ્રવાસીઓને આકર્ષવાનો કીમિયો ખબર નહીં તો ભાઈ લાધ્યો ને કીમિયો.'

હરીશ તો દંગ થઈ ગયો. તેણે તે જ સમયે મિત્રો ખાધીને દિલ્હીની ગાડી પકડી

એ જાણ્યું હતો ત્યારે એને એક યુવતીનો મેળો થઈ ગયો નવવાના એ સાર્થીદાર હતા આની પહેલા સૂરીયા નાય જોઈ પતો બહુ । એમ પર સુખ થઈ ગઈ પછી તો તરતા તરતા આ વૃક્ષલતાઓની પાછળી નિરાળી ઉંચાઈ ખાનગી વગવાના ઉપર નાની રોમાંચક વાતોય નીચી અને એ નિરનાર મહેન અને ફેર (ફેરીક) બને પ્રેમમાં પડ્યા

લગન પછી થોડો સમય વીત્યો એ ત્રે મનોએ ત્યાગો નિમ્નાર બાગી પ્રયાણ આદર્યું આનિ તે પશ્ચિમ કાંઠે ઊતરી એ એક મોટરબોટ ગયા ગયી હતો ને ૧૯૦૦ માઈલનો લાંબો મહાસાગર તેમણે પ્રવાસ મોટી બરાબર એક વર્ષે પુટનીક જ્વાળી પર પહોંચ્યા ત્યારે આખું ય આની નસીરી રહી હતી એમને આવકારવા હીંગુજોએ તાડના છોડ રોપી વચ્ચે શેર કૈનકમાન ઊભી કરી હતી સાગરની એ બાજુ વધુ નદી ખળખળ વહી જતી હતી જ્યારે બાગની બીજી બાજુ વિષુવવૃત્તીય વરસાદની ગીચી વિશાલ ખડી હતી

આ નિતરી આન એવી નજર, પાન ને નાળિયેરના છાપરી એક કુટીર પર પડી આનામાં એ કોઈની નિ'ની હતી પાસે જ એમની ફેરીનું નાનું—શું મકાન હતું જ્યારે નદીના બાજુએ કુનમગથી વીંટળાયેલ એક નાનું સરખું મકાન એમનું નિવાસસ્થાન હતું સૌંદર્યની દૃષ્ટિવાળા સૌને અનિવાર્ય ગમી જાય તેવું એ સ્થાન હતું

એમના સ્વાગતઅર્થે જમા થયેલું હીંગુજ મંડળ આપણા ચેતાનને નાચતું ને ગૂંજતું પૂરી વગતું હતું આ બને જણને એ માં અર્ધા ઘેરતા અને અર્ધા ઘેર લતા ઘર બાજુ ખેંચી ગયા પગમેળ જમણ એ સ્વાગત મંડળ ઘરમાં ગયા બાદ ગાળી ત્યાં બેસી ગયું ને ફેરીની જેમ નાચી ફરમિયાન જે નઈ બધું હતું તે પોતપોતાની ગીત ગાવા લાગી ગયા હિંગુજોની ઘણી રજાઓ પછી સામામાં એકઠા થયેલા હીંગુજ તેમ એમને આ પૂરું નાખ્યું

મોડી રાત્રે એ ત્યાંથી ગયા ને એને ધરાઈ ભાંગી ઊંઘ લીધી પણ નિરાંતે પછી વહાલા સ્વપ્ન, નહીં તો સમદર, સ્વાગતે ગયેલો સાગર દિવસ આખો ય સુરાટને કાનો એ કચાય સુધી નિ ધીન થઈ ગયો નહીં વિષુવવૃત્ત પર હોવા છતાં એ ઓગસ્ટ માસમાં ય ની ગરમી લાગતી એ તો આ ગોમ એને પાર વાંસનો હતો

પર એને જણાયું કે હજ તો કેટલીય અવસ્થાઓનો અનુભવ અને કરવો પડશે તે પણ એની આપ મીઠાશ

વગની આસપાસ ને રોજ હીંગુજોનું એક ગરપ ગેલ લઈ ગયો નદીને કિનારે થોડા વખત ચાલ્યા પછી એમનો રસ્તો જંગલમાં વળ્યો રહેઠાણ નજદીક ગયાનું ગાઢુ નિશ લોસ જોવાનાર ઠાર ઠાર અવાજ સંભળાવા લાગ્યા એ હતા ઝાડની ડાળે રીસાના અવાજ પછી જ પાણીના સ્વાદ જેવી ઝાડની ડાળને હાથીઓના દાંતે ભરી ટીપી વસ્ત્ર વાને વણાય બનાવવાની એ જમાનાજૂની ક્રિયા ચાલતી હતી

ગોરડ આગળ જતા બંદૂકથી ઝાઝનું વહાણ જેટલું લોજન આવ્યું ને એમાં વર્તમાન ઉઘાડી સ્ત્રી પાડતી એ ઝાડ ઝીણું એના વગાડતી હતી પાન ને જાળીઓથી ઢંકાયેલી એ ઝાડની ઝૂંપડીઓ બનાવ પાય ફૂટ ઊંચી હતી ને એમાં આગળ આ ફીટ બહેનો વધતી જ્યાં દીપતી કે ઘાતા રહી એની

આગને જોતાજ બહાર બેઠેલા સૌએ મનમોટ સાદ કરી દીધો ને જરાવારમાં તો ઝાડઆરામથી નીએ ઊતરી એમ ઝૂંપડાંમાંથી એક મતવાના ગણાય નીકળી પડી ત્યાંના ગયાના ને એની વસ્તીની સ્ત્રીઓ તો એ નજરની સાનવાના ગોઈરતા જાય તેવું એ દશ્ય હતું એ લોકો ઉપર પગ ત્યાં ઉમાદથી મોટો સમુહ નીતો પેલાં ગોબીને તો આ બગોટી પર પક્ષના લીલા પાન બે ચા વગવાથી વેગ થાતા ગોગો ને બેનાઓ સૌના શરીર પર ઢાંકણ માત્ર એટલું જ હતું !

પેર અને ઠીંગુજી પુરુષો વાતે વળગ્યા એટલે એમને ઝૂંપડીઓમાં પહોંચાડી એમના આરામ નિદ્રાની નિરાં-તની રાતને મીઠું વહેંચવા લાગી એ કેટલા લોક ને એમ પૂછ્યું, આપને આમ કરતા કોઈ રૂકાવટ કે દિલ લ ન રહી

આ ઠીંગુજીઓની રાજકીય સ્થિતિ સાવ વિચિત્ર છે જમાનાઓથી એ કદી મુક્ત-સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ભોગવી શક્યા નથી દરેક ઠીંગુજી એક સીદી શેઠનો ચાકર છે. શેઠ સાવ ગુલામી નથી આ ઠીંગુજીઓ શેઠને માંસ પૂરું પાડે ને શેઠ બદલામાં એમને શાકભાજી આપે, આ ઠીંગુજીઓને ઉપેક્ષતા નહીં એ ગણતરીએ બેલ્જિયન સરકાર આ પદ્ધતિ નભાવી લે છે. ક્યાંક ક્યાંક ઝૂલમનું આચરણ થાય તો સરકાર વચ્ચે પડે છે બાકી એમનું આ નોકરિયાતપણું એ વેઠી લે છે આફ્રિકનો કરવેરા ભરે છે પણ આ ઠીંગુજીઓ કદી ભરતા નથી કદીક કદીક તાપણીની આસપાસ એકઠા જમાવી ગાનના રંગમાં એ કર ભરવાની તરફેણમાં દલીલો કરતા હોય છે કારણ એમની પોતાની સ્થિતિ— રાજકીય સ્થિતિ સુધરે પણ આખરે સૌ માનુસ છે તે ઠીક જ છે એમ સૂર કાઢે છે

આ સ્થાને રહેતા ઠીંગુજીઓ 'પેર'ના ઠીંગુજીઓ તરીકે ઓળખાતા અને પેરને વફાદાર રહેતા દરેક માટે એ માંસ પૂરું પાડતા ને પેર એમને માટે કેળાં, ભાજીપાલો વગેરેની ગોઠવણ કરતા

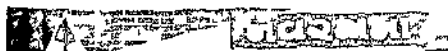
એમને સૌ પ્રથમ તો એવો ખ્યાલ હતો કે આ રોગી વિસ્તાર સાવ જંગલ હશે ને એમાં કાપાકાપી ને મારામારી કરતા ઠીંગુજીઓ જ વસતા હશે પણ હવે એમાં ક્યાંક ક્યાંક ગામડાં પણ છે અમના વસવાટથી એક માઈલ દૂર પર જે રસ્તો પસાર થાય છે તે ઉત્તરે આ પ્રદેશથી શરૂ થઈ આખા ખંડને ચીરતો ઠેઠ કેપટાઉન પહોંચે છે કદીક કદીક એક દિવસની અંદર બેટલી લોરીઓ કે મોટરો એ રસ્તા પરથી પસાર થતી હોય છે

આ પ્રકૃતિ જગતમાં પેરે પોતાની ઝૂંપડી અને દરિદ્ર-તાનાં ઉજામાં કર્યાં છે અને શોક નો મારીનાં જ છે પણ અહીંનો કાયદો એવો છે કે સહાય એને ઇટ જોવે કાબૂ થઈ જાય છે એના ઉપરાંત પર નાના પાય જેવા રોગ ચાલતા રોગોનાં પાન કરી દીધાં છે મકાન ખાસ્સું સગવડભર્યું છે

દરિદ્રનાથ શરૂ કરવા માટે પેરે પ્રાથમિક સારવારની તાલીમ આઠ માસના અભ્યાસક્રમમાં લીધી ને બે પછી તો અનુભવે એ સામાન્ય વાઢકાપ પણ શીખી ગયો. આ લોકોના મનમાંથી ડર દૂર કરવા ને એમને જીતી લેવા શરૂઆતમાં જે કોઈ દરદીની તે સારવાર કરતો એને બદલામાં એક સીગારેટ આપતો થોડા સમય પછી આવી કોઈ લાલચની જરૂર ન રહી કામનું સારું દવાઓ ને પેનિસિલીન વગેરેની મદદથી પેરે સીફીલીસ ન્યૂમોનીયા વગેરે આ વિસ્તારના ભયંકર રોગોને કાબૂમાં લેવો શરૂ થયો હતો પરિણામે માઈલો દૂરથી દરદીઓ આવી પહોંચતા અને પેરની દરિદ્ર-તાનને વધારી એમાં પંદર ખાટલાની વ્યવસ્થા કરવી પડી આ દરિદ્રનાલયનું ખર્ચ કાઢવા પેરે હોટલ શરૂ કરી જેમાં આવેથી નવ ઉતારુઓની વ્યવસ્થા એણે રાખી

આમ આ ઠીંગુજીઓ પેર પર ભારે પ્રેમ રાખે છે ને એના પ્રત્યે નમ્રભાવના પણ સેવે છે પેર પણ આ ઠીંગુજીઓનો અહેસાનદ છે પણ એમણે એનો એક વખત જીવ બચાવેલો

એક વખત વહેલી સવારે એ ઠીંગુજીઓને એક બહુ કવાળા સાથે, જંગલમાં ઘૂમતો હતો વિસ્તાર નીચાણવાળો હતો ને એમાં ક્યાંક ક્યાંક તો એવું ભારે ઘાસ ઊગેલું હતું કે તમે એને પાર કરી શકો જ નહીં આવા કળણમાં એક હાથી એની સામે થઈ ગયો અને એના પર હુમલો કર્યો એણે બાજુએ ફેંકી જવા યત્ન કર્યો પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેલા હાથીના હાથીદાંત એની પીઠમાં ઘૂસી ગયા એને એમ જ પડતો મૂકી હાથી નાસી ગયો ને પોતાના જ લોહીના ખાબોચિયામાં પેર બેભાન થઈ પડ્યો!

એ નિરવ શાંતિનો ભંગ કેવો કીનો તમૂકાનો એ અવાજ હતો કાર્યારીભો ડોલ એ ડોલ થતા જ ચારેકોરની ઝાડી આનસ્વારનથી ગાજી ઊઠી હથ પગ, તેલા બધુ પછાડતાં બહેનો જંગલમાં છુપાવે : હરણુ બેસ કે ચિત્તાને ભાળ ભાગી ભગાડવા યત્ન કરતાં હતા.

એકાએક ઝાડીમાંથી એક જુવાન હરણ ધસી આવ્યુ એ એટલી ઝડપથી કૂદતું હતું કે એના પગ માંડ જમીનને સ્પર્શતા હતા એ સીધુ દોડયુ એક જાળમાં ને એને કશી ગતાગમ પડે તે પહેલા તો નાગુ દીધુ છુઓ એના પર કૂદી પડયા ભાલા ને લાકડીના ઘાથી જગાવનમાં મિસરુ અચેતન થઈ ગયુ તે વળી પાછી શાંતિ પથરાઈ ગઈ

આમ તે સવારે એનને હાથ આવ્યા સાચ્ય પંખી પક્ષીઓ બે હરણ ને ત્રણએ રતાવજનનો એક ભેંસ

આવો સારો દહાડો પાકતા ગૌ ભરણી દહાડો નમતાં હસતી ને આનંદભર્યા પાછી ઘર તરફ વળી બધી બહેનોએ શિકાર ઉપાડી લીધો ને વસાહતે પહોંચ્યા પેનો ભાગ હોટલ પર પહોંચાડી બાકીનો સૌએ વહેંચી લીધો

પાસેના એક ઝરણું જે પહોંચી હાથ મો ધોઈ એન પાછી આવી ત્યાર સૌ ઠીકઠીક, પોતપોતાનો ચૂલો પેટાવી રાંધવા લાગી ગયા હતા ને પર્વત રંધાતા માંસની ગંધ વરતાતી હતી

કેટલીએ એન માટે માંસ રાખ્યુ ને સાથે પીરસ્યા આપેલા કેળા આમ તો આ સાવ રેઢું ખાણુ ગણાય પણ આ વાતાવરણમાં એનને એ ભાવ્યુ ને એણે નિરાંતથી આરોગ્યુ

વાળુ પછી સૌ મરદો તાપણી આજુબાજુ ભેગા થયા ને દિવસના શિકારની બડાઈઓ હાંકવા લાગ્યા એમની કાળી ચળકતી ચામડી પર તાપણીનો પ્રકાશ અતિ ભિન્નભિન્ન થતો હતો વાતો ચાલતી હતી ને ચારેકોર શાંતિ હતી એનને મનમાં થયું કે ક્યાં વસ્ત્ર પહેલાનું ન્યૂયોર્કનું નિત્ય ધમાલિયા જીવન ને ક્યાં આ શાંતિ

ભર્યું જંગલનું જીવન. અહીં સૌને રહેવા ખાપુ મળતુ હતુ ખાવા માંસ ને ફળ હતા સાદગી ને સમૃદ્ધજીવન પણ હતા ને કોઈ બીજાની ચિંતા નહોતી કે નહોતી નામ્બે આ આફ્રિકાવાસીઓને એનના હૃદયને પુલકિત કર્યું

પ્રથમ ઇન્દ્રિયોનું એમનુ જીવન ભારે મુશ્કેલીમાં નીવડયુ પ્રયત્નપૂર્વક એણે ત્યાંની ભાષા યા બોલી — કોંગાના શીખી લીધી અને એની ને દીગજીઓ વચ્ચેનુ અંતરપટ ઓસરી ગયુ પરિણામે એ એમના વસવાટોમાં અને જંગલના અંદરના ભાગોમાંય જઈ શકવા લાગી

આ વિષુવવૃત્તીય જંગલ પર દિવસે છતરામણી શાંતિ પથરાય છે દિવસે મનભાવી નાનુંનાનુ હોય છે અને વાદળોની ચોપાસ ઝરમરિયાં ઝાંખાં પડતી હોય છે પણ રાત્રિના એકલ ઊતરતા જ આખું ચિત્ર બદલાઈ જાય છે હરણનો લગ શોધતો અજગર કોઈ જળ રાશિ આગળના વૃક્ષની નીચી ડાળીએ લપાઈ રહે છે તો જુદા શિકારના લાગે મગર પાણીમાં અર્ધડૂબ્યો એની ઝીણી નજર જમીન ભણી તાકતો રહે છે અને ! ઘણી વખત તો એનના ઘરમાંય એની ચિત્તાની ચીસો સંભળાતી એક વખત એ અધ્યયનશીલ હાટ ભણી કૂચ કરી રહી હતી ત્યારે રસ્તામાં એક લાકડી એના પગ તળે આવી ગઈ ! ક્ષણવારમાં તો પેલી લાકડી ઊંચકાઈ ને એના ઘૂંટણમાં ડંશ દઈ ગઈ

અતિ ઝેરી એવો એ આ વિસ્તારનો કરકરોટીયો સાપ હતો સદ્ભાગ્યે એને તરત જ સારવાર આપી શકાઈ અને એ બચી ગઈ પણ એને ખાત્રી થઈ કે આ વિસ્તારોમાં રાત્રે જીવના જોખમનો પાર નથી ને જીવનના કેટલું સસ્તુ હોય નહીં !

સામાન્ય રીતે તો અતિહિંસક એવાય વન્ય પશુ માણસની ગંધ આવતા દૂર ભાગે છે જાણતી નથી મન આ વિસ્તારની એક કીડી કુમરિયર કીડી તરીકે જાણીતું કોંગો વિસ્તારનું આ નાનું જંતુ અતિ ભયાનક ને માંસાહારી હોય છે પર્વત પરથી વા

દુનિયામાં ક્યાંય ન હોય એવું આ ટાપુ-રાજ્ય, જેના પર અમે તેને અચેતન બનાવી એની મુઠ્ઠીમાં આવતા સૌ જીવનનું પાણી માનવ, બધું સર્વ જીવનને હરખી જાય છે.

અનતે આવી ચારેક માસ થતા હશે ત્યાં ગોપનની એક રાત્રીએ એ પલંગમાં સૂતી પેટી પર જમાનાં જોકે ચાંદની એનો ફેલતો પલંગના પગ આગળ ટેરિયુ વાળી પડ્યો હતો અને એનું ચિત્ત પાણી પાછળ પાજરામાં ઊંઘતું હતું.

અચાનક એ જાગી તો છાપરમાં સળવળાટ થતા સાંભળ્યો. એક વીંછી નીચે પડી ટ્વ લઈ નાચે. કડકડ ઉંદરા ઉપરથી પડવા લાગ્યા ને ટોટ સુધી દોડ ભરી જવા લાગ્યા. એનેય નમે ચિત્ત થવા લાગ્યા ને વાદળો ભોંકતી ચીસ પાડવા લાગ્યો. આ બધું ચાલતી પીન લાગે છે તે એને સમજ નહીં.

એટલામાં એક આદિવાસી વરમાં આવી બૂમ પાડવા લાગ્યો. એમ સાંભળ્યું હતું કે એ નાખ નીકળી જાય નીચે પેલા મૌનીઓના ધર આવ્યા છે.

ટેલનાને બોલાવી એ બહાર નીકળી ગયાં. સૌ ટીંગુજીઓ મશાલો હાથમાં લઈ ને ગામી ગયાં. પછી ને ચોક અમેલના હતા ત્યારે તેઓ એના આગેવાનોને બચાવવામાં પડ્યો હતો.

ટીંગુજીઓના ધારા જેવા ચૂંત ઊભી તો ત્યાં ફટ પટોળો એક મોમ સમત ધર નાંખે પ્રથમતો આવતા હતો. ત્યાંઈ એની પેઠને ન્યૂ, સ્વાભાવિક અગ્નિ ભગાવો તો એ પછી આદિવાસી થઈ જશે.

“ના પણ એમ કરતા એ હિપતાલ કે ટિલ તરફ જાય તો આર બનતાર નીચે” પેલે કહ્યું.

ટીંગુજીઓ તો શિબિરે ચાર ટુકડીમાં ટીંગો ટટલો લઈ આવતી નિરાશ બહાર અને પહોંચી ત્યારે એનો પાઠ આવ્યું કે એ ચીપાઓને તો સ્પષ્ટ ભૂલીને આવી છે એ તરત જ ઘરમાં ગયા એને ધૂસતી જોઈ પેલ બહાર દોડ્યો. એ મુઠ્ઠી પાગો આવ એને મળતા દે.

પણ એ તો પાગલ પ્રેમતીક તે પહોંચી ગઈ પેટાર પાછરના પાજર રાખ્યો તો ફફડ ફફડ તે ચીસાચીસ કરતો. પાજરાના બારણાં ખોલવા મથતી હતા. પાજરાના દોરી ખીલા ખોલવા અને ચત્રામાનું ગાંઠ કરી પણ વારંવારી વકિલાઈ પરિચિત મુજબ એ ઓરડી સપાટ આવાડવી હતી કે જેમ વાર લાગી.

એક મિનિટ પછી નીચે પેલે એ બાંધી રહી ત્યાં તો પ્રથમ નોકરમાંનો એક ભડભડ્યો. જેની ફટ એને તે પહોંચી ગઈ. પોતે જમ આવી પડ્યો. એણે ચીસ નાખી, અથવા જેવા ભાણું જેવું એનું કે તે ખૂણે ગયું તે ગોપાલીને નઈ તે હજી તો પન્નાળ પર ચોગાનમાં સૌ ભેગી થઈ ગઈ.

વાદળને આપી એ ઓરડમાં પહોંચતા ગાર તો વિરાટ આગળ જ એને ઊતરી થઈ ગઈ. ઓરો ઉમેર્યો એને રોક હતી હોઝન ભર્યું લઈ જતા બોલ્યા કરતો હતો.

વધુ સાજ થશે આ ટીંગુઓ પણ જીવાન સાફ થઈ નાખશે.

તે બાર આ ટીંગુજીઓને અમના જ કૅપ્ટન ને ચોગાનનો નહીં મોત કે ના તો ઘરમાં પાછા જવાની એની હિંમત ચાલતી નહીં પણ સવારે ઊઠી એ ત્યાં પહોંચી તો સામે ટિંગા પગારે ઊભાની અહીં દિશાની પ્રથમ નજરે પડી નહીં. પછી એનું ધ્યાન પલંગો પર ગયું તો જેને ઊડતા નાના પક્ષી મારી અહીં ત્યાં હજર નહોતું. દેખું એમનું બધું— જીવતે આ વાતાર સહાય કરી ગઈ હતી.

છેવટે સવળી હિંમત એકઠી કરી એ ઘરમાં પહોંચી ત્યારે ભાગ્યા ધરમાં ભગાર બનાવની જ જેની કલ્પના હતી એવું તો કશુંય એની નજરે પડ્યું નહીં. એ ફલાણનો ગોખોખ પડી એને માત્ર એ જ નિરાલાનો ભાગ આવી એ પાવાસમતું કેપ્ટન એવું ચોકસિટ થઈ ગયું હતું કે જાણે કોઈ કે એનો સ્પર્શથી લૂછી લીધા હોય. આગ ચિત્રાની ચામડીના એક ઉમેદવાર બચાવે હતો.

બધા ટ્યાર ખોલી ઉપર ગામ પાદરે બહાર બહાર નાની ઘોઈ સૂરજ પછી જ સરપડાનો એનો જીવ

સાચ્ચે! આ મીટ્રમનાઓ એના ચેતના ને અચેતન મનને બન્નેને ગોવિંદ તો લાગ્યું કે આ બનાવ પચીસ વરસો સુધી એને હુમલાનું સ્વપ્ન આવ્યા કરતું ને ભીંતમાં ને બાંકડામાં પરસેવે રેબઝેબ થઈ એ ચીસ પાડી જાતી!

એક દિવસ નદી કિનારે એણે જોયું કે પાણીમાંના મગરની જળક્રીડા નિહાળતી હતી ત્યાં પેલી વિદ્યા લઈ એક પ્રાણિપાલનનો નોકર આવી લાગ્યો. બાળકને માટે દૂધનો શીશો તૈયાર રાખવા એ ચિંતામાં લાગ્યું હતું

આમાં ખાસ નવીન ન હતું. કારણ કે પોતાના આનંદ ખાતર એક પ્રાણીસંગ્રહાલય ચલાવતો અને કેટલીક વખત જે તરત પ્રાણીઓ આવતાં તે એટલાં નાનાં હતાં કે એ દૂધ પર જ ઊછરતાં. પોષણ કરતાં એ જ દૂધવાળા કેટલીક વાર અને દૂધના શીશા તો જરૂર નવા એટલા આંકડા મેળવી મોટાં એક પાટનાં લઈ એણે એની પિંજરામાં મૂકી દીધાં.

થોડી જ વારમાં ચસચસ ધાવતું એક શિશુ એનું રૂપ, એમના આફ્રિકન નાક સહિત આવી પહોંચ્યું. આ શિશુનો અંગ્રના ભાગના હતા ને ક્યાંય કોઈ રોગ સાથે એમને કામ પડ્યું નહોતું. એમણે એ તો સબ્જ પીળાના જેવાં પેલા ખાડે એમને બેસવા કહ્યું એમને કમ્પાઉન્ડની જેમ એ ગોઠવાઈ ગયા.

એ બધા એક એમને મિનારીના ખભા જેવું બાળક પકડી રહેલ દિનવિહીન એક વૃદ્ધા તરફ આગળી કરતાં પેલા શેઠે જણાવ્યું, આ દાસી પોતાના બાળકો લઈને આવી છે. એની પ્રેમાળ પત્ની, ઈશ્વરેચ્છા કર્યા સિવાય ગમગીન થઈ છે (આવું કદી એ લોકોમાં બનતું નથી) અને એના પિતા તો સાથે છે. એક બાળક સિવાય એને અન્ય કોઈ સગું વહાલું નથી. પેલું બીજું બાળ, તો પત્નીમાં પાછું કરી એમ ભરવી રહ્યું હતું.

બે દિવસ એને ઉગના પાણી પર રાખ્યા પછી આ આફતમાં એ શ્રી અને બીજી પેલી સલાહ અર્થે આવ્યા હતા.

આ ઓચિંતી જવાબદારીથી પેટને એકદમ ધ્રાસકો પડ્યો. બાળઉછેર વિશે એ કશુંય જાણતી નહોતી. એની પાસે એને માટેનું કશું સાધનેય નહોતું છતાં એને સમજાયું કે જો પોતે બાળકની સંભાળ નહીં રાખે તો એ મૃત્યુ પામશે.

તરત જ એ વિશ્વકોશના પાના ફેરવવા લાગી ગઈ અને એમાંથી બાળઉછેર અંગેની માહિતી એકત્ર કરવા માંડી. એ વાંચતા વાંચતા એને યાદ આવી ગયું કે એની પાસે દરેક દૂધનો ડબ્બો છે. દેશી ને એણે ડબ્બો ખોલ્યો તો એના પર બાળકો માટે દૂધ તૈયાર કરવાની આખી રીત છાપેલી જ હતી!

એ દૂધ તૈયાર કરવા લાગી ત્યારે સૌ શિશુઓ આશ્ચર્યવિહ્વળ નજરે આ ક્રિયા જોવા લાગ્યા જાણે કોઈ જાદુગર મંતરેલું પાણી તૈયાર ન કરતો હોય! દૂધ તૈયાર થતાં એણે પેલી બાટલી શીશીમાં રેડી એના પર ગેરીટ લગાડી દીધી અને બાળકને એ ધરી. એ ટેરી દ્વારા બાળક દૂધ પીવા માંડ્યું ત્યારે કુટુંબના એ સૌ સભ્યોની આંખો આશ્ચર્યથી પહોળી થઈ ગઈ! તેમણે તો કદી સ્તન સિવાયના અન્ય કોઈ દૂધ પીતા બાળકને જોયું જ નહોતું એટલે એમને મન એ તો એક જાદુગર-શી બની ગઈ.

શીશી પૂરી કરતા પહેલાં તો પેલું પોઢી ગયું એટલે એણે એને ખાટલા પર સુવાડી દીધું. એના દાદીમાએ આવ્યા બાળક પર હાથ ફેરવ્યો ને જ્યાં જ્યાં આંખમાં આંસુ, ગદ્‌ગદ કંઠે એ એની ભાષામાં કશુંક આભારદર્શક બોલતી ગઈ.

શિશુઓ વિદાય થયા એટલે એન બાળક માટે કપડાં, ટપકાં તૈયાર કરવા લાગી ગઈ ને જૂનાં પડદા વગેરે એકત્ર કરી કાપવા માંડ્યા. એવામાં પેટ દવાખાનેથી પાછો ફર્યો. દ્વારમાં પગ મૂકતાં જ એ બોલ્યો, એન, આજે કયો તહેવાર? યાદ છે? સંત વેલેન્ટાઈનનો દિવસ. તારો નવો વેલેન્ટાઈન તને કેવો લાગ્યો?'

અને તો ત્યાં એમી મોટેની જ્હેરિયાતાના વિચાર મા
ક નરકાર થઈ ગઈ હતી આની જ્યનિયાતા વગા
દરવી ગણ માઈને +ર ન્યાયેલા ેિ ના । પ૨ પડ
જવાનો સ્તોગ સામે નહી એટલે એનો તેના
જિયામણુ જ ઊગ તેમાથી પેસ ે અને નહી
તો ચાલે —અપરાધી
એમના મનની એ જેનુ ગાળન ખાતી ે ા । િનમ
ર માસના ખ્યા । ભલાઈ ન્યાવેનુ એક કર પ્રાનુ
મોખ્યુ એનો આગના ખન્ન । મળાનુ ત્યા । ટે વને
ખીચ એ પવારી ગગાદે નહી ત મ ટે ેિ ભરની
પાક ોથી પાણ રાખ ન ના ગી એટને ે મુકાની
ખતી ત્યા પેના પા ।ઘ્રિય મો ોન્ત્રોના પાર ન ટ
આવ્યુ એટને પાચા કુ નામ વાળુ પાડુ નામ રાખ્યુ
વિજ ઠારીઓ તે ઘોડી જ તોરીઓ ઉકળી ગ્રથ
રાત સુધી ચીણીના દિવસનુ ન જ ખ્યાપવાનુ
ખામ ઘ ન્યુ જેને ગેરા ગીતી થાઈ જ રે ગય્યરાત્રિ
વાતા ગઈ ત્યાઅન અન જતો થઈ ઠ્યારીમા પરી
વાતે દિવસ ખ્યાનુ વજન ર ના મા ા ર
સ્તવ મિન । ૨૦૭ હેમના ના આગ ર્ઠપ વગ ।
વાળા ખાગ ત્યગે ખાર વિતા પછી થાવ પ આ
નો ત્યા પૌચનુ આમાય ત્ય। હતુ નેમન વર
કે આ બેબીનુ નામ પણ પાડન ાર્ટીબેં જુ ર મા
વસતા પોતાના પિતાના નામ પાર્યા ગીજે એનુ
નામ પાડ્યુ—વિલિયમ જ
હવે ગાયના મહેનાનો ખૂબ ઉપર ી રીત ઘ
તાલ્વા ગૌ ડાઈ ત્યા ખાણાવ ખાર િ તે કર્દ
ઉપયોગી ચીજે માલના ત્યાં ો એન્ડ ગોના ના
તો વિલિયમ માટે નવી ચશે ઠારીઓ ગાળીઓ
જાના ત્યાં ો બીજ ક્રતીય દી ત ન્ય ી નહીં
ો આગા ઇન્ડીર જ તો । નોપી ર ર પાતાળન ગ
તે ગોધી સ્મરુ ખાળ એ ર િ
એની ત્યા અર્હતી નાની ટીંગાડીઓમા બેસાડી તો
તે ચોમરમ ગ્રીલુગ્રેમની નસ્ટાર ન્મ ખવત રસ્તા
રૂપલ ટેલવ આપ્યુ ના બાટે । ખાતી ગય જ તમ
ત્યાપસા લાગી એમનો ન્મોનો ભાર્ગ ગર્ભપર્વ પાક
ોપાર્ડ વિલિયમન ન્યોરર ખાર । મળા રહી ગયાનુ
વાત ની ન્ય ન દરતા ત્યા હિ હતા તો ખેસ્ટ
ટેન્ — વપરોના પા, ત્યા ઠીન્નજે તો આપની
ત્યાંથી નીતિ નેઈ મોમા ઓંગળા થાની હતી
આ બ ના પખાલા તેમાં ગયેનુ મન ફુલાવાને ભરે
વિ ।ત્મા પડ્યુ વિલિયમની ત્યાંરે નીરખવા આવતા
ે । ના ટોન્ટ થતા નગ બાગાડી જોઈ એનુ દિલ
હારી ગેનુ કે નિયમ ન ે એ દિવસે વટેનાવાતા
જેમ ગ ન્ ન્ય ત્યારતા ગયા તમ તેમ ઈગ્લેન્ડ
ન ન ગોજ ત્યાપવા માટી વધીનામ્યા વિલિયમ
ઔ બપાડા હતા સાત ન ગો બની જતા ગ્રાન
ે ા તિનના પગોમાન ઔ । િસ્થયનુ ધાર ભની
થા પોતાના વિલિયમો મે ગોજરીઓ જો બતાવવાની
જ્હેવી ટુર । ખરી ।
દિ સ એનુ વિસ્મયપર એનો ભારી ગોતા કે
દ ગ્ન્રોનો મહલો આગો િ ન્ આવ્યુ ઉત્ગ તે
એને ગાનો તીત ત્યા નવલો ગૌ જોયા હતા
એક દિવસ અન વિલિયમને ગ્યાન ત્ત્વરી હતા અને
ે ગાડી ધાની મે વાર્ટ છી મતી જ માતૃસ્રાવાથી
ન ન્યા ગમ આટોપતે ની ત નહી ન્ત ાથી
રડ્યા વિના ન ા ાવ નમ ત્યા ર થા
આનુ ગાના છે ।
એને ાત પાનો દયન મ, ાત નજીવ ન્યાનુ
ગાયખાર તો જૈ નરુ બાળ નથી પા એનો
માતાની ઉપર હેતીયા તે ેને ઉજ્ગ્યાળનુ ગ્યોકાર
ગોહન ગો માર્ગ ઝડરાય
નાનિયાતુ મારુ દયની નહ પા ઉપાયુ અરે
વિચાર । ગ્રે ન ના ના । મીરાંડ ની પને ‹
પ ર વાના (મહ ય, પ ે ન મોઢુ નો ?
એને નાનિ નાન ઉકરની ન દિય વાતા એની
જીવાનમા ત નેત્રવ બા ગઢ નહી સમજવતા બન
ી ૬ આ ગોનુ જ વધે પણ પરીના મનમાની
જે મટિ ની જાવી જ નહી । એને તા એનુ જ વધી

ગયું કે એક ગોરી બાઈના હાથે કદીયે દૂધ પી ઉછરેલો છોકરો, કદી હીગુજી રહે જ નહીં !

પરિણામે એ હાવતોયાનનો થયો કે તરત જ એને એની દાદીને સોંપી દીધો ત્યારથી એ જ્યારેજ્યારે અનનને મળતો ત્યારે ભારે ખુશ થઈ જતો અને એની એ ખુશી અર્ધી અંગ્રેજી ને અર્ધી આદિવાસી ભાષામાં વ્યક્ત કરતા આવા મિલાપ પ્રસંગે એનું હૃદય ભરાઈ આવતું પણ એને સમજાતું કે એ બાળકને એના કુદરતી સમાજ ને વતનથી વિખૂટો પાડવો એય એક ક્રૂરતા લેખાય

કેટલાક લોકોને એમ લાગે છે કે આ હીગુજીઓને આપણા રીતરિવાજ શીખવવા એ એમને આપણી સગવડોનો લાભ આપવા બરાબર છે પણ એ વાત સાચી નથી વરસોના હીગુજીઓના સહવાસથી એમને સ્પષ્ટ થયું છે કે હીગુજીઓએ પણ સ્વચ્છંદથી બેગા રહી જિંદગીનો આનંદ માણવાની કળા હાસલ કરી છે પરિણામે આ લોકોમાં કોઈ ચિંતાજનક આદતો જોવા જ મળતી નથી

પોતની આજુબાજુની સૌ સૃષ્ટિ—વૃક્ષ વેલા ઝરણ જંતુ, પ્રાણી પક્ષી—સાથે એકરૂપ બની, આ લોકોએ એનું કેવું સદ્‌જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે નીચેના દાખલા પરથી સમજાશે

દરેક પ્રકારના પશુપક્ષી પાળવાનો એને ભારે શોખ આ વિસ્તારના જંગલોમાં એક નાનકડું બેટું વન બિલાડું રહેતું એની વસ્તી ઓછી ને કદીક જ એ હાથ આવે એને આ નમૂનો પોતાના પ્રાણીસંગ્રહ માટે જોઈતો હતો જ એણે એવું જાહેર કર્યું કે જે કોઈ હીગુજી એને પકડી લાવશે તેને સાત પાઉન્ડનું મોટું ઈનામ મળશે

એક દિવસ એક હીગુજી એક અતિસુંદર વનબિલાડું પકડી લાવ્યો એના ખોરાક માટે છોકરા લીલા કાચા પાન લઈ આવ્યા ને એની સામે ધરવા માંડ્યા પેલું બિલાડું એને સૂંઘે પણ અડકે નહીં આજ પછી આવી તો એ બિલાડું એક પાનનેય સ્પર્શતું નહીં ને

પેંગને ધ્રાસકો પડ્યો કે પ્રાણીજીવનનો આ અનિર્વચ નમૂનો ભૂખે તો નહીં મરી જાય ને !

એ બિલાડાને ખાતો કરવાની યુક્તિપ્રયુક્તિ વિચારતાં પેંગ ને એના સાથીદારોનું માથું પાકી ગયું એટલામાં નમતો પહોર થતાં એક વૃદ્ધ હીગુજી આવી પહોંચ્યો આ લોકોની મુશ્કેલી પામી જતાં એનાથી હસ્યા સિવાય રહેવાયું નહીં એ અવિવેક લેખાશે એમ સમજી એણે તરત સુધારી લીધું, "ખાવા માટે આપેલું પાંદડું તમે જમીન પર રાખો છો! એ તો હાથમાં જ પકડવું પડે ને !"

એક ક્ષણમાં એ પાસેના ઝાડીમાંથી એક વેલો લઈ આવ્યો ને તાર સાથે બાંધી એના પર ધોળેલા કપડાં સૂકવે તેમ પેલાં પાન ટીંગાડી દીધાં એની આ યુક્તિ પર પેંગનું મોં મલકવા માંડ્યું ત્યાં તો પેલું બિલાડું આ નવી ખબરનું ને એકેએક પાન હજમ કરી જવા લાગ્યું

પણ એના પર એવો ખુશ થઈ ગયો કે એને દશ શિલિંગ ને થોડું તેલ આપ્યાં એ વૃદ્ધ ગદ્‌ગદ્ થઈ ગયો

કુદરતની ગોદમાં જીવતા ને નિસર્ગને ખોળે ઉછરતા આ નિસર્ગસંતાનોય રોગોથી મુક્ત નથી હોતા એક વખત એનો વાડો નિહાળતા હીગુજીઓએ એમ છેતરાયેલા દીઠા સ્વાભાવિક કુતૂહલતાવશ, એણે તપાસ કરી તો ખબર પડી કે એ છોડના પાન આ લોકો ચીજમાં વાપરે છે ને એની લાગ—ગરમ જેવી અસર છે એ એ છોડ પોતાના વાડામાંથી ઉખાડી કાઢ્યા પણ જંગલમાં તો એનો પાર નહોતો

આ લોકોનું જીવન સાવ સરળ નથી હોતું ઘણી વખત ગધામણું હતાં બે ચાર દિવસ શિકાર ન મળે તો એમનો ભારે તંગીનો ઉભો થાય છે એવા આવા પ્રસંગે એ લોકો જે હોય એનાથી ચલાવી લે છે માંસ ન મળે તો ભાજીપાનો ને કંદમૂળથી નભાવે છે પેટનો ખાડો ન પૂરાય તો કદીક કદીક જૂના ચામડાનો કટકો ચૂસ્યા કરે ! એવા સમયે આ લોકો આપણા સુધારાના રોગ કરતાં ઘણું એક ખાય

રોગ છે।

એક દિવસ સાંજે એન શહેરના આગાખુશમાં બેઠી હતી ત્યાં જંગલમાંથી નગારાનો પડઘો સંભળાવવા એ અવાજ સમજવા હું ટહેલો ... [illegible] ... અવાજની દિશામાં [illegible] થોડા અંતરે [illegible] એકદમ [illegible] ને ખૂબ [illegible] હૈયાએ હાથીનો શિકાર કર્યો છે [illegible] રાખ્યો છે'

અરે, પણ, નજર બહુ ... હાથીનો શિકાર [illegible] ગીત [illegible] એન બોલી [illegible] માંકનો શો [illegible]

માત્ર ચારાણી રતલ વજનનું બીનહરી ... હીયરો એક હીરુજી જાતે [illegible] રતલ વજનના [illegible] ની રીતે મહાત કરી [illegible] એમને [illegible] થોડી વારમાં એક પ્રમાણપત્ર ટોળાબંધ [illegible] સી અોસરીમાં [illegible] બધા પર શાકના નિશાન હતા અને એમના [illegible] હતા પછી [illegible] આવ્યો [illegible] એક હીરુજીએ [illegible] એક મહાન પણ છે [illegible] હાથીનો શિકાર કરી શકયું નહોતું [illegible] આમને [illegible] તમે આ પરાક્રમ [illegible] પૂરું [illegible] આપણી [illegible]

આખો [illegible] ચમત્કાર [illegible] કોઈ ભૂખ્યું નહોતું [illegible] જોખમ [illegible] પડે પણ મને [illegible] પુત્રો ને પૌત્રો [illegible] રાજને સુવાડવો એમ [illegible] ભાગ [illegible] વિધિરાની [illegible] રાખે તેમ [illegible]

કોઈ નેક પ્રયોગ ચાલુ [illegible] ધનુષ બાણ ને [illegible] હીરુ [illegible] બે દિવસ તો [illegible] ભાગ [illegible] ત્રીજે દિવસે થોડા [illegible] પર એ આરા [illegible] હાથીની [illegible]

એની નજર [illegible] એ [illegible] હતા કે [illegible] નિકાલ કરવો નહીં [illegible]

[illegible] એની નજર [illegible] હાથ [illegible] ને પાસ [illegible] ને [illegible] પર પડી [illegible] ને [illegible] [illegible] આવવા લાગ્યો

વાત આટલે [illegible] આખુ [illegible] એનું [illegible] એના [illegible] [illegible] ઘેરાવો [illegible] આખર [illegible] જાણો છો કે આ [illegible] હાથીને [illegible] કરવાનો એક માત્ર [illegible] નહીં [illegible] એના [illegible] [illegible]

[illegible] છે [illegible] [illegible]

[illegible] સાથે [illegible] વામાં [illegible] એને [illegible] જે [illegible] [illegible] કે એમ [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] રહે

[illegible] હાથી જવાનજોર ને [illegible] હાથી [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] પોતાના [illegible]

થોડી વારમાં [illegible] હાથી આ હાથીની [illegible] એટલે [illegible] ભરપૂર [illegible] ને [illegible] [illegible] લાગ્યા

[illegible] હાથીનું [illegible] હવે પોતા [illegible] પગે હાથી [illegible]

[illegible] એટલે [illegible] પહોંચ્યો [illegible] ને [illegible] અને [illegible]

સત્વશી તાકાત એકત્ર કરી હાથીના પેટમાં ભાલો ભોંકી દીધો.

આ ઘાની પીડાના વધતા જ હાથી જેના તરફ વળ્યો ને જગાડ્યા તો આખું હાથીયૂથ અદૃશ્ય થઈ ગયું. બે દિવસ એના નેહડીના ઝગડે ઝગડે કેઓએ માપે શરૂ્યું ત્યારે બીજે દિવસે ઠેઠ મોડ઼ા જ એ એના મૃતદેહ નજદીક આવી ભાગ્યો ને હાથીના આ માસ્યપર્વત પર ફિનાયું કરવા સૌને તેડવા આવ્યો. મધ્યરાત્રિએ તો સૌને થઈ એ પાછો છાપરી ગયો ને દિવસે બધા હાથીનું માંસ લઈ આવી પહોંચ્યા ત્યારે સૌના પગ જોરથી ધ્રૂજતા હતા.

હાથીને કાપતા કાપતા જ લગભગ પંચ એ પેટ ભરીને એનું માંસ ખાઈ લીધું હતું ને પછી દિગ્દ્દશાર નેતૃત્વ લઈ એમના આફ્રિકન માલિકો ત્યાં એનો હિસ્સો આપવા ગયા એ માલિક પણ આ અસામાન્ય સિદ્ધિથી ગેંટનો ખુશ થઈ ગયો હતો કે ચાર કલાકનું એક નૃત્ય એની ઉજવણીમાં એણે ગોઠવ્યું હતું.

તે રાત્રિએ મહા વિજયોત્સવ ગોઠવાયો. ખૂબ પાણી ઓગાળી સૌએ પોતાના શરીર પર ચોપડી અને પાવન અને નગારાના નાદે સૌએ નાચ શરૂ્યું. રાત્રિ જેમ જેમ ઘેરાવા લાગી તેમ તેમ નૃત્યની ગતિ વધવા લાગી. મધ્યરાત્રિએ નદીનો પણ હતાશ મધ્યરાત્રિ હળના સૌએ દારૂ પીધો ને પછી તો એક એવું નૃત્ય જામ્યું કે એની દૃષ્ટિ આગળ પાષાણયુગની ઝાંખી ખડી કરી.

આ પછી થોડા વખત એમણે એક માનવભક્ષી દ્વીપ ઉપર આવો ત્યારે જે નૃત્ય ગોઠવાયું, એ તો પ્રકૃતિની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યું.

એક આવાદ઼ીઆથી એ દ્વીપવાસીઓ આપ્યા પરોણા ઢેર વળીઓ હતો. ફિઝી ને બીજા બે બહાદૂરોએ એને એક ઝાડીમાં આવતો ને પૂરો કર્યો. દ્વીપવાસીના એ સમને સાવો ચોગાનમાં એક થાંભલાએ લટકાવ્યું ને પછી નૃત્ય શરૂ થયું. તે દિવસે એમના ઉત્તમ નૃત્યકારોએ દ્વીપવાસનું ગામડું પહેરી, એનો વેશ ધારણ કર્યો હતો.

સૌની નાચકૂદ જોરદાર હતી ને ભાષ્યું થાય હતું એમ બે વર્ષે એકરાર આટક્યા ને પછી નગારાં પેટા નાખ્યું દ્વીપના શિકારીઓ ભાલા લઈ નીકળી આવ્યા ને બાકીના ટીગુણઓ પેલા થાળવાને ઘેરી વળ્યા. સૌના હાથમાં લાકડીઓ ને ચાબુકો પણ હતા.

પેલા ત્રણ વીરોએ ભાલના ભગ્ની ઝગ દીધા એવે જેના રોગાંચે હાકોટા ખૂબ જ પાડી એમના પર લાઠીઓનો વરસાદ વરસાવ્યો. એ સૌને ઝીલતા, ખાળતા માર ખાતા પેલા ત્રણ વીરોએ થાંભલા પરના શબને તેડી પાડ્યું ત્યારે આ નૃત્યનાટકનો અંત આવ્યો. આખી રાત ને સવારે રવી નિત્યક્રમ ઉઠી વીરોને પેનના વીરત્વની સ્મૃતિ સમ દીધા અને એમને એટલા કારણથી મનસ્વી છાપ્યા.

આ માર્ગ હારથી ભિન્ન બનેલી એને પેગે શરદ ઝડ્યો અને, આ લેખ કેવા દિલચસ્પ થાય છે! ત્યારે ધારે બધું, સ્વાભાવિક સમજણથી ઉત્તર પાડ્યો: 'આપણે ત્યાં શનિવાર રવિવારની છૂટ જેવો તો એક બે એકલી ગલી હવેલીઓમાં આપણે શું કરીએ જોઈએ છીએ? માત્ર એટલો છે કે આ લોકો મનનો આનંદ પ્રદર્શન કરે છે ત્યારે આપણે પૈસા ખર્ચીએ છીએ.'

એ તો પેન્ની એ દૃષ્ટિ ગઈ જાતી રહી.

સૌની વાત કરતાંમના આનંદોત્સવમાં વિગૃહજીવન પરાણે સહ્યવાટ પીતો ગયો ને શાંતિ પૂજન સૌ પોતપોતાના ઘરભણી વિખરાવા લાગ્યા.

એને હૃદય થયું કે એ નદી તરફ સરતી નદીને કિનારે ધાગધગ વહેતા જળનો કલરવ એના કાને મૃદુ સ્પર્શ કરતો હતો. પવનની મધુરી લહરીઓ એની ત્વચાને ગલગલી કરતી હતી. કુદરતના આ રમણમાં એનું મન આનંદહિલોળે ચઢ્યું. એને અચાનક યાદ આવ્યું ને એના મનને સવાલ થયો કે પોતાને ન્યૂયૉર્કનું ઘર કેમ યાદ આવતું નથી!

એનું મન આમ ઝોલા ખાતું હતું ત્યાં એના દૃષ્ટિપથમાં બે માનવીઓ આવ્યા. એક હતી એ વસાહતની સૌથી સુંદર યુવતી ને બીજો હતો તે

પ્રા. ડૉ. મહેન્દ્ર ન. પંડ્યા

સાહિત્ય-સમસ્યા

ગુજરાતી સાહિત્યની આપણી આત્મકથાઓમાંથી થોડીક કડીઓ અહીં અભ્યાસુઓ માટે રજૂ થઈ છે તે શેમાંથી છે તે સહજતાથી શોધી શકાશે ઉત્તર માટે આ લેખને છેડે જોઈ લેવું

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનેક ગદ્ય અથવા ગૌણ રૂપે આત્મકથાઓ પ્રસિદ્ધ થતી ગઈ છે રાજકારણ સાહિત્ય વ્યાપાર જેવા ક્ષેત્રોમાં પથરાયેલી નીવડેલી વ્યક્તિઓએ આ સાહિત્ય સ્વરૂપને સેવ્યું પીન્યું છે અને સ્ત્રીપુરુષે તેને ખેડ્યું છે નીચે તેવી આત્મકથાઓમાંથી કેટલીક કંડિકાઓ નોંધી છે કઈ કોણે લખી તે અભ્યાસીઓએ શોધવાનું રહે છે

1 અંદરના સુરાતોને પ્રેરણા મળે એ હેતુથી, તેમના જીવનમાં 'એવું વિશેષ કશું નથી જે જાણવાથી દુનિયાનો ઉદ્ધાર થાય' એવો વિનય સેવતા આ વ્યાપારી-સાહિત્યના પુરસ્કર્તા આ મુસ્તફા ... સુરાપ-ચીન-જાપાન વગેરેના પ્રવાસોના વર્ણનો આપતા આપતા આ આત્મકથા એક નામાંકિત ધર્મશ્રી સમી બનાવી છે અને વાચકને 'જે માત્ર અનુભવો મોટી દેવાદારીથી કરી શકે છે તે પુસ્તકપાઠથી થઈ શકતા નથી મારા ઈશ્વર ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે તો પ્રભુ તમને સફળ કરે છે તેના દાખલા રૂપ મારું જીવન છે' એવો બોધ આ સૌરાષ્ટ્રના લેખક આપે છે

૨ અશ્રેષ્ઠ સાહિત્યના ગૌરવ પોતાને 'હાઇબ્રીડ' તરીકે વર્ણવતા, જ્ઞાનપીઠ સુવર્ણ ચંદ્રકવિજેતા અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં ડાયસ્પોરા લેખક તરીકે જાણીતા આ 'ધીરલરિત' મતો પોતાના ૩ ખંડોમાં આત્મકથામાં મરીઆબાદ સુરત અને મુંબઈમાં વ્યતીત કરેલું જીવન આલેખે છે માનસી રૂપે

'નવચેતન'માં જેના મેં ખંડો પ્રસિદ્ધ થયા છે તેવી આ આત્મકથામાં તેઓ પોતાના માતાએ માતૃપ્રેમથી, બાળકોને આપથી બચાવવા નબળી તબીયત અને મનમાં અકળ બીક છતાં યુક્તિ અસરકારક પગલાં લીધાં તે અને એવી અન્ય સમર્થ દૃષ્ટાંતો રજૂ કરે છે પોતાનો સંગીત-નાટક માટેનો પ્રેમ, રેલ્વેમાં નોકરી કરી તેનો અનુભવ જાણીતી વ્યક્તિઓ સાથેનો અંગત પરિચય—આ સર્વેને લીધે આત્મકથા રસિક વાચન બની રહે છે

૩ મરાઠી જન્મ લખાયેલી અને પછી તે પરથી એક સમર્થ અનુવાદ થયેલી આ ચાર ભાગમાં સમાપ્ત થતી એક યુગપુરુષની આત્મકથા મને આજે પણ પ્રિય છે તો ત્યારે કેવળ સિદ્ધાંતોનું એટલે નરસિંહ જ વર્ણન કરવાનું હોય તો આ આત્મકથા હું ન જ લખું પણ મારે તો તેના ઉપર રચાયેલા કાર્યોનો ઇતિહાસ આપવાનો છે કહેવા યોગ્ય એક પણ વાત હું છુપાવવાનો નથી મારા દોષોનું ભાન વાચનારને પૂરેપૂરું કરાવવાની આશા રાખું છું સત્યમય થવાને માટે અહિંસા એ જ એક માર્ગ છે, એમ આ પ્રકરણોને પાને પાને ન જણાયું હોય તો આ પ્રયત્ન વ્યર્થ સમજું છું સત્યની મારી પૂજા મને રાજ્યપ્રકરણમાં ખેંચી ગઈ છે ધર્મને રાજ્યપ્રકરણની સાથે સંબંધ નથી એમ કહેનાર ધર્મને જાણતો નથી એમ કહેતાં મને સંકોચ થતો નથી

રાતિને ચોથી એક નૂપુરગ ગોપામેના ગામનો રહેવાસી હતો તે આજના જીવનચરિત્રમાં એણે ધરાઈ ધરાઈને આ યુવતીને નીરખી હતી એ એને પોતાને ત્યાં આવવા વિનવી રહ્યો હતો

નિશ્ચયાત્મકપણે તરત ટકોર કરી તે ગર્વીલી બોલી 'આ મારું ઘર છે તે ત્યાગી ભરવા માગતી નથી' એનના માની મૂંઝવણ પણ તત્કાળ ઊકલી ગઈ એના હૃદયે પાણી પડતો પાડ્યો, 'આ મારું ઘર છે'

★

એમ કહેવામાં હું અતિશય નથી કરતો.' આ પ્રમાણે તેઓ આત્મકથા લખવાના કારણો અને પોતાના સિદ્ધાન્તો દર્શાવી, પોતાના વ્યાપક, પ્રેરક, પુણ્ય, જીવનનો આધુનિક ભારત, આફ્રિકાનો ઇતિહાસ ખડો કરે છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અનુપમ ઉમેરો આવે છે

૪ ગુજરાતી સાહિત્ય, સમાજના એક અનન્ય સુધારક, તેની ગૌરવગાથાના મુક્તગાયક, પ્રેમશૌર્યના પૂજક, પત્રકાર, કવિ, નાટ્યકાર, શબ્દકોશકર્તા, વક્તાએ આ આત્મકથામાં અત્યારે ૩૩ વર્ષની જીવનઝાંખી કરાવી છે. જેમની જન્મશતાબ્દિ ગુજરાતે થોડાં વર્ષો પૂર્વે ઉત્સાહથી ઉજવી, તેઓ આ પુસ્તક કયા હેતુથી પ્રેરાઈને લખ્યું છે તે સમજાવતાં કહે છે કે 'આ હકીકત લખું છું તે કોઈને માટે નહિ, પણ મારે જ માટે મારે માટે, પણ તે ઓળખાવવાને નહિ (ઓળખાઈ ચૂક્યો), ફુલ પાડી ભોગવવાને નહિ, પણ જૂનું જોઈ ભવિષ્યમાં ઉત્તેજન મળ્યા કરે છે તેને માટે...જે જે લખાશે તે તો મારી જાણ પરમાણે સાચે સાચું જ લખીશ. પછી તે સારું હો કે નરસું હો, લોકને પસંદ પડો કે ન પડો.'

૫ આરસ્ટીપારાની ૭૦ વર્ષના એક વૃદ્ધાએ નેપલ્સને, ગોખુ નદીની રેતીમાં પગપાળા ચાલવાથી પાછા ફરી, આ લખાણ આપ્યું અને તેમ થયા પછી આ કપ્તાન, સરફૂર સાહિત્યકારના 'આત્મકથા,' જેને ૨૦ ઉચ્છ્વાસ છે અને જેનાથી લેખકોને તે સમયની ઘટનાનો ખ્યાલ નથી' એમ જણાય છે શૈલી આપવીતી છે અને તેનો હાલમાં ગુજરાતીમાં જાણીતા લેખકે અનુવાદ કર્યો છે

૬ ગાંધીજીના અનુયાયી અને મરાઠી હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષા પર સ્વામિત્વ ધરાવતા આ લેખકે આ સાહિત્યને સમૃદ્ધ અનેક પુસ્તકો દ્વારા કર્યું છે. આ તેમના 'છૂટ છવાયાં સંસ્મરણો' આપતું પુસ્તક એક મિત્રની પ્રેરણાથી અને માંદગીમાં મળેલા અવકાશથી શક્ય બન્યું અને 'કુમાર'માં ક્રમશ: પ્રસિદ્ધ થયું. કૌટુમ્બિક જીવનનું પ્રતિબિંબ આપતા તેઓ પોતાને 'સામાન્ય કોટિના માણસના પ્રતિનિધિ' તરીકે વિનયથી ઓળખાવે છે અને સાર્વજનિક આ ૭ ભાઈ અને એક બેનનું કુટુંબ કેવી રીતે જીવન વ્યતીત કરતું હતું તેનો રસમય વિચાર આપે છે

૭ 'આ જીવનકથાનો નાયક હું નથી પણ ગુજરાતની પ્રજા છે, કારણ કે આજે તેના સેવકો અને ઘડવૈયા છે હું તો એક સૂત્રરૂપે હાજર જાઉં છું મનસુખો નીચે' એમ જણાવતાં આ એક વખતના ગાંધીજીના અનુયાયી અને પછીથી અન્ય પક્ષ-સેવાઓમાં જોડાયેલા આ લેખક આત્મકથામાં જુદા જુદા ભાગોમાં પોતાનું વતન-નડીઆદ, ગુજરાતના નરજીવન ૧ વર્ણવે છે

આ પુસ્તકો માટે સરકાર તરફથી મળેલા ઈનામનો તેમણે અસ્વીકાર કર્યો હતો અને પોતાની તે સરકાર વિરુદ્ધ લડત ચાલુ રાખી હતી, જેમાં આજે તેમને સિદ્ધિ મળી છે. આ પુસ્તકો માટે તેઓ કહે છે: 'ગુજરાત સાથે ભૌતિક રીતે એકતાર થતા મારી જીવનકથા ગુજરાતના વિકાસની કથા બનતી ગઈ છે.'

૮ ગાંધીજીની વિચારસરણીને સ્વીકારનાર આ આજે અવિદ્યમાન સાહિત્યકારે, 'પૂર્ણ' માસિકના તંત્રીના આગ્રહે સત્તાવીશ દ્વારા ૧૯મી સદીના છેલ્લા અને ૨૦મી સદીના પહેલા એમ બે દાયકાઓનો પરિચય આપ્યો અને વર્ષો પછી તેના અનુસંધાનમાં બીજું પુસ્તક લખ્યું જેમાં તેમના કોલેજ જીવન, એક દેશી રાજ્યમાં નોકરીની શરૂઆત થી આરંભી ૧૯૩૧ સુધી જીવનવાર્તાના તંતુઓ છે—પણ આ બીજું પુસ્તક તેમના અવસાન પછી પ્રસિદ્ધ થતા તેમના જીવને બહાર પાડ્યું

૯. 'આત્મકથાત્મક છતાં આત્મકથા નથી, સંસ્મરણાત્મક છતાં માત્ર સંસ્મરણો જ નથી, તેમાંની અનેક કથાઓ લાક્ષણિક સુંદર ટૂંકી વાર્તાઓ બની રહે છે, પણ લેખક પોતે તેને ટૂંકી વાર્તાઓ કહેતા નથી' —આ પ્રમાણેની સમીક્ષા પામેલું આ પુસ્તક 'એક નવીન સુંદર પ્રકાર આપણી ભાષામાં લાવે છે' 'જિપ્સીની આંખે' નામક પ્રસંગાવલિ એક ગુજરાતી સામયિકમાં ચાર વર્ષ થઈ અને લેખકની રખડુ વૃત્તિને

જ્યાલાકે, તેમનું અનુભવોના અનેક રસિક પ્રસંગોથી તે લોકપ્રિય પણ બની 'ચાર ખંડની વાતો' કંઈક કથાઓ લાક્ષણિક પાત્રો, જીવનભાગ્યને વ્યક્ત કરતી મર્મ કથાઓ [illegible] આ પુસ્તકનું [illegible] છે

૧૭ ગુજરાતને તેની અસ્મિતાનો [illegible] રસિક એક પ્રખર સાહિત્યકાર, [illegible] જીવનપ્રેમી ગદ્ય-કોઈ વ્યક્તિ અને જ્ઞાનપૂર્ણ રાજપુરુષ તેમના [illegible] પુસ્તકોમાં ૧૯૨૨ સુધીના આત્મકથનનો ખ્યાલ આપે છે ડાયરી રાખવાની પદ્ધતિ [illegible] કર્યું [illegible] બનાવી શક્યા છે અને આત્મબળ, [illegible] તર્કશક્તિ [illegible] ગાળામાં [illegible] ત્યારથી મુંબઈની ધારાસભામાં તેઓ વકીલાત કરતા હતા ત્યાં સુધીના [illegible] જાણી [illegible] ([illegible]), પ્રસંગોને આવરી લે છે

૧૧ [illegible] પુસ્તકમાં આ નાટ્યકાર કવિ [illegible] આપણને તેમના જીવન–ચરિત્ર [illegible] છે કે 'આ લખાણ [illegible] જગતના [illegible] આવ્યા અને [illegible] વાંચ્યા [illegible] લખાણ છાપવાની પણ [illegible] ઈ.સ. ૧૯૫૪નું ઉત્તમ પુસ્તક તરીકે આ ત્રિપુટીમાંથી એક ગણવામાં આવ્યું, તેની ઉત્તમતાને આધારે આપ્તજનોથી તેઓ આપણને વડોદરા, સુરત, અમદાવાદ મુંબઈ, પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોના પરિચય કરાવવા ઉપરાંત પતંગ [illegible] હોય, વ ઉત્સવોથી પ્રેરણા આપે છે પિતા [illegible] નોકરી કરતા હતા અને [illegible] તમને [illegible] કોઈ [illegible] કરી, [illegible] તમનો રસ, સાહિત્યની પ્રખર વ્યક્તિઓ સાથેના તેમના અંગત પરિચય આ સર્વને લીધે આ આત્મકથા [illegible] ભાષાના લટકતા [illegible] ગ્રાહની કૃતિ, અત્યંત રસમય વાચન બની રહે છે

૧૨ બુદ્ધ જીવનચરિત્ર—લેખક અને બૌદ્ધ ધર્મના વિદ્યાર્થી, આ પાલિભાષાના અભ્યાસીનો જન્મ ગોવાના સાખળ ગામમાં ૧૮૭૬માં થયો હતો અધ્યાપક તરીકે તેઓ વડોદરા, પૂના, રશિયા, અમેરિકા ગયેલા અને ધર્મનો પરિચય કેળવવા તેમણે સિલોન, બ્રહ્મદેશ, નેપાળ, [illegible] વગેરે નાના [illegible] જ્ઞાન મેળવવા માટે [illegible] આવ્યું કે તેઓ [illegible] સફળ [illegible] નહિ બનવા પામે તેમની મરાઠી આત્મકથા 'આપવીતી'નો અનુવાદ ગુજરાતીમાં કરવામાં આવ્યો અને તેમાં જીવનયાત્રા ૧૯૧૨ સુધીનું આલેખન [illegible] આ આત્મકથામાં [illegible] સ્વાગત આપવામાં આવ્યું છે.

૫૮ મા પાના પરની 'સાહિત્ય-સમસ્યાના' ઉકેલો

૧ 'મારા જીવનની અનુભવકથા' શ્રી નાથાભાઈ કાલીદાસ મહેતા
૨ 'આથમતે અજવાળે'—શ્રી ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા
૩ 'સત્યના પ્રયોગો'—ગાંધીજી
૪ 'મારી હકીકત' અથવા 'નર્મદનું સ્વાત્મચરિત્ર'—નર્મદ
૫ શ્રી [illegible] 'બાબાજી'ની આત્મકથા'નો અનુવાદ—શ્રી [illegible] ધોળકિયા
૬ સ્મરણયાત્રા—કાકા કાલેલકર
૭ આત્મકથા—શ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક
૮ 'ગઈ કાલ' 'મધ્યાહ્નનાં મૃગજળ'—શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ
૯ 'અમાસના તારા'—શ્રી કિશનસિંહ ચાવડા
૧૦ 'સીધાં ચઢાણ' 'અડધે રસ્તે'—શ્રી ક. મા. મુનશી
૧૧ 'બાંધ ગઠરિયાં' 'છોડ ગઠરિયાં', 'સફર ગઠરિયાં'—શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા
૧૨ આપવીતી—ધર્માનંદ કોસંબી (અનુવાદ [illegible])

મનુષ્ય સ્વભાવમા ઈર્ષા તો કેટલો ભાગ ભજવે છે ઈર્ષાના પ્રકાર પણ જાણે કેટલા છે ! કોઈ કુટુબનુ સુખી હોય, પતિપત્નીને સારુ બનતુ હોય, સારા સારા મિત્રો હોય, નોકરીમા સારુ હોય, ક્યા તો એકજ ઘરમા નણુદ ભોજાઈ અથવા દેરાણી જેઠાણી સપીને રહેતા હોય તો પણ પડોશીને, સગાંસબધીને કે આજુબાજુના કોઈને પણ ઈર્ષા આવે પોતાનુ ન હોય તેવુ બીજાનુ જોઈને મન થાય અને એ મનને સતેષી શકવાની તાકાત ન હોય એટલે અડોશી પડોશીને ઘેર જઈને તેના વિરુદ્ધ બોલાય તેટલુ સારુ-ખોટુ ભરવી મારે કામધધો નહિ અને બીજી જવાબદારીથી મુક્ત, બાકીનો સમય કેમ પસાર કરવો એ પણ એક પ્રશ્ન ગમે તેમ હોય પણ એમના દિલમા ખમાતુ નથી હોતુ એટલે જ ઘરની ઉપાધિ કરતા લોકોની ઉપાધિમા ઊતરી પડે છે

એમ કરતા કોઈનુ સુખ ઓછુ કરાવવાનો મોટામા મોટો રસ્તો શોધી કાઢેલો હોય મારે આમ નથી અને સામી વ્યક્તિ આટલી સુખી હોઈ જ કેવી રીતે શકે ?—એ ભાવના પ દર પેઢી પછી ખલાસ ગમે તેવી વ્યક્તિને પાડતા વાર ન લાગે સ્વાર્થ, ઈર્ષા શું નથી કરાવતા

આપણામા તાકાત ન હેય, જતું કરવાની થોડી પણ ભાવના ન હોય તો સપ રાખી જ ન શકાય ? પહેલા આપણે સુધરીએ બીજાની તરફ આગળી ચીધતા પહેલા આપણે ક્યા છીએ, શુ કરીએ છીએ, બીજા કેટલા ઓછા દોષિત છે તે બરોબર ધ્યાન આપવું પડે અને એ દ્વારા આપણા અવગુણો શોધતા શીખીશુ તે પ્રમાણે અનુસરવુ જોઈએ

આ બધામા અગત્યનો ભાગ વાતાવરણ, સસ્કાર અને વારસો ભજવે છે એ બધું સુધરશે તો આપણે ક્યાના ક્યા પહોચી જઈશુ અને એ જ સાચી પ્રગતિની—સાચી માનવ પ્રગતિની સાચી નિશાની ગણાય આપણે અવગુણો અને દુર્ગુણોને પોતતા-પણાના સ્હીશુ ત્યા સુધી આપણી ઉન્નતિનો—માનવઉન્નતિનો સાચો આક નથી માપડવાનો દ્વેષ અને ઈર્ષા તો માનવને પાડી નાખવાનુ એકમાત્ર શસ્ત્ર છે બહેનોમા વહેવી તકે એને દૂર કરવાનુ આપણે વિચારીએ—આચારમા મૂકતા પ્રયત્નબદ્ધ થઈએ

પુરુષથી સવાયી

શીવુભાઈ તેમના ધંધાને કારણે દેશમા, તેમના વતનમા પાસ ગયા નહોતા પરંતુ તેઓ સુખી હતા. આખી લાંપન છાંપન નહોતી કયા શું ચાલે છે, કોણ કેવું છે એ બાનુ તેમનુ ધ્યાન દોરવાની તેમને ફુરસદ પણ નહોતી.

બાળકો હવે બાળકો રહ્યા નહોતા, યુવાન થયા હતા એટલે તેમની પણ ચિંતા તો સ્વાભાવિક રીતે જ થાય તેમ હતી શીવુભાઈ ને બે દીકરીઓ અને એક દીકરો હતા. જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ દીકરીઓ પાછળ સારો એવો પૈસો ખર્ચવો પડતો લગ્ન ઉપર તો ઠીક, લગ્ન પછી પણ પિતાએ ખૂબ ઘસાવુ પડતું. આ સંજોગોમા તેમના વતનના અને કુળના રાશા એક મળી ગયા તેઓ એક મુરતીયો શોધીને લાવ્યા હતા અમુક કમીશનના જોરે તેમણે બઢાવીચઢાવી ભણાવીને સમજાવ્યા. મુરતીયાના બાપદાદા, મેટ્રિક પાસ, હૃષ્ટપુષ્ટ શરીર, દેખાવડો, બોલવા ચાલવાના અમુક ઠસક વગેરે વર્ણન કરીને જણાવ્યુ કે તુરતમા એ મારી નોકરી પર પણ ચઢી જશે અને ખાસ સુખી કુટુંબની ઓળખાણ આપી એ પત્યુ એટલે શીવુભાઈ ને થયુ કે આવો ત્યારે એને મળી પણ લઈએ શીવુભાઈએ એ છોકરાને ઘેર બોલાવ્યો નક્કી થયુ કે પુત્રી રમાની સાથે મુલાકાત પણ ગોઠવી દેવી. મુલાકાતમા મામા પણ બે ત્રણ મિત્રો હાજર રહ્યા એટલે ખાસ કંઈ પૂછવાનો ચાન્સ જ ન મળ્યા

રમા અંગ્રેજી પાંચ ચોપડી તો ભણેલી હતી એને એમ થયુ કે ચાલો મેટ્રિક પાસ એટલે મારા કરતા કંઈક વિશેષતા હશે નહિ હોય તો પણ અમુક Calibar ધરાવા રહેશે એમ વિચારી તેણે હા પાડી અને લગ્ન પણ થયા.

લગ્ન ટાણે જ ખબર પડી કે આ લોકો તો પૈસાના જ પૂજારી છે નહીં કઈ પ્રમાણે હાથલો તો મોઢા એવો લીધો શીવુભાઈ ને એમ કે ચાલો આટલેથી જ પત્યુ. આટલુ આપતાય છોકરી સુખી થાય તો બસ

રમા સાસરે ગઈ ઠીક ઠીક વર્ષો પસાર થઈ ગયાં. એના પતિ તો કંઈ જ નોકરી ધંધો કરે તેમ જ નહોતા અને, જેટલી હકીકત લગ્ન સમયે જાણેલી તે બધી જ ખોટી હતી ત્રણ ચોપડી ભણેલા અને સામાન્ય અક્કલ હોવી જોઈએ તે પણ નહોતી પોતાનુ ખુદનુ કામ પણ કંઈ ન કરી શકે એ તો ઠીક પણ સંયુક્ત કુટુંબમા રહેવા છતા નાનામા નાની વપરાશની ચીજના પૈસા તેણે પિતાને ફેરવી જ લાવવા પડતા પિતા પૈસાપાત્ર હતા એટલે પોતાની દીકરી દુખી ન થાય અને કકળાટ વગર સારી રીતે જીવી શકે એટલે પૈસા આપ્યા ખાસ એક દીકરીની પાછળ પંદર વીસ હજાર રૂપિયા ખર્ચાઈ ગયા

પતિ તો બેઠાડુ અને સામાન્ય અક્કલ વગરના નીકળ્યા એટલે રમા ખુબ નારાજ થઈ ગઈ. શુ કરવુ તે સમજ પડતી નહોતી પણ એક દિવસ કુટુંબના અને પતિના ત્રાસથી કંટાળીને તે પિયર ભેગી થઈ ગઈ

બાપને ઘેર રહીને રમા બી એ સુધી ભણી

અને પોતાના પગ ઉપર ઊભી રહી બાપનો પૈસો લઈને પણ તે નિરાંત કરીને બેઠી નહિ અને પિતાની મરજી ઉપરવટ પણ જઈને તેને અનુકૂળ એવી લાયકાતની નોકરી સ્વીકારી લીધી

લાગણીનો ઊંધો અર્થ

શાન્તાબેન સ્વભાવે ખૂબ દયાળુ, શાંત અને એટલા જ લાગણીવશ કોઈની પણ વાત સાંભળે, પછી તેમના પરિચયમાં હોય ના હોય તો પણ ત્રીજી વ્યક્તિ પાસેથી સાંભળીને પણ ખુબ નારાજ થઈ જાય એના જ વિચારો આખો દિવસ કર્યા કરે અને જ્યારે થોડી પણ રાહત એમને આપે ત્યારે એમને કંઈક હાશ થાય

શાન્તાબેનની આ જાતની ભલમનસાઈનો બીજા દુરુપયોગ પણ કરવા માંડ્યા ધારે તેમ તેમની પાસેથી કઢાવી શકાતું શાન્તાબેનને મન દુનિયા આખી મન્ય પર વસેલી છે આવી બાબતોમાં એને જુઠું બોલવાનું શું કારણ? બિચારા બહુ મુશ્કેલીમાં હશે

એમની બેનપણી એમને કહે પણ એમના ગળે કંઈ ઊતરતું નહિ એમના પતિને આવું બધું ગમે નહિ પણ મદદરૂપ થવા પૂરતા તે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કંઈ કરી શકતા નહિ

એક બે અનુભવમાં તેમને ખ્યાલ આવ્યો અને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ત્યારથી તેમણે મનથી નક્કી કર્યું કે કોઈપણ પગલું ઉતાવળે ભરવું નહિ, પૂરતો વિચાર કરી ચારે બાજુથી તપાસ કરી તે વ્યક્તિને સહાયભૂત થવું છતા પણ તે જ્યારે કંઈ સાંભળે ત્યારે ઢીલા થઈ જાય

શાન્તાબેનના ઘરમાં તેમના નોકરને પણ ખૂબ છૂટ હતી ક્યારેક તેની પાસેથી કામ લેવાને બદલે તેની દયા ખાય, તેને હાથે હાથ કરાવી લે અને આમ તેઓ જાતે કરી લે ત્યાં સુધી કરી આપવાની વાત ન આવે

શાન્તાબેનની દીકરી નીલમ ભણીગણીને તૈયાર થઈ અને નોકરી કરવાની તૈયારી બતાવી, તેને સામાજિક કાર્ય કરવું હતું તેની બાના કેટલાક ગુણો તેનામાં ઊતર્યા હતા અને બાએ બાધી જ સગવડ તેને પણ આપી અને ઘરમાં રોજનું વાતવરણ તે જોતી પણ હતી એટલે બહાર જઈને રહેવા માંડ્યું ત્યારે ત્યાંથી એક નોકર રાખી લીધો અને તેની નાનકડી મોટર માટે એક ડ્રાયવર પણ રાખ્યો

નીલમનો દયાળુ સ્વભાવ પોતાની સાથે હંમેશા બન્ને નોકરોનો પૂરતો ખ્યાલ રાખતી એ ઘેર આવીને બરોબર પૂછપરછ કરે અને વધુ પડતું ફરવાનું થયું હોય ત્યારે ઘેરે બેસાડીને તરત આવતા વેંત જ ચાપાણી તૈયાર કરાવે પોતે પીવે એ પહેલા એની દરકાર લે અને પીવડાવે ક્યાંક બહારગામમાં હોય તો ત્યાં પણ હોટલ વગેરેમાંથી મંગાવીને આપે પોતાના ડબ્બામાંથી તુરત કાઢી આપે

આટલી બધી નીલમ દરકાર રાખતી એટલે ડ્રાઈવર ખુશ ખુશ થઈ જતો ધીમે ધીમે તેને બહેન માટે કૂણી લાગણી જન્મી અને કલ્પી પણ લીધું કે બેનને જરૂર મારા ઉપર ખૂબ પ્રેમ છે પરિણામે ડ્રાઈવરનું વર્તન બદલાઈ ગયું, હસી મશ્કરી દ્વારા પણ તે બેનની વધુ નજદીક આવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને છેલ્લે તો એટલે સુધી હિંમત કરી બેઠો કે બેન

મૂંઝાઈ ગયા. બેનને રોજ ગામડે જવાનું થતું અને એ જગ્યા ઘણું દૂર એકલા હોય. એક વખત બિલકુલ એકાંત રસ્તામાં ડ્રાઈવરે ગાડી બગડી છે કહીને એ ભાઈએ મોટીવાર રીપેરીંગના પ્રયત્નો કર્યા. બેને પણ સાથે મદદ કરી પણ કંઈ વળ્યું નહિ એટલે ઝાડ નીચે નાસ્તો કરવા બેઠા એ વખતે ડ્રાઈવરે અડપલું કર્યું. બેન વિચારમાં પડ્યા અને એને કહ્યું એટલે સીધો જ પ્રશ્ન કર્યો 'બેન, તમારી સાથે વાત કેમ બહુ લાગણી છે ?' નીલમ કંઈક વિચારમાં પડી અને તરત એને ગમેતેમ કરીને ગાડી રીપેર કરવા કહ્યું અને સમજાવ્યો. સાથ સાથ ઘેર ભેગા થયા અને ગભરાયેલી નીલમે ડ્રાઈવરને બીજે દિવસે રજા આપી.

અલ્લડમાંથી પીઢ

નાથે વરસે મોનીના લગ્ન થયા ત્યારે એ ખુશી સમાતી નહોતી. એનામાં જરા અલ્લડપણું હતું એ વિષે અમે તેના સાસરિયાને સમજાવેલું.

મોની એક દિવસ સવારના પહોરમાં મારી પાસે આવી અને હજુ એને હું કંઈ પૂછું ત્યાં તો એકાદ કલાકમાં જ એનો વર પણ આવી પહોંચ્યો. મેં એને ખૂબ સમજાવ્યો પણ કોઈ હિસાબે એ મોનીને પોતાની સાથે લઈ જવા તૈયાર નહોતો. મોની પાસે પણ એની ભૂલની માફી મગાવી તો ય એ તૈયાર ન થયો. મોનીની અલ્લડતાએ માઝા મૂકેલી અને તે એટલે સુધી કે મોનીએ પોતાના વરને તો ઠીક પણ પોતાની સાસુનેય પજવવામાં બાકી નહોતી રાખી. મેં મોનીને ખૂબ સમજાવી એના વર પાસેથીય બધી હકીકત જાણી. મોનીને બધી રીતે ઠપકો પણ આપ્યો. પણ એની અલ્લડતાએ તેની પાસે કરાવેલું આ કાર્ય જાણે તેને પશ્ચાત્તાપ જ નહોતું કરાવતું અને ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય ત્યાં સુધી એ ભૂલની માફી પણ કોણ આપે ?

એના વરને હું સમજાવી સમજાવીને થાકી પણ એ એકનો બે ન થયો. થોડા દિવસ માટે મોનીને તેના કામને ત્યાં મેં મોકલી દીધી. દરમિયાનમાં બેત્રણ વાર એના વરને મેં બોલાવીને સમજાવ્યો છતાંય એ ન માન્યો તે ન જ માન્યો. છેવટે થાકીને મેં મોનીને બોલાવી. એ પણ હવે થોડી ઢીલી પડી હતી. મેં મોનીને જ એના વર પાસે મોકલી. પણ એ જેવી એના સાસરે ગઈ એવા જ એની સાસુ અને એના વરે એને ઊતરડી લીધી હતી. એ બધું સહન કરીને મોનીએ બન્નેને એ સ્નેહથી સમજાવ્યા. તે સ્નેહ મોનીમાં આવેલો જોઈને બન્નેને તેના માટે માન ઊપજ્યું. એ એને સાસરેથી આવી નહિ એટલે હું બીજે દિવસે એને ઘેર ગઈ ત્યાં જઈને જોઉં તો બન્ને નિરાંતે જ બેઠા હતા. એનો વર હસતો માફી માગે ત્યાં તો બે દિવસ પહેલાં મોની વિષે ગમેતેમ બોલનારો આજે મોનીના વખાણમાંથી જ ઊંચો ન આવ્યો.

અલ્લડ મોની આમ પીઢ બની ગયેલી જોઈને એની સાસુએ પણ એની સુજનતાની માફી પાસે વધાઈ ખાધી.

પ્રો૦ ઇન્દ્રવદન કા૦ દવે

ગ્રંથાવલોકન

અંતરનાં અજવાળાં

[લે. પીતાંબર પટેલ, પ્ર. આર. આર. શેઠની કં., મુંબઈ, ૨ રૂ. ૬/—]

સીધી સાદી સરળ કથનશૈલીમાં એકૂનમાંથી મુંબઈના વેપારી શેઠિયા બનેલા એક પુરુષાર્થી પ્રામાણિક જાગતા હૃદયવાળા ગામડિયા જુવાનની કથા અહીં આપવામાં આવી છે. આગગાડીમાં નહિ કે ઘરમાં અને બહાર હડધૂત થાય છે અને રાતદિન કાળી મજૂરી ઘરની ને ખેતીની કરતો હોવા છતાં કોઈ પાસેથી જેને પ્રેમનો મીઠો એકાદ શબ્દ પણ સાંભળવા મળતો નથી તે વાર્તાનો નાયક મથુર પોતે મોટો હોવા છતાં પિતા પોતાનાથી નાના બે ભાઈઓને પરણાવે છે અને માતા પણ દુઃખના ગુસ્સામાં તેને વઢે છે તેનો આઘાત પામી અને રીસ લઈ મુંબઈ તરફ નાસી જાય છે. પછી તો ત્યાં તેની પ્રામાણિકતા ને મહેનતથી પરીક્ષિત થઈ ગુમાસ્તો અને તેમાંથી દુકાનનો ભાગીદાર બને છે અને ગુજરાતના ગામડાંના ‘વાડી અને ગાડી’નો માલિક થાય છે. છેવટે તેની નેકદિલીથી તેને લાડી પણ ત્યાં મળી રહે છે. આવો સુખદ અંત લાવતી આ કથા એક ક્રૂર નહિ એવા સંસ્કારવાળા ગભરુ છતાં સંકલ્પશીલ મંથનશીલ પુરુષના માનસિક અને આર્થિક—સામાજિક વિકાસની રોચક વાર્તા છે. એનો વિકાસ થાય છે કેમકે એનું અંતર જાગતું છે. મનના અભાવમાં તે આવે છે રંગરાગની મોહક દુનિયાની ઝપટમાં પણ તે આવી જાય છે પણ એના પ્રેમભર્યા નીતિપ્રેમી સ્વભાવ અને દયાશંકર કાકા જેવા પીઢ સાથીના ધાર્મિક વ્યક્તિત્વને લીધે પતનમાંથી ઉગરી જાય છે. વાતાવરણ શુદ્ધ પહેલેથી અને શુદ્ધ પછીનું છે. લેખકનું મુખ્ય ધ્યાન વૃત્તાંત કહેવા તરફ નાયકના વિકાસ તરફ અને જીવનના સદાચારયુક્ત મંગલ અંશોને આગળ લાવવા તરફ મંડ્યું રહ્યું છે. આમ છતાં મજૂરોના ને ગુમાસ્તાઓના લાક્ષણિક મુંબઈના ભવાયાઓ, દલાલો અને વાડીના મુકાદમ કે વેશ્યાઓના કસબની રેખાઓ, ગામડાના માનવોની રીતરસમો વગેરેનું આલેખન વીગતે થયું છે. નગર કથાના ખોરાકને માટે મુંબઈના મધ્યમ વર્ગ અને મજૂર વર્ગોનું જીવન તો અક્ષયપાત્ર જેવું છે પણ લેખકે આમાંથી વાર્તાને પ્રસ્તુત અંશો જ ઉપાડ્યા તે ઠીક કર્યું છે. વસ્તુવિધાન અને પાત્રવિકાસની આયોજના પણ લેખકે સારું ધ્યાન આપ્યું છે. બધાં પાત્રો સામાન્ય જીવન જીવતાં હોવાથી કોઈમાં કશું અસાધારણ કે અદ્‌ભુત માલૂમ પડતું નથી. હા, એક શંકરકાકા અને બીજા વાડીના મુકાદમ આખી વાર્તા પલટાયા છતાં પોતની રીતરસમમાં મક્કમ રહે તે જોઈ આશ્ચર્ય થાય ખરું. મથુર, વિજયા, ગિરિ, શેઠાણી વગેરે સામાન્ય માનવીઓ જ છે. મુકાદમનું છેતું વાણીવર્તન અને દયાશંકરનું ઉચ્ચ કાર્ય તથા ઉપદેશ ધ્યાનપાત્ર બની રહે છે. સરળ શુચિ વાતાવરણ પ્રસરાવતી આ નવલ તેના બોધક વર્તનને લીધે જીવનને સ્પર્શે. તેના ગ્રામ્ય વાતાવરણ, પ્રસંગો, સંયોગો અનુરૂપ અને સુબોધ સુવાચ્ય શૈલીને લીધે વાચક ભલે અને રૂઢ વિચાર અને માન્યતાના વર્તીઓ માટે જનેમાં પ્રિય થઈ પડશે. પણ લેખકની કથનરીતિમાં પિષ્ટપેષણ વારંવાર થાય છે. નિરૂપણમાં વૃથા પથરાટ છે. તેમની ભાષાનો બાધ એક સૂત્રી ઔચિત્ય રહેતો નથી. ગામડિયાં પાત્રો પાસે એવી વાણી-વિચાર કરાવે છે કે એથી થોડીક અસ્વાભાવિકતા આવે. ક્યાંક મથુરની ભાષા તથા મજ અણુસમજમાં પણ અપ્રતીતિ કરતાં લાગી જાય. ને લેખકે બીજી આવૃત્તિ વેળા નોંધ પેઠે (પૃ ૧૩) ‘એનું તેને યાદ નથી’ (પૃ ૩૨) પથ્થરના અર્થમાં ‘શીપરો’ (પૃ ૯૧) મથુરે ના અર્થમાં મથુરને (પૃ ૧૧૭) ખડુભાઈને સ્થાને ભીમભાઈ (૮ ૨૯)

અને મધુરનેના અર્થમાં "મધુરે" (પૃ ૭૨૧) જેવી ભૂલો તો સુધારી લેવી ઘટે જ

વૈશાખી વાદળ

[લે નંદકુમાર પાઠક પ્રકા. લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ ૩ પૃ —]

આમાં નાટકોના બે પુસ્તકો આપ્યા પછી શ્રી નંદકુમાર હવે ગીતો અને રંગમંચ પરથી ભજવાય તેવાં દૃશ્ય રૂપેમ પુસ્તકાકારે મૂકે છે. તેમાંને એકાંકી નાટકના આયોજનનો ઉપયોગ થયો છે. જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાંથી વાર્તાલાપ દ્વારા કથ્ય કે ગાનીયતનું નિર્માણ કરતાં તેમને આવડે છે અને કથાક ભાવના ગીતના વડે કે ત્યાં નીચું ક્યારેક વાર્તા વિચાર વિષમ વાતની મારક પણ આવી ગઈ છે. આ નાટ્યને નડે નથી. ઉપરાંત અમુક પ્રસંગો તેમનો પણ સિદ્ધિ છે. રંગમંચ, વળાંક સ્વરૂપે "બહુરૂપા" જેવા પ્રયોગ કરતાં ભૌતિક તત્ત્વમાં અન્ય રીતિઓથી સભર સંવાદો વડે વર્ણન અને જમાનાની ક્રૂરતા તેમણે માનવીય કટાક્ષ નીતિની ઉષ્મા ભાવનાની દીપ્તિ મહિલાના ચેહરા વગેરે ગુણોથી ભરેલી વાતાવરણની કથામાં સ્થાનમાત્ર બની જાય છે. માનવસ્વભાવ અને કરુણની સમવિષમ પરિસ્થિતિઓના વર્ણન તેમની નાટ્યકળામાં જોવા મળે છે. જેના નામ પરથી પુસ્તકનું શીર્ષક યોજાયું છે તે વૈશાખી વાદળ કૃતિ એક સુંદર નાટ્યરચના છે. નારીની અને નાટકની નાયિકા સાગરની કલ્પનાની ઊંડાણ અને તેની વ્યંજના જેટલી આસ્વાદ્ય છે તેટલી જ સંગીત રૂપે સાત્ત્વિક છે. સંયોજન લયકારુણ્ય અને આત્મમાનસની સૌંદર્ય દષ્ટિ છે. વૈભવ પ્રેમીને અને છેવટે સુખી અંત સુધી તેમાંથી નાયિકાના સ્વપ્નની સૃષ્ટિ નાટકનું સૌંદર્ય પણ ઉપસાવ્યું છે. અન્ય એકાંકીઓમાં પણ ક્રમ વિરામ લેખક સરજે છે તે સ્પષ્ટતા નથી જણાતી. એકાંકીમાંની પ્રક્રિયા જેવા માટેના અભ્યંતર આંતર ભાવે એ સૂચવતા હોય પણ સંયોજનના નિર્દેશ પછી પ્રકૃષ્ટ સ્થાયી જ નિર્જ્ઞાન.

કરતો ગીતમાં બનતી નિર્બળતા પાસે જઈ પહોંચી શકે છે. એકાંકીમાં ચૈતન્ય નિરામણી સિદ્ધિ બતાવતી નાને વારુ' બીજી નાયિકા વાતચીતની પ્રકાર માં લેખક સુકુમાર નારીની સુખની વાતચીતથી આસ્થાની વાતાવરણ રચી શક્યા છે, પણ આ એકાંકીમાં પતિ-પત્નીના સંવાદમાં નિરર્થક લંબાણ અને તેની એકતાનતા ચમત્કૃત કલ્પનાનું વાતાવરણ મૂકી જાય તો નવાઈ નહિ. આ અભિનય પુસ્તકમાં અતિનિર્દેશક રીતે પુનરાવર્તન મહેનત અને 'નેટ' વાળી જરૂરી હોય. આમાં તો એક આખી કૃતિ એક આનંદિયા માનવનો ઉકાળ હોય તેવી ખામી છે એ કૃતિ ક્યાંક એ ભાન છે નાટક નામને પાત્ર તે પાત્ર નથી. પેમાકંદ હેતુ સંયોજન શિથિલ છે વિસ્તાર પણ જૂનાને અને બિંદુ નથી. સંવાદમાં માત્ર સમભાગીઓને તે આવા કે તે તેવા છે એવું જોવા સિવાય બીજું કંઈ નાટનની સંવાદોમાં એકલા ઘાતના રહ્યા ક્રમિકતાથી જોર ન આવે અને એવા સંવાદો વડે નિર્ણાયક ભાગ ન મળે. નાટકમાં વિચાર કે મન પરની ક્રિયા જાણે નૂતન પ્રવેશ ઉપજાવવા જોઈએ. એ ઉપરાંત, એ સાથે કૃતિ ઉપરની અને ધ્વનિના નવીન પડ આવનારી જમાનાની તુલનામાં નવી પરી જતી જણાય છે. આ પૈકી નાટિકાનો માઝની નરસામાં એટલી ક્રમબદ્ધ મસાલો જે છે તેથી તેને આતમા બનાની શક્યતા નથી. એમની સર્જકતા, કેવળ સ્પર્શ નાટકની શ્રી સ્થાયિક પણ બની જતી હોવાથી એક સુધી અસહ્ય સ્વાભાવિક આનંદ કોઈ તે માણી શકતા નથી. એવી સમગ્ર કૃતિ, ત્રિમ આયોજન અને કરાવેક નો સંવાદના એમાં એવી બની ગઈ છે, કે પ્રિય પ્રસન્ન નહિ કે અનાગત કથ એ તેની પાના લેખક વડે સ્વાભાવિક પ્રેરણા 'મધ્યાહ્ન' નટ જોર નૃત્ય ક્રમાંકી સમર્થ શક્તિના નમૂના રૂપ છે તેમ છતાં એમની રચનામાં એકાદ કૃતિ એવી ગણી શકાય છે કે પૂર્ણપણે તેમને આસ્વાદવાની આપણી આવડત

અંતમાં જ રહી જવા પામે. અહીં મુક્ત હાસ્ય સર્જવા વિચિત્ર પરિસ્થિતિનો લાભ લેવો જોઈએ તેવો લેખક લઈ શકયા નથી. કદાચ અને મર્મવેધક વક્રકથનની શક્તિ શ્રી પાઠકમાં હજી પૂર્ણપણે વિકસી નથી. એમના સંવાદો ચાતુર્ય ભરેલા આવેગ અને ચમત્કાર વાકયોના આરોહ અવરોહથી સભર છે અને કેટલીક પરિસ્થિતિ તેથી ચેતનવંત બને છે ખરી, પણ એકંદરે એ સંવાદો કાર્ય તરફ ગતિ કરવાને બદલે પોતાની ચમત્કારની આસક્તિમાં જ ઘણુંખરું રમતા થઈ પડે છે. તો પણ વિવિધ વિષય, વસ્તુ દૃષ્ટિકોણ અને પાત્ર સ્વભાવના અભિનયપોષક નિરૂપણને કારણે તથા આધુનિક સમાજ અને ઐતિહાસિક જગતના વિધવિધ પાસાની દસ્તક્ષમ ને શ્રાવ્યક્ષમ રસ પડે તેવી રજૂઆતને કારણે આ પુસ્તકમાંની નાટિકાઓ રોચક છે. ક્યારેક હાસ્ય ક્યારેક કરુણ ક્યારેક વીરોચિત ઉન્માદ ક્યારેક માર્મિક વિચાર, તો ક્યારેક પ્રણયના રંગોથી ભરી ભરી નાટિકાઓ હૃદયંગમ બની છે. એમાંની ઘણીક તો રેડિયો માટે અનુકૂળ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે પણ તખ્તા ઉપરેય પ્રેક્ષકોને ફરી ફરી જોવી ગમે તેવી છે. પુસ્તકમાં શુદ્ધ જોડણીના ભૂલો ઠીક ઠીક છે, શ્રી ધનસુખલાલના 'અંગુલિનિર્દેશ'માં તો ઘણી જ

આનંદ ભૈરવી

[લે. સારંગ બારોટ. પ્રકાશક–આર. આર. શેઠની કં. મુંબઈ, ૨. મૂલ્ય રૂ. ૮/૭૫]

આઠેક નવલકથા આપી ચૂકેલા આ લેખક હવે તો પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ગણાય. એમની નવલોનું મુખ્ય કથારસ પૂરો પાડવાનું અને એમ કરી એના સર્જકને લોકપ્રિય બનાવવાનું હોય એમ હવે તો સ્પષ્ટ જણાય છે. કેવળ રંજનાર્થે નવલો, ખાસ કરીને રોમાંસ, લખતી વાચકોના વસ્તુ જિજ્ઞાસાને ટકાવી રાખવો અને પ્રસંગો તથા અકસ્માતોની પરંપરામાંથી વાર્તાનું આકર્ષણ કથાના અંત સુધી જાગતી રાખવું એ શ્રી સારંગ બારોટની તમામ નવલોનું ખાસ લક્ષણ છે. એમની નવલો સામાન્યતઃ પ્રસંગપ્રધાન ને વર્ણનાત્મક હોય છે. 'આનંદ ભૈરવી'નાં નાયક–નાયિકા ખલપાત્ર દાઉસાહેબ દીવાનની ચકોર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને સત્તાની ચુંગાલમાં અંતરાયો વચ્ચે વિરહનું દુઃખ ભોગવતાં હતાં, તેમને પ્રબળ ઇચ્છાના ખાદીમ સુંદર ધારાગાબી બિહારીલાલની મદદથી દાંપત્યનું સુખ મળ્યું તો ખરું પણ દીવાનની કિન્નાખોરી ને પ્રપંચના ભોગ એ પરણ્યું અને દીવાનના મહા દુશ્મન બિહારીલાલને બનતું પડ્યું. એનું વેર નાયક અને તેના જરૈયા મિત્ર અહમદીના એક ગુંડા દ્વારા લેવું લીધું અને અંતે નાયક નાયિકાએ પોતાના ઉપકારી વકીલ શુભેચ્છકનું નડતું કેવી નિષ્ઠાથી કર્યું એ આ કથાનું વસ્તુ છે. કથા લગભગ ૨૫૦ પાના સુધી તો સર્જકની જમાવટ સરેની ભૂમિકા જ તૈયાર કરે છે. તે પછીનું નિરૂપણ પ્રસંગ સભર અને રહસ્ય કોર લેખક ઘણી પટુતાથી કરી શક્યા છે. પાત્રો સામાન્ય ચીલાના છે. રસાસ્વાદ દેવાઉની પાત્રો જેવા ભરી આ કૃતિમાં આનંદ ભૈરવી જેવા સંગીત કલાકારના સુગ્નિતા સભર છે એક નર્કુભ કલાકારનું અને બીજું પ્રપંચી મુસદ્દીનું. એમ ભિન્ન વાતાવરણનો મેળ લેખક સાધે છે. શાસ્ત્રીય સંગીતની જાણકારી લેખકે ભરપૂર બતાવી છે. રાગ રાગણી, સંગીતકારોની રૂઢિ પરંપરા, નિયમ રિવાજ ને તેમની ગાયકી સહેલી મિજાજ વર્તમાન ને ગવૈયાના કુટુંબનું વિશિષ્ટ વાતાવરણ નરે લેખક ભાવસભરતાથી ભરતા શાક્ત શુદ્ધિથી લેખો આલેખે છે. ગુજરાતી નવલોમાં હજુ સંગીતના વાતાવરણના આવી કલાત્મક માહિતી કદાચ અપૂર્વ છે.

આ લાંબી નવલમાં મહત્ત્વના પાત્રો થોડાક છે. દાઉસાહેબ, બિહારી બંસરી અને ચંદ્ર–ગણ બાકીના પાત્રોમાંના કેટલાક પ્રેમ કરવામાં તો કોઈક સંગીતનું વાતાવરણ રચવામાં તો કોઈક પ્રેમીઓને હૂંફ આપવામાં જ મગ્ન છે. સ્વતંત્ર ક્રિયાશીલ વ્યક્તિત્વ પ્રમાણમાં અલ્પ છે. પાત્રો વિશે લેખક વર્ણન દ્વારા જે પ્રસંગ ખડો કરે છે તેવો પાત્રો પોતે તેમની ક્રિયાઓ કે વ્યક્તિત્વ દ્વારા જ બતાવી શકતા

નથી એક માત્ર નવલિકાનું પ્રભાવી વ્યક્તિત્વ
આકર્ષક છે. મિજાજ પાત્ર કોઈ ઘટનાની નાટ્યાત્મક
રજૂઆત વિના અવતરણો જ અલગ થઈ જાય છે
એટલે દીવાન અને નેતા વચ્ચેના સંઘર્ષનું કેન્દ્ર બદલાઈ
જાય છે. આનંદ, લક્ષ્મી મિત્રનો સંબંધ વિના
મુલાકાતના કારણે છે કેન્દ્ર બદલાઈ જાય છે. દીવાનના
રજવાડાની ઠકરાઈ અને પ્રજાના પ્રભાવ પણ લગભગ
૩૦૦ પાના પછીથી જ ચમત્કારક બનતાં સ્થાનમાં
છે. આખી કથા ચરિત્ર માટે નથી હોતું એનું
માનનારાને સ્પષ્ટ કરવા છે દીવાનો ... પુત્રો
એક પ્રેમીઓનું મિલન ને વિરહ ... ગરીબના ...
અને પાર્ટી-મહેલનું વાતાવરણ, ... ના ...
સભાગૃહ આવેલા આનંદના ઘર પાસે થઈને ક...
નામ પ્રસાર થઈ જાય પણ તેને ન ... એ દશ્ય
છે. પની પામરતા ને મર્યાદા ... પરિણામ
... ભૂમિ ... લક્ષ્મીકાન્તનું ... વગેરે
રોમાંચક ભયાનક તત્ત્વો ચરિત્રના ... ઘટનાઓની
નકલ પણ છે. આવી કથા સમગ્ર દૃષ્ટિએ જોઈએ તો
નાટકની આધારે અંગે તેની ... જેવી
બની ગઈ છે. લેખકનો ઉદ્દેશ જ એવો ... ત્યાં
લક્ષ્મીકાન્ત જેવા ચારિત્ર્ય ... સુખદી ... વિદારીની
યોજનાઓને કેમ કરી ન શક્યા, આનંદ ... ની
જવાબ પામ્યા વિના કે તેની ... નાબૂદ થી
વિના લક્ષ્મીકાન્તને કેમ ... આવ્યો વગેરે કથા છે
ગળી ... વિશે ચરિત્રો ... પૂછ્યા જે કથાની
સર્જના એમાં કુતૂહલપ્રેરક બનાવે ... ગતિમાનથી
સભર વાતાવરણ અને પ્રત્યેક ... ભાવો
તથા ... વર્ણનોને લીધે સામાન્યજનો માટે આક-
ર્ષક ને ચમત્કારક હશે પણ પાત્રોના સ્વાભાવિક
જીવનવિકાસ તથા જીવનના આંતરિક સંઘર્ષો નિરૂપ-
વાની અપેક્ષા રાખનાર વાચક ને સંતોષ નહિ નીવડે,
સૂક્ષ્મ કલા કે જીવનના ગંભીર ... નું
નિરૂપણ અહીં નહિ જડે. માત્ર મનોરંજનાર્થે વાંચે
ગૂંથવાની અને પ્રસંગો તથા ... ના નિરૂપણથી

વાર્તાઓ ... પદ્ધતિ હવે જૂની ને જડ થઈ
ગઈ ગણાય. શ્રી સારંગ બારોટ તેમની નવલિકાઓમાં
જેવી ... ને ... મનોવ્યાપારની
... સૂક્ષ્મ છણાવટ છે તેવી નવલકથાઓમાં કેમ નહિ
... ' ... પાસે ... છે, જીવનને
જોવાની ... દૃષ્ટિ છે. ... સ્વરૂપની
અને મર્મની જાણકારી છે. આ પછી નવલકથાઓમાં
... નિરૂપણ અને રમણ
... પરત્વે ... નેમનું મન
કેમ ... હશે ? ... કેટલીક
... તે ... જોઈતી હતી.
... ૧૯૩ ૧૯૪ ... વારસામાં મૂકેલા
... ની ... તેમજ ... ત્યારે તે જાણી
... એવા ... વાક્ય
... છે. શ્રી સારંગ બારોટ જેવા ખ્યાતનામ
વાર્તા લેખક પાસેથી જીવનના ... અને સમ-
... મનુષ્યના મનનું ગહન રહસ્ય
... છે. આવી પ્રસંગ પ્રધાન
... નહિ.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય સ્વરૂપોનો વિકાસ

[લેખકો : શ્રી રમણિકલાલ ... પટેલ (...) અને
શ્રી રામચંદ્ર ... પ્રકાશક : ... ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન
કાર્યાલય, અમદાવાદ ૩ ...]

કોલેજોમાં અભ્યાસ કરતા તથા શિક્ષણના ઉપ...
વર્ગની પરીક્ષાઓના વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં મદદરૂપ
બને એવા હેતુથી ગુજરાતી સાહિત્યના મુખ્ય સ્વરૂપો
વિશે માહિતી આપતું આ પુસ્તક ... સરળ રૂપ
... છે. તેનું અભ્યાસમૂલક દૃષ્ટિએ ... નથી
માત્ર કૃતિઓ ... , ... કે ... ના
નામનિર્દેશ કરવાથી કે તેમને વિશે ... વિશેષણો
અને સૂચિપત્રો ... તેવા ... શૈલીઓમાં
... પરિચય ... સાહિત્યના ... નો ...
હેતુ સરતો નથી. એમણે આપેલી માહિતી પણ અપૂર્ણ

અને ક્યારેક તો અસ્વરહિત છે જેમકે નવલિકાના સ્વરૂપના વિકાસમાં જેમની નવલિકાઓ અગ્રિમ સ્થાન ભોગવે છે તેવા મેઘાણીને તેમણે યાદ પણ કર્યા નથી પછી તેમની વાર્તાઓ વિશે આનિની વિવેચન તો એમાં હોય જ ક્યાંથી? એવી ભૂલો કે સરતચૂકો તો પુસ્તકમાં ઘણી છે 'પારનાં તીરથ' પેસીકરો નામે ચકાની દીધી છે, જે છે જયંતિ દલાલની નવ લકથા ગુલાબદાસ બ્રોકરનો તેમના વાર્તાસંગ્રહોમાં ઉત્તમ ગણાય તેવા 'ઊભી વાટે' નામે ઉલ્લેખ પામ્યો નથી અને 'વર્ષા' ને તેમણે નિર્દેશ્યો છે વળી એમણે આપેલો પરિચય કે વિવેચન કેવા અધૂરાં સતા છે તે તેમની નીચેની કડીઓ પરથી દેખાઈ આવશે 'ગુલાબદાસ બ્રોકર પણ ગુજરાતના એક સારા નવલિકાકાર ગણાય એમ છે આ યુગના સામાન્ય નવલિકાલેખકો જેમની કૃતિઓમાં પણ જોવા મળે છે પાત્રાલેખન અને વાર્તાકથા ચમત્કાર અને નિરીક્ષણ સૂક્ષ્મ હોય છે' આમ વાર્તાકારોથી ભિન્ન પાડતી એક પણ ભિન્ન રેખા અહીં દોરાવા પામી છે ખરી? આ લેખકોએ કેટલીક અજાયબ આ નવીન શોધો (!) પણ કરી છે! જેમકે મહીપતરામ નીલકંઠ લખેલા બે ચરિત્રો 'ઉત્તમ કપોળ કરસનદાસ મૂળજી' અને 'દુર્ગારામ ચરિત્ર' નવલકથાને નામે તેમણે ચગાવી દીધાં છે જીવનચરિત્રના વિકાસમાં ચરિત્ર નાયકો અને લેખકોની ઝીણી પાની ઓછી ઝીણી ઝીણી પાદી આપવાના ઉત્સાહમાં શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટનું લખેલું રીતીની ચિત્રાત્મકતાવાળું નર્મદનું સરસ જીવનચિત્ર 'વીર નર્મદ' આમ અંધારામાં જ રહી ગયું છે! આવા તો ઘણા છબરડા પુસ્તકમાં ઠેર ઠેર છે પુસ્તકમાંની ઘણા ભાગની માહિતી, કર્તા કે કૃતિ વિશેના અભિપ્રાયો કે મન્તવ્યો પણ લેખકોના પોતાના નથી દા ત અર્વાચીન કવિતા વિશેની માહિતી તથા કાવ્યો વિશેના કેટલાક પૃથક્કરણો કે મતવ્યો શ્રી સુન્દરમના પુસ્તક અર્વાચીન કવિતામાંથી જ સીધે સીધાં ઉતારવામાં આવ્યાં છે પૃ ૬૪ થી ૬૬ તપાસવાથી એની પ્રતીતિ થશે એ જ પ્રમાણે નિબંધ વિશે વિ મ ભટ્ટના લેખમાંથી ટૂંકમાં આવા પુસ્તકો લખવામાં જે પરિશ્રમ અને અભ્યાસ લેખકોએ બતાવવો જોઈએ તે અહીં નથી એમની નિરૂપણશૈલી પણ એવી લાગી કે ચોકસાઈભરી નથી એમ જણાય છે કે આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં લેખકનો હેતુ કેવળ ધન પ્રાપ્તિનો જ રહ્યો હશે

ભીંજી પીંડીક

[લે સુરેશ જોષી પ્રકાશક—ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા) લિ, વડોદરા રૂ ૨/૭૫]

કાવ્ય અને નવલિકાના સ્વરૂપોમાં ઠીક ઠીક પ્રયોગ શીલતા અને નવીનતા દાખવનાર આ લેખક તેમને બીજો નવલિકાસંગ્રહ આ પુસ્તકમાં આપે છે એમની ચૌદ વાર્તાઓ લેખકની વિલક્ષણ દૃષ્ટિ અને પશ્ચિમના નૂતન નવલિકા–સાહિત્યના અભ્યાસના પરિણામરૂપ છે નવલિકાના ઘટન પરત્વે રચનાના આકાર પરત્વે કે આયોજન પ્રતીક, અલંકાર ને શૈલી પરત્વે આપણા આજના જ નવલિકાકારોથી શ્રી સુરેશ જોષી ભિન્ન તરી આવે છે તેમની જીવનદૃષ્ટિ સંસારમાં લગભગ સર્વત્ર વિષમતા અને કટુતા, હાસ્યરહિતતા અને કરુણ વિચિત્રતા દર્શન કરતી વરતાય છે હીન દેખાતોના કડવા દર્શન મનુષ્યની વિચિત્ર જડતાભરી, દંભી, નકલી આગપતારક ચેષ્ટાઓના નક્કર વાસ્તવિકતા વાળા તાદૃશ ચિત્રો ખડાં કરવામાં તેમની શક્તિ સમર્થ છે પહેલી જ વાર્તા 'કુરુક્ષેત્ર', જીવનની વિષમતામાં વૃત્તિઓને ચાલાકપણે આત્મપ્રતારણા થી સંતોષવા મથતા અને એમ જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં હાર ના આશાઓને સિદ્ધ કરવા મથતા પણ આખરે— ક્રિયાઓને અંતે—મરણિયા બનતી વૃત્તિઓનો પાછો જ ઊભરો હારવા બેઠેલા હારેલા જુગારીની જેમ ઠગી પડયા છતાં પાસાં રમતાં મનુષ્યત્વજાતની વ્યાપારવૃત્તિ પીછાન આપે છે વાર્તાના સર્જકની શૈલીમાં રહેલા મધ્યમ વર્ગના નીચલા વર્ગની એક દ ઓરડીનું, મનુષ્યનો જડ, અધપડતાં નકલી દરિદ્ર જીવનનું અને

સ્થિતિમાંને ઉત્તેજનામાં રૂપાંતરરૂપ થઈ પડે એવા ઉપાદાનોનું વર્ણન કરવામાં લેખકે નિરીક્ષણની ઝીણવટ, ચોકસાઈ ઉપમા વગેરે આદિની મૌલિક સૂઝ અને ભાષાની તાજગી સમર્થતાથી કામ લીધું છે. લેખકની આ શક્તિ તેમની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓમાં વરતાય છે. તેમનું પશ્ચિમના નૂતન વાર્તાસાહિત્યનું અને વિવેચનનું અનુશીલન, તેમનો સ્વાધ્યાય અને કાવ્યાભ્યાસી ભાષાશૈલી, સ્વાનુભવો અને અવલોકનોની વિપુલતા, પ્રસંગની પસંદગીની ચોકસાઈ અને નિરૂપણની પ્રગલ્ભતા તથા રચનાકૌશલની આકર્ષકતા પ્રગટ થતી વાર્તાઓમાં મૌલિક જણાઈ છે રહસ્યની સચોટ અસર અને તેના મર્મગામી નિરૂપણકલાની દૃષ્ટિએ નવ્વાનવ કથા તથા 'વસ્ત્રાહરણ' જેવી વાર્તાઓ બની છે. 'દીકરી', 'કુસુમ' પક્ષીનો માળો પણ તેના વિષય અને આલંબનની ખોલાતને કારણે આકર્ષક બન્યાં છે. 'વિદુલા', જે સૌની ઘણી લાંબી વાર્તા છે અને ૧૩ પૃષ્ઠો રોકીને પડી છે, તેનો વિસ્તાર અનિવાર્ય નથી. વિદુલાના જીવનના રહસ્યમય પાસાને વધારે ઘૂંટવા અને ઘાટ આપવાથી નિરૂપણ થઈ ગયું હોત, પરિણામે તેની અસર ઓછી થઈ જાય છે અને એમાંની ધાર્મિક નિર્ધિતા બહાર તરી આવે છે. ટૂંકી વાર્તા એક વ્યક્તિના જીવનના અનેક પાસાનો ચિતાર આપી રહે છે. જ્યારે એમાનું એક સમર્થ પાસું સર્જકના કેન્દ્રમાં હોય અને અન્ય પાસા સૂચકતાથી, ઇંગિતોથી એમાં ટંકાતા હોય. વિદુલાની વસ્તુસામગ્રી નવલિકાની નથી, ટૂંકી નવલકથાની છે.

વસ્તુની ઘણી ખરી વાર્તાઓ ચોક્કસ વિસ્તારના આલેખનને પ્રયત્ન કરે છે. લેખકની પાસે વર્ણન, ચિત્રણ અને વાતાવરણ સર્જન માટેના હથિયારો અત્યંત છે પણ જીવનની અખિલતા આલેખનની દૃષ્ટિમત્તા વગેરેમાં ઊણપ વિશેષ જણાય છે અને રચના કૌશલ્યનો વધુ ઉપયોગ આ વાર્તાઓની મર્યાદા—જ કહો તે

છે કેટલીક વાર્તાઓની માંગણી જેટલી આકર્ષક છે તેટલા તેમના અંત વેધક નથી. લેખક ઊભી કરેલી ઇંતેજારીનું કેટલીક વાર્તાના શીર્ષકને સિદ્ધ કરવા જ વાર્તાનો અંત એને ઘટનો કરવા લેખક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે છે. 'કૅમીકનાર વળાંકવાળા' 'ચીંથરું' વગેરે કેટલીક વાર્તાઓ વિનોદે લેખકની તર્કશક્તિ, તર્કગત અને પ્રાગટ્યદર્શનના પરિણામરૂપ છે. ઘણીખરી વાર્તાઓમાં લેખકનું વક્તવ્ય અને નિરર્થક, કે અગ્રાભિમુખ્ય બહાર જોવા મળે છે. આ 'વિદુલા' કે 'દીકરી' 'કુસુમ' જેવી વાર્તાઓમાં તેમનો સમભાવ કે મધુરવૃત્તિ નથી લાગતી એ પણ એ છે તેમનો ઉદ્દેશ હોય જીવનને એ નાનાકી કલ્પના ચમત્કાર અથવા ન હોય સર્જક દૃષ્ટિ વિશ્વવ્યાપક કે વડ તાત્ત્વિક મહત્ત્વ લેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય એનું તેમને દેખાતું હોય એની છાપ મૂકવાને અને પરિણામે આપણું બધું સમજાવતું તેમનું અવલોકન આવ્યું છે. આપણી વર્તમાન જીવનદશાનું તેમનું નિરીક્ષણ સૂક્ષ્મ અને બુદ્ધિયુક્ત છે અને એ દૃષ્ટિએ તેમની વાર્તાઓ સારા નિબંધનું કામ પણ આપી શકે તેમ છે તેમ છતાં એકલું નિરીક્ષણ અને બુદ્ધિનિષ્ઠ અવલોકન કલાકૃતિ બનાવી શકતું નથી. એ નિરીક્ષણનું કથયિતવ્ય જ્યારે વાર્તામાં ખાસ થઈ જાય છે, ત્યારે તેમાંથી સત્યાર્થ સંપૂર્ણ રહસ્યની નવીનતા લેખકને કરતા વાર્તાઓમાં કામ મારવા પડે છે. આને દર્શન વિપરીતતા હોય પણ તેમાંથી આપણને એ ઊંડી મમતાની અસર મૂકી જાય તેવી વાર્તાઓ બનવી જોઈએ ને? 'શાણું' કે 'વળાંકવાળા' જેવી માર્મિક રચનાઓ આ દૃષ્ટિએ કલાનું રૂપ પામી શકી નથી. આ વાર્તાઓમાં સર્જક કરતાં વિચારક વ્યક્તિત્વની છાપ વધુ ઊપસી આવે છે. વસ્તુને તેના રૂપમાં આલેખવાની પુરાણોમાંથી ઉચિત પ્રતીક શોધી લાવવાની તથા આયોજનની સુશ્લિષ્ટતા જાળવવાની

દ્વારા લેખિકા હોવા છતાં આ પુસ્તકમાંની કેટલીક વાર્તાઓ ખરી જાતના વિશિષ્ટ સંવેદન સમેતે ય વર્ણન વિના માત્ર ભાષાની નજરની મોકળાશ અને વિચાર નિરૂપણના આકારની નવીનતા તથા કટાક્ષમય તાજા ભાગે જ સુવાચ્ય થઈ શકી છે અલબત્ત આપણા નવલિકાસાહિત્યમાં નવી રચનાની વિલક્ષણતા, મન વાસ્તવિકતા અને પ્રતીકાત્મકતાની નવીનતાને કારણે શ્રી સુરેશ જોશીની વાર્તાઓએ પ્રસ્થાનની આરંભિક પગલીઓ હતી ગણ્ય છે જ આપણે દૃષ્ટિએ કે એમનામાં વિધિના જેવી નિષ્ઠુરતાની સાથે નિર્લેપ તટસ્થતા પણ છે. એમની વાર્તાઓમાં આ ભાવના પ્રભાવ એવું વાતાવરણ પ્રસરી રહે. જીવનના રોષપૂર્ણ અંગોમાંથીય રમણીય કલાસૃષ્ટિનું નિર્માણ એ કરી શકે તેવી સર્જનતા ખીલો.

જીવન ઝંઝાવાત

[લે રંભાબેન ગાંધી પ્રકાશક–ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ. અમદાવાદ ૧ ૩ ૨/—]

પચીસ એકાંકીના ગુચ્છો આપ્યા પછી લેખિકા હવે મૌલિક ત્રિઅંકી નાટક ગુજરાતી નાટ્યસાહિત્યને ચોપડે જમા કરાવે છે એમના એકાંકીઓ ભજવવામાં સરળ હોઈને શાળા-કૉલેજોમાં ઠીક ઠીક ભજવાયા છે આ નાટક પણ એવા જ ઉમળકાથી ગૃહમંચોમાં મંડળીઓ ભજવશે એમાં શક નથી નાટકનું વસ્તુ નવીન નથી. પત્નીનો પતિ પ્રત્યેનો વહેમ એના સંસારજીવનને ખારો બનાવી મૂકતાં તે પતિનું ઘર છોડવા તૈયાર થાય છે પણ ખરી વસ્તુસ્થિતિનું તેને ભાન થતાં પસ્તાઈને તે પતિની તથા બીજી સ્ત્રી જેના ઉપર તે વહેમાય છે તેની માફી માગે છે ખબુ જૂની થઈ ગયેલી વાત, પણ એને નાટ્યરંગ આપવામાં લેખિકાએ સારું કૌશલ દાખવ્યું છે નાટકમાં નાયિકા કલ્પનાની સખી પ તવી અને પ્રૌઢ સમજણા તેના મિત્ર દિલીપ પરથી અભિનયપૂર્વક નામ તેમણે લીધું છે જે રીતે નાટકમાં રેખાનો પતિ ઉત્કર્ષ અને દિલીપની પત્ની અપર્ણા પ્રવેશ કરે છે તે ગમે તેવું અને નાટ્યોચિત છે કલ્પના અને નાયક તુષારના મનની દ્વિધાની તેની પરાકાષ્ઠા અને છેવટે કલ્પનાને થતું સ્વરૂપદર્શન તથા તે દ્વારા તેની લાગણીઓનું પરિવર્તન સ્વાભાવિક ક્રમમાં થતું બતાવાયું છે નાટ્યક્ષમ પરિસ્થિતિઓ જેવી કે તુષાર કલ્પના વચ્ચેનું ઘર્ષણ અપર્ણાનો પ્રવેશ દિલીપનું પોતાની ભૂલ જાણવી જવું, રેખાનું ઘેર પાછું જવું કલ્પનાનો ગૃહત્યાગ રેખાના પતિનું આગમન વગેરેને ખીલવવાની શક્તિ લેખિકાએ સારી બતાવી છે આ નાટકનું મુખ્ય આકર્ષણ એના ઊર્મિઓના આવેશભર્યા ને ભાવનાના વૈભવભર્યા સંવાદો છે શબ્દોના અને વાક્યોના આરોહ-અવરોહની રચના એમાં નાટ્યાનુકૂળ છે ખાસ કરીને કલ્પના, દિલીપ, તુષાર અને અપર્ણાના સંભાષણો ધ્યાનપાત્ર બની રહે છે સંવાદો દ્વારા સંસ્કારી નારીના દાંપત્યભાવનાની તેના ગૃહજીવનના આદર્શની, તેની કલ્પનાઓ અને લાગણીઓની સારી ઝાંખી થાય છે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય પ્રેમ લગ્નજીવન આદિ વિષય પરત્વે વિવિધ પાત્રો દ્વારા વિવિધ દૃષ્ટિકોણ સંવાદો દ્વારા રજૂ કરાયા છે પાત્રો પણ પોતાના સંસ્કાર, પ્રકૃતિ સ્વભાવ અને કલ્પનાને અનુરૂપ વાણી, વર્તન અને તત્પરતા દેખાડે છે સંવાદો ટૂંકા તીક્ષ્ણ અને ઉચ્ચારણમાં નાટકને ભજવવાને સુગમ બને તેવા છે ખાસ કરીને દિલીપની વાણી વર્તન અને તેનું નાટકીપણું મુગ્ધ અભિનયને સારો અવકાશ આપે છે નિર્દોષ હાસ્યરસને માટે શ્રી રેખા અને સ્નેહલના સંવાદો તથા પરસ્પરનું વર્તન મહત્ત્વનું છે ઉભયનાં પાત્રો હાસ્યરસને ખૂબ પોષે તેવાં અભિનયની શક્યતા છે રેખા, તુષાર અને અપર્ણાના શોકના પ્રભાવે મં સ્નેહલ શ્રી રેખાનો હાસ્યરસ સુંદર મેળવણી કરે છે કરુણ કે કરુણનો ગંભીર અસર ઓછી કરવામાં એ હેતુ નિર્દોષ તોફાન ખૂબ મદદરૂપ છે

આ નાટકની મર્યાદાઓ પણ ઠીક ઠીક છે કલ્પના જેવી પતિપરાયણ સન્નારી વિ તેરે કરેલો રેખા સાથેના તુષારના સંબંધની વાતને સ્વીકારી એક માત્ર ચેમ્નાના પુરાવાથી વહેમાઈ જાય એ કલાદૃષ્ટિએ યથોચિત નથી કલ્પનાનો ધીમે ધીમે વહેમ નાટકમાં ઉ

કરવો જોઈએ અને તેને માટે એક કરતાં
વધારે નટોની કડીઓ મેળવી આપવી જોઈએ
જૂની ધુમાડાવાળી રંગભૂમિ જે રીતે પાત્રમાનસમાં
પરિવર્તન બતાવતી એ જ સસ્તી ને સરળ રીત હવે
અવાચના પ્રેક્ષકગણમાં ચાલતી નથી કે નહિ જે દિલીપના
એકાકીપણાને લુચ્ચાઈભર્યા કાવતરે પલટવી નમતું
નથી આપતી તેને પતિને આ નારી કલ્પના આ માટે
આધા ૨૫ ગજો ' કલ્પના સ્પષ્ટતા સાથે ભાઈની પોતાના
અનેરા ચિત્તમાં વહેમનું ઝેર ભરે, એ મનોવૈજ્ઞાનિક
પ્રતીતિકર બનતું નથી વળી કલ્પના તુષારને આ
અપેક્ષા પૂરે છે ત્યારે તુષાર 'હું પૈસા આ રીતે લે
તને નહિ ગમે' વગેરે તર્કો પોતાની સમજ ફરમા લાવે
છે તે પણ નબળી પડી જાય છે કલ્પના કદી જ તેમ
આપના સાંઈ સાદી વાત તુષાર કલ્પનાથી શા માટે
છુપાવવી પડે તે પ્રેક્ષકોની સમજમાં આવી શકે તેમ
નથી શું કલ્પના એટલી બધી કજુસ છે કે આવી
ફેર જેવો કેસ લખે છે તેથી જ દરીના સૂતી છે '
આશ્ચર્યને પણ લાગે કે કલ્પનાથી ખાનગી રાખ
વાની વાત જ જરૂર નહોતી આમ નાયક-નાયિકાનું
પાત્રવિધાન અસંગત અને અપ્રતીતિકર તેમના સાં
પૌવા મૂળમાંથી જ થઈ જાય છે ને કલ્પના એની
મેંદી નાખે છે કે રૂપિયાને પૂ છ ગમે ' એવી વસ્તુઓ
ન જયારે દૃષ્ટિએ પાછી ન આવે એવો મરી
જવાના અનર્થો કરે ' કલ્પના પ્રત્યે આપણો ભક્તિ
સુધારકો એનું વર્ણન કરી તને બતાવાય છે એ
પાત્રવિકાસની સાની મોટી ખામી છે નિરીક્ષને પણ
આટલી અનસૂની કેમ ગણ્ટ જ થાય છે—આપણે
જૂની રંગભૂમિનું આ પાત્ર જ જોઈએ આ રૂઆપકેતને
પાલનપદનો રૂઢ્ય કરવા કાંઈ પીડા નથી એ વાત
નિર્વિવાદ તેમ વળી ગવાઈઆ ગૌરવની એક વાતનો
આપનો પથરાટ વનો એવાથી વસ્તુવિકાસ મંદ બની
જાય છે અને નાટકનું કાર્ય શિથિલ થઈ જાય છે
સંવાદની જમાવટ, પરિસ્થિતિપોષણ અને હળવી
ટકોરની રજૂઆત જેવી નાટ્ય શૈલીના ગુણો પાત્રચિત્રણ
માનવમનના સૂક્ષ્મ સંઘર્ષની નિરૂપણરીતિ, વસ્તુની
નવીનતા, નાટ્યવિષયની ઊંડાઈ અને અભિધાનની
એકાગ્રતા ઉત્તમ ગ્રંથસ્વરૂપમાં પણ બનાવે તો નિઃશંક
નાટ્યકાર તરીકે લેખક ગુજરાતી નાટકમાં સ્થાન
જરૂર પ્રાપ્ત કરે કારણ કે એમના નાટકોમાં રસાત્મક
અસર ઉપજાવવાની અને તખ્તાલાયકીને અનુકૂળ
સામગ્રી સારા પ્રમાણમાં રહેલી હોય છે

પુનર્મિલન

[લે ડાહ્યાભાઈ પટેલ પ્ર ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ, અમદાવાદ, ૧ ૩ ૮/૭૫]

શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલનો આ વાર્તાસંગ્રહ તેમના સત્તાર
અગિયાર વર્ષના ઉપક્રમ બાદ ઇ ... જન
રાતમાં તમારે જે અનુભવ ઉપજાવ્યા આ સામે
ચિત્ર રજૂ કર્યા હતા કેટલાંક એના ગણ
વાર્તાઓમાં રજૂ થઈ છે આગળના ઘણા વાર્તાઓમાંથી
માત્ર બે જ સ્થાન મળ્યું આ યુગનું વાતાવરણ
એ છે આ સંગ્રહમાંથી નવ લાંબી વાર્તાઓ છે, છતાં
એક ટૂંકી વાર્તા છે જેમાં જ ૩૪૦ પૃષ્ઠોના વિસ્તૃત
પટ છપા, માત્ર ચાર જ વાર્તાઓ સમાવેશ પામી
શકી છે

પ્રથમ વાર્તા ઉપરથી સંગ્રહનું નામકરણ થયું છે
ચીનના ભારત ઉપરના આક્રમણ સમયના સ્પષ્ટ
ચિતાર અને અવાસ્તવિકોનાં તેમના ભોગ, ઈમાન
ટાપુની પ્રકૃતિનો ચિતાર, પિતા-પુત્રીની વ્યથા
તેમ વિધવ સંજોગોમાં મળાપ, સત્કાર અને નિરા
શ્રિતિ વચ્ચે મનુષ્યહૃદયની ઉદારતાભરી ભાવના, આમતેના
ઝઘરાત અને તેમની જિંદગીના ફૂંગાળો, જુવાનોની
મનોવ્યથાઓ, સ્ત્રી-પુરુષોના વિવિધ ભાવો તે
સંસ્કારે કલ્પનાની રહસ્યાળી ઘટનાની હવા—આ
બધાં ભાવનો વાર્તામાં રસ પૂરે છે

પરંતુ નીલા પ્રદ્યુમ્ન, પ્રવીણ, રમણલાલ સુરેશ,
મોહનલાલ જયાબહેન તેમજ કાર્મિન, સેરી, વગેરે અનેક
પાત્રોના જીવન પ્રસંગોના વણાંકો એક જ કેન્દ્રમાં
રચી લેખકે વાર્તાનું દોર ખાસી નાખ્યું છે આવા
બહુમુખી અસંગપલટનુવાળા વસ્તુમાંથી તો
લેખકે સળંગ નવલકથા રચવી જોઈતી હતી કે કેમ

તો એમાંથી મેરી અને જોસેફાઈનવાળા રહસ્યગર્ભ પ્રસંગને છાપાંઈ ગઈ, તેની ધારેલી નવલિકા સર્જી જોઈતી હતી. આ વાર્તામાં ત્રણ-ચાર વર્તુલના જીવનચિત્રો છે મોહનલાલ કુમુદ, અને પ્રદ્યુમ્નનુ, રમણલાલ મેરી અને જોસેફાઈનનુ ત્રીજા પ્રદ્યુમ્ન અને પ્રવીણનુ રમણલાલ નંદ્યા અને સુરેશકાન્તનુ વગેરે એ ચારે વર્તુલોનો વાર્તાસંબંધ નહિવત્ છે તેમના જીવનનો ઇતિહાસ કે ચિતાર વાર્તાના મુખ્ય વિષય વસ્તુ સાથે મેળ ખાતો નથી કે પરસ્પર તેઓ વાર્તાના પ્રધાન રહસ્યની દૃષ્ટિએ સંશ્લિષ્ટ બની શકતા નથી રમણલાલની આખી જીવની રજૂ કરવામાં પણ પ્રસંગ પસંદગીનો વિવેક જળવાયો નથી તેમ અન્ય પાત્રોને પણ નિરર્થક વધુ પડતુ મહત્ત્વ વાર્તામાં મળી ગયું છે મોહનલાલ કુમુદ સુરેશ પ્રવીણ વગેરે પાત્રો વાર્તામાં અદ્ધર લટકી ગયા છે વાર્તાનો નાયક એમાંથી નક્કીપણે ઊપસતો નથી કે પાત્રોની આન્તરિક વ્યક્તિતાનુ તેમના વિકાસ યા પતનનુ આકર્ષણ એમાં આવતુ નથી. ઘટનાની એકાગ્રતા વાર્તામાં જળવાતી નથી અનાવશ્યક અને હેતુરહિત પ્રસંગોના ખડકલા કે વૃત્તિસંભ્રમોનાં વૃથા નિરૂપણો વાર્તાને પોષક બનતા નથી પ્રમાણવિવેક આલેખનનો સંયમ કલાસ્વરૂપની સુશ્લિષ્ટતા પાત્રનુ પોતાનુ વ્યક્તિત્વ નિરૂપણ અને હેતુની સુગ્રથિતતાનો વાર્તામાં સ્પષ્ટ અભાવ માલૂમ પડે છે

અભ્યાસ કુશળતા અને લેખનના ચીવટ—સંયમ વડે સુધારી શકે તેવી આ ત્રુટિ જો લેખક દૂર કરી શકે તો ભવિષ્યમાં આફ્રિકાના સામાજિક જીવનની કલામય રસવાળી વાર્તાઓ તેમની પાસેથી સાંપડી શકે

સંગ્રહની બીજી વાર્તા ભારતના ઇતિહાસના ગુપ્તયુગના સમયની છે શિલ્પી કલાકાર ઉજ્જનના મહાઅમાત્ય પુરદત્તની પુત્રી માધુરિકા સાથેના સ્નેહની, સરસ્વતીની શ્રેષ્ઠ પ્રતિમા ઘડવાના એના જીવનમનોરથની અને એના અનન્ય કલાપ્રેમની કથા એમાં છે સરસ્વતીની સુંદર પ્રતિમા ઘડવામાં એ કલાકારે પોતાની પ્રિયાનુ જ સૌન્દર્ય ઠાલવ્યુ અને તેણે પોતાની પ્રિયતમા અને ઉભયને અમર બનાવી એ એના મારિન્યની [illegible] વાર્તાનુ વસ્તુ છે

ત્રીજી વાર્તા 'કોંગેલિયન મા એક ગ્રિક્ષિત યુવતિ' જીવનની ભાવના વાર્તાનો છે 'ઇજનેરની બહેન છોડી નિરૂપમા' સાથે પરણનારો વિમર માટીવાળો લાગણી માનવતા દયા અને કર્તવ્યના સંસ્કાર સાચવી જાણતો એક કોંગોલિયન પોતાના પિતાનુ બાપ ધોવા એક અભણ, ગરીબ છોકરી જેવી ગર્ભવતી બાળા સાથે પરણવાની નૈતિક હિંમત દાખવે છે વાર્તાનો પ્રસંગ સરસ છે અને લખાવટ ઊંચી છે અહીં પણ પહેલી વાર્તાના જેવી ગૂંચવણ ગઈ છે કોંગોલિયન ઉપર લેખકનુ ધ્યાન અસરથી [illegible] કહેવાનો બાકી સચિન ગમતી શી રીતે થઈ મળ ની તેની સાથેની લાગણી ને ઉપર વધુ રોકાયુ હોત નવી વાર્તાના નાયક-નાયિકા નિમિત્ત પડી ગયા તથા પ્રસંગોનુ નિરૂપણ સંયમિત તેમ સમગ્રમાં રેખુ નથી કલાનુ લાઘવ અને આલેખનની કરકસર જળવાઈ નથી જે તો વાર્તા કથાદષ્ટિએ ઉત્તમ છે વાર્તા ક્થાનક રેખા ચકુભાઈ અને ગંગાબહેનના સુરેખ પાત્ર નિરૂપણ વાર્તાતત્ત્વની એકાગ્રતા ખેંચાણ લખાવટ અને જીવનદૃષ્ટિની ઉચ્ચતાની દૃષ્ટિએ આ શેષ સુખ વાર્તા કુમળી તેજસ્વી રત્નકણિકા છે આખી વાર્તાના વિધાનમાં આવતી સવળ છતાં નની તાજગી હળવાશ અને માણ્યુ છે ભારતીય ગ્રામ સંસ્કારની નારીનુ હૃદય પારદર્શક દૃષ્ટિએ લેખકે ચીતર્યુ છે એમાં ભગી ધન્યતા થાની! હા દસ રૂપિયા મોકલ્યા છે મારે ૨૫ રૂપિયા કરવ પડશે શુ છે?' અને 'રેખા હજી પગાર નથી આવ્યો!' એ અનુક્રમે રેખા ગંગાબહેન અને ચકુ ભાઈના ઉદ્ગારોમાંની ભાવસમૃદ્ધિ માટે નવી લેખ આજના ગુજરાતીમાંથી સુલભ થશે

શ્રી રાવજીભાઈની વાર્તાઓમાં જીવનપ્રસંગોનુ વાતાવરણનુ પાત્રોના સંસ્કારી ભાવોનુ અને કરુણચિત્રનુ સારુ પૈનિક છે

★

-બિ... નાઈટસ જેવી છતાં ઉચ્ચ કક્ષાની વાર્તાઓના ?

ધારાપુરીનો ખજાનો

[ભાગ ૧ ૨]

લેખક

શ્રી રાઘુ ઠક્કર

મૂલ્ય રૂ ૧૬/

[રજિ પો રૂ ૧ ...

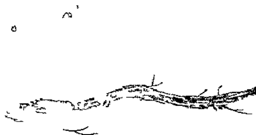
આ વરસ પહેલાંના અંગ્રેજી આરબ... પરથી ઉપરથી તૈયાર આ વાર્તાઓ એરેબિયન નાઈટ્સની યાદ આપે છે છતાં એરેબિયન નાઈટ્સની વાર્તાઓમાં ભૂત રાક્ષસ મંતર અને વિચિત્ર કામનું સનાતે ઉત્તેજન મળે છે તેનાનું કશું આમાં એટલી ઉચ્ચ કક્ષાનું વાર્તાઓનું સાહિત્ય છે બધી વાર્તાઓમાં આપ ઉપરાંત મોટેરાઓ પણ હોંશે વાંચે તેવી છે દરેક વસાવવા જેવું આ સમૃદ્ધ પુસ્તક સૌ વડે ... ગુજરાતી ભાષામાં આ જાતનું ... પહેલી જ વારે પ્રગટ ... દરેકને માટે ...

આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ :

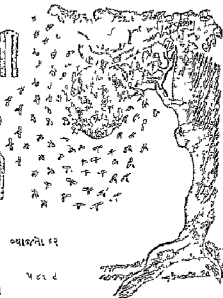
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૧૪, ગાંધીરોડ ... અમદાવાદ

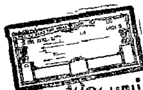

મધમાખીની જેમ સંચય કરો

રોકાણના પ્રકાર	વ્યાજનો દર
૧ [illegible]	[illegible]
૨ [illegible]	[illegible]
૩ [illegible]	[illegible]
૪ [illegible]	[illegible]
૫ [illegible]	[illegible]
૬ [illegible]	[illegible]

નાની બચત યોજનામાં નાણાં રોકી સમૃદ્ધ બનો

અંક ૪ : જુલાઈ '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૫

'ઊર્મિ' : વર્ષ ૩૨
'નવરચના' : વર્ષ ૨૬

સમાજમાં સંસ્કાર અને સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

—— ક્રમ ——

લેખક	લેખ	પાનું
***		

—— સૂચનાઓ ——

* લવાજમ વરસનું આગાઉથી ફક્ત દેશમાં રૂા. ૧૦ પરદેશમાં રૂા. ૧૫ (શિ ૧૫)
* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વચ્ચમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી પી થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માટે જ મોકલવાનો હેતુ છે એટલે લવાજમ પૂરું થવાનો નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રાહક નંબર અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૨ નયા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. ફક્ત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો ૧૫ દિવસ પછી રદ કરાય છે
* જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું –

'ઊર્મિ—નવરચના'
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ,
૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો૦ દવેએ અને મુદ્રક કાંતિલાલ ડાહ્યાભાઈ પરીખે માલિક ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ વતી ૬૪, ગાંધીરોડ, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો૦ દવે અને સંપાદક જયન્ત પરમાર

[illegible]

[illegible] સુખ પણ [illegible] જાય છે અને આ[illegible] અધીરાઈમાં [illegible] કદીક વખત એવું [illegible] પણ લાગી બેસે છે કે જે આનુભને શોભા ન આપે [illegible] શોભા ન આપે [illegible] ન આપે [illegible] કરી શકે? [illegible] જ [illegible] થઈ શકે? [illegible] જ [illegible] સૂઝે [illegible]? [illegible] છે એટલે જ [illegible] કરી શકે [illegible] છે એટલે જ [illegible] થઈ શકે [illegible] એટલે જ [illegible] સૂઝે [illegible] અને [illegible] કુદરતી [illegible] છે [illegible] કુદરતી [illegible] સુધી [illegible] છે [illegible] પણ [illegible] જ કુદરત [illegible] છે એટલે જ [illegible] પોતાની [illegible] પ્રવૃત્તિઓથી [illegible] છે અને એટલે જ એ ક્યારેક [illegible] કુદરતને [illegible] પોતાના [illegible] અને [illegible] પણ પોતાની [illegible] પોતાના વિચાર [illegible] તો હોય [illegible] એને સૂઝતું જ નથી એટલે જ [illegible] એની દૃષ્ટિ [illegible] સુખ અને સાચી [illegible] મેળવી શકે એની [illegible] એને આ [illegible] પણ ન ખૂટે [illegible] અને સુખ એવા [illegible] એ સાચ અને [illegible] જ છે [illegible] પછી [illegible] એની [illegible] અને [illegible] ત્યારે એને [illegible] જ નથી [illegible] અનુભવ [illegible] એ [illegible] એ નાનીસૂની વાત નથી [illegible] એટલે જ [illegible] અનુભવ [illegible] છે

તંત્રી: ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક: જયંત પરમાર

'પ્રવાત'

દીધું હોમી

પ્રથે ગાટ્યાં અમર તલસાતાં ઉરો એકમેક
ત્યારે ત્યાંથી ઉપર જઇને એકદા ભેટતાં એ.
ભેટ્યાં ભવ્યા હસિતવદને કૈંક વાતો કરન્તાં
વાતો ચાલી જનગણ ભરી સ્વપ્નાઓ ભપીશે
ત્યારે ત્યાં શ્રી સફર નવલી આદરી એ અપૂર્વ.

આવેલી સૌ પરમ સુખની સાથ ત્યારે હતી એ
ત્યારે જાગી જનમન તણાં રાથનેથી ઉઠેલી
કે કૈં એવી નવતર બધી કલ્પના થાય ઓછી
એમાંથી તો સભળ પરવાના તણી પ્રેરણાએ
ક્યારેયે ના પરમ જગાની કે ન ચિરજીવનની
ઇચ્છા આશા અવર પરથી ભિડતી એ બધાની

ત્યારે ક્યાંથી કથાણુપથમાં કુદવાની મનીષા
આવે એવી પથિક પરની કૈંક મેલી અને સૌ
આવ્યા તેની પરમ ભરતી
ગગમ ઝરતી વિશ્વવેલી ઉમંગો

જાગેલી જે જનમનતણી ઉદ્ભાવના અનેક
એકી સાથે સ્વાર્પણ સર્વે અહીં આવતી એ.

એની ઇચ્છા જનિત જનને એક સાથે જણાતી
કેવી કેવી પ્રવર પથની સર્વ રોકી ગ્રીધેલી
સાચે કેરે અમર ન રહી એકની કાં મનીષા ?

આશાઓ સૌ ભસમ કરવાનું ગમ્યું શ્રેય મેં તો
આજે મારે મન છલકતી આવતી એ જિગીષા
પૂની ત્યારે પથ ચલિત કં કૈં રસેથી રમેલી
અચળ ઉરનાં સૌ કમેથી કસેલી

સર્વે પેખુ નવતર જગે વાંચ્છનાની પ્રણીમા
દીધું હોમી અવર પથમાં
અપર જગમાં
નીરવ ઉરમાં કયાય દેખાય શાને ?

*

'શ્રતિનીશ્વર'

વિગલિત

એક દિવસ મેં જલના દીપે, દીપે ઊંડું જોયું રે;
તેને તળિયે તું સતારો, જાણું મનડું મોહ્યુ રે.
એક દિવસ મેં ઝરણા પાસે, વાત મૂકી એક નાની રે;
તારા મુગ્ધ હૃદયની મીઠી, જલતી ત્યાં નિશાની રે.
એક દિવસ મેં સાગરતટ પર, તારી બંસી સુણી રે;
શબ્દબ્રહ્મની અમૃતભ ગાથા, મેં તેમાં પરમાણી રે,
એક દિવસ મે ગહ્વર કેરી, મૌનમાધુરી પીધી રે;
તપથી નમ્ર બનેલી તારી, અમૃતસુધા મેં ઝીલી રે.
એક દિવસ મેં ગેરુ કરજોડી, સરિતાને સન્માની રે,
રોમે રોમે પુલકિત થાતા, તારું દર્શન પામી રે.
એક દિવસ હું સમરાંગણમાં, તારું ગાણું ગાતી રે;
મોહનને મોહનવર મળતો, વાતો એવી થાતી રે.
બ્રહ્માંડોના ગ્રહકિરીટશા, ધર્મધજા ફરકતી રે;
ભવ્ય ધન્યતા પામતા હું, વિગલિત તેમાં થાતી રે.

★

પ્રા. 'મધુરમ્'

નવો વિકાસ

મૂક્યો વિકાસે અતિવેગથી જો
વિકાસગંગા અવળી જ ચાલી
આચાર દેખાય ન યે છતાંયે
વિચારમાં આજ વિકાસ માંડ્યો

એકો નથી રે સુખ કોઈ લોકે
વિકાસ કેવોય નવીન આજે
હો આવજાવો ધરતીય ચાંદ
તણી થની કિંતુ થશે જ ક્યારે
એ આવજાવો મનુદિલ વચ્ચે
કહો 'ગને આ જગના નિવાસી.

★

'જ્ઞાનપિપાસી'

મળે જો પ્રેમ

મન [illegible] પ્રેમ [illegible] તો કેવું !
મળે જો પ્રેમ [illegible] ના [illegible]
[illegible] મન [illegible]
મને કોઈ પ્રેમ [illegible] ના કેવું ?

'પ્રેમ' પ્રેમ એટલે [illegible] પૂછે છે [illegible]
[illegible] છે મારી સામે જોઈ
[illegible] મનમાં મનમાં
ને પ્રેમ [illegible] ગીત [illegible] ને [illegible]નમાં
પેલા પાણી એને [illegible],
એને [illegible] વાગશે,
[illegible]

તો [illegible] પડી [illegible] ઉત્તરમાં
ને [illegible] ગાને છે [illegible] અંતરમાં
'પ્રેમ' પ્રેમ એટલે [illegible] મળે ના [illegible]
'મળે ના પ્રેમ [illegible] ના [illegible]
'[illegible] પ્રેમ એટલે' કેવું
[illegible] પ્રેમ [illegible] કેવું ?

[illegible] ને [illegible] પણ એમ [illegible]
[illegible] કરી [illegible] છું મને કોઈ પ્રેમ કરે તો કેવું ?
મળે ના પ્રેમ [illegible] પ્રેમ
[illegible] દર્દના
કે [illegible] ?
[illegible] વિના [illegible] ?
એ [illegible] આવે
[illegible] તો [illegible]
[illegible] તો [illegible] લેવું
[illegible] પ્રેમ [illegible] કે !
મને કોઈ પ્રેમ [illegible] તો કેવું ?

☆

'સુધાંશુ'

સૂરજપુકાર

આષાઢ [illegible] આષાઢનું,
સૂરજને સાતલદિનના [illegible] જી !
કિરણ પહોંચે ના પૃથ્વીને [illegible]
[illegible] અનરાધાર જોયા જી !
સૂરજપુકાર આષાઢના ઘનઘેરે !

[illegible] જેવા કે એવા [illegible],
[illegible] ને [illegible] જી !
સઘાને મારું [illegible] નથી
[illegible] જી !
સૂરજપુકાર આષાઢના ઘનઘેરે !

[illegible] આ આજે મેં મારી [illegible] પાળી
[illegible] તારાએ [illegible] જી !
આષાઢ ! [illegible] આટલે [illegible]
[illegible] વિરહે [illegible] જી !
સૂરજપુકાર આષાઢના ઘનઘેરે !

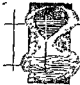
☆

'પ્રબોધ'

જ્યારે જવું જ હોય તો

જ્યારે જવું જ હોય તો [illegible] કરી [illegible]
[illegible] વિશે, પણ [illegible]
[illegible]
વિદાય, [illegible]
[illegible] ! ને [illegible] !

☆

'રાજહંસ'

સમયનાં શોર-બોર

મુસ્લીમોનુ એક અણપુરુષ

આ પણ મુસ્લીમ ભાઈઓએ દિલ્હીમા પરિષદ ભરી ઠરાવો કર્યા એમા વધારે હક્કો મેળવવા માગણી કરી છે એમને સામાન્ય નાગરિકને મળે તેથી વધારે લાભ શાથી જોઈએ છે ! લાયકાત વિના એમને આગળ વધવું હોય તેમની મનોદશા કેવી હશે?

શુ મુસ્લીમોને અન્યાય થયો છે? એમના પ્રત્યે જોર વર્તાવ થતા હોય તો એવુ શાથી બને છે? એમણે પોતાને આ દેશમા અકારા બનાવી મુક્યા છે. આ દેશનો ઇતિહાસ એમને ગૌરવ આપતા નથી કે પેરણા આપતો નથી એ કેવી વિચિત્ર હકીકત છે! આ ભૂમિના પહાડો કે નદીઓના ગુણગાન એમને ગમતા નથી અહીં વનરાજિ સાથે એમને હેત પ્રીત કરવા નથી. આપણી અતિભારત વ્યક્તિઓ આગળ એમને નમુ ભી આવો વર્તાવ રાખવાનું એમને વધુ ગમ્યુ છે શુ?

આ મુસ્લીમોને એમના સમાજ માટે જુદા કાયદા જોઈએ, સ્વાર્થ સાધવા અનાવશ્યક ચાલુ રાખી આ દેશની વસ્તી વધારવી છે! એમને એક પત્ની રાખવાનો સામાન્ય કાયદો ગમે છે તે અપનાવવાનુ સૂઝતુ નથી પણ ચાર પત્ની રાખવાનું અને કુટુંબનુ નિયોજન કરવાનું રાખવું છે! પોતાના બાળકોને મારું શિક્ષણ મળે એ માટે કામ ઉપર ધ્યાન આપવા નથી પોતાના બેકારોને ધંધો રોજગાર મેળવવા પૂરતા સાધનો તે સાથ આમના કેટલા ધગશવાળા પગલાં નથી લીધા? બંધારણ પાળવાની બાબત એમને ક્યારેય આગ્રહ કરતા નથી અને જાહેરમાં ગડદો કરવાની બૂરી ટેવો એ ફેલાવે છે આવું કેટલુંયે છે જે કોમ તરીકે તેઓ બિનાવી સારો દાખલો બેસાડી શકે પણ એ દિશામા પગલાં ભરતા જાણે એમને કોઈ રોકી રાખે છે શુ? એ વાત પણ બહુમતીનો છે?

એમણે ધાર્યું હોત તો જાહેર કરી શકત કે રસ્તા વચ્ચે આવેલી કબરો ખોદી કાઢવી જોઈએ અને મસીદો ખસેડી લેવી જોઈએ. એમણે ગાયની કતલ સામે કોમ ઉપર સ્વેચ્છાનો પ્રતિબંધ મૂકી દીધો હોત એમણે પોતાની કોમના ધર્મિષ્ઠોને જણાવ્યું કે જ્યાં જ્યાં પ્રજા જીવન બગડતા હોય તો તે બંધ કરી દેશની એકતા આણી હોત અને ઇસ્લામની ભાતૃભાવની ભાવનાને વ્યવહારુ બનાવવા પ્રયાસ કર્યો હોત. જાહેર સભાઓ રાજકીય પક્ષોએ જ ભરવી જોઈએ એવું દબાણ પણ શું બહુમતીએ જ કર્યું છે? એમના સમેલનમા અનેક ધાર્મિક પુરોહિતો જેવા મૌલવીઓ હાજર હતા પણ એમણે કોમના તત્ત્વનો Spiritનો વિચાર ના કર્યો અને એમણે પણ અન્યાયની જાહેરાતો કે હકની મોરચાબંધી કરી એ કેવુ દુઃખદ છે!

શુ મુસ્લીમોને પછાત કોમ તરીકે રહેવુ છે કે એમની આગેવાની બિનમજહબી સત્તાભૂખ્યા પ્રચારકો કરનારા વગવસીલા માણસોના હાથમાં ચાલુ રાખવી છે! જે કોમ આગળ માટે જાગ્રત અને શક્તિશાળી છે તેને કોણ પછાત માનશે? ને જે પછાતપણુ છે ને તરફ જેને જોવું નથી તેનુ પછાતપણુ ક્યારેય કેમ દૂર થશે?

શુ મુસ્લીમો આત્મચિંતન કરશે?

મુસ્લીમોએ આ દેશના ભલા ઉપર વાત કરવી જોઈએ

કર્યો છે, એનું ગૌરવ ખંડિત કર્યું છે હવે ક્યારે અંત થાશે પણ્ છે ને ફેરીથી નવનિર્માણ થઈ રહ્યું છે ત્યારે પણ મુસ્લીમો પોતાની ઐતિહાસિક ભૂલો અને અપરાધો શોધવા કશો જ પ્રયત્ન નહિ કરે?

એમની માયમિકતાઓમાં શાન્તિશીલ ફરેલા ભૂતના ગુનાઓ માટે તાત્કાલિક પોકાર વાની મગરૂર લાગણી છે શું રાષ્ટ્રીય ગુનાઓ માટે તાત્કાલિક પોતાના વાર્તા થી જાણું પડ્યું આવી નથી! આખી એમને તો એની સતમામ જ તો મને પણ જે ધાર્મિક આગેવાની રાખવા માગ છે એમને ય શું કહી એવી જરૂર જણાતી નથી કે અમનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ જીતી લેવા થોડી પણ કુરબાની આપવી જ પડશે? પ્રાયશ્ચિત્તની ક્રિયાથી જે મળે છે— પોતાની વિશુદ્ધિ, પારકાનો પ્રેમ ને શક્તિનો સંચય— તે કેમ તેઓ જોઈ શકતા નથી, સ્વભાવના નથી? આને લીધે એમને એવી કાઈ જરૂર જણાતી ના હોય, પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વિના એમનો આરો નથી કોમ તરીકે જે ઉશ્કેરણીઓ કરી છે અને છરીઓ ચલાવી છે, ખૂનખરાબીઓ અસંખ્ય ધમાલો કરી આ દેશમાં કાળી નોંધ ઊભી કરી છે, અમારી સ્ત્રીઓને ભગાડવાના અત્યાચારો સહન કરવા પડ્યા છે ને જીવ કાઢી આપવા પડ્યા છે—ખિલાફતના એ જુલમો આજની પેઢી પ્રાયશ્ચિત્તથી ધુએ તો ઠીક છે, નહિ તો એ ડાઘ વધવાનું છે

મુસ્લીમોના આગેવાનો જુએ કે એમની કોમમાં આત્મની શક્તિ છે તે ખ્રિસ્તિઓનો પાર નથી દુનિયાભરના લોખંડ તત્ત્વ તો જાણે એમના હાથ લીધા છે કોઈ પાપ પ્રયત્ન આ રીતે તરી ન શકે એમના નીમનોનું તપાસવા વિનાનું જીવન એમના ધર્મના ગરીબોને ખોટા ચમકારા બતાવે છે—હિંસક ને ઝેરીઝગ બનાવે છે શું એમને નથી દેખાતું કે ઘણાખરા મુસ્લીમો ગરીબીને કારણે કદિ પણ ઉચ્ચ જીવનની ઉણપને લીધે જ ખતરનાક જીવન જીવે છે—આવતી કાલની એમને ફીકર નથી

મુસ્લીમ કવિઓને સુફીવાદનું આકર્ષણ હોય તે ઝનૂના ભારતમાં હિન્દુ વચ્ચે જ એમની અસર ન આવી કેમ સિંધની દુનિયાની નાવાખાનામાં ઠરે છે એમના ભાગ્યે કે આગ-ગનેમાથી ઊંડાણ રહ્યું છે, સ્વભાવમાં લાપરવાહી આવી છે ગોચાવી નિરાશા ને નિરાશામાંથી જન્મેલ નીપજે ત્યાગમય થવાનું બને તો એ કોને ખબર!

પોતાની કોમની સેવા કરવી હોય તો મુસ્લીમો માટે બીજો નથી છે એ વડે કોમનો આત્મા બળવાન બનાવી શકાય

ખરું કહું તો વાત છે કે આ લોકોને 'અલ્લા માટે'ની ટેવ પડી ગઈ છે હરિનામ ભજન એ જ ગાવા કે મીનારા બનાવી દીધા એ અને કોઈનો અવાજ એમને કદી પિછાન રહી નથી અદંડો કાતે વાણી છે ને એ ઇતિહાસ કાઢે એમનો એ સ્મિતરાના દાર એમાનું લાવે કરાને ચૂપ કરી દીધા છે

અને આમ દેશને 'ઓ' એ ગાજ બની ગયા છે! હી ગાબર કે આકૃત પણ બની ગઈ! ગાન્ધીજીએ પ્રેમ જગાવવા કોંગ્રેસ દ્વારા સાંસ્કૃતિક અભિયાનો આપી રહી છે તેમાનું એક ન આ મુસ્લીમોને પખવાનું કામ છે

સમ્પ્રદાય કે મૂળનું પાગલપણું!

ગઈ પેઢીથી પુનઃ ગુજરાતના નેતાઓ વિદ્વાન ભાઈ મોટે સન્યાસની દીક્ષા લીધી! કહે છે કે એમના ઘણા મિત્ર ગુજરાત છે એ લોકોએ સન્યાસ ન લેવાનો પરિવાર વચ્ચે નો, જાણવાની મળી કે નહિ તે આપણું જાણતા નથી એમના જેવું આપ બન્નેમાંથી સાત મૂકી એમ માની તેનું મુરબ્બી છે એટલે એમનો કે આપણા પ્રાચીન વૈરાગ્યનો પર ભીંસ એમ કાંઈ દાબ છે, કોઈ અન્ય કે કોઈ દ્વેષ છે, એ ચર્ચે સન્યાસની દીક્ષા જ! પુનઃ મળી અને ગુરુઆને ગોપીનાથજીના

આ પોતી ભગવાન તે આજ મહારાજે સ્થાપેલા સાધનાપથનું માર્ગસ્થાન ના નીકળેલા એક શાખામાં ગુરુપદ છે અને ગોપીનાથજીના સંપ્રદાય તે કૈલાસ ધર્મની એક શાખા જ અતિપ્રધાન વૈષ્ણવ ધર્મમાં

બીજા ઘણા સંપ્રદાયો છે. જે પ્રદેશમાં જે કોઈ સમર્થ પુરુષે ધર્મક્ષેત્રે કામ કર્યું તેના સંપ્રદાય ચાલ્યા છે. ભક્તિ વધારે હોય ત્યાં એનું વિશેષ ચાલ્યું છે. આ સંપ્રદાયો એક બીજાથી ભિન્ન છે એમ ના કહી શકાય. પણ 'શ્રદ્ધાની વાત છે' એ ન્યાયે ગુરુ તફાવત આગળ કરી નવા ફાંટા શરૂ થઈ જાય છે ને એમાંથી ધાર્મિક ઝઘડા ઊભા થાય છે.

સ્વામીનારાયણે પછાત જાતિઓમાં એમના કામમાં સારું કામ કર્યું. એમણે વ્યસનો છોડાવ્યાં, સ્વચ્છતા શીખવાડી, ચોરીલૂંટ છોડાવ્યાં ને એવા લોકોને પણ ઈશ્વરનું નામ લેતા કર્યા. એમણે સત્સંગીઓની એક જુદી નાત કરી. સમાજના વહેવારની વાતો તો હતી જ. તેમાં અમુક ધાર્મિક વલણ રાખનારું એક મંડળ ઊભું કર્યું. એ રીતે એમને જુદી જુદી નાતો સાથેનો સંપર્ક વધતો પામ્યો, અને જૂની નાતજાતની ગાંઠો પછી એ વાતને સવાસો વર્ષ થઈ ગયાં.

આ સંપ્રદાયમાં ત્રણ વિભાગ: બ્રહ્મચારી, સાધુ અને ગૃહસ્થ. એ સહુને એમ રાખે તે મંદિર. મંદિરનું કામકાજ બ્રહ્મચારી કરે, સાધુઓ મદદ કરે ને ગૃહસ્થો એમનું પોષણ કરે એમ સંપ્રદાયો ચાલ્યા. પણ કેળવણી વધતી ગઈ તેમ માણસની સમજશક્તિ વધવા લાગી. જિજ્ઞાસા વધવા લાગી, અને બીજા ધર્મોનો અભ્યાસ પણ વધ્યો. હિંદુ ધર્મના વિવિધ સંપ્રદાયો વિશે લોકોએ વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો અને એના ગુણદોષ તારવતાં શીખ્યા.

આ દેશમાં સાધુઓની ભરતી ઘટતી જ રહી છે. એમાં કેળવાયેલી વ્યક્તિઓ મોટેભાગે વાનપ્રસ્થ થયા પછી ભળે છે. સામાન્ય રીતે બાળકોને ચેલા બનાવી બાવાઓ જમાત વધારતા રહે છે અને એ ચેલાઓ ત્યાંથી કેટલાક જ્ઞાન મેળવી, સાધના કરી, શક્તિ મેળવી ધર્મની ધજા ફરકતી રાખે છે. વિવેકાનંદે રામકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના કરી એમાં શિક્ષિત યુવાનો સાધુ બનીને જોડાતા કેમકે એમને પ્રેરે એવું બળ ત્યાં ઊભું થયું હતું. શ્રી અરવિંદના આશ્રમમાં કેટલાક સમર્થ યુવાનો જોડાયા કારણ કે ભારતીની છાયામાં ટોચની ભૂખ સંતોષાય એવું જ્ઞાન ત્યાં મળવાનું હતું.

એવે વખતે આ એકાન્ત શિક્ષિત ભાઈઓની સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાયની એક શાખામાં દીક્ષા લીધી ત્યારે ઘણી નવાઈ લાગી! કોઈકે ગોરમંડ રાજના પ્રભાવના ગુણગાન ગાયા, ને કોઈકે એકાંત વિધિનાની હિંમત વખાણી. એ બનાવની ટીકા કરવાનું પણ કોઈને સૂઝ્યું નથી! કળિયુગ અહીં નડે છે.

શાથી આ સંન્યાસ?

કોઈ વ્યક્તિને સાધનાની લગન લાગે અને સંસાર છોડી દે એવું બનતું આવ્યું છે. જૈનોમાં હજુ દીક્ષા દેવાય છે. ઘણા એકલા થઈ ગયા હોય તો કોઈવાર સાથે દીક્ષા અપાય છે. આની પાછળ જે નિશ્ચય છે તે વ્યક્તિનો છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિના મહાહેતુની સિદ્ધિ કાજ સંસાર તજવો પડે તો એની ટીકા ન થાય. પણ ત્રણ વિધિનો આવો એકાદ શાખાવાળા આશ્રમે એની સિદ્ધિ મેળવવા ઇચ્છતા હોય ત્યારે એ વિશે વધારે વિચાર થવો જોઈએ એમ લાગે છે.

સમાજની આગળ આ એક ઘટના છે, સમૂહસંન્યાસ છે. સરઘસ કે હડતાલ કે સભા દ્વારા અમુક બાબતો વિશે સમાજનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે એમ આ પ્રસંગે પણ લોકોએ વિચારવું જોઈએ, એની પાછળના કારણો તપાસવા જોઈએ. એના પરિણામો કેવા આવશે—નવા સાધુઓ ઉપર કે સમાજ ઉપર—તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

જો આ સાધુઓનો શરૂઆતનો ઉત્સાહ ઓસરવા માંડે તો? ને એવો સંભવ છે જ. કેળવણી લઈને જે સાધુઓ થયા છે તેમને સંતોષી રહે એમની જિજ્ઞાસાના જવાબ આપી શકે એમને પ્રવૃત્ત રાખી શકે એવું બળ આ સંપ્રદાયની નાનકડી શાખામાં ના જડે તો એમનો સંન્યાસમાંથી રસ ઊડી જાય એ સ્વાભાવિક છે. નિરસ થઈને તેઓ ફિકર વિના અધૂરો મન બાંધે તો સમાજને પણ એના આઘાત પહોંચે. એમની શ્રદ્ધાનો પાયો યોગીમહારાજના કોઈ ચમત્કાર ઉપર

હોય તો તે આપણી સ્થિતિ વર્ણવી આપે
આ શાસ્ત્રોના આગ્રહો સંપ્રદાય અને હિંદુધર્મના
ધર્મગ્રંથોના એવા ત્રણ ભાગ થાય એવી આશા
રાખવી સહેલી છે, પણ તે ભાગની શુદ્ધિ છે
આપણા કેળવાયેલા માનવો બન્યા છે, કોઈક
પ્રતિષ્ઠિત બન્યા છે તો પછી સર્વજ્ઞ બન્યા છે
કોઈ કાંઈક શિક્ષણ પામેલા હોય તો પણ પોતાના
બાળકોને પૂજા પાઠ ના હોય ભક્તિનો પ્રભાવ
અને વિચારના આદેશની શક્તિ આવી એ આપે
ધર્મ કે શાસ્ત્રની અર્થની શક્તિ ન આપે એવા કોઈ
હોય એમને આપણે નમી લઈએ પણ આ જુવાનો
વિચારની શક્તિ ન હોય તત્ત્વજ્ઞાનનું પાસું
સિદ્ધાંત ના દેખાય, કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ ના હોય,
કોઈ નવા પ્રવૃત્તિ કે નવી પદ્ધતિ આપી શકે
જૂની પદ્ધતિ ના હોય ત્યારે આપણે સમાજની આશાઓ
ઘરની એ વાતથી નથી

આપણે આ કેળવાયેલા શિક્ષિત માણસોને જાહેરમાં
પૂછી શકીએ કે તમારે પડવું માટે માણસો થવા જેટલું
કે સમાજહિતનું ધ્યેય પણ આ અભ્યાસમાં પાળ્યું છે?
તમે જો આગળ આ ભાગ વધારવાના હો તો તમે જે
શીખ્યા તે વિચારો કે ન વધારીને? તમે
આપણાં ક્રિયાઓ-કર્મકાંડમાં પરંપરાના નાટકો કે
વિચારમાળા ને આત્માને ગાળતા પ્રશ્ન ધર્મમાં
કેવી રીતે ઉતારવું તે શોધી તમે પર્ણો આપ્યા
એવી નવી દૃષ્ટિ આપી વ્યવહારુ બનાવનાર માર્ગો કે
પછી એના જૂના ચાલી આવતા વાસી જડ ખાલી અર્થને
વિપરીત રીતે સમાજમાં ક્યારે મૂકવા કેળવાયેલા રહેશો?

અને મને છે કે જવાબ માં નિરાશાજનક મળશે તે
છે કારણ આ જેઓ સાઈમાં પ્રાયશ્ચિત કરી લે
તે પાપ કર તો એ એમની નીતિ હિંમત ગણાતો
જેમ નહિ પણ સ્વાભાવ ઉના સ્વભાવ સારો છે પણ
આ જમાનામાં કેળવાયેલા ચિંતનો જ ખાસ નથી મૂકતા
છે ને અનુ અનુકરણ પણ કરવું જ એવા નવા
શિક્ષિતોએ સમાજને દોરી બાદ નવા માર્ગો તરફ ક્યાં
હોય તો આપણે એમની આમ નિરાશા જોઈએ

જોઈએ છે શિક્ષિત શિક્ષકરીઓ
તો, આપણે શિક્ષિત માણસોની તો જેઈ મેળ છે,
એટલું જ નહિ પણ એમની પૂજા જ જ છે કોઈ
પણ સમાજને એમના વિના ચાલે તેમ નથી આપણા
વર્ગો હમણાં પણ એવા માણસો છે જ—પરમ તત્ત્વના
નિર્વાણ ભાવ ઉપાસના કરનારા, કુદરતી તત્ત્વો તથા
શક્તિઓ ઉપર કાબૂ મેળવી તમામ શક્તિ જગતહિતાર્થે
અર્પનારા માનવીએ સાધેલા ઉપયોગ જીવન-મરણને
પોતાના અધિકાર પ્રમાણે બનાવનારા, જેમનો ઉદાર
વર્તાવ, કષ્ટ સહન કરનારા, કર્મની સેવા કરી
નીચે પડેલા માણસોને પરમ પવિત્ર પુરુષો આપણી વચ્ચે
છે જ તો ભાગ્યે પહોંચતા હશે, પણ આવા પવિત્ર
કરવા તો કોઈક પ્રવૃત્તિ કરતા હશે તો કોઈ ન ઓળખે
એ દેખાતી નહિ હોય કોઈક શિક્ષિત હશે તો કોઈક
અજાણ્યા પણ હશે એવા માણસો નિર્ભય નિરાડંબરી,
નિર્દોષ હશે છે અને એમની ઉન્નતગામી વૃત્તિ
રહે બીજાને પ્રેરણા રહે છે
માણસો થાય છે એમની શાંતિ સિદ્ધાંતો માનવ તરફે,
આદમ ભૂલે, આધ્યાત્મિકતાનું આચરણ એમાં ના જુએ—
આપણું તો સમજાય પણ એ વિચાર ભૂલે ત્યારે શું
કામ કે આ ભૂલોને જેઓ હવે નવું ના મળે તે
કરો તેમનું હોય તેને જાણે તો અજાણ બની છે
પણ પાઠશાળાની વિદ્યા પાકી જ્ઞાન તરફ દોરે તો જ
ભારતના ભાગ્યો અને માનવ પહેલ કરે તો
જગતનો એક અંગ બની બીજા જેવું કેવળ
આદમ હોય કરો અમની માટી તો એક વાત કરી
અહિંસા ઘાટની થવાની નથી, પ્રશ્નના થાકીના તો
પણ એ બની જવાના નથી અસર આ એ ભારત
આ ગામ, નિર્ભય ન સહજ માટી જેવા દસે દિવસો
ગુજરાતો ભારે નોંધ એ તરે તે નહિ માને તારે !

ગુજરાતને જોઈએ છે શિક્ષકરીઓ—હિંદુ ધર્મના
હોય તો તેમ, નહિ તો કોઈપણ ધર્મના પણ
સાચા માર્ગદર્શકો જોઈએ છે જે હવે તો ધર્મના
ગ્રંથ વિશે ચિંતન કરતા, વૈજ્ઞાનિક રીતે સંશોધન
કરશે, એવા જાતની આશામાં વર્ષ વહ્યા દિવસ

ધારણ કરશે આ ભીક્ષનરીઓ કોઈક સંઘ સ્થાપે ત્યારે આશ્રય લે પણ એમાં નિ સહાય તાણના નહિ બને. એ સત્યને ઓળખશે, પામશે ને જીવનને એ જ પંથે ચલાવશે. જો નિર્ણિત ભીક્ષનરીઓ થઈને આવે તો તેવા સાધુઓને ગુજરાત વધાવશે એમના નામથી ને કામથી ગૌરવ કરશે ને એમનો જયજયકાર કરશે.

સાંસારિક વિધિઓ સંસ્કાર નથી

હમણાં અમદાવાદમાં સમૂહ જનોઈનો એક ઉત્સવ થયો. બ્રાહ્મણ કોમના ઘણાં પેટા જ્ઞાતિઓ છે. એ બધા આ બ્રાહ્મણ થવાનો વિધિ અલગ રીતે ઉજવે છે. યજ્ઞોપવિત એ બ્રાહ્મણના સંસ્કારનો વિધિ બને. ગણાય. હકીકતમાં તો એ એક સામાજિક વિધિ છે. સોળ સંસ્કારની રચના કરીને હિંદુઓએ જૂના જમાનામાં એમને મોટી ધનુ નિદાનનો ઉપયોગ કર્યો. અને આ સંસ્કાર વડે શરીર કે મનને અનેક લાભ થાય એવો ભ્રમ ઊપજાવેલો. મંત્રોનું ગૂઢ ઉંડી લોકોને પરવશ કરે એ એવી અસર હજુ રહી છે. પણ નહિ જેવી એ અસર જીવનમાં ભાગ્યે આપતી નથી. પાંગળા તો બનાવે જ છે.

જનોઈનો સંસ્કાર જે માત્ર જન્મે બ્રાહ્મણો છે તેમનું અહમ્ પોષનારો છે. આ સંસ્કારથી એ ‘દ્વિજ’ થઈ જશે એવી ભ્રમણા પસારનારો છે. ‘દ્વિજ’ થવું એટલે જીવનનો ઉચ્ચ હેતુ માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રવાહમાં ‘સમર્પણ’ થવાનું dedicate કરવું તે જનોઈના વિધિથી જાગશે જરૂર થાય છે. નવા પંથની યાત્રા નથી થતી. જેના ભાગ્યમાં એ યાત્રા હોય છે તેનેય પુરુષાર્થ વડે જ મળે છે. વિધિ કર્યાથી નહિ.

પહેલાં જનોઈ ઘેર દેતું. એ નથી પોસાતું તેથી હવે સમૂહમાં શરૂ થયું. એ જોઈ કેટલાક ભાઈઓ રાજી થાય છે. એમને લાગે હિંદુ ધર્મનું તેજ ઊભરાતું હોય એમ આ વિધિઓ જોઈને લાગે છે. જાણે ફરી હિંદુ ધર્મની ધજા લહેરાશે એવી આશા એમાં જુએ છે. આ ભૂલ છે. ઘસાઈ ગયેલો જનોઈનો વિધિ ચેરથી ગયો. શરીર પડ્યું એ જીવતરી ગયું, પણ એને પ્રતિબિંબ ફરવાના આ કહુલિપા છે. ક્રાંતિ પછી આવતી પ્રતિભાતિ છે. જૂના રિવાજો—વહેમો—વિધિઓ વિલીન થઈ જતાં પહેલાં આવો ભડકો કરી લે—જોર બતાવે તે સ્વાભાવિક છે.

વિધિઓમાં સંસ્કાર બળ નથી. આપણે જે સમજ્યા વિના ગાડરિયા જઈએ ને પવિત્ર માનીએ તે આપણું કાં તો ભયથી કરીએ છીએ કે કાં તો લોભથી. રખે ને દેવો ખીજાય એ વાત ને કદાચ દેવો રીઝે—ત્યારે ફરી મૂકે એવી લાલચ. મંત્રોમાં ગૂઢ બળ ક્યારેય હતું નહિ ને હોય તોય હવે રહ્યું નથી. જેનું મનન કરવાથી તારે તે મંત્ર. એમાં મન મુખ્ય વસ્તુ છે, મન વિના મનન શેનું!

હજી વિધિઓમાં પણ કેટલુંક આકર્ષણ રહ્યું હશે. છતાં આ જમાનામાં એમને પ્રચલિત નહિ કરી શકાય. એ પાછા આવશે તો પણ કોઈ નવા સ્વરૂપે. એમનું આ રૂપ તો મરી પરવાર્યું. નવા રિવાજો ઘણા ઘડાય છે પણ એ હજુ પાકા થયા નથી. રસ્તાની ડાબી બાજુએ ચાલવું, ક્યૂમાં ઊભા રહેવું, ટાઈમ જાળવવો વગેરે નવા રિવાજો આવે છે એમ બીજા પણ છે ને આવશે. એની ટેવો પડશે ત્યારે એ સંસ્કાર થશે. સારી ટેવોનો સરવાળો તે સંસ્કાર.

જય હો નીલકંઠનો!

અન્નપૂર્ણા પછી નીલકંઠના શિખરનું આપણે દર્શન કરી શક્યા એ અહોભાગ્ય છે! દશ વર્ષ પહેલાં પર્વતારોહકોની સંખ્યા આ દેશમાં નહિ જેવી, તે આજે દુર્ગમ શિખરોના યાત્રીઓ બનવા પામ્યા છીએ. નીલકંઠનું શિખર હિમાલયના ઊંચા શિખરોમાંનું એક છે, અને પહેલાં દેશ પરદેશથી છ ટુકડીઓના પ્રયત્નો છતાં ત્યાં કોઈ પહોંચી શક્યું નહોતું.

હિંદુસ્તાનની જ્વલંત માં આ શિખરયાત્રાઓ ફેરવણી પૂરો—પ્રતીક બની રહો. હિમાલયની ધવલ આભા આખા દેશને પ્રભાવિત કરી રહો. સ્થૂલ નીલકંઠના દર્શને સૂક્ષ્મ નીલકંઠના દર્શનની લગન લાગો. જય હો નીલકંઠનો!

'ધૂમકેતુ'

ચાર પ્રેરક પ્રસંગો

મહાપુરુષોના જીવનમાં કેટલાક નાના નાના પ્રસંગો પણ એવા બનતા હોય છે કે જે આપણા જીવનમાં દિશાસૂચન નીવડે કે જે કેડીમાંથી માર્ગ કાઢનાર તરીકેનું કામ કરે. એવા જ ચાર પ્રેરક પ્રસંગો આપણા જાણીતા પીઢ સાહિત્યકાર ધૂમકેતુની આગવી શૈલીમાં રજૂ કર્યા છે

[૧]

ગણિતશાસ્ત્રી ન્યૂટનના જીવનની એક વાત છે. એ વખતે એ હજી ભણતો હતો. એનું શરીર બહુ સારું કહેવાય તેવું ન હતું. એક અલમસ્ત છોકરો હંમેશાં એને સતાવે. ન્યૂટને વિચાર કર્યો કે આ છોકરા સાથે મારામારી કર્યા વિના બીજો રસ્તો નથી. એણે હિંમત કરી, અને છોકરાને એવો ચત્તોપાટ કરી દીધો કે ફરીને એ એનું નામ લેવાનું ભૂલી ગયો.

પણ શરીરનો આ વિજય મેળવ્યા પછી ન્યૂટન તરત ઉદાસીન થઈ ગયો. એનું શું હતું કે એ ઉદાસીન થઈ ગયો?

ન્યૂટનને તરત સાંભર્યું કે એ છોકરો માત્ર શરીરે વધારે બળવાન હતો એમ ન હતું. ગણિતશાસ્ત્રમાં એ એટલો તો કુશળ હતો કે વર્ગમાં એનો નંબર પહેલો જ હોય. એ બીજે નંબર આવે જ નહિ.

ન્યૂટનને થયું કે મેં એને હરાવ્યો તો ખરો—પણ એનું મન—એને હું પહોંચી શક્યો છું?

જ્યાં સુધી એને હું પહોંચી ન શકું ત્યાં સુધી મારી આ જીત નકામી શરીરકસરત છે.

એટલે મારે ગણિતશાસ્ત્રમાં એને હરાવવો રહ્યો.

અને બીજે દિવસથી જ આ નાનકડો છોકરો પોતાનું ગણિત પાકું કરવા શાસ્ત્રની મથામણમાં ભરાઈને બેસી ગયો.

પરીક્ષા થઈ ત્યારે ન્યૂટન પહેલો હતો. પેલો છોકરો બીજો!

[૨]

વર્ષો પહેલાં એક છાપામાં એક પ્રસંગ વાંચ્યો હતો. આજ એ છાપું હાથવગું નથી, પણ પ્રસંગ બરાબર યાદ છે. એ પ્રસંગ આલેખનારનું નામ પણ યાદ નથી રહ્યું. 'જોઈન ઓ લંડન્સ થીકવી'-રા એણે આ પ્રસંગ લખ્યો હતો. લખનાર દાંતના ડૉક્ટર બાઈ હતી.

એ વખતે ગાંધીજી લંડનમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમના એક દાંતમાં એટલી વેદના થતી હતી કે એ કઢાવ્યા વિના બીજો કોઈ ઉપાય જ ન હતો. એટલે એ બાઈ પાસે દાંત કઢાવવા માટે આવ્યા. બાઈએ બરાબર તપાસ કરીને કહ્યું કે આસપાસની બધી જગ્યા બહેરી કરી નાખવી પડશે, તો તમને થોડું દુઃખ થશે.

ગાંધીજીએ કહ્યું: 'દુઃખનો વાંધો નહિ, તમતમારે દાંત ખેંચી કાઢો હું સહી શકીશ.'

પણ પેલી બાઈએ કહ્યું, 'એ તો તમને એમ લાગે છે પણ જ્યારે દાંત ખેંચાશે ત્યારે તમે રાડ પાડીને ઊભા થઈ જશો માટે મને બધી આસપાસની જગ્યા બહેરી કરવાનું ઇન્જેક્શન આપવા દો.'

પણ ગાંધીજીએ તો નકાર જ સુણાવ્યો 'કોઈ જરૂર નથી હું સહન કરી શકીશ.'

તે છતાં પેલી ભલી બાઈને લાગ્યું કે આ માસુમ શરીર નિર્બળ છે દાલ મજબૂત છે એનાથી દુ:ખ સહન થવું મુશ્કેલ છે એટલે એણે વિનયથી પોતાનો આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો ગાંધીજીને કહ્યું. 'એમ ને એમ દુ:ખ ઘણું થશે.'

ગાંધીજીએ ઉલટી મક્કમતાથી કહ્યું 'મારે દુ:ખ જોવું જ છે. અનુભવવું છે મારે મારી શક્તિનું માપ કાઢવું છે. 'I want to face pain.' પેલી બાઈ તો છક્ક થઈ ગઈ. પણ આશ્ચર્યનો અવધિ તો આ હતો કે એણે ધાર્યું હતું તેમ જ થયું દુ:ખ થાય તેમ હતું ને થતું હતું–છતાં ન ગાંધીજીએ એક શબ્દનો ઉંહકારો કર્યો કે ન ચહેરા ઉપર પણ એક રેખામાં ફેરફાર દેખાયો!

એ બાઈ લખે છે, મેં આ સિવાય કરતાં ઘણા વધારે બળવાન માણસોને લગભગ ઉગ્ર થઈ જતા આવે વખતે જોયા હતા. કેવળ આ એક જ નાની નબળાઈનો નીકળ્યો કે એણે ખરેખરી બહાદુરીથી પોતાના દુ:ખનો સામનો કર્યો હતો. ને દુ:ખને જાણે અત્યક્ષ જોવામાં પોતાના સામર્થ્યનું માપ કાઢ્યું હતું!

[૩]

જર્મનીનું પુનર્વિધાન થઈ રહ્યું હતું પુનર્વિધાનના પાયા નંખાતા હતા એ વખતે વધારેમાં વધારે ખંડેર બની ગયું હતું કે કર્ટ શહેર એ ઉદ્યોગનું શહેર હતું એટલે એના ઉપર વધારે ઘા પડ્યા હતા. એક પણ મકાન સલામત રહ્યું ન હતું એ નગર ખંડેર જ બની ગયું હતું.

નગરવિધાન માટે કુશળ ઈજનેરો, કારીગરો, નગરપતિઓ, નાગરિકો, કુશળ અધિકારીઓ બધા આવ્યા હતા

પહેલો પાયો કયા નવા મકાનનો નાખવો કે જેથી લોકના વિશ્વાસ જન્મે એ પ્રશ્ન હતો

કોઈએ કહ્યું 'પહેલું મકાન મજૂરના રહેવું થવા દો કે સૌ જાણે કે હવે સુવ્યવસ્થિત રાજતંત્ર સ્થપાવાનું છે'

નગરપાલિકાના પ્રેસીડેન્ટનો આગ્રહ હતો કે મ્યુનિ નું મકાન પહેલું થાય એ ઠીક, ન્યાયાધીશો માનતા હતા કે ન્યાયાલય એ વિશ્વાસ જન્માવનારી મોટામાં મોટી અત્યારની સંસ્કૃતિની સિદ્ધિ છે માટે ન્યાયાલય પહેલું શોભે આમ સૌ પોતપોતાનો અભિપ્રાય આપતા હતા

છેવટે વાત પ્રેસીડેન્ટ ઉપર છોડી પ્રેસીડેન્ટે કહ્યું - 'ભાઈઓ! જીવનમાંથી નિરાશાને ખંખેરી કાઢવાનો નિરંજીત સંદેશો માત્ર આપણી પ્રજાને નહિ, પણ દુનિયાભરની પ્રજાને જેણે આપ્યો છે, એ આ નગરના મહાન કવિ ગએટેનું જન્મસ્થાન મકાન સૌથી પહેલું સમારવાનું છે બીજું બધું પછી

આજથી સો વર્ષ પછી પણ ગુજરાતમાં આવી ભાવના આવશે ખરી?

[૪]

એક હતા માસ્તર પોસ્ટ માસ્તર. બારડોલી સત્યાગ્રહ સમયે એમણે મારી સેવા

બાજુવંડી સરદાર વલ્લભભાઈ સાથે સારી એવી ઓળખાણ થઈ ગયેલી. સરદાર એમને તુ-તાથી બોલાવે એવી વત્સલ માયા એમના ઉપર.

જ્યારે પાકિસ્તાન હિંદુસ્તાન સરજાયું અને બધું કાંઈક ગજે પડયું એ વખતની આ વાત છે.

એ વખતે હજી સરહદ ઉપર અલાપાછી આવ્યા કરે છે. સંભાળ ન રાખે કે જાગૃતિ ન હોય તો એ પાંચ માઈલ આમ કે તેમ કોઈ અચેન કરી જાય તો એ પ્રશ્નો ઉકેલ પછી આવતો. આવે આવી દશા હજી ચાલે.

આ પોસ્ટ માસ્તર એ વખતે પાલનપુર તરફ—સરહદ ઉપર ના એક ગામમાં. ત્યાંથી પાકિસ્તાનની હકૂમત ભાગ્યે જ બે ત્રણ માઈલ દૂર.

આ પોસ્ટ માસ્તર ફરતા ફરતા દિલ્હી ગયા. સરદાર એ વખતે ત્યાં. રસ્તાના અચાનક ભેટો થઈ ગયો. મોટર ઊભી રહી. એના ખબર સરદારે પૂછ્યા અને મુકામ ઉપર રાત્રે આવવાનું ને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

રાત્રે માસ્તર તો ત્યાં ગયા. સરદાર સાથે જ જમવા બેઠા. વાત વાતમાં સરદારે પૂછ્યું 'તું છે ત્યાં સરહદ ઉપર-તો બધું બરાબર છે ના?'

માસ્તરે જવાબ વાળ્યો 'અમારે ત્યાં તો મોટી બાસાગીના ખેતર જેવું છે બધું, કોઈ આવીને માગી જાય કે ઉપાડી જાય તો કોઈ ભાવ પૂછે એમ નથી!'

સરદારે આશ્ચર્યથી કહ્યું 'એટલે સુધી ના ધાર?'

પછી તો ઘણી આડાઅવળી વાતો થઈ અને પોસ્ટમાસ્તરે ત્યાં રોકાઈને દિલ્હી નગરી બરાબર નિહાળવાની તક લીધી.

પોતાના રસ્તાઓ પૂરી થયે એ તો ફરતા ફરતા પાછા પોતાના અધિકાર ઉપર આવ્યા.

પણ ત્યાં તો એમણે એક આશ્ચર્ય નિહાળ્યું.

સરહદનું રક્ષણ કરવા માટે લશ્કર ત્યાં મૂકાઈ ગયું હતું અને પાકો બંદોબસ્ત થઈ ગયો હતો.

સરદારની તત્કાલ પગલાં લેવાની રાજનીતિએ આજના ભારતના ઇતિહાસ પ્રશ્નોનો જુદી જ રીતે [illegible] ઉકેલ આણી દીધો હોત!

પણ છેવટે તો જગન્નિયંતા દેશનું ભાવિ હાથમાં રાખે છે. આ દેશનું આજની હાલતનું ભાવિ એ કેવળ ગૂઢ ગહનો પ્રશ્ન બની ગયો છે.

✯

અંતરની મૂલ્યવાન વસ્તુ [illegible] નથી તેમ જ [illegible] પરંતુ સુખ અને દુઃખની તાજગીથી એવી થતી [illegible] છે. [illegible] એ માણસની [illegible] બહાર [illegible] સાધનો છે.

[illegible] આરામ અને મોજના પછી રહેલા [illegible] છે. પરંતુ તેને [illegible] માં [illegible] તેના કરતાં [illegible] તેને [illegible] અને દુઃખમાં [illegible] પોતાનો ઉદ્ધાર [illegible]

—એલ પી જેક્સ

ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

આભાર-દર્શન

માણસને મીઠા સ્મિતની, સારા બે શબ્દ પણ સાંભળવાની કેટલી બધી ભૂખ હોય છે અને તેની અસર પણ કેવી સચોટ થાય છે તેનું આ લેખમાંથી આપણને જાણવા મળે છે. નાની એવી વાતને પણ આપણા આ પીઢ સાહિત્યકારે સોરી રીતે રજૂ કરી છે.

'થેંક યૂ' 'આભાર માનું છું' એ શબ્દપ્રયોગને કેટલાક વિનયનો પોકળ પ્રયોગ માને છે. કોઈ કોઈ તો એવો વિનય કરનારને 'વાયડો' પણ લેખે છે. આપણે સામાન્ય રીતે આભાર ત્યારે જ માનીએ છીએ કે જ્યારે કોઈએ આપણું કાંઈ મહત્ત્વનું કામ કર્યું હોય, આપણા ઉપર સદ્ભાવે કાંઈ ઉપકાર કર્યો હોય, કશા બદલા વિના સૌજન્યભર્યું વર્તન બતાવ્યું હોય, કિંવા આપણે ધાર્યું કે કલ્પ્યું ન હોય એવી કોઈ લાભપ્રાપ્તિ આપણને સામી વ્યક્તિ તરફથી સહજમાં થવા પામી હોય. આવા પ્રસંગોમાં સામી વ્યક્તિનો આભાર માનવો એ ફરજ બને છે. એ કાંઈ પોકળ વિનય નથી હોતો. કરેલી ભલાઈનો એ બદલો છે. એવો બદલો પણ જો ન આપવામાં આવે તો આપણે બેકદર, અવિવેકી, બેવકૂફ કે ઘમંડી મનાઈએ એવો સંભવ છે.

પરંતુ આભારવૃત્તિનું દર્શન એટલેથી જ અટકી જતું નથી. સામાન્ય પ્રસંગે પણ સામાએ કરેલ કામની કદર કરી અર્થાત્ તે વખતે નમ્રતાથી કે સૌજન્યથી આભાર વ્યક્ત કરવો એ સામી વ્યક્તિના મુખમાં દેખાતા ભાવને સ્મિતભર્યું બનાવે છે, તેનામાં ઉમંગ પ્રેરે છે, પોતાના કાર્યમાં તેને સંતોષની ઉષ્માનો અનુભવ કરાવે છે. રોજ સવારે દૂધવાળો દૂધ આપવા આવે છે, ટપાલી ટપાલ આપી જાય છે, વાળંદ હજામત કરવા આવે છે, ફેરિયો છાપું આપવા આવે છે. તેઓ બધા તમે આપેલા પૈસાના બદલામાં એ કામ કરે છે, એટલે એમ પણ કહી શકાય કે તેઓ કોઈ ઉપકાર કરતા નથી. પરંતુ એ દરેક કાર્ય બદલ 'તમે સરસ કામ કર્યું' કે 'આભાર' એવા એ શબ્દપ્રયોગ વિવેકપુરઃસર વાપરશો તો તમને જણાયા વિના રહેશે નહિ કે તેનામાં તમારી પ્રત્યે આદર જ નહિ પણ તેના પોતાના કાર્યમાં પણ ઉમંગ સ્ફુરશે.

લંડનના એક બસ કંડક્ટરે એક વાર પોતાના ડૉક્ટર પાસે દિલ ખોલીને પોતાની વાત કહી હતી: 'સાહેબ, આખો દિવસ બસમાં ટિકિટો ફાડવાનું એક નીરસ કામ કર્યે જાઉં છું, તેથી હું કંટાળી જાઉં છું. લોકો ધમાલ કરે, કોઈ બોજો બાંધી લાવી મુસાફરી કરનારા મુશ્કેલી કરે, કોઈની પાસે છૂટા પૈસા ન હોય અને મારી પાસે પૂરતું પરચૂરણ ન હોય, ત્યારે હું થાકી જાઉં છું. પણ એક યુવતી રોજ સવારે ને સાંજે મારી બસમાં મુસાફરી કરે છે અને દરેક વખતે ટિકિટ લેતી વખતે મિલનસાર રીતે આછા સ્મિત પૂર્વક 'થેંક યૂ' કહે છે, તેથી મારો બધો કંટાળો ઊડી જાય છે. મને લાગે છે કે બધા ઉતારુઓની વતી તે એકલી મારા કામની કદર કરે છે એટલે બસ છે.'

તેની જેવી જ એક ગાડીવાળાની વાત કહું. પાંચેક વર્ષ ઉપર એક વાર કાઠિયાવાડ (તે વખતે 'સૌરાષ્ટ્ર' શબ્દ હાલના જેટલો પ્રચલિત થયો નહોતો)–મેલમાંથી હું રાતે અગિયાર વાગે સ્ટેશન પર ઊતર્યો. ટ્રેન ખૂબ મોડી હતી. ભાડૂતી ગાડીવાળાઓ બહુ મોંઘા દર બતાવવા લાગ્યા. જરા આઘે એક ગાડીવાળો પોતાની ગાડીના દરવાજે અઢેલીને મૂંગો મૂંગો ઊભો હતો. તેને મેં પૂછ્યું: '[illegible] જવાનું શું લઈશ?'

તેણે વિનમ્રતાથી કહ્યું: 'જે આપવું હોય તે આપજો.'

મેં સ્પષ્ટતા કરી: 'દોઢ રૂપિયાથી વધુ નહિ આપું.'

તેણે કહ્યું: 'ભલે.'

હું બેઠો અને ગાડી ચાલી. માર્ગમાં તેણે પૂછ્યું: 'આપ કાઠિયાવાડમાંથી આવો છો તો ત્યાં વરસાદ પાણી કેમ છે?'

ને કહ્યું : 'ઠીક ઠીક છે, બાકી સારા નથી તમે ગાડીવાળાઓનો છે ?'

તે કટાક્ષમાં બોલ્યો : 'હા જી, અમે કાઠિયાવાડી છીએ, અમે ગાડાવાળા છીએ ! પણ આ અમદાવાદી લોકોથી સારા છીએ હો સાબ !' હું અજાયબીનો હતો.

હું બોલી પડ્યો : 'કાંઈ કડવો અનુભવ થયો લાગે છે તને.'

અને તેણે દિલ ખોલ્યું : 'કાંઈ વાત ન પૂછો સાબ ! આજનો મારો આખો દિવસ બગડ્યો છે. અમારા મુંબઈથી આવેલા એક શેઠને મૂકવા શાળામહેતાની પોળે ગયેલો. તે ભાડું કરીને ઘેર ગયા, પછી ગાડી છોડી રાખી ત્યાં ખબર પડી કે ગાડીમાં એ શેઠનું પૈસાનું પાકીટ પડી ગયેલું છે. તેમાં સિત્તેર રૂપિયા હતા. હું તુરત પાછી ગાડી જોડીને શેઠને ત્યાં ગયો અને તેમની સામે તેનું પાકીટ ધર્યું. તત્ક્ષણ મારા હાથમાંથી તેમણે પાકીટ ઝૂંટવી લીધું. તેમાંથી જોયું કે રૂપિયા બરાબર છે અને પછી મારી સામે જોઈને કહ્યું, ઠીક !'

'શેઠે તને કાંઈ ઇનામ ન આપ્યું ?'

ગાડીવાળો ફિક્કું હસીને બોલ્યો : 'એક પૈસો નહિ ! અરે, ઇનામ તો એને ઠીક લાગ્યું, પણ એ અમદાવાદી શેઠિયાએ એક મીઠો શબ્દ પણ ન કહ્યો ! મેં પૈસાને બદલે માત્ર આભારનો બોલ પણ ઝંખ્યો હતો.'

પોતાના પ્રામાણિક કાર્યની પણ જ્યારે કદર થતી નથી ત્યારે માણસને સ્વાભાવિક રીતે જ નિરાશા ઊપજે છે. મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું હતું, ને પ્રામાણિકતાથી કામ કર્યું તેનો બદલો તને ઈશ્વર આપશે. આપણે બદલાની આશા જ ન રાખવી.

તે કશું ન બોલ્યો. તે કાંઈ થોડો જ નિષ્કામ કર્મયોગી હતો ?

માણસ સામાન્ય રીતે તેને કોઈના મમતા કે ઉપકારના કાર્ય માટે આભારદર્શન દાખવે છે ખરો, પરંતુ એ આભારદર્શનને જ્યારે કોઈ વિશિષ્ટતાથી અલંકૃત કરવામાં આવે છે ત્યારે સામાની માનવતા ઉત્તેજિત થયા વિના રહેતી નથી. તેવી એવા વિશેષ કાર્યો કરવા તરફ તેની વૃત્તિ વળે છે. તેવા વિશેષ કાર્યો તે ન કરી શકે તેમ હોય તો પણ પોતાના ઔદાર્યનો સંચય ઉપર ખેળવા બદલ તે પરિતુષ્ટ તો જરૂર થાય છે.

અહીં ત્યાં માનવીના ગહનભાવનું જ દર્શન નથી થતું, તેણે માનવતાનો અપૂર્વ આવિષ્કાર કરી બતાવ્યો છે. એક અમેરિકન માતાની વાત જાણવા મળી છે. તેનો એકનો એક પુત્ર બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં લડતા દરમિયાન અમેરિકન સૈનિકોમાંનો એક હતો. એક વાર તેણે વિમાની હુમલો કર્યો તે પછી એની તે ઇટાલિયન મોરચે સીમાના આવેલા ગામની એક બાઈએ તેને પોતાના ઘરમાં છુપાવી તેની સારવાર કરી તેને બચાવ્યો. જર્મનો ગોધવા આવ્યા ત્યારે તેને એ બાઈએ સલામત જગ્યાએ અને તે રીતે તેનું જીવન બચાવ્યું. નહીં તો એ સિપાઈ જુવાન એ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો. પરંતુ જ્યારે તે ઘેર આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાની માતા ઉપર લખેલા એક પત્રમાં પેલી ઇટાલિયન બાઈની માયાળુતા અને તેણે આપેલા જીવતદાનની વાત તેના નામ-ઠામ સાથે લખી હતી. તેની એ માતા ઉપર ખૂબ જ અસર થઈ હતી. એ અસર એટલી ઊંડી હતી કે યુદ્ધ બાદ બે વર્ષ સુધી તેણે પોતાની બચતમાંથી પૈસા ભેગા કર્યા અને તે પૈસામાંથી આટલાન્ટિક ઓળંગી જવાની ટિકિટ લઈ, નાનામાં નાની મુસાફરી કરી તેણે પેલા ગામડામાં જઈને મોટી મુશ્કેલીએ એ બાઈનું ઘર શોધી કાઢ્યું. એ બાઈ એક ગરીબ ખેડૂતની સ્ત્રી હતી. માતાએ એ બાઈના હાથમાં એક નાનું પેકેટ મૂક્યું, જેમાં એક સોનાની ઘડિયાળ હતી. એ ઘડિયાળ જ્યારે તેનો પુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે તેને ઇનામમાં મળી હતી. પુત્રના મૃત્યુ બાદ એ માતાએ તેને સાચવી રાખ્યું હતું, અને તેનો પોતાના પુત્રના જીવતદાન સાથે સંકળાયેલી માનવતાની કદરમાં સ્થાન કર્યું હતું !

એ માતાના આ વિશિષ્ટ પ્રકારના આભારદર્શન પાછળના હૃદય પર કોઈનું અત્યંત ચમત્કારિક નીવડ્યું કે આજુબાજુના ગામોમાં પણ તે વાત પહોંચી : 'ખરો ઠાઠ પામ્યું.'

ઑફિસો ચલાવતા મેનેજરો પેઢીઓ ચલાવતા શેઠિયાઓ કે દુકાનો ચલાવતા દુકાનદારો સમજે છે કે અમે કારકુન નોકર કે ગુમાસ્તાને તેમના કામના બદલામાં પગાર આપીએ છીએ, એટલે તેઓએ બધું કામ બરાબર કરવું જોઈએ, પરંતુ કેટલીક વાર તેમને અનુભવ થાય છે કે એ કામ બરાબર થતું નથી ત્યારે તેઓ માણસાઈ બેદરકારી માટે તેમને ઠપકો આપે છે આવા ઉપરીઓ ભૂલી જાય છે કે નોકરોના સારા કામ બદલ તેમને ઉત્સાહપ્રદ કે ઉત્તેજનનો એક પણ શબ્દ નહિ કહેવાના પરિણામે જ તેઓમાં કામ બરાબર કરવાની ચીવટ કે ઉમળકો રહી શકતો નથી અનેક સમજદાર વેપારીઓનો એ અનુભવ છે કે નોકર તરીકે પગાર લઈને રહેલા કામ બદલ પણ આભારદર્શન નહિ તો કદરનો એક મમતાભર્યો બોલ ગાર કેટલીક વાર સેંકડો રૂપિયાના બદલાની ગરજ સારે છે પોતાના કામની કદર પૈસાથી નહિ તો સૌજન્યભર્યા શબ્દોથી તો થાય છે એટલા ઉપર પણ નોકરો સરસ કામ કરી આપનારા નીવડે છે

આર્નોલ્ડ બેનેટ એક જાણીતો લેખક છે તેના પુસ્તકો જે પ્રકાશક બહાર પાડતો હતો તે પોતાની સેક્રેટરી એક જુવાન સ્ત્રીના કામની ખૂબ પ્રશંસા બેનેટ પાસે વખતો-વખત કરતો એક વાર તો બેનેટે તેના સેક્રેટરીને જાતે જ પૂછ્યું 'તમારો નોકર કહે છે કે તમે બહુ સરસ કામ કરો છો, તો કહો તો ખરા કે તમારા કાર્યકૌશલ્યની ચાવી કઈ છે ?'

સેક્રેટરીએ સ્મિત કરીને જવાબ આપ્યો 'એની ચાવી મારી પાસે નથી શેઠની પોતાની પાસે છે!' ચાવી એ હતી કે જ્યારે જ્યારે તે કાંઈ પણ કામ—નાનું કે મોટું—કરતી ત્યારે શેઠ તેની થતી કદર શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યા વિના રહેતો નહિ કામમાં કાંઈ ખામી રહી હોય તો તે ખામી દર્શાવનાર થયેલા કામમાંથી થોડી પણ ખૂબીની કદર ઉચ્ચાર્યા વિના તે રહેતો નહિ એ જ ચાવીથી સેક્રેટરી પોતાના કામમાં ખૂબ ચીવટ રાખતી, પૂરા તન-મનથી તે કામ કરતી

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે નોકરના કામના વખાણ કરીએ તો નોકર બહેકી જાય તેના કામમાં તો ખોડ કાઢતા રહીએ તો જ તે ચીવટ રહે આ માન્યતા ભૂલભરેલી છે અત્યંત વખાણ કરવાની હંમેશાં જરૂર હોતી નથી, અને કદર કરવાનો અર્થ મોઢામોઢ વખાણ કરવા એવો થતો નથી સુઘટિત શબ્દોમાં માણસને તેના કામની કદર કરવી એ માનવ માત્રનું સ્વીકારેલું મૂલ્ય ગાન છે

આભારદર્શનનો પ્રસંગ મળે જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું છે ભૂલશો નહિ કે એક આભારદર્શક શબ્દ કદર કરનારો ઉદ્‌ગાર કે આહ્લાદક સ્મિત ઉપર તો આપણા લોકોના અને પરિચયીઓના જીવન ઘડાતા હોય છે

બ્રિટનના તત્ત્વચિંતક સી ઈ એમ જોડ શ્રી રાધાકૃષ્ણનના સહધર્મ એક વાર એક મનોરંજક વાત પ્રગટ કરતા કહ્યું છે—'એક જ વેળાએ નિવાસસ્થાને એક વખત રાધાકૃષ્ણન અને પ્રસિદ્ધ લેખક ડબલ્યુ એન. સુલિવાન બેઠા હતા વિજ્ઞાન તત્ત્વજ્ઞાન અને કલાસંબંધમાં વાતચીત થઈ રહી હતી રાધાકૃષ્ણન સિવાય સૌ આ વાતચીતમાં ભાગ લઈ રહ્યા હતા પણ રાધાકૃષ્ણન મોટા ભાગે મૌન રહીને અમારા બધાની વાતો એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળી રહ્યા હતા પણ જ્યારે કાંઈક કહેતા ત્યારે ચોક્કસ રીતે કહી દેતા જે રીતની વાતચીત થઈ રહી હતી એમાં એમનું મોટા ભાગનું મૌન સંપૂર્ણ રીતે અર્થપૂર્ણ હતું મારા પર એમનો ખૂબ જ પ્રભાવ પડ્યો અને આ વાતચીત દરમિયાન એમણે કહેલું આ વાક્ય તો કદી હું ભૂલનાર નથી—'પશ્ચિમના લોકોએ પક્ષીની જેમ ઊડતા શીખી લીધું છે માછલીઓની જેમ પાણીમાં તરવાનું શીખી લીધું છે પરંતુ મનુષ્યની જેમ પૃથ્વી પર કેવી રીતે રહેવું જોઈએ એ તેઓ હજુ નથી જાણતા

પન્નાલાલ પટેલ

ચીકુનો ચોર

[illegible]

વિનુએ કહ્યું [illegible]

[illegible]

મે કહ્યુ 'એ બાપુ હશે પણ જ્યાં સુધી આપણે એને ચોરી કરતાં નજરે ન જોઈએ ત્યાં સુધી આપણાથી એને માટે કહેવાય જ નહિ '

'પણ એ તો આ મ કરીને, એવુ તાકતો 'તો બાપુજી કે કે '

વિનુને ગુચવાતો જોઈ મે કહ્યુ 'જાણે આખો વડે ચીકુ ન ખાઈ રહ્યો હોય !' અને હું હસવા લાગ્યો

'હા હા બાપુજી, ખરી વાત '

'પેલી છોકરીય એમ જ તાકતી 'તી, હા બાપુજી !' મનુએ કહ્યુ

'હવે છોકરી છોકરી કર્યા વગર રે' ને, તને કઈ સમજ પડે નહિ ને !' વિનુ મનુ ઉપર ચિડાઈ ઊઠ્યો

'જુઓ બાપુજી ! ભાઈ મને '

આ મનુને ખોળામા ખેચતા બોલી ઊઠી 'તમે બે આમ કરતા કરતા વઢી પડશો ' ને તોડ કાઢ્યો, 'ચાલો બેઉ સાચા, બસ? છોકરોય ચોર ને છોકરીય ચોર !'

મને આનો આ તોડ ન રુચ્યો કહ્યુ 'નહિ એમ કરો, હવેથી તમે બેઉ સતાઈને જોયા કરો પેલી કોટ ઉપરની ડાળીએ બીજા બે ચીકુ પાકવા આવ્યા છે એટલે આ એક બે દિવસમા જ ચોર હશે એ આવ્યા વગર નહિ રહે '

મનુ ખુશ થતા બોલી ઊઠી 'હા આવવાનો ને પછી પકડાઈ જવાનો હે ને બાપુજી ?'

વિનુને મનુનો આ હર્ષ ન ગમ્યો મો બગાડતા બોલ્યો 'આ મનુ જ બગાડી આપવાની !'

'શી રીતે ?' મે પૂછ્યુ

'ઉતાવળ કરીને બોલી પડવાની'

વિનુની વાત મને સાચી લાગી ને મે એને થોડુક સાનમા સમજાવ્યો થોડાક શબ્દ મનુ ન સાભળે એટલા ધીમેથી કહ્યા તો થોડાક શબ્દો ઉતાવળેથી પણ બોલ્યો 'તો એમ કરવાનુ એને ખબર ન એ રીતે સતાઈને હળ !'

મનુ ખાસ કઈ સમજી નહિ ને હા હા કરી ઊઠી 'ખરી વાત, સતાઈને પછી જોઈ રે'વાનુ હા હુ સમજી ગઈ !'

'તો ચાલો ત્યારે સૂઈ જાઓ હવે કાલથી રોજ સવારમા બકરા ચરવા જાય ને વખતે ને સાજે પાછા ફરે તે વખતે બરાબર ખબર રાખવાની '

ખુશ થઈ ઊઠેલા વિનુએ પૂછ્યુ 'કાલે ભણવાનુ નહિ ને બાપુજી ?'

મનુ બોલી ઊઠી 'હા ! નિશાળે પણ નહિ જવાનુ વળી '

અમે બે હસવા લાગ્યા બાએ કહ્યુ 'હાસ્તો, કાલે વાઘ પકડવાના છો એટલે—'

'હા, હા જો ત્યારે કાલે પકડીએ છીએ કે નહિ ' કહી વિનુએ માથુ ઉછાળ્યુ

'હા વળી જોજે ' મનુએ આખો નચાવી

મે કહ્યુ 'જો વિનુ, સવારમા તારે નાહી ધોઈને ચોપડી લઈને, ઓરડામા આ બારી આગળ બેસી જવાનુ પછી પેલા ગોવાળિયા અહીંથી પસાર થઈ જાય એ પછી તમારે

પણ નિશાળે તો જવાનું જ ને તારે મનુ, નિશાળેથી આવ્યા પછી ખબર રાખવાની કેમ બગાગર ને ?'

'હા ખરી વાત.' મનુ મલક થઈ ગઈ

વિનુને પણ કંઈ વાંધો ઉઠાવવા જેવું ન લાગ્યું ને અમે બધા અંદર જઈ સૂઈ ગયા

આ વાતને ત્રણેક દિવસ થયા હશે ને એક સવારે વિનુ હાંફળો ફાંફળો મારા ઓરડામાં આવી લાગ્યો 'બાપુજી, બાપુજી, ચોર ! પેલો છોકરો કોટ ઉપર '

સફાળો હું બહાર ધસ્યો. વિનુની બા પણ રસોડામાંથી બહાર નીકળી ફફતર ગોવઠતી મનુ પણ દોડી આવી

હું સીધો જ કંપાઉન્ડ બહાર નીકળી ગયો. વિનુ પણ પાછળ જ હતો ને અમે બેઉએ પેલા છોકરાનો માર્ગ આંતરી લીધો

એ છોકરો વિનુ જેવડો જ હતો. અમને રસ્તા આડે ઊભેલા જોઈ એ ગભરાઈ ગયો ચડ્ડીમાં ભરેલાં ચારેય ચીકુ એણે પડતા મૂક્યા ખીર્તા બીતા કોટ ઊતર્યો એક બે ડગ ભર્યાં, પણ પગ જાણે ભાંગી ગયા હોય એ રીતે !

'કે, મ ?' કહેતાં મેં આંખોમાં બનાવટી ક્રોધ ભરી એની તરફ પગ ઉપાડ્યો

છોકરો રડી પડ્યો રાડારાડ કરી મૂકી. 'ના સાહેબ હું તો ખાલી '

મેં કહ્યું 'તું રડ કે ન રડ હું તને પોલિસને હવાલે કર્યા વગર છોડવાનો નથી ચાલ, એક વાર આ ચીકુ ઉપાડી લે '

છોકરાનો વિચાર હજુય ભાગી જવાનો હતો

મેં વળી કહ્યું : 'જો ભાગ્યો તો આ મારો વિનુ આજ બગલાને પકડે એ રીતે તને પકડી પાડશે, માટે સીધે સીધો એક વાર મારા બંગલામાં ચાલ '

મનુ એ ત્યાંથી ખસક્યા જ નહિ ને એનું કાંડું પકડ્યું. ચીકુ પાસે લઈ જતાં કહ્યું 'ઉઠાવ ચાલ આ ચારેય ચીકુ ઝીણી લે !'

છોકરાને ના છૂટકે ચીકુ ઉઠાવવા પડ્યા એ પછી હું એને મારા ઓટલા ઉપર લઈ ગયો.

*

આ બધો તમાસો જોઈ આસપાસના બંગલાવાળા બહાર નીકળી આવ્યાં હતા એ મને કહેવા લાગ્યા 'સોંપી દો એને પોલિસમા .. થોડાક મેથીપાક ચખાડો એવો ટીપો કે એ ભૂલી જાય.' તો નાનાં છોકરા અમારી આસપાસ ટોળે વળી ગયાં મનુ જેવડાં હતાં એમના મોં ઉપર દુ:ખ હતું વિનુ જેવડાને એની દયા આવતી હતી પરંતુ વિનુથી મોટા હતા એવા છોકરાઓની આંખોમાં તિરસ્કાર હતો કોઈ કોઈના હાથ તો એને મારવા માટે ચળવળી પણ ગયા હતા

એટલે બેઓ મેં એ છોકરાને કહ્યું 'જો, સાચું બોલીશ તો હું તને જવા દઈશ. કે' હવે, કેમ તેં ચોરી કરી ?'

છોકરો ગલ્લાં તલ્લા કરવા લાગ્યો 'ના સાહેબ, મને તો પેલો બાબુડો છે એણે કહ્યું હતું !' અને એણે બકરા ગયા હતા એ દિશામાં નજર નાખી પણ બાકી કે બાબુડો

કોઈ દેખાતું હોય તો ને ?

મેં કહ્યું : 'પેલા બગલામાં પપૈયાં છે એ તોડી લાવ જા '

છોકરો કંઈ ન બોલ્યો એણે આંખો ચોળવાનું ચાલુ રાખ્યું.

'કેમ ? હું તને કહું પછી કેમ નથી જતો ?'

'માર પડે સાહેબ.'

'ત્યારે અહીં તને મારની બીક ન લાગી ?'

'હવે કદી નહિ ચોરું સાહેબ ?' કહી છોકરાએ હાથ જોડ્યા. મોં ઉપર રુદન પથરાઈ રહ્યું હતું—ડાઘવથી અરડાયેલું તુંબડું જાણે

ભાનુ બોલી ઊઠી : 'જવા દો બાપુજી, હવે નહિ ચોરે !'

વિનુએ વાંધો ઉઠાવ્યો. 'હા, એને જવા દેશો, તાગ કઢો !'

એક મોટો છોકરો બોલી ઊઠ્યો. 'અરે આ તો ઢોંગ કરે છે' મને કહ્યું : 'મેથીપાક થોડોક તો ચખાડો જ, જોશીકાકા '

પણ બાએ ઈશારો કરી મને ના પાડી એ પેલા છોકરાને પૂછવા લાગ્યાં : 'હવે કોઈ દિવસ કરીશ ચોરી ?'

છોકરાએ માથું હલાવી ના પાડી. દયા માગતો બોલ્યો : 'કોઈ દન નહિ આવું .. આવું તો મને મારી નાખજો. આટલો ફેર જવા દો સાહેબ.'

'તો સાચી વાત કર. અત્યાર સુધી અહીંથી કેટલાં ચીકુ ચોર્યાં છે ?'

'મેં તો સાહેબ, બે જ ફેરા બબ્બે બબ્બે '

'ને બબુડે ?'

'એણે ત્રણ ફેરા, સાહેબ.'

મેં પૂછ્યું 'કેટલાં કેટલાં ?'

છોકરો બોલ્યો . 'જૂઠું નહિ બોલુ. સાહેબ. પણ કોઈ ફેરા ત્રણ ને કોઈ ફેરા ચારેય લાવતો 'તો સાહેબ '

'એટલે આજે ચીકુ ચોરવાનો તારો વારો હતો એમ જ ને ?'

છોકરાએ ડોકું હલાવી હા પાડી.

મેં પૂછ્યું : 'બબુડો તારાથી મોટો છે કે નાનો ?'

'મોટો સાહેબ,' અને એણે એક પંદરેક વર્ષના કિશોરને દેખાડતાં કહ્યુ . 'આમના જેવડો, સાહેબ '

'આ ચીકુ તને આપું તો તારો વારો પૂરો થઈ જાય ને ?'

'ના-હા સાહેબ.' ન માનતો હોય તેમ છોકરો બોલ્યો

'પણ પછી કોઈ દિવસ ચોરી કરવાની નહિ હો ? જો કરી તો....'

'નહિ કરું સાહેબ કોઈ દન નહિ કરું !' ઊભરી આવતા આનંદને એ દબાવી રહ્યો હતો.

થોડાંક છોકરા બોલી ઊઠ્યાં : 'જૂઠું બોલે છે હોં જોશીકાકા '

'ના સાહેબ, તમે કો' એના સોગન ખાઉં. કહીય—'

મેં પેલા છોકરાઓને પૂછ્યું 'કેમ જાણ્યું જૂઠું બોલે છે ?'

એક કિશોર ટોળામાં દાખલ થતાં બોલ્યો :

'આ તો પાકો ચોર છે, જોગીકાકા. એક વાર અમે એને મેથીપાક ચખાડ્યો હતો. તો ય હજુ કોઈ કોઈ વાર હાથ મારી જાય છે.'

છોકરો વળી ગભરાયો. બોલ્યો 'ના સાહેબ, હવે નો હું. એ તો પેલો બબુડો કે તો હવે કદીય '

હું વચ્ચે બોલ્યો 'પણ જો એમ જ કરીશ તો તારા માટે મેથીપાક તો છે જ. પણ સાથે સાથે પોલિસથાણું યે ઉઘાડું છે.'

છોકરો બોલ્યો - 'પણ ચોરી કરું તો ને સાહેબ!'

ને મેં એને પેલાં ચીકુ આપતા પ્રેમ સાથે થોડીક શિખામણ આપી અંતમાં કહ્યું 'જો દુનિયામાં સુખી થવું હોય તો એક કહેવત છે એ યાદ રાખ "સાપ ખાઓ પણ ગુણ ન ખાજો!" જા હવે. કોઈએ છીએ જો તુ મારનો ગભરુ છે કે પછી ભલાઈનો જીવ છે!'

'હા સાહેબ, કોઈની ચોરી કરું તો કે'જો હવે!' કહી છોકરાએ મોં ફેરવ્યું. એની હથેળી ચાટતા જોતાં લાગતું હતું કે એ એના આનંદને પણ દબાવી રહ્યો છે.

એટલું જ નહિ બે-ચાર કિશોરોને પાર કરતા આસપાસનાં આ છોકરાના મો ઉપર એટલો જ આનંદ હતો.

વિનુ તો પેલા છોકરાને સલાહ પણ આપવા લાગ્યો, 'રોજે પાછો ફરીથી ચોરી કરતો!'

તો મનુ જાણે એ છોકરાની વતી ટાપસી પુરવા લાગી 'ક્યારે જ નહિ ને પણ!'

ને સાચે જ આ બનાવ પછી એ છોકરાએ ફરી કોઈ વાર ચીકુની ચોરી નથી કરી એટલું જ નહિ, એક દિવસ વિનુ પાસેથી ખબર પડી કે ઊલટાનો એ છોકરો અમારા ચીકુનો ચોકિયાત બની રહ્યો છે. કોઈ કોઈ વાર વિનુ-મનુને કહે છે પણ ખરો, 'ભાઈ, પેલો બબુડો નાકનો 'તો પણ મને જોઈને જતો રહ્યો. ગાયવાળી છોકરીને તો કહી દીધું છે કે જો કોઈ દન ચીકુ સામે જોયું છે તો સાહેબ પાસે જ પકડી લઈ જઈશ.'

એટલે જ તો વિનુ-મનુ ચીકુનો ફાલ ઊતરતાં આ ચોકિયાત ચોરને એની ગમેવાળી આપવાનું ચૂકતા નથી ને! એનું નામ પણ એમણે જાણી લીધું છે. વિનુ કહે છે 'આમાંથી બે ચીકુ મગના '

મનુ પણ ટાપસી પૂરે છે. 'હા બાપુજી, આપવાનાં જ વળી!'

અને હું પણ, 'ભાઈ પે'લો ભાગ ચોકિયાતનો,' આમ કહી એને બદલે ત્રણ ચીકુ જુદા મૂકતાં છોકરાંના આનંદમાં ઉમેરો કરું છું, 'બસ હવે?'

['બાલદક્ષિણા'માંથી]

હાથથી કામ કરતો માણસ મજૂર કહેવાય છે. મગજથી કામ કરતો માણસ ચિંતક કહેવાય ને દિલથી કામ કરતો માણસ પ્રેમી કહેવાય છે. પણ જ્યારે કોઈ માણસ હાથ, મગજ અને દિલથી એક સાથે કામ કરે છે ત્યારે એ કલાકાર બની જાય છે.

એમલિન ફ્રાંક

રેહાના તૈયબજી

કળિયુગ અને રામનામ

મૌલિક અને વિશદ ચિંતન રજૂ કરતાં આ લેખના લેખિકા બહેન કાકાસાહેબના હિંદી સામયિક 'મંગલપ્રભાત'માં નિયમિત લખે છે. આ લેખ 'મંગલપ્રભાત'માંથી અનુવાદ કરીને અહીં મૂક્યો છે જે વાચકોને ગમશે જ

સાં ભળ્યા પ્રમાણે નારદમુનિએ કળિયુગના દુઃખોના ઇલાજ તરીકે રામનામને ગણાવેલ છે. વર્ષો સુધી હું વિચારું છું કે મુનિશ્રીનો રામના નામ પાછળનો મતલબ શો હશે? મેં જોયું છે કે કેટલાય લોકો જિંદગી આખી રામનું નામ જપે છે, માળા ફેરવે છે, રટણ કરે છે તો પણ એમના દુઃખોમાં દેખીતો કોઈ ફેરફાર નજરે ચઢ્યો નથી. કળિયુગની અસરથી દૂર રાખે એવું આ કયું રામનામ છે? મેં અનુભવથી જોયું છે કે સંસ્કાર અને સ્વભાવ બદલવામાં સહુથી વધુ સમર્થ મંત્ર બને છે એ રામનામ તો છે જ, પણ એમાં પ્રાણ રેડાયો હોય ત્યારે જ. જેમ બીજી અને પ્રાણ રેડેલી છબીમાં જેટલો ફેર હોય છે તેટલો જ ફેર આમાં પણ હોય છે.

થોડાક અઠવાડિયા પહેલાં એક જર્મન આત્મબંધુ આપણા એક ખૂબ ગમી જાય એવી વ્યક્તિ અહીં લઈ આવ્યા. આ ભાઈ જર્મન તત્ત્વશાસ્ત્રી (Metaphysician) છે. આન્તરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવનાર માણસ છે. તેમણે આ દેશની રાષ્ટ્રીયતા સ્વીકારી લીધી છે. ભારતના આશક છે અને ગૂઢ ચિંતનશીલ મહાન સજ્જન છે. તેમનો સવાલ આ હતો:
'૧૯૬૨ના વર્ષ વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?'
મેં કહ્યું, 'હું માનું છું કે '૬૨નું વર્ષ ભારે પ્રલયનું વર્ષ થવાનું છે. આ ભવિષ્યવાણી મહાભારત અને પાક કુરાનમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે અને એ બધું યાદ કરીને એ પ્રકાશ વડે જ્યારે આપણે આજનો જમાનો જોઈએ છીએ ત્યારે દરેક વાત હકીકત બનતી જાય છે.'
'શું દુનિયાનો અંત આવશે?' એ બોલ્યા.
'હવે માણસનું ચાલે તો એમ પણ થાય! આજનો માણસ અર્જુનને નામે વિનાશની પૂજા કરી રહ્યો છે.'

'મેં ખૂબ ચોંકાવે તેવી અને હેરાન કરી નાખે તેવી એક વાત સાંભળી છે. થોડા સમય પહેલાં તિબેટના એક વિદ્વાન લામાએ ભવિષ્યવાણી ભાખેલી કે અણુશક્તિની અસરથી માનવજાતનું કદ એટલું ઘટી જશે કે એ ઠીંગણી બે ફૂટના થઈ જશે. એ વિષે આપ શું માનો છો?'

હું વિચારમાં પડી ગઈ અને કહ્યું, 'કેમ ન થાય? અણુશક્તિ ચોખ્ખી અગ્નિશક્તિ છે અને અગ્નિ રસ ચૂસી લે છે અને સૂકવી નાખે છે. આજનો ભૌતિકશાસ્ત્રી ધરતીમાં અણુશક્તિનો સંચાર કરવા મથી રહ્યો છે જેથી ધરતીની નીપજ ખૂબ વધે. પણ એ નથી વિચારતો કે એ મોટા મોટા ફળો અને શાકભાજીમાં કયા તત્ત્વો ભર્યાં હશે? આપણે અગ્નિ જ ખાયા કરીશું તો સુકાઈ ને સંકોચાઈ કેમ નહિ જઈએ?'

એ ભાઈ બોલ્યા, 'હું ખૂબ ચિંતામાં પડી ગયો છું.'
'ચિંતા તો થાય જ. પણ ભગવાનેય છે ને! કોણ જાણે કેમ—કદાચ એ કલ્પના સાચી પણ હોય—પણ મારું મન કહે છે કે ભગવાન આપણને આ પ્રલયથી બચાવી લે એ મારાથી જોઈ શકાશે નહિ.'
'મારી પણ તમારા જેવી જ હાલત છે. પણ એટલું જરૂર છે કે અણુઅસ્ત્રોની અસર પશ્ચિમની પ્રકૃતિ ઉપર થવા લાગી છે.'
હસીને હું બોલી, 'એમ! એ લોકોએ પોતાના બચાવની બધી તૈયારી કરીને અમારા દેશ પાસે બોમ્બ ફેંક્યા હતા તો આમ કેમ?'
'હા, એ અજબની વાત છે! પૂર્વના દેશો પર એટલી અસર નથી થઈ—ખાસ કરીને ભારત ઉપર નથી થઈ.'

'એ અસરનું પરિણામ કેવું હોય છે?'
'આપની નીચેના ભાગમાં રૂપેરી ખીલ જેવું થાય

છે લાભ નહીં જાય છે—જેમાંથી ત્યાંથી નીકળે છે અથવા પશ્ચિમના દેશોમાં આ અસર થતી હોવી છે

ખૂબ ઊંડા વિચારમાં પડી ગઈ અને આ આપણો સવાલ માગ [illegible] પાસે રજૂ કર્યો એમની પાસેથી જે જવાબ મળ્યા એ મેં આ શાસ્ત્રીને કહી સંભળાવ્યો આવું કેમ બન્યું ? પ્રકૃતિના કોઈ ભૌતિક કારણ પડવો નહીં એ મને લાગે છે કે કદાચ અમારી આધ્યાત્મિક વિધિઓ આવું મૂળ કારણ હશે અમારી આધ્યાત્મિક તરફીણ મનને પ્રકાશમય બનાવી દે છે અમારા પ્રાણીઓમાં અગ્નિ પાણી પૃથ્વી આકાશ અને વાયુ—આ પંચમહાભૂતોનું નજીકથી સેવન થાય છે અને અમારું શરીર પ્રકૃતિની સાથે ભળી જાય છે એના પરિણામે આકારની કુદરતમાં જે જે ફેરફાર થતા રહે છે તે અમારા શરીરમાં પણ સહજ સ્વાભાવિક રૂપે થતા રહે અને એ અસર અવળી નથી પડતી અથવા તો એમાં કોઈ અસાધારણ વિકાર પણ પેદા નથી થતો શું આવું થઈ શકે ખરું ?

‘જરૂર થઈ શકે

‘પશ્ચિમના લોકોએ પોતાની સભ્યતાને [illegible] દ્વારા ઊભી કરી છે જીવનને કૃત્રિમ બનાવે, કૃત્રિમ બનાવ્યું એટલા તમે વધારે અસભ્ય સંસ્કારી અને અસંસ્કૃત છો એટલે કુદરતનો સાથ કે સરનામું એ તમારા માટે ન રહ્યાં

આ હોના કહેતાં જ ગભરાઈ ગઈ અને અધા ગંભીર બની ગયા હતા કારણ કે આ વાત અપનાના વિના મારી સાંભળવાથી નહોતી અમારા બધાનો એ અનુભવ હતો કે આજના માનવીનું જીવન કેટલી હદ સુધી તનાવમાં આવી ગયું છે કે એની શાંતિ પણ તમે આધ્યાત્મિક આચારથી બચવા કોઈ પ્રયોગ લઈ શક્યાં છો ખરા ?

હા એમના આ [illegible] હતી

મેં વર્ષો સુધી આ વાત ઉપર ચિંતન કર્યું છે પરંતુ કહેવા દો કે પશ્ચિમ સાથે આપણો મેળ નહીં રીતે સધાય ? આ આધ્યાત્મિક એક જ [illegible] અને તો દેખાય છે અને તે છે યોગ

યોગ આ માની આધાર

પણ પશ્ચિમમાં હવે યોગસાધના માટે નહેર પ્રતિષ્ઠા છે ત્યાંની પરંપરા રીતરિવાજ વાતાવરણ જીવન—આ બધું એ એવાં છે કે ત્યાં યોગસાધના વિકૃત પેદા કરી દે જો આનું માત્ર આવતામાં આવે છે એ [illegible] રોગને માટે નહેર પ્રતિષ્ઠા બનાવી શકે છે એટલે ભારતીય યોગ તો તેમને માટે સાવ નકામો છે પ્રકૃતિનું બધી રીતે નવસર્જન ન થાય ત્યાં સુધી બીજી ચીજ છે અને પણ તમે આધ્યાત્મિક જીવનને તો ભાવ છોડી દીધો છે

‘શરમન ટેકનિક દેશમાં હજુ મંત્ર—સેવન રહ્યું છે ’

મને એકદમ એક ચિંતન આવ્યો મને એ તો કહો કે પશ્ચિમના લોક આપણાથી વધુ ને વધુ ટેકનિક સંબંધ લગ વગર આગળ છે ખરા ?

શાસ્ત્રીએ એ ભાવ બોલ્યા હા

મેં કહ્યું જો ટેકનિક લીધે નહિ અને લીધે !

એ મેં તો મનજીને [illegible] કહ્યું હા એ જ કહ્યું છે કે ? આજની વાત ! તારિખ સંનિષ્ઠ પતાવેના આ રસ્તે આમાં દુનિયા નથી જઈ રહી ’

✱

એક વાર હું સ્વામીને પ્રેમ આપતા જોયું કે દંડવત માટે મારી કાય છે આપ્યું હાથ નજરે કોઈવાર જોયેલું નહિ હતું કે પહેલવહેલું જોયું હું આશ્ચર્ય થઈ પડ્યો પ્રેમ દૂરથી મને આપ્યું પ્રણામ કરી દીધું અમારે ત્યાં પુરુષે જ માત્ર આપ છે સ્ત્રીઓ નહિ મારા પિતાને મેં માથું ઝુકાવવાની વાત કરી નમવું મને ભૌગોલિક કારણોને લીધે સારો આવું આવશ્યક છે એ સમજાયું પાછું હું એકલો થઈ ન શકે

—ગુરુદયાળ મલ્લિક

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

શનિવારની સાંજે

માનવમનના મનોવ્યાપારને આબાદ રીતે રજૂ કરતી આ વાર્તાના લેખક હવે તો ગુજરાતને અજાણ્યા નથી વિવિધ પ્રકારની શૈલીવાળા આ વાર્તાકારની આ વાર્તા ઊર્મિના વાચકો માટે પહેલી છે—હવે પછી પણ તેમની વાર્તાઓ વાચવાની તાલાવેલી જગાવે તેવી.

આ બીની સાથે એમ કે ઝઘડો નહીં કરવાનું અમે નક્કી કર્યું હતું કાલે રાત્રે અમે ઝઘડ્યા ત્યારે બેબી એની ડોલને સાથે લઈને જ સૂઈ ગઈ હતી, રાતનું દૂધ પીધા વિના બેબીને માટે જ અને રાત્રે દૂધ લેતા હતા બેબી એક જ હતી અને એક વર્ષની થવા આવી હતી થોડા દિવસ પર એને ઉટાટિયો માંડમાંડ મટ્યો હતો આશાનો અવાજ મોટો થયો એટલે એ જાગી ગઈ અને એનું મોઢું રડવા જેવું થઈ ગયું, ' મમ્મી '

'કેમ, ડાર્લીંગ ' મેં એને માથે હાથ ફેરવ્યો

' પપ્પા મારે છે ! ' એ બોલી ગઈ અને મારી સામે જોઈને ગભરાઈ ગઈ

આશાએ એને ઊંચકી લીધી અને અમે ઝઘડા બંધ કર્યો એને છાતી સાથે દબાવીને એણે કહ્યું, કોઈ મારે નહીં બેટા હું તારી પાસે છું ને ! કોઈ મારે નહીં, હોં !.' એની પીઠ પર હાથ ફેરવતા એણે કહ્યા કર્યું. બેબીને જાણે સ્વપ્ન આવી ગયું હતું એ ચૂપ થઈ એની નજર ડોલ પર પડી મેં ડોલ ઊંચકીને એના હાથમાં મૂકી અને એણે હાથથી તરછોડી ફેંકી દીધી આશા હસી, પરણ્યા પહેલા હસતી હતી એવું

' દૂધ પીવું છે ? ' મેં પૂછ્યું

પણ એ બહુ ડાહી બની ગયું હતું એવી દૂધ પીધા વિના ફરી સૂઈ ગઈ આશા અને હું સૂઈ ગયાં સવારે રસોઈ તૈયાર કરીને આશાએ મને વહેલો જમાડ્યો અને ઓફિસ મોકલી દીધો બોલ્યા વિના જ અમે ઝઘડતા હતા અને બેબી રમતી હતી

ઓફિસ છૂટયા પછી ઉટ-રીપ વાર સુધી બેસી રહ્યો ઘેર જવું ન હતું આ ઝઘડાઓનો કંઈક અંત હોવો જોઈએ ક્યાં સુધી આ બધું ચાલી રહે ? છેવટે હું ઊઠ્યો અને મોઢું ધોઈને નીચે આવ્યો અને સામે જ મેહરા મળી ગયો, ઘણા દિવસે.

' ઓ હો ! આજે આ તરફ ? ' મેં પૂછ્યું

' તું ક્યાંથી ? ઓફિસથી ? ' એણે સવાલ કર્યો.

' હા જ તો '

ક્યાં જાય છે ?

' ક્યાંય નહીં, આટલામાં જરા કોફી પીવા ચાલ

અમે બન્ને મોટી હોટેલમા ઘૂસ્યા અને કોફીનો ઓર્ડર આપ્યો એણે એક પેકેટ ખોલ્યું અને મને પેસન્ટ સિગરેટો દેખાડી એક એણે લીધી, એક મને આપી ઘણા દિવસે મળ્યો '

' હા, ઘણા દિવસે

' પરણી ગયો ? ' એણે પૂછ્યું એની મૂછો એમ ની એમ હતી ત્યારે હતી એવી જ લાંબી હતી

હા '

' ક્યારે ? '

' સવા બે વર્ષ થયા '

' બાળ-બચ્ચાં ? '

' એક બેબી છે. એક વર્ષની '

' પછી ? '

' પછી કંઈ નથી '

' તું ? ' મેં પૂછ્યું

મને પણ પરણ્યે સવા બે વર્ષ થયા અને એક બેબી છે ' થોડી વાર રહીને એ હસ્યો, ' હા હા '

કોલેજમાં પણ એ આમ જ કરતો હતો

ઘણી વાતો કરી, એ બહાર જઈને બીજી સિગરેટો લઈ આવ્યો મને હમેશા એની વાતોમાં કટાક્ષો જ આવતો આજે આટલા વર્ષો પછી પણ કટાક્ષો આવતો હતો

' વિશાને ઓળખે છે તું ? '

'હા, હા, પેલો આર્ટિસ્ટ ! ટયુબો ખરીદવાનાય પૈસા નતા એની પાસે.'

'હા, બહુ મોટો આર્ટિસ્ટ થઈ ગયો છે. સાંભળ્યું પ્રોફેસર થઈ ગયો. પછી સ્કોલરશીપ લઈને ઇન્ડોનેશીઆ તરફ જઈ આવ્યો. ગયે વર્ષે ઇટલી ગયો હતો. બે દિવસ પર મળ્યો. કહેતો હતો કે યુરોપમાં વીએના જઉં છું. હા હા ' એ હસ્યો. 'આપણે એવા ને એવા રહી ગયા.'

'હા.'

'કામિનીને ઓળખે છે?' હું હા કહું એ પહેલાં જ એણે આગળ ચલાવ્યું. 'આઈ.એ.એસ.માં નંબર લાગી ગયો. બે વર્ષથી પ્રેસિડેન્ટની એમ્બસીમાં ફોર્થ સેક્રેટરી છે, કરોડપતિની છોકરીને પરણ્યો છે. પેલો મને બોલાવ્યો હતો લગનમાં.'

અમે બાજુ ખસ્યા અને ફૂટપાથ પર હાથ મિલાવીને છૂટા પડયા. મોહન ! એની મૂછો, એની સરતો ચિબ ગેટ, એનો જૂનો પોર્ટફોલીઓ, પગના ચંપલ બધું એમનું એમ જ હતું. એની મુફલિસી અને બાહ્ય એમાં ફેરફાર થયો ન હતો.

હું આગળ ચાલ્યો. સડકો પર અંધાર નમતી હતી અને ઑફિસોના ખૂણાઓમાં સાંજ ભરાવા માંડી હતી. શનિવારની સાંજ.

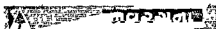
આ ભિખારીએ અને કામિનીએ મારી ગરીબ માણસની સાંજ બગાડી નાખી. ખેર, સરકારની સ્કોલરશીપો અને કરોડપતિની છોકરીઓ ! શું થાય ભાઈ, બે પી અને ફ્રન્ટ રેવેના ઑફસા નેવું રૂપીઆ કેવા સતાડી સતાડીને રાખવા પડતા હતા ! કોઈને ખબર ન પડી જાય પગાર કેટલો છે. બેંકમાં નેવું રૂપીઆ ગરીબો ન કહેવાય પણ દેશમાં બેંક મા અને એક નિરમાન વિધવા મોટી બહેન પણ હતા અને આવા મોટા શહેરમાંની વજનદાર જિંદગીનો ભાર મારા નયા પૈસાઓ ક્યાં સુધી ઊંચકી શકે?

હું આગળ ચાલ્યો. ઘેર જવું ન હતું. એક બગીચો હતો. એને એક દરવાજો હતો. પગથિયાંઓમાં આવે છે એવો હું બગીચામાં પેઠો અને ભીડની અપેક્ષા કરતો એક બેંચ પર ધૂળ સાફ કરીને બેઠો. મને લાગ્યું મારી પાછળ પાછળ જ ઑફિસના ખૂણાઓમાં ભરાઈ ગયેલી સાંજ દબાતા પગે આવી અને ડાળી ઘટાઓમાં ભરાઈ બેઠી. મારા વિચારો સાંભળવા મેં ઝાડો સામે જોવા માંડયું. ઋતુઓનો ક્યારે ખ્યાલ રહે કે કઈ આવે છે—પાનખર કે વસંત? એ પણ ખબર નથી હોતી, મહિનો છે ફાગણ કે જેઠ. એટલી ખબર હતી કે નવો પગાર આવવાને હજી અઠવાડિયાની વાર હતી. હમણાં તો પાનખર જ હતી. પહેલી તારીખે વસંત બેસવાની હતી.

આજે મજા આવતી ન હતી. દૂર ઘાસમાં પેલી બે છોકરીઓ સાથે ધૂળ જેવો બેનો છોકરો બેઠો હતો અને છોકરીઓને હસાવવાને વાતો કરતો હતો. એમને પણ મજા આવતી ન હતી. ઘાસ સુકાઈ ગયું હતું. ઝાડો જૂના થઈ ગયા હતા. તળાવના પાણીમાંથી સ્થિર પડછાયાઓ અને કપાઈ ગયેલા ઘાસ પાંદડાંની વાસ આવતી હતી. પોલિસને રિશ્વત આપીને ઘૂસી ગયેલા એક મગફળીવાળાએ મારી સામે ઊભા રહીને, જોઈને આગળ વધવાનું મુનાસિબ ધાર્યું. બે નાના છોકરાઓ ખોટવાઈ ગયેલા ટયુબવેલમાંથી પાણી કાઢવાની કોશિશ કરતા હતા.

આ બધું રોજ બનતું હતું. ચણાવાળાઓ અને કોહવાઈ ગયેલા પાંદડાની વાસ અને ખોટવાઈ ગયેલો ટયુબવેલ. હું ઊભો થયો. શું કરવું? પરીઓ તો આપી નહીં. ખેર અને પરીકથાઓમાં પાંખો ફફડાવતી પરી રહે. આગળ એક બંધ ફુવારો હતો જેની નીચે લીલ પણ સુકાઈને કાળી પડી ગઈ હતી. ફુવારાના ઐતિહાસિક રંગને જોતો હું આગળ વધ્યો. આગળનો તો અંત હતો નહીં—રસ્તાની લાઈટો, ભિખારીઓ, આઈસક્રીમવાળાઓ, દૂરથી આવતી સ્ટીમરોની વ્હીસલો. સાંજનો ગુસ્સવાટ ખુશ નહીં રાખી શકાય. એનું ઘણું હતું. શનિવારની સાંજે દુઃખી કેમ થઈ શકાય?

આશાને લીધે ઘણું દુઃખ હતું. આ આશાઓ ...ના, પણ

એનો ભાઈ મજાનો હતો. અહીં આવ્યો ત્યારે હું એને આ જ રસ્તે ફરવા લઈ આવ્યો હતો. અને આખું શહેર ખમ્મા ફરી ફરીને બતાવ્યું હતું. આ અમારી મોટામાં મોટી હોટલ. એમાં આઠ ત્રણસો એર કન્ડીશન્ડ સ્યૂટ્સ છે. એમાં પગ પણ મૂક્યો નથી. આ અમારું રાજભવન. ગવર્નર સાહેબ એમાં રહે છે અને વારે તહેવારે એમની સવારી દરવાજાના સળિયા પાછળ પોલિસની લાઈનો કોડ નથી જરા દૂર ઊભા રહીને જોઈ શકું છું. આશાએ કહ્યું, 'આમ કેમ બોલ્યા કરો છો?' મેં જવાબ આપેલો, 'સાચું કહું છું.' આશાનો ભાઈ મને સાંત્વન આપવા હસ્યો. મારું હસમુખું મોઢું એને હસતો જોઈને ખુશ થયું. પણ એ એકસો નેવું રૂપિયાનો પગાર અમારી ત્રણેની આંખોમાંથી ખસતો ન હતો.

આશાનો ભાઈ મોટો બિલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટર હતો. બિલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટરો મોટા જ હોય છે અને મોટા હોય છે એ જ બિલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટરો થઈ શકે છે. રાતે જમીને અમે વાતો કરતા. હું પણ ઇસ્ટર્ન રેલ્વે મારા બાપની જ હોય એમ લાખો કરોડોના આંકડાની વાતો, રેલ્વેની સ્કીમો, પ્લાન, એસ્ટીમેન્ટ વગેરે આવું અવનવું ગપાવતો. આશાનો ભાઈ મારી વાતો ધ્યાનથી સાંભળતો એમ રહેતો અને હું મને ખુશ કરવા એ ધ્યાન અપાય છે માટે ફરજ સમજી ખુશ થતો. આશાને આ બધું ગમતું. બેઉની રાતની વાતો પૂરી થતી.

'કેમ છો?' સામેથી આવી રહેલા જાડા ભાઈ મહિલાએ મારી સામે હસી લીધું. એ અમારા પાડોશમાં રહેતા હતા.

'ઓ હો. સરસ. કેમ છો?'

'ઓફિસથી છૂટ્યા?'

'હા, આજે થોડું કામ કરી નાખ્યું.' હું મનમાં બોલ્યો, 'હજી તો થોડું કામ બાકી છે. ઘેરે પહોંચવાનું.'

'હવે ઘર તરફ?'

'ના ના જરા ફરવું છે.'

'આવવું હોય તો આવો. ગાડી છે. ઘેરે મૂકી દઉં.'

કારણ વિના એ હસ્યા. કારણ વિના હું હસ્યો. એમનું આખું સુંવાળું, ગુલાબી ગુલાબી શરીર હાલતું રહ્યું. હું આગળ ચાલ્યો. ફરી હસ્યો. જિંદગીમાં કોઈ દિવસ કોઈ લિફ્ટ આપે છે અને એ પણ આવી ગોળમટોળ સ્ત્રી! અને એ પણ ઘેર જવું નથી ત્યારે.

હસ્યો એને દુઃખ થયું. દુઃખની નિરાશાની આખી નિષ્કલંક મહામાર્ગમાં હસવાનો એક ડાઘો પડી ગયો. એ ન ગમ્યું. દુઃખ બરાબર જામ્યું હતું ત્યાં જ આ હસવાએ મજા બગાડી નાખી—શનિવારની સાંજે!

હોટલ, બગીચો, ગોવાળીના માણસો. મેં નદીની રેલીંગ પાસે ચાલતા ચાલતા વિચાર કરવા માંડ્યું. એકલા એકલા ક્યાં જવું અને શું કરવું? બાંકડાઓ પર માણસો, ભિખારીઓ અને પ્રેમીઓ બેઠાં હતાં. પહેલાં આ સમયે એમનો હમણાં ભલે પ્રેમ, ફરીને પાંચ વર્ષ પછી નદીની બોટોના ધુમાડા સામે જોતા જોતા બેસીને મનમાં ગાળેલા મોસમના દિવસો આવશે. નદી વહેતી હતી. રોજની જેમ શનિવારની સાંજે ગાડીઓ લાઈનમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી. સૌ કોઈ જાણે નવી શિક્ષામાં કામે લાગી ગયા હોય એમ આનંદ કરવા માંડ્યા હતા. શનિવારની સાંજનું એ નવું કલાકનું કામ પણ પતાવવાનું હતું.

હું રસ્તો ક્રોસ કરીને ઘાસમાં બેઠો. રોજ ક્યાં ઘાસમાં બેસવાનું પણ નસીબ હોય છે? ચીફ એકાઉન્ટન્ટની શાખામાંથી ગયો એના ટેબલો કરી આપવામાં જ પાંચ વાગી જાય છે અને પછી બસોના ફૂટબોર્ડ પર લટકતા લટકતા શહેરના રાજમાર્ગોની સેર કરવાની હોય છે. ઘર સુધી ઘેર પહોંચીને આશાની આંખોમાં સાંજની રોશની ચમકની—ચકરાની જોતો હતો અને બસમાં ખાધેલા ધક્કા અને તુચ્છકાર ભૂલી જતો—પણ એ બધું ઘણાં વર્ષ પહેલાં થતું. આજે તો ફૂટબોર્ડ પર ઘર જેવું લાગે છે. ઘેર નવી એપેન્ડિક્સ જેવું વાતાવરણ છે અને બીજા કર્મચારીઓની જેમ કોઈ કોઈ વાર મોંઘી હોટેલના રૂમ સર્વિસ કે બારની ટિકિટ ખરીદીને સિનેમા જોવાનો કે બજારની આવવાળી કોઈ વેશ્યાને ત્યાં જવાનો શોખ કેળવી

શકાયો નથી અને આશાઓ ખેંચીને અત્ર સમ [illegible] મળ્યું એ પણ પોતાનો વિલાસ કરતી નથી મારું છે મેદી [illegible] એની માતા જેમ સુખી થશે

આજે ઘેરે પહેલીવાર એણે આશા પૂરી [illegible] આજે આટલું બધું મોડું થયું [illegible] આંખિમાં એનો [illegible] છે, પણ એના અવાજમાં આટલી [illegible] થી હતી અને એટલે જ સારું [illegible] [illegible] છે આશા પૂછે છે ત્યારે પણ મારું [illegible] નાખું છું એના પ્રશ્નમાં [illegible] હોય તે [illegible] [illegible] માનતી નથી અવિશ્વાસ [illegible] એની [illegible] માડી જાય છે હું એને [illegible] [illegible] છું અને એના [illegible] [illegible] છું અમને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ખુશ કરવા [illegible] આશાના [illegible] [illegible] [illegible] કરવા— [illegible] છે [illegible] છું અને કોઈ [illegible] [illegible] નથી

આશા [illegible] [illegible] તો [illegible] દીધું કે [illegible] [illegible] [illegible] કરું છું એનો જવાબ આપતાં [illegible] એ [illegible] સુધી [illegible] નથી [illegible] છું [illegible] [illegible] નથી—અને એવું [illegible] જિંદગીમાં મેં કોઈ દિવસ [illegible] [illegible] પાસ [illegible] [illegible] ન હતી [illegible] [illegible] [illegible] ઉપરથી લીધી એ [illegible] ડ્રેસર [illegible] છે [illegible] માથા પર [illegible] [illegible] મને [illegible] એ રીતે પણ [illegible] સુખી તો થાય છે [illegible] [illegible] [illegible] પૈસાથી સુખી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છાનાં એને સુખી [illegible] [illegible] છે [illegible] અવિશ્વાસ [illegible] મારું [illegible] ગરમ થઈ જાય છે મારું [illegible] ગરમ થાય છે ત્યારે તો મને પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે [illegible] [illegible] [illegible] ગરમ કેમ થઈ શકે! પણ મારી ગરમી એટલે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મને ગુસ્સે [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે [illegible] હું [illegible] પર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] પણ [illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તમને [illegible] ક્યારે તે દિવસથી [illegible] શું [illegible] [illegible]?

આશાના [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] છું કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અવિશ્વાસ [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ફેલાઈ ગઈ હતી આગળ એક સરસ છોકરી જઈ રહી હતી પાછળથી સરસ લાગતી હતી હું એની પાછળ ચાલવા માંડ્યો એ પણ મારા જેમ વિચારો કરતી હશે એ શા માટે એકલી હશે? હશે કોઈ મજાના છોકરાને પરણી હશે એનો પતિ કોઈ સરકારી દફતર ઓફિસમાં સવારે પોણા નવ વાગ્યે સફેદ શર્ટ અને સફેદ પેન્ટ અને બ્લ્યુ ટાઈ પહેરીને ચાલ્યો જતો હશે અને સાંજે પાંચ વાગ્યે ઘેર આવી જતો હશે અત્યારે એ ઓફિસને કામે ન્યૂ દિલ્હી કે મુંબઈ ગયો હશે એટલે આ એકલી ફરતી હશે પોણા આઠના ભાડાનો ફ્લેટ હશે અને એક ગોખલો બાંધ્યો હશે જેને એ આમ પાસે મરીને આવી હશે બસ સ્ટોપ પર છોકરી ઊભી રહી ગઈ હું પણ ઊભો રહી ગયો બસ આવી એની પાછળ પાછળ હું પણ ચઢ્યો એનો ચહેરો 'પરાગ' જેવા મળતો શરીર જોતાં તો પરણેલી લાગતી હતી અને સુખી ફરતી હતી એણે મારા સામે જોયું એને મેં નજર હટાવી લીધી પરસ્ત્રી સામે હું તાકયા કરું એ ઠીક ન હતું પણ મને લાગ્યું કે મારી સામે તાકયા કરતી હતી કશાક જોઈ હતી એને? ઓળખીતી ન હોય? કોઈક સગાની સગી હશે તો ભલે પણ ફેર આજે એની પાછળ પાછળ જવાનું હતું અને ઘેર ખૂબ મોડા જવું હતું ડિટેક્ટીવ વાર્તાઓના હીરોની જેમ મારે ભર્યા સરકો ચાયા ખભા પહોળા થયા ગળું ફૂલ્યું એક ખોંખારો નીકળ્યો હતો માંડમાંડ કાબુમાં રાખ્યો ત્યાં તો મેં જોયું કે એ ઊભી થઈ ગઈ હતી એને ઊતરવાનો સ્ટોપ આવી ગયો હતો હું પણ આવું આવશું જોઈને ધીરેથી ઊભો થયો અને એ સ્ટોપ પર ઊતરીને આગળ ચાલી ગઈ એટલે ઊતર્યો એ સાઇડ લેઇનમાં વળી ગઈ એટલે મેં પણ ઝપાટામાં પગ ઉપાડ્યા મને ખબર નહીં એ આટલી ઝપાટાબંધ ચાલી શકતી હશે આટલે દૂરથી એની પાછળ પડ્યા પછી હવે જો એ ખોવાઈ જાય તો એ મારી બેવકૂફી જ ગણાય જોઈએ હું લોકોના ધક્કાઓમાંથી નીકળ્યો, અને ચિંતા તથી આગળ વધતો જોઈ રહ્યો હતો આટલા ત્વરાથી એ ક્યાં ગાયબ થઈ ગઈ હતી? આ ખરેખર વિચિત્ર હતું આટલા સમયમાં એ ઘણી દૂર ચાલી જાય એ પણ અસ્વાભાવિક હતું કદાચ એ પાછળ રહી ગઈ હતી અને હું ઉતાવળમાં આગળ નીકળી ગયો હતો હું ઊભો રહ્યો અને પસનો લૂછતો આસપાસ જોવા માંડ્યો —

એક બાબુએ મારી પાસે આવીને કહ્યું, 'સાબ ગેના પીળા મકાનને બીજે માળે ચઢી જજો ભાવ સસ્તો છે, છોકરી '

હું ભાળ્યો એક ટેક્સી—ભગવાને જ મોકલી હતી—ખાલી જઈ રહી હતી બેસી ગયો સીધી ઘરની દિશા દેખાઈ રહી હતી!

*

ઘેર પહોંચીને જોયું, આશાના નસકોરાં ફરફરી રહ્યાં હતાં ચાઆમત આવી રહી હતી હું તૈયાર થયો.

'ક્યાં ગયા હતા આટલી વાર સુધી?' એ ઘુરકી

બેસવાને લાગ કોઈને નમાં પીળા મકાનને બીજે માળે હું ઊભો જોરથી ઘુરકયો 'મેદાનમાંથી એની પાછળ પડ્યો હતો અવિશ્વાસ હોય તો પૂછી આવ હજી એ ત્યાં ઊભો હશે—

*

આઠેક કલાક પછી આશા મારી છાતીમાં ડૂસકાં ભરી રહી હતી જ્યારે આનંદ થઈ રહ્યો હતો, દુનિયા ભરના બિલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટરો મારી છાતીમાં ડૂસકાં ભરતા હોય એવું —

આજે તો એણે પણ રડવાનું બંધ કર્યું હતું

★

જીવન એ મિથ્યા સમા આપણા સૌની જીવનને માટે કાયમ ઉપયોગમાં આવે તેવી વાતોને કાયમ યાદ રહી શકે તેવા થોડા શબ્દોમાં સમાવવા માટે ભજનની વાણીમાં મૂકી છે, અને એ વાતો હૃદયના ઉમળકા સાથે વિચારવા સ્મરણ માટે એને સંગીત સાથે ગોઠી છે

—રવિશંકર મહારાજ

સેવકરામ

ગામડાંની અજ્ઞાનતા અને અંધશ્રદ્ધા

ગ્રામવિસ્તારોમાં અજ્ઞાનતા અને અંધશ્રદ્ધા આજે પણ જડ ઘાલી રહ્યાં છે તો એ ગામડાંમાંથી ક્યારે ઓછાં થાય? ગામડાંની એ બાજુ અહીં રજૂ થઈ છે.

એક ગામના સરપંચની ચૂંટણીમાં ઝઘડો પડ્યો હતો. કોને સરપંચ બનાવવો? ગામની છોકરાઓની વસ્તીનું પ્રમાણ વધારે હતું એટલે તેમના સભ્યોની સંખ્યા પણ વધારે હતી. બહુમતીના જોરે તેમનામાંથી એક જણ જરૂર સરપંચ થઈ શકે. પણ પંચાયતરાજ એટલે શું એની સમજણ ઓછી. એમાંથી કોઈ નહોતો મોટાભાગના અભણ અને અણઘડ સભ્યો હતા. એમાંથી કોઈક સરપંચ બને તો પણ ગામનું શું થાય?

એટલે ગામના એક ભાઈ મત ત્યાં જ આપવી ગયા. તેના બે જણે પંચાયતના સભ્યોને ભોળવ્યા. તેમાં બે સ્ત્રી સભ્યો હતી. એ ઘૂમટો તાણીને ખૂણામાં બેઠી હતી. ન બોલે કે ચાલે. કંઈ કહીએ ત્યારે તે હા પાડતી. આ હતા ચૂંટાયેલી સ્ત્રી સભ્યો.

આ ગામમાં જ આવું બને છે એમ નહિ, દરેક ગામમાં સ્ત્રી સભ્યો લાજ કાઢીને જ બેસે છે. મોટે ભાગે તો અભણ હોય છે. ભણેલી હોય છે તે માંડ સહી કરી શકે તેવી હોય છે. તે નથી ચર્ચામાં ભાગ લેતી, નથી પોતાની સમજ રજૂ કરતી. કેમકે તેનો વિરોધ કે ટેકો આપતી. તેમ પંચાયતના કામમાં પણ રસ નથી લેતી. મોટે ભાગે તેમના ઘેર જઈને સહી લઈ આવે તે જ. ખાલી ચૂંટાયા પછી તે કદી પંચાયત ઓફિસે જતી નથી. આવી સ્ત્રી સભ્ય પંચાયતમાં ચૂંટાય તોયે શું અને ન ચૂંટાય તોયે શું?

અને સ્ત્રીજાગૃતિની દૃષ્ટિએ એનો અર્થ એ જ છે કે પંચાયતમાં બહેનોને પચાસ ટકા પ્રતિનિધિત્વ આપવું જોઈએ. પણ એથી બહેનોમાં જાગૃતિ આવી ગઈ એમ માનીએ તો તે આપણી મોટી ભૂલ ગણાશે. કાગળ પર તો સૌને એમ લાગે કે ગુજરાતમાં દરેક પંચાયતમાં બબ્બે સ્ત્રીઓ બેસે છે. પણ સમાજમાં તેમની હાજરી આ રીતે વર્ણવી તેવી ઘૂમટા તાણીને ખૂણામાં

બેસવા જેવી જ છે.

એક બીજો દાખલો જોઈએ:

"સેવકરામ, ગુરુવાર જઈને જોઈ આવો. ત્યાં પેલાં બહેનમાં કેવી ગતાગમ છે, તે એમને પણ બહેન સ્પર્શી પગનો અંગૂઠો પાડવાનો છે. તે તેમણે બધા લાભ લીધી. પગનો અંગૂઠો કાગળ પર ચાંપ્યો પણ ખરો!"

આ છે આપણાં ગામડાંની બહેનોની દશા. દેશ આખો કેવું વિકટ કાર્ય પકડ્યું છે. પણ કોઈ સાંભળતું જ નથી. ઘટે ત્યારે તો મહિલા મંડળો નામ ખાતર જ ગમે તે કલ્યાણનું થોડુંક કામ ચાલે છે. ત્યાં આ બહેનોની જાગૃતિ કેટલી એ ઉપર દેખાય છે. તેને માટે જો કોઈ વ્યવસ્થા હોય તો તે પૂરતી છે. પોતે પણ જુદા જેવી ગણે તેવા રહેવાની રીત વધે.

મને લાગે છે કે હવે પંચાયત માટે એવો નિયમ કરવો જોઈએ કે પંચાયતની મીટિંગમાં સ્ત્રી સભ્યોથી ઘૂમટો નહિ કાઢી શકાય. તેમ મતોને ખાતર ઘેર જઈ દાખલ થવાની એની સહી નહિ લેવી જોઈએ. ગામમાં જ્યાં હોય ત્યાં સભ્યોએ મીટિંગમાં હાજર રહેવું જોઈએ. લાંબા સમય એ મીટિંગમાં ભાગ લીધા વગર ગેરહાજર રહે તેને રદબાતલ કરવા જોઈએ. પંચાયતોને અસરકારક બનાવવા માટે તેમ સ્ત્રીજાગૃતિ માટે પણ આવો નિયમ કરવો આવશ્યક છે.

*

ગામને પાદરેથી નીકળેલા એક મોટા ભેદવા થઈ ગયા. ધૂમ ધામધૂમ કરતા હતા. કોઈને પૂછ્યું:

"શું છે?"

"એ તો એક જાગરણ ભણું થયું છે.

તે અત્યારે ગયા છે."

"ગામમાંથી કોઈ એની હાંસી ઉડાવતા લાગતું નથી

'કેમ કંઈ કારણ છે ?'

'એ ઘર નાત બહાર મૂકેલું છે.'

'ઘર-નાત બહાર મૂકેલું છે, પણ મૃતદેહને તો નાત બહાર મૂક્યો નથી ને! અને તમે નાતનો વ્યવહાર ન કરતા પણ આ તો માણસાઈનો વ્યવહાર છે એ તો ગામે કરવો જોઈએ કે નહિ?'

'પણ નાતે છાટાપાણી બંધ કર્યાં હોય તો અમારાથી કઈ રીતે હાથ દેવા જવાય! તો તો નાત અમનેયે બહાર મૂકે ને!'

આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં મારાથી કઈ રીતે આગળ જઈ શકાય! હું મરનારને ઘેર ગયો. તેનો જુવાનજોધ દીકરો ઘરના આંગણે લાચાર દશામાં ગમગીન બેઠો હતો. મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું. બધી વાત પૂછી. તેની વિગત આવી છે:

એ જુવાનને નાતમાંથી કન્યા મળતી નથી. પૈસા ખર્ચે પણ જોગ ખાતો નહોતો. સાટેકું કરે તો જ પરણવા મળે. એ પેટું લાવે ક્યાંથી? ઘરમાં બહેન તો હતી નહિ. એને તો અવલ કુંવારા રહેવાનો વખત આવી ઘરનો વંશવેલો પણ તૂટી જાય એવું લાગ્યું. એટલે તેના બાપે કાઠિયાવાડ જઈ પૈસા આપી વેત વિતાર્યો. દીકરાને પરણાવ્યો.

પણ નાતે ગણગણાટ કર્યો. શી ખાત્રી કે આ આપણી નાતની જ બાઈ છે? ક્યાંક હલકી નહિ હોય એમ શી ખાત્રી? ને કોને પૂછવું કે પ્રમાણ જોઈનું હતું. નાતે ઠરાવ કર્યો કે એના છાંટપાણી બંધ. નાતના રિવાજમાં એ ઘર ટાળી દીધું. એ આફતમાં આ ડોસા માંદા પડ્યા. છએક માસની માંદગી ભોગવી ડોસાએ દેહ છોડ્યો. પણ એ દેહને સ્મશાન સુધી પહોંચાડવા કોઈ આગળ આવતું નહોતું.

આ કેવું અમાનુષી વર્તન કહેવાય? ગામડાના ભલા ભોળા દેખાતા લોકો જે ત્રાસ ગુજારે છે તેની તોલે કશું પણ ન થઈ શકે. નાતમાં પરણવા ન મળે. બહાર પરણે તો નાતને ગમે નહિ. નાતનો આ ત્રાસ મોટો છે!

મેં જઈને ગામના આગેવાનોને વાત કરી. નાતનો ઠરાવને આગળ કર્યા વગર મરનારનો અગ્નિસંસ્કાર કરવો જોઈએ એ પુણ્યનું કામ છે. પણ કોઈ મારી વાત કાને ધરતું નહોતું. મને ટાળવા એક પછી એક ખૂણે ભરાતા હતા. કોઈ ખેતરમાં ચાલ્યા ગયા. એક બે જણ તો પેસ નામની બાજુના ગામ સરકી ગયા. હું અને પૈસા ગુજરાન બે જણ જ મૃતદેહ પાસે ઊભા રહ્યા.

ત્યારે મારી વાત ન તો સરપંચે સાંભળી, ન તો મુખીએ સાંભળી કે ન તો ગામના આગેવાનોએ સાંભળી. હું ગામમાં ફરી આવ્યો. બીજી કોમના ભાઈઓને વિનંતી કરી. એ લોકો તો સહકાર આપવા તૈયાર હતા. પણ ગામ-આગેવાનોથી ડરતા હતા. તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ લાકડી ઉપાડે તો પાછળથી ગામ હેરાન પરેશાન કરી મૂકે ને!

હું બાજુના ગામ ગયો. ત્યાં થોડાક ભાવનાશાળી યુવાનો હતા. તે મારી વાત માને તેવા હતા. તેમને બોલાવી લાવ્યો. એમની મદદથી અમે એ મૃતદેહનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

પણ આ કુરૂઢિઓનો, જ્ઞાતિની આ જોહુકમીનો, અજ્ઞાનના અને જડતાનો અગ્નિસંસ્કાર ક્યારે થશે!

આ છે આઝાદી પછીના પંચાયતી રાજ્યવાળાં આપણાં ગામડાં.

*

'સેવકરામ! પાણી પહેલાં પાળ બાંધો તો સારું, નહિ તો ગામ પાયમાલ થઈ જશે.'

'કેમ શી વાત છે?'

'જોતા નથી પેલા મહારાજ ચાર દહાડાથી આવ્યા છે તે લપ છોડતા નથી. કહે છે કે ગામમાં શતકુંડી યજ્ઞ કરવો છે.'

'શતકુંડી યજ્ઞ?'

'હા, સો કુંડ કરી ઘી હોમવાનો યજ્ઞ. લોક એની વાતમાં આવી ગયું છે. મહારાજ જેમ ઊંધું ભણાવે છે તેમ હા એ હા કરે છે.'

'પણ ગામ પાસે એટલું ઘી છે ખરું?'

'ગામે તો આખે શતકુંડ યજ્ઞની ના પાડી પણ ટેકો કરીશું એમ કહ્યું પણ એક જણ કહે છે કે આપણે તમે તમારે યજ્ઞ કરો ખર્ચ થશે તે હું આપીશ '

'એમ કે યજ્ઞના ખર્ચ કરવું છે? પૈસા ખરચવા હોય તો ગામના કેટલા બધા સાર્વજનિક કામ પડેલા છે એમાં પૈસા આપવા સમજાવો ને!'

'પણ કોણ માને છે! આ મહારાજે એવા ઊંડા ભણાવ્યા છે કે યજ્ઞ કરશો તો પુન્ય મળશે યજ્ઞના પરિણામે સ્વર્ગ મળશે પાપ ધોવાઈ જશે વરસાદ આવશે ધનધાન્ય વધુ પાકશે ભગવાનની કૃપા ઊતરશે આની વાતમાં લોક ભરમાઈ જાય છે પેલા ભાઈને ઘણુંયે સમજાવ્યા પણ એ તો હઠ લઈ બેઠા છે આપણે કંઈ ખોટું કરીએ! યજ્ઞ જેવું એકે પવિત્ર કામ નથી દર્શન કરી ના પાવન થાય એ તો જાણે કોઈનું માનવાના નથી પણ આના ગામનો મરો થશે '

આ ભાઈ કઈ વસ્તુ પર ભાર મૂકે છે એ જાણવા હું ચૂપ રહ્યો

'જુઓ યજ્ઞ થાય તો ગામના મહાજન બીજાઓ ખેંચાઈને આવશે દરેકે પચ્ચીસ જણનો ધસારો ધેરવો પડશે ગરીબ ઘરવાળા હશે તેને પણ વીસેક જણને તો જમાડવા પડશે ચાર જાય ને આઠ આવે એવું બનવાનું એ તો આનંદ વર્ષ છે ગામમાં ઘી ખોળ્યું જડતું નથી ત્યાં છ સાત દિવસ આટલા મહેમાનોને જમાડવાના સામાન્ય સ્થિતિના સાગરને એ ખર્ચ કેમ પરવડે? આ તો યજ્ઞ કરાવનાર યજ્ઞ કરાવે વાહવાહ એની થાય મહારાજનું તરભાણું ભરાય ને મરો ગામના લોકનો થાય! હું તો જોઉં છું કે ઘર દીઠ હોમ્યો બધોનું ખર્ચ થશે આઠ દિવસમાં ગામના પચીસથી ત્રીસ હજારનું પાણી થશે આપણું નાનું ગામ આટલો ભાર ન ઉપાડી શકે લોકોને તો જ્ઞાની સંતાગમ નથી આપણે કોણ ભણાવે તેમ ગ્રંથ નફામાં હોમો ઘી કર્ય જાય છે પણ વેઠવાનું આવશે ગામમાં મહેમાનોનો ધસારો થશે ત્યારે સૌએ આંખો ફાટશે

હું ખરું કહું છું સેવકરામ! આવો ગામનો મરો થશે તમે તો જાણો છો કે ગામની શાળા નથી ને તોયે એ ઓરડાના પૈસા ભરાતા નથી એ ગામ યજ્ઞ પાછળ પૈસાનો ધુમાડો કરે તે ખામોશ રહેવાય! તમે વચ્ચે પડી સમજાવો તો વળી માને નહિ તો ગામ ખુવાર થઈ જશે '

આ યુવાનની વાત સાચી હતી ગામની આર્થિક સ્થિતિ સારી પાતળી હતી બેચાર જણ સારી સ્થિતિના હતા એ લોકો બીજાનો ખ્યાલ રાખ્યા સિવાય આવું ખર્ચ કરવા તૈયાર થયા હતા

હજી ગામડામાં ભોળાભાવે અંધશ્રદ્ધા ભરી છે ધાર્મિક ચેતના તો એવી છે કે ધર્મના નામે વાત કરે તો લોક એ માને. કંઈ ઊંડો વિચાર ન કરે નિત્ય પ્રતિ યજ્ઞો થાય છે, શતકુંડી યજ્ઞો થાય છે આવા યજ્ઞોનું કંઈ ફળ મળે છે ખરું? ઘી હોમવું કે મન વશ કરવો એ યજ્ઞ હવે આજની પરિસ્થિતિમાં સાચા યજ્ઞનો અર્થ હવે બદલવો જોઈએ ને પ્રગતિની જરૂર નિર્માણ થાય જેનાથી સમાજનું કલ્યાણ થાય એવું કાર્ય તે યજ્ઞ એવા લોક-આરાધના કાર્યો કરવાના પડ્યા છે એ યજ્ઞો કરવાનું મૂકી ઘી હોમવાનો યજ્ઞ કરવાથી શો ફાયદો? પણ ધાર્મિક ચેતના અને અંધશ્રદ્ધાને મહારાજોએ એવી ભડકાવી છે કે લોકો કોઈ વાત મને ધરવા તૈયાર હોતા નથી

ગામમાં યજ્ઞ થયા પેલા ભાઈ કહેતા હતા તે વાત તદ્દન સાચી પડી ગામમાં મહેમાનો ઊભરાઈ રહ્યા સ્ત્રીઓ અને પુરુષો યજ્ઞના દર્શન કરવાના બહાને ઊમટી પડ્યા દરેકના ઘેર વીસેક જણના ઉતારા જમવા બેઈ જવાનું નામ ન લે પૂર્ણાહુતિ સુધી કેટલાક રોકાયા ગામમાં ઘી તો મળે તેમ નહોતું એટલે શહેરમાં જઈ મગાવવું પડ્યું ઘણા આ માટે દૂધ ખૂટી પડવા લાગ્યું કેટલું પાણી પણ ખેંચાઈ ગયું તે તરિયું દેખાયું

ઘી હોમાઈ ગયું બ્રાહ્મણોને બ્રહ્મભોજન મળ્યું દક્ષિણા મળી મહારાજનો વરઘોડો નીકળ્યો વાહવાહ થઈ

પ્રદ્યુમ્ન કૃષ્ણરાય દેસાઈ

બીજાં વધારે દરીઆઈ જળચરો

દરીઆકાંઠે વસતા જળચરોના સમૂહની અતરો પરિચય, તેનું અભ્યાસ આલેખન અને પૂરી માહિતી આ લેખમાં બીજા જળચરોનો ખાસ આપવાં આવ્યો નથી છે જે દરેકને ઉપયોગી થાય

દરીઆઈ લગોઠો

બરેર જેટલા કદનો આ દરીઆઈ લગોઠો તેના સફેદ શિયાળુ વાઘામાં જોવામાં આવે છે તેની પીઠ ઉપર રાખોડી સાથે પીળા રંગના મિશ્રણવાળો રંગ રહે છે અને માથું તથા પેટાળ સાવ સફેદ આવે છે જેમાં નાનકું રાખોડી રંગનું અને પગ તથા સીધી મજબૂત ચાંચ કાળા રંગની રહે છે આના શિયાળુ વાઘા ઉનાળામાં તદ્દન બદલાઈ જઈને તે ચેસ્ટનટ કથ્થાઈ રંગમાં આવી જાય છે છાતી પણ એ જ રંગની રહે છે પણ પેટાળના સફેદ રંગમાં તેમાં થોડી ઝાંખપ જણાય છે આ પક્ષીની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે તેના પગમાં માત્ર ત્રણ આંગળા આગળ જ રહે છે જ્યારે ઊડે છે ત્યારે પાંખમાં સફેદ રહેતો પીળો લીટો ચોખ્ખો જોવામાં આવે છે વળી આ પક્ષીમાં નરમાદા ખૂબ મળતાં પડે છે અને નરમાદાનાં રંગમાં જરાય તફાવત આવતો નથી

સામાન્ય રીતે દરીઆઈ લગોઠો ચોક્કસ દરીઆકાંઠે જોવામાં આવે છે આપણે ત્યાં દેખાય છે ત્યારે ટોળાંઓ હોય છે આથી તેનું કદ નાનું હોવા છતાં તે ધોળા રંગથી તે તેના બીજા સગાંમાંથી તરત જ તારવી શકાય છે આ પક્ષી ઘણે ભાગે તો જોડીમાં હોય છે પણ નાના નાના સમૂહમાં ફરતા નથી એવું નથી આ પક્ષીને ખાસ ઉપયોગ ન કહી શકાય આથી પ્રમાણમાં પ્રકારે આપણે નજીક જવા દે છે

દરીઆઈ લગોઠો પોતાના ભોજન માટે ઉત્તર ધ્રુવના ઠંડા પ્રદેશથી સાઈબીરીઆ અને ઉત્તર ધ્રુવ સુધી પહોંચી જાય છે અને શિયાળામાં વિષુવવૃત્ત સુધી સફર ખેડે છે આથી આપણા સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને કચ્છના દરીઆકાંઠે જરૂર દેખાય છે જ્યાં તે જુદી જુદી જાતની દરીઆઈ જીવાત ખાઈને પેટ ભરે છે. અને આ નાનું પક્ષી ચારો કરે છે ત્યારે સામાન્ય રીતે ચાર છ ના સમૂહમાં જોવામાં આવે છે દરીઆઈ લગોઠો મીઠા પાણીના કાંઠાની ખાસ મુલાકાત લેતો નથી અંગ્રેજીમાં દરીઆઈ લગોઠાને The Sander ling કહેવાય છે અને Calidris Albus (Pallas) એ એનું વૈજ્ઞાનિક નામ છે

ટીચકીઓ

ચકલીથી પણ નાના કદના ટીચકીઆના ઉનાળુ રંગમાં તેનું નાનકું રતાશપડતી કથ્થાઈ ટીટીઓની આકૃતિ જેવું હોય છે પીઠનો ભાગ ટપકાં કથ્થાઈ રંગના મિશ્રણવાળો કથ્થાઈ જેમાં ટપકાં જણાવાથી ટપકીદાર દેખાવ લાગે છે તથા પાંખો કાળાશપડતી રહે છે ઉપરાંત પીઠ અને કદ પણ કાળા રંગના રહે છે છાતીના રતાશપડતા કથ્થાઈ રંગમાં કાળાં ટપકાં કે લીટીઓ જણાય છે પૂંછડીની કોરમાં આવતા પીછાંનો રંગ રાખોડીઓ કથ્થઈ હોય છે અને બાકીના પેટાળનો ભાગ અને દાઢી સફેદ રંગની રહે છે

જ્યારે શિયાળુ વાઘામાં તેનો રંગ રાખોડીઓ કથ્થાઈ અથવા રેતીઓ પીળો કથ્થાઈ જણાય છે આથી એમ જણાય છે કે શિયાળામાં તેના પીછાં બદલાં

પણ રાત પડી દસપંદર દિવસ પછી સૌ બુમો પાડવા લાગ્યા

'આમાં તો મરી ગયા' દરેકને લાગ્યું. ગામના પૈસાનું પાણી થયું

એટલું ધન ગામના સગા કામોમાં ખર્ચ્યું હોત તો?

પણ એ વાત કોણ સમજાવે?

શરીરમાં ઉપરાઈ રંગના ટપકા હોય છે અને છાતી ઉપર લગભગ સફેદ રંગ હોય છે નાનકડું કાળા રંગનું ચાંચ છે અને પગમાં એનો લીલો આકાર જોવામાં આવે છે પણ અને ચાંચ કાળા રંગના હોય છે તેની ચાંચ ટૂંકી અને સીધી હોય છે આ કીચડીઓ હવે પછી આવતા ટેમીન્કના કીચડીઓ કરતાં પીઠ ઉપર અને તાનકા ઉપર વધારે ટપકીવાળા જણાય છે

શિયાળા દરમ્યાન આ કીચડીઓ આપણાં દરીઆ માટે સારા સમૂહમાં જોવામાં આવે છે પણ તેઓને મીઠા પાણીના જળ પસંદ હોય એવું જરૂરનું નથી આ નાનકડું જળચર આપણું સામાન્ય પંખી છે ક્યારેક તેનો સમુ મીઠા કાંઠે જ જોતા નથી એવું નથી પણ આ સમૂહ દરીઆકાંઠા જેટલો વિશાળ નથી હોતો જ્યારે કીચડીઓ ઊડે છે ત્યારે ચીટ-ચીટ્ ચીટ્ જેવો અવાજ કરે છે અને ધીરા ધીમા 'ટુઈ ટુઈ ટુઈ' જેવો અવાજ કરતા પણ સાંભળવામાં આવે છે આ પંખીને દરીઆની સપાટી ઉપર ઊડવું જ ગમે છે અને બપોર વેળા પેટ ભરીને આસપાસ ચરતા પંખી મોટા સમૂહમાં ભેળા થાય છે દરીઆકાંઠે અને મીઠા પાણીમાં કે ઘણી તમામ પ્રકારની ઈવાન જેનો ખ્યાલ છે જ્યારે તેઓ સમૂહમાં ચારો શોધવામાં તલ્લીન હોય ત્યારે ખૂબ તરવરાટવાળા અને વચ્ચે વચ્ચે ટીરીનો ટીરીરી બોલી બોલતા જાય છે ત્યારે નદીના મુખ આગળ એકાદ પણ દેખાઈ આવે છે દરીઆઈ જળાશયોના ચારો શોધવાનો સમય દરીઆના ભરતી ઓટ ઉપર આધાર રાખે છે

ઉત્તર યુરોપ અને સાઈબિરીઆમાં તે પ્રજનન માટે ઉનાળામાં ઊપડી જાય છે અને તે ત્યાંથી પાછા શિયાળો આવે ત્યાં તે આપણા ભારતના દરીઆકાંઠાને તેની વસ્તીથી સમૃદ્ધ બનાવી દે છે આથી ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં દેખાય છે અને સિલોન સુધી સંચાર માટે છે

અમેરિકામાં કીચડીઓને The Little Stint કહેવાય છે જ્યારે Calidris minutus (Leisler) એમ વિજ્ઞાનિક રીતે કહેવું જોઈએ

ટેમીન્કનો કીચડીઓ

કીચડીઓના બીજો ટેમીન્કનો કીચડીઓ એ પણ રંગરૂપમાં ઘણો દેખાય છે જેના તેની પીઠ ઉપરના પીછાંની કોર ઝાંખા રંગની હોય છે શિયાળામાં આ પંખી આપણી વધારે નજીક દેખાય છે તેના પગ પીળા રંગના અને આંખ ઉપર નાની પાંખી લીટી હોય છે એ પંખી જ્યારે ઊડે છે ત્યારે પાંખમાં રહેલો ધોળો કલંકી લીટો બરાબર દેખાય છે પગ પણ લીલાશ પડતા પીળાશપડતો હોય છે જ્યારે આંખ નજર કાળી હોય છે પૂંછડી રંગની પીંછી વચ્ચે આવતા પીળાશ રંગના અંગો ઉપરાંત નીચેના ભાગે ટેમીન્ક કીચડીઓની છાતી ધોળા કોર છે આ પંખીના પૂંછડીના બહારના પીછા સફેદ રંગના હોવાથી તેને કીચડીઓથી તરત જુદો તારવી શકાય છે પણ તેને ઊડતા વગર તેની પૂંછડીના પીછા જોઈ શકાતા નથી ટેમીન્કના કીચડીઓને મીઠા પાણીના વધારે પસંદ છે ખારા પાણીમાં ઈ તમામ જણાતા નથી

જ્યારે ટેમીન્કનો કીચડીઓ અચાનકને જોવે છે ત્યારે પોતાની પાંખો ઝડપથી ધ્રુજાવે છે અને સ્વરૂપ સરસ લાગે છે જેના તેની ઉડાન ટુંકાઈન મજની જણાય છે આમાંથી કોઈ નથી માત્ર આપણને તેના બીજા સમાચાર કહે નજીક લેવું આવશ્યક છે કે આ પંખીને કાંઈ ભય ઉદ્ભવ ત્યારે તેનો રંગ જ તેને આસપાસના વાતાવરણ સાથે ભળી જવામાં મદદ કરે છે તો ત્યાં જ સ્થિર રહે તો તેને નીરખવું ખૂબ મુશ્કેલ બની જાય છે પણ તેને એમ લાગે કે ભય નજીક આવે છે તો તરત જ પોતાની પાંખને તેજીથી ઊડીને બચાવી લે છે આથી આ પંખી એમ માને છે કે આ પંખીને પોતાનું રંગની પરખ છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે તોફાન શોધીને ઊડે છે ત્યાં [illegible]

સીધુ ઉપર ચડી જાય છે જે વખતે ઊડતા ઊડતા 'કીર્ર કીર્ર કીર્ર' કરે છે સ્વભાવે તે બહુ સમૂહચારી નથી છતાં આઠ દશના સમૂહમાં જોઈ શકાય છે ભીના પાણીકાંઠા ઉપર ને પાણીની જીવાત અને દાણા શોધતા ઉતાવળે ફરતુ જણાય છે સામાન્ય રીતે ગીલામાં ફરવુ કરવુ વધારે ગમે છે

ઉત્તર યુરોપ અને સાઈબીરીઆમાં પ્રજનન કરી શિયાળામાં અથવા તો ચોમાસા પછી તે દક્ષિણ બાજુ આફ્રિકા અને ભારતમાં આવી પહોંચે છે અને તે વખતે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં સામાન્ય યાયાવર ગણાય છે

અંગ્રેજીમાં ટેમીંકના કીચડીઆને The Temminck's Stint કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Calidris temminckii (Leister) કહેવુ જોઈએ

કાળા પેટનો કીચડીઓ

લગભગ બટેરના કદનો આ નાનકડો કાળા પેટનો કીચડીઓ છાતીના નીચેના ભાગ ઉપર ઉનાળામાં કાળો ડાઘ ધરાવે છે જે કાળો ડાઘ શિયાળામાં પણ ઝાંખો ઝાંખો દેખાય છે આ કાળો ડાઘ અને તેની ટોચે વળેલી ચાંચથી, જે ઘણી વખત સીધી પણ માલૂમ પડે છે, આ બન્ને બાબત ઉપરથી તે તેના બીજા દરીઆઈ જળચરોના સમૂહમાંથી તરત જ ઓળખી શકાય છે વળી કીચડીઆ કરતાં કદમાં મોટો અને ઘણી રીતે તેને મળતો આવતો હોય છે તે પોતાનો અવાજ જરા ઘૂંટીને કાઢે છે આથી ઢોકના અવાજ સાથે સરખાવી શકાય છે. પણ તે ઢોક જેટલો મોટો હોતો નથી તેનો સામાન્ય રંગ કાળો કથ્થઈ અને છાતી ઉપર કથ્થાઈ લીટીઓથી અંકિત તથા પેટાળ સફેદ માલૂમ પડે છે આંખ ઉપર બહુ આછી સફેદ લીટી રહે છે તેની સાથે પાંખમાં પણ સફેદ લીટો રહે છે એ લીટો તે જ્યારે ઊડે છે ત્યારે જણાય છે પણ આગળ જોઈ ગયા તે દરીઆઈ બગલા જેટલો સાફ જણાતો નથી ચાંચ, પગ અને આંખ કાળા રંગના રહે છે અને નરમાદા [illegible] રંગના છે

આ પખી સમુદ્રમાં વસવાનું વધારે પસંદ કરે છે જે સમૂહ ભરતી વખત સારી મોટી સંખ્યાનો બનેલો હોય છે જ્યારે પેટપૂજા કરવામાં તલ્લીન હોય છે ત્યારે બહુ જ નરનારથી ફરતાં જણાય છે. સ્વભાવે સામાન્ય રીતે શરમાળ ન કહેવાય પણ જરા જેટલો વહેમ આવી જાય તો ક્ષણના વિલંબ વિના ઊડી નીકળે છે દરીઆકાંઠાના વાસી હોવા છતા મીઠા પાણી કિનારે ચારો શોધતા આવી પહોંચે છે દરીઆકાંઠે તેનું ટોળું વારે વારે બહુ ત્વરિત ઉડ્ડાન કાઢી આડું અવળું થતા રેતીમાં કે કીચડમાં ઉપર ઊતરીને તરત જ પાછો ચારો શોધવાનું શરૂ કરી દે છે કાદવની જીવાતનો આહાર કરે છે ચારો શોધવામાં બહુ ચપળ માલૂમ પડે છે જે વખતે તે 'ટીરીરૂર્ર ટીરીરૂર્ર' અવાજ કર્યાં કરે છે દરીઆઈ જળચરને અવલોકવા માટે દરીઆની ભરતી અને ઓટનો સમય સારો છે પોતાની પેટપૂજા કરતા આ પખી સમૂહ જુદો જુદો થઈ જાય છે પણ જ્યારે ઊડે છે ત્યારે તો આખો ઘેરો ઊડી નીકળે છે દરીઆકાંઠે વસતાં શિકારી પખીઓનો ખાસ ભાર આ કાળા પેટનો કીચડીઓ છે પણ તેઓ એટલા બધા [illegible] મજબૂત હોય છે કે જરા પણ અવાજ સાંભળે કે આખું ટોળુ ઊડી નીકળે છે

ઉત્તર યુરોપમાં તે પ્રજનન કરે છે અને શિયાળાની શરૂઆતમાં એટલે સપ્ટેમ્બર માસમાં તો તેના સમૂહ આવવા લાગે છે અને સૌનો દરીઆકાંઠો ચેતનવંતો બનાવી દે છે સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતના દરીઆકાંઠા તેનાથી વંચિત નથી

અંગ્રેજીમાં કાળા પેટના કીચડીઆને The Dunlin કહેવામાં આવે છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Calidris Alpinus Alpinus (Linn) કહેવુ જોઈએ

વાંકી ચાંચનો કીચડીઓ

બટેરથી મોટા કદનો વાંકી ચાંચનો કીચડીઓ બીજા

દરિયાઈ જળચરોથી તેની નાડી ચારની નજર જુદી પડી
જાય છે તેની ચાંચનો ઘાટ અને તેની ચાંચને બળતો
આવે છે આપણા ત્યાંની લગભગ ... તેની ચાંચની
પેઠે તો ... ઉપરાંત ... મોઢેથી ...
પણ જણાય છે આ કીચડીઓ ... પેટાળ ...
તેઓ સાથે ... ભળતો આવે છે ... આ ...
પાણીના કીચડીઆઓમાં ... આવ ... માં
... નો ... નથી ... તે ...
ઊંચાઈ ... જડે છે તેના ... ના
માથાના અને ગરદન ઉપર ... લીટીઓ ...
તેની માલૂમ પડે ... ખાઈ ... હોય છે
અને ... પૂ ... પીઠ ... રંગના
છે ... આ પ્રમાણે તેની ... અને પાંખમાં
... અને તેની ... માટે
... રંગ ...
... થાય છે ... ઉપરની ... પણ
... જણાતી નથી અને ... માં ... પાડી
... જણાય ... આ પક્ષીને ... જોવું
હોય તો ... નીચેથી ... તથા કાદવ
પીછામાં ... આવે છે ... ના
પર કાળો ... પક્ષીના ... નરમાદા
... ના ...

વાડીઆઓના ... વસવાટ ...
કાંઠા ઉપર છે ... સામાન્ય રીતે તે ... કરવાનું
... પસંદ કરે છે પણ તેના ... તે તેની
આસપાસ ફરતા હોય છે ... પણ ... મુખ
... દરિયાના પાણી ... તેને ... પસંદ
પડે છે ... તેનો આ ... સમુદ્ર ... જ ...
છે ... જુદાઈ ... તેઓના ...
... દરિયા ... જાય છે ... આ
... જણાય છે ... પણ ...
... પણ તેને ... છે આપણે
... પાણીની ... ની ...
છે, તેની ... માં તે ... મુખ અને દરિયાના

... માં ... છે
... અને ... માટે ...
... મોટા ... થાય છે ... પોતાની
... થી ... ના ... આવે તે
... તો તે ... અને ... ના
... જે ... આપણા ... માં ...
... ને ... સામાન્ય ... છે ... જ
... તેનાથી ... છે

... માં ... ના ... માટે The Curlew-Sandpiper કે Curlew-Stint અથવા Pigmy Sandpiper કહેવામાં આવે છે અને Calidris Testaceus (Pallas) એ એનું શાસ્ત્રીય નામ છે

... ... કીચડીઓ

... કીચડીઆનું ... કાળા પેટના કીચડીઆથી
... મોટું ... છે ... સામાન્ય રીતે તે ... રીતે
કીચડીઆને ... આવે છે ... તેની ...
... મેળ ... ના નથી ...
તેની ... ઉપર ... ની ... લીટી ...
માથી શરૂ થતો ... તેને ... માં ...
રૂપ ... છે તેના ... વાળા ... તે પીઠ ઉપર
... કંઈક ... ધારણ કરે છે આ ...
... કીચડીઆ ... જણાય છે જ્યારે ...
... ઉપર ... ના ... હોય
છે જ્યારે આ પક્ષી ... સજે છે
ત્યારે તેની ... ઉપર ... ને ... પડે
છે ... તે ... દરિયાઈ જળચરોના સમૂહમાંથી
... આવે છે ... ની ... ને
... થી ... છે

... માં પણ આ પક્ષી ...
... મોટા સમૂહમાં પણ પોતાનો ...
... રાખે છે દરિયાના ... થી ... થી
તે ... છે ... ને એ ... પોતાની ...
... માં ... ના ... છે ...

તરવરાટવાળો નથી
ઉનાળામા આ પખી સાઈબીરીઆ અને જાપાન સુધી જાય છે અને શિયાળામા ભારત બર્મા અને મેસોપોટેમીઆ સુધી પ્રવાસ ખેડે છે ભારતનો પશ્ચિમકાંઠો તેનાથી સમૃદ્ધ છે
ચકેદ નખ્ખ ડોચલીઆને અગ્રેજીમા The Broad-Billed Sandpiper કહેવામા આવે છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Limicola Falcinellus (Pontoppidan) એમ કહેવુ જોઈએ

ટીલીઓ

ટીનીઓ નેતર જેવડા હલનો ફાટી શકાય છતા માદા તેના નરથી ઘણી નાની હોય છે ટીલીઆમાં જેટલો રગમા ફેરફાર આવે છે એટલો કદાચ બીજા કોઈ જનાવરમાં ભાગ્યે જ આવતો હશે પીઠ ઉપર તે ટપકાદાર રહે છે અને છાતીથી પેટાળ સુધીનો ભાગ આછા પીળા અથવા ધોળા રહે છે જ્યારે પાખ કથ્થાઈ કાળી હોય છે વરસાદની સજાવટમા આ પખીના નરોના ગળા કરતાં લાંબા સુવાળા પીછાંના ગલપટો ધારણ કરે છે ગલપટાના પીછા નરની ઇચ્છા પ્રમાણે ઊભા કરી શકે છે અને સહેની ગરદન છે આ પખીના નરની એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે દરેક નર કાંઈ સરખો જ રગ ધારણ કરતા નથી પણ એક અથવા બીજી રીત કઈક કઈક જુદો હોય છે જ્યારે પીઠના ભાગમા રેતીઓ કાળો રગ ધારણ કરે છે અને છાતી રાતી કથ્થાઈ અથવા કાળી કથ્થાઈ બને છે શિયાળામા આપણે ત્યા ટીલીઆ આવે છે ત્યારે તેનો રગ એક સરખો રાખોડીઓ કથ્થાઈ હોય છે અને તેના ગલપટાના પીછા ખરી ગયેલા જણાય છે છતા પણ કોઈકોઈ પખીમા ટપકાદાર ચિત્રામણ જોવામા આવે છે ગાલ, પેટાળ અને કપાળ ધોળા રગના રહે છે તેમા વળી કેટલાક નરના માથાં તો ધોળા જોવામાં આવે છે દરેક પ્રકારના રગમા એક વસ્તુ તો હમેશા જોવામા આવે છે કે તેની પૂછડીના વચલા પીછા ઉપર બને બાજુ બબ્બે લબગોળ ટપકા તો હોય છે જ જે ટાપા ટીલીયો ઊડે છે ત્યારે જ દેખાય છે પૂછડી તો કથ્થાઈ રગની રહે છે પણ છેડો સફેદ હોય છે ટીલીયાની ચાચ ટૂકી અને શીધી અને રગમા કથ્થાઈ અથવા તો કાળાશ પડતી હોય છે પણ કેટલાક નરના મૂળમા તે નારગી રહે છે આ નારગી રગ ટીલીયાની વળતી મુસાફરી એપ્રિલમા થાય છે ત્યારે તેમા ઝળકાટ આવે છે પગનો રગ આછો નારગી લીલાશ પડતો ધોળો ગુલાબી કે કાળાશ પડતો કથ્થાઈ રહે છે ટીલીયાની માદા કદમા નાની તેમ જ તેને ગળે ગલપટો થતો નથી શિયાળામા તો તેની પીઠ ઉપર એક સરખો રાખોડીઓ કથ્થાઈ રગ રહે છે અને પેટાળ ધોળાશપડતા રગનુ હોય છે નાની ઉમરના ટીલોના રગમા ગળા ઉપર કાળો અને પીળાશપડતો રગ રહે છે આ પખી રાતા પગ સાથે હોય તો તેને પાણી તેની સાથે લઈ લેવા માટે મન લલચાય છે પણ રાતા-પગની પાખમા ધોળો લીટો રહે છે તે ખાસ ધ્યાન રાખવુ
ટીલીયાના ટોળા વરસાદ પછી આપણે ત્યાં આવી જાય છે અને શિયાળામાં તો આ ટોળાં મોટા થાય છે જ્યારે તે પાક લણી લીધા પછી દાણા ચણવા ખેતરમા આવે છે ત્યારે તેનો ઘેરો તેના પેટાળ અને પાખમા આવતા ધોળા રગનાં પીછાંથી તે ઘેરો ભરે છે ત્યારે વારંવાર દૂરથી જોવામા આવે છે અને પ્રકાશમા લોચી પાણે આ ઘેરા બહુ સાફ વરતાઈ આવે છે. સવાર અને સાજ તેઓ ચણવા ખેતરોથી જાય છે આમ ચણવા જતા ઘેરાની પાખનો સુસવાટ પણ કાન ઉપર અથડાય છે સાજના પોતાના આશીગ ઉપર જ્યારે ઘેરો જાય છે ત્યારે ધનુષ્ય આકારે ઊડે છે અને ઊડતા ઊડતા વારે વારે ડૂબકી મારે અને એ જ ગતિએ પાછો ઊચે ચડે છે વળી આશારા ઉપર પહોચવાનો તેનો સમય બહુ જ ચોક્કસ હોય છે નરીઆક હાઉ ૨ ગત્ર ચારે ગોધના જણાય અને ભગાનડ અને પોતામા દાબ્યા ચણતા પણ જણાય છે ભડકી જાય ત્યારે આખો ઘેરો ઊડી તો જાય છે પણ કાંઈ ભય નહિ જણાતા પાછો તરત જ ઊતરી આવે છે અને તરત જ દાણા ગોધવા લાગે છે આવી

શાન્તુ પંડિત

વૉશિંગ્ટનથી ન્યૂ યૉર્ક

એપ્રિલ અંકમાં પ્રગટ થયેલા પ્રવાસલેખ અમેરિકા ધામની યાત્રાએ પછી બે મહિનાના ગાળા પછી એના જ અનુસંધાનમાં આ પ્રવાસ લેખ આપીએ છીએ. વાચકોને અમેરિકાના જીવનનો રસપ્રદ નીવડશે અને આપણા દેશો વાચવાની તાલાવેલી જગાવશે

સુ નમાગમ ગેરીબર્ગથી વળતી વખતે સાંજે સીધા ન્યૂ યૉર્ક પહોંચવાને બદલે શ્રી રેમંડે લાંબો રસ્તો લીધો—આજની સાંજના પરંતુ પ્રકાશમાં નગરીનું સૌંદર્ય માણવા માટે. મહામાર્ગ ઉપરના પવનને કારણે જરાક ઠંડી લાગતી હતી. ઓવરકોટના કોલર ઊંચા ચડાવી હું વિગતો અવલોકવામાં નાખતો હતો. ઉપરી મિત્રો ને પેટ્રોલ નાખીને ડિનરે ડિનાળે ચડેલા જાપાનીઝ ચેરી બ્લોસમના ઝાડ જોઈ રહ્યો. શ્રી રેમંડ મોટર ચલાવતા બીજા ભાગ અંગે ગમ્મતભર્યો પરિચય આપતા હતા ને ત્યાર એમનું ધ્યાન મોટર સાવધાનીપૂર્વક ચલાવવાની જવાબદારીને પણ જો ખટકે. તો શ્રીમતી રેમંડ નુસ્ખા ને ગમ્મતો નાનાંનું આપી દેતા હતા. રાત્રે ૧૦ વાગ્યે ઘેર પહોંચ્યા પછી શ્રીમતી રેમંડે રસોડામાં દોડ્યા ને મને ખૂબ ભાવતી ચીઝ કેક ને ડાં બિસ્કીટ ને ગરમ લઈ આવ્યા. રાતે ૧૨ વાગ્યે અમે Midnight Snack જમીને પોતપોતાના પ્રમોનું નિરૂપણ કર્યો. એ પછી ઉપર ગયા ને હું આખા દિવસનો થાક ઉતારવા બાથરૂમમાં પેઠો. ગરમીમાં સ્નાન કરી શાન્તિથી સૂઈ જવાનું હોય તો નહાવાની કેવી મજા ! નાહીને બહાર નીકળ્યો ત્યાં શ્રીમતી રેમંડ ઓરડામાં મળી ગયા.

"રાતે નહાવાની અમેરિકન ટેવના તમે પણ ભોગ બન્યા છો કે શું ?"

"આજની ગરમીમાં તો રોમેરોમ જ બળતું હોય ને ? આમ બધા સમાજે નહાતા વિના મારાથી રાતે ચેન નથી પડતું. આવી ઋતુમાં તો હું બબ્બે વાર નહાવાનો જ."

સવારે વહેલો ઊઠીને બારીનો પડદો ખોલ્યો તો સૂર્યોદય થઈ ચૂક્યો હતો. રેમંડ દંપતીના પ્રિય પેરાકીટ પક્ષી પીંજરામાં ફરતું ફરતું મધુર ગીત ગાઈ રહ્યાં હતાં. શ્રી રેમંડ તૈયાર થઈને છાપું વાંચતા બેઠા હતા ને શ્રીમતી રેમંડ રસોડામાં નાસ્તાની તૈયારી કરતા. ... માટે સમય માગતો હું ... ટેબલ ઉપર ગોઠવાયો ને આખા દિવસનો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢ્યો. વૉશિંગ્ટનમાં રહેતા મારા મિત્રો—એમને મિત્રને ફોન કરી મળવાનો સમય મુકરર કરી લીધો ને પછી ગપ્પાં ચલાવ્યાં.

શ્રી રેમંડ અમેરિકાની મજૂર ચળવળના એક અગ્રગણ્ય નેતા ... A F L–C I O (American Federation of Labour અને Congress of Industrial Organization) નામના અત્યંત મજબૂત મજૂર સંઘમાં એ વર્ષો પર્યંત

શિકારી પક્ષીનો ટીટીયા ઉપર ... તેના ... ટીટીઆ ... ગીતોમાં ... કે સમય તે ... નો ... આપણે ત્યાં ... પણ ... ઉપર ... ગતના ... માટે ... કરે છે.

અલબત્ત માટે ટીટીયા યુરોપ અને ઉત્તર એશિયા તરફ જાય છે અને શિયાળો વિતાવવા માટે આફ્રિકા,

ભારત અને સિલોનની સફર ખેડે છે. સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત ... આ પક્ષી ઓક્ટોબર માસ પહેલા આવી જાય છે અને માર્ચ માસમાં ચાલ્યાં જાય છે.

ટીટીઆના નર અંગ્રેજીમાં The Ruff અને માદાને Reeve કહે છે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Philomachus pugnax (Linnaeus) એમ નામ આપેલું છે.

★

વિભાગના વડા તરીકે કામ કરે છે અમેરિકન મજૂર ચળવળમાં પચીસ વર્ષ કરતાં પણ વધુ સમયથી સંકળાયેલા હોવાથી મજૂરોની સમસ્યા વિશે ખૂબ સહાનુભૂતિ ધરાવે છે હિંદની મજૂર ચળવળની ગણ એ પરિચિત લાગ્યા મને કહે શા માટે હિંદના મજૂરો રાજકારણથી અલિપ્ત રહીને પોતાનું હિત નથી સાધતા ?

તૈયાર થઈ ત્યારે સૌ પ્રથમ અહીં AFL-CIO ના વિશાળ મકાને મહાસંઘ કામદાર વર્ગના મોભાને —આકાર આપતું મુખ્ય મથક બનાવી દે એવું [illegible] કદમ ભરે એ વિશાળ મકાનની ઓસરીમાં જોયું આ સંસ્થાના આંતરરાષ્ટ્રીય વિભાગના વડા મી. હેન્રી પેનાકને અમે મળ્યા પેલાક [illegible] હિંદ આવી ગયા હોવાથી હિંદના મજૂર સંગઠનની સમસ્યા વિશે માહિતગાર હતા આમંત્રણ [illegible] એમની શ્રદ્ધા હતી કે મોડાવહેલાં હિંદી કામદારો રાજકારણમાંથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર કામદાર સંઘો રચશે ને પોતાની સ્થિતિ સુધારશે AFL-CIO ના પ્રમુખ જ્યોર્જ મીની તથા અન્ય નેતાઓને મળીને ને [illegible] વાચનનું સાહિત્ય એકઠું કરીને અમે એ ભવ્ય સ્થળ છોડ્યું [illegible] અમેરિકામાં મજૂર સંગઠન ઘણું મજબૂત છે સામાન્ય કામદાર મૂડીવાદના વિરુદ્ધ નથી પણ આર્થિક સત્તાની કેન્દ્રીય જમાવટની વિરુદ્ધ છે આજે AFL-CIO જબરું પીઠબળ ધરાવે છે ને મજૂરો પાસેથી જ એમના [illegible] કારખાનાઓને [illegible] છે અનેક [illegible] એમની મજબૂત લોબી છે ને કોઈ મસલતો કરવી પડે તો એમનું વિશાળ કાર્યાલય [illegible] માંથી માત્ર માઈલ જ દૂર છે

સેનેટ અને હાઉસ ઓફ રેપ્રિઝેન્ટેટિવ્ઝના મકાનો જોવાની મજા આવી અમેરિકન લોકશાહીને આકાર આપનાર અનેક પ્રખ્યાત પુરુષો [illegible] અહીં બેઠા હતા વર્તમાન નેતાઓ અને સુધારાવાદીઓ બળ આપતા ને લોકશાહી વિષેની શ્રદ્ધા મજબૂત કરતાં માહિતી વિભાગમાંથી અમને ચોપાનિયા વગેરે [illegible] આપ્યા જેમાં [illegible] પણ સરળ માહિતી બંને ધારાગૃહો વિશે આપવામાં આવી હતી

સેનેટ અને હાઉસ ઓફ રેપ્રિઝેન્ટેટિવ્ઝને સંયુક્ત રીતે કૉંગ્રેસના નામથી ઓળખવામાં આવે છે દેશના સુયોગ્ય વહીવટ માટે કાયદા ઘડવાની જવાબદારી આ બંને ગૃહો માથે છે ૧૭૮૯માં ઘડેલા બંધારણ પ્રમાણે દરેક રાજ્ય દીઠ બે સેનેટર ચૂંટવામાં આવે છે જ્યારે રેપ્રિઝેન્ટેટિવ્ઝની સંખ્યા રાજ્યની વસ્તી ઉપર આધાર રાખે છે દેશના ઉપપ્રમુખ સેનેટના પ્રમુખ તરીકે કામ કરે છે જ્યારે 'હાઉસ' માટે [illegible] ચૂંટવામાં આવે છે [illegible] બંને ગૃહોને [illegible] હક છે, [illegible] હાઉસ ઓફ રેપ્રિઝેન્ટેટિવ્ઝમાંથી જ શરૂ થાય છે, આમ છતાં સેનેટ વધુ મજબૂત અને પ્રતિષ્ઠાપાત્ર ગૃહ ગણાય છે પ્રમુખે કરેલા બધા કરારો અને નિમણૂક માટે સેનેટની સંમતિ આવશ્યક છે [illegible] સદીની શરૂઆતમાં બંધાયેલા આ ગૃહોની બાંધણી સુંદર અને ભવ્ય છે સેનેટની અગાસીમાંથી દૂર નજર નાખીએ તો વિશાળ રસ્તા સુંદર સરોવરો, ફુવારા ને [illegible], [illegible] ભવનો અને [illegible] નગરે [illegible] છે અમેરિકાનું સૌથી સુંદર શહેર કયું એમ મને કહેવામાં આવે તો વિનાસંકોચ કહું 'વોશિંગ્ટન ડી સી' [illegible] પ્રકૃતિથી [illegible] નગરના [illegible] કુદરત વચ્ચે [illegible] છે વોશિંગ્ટન જ એવું શહેર છે કે જ્યાં નગરની [illegible] જમીનમાં [illegible] છે ને [illegible] ક્ષિતિજમાં જ્યાં સુધી નજર પહોંચે ત્યાં સુધી ઝગમગતાં સોહામણાં મકાનો, દેરાઓ, આધુનિક ઈમારતો [illegible] અને [illegible] આહલાદક વાતાવરણ ખડું કરે છે

પાટનગરની સ્થાપના માટે ૧૭૯૧ [illegible] આપણા ગુજરાતના આજે જેમ પ્રવર્તે છે એમ

લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં અમેરિકાના પાયો [illegible] ઈ.સ. ૧૭૯૦ થી ૧૮૦૦ સુધીમાં [illegible] આવી ફર્યું ને [illegible] કિનારેનું [illegible] [illegible] વર્ષ [illegible] [illegible] નગર [illegible] નિર્ણય કર્યો ત્યારે ટોમસ જેફર્સન અને [illegible] [illegible] નદીના કિનારે [illegible] રાજધાની માટે પસંદ કર્યું [illegible] અને [illegible] રાજ્યે પોતાના [illegible] જમીન [illegible] આપી અને [illegible] નામના [illegible] [illegible] રાજધાની માટે [illegible] [illegible].

વોશિંગ્ટનની [illegible] [illegible] છે તે [illegible] નાગરિક [illegible] [illegible] યુનિવર્સિટી [illegible] કોલમ્બિયાનો [illegible] છે [illegible] નાગરિકોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નાગરિક [illegible] [illegible] એવું લાગે છે.

[illegible] [illegible] છે તે [illegible] અમેરિકાના [illegible] [illegible] મુક્ત છે પરંતુ [illegible] આવે [illegible] [illegible] ઉપરથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દુનિયાના મોટી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે ને?

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] છે [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

બે મહિના અગાઉથી લખ્યો પરંતુ કાંઈ જવાબ જ ન મળ્યો. થાકીને મેં એક મિત્ર દ્વારા વૉશિંગ્ટન ડી સી થી ભારતનું સાહિત્ય મેળવી વાંચ્યું અને ઈંગ્લીશે પાર પડી ગયા. પછી એલચીખાતાના એક અધિકારી તરફથી મને જવાબ મળ્યો કે તમારો પત્ર મને મળ્યો છે ને તમે માગ્યું છે તે સાહિત્ય વહેંચવાનું કામ માહિતી વિભાગ સંભાળતું હોવાથી તમારો પત્ર આજરોજ એમને મોકલું છું. એક નાનકડા પત્રને એક જ ટેબલ પરથી બીજા ટેબલ પર ખસતા જ ત્રણ મહિના લાગ્યા !! ઘણા અમેરિકનોને પણ હિંદી એલચીખાતાના માઠા અનુભવો થયેલા. શ્રી ભગવતીકુમારભાઈ અને શ્રી આગલાએ આ રેઢિયાળપણું દૂર કરી કાર્યક્ષમતા આણવા પ્રયત્નો નહોતા કર્યા એવું નહીં, પરંતુ ચોખ્ખી નોકરશાહી એમ ક્યાં ઝટ મચક આપે એવી છે?

બપોરનું ભોજન પતાવી મિત્રો સાથે કૅમેરા લઈને નીકળી પડ્યો. લીંકન મેમોરિયલ, જેફર્સન મેમોરિયલ, ફેડરલ રીઝર્વ બેન્ક, વૉશિંગ્ટન મોન્યુમેન્ટ, લાયબ્રેરી ઑફ કૉંગ્રેસ પેન્ટેગોન વગેરે સ્થળોની મુલાકાત લીધી, છબીઓ પાડી ને ટૂંકી મુલાકાતનો લેવાય એટલો લાભ લીધો. સાંજે શ્રી અને શ્રીમતી રૈમસેએ એમના ને મારા થોડા મિત્રોને જમવા આમંત્ર્યા હતા. અને હિંદી સાડી, હિંદુ ધર્મ, હિંદનું રાજકારણ, ગાંધીની ફિલસૂફી, નેહરુની પરદેશનીતિ, મેનનનું રાજકીય વલણ વગેરે અનેક વિષયો વિશે લાંબી ચર્ચા ભોજન દરમિયાન થઈ. ભોજન બાદ શ્રી રૈમસેએ કોરિયાના પ્રવાસ દરમિયાન પાડેલી 'મુવી' બતાવી. રંગબેરંગી ફીલ્મોમાં લોકજીવન, સામાન્ય માનવોની જિંદગીના દૃશ્યો વગેરે જોવાની લહેજત આવી. આ બધી વિધિ પૂરી થઈ ત્યારે રાતના ૧૦ વાગી ગયા હતા ને હજુ ઘણા મિત્રોને મળવાનું બાકી હતું. રાતના બે વાગે તો બે, પણ ઘેર આવ્યા વિના તો જવાનું જ નથી એવો એ ત્રણ હિંદી મિત્રોનો આગ્રહ હતો. આથી રૈમસે દંપતીને નિરાંતે વિદાય કરીને પાછલા બારણાની ચાવી લઈ હું નીકળી પડ્યો ને હિંદી મિત્રો સાથે નિરાંતે ગપ્પા મારી હું રૈમસેન ગૃહે પાછો વળ્યો ત્યારે સવારના પાંચ વાગ્યા હતા. સવારે ૮॥ વાગે તો મારું પ્લેન ઊપડતું હતું, આથી પથારીમાં પડવાનો તો વખત જ ક્યાં રહ્યો! ઝટપટ નાહી ધોઈ પરવારીને સામાન પૅક કરી રૈમસે દંપતી સાથે આમલેટ, પેન કેક, મોસંબીનો રસ ને સક્કરટેટીનો નાસ્તો દાબ્યો. વિદાય વેળાની સ્મૃતિમાં નાનકડી ભેટનો વિનિમય કર્યો અને કારમાં ગોઠવાયો. એરપોર્ટ પર પહોંચી શ્રી રૈમસેને વિદાય કર્યા ને 'ન્યૂ યૉર્ક બાઉન્ડ' પ્રવાસીઓને પ્લેનમાં ચડવાની રજા મળે એની રાહ જોતો ખુરશીમાં બેસી રહ્યો.

ગઈ રાતનો ઉજાગરો અગાઉની રાત કાચી હોવાથી આંખો જરા ફરિયાદ તો કરતી હતી, વારંવાર પાણી પણ ભરાઈ આવતું હતું. મારી નજીક બેઠેલા એક માજીને થયું કે હું રડું છું. મને કહે 'સ્નેહીઓને અને વૉશિંગ્ટન ડી સી જેવા સુંદર શહેરને છોડવું ગમતું નહીં હોય ખરું?' મેં આંખોમાં પાણી આવવાનું કારણ કહ્યું એટલે માજી અગાઉથી એમણે મીઠો ઠપકો આપ્યો 'Young man, you should take very good care of your health Don t do it again, honey !' મારા ઉપર દીકરાનો હક જાણે સ્થાપી ન દીધો હોય એમ એ પ્લેનમાં પણ મારી જોડેની સીટમાં જ ગોઠવાયા. પ્રવાસ માત્ર એક કલાકનો હતો પરંતુ એમણે એમના પતિ, બાળકો, ન્યૂ યૉર્ક, મૅસેચ્યુસેટ્સ વગેરે પ્રદેશો વિષેના એમના ગમા અણગમાની વાતોમાં મને એવો તરબોળ રાખ્યો કે ત્રણ કલાક હોત તો ય હું ઝોકું પણ મારી શક્યો નહીં. અમેરિકન સ્ત્રીઓને મશ્કરીમાં 'chatter boxes' (બકબક કરનારી) કહેવામાં આવે છે, આ બાઈએ એ મશ્કરી સાચી પાડી.

પ્લેન હવે ન્યૂ યૉર્ક શહેર કિનારા પરથી ઊડતું હતું. દિવસ સ્વચ્છ હતો, પશ્ચિમે જરા ધુમ્મસ જેવું લાગતું હતું, એટલાન્ટિક સમુદ્રનું નીલું પાણી શાંત વહેતું હોય એમ ભાસતું હતું. પૂલો અને વિશાળ રસ્તાઓ

પરથી કેટલી દમીન મોટરકારો ગમ તેની નાની ગાગ ચિત્ત સુન્દર ભાન પાતળી હતી પણ દીવાસળીના ખોખા જેવા બાવન કુબેર સદન નવા આ મનો વાતાવરણને આ પણ બનાવવાને માટે ટિકટ સાથ બનાવતા હતા

પ્લેનમાં ભેગા થઈ એરપોર્ટ પર ઊતરવાની તૈયારી હોવાથી ક્રમશઃ બાંધવાની સૂચના અપાઈ તી. મારી ચ્યુઈંગમ માગ અલબત્ત મી આઈનો ક્રમશઃ

સ્મરણે ફરી ગઈ માઈ મી પાસે મને કહે Isn t she sweet ? આગળથી ઉતાર પડાય ? સુન્દરી બાઈને પૂછો જેવું છું It was a pleasure of travel with you and wish you a nice journey all the way dear!" કહીને બાઈએ હાથ લંબાવ્યો, હવા થાને છૂટા પડવા માગી આપ્યા. બ પો ના એરપોર્ટ પર એ મા વધના અનેક માનવોમાં મારા યજમાનમિત્રને શોધતી હતી

સાભાર પ્રાપ્તિ–સ્વીકાર

જીવન શિક્ષણ મુકુલભાઈ કલાર્થી પાના ૬૮ ન પૈ —/૦ **બાપુના પ્રેરક પ્રસંગો** મુકુલભાઈ કલાર્થી પાના ૫૮ ન પૈ —/૪૦ **દાક્ષ્ય યો—કાઈયાનુ યોગે** ; નાથીલાલ પાના ૨૦ ન પૈ —/૨૫ **કૈવલ્યનુ ભાવિ** નાથીલાલ પાના ૪૮ ન પૈ —/૩૫ —ગાંધીના નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ ૧૪ **ત્યાગમૂર્તિઓની ગુજરાતી** મુકુલભાઈ કલાર્થી પાના ૯૨ રૂ ૧/૨૫ **વીર વારીર અવિચાર** (હિન્દી) મ જોણાભાઈ પટેલ અનુ૦ નિમંત્રણ પાના ૪૩ ન પૈ —/૫૦ **દેશભક્તિની બોધકથાઓ** (હિન્દી) મુકુલભાઈ કલાર્થી અનુ૦ નિર્મલા પ્રકાશિકા પાના ૫૨ ન પૈ —/૫૦ —તેમના પ્રકાશન ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ ૧૪ **આપણું વિશ્વ** ગોકુળભાઈ ગુજાર પાના ૩૦૭ રૂ ૬/૮૦ ગ્રંથ નિર્માણ સમિતિ મ સ વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા **જિનવાણીનો આનંદ** **પુષ્કર મુનિ** પાના ૧૬૧ રૂ ૩/૨૫ લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર અમદાવાદ ૧ **દીપમાળા** મુકુન્દ ... પ્રકાશન પાના ૭૪ રૂ / **આપણા વિચાર એ નિબંધો** ચિમનલાલ ... પ્રકાશન પાના ૬૨ રૂ ૧/૭૫ —પ્રકાશક ... વસંતકુંજ કૃષ્ણનગર ભાવનગર **કોણ ખરી હા માટે ?** ... પાના ૩૨ ન પૈ —/૪૦ **અનંતકાળની યાત્રા** ... પાના ૩૨ ન પૈ —/૪૦ —બન્નેના પ્રકાશક ... મુંબઈ ૨ **સેવામૂર્તિ મોતીભાઈ અમીન** ઈશ્વરભાઈ પટેલ પાના ૧૫૦ રૂ ૧/૫૦ **બાલવિહાર.** સુમનબહેન ... પાના ૨૩૪ રૂ ૩/— —બન્નેના પ્રકાશક પુસ્તકાલય સહકારી મંડળ વડોદરા **જયંતી ઉજવી કે ભજ્યા ?** ... પાના ૪૮ ન પૈ —/૭૫ **નવું દુનિયાના આકાશનો** ... પાના ૮૦ ન પૈ —/૭૫ —બન્નેના પ્રકાશક સર્વોદય વિદ્યાલય ... **તિજોરી નિયમ** મ રતિલાલ ... પાના ૮૦ રૂ /૫૦ —પ્રકાશન ... અમદાવાદ ૧ **આક્ષન** ... પાના ૧૮૦ રૂ ૩/— **નાટકકુસુમો** ... પાના ૧૮૫ રૂ ૩/— **અર્થના :** ... પાના ૨૭૦ રૂ ૭/૫૦ **સાન્નિધ્ય** હરિન્દ્ર ... પાના ૧૫૨ રૂ ૭/૫૦ —ત્રણના પ્રકાશક ... અમદાવાદ, ૧ **સ્વાનુભવના જીવનપ્રસંગો.** ગોકળદાસ પ્ર૦ મોદી પાના ૧૫૨ રૂ ૨/— ... કંપની મુંબઈ, ૨

★

એ પછી બીજે દિવસે ભારતીય પુરાતત્ત્વખાતાના એ નવા સાહેબ પ્રાતઃક્રિયાઓથી પરવારીને ખુરસી ઉપર બેસી ચૂંટણીરાયના પરાક્રમોની વાતોમાં સાહેબને એટલો રસ પડ્યો છે કે ના પૂછો વાત. વાતોનો રસ તો ભોજનના રસ કરતા પણ મહાન છે અને એમાંય આ તો ચૂંટણીરાયના પરાક્રમોની વાતો પછી કહેવું જ શું?

નેતા થયા ઘણા ને વાણી થાકે ઘણાય પણ એમાં ના કોઈક એવો જેવા ચૂંટણીરાય,
પ્રાક્રમ એહનાં એવા કહેતા ના આવે પાર સાર અગર સમજે તો થાયે પાસા પાબાર

ચૂંટણીરાયની વાતો સાંભળતા સાહેબ રસના સાગરમાં ડૂબકી ખાવા લાગ્યા હતા. આગેવાન પાર્ટીઓ પણ માણસના મફતિયા મહેમાનોની જેમ રોજ સવારના સાહેબને ઘેર આવી જમાવીને હાસ્યરસની રસભરી વારતાઓ સાંભળવા માટે આવવા લાગ્યા હતા.

પાડોશીનું પેપર નેતાભાયનું હરિનું નામ
વાર્તા કોઈની, એને કાજે કરવાં ન પડતા દામ !

આમ ચૂંટણીરાયની વાતો સાંભળવા માટે રોજ બેઠેલા શ્રોતાઓની વચમાં ચૂંટણીરાયની કાતરભગિની નામે રાક્ષીએ આ પ્રમાણે વાત શરૂ કરી—

[૫] અનશન અધિષ્ઠાનની વારતા

કળિયુગનો વિરામ સામ દામ દંડ અને ભેદના જ્ઞાતા એવા શ્રી ચૂંટણીરાયને મદારિકા નામે પુત્રી હતી. આ મદારિકાના રૂપલાવણ્યથી કોઈ ભીના નરોની દ્રષ્ટિએ એ ભાગ્ય ખાદીના કપડાં પહેરતી તે કરતાં ગાંધે ઘરમાં રેશમી વસ્ત્રોમાં અધિક સુંદર દેખાતી હતી. એ મદારિકાના રૂપને જોઈ આકર્ષિત થઈને ચૂંટણીરાયને ઘેર એક વખત આગેવાનો વીસ વખત આવતા અને પોતાનું કામ સફળ ન થાય તો પણ (અહીં ફરીથી આવવા તો મળશે એમ માનીને) ગદ્ગદ થતા હતા.

અનેક ધનવાન વ્યાપારીઓ, સેવાભાવી કાર્યકરો, ઊગતા નેતાઓ, ચૂંટણીટિકિટાભિલાષીઓ વગેરે ચૂંટણીરાયને ત્યાં આવજા કરતા અને નેતા જેમ ખુરસી તરફ જુએ, ધ્યાન જેમ મિનિસ્ટ્રી તરફ જાય, અથવા જેમ શેલીપોય તરફ જુએ એમ લોલુપ નજરે મદારિકા તરફ જોયા કરતા હતા.

આખા દેશની સઘળી ખુરસીઓ તરફ નજર રાખનાર ચૂંટણીરાયની નજર બહાર આ વાત જાય એમ બને જ કેમ? કન્યા ઉંમરલાયક થઈ ગઈ છે એ વાત એમના ધ્યાનમાં આવી ગઈ હતી અને પરણાવી ઘેર મોકલવાનો વખત આવી ગયો છે એની એમને ખાતરી થઈ ગઈ

કંજૂસ કેરું ધન અને વળી પુત્રીનો હાથ
વૃદ્ધ નાથની નાર નથી એ બીજાને કાજ.

ચૂંટણીરાયે પોતાની મદારિકા દીકરીને પાસે બોલાવીને આ બાબતમાં તેનો અભિપ્રાય પૂછ્યો. પિતાએ પૂછતા જ

મદાલિની કહે સુણો તાત
મેં ગોઠવ્યો એક નવલો સાથ
નથી એહ કોઈ પોલિટીશીયન
નથી રાજકારણ તણો વિજન
સાચો સમાજનો સેવક સાધુ
છે આશ્રમશાળામાં માસ્તર જેહ !

એ બાપુ મેં મારા પતિની શોધ કરી લીધી છે. તે કોઈ ગજ્જરની પૂરક નથી પણ સાચા સેવાભાવી છે અને એક આશ્રમશાળામાં માસ્તર છે.

મદાલિકાની રીતે નિશ્ચય ફેરવવા માટે સૂરણીગણે ઘણાં પ્રયત્નો કર્યા પણ

પ્રેમ વગર સત્પુરુષ સ્વજન,
છોડવા મથતાં ના કોઈ સુજાન,
જેમ ઘેલો તેમ લાગ્યા ઘેરો
મૂરખ પરણશો તો જગ હસશે !

સૂરણીગણ મદાલિકા નામની કન્યાનું મન બદલવા માટે જેમ જેમ પ્રયત્નો કરતા ગયા તેમ તેમ મદાલિકા એના પ્રેમમાં દૃઢ થતી ચાલી. છેવટે સૂરણીગણે કડક શબ્દોમાં દીકરીને ધમકાવી એટલે એક દિવસ તેણે ઘેરથી નાસી જઈને તેના આશ્રમવાસી સાથે લગ્ન કરી નાખ્યા.

કોપિત થયેલા સૂરણીગણ ઘણા વખત સુધી દીકરી સાથે બોલ્યા નહિ પણ પછી એમનું મન પીગળ્યું અને દીકરી-જમાઈ સાથે મનમેળ કરી લીધો.

સૂરણીગણ સાથે સમાધાન થયા પછી જમાઈને આગળ વધતા વાર ન લાગી. થોડા વખતમાં તો [illegible] પછી શિક્ષણખાતાના પ્રધાનના સેક્રેટરી એમ એક પછી એક પગથિયાં ચઢીને જમાઈ ખૂબ આગળ વધી ગયા.

પ્રધાન મિત્ર ને નેતા મોટા
એનું સાધ્ય ના હેતુ ઈશો
રાજકારણમાં [illegible] [illegible]
એમાં જાય સગાના જાણ્યા

પ્રધાન કે નેતાના ભાગ્યે ચમકે એના મહાત્મા પણ વાત છે. કેમકે એને લીધે બેકારી જેવી ગરજ દૂર ભાગે છે.

જમાઈ મોટા હોદ્દા પર ચડ્યા પછી સ્નેહીઓના ભાઈ [illegible] નાના ભાઈ થોડા વખતમાં મોટા સરકારી અમલદાર બની ગયા. પછી મોટાભાઈ માટે મતદારો [illegible] સૂરણીગણ પણ આવ્યા, પણ તે વખતે કોઈ જગા ખાલી નહીં હોવાથી સૂરણીગણ [illegible]

આ દિવસથી જમાઈએ ચોરે ચૌટે ભાગે આગ્રહ કરી સૂરણીગણ મિત્રોનો [illegible], પણ સૂરણીગણ એમના હોદ્દા [illegible]

છેવટે જમાઈ [illegible] ગુસ્સે થયા અને મદાલિકા નામ પોતાના પત્ની સૂરણીગણને [illegible] ધમકી આપવા લાગ્યા.

જમાઈ બીજો જમ જુઓ,
જેને હાથ પડ્યા તે મુઆ
જનમો થાશું તે જમાઈરાજ
હોય ના શરમ કે ના હોય લાજ.
માય શ્વસુરનું ખાઈ ન્યાય
રાખે લાજ ઉછરતી માય
રાજી થાય તો ય આપે દુઃખ
કોઈ દી એની ના ભાગે ભૂખ

જમાઈ તો વાલ જમ કહેવાય છે ગણાય છે પણ [illegible] કારે એના [illegible] જમાઈએ મદાલિકાને પિયર વાળાની પણ એને લીધે તો સામે [illegible] અને જમાઈના માતાપિતાને પણ નોકરીમાંથી રૂખસદ અપાવી.

આમ આમસામે [illegible]

એક બાજુ સસરાની તોડ બીજી બાજુ જમાઈરાજ
સામસામી આદરી જુદ્ધ બુદ્ધિ એકેયની ના શુદ્ધ

સસરો જમાઈ સામસામે છેક પર ચડી ગયા. એક બીજાની નિંદા કરવા માંડ્યા અને પગલાંના દાવ ખેલવા લાગ્યા.

એમ કરતા જમાઈને લાગ્યુ કે ચૂટણીરાય આ રીતે નમતુ આપે એમ નથી એટલે એમણે શ્વસુરના વિરોધપક્ષના કેટલાક સભ્યોની સલાહ લીધી ચૂટણીરાયના વિરોધીઓએ તો આ ભગતની તક છે એમ માનીને જમાઈને સલાહ આપી કે તને શુદ્ધ અહિંસક હથિયાર અજમાવો અને ચૂટણીરાયના બંગલા પાસે ઉપવાસ ઉપર ઊતરો કળિયુગનુ મોટામાં મોટુ હથિયાર ઉપવાસ જ છે

શાળીબાગ કે ટીયરગેસ વળી કહો લાઠીમાર,
ઉપવાસની સામે એકે, ટકી શકે ન લગાર

ઉપવાસના શસ્ત્રની સામે તો ગોરી સરકાર પણ ટકી નહોતી શકી તો ચૂટણીરાય તે વળી કોણ ?
જમાઈને ગળે આ વાત પરદેશી મહેમાનના પાર્ટીના ગુલાબની જેમ ગળે જ ઊતરી ગઈ જમાઈ ચૂટણીરાયના બંગલાની સામે ઉપવાસ ઉપર બેઠો

કલાક કરતા દિવસ ગયા વીત્યુ અઠવાડુ એક
(પણ) ચૂટણીરાય જો શૂન્ય તે, છોડે ના નિજની ટેક

ઉપવાસના કલાક ગયા ને દિવસો પણ ગયા એમ કરતા એક અઠવાડિયુ વીતી ગયુ પણ ચૂટણીરાય જેવા અક્કડ હીર એમ નમતુ આપે ખરા ? આખરે જમાઈ આકળા થઈ ગયા ભૂખનુ દુઃખ સહન થયુ નહિ એમને ઉપવાસ છોડી પારણાં કર્યા અને ચૂપચાપ નોકરી ઉપર ચાલી ગયા થોડા દિવસ રહીને સસરાને એવુ ઓછુ લાગતા છેવટે હાથ જોડીને મહારાજિનો પણ માફી માગી લીધી
સસરા જમાઈ વચ્ચે સમાધાન થઈ ગયા પછી એક દિવસ જમાઈએ ચૂટણીરાયને પૂછ્યુ કે મારા ઉપવાસથી તમોને કંઈ થયુ નહિ ? ઉપવાસ તો મોટુ શસ્ત્ર ગણાય છે, પછી એ હથિયાર નિષ્ફળ કેમ ગયુ ?

ચૂટણીરાય કહે કે ઉપવાસનુ હથિયાર વાપરતા આવડે તો જ કાર્યસિદ્ધિ થાય નહિ તો આપણો જ ઘાત થાય જેમ બીજા હથિયારો વાપરવાની તાલીમ લેવી પડે છે એમ ઉપવાસનુ હથિયાર પણ પદ્ધતિસર ના વાપરવામા આવે તો નિષ્ફળ જાય છે

જમાઈ કહે કે સુણો શ્વસુર
મારી સામે છોડજો ઉર
સમજાવો ઉપવાસની રીત
કહો કયમ મેળવાતી જીત !

જમાઈ બે હાથ જોડીને કહે કે મને આપ હવે ઉપવાસનુ શસ્ત્ર વાપરવાની રીત ફેરવીને સમજાવો એ કેવી રીતે વપરાય તો જીત મળે તે બતાવો
ચૂટણીરાય કહે એ વાપરવાની ગુપ્ત રીત હુ તમને બતાવુ છુ તે કોઈને કહેશો નહિ
પહેલા તો ઉપવાસ ઉપર ઊતરવાની જાહેરાત છાપાંઓમા કરવી જોઈએ પછી કોઈ માણસ સમાધાનની વાત કરવા આવે તેની રાહ જોવી જોઈએ જો કોઈ આવે જ નહિ તો પૂરી ધામધૂમથી ઉપવાસ ઉપર ઊતરવુ.

છાપાંઓમાં છપાવો ખાસ કરો જાહેરાત ઉપવાસ.

જાહેરાત વિનાના ઉપવાસ મરવાની નિશાની છે, માટે એની પૂરી પબ્લીસીટી કરવી જોઈએ પછી ઉપવાસ ઉપર ઊતરીએ ત્યારે દિવસે કંઈ જ ન લેવુ પણ રાતે બની રીતે હળવા ખાવામા વાંધો નહિ

દિવસે ભૂખ્યા ને રાતે ભર્યા
એનુ નામ તે ઉપવાસ કર્યા
આ ઉપવાસ તે અગિયારસ
ખાવો સેવો ફળનો રસ.

ખાવામા હળવી વસ્તુઓ લેવાને લીધે શરીર આ ઉપવાસ એટલુ આયુષ્ય લંબાવી શકાય છે આ ઉપવાસ થયા પછી આપણી લથડતી તબિયતના ફેવાનો ઝાંખા આવે તેની પૂરી જોગવણ કરવી જોઈએ.

ભલેને ખાતા હોઈએ માલ
પણ કાપે કોઈએ અહેવાલ
ઉપવાસનો બાકી છે ચાલ
સીધા ચાલો તો પડશે હાલ.

જો બની શકે તો આપણી તબિયતના તપાસીને બુલેટીન

વિજયકુમાર ત્રિવેદી

પુનથી સવાયી પુત્રી

જીવનભર બાળકો માટે શ્રમનાર, અનેક તકલીફોવેઠી નિઃ જ ધર આ મત્યું થયાના તારક્ષમાં મગન માસ્તરનો આ તકાજ તેમના મેં ધુમા મુરારીન શકયા. પોતાના પગ ઉપર ઊભી રહેતા શીખેલી વિધવા થયેલી તેમની જ પુત્રીએ સુધાર્યો ત્યારે એ પુત્રી પર તેમના અંતરના આ શીર્વાદ ઊતર્યા ને ?

આ જ મગન માસ્તર છેલ્લા છ દિવસથી મરણપથારી ઉપર હતા. શરીરમાં તો કંઈ રહ્યું નહોતું, પણ કોણ જાણે કેમ તમનો જીવ જતો નહોતો. ડાક્ટરે તો આંગળિયા પહેલા જ કહી દીધું હતું: 'સંભાળ રાખજો, હવે કંઈ પણ નું થાય તે કહી શકાય નહિ.'

આમ તો મગન માસ્તરને જીવનમાં કંઈ બાકી નહોતું. ઉંમરની ત્યાંથી તેમની વાડી લીલી હતી. એક વસ્તુનું દુઃખ હતું કે ચાર વારીમાં બે છોકરા મરાયા અને એક છોકરો બહેરો મૂંગો તથા એક વિધવા છોકરી હતા.

ચાલીસ વર્ષની ઉંમરના મગન માસ્તર વિધુર થયા ત્યારે ચારે છોકરા નાના હતા. ગોવિંદ અને ગોપાળ આઠ અને દસ વર્ષના હતા અને બંને ભણવામાં સારા હતા. એમણે તેમનો ભાગ પિતા નહોતી મદુથી

મોટી છોકરી કમળા તો સોળ વર્ષની હતી અને ઘરનો ભાર ઉપાડી રહી તેમ ... ની ... ... મદન માત્ર ૬ વર્ષનો હતો અને તે જ મૂંગો જ બહેરો તથા મૂંગો હતા.

મગનમાં કોઈ ખામી નહોતી તેમ નહિ, જો વાત મારી કે એ જમાનામાં કોઈ મહેણા મુખાને મળાવવું નહિ અને બહેરા મૂંગા છોકરા કદ્ધન આરંભ થઈ પડતા ભાવ મદન બધું જ સમજતો ... ના ... કે ... ઉપયોગી થઈ શકાય તેટલો ઉપયોગી ... તો અને કમળાને ઘરનો ભાર ઉપાડ ... ...

મગનમાસ્તરને પણ જીવ ભરતો હતો. આજથી વીસ વર્ષ પહેલાની વાત છે. આ ... ગામ મુલાવડા, ગામ ઉપરાંત ... અને આવના ... કેટલાય કારણોથી તે ક્ષયનો ભોગ થઈ પડી હતી. તેની વાસના

આહાર પાડે એવા ડોક્ટરોના પણ ગોઠવણ કરી લેવી જોઈએ. આ ડોક્ટરો પણ દર્દીની તબિયતનો ખ્યાલ રાખી આહાર માટે એવા જાણકાર હોવા જોઈએ. જો ઉપવાસ વખતે લઈ પાણી લેવા હોય તો આપણા આરોગ્ય માટે ઔષધાલયો, નાનીમોટી પ્રાર્થનાસભાઓ એવી ગોઠવણ રાખવી કે એવી ગોઠવણ પણ કરવી જોઈએ.

આ રીતે થાય તો ઉપવાસ લાભ આપે, નહિ અને આમાં માણસને નમતું મૂકવું પડે તો એ નમતું મૂકવા તૈયાર ના હોય તો આપણા ઉપવાસ પરથી ... લેવાય તેવી સમજાવટ કરવા માટે કોઈ જાણકાર નેતાને પણ અગાઉથી જ તૈયાર રાખવા જોઈએ.

આટલી બધી તૈયારી હોય તો જ ઉપવાસ સફળ થાય

> ગ્રામ પંચાયત ઉપવાસ શુભ્ર રસ
> તો જ થાય ખરો બેડોપાર
> નહિ તો ભાંગી જાયે હામ
> બોલાય રઘુપતિ રાજારામ !

જો ગ્રામ પદ્ધતિસરતે ઉપવાસનું હથિયાર વાપરીએ તો જ ફળ મળે, નહિ તો ઉપવાસ પાછા ખેંચી લેવા પડે અને જો એમ ન કરી ના એ બધી પાછળ રૈયાં ઉપર રામધૂન બોલાય!

ચૂંટણીરાયની પાસેથી ઉપવાસનું ... ધીમને જમા કરી એમને અભ્યાસ ક્યાં અને ... ...

આ પ્રમાણે ગામનાં અધિકારીના ... ના ... પુત્રે ... ગુજરાતના ચાકરીની તે ... નામે ... તડાક વઈ ને ખરી પડી

(ક્રમશ:)

તેના ચાર છોકરામાં રહી ગઈ હતી ખાસ કરીને માના મરણમાં નાનો મગન તેને સૌથી પ્યારો હતો અને તેના મૂંગા ગાળા જોવામાં તેને અનેરો આનંદ આવતો પરંતુ સાથે સાથે ભવિષ્યમાં તેનું શું થશે તેની પણ તેને ભારે ચિંતા થતી

મરણપથારી ઉપરથી તો મગનાએ માસ્તરને ફરી લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો પણ સાથે સાથે સલામણ કરી હતી કે તમે લગ્ન જરૂર કરજો પરંતુ મારા ચાર પશુઓને ઉની આંચ આવે નહિ તેની ખાસ કાળજી રાખજો જો કે તે સમજતી હતી કે માસ્તર ફરી લગ્ન કરે અને ચાર પશુઓને ઉની આંચ ન આવે તે વાત અસંભવિત હતી છતાં હિંદુ સમાજમાં આપણે જ એવી પત્ની જોવા મળે છે જે નાની ઉંમરે મરણપથારી ઉપર હોય ત્યારે પતિને ફરી લગ્ન કરવાની સલાહ ન આપતી હોય જો કે મનમાં તો તેને ઊંડી ઊંડી અપેક્ષા હોય છે કે પતિ ખાતરી આપે કે પોતે ફરી લગ્ન નહિ કરે અને સંતાનોની બરાબર કાળજી રાખશે આવી આપેલી ખાતરી કેટલી પાળવામાં આવે છે તે પણ સ્ત્રીઓ બિચારી સારી પેઠે જાણે છે તેથી પતિ પાસે ફરી લગ્ન ન કરશો તેવું કહેવાને બદલે લગ્ન કરજો પણ છોકરાંને દુઃખી ન કરશો તેટલું જ માગે છે

બીજાનું ગમે તે હોય પરંતુ મગન માસ્તરે તો મગળા ગૌરીને ખાતરી આપી હતી કે પોતે લગ્ન નહિ કરે અને એ વચન તેમણે પાળ્યું પણ ખરું છોકરાંને ઉછેરીને મોટાં કર્યાં પરણાવ્યાં અને મગનને પણ જીવ્યા ત્યાં સુધી તો છાતી સરસો જ રાખ્યો

તેમના કમનસીબે કહો કે મગનના નસીબે કહો પરંતુ કમળા લગ્ન કર્યા પછી માત્ર બે જ વર્ષમાં વિધવા થઈ હતી

મગન માસ્તર ધરના ખાસ સુખી નહોતા ગામડાની માસ્તરગીરીમાં કોણ ધનવાન થયું છે તે મગન માસ્તર ધનવાન થાય ? અને આજના જમાનામાં તો ધનવાન એટલે જ સુખી એવો અર્થ ઘણા કરે છે

સંસારમાં તો મગન માસ્તર સુખી જ હતા તેમનું જીવન ઈશ્વરપરાયણ હતું ભણાવવામાં તે એક્કો હતા અને વિદ્યાર્થીઓને તો તે દેવ સમાન હતા ગામલોકો પણ તેમનું ખૂબ જ માન રાખતા અને તેમનું જીવન શાંતિ અને સંતોષી હતું કમળા વિધવા થઈ ત્યારે મગન માસ્તરને સૂનો રહ્યો તે વાતનું તેમને ભારે દુઃખ હતું પરંતુ એમ તો સંસારમાં કોઈ રીતે કંઈ દુઃખ ન હોય એવું કોઈ છે ખરું ?

કમળાને સાસરામાંથી કંઈ મળે તેમ નહોતું કે ન પિયરમાંથી તેના ભાઈઓ તેને પાળવા પોષવાની ખાતરી આપતા હતા પરંતુ તે જાણતી હતી કે વીસ વર્ષની ભાભીઓ આવશે ત્યારે શું દશા થશે ભાભીઓનો સ્વભાવ ઓળખો જ સારી રીતે સમજી શકે છે અને તેથી જ મગન માસ્તર અને ભાઈઓની ના હોવા છતાં વિધવા થયા પછી તરત જ તે ફાઈનલ પાસ થઈ અને આજે પોતાના જ ગામમાં શિક્ષિકા હતી એટલે તેની તો મગન માસ્તરને ખાસ ચિંતા નહોતી લોકો કહેતા કે મગન માસ્તરનો જીવ મગનમાં ભરાયો છે અને કેમ ન ભરાય ? મગળાગૌરીની એ છેલ્લી મહામૂલી થાપણ હતો અને આજ સુધી આ થાપણ મગન માસ્તરે જીવની પેઠે સાચવી હતી

માસ્તરે માંદા પડતાં જ પોતાની મિલકતની વહેંચણી કરી નાખી હતી મિલકતમાં કોઈ લાંબું વહેંચવા જેવું નહોતું માત્ર એ ઘર અને થોડી જમીન હતાં તે દરેક છોકરાને અરધી અરધી જમીન અને એક એક ઘર આપ્યાં હતાં માસ્તરની ઇચ્છા થોડી જમીન કમળાને આપવાની હતી પરંતુ એમાંથી એક પણ છોકરાએ આ બાબતમાં કંઈ ઇશારો કર્યો નહિ છોકરાઓના મનમાં કમળા માટે થોડી ઘણી લાગણી ખરી પરંતુ તેમની પત્નીઓ તેમના ઉપર સતત ચોકી રાખતી અને સમજાવીને કમળાને કાંઈ આપી ન દે તેની ખાસ કાળજી રાખવાનું કહેતી વિધિની એક ભારે વિચિત્રતા છે કે સ્ત્રીના સ્ત્રી જેટલી કોઈ બીજી મોટી દુશ્મન નથી સ્ત્રી ઉપર પુરુષ પણ અત્યાચાર

સુજાતે છે તે વાત ખરી પરંતુ આના મુકાબલામાં પણ ડાગો માણસ, મા કે બહેન જ હોય ને

ઊઠકર કોઈ બોલ્યા નહિ અને આ તરફની હિંમત ચાલી નહિ મનસુખલાલે પણ ઘરે આપ ખાસ ઢોર ... છોકરીને નાખુશ કરવાનું ધર્મ પસંદ કરે છે ... ને નાખુશ કરવાની તેની હિંમત ચાલતી નથી અને છોકરી માટે તો મને એ કે એ નાખુશ થયે પણ ઊલટે શું ઉગવાનો છે

માલતીનો ... નાહિંમત તેથી તેમના જ સ્વજનો ... ના ... દિવસથી તો તે પાણી ... નહિ ... નાઠેલા ... ખબર ... બન્નેના પણ ... તેના માથા ઉપર ... આપનારી ... ભરતા આવ્યા હતા

ગોવિંદ અને ગોપાલ સાથે ... પેઠેના ... એક ... સ્ટેશન માસ્તર હતો ...

ધારે તો બન્ને મદનને રાખવાને સમર્થ હતા પરંતુ બન્નેની પત્નીઓનો ... મદનનો ભાર ... માથે ન પડે તેવો હતો અને ગુરુ આમ ... મજબૂત મનનો ... પરંતુ પત્નીને નારાજ કરવાની ભાગ્યે જ હિંમત ... અને તેને ... મદનને રાખવાની ... પણ આ ... મનમાંથી બહાર નીકળતી નહિ

સ્વાભાવિક અને પાકી ... કહેતા કે ... મદનની માલતી આપે તો ડાબોનો ... અને પાલતી નહિ આપે તો ભગવાન ... પવિત્ર માણસ પણ હતું ... અને મર્યા પછી પણ ...

આવી નાની ... પણ આપવાની એક ... ની હિંમત ચાલી નહિ ... દિવસથી બધા પથારીએ ... ગોપાલ ... અને ઝાંઝર પણ મનની વાત ... શકતા નહિ

કમળાના મનમાં ભારે ... જેના ... નિસબતથી

માલતી હતી પોતાને ... કાઈ જ ગમ્યું નહિ તેનું તો ભારે ... ને કે ... પિતાને ... દીધું નહોતું પરંતુ ... નિસબતથી આપણી ... છે, આપણ કોઈ મદનના ... આવી ... અપેક્ષા રાખે છે ... એક ... મન માટે ... કહેતો નથી તેનું ... હતું

માલતીને પણ મનમાં થતું કે ... નિસબત મદનના નામ ઉપર ... તેમ ... તૈયાર ... પરંતુ ... થઈ ગયું ... ગયા હતા ... આવાનું તો કઈ જ ... તેમ નહોતું ... મનમાં ... આવતા ... પણ ... હતો

કમળાના મનમાં રોજ વિચાર ... મદદ ... આશરો ... મારો ... પણ ... ઉપર ન પડત? ... આ પ્રમાણે મદનને વિચાર ... સ્ત્રીના મન ... માલતીનું મન ... અને કોઈ ... તારે ... આપ નહિ તો આખી જિંદગી ... માલતીનો નર્કમાં વાસ થશે અને અવગતિ થશે

ત્રીજી વાર ... વાત ... નહિ ... માલતી ... આખરે તું કોની છોકરી છે? ... વિધુર ... છોકરી ... મનની ... નહિ ... તારે ... છોડ ... તેને ... નહિ? ... આપણું ... તેને ...

મ ામૂનો વારસો નહોતો ?

માસ્તરના મહત્તરકની હવે અવધિ આવી રહેલી હતી માત્ર શ્વાસ ચાલતો હતો આંખોમાં તેજ હતુ બાકી નિદ્રા ખોરાક બધુ જ માસ્તરે છોડી દીધુ હતુ પીડા પણ ભારે હતી આંખો વખત ઉંહકા ભર્યા કરતા આસપાસ સ્વજનોનુ ટોળુ વીટઈ રહેતુ પણ કોઈ કંઈ મર્મ કાઢી શકતુ નહિ ઉનાક તો કહેતા કે હવે માસ્તર છૂટે તો સારૂ કેટલાક તો છોકરાઓને ભલામણ પણ કરી કે મહતની જવાબદારી લઈને ડોસાને નિશ્ચિત કરો પરંતુ પત્નીઓના સતત ચોકી-પહેરા વચ્ચે એકેકની આ બ ાતમાં સ્પષ્ટ બોલવાની હિંમત ગાનની નહિ

આજે અગીઆરશનો દિવસ હતો કમળાએ બાપાની શાંતિ માટે આખી રાત પ્રાર્થના કરી હતી બાપની સદ્દગતિ થાય તેમ તે અંતરથી ઇચ્છી રહી હતી. હવે તેનું હૃદય પણ દ્રવી ગયુ હતુ અને તેનામા રહેલી ગાનવતા સતેજ થઈ ગઈ હતી ભાઈઓ ભલે મહતની જવાબદારી ન સ્વીકારે, હુ સ્વીકારીશ

આજે તે વહેલી ઊઠી નાહી પરવારી ભગવાનનો દીવો કરી નિયમિતરૂપ પ્રમાણે સ્વજનો માસ્તરની પથારીને વીંટાઈને બેસી રહ્યા હતાં માસ્તરની આંખો ટગર ટગર જોઈ રહી હતી અને મદદનો પ્રતિનિધિ શોધી રહી હતી કમળા માસ્તરની પથારી પાસે ગઈ સામે રોજ જતી જ હતી પણ આજે છેક નજીક ગઈ બાપાના કાન પાસે જઈ કહ્યુ "બાપા ચિંતા કરશા નહિ. મદન મારી ખોળામાં આવી ગયો. જ્યાં હું સાથે '

નિસ્તેજ દેખાતી માસ્તરની આંખમા ચમકારો થયો જાણે માસ્તરને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર ન થયો હોય તેવુ તેજ માસ્તરની આંખોમા આવ્યુ જાણે તેમને સ્વર્ગનો રસ્તો જડી ગયો હોય અને તે સ્વર્ગને રસ્તે જતા હોય તેમ લાગ્યુ આસપાસ બધા હતા છતા કદી વાર માસ્તરે કોઈની સામે જોયુ નહિ તેમની આંખ કમળાની આંખ ભણી હાથ જરા અદ્ધર થઈ કમળાના માથા ઉપર ગયો અને છેલ્લા ત્રણ દિવસથી બીડાયેલા હોઠ ઊઘડ્યા અને 'મેરા' એમના ઉચ્ચાર કરવાને પહોળા થયા અને માસ્તરનો આત્મા સીધો સ્વર્ગમા સંચર્યો

લોકો ભલે કહેતા હોય કે છોકરો ન હોય તો સ્વર્ગે ન જવાય મગર માસ્તરને તો કમળાએ જ સ્વર્ગમા મોકલ્યા

આજે પણ હજુ મદન કમળા સાથે રહે છે જેટલી કાળજીથી માસ્તરે મદનને સાચવ્યો તેટલી જ કાળજીથી કમળા મદનને સાચવે છે

ભાઈઓ કોઈ મદનની સંભાળ લેવાનુ કહે છે તે આભારથી બિચારા કહે છે શુ કરીએ અમારુ પૂરુ થતુ નથી ને? ઓ કમળા ઉપર અંતરના અંતરના આશીર્વાદ ઊતર્યા છે મદનની જવાબદારી સ્વીકાર્યા પછી તેની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈ છે અને આજે તે સુખી છે

થોરેને કર ન ભરવા બદલ કેદખાને મોકલવામાં આવેલો કરના નાણાંનો ઉપયોગ લડાઈના ખર્ચમા થવાનો કે ગુલામ ખરીદવામાં તે કારણે એણે કર ના ભર્યો. જેલમાં એનો મિત્ર ઈમર્સન એને મળવા ગયો ઈમર્સને પૂછ્યુ હેનરી, તુ અહીં ક્યાંથી! થોરોએ સામુ પૂછ્યુ તુ અહીં કેમ નથી?"

‘ ઊર્મિ–નવરચના ’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રાહક નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ

મેક્સિમ ગૉર્કી

અમે છવ્વીસ અને તાન્યા

રશિયાના સમર્થ વાર્તાકાર મેક્સિમ ગૉર્કીએ કેઈ અમરકૃ[illegible] નથી ગરીબીમાં જીવતાં ગરીબોને જ વાર્તામાં [illegible] રીતે એ રજૂ કરી રહ્યા છે. એવી જ એક સુંદર આ નવલિકા શ્રી ઊર્મિલ ગુજરાતીમાં લાવ્યા છે.

અમે છવ્વીસ જણ હતા—છવ્વીસ જીવતા જાગતાં યંત્રો જેવા પથ્થરના કૂવામાં સવારથી સાંજ સુધી લોટ મસળતા તેમ જ મસળીને તૈયાર થયેલી કણકની ગોળીઓ અને બિસ્કિટ બનાવનાર એ કૂવાના આગળના ભાગની બારીનો અડધો ભાગ માટીથી ઢંકાયેલો હતો અને બાકીનો ભાગ કાચનો. કોઈ એના ઉપર લોટ ભરી બીજી બોરી ગર જામી ગયા હતા કે અમારા ઓરડામાં સૂર્યનાં કિરણો અંદરની રસ્તો અશક્ય જ બની ગયો. એ બારીમાંથી કોઈ અમને યા કામ સિવાય અને એવી ચૂપ મરતા અમારા કોઈ માગીને અમે રોટલીનો ટુકડો રમતે આપી શકે એવી આશાથી અમારા માલિકે એ બારીને બંધ રાખી ધૂળ નાખવાની પાટીથી મજબૂત કરી દીધી હતી. અમારો એ માલિક અમને આ વાર સુતરામ અમારામાં કરી મગાવતા અને ખોરાકમાં ગંદકીઓના વધારાના ટુકડા આપતો.

પથ્થરના એ ભાગ પાણીમાં અમે ગૂંગળાવું સ્વચ્છ [illegible] એ ભયાનકની ધુમાડાની જ્વાળેથી તેમ ભીની [illegible] ભારે વિચારો વડે અમારું જીવન ખૂબ વ્યથિત બની ગયું. ઊંઘ મારફત માત્ર થોડો આરામ [illegible] ભારે શરીર તથા થાકથી મન ઘેરી જતું. પણ [illegible] પછી સૂર જેવા અમે અમારે કામે લાગી જતા. [illegible] તપાવાતા [illegible] આવી તૈયાર કરવા સેટને [illegible] પ્રમાણે ફરી ગૂંથતા અને એ ગરમ ભરાયેલા [illegible] વાગ્યા સુધી ભરાઈ માટે માલ પૂરો પાડતા. એક બાજુ પરની ભઠ્ઠીના અગ્નિની રાત સુધી આખી પ્રકાશ રહેતા એ આગિનો સામનો કરતા લાગ [illegible] પણ અસ્થિર પડછાયા પાડતો. બહાર ભમતા સાથે દાતણ પીતો હોય એમ પ્રતીત થતું. એ મોટી ભઠ્ઠી કોઈ ભયાનક રૂપ જેવી જ લાગતી. એની એ બહારનો તો એ દૈત્યની જે નિત્ય

આપણે જ જાણે જોઈ રહ્યા અમને ગુનાઓને જોઈ જાણે કશી ખાસ હોય અને અમને માનવ ચિત્ત નાખી માનવી વતન જોઈને જાણે અમને મૂર્ખતા પર ધૃણાપૂર્વક ક્રૂર રીતે હસતી ન હોય એવી જ એ અમને લાગતી.

અમે છવ્વીસ જણા પ્રતિદિન એવા લોટ અને પાણીની ગરમીવાળા એ ભઠ્ઠીખાનામાં કામ કરતા અને અમથી થતા પરસેવાના ટીપાં પણ તૈયાર થતી કણકમાં પડતા અને એની પછી રેક-બિસ્કિટ બનતી અમારા આ કાર્ય પર અમને ખૂબ ધૃણા પણ ઉપજતી. અમારે ખાવા માટે અને એ રોટલીઓ હતી તો કાળા જવની રોટલી નહિ સારી મળતી. એક લાંબા ટેબલ પર ગોઠવી લાંબી પાટલીઓ પર સામસામે બેસી કલાકો પર્યંત અમે યંત્રની જેમ અમારા હાથ અને આંગળીઓ ચલાવતા. આ કામ કરવા અમે એવા ટેવાઈ ગયા હતા કે એ તરફ અમારું ધ્યાન પણ ન જતું અને કામ થયા કરતું. આ [illegible] સામસામા બેસી કામ કરતા અમે એકબીજાની રેખાઓ સાથે એટલા પરિચિત થઈ ગયા હતા કે એક બીજાના મોઢાં પરિચિત રેખા અમારી નજર આગળ નાચતી. અમારે વાતો પણ શું કરવાની હોય? એટલે ચૂપચાપ રહીને જ અમે કામ કર્યા કરતા—સિવાય કે અમારા સાથી સૌ વારી પછી એને ગાળો દઈએ. બીજી પાળવાનું ના આરોગ્ય સાથે જ બાબત બની આવે—તે તે એ પણ કવચિત જ [illegible] અને તેની સાથે નકામું અર્થ શૂન્ય પથ્થરની મૂર્તિ જેવા નિર્જીવ અનવરત પરિશ્રમથી જેની ચેતના કુંઠિત બની રહી હોય એવું વળી બોલવું જેવું શું હોય? જેણે જીવન બળજબરી વ્યતીત કરી દીધા જેવું હોય જીવનમાં કહેવા જેવું સત્ય ઈશ્વરે કદી દીધું હોય એવા માટે મૌન એક ભયાનક અને દુષ્પ્રાપ્ય સજા સમાન લાગે, પણ જીવનમાં જે આટ

ગીઓ ગાતાના અવાજોથી પણ પૂરા પરિચિત થયા હોતા નથી તેવા માટે તો મૌન એક સાદી સીધી વાત છે જ્યાં પણ કવચિત્ અમે ગાતા કામ કરતા કરતાં અમારામાંનો કોઈ જરા હોઠ વેગા થાકી જઈને થાકેલા ઘેટાની જેમ હળુહળુ ગીતો અને પછી ગાઢના હૃદયનો ભાર હળવો કરવાની જે ખુબી જે કેટલાક સંગીતોમાં સંગીતમા રહેલી હોય છે તે અનુસાર —જે કે એ વસ્તુસ્થિતિની જાણ વિના—એ ગીત માનુ એકાદ ગીત ગણગણતો આ રીતે અમારામાંનો કોઈ આદમી ગાતો અને બાકીના અમે સૌ નિસ્તબ્ધ ભાવથી એ એકાકી ગીતને સાંભળી રહેતા શરૂઆતના શિયાળાની રાતે વાદળાથી ભરેલા વજનદાર આકાશ નીચે કોઈનું એકાકી તાપણું ધીરેધીરે બુઝાઈ જાય એમ અમારી આ કાળકોટડીમાં એ ગીતની સ્વરલહરીઓ પણ ધીરેધીરે મંદ બની જતી વિલીન થઈ જતી કોઈક વેળા વળી એકાકી ગાનાર સાથે બીજો સાદ ભળતો અને એ બેના ધીમા અને વિષાદભર્યા સાદો ગરમીના વાતાવરણને ભેદી ઊંચે ચડતા, ત્યારે તો ઘડી અચાનક એક ઘડી એમ લાગતું કે આ સાથીદારોના અવાજો એ ગીતમા જોડાતા એ ગીતની સ્વર લહરીઓ સમુદ્રની લહરીઓની જેમ ગંભીર સશક્ત અને તીવ્ર બની રહેતી એ વખત અમને જાણે લાગતું કે એ સ્વરલહરીઓ જ આ પથ્થરની જાડી દીવાલને તોડીને અમને મુક્ત કરી દેશે

અને એ રીતે અમે છવ્વીસે જણના અવાજો તીવ્ર બની સ્હેજે એક સ્વર એક ગતિ, એક લયથી ગાઈ ઊઠતા અને એ રૂડાને જાણે જોરદાર રણકાર પરિપૂર્ણ સૂરોથી ભરી દેતા ત્યારે અમારા હૃદયમાં એક મધુર વેદના જાગૃત થતી, સ્મૃતિઓ ઊભરાઈ રહેતી અને હૈયેથી છૂટતા લાંબા લાંબા નિશ્વાસો મૂકતા અમારામાંનો કોઈક વળી ગાતો બંધ થઈ જતો—વળી પાછો આંખ બંધ કરી સૂરની સથવારી પણ શોધતો કોઈક કોઈક સૂરો વળી ખૂબ હર્ષઘેલાઈથી ગાતાં આંખો બંધ કરી જોરજોરથી ગાઈ રહેતા—જાણે સંગીતની એ

સ્વરધારા એમના માટે એક વિસ્તૃત અને અનંત પથની સમાન હોય અને ત્યાં સૂર્યનો ઉન્મુક્ત પ્રકાશ રેલાયેલો હોઈ ચુપચાપ પોતે એ પથ પર પ્રસ્થાન કરી રહ્યા હોય પણ એ બધો વખત ત્યાં ભઠ્ઠી તો ધીકતી જ હોય ભઠિયારાને ને તો સળગતો અગ્નિને સળગતો જ હોય ઉકળતા પાણીની ઝમઝમાટી ચાલુ હોય તેમ અગ્નિનો લાલ પ્રકાશ ભીંતો પર અસ્થિર પડછાયા પાડતો અમારી સામે ચુપચાપ હાસ્ય પણ માણતો હોય ! એ હા ! શુદ્ધ વાયુ અને પ્રકાશથી વંચિત અને ગુલામો અમારી આંતરિક વેદના જ એ બીજાએ જોડેલા શબ્દોમાં—લોકગીતોમાં ગાતા હતા અને છવ્વીસે જણ આખી ઇમારતના ઉપરના અડધા ભાગનો બોજો અમારા ખભા પર ઊંચકી રહ્યા હોઈએ એવું ક્યારે અનુભવ થયેલ પથ્થરની એ ઇમારતના નીચેના અંધારભર્યા ભાગમાં જીવતા હતા

અમારા ગીતોથી અતિરિક્ત એક બીજી સારી વસ્તુ પણ અમને પ્રાપ્ત થઈ હતી. અમે બધા એને ખૂબ ચાહતા અને એને જોઈ પ્રસન્ન બની રહેતા અમારા જીવનમાં એ તો સૂર્યના પ્રકાશ જેવી તાજગી ભરી દેતી અમારા એ મકાનના બીજે માળે ભરતકામનું કારખાનું હતું એમાં કામ કરતી અનેક છોકરીઓમાં એક સોળ વર્ષની છોકરી પણ કામદાર હતી તેનું નામ તાન્યા દરરોજ સવારે તો ગેલેરી તરફની જાળીની બારી પાસે આવે બારીના કાચ સાથે તેનું નાનું નાજુક નાક દબાય એના ગુલાબી પ્રસન્ન મુખારવિંદમાંની એની મમતાભરી ભૂરી આંખો હસતી હોય અને સહાનુભૂતિભર્યો મીઠો કંઠે તે ધીમેથી બોલે જોડના પખાયેલા અને મિત્રો આપશો ને?

બધા ગીત જેવા આ સુરીના અવાજ તરફ દોરવાઈ જાય અને તે કુમારીના સુંદર નિર્દોષ મુખારવિંદ તરફ સૌ કોઈ હર્ષભેર નીહાળી રહે હાસ્યને લીધે વિખુટા પડેલા એના ગુલાબી હોઠની અંદરની શુભ્ર દંતપંક્તિથી વધુ સુંદર પ્રતીત થતું તેનું વદન અને ખાસ કરીને તો બારીના કાચ સાથે દબાયેલું એનું નાનું રતાશ

નાક બ્લેવાની હમેશની અમારે માટે એક મુશ્કેલની ભેટ થઈ પડી હતી. પડશે તો બાળુ કિનારા માટે અમારામાં પડાપડી થાય. ઉતાવળમાં એકબીજાના પગ પણ કચરાય. ભારોભાર કિલકારી ને અંદર શાન્ત થાય અને હમેશ તો એ પ્રસન્નમુખી અમારી સામે આવી ઊભા રહે. અમે દીન, દુઃખી, નમ્ર, અરૂપ પશુ જેવા આશ્રીતો એના સામે નીરખ્યા કરીએ. અને પછી એના સામે વાતો કરીએ ત્યારે ખૂબ ચીવટથી જાણે એના માટે જ બનેલા ઘટના હોઈએ એ રીતે ઋજુતાની તેમ સિફતાપૂર્વક વાક્યો ઉચ્ચારીએ. એની અમલ અમારી પ્રત્યેક ચેષ્ટામાં નવીનતા તેમ વિશેષતા આવી જતી. ભવિષ્યના પછી તાજા તાજા બિસ્કિટ કાઢે અને તાન્યાને આપે. અમે તે વખતે એકનાદિના સુર કાઢતા 'જોજે હો માલિક આ જાણી ન જાય.' તાન્યા પોતાનું આગવું જ એવું તોફાની હાસ્ય કરતી અને પછી સાવધાનતાપૂર્વક નમી 'સલામ' એના પશીશો કરી ભાગભાગી ડ્રિંકની માફક ક્યારની રીતે ત્યારે સરકી જાય.

અને આટલું જ એના ગયા પછી થોડા વખત ચૂપ રહી ચાલે. પછી જ બોલવાની શરૂઆત થાય. પછી તો તાન્યા વિષે જ મીઠી મીઠી વાતો ચાલે. તો કે એની જ વાત થતી હોય તેમ કે અમે, એ અને અમારી આ પથ્થરના કુંડનમાની દુનિયામાં એકમાત્ર જ ચાલતું હોય ત્યાર પછી બીજુ શું થાય! મનુષ્યને માટે અપરિવર્તનશીલ વાતાવરણમાં સમય વ્યતીત કરવો ખૂબ કઠણ થઈ પડે છે. એથી તો એનો આત્મા જડ ન બની જાય તેટ એના માટે એ વાતાવરણની સ્થિરતા ચરી એવું ભયાનક તેમ કંટાળાજનક બની રહે છે. જ્યારે કદીક અમે સ્ત્રીઓ સંબંધી વાતો કરતા ત્યારે અમારી એ વાર્તામાંના નગ્નતાની અશ્લીલતા તથા નિર્લજ્જતાનો પાર ન રહેતો અને એવું પણ એમાં આશ્ચર્ય પણ નથી કે પાપીઓની વાતો અમે કરતા એ નાગી નિષ્ઠુર રીતે માટે લાયક ગણાય એવી હતી જ નહીં. પરંતુ તાન્યા વિષે અમે કોઈએ એક પણ શબ્દ બૂરો કહ્યો નથી. એનો સ્પર્શ સદા કોઈથી ન થાય. એના આભળીતા નરક ની સંધ્યા બાદ કોઈથી ન ઉચ્ચારાય, અમારે આને તે જાત ભેગાતી ન હતી તેને વીરે પણ કદાચ એમ હોય. આકાશમાંથી પડતા તારાની જેમ હમેશા તે ચમકી જતી તે નાજુક, સુંદર અને નજર નહી તેથી પણ અમે કદાચ એમ વર્તતા હોઈએ. નથી સુકતતા ના જડતા આફતમાંય પણ સદ્ભાવની ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. એક બીજી વાત પણ હતી, કઠોર પરિશ્રમે અમને પશુ જેવા કરી મૂક્યા હતા. તોપણ અમે મનુષ્ય મટયા નહોતા અને દરેક મનુષ્યની જેમ એક યા બીજી વસ્તુની પૂજા કર્યા વિનાય અમારાથી પણ રહી શકાય એમ ન હતું. અને તાન્યાથી વધુ યોગ્ય—વધુ સારું આ સ્થળે અમારે બીજું નવું શું? આ નિશાળ મકાનમાં તાન્યા સિવાય કેટલાય માણસો વસતા હતા પણ અમારા નરક ભાગનુભૂતિની નજર સાથ્થી કરવાની પણ એનામાં કોઈને પરવા હતી નહીં. આ પરિસ્થિતિમાં તાન્યા જ અમારા માટે જીવનની એક માહરસની અને પવિત્ર વસ્તુ અર્થાત આરાધ્ય બની રહી હતી. પ્રતિ-દિન અમારી એ આરાધ્યદેવીને ગરમાગરમ બિસ્કિટો આપવાનું અમારે માટે ધાર્મિક કર્તવ્ય બની રહ્યું. એથી તો એ દિનપ્રતિદિન અમારે માટે વધુ ને વધુ પ્રિય બનતી રહી. બિસ્કિટોથી અતિરિક્ત અમે તાન્યાને સાચી સલાહો પણ આપ્યા કરતા. જેમકે—આ ઠંડી ઋતુમાં ગરમ કપડાં વગર પહેર તાન્યા! મેડાના દાદરના પગથિયા પર ઝડપથી ના ચડીશ તાન્યા—કદાચ પડી જવાય! તો વાગી જશે. બહુ ભારે લાકડા ના ઊંચકીશ તાન્યા—એથી તો પેટમાં દુખાવો થઈ જાય વગેરે વગેરે. તાન્યા હસતા હસતા અમારી એવી સલાહો સાંભળતી, વ્યંગપૂર્વક હસતી અને એનું પાલન કદી ન કરતી. પણ એથી અમને ખોટું ન લાગતું. એના પ્રત્યે એ રીતે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરવામાં જ અમે સંતોષ માની લેતા.

એના અનેક કામ અમે એના કહેવાથી કરી આપતા. ગોદામને ભારે દરવાજો એનાથી ન ખૂલતો તે અમારે ખોલી આપવો પડતો. કદીક એના માટે લાકડાં પણ ફાડી આપતા. એ જે કાંઈ કહેતી તે પ્રસન્નતાથી ગર્વપૂર્વક અમે કરી આપતા.

એક દિવસ અમારા એક સાથીદારે એનું પહેરેલું લીલું વસ્ત્ર—જે જરા ફાટેલું હતું તે ઊંચા ભાવથી સીવી દેવાનું કહ્યું ત્યારે તે નાક ચડાવી અવજ્ઞાપૂર્વક બોલી: "શું કહ્યું? એ રીતે મને ફસાવવા માગે છે ખરું ને? એ તો કદી નહિ બને."

અમારા એ સાથીની મૂર્ખતા પર તે વખતે અમે ખૂબ હસ્યા અને પછી એના કોઈ પણ કામ માટે અમે કોઈએ એને ન કહ્યું. અમે તેને ચાહતા હતા. એટલું જ અમારા માટે પૂરતું હતું. મનુષ્ય હંમેશાં કોઈ ન કોઈને પ્યાર કરવા ઇચ્છે છે પછી ભલે એથી સામી વ્યક્તિ તિરસ્કાર સહીને પણ મનોમન થયેલો એ પ્યાર ચાલુ રખાય છે.

કદી કદી અમારો કોઈ સાથી તર્ક કરવા લાગતો, "એ છોકરીની પાછળ આ રીતનો નિષ્ફળ પ્યાર કરવાની શી જરૂર છે? એનામાં એવું ખાસ શું આકર્ષણ છે?"

પણ આવી વાત કરનાર સાથીને અમે કહીને ચૂપ કરી દેતા. અમને એ પ્રાપ્ત થઈ અને અમે એની પાછળ અમે બધા છવ્વીસ આદમી એકી સાથે એને પ્યાર કરતા હોઈ અમારા સર્વને માટે એ અધિક પવિત્ર અને નિર્દોષ હતી અને એનો જે કોઈ વિરોધ કરતું તે એક પ્રકારે શત્રુની ગરજ સારતું. જેને અમે પ્યાર કરીએ છીએ તે વાસ્તવમાં ભલે કદાચ યોગ્ય ન હોય પરંતુ અમારા છવ્વીસનો જે પ્રેમાસ્પદ બન્યું છે એના પ્રત્યે અમારાથી અતિરિક્ત બીજા બધાના મનમાં પણ પૂજ્ય ભાવ રહેતો જોઈએ એવી પણ અમારી તો અંતરિક અભિલાષા હતી.

આ ભઠિયારખાના સિવાય પણ અમારા માલિકને નાની મોટી રોટલીઓ બનાવીને વેચવાની એક દુકાન હતી એ પણ આ ઇમારતમાં જ હોઈ એની અને અમારા કારખાનાની વચ્ચે કેવળ દીવાલનું જ અંતર હતું. એમાં ચાર માણસો કામ કરતા હતા. તેઓ અમારી સાથે કદી ભળતા હળતા નહીં. પોતાના કામને અમારા કામ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનતા હોવાથી તેઓ જરા સુઘડ પણ રહેતા. એમના કામ અંગે પણ એમને જરા સ્વચ્છ રહેવું પડતું. અમને તો ત્યાં જવાની પણ મનાઈ હતી. કદાચ ત્યાંથી ચોરી જઈએ તો? એ લોકોને કામનું પ્રમાણ ઓછું હોવા છતાં પગાર વધારે મળતો. તેમ ખાવાનું પણ સારું મળતું. ખરું જ કહીએ તો એ લોકો અમને કંઈ પણ ગણતા નહીં. એમનો ખાડ પણ લાંબો પહોળો. તેમ હતા ઉત્સાહવાળા હતા. પૂરતી સગવડતાને લીધે તેઓ આમ શરીરે તંદુરસ્ત પણ ખૂબ હતા. અમે તો બધા જ ફિક્કા ચહેરાવાળા અને મલિન હતા. અમારામાંના ત્રણ જણ ગરમીના દર્દથી પીડાતા હતા, બીજા કેટલાકને ખાંસીના રોગો હતા અને એક તો સંધિવાથી અશક્ત બનેલો રહેતો હતો. તહેવારોના દિવસોમાં તેઓ વિવિધ પ્રકારનાં સુંદર કપડાં તથા નવા જોડાં પહેરીને બગીચામાં લટાર મારવા જતા. બે જણ પાસે તો મોટી વગાડવાનાં એવાં નાનાં સુંદર વાજાં પણ હતાં. અમારે બગીચામાં લટાર મારવા જવાની ઘણી ઘણી હોંશ હોય પણ જવું કોણ? અમારાં ફાટેલ તૂટેલ કપડાં જોઈને જ પોલીસવાળાઓ અમને અટકાવે. પછી અમને એવા સાથીઓ પ્રત્યે શી રીતે ચાહના રહે?

એક દિવસ અમારા જાણવામાં આવ્યું કે એ ચાર માંનો જે વડો હતો તે શરાબમાં ચકચૂર બનવાથી માલિકે એને રજા આપી દીધી હતી અને એક નવો માણસ રાખી લીધો હતો. એ નવો માણસ એક અવકાશપ્રાપ્ત સૈનિક હતો. રેશમી કાપડનું સુંદર જાકીટ પહેરતો તેમ સોનેરી સાંકળીવાળી ઘડિયાળ પણ રાખતો. એને જોવા અમે ખૂબ ઇંતેજાર થયા અને વારંવાર દોડીને દરવાજા પાસે જવા લાગ્યા.

પણ થોડા દિવસમાં એ પોતે જ અમારા કુટુંબમાં આવી ચડ્યો. બારણાંને તેણે લાત મારી ઉઘાડી

નાખ્યું અને ઉબરા પર ઊભા રહી દસના દુમના [illegible] કેમ તેમ કેમ હો બિરાદર! નખિયન કેવી છે?

[illegible]માનો ધુમાડો [illegible] બખિયાન હવા વન્ય ઊભેલા એ અમોને જાણે ઉપેક્ષાની દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો [illegible] તેના લાલ [illegible] આંખો [illegible] મોટા [illegible] વાળેથી [illegible] ખૂબ [illegible] લાગત તેવુ [illegible] ટોપી પહેરી હતી કપડા પણ [illegible] હોઈ એમાં એનું [illegible] પણ ખૂબ શોભી રહ્યુ [illegible] [illegible] ચળકતા બૂટ પહેર્યા હતા [illegible] પેરી [illegible] [illegible] [illegible] માથી [illegible] નમ્રતાપૂર્વક એને [illegible] કરવા કહ્યું [illegible] [illegible] અને પછી અમારી પાસે આવી માલિકના [illegible] ભાષામાં [illegible] એના એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં [illegible] અધિક [illegible] કરતા અમે અમારા માલિક [illegible] [illegible] [illegible] નક્કી [illegible] માલિકને અમે આપેલી ગાળો તો [illegible] [illegible] અશક્ય છે મૂછો [illegible] તેમ સહાનુભૂતિ ભરી નજરે [illegible] આમે જોઈ [illegible] એ [illegible] બહુ સારી [illegible]

[illegible] તો છોકરીઓ પણ [illegible] [illegible] કરે છે કેમ? [illegible] એણે પૂછ્યુ

અમારામાના [illegible] [illegible] ધીરે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાણી આવી ગયુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કારખાનામાં [illegible] છોકરીઓ [illegible] છે'

[illegible] તો તમે [illegible] [illegible] [illegible] ઉપાય [illegible] નથી? [illegible] [illegible] કૃપાતાપૂર્વક [illegible]

અમે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવતી હતી [illegible] [illegible] અમે પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

કહ્યું [illegible] અમારી [illegible] [illegible] અને શા રીતે

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હાથ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તને એ [illegible] [illegible] નથી [illegible] તમારા માટે તો એ [illegible] [illegible] [illegible] શુ સમજ્યા? એ તો [illegible] [illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વાતોને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અમારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible]

અસ્તિત્વ જ ન હોય એવી ઉપેક્ષા સહ કરતા આવતો અમારા સામું જોઈ મોઢા મચકોડતી. અમે આપસમાં તો એ છોકરીઓના વિષયમાં એટલી ગંદી, વાતો કરતા કે જો એ કદાચ સાંભળી જાય તો શરમ અને અપમાનથી પાગલ જ બની રહે.

અમારી વાતો વચ્ચે અમારા સરદાર જેવા ભટિયારાએ એકાએક ગંભીર અવાજે કહ્યું 'પણ આપણી તાન્યાનું શું? હું માનું છું કે આ દુષ્ટ એને તો નહીં જ ફસાવી શકે'

અમે એકદમ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અમે બધા તાન્યાને તો જાણે ભૂલી જ ગયા હતા. પેલા સૈનિકની ભવ્ય પ્રભાવશાળી છટાએ એક રીતે તાન્યાને અમારા સ્મૃતિપટેથી જાણે દૂર ખસેડી મૂકી હતી. ભટિયારાના શબ્દોએ અમારા પર જબરી અસર કરી પછી તો અમારા વચ્ચે ગરમાગરમ ચર્ચા ચાલી. કેટલાક માનતા હતા કે તાન્યા એમ ફસાય એવી નથી. કેટલાક વળી શંકાશીલ પણ હતા કે એ સુંદર જુવાન માણસ આગળ તાન્યા જરૂર ઓગળી જવાની. કેટલાક વળી બોલવા લાગ્યા કે જો બદમાસ અમારી તાન્યાને ફસાવવાનો જો પ્રયત્ન કરશે તો એનું આવી જ બનશે. એને જાનથી મારી નાખીશું. અંતમાં અમે બધાએ નક્કી કર્યું કે એ બંને પર નજર રાખવી અને જરૂર જણાય તો જરા ચેતવણી પણ આપવી. અને એ રીતે આ વાતનો અંત આવ્યો.

એક માસ વીતી ગયો. સૈનિક તો પોતાના કામે લાગી ગયો. પોતાના ભાગે આવેલું કામ ઝડપથી પતાવી દઈ દરરોજ તે પેલી છોકરીઓમાંથી કોઈ એકની સાથે બહાર ફરવા જતો. નવરાશ મળે તો તે અમારા ફૂરજામાં આવી ચડતો અને પોતાના પ્રેમ પરાક્રમોની વાતો હાંકવા મંડી પડતો.

તાન્યા દરરોજ સવારના અમારી પાસે આવતી અને અમે પણ એને ગરમાગરમ બિસ્કિટો આપી સધન્ય બનતા. હંમેશની એ પ્રસન્નમુખી, મધુર અને સરળ બાળા પાસે અમારામાંથી કોઈ પેલા સૈનિકની વાત કાઢતું તો તે સૈનિકને ભાંડવા જ લાગતી. એથી તો તાન્યા પ્રત્યેનો અમારો પ્રેમ વધી ગયો. એના માટેનો અમારો મત વધુ ઊંચો થયો. અને પછી તો અમે પણ તાન્યાના હિતસ્વી તરીકે પેલા સૈનિકને ધિક્કારવા લાગ્યા.

એક દિવસ તે મહાશય જરા વધુ પડતું પીને આવી ચડ્યા, બેઠા અને ખડખડાટ હસવા લાગ્યા. અમે હસવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું 'આહા! શી વાત કરું? બાજુના મકાનમાં મારા માટે શિંગ અને મૂસા અંદર અંદર લડી મરે છે. ઓહ! કેવી એમની એ લડાઈ! એક બીજીના વાળ પકડી એ બે એવી બાઝી છે કે એમના કપડાનું પણ ઠેકાણું રહ્યું નથી.' આટલું કહીને વળી પાછો તે હસવા લાગ્યો. તદ્દન સ્વચ્છ અને છેલછબીલા જેવો એ સૈનિક અમને હવે દીઠો પણ ગમતો નહીં. અમે બધા ચૂપ બેસી રહ્યા.

'સ્ત્રીઓની બાબતમાં હું આટલો ભાગ્યશાળી શાથી હોઈશ? સીધી નજર ઠરી જતાં જ આમ મરી પડનારી કે પાસા પોબાર!' કહેતાં તેણે એની રૂવાંટીવાળા એના હાથ પોતાના સાથળ પર પછાડ્યા અને પછી અમારા સામે જોઈ રહ્યો. એની નજરમાં તે વખતે ગર્વમિશ્રિત આશ્ચર્ય હતું. જાણે સ્ત્રીઓમાં અંગેની પોતાની એ સફળતા પર સ્વયં એને જ આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું હોય. એનો લાલ ચહેરો ખુશીને લીધે ચમકી રહ્યો હતો અને તે વારંવાર જીભ વડે પોતાના હોઠ ચાટ્યા કરતો હતો.

ભટિયારાએ આવેશમાં આવી કડછો ભઠ્ઠી સાથે ઘસવા માંડ્યો. એનાથી ન રહેવાતાં અંતે તે બોલ્યો: 'દેવદારના નાના છોડ ઉખાડવામાં શી બહાદુરી છે? ચીડનું મોટું ઝાડ ઉખાડે તો જ ખરી બહાદુરી બતાવી કહેવાય.'

'શું? મારા માટે આ કશું કહ્યું?' સૈનિકે પૂછ્યું.

'હા, હા તારા માટે જ.'

'એનો તું શું કહેવા માગે છે?

કે નહીં જરા દ વાત'

નહીં તારે કહેવું જ પડશે ચીડના ઝાડની શી

વાત નથી ?'

અભિલાષાએ જવાબ ન આપ્યો. એના હોઠો કંપવા લાગ્યા. ઓચિંતો માથું ધમધમવા લાગ્યો. અહીંથી તે પણ થઈ ગયા. ખિસ્સામાંથી તેણે બહાર કાઢવા માંડ્યા અને એ એમના ચહેરા નિમગ્ન થયો કે અનિકની ઉપસ્થિતિ જ આપોઆપ ભૂલી ગયો. પણ અનિક તો એથી વધુ ઉશ્કેરાયો. અભિલાષાનો હાથ તે પકડી ગયો અને બોલ્યો : 'હવે જોય આમ જો. તારે વાત પૂરી કરવી જ પડશે. બીકના માર્યા નથી કંઈ મળતું. એકલીની વાત તું કેમ નથી કહેતી ?' મારામાં ન એવું ... આવું થાય કે આ પ્રશ્નનો જવાબ કહેવાનું તો ટાળવું જ ?

અભિલાષાના ચહેરાથી અનિકને અજુગતું લાગ્યું. જો કે બીજાં પણ વિષય આવે એમ કહેવામાં પોતાની કલા માટે તેને ખૂબ જ સ્વાભિમાન હતું. પોતાની જે કલાસિદ્ધિ છે, મુગ્ધા રીતે જ તે ઠીક ટાળી શકતો હતો.

આ દુનિયામાં દરેક જોવા જેટલી એ જે કોઈ એક વ્યક્તિને—પછી તે આત્માની શ્રેયસ્કર હોય કે દુર્જન—પોતાના જીવનમાં સર્વથી અધિક સારી માન્યતા આપે છે. જેથી એને શાંત કરવું પડે છે. પણ ન કરે તો એમ માની લે કે જીવન પાસ ને એના જેવું જ છે. અને એ એવાનો એક રીતે પોતાની અનુભૂતિ આ દુનિયા એવી કે બીજાનો અનુભૂતિ સિવાય અનુભવ પ્રાપ્ત થવાનું એવું એ માનવાનો નહીં રહેવામાં આવે તો પછી એ બને ફરી જ તેના જેવા રહેવાનું એક માત્ર સાધન એનું એવું જ ... ઘણું વધી જતાં તો ન નિરુપમાની જેમ જ બની રહે છે. કેટલાક વખત માણસનું જીવન એટલું બધું નીરસ બની જાય છે કે પછી તે સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થઈ જવાના આરે આવી જાય છે અને એને જ વળગી રહી એના આધારે જ તે જીવન ટકી રહે છે. નિરંતર બનતા બનાવ ઉપરથી નવા સામાન્યનું ભાન ગુમાવી દે છે અને દુઃખની બની રહી એ જ મુસ્તાક રહે છે.

અનિક એવી જ દશામાં હતો. એના ઉદ્ગારનો પાર નહોતો. રહી જાય અને હવે પછી કપરા સમયે વળી તે તડપ્યો : 'પણ આ બધું કેમ છે ? કોણ છે તારા એ જીવનનો આવો કેવો આધાર ?'

અભિલાષાએ આવેશમય જ સ્વરે તેનું પૂછ્યું :

'તારે શું જાણવું જ છે ?'

'હા.'

'તાન્યાની તને ખબર છે ને ?'

'પછી ?'

'પછી વળી શું ? આજથી જો તારી તાકાત હોય તો પૂરી કર જોઉં એ વાત.'

'શો અર્થ છે એનું જ ને ? હા આ હા ત્યાં તો વાત નાની નહીં. મોટી મોટી.'

'અરે પણ પણ પછી શું ?'

'એક માણસના વધારે સમય નડી લાગે.'

'અનિક, એવું ગોપીઓપાર થવામાં મજા નથી.'

'અમે પાંચ દિવસ પુરે હવે કોઈ લેવા આવે તે તેના માટે કહેવું છે : તાન્યા માટે મરે તો ?'

'નાહક જ આવી થી વાત તો.'

અનિકને જે ગુસ્સામાં પગાર પણ ગયો એના ગુસ્સામાં છૂટી ગયું.

અનિક વધુ ન થઈ ન પછી દરીને ગયો. અને ઠીક જ જોઈ રહી. બપોરે બહાર આવ્યા ગયો.

અમે ફરી ધીમે ધીમે ઉકેલાઈ ગયા હતા. અનિકના સ્વભાવ પણ એમ પરસ્પર જરાક સુધરવા લાગ્યા.

એક વાર અમે ભેગા થયા ને કહ્યું :

'આ તે ઘણું ખોટું કર્યું પાવન.'

'તું તો ... એમ કહે.' ઇમ્પાસીને અભિલાષાએ કહ્યું, 'ઇવલીનની સાથે જે પછી તો આમ એવું પરિણામ આવ્યું. ત્યારબાદ બની ગયા અનિક તાન્યા તરફ હતું ધ્યાન આપવા માંડ્યું. કોઈ તાન્યા હવે મનમાં ... હતી શું એ બધા શબ્દો ? અમે બધા ...'

વિશ્વાસથી એક મન થઈને બોલી ઊઠ્યા : 'હા, હા એ નાલાયક એને કશું જ કરી શકવા સમર્થ નથી. સરલતાથી ચુંગાલમાં આવી જાય એવી અમારી એ તાન્યા નિર્બળ નથી જ.'

અને આ વિશ્વાસના બળે તો અમે અમારી એ નાની આરાધ્યદેવીની ભયંકર પરીક્ષા જોવા વધુ ને વધુ ઉત્સુક બની રહ્યા. પછી તો અમારા જીવનમાં એવી અદ્ભુત સ્ફૂર્તિ અને ઉત્તેજના વધવા માંડી કે જેનો આ અગાઉ અમે કદી અનુભવ કર્યો નહોતો. પછી તો અમે ઇચ્છી રહ્યા કે સૈનિક પોતાની પંદર દિવસની મુદત ભૂલી ન જાય અને અમારે એને એની યાદ ન આપવી પડે. હવે તો અમે જાણે કોઈ ગસ્તાનની સાથે જીવનમરણનો જુગાર ખેલી રહ્યા હતા અને એમાં અમારા તરફથી તાન્યાને દાવમાં મૂકી હતી. પેલી બાજુના નંબુ કામદારના કહેવાથી અમે જ્યારે જાણ્યું કે સૈનિકે પણ તાન્યાને જીતવાને માટે જીવનમરણની બાજી લગાવી છે ત્યારે તો અમારી વ્યગ્રતા ખૂબ જ વધી ગઈ અને અમારું જીવન જાણે રોમાંચ અને સનસનાટીથી ભરાઈ ઊઠ્યું. અમારી આ વ્યગ્રતાનો લાભ લઈ સૈનિકે નિયત પરિમાણથી પાંચ ગણું લોટ દરરોજ વધુ આપવા માંડ્યો, છતાં પણ એ તરફ અમારું લક્ષ ન ગયું. દિવસભર અમારી જીભ પર તાન્યાનું જ નામ રહેતું. દરરોજ ધડકતા હૃદયે અમે એની પ્રતીક્ષા કરતા. આ શરતના [illegible] અમે કોઈએ એને એક શબ્દ પણ કહ્યો નહોતો. તીક્ષ્ણ કટારી તલવારની ધાર જેવી નજરથી અમે એના તરફ નિહાળી રહેતા. શ્રમની અમારી એ તાન્યા જોવામાં પહેલાંથી ભિન્ન પ્રતીત થાય છે કે કેમ તે જ અમે જોતા.

'ભાઈઓ! આજે અવધ પૂરી થાય છે. આજે છેલ્લો દિવસ છે.' એક સવારે કામ શરૂ કરતાં ભઠિયારાએ કહ્યું.

એવું ન કહ્યું હોત તોપણ આ અમે જાણતા હતા છતાંપણ આ સાંભળીને અમને ધ્રુજારી આવી ગઈ.

'માટે એના તરફ વધુ ધ્યાનથી જોજો. એ હવે આવતી જોઈએ.' ભઠિયારાએ ધીમા કરુણ સ્વરે કહ્યું.

કોઈકે કહ્યું : 'પણ એમ આંખોથી જોઈએ એમાં શી ખબર પડી જવાની છે?'

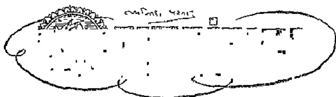
વળી અમારી વચ્ચે કોલાહલપૂર્ણ વિવાદ શરૂ થઈ ગયો. અમારું સર્વસ્વ જેને સમર્પિત કરી દેવામાં આવ્યું છે એવી અમારી એ આરાધ્ય દેવીની પવિત્રતા તથા નિર્મળતાના સંબંધમાં તો અમે હજુય શ્રદ્ધાવાન જ રહ્યા. છતાં પણ આજ અમને લાગ્યું કે અમે અગ્નિ સાથે રમત રમવા માંડી હતી. તાન્યામાં કશું જ પરિવર્તન અમને દેખાયું નહોતું, છતાં સૈનિક પૂરી ખાતરીથી પોતાની બાજી ખેલી રહ્યો છે એવું વારંવાર સાંભળીને અમારી વ્યગ્રતાનો પાર નહોતો રહ્યો. રોજની જેમ આજે પણ તાન્યા આવી અને બોલી : 'જેલના પંખીઓ, હું આવી ગઈ છું. મને બિસ્કિટ આપો.'

એને મળવા અમે બધા ઊભા થઈ ગયા. પણ બધા જ અમે ચૂપ હતા. બધા જ અમે એકાગ્રપણે એના સામે જોઈ રહ્યા. એને શું કહેવું ને પૂછવું એ કશું જ અમારી સમજમાં આવ્યું નહોતું. કેવળ મૌનપણે ઉદાસભાવથી અમે એના સામું જોયા કર્યું. આવા અપ્રત્યાશિત સ્વાગતથી તે ભડકાઈ ગઈ. સહસા અમે જોયું તો એનો ચહેરો સહેજ ફિક્કો પડ્યો. એની આંખોમાં આછો ગભરાટ ઊપસી આવ્યો. મંદ અવાજે એણે પૂછ્યું : 'આજ બધાને શું થઈ ગયું છે?'

[વધુ આવતા અંકે]

★

'**આ**વા માથાને માનવી શું ન કરી શકે !' દુનિયામાં એ એક જ એવી વ્યક્તિ છે જે ધારે તે કરી શકે છે. માત્ર તેણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને એટલે જ જે બધું કરી શકે તેવો હોય તે વર્ગમાં જ આળસુપણું અને બેઠાડુવૃત્તિ પણ પ્રબળ બનેલી હશે !

કંઈ જ સમજાતું નથી કારણ એક બાજુ રાત દિવસ સખત મજૂરી કરતો માનવી જોઈએ છીએ. ક્યારેક તે મજૂરી શારીરિક પણ હોય અને અને ક્યારેક માનસિક હોય, જ્યારે બીજી બાજુ બીજાનાં લોહી ચૂસીને બેઠા બેઠા મોજશોખ માણતા હોય તેવા પણ જોઈએ છીએ આવા બે ગાળો તેમ નજરે દેખાય છે વધુ પડતા પૈસા અને બેઠાડુ વૃત્તિ એ પૈસો ક્યાં વાપરવો ! પણ એવી ભૂરી હાલત આવી ક્યાંથી ? મનુષ્યને આળસુ બનવાનું કારણ શું ? એને માટે કોણ જવાબદાર ? નાનપણથી જ જે સંસ્કાર, વાતાવરણ કેળવણીનાં મંડાણ થવાં જોઈએ તે થતાં નથી હોતાં તેનો ખ્યાલ વડીલોને આવતો પણ નથી અતિશય લાલનપાલન અને બાદશાહી રીતે રાખવા જતાં બાળકની ભવિષ્યની જિંદગીનો બિલકુલ વિચાર થતો નથી અતિશય લાડકવાયી, બધી જ જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાથી તેને પાંગળું બનાવી દઈએ છીએ મોટું થયા પછી પણ તે બીજાની આશા ઉપર જ જીવે છે અને કોઈપણ જાતના કાર્યમાં તેનું મન ચોંટતું નથી આમ નિષ્ક્રિય રીતે બેસી રહેવાથી તે સ્વાસ્થ્ય ગુમાવે છે અને કુત્રિમ રીતે દેખાતા બાહ્ય મોજશોખની પાછળ ઘેલું બને છે તે મેળવવા નૈતિક અધઃપતનને રસ્તે પહોંચે છે કારણ નૈતિકતાનું તેને ભાન નથી સમાજથી કાંઈક વિરુદ્ધ કામ કરી રહ્યા છે તેવું લાગતાં તેઓ છૂપી પ્રવૃત્તિ આદરે છે

આ અધઃપતન આપણા સમાજનું થઈ રહ્યું છે કારણ કે મનુષ્ય બુદ્ધિશાળી છે એ અધઃપતન થતું અટકાવવા મનુષ્ય જ ધારે તે કરી શકે છે માત્ર એના મનમાં એકવાર આવવું જોઈએ એ વિચારે છે તેટલું અમલમાં મૂકતા અચકાય છે દેખાવ કરે છે તેટલું એનું અંતર આપતું નથી હોતું અને એટલે જ એનામાં દંભ અને અધઃપતન પ્રવેશે છે જેનો કોઈ આરોવારો નથી હોતો. મન સાથે પાકું કરી લેવું જોઈએ કે કોઈપણ હિસાબે આયુષ્યમાં એવી નબળી કડી ન પ્રવેશે—બાળકમાં તો એ ન જ આવવા દેવાની તકેદારી રાખે

અનુભવનું ઓજસ

વનિતાની આવડત અને કાર્યકુશળતા જોઈને કોઈને પણ એમ જ લાગે કે તે ગ્રેજ્યુએટ તો હશે જ એની વાત કરવાની ઢબ, ઓફિસમાં જે ઝડપથી કાર્ય કરતી અને બહારના કામનો રીપોર્ટ આપતી તે ઉપરથી હું તો એના કામ ઉપર ફીદા થઈ ગઈ હતી અને એનું કાર્ય જોવાનું ખૂબ મન હતું

એક વખત અમે બન્ને સાથે તેના એક મંડળમાં ગયા જતા જતા રસ્તામાં જ વાત નીકળતા મને ખબર પડી કે વનિતાનું આ બધું કાર્ય માત્ર અનુભવના પ્રતાપે જ છે તેનો અભ્યાસ તો ફાયનલ સુધીનો જ છે અને હું એના વખાણ કર્યા વગર રહી ન શકી મારાથી બોલાઈ જવાયું 'સારા કાર્ય આગળ તો ડીગ્રી એ-એમ એ પણ પાણી ભરે '

આવી કામગરી વનિતાને સુખ હતું કે દુ:ખ ! કુટુંબમાં બધાયનો પ્રેમ તે જીતી શકી હતી પણ ઘરનું પૂરું કરવાની જવાબદારી તેને શીર હતી તેના પતિ કોઈ ધંધા માટેની આવડત કેળવી શક્યા નહોતા અને ખાનદાન કુટુંબની મહત્તા રાખવા તે નોકરી કરવાનું સ્વીકારતા નહોતા 'કોઈની પણ ગુલામી કઈ રીતે કરી શકાય !' છતા કમાવવું તો પડશે એ ખ્યાલે તેમણે પોતાનો ધંધો શરૂ કર્યો પણ સફળતા મેળવી ન શક્યા આવી રીતે કેટલાય ધંધાની પાછળ તે બરબાદ થયા અને દેવું વધારતા ગયા ત્યારે કુશાગ્રબુદ્ધિ વનિતાથી રહેવાયું નહિ ખૂબ વિચાર કરી પોતે કમાવવું જ જોઈએ એમ નક્કી કર્યું અને દૃઢ નિશ્ચય કરીને જ પછી તેણે પ્રસ્તાવ પતિ પાસે રજૂ કર્યો કુટુંબમાં કોઈની પણ ના ચાલી શકે તેમ નહોતી એટલે પરાણે તેને નોકરી કરવાની રજા મળી

શરૂઆતમાં તેને પ્રાથમિક નિશાળમાં નોકરી મળી ગઈ તેમાંથી તેને કેટલીક ઓળખાણ થઈ અને સામાજિક કાર્ય તરફ તેની વૃત્તિ વળી અને તે એક કાર્યકર બની અને ...., ... તે ખૂબ વિકસાવી શકી તેની વાત કરવાની શૈલી પર ફીદા થઈ બહેનો બાળકો તેની નજીક વધુ આવતા ગયા

હું જે મંડળમાં ગયેલી ત્યાં જાણે એની રાહ જોઈને જ બધા બેઠા હોય તેમ અમારા જતાની સાથે જ વીંટળાઈ પડ્યા પણ એ દિવસે એક નવા આગંતુકને સાથે જોઈને સહેજ ખચકાયા અને મેં જોયું તો બહેનો ખૂબ જ ઉત્સાહથી ચીવણકામ કરી રહી હતી ક્યારેક ક્યારેક પર્યટન અને બીજી પ્રવૃત્તિ દ્વારા બધી બહેનોને એકબીજાની નજીક લાવવા પ્રયાસ કરતા હતા જેથી સુખે દુઃખે બહેનોને બહેનોનો સહકાર મળી શકે

સાચી દોરવણીને અભાવે

એક વખત ફરતા ફરતા અમે ચંદોળા ગયા અમે ચાર-પાંચ મિત્રો મહાદેવ પાસે બેઠા બેઠા વાતો કરતા હતા વચ્ચે વચ્ચે કંઈક મનોરંજન પણ શરૂ કરી દેતા આ ફરવાના સ્થળે બીજી કેટલીક પાર્ટીઓ પણ આવેલી

હતી તેમાથી કોઈક તો ઓળખીતું નજરે ચઢી જાય

વસંતને એ દૂરથી જોયો, અને તરત બોલાવ્યો એને પહેલા તો મને જોઈને નવાઈ લાગી પણ એ બેલે તે પહેલા મે જ એને કહ્યુ કે 'તુ તો મેજ ઘેરથી બહાર ન્યારી કપ નીમા દોડી જાય છે અને પણ કોઈકવાર તો નીકળાએ ને !'

'ના, ના, એવુ કઈ નથી તમને જોઈને મને આનંદ થયો '

પહેલી જ નજર પડતા તરત એનુ કટાણુ મો જોયેલ પછી ઉપરથી ગમે તેટલુ લાલ રાખવા જાય તો પણ એ છુ જણાયા વગર રહેવાતુ કનુ! હુ એને સારી રીતે ઓળખતી હતી છતા મે આવકાર આપી બેસવા કહ્યુ અને વસંત એની વિશાળ દપની મૂકી સારો સમય અમારી સાથે બેસી રહ્યો અને આનંદ કર્યો મે જોયુ તો એના મો પર ક્યાંય એવી રેખા નહોતી કે તે પરાણે બેસી રહ્યો હોય તેવુ લાગે આટલો રસ લઈને બેસી રહેલો જોઈને મને નવાઈ લાગી, ક્યારેક વિચારમા એટલે જ ગરકાવ થઈ જતી ગણ્યુ શરૂઆતમા અમને આવેલા જોઈને જાણે મનમા કચવાઈ ગયેલો લાગ્યો એનુ બધુ હું જાણી જઉ તે તો એને ન જ ગમે

વસંત એકનો એક લાડકો દીકરો હતો તેના બાપુજી તેને સાતેક વર્ષના મૂકીને ગુજરી ગયા હતા તેના કુટુંબમા પણ બીજુ કોઈ હતુ નહિ સામાન્ય કુટુંબ હતુ પણ માનો એકનો એક લાડકો એટલે સુરેલીમા પણ તેને દૂધની જેમ ઉછેર્યો હતો મા ઘરમા એક મિનિટ પણ નવરી બેસતી નહિ હશાણા હશે, કપડા સીવે વગેરે પારકા કામ કરી ઘર ગુજરાન ચલાવતી વસંતની કોઈ જરૂરિયાત પૂરી પાડવામા બાકી ન મૂકે દીકરાને પઢ્યો બોલ ઝીલી લેનારી આ માએ પોતાની જાતનો ક્યારેય વિચાર કર્યો નહોતો એના ઉમંગ અને કોડમા તો એને લાગ્યુ ને અને બિલકુલ દુખી ન થવા દેતા એ જ હતુ

વસંત ભણવામા ધ્યાન આપતો અને શરૂમા તો તે આગળ નંબર પણ લાવતો ધીમે ધીમે તે પૈસા ખૂબ વાપરવા માંડ્યો અને કુસંગતે ચઢી ગયો તીનપત્તીનો એવો શોખીન થઈ ગયો કે રોજ પૈસા લઈ જાય, ક્યારેક ગુમાવે અને ક્યારેક કમાઈને આવે. પણ ભોળી માને કંઈ જ ખબર ના પડી એ તો એમ જ જાણે કે દીકરો નિશાળે જાય છે જ્યારે પરીક્ષામા નાપાસ થયો ત્યારે માને ખૂબ દુખ થયુ એણે તપાસ કરી, કેટલાય કહેનારા મળ્યા. 'અમે એને ત્યાની સાથે જોયો હતો, અને એ તો હવે જુગારી થઈ ગયો છે ' આ બધુ સાંભળી સાંભળીને મા તો બિચારી હેરાન-પરેશાન થઈ ગઈ વસંતને ધમકાવ્યો પણ એનામા ધમકાવવાની તાકાત ક્યા ? એ તો ઊલટો સામો થયો વસંત પૂરેપૂરો બગડી ગયો હતો હવે એનામા કઈ જ નહોતુ આમ વસંત માંડ ગુજરાતી સાત ચોપડી સુધી પહોંચેલો અમારા લગ્નમા જ એ રહ્યો અને એની મા સાથે ઓળખાણ થઈ

આજે મને નવાઈ એ સે લાગી હતી કે સામેના ઝાડની પાછળ એના મિત્રો જુગાર રમે છે, એને બોલાવે છે છતા એ ના પાડીને અમારી પાસેથી આનંદ લઈ રહ્યો છે મને તરત જ થયુ કે એને જો સારા વાતાવરણમા ખેંચી લેવામા આવે તો તે જરૂર સુધરી જાય અને બધી જ કુટેવોમાંથી મુક્ત થઈ માને પણ સુખી કરે અને ઊઠતા પહેલા મે પણ એટલા જ આનંદથી મારે ઘેર આવવા એને આમંત્રણ આપ્યુ

બાળકને સાચી દોરવણીના અભાવે અને અતિશય લાડમા ડુબાવી દેવાથી તેની જિંદગી કેવી અસલામત બની જાય છે તેનો સાચો ખ્યાલ માબાપમા કેળવાય તો આજે કેટલાય વસંત અવળે માર્ગે જતા અટકી જાય !

સામાજિક કાર્યને રૂંધતુ રાજકારણ

પ્રમોદ અને જયેશ બન્ને બાળમિત્રો હતા સ્કૂલમા પણ સાથે ભણતા અને એવા બન્ને એક થઈ ગયેલા કે આદર્શો પણ સાથે જ ઘડતા જેમ જેમ અભ્યાસ કરતા જાય તેમ તેમ પોતાના દેશની ગુલામી અવસ્થાને નાબૂદ કરવાની લડતમા વધુ મક્કમપણે વિચારે કેટલીયે ચર્ચાઓ તેઓ કરતા, શક્ય એવા નાના નાના કાર્યક્રમોમા ભાગ પણ લેતા અભ્યાસને આડ આવવા દેવાનો કોઈ પ્રશ્ન તેમની પાસે નહોતો પણ જલદી જલદી ભણી લેવા ઉતાવળ કરતા હતા

બેઉ બાળમિત્રો આમ જીવનમા આદર્શો ઘડતા ઘડતા મોટા થઈ ગયા અને દેશ પણ સ્વતંત્ર થઈ ગયો હવે જ એમના આદર્શોની—મહેચ્છાઓની ખરી કસોટી હતી આર્થિક રીતે મુશ્કેલીઓમાથી પસાર થઈ રહેલા વતનના લોકો, સમાજ માટે શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરી એમા જ મરી ફીટવુ એમ વિચારતા હતા બન્ને મિત્રો એક જ સંસ્થામા કાર્ય કરી રહ્યા હતા પોતાની આજીવિકા પૂરતુ એ બીજેથી મેળવી લેતા હતા

પ્રમોદે સામાજિક કાર્યમા વધુ રસ લેવા માંડ્યો તેણે એક નાનકડુ યુવકમંડળ શરૂ કર્યું આજની અસહ્ય મોઘવારીને કારણે તેની પહેલી દૃષ્ટિ મોઘી કેળવણી ઉપર પડી અને લાગલાજ મફત વર્ગો શરૂ કર્યા તેમા તેને સફળતા ખૂબ મળી કારણ જે શિક્ષકો સ્વેચ્છાએ પોતાનો સમય આપવા તૈયાર હતા તેઓ વેતન લેવાની ના જ પાડતા હતા પરંતુ પ્રમોદનો આશય એવો હતો કે આ વર્ગમાથી વેતન નહિ પણ ઓનરેરીયમ તો શિક્ષકોને અપાવુ જોઈએ જેથી તેમની થોડીક મુશ્કેલી દૂર કરી શકાય એ રીતે પોતે એવડે સંતોષ માણી શકે એમા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી નજીવી ફી પણ લેવાય અને એ જ ખર્ચમાથી છૂટુ થઈ રહે

આ રીતે પ્રમોદે ચાર પાચ વર્ગો સારી એવી સંખ્યામા શરૂ કર્યા જયેશ પણ આ સંસ્થાનો સભ્ય હતો જ કેટલાક કાર્યમા તે મદદ પણ કરતો હતો આ બાજુ હવે સામાજિક કામમા પણ રાજકારણ સંડોવાયુ દરેક પક્ષને પોતાની બડાઈ બનાવવાનુ મન થાય છે અને તેમ એક પક્ષે પ્રમોદે ઊભા કરેલા લત્તામા જ વર્ગ, મફત વર્ગ શરૂ કર્યો આ વર્ગમા સારી સંખ્યા થઈ પણ સ્ટાફમા વધુ સારા માણસો

આખ અને સ્વજન

[લે રમણલાલ વ દેસાઈ, પ્રકા૦ આર આર શેઠની કં મુંબઈ ૨ રૂ ૩/૨૫]

સ્વ. રમણલાલ દેસાઈની આ છેલ્લી સામાજિક નવલકથા એ નાગરિક માસિકમાં છપાયે જતી એવી પ્રકરણ પૂરાં થાય તે પહેલાં તો ગુજરાતનું આ અસાન થતાં વાર્તાલિંક ગુજરાતને તે ગુમાવી છે તો એ બની ગયાં ન રમણલાલ વાંચ્યું હશે હોત તો કથા કઈ અટકે છે ત્યાંથી આગળ વધી જાત કે કેમ તે જાણવું મુશ્કેલ છે. પણ જેમ એ મેલાણીના ભાગ્યક તેના નાના અવસાને અધૂરી રહી ગયેલી છે તેમ પ્રસ્તુત આખ્યાન નવલકથા બની છે તેમ આ નવલકથા પણ આગળ ન લખાઈ હોય તો પણ આને એમ માનવા પ્રેરે તેવો વાચ્યો રસ્તો પછી ખૂબ્યાન કોઈ અંતોષ આવે તેવી છે. આ તો એક અવનવ બની જાય છે

એ જ રીતે રમણલાલ અનુભવ્યો કમાંક રાતી તની પ્રાણ ને પાત્રમાં આ ન કોઈ વિચાર-

આદોલન કે સેવા પ્રવૃત્તિને નિરૂપવાનું એમ સ્વ રમણલાલ તેમની છેલ્લામાં સામાજિક નવલકથાઓમાં કરતા હતા તેમ તેમણે અહીં પણ નથી આ વખતે પ્રાર નાતજાતવિહીન સમાજ ની અને તેમના જીવન પર અસર કરતા ધર્મ અને ગોવામાં એ ચાર પાત્રો પર જ તેમણે ઊભી કરી છે પાત્રો અને હૃદયમાં આગ્રહ-દુરાગ્રહથી યુક્ત નીચે અનામ પ નથી અને સમર્થને જોઈ આવે કે પ વાણિએ ક નેક ગુણનો સ્વીકાર કરીને પ્રસંગો મ મર્યે આત્મા સ્વાની પોતાને પ્રેમના 'બાહ્યનું' પાવનીને કરેલું સમર્પણ અને જ પનો તે પાયે વ્યક્ત થતો તેના પ્રેમનો પ્રગટ ને આર્ય પ્રકાર તિરસ્કાર નેતા તેમ પણ નામના ચોથા પાત્રનો પરિચય થતા વધુ વાચક આ પ્રશ્ન વડ નુ પરિણામ આગળની ખૂબ જ જેમ છે ત્યારે પાત્રો નેતા-વિદ્યાર્થીઓ છે અને શોટી સક્ષમ વર્ગના છ

એ વર્ગના એક ભાગી વિલાસી યુવાના નબીરા ઘર્ષ રૂપરૂપના અંબાર સરખી સમવી પ્રેમે દળના

યુવક મંડળ તરફથી ગાલતા વર્ગ પાને હતા અમોદ અને જયેશ બંને એક જ પક્ષના સભ્યો હતા છતાં એ જ પક્ષ તેમની સામે મંડળ ઊભું કર્યું અને સરવાળે ધીમે ધીમે વર્ગ માંથી છોકરાઓ પાછા પેલા વર્ગમાં જ આવતા પક્ષને વર્ગ બંધ કરવો પડ્યો અને જયેશને બોલાવીને ખૂબ ધમકાવ્યો કે 'તમે પક્ષની સામે કામ કરતા મંડળના સભ્ય કેમ છો ? અને તમે તેને મદદ કરો છો માટે શિસ્તનો ભંગ કરો છો અને પક્ષ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરો છો '

જયેશ પક્ષનો અચ્છો કાર્યકર હતો એની ઉપર બીજા કાર્યકરોના ચાર હાથ હતા રાજકારણ સામાજિક પ્રશ્નોમાં દખલ કરે તો ?

અને, પોતાના તેની પ્રત્યેના અનુરાગની અનુમોદક સ્વીકૃતિ તેની પાસેથી પામતા, બંનેનું કૉલેજ બહારનું સાહચર્ય વધતું જાય છે, ત્યાં કંદર્પનું તે પહેલાંનું પ્રેમપ્રેરિત શૈક્ષણિક પ્રયાસ તે પાસેથી જઈ મેતાની ચાતુરીથી એકબીજા પ્રત્યે સ્નિગ્ધતાની અહીંથી હમદર્દી દાખવતી દાખવતી પત્નીની આપ્તિની નામણી અને તે કારણે એના સત્ભવિત ભાવિ અંધારામાં વિશેનાં સ્વપ્નો કંદર્પના કાનમાં તે તે વારે હૈયામાં ફેરી પત્નીના વિકાર પામે તેને વર્ઠ જાય એ વિશે તેની ખાનરીય જરૂરથી, તેને પત્નીથી છોડાવી ફરી પોતાને અભિમુખ કરી આપવા તેને પોતાની સાથે લગ્ને જોડવામાં ગાઢ રસ છે પત્નીને એ સાથે જે આઘાત થાય છે એવી રહેતા અંધારાનો અને હૃદયનું મોળી નીચ કેસર કંદર્પના સ્વાર્થ અને ચંચળ પ્રેમના અનુભવથી થતા પ્રાણુઅણુઓનો એ આઘાત એને આત્મહત્યા ભણી વાળતા તરંગે મન્મથ એને ડૂબતી બચાવે છે એટલું જ નહિ પોતે લગ્નના અધિકારે એનો બને છે ને એને પોતાની બનાવે છે પ્રેમનું અર્જન સ્થૂળ આપના કરતા અતિવધુ મોટું થાપીને કથા પૂરી થાય છે

કંદર્પ અને શોભા આપણી નજરમાંથી તરત ઊતરી જાય છે તો આ મન્મથ તેના પ્રત્યે માનવૃત્તિ જગાડે છે કથાના આરંભમાં તેણે પત્નીને હાર પહેરાવ્યો તેમાં તેના પ્રેમના નિર્મળ ભાવનું સૂચન જોવાય, છતાં વચગાળાના તેના અને પત્નીના પ્રણયાનુરાગનું એવું કંઈ નિરૂપણ આવતું નથી જે વાચકોને આ અંત માટે તૈયાર કરે પણ આપવાનની પળ-સુધી પત્નીના અંતરમાં કંદર્પની જ હતી તેથી આવું નિરૂપણ થાય પણ કેમ? પત્નીને મન્મથ બચાવે છે તે પછી જ મન્મથનો સ્થૂળની પારની સૂક્ષ્મ ભૂમિકાનો તેને માટેનો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે એ પછી એ બંનેનું દાંપત્ય કેવું બને છે એ આલેખવાનું ચાલુ હોત તો એ પ્રણયનું અભ્યાસગમ્ય સ્વરૂપ જોવા મળત પણ બીજી દૃષ્ટિએ કથા અધૂરી રહી જાય છે ત્યાં જ એનું પૂર્ણવિરામ કર્તાએ ધાર્યું ન હોય એવી રીતે આવી

નથી જતું? મન્મથ કંઈ ઓછો કંદર્પ છે કે જરૂર પડ્યે તે ફરી ગેરે?

આ મન્મથ જેવું વાચકોની સહાનુભૂતિ જીતી લેય તેવું પાત્ર એ સ્મરણાંકનનું છે 'પ્રેમ હો કે ઈર્ષ્યાનો વારસો' તેને પન્નાલાલ ક્વિન્ટરી વકીલ સ્વજન જેવા બનાવી દાખ્યા છે કર્તાની મર્મગ્રાહી દૃષ્ટિ મન્મથની જેમ જ કમલાકરના પાત્રના સર્જનમાં ઠીક મૂર્ત થઈ છે કથાનો અંત કર્તાની 'હિમચયુ' નવલકથાના અંત સાથે સરખામણી તરત સૂચવશે એ કથામાં નાયક અંધ બને છે પણ તે નાયિકાના તેના પ્રત્યેના પ્રેમમાં આડે આવતું નથી અહીં નાયિકાનો અંધાપો મન્મથને તેની સાથે જીવનપથિયી જોડાવવામાં વિઘ્નરૂપ તો નથી જ બનતો ઊલટું પ્રેરણારૂપ બને છે સાહિત્યસૃષ્ટિના કૌતુકો વીણનારા વાચકોને સ્વ રમણલાલ દેસાઈની ઘણાખરા ઘરના અંતે કોઈ વિલક્ષણ અંક પણ નરત નજરે ગણશે 'કોકિલ હૃદય' નાટકમાં ચિદ્રૂપને પણ તેમણે થોડા સમય અંધ બનાવ્યો છે તે એમને આમાં સાંભરી આવ્યા વિના રહેશે નહિ

અધૂરી હોય તો કેવી રીતે અળગાઈ લાગે તેવી આ લઘુનવલ સ્વ. રમણલાલ દેસાઈની કોઈ સિદ્ધિ કે પ્રગતિ બતાવતી ન હોવા છતાં તેમ 'કોકિલા', 'દિવ્યચક્ષુ', 'ભારેલો અગ્નિ', 'પૂર્ણિમા' અને 'ગ્રામલક્ષ્મી' જેવી તેમની ચરોતાપી નવલકથાઓ બનાવે છે તેવી તેમની શક્તિ બતાવતી ન હોવા છતાં તેના વાર્તાતત્ત્વથી, સંવિધાનની પરિપક્વ હથોટીથી, પ્રસંગોના ઉચિત મનોવ્યાપારોના સુરેખ નિરૂપણથી સહજ સરળ સંધાતી એ જોડી દાખવતા ચંચળ અને વિશુદ્ધ પ્રણયના તેમાં છુપી આવતા વૈશિષ્ટ્યથી વાચકોની ભાવનારસિકતાને સ્પર્શી જાય તેવા અંતથી, અને પ્રવાહી અને રુચિર ગદ્યથી સારા નવલકથા તો બની જ છે

મીનપિયાસી

[લે ઇંદિરા પેન્શીકર પ્રકા૰ આર આર શેઠની કંપની મુંબઈ, ૨૩ ૩ ૪/-]

આર આર શેઠની કંપનીની સરકાર મહાસિદ્ધ

૧૨; આ પ્રશ્ન ઉંડે ઉતરતાં થતો ત્યાં વાર્તામાં ન્યાયી ઈશ્વર અને એનો નવમો વ નામ કરે છે એમ કુલ અગર વાર્તામાં અધૂરપ વર્તાય છે પણ ... તેવા વાતો ... આ અમારે ... વિનાની નાની અમારી વાર્તાઓ આ ... વાર્તા ... પણ મોટા ... આપણી આસપાસ મધ્યમવર્ગી સમાજના વર્તમાન ... તેમ આર ... ઉપર ... આ પેઢીની જિંદગીની ... બતાવે છે પરંતુ ... સમાજ વિનિતની કે સમાજનુંથ ... છે સમાજ ... પાતાના ભેને ઉપરથી ... તેનું ... તેના ચાલુ ... પ્રત્યે આગળ ... વાચકને ... સમાજના ... કોઈ વિચારનો પ્રયત્ન ... પણ નથી

સુરતની ... વાર્તાઓમાં ... અને ગામડાના લેખ ... જુદા ... છે એ ... આ ... સૂચન ... છે આ ... ઉપર ... (...) ... (...) ... (...) ... (...) ...

આ ... વાર્તા ...

લાગવગનો ઉપયોગ કરવાની તેને મઝમ ના પાડે છે ત્યારે એની ઊંચાઈનો સુખદ પરિચય થતાં પ્રસન્ન થતા મોમેશ્વરના જેવાં જ પ્રસન્નતા મહાલક્ષ્મીના પાત્રના એ વાર્તામાંના પરિચયથી વાચક અનુભવશે.

એવું જ એક યાદ રહી જાય એવું ઉમદા પાત્ર 'બાધવ પેઢી' માંના નાના શાર્દૂલનું છે. કાકી ને તેની દીકરીનું ખૂન કર્યું મોટા ભાઈએ, પણ પોતે અટકાવી ન શક્યો અને પોતાની પત્નીએ પૈસાની લાલચ તો હતી, એટલે તેને શિક્ષા કરવા તથા પોતાના અભિજ્ઞાનથી કુટુંબનાં પાપોમાં શુદ્ધિ સિંચવા તેણે એ ખૂનમાં પોતાની સામેલગીરી ઓઢી લઈ ફાંસી વહોરી લીધી! એ ''બાધવ પેઢી' જેવી જ આ સંગ્રહની યાદ રહી જાય તેવી વાર્તા છે 'મણિ વગરનો નાગ' પોતાનું માન નાનેરાને હાથે ખંડિત થતાં મણિ વગરના નાગ જેમ હતપ્રભ થયાનો આઘાત અનુભવતા જેની જિજીવિષા જ મરી ગઈ તે મકન મોટાના પાત્ર પર જ આખી વાર્તા ચાલે છે સંગ્રહની આ મે પકીની અને છેલ્લી વાર્તા 'મન પિયાસી' (જેણે સમગ્રને પોતાનું નામ આપ્યું છે) તેમાં સામાજિક કરુણતા ઘનીભૂત થઈ છે ફરી લગ્ન કરી સુખી થવાય એમ છે છતાં તે પગલું ભરી ન શકાય તેવા કૌટુંબિક-સામાજિક સંજોગોનો અને હૃદયની દ્વિધાનો જે ગજગ્રાહ બાર સુમિતા અનુભવે છે ને તેની 'પાનમે મીન પિયાસી' જેવી કરુણ સ્થિતિના ખ્યાલે સહૃદયને ગમગીન બનાવી મૂકે તેવો છે. છેલ્લી ત્રણ વાર્તાઓ આમ સંગ્રહની વિશેષ નોંધપાત્ર તરીકે તરી આવતી રચનાઓ છે બીજી બધાનો સ્વાદ તેનાથી જરા ઓછો છે શ્રી પેટલીકર પાસે અપેક્ષા તો 'લોહીની સગાઈ'ની કક્ષાની કૃતિઓ વાર્તાઓની રહે.

મડિયા-વાર્તાવૈભવ

[લે ચુનીલાલ મડિયા પ્રકા૦ વોરા એન્ડ કંપની, મુંબઈ, ૨ રૂ ૮/૫૦]

પોતાના વાર્તાસંગ્રહોમાંથી પોતાને સારી લાગતી વાર્તાઓના કરેલા ચૂંટણીસંગ્રહો કદાચ આપણે ત્યાં શ્રી ચુનીલાલ મડિયાના સૌથી વધારે હશે આ સંગ્રહ તેમાં એકનો ઉમેરો કરે છે. શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીના સુસ્પષ્ટ પ્રવેશક સાથે કુલ ૧૬ વાર્તાઓ એમાં રજૂ થઈ છે બધી વાર્તાઓ પોતપોતાની રીતે શ્રી મડિયાની વાર્તાકલાનો સુખદ પરિચય કરાવી રહે છે ગામડાનો નેસ જેવો સૌરાષ્ટ્ર છે, મુંબઈની વિક્ટોરિયા-ગાડીનો ઘોડો, પરદેશી રેડિયો-વૃત્તાન્ત, કોઈ વિદેશી સત્ય ઘટના, એમ કયાં કયાંથી શ્રી મડિયા વાર્તાવસ્તુ ખોળી કાઢી શકે છે એ 'જિંદગી જ્યારત ને મોત', 'અશ્વમેધ.', 'નનામીસા' અને 'મીન નદીને કાંઠે' જેવી વાર્તાઓ બતાવે છે વાર્તા કહેવાની કળા એમને સહજસિદ્ધ છે, બધી વાર્તાઓના આરંભ, વિકાસ અને અન્તનો અભ્યાસ કરતાં એ જણાઈ આવે તેમ છે પાત્રોની મનોવ્યાપારની માનસશાસ્ત્રીય છણાવટ 'અંધારી રાતના અજવાળાં', 'ડિસોઝાનો ડિસોટો', જેકમ મર્ચન્ટ, સાત રસ્તા' 'બાદલી બેગમ' અને 'અંતઃસ્રોતા' જેવી વાર્તાઓમાં નિરૂપાઈ છે ને જેમ વાર્તાકાર મડિયાની એક વિશિષ્ટતા છે, તેમ તેમ, એનભઅદ, દેવાયત જેવા પાત્રોનું આલેખન, તથા 'ત્રિવેણી', 'ચંપા ગોરાણીનો પરજુડો', 'તેવા વેગાની છાંયડી' જેવી વાર્તાઓમાં પ્રકાશમાં આવતું સમાજદર્શન એમની બીજી વિશિષ્ટતાઓ છે હમણાં ઉલ્લેખ્યો એ ત્રણ તથા 'અંતઃસ્રોતા' એ ચાર વાર્તાઓમાં જેવા મળતી એમની બધી વિશિષ્ટ શબ્દપ્રયોગ, વાક્યપ્રયોગો, લહેકા સાથેની ગામડાના પાત્રોની તળપદી લોકવાણીની રજૂઆત પોતે જ એક આગવું આકર્ષણ બની રહે છે શ્રી મડિયાનું શબ્દભંડોળ કેટલીકવાર એમનું અફીણ કરી નાખવાનું એમને પ્રલોભન થઈ આવે એટલું સમૃદ્ધ છે એની પ્રતીતિ બધી વાર્તાઓ કરાવે છે એથી એમના વર્ણનશક્તિને સારો ટેકો મળી રહે છે એમની વિનોદવૃત્તિ અનેક સ્થળે શબ્દપ્રયોગોમાં તથા વર્ણનોમાં ડોકિયાં કરે છે 'ઉપાન અને ઊર્મિકાઓ'માં એ વિનોદશક્તિનો ઉપયોગ એમણે કરેલો જણાયા

માટે કર્યો છે. હાસ્ય અને કરુણની મસ્તીથી કરુણને રંગે બનાવી ઉપસાવવાના પ્રયોગ 'આભા ગોસ્વામીનો પ્રભુ?'માં [illegible] દેખાશે.

આ સંગ્રહ માટે કર્તાની પસંદગી પામેલી બધી વાર્તાઓ એક સરખી કક્ષાની નથી, તેમ બધી જેમની ઉત્તમ રચનાઓ નથી. મહાર તેવાં નથાં [illegible] તેમ આ સંગ્રહ ઉત્તમ [illegible] પ્રવેશક લેખક શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીનો [illegible] આસ્વાદમૂલ વાર્તાઓ તો [illegible] [illegible] લાગી [illegible] બીજી [illegible] 'ડિમોનો નિંગારો' [illegible] શાનના [illegible] અને 'આભા ગોસ્વામીના પ્રભુ?' [illegible] વાર્તા [illegible] પણ હોય તેવા સંગ્રહમાં સ્થાન ન હતું.

ચિન્તન જ્યોત—ભાગ-૧-૨

[[illegible] પીતાંબર પટેલ, પ્રકા. [illegible], પુસ્ત [illegible], [illegible] અનુક્રમે રૂ. ૫/— અને રૂ. ૬/૫૦]

[illegible] જાણીતા છે તેની [illegible] થઈ રહી છે. તેના પ્રાસંગિક [illegible] જીવનના નમ્ર પ્રયાસ તરીકે [illegible] ના પીતાંબર પટેલની આ બે ભાગમાં વહેંચાયેલી સામગ્રી [illegible] જેમની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેના [illegible] [illegible] [illegible] સામગ્રી [illegible] [illegible] તે [illegible] વિચાર—ભાવ—સામગ્રી માટે [illegible] [illegible] તેના [illegible] છે. [illegible] યથાપ્રસંગ [illegible] આવી [illegible] કથાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે તથા [illegible] દષ્ટિને [illegible] છે.

આ હેતુને [illegible] કથાની ભૂમિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પરંતુ વસ્તુ એવું [illegible] છે કે કથા [illegible] [illegible]—[illegible]—[illegible] લઈ જાય છે [illegible] પણ [illegible] એટલા જ [illegible] છે [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] અને તેમના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપયોગ [illegible] એક આનંદ [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] વિના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એક [illegible] [illegible] [illegible] છે, પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સંગીતપ્રિય જુવાન [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માટે તેના [illegible] હોય છે. આ [illegible], [illegible] એવી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પૂરી છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] વાર્તારસ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] ઉત્તમ સંગીત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ વસ્તુઓ [illegible] છે.

[illegible] પણ એક આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પ્રણય અને લગ્નનો પ્રશ્ન પણ એનો તેમ એના પિતાને માટે, તેમજ આ કથામાં, મહત્વનો બની રહે છે એ બાબતમાં મુખ્યત્વે એક અનુભવે હતાશ થયેલી ભારતી ગોપાળદાસના વતનના ભાવનાશીલ ગ્રામસેવકના કામ પ્રત્યે તેમ તેના પ્રત્યે આકર્ષાઈ તેની સાથે લગ્ન સંબંધે જોડાય તે પહેલાં સુધારક ગ્રામસેવકના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોનો ભોગ તો ભાવિ જીવનમાંથી બનતાં તેની સ્થિતિ ફરી દુઃખદ બને છે પણ પોતે આ વખતે જીવન હારી ન બેસતાં શોક ને આઘાત ગળી જઈ, ગત સાથીનું કાર્ય ઉપાડી લઈ આગળ વધારી તેની ચિરંતન જ્યોતનો પ્રકાશ અનસ્ત રાખવાનો પુણ્ય સંકલ્પ કરે છે ભારતીનો પ્રેમ દુન્યવી સ્થૂળ દ્રષ્ટિએ સફળ નહિ, પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ નિષ્ફળ નો ઉજ્જવળ ઠરાવવાનું લેખકે કર્યું. કથાનો અંત વાચકોને વિષાદમિશ્રિત બનાવી મૂકે એવી અસર ઉપજાવતો નથી. કથાનો કરુણ અંત સુખાન્ત બનાવી શકાત, અને ઉદ્દિષ્ટ અસર તેના વડે પણ સાધી શકાત નહિ એમ ન હતું આ કારણથી, આનો અંત મને ચોટ (effect) ખાતર અને આગંતુક લાગ્યો છે એમ ઘણાને લાગશે

કથામાં અરવિંદ અને ભારતી એ ભાઈબહેનની દરેકની પ્રણયકથા તેમજ તેમના પિતાની દુર્ભાગ્યની પ્રણય વાર્તાને લીધે ગ્રામોદ્ધારની દેશસેવાને લગતી વિચાર ગવેષણાને લીધે અને અરવિંદની સંગીતવિષયક તથા સિનેમાવિષયક મહત્વાકાંક્ષાએ પ્રેરેલી પ્રવૃત્તિઓને લીધે વસ્તુ ઠીક ઠીક ગૂંચવણભરેલું બન્યું છે અને પ્રસ્તાર વધી ગયો છે કર્તા કથાને 'પ્રતાપ' પત્રમાં હપ્તેથી છાપવા લખતા ગયેલા તેનું તો એ પરિણામ છે જ, પણ કથામાં વાર્તારસની દ્રષ્ટિએ શક્ય તેટલા આકર્ષણો ઉમેરવા સાથે ભાવનાત્મક બળ અને દેશના નવસર્જનના ગ્રામવિકાસના કાર્યક્રમને એક સમભાવશીલ દેશપ્રેમી નવલકાર જે રીતે મદદ કરી શકે તે રીતે મદદ કરવાનો, એમ બંનો હેતુ નેમ રાખ્યાનું પણ એ સ્વાભાવિક પરિણામ છે આમ છતાં કથાને સુવાચ્યતાનું પ્રમાણપત્ર આપી શકાય એમ છે જ

રાત્રે બિલાડીની આંખમાં જે તેજ પ્રસરે છે એનું કારણ શું છે એ સમયમાં હજુ પ્રાણિશાસ્ત્રીઓ તદ્દન અજાણ જ રહ્યા છે થોડા સમય પર પહેલી જ વાર એનું કારણ જાણવા માટે વિગતમાં તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી. વૈજ્ઞાનિકો વધુમાં એમ પણ જાણવાની કોશિશ કરી રહ્યા છે કે માનવીની આંખે જે ઓરડો તદ્દન અંધકારમય લાગે છે ત્યાં બિલાડી ખરેખર જોઈ શકે છે ખરી ? આ તપાસ કરનારાઓ રાત્રે રોઝ લઈને પ્રાણીના સંગ્રહસ્થાનમાં જાય છે અને બિલાડીઓ અને બીજાં પ્રાણીઓની આંખો સંબંધમાં નવી શોધ કરવાની આશા સેવી રહ્યા છે એક બ્રિટિશ પ્રાણીશાસ્ત્રીનું કહેવું એવું છે કે આપણે જેને તદ્દન અંધારો ઓરડો કહીએ છીએ એમાં પણ પ્રકાશના નાના નાના કિરણો રહેલાં હોય છે આ કિરણો બિલાડીની આંખ સહેલાઈથી ઝીલી શકે છે બિલાડીની આંખની પાછળ એક પ્રકારનું પ્રતિબિંબ પાડતું દર્પણ હોય છે જેના કારણે રાત્રે ઘણું કરીને એની આંખ ચમકી ઊઠે છે બિલાડી આ જ કારણે લઈને અંધારા ઓરડામાં પ્રકાશના જે કાંઈ નાના કિરણો હોય છે એને ઝીલીને જોઈ શકે છે

ફોર્ટવર્થના એક દવાખાનાના તબીબોએ માતાના ઉદરમાં રહેલા બાળકના માથાનો ચોક્કસ માપ કાઢવાનું એક સાધન તૈયાર કર્યું છે
આ સાધનને માતાના ઉદર પાસે રાખીને અવાજની ગતિ કરતાં વધારે ઝડપી મોજાંઓ છોડવાથી તે બાળકની ખોપરીને અથડાઈને પાછાં ફરે છે. આ રીતે ખોપરીની બંને બાજુએથી માપ લીધાથી ગર્ભમાં રહેલા બાળકના માથાનું ચોક્કસ માપ જાણી શકાય છે અને શરીરના અંદરના ભાગોની વિકૃતિ વિષે અગાઉથી માહિતી મેળવી શકાય છે

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

પુસ્તક	લેખક	કિંમત
[illegible]	[illegible]	૧/૭૫
[illegible]		૩/૫૦
[illegible]		૨/૫
[illegible]		૨/૫૦
[illegible]	[illegible] પટેલ	૩/ ૫
[illegible]		૬ ૭૫
[illegible]	[illegible]	૬/૫૦
[illegible]		/—
[illegible]		૨/ ૫
[illegible]	[illegible]	—/૭૫
[illegible]	[illegible]	૨/૭૫
[illegible]	[illegible]	૮/—
[illegible]	[illegible]	/૭૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	/૫૦
[illegible]		૮/૭૫
[illegible]	[illegible]	૫/૫૦
[illegible]	[illegible]	૮/—
[illegible] (ભાગ)		/૫૦
[illegible]	[illegible]	૫/—
[illegible]	[illegible]	૫/૭૫
[illegible] (ભાગ ૧-૨)	[illegible]	૩/૦૫
[illegible]		૨ ૭૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	/૫૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	—/૬૫
[illegible]		૧/૭૦
[illegible]	[illegible]	/—
[illegible]	[illegible]	૬/૫૦
[illegible]	[illegible]	૪/૫૦
[illegible]		૨/૫૦
[illegible]	[illegible]	/—
[illegible]	[illegible]	૪/૫૦
[illegible]		૩—
[illegible]		૩—
[illegible]	[illegible]	૫ ૭૫
[illegible]		/ ૦
[illegible]	[illegible]	૩/—
[illegible]		૩/૫૦
[illegible]	[illegible]	૫૦
[illegible]		૫૦
[illegible]	[illegible] પટેલ	/૫૦
[illegible]	[illegible]	/૫૦
[illegible]		૭૫
[illegible]	[illegible]	૮/૫૦
[illegible]	[illegible]	૮/૫૦
[illegible]	[illegible]	૧/૭૫
[illegible]		૨/૭૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	૮/૫૦
[illegible]	[illegible]	૫/—
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]		૫—
[illegible]	[illegible]	/૫૦
[illegible]	[illegible]	— ૭૫
[illegible]	[illegible]	/૫૦

૭

— [illegible] —

રૂપા અને તૃપ્તિ

લેખક

મૂલ્ય ૬/૨૫

પાત્રો જ પોતાને ત ની વ ૧ કઈ નથી અ નવનર પરો વ ળી આ નવી નવલકથા નેના ત્રણ પાત્રો મારફત આ બા કથ કહી નય છે વ ભા પે ણા ચ રસ ન્ડના પાનમ ફેલાયની ન નવી નવલકથ ન લેખક થી પ્રહ્ન દ મહાનંદની ગુજરા તી વ ચ્રો નણે છે સ ધના અને સિદ્ધિ જેવી સફળ નવલકથ ન ર ચૈક લેખકની આ નવી નવલકથ ગ રકથા ઉપર ક પન ને ? ચડ વીને વ (માના ગાણી છે ભન અ ન ચ્યી ે મી શર્મ ન ી નથી ન ર્તારસિય ગુજરાતને આ નવા ન્ક રનો નવતર નવલકથા ખૂબ જ પ્રિય થઇ પડે તેવી છે વ્ રૂ પા અને તૃપ્તિ એ ત્રણ પ ત્રો જ કહેલી વ ાણી કથનીથ મ આ ખી વાતીના નવલ દેતા રહ્યો છે ને ો ! પ ા પ્રસાદમહ શાપે દ ર નવલકથ જરૂર વ ચશે

પ્ર૩ દીપક પ્રિ ન્ટરી અમદાવાદ

શ્રી ઈશ્વરલાલ મોદવે સંપાદક જયન્ત પરમાર

ષ ૩૨ અંક ૫ મા ૧૯૬૧
સળંગ અંક ૨૭૬

નૂતન સંસ્કાર—ભાવના

ભારતી સાહિત્ય સંઘનો જન્મ એક ઉમદા ભાવનામાંથી થયો છે. [illegible] સાહિત્ય [illegible] આ સંસ્થાનો હેતુ નથી. પણ અમારું ગુજરાત જ્યારે નવનિર્માણ થઈ રહ્યું છે, નવો પ્રાણ [illegible] આ સાહિત્ય દ્વારા [illegible] પ્રજાજીવનમાં [illegible] આપવાનું કર્તવ્ય [illegible] સ્વીકાર થઈ પડે છે, અને એ દૃષ્ટિને નજર સામે રાખીને સાહિત્યપ્રકાશનની નવી સાધના—નવી યાત્રા [illegible]

અમારી સંસ્થાના સંચાલક શ્રી [illegible] [illegible] પરદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓના [illegible] સાધવા [illegible] પ્રવાસ દ્વારા [illegible] કરી રહ્યા છે. [illegible] એમના [illegible] [illegible] થાઈલેન્ડ અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] ઈથિયોપિયા [illegible] [illegible] અને [illegible] ગયા હતા. [illegible]

આ [illegible] એમને ખૂબ ઉમળકાભર્યો સત્કાર મળ્યો છે. એમણે આ પ્રદેશમાં પ્રવાસ [illegible] કે આ [illegible] આપણો ગુજરાતી સમાજ આર્થિક સ્થિતિએ [illegible] છે [illegible] આત્મીયતા [illegible] છે અને [illegible] સંસ્કાર સાહિત્ય અને [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે.

[illegible] ગુજરાતના [illegible] અને સંસ્કારી સાહિત્ય [illegible] આ [illegible] છે [illegible] સાહિત્ય [illegible] ગુજરાતી ઘરનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પેઢી સંસ્કાર પામી [illegible] છે.

[illegible] [illegible] આપણા [illegible] નવનિર્માણમાં સાહિત્યનો હિસ્સો પણ કંઈ [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] માટે [illegible] [illegible] [illegible] સંસ્થાના પ્રકાશનો માટે [illegible] [illegible] આપણા [illegible] અમારાં [illegible] [illegible] ધ્યાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગુજરાતના [illegible] [illegible] [illegible] ‘ઊર્મિ-નવરચના’ અને [illegible] પણ [illegible] ધ્યાન [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible]

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરોડ [illegible] અમદાવાદ ૧

અંક ૫ . ઑગસ્ટ '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૯

'ઊર્મિ' . વર્ષ ૩૨
'નવરચના' વર્ષ ૨૬

ઊર્મિ નવરચના

સમાજમાં સંસ્કાર અને સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

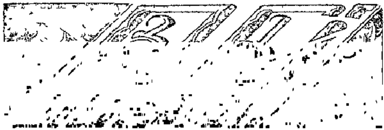
★

સૂચના

* લવાજમ વરસનું ભારતમાં ઉ રૂપિયા પરદેશમાં દસ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વરસમાં એપ્રિલ-જુલાઈ ત્રણ ગાર અને જાન્યુઆરીથી ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે ધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થવાની નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રાહક નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મંગાવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણોનો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે
* મનીઑર્ડરથી લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું

'ઊર્મિ-નવરચના'
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો. દવેએ અને મુદ્રક કાંતિલાલ મગનભાઈ પટેલે મહિલા ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડની ૬૪, ગાંધીરોડ ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મગન મુદ્રણાલય રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો૦ દવે અને સંપાદક જયન્ત પરમાર

સત્ય અને ડર

દુનિયાની દૃષ્ટિ પામવાની કે પારખવાની શક્તિ જ આપણે ગુમાવી દીધી હોય એમ આપણે દરેક વખતે એ એક જ દૃષ્ટિથી ડરતા રહીએ છીએ કેટલીક વાર તો આપણે સાચું કામ કરતા હોઈએ તો પણ દૃષ્ટિની સામે ટકતા રહેવાનો, ડરી જવાનો દેખાવ કરવો પડે છે 'દુનિયાના લોકો પર દયા કરવાના છે કોઈ?' અથવા તો 'દુનિયા શું કહેશે?' જેવા વાક્યો જેમ તેવા સત્યવાદી પણ ઉચ્ચારે છે ત્યારે આપણને થાય છે કે આ દુનિયા, તેની દૃષ્ટિ, તેની વાણી એ ખરેખર આટલા જબરા હોય છે? ગભરાવાનું, ડરવાનું શીખવનાર પણ એ જ દુનિયા છે ને? આપણે એ દુનિયામાં રહેવાનું હોય છે, જંગલમાં નહિ એટલે જ દુનિયા લોકો સાથેની આપણી નિસ્બત જતી નથી કરતા અને એ જ વાતો એ દૃષ્ટિ આપણે સાંખી લઈએ છીએ નૈતિક હિંમત કે નીડરતાની સાચી શક્તિ પણ ત્યા આગળ પાછી પડી જાય છે અને ત્યારે માણસ સાવ દીનહીન થઈ જાય છે માણસને માણસની રીતે જીવવા દેવામાં આવી બધી આડખીલીઓ શા માટે? આવો દૃષ્ટિભેદ, આવો વાણીભેદ શા માટે? મનુષ્યનું અસ્મિતાને આગવી રીતે નિખારે, એઈના પણ ડર વિના તેને ઉપયોગમાં લેવામાં આવે ત્યારે એ સાચા અર્થમાં માણસ બની શકે

અસત્ય સાથે ડર જોડાયેલો છે જ પણ માણસને અસત્ય આચરવાની જુઠાણું ચલાવી લેવાની કે દુનિયાને છેતરવાની વૃત્તિ હંમેશા વળગેલી જ રહે છે એવું નથી માણસ કદાચ જ આવી છેતરામણું કરવા પ્રેરાય છે, જ્યારે તેને એમ લાગે તેનું સત્ય સાચું જશે પણ એ સત્ય પાછળની નીડરતા એનામાં એટલી દૃઢ રીતે પ્રવેશેલી નથી હોતી અને એટલે જ થોડુંક બીજાને ખુશ કરવા બીજાને નારાજ ન કરવા ખાતર એને જુઠાણાની હારમાળા ઊભી કરવી પડે છે અને તેમાં એ ક્યારેક જ નિષ્ફળ નીવડે છે બનાવટ જેમ માણસ કરી શકે છે તેમ બીજાની બનાવટ સમજી શકે તેવી ઓળખાણ પણ કરી શકે છે કેટલાક કિસ્સામાં તો એ સમજે છે છતા બધું ચલાવી લે છે આમ ડરીને ચલાવવા જતાં આચરવું પડતું જુઠાણું ક્યારેક જ આપણામાં શક્તિ ને હિંમત લાવે છે

★

શેખાદમ આબુવાલા

આઈન્સ્ટાઈનની થિયરી

[ગઝલમાં]

ધરતી ઉપર જીવું છું મને તેનો ખેદ છે
કે તેજની ગતિમાં અમરતાનો ભેદ છે

*

યોગીની એક મૂક સમાધિ છે વિશ્વ આ
તેથી તો આ અનંતના રંગો સફેદ છે

*

કેર સ ન તુ પ્રકાશનો તત્ત્વોના આ ગુલામ !
જેને સમય ગણો છે તે ભ્રમણાની કેદ છે

*

શક્તિ કહો તો શક્તિ ને તત્ત્વો કહો તો તત્ત્વ
જાણો કે બે હૃદયમહીં એક જ ઉમેદ છે !

*

આદમ ! પ્રકાશ થઈને વિહર તું અનંતમાં,
ધરતી ઉપરની જિંદગી તો જન્મકેદ છે
[જર્મની—જુલાઈ ૬]

★

'પારાશર'

લોચનો

સહચર થઈ ઊભા મૂક સ્વાર્પણકાળે
ઉર મધુર પને ના ઊંચક્યા નેન ત્યારે
હરિણ સમ વિલોલ સ્નિગ્ધ એ લોચનોમાં
પ્રણયરસ ઝર્યો ને—ને દ્રવ્યો અન્તરાત્મા

પ્રણયરત અજંપે એ પછી વારવારે
તરુણવય વિહારે, મિષ્ટ દામ્પત્યદ્વારે,
અલસ મદ વિલાસી સ્નિગ્ધ સાયક તાગ
નિરખી નિરખી નેત્રો રે ધરાયા ન માગ

તદપિ વિષમ નિશ્ચે દુઃખ આધાન સ્હેના
ક્વચિદપિ ઘર કેરી મૂક ચિન્તા વહેના,
વ્યથિત અચલ તારા દીન ભીના ઉદાસી
છુપવતી મુજથી રે નૈન જોયા અચિંતા

સકલ હરી ગયો, એ કાલ જાને રહ્યો ના
સ્મરણ પણ ગયા, રે ભાલતા ન જનાયા
અગર સ્મરણમાંહે હોય જો કૈં જ બાકી
સ્થિર ટગટગતી રે આંખ ભીની ઉદાસી

★

પ્રા. ગોવિન્દભાઈ પટેલ

મોરનો

મોરનો ટહુકો બોલાવતો હેત
પાગ પાય નમું રે ભારે આ મોરનો
દેવા ચેતનની રે હાં જ
મોરનો ટહુકો બોલાવતો હેત

ચરણો નાચે છે એના ધરતીના ચોકમાં
નૈનો ભમે છે એના કોયેલ લોકમાં,
કંઠ મહીં રાગ ને રાગ મહીં કાન લે
હૈન આવી નૈ છેવ
મોરનો ટહુકો બોલાવતો હેત

દૂર શ્રાવણિયામાં ટહુકા પડાય છે
ભીના રીટકાનું અંતર મનકાય જે
ઊંચ આકાશથી ના ધરતીના અંકથી આ
ઢોળાની વર્ષાની હેલ
મોરનો ટહુકો બોલાવતો હેત

ભમ ભમ્મ્યા આવી સમયા આ યાદમાં,
સારો સંસાર વહે સિનાઈ માઝમ
ઘેરી નહિ રાશ નહિ રોપે અભિલાષ લઈ
નાચે ઘવરિયાળી વેલ
મોરનો ટહુકો બોલાવતો હેત

★

રેવજી ગ. મોઢા

ધપી રહ્યો છું

ધપી રહ્યો છુ આગે આગે ।
રણુને વીંધી,
દૂર દૂર આધીમા જેનાં શિખર વિલીન થાતાં
એવા ગગનભવનને ભવ્ય ઝરૂખે
નજર નોંધી,
અનરાધને આંધી-આંધી
એકધ્યાનને ધાગે
ધપી રહ્યો છુ આગે આગે !

પદ-તલ દાઝે,
કંઠની માહી ખંજેરી બાજે,
આણુપાદરી તરસી થઈને
ઉત્કટતાથી તલસી રહેની
મધુર શીતળ જળ કાજે,
નાતી
લૂ ફૂંકાતી,
રસ્તા પરની ઝીણી ઝીણી
કાચનાળી કરચો થી ર્તણી
ઊડી ઊડી ચેણુ માગે
ધપી રહ્યો છુ તેમ છતાયે આગે આગે !

રળુદ્વીપ જોઈ
લીલોતરીની લાલચમાં લપટાઈ પડું ના મોહી,
કોયલ ને બુલબુલના ગીને ભાન રહુ ના ખોઈ,
ને ઝરણાં ને ઝાઝર મારી રખેને જાગે !
ધપી રહ્યો છુ આગે આગે !

આમે ભવ્ય ઝરૂખો ભાળુ,
પણ એથી યે અધિક ભવ્યતર
નહી નિહાળુ
કેમે તારુ
પૂનમ કેરા ચાંદ સમાણું મોં રૂપાળું,
ઝરૂખે ઝરૂખે તુજને મારા તન પરનુ પ્રત્યેક રૂવાડું,
રૂણ રૂણ નેણુ બનીને દર્શન તારાં માગે માગે !
ધપી રહ્યો છુ આગે આગે !...

★

'પનીલ'

મિથ્યા વ્રતયોગ

અજ ' કોઈ બાપડીએ નાટકમાં વ્રતડાં આદર્યા રે !
કેનુ નહીં ભાન થયુ દુનિયાનુ, આંસુને છેતર્યાં રે !
નિયમ કર્યાં નાગજ, નાનિયો દુનિયા સુખની,
લીધી આનમી નખન ખોળીયો બ્યામ મુખની,
ખ્યાલ કર્તવ્ય વગર ખપની વાતોમાં વીસર્યાં રે !
અહુ ન બાળ્યું હૈન બધુનુ ભાઈ રિસાયે--
વાવ મુકી સખીઓના મેળા કેમ ભમાયે !
જણ્ણાનો ના સરખો સત્કાર, કામ ત્યાં જતાં ભર્યાં રે !
મંદિર મંદિર, ભાગ્યપાળીયે, ત્યાગ કાજ
આનો ખબર છે, ભાગ ઝુરે છે કોને માટે ?
સ્ત્રીને ખોલ કેરા ખેદ જીવન વહાલા કર્યાં રે !

☆

પ્રો. હસિત બૂચ

વાદળાં

આવતા, ચાલ્યો જતાં, હે વાદળા !
ઝંખતા નયનો નથી જો ભાળવા,
તો ના ઘટે,
છાયા ધરીને આમ કૈયા બાળવા !
ને બાળવા.
એવા જ તો એ બાળવાં,
કે ભસ્મ થઈ જતા
ન ચોના કણુ મળે કો કાળમાં !
છો ને પછી,
પૂછે જગત્ ક્યાં વાદળાંઓ શ્યામ કાં ?

★

'સાવંક્ષ'

સમયના ક્ષીર-નીર

એકતાનો સમર્થ શિલ્પી ક્યાં છે?

ભારતની એકતા સિદ્ધ કરવા સરકારે શું કરવું જોઈએ તેની તપાસ કરવા એક કમિટીની નિમણૂક થઈ છે. આજના ચીની પ્રશ્ન પણ આવી જરૂર સમજાઈ એને આપણો સદ્ભાગ્ય સમજીએ. એકતા નથી એ છે તે જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નથી, એમાં નબળી કડીઓ છે એ દૃઢ કરવા ચોક્કસ પગલાં લેવાં જોઈએ—આવી સમજણ સર્વેત્રની છે. લડતથી મેળવેલી જે એકતા હતી તે ઝડપથી ઘસાતી જાય છે એ હકીકત તરફ પણ ધ્યાન જવું જોઈએ.

દેશની એકતાનો વિચાર આગેવાનો કરતા હશે ત્યારે તો કમિટી નીમવાનો આવે. આ પદ્ધતિ લોકશાહીની છે. પોતાનો વિચાર પણ કમિટીની તપાસમાં રજૂ કરે અને એમાંથી પોતાપણું ઓસરી જાય ત્યારે જાણે સરમુખત્યારીને છેટે રાખી શકાઈ હોય એમ મનાય છે. એમાં વિલંબ થવાના, નિશ્ચયો પાતળા પડી જવાના, અમલમાં ઢીલ થવાની. છતાં કમિટી કે શું રસ્તો—એની પાછળ જો હોય તો તે એક વ્યક્તિની પ્રતિમા જ કામની છે. એ ના હોય તો ચાલતા માણસોના પ્રયાસ છે, માર્ગદર્શનની ખામી હોય તો યે એ સત વ્યવહાર અમલ કાજેની નિર્ણયશક્તિ મળતી નથી અને દેશની એકતા જેવા મહાન ઉપર ચોક્કસ પગલાં લેનાર વ્યક્તિત્વ નહિ હોય તો કમિટીઓ કેટલુંક કરવાની હતી! રાજ્યોની પુનર્રચના અંગેની કમિટીએ ખૂબ નિષ્ઠાપૂર્વક કામ કર્યું હશે પણ એની દોરવણી ઠીક ઠીક સફળ થઈ શકી તે સહુ જાણે છે. એ વખતે જ દેશમાં શકવર્તી વ્યક્તિત્વ નથી તે જાહેર થયું. એકતાની ઉણપ પણ વરતાઈ અને કમિટીઓની મર્યાદા પણ સમજાઈ. છેવટના નિર્ણયો આવાના પ્રસંગોમાં રહેવી જોઈતી દૃઢતા, પ્રશ્નોનો સામનો કરી લેવાની તત્પરતા, જ્યારે સહુના મન ડગી જાય ત્યારે એકલાના હિંમત સીંચવા જેટલો આત્મવિશ્વાસ આપણી પાસે આ તબક્કે તો નથી જેને જડ ન ટકે તે દાખવે.

એક મત એવો છે કે દેશમાં એકતા હતી જ નહિ. આ સેંકડો ઇતિહાસ ઉપેક્ષે છે ને એમાંથી સારા ભાગ બાદબાકી કરી તારવે છે. એ મત મહારાષ્ટ્રને અડ્યો જણાય છે. ને આ માન્યતા શરૂ કર્યા પછીના પગલાં તો એવાં છે કે જે હતું નહિ તે જન્માવવું કયાંથી કે વસાવવું કેમ કરીને? અસલ હતાં તો હવે એમ જ રહેશે એમ ને! દક્ષિણ ભારતનું એકમ રચવાની વાત અવારનવાર થાય છે. દેશના ચાર કે પાંચ વિભાગ—ઝોન પાડવા સુધી સરકાર એક વાર તૈયાર થઈ હતી, પણ પ્રવાસ તરફ દોરીને ઉતાવળ કરી નથી અને બાજી ઉઘાડી થઈ ગઈ નહિ તો ચારમાંથી એક ચોસલું જ ખસી જાય એવી પરિસ્થિતિ આવી જાત. હજુ પેલાની હકૂમત ચાલુ રાખી અલગ રિયાસતોની સ્વતંત્ર જમાવટ કરવાનું ઉગાર્યું નહિ તો પંદર-પચીસ વર્ષે નહિ સરે એવું તો કોઈ ખાતરીથી કહી શકે એમ નથી અને એવી જ એકતા કેમ દૃઢ કરવી તેનો વિચાર તો હિંમતપૂર્વક થવો જોઈએ પણ પહેલું પગલું કોણ ભરશે?

દેશની એકતા જાળવે તેવાં લક્ષણો

આપણી ભારતીય તરીકે દુનિયામાં ઓળખાવે એવી ખરી લાક્ષણિકતાઓનું સંશોધન કરીએ તો આપણી એકતા ટકાવવા—વધારવાનું સરળ થાય. બીજી રીતે છે

તે પંજાબી કે મદ્રાસી ગુજરાતી કે બંગાળી કોઈ કોમ ભાષાના, આભ્યંતર અનુભવ છે તે તપાસનારી છે એકદરે એષણાથી જે ઉપર તરી આવે છે તે તત્ત્વજ્ઞાન તો ભારતનું તત્ત્વજ્ઞાન છે આ દેશ ગરીબમાગરીબ ને અભણમાં અભણ ઈશ્વરની વાતોનો રસિયો છે કયા યાત્રા ભજન દર્શન એમને ગમતાં આવ્યા છે પાપ કરતા એ બીએ છે તે જેનો કોઈ નથી તેનો ભગવાન તો છે જ એવી એની પ્રતીતિ છે એમાં અને ત્યાગ જોઈ એ ગળગળો થઈ જાય છે મર્યાદિત પાળનારા અને મન આ જગતના મ માગના પથ્થરો છે એમને મન હિમાલય એ પિતા છે ને ગંગા ગોદાવરી એ માતાઓ છે [illegible] દેવીને ત્યાં દેવસ્થાપ છે નદી કોઈને એ માતાના ખોળામાં નિર્ભયતાનો ભાવ થાય છે પોતીજીવનમાં પ્રાણ [illegible] પાવન એની અવશ્ય માની છે નદીઓ મંદિરમાં બેસાડ્યા છે પણ પથ્થરમાં દૈવી શક્તિનો વાસ હોય એ તે ઝાડપાનમાં પણ પ્રભુનો છે નર્મદા તટમાં કંકર એટલા શંકર માન્યા છે આમ દેવ દેવ ઈશ્વરની ચેતનાથી ભરેલા આ જગતમાં એનો સાક્ષાત્કાર કરવાની એની તમન્ના છે એ જ વાતના તાણાવાણા વડે ભારતનો જીવનપટ વણાયો છે એ વાતની પ્રેરણા તે શક્તિ છે એકતા છે આ શુ શું એ તત્ત્વોએ પાર્ટીએ ગમે આ એકતા સાધી છે ઉપનિષદો, ભાગવત ને રામાયણ એ તેનું એ આપ્યા છે શંકરાચાર્ય રામાનુજ દયાનંદ રામકૃષ્ણ વગેરે એની પ્રતિષ્ઠા કરી છે હજાર એના ગીત ગાયા છે ને નાયિકાએ એના માટે જીવ મૂકીને એના કર્તવ્ય માટે જાગતિ આપી છે ભાવનાની લગનમાં દેશ આખાને અખંડ આપ્યો કર્યો છે

ને ત્યારે એનું પણ રાજકીય એકતા આપી એની એમ ના પાયા રોપાયા સત્તા ને એક એનું ઘડતર ત્યાર કર્યું દેશમાં વહીવટી એવું તંત્ર સ્થાપ્યું અને ને લાગુ પડે એવા કાયદા ઘડ્યા ત્યારે આવું પ્રમાણ ગણાય એવી આવતો સ્થાપી, પેઢીઓ આ સમજી લઈ એવી અંગ્રેજી—સમજ ભાષા પ્રચલિત કરી, એણે શિક્ષણ દાખલ કર્યું એમણે પ્રતિપત્તિના વ્યવહારમાં સરળ કર્યો એ મ રેલ્વે તાર વ્યવસ્થા આપી, વર્તમાનપત્રની રચના કરી ને દેશ-પ્રજાના હાથમાં હથિયાર મૂક્યાં એ પછી એક વિશાળ દેશની સુવ્યવસ્થાએ પ્રગતિએ આજીજો ભારે જગતની પ્રજાઓની અવસ્થા મેળવી છે

અને આપણા નેતાઓએ દેશની એકતા છે? જ્યારે થાય ત્યારે થાળી વાગે ને મેદાન ત્યારે સ્વતંત્રતા થાય સામસામા મળે ત્યારે બે દેશ—બે આ માના પ્રતીક સરખા ન એકત્વ સૂચવતાં એવા બની એ પ્રણામ ને ભારતીય અભિમાન જાગતી નથી આ દિ પહોંચે, ભારતના કરે, નવી પેઢીને નાતનું પિતૃવત્સલ મહોળું કર્યું ને એકમતની આમંત્ર્યા નામે અદીન તો લેખક દેશભક્તિ પણ પાડ દર્શન વિચારીને નહિ કર્મ ના જ કે પુનર્જન્મના વિચારો વડે એમની પ્રતિષ્ઠા રચાઈ છે વિના તે ખડાના જે શ્રમને વડે છે સમાજની વ્યવસ્થાનું વળ નબળેલું ઘેરાયું અલ્પ જીત રહ્યું છે તે તો ને નવા મૂલ્યોને તાકાત આવકાર એવું બળ પણ નથી

આ દેશની ભૂગોળની રચના પણ એના ગૌરવના ભાગરૂપે એવી છે ઋતુઓ અનુરૂપ છે કુદરતી ખનિજ સંપત્તિ મબલખ ભરી છે એને મનોરથો ને શક્તિ દેખાડનારા છે નવી ઔદ્યોગિક સંસ્કૃતિના દુમન સામે ટક્કર ઝીલે એવી આજના સંસ્કૃતિ અને પ્રગતિ દેશની એક તાનું સમર્થન કરનારા છે

આ ઊણપ કેમ પુરાય?

આ દેશના કેટલીક આપણે છે તે ભૂલી જઈએ તો આપણા પારખશક્તિની પણ ખામી ગણાય એ અસ્તનો ઈલાજ ન કરીએ તો એ તાવ લીધે વધેલી વપરાઈ જાય ને એને બદલે સાવ ખાલી પડે ને ચોંટી પડે

આપણી મોટી આપત્તિ તે મહત્ત્વના અભાવની છે ભક્તિના વેગ અને નિષ્ઠા ઉત્તમ વિચારની ઉત્કટતા આપણાં મહેનતીએ તાકાતી શકતી નથી

જીવનમાં જેમ શાન્તિની તમન્ના હોવી જોઈએ તેમ મથામણની હોંશ પણ રહેવી જોઈએ. મથામણ એ જીવનનો અનિવાર્ય ક્રમ છે. એનાથી શક્તિ જાગે છે ને સિદ્ધિઓ વરે છે. પણ સંઘર્ષથી છેટી રહેતી ભાગતી આપણી પ્રજા મથામણ છોડી દે તો એને મહેનતાણાં ક્યાંથી પડતાં ના લાગે

સ્વરાજની લડત વખતે રાષ્ટ્રવાદ એક પ્રેરક બળ હતું. સ્વરાજ મળ્યા પછી એ બળનું કૌવત જતું માંડ્યું. આમાં પ્રતિકાર વિના એ બળ દૃઢ થતું નથી અને પ્રતિકાર આપણે ટાળતા આવ્યા છીએ. ગોવા, કાશ્મીર, ચીન એના ઉદાહરણો છે. પૂર્વ પાકિસ્તાન ગમે ત્યારે આપણી હોડી ઉડાડી શકે છે છતાં ને મન પણ આ દેશની વિશાળ કેટલી રહી છે? સરદારે જૂનાગઢ–હૈદ્રાબાદમાં વ્યવસ્થા ના આણી હોત તો ત્યાં પણ મોટી વિમાસણો ઊભી થઈ જાત. આ કોને ખબર કે નેપાળ–ભૂતાનમાં એવું નહિ બને? આપણે આક્રમક થવું નથી તે ભલે પણ જો જીવવું નથી તેની તે રમત શી ચાલે!

ધર્મ હવે બળો હવે સજીવન કરવા જેવા નથી. એનો ધ્વનિ આ બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્યમાં ચાલે એના એ રૂપમાં જૂનું પાછું સર્જન કરી શકાતું નથી. પણ એના મૂલ્યો જાળવીને એવું નવું વાહન તો શોધવું જોઈએ. એટલે જૂની શ્રદ્ધા ગુમ કરીને નવી શ્રદ્ધા આપણે સ્થાપી શક્યા નથી. અણુશક્તિ અને અવકાશયાત્રા કરીનેય માનવી હજુ નવા મૂલ્યોની શોધમાં છે, તો શું ભાગે પણ એની રાહ જોવાની રહી!

આ રીતે હમણાં સંસ્કૃતિશૂન્યતા વ્યાપી રહી છે. નવસુધારોને પ્રેરે એવું સૌન્દર્યમાં બળ છે ખરું, પણ એને કોઈ વ્યવહારુ અમલી ચળવળ બનાવી આપનાર નીકળે ત્યારે પ્રજાની શ્રદ્ધા એને સાંપડે. કાર્યને કર્મનાં ફળ ઈશ્વરને અર્પણ કરવાની ગીતાની નવું પ્રેરક બળ ગણો પણ શું કોઈ લાગે?

પીરજનાથે અછત છે એ વાત બહાર ભલે આપણે ના કબૂલીએ પણ અંદરખાને તો કહી છૂટીએ. કેમ જાણે જીવનાજીવન દેવના સહેલો દર્શન કરવા હોય એમ ઘણા ફેરફારો નજીકો પડી રહી છે. આ ગરીબ–પછાત દેશ પર ચૌદ વર્ષથી એ સપાટા વાગતા રહ્યા છે ને બીજા ચૌદ વર્ષ એવા જ મારશે. આ વાતો જો અધીરાઈમાં એક કામ ચાલે પડવા જેવું નહિ લાગે. સ્થિરતા નહિ નખાય, વિશ્વાસ નહિ જાગે. અવી કામચલાઉ પરિસ્થિતિ આવે ને પ્રજા એક રાજ્યથી બીજા રાજ્યમાં મુસાફરી કરતી રહે જાણે ના જાણે

અને ઘણું કરી નાખવાના ઉધામામાં કંઈક ચોક્કસ કરી જવાનું હોય તે રહી જાય છે. ખોરાક ને દવાની બાબતમાં પણ ના અમલદારી રાખીએ તો યોજનાઓનો પાયો જ એ ભેગસેળ ઉપર બંધાય છે એ આપણે કેમ જોઈ શકતા નથી? જે ચતુર છે કામેલ છે, રીઢા છે, મનના છે તે જ કાયદાનો કરામતોની પાર જઈ શકે—ફાવી શકે એમ હોય તે સમાજમાં કોઈ સારું બળ મળી નહિ નાખી શકે. ઉચ્ચ કોટિના ગૌરવી વચનો રોજ રોજ આગેવાનો ઉચ્ચારે છે પણ એ બધા એમ જ વેડફાય છે. જ્યાં શક્તિ વેરવિખેર થાય ત્યાં હોય તેવા સર્વ બળો પણ વ્યર્થ થઈ જવાના. એકતા ગુહા દીવી પડવાની

આપણું કેન્દ્ર નિર્બળ છે. દીવી લગામ રાખનારું છે જેની પાસે દંડો ઓછો નથી તે નવા બળો કેમ કરીને પ્રતિષ્ઠિત કરી નાખશે? એ સ્થિતિનો ગેરલાભ પ્રાંતીય બળો ઉઠાવશે. તે ભારતીય વિચાર કે આદર્શોને બદલે પ્રાંતીય કે કોમી દરજ્જાનું રૂપ ધારણ કરશે.

આમ તકલીફો તો જાણે, પણ એ તકલીફની વૃત્તિ રહી નથી, કોઈ ગમે તો એનો આગ્રહ આવે છે. આ ચૂંટણીઓમાં જે સત્તાસ્થાને છે તેને ભય આવવાનો નથી, આવતી ચૂંટણીમાં પણ એવું જ રહેશે. જે વિભાગ ભારતના જાગૃતિ ઓછી હોય, સાહસ ઓછું હોય ત્યાં વિરોધ પક્ષ ક્યાંથી સંભવે? એને ઉપરના પડમાં એકતા જળવાયેલી દેખાશે. અંદરના ગાબડા તો ચાલુ રહેશે ને એનો ઇલાજ કરે એવો સમર્થ પુરુષ

અત્યારે ભારતમાં કોઈ નથી

સત્તાના દશ વર્ષ—વારાફરતીનો મર્યાદા

દશ વર્ષના નિયમની આટલી પાતળી જાહેરાત કરીને કોંગ્રેસે કૈક ચેતન આપ્યું છે. કેટલાય કાર્ય રહેલી ભાવનાઓ હતી. તેમને તેજ મૂકવાની તક મળી છે. અને અતિ પ્રાગાસમાં પક્ષ ને સમિતિ વચ્ચે મનમેળ નથી તે તો જાણીતી હકીકત છે. પણ આ નિયમનો આધાર લેવા જો પગપેસારો થઈ ને સમય ગઅરક્ષણના સૂત્રો નપાસવાનો તક પણ આવી ગઈ. આ મંતવ્ય સાથી અમૃત નોકરી છે કે કીમ કીધું કરી, ઠાકોરભાઈ પડે જ નિભાવવું છે એ હવે જોવાનું રહ્યું.

અત્યારે તંત્રમાં નીકળી થવાના નિયમો છે અને દાખલ થવાના નિયમો પણ ત્યાં છે. અમુક વર્ષે નિવૃત્તિ મળે, અને નવા માણસોને કામની તક મળે એ બંને કારણસર નિવૃત્ત થવાની પદ્ધતિ અમલમાં આવી છે. રાજકારણમાં બહોળા વ્યક્તિઓને અવકાશ દાખલ થવા નામો મળી શકે એમ છે. પ્રધાનો થયે જ જેનું કામ ઉકેલી શકે એ ભગ્નમત છે. એમાં અપવાદો શક્ય છે. નિયમ તોડવા જેવું છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ અમુક કામ માટે અનિવાર્ય મનાય તો એવો એક 'વાદ' થશે ને વાદ વધારીશું તો અમલદારનું શું થશે!

આ વર્ષના નિયમમાં મોરારજીને અપવાદ મળે તેટલું ને મળે તો ગુજરાતના મોહનને કેમ નહિ? એટલે ગુજરાતનું શું ન અપવાદરૂપે અગ્રિમ શોભા રહી અભાગ્ય છે, પણ એમાં ખામી ગણાય તો હોય તો પાંચ વર્ષ એમને અનુભવ કેમ ન મળે? ઓછા જાણીતા ધારાસભ્યો જો એ શોખે પ્રાપ્ત થાય ને તરત જ નિયુક્ત થવાની ઘડી આવી પહોંચે તો એમનો વારો જ ક્યાં? કિશોર વયના પ્રધાનોનો પ્રધાન થવાનો વારો જ ક્યારે આવે?

પણ હા, વારાફરતી જ એવું નામ જેની બીજી બાજુ છે એવા એના મર્યાદાઓ પણ અને સત્તા કોઈ એકને મહાન નહિ બનાવે તે વારાફરતી, બીજું એનું જોખમ સત્તા ભોગવનાર લોકસેવા કરી શકે ને દેશપ્રેમી ને કુશળ વ્યવસ્થાપક ને નવા અનુભવમાં જ ઉતરી પડે તે નીકળે. એવા માણસોને સત્તાના સ્થાન ઉપરથી ઉખાડી નાખ્યા હોય તો કેટલું કશું ભોગવવાનું નથી.

ઉપરાંત એમ મહાસમિતિમાં કેટલી કારોબારી માટે એક તૃતીયાંશ સભ્યોને ચૂંટવાની વાત આવી ત્યારે પણ આવી ચર્ચા થઈ હતી ને એ નિયમનો ભાગ એ સભ્યોને ભાગ પડશે નહીં. આવું અવાસ્તવિક તેમ જ ધારાસભ્યો માટે કોઈ ગણે ક્રમાનુસાર એ તૃતીયાંશ નવા સભ્યો આવે. દશ એકઠા પડતા હોય તો પછી વધ એકનું એમ પદ કે એકનો એક મતદાર વિભાગ એથી ના રાખી શકાય એવો નિર્ણય થતો જોઈએ. એ તો એ જ મતદારો નવા માણસોને ચૂંટી શકે ને એ પદ નવો કોઈ લઈ શકે. વારાફરતીનું તંત્ર જાળવવા આ પગલું જરૂરી છે.

નવી જિજ્ઞાસા કોણ સંતોષે?

દેશમાં એક નવી ભૂખ ઉભરી છે, જ્ઞાન મેળવવાની ભૂખ. ને લાખો માણસો તલસે છે. એ વાંચે છે, ચર્ચે છે, કોઈ વિચારે પણ છે. એવી વ્યક્તિની ભૂખ પણ જાગી છે. જ્યાં જ્યાં અન્ન ન મળે ત્યાં ત્યાં ભૂખ તીવ્ર ઉભરે છે. પ્રતિભા અને મતિની નવી ભૌતિક સુધારણા વધી હોય ને સમૃદ્ધિ મેળવવાની વાતો તો મોજૂદ હોય ત્યારે પણ વિજ્ઞાનનો પ્રેમ, ધર્મની જિજ્ઞાસા, અર્થની પ્યાસ આત્માનું સન્માન ચમકતું રહે એનો આપણે હરખ કરીએ. કોઈએ લોકોમાં જ્ઞાનનો લોભ વધ્યો છે. કુદરત જોવાની વૃત્તિ થઈ છે ને એને જાણવાની ને માણવાની ભૂખ પણ ઊઘડી. ગાઢ પછી તે આકાશની તરફ ગુંજતાની લાગણી સહજ છે કેમકે એના મુલાયમ અને અમુક અભાવને એ વાતાવરણ અનુકૂળ છે. આજે સાધારણ ગણાતું ગાન થતું હશે તો કાલે સાહસ કરવાનું પણ થશે.

આપણે આધાર ઉપર જાગ તો જિજ્ઞાસા વધી છે. તું ભાવતું ન જાણી લેવું જોઈએ. પણ એટલું પૂરતું

'ધૂમકેતુ'

બે દષ્ટાંતકથા

ઉત્તરાંગ ચરિત્રની સીધી સાદી કથાઓનું વાચન બચપણથી ઉછરતી પેઢીને માટે ખૂબ જરૂરી છે એમાંથી બોધ અને ઉપદેશ એવી રીતે મળે છે કે તેની ખબરેય ન પડે એવી અહીં બે દષ્ટાંતકથાઓ આપણા લેખકોના સંગ્રહમાંથી સાભાર રજૂ કરી છે જે દરેકને ઉપયોગી થાય

[૧]

બે સાધુ હતા બન્ને પવિત્ર એવા પવિત્ર કે આસપાસના સો સો માઈલ વિસ્તાર મા એમના નામ વાતવાતમા પૂજ્યભાવે બોલાતા રહે એમની પછવાડે પણ કોઈ એમનુ નામ પૂજ્યભાવ વિના બોલે નહિ

એક હતો લુટારો ખૂની અને ચોર એણે એટલાં તો અધમ કામ કર્યા હતા કે એ પોતે પણ ક્યારેક એનો વિચાર કરવા બેસતો ત્યારે તેનુ હૈયુ ધ્રૂજી ઊઠતુ એણુ જે કાઈ આપ્તવચનોના સાભળ્યુ હતુ તેનો યાદ આવી જતા એને થતુ કે એના મૃત્યુ પછી એની યાતનાનો કોઈ પાર નહિ હોય

એને છેવટે પોતાના કામનો થાક ચડ્યો કુદરતની આ ખૂબી છે એ માનવતાને કદી તદ્દન લુપ્ત થવા દેતી નથી

સેંકડો ને હજારો યહૂદીઓનો સંહાર કરાવનાર હિટલરનુ એક નાટક જર્મન ભાષામા છે

એમા એમ આવે છે કે છેક છેવટની પળે જ્યારે મારમાર કરતા રશિયનો ને અંગ્રેજ—અમેરિકનો બર્લિન ઉપર આવે છે ત્યારે ભયકર રંગવિહીન કે ગંધવિહીન ઝેરી ગેસના પીપનાં પીપ ભર્યા છે તે પીપમાંથી ગેસ છોડી દેવાની આજ્ઞા લેવા માટે એક સેનાપતિ આવ્યો છે

નથી એ ફેગ મેળવવુ કેમ એનો મિત્રવર્ગમા પ્રચાર કરવો કેમ એના ભાગ મૂલ્યો નક્કી કરવા એની હાથોટી કેળવવી જોઈએ સ્વચ્છતાના લાભ જાણવાથી એ જળવાતી નથી એ જાળવવા આગ્રહ કરવો પડે છે—પોતાને તેમ જ પારકાને

ને દરેક પ્રસંગે વિવેક જળવાય એવી રીતભાત કેળવવી સારી પણ કેટલીક વાર નમ્ર સૂચના કરીને એની ટેવ બીજાને પાડવી તેય એટલું જ જરૂરી છે ઘણીવાર આ ઘડતરની જ જરૂર હોય છે એક કરી શકે તે બીજા મોટે કહેતા બનાવી પણ શકશે

ગુજરાતી જિંદગીમાં અમુક છટા અમુક માધુર્ય આવી રહ્યાં છે, પણ તેને વ્યાપક કરવા માટે સભાન રહીશું તો આ અવસર છે જ્યારે લોક મહોત્સવ એવા પ્રસંગે આવકારશે એની ચર્ચા થતી રહે તો એ વહેલા ફાલેફૂલે ને એમા હેતુઓની પ્રગલ્ભતા ઉમેરી શકાય

કે ખોટા ભૂષો પેઠી જતાં હોય તે ટાળી શકાય. નવુ સાધક કે નવી રીત જોઈએ તો એવી ખૂબીઓ ખોળવી જોઈએ, ખોળી હોય તો બીજાને જણાવવી જોઈએ આનંદની આપ લે આપણા સત્કારને નિર્મળ ને સભર બનાવી શકે, ગુજરાતીને સ્થાપી શકે, ને નાગર ગૌરવનુ પાન કરી શકે

એ કાજે ગુજરાતની વ્યક્તિએ ઘર ને આસપાસની મર્યાદાનો સંયમપૂર્વક વિસ્તાર કરવો જોઈએ એ જે મેળવે છે—સ્વચ્છતાની નજર રીતભાતની છટા, શોભની આવડત, ભાતની માવજત સૌંદર્યની સમજ, કલાની પરખ—એ બધું એણે પહેલા પોતાની વહેંચીને પછી ભોગવવુ જોઈએ ગુજરાતને સારા સંસ્કાર હવે વિના વિલંબે કરવા છે. ને બહારથી આવીને કોઈ કરી આપનાર નથી પ્રત્યેક ગુજરાતીનુ જ એ કામ છે લકાયો છે

★

માત્ર પાંચ જ મિનિટમાં મનુષ્ય મૃત્યુ પામે એવી ભયંકર એ ઝેરી હવા ત્યાં કેદમાં છે

એને છોડે એટલી જ વાર હતી

બધા જ—રશિયનો, અમેરિકનો, અંગ્રેજો હજારોની સંખ્યામાં ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યા હોત.

તે સાથે સાથે જર્મનો પણ. વિજયી હિટલર એકલો જ કદાચ આ ખંડેરો જોવા જીવ્યો હોત

આ સ્થિતિ હતી

એ વખતે આ સાણસમા દિલમાંથી પણ કુદરતે માનવતા તદ્દન લુપ્ત નથી થવા દીધી—એનો પુરાવો મળ્યો

હિટલરે ગૅસ છોડવાની ના પાડી

પોતે પોતાનું સમાધાન કરીને છેવટે એણે માનવતા બતાવી

હમણાં પ્રગટ થયેલા એક લેખમાંથી આપણને જાણવા મળે છે કે આ ગૅસનાં પીપ અંગ્રેજ અમેરિકનોએ સમુદ્રમાં ઠાલવ્યાં

રશિયનો એ સાથે લઈ ગયા અને જર્મન વિજ્ઞાનીઓને પણ ઉપાડી ગયા

આજે જે ઝેરી શસ્ત્રો તૈયાર થવાનું કહેવાય છે તે આનો વારસો છે.

ત્યારે કુદરતની આ ખૂબી છે—અધમમાં અધમ માનવમાંથી પણ એ માનવતાની રેખાને તદ્દન લુપ્ત થવા દેતી નથી

આ પ્રમાણે આ અધમ લુટારાના દિલમાં પણ છેવટે માનવતા જાગી તે આ સાધુઓને શરણે ગયો

પહેલાં એ એક સાધુને ત્યાં ગયો એ ગાઢ જંગલમાં એકલો એકાંતમાં રહે એની કામ કરવાની રીત ન્યારી હતી એની પાસે જે આવતા એને એ નરકમાં કેવાં દુઃખ છે એની વાતો કરતો ભય બતાવતો પેલા માણસને થાય કે હવે હું સારું જીવન જીવતો થાઉં નહિતર મારો ક્યાંય આરો નહિ આવે. આ લુટારો એની પાસે ગયો અને પોતાનાં પાપો પોતે કબૂલ કર્યાં.

સાધુએ તેના સામે જોયું પછી તેણે એને કહ્યું 'ભાઈ! તું રાત ને દિવસ માથાં પછાડીને મરી જઈશ તો પણ તેં જે પાપ કર્યાં છે તે ઈશ્વર માફ કરી શકે જ નહિ એવાં છે તારે તો નરકમાં પડ્યે જ છૂટકો છે ત્યાં જે તારા પર વીતે તે ખરી તું રાત દિવસ તારાં કામનો પસ્તાવો કર—તો કાંઈ ફળ મળે તો!'

લુટારો તો મનમાં ને મનમાં ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો ત્યાંથી પોતાના છાના ખૂણા તરફ ચાલ્યો. પણ એને મનમાં એવી તો ડરી લાગી ગઈ હતી કે એ ભવિષ્યના ભયમાં કંપતો હતો

રસ્તામાં એને થયું લાવને ત્યારે બીજા સાધુને ત્યાં પણ જઈ આવીએ એ શું રસ્તો બતાવે છે?

અને એ બીજા સાધુને ત્યાં જવા માટે નીકળ્યો

ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે બીજા પણ બે ચાર જણા ત્યાં બેઠા હતા. એમની વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળીને એ તો છક્ક થઈ ગયો. આની પાસે તો જાણે માણસને નરકમાં નાખે એવું કોઈ પાપ જ ન હતું!

'ધૂમકેતુ'

બે દૃષ્ટાંતકથા

દૃષ્ટાંત સહિતની સીધી સાદી કથાઓનું વચન અત્યારે ઉછરતી પેઢી માટે ખૂબ જરૂરી છે. એમાંથી બોધ અને વિવેક એવી રીતે મળે છે કે એની અસર ન પડે એવી આવી બે દૃષ્ટાંતકથાઓ આ જાણીતા સાહિત્યકારે વધારી રજૂ કરી છે જે દરેકને ઉપયોગી થાય.

[૧]

બે સાધુ હતા. બન્ને પવિત્ર એવા પવિત્ર કે આસપાસના સેંકડો માઈલ વિસ્તારમાં એમના નામ વાતવાતમાં પૂજ્યભાવે બોલાતા રહે. એમની પાછળ કે પણ કોઈ એમનું નામ પૂજ્યભાવ વિના બોલે નહિ.

એક હતો લુટારો. ખૂની અને ચોર. એણે એટલાં તો અધમ કામ કર્યાં હતાં કે એ પોતે પણ ક્યારેક એનો વિચાર કરવા બેસતો ત્યારે તેનું હૈયું ધ્રૂજી ઊઠતું. એણે જે કાંઈ શાસ્ત્રવચનોમાં સાંભળ્યું હતું તેની યાદ આવી જતાં એને થતું કે એના મૃત્યુ પછી એની યાતનાનો કોઈ પાર નહિ હોય.

એને છેવટે પોતાના કામનો થાક ચઢ્યો. કુદરતની આ ખૂબી છે. એ માનવતાને કદી છેક લુપ્ત થવા દેતી નથી.

સેંકડો ને હજારો યહુદીઓનો સંહાર કરાવનાર હિટલરનું એક નાટક જર્મન ભાષામાં છે.

એમાં એમ આવે છે કે છેક છેવટની પળે જ્યારે બોમ્બમારો કરતા રશિયનો ને અંગ્રેજ–અમેરિકનો બર્લિન ઉપર આવે છે ત્યારે ભયંકર રંગવિહીન કે ગંધવિહીન ઝેરી ગેસના પીપના પીપ ભર્યાં છે તે પીપમાંથી ગેસ છોડી દેવાની આજ્ઞા લેવા માટે એક સેનાપતિ આવ્યો છે.

નથી. એ કેમ મેળવવું, કેમ એનો મિત્રવર્ગમાં પ્રચાર કરવો, કેમ એના સારા મુદ્દા પ્રચલિત કરવા, એની હાથેટી કેળવવી જોઈએ. સ્વચ્છતાના લાભ જાણ્યાથી એ જળવાવાની નથી. એ જાગ્રત આગ્રહ કરવો પડે છે—પોતાને તેમ જ પારકાને.

ને દરેક પ્રસંગે વિવેક જાળવીને એવી ઝીણવટ રાખવી સારી. પણ કોઈક વાર નમ્ર સૂચના કરીને એવી ટેવ બીજાને પાડવી તેય એટલું જ જરૂરી છે. ઘણીવાર માત્ર ઇશારાની જ જરૂર હોય છે. એક કહી રહે તે બીજા એને કહેતા બની પણ શકશે.

રોજની જિંદગીમાં અમુક છટા, અમુક માધુર્ય આવી શકે છે. પણ તેને વ્યાપક કરવા માટે સજાગ રહીશું તો આ અવસર છે જ્યારે લોક ગહર્ષ એવા બનાવો આવકારશે. એની ચર્ચા થતી રહે તો એ નહેલા દુનિયાને એમાં રેતુઓની પ્રગલ્ભતા ઉમેરી શકાય.

કે થોડા મહિના બેસી જતા હોય તે ટાળી શકાય. નવું સાધન કે નવી રીત જોઈએ. નો એની ખૂબી પોતે જાણવી જોઈએ. ખામી હોય તો બીજાને બતાવવી જોઈએ. આનંદની આપ લે આપણા મરકરે ને નિર્ભેળ ... સભર બની શકે. ગુજરાતીતને સ્થાપી રકે ને નવા ગૌરવનું પાન કરી શકે.

એ માટે ગુજરાતની વ્યક્તિએ ઘર ને આંગણાની મર્યાદાનો સમજપૂર્વક વિસ્તાર કરવો જોઈએ. જે જોઈએ છે—સ્વચ્છતાની નજર, ઝીણવટની છટા, શોખની આવડત, ભાતની મજલ, સૌંદર્યની સમજ, કળાની પરખ—એ બધું એવું પહેલાં બીજાને વહેંચીને પછી ભોગવવું જોઈશે. ગુજરાતને સારા ફેરફાર હવે વિના વિલંબે કરવા છે તે બહારથી આવીને કોઈ કરી આપવાનું નથી. પ્રત્યેક ગુજરાતીનું એ કામ છે, લહાવો છે.

★

માત્ર પાંચ જ મિનિટમાં મનુષ્ય મૃત્યુ પામે એવી ભયંકર એ ઝેરી હવા ત્યાં કેદમાં છે

એને છોડે એટલી જ વાર હતી

બધા જર્મન-રશિયનો, અમેરિકનો, અંગ્રેજો હજારોની સંખ્યામાં ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યા હોત

તે સાથે સાથે જર્મનો પણ વિજયી હિટલર એકલો જ કદાચ આ ખંડેરો જોવા જીવ્યો હોત

આ સ્થિતિ હતી

એ વખતે આ માણસના દિલમાંથી પણ કુદરતે માનવતા તદ્દન લુપ્ત નથી થવા દીધી—એનો પુરાવો મળ્યો.

હિટલરે ગેસ છોડવાની ના પાડી

પોતે પોતાનું અસમાધાન કરીને છેવટે ત્યાંયે માનવતા બતાવી

હમણાં પ્રગટ થયેલા એક લેખમાંથી આપણને જાણવા મળે છે કે આ ગૅસના પીપ અંગ્રેજ અમેરિકનોએ સમુદ્રમાં ઠાલવ્યાં

રશિયનો એ નાશ લઈ ગયા અને જર્મન વિજ્ઞાનીઓને પણ ઉપાડી ગયા

આજે જે ઝેરી શસ્ત્રો તૈયાર થયાનું કહેવાય છે તે આનો વારસો છે

ત્યારે કુદરતની આ ખૂબી છે—અધમમાં અધમ માનવમાંથી પણ એ માનવતાની રેખાને તદ્દન લુપ્ત થવા દેતી નથી

આ પ્રમાણે આ અધમ લુટારાના દિલમાં પણ છેવટે માનવતા જાગી ને આ સાધુઓને શરણે ગયો

પહેલાં એ એક સાધુને ત્યાં ગયો એ સાધુ જંગલના એકલા એકાંતમાં રહે એની કામ કરવાની રીત ન્યારી હતી એની પાસે જે આવતા એને એ નરકમાં કેવાં દુઃખ છે એની વાતો કરતો ભય બતાવતો પેલા માણસને થાય કે હું તો હું મારું જીવન બદલી કાઢું નહિતર મારો ક્યાંય આરો નહિ આવે આ લુટારો એની પાસે ગયો અને પોતાનાં પાપો પોતે કબૂલ કર્યાં

સાધુએ તેના સામે જોયું પછી તેણે એને કહ્યું 'ભાઈ ! તું રાત ને દિવસ માથાં પછાડીને મરી જઈશ તો પણ તેં જે પાપ કર્યાં છે તે ઈશ્વર માફ કરી શકે જ નહિ એવાં છે ત્યારે તો નરકમાં પડવું જ સરજેલ છે ત્યાં જે તારા પર વીતે તે ખરી તું રાત દિવસ તારાં કામનો પસ્તાવો કર—જો કાંઈ ફળ મળે તો !'

લુટારો તો મનમાં ને મનમાં બળતો ઝૂરતો ત્યાંથી પોતાના છાના રહેઠાણ તરફ ચાલ્યો પણ એને મનમાં એવી તો ઠેસ લાગી ગઈ હતી કે એ ભવિષ્યના ભયના કંપતો હતો

રસ્તામાં એને થયું લાવને ત્યારે બીજા સાધુને ત્યાં પણ જઈ આવીએ એ શું રસ્તો બતાવે છે ?

અને એ બીજા સાધુને ત્યાં જવા માટે નીકળ્યો

ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે બીજા પણ બે ચાર જણ ત્યાં બેઠા હતા એમની વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળીને એ તો છક્ક થઈ ગયો આની પાસે તો જાણે માણસને નરકમાં નાખે એવું કાંઈ પાપ જ ન હતું !

બધા ગયા પછી ઓણે સાધુને કહ્યુ ' મહારાજ ! હું એક લુટારો છુ મે અસખ્ય પાપો કર્યા છે, મારે મારું જીવન સુધારવું છે, મને રસ્તો બતાવો '

સાધુએ કહ્યુ 'પહેલા તો તમારા પાપ મને ખુલ્લે દિલે કહી જાઓ તમે કેવા પાપ કર્યા છે ? '

' મે સ્ત્રીઓના ઘરેણા લૂટ્યા છે એમના ઉપર અત્યાચાર કર્યા છે '

' હ, એ સિવાય બીજા પાપ ? '

' મે નિર્દોષ માણસોને ગોળીએ દીધા છે '

' હ, એ સિવાય બીજા કોઈ પાપ ? '

' મે ગામ લૂટ્યા છે ગરીબોને માર્યા છે અનેક જાન લૂટી છે કેંકને હાથ પગ વિનાના કર્યા છે ! '

' આ બધા પાપ તો ઠીક, એ સિવાય બીજા પાપ કર્યા છે ? '

' હા, મે નિર્દોષ બાળકોને પણ માર્યા છે ! '

' એ સિવાય ? '

' એ સિવાય તો કાઈ નથી '

સાધુએ જાણે કાઈ ન હોય તેમ તેને કહ્યુ ' આમાનુ કોઈ પાપ એવું નથી જે મે કોઈ ને કોઈ વખતે કર્યું ન હોય આ સિવાય બીજા કોઈ પાપ હોય તો હજી કહી દે '

લુટારો તો સાધુની વાત સાભળીને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો

' મહારાજ ! તમે પાપ કર્યા છે ? ને તે પણ આવા ? '

સાધુએ જવાબ આપ્યો ' આ મારુ જીવન જુએ છે એટલુ જ નથી તેમ તુ જુએ છે, એટલા જ સમયનુ પણ નથી એ તો કોણ જાણે કયારનુ ચાલ્યુ આવે છે મે પણ આ બધા પાપ કોઈ ને કોઈ સમયે કર્યા છે '

લુટારાના મનમા તો આ વાતે ભારે અસર કરી એને થયુ આવો પવિત્ર સાધુ પણ જો પોતાના પાપ જીવનમાથી આ બન્યો છે તો હું પણ એવો કેમ ન બનુ ? '

અને ત્યા તો સાધુએ કહ્યુ ' જો ભાઈ ! જે પાપનુ પ્રાયશ્ચિત કરવા બેસે છે તે મૂરખમાં મૂરખ છે એ પોતાના અમૂલ્ય જીવનને વેડફે છે અને એને જીવનની અગાધતાનો ખ્યાલ નથી' પાપનુ પ્રાયશ્ચિત કોઈ પણ શુભ કાર્યની તત્કાલ શરૂઆત એક પળના પણ વિલબ વિના તત્કાલ શરૂઆત તુ તારુ એ નવેસરનુ જીવન શરૂ કરી દે, જા પ્રાયશ્ચિત પછી કરજે '

અને લુટારો તો મનમા ને મનમા મલકાતો પોતાનુ નવુ જીવન શરૂ કરવા ચાલ્યો ગયો એને થયુ હતુ કે પોતે આ સાધુના પ્રમાણમા તો કાઈ જ બહુ એવા પાપ કર્યા નથી કે જેથી એનો ઉદ્ધાર ન થાય !

[૧]

એક વખત એવુ બન્યુ કે એક માલધારી મરણપથારી ઉપર પડ્યો એને બે દીકરા હતા એણે બન્ને દીકરાને બોલાવ્યા ને કહ્યુ કે જુઓ આપણો બીજો માલ–સામાન તો તમે વહેચી લેજો પણ આપણા બબ્બે ઘેટા છે તે તમે સપીને સો સો વહેંચી લેજો પણ જિંદગીભર એ ઘેટાઓએ મને અન્ન

પશુ ને ખોરાક આપી છે, માટે કોઈ સમયે એમને ભૂખ્યાં મૂકતા નહિ. બીજાને હાથ સોંપો તો સારો માણસ શોધજો. પૈસા સામે જોતા નહિ કારણ કે એ આપણા ઘરના સ્વજનો જેવા જ છે

બન્ને દીકરાઓએ વાત કબૂલ કરી પછી માલધારી તો મરણ પામ્યો ને બન્ને જણાએ સો સો ઘેટાં વહેંચી લીધાં.

પણ બન્યું એવું કે આ બન્ને ભાઈઓના સ્વભાવમાં આકાશપાતાળ જેટલું અંતર એક છોકરો એશો આરામ કરે બીજો છોકરો મહેનત કર્યા કરે એને ખબર પડે કે ગામમાં જંગલ છે કે લીલોતરી આવ્યા છે તો હજાર કામ પડતાં મૂકીને એ ત્યાં પહોંચી જવાનો

બાપે એમને ઘેટાં તો સોંપ્યાં પણ આ બેમાંથી એકેને ઘેટાંમાં રસ નહિ

હવે આ ઘેટાંના ટોળામાં પણ વાત ચાલી કે આ બેય આપણા નવા માલિક આપણું કાંઈ ધ્યાન રાખે તેમ નથી, ને પોતાનું પણ કાંઈ ધ્યાન રાખે તેમ નથી આ ટોળામાં એક ડાહ્યું ઘેટું હતું એણે વિચાર્યું કે જો વાત આમ ને આમ ચાલ્યા કરશે તો આપણા બેહાલ થઈ જશે.

એટલે એ ઘેટાંએ બધાં ઘેટાંઓને ભેગાં કરીને કહ્યું કે 'જુઓ ભાઈ! આપણી શી કિંમત છે એ હજી આપણા નવા માલિકો જાણતા નથી અને એ પાછા ડાહ્યા છે કે સીધી વાત સમજે તેવા નથી એટલે આપણે અત્યારથી એક રસ્તો કાઢો ધીમે ધીમે આપણે બીજા માલધારીઓના ટોળામાં ભળવાનું ગમ્યું પછી ધીમે ધીમે એક પછી એક જવાનું થતું રહેશે આ માલિકોની આંખ ત્યારે ઊઘડે તો ઊઘડે!'

ડાહ્યા ઘેટાંની આ વાત સાંભળીને એક મૂરખ ઘેટાએ કહ્યું 'પણ એમ કરવા કરતાં આપણે બધાં જ એક સાથે ભાગી જઈએ એટલે એ બાર ખાઈને આપણને શોધવા નીકળશે ને ત્યારે એમને આપણી કિંમત સમજાશે'

ડાહ્યા ઘેટાએ જવાબ વાળ્યો: 'એમ નથી ભાઈ! આપણે બીજા માલધારીઓની નજરે પડીએ તો એ આપણી કિંમત સમજે છે, એટલે આપણે માટે એ કાંઈક કરવાના, એ આપણને આમના હાથમાંથી છોડાવવાના, ને આમના હાથમાંથી આપણી સંભાળ લેવાના. બાકી આપણે આપણી મેળે ભાગશું તો એમાં કાંઈ ઈંટ તનીય થશે! આપણે કોઈ ની આધાર વિના રહ્યાં નથી'

પણ મૂરખ ઘેટું કોને કહે? એણે તો કે કાલાવાલા શરૂ કર્યા 'શું આપણે એવા નમાલા છીએ કે એકલા ન રહીએ?' એમ ને એમ કે ટોળીમાં જે શક્તિ કોઈ ઘેટામાં હતી નહિ, એકલા રહેવાની. તે શક્તિ બધામાં છે, એમ એણે હાંકે રાખ્યું

ને મૂરખાઈને જ્યારે પોતાની શક્તિની વાત આવે ત્યારે નશો ચડે છે, એમ બધા ઘેટાંને નશો ચડી ગયો

હવે એક વખત એવું બન્યું કે પેલા જે ચિતારા ભાઈ હતા તેણે પોતાના કુસ્તીબાજ ભાઈને કહ્યું કે 'સાંભળ ભેટા તું સાચવજે

ત્યાં હું હમણાં બે ચાર ભિતરામણું કરીને
આવું છું એ ભિતરામણાના જે પૈસા આવશે
તેમાંથી તારી રખેવાળીના પૈસા હું તને
આપીશ '

કુસ્તીબાજ ભાઈએ પૈસાના લોભે લોભે હા
પાડી ને પોતે બધા ઘેટા સાચવવા બેઠો
પણ ત્યાં એવું બન્યું કે ગામમાં કોઈ
પહેલવાનો આવ્યા એમની કુસ્તીનું દંગલ
જાહેર કરવા માટે ગામમાં ઢોલ વગ્યો અને
આ ભાઈના તો એ સાંભળીને કાન ચમક્યા

એણે વિચાર્યું કે એની વારમાં ઘેટા ક્યાં
જવાના હતા ? ને ત્યાં તો ભઈ આવી
જશે એટલે એ તો પોતાની ધૂન પ્રમાણે
દંગલ જોવા પહોંચી ગયો ને ત્યાં એવો
રસ આવ્યો કે ઘેટાની બધી વાત ભૂલી
ગયો હવે આ તરફ પેલું મૂરખ ઘેટું બધાને
કહેવા લાગ્યું કે આ તક છે માટે આપણે
સૌ દોડી જઈએ

મૂરખ ઘેટું એમ કહીને આગળ થયું એટલે
બીજાં બધાં એમની પાછળ દોડ્યાં

હવે પેલા ભઈ પાટિયા ચીતરીને પાછા
આવ્યા પણ ત્યાં કેવા ઘેટા ને કેવી વાત !

એટલામાં દંગલવાળો ભાઈ પણ આવ્યો
પણ પછી એ બન્ને એમાંથી લડી પડ્યા
રંગવાળો કહે તેં ધ્યાન ન આપ્યું ને ઘેટા
ભાગી ગયા

દંગલવાળો કહે તું ચીતરવા ગયો એના એ
ભાગી છૂટ્યા હું વહેલો આવ્યો હોત તો એ
બધા અહીં જ ઊભા હોત

એમ એ બન્ને તો કોણ જાણે કેટલો વખત
લડત પણ કોઈકે કહ્યું પેલા ઘેટાની તપાસ
તો કરો ઘેટા છે કે નથી હોય તો તમારે
લડવું પડશે

એટલે એ બન્ને જણા ઘેટાને શોધવા
નીકળ્યા

પણ ત્યાં તો બનેલું એવું કે પેલું મૂરખ
ઘેટું જે બધાને દોરતું હતું તે ક્યાંક
પડેલું એને કૂવામાં પડેલું જોઈને બધા
ઘેટાંએ વિચાર્યું કે કૂવામાં કાંઈક છે એટલે
આપણે પણ નીચે એમાં પડવાનું છે એટલે
એ પણ બધા કૂવામાં પડ્યા

આ બન્ને જણા શોધતા શોધતા ત્યાં આવ્યા
ત્યારે માત્ર એક ડાહ્યું ઘેટું ત્યાં ઊભું હતું

પણ પેલના બધા ઘેટા આમ નાશ પામી
ગયા તેથી એ બન્ને હવે એક રહ્યા સહ્યા
ઘેટા વિષે તકરાર કરવા બેઠા ! એ હવે
કોનું ?

કહો આમાંથી એ બન્યું છે ? એમને પેલા
એકનો નવલું ઘેટા તો ભરાઈ ગયા, પણ
આ એક વિષે તકરાર ઊઠી

એ તકરારમાં એ બન્ને પૂરા થઈ જાત
પણ ત્યાં કોઈક ડાહ્યા ન્યાયાધીશે એમને
કહ્યું કે તમે જે ખોયું તેને માટે તમારો
અધિકાર ન હતો હવે આ સાચવો છો
એને માટે પણ તમારો અધિકાર નથી. એ
એક ઘેટાની તકરારમાં તમે હવે મારામારી
પણ ખોશો

માટે ડાહ્યા હો તો એના પૈસા કરીને
વહેંચી લ્યો

જે ચીજની જેને કિંમત નથી તે ચીજ તેને

ઈશ્વર પેટલીકર

શિક્ષિતોનો અંધાપો

સ્ત્રીઓને આવી બાબતમાં સૌ પ્રથમ ભોગ બનવું પડતું. અત્યાર સુધી કેટલાં શિક્ષિત વર્ગ આવી આંધળા બની જાય છે એનું તાદૃશ્ય ચિત્ર આપતાં [illegible] પ્રતિકારે [illegible] આ લખાણ રૂપ છે.

એક બહેનના વિવાહનો પ્રશ્ન મારી પાસે આવ્યો. બન્ને એકબીજાને [illegible] પસંદ કરી હતી. [illegible] બન્નેની વિગત જોતાં બન્નેને અનુકૂળ આવશે તેમ માની મેં એમની મુલાકાત કરાવી હતી. બન્ને લગ્નના નિર્ણય ઉપર આવ્યા એટલે એ બહેને [illegible] કહેવાનું આટલું કે લગ્ન સિવિલ મેરેજથી થવું જોઈએ.

એના કુટુંબમાં હિંદુ વિધિ કરતાં સિવિલ મેરેજમાં [illegible] છે તેવું માનતા ન હતું, પરંતુ સિવિલ [illegible] વાત તો પિતાને [illegible] રિવાજ પ્રમાણે [illegible] હિંદુ વિધિ [illegible] તો પણ [illegible] અનિવાર્ય છે તેમ કહી નથી. પરંતુ સામાન્ય પ્રજામાં સિવિલ મેરેજ—રજિસ્ટર્ડ લગ્ન એટલે [illegible] જઈને સહી કરી આવે તેમાં [illegible] કોઈ વિધિ હોય [illegible] માનતા [illegible] કોઈ [illegible] સિવાય [illegible] પિતા [illegible] સિવિલ મેરેજ [illegible]

સિવિલ મેરેજથી લગ્ન કરવામાં કોઈને પણ વાંધો ન હોય તો તે માટે જિલ્લાના રજિસ્ટ્રારને નક્કી કરવા [illegible] બન્નેના સહી અને નોટીસ આપવાની હોય છે. રજિસ્ટ્રાર એ નોટીસ ત્રીસ દિવસ સુધી પોતાની ઓફિસના બોર્ડ પર ચોંટાડી રાખે. આ ત્રીસ દિવસ દરમિયાન કોઈને એ લગ્ન સામે [illegible] વાંધો હોય તો લઈ શકે છે. એ નોટીસનો સમય પૂરો થયા પછી લગ્ન નોંધવામાં આવે છે ત્યારે લગ્ન થયાં તેમ ગણી શકાય છે. નોટીસ આપ્યા પછી બન્નેનો વિચાર બદલાય અને જો લગ્ન નોંધાવવામાં ન આવે તો એ નોટીસ આપોઆપ રદ થાય છે. આવી એમને અને [illegible] [illegible] [illegible] સિવિલમાં [illegible] રજિસ્ટ્રારની ઓફિસ છે તેમાં જઈને નોટીસ આપી [illegible] અને તે પછી ૩૦ દિવસ પૂરા થતાં લગ્ન નોંધાવવાં જોઈએ.

[illegible] [illegible] [illegible] નોકરી [illegible] બહેન મેટ્રિક થઈને [illegible] વર્ષથી મ્યુનિસિપાલિટીમાં નોકરી કરે છે. એ બહેનના પ્રશ્ન માટે મારી પાસે આવ્યા હતા તે પણ સિવિલ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સારી [illegible] [illegible] તેમ મેં તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે જ એ બધું જાણવા પ્રયત્ન કરી તે બહેનના [illegible] [illegible] તરીકે એમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોતાને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ સિવિલ [illegible] [illegible] અને તે એમને [illegible] રજિસ્ટ્રારની ઓફિસ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને તેમણે તરત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રૂપિયાના

મળે તો એમાંથી છૂટકો. એનો પોતાનો જ નાશ થાય છે! મહેનત વિના મળે તે મહેનત વિના જાય!

આ ઘેટાની વાત જાણીને લોકોએ પછી કહેવત જોડી કે ગાય તેના ને આંધ અનુયાયી ખાડામાં પડ્યા ને પડશે!

કોર્ટ સ્ટેમ્પ ઉપર એમણે 'લગ્નનો દસ્તાવેજ' એ મથાળા નીચે લગ્ન થઈ ગયા પછી એફીડેવીટ કરવામાં આવે છે તેવું લખાણ તૈયાર કર્યું. એકમાં યુવક યુવતીને લખી આપે છે, બીજામાં યુવતી યુવકને લખી આપે છે.

આગાઉથી ઘણા જ્યારે લગ્ન થાય અને પાછળથી એ અંગે તકરાર ઊભી થાય તેવી બીક રહેતી હોય ત્યારે લગ્નની સાબિતી તરીકે આવી એફીડેવીટોને કેટલાક માર્ગે રજીસ્ટ્રેશનમાં નહીં આવ્યા હોય તેવા પુરાવા તરીકે કોર્ટમાં જઈને અધિકારી રૂબરૂ આ જાતના લખાણ ઉપર બંને જણ સહીઓ કરે છે.

સિવિલ મેરેજ કરવા માટે જિલ્લા રજીસ્ટ્રારને નોટીસ આપવા જેવું જ કામ હતું, તેને બદલે આ દસ્તાવેજમાં લગ્ન થઈ ગયાની એફીડેવીટના લખાણ માટે દસ્તાવેજ લખનાર પણ ભૂલો પડ્યો હશે તેમ માનવા મન થતું નથી. આ દસ્તાવેજમાં બંને એકબીજા સાથે પરણવા કેવી રીતે તૈયાર થયા તે વિગત પૂરી આપી છે. મારી મારફત એ ઓળખાણ થઈ તેમ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જે દસ્તાવેજમાં આટલી ચોકસાઈ બતાવી હોય તેમાં લગ્નની તારીખ જ કેમ લખી ના હોય? અમોએ અમારી સંમતિથી હિંદુ વિધિ અનુસાર લગ્ન કર્યું છે અને લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા છીએ! આવું લખવા છતાં કઈ તારીખે અને કયા સ્થળે તેનો ચોક્કસ ઉલ્લેખ નથી. આ લોકોએ પણ એ શું કામ આવ્યા હતા એ કહ્યું હતું. આથી દસ્તાવેજ લખનારને ખ્યાલ આવી ગયો જ કે એમને એફીડેવીટ કરવી નથી પણ નોટીસ આપવાની છે. પરંતુ એમાં તો એને કંઈ લાભ થાય નહિ. ફરી બીજી કોર્ટમાં જવું પડે તેમ કહી હાથમાં આવેલો શિકાર જતો કરવો પડે. આથી એ શિકાર જતો ન કરવા નોટીસ એટલે જ આવું કરવાનું તેમ દેખાવ થાય તેમ રાખ્યો હોવો જોઈએ. ખરી બીજી હકીકત પૂછીને કઢાવી અને લખી તો લગ્ન ક્યારે થયું તે પૂછી શકત અને લખવું અનિવાર્ય મનાત. પરંતુ એમ કરવા જતાં શિકાર જતો કરવો પડે માટે તારીખ સ્થળ લખવાની તસ્દી લીધી નથી એમ દેખાઈ આવે છે.

લગ્ન થયાં છે તેને બંને થઈ ગયા છે તેમ લખ્યું હોય અને છતાં ઉપરનું લખાણ વાંચીને એમાં સહી કરી છે તેમાં ભણેલાં યુવક યુવતી સહી કરે અને એવી જ રીતે શિક્ષિત સગા સાક્ષી કરે, તે આશ્ચર્ય લાગે તેવું કહેવાય. આ પ્રસંગ એ જ બતાવે છે કે આપણું માણસ પોતે કંઈ સમજે નહિ માટે કોર્ટ-કચેરીમાં જે રીતે જે લખાતું હોય તે માન્ય રાખવું પડે તે માનસને વશ થઈ જ્યાં સહી માગે ત્યાં મતું મારી આવે છે. તેમ આપણો શિક્ષિત વર્ગ પણ દોરવાતો હોય છે. આરોગ્યની બાબતમાં પણ ડોક્ટરની સૂચનામાં ભૂલ ન હોય તેમ માની ચાલે છે. તેનો એક હાસ્યાસ્પદ દાખલો ઘણાના સાંભળવામાં આવ્યો હશે. ડૉક્ટરે દવા હલાવીને પીવી તેમ કહ્યું હતું, પણ એ સૂચના સાંભળનાર દર્દીનો સ્નેહી દર્દીને હલાવીને દવા પાવી તેમ સમજ્યો હતો. આથી બે જણે દર્દીને પગે-માથે પકડીને જોરથી હલાવ્યો. પણ કોઈને એમ ન થયું કે દર્દીને વળી આમ હલાવવાની શી જરૂર? ડૉક્ટરે કહ્યું એટલે—એમાં એ શું હોવું ઘટે?

આ લખાણના પગલે એવું જ થયું છે. સહી કરનાર ભલા જાણે છે કે લગ્ન થયું નથી વળી જેનો એફીડેવીટમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે હિંદુ વિધિ નથી કરવાની. માટે તો એ અહીં આવ્યા છે છતાં જે નોટીસ આપવા એ આવ્યા છે, તેમાં આવું લખાતું હશે માની લખનારે લખ્યું છે એમ માની એમાં સહી કરી દીધી! પેલા લખનારે પણ પૂરો લાભ ઉઠાવ્યો હતો કે હવે તમે આ દસ્તાવેજ રજીસ્ટર કરાવવો હશે ત્યારે કરાવી શકશો અને આ કામગીરી પેટે રૂપિયા પચ્ચીસ લઈ લીધા!

આંધળો અને બહેરો બરોબર તેવી કહેવત પ્રમાણે ભણેલો વર્ગ, વળી તેમાં કોર્ટના કામમાં આપણને સમજ ન પડે તે જૂની ઉદાસવૃત્તિ જોવા મળે છે અને સામાજિક કાર્યના જ્ઞાનનો અભાવ દેખાડે છે.

મિત્રિ મૈત્રિ કરાય અને તૈયાર થાય છે. પણ તે શું છે અને તે કયા થાય તે અને મારા ઍવૉર્ડ આહિતી આપવા આવ્યા પછીથી એટલી મોબિયેર કે કાના ઉત્સાહમ ભૂલા પડે છે. પણ એમને ખબર હતી નથી કે આવું કેમ? વળી જે નખાય છે તે કેટલું બેહૂદું છે તે વિશે પણ કોઈ ખ્યાલ નથી

આ એફિડેવીટ તો જાણે કે ભેટી છે અને લગ્ન થયું નથી એને દર બાબત જ છે. પરંતુ લગ્ન થયા પછી જે સ્થાને એફિડેવીટ સાચી રીતે થતી હશે તેવા પણ આમાં વધારેમાં વધારે આપણ જ વધરાનો હતો તે સામાજિક ક્ષેત્રે પહોંચવા કરતા માટે એવી જાગૃતિ આવી છે અને નાન થામો વગેરેમાં આવા દાખલા સામાન્ય બનતાં આવ્યા છે. બના સ્ત્રીનો સુધારો હજુ ગુનાઓ થયો નથી તેમ આ વાતનો એની લાગુ છે અને જેમની સુરુચિ જેમની ઉંચ રૂચીમાં થાય છે તેવા અધિકારીઓની ઉણપ હોય તો એ પણ ચલાવનારનું ધ્યાન હોવી જોઈએ જે અધિકારી સાધી કરે છે તેને એ લખાણ કેવું હોવું જોઈએ તે માટે કાયદેસર નિયમ નથી પરંતુ કોઈને આ બાબતથી આમાં વાગે તો તેને આપવાનામાં પહોંચાડવાની માગણી કરવાની કલ્પના નથી. આ બીજી નાગરિકના કલ્યાણ છે તે એ ધર્મ ચૂકે નહિ એટલું જ નહિ જે અધિકારી આવી રીતે તેમની સામાજિક રૂચિ ઊપસાઈ હોય તો એ ચાલી શકતી આગામાં સુધારો સૂચવ્યા વિના ન રહે

યુવક યુવતીને લખી આપે છે કે (તે દસ્તાવેજમાં લખ્યું છે) "અમે તમને અમારી જીવન તરીકે અમારી સાથે રહેવા તમારી જીવન તરીકે તમામ ફરજો અમે અમલ કરવા આમ બધાઈએ છીએ. અને જે બધા થઈ ગઈ છે તેનો ઉલ્લેખ કરી છે. તમને કોઈ પણ રીતે વગર વાંકે મારકૂટ કરી ત્રાસ આપીશું નહિ તેમજ માર મન દુભાય તેવું અમે કાંઈ પણ બનાવું વર્તીશું નહિ અને અમે તમને ઇચ્છા પ્રમાણે અને સુખે જાળવીશું.

તેવી ખાત્રી આપી આપીએ છીએ અમે કબૂલ છે. અમે તમને કોઈ પણ જાતની કનડગત કરી મારૂં ત્રાસ આપી અમારે ત્યાંથી નહીં મૂકીએ કે તમે અમારી પાસેથી કાઢી લઈ જોઈ પોતાને મેળવવા હક છે

"આ જ રીતે યુવતી યુવકને લખી આપે છે તે આ બાબતમાં લખ્યું છે. તમારી ધર્મપત્ની તરીકે એક હિન્દુ સન્નારીને છાજે તે રીતે તમારી સાથે રહીને તમારી આરત તરીકેની તમામ ફરજો અદા કરવાને હું બંધાઉં છું અને ભવિષ્યમાં હું નાસીભાગી નહિ જાઉં તેમજ તમારે કોઈ પણ અરજી કરવી નહિ કરું તેવી ખાત્રી આપું છું.

જ્યાં એ પુરુષ લગ્ન પછી ઉમ્મરમાં ને ઉમ્મરના તેને નોંધાવવા—એફિડેવીટ કરે—ત્યારે સ્ત્રીને સુખે પાળવાનો ખાત્રી આપવાનો જરૂર પડે. જેવા ઉમ્મરના વાતાવરણમાં સમજતો અને આશ્વાસન છે. તેમ સુરુચિ ઉપસાઈ હોય તેને આ વાતરૂપ નહિ પડે. વળી આ સ્ત્રીના સામાન્ય રીતે પુરુષ જેવા કાયદામાં પરણ્યા થયા છે તે જમાનાના લખાય કે "તમને કોઈ પણ રીતે વગર વાંકે મારકૂટ કે ત્રાસ આપવું નહિ" એ કેટલું વિચિત્ર છે! વગર વાંકે મારકૂટ કરવું નહિ તેનો સ્વીકારી અર્થ અનો હોય તો એ ન કહી શકાય કે ગુનામાં હતો ત્યારે તો મારકૂટ કે અપમાન કરતાં વાંકે ત્રાસ આપવું નહિ તેમ લખવું હોય તો જુદી વાત પરંતુ એનો આશય રહેતો હોય છે, વગર વાંકે તે જૂના જમાનામાં પુરુષ પોતાની મિલકત માનતો અને તેને મારવાનો પણ હક સમજતો ત્યારે જે ભાષામાં લખાતા હતા આ લખાણ છે અને તેથી આ પ્રસંગે આ પાસે લખવાની જરૂર કરવાની પણ જરૂર છે. ભવિષ્યમાં નાસીભાગી નહિ જાઉં તેવું પણ એ જાતની ફરજો તેવી ધરાવે કબૂલાત તેને જણે તેને ત્રાસ તેમ તો પણ એને નાસીભાગી જવાનું નથી. જે એફિડેવીટના આપવાથી આ છે તેમ થયે હોય તો આજ ભેટી અને તે લગ્ન છે પરંતુ લગ્ન થયા

જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

આવ રે વરસાદ

નવલિકાના અનેક પ્રકારો માં ... મૂળ ... કૃતિની આ વાર્તા વર સાદની વાત તો ચાલી જ જાય છે પણ ભારતના ... હિંદ પરદેશી અંગ્રેજી વાતને પણ તેમની આગવી શૈલીમાં ... છે અને જે સાથે તો બીજું ઘણું બધું કહી જાય છે ... આ ... જોઈએ

આ ઓરડીની ભીંત પરથી ચૂનો એવી રીતે ખરતો કે જગાઈરાને કાંપમાંથી કોઈ ને કોઈ આકૃતિ ભરી આવવી ... નાટક ... ઉપર ... માટે ... પડ અને ... ભીંતના એ ... નવા નક્શા આપતા જગાઈની ... પાસે ... ઊભા કરતી એ પ્રમાણે ભીંતની એ દુનિયા સાથે એ ... જોડતા

એની ઓરડીને એ ... આપનો ... પ્રથમ ... ઓરડીની પર એક ... નવો આકાર કોરાયો જગાઈને લગભગ ... પોકારી

પધારો સુંદરી ભીંત પર ઘણા મહેમાનો આવ્યા પણ નારીજાતમાંથી કોઈ આજ પહેલાં આમ ... નથી આપને ... હતી ... આપનું સ્વાગત કરવાનું મારું ... નથી ... આપને ... હતા. નહિ ... એવી ... સાથે ... ભાળી ... નહિ ... ... આ ઓરડીમાં ... નથી ... ગભરો નહિ ... દયા ... હું અહીંથી રવાના કરી દઈશ

જુઓ ... ભીંત પર હું કોઈ ... આવવા ... ચૂનાના પડમાંથી ... ઉપદેશક ભીંત પર ... લેવાની હિંમત કરતા નથી ભગવાન ... પણ આ ચૂનો તકલીફ આપતો ... ચૂનાના પડમાંથી બહાર આવવાની હિંમત ન ચાલે !

મારી ભીંત ઉપર ... માસૂની ...

વિશાળના માનવીઓ ... છે સુંદરી ! તમારી નજર ... ... નજરને ... ... આવતા નથી ... મગજ જાય છે ... એ ... પર ... વરસાવે છે

એ ... ને ... આવડે ... મને ... આપ છે ... હું ... છું સુંદરી ! તમારા ... ઉપરના ભાગમાં દષ્ટિ ... આ બદનામને ... છે ... નથી ... મને ... છે કે ભીંતનોના ... વાની ... નથી ... નથી કારણ કે એનું ... છે—... કોઈ સ્ત્રીની આ ... ... તારણ ...

... તમારા આ ... સાથે ... હો તો હું તમને ... નથી ... તમારી ... ઉપર ... મેં ... કવિતા ... એ ... વાર એમના ... ગયો કે મને કવિતા ... કાવ્ય ... મેં એમને રદ આપી ... જાહેર ... કે ... અમારા આ ... એને એની ... માટે ... નહોતો ... મને ... ... નથી

સુંદરી ! હવે તમને આ ભીંતના એક ... ... એમની ... જુઓ ! ...

પછી અમુક યુવક યુવતીને આવી રીતે એફિડેવીટ કરવાની જરૂર પડે તેણે પણ આ બીજાના લખાણ ઉપર સહી કરવાનો ઇન્કાર કરવો જોઈએ વળી હિંદુ વિધિ પ્રમાણે કોઈ સંસ્થામાં લગ્ન કરાવવાનો પ્રસંગ આવે છે અને તેમાં માબાપની સંમતિ હોતી નથી ત્યારે સંસ્થા અજાણ્યા પાસે પાસે કોર્ટની એફીડેવીટ માગે છે તેમાં હિંદુવિધિ પ્રમાણે એ લગ્ન કાયદેસર છે તે એમણે કબૂલવાનું હોય છે તેમાં પૂરી ઉંમર જોઈએ, નજીકનું સગપણ ન હોવું જોઈએ અને બન્નેમાંથી કોઈ પ્રથમ પરણેલ (હયાત પતી–પતિ) ન હોવા જોઈએ આટલી જ જાહેરાત કરવાની હોય છે

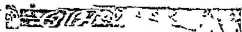
એ જ રીતે પરણ્યા પછી એફિડેવીટ કરવાની હોય તો લખાણની શરૂઆતમાં બન્નેએ પોતાની ઓળખ આપવાની હોય છે નામ ઉંમર, ધંધો રહેઠાણ, વગેરે તે પછી બન્ને રાજીખુશીથી અને સમજપૂર્વક હિંદુ વિધિ પ્રમાણે અમુક તારીખે અમુક સ્થળે હિંદુવિધિથી લગ્નથી જોડાયા છે તેની કબૂલાત કરવાની હોય છે આથી વિશેષ કંઈ લખવાનું હોતું નથી એમાં એકબીજાની ફરજો ગાંઠી વાળી કે સાચી પણ જણાવવાની જરૂર નથી ગાંઠી વાળી હશે તો એ કાયદેસર નથી અને હિંદુ વિધિ પ્રમાણે જે ફરજો અમલ કરવાની છે તે એમાં નહિ જણાવી હોય તો પણ હિંદુ વિધિના ઉલ્લેખમાં તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે પુરુષ મારઝૂડ નહિ કરવાનું ન લખે તો પણ એ કરી શકે નહિ, તેમ જ એની સાથે રહેવું નાસરૂ હોય તો એ એને જુદા રહેવા માટે ખોરાકી આપવા બંધાયેલ છે લખાણમાં ન લખ્યું હોય તેથી એ હક ચાલ્યો જતો રહે છે તેવું નથી અને જે હક કાયદેસર ન આપે થતો હોય તેવો લખ્યો હોય તો પણ કોર્ટ તેને માન્ય ગણતી નથી

મતલબ કે, આવી જાતની એફીડેવીટ કરવાની જરૂર પડે તો સિવિલ સ્ત્રી-પુરુષ તે જાતે લખી શકે છે પરંતુ આજની કોર્ટમાં જે કામની રીત થાય છે તે સંજોગોમાં રોજ ત્યાં કામ કરનાર સાથે હોય તો તરત સહી સિક્કા થઈ જાય છે તે લગ્ન અંતર સ્તાવેજ લખનાર પાસે ટૂંકમાં એફીડેવીટ કરાવીને રજૂ કરી શકાય આ સ્થિતિ લખનારા ન જાણતા હોય તેમ હું માનતો નથી, પરંતુ આ એફીડેવીટ જે ત્રણ પાનાના ભરી છે તે એ રીતે લખાવ તો ત્રીજા ભાગની પણ ન રહે, તેવો પણ સંભવ છે ઓછા લખાણના ઓછા પૈસા મળે અને આપનાર પણ લખાઈ જોઈને દલીલ કરે તે કારણે લાંબી લેખણે કોર્ટમાં લગ્નના લખાણ કરતા હોય તો તે માનસ મારી કાઢી નાખવા જેવું નથી

કોર્ટમાં બેસી અરજીઓ લખવાનો જે ધંધો કરે છે તેમને કોર્ટમાંથી લાયસન્સ પણ મળે છે અને તેમણે કેટલી રકમ લેવી તેના દર પણ ઠરાવેલા હોય છે પરંતુ આજે જ્યાં મોંઘવારીએ નવીના જમાનામાં ઠરાવેલા દરે ચીજ વસ્તુઓ મળતી નથી ત્યાં ઠરેલા દર લેવાનું માનસ અરજી લખનાર પણ શું કામ રાખે? પરંતુ જેમાં પચ રૂપિયાનું વધારેમાં વધારે કામ કહેવાય તેવા ગામર ઓળખાણને લીધે અધિકારી પાસે સહી કરાવી આપે તે ગણતરીએ રૂપિયા ૨૫ વધુ લેવા તેને શું કહેશો શબ્દ વાપરી શકાય? પરંતુ જ્યાં સુધી આપણો સિવિલ વર્ગ આપણી માફક દોરવાતો હોય ત્યાં સુધી એનો ઉપાય પણ શું છે?

*

સિવિલન ગુનાઓની તપાસ અને કાર્ય કરતાં જે વૈજ્ઞાનિકોએ લોહીનો ગમે તેટલો પણ સૂક્ષ્મ ડાઘ એ ઓળખી કાઢવાની પદ્ધતિ શોધી કાઢી છે લંડનના એક તબીબી વિદ્યાલયના ડૉ બર્નાર્ડ ટેઇટ અને કેમ્બ્રિજ વિદ્યાલયના ડિ ... એ ક્રમે શોધી કાઢેલી આ નવી પદ્ધતિને લીધે એક વાળ ... જેટલા નાના ઓછા લોહીના ડાઘ પરથી તે લોહીનો વર્ગ નક્કી કરી શકાશે અત્યાર સુધી સૂક્ષ્મ ડાઘ પરથી તેમ નક્કી કરવાનું શક્ય નહોતું લિટનમાં આ ક્ષેત્રમાં છેલ્લા ૪૦ વર્ષમાં આવી મહત્ત્વની શોધ થઈ નથી

જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

આવ રે વરસાદ

[illegible] ની [illegible] તે કલ્પના [illegible] આ વાર્તામાં વર [illegible] વાત તો આવી જ જાય છે પણ ભારતના [illegible] દિન પ્રદર્શી [illegible] એમની આ [illegible] છે અને એ સાથે તેઓ [illegible] ઘણું કહી જાય છે કે લેખક ઉપર અસર થઈ જ ગઈ એ

આ ની ઓરડીની ભીત પરથી ચૂનો [illegible] જેવી રીતે [illegible] કે જન્મદીનને [illegible] આકૃતિ મળી આવતી [illegible] નાકનો આકાર ઉપર [illegible] [illegible] એ આ [illegible] તેના નામો આપતો [illegible] ની સાથે [illegible] પ્રમાણે ઓળખતી એ દરિયા [illegible] એ પોતાનો [illegible] જોડતો

એની [illegible] એ [illegible] ના નમો [illegible] [illegible] ઓરડી [illegible] પર એક રાત એક [illegible] આમ [illegible] તરત જ [illegible] પોકારી

[illegible] સુંદરી [illegible] પર [illegible] આવ્યા પણ [illegible] કોઈ [illegible] પહેલા [illegible] નથી આપને હું સુંદરી કહીને જ બોલાવું તો [illegible] આપને [illegible] કરવાનું [illegible] આપને કોઈ [illegible] હેરાન નહિ કરે એની હું [illegible] આપના મુખને [illegible] કોઈ [illegible] નહિ કરે [illegible] [illegible] હું આ ઓરડીમાં [illegible] એની તોય સુંદરી ! તમે રાખશો નહિ મારી [illegible] તો તમને હું [illegible] રહેવા [illegible]

જુઓ, મારી [illegible] પરંતુ કોઈ [illegible] [illegible] ચૂનાના [illegible] કોઈ [illegible] ભીંત પર [illegible] [illegible] હિંમત [illegible] નથી [illegible] આ ચૂનો [illegible] આપતો નથી [illegible] આ ચૂનાના [illegible] આવવાની હિંમત ન ચાલે !

"મારી [illegible] ઉપર [illegible] [illegible]

[illegible] માનવીઓ [illegible] સુંદરી ! તમારી નજર [illegible] બાજુએ [illegible] એક [illegible] નજરને [illegible] [illegible] ખુલ્લા [illegible] [illegible] નથી [illegible] એનું [illegible] છે ત્યારે જ એ [illegible] પર [illegible] વરસાવે છે

એ [illegible] આવડે છે એ મને [illegible] આપ [illegible] સુંદરી ! તમારા [illegible] દૃષ્ટિ [illegible] એક [illegible] આવડે છે એક [illegible] નથી આ [illegible] મને [illegible] છે કે [illegible] વાની [illegible] પાસે [illegible] નથી [illegible] નવી [illegible] કાગળ [illegible] છું — [illegible] કોઈ [illegible] હતી [illegible] એ [illegible] [illegible] કોઈ [illegible]

[illegible] તમારે આ [illegible] ભીંતમાંથી [illegible] ન હોય તો [illegible] નથી [illegible] તમારી એક [illegible] છે એની [illegible] આપ [illegible] એ [illegible] છે [illegible] એમની કવિતા [illegible] છે પણ મોટી [illegible] [illegible] તો એ [illegible] છે [illegible] વાર એમના પર હું [illegible] થઈ ગયો કે મને કવિતા [illegible] હું [illegible] એમને [illegible] આપી [illegible] કરી છે [illegible] આ [illegible] એને [illegible] માટે [illegible] મને [illegible] ભરોસો નથી

"સુંદરી ! હવે તમને આ ભીંતના એક [illegible] ની [illegible] કરાવું [illegible] જુઓ [illegible]

રૂપ છે? અમારા એ ખાંસાહેબ છે એમને ખ્યાલ, ઠુમરી, ટપ્પા, ધ્રુપદ બધી ગાયકી સાધ્ય છે ચોમુખા ગવૈયા એ છે હું એમની પ્રેરણાથી એમની ગાયકી ગાઉં છું. સિતાર પણ ગજબ બજાવે છે! અવાર નવાર અત્તરના ફાયાની ખાંસાહેબ માગણી કરે છે કોઈ વાર ફેશ લઉં છું ત્યારે એ ખુશ થતા દેખાય છે

'સુંદરી! આ ખાંસાહેબ ભલે બોલતા નથી એમને જે કાંઈ સમજાવવું છે એ સ્વરથી સમજાવે છે ચોમાસાની એક રાતે વીજળીની તેજ તાન વચ્ચે આકાશમાંથી વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે એમના સાજે કોઈને યાદ દીધો. એ નામ જરૂર કોઈ ઓરત હતું ખાંસાહેબ શું એ સ્ત્રીનો વિજોગ ઉજવતા હતા? મેં પૂછ્યું પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ.'

અને જગદીશની આંખ જ્યારે ભારે થઈ ત્યારે આકાશમાંથી વરસાદ વરસવો શરૂ થયો. નદીમાં જગદીશે વરસાદનું સંગીત સાંભળ્યું ભીની હવા ઓરડીમાં ફેલાઈ અને જગદીશને નીંદરે એના ભણી ખેંચી લીધો.

આકાશ ગંભીર થયું. વાદળામાંથી પાણીની ધાર જમીન પર પડવા લાગી. અચાનક ટાળીને અલગ થયેલાં વાદળાં એક થયાં, એકબીજામાં ભળી ગયાં અને આકાશમાં કાળી પાટી જણાઈ. એ કાળી પાટીમાં વીજળીઓ દુધિયા કાંકરાના જેવા અક્ષરો આંક્યા. વીજળીને એકડા લખતાંય આવડ્યું નહિ! એ તો વળોવળીઆ કરવાનું જ શીખી.

જગદીશના મુખમાં ભીંજાયેલું પાણીનું ટાઢું ટીપું પડ્યું. પહેલું ટીપું સન્માન રહ્યું. બધું ટીપાં પડ્યાં. જગદીશ જાગી ગયો. એના હોઠ પર પાણી પડ્યું. જગદીશનું મન મેલું ચીડ્યું.

'આપણને કોઈ પાણી પાતું નથી. આકાશ તારા ગોળામાંથી મને તેં પાણી પીવડાવ્યું. નહીં આ આજ માનું દૂધ મેં પીધું છે કે નથી પાયું એની મને ખબર નથી પણ વાદળી તને મા થતાં આવડ્યું

તાગ કાળજાનું હીર તેં મારે મેં એ મૂક્યું!..

પછી વરસાદનું જોર વધ્યું. જગદીશને જગ્યા ફેરવવી પડી. એની ઓરડી કાણી હતી. ઓરડીની બધી જમીન પર પાણીની નિશાની થઈ. આમાંથી બચવું કેમ? મોડી રાતે બહાર પણ ક્યાં જવું? જગદીશ ત્યાં એક ખૂણામાં બેસી રહ્યો. ટૂંટિયું વાળીને એણે આ પ્રવાહી જગતથી અલગ રહેવાના ફાંફાં ભર્યાં. જગદીશ અંધારામાં બોલ્યો:

'સુંદરી, જુઓ ને! ઓરડીની આવી જાહોજલાલી તમે ક્યાંય દેખી છે?'

*

જયંત જ્યારે જગદીશને મળવા આવ્યો ત્યારે જયંતે આખી રાતની વાતો કરી. નગરના રૂપેરી પડદાની વિગતો રજૂ કરી. નૌશાદ, રાજકપૂર, નરગીસ, નર્તિત ... ની વાતો પૂરી થઈ.

દેશમાંથી મકરંદ પણ આવ્યો હતો. મકરંદ એના વિનોદ દેશમાં ધુમાડા કરતો હતો એવો અભિપ્રાય જયંતે આપ્યો. મકરંદનું વેવિશાળ થયું હતું તો ય એ લગ્ન કરતો નહોતો. જયંતે એની ટીકા કરી.

પછી જયંતે અપમાનો અને બનાવો ... જગદીશ બધું સાંભળી રહ્યો. જગદીશ એના જયંતને ઓળખતો હતો. જયંત કોઈ ખાસ વાત માટે આવ્યો હતો પણ એ વાતને એ ઉચ્ચાર કરી શકતો નહોતો.

આખરે જયંતે આ વર્ણનના આકરા ચોમાસાની વાત કરી એના સમાર પર નિશ્વાસ નાખ્યો. જગદીશને લાગ્યું કે હવે જયંત મુદ્દા પર આવશે. અચાનક જયંતે એક માગણી કરી.

'જગદીશ, મને શરમ આવે છે પણ તમે ત્યાંથી આજે તું મને દસ રૂપિયા આપ. તારો જૂનો હિસાબ હું ચોખ્ખો કરી શકતો નથી પણ આ દિવાળીએ બોણી મળશે એમાંથી હું તને પાઈએ પાઈ ચૂકવી આપીશ.'

કશી પણ દલીલ વિના જગદીશે એના ખૂણા

ઝભ્ભાનમાંથી દસની નોટ કાઢી આપી. જયંતને ખ્યાલ નહોતો કે એ કાગળના ટુકડા વિના વ્યવસ્થિત રીતસર ખાઈ શકે તેવી હાલતમાં નહોતો.

એક માગણી પછી જયંતે ઓરડો માગી જોયો : "મારી ઓરડી આખી સૂની છે. તે વાપરો ન હોય તો અમે તારા ગાદીમાં ટેવી નાખીએ."

જગદીશે હસીને જણાવ્યું : "મને વાંધો નથી. પણ માની સાથે નાના ઓરડી સાથે આ ભાગમાં માડી શકે તેવી છે."

જયંતના ચહેરા પર એક વિચિત્ર ભાવ ઉપસ્યો. એણે ... તણાઈને કહ્યું : "તમે, મને આ સૂચના કરો." જગદીશે તરત જ કહ્યું : "... મારા મને ... મારી ઓરડી આપતાં ખોટું લાગે એવું ન હોય."

જયંત વધુ ગભરાયો. ... જગદીશે એને રોકવો પણ નહિ. જયંત ગયો અને થોડા સમય પછી જગદીશ પણ એની ગેરહાજરીને લઈને બહાર નીકળ્યો. એ ઓરડીમાં પરમ ... ઘણી વખત કહેતો કે ઓરડી ... પાંચમ નું નામ ... એ ઓરડીની સાથે ગજવાના નાણાંની જગદીશને નવાઈના વિચારો આવ્યા : "મારા આ પચ્ચીસ(?) ... અરે, ખાઈ ... છે, ત્યાં આ મદદ માટે ... પણ ખપમાં છે."

*

જયંતે ઘેર પાછા ફરીને આ ખાગળ એનો જગદીશ સામનો દોષ પકડ્યો ... થતી જ. જગદીશે એની ઓરડી આપવાની જેઈ ઝંઝટને ના પાડી ત્યારે ત્યાં રહેવાનો દાવો હતો. જગદીશ સમેના આ બાબતો ... પર કીર્તિ ... હતા એ સમજી શકી નહિ.

રમાએ નાનકડી શરમ છોડવા જગદીશની ઓરડી પર આવવાનો કોઈ અધિકાર નથી. એમને ચઢાવ્યાં ... જગદીશ ... એમ ... એવું ... છે

જયંત સમજ્યો. જગદીશ તારો નથી એનું તું સાંભળે છેની ?"

આ વાતો પછી રમા એકદમ મૂંગી થઈ. જયંતે જગદીશ પાસેથી દસ રૂપિયા લીધા હતા એ હકીકતને જયંત છુપાવી જ નહિ. રમા એક ઉપરાંત એના મનમાં ... રહ્યાં. એમના મગજનો થાક છે કે એમના ... પગાર અને આકરું કામ.

પછી તો જયંત આવવાને બદલે મોડો. જયંતને જ્યાં ત્યાં એની સામે વધુ ને વધુ સામગ્રી જ અનુભવાતી. અકળામણથી એનું ચિત્ત ... ના એ એના ગામના ઉમંગ ... પર એ દોષ ચિંતવે ... એની ... ખોટ ... નો જયંત પોતાના જ પણ ... વસમા સમયની ... એનામાં શક્તિ રહી નહોતી.

એક દિવસ એ જ્યારે ઘેર આવી બેઠો હતો ત્યારે એના મન આસપાસ ફરેલા બીજા માનસિક ... મનમાં દરેક ... રાત્રીની ... કલ્પનાઓ ઉપસાવવા માટે પણ આ આનંદ વધુ ... નહિ ... આદમીને જાણું છું.

આ તો ... પણ આપણું કામ ... થઈ ગયું છે એટલે તમે આવીને ચૂપચાપ કામ કરજો. તે સાથે ... જજો.

આ ... સમાચારમાં જયંતનું મન ... ત્યાં એને ઓળખતા કોઈ માણસ આવ્યો. જયંત બહાર ગયો. એની ઓરડીના ... પોતે ... હતા. જયંતે પૂછ્યું : "આવો ! તમે ક્યાંથી ?"

... અંદર ... નહિ. જયંતને ... સ્થાનમાં ... તમારી ઓરડી તમારે ... તારીખે ખાલી કરવાની છે. ... એ મકાનને પાડી નાખવાનો ... સમજાવ્યા છે. મને લાગે છે કે તમારે ...

ઓગસ્ટની રજા હશે તો એ જ દિવસે ઓરડી ખાલી કરી નાખો.'

જયંત વધુ બોલે તે પહેલા 'શેઠ' ઊપડી ગયા અને તે સાંજે જયંત ઘેર ગયો ત્યારે એની પુત્રી આખ ઓળખી શેની હતી પુત્ર ભણી ગયો હતો. રમા પાસે જઈને જયંતે ધારવાળા શબ્દો રજૂ કર્યા. 'પંદરમી ઓગસ્ટે આ ઓરડી ખાલી કરવાની છે. સુધરાઈ આ મકાન પાડવા માગે છે.'

રમાની આંખ પર આ ભવિતીએ અમર કરી એ પ્રમાણે એક ઝેરી સાપ દંશ દેતો ફેણો હોય એવી રીતે રમાની આંખ ફાટી ગઈ. એક અરેરાટી હોઠ માંથી વેરાઈ પડી. રમાની આ વેદનામાં સાથ આપવા જયંત તૈયાર નહોતો.

*

ચોમાસામાં મુંબઈની સાંજ કોઈ શીનારાનું સ્વપ્ન એ રીતે ચટક મટક થાય છે. રંગોના નંગો થાળના નહિ પણ અવનવા રંગીન આભાસો આકાશમાં ઝૂમે છે. અષાનો પીળો રંગ એક બાજુને રંગે છે ને તરત જ ગુલાબનો છંટકાવ ટહુકાસે છે. એ છેલ્લા સાથે ભૂરા રંગવાળું મહેંદ રેત આકાર છે. શહેરની જમીન પર કુરૂપ જમાતુ હશે પણ શહેર મથેના મોસમાં આકાશમાં રૂપ ઉગે છે. ઊગે છે માથા પર આવી સાંજ લઈને રમા જગદીશની ઓરડીએ આવી બારણાને ધક્કો માર્યો. જગદીશને લાગ્યું કે પવનનું અડપલું હશે. એણે એના પુસ્તક માંથી મોં ઊંચું નહિ ... તો અંદર રમા આવી. જગદીશ જરાક ક્ષોભાઈ ગયો.

'તમારું કામ પડ્યું છે.' આટલું કહીને રમા બેસી ગઈ. રમા આજ શૈથિલ્યના હતી એને શું ... નહોતા. જયંતના છાના આક્ષેપો ... મેણાની યાદ રમા પર આ ઘડીએ ધસી આવ્યાં. એનો સ્વાભાવિક તોર એ ભૂલી ગઈ.

જગદીશે આશ્ચર્ય જ કર્યું. 'તો જરા બેસો. રતિ ભાવ માટે કયા ભગવાન છે? ... નો આવી જ જડાયો હું.' એની ક્યારે ઈચ્છા નહોતી પણ જગદીશથી એક નિશ્વાસ છૂટી પડ્યો. રમાની સહાનુભૂતિનું આ પરિણામ!

કશા હેતુ વિના નિર્દોષતાથી જગદીશે સવાલ કર્યો. 'રમાબહેન તમારી વય કેટલી હશે?'

રમાએ જવાબ વાળ્યો. 'તમારી વયથી ઘણી મોટી. મરવા જેવડી મારી ઉમર છે જગદીશ.'

'તમે ધારો છો એવું મરેવું સહેલ નથી. માણસને ટટળાવવાનો યમરાજનો શોખ છે.'

'જીવનમાં વગર દોરડે લટકવું પડે એના કરતાં મોતની કામના રૂડી.'

'મોત ફાની નથી એ તો ફુલના રંગ છે.'

રમાના નયનોમાં આ ફુલમાળાના ઊંડાણથી રાતા ફુલના રંગ જેવા દોરા ફૂટ્યા. તરત જ જગદીશે વિષય બદલ્યો.

'રમાબહેન, તમે જે કામે આવ્યાં એ કામની વાત જ આપણે ભૂલી ગયાં.'

પછી તો રમાએ આસ્તે આસ્તે ઓરડીની વાત કરી. પંદરમી ઓગસ્ટ સુધીમાં ઓરડી ખાલી કરવાનો મર્મ સમજાવ્યો. હવે શું કરવું એનો વિચાર બન્ને જણ કરતા હતા ત્યાં મુશળધાર વરસાદ ચાલુ થયો. આકાશ જેવા ધોરીઆ ના ફુંફાડા ઝબક્યા.

જગદીશની ઓરડીમાં પાણીની ધાર પછાડીઓ ખાઈ રહી. ઓરડીની બહાર નીકળાય તેમ નહોતું. એટલો બધો વરસાદ પડતો હતો. રમા પર પાણી છંટાયું. જગદીશે રમાને એક ખૂણામાં બેસી જવા કહ્યું. ત્યાં અરધી બાજુનો મારો જરા ઓછો હતો.

રમા ત્યાં સંકોચાઈ. જગદીશ તો એના ખોળામાં જ બેસી રહ્યો. ત્યાં તો બાજુવાળીની જેમ વરસાદ પાણીના તીર ફેંકતો હતો. રમાએ આગ્રહથી જગદીશના કાનને સંકોર્યા. 'તમે મારી બાજુમાં બેસો. અહીં પાણી ઓછું ટપકે છે.'

જગદીશ અને રમા પાસે જ બેસી રહ્યાં. એક ડાળ પર તરસ્યાં બે પંખીઓ એકબીજાને અડકીને બેસે

એકબીજાની હૂંફમાં બેસે એમ આ બે જણને એમના સાથે રોપી દીધા.

અધિકાર વીજળી ગર્જના અને વાવાઝોડા પાછું તોફાન વધુ ને વધુ તોફાન ગાંડું થયું વરસતા વરસાદે સૌનું પણ એને એમ ગમાડ્યું એવી આ ખાવી
'એમને મનમાં એમ થાય છે કે તમે અને હું ગાઢ મિત્રો છીએ.'

તમોને પોતાને એમ નથી લાગતું? જગદીશે વાંચ્યો દેખ્યું

'એમ નથી પણ જગતને આનો ઇર્ષા પીડે છે એ માને છે કે માટે નમગી સાચ

જગદીશે આનું એ વાક્ય પૂરું થવા દીધું નહિ
જગત આજેય નાદાન છે આજના સંજોગોને એ ઓળખી જાણતો નથી આજ વલણ એને મળે છે મા વિચિત્ર ગતિ એને મારગે બન્ને છ એણે જ તરંગો મનરેખા એનો રસ્તો જુદી જાતનું ઘર એ ટકે છે મને જગતના મેણાની પરવા નથી

મળીક થયો એ ઘડી પછી એ ઘડીમાં ભાગી ગયો એવી લાગણી થાય એવા કડક્યા રખે એ મોહન પાથરીને જગદીશના હિરનો વાત જાણવાની નરનાથ શ્રી લગભગ જોઈએ એવું નોંધ માન સંજોગોમાં પણ આ જાણે નું છે તેમાના એમાની મને થોડી ખબર છે એમ ગમના આપણું કીધું. અમણું ત્યારે પાછા આ કહેલ એટલા માટે હું આ નથી નહેતી પણ તમારા નહેરને ... થોડાક એમ જ થયું છે

બન્નેએ વાતો શ્રી વાતો પ્રેમે પણ રૂપ ગગનમાં વાતો ગોઠ પીળી ફરીએ એ પગ પેટાળી ધીરે ધીરે વરસાદનું જેમ પાણીનું ઝરણું વહેતા ઘેર જવા ઊભી થઈ જગદીશ પણ એને જવા તૈયાર થયો ઓરડીની બહાર ખરો નીકળ્યા ત્યાં જ જગત આવ્યો જગત સાથે મગની બેઠો હતો એ ટોળામાં હતો કે ચિંતામાં ફરતો હતો એ નીરખ્યું આવી

હતું જગદીશે આશ્ચર્ય જાણીને આપ આગળ જાણ્યું હશે હવે માટે આ વાતની જરૂર નથી કેમ જગતનું આ આવતું એમાનું ન ઘર થવા માંડે છે ક્યારે માલિક?

જગત જવાબ આપી દીધા જગદીશ ગોળી ઓરડામાં ફેરો પાછો કર્યો રમા અને જગત ખાન પર આવી અને વસ્ત્ર કરી ગયો માર્ગ પર પાણીમાં દોડતા હતા એનો કેમ ઓછો વધો

૪

જગદીશને નવાઈ લાગી કે ગુજરાતના એક સાહિત્યકારે એની ઓરડીએ પધાર્યો સાહિત્યકારે એમની અર્ચના ગયને સારી જગ્યા નર મૂકી એટલે નજર જગદીશ દાખવ્યો ત્યાં ઓરડીમાં ઓથી સારી જગ્યા બેઠકી જ છે તમારો ગજ ન જ રહ્યો એને આવ્ય નહિ આવે

સાહિત્યકાર બોલી ઊઠ્યા જગદીશ ના ગોઠવી ગોઠી ને એની રહી છે હું ના પાને પર્યાવી હું છું કે હું ગુજરાતનો ખાસ મુલાકાત આપ એટલો સમય ન હોય તો તમારો કેમ આપ મારું સાહિત્ય છે ના ના નાની કે જરૂર હું તારા મૈત્રીને સ્થાન આપી નહીંગ

ખરી વાત તું મોટી લઈ ... કેવળ પત્નીનો નથી તો લખું તો છપાવવાનો નથી તું નહિ નમું એથી ગુજરાત જગાય ઓળખાતું તેમ નથી થાય સાહિત્ય એ નઈ કુરબાની માગે છે? કે કાંઈ શાયરીનું છે? એ તું ભાગ્યોથી પડી છે? એવું એકબીજાના સ્વાદ નહેરી પાનગાપારીની જરૂર છે? એ તું મનમાં અર્થ રૂપ પણ નસ્તિતી ગોળી છે? એ કોઈ સુપરસ્ટાર પોતીકોટ છે? એ તું તારી ના સપન છે? સાહિત્ય ઘડી નાજુક ઘડિયાળ છે? સાહિત્ય વિના ગુજરાતને બરાબર ભાવ આવે છે ગુજરાતને એના વિના બરાબર ઓડકાર આવે છે ગુજરાત માટે આપણો ફક્કડ નું નાટક કરે છે!'

તારી આ વાતી જગ પડી એવું હું એક વાત

કાં મેં આપ્યો છું હવે વધુ દિવસો ક્યાં નથી ચોપ
ડીમાં પંદરમી ઑગસ્ટનો દિવસ ઊગી જશે ને એ
દિવસે મારા માસિકનો સ્વાતંત્ર્ય ખાસ અંક પ્રગટ થશે
એમાં મેં ખાસ તારે માટે બે પાના રાખ્યા છે તું
મને આઝાદીને લગતી એક સુંદર વાર્તા લખી દે આ
વખતે જરૂર હું તને આ અઠવાડીઆમાં લખાણ માટે
રોકડા દશ રૂપિયા આપીશ '
જગદીશે એ યોજનાના પાણી ડહોળ્યા વિના પૂછ્યું
'અચ્છા તારે કેવા પ્રકારની વાર્તા જોઈએ છે?'

સાહિત્યકારે હવે રસ પાડ્યો 'જેમાં ભારતની સ્વતં
ત્રતાનાં ગુણગાન હોય ! જેમાં ગુલામીના બંધનો તૂટ્યા
એનો આનંદ હોય. જેમાં પંદરમી ઑગસ્ટના શુભ
દિનનો મહિમા હોય જેમાં ભારતની જનતાનો અખંડ
ઉલ્લાસ હોય '
સાહિત્યકારની સામે જગદીશ જોઈ જ રહ્યો એ
અવાજો જરા સમારીને બોલ્યો ધાર કે આ
વાર્તામાં આજના જીવનના કપરા લીસોટા હોય તો
સ્વતંત્રતાની નારી કેવળ એમાં ટહુકતી ન હોય '

સાહિત્યકારે જગદીશના બોલને છણકારી કાઢ્યો
'તો મારે એ ન ચાલે? તને ખબર છે મારા ગ્રાહકો
કોણ છે એ? દેશના કોંગ્રેસી નેતાઓ લવાજમ ભરીને
મારું માસિક મંગાવે છે ને તેમની ભલામણને લીધે
તો પુસ્તકાલયોમાં મારું માસિક ચાલુ થયું છે જગ
દીશ ! મારે જીવવું છે ઘર ચલાવવું છે તારી માફક
હું એકલા પુસ્તકો વાંચીને જીવી રહી શકું નહિ
માની લે તારે માટે પણ એ સવાલ છે કે ચોપ
ડાંમાંથી કશું કર અમ પાછા વહીવટનો વશ એકઠો કર
એમાંથી તું ઠીક ચો આવીશ બે પૈસા દેખીશ
જગદીશ એટલું જોરથી હસ્યો કે, સાહિત્યકાર મૂંઝા
ઈ ગયા અને જગદીશની ઓરડી છોડવા માટે એ
ઊભા થયા જગદીશે કહ્યું ' પણ રહેજે અને સાહિત્ય
કાર ઝોળીમાં પુસ્તક નાખીને જગદીશની નજરથી છેટા
થઈ ગયા

*

ચૌદમી ઑગસ્ટની રાતે જગદીશે ઓરડીમાં ભીંત
પરના ચિત્ર સાથે સંવાદ માંડ્યા
'સુંદરી સાંભળ્યું આપણા સાહિત્યકારને? સુંદરી
તમે રહ્યા ઉર વાંચી શકયા? વરસોથી મથામણ
કરું છું પણ રગાનું ઉર ઉકેલાતું નથી '
અરે ! આ શું ? સુંદરી જુવો ભીંત પર આકાર
હતો એમાંથી એકાએક ચૂનો ખર્યો અને સુંદરીનો
આકાર ટળી ગયો
'સુંદરી તમેય ગયાં? ઠીક થયું ફકીર ! સાયમાવા
આપ પણ પધારો સંગીતકાર, આપનો જલસો પણ
બીજે આદરો બજાર ! તું રોકાજે મને તારી
જરૂર છે '
કદાચ ઓચિંતા ઝરમર વરસાદ જમીનને આભવા
લાગ્યો જગદીશ વિચારે ચડ્યો કાગળ લીધો કલમ
પકડી સાહિત્યકારના શબ્દોએ એને ઘણું ચડાવ્યો
સાહિત્યકાર જો પણ ભૂલાયા હોત તો એમણે જરૂર
કહ્યું હોત કે ભારતની સ્ત્રીના કપાળ પર આઝાદીએ
સૌભાગ્યનો ચાંદલો કર્યો હતો જગદીશના મનની
આંખ એ આઝાદીની કલ્પનામાં ઘુમરીઓ ખાઈ રહી
ચક્કર ચક્કર ગોળ ચાંદલો કંકુની ડેગડી ગાતા
કૂદતી બાળકીઓ વમળમાં ફરી ગઈ સ્મરણ ચાંદલો
ઊગી ગયો એવી નારીઓનો ચહેરો ચીતરાઈ ગયો
બાળકોની ચીસ ભાંગી કંકુ અને સૌ કોઈ એકમેક થઈ
આઝાદી અને ગુલામી અથડાયા એક થઈ ગયા
ભૂખમરો નાગા માનવીઓ અને સ્વરાજના મોટા
અક્ષરો ચક્કર ચક્કર કરવા માંડ્યા

જગદીશ અકળાયો એણે એક પાનાં માટે જે વાર્તા
પ્રગટ કરવાની એક સાહિત્યકારે મનાઈ કરી હતી એ
વાર્તાની કલ્પનાએ જગદીશના મનને ઘૂમી લીધું
જગદીશે એ વાર્તાનું મથાળું બાંધ્યું 'મેશનો ચાંદલો'
મગજ ફરવાનું કંકુ સ્વરાજની કડાવટીમાં એને
ફેંકાયું નહિ
એમાં તો મેશ ભરી હતી અને મેશના આ ચાંદલાની
પ્રશંસા થતી હતી દલીલ આ નોબતને જગદીશે

ચુનીલાલ મડિયા

જખમી શિકારી હેમિંગ્વે

વિશ્વ વિખ્યાત અમેરિકન નવલકથાકાર અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેને નોબેલ ઇનામ આપનારા સ્વીડનના સાહિત્યકારે શૈલી અને સ્વરૂપ પર સિદ્ધિ પર ભાર મૂક્યો છે, એટલું જ નહિ પણ જેથી હેમિંગ્વેને નાયબ અને વિશ્વ રસ જમે

વર્ષો પહેલાં અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વેની જીવનકથા વાંચતી વેળા એ સાવ સામાન્ય છતાં સમર્થ વિગત યાદ નથી ગઈ કે હેમિંગ્વેને એ વર્ષની ઉંમરે એના પિતાએ માછલાં પકડવાનો સળિયો આપેલો અને આઠમે વર્ષે તો એ નાની પિતાએ બંદૂકના હાથમાં બંદૂક પકડાવેલી (પિતાએ પોતે તો બંદૂકની ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરેલી)

અને હવે અખબારોમાં સમાચાર વાંચ્યા કે આ જુલાઈની બીજી તારીખે બંદૂક સાફ કરતા કરતા જ અકસ્માત ધડાકો થવાથી અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે અકસ્માતમાં માર્યા ગયા છે. કહેવાય છે કે બંદૂકમાંથી આકસ્મિક ગોળી છૂટી અને હેમિંગ્વે ઢળી પડ્યા

કોઈ સનસનાટીભરી વાર્તા વાંચતા હોઈએ એવી આ વાત છે ખરું ને? પણ એ નાવ સાચી છે જીવન અને મૃત્યુના બે સમાંતર કેડીઓ ઉપર જ હેમિંગ્વેએ આયુષ્યની યાત્રા ખેડી. બલ્કે, જીવન કરતાં મૃત્યુ સાથે એને વધારે ઘરોબો હતો. જિંદગી આખી આ જોખમો વચ્ચે મોતને સંબોધન કરતી આવ્યો આજથી થોડાં વર્ષ પહેલાં ૧૯૫૪ના જાન્યુઆરીમાં આવા જ એક સમાચાર આવેલા કે આફ્રિકામાં કિલિમાન્જારો પર્વત નજીક વિમાન તૂટી પડતાં અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે માર્યા ગયા છે. આ સમાચારે દુનિયાભરમાં સનસનાટી ફેલાવી દીધી. હેમિંગ્વેના જીવન અને સાહિત્ય અંગે અવલોકન આપતી મરણનોંધો છપાઈ ગયેલી અને પાછી બીજા સમાચાર આવેલા કે હેમિંગ્વે હજી જીવતા છે એટલું નહિ પણ બબ્બે વિમાની અકસ્માતોમાંથી પણ હેમિંગ્વે હેમખેમ ઊગરી ગયા છે અને પોતે પોતાના જ અવસાન-નોંધો અને અંજલિઓ રસપૂર્વક વાંચી રહ્યા છે

દુર્ઘટનામાં—પણ પાછી આવી ગુણદ ઘટનાનો સમાવ

કાગળ પર ઊતરી

પંદરમી ઓગસ્ટના દિવસે એની જન્મ આવી અને એની સ્મૃતિમાં સમારંભ થયો. જયંત અને રમા એની ઓરડી નહિ છોડે તો એને 'ફ્રેંડ' હેરાન કરશે

જગદીશને એની લખેલી વાર્તા શોધી કાઢી મેળવો. યાદનો ચીરાયા અને જગદીશનો એક ચિઠ્ઠી મળી

ભાઈ જયંત

આ ઓરડી હું તારે માટે રાખતો જાઉં છું. હું બહારગામ જાઉં છું. મારી ચિંતા કરશો નહિ. રમા સાથે ઓરડીને હુંગી મોકલું છું. રમાભાભીને મારી વતી યાદ કરજે

જગદીશ

અને પંદરમી ઓગસ્ટના શુભ દિવસે જયંતને જગદીશની એ ચિઠ્ઠી મળી. જયંત ગદ્‌ગદ થઈ ગયો. રમાએ એ ચિઠ્ઠી વાંચવા આપી. રમાએ એ ચિઠ્ઠી વાંચી અને એ ચિઠ્ઠી રમાએ પોતાના કબાટમાં જાળવી રાખી

રમાના કાનમાં સ્વાતંત્ર્ય દિનના શબ્દો ગૂંજતા હતા એ સેવાના એ વરસાદ જગદીશની ઓરડીનો એ જૂનો જગદીશનો સમાચાર રમા એ સ્મરણોમાં તરતી હતી ત્યાં અવાજ આવ્યો. જયંતને ખબર પડી

"આજે ચોરીથી હું વહેલો આવીશ. આજે આપણે ફરવા જઈશું. પછી આપણી ઓરડી ફેરવવાની યોજના ઘડશું"

જગદીશના ઓરડી ભાગ પણ એમાં જગદીશ હોવાનો જ્યોતિની વાતો નહોતી. માત્ર જગદીશની માણસાઈ જ પાછળ રહી હતી

આ વેળાના અકસ્માતમાં નવો નથી પોતે જીવનમાં કદી નહોતી અનુભવી એવી યાતનામાં હેમિંગ્વે સદાયને માટે પોઢી ગયા છે

મૃત્યુનો અનુભવ હેમિંગ્વે માટે કાંઈ નવોનવો નહોતો યુગાન્ડા નજીક બબ્બે વાર વિમાની હોનારતમાંથી બચી ગયા પૂર્વે પણ ઠેઠ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ વેળા ૧૯૧૮માં ઓસ્ટ્રિયન મોરચા ઉપર બોમ્બ વાગતા પગમાં ભરો કરચો પેસી ગયેલી એમાંની એક તો રહી રહીને ત્રીસ વર્ષે બહાર આવેલી બંને વિશ્વયુદ્ધોમાં તથા સ્પેનના આંતરયુદ્ધમાં આ સાહિત્યકારે મૃત્યુદેવની સવારીઓ તો નજરોનજર નિહાળેલી પોતે બે દાયકાથી જ્યાં ત્યાંથી વસવાટ કરતા હતા એ હવાના (ક્યુબા) ખાતેની સૈકાજૂની ઈમારતમાં સંખ્યાબંધ પ્રાણીઓનાં માથાં મસાલા ભરીને ગોઠવી રાખેલાં અને અલબત્ત, હેમિંગ્વેએ પોતે જ શિકાર દરમિયાન મારેલાં પ્રાણીઓનાં હતાં મૃત્યુને દિવસે પણ, પોતે શિકારે જવા માટે જ બંદૂક સાફ કરી રહ્યા હતા સવાર અને મૃત્યુ બંને આ સાહિત્યકાર જાણે કે સતાકૂકડી રમી જ રહ્યા હતા પિતાએ બાળપણમાં આપેલ બંદૂકની જેમ જ પોતા 'ફિશીંગ રોડ' નો પણ તેમણે ખાસ્સો ઉપયોગ કરેલો કેરિબિયન સમુદ્રમાંથી માછલાં પકડવામાં એમણે વાર્તાલેખન જેટલો જ પરિશ્રમ કરેલો ક્યુબામાં તો આજે અમુક જાતની માછલીઓનાં નામકરણ હેમિંગ્વે ઉપરથી થયાં છે લેખકનો આવો જ બીજો એક વ્યાસંગ 'બુલ-ફાઈટ' નો — ગોધા-લડાઈનો હતો સ્પેનવાસીઓનો વિક્રમાદેવી શ્વાસ થંભાવી દેનારી આ રમતમાં હેમિંગ્વેને મનોરંજન આપવા ઉપરાંત ઇનસ્ટોસરના જેવા ભાગીદાર એ લડાઈમાં હેમિંગ્વે પોતે એક ગોધાને શિંગડે ભરાયેલા પણ ખરા

છ દાયકાની આવરદાનો ઘણોખરો ભાગ આ રીતે મૃત્યુ સાથે રમત કરવામાં જ વિતાવનાર સાહિત્યકારની સરજતમાં મૃત્યુ પ્રમુખપદે રહેલું હોય એમાં કાંઈ અચરજ ન કહેવાય વીસમે વર્ષે ૧૯૧૮ના એ રણ-મેદાનમાં જ મૃત્યુ પ્રમુખપદે રહેલું હોય એમાં કાંઈ અચરજ ન કહેવાય વીસમે વર્ષે ૧૯૧૮ના એ રણમેદાનમાં જ મૃત્યુની ચોટ તો હેમિંગ્વેએ અનુભવી જ લીધેલી બાકીના ચાર દાયકા એણે એ અનુભવને વાગોળવાનું જ કામ કર્યું સંભવ છે કે હિંસા અને મૃત્યુના આલેખનમાં એને જીવનની સરજત જેવો જ અનુભવ થતો હોય એની વાર્તાઓ નવલકથામાં પ્રત્યેક નજરે ચડતાં હિંસા અને મૃત્યુની પાછળ જીવનની એક મહાસભર ફિલસૂફી નિહાળવાના પણ પ્રયત્નો થયા છે પુલિત્ઝર અને નોબેલ ઇનામો મેળવનાર લઘુકથા 'ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી' ને હેમિંગ્વેનું પોતાનું જ શ્રદ્ધાગીત ગણવામાં આવે છે 'માનવ પરાજિત થવા નથી નિર્માયો માનવી ખતમ થઈ જાય પણ પરાજિત ન થાય' એ આ વાર્તાનો નવલખો સૂર છે

સર્જકની ઉત્તમોત્તમ કથા તો એની આત્મકથા જ હોય હેમિંગ્વેનું પોતાનું પ્રતિબિંબ એના ઘણા કથાનાયકોમાં જોવા મળે છે 'ટુ હેવ એન્ડ હેવ નોટ' નો મોર્ગન, કે 'ફોર હુમ ધ બેલ ટોલ્સ' નો નાયક રોબર્ટ જોર્ડન 'એક્રોસ ધ રિવર એન્ડ ઇન્ટુ ધ ટ્રીઝ' વાળો કર્નલ કેન્ટવેલ અથવા 'ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી' નો વૃદ્ધ માછીમાર સાન્ટીઆગો આ સહુ મળીને હેમિંગ્વેની એક અખંડ તસવીર ઊભી કરે છે

લેખકની પહેલવહેલી કૃતિ 'ઇન અવર ટાઇમ' છેક ૧૯૨૫માં પ્રગટ થયેલી એમાં રજૂ થયેલું નિક એડમ્સનું પાત્ર હેમિંગ્વેના જીવન અને સર્જનને સમજવાની એક સારી ચાવી પૂરી પાડે એમ છે નિક એડમ્સ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં ઘવાયો છે એને જખમ થયો છે એ દુશ્મનો સાથે અલગ સંધિકરાર કરે છે, અને પોતાના દેશ ખાતર લડતો નથી આ દરેક વિગત આજ હેમિંગ્વેને અને એના અનેક નાયકોને સમજવામાં સહાયક બની રહે છે એની ઘણીખરી કથાઓના નાયકો શારીરિક જખમ જ નહિ માનસિક જખમ પણ ધરાવે છે સાંપ્રત સમાજ સાથે એમને બહુ મેળ બેસતો નથી તેથી તેઓ પ્રતિસ્પર્ધીઓ સાથે

અમલ અધિ-કરાર કરીને રહે છે. આ વિરોધ પણ સર્જનાત્મક બની રહે છે.

ચાર ચાર દાયકા સુધી જિંદગી અને જખમની વાતો લખનાર હેમિંગ્વે પોતે જ જખમી બનીને મરણશરણ થયા છે ત્યારે એમની વિખ્યાત વાર્તા 'ધ સ્નોઝ ઑફ કિલિમાન્જારો'ના વિખ્યાત શિકારી કૉમ્પી અને એની મૃત્યુશય્યાનું વર્ણન યાદ આવે છે. કૅમ્પમાં પગ સડવા માંડે છે. મરણપથારીએ પડ્યા પડ્યા એ પોતાના અતીત જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માંડે છે. પોતે જેને ચાહતો નથી એ પત્ની જોડે પનારો પડ્યો છે. શુષ્ક જીવનની નીરસતા એને સતાવી રહી છે. એમાંથી મોક્ષ મેળવવા માટે એ મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરે છે. અંતઘડીએ એને આભાસ થાય છે કે એને ત્યાંથી ઉગારવા માટે વિમાન આવી પહોંચ્યું છે અને હું એમાં બેસીને ઊડી રહ્યો છું. અને પછી એના અજાગૃત-અવજાગૃત ચિત્તમાં જે દશા ઘડાય છે એનું વર્ણન હેમિંગ્વેની પોતાની બાનીમાં જ વાંચવા જેવું છે —

'જાણે લાગ્યું કે પોતે પૂર્વના દેશો ભણી મજલ કાપી રહ્યો હતો અને પછી નાનાં ઝાંખાં અંધારાં ઊતર્યાં. જાણે કે ઝંઝાવાતના સપાટામાં વરસાદ એવો તો ધોધમાર વરસતો હતો કે જાણે જળધોધને વીંધીને વિમાન ઊડતું ન હોય! પછી એમાંથી બહાર નીકળીને કૉમ્પીએ માથું ફેરવ્યું અને જોયું તો આખી દુનિયા જેવડું વિશાળ, ઊંચું, માન્યામાં ન આવે એટલું શ્વેત હિમ સૂર્યમાં જેવું એ હતું કિલિમાન્જારોનું શ્વેત શિખર અને એને લાગ્યું કે હું ત્યાં જઈ રહ્યો છું.'

આજની સદીના મહત્ત્વના અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે

અનેકાનેક નિક ઍડમ્સના જખમોની વાતો આલેખનાર જખમી શિકારી હેમિંગ્વે પોતે જ પોતાની બંદૂકનો શિકાર બની ગયો છે. જિંદગીભર મોતનું ભાન ધરનાર સાહિત્યકારને અજબ નાટકી રીતે મૃત્યુ ભેટી ગયું છે.

જોવાય છે કે આ યુગમાં જીવતાં રહેવું એ પોતે જ એક જોખમ છે અને એમાંયે સર્જનાત્મક મનોવ્યાપાર ખેડનારા તો ખાસ્સું જોખમ રહેલું છે. આલ્બેર કામૂના એક વિખ્યાત વ્યાખ્યાનનું શીર્ષક હતું 'ક્રીએટ ડેન્જરસલી'. સર્જક પોતાની ભીતરમાં ખૂનખાર જંગ ખેલતો હોય છે અને સતત લોહીનીતરતો થઈને હેમિંગ્વેના જ નિક ઍડમ્સની જેમ જખમી થયા કરતો હોય એ મૃત્યુની ભાવના પણ એને સતાવતી હોય. આવી સ્થિતિમાં કોઈક અંતરના ધારણ વિના સર્જક ટકી ન શકે. જીવન કરતાં મૃત્યુની સમસ્યાઓ વધારે વિકટ હોય છે. જીવન કરતાં મૃત્યુ જોડે મેળ પેઆડવામાં વધારે મુશ્કેલી હોય છે. તેથી જ કોઈપણ ધર્મ કે સંસ્કૃતિએ મૃત્યુનો સવાલ કઈ રીતે હલ કર્યો છે એ ઉપરથી એના ગંભીરતાનો ખ્યાલ આવી શકે છે. આ બાબતમાં હિન્દુ ધર્મને કાંઈક અધિક અને સફળતા મળી જણાય છે. તેથી જ રવીન્દ્રનાથ જેવા સર્જક મૃત્યુને 'મમ શ્યામ સમાન' ગણી રહે છે અને અંતિમ પળોના 'સન્મુખે શાન્તિ પારાવાર' જેવો અનુભવ કરી શકે છે. જીવનભર મૃત્યુને વાગોળનાર જેનાર

નાનુભાઈ દવે

નવી ઢબની સમાજરચના

આ ઉપના અર્વાચીન વિચારક-લેખકની મૌલિક વિચારસરણીમાં નવીનતા અને કાંઈ ? તો પહેલી નજરે જણાય છે જ. સત્ય કહેવાની નીડરતાને તેમનામાં રહેલો સારા લેખક છતો કરે છે એની આ લેખ પ્રતીતિ કરાવે છે.

નવી સમાજરચના કેવી થશે એનું ચિત્ર નથી રાજદ્વારી પુરુષો આપતા કે નથી આપણા લેખકો. તેની કલ્પના કરતા એને જે ઘાટ ઘડાતો જાય છે તે ઉપરથી અટકળો કરી અધરી નથી. આપણે જ્યાં છીએ ત્યાંના ત્યાં જ રહેવાના છીએ — શબ્દમાં ફેર પોતાનું હોઈ શકે તેનો પ્રભાવ ધીરે ધીરે આવતો જાય છે.

આપણે ફેરફાર શાથી માગીએ છીએ ? કે કંઈ નવીનતા જોઈએ કે ચાલુ પરિસ્થિતિથી અસંતોષ હોય પણ એનું તો ફેરફાર થાય તે તપાસીએ તો સમસ્યાઓ ક્યાંય નાબૂદ થઈ નથી ને થઈ નથી એમને પ્રયત્નપૂર્વક લાવી પણ પડે અને અસંતોષ હોય ન તે છૂટે નથી એ ઘરો તે નવલકથાન રહેવાશે.

તો પૂછે એવી શા ? કઈ માગણી છે ?

જાહેર નાણાંનો ઘણો મોટો વ્યય એક જ જગ્યાએ પાગ આરશાય છે જેની જરૂર ના હોય તે કામ શરૂ થાય છે. અહીંના કરનો કાનૂન બને છે પૈસા ખવાઈ જાય કે સમરખાપન થાય તેવું લાગે તો નમતી દાખીએ પણ બનાવ આપી શકાતે નથી.

બીજે નમૂને રોજગારમૂર્તિ છે ફોર્મ ભરો લાયસન્સ ક લેવો ઇન્સ્પેક્ટર નમાસે તાલુકે સનો સુઝન પડે એમ કેમાં નહિ ટીકે મોં ભરો વધારે વિગતો ભરો આ ઓફિસે નહિ બીજી ઓફિસે જાવ — એથી માથું ફરી જાય છે. ગોર રક્ષિણ્યા સુઝાવે ત્યારે બધા કામના હવા રાજ્ય તરફથી વારંવાર ફેરફાર [illegible] ને ફરી થાય છે ત્યારે છેવટ મુઝાઈ જઈ પેગને પાર નથી ને દર વર્ષ નવા ઉમેરા જ થાય છે એ દરે

કરી પછવા નિયમો આ ધંધાર્થને અંત નથી તે એનો અર્થો ખૂબ આશ્રમનો છે કાયદા ને નિયમોનું પાલન ધર્મવિકાર ચાલુ છે એમાં કાંઈ મર્યો। થોડી અગર જો એમ બાર પાડે કે પાંચ દશ વર્ષ સુધી છે એમના જ વેરા ને એવા જ નિયમો રહેશે તો એનાથી નિરાંત લાગે પણ એવું કેમ બને !

જે પગનું રાજ્ય ચલાવતું હોય કે ચલાવવું હોય તે પ્રજાની અરજીમાં વારંવાર નવા કાયદા નહિ મૂકવાનો નિર્ણય જાહેર કરે તો એ [illegible] શાબાશ રહેશે.

ચાલુ પ્રકારમાં વિશેષ રાખવું મુશ્કેલ છે એ મુજબ તો ધનિક અને ગરીબ વચ્ચેનો ફેર આપણે ભાગવો જ જોઈએ। કેમ કે આ ગુણાકાર વચ્ચેના તફાવત વધારવો છે આ કામ ઉપર ન વધારી થઈ શકે એમ કહેવાય છે પણ એ વાત એટલી સરળ નથી.

ધનિકનું જોર શું ? એ શા માટે વધુ પૈસા મેળવે છે ? એથી એને મળે છે પ્રતિષ્ઠા બીજા લોકો આગળ એ નમીચર ગણાય સારા કામો કર્યાં હોય કેમ ગમે તેમ પાપ કર્યાં હોય તોય ધન આગળ ઢંકાઈ જાય. અમાનતનું મોટું ખાલિત કર્યું હોય તેયે દાનધરમ સખાવત વડે ચાપ માફી રહ્યાય. ધનની પ્રતિષ્ઠા એ આ જમાનાની ખામી તરીકે રચનામાં એ આ પાપ ! અશક્ય થશે શું !

ધન એજ ઉપરની સાધન એ ઝોના વડે વધુની મજૂરી મેળવી શકાય એક તે કાળીને જરૂરના ગણાય ત્યાં પચીને ખર્ચ કરી દેવાય રહેવાની જરૂર કરતાં

હેમિંગ્વે જેવા મશહૂર સર્જકને પણ અંતિમ પળે મારી પેલા કિલિમાન્જારોના ધવલ શિખરનાં સુખ દર્શન થયાં જ હશે અને કે રૂપાની જેમ જ મોક્ષનો અનુભવ થયો હશે

★

મોટું મકાન રાખી શકાય પોતાનું માટે જરૂરી હોય તે કરતાં વધારે વાનીઓ ખાઈને બગાડી પણ શકાય શરીરને ઢાંકવું કે તન આપવા કરતાં વધારે કપડાંનો સંગ્રહ [illegible] માણસોમાં પાત્ર [illegible] પામશે. કેટલી શકાય [illegible] વાતમાં [illegible] થઈ જાય [illegible] પડે અને તે પછી ભોગ [illegible] શકાય એજ ઉઠાવી શકાય.

એક જીવ [illegible] પણ છે [illegible] ધાપણમાં [illegible] ની ફિકર ના રહે જો હોય તો [illegible] શકે નિરાંતની [illegible] આવી [illegible] એ હોય તો કોઈ [illegible] થાય એવા [illegible] [illegible] પરીણી [illegible] નવું [illegible] [illegible] જાય.

જો સમાજરચના એવી હોય તો આપણી જીવનની જરૂરીઆતો પૂરી પડે ને [illegible] [illegible] [illegible] અને બધુંને [illegible] એમ કરીને [illegible] કોઈને એવી ઉપરનું [illegible] હોય [illegible] જેવું [illegible] એ [illegible] કેમ થાય?

આપણે ઘણા છીએ [illegible] એના કરતાં વધાર થતા જઈએ છીએ [illegible] [illegible] નહિ તો નથી [illegible] [illegible] પૂરા [illegible] જ્યારે જરૂરી આવો [illegible] વધતી [illegible] શને [illegible] નથી સમજુ [illegible] સંખ્યા ઘણી અણસમજુઓની વધારીએ છીએ આવા ચેપી રોગ આવે આપણે [illegible] કે [illegible] જેનો રોગ વધે તો આપણું [illegible] [illegible] રહ્યું [illegible] [illegible] નીચેના થરમાં [illegible] વસ્તીવધારો નિરંકુશ રહે તેનું કોઈ કરી શકતા નથી [illegible] આ પહોંચી કેમ વળાય?

[illegible] જાતિઓને [illegible] તે માટે આપણે એમની વહારે [illegible] [illegible] ત્યારે [illegible] આપણા માર્ગોએ [illegible] ઉત્તેજના આપી એમને ઉપલા થરમાં લેવા મથીએ છીએ પણ જે એમના

[illegible] નથી તેનું કામ [illegible] [illegible] સૌની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણું [illegible] [illegible] વધારે મોટકાય છે.

જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવાની વાત મુલતવી રાખીએ [illegible] [illegible] એ છે તેમાં માણસને [illegible] [illegible] પાગલ કરવાની જરૂર નથી [illegible] [illegible] [illegible] પકડતા [illegible] [illegible] ને મરવું — એમ [illegible] કોઈ લેવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થઈ વધાર [illegible] [illegible] કરીને [illegible] કરીએ છીએ — વધારે ભાન પડે વધારે [illegible] તે એમાંથી [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ટકાવવી છે, વધારવી છે [illegible] જરૂરીઆતો પૂરી કરવાનો [illegible] નથી તો બને નથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવી રહી.

પણ [illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] સ્વાભાવિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] સીમા નક્કી કરવા જરૂરી સ્વચ્છાઈ હોય તો [illegible] નવી સમાજરચનાનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણે ભાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી ચાલે છે એમ ચાલે [illegible] [illegible] એ [illegible] તથા સ્વાભાવિક ભાન [illegible] [illegible] [illegible] વાળવાની કોશિષ [illegible] [illegible] [illegible] છે? અને [illegible] હોય તો [illegible] [illegible] થોડા ભાગ ઉપર એનો [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] આપણે [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] છે — [illegible] સ્વાભાવિક ભાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] આપણે [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] છે એ આપણું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] એવું વધારે [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] પહાડ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વગેરે એની પાસે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — હાથમાં લેવા [illegible] છે એને [illegible] [illegible] છે તે [illegible] પણ [illegible] ઉપર [illegible] વાપરતા વાપરતાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

છે નિયમિત પગાર ને એમા વધારા ભથ્થા ભાડા જાતજાતની રજાઓ કામના ઓછા કલાક પેન્શન બોનસ જેવી ઇન્સેન્ટિવ જુદા આયોજનો, જુદા સ્ટેડિયમ પ્રોવિડન્ટ ને ગ્રેચ્યુઇટી કે એના પગ સગુણ કે નિર્ગુણ ! — આનું બધું કોઠે પડી ગયું છે એમને ભાવતી વિના ચાલતું નથી, તુમાખી ગમે છે કનડગત કરવી છે આજની રચનામાં રાજ્યનો નોકર એકવાર પાટે ચઢી ગયો કે પછી એની સારી ચાકરી થઈ પછી એને વિમાસણ હોય તો પોતાના વર્ગમાંથી બહારની ઉપાધિઓથી તો એનું રક્ષણ થયું છે આવી જમાત રોજ પણ રેઢાવે તો નવી રચના કેવી બને !

આ તત્વને વિદ્રોહીની નજરે મુળ્યાન ગણાય છે એને ગાજ ઉપરાંત વરા કરતા એ ચૂકે નહિ એથી એને હોરસ્ભામ રાખતા છે મોજશોખ કરતા છે જેવા છીએ એ કરતા ચાર ગણું હોય એટલે રસ્તો પણ એવો જ લેવાય, એ ઢબ નિભાવવી હોય તો ખરચ પણ એવા થાય તે અનુરૂપ પણ એવી કરવી જ રહી આપણે ઘરમા તો આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરીએ છીએ ને જાહેરમાં ખર્ચ પ્રમાણે આવક કરી લઈએ એ કેવું ? એટલે એમ ત્યાંથી જ વધારવી જ જોઈએ દર વર્ષે વધારવી જોઈએ આ લક્ષણ નવરચનાનું નથી જે નવો સમાજરચના આપણે ચાહીએ છે એના આડે બીજા અંતરાય પણ છે અમલદારનો રાહ અજમાવો હોય તો શહેરે ને ગામે ગામ મોટા કરી દેવાનો મોહ છોડવો જોઈએ, ને દેખાય છે તો એથી ઊલટું ગામડામાં પચાસ ટકા વસતી હોય તો ત્યાંના પ્રતિનિધિઓના હાથે શહેરો ફૂલાય એ ઓછી નવાઈ છે !

અને કેન્દ્રીકરણ નથી રોકાતું જેમ મહાનગરોની જમાવટ પણ રોકાતી નથી મહાનગરોનું સ્વરૂપ મોટું થાય છે એના વિભાગો થતા નથી ખાસ્સા હેરાન એમનો વસવાટ કામચલાઉ થતો હોય તો પણ એમાંથી નવ ગામો વસ્તીનું સ્થાન થાય છે એ વડે શી નવરચના થશે ?

આપણી પેઢી ઉપર હજુ અંગ્રેજી રાજ્યની છાપ છે પ્રદેશમાં આપણે અનાજની અછતથી અકળાઈએ છીએ એ રોગ હરાવવા ખાતરી જેવો એવો ઉદ્યમ રાખીએ છીએ તો પીછો છોડીએ હિન્દુસ્તાનની ઝંખી વસતીવાળા અર્ધભૂખ્યા કરોડોનો ખ્યાલ કરીએ છીએ એને ઠેકાણે પાડવા જમીનનો જ ઠેકાણે પાડીએ છીએ નથી આપણે સહકારી ખેતરો ખેડૂતોને ભેગા કરતા છે અને સામુદાયિક ધોરણે એમના યોગ્ય કાર્ય પણ કરતા છે આ ભાગ વાટે યોગ્ય તત્વનો આધાર અનિવાર્ય થઈ પડવાનો અને ગામડામાં આ રીતે હાથમાં કરેલું તંત્ર આખા દેશ ઉપર પગ જમાવશે નવી સમાજરચનાનું નવું પાયું શું અહીં પડાય છે ? પણ એ કોઈની કલ્પના કે ઇચ્છા મુજબનું નથી ઊલટું કંઈ આજુ બાજુ તો કદી ના રહ્યું ચિહ્નો એવા છે કે રશિયા કે ચીન તરફ આ રીતે આપણે ખેંચાઈએ. પરદેશી સહાય વડે બીજી પંચવર્ષીય યોજના પાર પડશે ત્યારે આપણે સમૃદ્ધિની આશા રાખીશું આપણી પાસે સુખસગવડનો પુરવઠો કદાચ વધ્યો હશે. પણ જે અસંતોષના કારણો આજે છે તેમાં પણ એનો જ વધારો થયો હશે.

ત્યારે ધનની પ્રતિષ્ઠા જ્યાદા ફાટી હશે ને જનાઓ વધારે આકર્ષક બન્યા હશે કારખાના મોટાં કારખાના થયા હશે અને તે પણ શહેરોને ભીડવચ્ચે હાજર અને પન સત્તાધારી બની હશે ને વધારે મોટા માણસની સેવી બની હશે

ખબર છે કે છાપની કોલથી થાક પગ રસ્તા કિસ્સા બને નોકરીના કારણે પગારવધારાના કિસ્સા બને કર પૈસાના ભારણ નીચ ધનિકોની જૂની મિલકતો ખાલસ થાય ને નવી મિલકતો જામે સહજ છે કે થોડાં વધુ ટ્રેનો દોડે થોડા વધુ રોજની મળે, થોડી વધુ મોટરો દોડતી દેખાય એ સુખતાને આપણે ભલે નવી સમાજરચના માની લઈએ

અને સંભવ એવો પણ છે કે આ આખા મ દષ્ટિ-વાળા દેશના ગાંધી જેવા વિવેકાનંદ, કે ગાંધી જેવા એની એની હાકલે આપણે ચાલણ આપતા ખોરાકની

[૨૧] છોટુભાઈના પાપડ

ફિર વો સૂએ ચમન આતા હૈ ખુદા ખૈર કરે
રંગ ઉડતા હૈ ગુલિસ્તાંકે હવાદારોંકા

—ગાલિબ

નિર્દેશની વધતી રજૂઆતમે ટેલિફોન ઉપાડ્યો અને ડાયલ ઘુમાવ્યો

—હલ્લો આણંદવાલા પીકિંગ

—હાશું શોખ હમ ?

આ જમાનામાં નાચન આરંભ સાંભળવાને ટેવાયેલા મગજ નામાદાર નુ સંબોધન સાંભળી ચોખ્ખી ચમકી ઉઠ્યા મને તરત યાદ આવ્યું અ જરૂર મહમદભાઈ ધડિયાળ ઉપર હોવા જોઈએ

—અ મહમદભાઈ ?

—હા હા મહમદી અરે આમારી પાસ પૈસા નથી આમારો ટેલિગ્રામ મળ્યો નથી ?

—ના

—તો જલદી એરોડ્રોમ ઉપર આવ—પૈસા લઈને

—તમે એકલા જ છો ?

—ના મારે રેઝલાઈ બધુ સાથે છે

મેં ભૂલ ભ્યા ભાગ ભારતીય મહેમાનો ! તો જલદી એરોડ્રોમ ઉપર આવ—પૈસા લઈને !

મેં કહ્યું

—તમે એરોડ્રોમ ઉપરથી આગતની બસ પકડો અને અંતિમ સ્ટેશને ઉતરી પડો હું ત્યાં—પૈસા લઈને—તમારી રાહ જોતો ઉભો હોઈશ

—પાછુ અરે પૈસા નથી તે કઈ રીત બસમા

કહ્ર કરતા શીખીએ જીવનમા અને ગ૦ અનાદન ? શિક્ષા મેળવવા છાત્ર કરીએ દબાણીભીન અફન આન દોમાથી નીકળી જઈને ન૨ સાહિર ભાન ઈ ત ર વળાણે તનને પકડાર ત્યાંથી વ્યક્તિત્વ ખીલવવા મથીએ ચ તને માટે એમવા નહિ જન ચ તન વન્તા આગળે એમાંકરો શી ખબર આગુઆગું કપાર અપ પન આ દિન મા નહિ વાળો ! યુધ્ધાધીની સમ્મતિ આવી મળતર આપણે વધારે સારા સત્તાધી કાવિ કે તે પછી અ પાછી માર્ગવાત્સ કે થાય અત ગોત્રમા ક્યારે દોરો—એ પણ કહી નહી શકી !

જ્મ માનવી માનવીનુ પ્રકુએ છે તેમ દેશ દેશનુ પણ ભાવિ છે હિંદુસ્તાનનુ ભાવિ ઉજળુ છે એવુ કોઈ નથી માનતુ આ વખતે ટગર થતા પૂછતા છે એમા ખોટ એકુ હોય તો નિરાશ થવાની જરૂર નથી નવી સમાજરચના એમ ઉતરથી ટકની પડવાની નથી અત્યતાના પચ્ચ પચ્ચ વર્ષોમા એના ૨૨ રૂપની ઝાંખી થવા માંડે તો ઘણુ છે એની વધારે આશા રાખવી રાખવી કોગટ છે અત્યારની નવી સમાજરચનાની જે તા જે છે એને દ રની, તીવ્ર સ્વરાની છે ભીજ દોષોની હઠીલી આપણે વહોરી લીધા છે અને એ આગળ દોડે છે એની પાછળ પડવાનુ છે

આપીએ ?

—ખસવાળાને કહેજો કે ભોજનના રોકાણને પૈસા આપશું એ તમને લઈ આવશે.

—સારુ, અમે કોશિશ કરીએ છીએ

મને થયું મોડું મેં કુંગે મારું નસીબ પારું ચમક્યું ! હું આ ચોથીવાર જર્મની આવેલો છું આ દેશમાં મેં કુલ પાંચેક વરસ ગાળ્યાં છે અહીંના મારા નિવાસ દરમિયાન મેં હંમેશાં ઝંખના સેવી છે કે ક્યારેક કોઈ ભારતીય અતિથિ આવી પહોંચે અને મારું સૂનું આંગણું શોભાવે ! જો કે આ વખતે મારા હાથમાંથી એ સોનેરી ખુશનસીબી—કોઈ ગયા ન પારાની જેમ—સરકી જવા પામી છે ! તેમના બે અનુભવો હજુય ભૂલાયા નથી

એકવાર આપણા પ્રતિષ્ઠિત નિવાસી ગુજરાતી શાયર આદિલ મન્સૂરીનો મારી ઉપર કાગળ આવેલો. શહેર સ્ટેશન અને તારીખ બધું એણે બરાબર વિગતપૂર્વક લખી મોકલ્યું હતું કારખાનામાંથી રજા મેળવી અને એ ગુજરાતી કવિને મળવા હું બીજે સવારે આદિલે લખેલી તારીખે, લખેલા શહેરમાં લખેલી હોટેલે પહોંચી ગયો પણ આદિલ નામના પ્રાણીનો ભેટો થવા પામ્યો નહિ બીજે દિવસે ફરી તપાસ કરી પુનઃ નિરાશા સાંપડી ત્રીજે દિવસે ફરી એકવાર તપાસ કરી દર્શન દુર્લભ ! જેવો આવ્યો હતો તેવો પાછો ગયો પાછળથી જ્યારે હું કરાંચીમાં આદિલને મળ્યો ત્યારે તે બાબતની ફરિયાદ કરી એટલે એણે કહ્યું કે ભાઈ મારુસ, તારે આદિલને બદલે ફરુખ નામના પ્રાણીનું પૂછવું હતું ને ! આદિલ એ તો મારું ઉપનામ છે અને તેનો ઉપયોગ તો હું માત્ર કવિતાની દુનિયામાં જ કરું છું

આદિલને મળવા માટે આટલી બધી સફરના ખર્ચનો ભારી જખમ હજી તો રુઝાયો હોતો ત્યાં વળી મને બીજો પત્ર મળ્યો—અમદાવાદના નામાંકિત ડૉક્ટર સુમન્ત શાહનો એમાંનું લખ્યું હતું : તમે ઘણા વખતથી જર્મનીમાં છો એટલે માની લઉં છું કે તમે જર્મન ભાષા બોલી શકતા હશો ફ્રેંકફર્ટ આવો તો મળીને ઘણો આનંદ થશે મારે કેટલીક ઓજારોની ખરીદી કરવી છે આશા છે કે તેમાં તમે મદદરૂપ થશો બીજો જખમ પરવડે તેમ નહોતું પણ એમ તેમાંથી એક દલીલ કરતો કાગળ ફ્રેંકફર્ટની નજીક આવેલા માર્કટ્રમ નામના શહેરમાં રહેતા મારા બે જર્મન મિત્રો–એરિખ અને થાર્નીને આ ભારતીય ડૉક્ટરને મદદરૂપ થવાની વિનંતિ કરતો પત્ર લખી મોકલ્યો મારા એ બેઉ મિત્રોનો પછીથી કાગળ આવ્યો તેમાં એમણે લખ્યું હતું આદમ, તારા આ ભારતીય ડૉક્ટર ગજબ ખરા નીકળ્યા ! અમારી ભૂલ એટલી કે અમે હોટલના માણસ જોડે જર્મન ભાષામાં વાત કરવાને બદલે અંગ્રેજીમાં વાત કરી. તું જાણે છે અમારું અંગ્રેજી કેવું છે અંગ્રેજો કંઈ અમસ્તા અમારી જોડે લડાઈમાં નિરાંતે નહોતા ! અમે કહ્યું કે સુમન્ત શાહ નામના હિંદુસ્તાની ડૉક્ટર કંઈ ખરીદવા માગતા હોય તો અમે તેમને મદદ કરવા માગીએ છીએ અમે આદમ નામના એમના મિત્રના મિત્રો છીએ આદમ જાણે છે અમોને શો જવાબ મળ્યો ? આ હોટલમાં વેપારની મનાઈ છે અમને ફેરિયા સમજીને કાઢી મૂકવામાં આવ્યા !

*

હવે આ ભારતીય—સાચી રીતે કહું તો અમદાવાદી મહેમાનો તો . હતો ત્યાં જ સીધા આવી પહોંચ્યા હતા ! યજમાન બન્યા સિવાય બીજો છૂટકો ક્યાં હતો !

શનિ–રવિ ભેગાના દિવસો સાથે આવેલા મારા મોંઘા મહેમાનોને મેં પૂછ્યું

—કોઈ ખાસ ઇચ્છા લઈને આવ્યા છો ?

જવાબ મળ્યો

—હું જ્યાં રહું છું ત્યાં ઔદ્યોગિક જર્મન જગવિખ્યાત છે ને જોવાની ખાસ ઇચ્છા છે

મેં હેડક્વાર્ટરને ટેલિફોન કર્યો આ ભારતીય જર્મન મહેમાનો ભારે ભલો છું હું જે કારખાનામાં કામ

—છોડ જવા દે હવે મિત્રોને શું કરવા છે?
મે કહ્યું
—કોટના કોલર ઉપર લટકાવીશું!
સાનેદભાઈને હનોવરનું એ જગવિખ્યાત પ્રદર્શન પસંદ નહિ આવ્યું. એ બોલ્યા
—જેવું સાંભળ્યું હતું તેવો પ્રદર્શનમાં કંઈ દમ નથી.

મહમદીભાઈ બોલ્યા
—એ તો ખિસ્સા વગર પ્રદર્શન જોવની મજા જ ન ન આવે ને!

*

બે દિવસ રોકાવાના ઈરાદા સાથે આવેલા મારા મે ઘેરા મહેમાનોએ લગભગ એક અઠવાડિયું જર્મનીમાં રહી ઉપરે હોનાડ, જ્યાં મારેનું હેલિકોપ્ટર ખાનું હોનાડ, બેલ્જિયમ ડેન્માર્ક અને ફ્રાન્સ થઈ તેઓ પુન સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ પહોંચી ગયા મહમદીભાઈનો કાગળ આવ્યો. તેમાં નીચે દર્શાવેલી લીટીઓ નોંધપાત્ર હતી

આસ્ટ્રીયા ગમ્યું નહિ.
બ્રુસેલ્સ ગમ્યું નહિ
લંડન ગમ્યું નહિ
પેરિસ ગમ્યું નહિ
બોન ગમ્યું

મને થયું શહેરની સુન્દરતા સાથે જ યજમાની વેઠેલી ગુરીબત અને તકલીફ ઉપર આધાર રાખતી હોવી જોઈએ! મનેય અમસ્તો તરંગ સૂઝ્યો લાવ જોઈએ, સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ પહેલા લાગ્યુ હતુ તેથી વધુ સુંદર લાગે છે કે કેમ મહમદીભાઈને મે કાગળ લખ્યો કે આજ રાતુએ અમે તમારી તરફ આવીએ છીએ—પરોણાગતનો લહાવો તમનેય આપવા!
એમની અગવડ કે સગવડ જોયા વિના અમે—એટલે કે હું અને હોલ્સ્ટરહોફ—અમારી ફોક્સવેગન સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ ભણી હંકારી દીધી

*

સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ એટલે મઠિયાઓનો દેશ પનીરનો દેશ પર્વતો અને સરોવરોનો દેશ એવા દિવસ ટ્રોમ્સ તમા ગાળ્યો બે એક દિવસ બિયેનમાં
આ બિયેન એટલે જાણે ઘડિયાળીઓનું સ્વર્ગ એક હોટલમાં મને એકસામટા આટલા હિંદુસ્તાનીઓનો ભેટો થઈ ગયો તેમાંયે સુખદ બિના એ કે એ તમામ વેપારીઓ ગુજરાતી
મહમદીભાઈએ મારો પરિચય આપ્યો
—આ ભાઈ શાયર પણ છે
એટલે બધા તરત બોલી ઊઠ્યા
—તો પછી કંઈ થવા દો!
હું કંઈ થવા દઉં તે પહેલાં તો છોટુભાઈએ કાફિ લલકારવા માંડ્યું આ છોટુભાઈ એટલે ભારે રસિયો જીવ પૂરે પૂરા મુંબઈમાં હોય તે રીતે હરેફરે ફરક એટલો જ કે ધોતિયું કોટ અને ટોપીને બદલે સૂટબૂટ, ટાઈ અને હેટ પહેરે. અને પોતાને હાથે રાંધેલી ચૂલી ઉપર બેઉ ટંકના ભોજનનો સ્વાદ માને ભારતમાં એમને મહિના બે પરસેવે મળતા હશે તેથી વધુ અહીં યુરોપમાં એમને ચૂલીના પાસલો મળતા હોય તેવું લાગ્યું મસાલાના કંઈ કેટલાય બાટલા પોતાની પાસે રાખે પણ પોતે ખાય નહિ બીજાને ખવડાવે મારી જેમ એમના મિત્રો અને સ્નેહીઓય સમજી શકતા નહોતા કે છોટુભાઈ મસાલો ખાતા નથી તેમ છતાંય આટલી તીખી તમતમતી Sexની વાતો કેવી રીતે કરી શકે છે! એ કોયડો સાથે જ ઉકેલી શકાય તેવો નહોતો
છોટુભાઈ બોલ્યા
—હા તો પછી થવા દે કંઈ રંગીલું!
બીજા ભાઈઓએ બોલ્યા
—હા થવા દો ત્યારે!
મે શરૂ કીધું

મુફલીસતના સનમોના કોઈ વતન નથી હોતા,
અને જે હોય છે તે એટલા મજાર નથી હોતા
મળે છે કંઈ એક જ પ્રેમીને સાચી લગન દિવસ-
બધાયે જીવ પીનારાઓ કંઈ રાંક નથી હોતા

સહુ એકદમ ઊછળી પડ્યા—છોટુભાઈ વધુ
વાહ વાહ!
—દુબારા!

સમન્દરના તારેગો ચાંદનીમા લીન લાગે છે
પવનની લ્હેર પણ આખી ટેકરી બીન લાગે છે
જો કુદરત હો કે માનવ—એકસરખો જ અનુભવ આ
જવાની હોય તે ત્યારે બધુ રંગીન લાગે છે

ફરી વાદ્ય ' વાદે ' ફરી દુબારા '

આ યુરોપની ધરતી ઉપર મુશાયરાને લગભગ ભૂલવા આવેલો ગોવો હુ આ વાહ વાહ અને દુબારાના પોકારો સાભળી ફરી મનાનગની દુનિયામા સરી જવા લાગ્યો.

> તમારી ભૂલી જ જોમા મજાઓના જમાનો છે.
> હતા બેચેન થઈને કેટલા હુ પ્રશ્ન પૂછુ છુ !
> મને પણ યાદ છે કે પ્રેમમા ! આ શુ થયુ છે ?
> તમે રડતા નથી તો પણ નજરી આપ લૂછો છો !

છોટુભાઈ પોતાની ખુરશીમા ઊંડી આસ્થાથી જાણે અનામી ગઝલ બોલે પોતાના ખ્યાલમાં ઉપર બેઠો જાણે કાલિદાસના કાવ્યોનું રસપાન કરી રહ્યો હતો!

ગઝલના સાન વાગ્યાનો શરૂ થયેલો આ વન-મેન મુશાયરો (આથી રીતે તો વન-પોએટ મુશાયરો) લગભગ રાતના બાર એક સુધી ચાલ્યો.

બીજે દિવસે છોટુભાઈએ ટેલિફોન કરી અને પોતાની હોટલ ઉપર બોલાવ્યો. પોતાનું નાસ્તો ઉઘાડ્યુ પેટલાદ પાસેનો વતન કાઢ્યા તેમાથી પાપડ કાઢી માગ રાખ્યા. રાતે સપનામાંય આવ્યા હોય તો ખાતી ન શકાય તેવી આ યુરોપની ધરતી ઉપર ગુજરાતી જમવાના પાપડ મળે તેના જેવુ બીજુ વધુ સ્વર્ગીય સુખ હોઈ શકે? આથી વધુ અદભૂત મહિમાની કલ્પના કરી હોય નહિ? મે પૂછ્યુ.

—છોટુભાઈ સાહેબ! મિત્ર આપે આપેલી માહિતી કરતાંય વધુ કિંમતી આ પાપડના ભજાનો છે. એ ન હુ આપનો આભાર કિંમતી આભાર માનું છું.

સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ ભૂલાઈ જશે, પણ છોટુભાઈના પાપડ કદી નહિ ભૂલાય!

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

કાળુભારને કાંઠે મનસુખલાલ ઝવેરી પાના ૨૨૧ રૂ ૪/૫૦ સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૩ **પ્રવેશક** (ગુચ્છ બીજો) ચનવતરાય ક ઠાકોર પાના ૧૮૫ રૂ ૨/૪૦ **આસ્વીત દ્વાનુ સમજ** સ ભોગીલાલ સાંડેસરા—સોમાભાઈ પારેખ પાના ૮૨ રૂ ૫/— —મ નેતા પ્રકાશક મ સ વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા **લેબરર ગુ છે?** ડો સુમન નાયક પાના ૩૨ ન પૈ —/૮૦ **બાપુનો મારે આશીર્વાદ** વ્રજતરાય મો દવે પાના ૩૨ ન પૈ —/૮૦ —ન નેતા પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ ૧૯ ૨૧ દમાસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૧ **નારીઓનો મોરો** લિયો ટોલ્સ્ટોય ૭૫૧ પ્રબોધ ચોક્સી પાના ૧૫૫ રૂ ૭/— **શાંતિ વિચાર** દાદા ધર્માધિકારી પાના ૩૮ ન પૈ —/૪૦ **બુદ્ધ-શંકર-માર્ક્સ-ગાંધી.** દાદા ધર્માધિકારી વિનોબા ભાવે પાના ૫૬ ન પૈ —/૬૦ **લોકસ્વરાજ્ય.** જયપ્રકાશ નારાયણ પાના ૪૮ ન પૈ —/૫૦ —પ્રકાશના પ્રકાશક યજ્ઞ પ્રકાશન, હુઝરાત પાગા, વડોદરા **મુકુન્દ-માલ્ચલ** રતિનાથ મા નાયક પાના ૬૪ રૂ ૧/— અનડા બુક ડીપો, અમદાવાદ, ૧ **પ્રીત કરી તે કેવી!** નિરુભાઈ પ્ર મહેતા. પાના ૨૭૨ રૂ ૫/૫૦ નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૨૦૨ રામવાડી મુંબઈ ૨ **ટીકીટ ઘર અને બીજાં નાટકો:** બાઈનાલ મ કોઠારી પાના ૧૭૨ રૂ ૩/— ગૂર્જર ગ્રન્થરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ ૧ **રાખની ઢગલી** કાળીના ચક્ર પદ્મસુખ પડ્યા પાના ૧૯૨ રૂ ૨/— આકાશ સુધીર દેસાઈ પાના ૯૭ રૂ ૧/૫૦ —ન નેતા પ્રકાશક એન એમ. ત્રિપાઠી પ્રા લિ મુંબઈ, ૨

'સેવકરામ'

પૈસાના ગોટાળા કરનારને સખ્ત નશ્યત થવી જોઈએ

ચોમાસાના દિવસોમાં અમે ફરવાનું ઓછું થઈ જાય છે. આમ તો એસ. ટી. બંધ થઈ જાય એટલે દૂરનાં ગામડાંમાં તો જવાય જ નહિ. જવું હોય તો પે પાણી કાળના કે કાદવ ખૂંદતા જ જવું પડે. એટલે હું ઓરડીમાં બેઠો બેઠો ગીતાના બીજા અધ્યાયનો કદાચ ત્રીજી ચોથીવાર વાંચી રહ્યો હતો ત્યાં એક ભાઈ મને મળવા આવ્યા.

એ આવ્યા એટલે પુસ્તકમાં કાપલી મૂકી તેમની સામે જોઈ પૂછ્યું

'આવો, કેમ આવવું થયું?'

'સેવકરામ, એક જરૂરી કામે આવ્યો છું.'

'કહો શું કામ છે?'

'કામ તો બીજું શું હોય? પણ આ તો ગામના કામમાં લોચા દેખાય છે એટલે ચૂપ રહેવાતું નથી. સરપંચના હાથમાં અત્યારે તો કશી સત્તા નથી તોયે એ આવી ધાંધલ કરે છે તો એ પંચાયત રાજમાં તેના હાથમાં વધુ સત્તા મુકાશે તો ગામની શી વલે થશે?'

'શું થયું એ જરા વિગતે કહો તો ખબર પડે ને?'

ને એ ભાઈએ તેમની રીતે સરપંચે પૈસાની કેવી ગોલમાલ કરી તેની વિગતે વાત કરી. તેનો સાર આ છે:

ગામમાં શાળાનું મકાન થયું હતું. એમાં ગામે ફાળો આપ્યો હતો. અંદાજ કરતાં ખર્ચ વધુ થયું હતું એટલે ગામના મહાદેવનો જે ફાળો... તો એ રકમ પણ તેમાં આપી હતી. શાળાનું મકાન બંધાઈ ગયું હતું, પાસ થયું હતું. એટલે સરકારી મદદ પણ મળી ગઈ હતી. ગામ આગેવાનોનું કહેવું હતું કે સરપંચને સરકારના પૈસા મળી ગયા છે એટલે અમારી ગામની મહાદેવની રકમ અમને પરત મળવી જોઈએ. સરપંચને પૂછીએ છીએ તો કહે છે કે મારી પાસે પૈસા નથી. ગામ કહે છે કે તો હિસાબ બતાવો. અમારા હિસાબે તો બે હજાર વધવા જ જોઈએ.

સરપંચ દાદ આપતા ન હતા. ગામના આ આગેવાને સરકારમાં અરજીઓ કરી હતી પણ ખાતા તરફથી તપાસ થતી ન હતી. એથી લોકો એ અનુમાન પર આવ્યા હતા કે સરપંચ લાગવગ કરીને તપાસ રોકે છે. બે હજારનો સવાલ છે એ નાનો નથી. આ તો ગામના પૈસા છે. ગામ કેમ એ પૈસા હજમ થવા દે? એ બધી વાત કરી એ ભાઈએ કહ્યું

'સેવકરામ! મારું તો એમ જ કહેવું છે કે તમે જાતે આની તપાસ કરો. તમને એમ લાગે કે સરપંચ પાસે પૈસા નીકળતા નથી તો અમારે કંઈ કહેવાનું નથી. પણ એની પાસે બે હજાર જેવી રકમ નીકળતી હોય તો એ પૈસા તેણે ગામને આપી દેવા જોઈએ કે નહિ?'

'આપી જ દેવા જોઈએ. આ તો દીવા જેવી વાત છે. સરપંચ આ બાબતમાં ના પાડે એ માન્યમાં આવતું નથી.'

'એ તો આપ જાતે તપાસ કરીને ખાતરી કરો તો આ બાબત બહાર આવે. બાકી સરકારી ખાતાવાળા તો તપાસવાનું નાટક કરશે અને કંઈ વળશે નહિ. ગામના પૈસા સરપંચ ગજવામાં ઘાલી દે કે પોતાના વેપાર ધંધામાં વાપરે એ તો ઠીક થતું. પછી આજે આ કામમાં હાથ માર્યો તો કાલે વળી બીજા કામમાં હાથ મારશે. કોઈને પણ આ ચેપ ન લાગે તે માટે તપાસ થવાની જરૂર છે.'

અલબત્ત એ ભાઈ આચારશુદ્ધિની, સ્વચ્છ વહીવટની અને ચોખ્ખા હિસાબની વાત કરતા હતા. પણ તેની પાછળની સરપંચ પ્રત્યેની કિન્નાખોરી પ્રગટ થયા સિવાય રહી શકતી ન હતી. ગમે તેમ પણ ગામનો વહીવટ શુદ્ધ હોવો જોઈએ. સરપંચ કે આગેવાન પ્રમાણિક અને

નીતિપરાયણ હોય કોઈએ આ વસ્તુનો દુ આજસુધી છુ એટલે તેમના ગામ જવા સમંત થયો

વચ્ચે બે દિવસ હેલો રહી એટલે ન નીકળાયુ ગયો તે ગામ જોયો. વચ્ચે પાણી નો આવવાનુ જ ક્યાંક તો કાદવ ખુંદવો પડે વિકાસના કામો થઈ રહ્યા છે રસ્તાઓ પણ થાય છે પણ ગામડાને જોડતા રસ્તા થતા નથી જો પાકા રસ્તા થઈ જાય તો બારે માસ વાહનવ્યવહાર ચાલી શકે એટલું શાકભાજી બજારમા લઈ જઈ શકે તાલુકા કે જીલ્લા સાથેનો વ્યવહાર તૂટી ન જાય અહીં કેટલાય ગામ તો એવા છે કે ચોમાસામા સાવ અલિપ્ત બની જાય છે કોઈ માંદુ માજુ હોય તો તેને તાત્કાલિક મદદ પણ ન મળે પછી નાર ટપાલની તો વાત જ શુ કરવી ?

હુ પાણી કાદવનો કુંડાળો પાર કરી ગામ ગયો ત્યારે સુભાગ્યે અકસ્માત એવો બન્યો કે તાલુકેથી ઓડિટર અને એક પંચાયતના ઓફિસર હિસાબ તપાસવા આવ્યા હતા એ લોકો હિસાબ તપાસતા હતા એટલે વચ્ચે મારું માગવાની જરૂર ન હતી ત્યા મેં ઓડિટર સાહેબને કહ્યું 'હિસાબ તપાસી રહ્યા પછી ગામ આગેવાનોને પણ મળવાની તક આપશો, જેથી તેમના મનનુ સમાધાન થાય

ને તેમણે તેના ભાઈને માફી માગવાને બદલે બીજા એક બે જણને બોલાવ્યા તેમની સમક્ષ હિસાબની વિગત રજૂ કરી. કંઈ કહેવા જેવુ હોય તો કહેવાનુ સૂચન કર્યું

એ હિસાબમા બે હજાર જેવી રકમ બાકી નીકળતી પણ હતી એમાં અમુક પૈસા ગામે આપ્યા એવુ વાજબી પણ હતુ ગામ આગેવાનોએ સાફ જણાવ્યુ કે તેમને એ પૈસા મળ્યા નથી.

શિક્ષક બોલતી હતી ને માગી પોતાની પાસ મૂક માગી પણ પૈસા જ જમે કરાવ્યા ન હતા તો પૈસા ક્યા ગયા ?

આવા કિસ્સા ઘણા ગામોમા બને છે સરપંચો પૈસા પોતાની પાસે રાખે છે અને પોતાના વેપારમા કે બીજા ઉપયોગમા લે છે ત્યારે આખિર આવે ને લોકે જ ખબર પડે છે કે અમુક રકમ તો મળતી જ નથી આ બાબતમા પંચાયત અધિકારીએ સાવચેતાઈ રાખવી જોઈએ જેથી ફરી પણ આવુ ન બનવા દેવી જોઈએ

આ બાબતમા એમ પણ વાત કરતા હતા ત્યારે એમણે કહ્યુ

'પણ મેં ગામ કોર્ટમા આવી બાબતમા કંઈ થતુ નથી

કંઈ થતુ નથી ?

'ના અમે આના કેસ કરવા ગયા હોત તો એક બાજુની મડાગાંઠ ન છોડે ને બીજી બાજુ એ કેસ કોર્ટમા ગયો ને ન મટે આપી છોડી મૂક્યા આ સરપંચ સામે અમે કોઈવાર ફરીયાદ કરી પણ કંઈ નહિ કર આવી બાબતમા સજા થતી નથી એથી જૂનાનુ પ્રમાણ વધ્યુ છે અમે પણ છીએ છીએ કે પૈસાની બાબતમા જો ન્યાય ન થાય તો તેવા ગુનેગારને સખત નસિયત થવી જોઈએ. તમારા જેવા સજ્જનનુ બળ એમા ભળે તો સારુ.'

આ બાબતમા કોઈ એમ સજા નહિ કરતી હોય કે નવાઈ પમાડે એવી વાત છે !

પણ મને દુઃખ હોય તો તે એનુ કે આપણે ગામનો વહીવટ પણ સારી રીતે થઈ શકતો નથી જાહેર નાણા મેળવી આપવાના કામમા જેઓ ભાગ જવાની ફરજ બજાવે છે એ પણ સમાજવિરોધી તત્વ બને છે ગામડામા આજ વાતો સાંભળવા મળશે ત્યા ભાઈ ગયો ને તેનો ભાઈ ગયો ત્યાંથી ક્યારે બહાર નીકળીશુ ? પંચાયત રાજ આવ્યે ગામડા સ્વાવલંબી બને સ્વાયત્ત રીતે વહીવટ ચલાવી શકે એવી કલ્પના રાખવામા આવી છે તેનો અમલ જો આવી રીતે થતો રહેશે તો ગામડા ક્યા જશે ? એટલે આજના તબક્કે તો વહીવટનો સ્વાભિમાન વહીવટ ચલાવે એવા કાર્યકરની જરૂર છે

હમણાં ગામડામાં ફરજિયાત શિક્ષણની ઝુંબેશ ચાલી રહી છે. આમ તો ગામેગામ શાળાઓ છે જ. મોટા ભાગનાં ગામોમાં શાળાનાં પોતાનાં મકાનો છે. પણ શાળાનો લાભ વાલીઓ લેતા નથી. ગામનાં પચીસ ટકા જેટલાં બાળકો તો ભણવા જ આવતાં નથી. તેમાંયે છોકરીઓનું પ્રમાણ તો માંડ પચીસ ટકા જેટલું જ શાળામાં દેખાતું હશે.

ગામની શાળાના મુખ્ય શિક્ષક મારી પાસે આવ્યા:

'મોટાભાઈ! ગામમાં ફરજિયાત શિક્ષણ-દિન ઉજવવાનો છે. કાલે સભા રાખીશું. તમારે પ્રમુખસ્થાન લેવાનું છે.'

'પણ કરવાનું શું?'

'ગામમાં ભણવા જેવડાં છોકરાં શાળામાં ફરજિયાત ભણવા આવે એવી હવા ઊભી કરવી છે.'

'ગામમાં કેટલી સંખ્યા છે, ખરી કે જે ભણવા જ આવતી નથી?'

'હા, છે ને. આ રબારી-વાઘરી ખાસ કરીને હરિજનવાસમાંથી, રબારીવાસમાંથી ઓછી સંખ્યા આવે છે અને છોકરીઓને તો કોઈ મોકલતા જ નથી. આ ચોમાસાના દિવસે તો શાળાની હાજરીયે ઓછી રહે છે.'

આ કંઈ એક ગામનું દર્શન નથી. બધે શાળાની ઉંમરનાં છોકરાંને માબાપ ઘેર રાખવા માગે છે. ના, ખેતરમાં જવું હોય તો નાના ભાઈ બહેનને રાખવા છોકરીને ઘેર રાખે છે. શિક્ષક કહેતા જાય તો કહેશે:

'અમારે વળી છોકરીઓને ભણાવીને ક્યાં હૂંડી લખવાની છે?' એમને માટે શિક્ષણની અગત્ય સમજાઈ નથી. અનીતિકરનામાં એમને દોરવણી આપનાર કોઈએ. બાળકો રાખનાર જોઈએ. ભાત લઈ જનાર જોઈએ. તો છોકરાં કે છોકરી કહેશે: આજે શાળામાં જવાનું નથી, ભણ્યા તોયે શું ને ન ભણ્યા તોયે શું?

અમે બીજે દિવસ સભા કરી. ગામના લોકોને ભેગા કર્યાં. શિક્ષણ-અધિકારીએ અને મેં શિક્ષણની અગત્ય સમજાવી. સરકારે પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત કર્યું છે એ ફરજિયાત પણ કર્યું છે. એનો લાભ સૌએ લેવો જોઈએ. હવે આભણ રહે નહિ અને છોકરીઓને પણ સારી રીતે લખી શકે, વાંચી શકે તે માટે જરૂર પડે તે પણ સ્વાવલંબી બની શકે ને માટે ભણાવવી જોઈએ. આ બાબતે પછી ગામમાં કોઈપણ વ્યક્તિ નિરક્ષર ન રહે તેમ કરવું જોઈએ.

ત્યારે તો બધાએ હા એ હા કર્યું, પણ દરેક બનતમાં બને છે તેમ આનો પણ અમલ ન થયો. છોકરાંની હાજરી એક બે દિવસ પછી ઓસરી ગઈ.

હું ગામડે ઘરે ઘર ત્યાં જોઉં છું તો કેટલાક ગામોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં પચીસ ટકા જેટલી પણ હાજરી દેખાતી નથી. ખાસ કરીને હરિજન ગામમાં તો બહુ જ ઓછી હાજરી દેખાય છે. રબારીઓ પણ પોતાનાં બાળકોને ભણાવતા નથી. આ બધાંને કઈ રીતે ભણતાં કરવા એ પણ સમસ્યા છે.

ફરજિયાત શિક્ષણ તો થયું પણ તેનો અમલ કેવી રીતે કરાવવો? હવે તો કાયદો તો એવો પાસ્યો છે કે શિક્ષક ભાગે જ તેનો અમલ કરી શકે. એટલે જો સરકાર પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત બનાવવા માગતી હોય તો તેણે સરપંચ પર તેની જવાબદારી નાખવી જોઈએ. જે છોકરાં હાજર ન રહેતાં હોય તો વાલીઓને તે નોટિસ કરે. છતાંયે ન માને તો તેમના પર કેસ કરી શકે. કાયદો આવો અમલકારક બનશે તો જ વાલીઓ છોકરાંને ભણવા મોકલશે. વળી અહીં લોકજીવનમાં જે જડતા છે, જે અજ્ઞાનતા છે, જે રૂઢિગત ખ્યાલો છે તે સમજાવવાથી તો ભાગ્યે જ ઘટાડી શકાશે. સમજાવવું અને કાયદો બંનેએ સાથે કામ કરવું પડશે.

*

ગયા ચોમાસામાં જ્યારે એ ગામમાં જવાનું થયેલું ત્યારે જ મેં આ નોંધેલું. ખ્યાલ ખેંચેલું.

'તમે સૌ મળી આ ગામનો નો સુધારો કરશો? આવવા જવાની જ કેવી આપદા પડે છે!'

ત્યારે મેં પ્રમાણે દરેક ઉદ્ગાર કાઢેલા.

'ખરી વાત છે. ચોમાસામાં પાણી ભરાય છે અને

સ્ટેશને જવાની ભારે આપદા પડે છે '

ખરું જોતા તો ત્યાં રસ્તો જ નહોતો, વચ્ચે ખાડો આવતો હતો ત્યાંથી પાણી ભરાઈ રહેતું અને વધારે વરસાદ હોય તો એ પાણી ત્યાંથી વહી આગળ જતું એટલે ત્યાં તો ચોમાસા સુધી પાણી રહેતું જ સ્ટેશને જતા ને આવતા ફરીને પાણી ડહોળાતું પડતું ગામલોકો તો કદાચ ટેવાઈ ગયા હોય પણ બહાર ગામથી કોઈ આવે, રાતનો વખત હોય તો ફેવી મુશ્કેલી પડે ! બાઈ માણસ હોય તો કેની રીતે કપડાં ઊંચા કરીને ચાલે ! આટલી વાત આ ગામલોકો કેમ નહિ સમજ્યા હોય ?

ગયા ઉનાળામાં ગામડે જવાનું થયું ત્યારે એ રસ્તો જોયો ને એવો હતો એ ગામ-આગેવાનોને કહ્યું

તમે સૌ ચોમાસામાં બૂમો મારો છો કે પાણી ભરાઈ જતા સ્ટેશને જવાની ભારે આપદા પડે છે તો આ રસ્તો તો સુધારો આજુબાજુની માટી ખોદી ખાડો પૂરી સમજ રસ્તો તો બનાવો ? આઠ આઠ લોકો વારા કાઢો તોયે ચાર પાંચ દિવસમાં રસ્તો તૈયાર થઈ જશે

પણ કોણ સાંભળે ? બધા મો વકાસીને તાકી રહ્યા

હજી વરસાદને વાર હતી ગામમાં મહાયેર હતી ઘેર દીઠ એક એક જણ નીકળે તો પાંચ દિવસમાં તો પાઈના ખર્ચ વગર રસ્તો થઈ જાય એમ હતો પાણી જવા માટે નીચે પાઈપ મૂક્યો હોય તો પાણી વહી શકે અને રસ્તો તૂટે નહિ

ગામના એક બે આગેવાનોને પકડીને બેસાડ્યા, આ તમારું કામ છે તમે લોકો ગામને ગામના હિતની વાત તો સમજાવો ' પણ એયે છૂટી પડવા લોકોને વાત કરી તો કહે

એ તો પંચાયત કરે ગામ પંચાયતના સભ્યો આંધળા છે ? એ જોતા નથી કે લોકોને ચોમાસામાં આપદા પડે છે ?

પંચાયત અને તમે જુદા છો ? પંચાયત કરે એટલે કોણ કરે ? એ ડા તો ગામ પર વેરા નાખીને કામ કરાવશે એના કરતાં ગામ પોતે જ શ્રમ કરીને રસ્તાનું કામ કરે તો શું ખોટું ? '

પણ કોઈએ વાત કાને ન ધરી સરપંચને મળ્યો તેમણે કહ્યું મેનત્રામ ! તમારી વાત સાચી છે ગામ ધારે તો એટલો રસ્તો જરૂર થઈ જાય એમાં પાઈનું ખર્ચ ન થાય ના નાનું ગરનાળું કરવું હોય તો પંચાયતમાં એવું ખર્ચ પાડીએ પણ એ વાર ખાડો તો પુરાઈ જાય

સરપંચે ગતના ગામ એકઠું કર્યું પણ મારા ભાગ્યે વચ્ચે મને આવા ઉગારા સાંભળવા મળ્યા

ગામ ના એવી માટી ઉપાડવા કોઈ નવરું નથી

' ઇમ હોય તો ઉબરા દીઠ ખાંધેની ? તો નાખો પાછું ઈ કો માટીના ટોપલા ઉપાડવા જાય

અને ખાતર પાછું અહીંના પાસે નખાઈએ છીએ તો ઈ કુણ કામ કરવા જવાનું હતું ' પંચાયતને કાંઈ નેમ કરે !

ગામનું આ બેદરકાર વર્તન જોઈ દિલમાં દુખ થયું આ ગામની લોકશક્તિને કઈ રીતે જાગ્રત કરવી ? ગામનું કામ ગામ નહિ કરે તો કોણ કરશે ? લોકોમાં આ સમજ કોણ પ્રગટાવશે ? હું મનમાં વિચારી રહ્યો ને મૂક બની ગયો

અમેરિકામાં અત્યારે વેચાઈ રહેલા એક યંત્રને ઇલેક્ટ્રોનિક સેક્રેટરી ' (વિતરણનું કામ કરનાર સેક્રેટરી) કહે છે ટેલિફોન ઉપાડનાર કોઈ માણસ ન હોય ત્યારે આ યંત્ર ખબર ટેલિફોનના જવાબ આપે છે સંદેશા નોંધી લે છે અને ટેલિફોન કરનાર માણસ પૂછે ફરી ત્યારે તે સંદેશો ફરી સંભળાવે છે

આ યંત્ર બે કલાક સુધી સંદેશાઓ સાંભળી શકે છે તે વેપાર ના ઓર્ડર લેવામાં ડોક્ટરો માટે તથા બીજે ઉપયોગી જગ્યા નોંધવામાં, તાકીદના ટેલિફોનસંદેશા અને સમાચાર નોંધવામાં અને બીજા અનેક કાર્યોમાં ઉપયોગી બનાય છે

અમેરિકાની ઓફિસોમાં અત્યારે વપરાતા આવાના કેટલાક યંત્રો જેની ૪૦૦૦ ઓર્ડર સાંભળી રાખે છે

પણ બધાં એમ કરે છે

જ્યારે જમીને મનસુખ ઘેર આવ્યા ત્યારે એ દુકાનેથી ઘરની બાજુમાં ખાવાના ટેબલ પાસે ધનસુખ ઉભા થઈને હાથમાં લીધો. એમના એક પત્રની ઉપર એ ખૂબ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા હતા. એ જોતાં એમ! ગો મનસુખ ઘરમાં આવ્યો. ટેબલ ઉપર બેઠી ... એ વાંચી રહ્યા એટલામાં નીતિનો આવી પહોંચી.
કોનો છે અપુરવ? એણે પૂછ્યું.
ધનસુખભાઈએ જવાબ ન દીધો. આ તો એણે એના મેજ ઉપર પણ ધ્યાન ન આપ્યું.
સુબોધ અને નીતિ બન્ને ઘેર ... આવ્યાં.
ઘરમાં હતાં ... એમને ... પિતાએ પત્ર ... એની પાસે આપ્યો.
કહે શું જવાબ દઈશું? પત્ર વાંચી ... નીતિને એણે આપ્યો. ધનસુખભાઈએ પૂછ્યું. ... કોને કહેવી? અમને આ પત્ર ... હતું ... કંઈ નક્કી કરી શક્યું નહિ. ધનસુખભાઈના ... પત્ર પાછો ... પોતાના માટે ... માનવા માંડી.
કેમ કોઈ બોલતાં નથી? કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. નહિ એમને એ ફરી પૂછ્યું.
...
સુબોધ શું કહે છે એ તો પહેલાં જાણીએ? ... પિતાએ કહ્યું.

પણ સુબોધ કાંઈ જવાબ આપ્યા નહિ.
... એ વિચાર છે એ તો અમને ... વિચાર ... પછી ... પિતાએ ... પૂછતાં કહ્યું.
... કંઈ સ્થિર કરી શક્યો નથી. સુબોધે ...

આપણામાં ... હિંમત નથી રહી એટલે આપણે જમાને છે ... વાગે તે આ પત્ર થઈ જાય છે ત્યારે સ્વાર્થ ... ત્યારે આ પત્ર ... આપેલા વર્ણવ્યું છે.

ઉપર ... સુબોધ ઘડીમાં એના પિતા સામું જુએ ઘડીમાં બહેન સામું જુએ અને ફરીથી ... સામું જુએ.
... આજ સાથે ... ચાર ... અને ... વિચાર કરવા ... હું નિર્ણય લઈ શક્યો નહિ. એ લોકો આ પત્રનો જવાબ માગે છે ... દિવસમાં ... નક્કી કરવા ... આપના ... માગે છે ... શું જવાબ લખવો? ધનસુખભાઈ જવાબ ... બોલ્યા.

'પરંતુ હું ... નિર્ણય કરી શક્યો નથી. એક વાત જાણી હોય, રીતે ... હોય ... બીજી વાત ... ગોટાળે ... થઈ જાય.
અને ... છે સુબોધ ... આ વાત ... સંબંધ ... અને આવી ... બધાના ... નહિ ... નીતિની ...

તું ... કંઈ ... નથી? પત્નીને ઉદ્દેશીને મનસુખભાઈ ...
હું શું ... આ ... છે એ કાંઈ ... છે? એ પોતે જ નિર્ણય કેમ ન લે?
પણ ... હું નિર્ણય કેવી રીતે ... આજ છ માસથી નીરાના પિતા સાથે વાત ... તમે બધાંએ એને ... અને એના કુટુંબ ... કરી છે ... પણ કરી છે ... બધાંને ... લાગ્યું છે ... રીતે આપણે એમને અને એ લોકો આપણને ... થય છે ... એક બીજાની નજીક પણ આવ્યા છે ... બાકી રહી છે એમ કહીએ તો ય ...
નીરા ... આપણે ... વાત ...

નથી એમાંનું ગીતા માટે કહેવરાવ્યું આપણે કહ્યું 'નોંધણી' બસ એટલું જ પિતા બોલ્યા

'ના, નોંધણી નહિ પણ આપણે લગભગ 'હા' જ પાડી છે' મા બોલી

'પણ એથી કાંઈ પાકું થયું એમ તો ન કહેવાય ને? નથી થઈ વેવિશાળની વિધિ નથી થયા ચાંલ્લા અને ચિઠ્ઠીઓ. પછી પાકું થયું એમ કેમ રીતે કહેવાય?'

'હા પાડી એટલું પૂરતું કહેવાય? વિધિઓ તો કેવળ દેખાવ માટે જ હોય છે'

'ભલે એમ માનીએ કે તું કહે છે એમ હોય, પણ અત્યારે આપણે ના પાડીએ તો આપણને કોઈ રોકે એમ છે? ગીતાના ઘર કરતાં સારું ઘર નજરેથી જડ્યું આવે તો આપણે કેમ એ ન સ્વીકારીએ?' નલિની બોલી

'સારું એટલે?'

'પન્નાલાલ સમાજમાં ઊંચું સ્થાન ધરાવે છે. આજે ઉપપ્રધાનપદું ભોગવે છે. કાલે એનાથીયે આગળ વધે.'

'ઉપપ્રધાનપદું કે પ્રધાનપદું ભોગવે એટલે સમાજમાં ઊંચું સ્થાન ભોગવે છે એમ માનવાની કાંઈ જરૂર નથી. પક્ષાપક્ષીના રાજકારણમાં લાયક જ એ સ્થાને બિરાજે એવું હોતું નથી. એમાં તો સાચાખોટાનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ પક્ષના અને પોતાના સ્વાર્થનો જ વિચાર કરવામાં આવે છે. અને એ વિચાર કેટલીક વખતે ફળદાયી નીવડ્યો દેખાય છે. એટલા જ કારણે એ ફળ મેળવનાર મનુષ્ય તરીકે ઊંચો છે એમ માનવાની જરૂર નથી.' સુબોધથી બોલાઈ ગયું.

'તને તારા ભવિષ્યની નથી પડી?' પિતાએ મુદ્દાની વાત મૂકી.

'એ વિચારે જ મને ડામાડોળ કરી મૂક્યો છે. એક બાજુ ગીતાના કુલીન, સુઘડ અને સંસ્કારી કુટુંબનો વિચાર કરું છું અને બીજી બાજુ પન્નાલાલના પ્રકાશે અને આકારેલું ઉચ્ચ ગણાતા કુટુંબનો વિચાર કરું છું ત્યારે એમ થાય છે કે મારું સુખ ગીતાના કુટુંબ સાથે સંબંધ બાંધવામાં રહેલું છે. પણ પાછો એવો વિચાર પણ આવે છે કે ભવિષ્યની નાગરિકી માટે પન્નાલાલ જેવા માણસનો સહારો લાભ તો થઈ પડે ખરો.'

'અને એ તો એમ જ છે ને?' સુબોધનો વિચાર સમજીમાં પડેલા શીરામાં પિતાએ કાંઈક મારી

'એ તો કોણ જાણે?'

'તું કેમ કાંઈ બોલતી નથી?' પત્નીને ઉદ્દેશીને ધનજીભાઈ ફરીથી બોલ્યા

'હું આ બધી બાબતોમાં કાંઈ સમજું નહિ. હું તો એટલું જાણું કે આપણે એક ઠેકાણે હા પાડી પાછી બીજાનો વિચાર કરવો એ ખોટું છે. એમાં પાપ છે.'

'પાપ?'

'હા, પાપ. હા પાડ્યા પછી બીજું ગમે તેવું સારું આવે તોપણ આપણાથી ફરી જવાય નહિ. વચનની કિંમત છે.'

'પણ આ આપણે ક્યાં વચન આપ્યું છે? ફક્ત વાત જ થઈ હતી અને ગીતાને સ્વીકારવી ન સ્વીકારવી એનો વિચાર કરવા આપણે સમય માગેલ હતો.' નલિની બોલી.

'છ મહિના સુધી એને બોલાવીએ, આપણે એમને ત્યાં જઈએ એ લોકો આપણે ત્યાં આવે. આમ સંબંધ વધારીએ અને પછી કહીએ કે અમે ક્યાં હા પાડી હતી! આ કાંઈ સારું ન કહેવાય. અને તમે બધા એ તો વિચારો કે બિચારી ગીતાની શું સ્થિતિ થશે? સુબોધ તો છોકરો છે. એને કશું ખોવાનું નથી. એક નહિ તો બીજી એકથી સારી આવતી જ છે ને? પણ એની માએ આટલો વખત ગીતા ફરી—આપણે ફરવા લઈ—એના ભણાવે ફરવા લીધી. આખું ગામ જાણે છે કે આ એનું વેવિશાળ નક્કી છે. જો એ ન થાય ત્યારે એ બિચારીની શું સ્થિતિ થાય?'

'તારી વાત સાચી છે પણ આપણે લાભાલાભ

પણ વિચાર કરવો જોઈએ ને ? અને ન્યાતના કે બીજા કોઈ કાયદાનું બંધન તો આપણી આડે આવતું નથી '

' આમાં વેપારીના સોદાની વાત નથી શું, કાયદા કાનૂનનું બંધન નડતું હોય તો જ આપણે વિચાર કરીએ ? દકનો કર હોય તો જ આપણે કાયદો પાળીએ ? આપણે બોલ્યા એના કાંઈ કિંમત જ નહિ ?

પરણનાર સુબોધ છે અને જે ઠીક લાગે તે એ કરે પણ મારી નજર આગળ તો એ ગિરાની ચીરાનું મોજ તરવરાં કરે છે કેવી ડાહી છોકરી ! પચ્ચીસ દિવસથી ગઈ છે પણ એનો ચહેરો હું એને ભૂલી નથી '

કાલે જ કાગળ આવ્યો છે હવે આ દસ દિવસમાં આવશે સુબોધ બોલ્યો

' જ્યારે આવે ત્યારે સવાલ લેની આવે જોતાં આંખ ઠરે ' માની આંખમાં પાણી આવ્યાં

' તને સારી પુત્રવધૂની પડી છે એ ગાવીને તારો બોજો ઉપાડી લે એની તને પડી છે '

' અને તમને ? '

' મને ? મને સુબોધના સુખની પડી છે આપણે બધાએ એનું સુખ શામાં છે એ જોવું જોઈએ તું એમ તો વિચાર કર કે પન્નાલાલના ઘર સાથે સંબંધ બાંધવાથી સુબોધનું ભવિષ્ય કેટલું સુધરી જશે ? એ પોતે સોનલને લઈને આવ્યા ત્યારે કહી ગયા હતા અને આજે આ કાગળમાં પણ લખે છે કે પરીક્ષામાં સુબોધ જરૂર પાસ થશે, એ બાબતને મને સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને પછી આગળ ભણવા માટે એને પરદેશ મોકલવાને બંદોબસ્ત હું કરીશ આ નાની વાત કોઈ જેવી તેવી છે ? આપણે તો એનું સુખ જોવાનું છે—આપણું નહિ સોનલને સુબોધે જોઈ છે બન્ને એક બીજાને મળ્યાં છે બંનેમાંથી એકેયને બીજાની વિરુદ્ધ કાંઈ કહેવાનું નથી સોનલ ઘરકામમાં ગીરા જેટલી પાવરધી નહિ હોય પણ એ તો શીખી જશે એની બહુ ચિન્તા કરવા જેવું નથી મેં વાતની એક વાત હું તો સુબોધના સુખ માટે એમ ઇચ્છું છું કે સોનલ સાથે એનો સંબંધ બંધાય '

' ગીરાના બાપને શું જવાબ દેશો ? '

' કહીશું કે અમારો વિચાર નથી સુબોધનો પણ નથી એટલે તમે છૂટા

બાપ મેં ગીરા માટે ક્યારે ' ના ' કહી છે ? ' સુબોધના અવાજમાં રુદનનો ધ્વનિ હતો

' ત્યારે તું ચોખ્ખું કહે કે તારે શું કરવું છે ? ' બાપના બોલામાં સખતાઈ હતી

હા કહ્યા પછી ' ના ' કહેવી એ બરાબર છે ? પણ આમાં હા કહી છે જ ક્યાં ?

સુબોધ એ તો એમ જ હોય બા એમ કરે છે તું ના ' કહીશ એથી કાંઈ તારું હલકું નહિ પડે બે મહોટા લોકો બાંધેલા પણ પછી તો બાપ કહેશે કે ના સુબોધે પસંદગી તો સારી જ કરી ગીરાનું આપણે ભૂરું ઇચ્છતા નથી અને એને આપણા ઘર કરતાં પણ સારું ઘર નહિ મળે એમ શા માટે ન માનવું ? નલિની બોલી

' નલિની, તું આવું બોલે છે ! તું વિચાર કે તું પણ છોકરી છે ગીરાની જગાએ તું હોય તો તું શું કરે ? ' માથી બોલાઈ ગયું

' શું કરું ? કાંઈ નહિ હું ચૂપ થઈ જાઉં ? અને એની બાબતમાં એવું નહિ બન્યું હોય એની આપણને શું ખબર ? બા, એ તો એમ જ હોય પાકું ન થયું હો ત્યાં સુધી સારું મળે તો જૂનું છોડવામાં કાંઈ ખોટું નથી બધા એમ જ કરે

' થયું ત્યારે હું પન્નાલાલને લખી દઉં છું કે બે ચાર દિવસમાં એમની અનુકૂળતાએ એ જરૂર આવે અને વેવિશાળની બધી વિધિ એ દિવસે પતાવી દઈશું કેમ સુબોધ બરાબર ને ? ' સુબોધ સામે જોઈને ધનજીભાઈ બોલ્યા

સુબોધે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ એના મૌનમાં પિતાએ એની સંમતિ માની લીધી

*

પતિપત્ની એકલાં પડતાં મંગુબહેને વાત છેડતાં કહ્યું તમે આ સારું કરતા નથી ગીરાની આંતરડી કેટલી

કહળરો એ હુ જ જાણુ છુ તમે પુરુષ છો એટલે કદાચ એ ન સમજો પણ નલિની તો સ્ત્રી છે એય નથી સમજતી ! એ ન સમજે એ આ જમાનાની બલિહારી છે ! સુમેન્દ્ર સમજે છે, પણ એ નીરા અને સોનલ વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ એક બાજુ સીધુ સાદુ જીવન છે અને બીજી બાજુ ઝાકઝમાળ જીવન છે એ બેના વચ્ચે ઝોલા ખાય છે નીરા એને દિલ વસી છે પણ સોનલ સાથે સબધ બાધવાથી એને આર્થિક લાભ થશે એની ગણતરી એ કરી રહ્યો છે એ એમ માનતો હશે કે સબધ પાકો થઈ જશે પછી એ નીરાને ભૂલી શકશે અને સોનલ એના દિલમા વસી જશે

વનલીલાબાઈ એ કાઈ જવાબ આપ્યો નહિ પત્નીને કેમ પોતાના મનની વ્યથા એની દલીલો એ નિરખી રહ્યા હતા

' નલિનીને આ જમાનાનો પવન વાગ્યો છે નહિ તો એ આવુ ન બોલે હવે તને સમજાય છે કે આ જુની સાડી પહેરેલા ફરતી હતી તને એનુ કેમ ભૂલી દીધા અને ભિખારી સાથે કેમ ફરતી થઈ ગઈ

' આજે તો પાડુ પણ કપડ બધનકારક ગણાય છે ? આપ પહોળામા ન જોયુ ? બહુ નક્કી થઈ ગયુ હતુ, લગ્ન લીધા હતા અને છેક છેલ્લી ઘડીએ અટકી પડ્યુ ' '

' કોણ જાણે લોકોને શુ થઈ ગયુ છે ?

' પણ એ તો એમ જ હોય લગ્ન ન થયા હોય ત્યા સુધી સારુ-ખોટુ થયા જ કરે જે અનુકૂળ હોય એનાથી વધુ સારુ મળે તો જૂનાને છોડી દેતા કોઈ અચકાતુ નથી અને કોઈને એમા કાઈ ખોટુ પણ દેખાતુ નથી

' વચનની આજે કિંમત જ રહી નથી !

' એમા આપણે કાઈ આડા હાથ દઈ શકીએ એમ નથી '

' મને તો ભિખારી જરાય ગમતો નથી જ્યારે આવે ત્યારે થોડે ચઢ્યો આવે માથા બિગડેલ તો હોય જ બૂટ પહેરીને ઘરમા આવે, રાજેશ કોણ જાણે કેટલા વાગે પાછો મૂકી જતો હશે, '

' જમાઈથી કાઈ છેટાનો નથી '

' અહીવાડિયા માટે બહાર ગામ ગયો છે એમ નલિની કહેતી હતી

ખરી વાત એ છે કે જમાનો બદલાયો છે અને તુ હજી જુના જમાનાની વાત કરે છે '

બદલાયેલા જમાનામાની રીતભાતથી પણ જો એમને સુખ મળતુ હોય તો ખાટે શુ ?

થયુ ત્યારે એમ જ સમજ ને '

ત્રણ દિવસ બાદ પન્નાલાલ એમના અગાઉથી સબધીને લઈને આવ્યા ધનજીભાઈ ત્યા ઘણા આદરથી આગતાસ્વાગતા થઈ ત્યા હાજર હતા પન્નાલાલ સુબોધને ચાંલ્લો કરી શ્રીફળ અને રૂ ૧૦૧ આપ્યા રસમ ભોજ બધાને પન્નાલાલ માટે ભારે માન પેદા થયુ અને બધા સુબોધના નસીબના વખાણ કરતા લાગ્યા

અમરના ખડમા બેઠેલી સ્ત્રીઓએ મગળગીત ગાયા ધનજીભાઈએ પીરસેલા આનદમગલને ઈન્સાફ આપી સૌ વિખરાયા

ત્યાર પછી સુબોધની પરીક્ષાના પરિણામ વિષે અને એના ભવિષ્યના બાબતમા અને બને વેવાઈઓએ કેટલીક ચર્ચાઓ કરી થોડી વાર પછી પન્નાલાલ જવા ઊઠ્યા એ વખતે મનુએ એમને સાજે જમવા મોકલવા આપેલા નિમત્રણની યાદ આપી

' અરે હા હુ તમને કહેવાનુ ભૂલી ગયો સોનલ આજે નહિ આવી શકે

' કેમ ? '

' એવુ છે કે એક સાજે ઠેકાણે આજે એને જવાનુ છે

' પણ આ ફેર તો એણે પહેલુ આવવુ જોઈએ. બીજે પછી નહિ જવાય ? ' મનુએ આગ્રહ કર્યો

' એ બીજે ઠેકાણે ના પડાય એમ નથી અને આપણે તો હવે ઘરના એટલે તમને ' ના ' પાડવામા હરકત નહિ

અનુ૦ ઠ૦ ધનરાય દેસાઈ

ગીલામાં વસતાં પંખીઓ

દરિયાકાંઠાનાં પંખીઓ વિશેની ચાર શ્રેણીની લેખમાળામાં જે આવી રહી છે તેમાં આ પંખીઓની ઓળખાણ પરિચય આપવા જેવી અને વિશેષ તો સમજવા જેવી છે. ગુજરાતના જાણીતા પક્ષીવિશારદ એ પરિચય કરાવે છે.

સળીપુચ્છ ગારાખોદ

અંતરેથી જરા મોટા કદનો સળીપુચ્છ ગારાખોદ હવે પછી આવનાર ગારાખોદ સાથે ઘણી રીતે મળતો આવે છે અને એથી વગડામાં એકબીજાને ઓળખવામાં ઘણી તકલીફ પડે છે. એટલું જ નહિ પણ એમાં ખાતો નથી. પણ જો તે બંનેનો હાથમાં હોય તો તેની પૂછડીની અંદર તના પીંછા સળી જેવાં જોવામાં આવે છે. બીજું ખાસ એંધાણ પાણની અંદર જેનાં તેના ખભા પાસેના પીંછામાં લીટીઓ દેખાય છે. જે ગારાખોદના આ પીંછાં તદ્દન સફેદ રંગના રહે છે. અથવા તો અંદર બહુ ઝાંખી લીટીઓ દેખાય છે. આ પંખીની ચાંચ સામાન્ય રીતે લાંબી અને છેડે જરા સહેજ પહોળી થતી જાય છે. નર માદામાં જરાય તફાવત માલૂમ પડતો નથી.

સળીપુચ્છ ગારાખોદ ઓક્ટોબર માસમાં આપણે ત્યાં આવી જાય છે. અને ગારાખોદ સાથે જ વસવાટ કરે છે. પણ આ પંખી ખાન સાબ ! તો ન જ કહી શકાય. એપ્રિલ માસમાં તે પોતાના પ્રદેશમાં પ્રજનન માટે ઊપડી જાય છે. આથી તેની નાજુકી ચોક્કસ સમજ આવતા વાચનાર સાથે કરી શકાય.

સળીપુચ્છ ગારાખોદ પ્રજનન માટે ચીન અને પૂર્વ સાઈબીરિયા, તીબેટ અને તુર્કસ્તાનમાં પહોંચી જાય છે. આ પ્રદેશમાંથી મુક્ત થઈ તે શિયાળામાં સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતમાં આવી પહોંચે છે. આ વર્ષે તેનો આહાર આગળ હવે પછી આવતા ગારાખોદ જેવો જ છે.

અંગ્રેજીમાં સળીપુચ્છ ગારાખોદને The Pintail snipe કહેવાય છે અને તેનું વિજ્ઞાનિક નામ Gallinago stenura (Bonaparate) છે.

ગારાખોદ

કદમાં આ પંખી આગળ જોઈ ગયા તે સળીપુચ્છ ગારાખોદ જેટલો જ હોય છે. તેની પીઠ ઉપર કાળા ડાઘાના મિશ્રણવાળો આછો પીળાશપડતો કથ્થાઈ રંગ રહે છે. તેની સાથે ખાખી કથ્થાઈ કાળા રંગનું અને ફિક્કા આછા લીસોટા કરતા રંગમાં હોય છે. તેની કથ્થાઈ રંગની આંખો પ્રમાણમાં મોટી

મધુબેન અને ધનજીભાઈ એકમીજાના સામું જોઈ રહ્યા.

'તમે ખોટું ન લગાડશો. દિના કારણે હું આ માટે' 'ના ખાડુ !' પોતાની મોટર ગાડી તરફ જતાં જતાં પન્નાલાલ બોલ્યા.

ડ્રાઈવરે બારણું ખોલ્યું અને પન્નાલાલ અંદર બેઠા. ડ્રાઈવર જરા દૂર ઊભો રહ્યો. ધનજીભાઈ મોટરની બારી પાસે હતા.

એવું છે કે અમારા પ્રધાનસાહેબની પુત્રીનાં આજે લગ્ન છે. કાલ અમારા મુંબઈમાં વિધિ પતી પણ ગઈ હશે. સાંજે અને એ બન્નેને બેનપણી છે એટલે મને એ તો ત્યાં જમવાનું છે. પન્નાલાલે ખાનગીમાં કહેતા હો એમ કહ્યું.

'પણ કોઈ ખબરે ન પડી. પ્રધાનસાહેબની પુત્રીનાં લગ્ન હોય અને છાપાંઓને ન જાણે એમ કેમ બને !'

લગ્ન ખાનગીમાં થવાનાં છે. અને બહુ ખબર નથી કે કેમ ખાનગીમાં થવાનાં છે.'

ક્યાં થવાનાં છે

એ પણ મને ખબર નથી. પણ મેં નક્કી કહેલી હતી કે કોઈ ચિનાઈલાલ નામના માણસ સાથે થવાના છે.' ધનજીભાઈ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા.

★

જણાય છે. માથા ઉપર કાળી કથ્થાઈ લીટીઓ હોય છે. છાતી આછી કથ્થાઈ રંગની, પડખાં કાળાં અને છેડે ભૂખરા રંગની પટ્ટી આવે છે. આંખોની પોપચાંનો ભાગ અને પીળાશ રંગનો હોય છે. તેને ઓળખવાના ખાસ ચિહ્નો તેની લાંબી ચાંચ અને ગાલના મૂળ આગળથી બહાર નીકળી કાળી પટ્ટી છે. ઉડાઉ સુધી ચાલી જાય છે. તેની ખાસ પ્રકૃતિએ એવી ખૂબીવાળી બની છે કે ગારામાં ઊંડી ચોંચ ઘાલી પાણી અને કાદવથી ખોરાકીઓ કાઢવા. માટે તે છોડથી બેસી રહે છે. ઝાડીને ઊડે છે ત્યારે 'ક્ચ ક્ચ' એવો અવાજ કરે છે. આ ઉડાન આડી અવળી ફરી વળી અદ્ધર આકાશમાં ચડી જાય છે. આની ઉડાન અને બીજા લક્ષણોથી જુદું તારવી લે છે. મેં પોતે ઘણા ગારાપીંદ જોયા છે પણ મને તે બધામાંથી કોઈનો તફાવતમાં વધારે ફરક માલૂમ પડ્યો નથી.

આ ગારાપીંદ આપણાં ત્યાં ઑક્ટોબર માસમાં આવી પહોંચે છે અને પાણી નિપાળો, આપણાં તળાવના કિનારામાં કે નદીના કાંઠામાં દેખાવે છે. એપ્રિલ માસમાં તેઓ આપણો દેશ છોડીને ચાલ્યા જાય છે. કોઈ વખત શિયાળામાં કોઈક બીજા પક્ષી ટોળામાં કાંઠે પણ દેખાય છે. તે ઉપરાંત પાણીથી ભરેલા નાના ખાડાને કાંઠે ભેગી થાનોતરીમાં પણ આહાર શોધવા આવી જાય છે. પણ તેની ખાસ પસંદગીના જીવા છે ગામની ગટર પણ તને પોતાનું પેટ ભરવા નોતરે છે. કેટલીક વખત તેઓ સમૂહમાં તો કેટલીક વખત એકાકી જોવામાં આવે છે. ગામ પાસેના પાણી ખાડાને કિનારે તે ઘણી વખત નદન ચોખ્ખી વગર બોલીતરીએ પણ ફરતા જણાય છે. જો સમયે તે પ્રમાણમાં નિરંતર લાગે છે. એમ કરતાં કરતાં તે વારે વારે પોતાની ચાંચી સાથ ગારામાં ખૂતાડે છે. અથવા તો અર્ધ બેઠેલી સ્થિતિમાં પણ દેખાય છે. આ પક્ષીની ઉડાન તેજ તો ખરી જ અને એ જ ગતિએ આગે અવળી દિશા બદલી એમ ગગનગામી બની જાય છે. તેનો રંગ આસપાસની ભોય સાથે એવો

આ સુંદર બધોમાં આવી જાય છે કે એ વખત નજર ચૂકી ગયા તો ફરી શોધવામાં મુશ્કેલી પડે છે. આનો સમય અવાર આપને ભાળતો હોય છે. આ ગારાપીંદની નાગીતત એવી છે કે અતને અનરે તે ઘણા અવાજ વગર ઊડીને બેસી જાય છે અને ઊડે છે ત્યારે 'ઉચ-ઉચ' કરતા બોલતા હોય છે. ત્યારે શિકારીઓનું નિશાન બને છે તેની પરીક્ષા થાય છે. આ દેશમાં તે ગારામાં થતી ઉત્પન્ન જીવાતીઓ મોટા વગેરે ખાય છે. કેટલીક વખત પાણી સુનાઈ ગયેલાં ખાડા કે જ્યાં ઘણું વન તણી લીલી હોય ત્યાં પણ ગારાનો ખોરાક આ શોધે છે.

યુરોપ, આફ્રિકા અને એશિયામાં આ પક્ષી પોતાનું કુટુંબ ઉછેરે છે અને શિયાળામાં ભારતની ભૂમિ ઉપર ઉતરી પડે છે. આપણાં સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના તેની સામાન્ય પક્ષીમાં ગણતરી કરવામાં આવી છે.

અંગ્રેજીમાં ગારાપીંદને The common અથવા Fan tail Snipe કહેવામાં આવે છે. તેના ટોળાને અંગ્રેજીમાં Wisp કહે છે. જ્યારે વિજ્ઞાનિકોએ એ ઓળખવા માટે Gallinago Gallinago Gallinago (Linn) કહેલ છે.

નાનો ગારાપીંદ

બટેર જેવડા અને આ નાનો ગારાપીંદ પણ એ જ રીતે ગારાપીંદને મળતો આવે છે. આ નાનો જાતનો ઊડે છે. આથી તેની ચાંચ પણ ટૂંકી છે. તેની બધી નજાકત છે તેની પૂંછડીનો છેડો ગોળ રંગનો હોતો નથી. અને ઊડે છે ત્યારે બીજાની જેમ અવાજ કરી ઊડે છે. તેની ખાસિયત એવું છે કે ઉડાન લેવાની નથી. એ પ્રમાણે તે બહુ તેજ ઉડાનનો પણ ન ગણી શકાય. આથી ઉડાનમાં તેના આગળ કોઈ નથી તે મગર બેટનો ઉપાય જણાતો નથી. આપનો રંગ કાંઈ ઝાંખો રહે છે. આમ પ્રશ્ન ઉભો અને પણ પોતાને જેવા બીજા રંગના થાય છે. નજરમાં કોઈ તફાવત માલૂમ થતો નથી.

આ નરનો ગારખોદ પોતાના વસવાટ માટે પોતાના સ્નેહી જેવી જ જગ્યા પસંદ કરે છે જ કે તેની સાથે જ જોવામાં આવે છે પણ તેના ગીચ વનસ્પતિ હોય તે ગમે છે સામાન્ય રીતે તે એકાકી જ જોવામાં આવે છે પણ કોઈક વખત ચાર છની ગણ્યાનો સમૂહ જણાયે ખરો. તે મોટી સંખ્યામાં જોવામાં આવતો નથી પણ કોઈ થોડી સંખ્યામાં આવે છે એમ માનવાને કોઈ કારણ નથી શિકારખાનો નાના એોદના શિકાર માટે પણ્ણીકટકે હાંકો નાંખે છે ત્યારે હાંકનારાના લગભગ પગ પાસેથી તે ઊડે છે ત્યાં સુધી તો ઊડવાનું ગમતું નથી આવા હાંકોમાં ઘણી પ્રકારના ગારખોદ ઊડે છે ત્યાં નાનો ગારખોદ તેના કદથી નજરે જ પરખાઈ જાય છે બીજાને અમારે બહુ મુશ્કેલીએ તેને ઊડતી શકાય છે આ પંખીનો આકાર પણ તેના આગળ જોઈ ગયા તે સગાને મળતો જ

પ્રજનન માટે તે ઉત્તર યુરોપ અને એશિયામાં પહોંચી જાય છે અને શિયાળાની ઋતુ પડે તે પહેલાં તો તે આફ્રિકા આખી ભૂમધ્ય સમુદ્રની પટ્ટી ઉપર અને ભારતમાં આવી જાય છે. તેમાં ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છમાં તેની સારા પ્રમાણમાં સંખ્યા આવી પહોંચે છે

અંગ્રેજીમાં નાના ગારખોદને The Jacl Snipe કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Callinago Minima (Brunnich) એમ કહેવું જોઈએ

વનચોર

તેતર જેવડા કદનો વનચોર ગારખોદ જેવો જ હોય છે પણ ચાંચ પ્રમાણમાં ટૂંકી હોય છે તેનું પેટાળ લીટી અને પટીઓથી ખૂબ ચીતરાએલું હોય છે તેના તાળવા પાછળ અને એક ઉપર આડી બે કાળી પટ્ટીથી તે ઓળખાઈ આવે છે કદ ઉપર આવતાં પીછાંનો રંગ રતાશપડતો કથ્થાઈ અને સામાન્ય રંગ પીંગાશપડતો હોય છે ગારખોદ કરતા ભારે છે ત્યારે વજનમાં પંખી જણાય છે નરમાશ સરખા રંગના રહે છે આપણે ત્યાં આ પંખી રખાતું પંખી ગણાય છે હિમાલયમાં પોતાનું કુટુંબ ઉછેરી શિયાળો ગાળવા તે દક્ષિણમાં ઠેઠ નીલગીરી પહાડ ઉપર એક જ ઉડાનમાં પહોંચી જાય છે તેમાં ઉડતાં ઉડતાં થાકી જાય છે ત્યારે કચ્છમાં અને એક વખત આબુમાંથી તે મળ્યા છે જેમાં કચ્છના મહારાવ શ્રી મદનસિંહજી સાહેબને કચ્છના 'ચાકર'માં નવેમ્બર ૧૯૪૯માં મળેલ હતો બીજો સર કનરર બી. કચ્છના કમીશ્નર તળાવને કાંઠે જાન્યુઆરી ૧૯૪૫ની સાલમાં ફરતા જોયો હતો અને ત્રીજો ના જસદણ પુરદાજ સાહેબને જુલાઈ ૧૯૪૮માં આબુ માથા મળ્યો હતો

આ પંખીનો વસવાટ ભારા વનનો ગણાય છે અને તેને પોતાને કોઈ નજીક પડી જાય તો પોતા સાથે જો બચ્ચાં હોય તે બચ્ચાંને પગ વચ્ચે ઉપાડીને દૂર ઊડી જાય છે એ ઉપરાંત તેનો રંગ કુદરતમાં બંધ બેસતા રંગનો નમૂનો પૂરો પાડે છે ભારત સિવાય તેની વસ્તી યુરોપ તથા એશિયામાં પણ છે

અંગ્રેજીમાં વનચોરને The wood-cock કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Scolopax Rusticola (Linn) એમ કહેવું જોઈએ

પાનલવા

ધાબસ પરેવા કરતાં મોટા કદનો પાનલવો ગારખોદથી જરા જુદો પડે છે આ પંખીમાં માદાને પ્રકૃતિએ ભભકદાર રંગ આપ્યો છે અને નરને સાદો રંગ આપ્યો છે આનું કારણ એમ છે કે માદા એક જ પતિની સાથે રહેવાનું પસંદ કરતી નથી આથી એક નર સાથે પોતે ઈંડા મૂકે ત્યાં સુધી વ્યવહાર રાખે છે પછી તો પોતે મૂકેલાં ઈંડાની માવજત અને સેવવું અને પોતાના બચ્ચાંના ઉછેરની ફરજ નર ઉપર નાખી દે છે અને પોતે બીજા નરનો સંગાથ શોધે છે સામાન્ય રીતે નરો માદાના એકવટા માટે લડે એને છે જ્યારે પાનલવાની માદા નરના ભોગવટા માટે બીજી માદા સાથે લડાઈ કરે છે આમ

આખી ઋતુમાં ચાર છ નરને કુટુંબ ઉછેરવાની જવાબદારી સોંપી પોતે નિશ્ચિન્ત ફરતી રહે છે તેમાં માથા અને છાતી ઉપર ચેસ્ટનટ રંગનો પટ્ટો રહે છે તેને પણ ગારમોડ જેવો કાળો ગાલ હોય છે પણ તેમાં ચોટલી વગેરે આભૂષણ ન હોય. પાનલવાની આંગળીઓ મોટી હોય છે. નર અને તેની ફરતી ધોળા રંગના કોર [illegible] હોવાથી તે વધારે મોટી લાગે છે. તેના પેટાળ અને દુમ સફેદ રંગની હોય છે. તેની આંખ ફરતી આવેલી ઘોળી કોર અને તે ઉપર ઘેરો પટ્ટો આવેલો હોવાથી પાનલવાને ઓળખવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. પીઠનો ભાગ ઘેરો લીલો અથવા તો કાળો કથ્થાઈ લાગતો રહે છે અને પાંખમાં જે રાખોડીઆ રંગની હોય છે તેમાં પીળા રંગનો ટપકું આવે છે. પાનલવાના નરમાં આ બધા રંગ તો હોય છે પણ તે બિલકુલ ઝાંખા હોય છે. તેની છાતી અને માથું ના ભાગોમાં ધોળું અને પીળું આછી લીટી રહે છે. વળી તેની પીઠ ઉપર લીટીઓ આવે છે અને [illegible] આ નર તથા માદાની [illegible] નથી રહેતો તે નરમાદા બન્નેના પગ લાંબા અને લીલાશ પડતા રહે છે.

પાનલવાની સામાન્ય માહિતી મેળવી અને એકાંત માં રહેવાની છે આથી તે ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. વળી એટલો બધો નહેર રાખે છે કે લોકો તેનો શિકાર કરવા છતાં કોઈ [illegible] પણ અહીં [illegible] તે વધારે વખતમાં કેવી રીતે ચાલે તે કોઈ આ બાબતની પરવા કરતો નથી અને ચાલે. અથવા પાણીની ઉપર ધીરે ધીરે ઊગતા છોડના પાંદડા ઉપર બેસતા જોવામાં આવે છે. આપણે તેને જોઈ જઈએ ત્યારે પાનલવા રીતે તે ઘણો મોટો દેખાય છે. આ સિવાય તે પાણીની વનસ્પતિ ઊગેલા ખાડા અને તળાવના કાંઠે કિનારા કે જ્યાં ગીચ વનસ્પતિ ઊગી ગયેલી હોય ત્યાં તે દેખાય છે. વળી પોતાને અનુકૂળ જગ્યા જોઈને અહીં તહીં પ્રવાસ પણ ખેડી નાખે છે. આ પક્ષી વર્ષાઋતુનું પંખી છે. આપણે ત્યાં તે ચોમાસામાં પોતાના માળામાં આવે તે એ સમયે તેને જનનનાં સાધન મળી રહે તેમ છે. પાનલવાની માદા પોતાના નરને આકર્ષવા માટે તે પ્રકારની ઊંચી તીણી બોલી બોલે છે જે સીટી આપણે શીરામાં [illegible] મારીને જેવી સીટી કાઢીએ છીએ તેના જેવી લાગે છે. આ [illegible] વનસ્પતિ પાણીના ગીચતામાં આવી ફરતી છે પણ આવા [illegible] ગીચતામાં પાણીનાં અધારી રીતે જેવી જ હોય. ઉપર, પાણીમાં વનસ્પતિમાં જગ્યા ખૂબ પસંદ કરે છે. નિવાસમાં આ પક્ષી ઠાઠે ઉભી પાનમાં પસાર કરી તે છે એ અને તેને ઉડીને નાખીને સીધી જગ્યા એ સિવાય તે દેખાય નહિ. પાનલવાની ઉડાન સુંદર લાગતી નથી અને તેના લગભગ પગ મોટા લાંબા જોવાનું બનતું નથી અને ઉડે છે. જેવી પાછી પાણીના ઉપર જાય છે ત્યાં પણ આપણે જોઈ શકીએ તે તેના પગની જોવામાં આવે એવું છે. વળી તે ના [illegible] આ ઋતુ પણ છે પાણી તે ઉડવાનું પસંદ નહિ કરતા કોઈને બેસીને રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે.

પાનલવા ઈ સાથવર રખી તરવા પણ સ્થાનિક પ્રવાસ તે જરૂર ખેડે છે. આ માં ભગવાન ભાષામાં તેનો સમાચાર છે એટલે કે સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં તે પથરાયેલું છે એટલે કે ઠેકાણે તેનો વસવાટ ન રહેલો પણ હોય છે તે આવનારમાં ચોમાસું આવતાં આગમન પ્રમાણની શરૂઆત તે છે તેને ઉછેરવાની જવાબદારી પોતાની સામે આવે ત્યારે પામે છે તે ચારેક બેથી ચાર માદાની સાથી થાય છે અને ઘણી લીલોતરીને પાર પેટમાં પાણીની ઉપર તે ઈંડા મૂકે છે.

પાનલવાનો પ્રજોત્પત્તિને સમય જૂનથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો છે. ચાર છ નરને સામાન્ય રીતે ચાર ઈંડા પાણીકણ પડતી ભારના રંગમાં કાળા ડાઘા અને લીટીઓના ચીતરામણવાળાં ઈંડા મૂકવા આવે છે. તેના મ [illegible] તેઓ વહેતી આમ પાણી વચ્ચે આવેલી ઊંડી જગ્યામાં ઊગેલી વનસ્પતિ ઉપર નાખે છે અને

પાણી વધારે આવે તો તણાઈ ન જાય એ માટે તેને મજબૂત રીતે લાગડી દે છે. આ માળો શોધવો ઘણો મુશ્કેલ છે પણ તેના પ્રજનનના સમયે એવી કોઈ પાણીની નીક કે વહેળાને કાંઠે ચાલતા હોઈએ તો ન્યારા ઓઢેલા નર આપણને પાસે આવતા જોઈ વધારે ને વધારે પોતાના ઈંડા ઉપર સંકોચાતો જાય અને એમ લાગે કે હવે ઊડ્યા વગર છૂટકો નથી ત્યારે ત્યારે જ તે માળો છોડી ઊડે છે. એ વખતે નિરીક્ષક તેની ઉડાન ઉપરથી સમજી જાય કે તે આટલામાં ઈંડા સેવતો હતો. પણ જ્યાં નર માદા હંમેશા જોવામાં આવતા હોય ત્યાં તપાસ કરવાથી તેનો માળો જડી જાય છે.

અંગ્રેજીમાં પાનલાવી The Painted snipe કહેવાય છે અને વૈજ્ઞાનિક નામ છે Rostratula Benghalensis Benghalensis (Linn)

ગજપાઉ

તેતર જેવડા કદનું ગજપાઉ પગ વધારે ઊંચું હોય છે. રંગે તે ભાર કાબરું અને પીળું જ છે. ઈંટરા ધરામાં ચાર છની સંખ્યામાં પોતાની આજુબાજુ કાદી સોધી ચાંચ પાણીમાં નાખતા જોવામાં આવે છે. તેનો મધ્ય દેહ ધોળા રંગનો અને પાંખો તદ્દન કાળા રંગની હોય છે. માદાની પાંખ જરા કથ્થાઈ ઝાંયવાળી હોય છે. તેની આંખો ઘેરા રાતા રંગની અને પગ પણ રાતા રંગના રહે છે. લગ્નના વાઘામાં નરનું માથું એકદમ સફેદ રંગનું થઈ જાય છે જ્યારે માદાના તાલકા અને ડોક ઉપર જરા કથ્થાઈ ઝાંખો પીળો રંગ થાય છે.

ગજપાઉ આપણું બહુ સામાન્ય પક્ષી છે. ગામ પાસેના નાના પક્ષીના ખાડા, હોજના ઘરા એવી એવી જગ્યા કે દમામ વિના રહેતું નથી. શિયાળામાં આ પક્ષી અમુકમાં હોય છે. જો કેટલીક વખત મરી એવી મોટી સંખ્યાનો બને છે. પોતાના લાંબા પગને લઈને તે બીજા જળચર કરતા વધારે ઊંડા પાણીમાં પગ સુધી જઈ પોતાનો ચારો શોધે છે. તેની પાંખ બહુ લાંબી નથી પણ તેનો આકાર સુંદર હોય છે.

જો કે ઉડાનમાં તેજ ન કહી શકાય. ઊડે છે ત્યારે બહુ કર્કશ 'ક્રેક ક્રેક' શબ્દ કરે છે અને બોલ્યા જ કરે છે. સ્વભાવે જરાય શરમાળ નથી એટલે તેનું અવલોકન કરવું અઘરું નથી. તેનો આહાર જીવાત માછલી ગોકળ અને એવી એવી પાણીમાં થતી જીવાત તનો છે અને પેટ ભરાઈ ગયા પછી સમૂહમાં લગભગ આખા પંખી એક પગ ઊંચો રાખીને આરામ કરે છે. તે વખતે માથું પણ કેટલાક પીઠ ઉપર નાખી દે છે.

ગજપાઉનો વસ્તી યુરોપ, આફ્રિકા, ભારત અને મલાયા સુધી પથરાયેલી છે. ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છમાં પણ તે સામાન્ય પક્ષી છે. છતાં સ્થાનિક મુસાફરી પણ કરે છે અને કેટલાક તો એક જ જગ્યાએ આખું વરસ વીતાવે છે.

એપ્રિલથી ઓગસ્ટ માસ ગજપાઉના પ્રજનનનો સમય છે. પોતાનો માળો બાંધવા તે ભેજવાળી જગ્યા વધારે પસંદ કરે છે. પણ તે પાણીકિનારાથી દૂર નથી હોતી. ભાવનગરના ગૌરીશંકર સરોવરમાં આવેલા કેટલાક નાના ટાપુ આ પક્ષીની માળા બાંધવાની ખાસ જગ્યા છે. વળી કેટલાક ખીડાળ ક્યારા ઉપર પણ જગ્યા પસંદ કરે છે. જેમાં કેટલાક માળા તો બહુ નજીક નજીક જોવામાં આવે છે. તેના ઈંડાની સંખ્યા ત્રણ ચાર હોય છે અને રંગે ઘણી રીતે ટીટોડીના ઈંડાને મળતા આવે એવા હોય છે પણ કંઈક વધારે લીલાશપડતા અને કદમાં મોટા હોય છે. ગીચામાં સુકાઈ ગયેલા ઘાસને વાળીને પણ માળો બનાવે છે તો ઘણી વખત કુદરતી ખાડાનો ઉપયોગ પણ કરી લે છે. તો કેટલાક રાખીને પોતાના માળાની ફરતે કંકર ગોઠવવાનું ગમે છે. બહુ ગરમી હોય તો ઈંડાને ભીનાશ રાખવા પોતાનું પેટ પાણીમાં ભીનું કરીને પછી સેવવા બેસે છે. સામાન્ય રીતે તો એનું પેટ ભીનું જ હોય છે. નર માદા બન્ને સેવવાની કામગીરી બજાવે છે. આપણે તેના માળા આગળથી નીકળ્યા હોઈએ તો કકળાટ કરી મૂકે છે. એ સમયે કાન ફોડી નાખે એવું 'ટીઉઉઉ ટીઉઉઉ' જેવો સતત

અવાજ કર્યા કરે છે એમ છતાં પણ કોઈ આગળ વધેલ હોય તો ગજપાઉં એવી બનાવટ કરે છે કે પોતે ઊડી શકતું નથી અને પાંખ ભાંગી ગઈ છે એમ દેખાવ્યા કરે છે માંડ ચાલી શકે છે આવી સામાન્ય રીતે આવનારનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાઈ જાય છે અને તેના બચ્ચાં માળા ઉપર જવાને બદલે તેના તરફ જાય છે જ્યારે આમ ડોળ કરતું હોય છે ત્યારે એ ધીમે કરરર—કરરર અવાજ કાઢ્યા કરે છે પણ તેનો માળો તે સેવતું ઉપર બેઠું હોય તો ઘણે દૂરથી દેખાઈ જાય છે છતાં ચાલાકી વાપરી પોતાના માળા ઉપરથી ભાગીને ચોર દૂર નીકળીને ઊડી જાય છે અને માળા આગળથી ભય દૂર થાય પછી તરત જ પાછું પોતાની બેઠકની ફરજ બજાવવા આવી પહોંચે છે

ગજપાઉંને અંગ્રેજીમાં The Black-winged stilt કહે છે અને Himantopus h himantopus (Linn) એ એનું શાસ્ત્રીય નામ છે

ઉલટીચાંચ

તેતર કરતાં જરા મોટા કદનું ઉલટીચાંચ પણ કાળા અને ધોળા રંગનું પક્ષી છે તેનું તાળવું અને ડોક કાળા રંગના અને પીઠ ઉપર કાળો ધોળો રંગ વારાફરતી આવતો જણાય છે બાકીના ભાગો ધોળા રંગના રહે છે અણીદાર કાળી ચાંચનો વળાંક ઉપર બાજુ ગયેલો હોય છે એવા તરીકે વગર ન એ ઓળખાય છે તેના રાખોડી રંગના પગ અને કાળી આંખ જોવાથી ભૂલ થવા સંભવ નથી આ પક્ષીમાં પણ નરમાદા કોઈ પણ પ્રકારના તફાવત વગરના છે

શિયાળામાં આપણે ત્યાં તેની ટોળીઓ દેખાય છે આ થોડાં ઘણાં સંખ્યામાં નહીં, સરોવર, તળાવ અને દરીઆકાંઠે તેઓ અવાર ઉપર દેખાય છે પણ તેની બહુ પસંદગી તો પોતાનો ચારો હોય એવા પાણીથી ભરેલા ખાડા ઉપર રહે છે સ્વભાવે જરાય શરમાળ નથી શિયાળાની સમાપ્તિ થશે તે આપણે ત્યાં આવી પહોંચે છે અને એપ્રિલ મે માસમાં પાછા ચાલ્યા જાય છે તેનો આહાર પણ પાણીમાં થતી જીવાત જ છે જે છીછરા ડહોળા પાણીમાં જાય છે અને પોતાની ચાંચ આમથી તેમ ફેરવી પાણી ડહોળીને અંદર ભરાઈ રહેલી જીવાતને ઉરાડીને પકડી પાડે છે

આપણે ત્યાં આ પક્ષી કચ્છના રણમાં પ્રજનન કરે છે એમ ભારતના પક્ષી નિષ્ણાત શ્રી સાલીમઅલીએ શોધી કાઢ્યું છે બાકી તો યુરોપ મધ્ય એશિયા અને બલુચિસ્તાનમાં તેના માળા થાય છે આમ તો કચ્છમાં પ્રજનન કરે છે એટલે સ્થાનિક પ્રવાસી ગણાય પણ શિયાળામાં બહારથી પણ આવે છે ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં તો આ પક્ષી સામાન્ય ગણાય છે

ઉલટીચાંચને અંગ્રેજીમાં The Avocet કહે છે અને Ricurvirosta avosetta (Linn) એ એનું શાસ્ત્રીય નામ છે

જુલાઈ ૬૧ના ઊર્મિનવરચનામાં સમયના ક્ષીરનીર માં શ્રી રાજહંસે લખેલ (૧) મુસલમાનોનું અસ્પૃશ્યત્વ અને (૨) શું મુસ્લીમો પ્રાયશ્ચિત કરશે ?—એ બે નોંધો વાંચીને હું ખૂબ ખુશ થયો છું અને જે ગમી છે વળી બધા પત્રોનો મુ [illegible] અંગે નોંધો લખેલ છે [illegible] એ ઇન્સાન જેવા બાબે તેવા થઈ બતાવવા સિવાય કંઈ નથી જ્યારે તમે લીધેલી નોંધ મુસ્લીમોની આંખ ઉઘાડી અંતરખોજ કરવાની દિશા આપશે એટલું જ નહિ પણ મુસ્લિમોના સાચા હિતેચ્છુ તરીકે જે કહેવું જોઈએ તે સંપૂર્ણપણે દિલ ખોલીને કહ્યું છે

આ માટે મારા તરફથી હું ધન્યવાદ આપું છું

મજહબ અને કબર રસ્તા ખરેખર લેવા સમજણની આજના જમાનામાં સંગત થઈ શકતો નથી એ સમજવાનો સવાલ છે

કાસિમશાહ દદ (રાજકોટ) ૨૦-૭-૬૧

એ પછી બીજે દિવસે સાહેબે ૨ પેતા કુત્રમ ચોકમાને નવરાવી પીવરાવી, બ્રશ વગેરેથી સાફ કરીને ટેબલ ઉપર મૂક્યુ અને પછી પોતે પણ મુમુક્ષુ બકાની જેમ શ્રદ્ધાળુ શ્રોતાની જેમ અને શિસ્તપ્રિય (૨૫૫) સેનકની જેમ એના સાગે બેઠા.

તે દિવસે વેદ્યપકડ નામે હાતે આ મુજબ વારતા કહી

[૬] મક્કલ કારની કથા

ચૂંટણીરાયના અનેક પરાક્રમો છે. એમા ઘણા મોટા છે અને ઘણા નાનાં છે કળિયુગમા ચૂંટણીરાય જેવો કોઈ નેતા થયો નથી, કે થવાનો પણ નથી પહેલા જેવો ત્રેતાયુગ હતો અને જ કળિકાળમા નેતાયુગ હતો આ ત્રેતાયુગમા ઘણા નેતાઓ (અ)રાજ્યની સ્થાપના માટે પોતાના ઘરબાર છોડીને સરકારી મહેલોમા વસવા ગયા હતા ત્રેતાયુગમા પણ આવ્યુ (આ)રામરાજ્ય હતુ અને રામ જેવા નેતાઓ પોતાની પત્ની અને ભાઈ એ સાથે દસ દસ વરસ સુધી મહેલ રામ ભોગવતા હતા એમાય પણ

ચૂંટણીરાય હુલાવે એક પોકાર્યો સત્તા આહાલેક
ખુરશી કાજે છોડ્યા ઘરબાર
ખુરશી જાણે ઘરની નાર!

સત્તાને કાજે 'આહાલેક' પોકારનાર ચૂંટણીરાયની તો વાત જ શી પૂછવી?

એકવાર કોઈ કામ પ્રસંગે ચૂંટણીરાય એક મોટા ફિલ્મી સમારંભમાં જઈ ચડ્યા ત્યાં કેટલાય એક ટરો અને એકટ્રેસોનો મેળો જામ્યો હતો સહુ કોઈ મોજમજા અને આનંદમા મગ્ન હતુ જેઈને ચૂંટણી રાય પણ રંગમા આવી જઈને રંગીન વાતો કરવા લાગ્યા

નેતા કેરો ના કોઈ રંગ જાણના જેવો એનો તરંગ

નેતા તો પાણીના જેવા હોવા જોઈએ વેપારી મંડળના સમારંભમા પણ પ્રમુખ થઈ શકે અને વાઘરી સંમેલનનુ પ્રમુખપદ પણ શોભાવે ચૂંટણીરાય પણ આવા અભિનેતા હતા

સમારંભ ચાલતો હતો એવામા જ એક અભિનેત્રીએ ચૂંટણીરાયની નજીક આવીને કહ્યુ થોડા દિવસ પછી એક જિલ્લાના દુષ્કાળ રાહત ફંડ માટે અમે એક કાર્યક્રમ કરવાના છીએ તો આપ એનુ પ્રમુખપદ શોભાવશો તો કાર્યક્રમનુ મહત્ત્વ ઘણુ વધી જશે

ચૂંટણીરાય કોઈની વાતને એકદમ સ્વીકારી લેતા નહોતા એમ કરવાથી પોતાનુ મહત્ત્વ ઘટી જાય છે એમ એ માનતા હતા

હા પાડવાની કિંમત પાઈ જેથી કિંમત ઘટી જાઈ,
આનાકાની એ છે એમાની
એની કિંમત પણ સોની જાણી
કનાકાનો રૂપિયો સાચો
કોઈ દિવસ ના પડતો કાચો.

કોઈ વાતની તુરંત જ હા પાડવામા આપણી કિંમત પાઈ જેટલી થઈ જાય છે આનાકાની કરવામા બે-આની જેટલી કિંમત થાય છે પણ ઈન્કાર કરવાથી સામો માણસ આપણી કિંમત રૂપિયા જેટલી આંકે છે ચૂંટણીરાયે એ અભિનેતાની વાતમા એકદમ ના પાડી

દીધી, અને આ પ્રમાણે કહ્યું સિનેમાની બાબતમાં હું કશું જ જાણતો નથી પછી આવા સમારંભનો પ્રમુખ બનીને શું કરીશ?

અભિનેતા બોલ્યો નેતાઓ કોઈ બાબતમાં કશું જ નહિ જાણતા હોવા છતાં બધી બાબતોમાં બધું જ જાણતા હોય છે

વકીલ હોય તે બની જાય છે મત્સ્યોદ્યોગ પ્રધાન
હોય ડાકટર પણ સંભાળી લે ખાતું બાંધકામ
કરિયાણાના વેપારી નેતા લેતા આરોગ્યખાતું
ગમે તે કરે પણ ચારે કોર વખણાતું

નેતાઓ તો સઘળી બાબતોમાં ચતુર હોય છે ગમે તે નેતા ગમે તે ખાતું સંભાળી લેવાની શક્તિ ધરાવે છે અને ગમે તે નેતાના હોદ્દા સાથે પણ એમનું નામ વખણાય છે માટે આપ અમારા સમારંભનું પ્રમુખ સ્થાન લેશો તો આપનું પણ રૂડું દેખાશે

ચૂંટણીરાયે થોડીઘણી આનાકાની કરી પણ પછી બહુ ખેંચીશું તો તૂટી જશે એમ જાણીને પ્રમુખપદનો સ્વીકાર કર્યો

દુકાળફંડના સમારંભનો દિવસ એમ કરતા કરતા આવી ગયો છાપાઓમાં મોટા અક્ષરે જાહેરાતો છપાઈ ગઈ ટિકિટો ધડાધડ વેચાઈ ગઈ સમારંભની રાતે અભિનેતા ચૂંટણીરાયને તેડવા માટે આવ્યો

સમારંભમાં એક પાર્ટીએ ગીત ગાયું થોડા નટ-નટીઓએ નાટક કર્યું એક નર્તકીએ નાચ કર્યો પણ ચૂંટણીરાયે તો ભાષણ જ કર્યું ભાષણમાં દેશ, પરદેશ તથા અંધારાના સવાલો ઉપર ટીકાઓ કરી માત્ર દુકાળ સિવાય બીજી બધી બાબતોની છણાવટ કરી કાર્યક્રમ બે કલાક ચાલ્યો ચૂંટણીરાયનું ભાષણ અડધો કલાક ચાલ્યું જ્યારે ચૂંટણીરાયે હંસોની વચ્ચે શોભતા કાગડાની જેમ રૂપાળા નટનટીઓના વચ્ચે ઊભા રહીને ઝપાઝપ છબીઓ પડાવી

સમારંભ પૂરો થયા પછી અભિનેતા પોતાની કારમાં ચૂંટણીરાયને પહોંચાડવા ગયો રસ્તામાં પણ ચૂંટણીરાય તો અભિનેતાને ઉપદેશ અને શિખામણો જ આપ્યા કરતા હતા

નેતા સહુથી મોટા જાણે દુનિયા તણા વડીલ
વાતો મસમોટી સમાજ-નાશની કરે,
હોય ભલે એ માલિક-મીલ

આખા જગતના મુરબ્બી હોય એમ નેતાએ કાયમ શિખામણો આપ્યા કરવી જોઈએ પોતે ભલે મીલ માલિક હોય પણ સમાજવાદની વાતો જ કરવી જોઈએ આ લક્ષણો ચૂંટણીરાયમાં પરિપૂર્ણ હતા

ચૂંટણીરાય ઘર વર્ષે સરકારી ખર્ચે નવી ગાડીઓ બદલતા હતા પ્રધાન બન્યા સુધીમાં ઘણી મોટરો વાપરી હતી પણ પેલા અભિનેતા પાસે જેવી ગાડી હતી તેવી તો તેમણે આ પહેલા કોઈ દિવસ જોઈ પણ નહોતી

જોઈ મોરીસ ને જોઈ સ્ટુડબેકર
જોઈ ઓસ્ટિન ને ફોર્ડ
પણ આના જેવી મોટર જાણે આસમાનમાં લોર્ડ.

અભિનેતાની કાર જોઈને ચૂંટણીરાયની આંખો ચાર થઈ ગઈ અને એ ગાડી મેળવવાના વિચાર આવવા લાગ્યા

પહેલા તેઓ દિવસે ચૂંટણીઓની આગાહી આગળથી દેખાયા કરતી હતી પ્રધાન બન્યા પછી રાત દિવસ ખુરશીના સપના જોયા કરતા હતા ચૂંટણી આવવાની થાય ત્યારે સપનામાં ટિકિટ દેખાયા કરતી હતી હવે ચૂંટણીરાયને જાગતા ને ઊંઘતા પેલી મોટરકાર જ દેખાવા લાગી

પારકી દોલત, પરઘરની નાર,
રૂપાળી લાગે બીજાની કાર.

બીજાની દોલત સ્ત્રી અને મોટરકાર હંમેશા રૂપાળી જ લાગ્યા કરે છે અભિનેતાની મોટરકાર જોયા પછી ચૂંટણીરાય પણ એ કારને પડાવી લેવાની યોજનાઓ ઘડવા લાગ્યા

ચૂંટણીરાયને ખબર હતી કે દુનિયામાં જે કાંઈ વિશિષ્ટ

મૅક્સિમ ગૉર્કી

અમે છવ્વીસ અને તાન્યા

ગયા અંકે અધૂરી રહેલી શ્રી ઊમિલા અનુવાદિત આ વાર્તા આ અંકે પૂરી થાય છે મૅક્સિમ ગૉર્કીનું નામ દુનિયાના કોઈપણ દેશના સાહિત્યમાં એટલું જાણીતું છે આ વાર્તા લેખકના તે મની સ્નાતે સાર્થક કરાવે છે

'તારા શા હાલ છે એ જ તું કહેને ?' ચોકીમાં પાછો એના મોઢા સામે જોઈ રહેલી અધિકાર એ તેને સામુ પૂછ્યુ

'મારા હાલ ? અને વળી શું થવાનુ છે ?'

'કશું જ થયું નથી ? કશું જ થશે નથી ?'

કેમ આવી ગરબડ કરો છો ? ચાનો સિક્રીટ આપો જલ્દી કરો તાન્યા એની પહેલા કદી તે આમ બોલી નહોતી

ઉતાવળ શી છે ?' કઠોર રીતે અધિકારાએ પૂછ્યુ હજુયે એ એ જ સ્થિર આમે એ જોઈ રહ્યો હતો

તાન્યા સહસા પાછો વળી ગઈ અને ઝડપથી ચાલી ગઈ સડક ઉપરની બારીમાં નાખી અધિકારો સ્થાન છોડ્યો બોલ્યો

'કામ ખલાસ હારી ગયા ! સૈનિક જીતી ગયો ! અહમાસ નીચ '

ઘેટાની જેમ પરસ્પર અથડાતા અમે બધા મેજ પર જઈને ચૂપચાપ બેસી ગયા અને હતાશ થઈને કામ કરવા લાગ્યા

થોડીવારે કોઈક બોલ્યુ 'સાભાર છે કે ધારીએ છીએ એટલુ કશુ ન પણ

'ચૂપ રહો સાભળી લીધુ' અધિકારો ચિડાઈને બોલ્યો

અમે બધા માનતા હતા કે અધિકારો સમજુ માણસ છે અમારા બધાથી વધાર ચતુર છે એની વાતથી અમને સૈનિકની જીતની ખાતરી થઈ ગઈ અમારુ દુ:ખ અને વ્યથા ખૂબ જ વધી ગયા

બાર વાગે જમવાની છુટી વેળાએ સૈનિક આવી લાગ્યો હંમેશ જેમ તે સ્વચ્છ અને તાજગીભર્યો હતો હંમેશની જેમ તે અમારા સામુ સીધુ જોઈ રહ્યો અમે કોઈ એની સાથે આંખ મેળવી શકતા નહી

'મિસ્ટરો' સૈનિક બોલ્યો 'હુ શુ કરી શકુ છુ તે તમારે જોવુ હતુ ખરુ કે ? તમે જરા બહાર ખુલ્લામા આવજો અને શુ થાય છે એ જોજો સમજી ગયા ને ?' કહી ગર્વપૂર્વક વ્યગનુ હાસ્ય કરતો તે ત્યાથી ચાલ્યો ગયો

વસ્તુઓ આવે જ તે બધી જ પાછળે બારણેથી જ આવે છે એટલે એનાથી મોટામાં મોટા અધિકારીને બોલાવીને પેલી કાર અગાઉથી તપાસ કરવાની સૂચના કરી

એટલે કેરી કાર છે જેહ
મુજ હૈયામા વસી છે તેહ

માટે ગમે તેમ કરીને કાર મને લાવી આપો

અધિકારી સમજતો હતો કે

શ્રીહઠ, બાળહઠ ને જોગીહઠ
રાજહઠ સાથે પ્રધાનહઠનો પણ વાર

પહેલાની ચાર હઠ સાથે પાચમા પ્રધાન હઠ પણ હવે ભળી છે માટે તે કરોની સગાભતોની ચિંતા હોય તો ચૂટણીરાયની ઇચ્છા પૂરી કરવી જ પડશે

અધિકારીએ અભિનેતાને કાર સાથે બેસાડી મના વી પણ પૂછપરછ કરી તો ખબર પડી કે એ પાછળે બારણેથી જ દેશમા લાવવામા આવી છે પછી તો પૂછવુ જ શુ ? એ કારો જપ્ત કરીને ચૂટણીરાયને સોપવામા આવી ચૂટણીરાયે પણ એ મોઘી કારને પણ સાત વર્ષ સુધી ચૈનથી વાપરી

આ પ્રમાણે કથા પૂરી કરીને પૈડાપકડ નામે તે દાસ ખરી પાયો

[ક્રમશઃ]

અમે બધા બહાર નીકળ્યા અને એક દિવાલનો આશ્રય લઈ ઊભા રહ્યા. વધારે વખત અમારે ગઢ હેતી પડી નહીં. આમ તેમ જોતી, જરા ગભરાતી તાન્યા ઝડપથી કદમ ઉઠાવતી બહાર પડી અને ખૂણા પરની એક ઓરડીમાં ભરાઈ ગઈ. થોડી જ વારે મોઢેથી સીસોટી વગાડતો મસ્તીભર્યો સૈનિક આવ્યો અને ધીમે ધીમે તાન્યા ગઈ હતી તે ઓરડી તરફ જવા લાગ્યો. એ ઓરડી જ એમનું સંકેતસ્થળ હશે. ટેવ પ્રમાણે જાકિટના ખિસ્સામાં બન્ને હાથ રાખી આરામથી ચાલતો એ સૈનિક પણ ઓરડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

ઋતુનો વરસાદ ટપટપ પડવા માંડ્યો. ખાબોચિયામાં વરસાદના ફોરાં પડતાં પરપોટા થતા હતા. હવા ભેજવાળી બની ગઈ હતી. ફિક્કુ ખૂબ જ ખરાબ લાગવા માંડ્યું. આમાં ઊભા રહેવું ખૂબ કંટાળાભર્યું હતું. પણ દરરોજ તાન્યા તો આજે અમને પૂરા પરખાની દીધી. કારીગર જેવા ક્રૂર બની રહી અમે એના પાછા ફરવાની રાહ જોતા ત્યાં ઊભા રહ્યા.

થોડા વખત પછી ઓરડીમાંથી પહેલો સૈનિક બહાર નીકળ્યો અને ટેવ મુજબ જાકિટના ખિસ્સામાં હાથ રાખી તૃપ્તિભર્યો અહંકારને આરામથી ઝૂલતો ઝૂલતો ચાલી નીકળ્યો. એ પછી તાન્યા ઓરડીમાંથી બહાર પડી. એની આંખો ઉલ્લાસ અને તૃપ્તિના સુખથી ચમકી રહી હતી. હોઠો પર હાસ્ય હતું. જાણે સ્વપ્નમાં ન હોય એમ અસ્થિર પગે આમતેમ સહેજ ઝૂલતી તે ચાલતી હતી.

અમારા માટે એ બધું અસહ્ય બની રહ્યું. એકી સાથે અમે બધા એની સામા ધસી ગયા—બૂમો પાડતા, સીસોટીઓ વગાડતા—ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવતા.

અમને જોઈ તે કાદવમાં મૂકી ગઈ હોય એમ ડરી ગઈ. અમે તેને ઘેરી લીધી અને પાશવિક મજાથી એના પર અપમાન અને ગાળોની ચાદર બિછાવી દીધી. તે અમારી વચ્ચેથી જરાય ખસી શકે એમ નહોતી, છતાં અમે તેને મારી કેમ નહીં એ સમજાયું નહીં. ભયભીતપણે આમતેમ જોતી તે અમારી ગાળો સાંભળતી હતી. ગાળો અને કાદવથી અમે તેને ગંદી કરી મૂકી. એનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો. એની સુંદર ભૂરી આંખો જે પળ પહેલાં તૃપ્તિના આનંદથી ચળકતી હતી તે જાણે ફાટી રહી. તેની છાતી ધડકવા લાગી. તેમ તેના હોઠ પણ ધ્રૂજી રહ્યા.

એ અમારી પ્રિયજન હતી, એના પર અમે અમારું સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરી દીધું હતું. અમારો એના પ્રત્યેની ભાવના ગરીબોના ધનની જેમ ભલે નગણ્ય હતી છતાં અમે છવ્વીસ હતા અને એ એક હતી. એ એક જ અમારું સર્વસ્વ આજ હરી લીધું હોઈ અમારા બધાના બધો જ ક્રોધ એના પર પૂરી રીતે ઠલવાયો. ગભરાયેલી હરણીની જેમ ચૂપચાપ ભયભીત પણે તે ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી અમારી સામે જોયા કરતી હતી.

ત્યાં બધું જોવા સાંભળવા બીજા લોકો પણ આવી ચડ્યા. અમારામાંના એકે એના બ્લાઉઝની બાંય ખેંચી.

ને એક એનો નીતો ઘડનાઈ ગયો. ગુસ્સામાં એની આંખ ચમકી ઊઠી. હાથો વતી પોતાના વાળ ઠીક કરતી અમારા સામે મોઘરી નજર કરી શાન્તિથી ને બોલી, "ઓહ! તમે અધમ જેલના કીડાઓ!"

અને તે અમારી વચ્ચેથી તીરની જેમ વેગપૂર્વક નીકળીને ચાલી ગઈ જાણે અમે આડા ઊભા જ ન હોઈએ.

પસાર થતા બતા પણ મેં કોઈના સિવાય ઘૃણાપૂર્વક મક્કમ અવાજે તે બોલતી હતી, "ગંદા નીકળ્યા શયતાનો જાનવરો."

અને તે ચાલી ગઈ—તે ગર્વિષ્ઠ સુન્દરી મક્કમ, પ્રૌઢ સૂરત ખુમારીવાળી.

અમે જાણીને જાણ્યું એ ખાબોચિયામાં દિવસે વરસતા વરસાદ વચ્ચે અને સૂરજ વિનાના ધુમ્મસિયા આકાશ નીચે ખાવા જેવા એકલા ઊભા હતા.

રતિલાલ 'અનિલ'

બારી બંધ કરું છું!

રસળતી શૈલીને આબાદ રીતે રજૂ કરનાર તરીકે જાણીતા લેખક અહીં નાનકડા લેખ મારફત પણ વાચકોને એક સરસ ગદ્ય-ખંડ આપી જાય છે. સચોટ અને સાદા સીધા વિષય આપણી સમક્ષ રજૂ કરવાની આ લેખકની આવડત જાણીતી છે જ.

ઘરની ગોખ બારી જે ઉનાળામાં આશીર્વાદરૂપ થઈ પડી હતી અને એમ તો મકાનમાં ઘણી બારીઓ છે પણ મેં એક ઉપર જ અતિશય પક્ષપાત રાખેલો. રહેવું હતું બેસવું તો તેની નજીક. ઊંઘવું તો તેની નજીક. કામકાજ કરવું તો તેની નજીક, અને એમ તો બીજી બારીઓમાંથી પણ બહાર જોઈ શકાય પણ તે માટે મેં એ એક બારીનો જ ઉપયોગ કરતાં અતિ નિકટતાથી વચ્ચેનો પરદો હટી જાય છે એમ કહેવાય છે એનો સાક્ષાત્કાર પણ થયો. એના પર રહેતો પરદો પણ હટી ગયો હતો, બસ ખુલ્લી બારી અને અમે નિકટના સહવાસી બની ગયાં.

અતિ પરિચયથી આકર્ષણ મરી જાય છે એવું કંઈ બન્યું નહીં ઊલટો પરિચય વધતો ગયો અને આ બાજુ ઉનાળો વધારે ને વધારે તપતો ગયો તેમ તેમ તે બારીનું આકર્ષણ વધતું જ ગયું.

આમ બનવાનું કારણ એ હતું કે એ બારીમાંથી આખી શેરીનું દૃશ્ય નજરે પડે છે અને શેરીમાં શું થાય છે, કોણ આવ-જા કરે છે કોણ ગયું કોણ આવ્યું ગયું એ બધા પર ધ્યાન રાખી શકાય છે એવી કોઈ વિશિષ્ટ સગવડ તો એ બારી નથી. એની એક જ વિશિષ્ટતા છે કે ઉનાળે એમાંથી પવન સારા પ્રમાણમાં આવે છે અને ઉનાળે જાણે એ તો બીજી બધી બારીઓ નિષ્પ્રાણ જાય તો અહીં શકાય પણ પવન વગરની બારી શું! રજા તો વ્યાકુળ થઈ જવાય તે અસહ્ય થઈ પડે અને એ એક બારીમાંથી જ વધારે પ્રમાણમાં પવન આવતો એટલે એ અત્યંત પ્રિય થઈ પડી હતી.

પણ હવે જુઓ અચરજની વાત! મોસમ બદલાઈ છે, ઉનાળાએ વિદાય લીધી છે અને વર્ષાઋતુનું આગમન થઈ ગયું છે એથી હવે જ્યારે જ્યારે મેહરાજાનું આગમન થાય છે ત્યારે ત્યારે એ એક જ બારી તરત જ બંધ કરી દેવી પડે છે! અને એમાં જરા ચૂક થાય છે તો વરસાદની વાછટ આવી અંદર આવે છે અને ઓરડાના એક ખૂણાને એવો નવડાવે છે કે એની બારી પર ક્યારેક ગુસ્સો આવી જાય છે!

આ દુનિયામાં લાભના તે કોડીના કેમ થઈ જાય છે વળી તે ન બદલાય છતાં તેમનું મૂલ્ય કેમ બદલાઈ જાય છે એ આશ્ચર્યનો વિષય રહ્યો છે પણ આ બારીના દાખલો વિચારતાં બહુ આશ્ચર્ય નહીં જાય છે.

એ બારીમાં કશો જ ફેરફાર થયો નથી, અને જો કંઈ નાનકડો ફેરફાર પણ થયો હશે તો એવો નહીં, એમ કર્યો હશે છતાં આ ગઈ કાલની વાત, તે કાલની પ્રિય હતી, છતાં આજે તેના પોતાના કશા જ દોષ વિના તે અમને આજે ઠીક અપ્રિય થઈ પડી છે.

એ તો સારું છે કે હરખ-શોકની લાગણીથી એ બારી પર છે પણ જે જીવંત વ્યક્તિઓનાં મૂલ્ય આમ એકાએક અને તેમના પોતાના કશા દોષ વિના બદલાઈ જાય છે તેમને તો હરખશોકની લાગણી છે જ, તેમનું, તેમની લાગણીઓનું શું? માથામાં રજ ઊપડે છે.

★

એ પછી અમે જ વીસેક જણ ચૂપચાપ, અમારા એ પથ્થરના કુરજાના પાછા ફર્યાં પ્રથમની જેમ અમારા એ કુરજામાં સૂર્યનાં કિરણો કદી પણ પ્રવેશી શક્યા નહીં અને—તારા પણ ફરી કદી ન આવી.

✶

ભગતભાઈ પટેલ

સાંસ્કૃતિક ઉત્થાન અને પુસ્તકાલય

આ લેખના લેખક ગુજરાતના વડોદરા શહેરના છે. એ તેમના અભ્યાસનો નિચોડ આ લેખમાં વરતાય છે. તે ગુજરાતમાં વસનારને પણ રસ પડે એવો છે, પુસ્તક-પ્રેમીઓને પ્રેરક બનશે.

પ્રકૃતિએ સર્જેલી સૃષ્ટિમાં મનુષ્ય બીજાં પ્રાણીઓથી પોતાની આ સમજ વિવેકબુદ્ધિથી જુદો પડી આવે છે. આ શક્તિ તેને જગતના ભૌતિક તત્ત્વોનો મર્મ સમજવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા પ્રેરે છે. સાથોસાથ પોતાની અંદર રહેલ આસુરી વૃત્તિઓને શાંત કરીને આધ્યાત્મિક ગુણોનો વિકાસ કરવાની વૃત્તિ તેનામાં જાગે છે. પુસ્તકાલયોનું મૂળ ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે મનુષ્યના પ્રયત્નમાં જગતના તીન સ્તરોમાં સમાયેલું છે.

જગતના પ્રાચીનોમાં પ્રચલિત ગ્રંથોમાં ભારતના વૈદિક આર્યોના ગ્રંથો પ્રાચીનતમ ગણાય છે. ઋગ્વેદને માનવસંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું સૌથી પ્રથમ પુસ્તક છે. તેનું સર્જન આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં થયું હતું એમ વિખ્યાત વિદ્વાનોનો મત છે. ભારતના વિભાગ અતિ પવિત્રોના વિષયમાં નદીઓ, વનો અને પર્વતોનું સૌંદર્ય જોઈને આર્ય ઋષિઓના મનમાંથી ઊઠે છે. જગતના સર્વવ્યાપક તેજોમય અને આનંદદાયી સ્વરૂપ સાથે એમના આત્મા એક થતા તેમના મુખમાંથી નીકળી ઋચાઓ સરી પડે છે. માનવસંસ્કૃતિનું એ પ્રથમ પુસ્તક ઋગ્વેદ આ રીતે જન્મ ધારણ કરે છે.

આ સંસ્કૃતિપ્રવાહ વેદ, ઉપનિષદ અને બીજા અનેક વૈદિક સાહિત્યના ગ્રંથોને જન્મ આપે છે. પ્રાચીન સમયમાં આ વૈદિક સાહિત્ય કંઠસ્થ રાખવામાં આવતું. વખતના વહેવા સાથે મનુષ્યની સ્મરણશક્તિ મંદ પડતાં આ સાહિત્યને સાચવવાની સમસ્યા ઊભી થઈ. આમાંથી સંસ્કૃત લિપિનો અને સાથોસાથ લેખનના સાધનો જેવાં કે શિલાલેખો, ભોજપત્રો, સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ લાકડાના પાટિયાં, તાડપત્રો, ચર્મપત્ર અને છેવટે આધુનિક કાગળનો વિકાસ થયો.

હસ્તલેખનથી ગ્રંથોની નકલો કરી ઉપયોગિત કરેલી અને તેવી નકલોના રક્ષણ માટે સંગ્રહ ભંડારો બાંધવામાં આવ્યા. આ સુધારીને જર્મનીમાંથી આવ્યો. સૌ પ્રથમ આ રીતે ગુટેનબર્ગે ઈ. સ. ૧૪૫૦ પહેલાં લાકડાના બીબાંથી પુસ્તક છાપવાની શરૂઆત કરી અને તેમાંથી આધુનિક યાંત્રિક છાપખાનાનો વિકાસ થયો.

આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં પશ્ચિમના ગ્રીક સંસ્કૃતિ ખૂબ જ વિકસી હતી. તેના વિદ્વાનો સોક્રેટીસ, પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ વગેરેના લખાણો હજુ પણ જગતના પુસ્તકાલયોમાં અમૂલ્ય સાહિત્ય તરીકે સ્થાન પામે છે. ગ્રીસના વિદ્વાનો પુસ્તકાલયોની સ્થાપના કરતા. આજથી ૨૦૦૦ વર્ષ ઉપર ગ્રીસની સંસ્કૃતિમાં રોમ આવી ગયો. સંસ્કાર, કળા અને વિદ્યા માટે પ્રખ્યાત પામેલ એથેન્સનું સ્થાન રોમે લીધું. પશ્ચિમની દુનિયામાં એકમાત્ર જ્ઞાનનું કેન્દ્ર પ્રખ્યાત હતું. એક વખત એલેક્ઝાંડ્રિયાએ દુનિયાના સર્વે સંસ્કૃતિઓને અસાધારણ સાહિત્ય આપ્યું. જેની માગણી કરેલી પુસ્તકાલયનું મહત્ત્વ આ રીતે પણ તે વખતના સમાજમાં ઘણું મોટું હતું તે આ ઉપરથી જણાય છે.

હિંદમાં પણ પ્રાચીન સમયમાં નાલંદા, તક્ષશિલા, વલભીપુર, ઉજ્જૈન વગેરે મોટાં પુસ્તકાલયો હતાં. સાતમી સદીમાં ચીની મુસાફર હ્યુ-એન-ત્સંગ ભારતની મુસાફરીએ આવેલો. તે લખે છે કે નાલંદામાં ઘણા માળના પુસ્તકાલયો હતાં અને દશ હજાર વિદ્યાર્થીઓ લાભ લેતા હતા. તે નાલંદામાં ઘણા હજાર ગ્રંથો હતા અને ત્યાંની ... ...

વખતે વિદ્યાલયના બૌદ્ધ સાધુઓ તેને સરહદ સુધી વળાવવા તેની સાથે નીકળ્યા સિંધુ નદી પાર કરતી વખતે તેમનું વહાણ તોફાનમાં સપડાયું અને વહાણનો બોજો ઓછો કરવા અસંખ્ય પુસ્તકોના પોટલા પાણીમાં ફેંકી દેવાના સંજોગો ઊભા થયા આ પણ બૌદ્ધ સાધુઓએ નદીમાં કૂદી પડી પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપીને આ ગ્રંથો બચાવ્યા અને એ ગ્રંથો ચીન પહોંચ્યા નાલંદાના પુસ્તકાલયો પરદેશી આક્રમકોએ ભસ્મીભૂત કર્યા ત્યારે અનેક બૌદ્ધ સાધુઓ બને તેટલા ગ્રંથો લઈને નેપાળ અને તિબેટ તરફ નાસી ગયેલા આ સ્થાનોના ગ્રંથાલયોમાં હજુ તે વખતના ૮૦૦૦ ગ્રંથો છે

ગ્રીસમાં આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં એરીસ્ટોટલ નામના વિદ્વાને ભૌતિક વિજ્ઞાનને લગતા ગ્રંથોનું નિર્માણ કરી આખા યુરોપમાં નવો યુગ જન્માવ્યો તેણે પ્રતિપાદિત કરેલા ભૌતિક વાસ્તવવાદને બેકન, ન્યુટન ડાર્વિન રૂસો, આઈન્સ્ટાઈન જેવા વિદ્વાનોના પુસ્તકોએ વધારે વ્યાપક સ્વરૂપમાં જગત સમક્ષ મૂક્યા. પશ્ચિમના જગતની આજની વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિનું પ્રેરણાસ્થાન આ ગ્રંથો છે

તેરમી સદીના અંતમાં મહાન મુસાફર માર્કોપોલોએ લખેલ પૂર્વના દેશોની પ્રવાસકથાઓએ યુરોપની પ્રજાનું ભાવિ પલટાવી નાખ્યું આ ગ્રંથોએ તેમને દુનિયાની વિશાળતાનો ખ્યાલ આપ્યો પૂર્વની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની કલ્પનાએ તેમણે લાંબી દરિયાઈ સફરો આદરી આમાંથી અમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા શોધાયા અને કેપ ઓફ ગુડહોપને રસ્તે હિંદ અને પૂર્વના બીજા દેશો ઉપર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવ્યું માર્કોપોલોના ગ્રંથથી જાગ્રત થયેલી કલ્પના સાહસ અને સામર્થ્ય આ રીતે યુરોપની સંસ્કૃતિ બદલી નાખી

ઈટાલીના મેઝીની અને ગેરીબાલ્ડી જર્મનીના કેટ હેગલ નીત્શે અને હિટલરના પુસ્તકોએ તે તે દેશની પ્રજામાં નવા જુવાળો પેદા કર્યા છે

કાર્લ માર્ક્સના 'દાસકેપીટલ' નામના ગ્રંથે આખાયે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં કામદાર વર્ગને સંગઠિત કરવાની વિચારધારા આપી, અને માનવજીવનના સિદ્ધાંતોને પલટાવી નાખનાર પ્રચંડ શક્તિ ધરાવતા સામ્યવાદનો ઉદ્ભવ થયો

યહુદીઓને તેમના ધર્મગ્રંથોમાં લખેલી ભવિષ્યવાણીમાંથી પોતાનું આગવું રાષ્ટ્ર ઊભું કરવાની પ્રેરણા મળી અને બે હજાર વર્ષે તેમનું સ્વપ્ન ફળ્યું

મહંમદ પેગંબરના મૃત્યુ પછી બહુ જ થોડા સમયમાં સ્પેનથી માંડીને ચીન સુધી ઈસ્લામનો ફેલાવો થયો આ બધાની પ્રેરણા તેમને અરબ્બિક સાહિત્યના મુકુટરૂપ ગણાતા પવિત્ર પુસ્તક કુરાનમાંથી મળી છે અને તેમાંથી જ ઈસ્લામી સંસ્કૃતિનો જન્મ થાય છે

આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં જ મેરુ અને ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામેલ વૈદિક બૌદ્ધ અને જૈન સાહિત્યના ગ્રંથોએ આધ્યાત્મિક પાયા ઉપર રચાયેલી ભારતની અનોખી આર્ય સંસ્કૃતિ સર્જી છે કેટલીય વાર બીજી પ્રજાઓ અને સંસ્કૃતિના પ્રબળ આક્રમણો આવ્યા ઘડીભર લાગ્યું કે ભારતનો આત્મા કચડાઈ ગયો પણ સત્ય અહિંસા, તપ, ત્યાગ અને સંયમના ઉચ્ચ આદર્શોનું સ્થાપન કરતા રામાયણ અને મહાભારત જેવા મહાકાવ્યોએ ભારતીય પ્રજાને પુનર્જીવન આપ્યું છે ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનમાંથી તો મહાભારતકાળથી આજ પર્યંત દરેક યુગમાં નવું જોમ અને નવો સંદેશો લઈને ભારત ઊભું થયું છે જગતના વિદ્વાનોએ પણ ગીતાને સમગ્ર માનવજીવનના અપૂર્વ નીતિગ્રંથ તરીકે સ્વીકારી પોતાના દેશોના ગ્રંથાલયોમાં તેને ભાવપૂર્ણ રીતે સ્થાન આપ્યું છે

પહેલાંના જમાનામાં આપણા દેવમંદિરો મઠો ઉપાશ્રયો અને આશ્રમોમાં સાહિત્ય સર્જાતું અને ત્યાં જ ગ્રંથાલયો રખાતા બાણભટ્ટ ભાટ ચારણો, અને રાજ્યાશ્રયો આપણાં જીવતાં પુસ્તકાલયો હતા પરંતુ એ જમાનામાં ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપર વધારે ઝોક હતો હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે ધાર્મિક માન્યતાઓ તરફ લોકોની શ્રદ્ધા ઘટતી જાય છે વળી ભૌતિક વિજ્ઞાનના વિકાસને લીધે જીવવાણી અને જ્ઞાનના

ફ્લેન્ડન ઓસ્લેન્ડર

બે બોધક પ્રસંગો

[૧] કર્યું કામ એળે જતું નથી

કોઈ વખત કોઈએ આપણા હાથે કરેલા સત્કાર્યો ફળે છે અને તેનો અણધાર્યું સુખદ પરિણામ આવે છે. મેરિયનના કિસ્સામાં તેમ જ હતું. તે નાની હતી ત્યારે હંમેશા ગામના દાનગૃહમાં શ્રીમતી એન્ડાને મળવા જતી હતી. આ દીકરા-દીકરી ઉપજાવે તેવી તથા અનુપકારી વૃદ્ધ સ્ત્રીને તે શુક્રવારે મળવા જતી હતી. તેમ પૂછવામાં આવતા મેરિયન કહેતી કે આવી કમનસીબ ઉપજાવે તેવી સ્ત્રીઓને જ આનંદ આપવાની જરૂર છે.

શ્રીમતી એન્ડાના મૃત્યુ પછી તરત જ મેરિયનના માબાપ અવસાન પામ્યા અને મેરિયનને તેની બિમાર નાની ત્યાં જઈને રહેવાની ફરજ પડી. ત્યાં તે વગર પૈસાના મહેનતુ મજૂર થઈ પડી. વર્ષો વીતતા ભાવિનું ચિત્ર વધારે ને વધારે નિરાશાજનક લાગવા માંડ્યું. પરંતુ મેરિયનના આવા જીવનના પલટા સાથે નવું કંઈક જાણતા બીજો ફેરફાર થતો રહ્યું તે વૃદ્ધ એન્ડાની દીકરીએ તેના પુત્રને ઓસ્ટ્રેલિયા મોકલવામાં આવી હતી. ત્યાં તેણે નાની મિસ મેરિયનનો સતત ઉલ્લેખ કર્યો.

વર્ષો પછી ઊનના વેપારમાં સારી કમાણી કર્યા પછી તેણે તેના પુત્ર સ્ટીફનને ઈંગ્લેન્ડ બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો. ઈંગ્લાંડ ગયા પછી પોતાની ગરીબ તથા વૃદ્ધ માતા પ્રત્યે માયાળુપણું દર્શાવનાર નાની બાળાની શોધ કરવાનું તેને મન થયું. આના પરિણામે

મેરિયન અને સ્ટીફન પ્રેમમાં પડ્યા અને પરણી ગયા. લગ્ન પછી સુખી નીવડ્યું. કોઈ નાની બાળાએ એક વખત વૃદ્ધ સ્ત્રી પ્રત્યે માયાળુપણું બતાવ્યું હતું તેનું આ પરિણામ હતું.

આવું માયાળુપણું કદી નકામું ગયા વિના રહેતું નથી. આપણે બીજા માટે જે કંઈ કરીએ તેનો બદલો ઈશ્વર હંમેશા તાત્કાલિક આપતા નથી પરંતુ આપણે જીવનમાં જે કંઈ પ્રયત્નો કરીએ તે વહેલું મોડું આપણને પાછું મળે છે. સારું કાર્ય કદી વ્યર્થ જતું નથી.

[૨] જાદુગરનો ચમત્કાર

કેટલીક વખત આપણી પાસે કરવામાં આવતી માગણીઓ આપણને વધારે પડતી લાગે છે. આપણે તે માગણીઓને પૂર્ણ કરી શકવાનું અશક્ય થઈ આવે છે. પણ જો આપણે મગજની સમતુલા બરાબર જાળવી રાખીએ તો આપણને કેટલીક વખત સ્વપ્નમાં પણ ન ધાર્યા હોય તેવો અનુભવ મળે છે. લેખકના એક મિત્રે પોતાને મહેનત પણ આશા નહોતી. ચાર અનાથોને ચમત્કાર સર્જ્યો હતો. આખા જગતમાં જાદુગર-મનોરંજન તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. યુદ્ધ દરમિયાન તેણે લશ્કરી છાવણીઓમાં ખેલો કરીને સૈનિકોને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. એક દિવસે તેણે બધ વખત ખેલ કર્યા હતા અને થાકી જઈને સૂઈ ગયો. તે સૂતો હતો ત્યારે રાતના એક વાગ્યે તેનું બારણું ખખડાવવામાં આવ્યું. એક નર્સ આવીને ઊભી રહી...

ક્ષેત્રમાં વધારો થયો છે. નવીનતમ શોધખોળોને લગતું અદ્યતન સાહિત્ય ગ્રંથ સ્વરૂપે બહાર પડતું જાય છે. આ અભાવમાં પુસ્તકાલય જ એક એવી સંસ્થા છે જે દરેક પ્રકારના ગ્રંથો, માસિકો, દૈનિકો અને અન્ય પ્રકાશનો વસાવી જનસમાજને જ્ઞાન વધારવાની સગવડ પૂરી પાડી શકે.

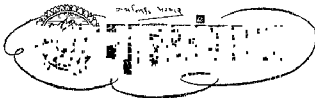
★

અરે, જાદુગર સાહેબ! ઊંઘી ગયા કે શું? વારુ, જાગો તો!
બ્લેકસ્ટોને બારણું ઉઘાડયું અને ઊંઘમાં ચાલતા માણસની માફક તે તાકી રહ્યો
અરે જાદુગરસાહેબ, સાંભળો, હરિપતાલમાં લઈ જવા માટે ઘાયલ માણસોની ટુકડી વિમાનો મારફત અહીં આવી છે તેને અહીં બે કલાક રોકાવું થાય તેમ છે ઘણા ખરા માણસો એ વિસ્તારથી અજાણ હતા, પણ હવે તેઓ ભાનમાં આવ્યા છે અને તેઓ ખૂબ બેચેન છે, તમે તેને તમારા જાદુના ખેલોથી શાંતિ અપાવી શકશો કે કેમ તે કર્નલસાહેબ જાણવા માગે છે
ધોળા વાળવાળો વૃદ્ધ જાદુગર બ્લેકસ્ટોન અચાનક ઘાયલ મનુષ્યો પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેઓ હવાથી ફ્રેકચર થયેલા હવાઈ ક્ષેત્રમાં ખાટલા પર પડયા હતા
તેણે મોટેથી બૂમ પાડી પૂછ્યું 'મોડી રાતમાં ઉતર નાર શું કરવું ભૂલી ગયો હતો?'
ચારે બાજુથી જવાબ મળ્યો, 'ગનક'
અધનાતની હવામાંથી જાણે જાદુથી શૂન્યમાંથી બ્લેક સ્ટોને એક પૂરેપૂરા માપની બોરની બનક પકડી પાડી પોતાની બાથમાં કોઈ ન હોય તેવા તેણે ચકના કિરણોમાંથી લાંબા થડવાળા ગુલાબના ફૂલો ખડા કર્યા તેણે જૂના હારપત્રના માસિકોને કાઢી નાખ્યા અને ટુકડાઓમાંથી કાગળના પ્યાલામાં ગરમ કોફી રેડી ખરી પડતા તારાની માફક, તેણે આંગળીઓ વચ્ચે દરેક માણસ માટે એકની સંખ્યામાં સળગાવેલ સિગારેટો દેખાડી છેવટે ખેલ પૂરો થતો લાગ્યો બ્લેક સ્ટોનને પોતાને પણ ખબર નહોતી કે બીજી ૪૮ મિનિટે તેને હાથચાલાકીના ઇતિહાસમાં ખૂબ આશ્ચર્યકારક ખેલ કરવો પડશે
એક ઘાયલ સૈનિકે કહ્યું 'પ્રોફેસર, થોડીવાર ખમો... જાણો અમે ક્યાં છીએ તે અમને કહો'
બ્લેકસ્ટોને તરત ઉત્તર આપ્યો 'પારિસથી બહુ દૂર નથી'
બીજાએ બૂમ પાડી 'હજુ જર્મનોએ પેરિસનો કબજો છોડયો નથી? શું અમે કેદી છીએ?'
અચાનક વિપરીત વાત જોઈને બ્લેકસ્ટોને, આખ કરતા વધારે ઝડપી હાથની ચપળતાથી કામ કર્યું
તેણે શાંતિથી પૂછ્યું 'તમે લોકો ખરેખર ક્યાં રહેવાનું પસંદ કરશો?'
એની અસરે બધા બોલી ઊઠયા 'ટેક્સાસ! ત્યાંથી જ આ બધા આવ્યા છે'
'બહુ સારું તમારી આંખો બંધ કરી જાવ'
તે ક્ષણે કરમાયેલા ચહેરા પર શ્રદ્ધાનો ભાવ દૃગોચર થયો સ્વપ્ન ખરેખર સાચું પડશે—અસંભવિત વાત સિદ્ધ બની જશે તેમ કયો ગયો ખબર પણ આશા રાખવાની હિંમત ધરાવતો હતો, જેમ કોઈ દવા કરનાર મનુષ્ય આક્રંદ કરતો હોય તેમ વૃદ્ધ જાદુગરે પોતાના બન્ને હાથ પહોળા કર્યા અને તારાઓનું તેજ તેના રમુજી ચહેરા પર પ્રકાશ નાખતું હતું.
તેણે બૂમ પાડી કહ્યું 'એક, બે, ત્રણ તમે ઘેર આવી પહોંચ્યા છો, તમે પેરિસની બહાર છો, પણ તે પરિસ, ટેક્સાસ છે'
આ બધા સુખી ઘાયલ મનુષ્યો પૈકી બ્લેકસ્ટોન સૌથી વધારે સુખી હતો જ્યારે તે ખરેખર ના પાડવા માનતો હતો, ત્યારે પોતાની ફરજ કરતા પણ વધારે કરીને તેણે પોતાના લાંબા સાહસિક જીવનની અત્યંત સુખદ પળ પ્રાપ્ત કરી હતી
મિસિ મિત્રે કહ્યું હતું કે 'તારી પાસે જે માગે તે તેને આપજે' આ શીખામણને જે વ્યક્તિ અનુસરી છે તેને કદી પસ્તાવું પડતું નથી

✶

ગૃહિણીઓ પોતાના પ્રિયજનો માટે રોજ ભાવતા ભોજન બનાવી શકે તે હેતુથી મિશનના બર્મિંગહામ ગ્રહેરમાં એક નવી ટેલિફોન—સેવા શરૂ કરવામાં આવી છે ટેલિફોનનો નંબર જોડવાની સાથે જ ગૃહિણીઓને તરત ધ્યાનમાં લક્ષમાં રાખીને જે વાનગીઓ બનાવવાની રીતની રેકોર્ડ વગાડી સંભળાવાય છે બર્મિંગહામમાં આ સેવા સફળ નીવડશે તો તેને બીજા શહેરોમાં પણ અપનાવશે ..

શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સારુ હોવુ જોઈએ અને તો જ આપણે સ્ફુર્તિ મેળવી તાજગી અનુભવીએ છીએ આ જમાનામા તો કંઈક શારીરિક ફરિયાદ ઊભી જ હોય છે, અને વધેલાનુ કસાયેલુ શરીર જોઈને ઈર્ષા પણ આવી જાય છે. એમ થાય છે કે આપણું પણ આવુ શરીર હોત તો. ! પણ આજે આપણે પાગળા બન્યા છીએ અન્નનો દોષ દઈએ છીએ અને કહીએ છીએ કે પહેલા જેવુ ઘી દુધ આજે છે ક્યા ! જ્યાં જુઓ ત્યા ભેળસેળ, સોનામાં મોઘુ ચોખ્ખુ જાણીને ઘી લો તેમ પણ એમાં ક્યાંક ભેગ હશે જ. હાલમા તો આજે આ મોંઘવારી અને પોષક જોઈને તરત જ કહી ઊઠે છે કે આ તો ગાંધીબાપુના જમાનામાં જ કળિયુગ આવી ગયો સોમનાથીએ લોકોને હતાશ કરી મૂક્યા છે સુખેથી રોટલો પેટમા પડતો નથી માથા પર કાલની ચિન્તા સવાર થઈને બેઠેલી જ હોય પછી ક્યાથી શાંતિ કે સંતોષ હોય !

આવી તો એક નહિ પણ અનેક ચિંતાઓ માનવીના મનને ઘેરી વળી હોય છે એ ચિંતાગ્રસ્ત મન રોજ નવી નવી અટકળોમાંથી ઊંચે નથી આવતું અને શરીરની તાકાત હણી લે છે આમ અકાળે ઘડપણને નોતરે છે ચિન્તા શરીરને સારૂ રાખવા માટે માનસિક સ્વાસ્થ્યની પણ એટલી જ જરૂર છે છીભના સ્વાદ તંદુરસ્તીને નુકસાન પહોંચાડે છે તેનાથી પણ વધુ માનસિક અસ્વસ્થતા શરીરને ધીમે ધીમે નીચોવી નાખે છે આમ માનસિક રીતે ઘવાયેલી વ્યક્તિ શરીરને તો નુકસાન પહોંચાડે છે પણ તેથી પણ વધુ ક્યારેક તો તે પોતાના મનને ક્યારેક કુંઠિત કરી નાખે છે અગર એકાએક એવુ તો વિપરીત પરિવર્તન પામે છે જે સમાજને માટે હાનિકારક બની બેસે છે એક વ્યક્તિનુ અસંભવિત પરિવર્તન જોતાં બીજી વ્યક્તિઓ વિચારે છે કે આ શુ ? કહીએ છીએ કે તે નાનપણથી જ બહાદુર હતો, તોફાની હતો, તેના લક્ષણ જ એવા હતા, આ તો આટલાં વર્ષો સારા ગયા એ જ અહોભાગ્ય વગેરે કહી સંતોષ મેળવીએ છીએ પરંતુ એની પાછળનુ સત્ય શોધવાની કે કુટુંબના માણસોની કંઈક અણસમજનુ આ પરિણામ છે તે સ્વીકારવા કે સમજવા કોઈ તૈયાર થતુ નથી. અને એટલે જ માનસિક ઉણપની ફીકર શારીરિક અસ્વસ્થતા પણ આપી ચૂકે છે

નવો રાહ

હીરુભાઈને ત્રણ બાળકો હતા સૌથી મોટો દીકરો આઠેક વર્ષનો હતો ત્યાર પછીની બેબી છ વર્ષની અને એનાથી નાનો બાબો ત્રણ વર્ષનો હતો

મોટા દીકરાનું નામ વિજય બાળપણથી અને દાદા-દાદીનો લાડકો પણ ખરો પહેલું પારણું બંધાયું અને તેય વળી દીકરાનું અને લાંબા ગાળા સુધી એકલો રહ્યો એટલે બધી જ ઇચ્છા તેની મનોભાવની આમ લાડકોડમાં ઉછરેલો વિજય પોતાની માના ખોળામાં બીજું બાળક સહી શકતો નહોતો અને નાની બેબી તરફ અપાતું ધ્યાન જોઈને તે ખૂબ અકળાઈ ઊઠતો તેના મન ઓછા થઈ ગયેલા તેને લાગવા માંડ્યા બેબીને ખોળામાં લે એટલે પોતે ખોળામાં સૂઈ રહેવા આગ્રહ કરે અને બેબીનું થાય તેટલું અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરતો આ પરિસ્થિતિએ દાદા-દાદી અને પિતાએ પણ તેની તરફ વધુ ધ્યાન દોર્યું અને નવી નવી ચીજો રમકડાં, કપડાં વગેરે લાવવા માંડ્યા જેથી વિજયને ઓછું ન આવે આમ વિજયને રડીને પણ છૂટ સંતોષવા મળતી અને બેબી તરફની તેની ઇર્ષાળુ વૃત્તિ ઓછી થઈ નહિ માતા તેનું ધ્યાન આપતી પરંતુ બેબી તો નાની હતી તેને માટે એનો વધુ સમય જતો વિજયને આ તારી નાની બહેન છે અને તારી માફક જ આપણે ઘેર આવી છે તું એને રમાડ—એમ કહી કહીને એને જયાબેન સમજાવતા વિજય ત્યારે તેમની ઉપર પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવતો પણ જયાબેન અને હીરુભાઈ પણ શાંતિથી સાંભળીને તેના બધા જ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવા પ્રયત્નશીલ રહેતા આ રીતનો સંતોષ મળતા ત્રીજા બાળકના જન્મ વખતે પહેલા જેવી વિટંબણા કે આશ્ચર્ય ન અનુભવવું પડ્યું

આમેય ઘરમાં વિજયના માન તો વધુ હતા જ અને હવે તો તે મોટો થયો હતો ભણવામાં હોશિયાર હતો અને રોજ નવી નવી પ્રવૃત્તિનો શોખ પણ થતો હતો એકની એક વસ્તુ રમવી ગમે નહિ અને એની જૂની થયેલી ચીજો રમકડાં, ચીકેનો વગેરે બેબીને વારાફરતી આપવા માંડ્યા વિજયને એ વાતનો સંતોષ થયો કે પોતાના જૂના થયેલા રમકડાં વગેરે બેબીને મળે છે અને પોતાને નવું મળે છે ક્યારેક ખાનગીમાં બેબીને ચીડવી લેવાનું તે ચૂકતો નહિ બેબી ત્યારે ચીડાતી રડતી પણ પાછી સમજાવી લેવાતી અને નવું પણ કેટલુંક લાવી આપતા

આમ એક જ કુટુંબના બાળકો વચ્ચે ક્યારેક સંઘર્ષ જન્મતો જાણ્યે અજાણ્યે દર્શાવી દેવાતા લાડ બીજા બાળક માટે કેવા ખતરનાક નીવડે છે તેનો ખ્યાલ વડીલોએ રાખવો જોઈએ વિજયના વખાણ કરી તેને સમજાવી હીરુભાઈએ એને વાળી લીધો ન હોત તો તે અવળે માર્ગે દોરાત ઘર એને વહાલું લાગત નહિ અને બહાર મિત્રોની સોબતમાં રખડ્યા કરત બાળકને સમજાવીને સાચે રાહે વાળવો અને સંસ્કારી

અનુભવો તે સ્વાભાવિક જ કાર્ય છે.

ઓટલા–પરિષદમાં સાંભળેલું

મૃદુલાબેન : દેશનીતિના જમાનામાં તો રોજ સાંભળતા કે આજે કાળા બજારમાંથી ચોખા આવ્યા, ગોળ આવ્યો અને એમ કરતાં આમસહારોને ખુશ રાખવા માટે ક્યાંય પણ જવાની જરૂર આવે તો.

કમળાબેન : આજે તો શું, આવું જ એવું ચાલે છે ઓળખાણ વગર તો ક્યાંય પત્તો જ ન ખાય. અરે, પેલી ફર્સ્ટ કલાસની ડિગ્રી લઈની હોય તો ય ઉપાધિ નોકરી મેળવવા માટે પણ ઓળખાણ જરા સરખી હોય ત્યારે જ સાંભળે નહિતર આડ્ડાથી જ ના પરખાવી દે.

વિજયાબેન : આ તો તમે મોટાઓની વાતો કરી પણ નાના નાના છોકરાઓને ભણાવવા હોય તો પણ ઓળખાણની જરૂર પડે નહિતર નિશાળમાં દાખલ જ ન કરે, જગ્યા જ નથી કહીને ઊભા રહે.

મંજુલાબેન : હા વિજયાબેનની સાચી વાત છે અને જ લાગવગીયું ખાતું થઈ ગયું છે. અને તેમાંય સગાં સંબંધી તો ઠીક પણ જ્ઞાતિનું તો ખૂબ છે આ જુઓને. કોલેજમાં પ્રિન્સિપાલ જે જ્ઞાતિના છે એ જ જ્ઞાતિના ભાઈને લીધા અને જાહેરખબર આપી એટલે અરજીઓ તો ખૂબ આવી ઈન્ટરવ્યુ માટે વીણી વીણીને બોલાવ્યા એટલું જ બાકી નક્કી તો અગાઉથી કરી નાખેલું જ હતું ને પ્રમાણે અનુભવ વગરનાને લઈ લીધા અને પ્રિન્સિપાલ સાહેબે ઉમેદવારોના બીજા બધા પાસે એવી લાયકાત મૂકી કે બીજા બુદ્ધિશાળી અને વધુ કાર્ય દિલ્હાથી આપી શકે તેવા ભાઈને પડતા મૂકીને તેમની જ્ઞાતિના શીખાઉ ભાઈને લઈ લીધા.

સુજાબેન : અરે વિજયાબેન, આ તો તમે મોટી મોટી વાતો કરી પણ મૂળમાંથી સડેલું હોય ત્યાં થીગડું કેવી રીતે મારવું! હવે તો બેન, આપણાં નાના નાના કમોમાં, સીવણવર્ગ કે એવા બીજા ઘણાય ઉદ્યોગો ચાલે છે પણ ભાવે શું છે ખબર છે? પોતાના ઓળખીતા, એ ટાપ કરી આપે એવાને કાર્યકર થાપણ્યા કરે, કમ વધુ શીખવે બીજાની જગ્યામાં ખૂબ નાખીને દેખાવ પૂરતું જ કરે બીજાને બધું શીખવે જ કરે ને વર્ગની બીજી બેનો એક અક્ષર બોલી ના શકે.

વિજયાબેન : અરે, સુજાબેન, હેવું સડેલું ગજવાણું થઈ રહ્યું છે! ખબર નથી પડતી આપણને બધાને ક્યાં જઈને અટકશે! લાગવગશાહીનું એક એવા મોટા પાયા પર મંડાણ જ શરૂ થયું છે કે આપણે તો બીજે જ જઈએ આપણા એ 'કલાસ' નહિ.

મંજુલાબેન : હા, ગઈ કાલે જ કમળાબેન કહેતા હતાં કે મજૂરી કરીને કમાવું તો ય આપણે બોર્ડિંગમાં અમારા વર્ગમાં તો બેન એવા છે કે તેમના નક્કી કરેલાને જ વધુ શીખવે આવો પક્ષપાત વર્ગમાં પણ કરે, શું કરીએ? આપણે ગરજ હોય એટલે કંઈ બોલાય નહિ કાર્યકરો પાસેથી પણ

આવી જ આશા રાખવાની ?

ત્યાગ—તનનો કે મનનો ?

'હું મારા સાથીના વાળ નહિ ઉતરવું વાળ તો મને મળેલી કુદરતી બક્ષિસ છે હું એવા ખોટા રિવાજોમા નથી માનતી '

'તું નથી માનતી પણ આપણી ન્યાતનો રિવાજ છે અને રિવાજ પ્રમાણે ન વર્તીએ તો લોકો શું કહેશે ? વિધવાને વળી સૌંદર્ય શા, રૂપ શુ ? તેણે તો સમજમા એવી સાદાઈથી રહેવું જોઈએ કે તેના સામુ કોઈ જુએ પણ નહિ

'ઠીક છે બા, તું આ બધું તારી દીકરી માટે બોલી શકે છે કે જે દીકરી એના કહેવાતા વર સાથે પૂરા દસ દિવસ પણ રહી નથી તમારી બધાની મારા જીવન સાથે રમવાની આ મૂર્ખાઈને કારણે મારે ભોગ બનવાનું ખરું ને ? છતા પણ હું બધું જ સ્વીકારું છુ, માત્ર મારા વાળ મારી પાસે રહેવા દો '

મા—દીકરી બન્ને વચ્ચે આ સવાદ ચાલતો હતો માને પડી હતી જ્ઞાતિની, આબરૂની કોઈ પણ જૂના રિવાજનું ઉલ્લઘન કેમ કરાય !

સુશીલા ભણતી હતી અને તેના પ દરમે વર્ષે લગ્ન કરી નાખવામા આવ્યા હતા તે ભણવામા ખૂબ હોશિયાર હતી હમેશાં પહેલો નબર જ રાખતી એટલે હજુ તો અભ્યાસ ચાલુ હતો એમ હતુ કે મેટ્રિક પાસ કરી નાખશે પણ મેટ્રિકનું વર્ષ એનું સફળતા પૂર્વક પાર પડે તો ને ! દિવાળીની રજાઓમા ચાર દિવસ સાસરે જઈ આવી અચાનક તેના પતિ બિમાર પડ્યા અને બે દિવસમા તો પ્રાણુપખેરુ ઊડી ગયુ રોગશોગનું નામ નિશાન મળે નહિ અને એકદમ સખ્ત તાવમા જ જતા રહ્યા

બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ અને રિવાજ મુજબ વાળ ઉતરાવવાનો સમય આવ્યો સુશીલા મક્કમ હતી ત્યા તેને પિતાના મિત્રોનો સાથ મળ્યો અને બધાની ઉપરવટ થઈને પિતા પણ દીકરી સાથે કબૂલ થયા વાળ તો ન ઉતરાવ્યા પણ અભ્યાસનો પ્રશ્ન સામે આવીને ઊભો રહ્યો એકાદ મહિનો તે સ્કૂલમા નહિ જાય પણ અભ્યાસ ચાલુ રાખવો એમ અદરખાનેથી નક્કી કર્યું દીકરી તો એકની એક હતી એટલે માબાપની આખમાથી અશ્રુ સુકાતા નહોતા ભાઈઓ હતા પણ લગ્નની ઉતાવળ કરી સુશીલાનું જીવન બગાડ્યુ તેમ તેમને સતત લાગ્યા કરતુ અને પછી તો બીજા મિત્રોની સમજાવટને કારણે ન્યાતને બાજુ પર મૂકીને ઘણે મહા મુશ્કેલીએ માનને મનાવીને તેને ભણાવવાનું નક્કી કર્યું

સુશીલાને આટલી નાની ઉમરે આ પરિસ્થિતિમા મુકાવું પડ્યુ તેનું દુખ ખૂબ હતુ હરવા ફરવાની, અને નિર્દોષ આનદ માણવાની ઉમરે, બેનપણીઓ સાથે ફરવાનું મૂકીને એને ઘરમા જ બેસી રહેવાનું હતું ક્યારેક જીવન એને આવા ધાતુ પણ ભણી ગણીને નોકરી કરીશ, પગ પર ઊભી રહીશ, કોઈની ઓશિયાળી નહિ રહુ અને લોકોની સેવા કરીશ એ ભાવના સાથે તે ભણીને ગ્રેજ્યુએટ

થઈ કુટુંબનો, સાસરી પક્ષનો વિરોધ, છૂટી જશે, વગેરે તો ઠીક પણ એ પહેલાં પણ કેટલાય ડરવા વ્યક્તિઓનો સામનો કરીને તેણે ધાર્યું કામ પૂર્ણ કર્યું"

આજે સુનીલા નિશાળમાં નોકરી કરે છે ભાઈના કુટુંબ સાથે હળીમળીને રહે છે અને લોકસેવા પણ કરે છે અને સાદુ પણ ભવ્ય જીવન જીવે છે

કૈલાસની કથની

કૈલાસને નોકરી શરૂ કર્યાને ઠીક ઠીક વર્ષ વીત્યાં. છત્રીસેક વર્ષની આસ તેની ઉમ્મર હશે તેમાં પરણી શું અને છૂટી પડી કે પડવું પડ્યું તે તો તેની જીવનકથની ઉપરથી જ ખ્યાલ આવશે –

મારા લગ્ન સોળ વર્ષની નાની ઉમ્મરે કરી નાખ્યાં હતા પરણીને સાસરે ગઈ ત્યારે તો હું કોડભરી નવવધૂ કેટલાયે સમણા રચીને મારા મનને નચાવતી હતી પણ પહેલી જ રાતે મારા પતિને જોતા મારા મોતીયા મરી ગયા હું થીજી જ ગઈ મારી કલ્પનામાંય નહિ એવું ભયાનક સ્વરૂપ ઘડીભર મને થયું કે હું સ્વપ્નમાં તો નથી ને ! મારાથી ચીસ પાડી દેવાત પણ ઈશ્વર ક્ષમ આવી અને પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાની જાણે તાકાત આવી, એક અક્ષર પણ બોલી નહિ

એ વિકરાળ કાયાને જાણે એક પણ શબ્દ કહ્યા વગર, હા–ના કર્યા વગર તાબે થઈ ગઈ મને દુઃખ હતુ મારા હવાઈ કિલ્લા માટેનુ શું કલ્પ્યુ હતુ અને શું જોયું ! છતાં ધીરજ રાખીને થોડો વખત રહી

પરંતુ પાનુ નિભાવી લેવાનુ છે એ વિચારે થોડા દિવસ પછી મન મૂકીને વાત કરવાનું વિચાર્યું પણ મારી નવી વાતો સાંભળવાની એમને ફુરસદ નહોતી એમને મન તો હું ઘરકામ કરનારી અને એમના હુકમનું માત્ર પાલન કરનારી ગુલામ જ હતી. કંઈક કામ ન થયું હોય તો મેથીપાકની પણ શરૂઆત થઈ ગઈ હતી મારાથી એ સહન થાય તેમ નહોતું પણ હું થોડો વખત તો ગમે તેમ નિભાવીને રહી લગ્ન પછી પહેલી જ વાર ગયેલી એટલે મહિનામાં તો પિયરથી તેડું આવ્યુ હુ ભાઈ સાથે ગઈ ભાઈને પણ મારો આવકાર ન મળ્યો એટલે એ વહેમાયો

ઘેર આવીને મારી મા પાસે ખુબ રડી હું હવે સાસરે નહિ જાઉ માને તો અહીં રહીને ભણવુ છે. બાપુજીને મારા ઉપર ખૂબ લાગણી હતી એટલે મારી હકીકત સમજી શક્યા અને મને આગળ ભણાવવા કબૂલ થયા પણ એમ કંઈ એવું બને છે ? અનેક મહિનામાં પાછુ તેડુ આવ્યુ. બાપુજીએ ટાળ્યુ પણ મારા પતિએ જાણ્યું કે મને અહીં ભણાવે છે એટલે નથી મોકલતા એટલે એક વખત આવ્યા અને હુ નિશાળેથી ઘેર આવતી હતી ત્યા રસ્તામા મળ્યા હુ ખૂબ ગભરાઈ ગઈ મને ખૂબ ધમકાવી સારુ કંઈ જ ચાલે તેમ નહોતુ મેં કહ્યુ ઘેર ચલો, હું તમારી સાથે આવુ છુ સમયસૂચકતા વાપરી ત્યાંથી છટકી બાપુજીને છાનામાના બોલાવી બધી વાત કરી અને જવાની ના પાડી સાડા આઠ એમને પાછા

મોકલ્યા અને હું અધ્યાપન મંદિરમાં રહીને ભણવા લાગી.
હું ભણી રહી અને શિક્ષિકા પણ બની, હું ક્યાં છું તેની 'એમને' ખબર નહોતી. પણ એકવાર અચાનક પાછા મને મળી આવ્યા. મેં દૂરથી જોયા. હું છટકવા જાઉં ત્યાં જ મારી ગરદની દાબી દીધી એટલી જોરથી દાબી હતી કે હું ત્યાં જ બેભાન થઈ ગઈ મારી સાથે છાત્રાલયની બીજી છોકરીઓ હતી તે વચ્ચે પડી અને કોઈ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ બેનને બોલાવવા દોડ્યુ એટલે જ હું બચી ગઈ.
આજે હવે હું શાંતિથી રહી શકું છું. પણ મારું ગળું એવું ખરાબ થઈ ગયું છે કે મારાથી બૂમો પાડી નથી શકાતી અને વધુ વખત સતત શ્રમ પડે તો દુખવા આવે છે.
બેન, મારા જીવનના બધા કોડ તો અદ્ધર રહી ગયા પણ મને મેવાની જિંદગીમા પણ સુખેથી ના રહેવા દીધી બાળકો સાથે આનંદથી રહું છું પણ મારી તબિયત માટે હું ખૂબ દુઃખી રહું છું.
આજે કૈલાસ માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષિકા છે "એ પતિની કલ્પનાથી પણ જાણે બહાવરી બની જાય છે હિંમતથી રહે છે છતા એકલા રહેવાની તેનામાં હિંમત નથી તે ડરે છે 'રખેને એ આવે તો....!'

જુલાઈ '૬૧ ના 'ઊર્મિનવરચના'ના અંકમા 'રામધનાં ક્ષીરનીર' વિભાગમાં કોમવાદી મુસ્લિમ સમર્થન જેવે 'રાજાદૂત' લેખકે કરેલ રચનાત્મક ટીકા વાંચીને આનંદ થયો. જ્યારે એકતરફ મુસ્લિમોને પંપાળીને આડકતરી રીતે કોંગ્રેસ ને તેના અખબારો કોમવાદને પોષી રહ્યા છે ત્યારે આપના તટસ્થ માસિકમા તટસ્થતાથી ફક્ત રાષ્ટ્રીય તાને જ ધ્યાનમા રાખીને લેખકે જે ટીકા કરી છે તે બદલ ધન્યવાદ આવી સાચી પણ કડવી વાત કહેવાની હિંમત જો દરેક માસિક ને અખબાર કેળવે તો જલદીથી કોમવાદનો નાશ થઈ શકે. પરંતુ એટલી વાત એ છે કે તેવી હિંમત કોઈ વિરલ વ્યક્તિઓ જ ધરાવે છે

—જયેશ દેસાઈ [અમદાવાદ] ૧૨-૭-'૬૧

'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવુ ક્યારેય ભૂલશો નહિ

સર્જનના શાકે

થથા ! થઈ ! થઈ ! થઈ !
છબીલો લાલ

[બંનેના લેખ રમણલાલ સોની પ્ર ગૂર્જર પ્રકાશન ગૃહ વિ વડોદરા દરેકનું મૂલ્ય રૂ ૬/૫૦]

કિશોર ભોગ્ય એવા નાટકોની ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રવર્તતી મોટી ખોટ દૂર કરવામાં ખૂબ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે એવાં આ નાટકો છે. દસ નાટકો માંથી પ્રત્યેક જ—છબીલોલાલ કેવું મૂલ્ય આપવું જોઈએ—હાસ્યપ્રધાન છે. તેની સાથે 'ભગવાનનો ભાઈ' વગેરે આદર્શવાદનો સરસ પ્રચાર કરે છે. 'અમથો મારમારી ને ફૂલો ટકોર', 'મામાને ઘેર' વગેરે હાસ્યપ્રેર છે તો 'થથા ! થઈ ! થઈ ! થઈ !' 'ખૂબતું પાણિ' વગર ખાધે ચાસ ઉપજાવે છે.

સારા સંસ્કાર દૃઢાવે અને ઉચ્ચ નાટ્યરસને પોષે એવાં નાટકો બાળકોની મુખ્ય જરૂરિયાત બની રહ્યાં છે. પ્રજાની નાટક પ્રત્યેની અભિરુચિ પણ દિન દિન વધી છે. એ અભિરુચિને પોષણ મળે તો આગળ જતાં આ નાટ્યકારની છે. કિશોર સાહિત્યમાં ઊંડો રસ લેનાર શ્રી રમણલાલ સોનીએ આ નાટકો લખી કિશોર સાહિત્યની ઉત્તમ સેવા કરી છે.

એકપાત્રી ટાળવાના હેતુથી પણ અમુક નાટકો લખાયાં લાગે છે—આ શિક્ષણ ત્યાં ન હોય એવી સંસ્થાઓને તો આ નાટકો ખાસ ઉપયોગી નીવડશે. પાત્ર રહેતાં કિશોર કિશોરીઓ સાથે ભજવી શકે એવાં નાટકોની પણ ગણતરી રાખવાથી અપેક્ષા રાખવી વધારે પડતી નહીં ગણાય.

વંદેમાતરમ્
એકાંકી

[લેખ રમણલાલ સોની પ્ર ગૂર્જર પ્રકાશન ગૃહ વિ, વડોદરા દરેકનું મૂલ્ય - ૬/૨૫]

ગુજરાત સરકારે શાળાની બાળ નાટ્ય હરીફાઈમાં પ્રથમ સ્થાન પામેલ કૃતિ ... બાળકોને ભજવવા જેવાં આ એકાંકી સંગ્રહ છે. પહેલું નાટક 'કેમ ભણતું' વસ્તુ ખાસ સામાન્ય લાગે છે પણ એ ... નાટક પરથી પુસ્તકનું નામાભિધાન થયું 'તાતા ભાગની વાડીમાં' એકાંકી બાળ હૃદયમાં નિર્દોષ તોફાનોની ઝાંખી કરાવી જાય છે. 'મામાનો બેટો' રસ લે એવું છે ... 'વંદેમાતરમ્'માં લેખક ગાંધીજીની સ્વરાજની લડાઈ કરી ... દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

બાળકોને ભજવવામાં સરળતા અને ગમતાં પડે એવાં નાટકો અત્યારે સુલભ છે ત્યારે આવાં નાટકોની ઉપયોગિતા ઓછી નથી પણ સાથે સાથે નાટકોની વસ્તુપસંદગીમાં કંઈક ગાંભીર્ય હોત અને ... ઓછી હોત તો નાટકો વધુ દીપી ઊઠત.

બીજો સંગ્રહ 'મેઘરમાન'માં પણ આ બાળનાટકો સંગ્રહાયાં છે. પણ પાત્રાલેખન કળાના અભાવે અને ભાષાની દૃષ્ટિએ આ સંગ્રહ ... નબળો છે. નાના ગામમાં રામલીલા ... લોકોના ... સ્વભાવનું ચિત્ર ... ગણાય ...

બનાવે છે અને છતાં જોઈતાની સૌની સમજ શક્તિનો પરિચય આપી જાય છે વસ્તુમાં નવીન્ય છે અને માનસ્વભાવની નિર્બળતા આબાદ રીતે દર્શાવી જાય છે 'ચારે ગધા વિક્રમ રાજાના સમયનુ વસ્તુ પસંદ કરાઈને લખાયેલું નાટક છે અને ખરેખર બાળકોને ભરપૂર આનંદ આપે તેવું છે 'શિયાળનો ન્યાય' શિયાળની ચાલાકી, લુચ્ચાઈ ને પકડાઈને ચીતરનારુ નાટક છે અને બાળકો વાઘ અને શિયાળનાં મહોરાં પહેરીને સરળતાપૂર્વક રજૂ કરી શકે એવું સચોટ છે

વિશેષ કાવ્યો

[લે. રામનારાયણ વિ. પાઠક પ્ર ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ ૧ મૂલ્ય રૂ ૨/૭૫]

સ્વ પાઠકસાહેબના બાકી રહેલા કાવ્યોને ખૂબ જ ચીવટપૂર્વક સંકલિત કરીને સંગ્રહિત કરવા બદલ શ્રી હીરાબેન સાચા અભિનંદનના અધિકારી બન્યા છે આ સંગ્રહમાં કેટલાક અધૂરાં કાવ્યો, કેટલાક પુસ્તકોના અર્પણો, પ્રાસંગિક કવિતાઓ અને 'શેષના કાવ્યો'ની પ્રસિદ્ધિ પછીના રચાયેલાં કાવ્યો છે તો હીરાબેનની વિવેચક દૃષ્ટિએ સુંદર રીતે સમાવ્યાં છે અને શ્રી રસિકલાલ પરીખનું અવલોકન પુરોવચન અને શ્રી નગીનદાસ પારેખનું તલસ્પર્શી ટિપ્પણ પણ આ સંગ્રહનું મૂલ્ય વધારે છે નાના મોટા સત્તાવન કાવ્યોનો આ સમૃદ્ધ સંગ્રહ અભ્યાસીઓ વિદ્યાર્થીઓ અને કાવ્યરસિકો માટે મહામૂલી સામગ્રી પૂરી પાડે છે એ વાત તો નિઃસંશય છે

આપણા વિદ્યમાન કવિઓમાં સાહિત્યગુરુ તરીકે સ્વ પાઠકસાહેબનુ નિશ્ચિત સ્થાન છે એમની કવિતામાં વિદ્વત્તાની સાથે સાથે એક સનિષ્ઠ વિવેચકની પણ સાચી સિદ્ધિની પ્રતીતિ થયા વિના રહેતી નથી અને એટલે જ આ બધાં કાવ્યોમાં કેટકેટલા પાઠાન્તરો સુધારાવધારા અને ફેરફારો તેમણે કરેલા જ છે પાઠકસાહેબની ચીવટાઈ ખંતીલાપણું અને વિવેકદૃષ્ટિ હીરાબેનમાં પણ સભર ભર્યાં છે તેમના સહજીવનના પરિપાકરૂપે ત્યારેની કેટલીક અંગત કૃતિઓને પણ આ સંગ્રહમાં સમાવી લેવામાં આવી છે

'સ્વર્ગ' પોતે વિદ્વાન અને વિવેચક તરીકે વિદિત છે. સાચી કવિતા અને કવિ વિશેનો તેમનો જે ઉચ્ચ ખ્યાલ હતો તેને લીધે પોતાને માટે કવિ શબ્દનો ઉલ્લેખ કરતાં પણ સંકોચ પામતા તેમ છતાં તેમનુ કાવ્યત્વ વિશિષ્ટ ગુણની અંકિત છે શ્રી હીરાબેનના આ પ્રયત્ન સાથે આપણે પણ સર્વ સંમત થઈએ છીએ એટલે ગુજરાત સમક્ષ રજૂ થતા આ વિશેષ કાવ્યોની ઉપયોગિતા વિશેષ રહેશે જ

પાઠકસાહેબના હસ્તાક્ષરોના અનેક બનાવીને પણ આ સંગ્રહમાં છાપ્યા છે તેમાં હસ્તાક્ષરની પ્રતીતિ કરાય તેમની લખ્યા પછી સુધારા–વધારા અને પાઠાન્તરો કરવાની ટેવને પણ આપણે સમજી શકીએ છીએ કાવ્યરસિક દરેકને વસાવવા જેવો આ સમૃદ્ધ સંગ્રહ છે

ભારતયાત્રા :

[લે રામનારાયણ ના પાઠક પ્ર ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા) લિ અમદાવાદ, ૧ મૂલ્ય રૂ ૭/–]

લગભગ પોણાચારસો પાનાના વિસ્તૃત કદ ઉપર આલેખાયેલું આ સમૃદ્ધ પુસ્તક આપણા જાણીતા લેખક શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠકે તેમની સીધી સાદી શૈલીમાં તૈયાર કરેલ છે

પ્રવાસવર્ણન વાચવાની આપણામાં અત્યારે ઠીક ઠીક રસવૃત્તિ શરૂ થઈ છે પ્રવાસો એકવાદીને આપણી વૃત્તિ સારી એવી કેળવાઈ છે એ વખતે આપણે જે જે સ્થળે જવાના હોઈએ તે સ્થળ વિષે માહિતીની જરૂર માટે એટલી માહિતી મેળવવી હોય તે માટેય આવા પુસ્તકો ઠીક ઠીક ઉપયોગી નીવડે છે આ પુસ્તક એ રીતે જોતા ભારતના અનેકવિધ સ્થળોની માહિતી આપતો વિશાળ ગ્રંથ બનવા પામ્યો છે ✓

હિમાચલ પ્રદેશ ઉત્તર ભારત પૂર્વ ભારત, મધ્ય–પશ્ચિમ ભારત પશ્ચિમ ભારત અને દક્ષિણ ભારત એમ છ વિભાગોમાં વહેંચાયેલું અને આઠ જેટલા

પૂરક પૈસાથી સમૃદ્ધ બનેલું આ પુસ્તક અભ્યાસીઓને તો ઐતિહાસિક ઉપયોગી નીવડશે જ પણ પ્રવાસપ્રેમીઓના શોખીન વાચકો માટે નમૂનેદાર વાચન પણ પૂરું પાડશે.

આજે આપણે પ્રવાસ માટેના જરૂરી અને સગવડભરી સાધનોવાળા દિવસો એટલે પ્રવાસ પૂર્વે વધારે પ્રવાસ કે જમાનાઓ, જનસમાજો કે ધાર્મિક તીર્થયાત્રા માટેના જાણીતુ સ્થળો અને પુસ્તકો લેખકો અને પત્રકારો વગેરે સમૃદ્ધ માટે ઉપયોગી ખ્યાલ કરીને કે જાણ પરદેશ—દેશના દિવસમા તો પરમ વિચારો છતુ દ્વારા આજે પ્રવાસ શોખનુ છે જગતો અને પહાડો માંથી પૂર્ણ રીતે પાછા કે પાછા સાથે પ્રવાસ થાય તે ભૂગોળ ભૂગોળ કરી શક્યએ એવી સગવડ આજના યુગમા આપણને સૌથી નજીક ઉભી અને તે રૂપને આપણને સાચુ માર્ગદર્શક બને એવું આ સાદુ પુસ્તક ગણ જ ઉઠેલ નીવડે.

આ પુસ્તકના લેખક શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠક આપણને આજના સુધી નવલ થયેલ છે. અતિસાર નડીઓ જાણીતા હતા જ. પણ વ્યક્તિ, રસિયા તથા ભૂગોળના દેશમા આ પછી આ લેખક તેમની આ આગવી ઈલીમ નાગરિક પૂર્વ પ્રવાસદર્શન પણ લખ્યુ છે. સમગ્ર ભારતની પાવનકારી ધર્મનગરીઓમા રહેલા સંસ્કારવારસાને ગૌરવ એવા અભ્યાસપૂર્વક કર્યો છે. અને તે વાચનના તીર્થો જેવું આ પ્રત્યેક પુસ્ત દરેકને ઉપયોગી થાય એવું બનવા પામ્યુ છે. એ તો વાચનારો પોતે જ નક્કી કરી શકશે.

ભારતના યાત્રાધામો ચારે દિશામા ફેલાયા છે. ચાર ધામ યાત્રા કરનાર ભાગ્યશાળી સમગ્ર ભારતનો પ્રવાસ કરી શકે એવી ભારતની રચના છે. એના તીર્થસ્થાનોની એવી ભાતની ગોઠવણી છે. આ પછી પ્રવાસજનો એ યાત્રા કરતા કરતા સમગ્ર ભારતનું દર્શન કરીએ છીએ માને આનનુ નિરીક્ષણ કરીએ છીએ. અને ત્યારની એક અને અપરિચિત ને પરિચિત કરીએ છીએ. ભારત કે પ્રાંતવાર એમ જ્યાંમા આપણી નડતી નથી.

ભારતના વિકાસ વિભાગો અને ભારતના નવા તીર્થધામો જેવા વિકાસ નગરો ભારતની ભારતમાની એમાના ઐતિહાસિક તથા ધાર્મિક હોય છે એ બધા વિકાસ કાર્યોને પણ આ પ્રવાસ-પુસ્તકમા સમાવવામા આવેલ છે. એટલે જ આ પુસ્તકની બહુમૂલ્યતા વધારો વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક એટલું ઉપયોગી નીવડશે તેટલું જ આપણા સ્થાનિક કલાકારોને તેમના ભાગ માટે જરૂરી માર્ગદર્શન આપે.

આ સમૃદ્ધ પ્રવાસના ઉપયોગિતા સમજીને સૌ વાચનું બનાવ્યું. આવું ગમતું જ કર પુસ્તકાલય અને મ કારી વરતી ગોઠવણ આ પુસ્તક જરૂર વાચનું માગ જ કરે.

માનસર

[લેખક: ... પ્રકાશક: ... મુંબઈ ... કિંમત રૂ. ૬/—]

ઊંડાને આજે જગતે એવું મનને દર્શન આપતું આ રૂપકડું પુસ્તક બાળ ગીત જેમ આપણું જમાવે છે તેમ અનુ આંતરિક કલેવર પણ રંગથી કલ્પનાથી સભર છે. વાચનાર તેનાથી જ ચિત્રની વાચનમગ્ન બને છે. આ સમૃદ્ધ પુસ્તક છે એટલું જ કહેવું કે એવું સાદુ આનંદ અપાય એવી રીતે ઘડતર કરેલું છે.

ગદ્યનો અને મુક્તકના ભાવિના શાયર શ્રી એમને ગઝલ રૂબાઈ ગીતો—નઝ્મો અને મુક્તકો તેમ જ શૈલીના રસિક અવાજી ગીત પંક્તિ છે. તેમનું આ એક સમૃદ્ધ પ્રદાન છે. તેમની મુક્તકો અને તેમની ગઝલો એટલી અસરકારક છે કે એક વાર વાંચવા પછી એકલા સાંભળવા પછી સભર માનસને આવરી લે છે. આ નામનુ નામ માનસર એ રીતે તો પુરેપુરુ સાર્થક છે.

શ્રી ગઝલીન રૂડે અને નાદ ધરાવતા અનુભવ અને આશીર્વચન સાથે પ્રગટ થતો આ ગઝલ સંગ્રહ વાચકોને આ સમૃદ્ધ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ખૂબ પ્રેમ આપશે દુનિયામા પાર નહીં અને પુષ્પ જેમ મારે

છે કવિતા તો હાડમાંથી આવતી હોય છે સાદગી એને ઓપે તેમ તે કલાયુક્ત હોય આ સંગ્રહને પણ એ જ ગામવાળા ભાઈ કે કલા, રેખા અને રંગનો વિવિધ સથવારો આ ગઝલો અને આ મુક્તકોને જાણે અચ્છી રીતે સાંપડી જાય એ સુંદર બોક્સમાં હોવા છતાં આ પુસ્તકનું આવરણ પણ જાજરમાન આવે મનોહારી અને ત્રણ રંગમાં છપાયેલું પહેલી જ નજરે આંખને ગમી જાય તેવું કવિત્વયુક્ત છે પુસ્તક અંદરથી પણ સુંદર આલેખનો વડે સજ્જ કરવામાં આવ્યું છે ઉપરાંત આખું પુસ્તક બે રંગમાં છાપેલું છે લગભગ બસો પાનાનું આ ચોપડી નજરાણા જેવું, દરેક કાવ્યપ્રેમીએ વસાવવા જેવું અને કોઈપણ શુભ પ્રસંગે ભેટ આપવા જેવું આ નજરાણું બની શકે તેવું મનોહર છે માનસરમાં તો મોતીનો જ ચારો ચરવાનો હોય અને એ પણ હંસ જ જોઈએ એ મોતી ઓળખવાના આવડતવાળા હંસ બનીને દરેક વાચક એમાંથી મોતી વીણી શકશે

લેખક અને પ્રકાશક આવા સમૃદ્ધ પ્રકાશન માટે અભિનંદનને પાત્ર ગણાય

માનવતાનો સાદ

[લેખ ઈશ્વરભાઈ પટેલ પ્ર ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ, અમદાવાદ ૧ મૂલ્ય રૂ ૩/૭૫]

૫૯ પ્રસંગકથાઓનો આ ઉપયોગી સંગ્રહ જાણીતા આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરભાઈ પટેલનો લખેલો છે એ જ એની ઉપયોગિતા માટે પૂરતું છે સરદાર વલ્લભભાઈ વિદ્યાપીઠના ઉપકુલપતિ શ્રી બાબુભાઈ જશભાઈ પટેલે આ સંગ્રહનો અભ્યાસુ આમુખ લખીને પુસ્તકની મૂલ્યવત્તામાં વધારો કર્યો છે

આ પ્રસંગકથાઓ અને અનુભવકથાઓ મહાન માણસોની પણ છે અને નાના માણસોની પણ છે આ બધી કથાઓમાં કાલ્પનિકતા ભળી નથી છતાં બધી રસથી વાંચી શકાય તેવી અને આપણી નવી પેઢીને સંસ્કારનું ભાથું બંધાવે તેવી છે સમાજઘડતરમાં આ પુસ્તક દ્વારા લેખકનો ફાળો એક વધુ કદમ બનાવે છે

આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરભાઈ આજન્મ શિક્ષક છે તેમનું વાચન ખૂબ જ વિશાળ છે સતત કર્તવ્યમાં ડૂબ્યા રહેતા આ વ્યવસાયી પુરુષ વાચન માટે જે કાંઈ પળો બચાવે છે તેમાંથી જે મહત્ત્વનું વાંચેલું હોય તેને સરળ ગુજરાતીમાં ઉતારતા જ જાય છે 'ઊર્મિ-નવરચના', 'સંસાર' વગેરે માસિકોમાં આ બધા પ્રસંગચિત્રો—અનુભવકથાઓ અવારનવાર પ્રગટ થતા જ રહે છે અંગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી વાચકો સામે ધરતા હોવા છતાં તેમની પ્રવાહી ગુજરાતી ક્યાંય તરજુમિયા જણાતી નથી

આની જ કથાઓ તો અત્યાર અગાઉ તેમના સંગ્રહ પ્રગટ થતા છે ને વિદ્યાર્થીઓથી માંડીને વૃદ્ધોને પણ એટલા જ ઉપયોગી નીવડ્યા છે આ સંગ્રહ પણ એટલો જ મહત્ત્વનો અને ઉપયોગી થઈ પડે તેવો વૈવિધ્યવાળો બન્યો છે સાહસ, સેવા, કર્તવ્ય કે માનવપ્રેમ દાખવતી આ બધી પ્રસંગકથાઓ અને અનુભવકથાઓ આપણી ઊછરતી પેઢીની વાચનભૂખ મટાડવા આપણે બેધડક તેમના હાથમાં મૂકી શકીએ તેવી છે

આ સંગ્રહથી માનવતાનો સાદ ગુજરાતી વાંચતી જનતા પાસે જાણે ખૂણે ખૂણે એ સાદ પહોંચાડે તેવું મહત્ત્વનું આ પુસ્તક આપણા સાહિત્યમાં—આ પ્રકારના સાહિત્યમાં કીમતી ઉમેરો કરે છે આપણે ઈચ્છીએ કે આવાં વધુ પુસ્તકો આપણને આ લેખક પાસેથી મળતાં રહે

આપણે ક્યારે સમજીશું કે આપણાં શિશુઓ પણ ઘણી બાબતમાં આપણને માર્ગદર્શન દેખાડવા માટે—ક્યારેક પ્રેરક ફરિશ્તાઓ છે એ આપણને શિક્ષા શીખવે છે આપણા અહમને ગાળે છે આપણી મનોહરતાને વિનમ્ર બનાવે છે

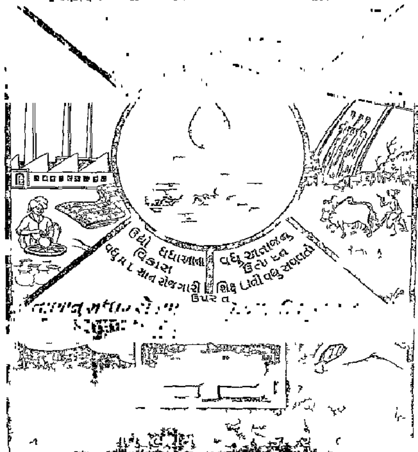
—ખલીલ જિબ્રાન

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

પુસ્તક	લેખક	કિંમત
સુખની ચાવી	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
જીવનસાર		૧/૫૦
મનમની સુવાસ		૧/૫૦
પ્રેમમાર્ગ		૧/૫૦
પાપને તાગો	પન્નાલાલ પટેલ	૨/૭૫
નવું લોહી	"	૬/૭૫
[illegible] મેળવી	ચુનીલાલ વ. શાહ	૬/૫૦
શ્રદ્ધામાર્ગ (નવી આ.)	"	/—
એક દીકરાની મા	"	૧/૭૫
વિશ્વાસનું વાવેતર	પન્નાલાલ પટેલ	—/૭૫
[illegible]	[illegible]	૨/૨૫
જીવનમધુ	જયન્ત પરમાર	૪/—
[illegible]	ઉમાકાન્ત	૬/૭૫
અંકુર	કાન્તિભાઈ પટેલ	/૫૦
પુનર્મિલન	"	૮/૭૫
[illegible]	ભૂપત વડોદરિયા	૫/૫૦
[illegible]	[illegible]	૪/—
આફ્રિકાની લોકકથાઓ (બે ભાગ)	"	૬/૭૫
[illegible]	[illegible] નાયક	૫/—
મનની વાતે	સત્યમ્	૫/૭૫
મોટી ચીંદડી (ભાગ ૧ ૨)	દેવશંકર મહેતા	૧૩/૨૫
[illegible]		૮/૭૫
માનવતાનો સાદ	[illegible] પટેલ	૦/૭૫
[illegible]	પીતાંબર પટેલ	—/૭૫
[illegible]		૧/૫૦
પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૫/—
[illegible]	ભાનુશંકર ઓ. વ્યાસ	૪/૫૦
મોતની ખીણમાં	નવનીત સેવક	૨/૫૦
[illegible] પહાડમાં		૨/૫૦
વતનની અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪/—
સાહિત્યનિકષ	અનંતરાય મ. રાવળ	૮/૨૫
ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના. પાઠક	૭/—
ધર્મકથાઓ ૧ થી ૫	રા. ના. પાઠક	૭/—
પાનખર અને વસંત	[illegible]	૫/૭૫
શ્યામ	"	૬/૭૫
[illegible]	[illegible] ગાંધી	૨/—
[illegible]	"	૨/૫૦
[illegible] સિદ્ધિ	[illegible]	૭/૫૦
[illegible] તૃપ્તિ		૭/૨૫
[illegible]	[illegible] પટેલ	૦/૫૦
[illegible]	ડી. પી. સુથાર	૨/૫૦
[illegible] નો ગાન બાકી છે	"	/૨૫
અમૃતપાન	ચંદુલાલ સેલારકા	૮/૫૦
ખરતા તારા	જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
[illegible]	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
[illegible]	"	૧/૭૫
[illegible] દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૮/૫૦
[illegible] ભાગ ૧-૨	[illegible]	૧૫/—
મનની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૨/૭૫
[illegible]		૫/—
[illegible]	[illegible]	૧/૫૦
[illegible]	[illegible]	—/૭૫
[illegible]	ઘનશ્યામ ઠાકર	૨/૫૦

— ઉપરના નવા પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા બધા પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર મગાવો —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાઈવેટ) લિમિટેડ — [illegible] ગાંધી રોડ [illegible] — અમદાવાદ ૧

અંક ૯ : સપ્ટેં૦ '૬૧
સળંગ અંક ૩૭૮

'ઊર્મિ' : વર્ષ ૩૨
'નવરચના' : વર્ષ ૨૬

સમાજમાં સંસ્કાર અને

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

— ક્રમ —

મુખપૃષ્ઠ ચિત્ર 'બુદ્ધ' ચિત્રકાર હેલિમાર રૉસમાન્સ

— સૂચના —

* લવાજમ વરસનું સાડાઆઠ રૂપિયા પરદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ ૧૫)
* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
* વરસમાં ઑક્ટોબર, જુલાઈ, ઑક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે
* વી પી થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે ખરચનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રા નં અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું
* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૦ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રા નં લખવો ખાસ જરૂરી છે
* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જેટલી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો ૧૫ દિવસ પછી રદ કરાય છે
* જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું —

'ઊર્મિ—નવરચના'
ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાઇવેટ) લિ,
ગાંધીરોડ, ૬૪, ફ્રીગંજ બ્રિજ
અમદાવાદ, ૧

★

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો. દવેએ અને મુદ્રક કાંતિલાલ ... ભાઈ પરીખે ... ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાઇવેટ) લિમિટેડ વતી ગાંધીરોડ, ૬૪, ફ્રીગંજ બ્રિજ અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને ... મુદ્રણાલય, રતનપોળ અમદાવાદમાં છાપ્યું.
તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો૦ દવે અને સંપાદક જયન્ત પરમાર

લાગણી—એક ગુણ

'માગ્યા મેહ વરસે નહિ' અને 'ન માગ્યું દોડતું આવે' જેવી કહેવતો પાછળનું હાર્દ ખરેખર જબરું હોવું જોઈએ. સ્વાર્થ હોય ત્યારે, ગરજ હોય ત્યારે દરેક જાતનું કામ કઢાવવા ગરજવાન પાછું ફરી જુએ. પણ કામ પૂરું થયા બાદ આગળ આવીને વળતો જ્યારે પોતાની જરૂર માટે કોઈ ગરજવાન વ્યક્તિ પાસે જઈને થોડીક લાગણીની, પ્રેમની, હૂંફની કે મદદની અપેક્ષા રાખે ત્યારે તેમાંનું કશું તેને મળતું નથી. આવી માગ્યા મેહ વરસે નહિ એ કહેવત જાણે અક્ષરશઃ સાચી ઠરે. આ વિચાર કરનાર વ્યક્તિને ત્યારે લાગે છે કે ન માગ્યું હોત તો દોડતું આવત પણ એ સાથે પેલા ગરજવાનની ગરજ પણ યાદ આવી જાય છે. ગરજવાનને અક્કલ નથી હોતી એમ આપણે કહીએ છીએ પણ અક્કલ ગરજવાનને જ વધારે હોય છે. એટલે તો એ પોતાનું કામ યેન કેન પ્રકારેણ કઢાવી શકે છે ને!—એ અક્કલ ભલે ઊંધે રવાડે ચડી ગયેલી હોય.

આશા કે અપેક્ષા રાખવી એ જ જાણે નિરાશાને નોતરું આપવા બરાબર ગણાય. માનવ આશા, હૂંફ, પ્રેમ અને કાળજી ઇચ્છનાર છે. માણસ-માણસ વચ્ચે પ્રેમભાવ, લાગણીની હૂંફ અને એકમેકને અરસપરસ મદદરૂપ થવાની ઊંડી ઇચ્છાની કુદરતી બક્ષિસ આપણને મળેલી છે. પણ સ્વાર્થવૃત્તિ, થોડીક ભીતિ અને સંકુચિતતા એ બક્ષિસને વધારે તેજ બનાવવાને બદલે કુંઠિત કરી દે છે. લાગણીપ્રધાન માણસને આવે વખતે ખરેખર લાગી આવે છે. પોતે જેને માટે ઘણું ઘણું કર્યું હોય, તેના માટેની અમાપ લાગણીને લીધે કુદરતી રીતે જ બધું થઈ ગયું હોય, જેને માટે ઘણો બધો આત્મભોગ આપ્યો હોય તે જ વ્યક્તિ પાસેથી માગ્યા વિના તો ઠીક, પણ માગીનેય જ્યારે કશું ન મેળવી શકાય ત્યારે દુઃખ થાય છે, દિલ એક ઊંડો જખમ અનુભવે છે.

આમ લાગણીપ્રધાન માણસ ગરજવાન અને સ્વાર્થી માણસ પાસે પોતાની જાતને અપમાનિત થતી અનુભવે છે. છતાં એનામાં રહેલા પ્રેમ-લાગણી તો પેલી વ્યક્તિ માટે હંમેશાં જ અખૂટ અને અમાપ રહે છે.

*

શેખાદમ આબુવાલા

રિમઝિમ

'ચાંદની' 'મેહંદીલટ' અને 'અજંપો' જેવા ત્રણ લોકપ્રિય બનેલા કાવ્યસંગ્રહોના કર્તા અને ઊર્મિના વાચકોમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય બનેલી કલમવાળા ... ત્રણ વર્ષના લાંબા જર્મનીના વાસ પછી નવા મુક્તકોનો ઝૂમખો ખાસ ઊર્મિ માટે મોકલે છે. દૂર બેઠાં બેઠાં આ મુક્તકો દરેકને સરખાં પ્રિય થઈ પડશે

૧ પ્રેમ

પ્રેમ એ શી ચીજ છે ?
વાદળી કે વીજ છે ?
જિંદગી નાચ્યા કરે
તેની એ તજવીજ છે

અધૂરી કલા

જિંદગીની આ કલા
શી ગજબની છે બલા !
હસ્તગત કરવાને કાજ
મોત પામ્યા ભલભલા

ચાંદની

ચાંદની આ એકલી
સાવ ભોળી ને ભલી
કોણે આ કન્યાને બહાર
અર્ધી રાતે મોકલી ?

જિંદગી

જિંદગી ગાથી હતી,
એટલે ચાખી હતી
સ્વર્ગમાંથી ઊતરી
મેનકા નાચી હતી !

ઉત્ક્રાન્તિ

ચોકી કોઈ મસ્તી નથી,
કોઈની પસ્તી નથી
ફૂલ કહે છે સુગંધ છે
જિંદગી સસ્તી નથી.

દ્વિધા

હું હસું છું—ગાઉં છું,
આંસુઓમાં ન્હાઉં છું,
પ્રેમ, હે હૈં સાજન
કેટલો ગભરાઉં છું !

કહો

આ હૃદય શું છે, કહો !
જયવિજય શું છે, કહો !
આરઝૂ કીધા પછી
આ પ્રણય શું છે, કહો !

એકાન્ત

સાવ અંધારું હતું,
કોઈ ન જોનારું હતું
હું હતો ને એ હતી
એટલે સારું હતું !

ડર

મોતનો ડર કમ કર !
દૂર દૃષ્ટિ નાખ, ડર !
તારી કાયા વાહ ! વાહ !
પણ થશે એ રાખ, ડર !

કેરવણી કલા

પ્રેમ ! કોરવણી કલા
એ ખરું પણ આ ભલા !
કોણ લેશે એક રંગ ?
માનવી તો રંગલા !

ખરું

મોર નાચે છે, ખરું !
ઢેલ શોધે છે ખરું !
રૂપ સાચા અર્થમાં
પ્રેમ યાચે છે ખરું ?

તનમનધન

તન હસાવે છે કદી,
મન રડાવે છે કદી,
બેઉ સુખને આવરી
ધન બનાવે છે કદી !

ક્યારે

સુખ મળે ભોગી થશે
દુઃખ મળે રોગી થશે,
બેઉ મળ્યાં બેઉ ભ્રમ
ક્યારે મન યોગી થશે ?

તો શું

નામ સુંદર હો તો શું !
રૂપ મનહર હો તો શું !
પ્યાસની તૃપ્તિ થશે ?
ભવ્ય સાગર હો તો શું !

આશા

ધરતીને છોડી હશો,
ચાંદનીને જઈ ફરો,
ચાંદના વધશે કે નક
ત્યાં જઈને ત્યાં વરો !

થા ઊભો

તપ ન કર, જોગી ન બન
દર્દનો રોગી ન બન,
થા ઊભો, કૈં કામ કર,
બન, નિરુપયોગી ન બન !

હે સાજન

અપ્સરા સુન્દર હશે,
સ્વર્ગ પણ મનહર હશે,

એ ખરું છે મન ! પણ
મારું તે ત્યાં ઘર હશે ?

આજ બસ

મોર સામે ઢેલ હો !
દિલ્લગીનો ખેલ હો !
મેઘ, મન મૂકી ગરજ !
આજ બસ રસહેલ હો !

શું કરું

શું કરું, બેકામ છું,
કેટલો બદનામ છું !
કોઈ તરસ્યું નો મળે,
હું છલકતો જામ છું.

બાજી

રાત ચલબેલી હતી,
ચાંદની ઘેલી હતી,
મેં ય બાજી પ્યારની
ખેલી મન ખેલી હતી

સપનાં

હું ય સપનાં જોઉં છું,
જોઉં છું ને રોઉં છું,
આંસુઓમાં રાતદિન
સ્વપ્ન મારાં ધોઉં છું

ભરવસંતે

વાત એ શાની હતી ?
શી પરેશાની હતી !
ભરવસંતે બાગમાં
શાની વેરાની હતી ?

છે કોણ તું

ફૂલ જાણે ફૂલ છે,
સુરભિમાં મશગૂલ છે,
પાનખર, છે કોણ તું ?
તારે મન શી શૂળ છે ?

પ્રેમની તક

ફૂલની માફક હસો,
આવો, મુજ મનમાં વસો,
રૂઠશો બેન્કાર તો
નહીં જવાનો વસવસો !

નાદાની

ફૂલને ચૂંટો નહીં,
બાગને લૂંટો નહીં,
આ રીતે સહકારનો
એકડો ઘૂંટો નહીં !

આંખ ખોલ

ચાંદની ખામોશ છે,
રાત પણ બેહોશ છે,
ઓ તપસ્વી ! આંખ ખોલ
જિન્દગી નિર્દોષ છે.

મન

ચાંદનીને ચૂમ મન !
પી, ને પીને ઝૂમ, મન !
પાપનો કર ના વિચાર.
છે બધું માસૂમ, મન !

વ્યર્થ

પાણીની તે જાત શી !
મારી તે ઔકાત શી !
તારી પાસે સ્વર્ગ છે.
સંત ! તારી વાત શી !

જીવન

પ્રાણને કાયા મળી,
તેજને છાયા મળી,
તત્ત્વના આકારમાં
કેટલી માયા મળી

શું હશે

આ નિરાશા શું હશે ?
હાય ! આશા શું હશે ?
કોણ સમજાવી શકે
આ તમાશા શું હશે ?

જીવ

જિન્દગી પુસ્તક નથી,
તું ય કંઈ બાલક નથી !
જીવ, કે આ જિન્દગી
ખેવડાતી તક નથી.

સફર

હું મુસાફર તું સફર,
આપણો સગપણ અમર,
ધ્યેય ના સમજો હવે !
ચાલશું બસ બેફિકર !

અલૌકિક

સંત ! તું ચાલાક છે,
બુદ્ધિ તારું નાક છે !
ભોગી તે યોગી બને ?
સ્વર્ગનો પરિપાક છે !

આવે તો ઠીક

ખુશનુમા મોસમ તો છે,
ધરતી લીલીછમ તો છે,
પ્રેમ જો આવે તો ઠીક
રાત પણ માઝમ તો છે.

શીતલ અગન

એનો સ્વર છે રાગ સમ,
એના નયનો આગ સમ,
પ્રેમ છે શીતલ અગન
ગ્રીષ્મમધ્યે બાગ સમ !

[illegible]

આંખને અંજન મળે,
ગાલને ખંજન મળે,
સજ્જ થા, કે પ્રેમની
આંખને રંજન મળે.

શેખાદમ આબુવાલા

રિમઝિમ

'ચાંદની' 'જિંદગી' અને 'આ પ્રેમ' જેવા નાનકડા છતાં પ્રિય અનેક કાવ્ય-સંગ્રહોના કર્તા અને ઉર્મિના વાચકોમાં ખૂબ જ પ્રિય એવી લેખમાળા ... શાયરના લેખક જર્મનીથી ખાસ ... નવાં મુક્તકોનો ઝૂમખો ખાસ ઉર્મિ માટે મોકલે છે. ટૂંકા ગાળાના આ મુક્તકો દરેકને સરખા પ્રિય થઈ પડશે.

૧ પ્રેમ

પ્રેમ એ શી ચીજ છે ?
વાદળી કે વીજ છે ?
જિંદગી નાચ્યા કરે
તેની એ તાલીજ છે

જાદુઈ કલા

જિંદગીની આ કલા
શી ગજબની છે બલા !
હસ્તગત કરવાને કાજ
મોત પામ્યા ભલભલા

ચાંદની

ચાંદની આ એકલી
સાવ ભોળી ને ભલી
કોણે આ કન્યાને બ્હાર
અર્ધી રાતે મોકલી ?

જિંદગી

જિંદગી સાચી હતી,
ઓરસે ગાચી હતી
સ્વર્ગમાંથી ઊતરી
મેનકા નાચી હતી !

ઉત્ક્રાંતિ

ઘેલી કોઈ મસ્તી નથી,
કૌડીની પસ્તી નથી,
કેમ કહેશો યુગનુ છે
જિંદગી સસ્તી નથી.

દ્વિધા

હું હસું છું—ગાઉં છું,
અશ્રુઓમાં ન્હાઉં છું,
પ્રેમ, હે હે સાજન
કેટલો ગભરાઉં છું !

કહો

આ હૃદય શું છે, કહો !
જયવિજય શું છે, કહો !
આરઝુ કીધા પછી
આ પ્રણય શું છે, કહો !

એકાન્ત

સાવ અંધારું હતું,
કો' ન જોનારુ હતું,
હું હતો ને એ હતી
ઓરડો નાનું હતું !

ડર

મોતનો ડર રાખ ડર !
દૂર દૃષ્ટિ નાખ, ડર !
તારી કાયા વાહ ! વાહ !
પણ થશે એ રાખ, ડર !

દોરંગી કલા

પ્રેમ : દોરંગી કલા
એ ખરું પણ એ ભલા !
કોણ લેશે શોક રંગ ?
માનવી તો રંગલા !

ખરું

મોર નાચે છે, ખરું !
ઢેલ રાચે છે, ખરું !
રૂપ ગાયા આર્યમાં
પ્રેમ વાંચે છે ખરું ?

તનમનધન

તન હસાવે છે કદી,
મન રડાવે છે કદી,
એક મુખને આરસી
ધન બતાવે છે કદી !

ક્યારે

સુખ મળે ભોગી થશે,
દુઃખ મળે રોગી થશે,
એક માયા એક ભ્રમ
ક્યારે મન યોગી થશે ?

તો શું

નામ સુંદર હો તો શું ?
રૂપ મનહર હો તો શું !
પ્યાસની તૃપ્તિ થશે ?
અબ્ધ સાગર હો તો શું !

આશા

ધરતીને છોડી હશો,
ચાંદનીને જઈ ઠરો,
ચંદ્રના વધશે કલંક
જાઓ જઈને ત્યાં વસો !

શા ઊણો

તપ ન કર, ભોગી ન બન,
જીવનો રોગી ન બન,
શા ઊણો, કૈં કામ કર,
ચલ, નિરુપયોગી ન બન !

હે ચલ

અપ્સરા સુન્દર હશે,
સ્વર્ગ પણ મનહર હશે,

એ ખરું છે સન ! પણ
મારું કે ત્યાં ઘર હશે ?

આજ બસ

મોર સામે ટેલ હો !
દિલ્લગીનો ખેલ હો !
મેઘ, મન મૂકી ગરજ !
આજ બસ રસહેલ હો !

શું કરે

શું કહું, બેફામ છું,
કેટલો બદનામ છું !
કોઈ વસ્તુ તો મળે,
હું છલકતો જામ છું

ચાંદની

રાત અલબેલી હતી,
ચાંદની ઘેલી હતી;
બે ય બાજુ પ્યારની
બેલી મન ખેલી હતી

સપના

હું ય સપના જોઉં છું,
જોઉં છું ને રોઉં છું,
ખ્વાબોમાં રાતદિન
ભ્રમ માગ ખોઉં છું

વસંત

વાત એ શાની હતી ?
શી પછેડાની હતી !
ભ્રમરને બાગમાં
શાની બેરાની હતી ?

તે કોણ તું

ફૂલ જાણે ફૂલ છે,
સુરભિમાં મશગુલ છે,
પાનખર, છે કોણ તું ?
તારે મન શી શૂલ છે ?

પ્રેમની તક

ફૂલની માફક હસો,
આવો, મુજ મનમાં વસો
રૂઢિઓ બેદરકાર નો
રહી જવાનો વસવસો !

નાદાની

ફૂલને ચૂંટો નહીં,
બાગને લૂંટો નહીં,
આ રીતે સંહારનો
એકડો ઘૂંટો નહીં !

આમ ખેલ

ચાંદની આમોશ છે,
રાત પણ બેહોશ છે,
એ તપસ્વી ! આમ ખેલ
જિન્દગી નિર્દોષ છે.

મન

ચાંદનીને ચૂમ મન !
પી, ને પીને ઝૂમ, મન !
પાપનો કર ના વિચાર.
છે બધું માસૂમ, મન !

સ્વર્ગ

પાપીની તે જાત શી !
મારી તે ઓકાત શી !
તારી પાસે સ્વર્ગ છે
મન ! તારી વાત શી !

જીવન

આભને કાયા મળી,
તેજને છાયા મળી,
તત્ત્વના આકારમાં
લોકની માયા મળી

શું હશે

આ નિરાશા શું હશે ?
હાય ! આશા શું હશે ?
કોણ સમજાવી શકે
આ તમાશા શું હશે ?

જીવ

જિન્દગી પુસ્તક નથી,
તું ય કંઈ બાલક નથી !
જીવ, કે આ જિંદગી
ખેલવાની તક નથી.

સંગમ

હું મુસાફર તું સફર '
આપણો સંગમ અમર;
ધ્યેય ના મળશે હવે !
ચાલશું બસ બેફિકર !

અનોખન

મન ! તું ચાલાક છે,
બુદ્ધિ તારું નાક છે !
ભોગી તે યોગી બને ?
સ્વર્ગનો પરિપાક છે !

આવે તો ઠીક

ખુશનુમા મોસમ તો છે,
ઘરની લીલીછમ તો છે,
પ્રેમ, એ આવે તો ઠીક
રાત પણ માઝમ તો છે.

શીતલ અગન

એનો સ્વર છે રાગ સમ,
એના નયનો આગ સમ,
પ્રેમ છે શીતલ અગન
ગ્રીષ્મમધ્યે બાગ સમ !

સર્જન

આભને અંજન મળે,
ગાલને ખંજન મળે,
સર્જ થા, કે પ્રેમની
આંખને રંજન મળે

મા

ચાંદની છે રેશમી,
રૂપમાં કૈં ના કમી,
સાન્ત્વન દે છે સદા
વિરહીઓને મા ભમી !

નશામાં ચૂર

હું નશામાં ચૂર છું,
જિંદગીથી દૂર છું,
આ દશા કાયમ નથી
એટલે મજબૂર છું

કંઈક તો સમજાવ

સત્યના રંગો જુદા,
બુદ્ધિના ઢંગો જુદા,
કૈંક તો સમજાવ તું
આ બધું શું છે પ્રભુ ?

પ્રેમસંગ

પ્યારને હો વંદના !
રંગ છે આનંદના !
જાણે સારસનું યુગલ
માસ પ્રેમાનંદના !

ઉપરનો ઓપ

આ ઉપરનો ઓપ છે,
માહ્ય સઘળું લોપ છે.
આત્મ શોધે છે અહીં ?
ભાઈ, આ યૂરોપ છે !

યુવા

પ્રેમમાં સક્તિ હતી,
રૂપમાં શક્તિ હતી,
ઓ યુવા ! ઓ બેઉના
કેવી આસક્તિ હતી !

મારું દિલ

હોઉં હું ખેડાણમાં
એન કે અગવાદમાં,
મારું દિલ તો હોય છે
નિત્ય અમદાવાદમાં

ધીર ધર

ધીર ધર, ચંચલ ન બન
પ્રેમમાં પાગલ ન બન,
તારો દી યે આવશે
રાહ જો, વિહ્વલ ન બન

રોયા ન કર

રૂપને જોયા ન કર,
થઈ દુખી રોયા ન કર,
આંસુઓ છે કીમતી
આ રીતે ખોયા ન કર

સોમરસ

મુજને ગંગાજલ ન દે
સંત, આવું છલ ન દે !
જોઈએ મારે નશો
સોમ દે, સોમલ ન દે

સમાધાન

તારી પાસે રામ છે,
મારી પાસે જામ છે,
અર્થ શો વિખવાદનો ?
બેઉને આરામ છે

હું નજર

હું નજર તું રૂપ છે
હું ઝરો તું ધૂપ છે
આ મિલન જોયા પછી
વિશ્વ આખું ચૂપ છે

હું પવન

હું પવન ને તું પતંગ
જોઈ દુનિયા થાય દંગ !
ઊડશું અવકાશમાં
ધરતીનો તજશું ન સંગ

જીવનરંગ

જિંદગીના રંગ જો !
શો વળે છે ખગ, જો !
આ તો તાંડવનૃત્ય છે
અંગ જો ને ભંગ જો !

મર્યાદા

કાયનો વહી છે તું,
આત્મનો ચોદી છે તું,
ગર્વ કર મા છે કબૂલ
કે ચતુર્વેદી છે તું !

યોગ્ય અવસર

એને રોકો તો ગણું
હોય મોકો તો ગણું,
યોગ્ય અવસર જોઈએ
જાય લોકો તો ગણું

બહાર આવ

જો, હવા વાતી નથી,
ને ક્ષણો જાતી નથી,
આવ સૂરજ, બહાર આવ
રાત સ્હેવાતી નથી

મોતી કે આંસુ

મોતીઓ જોતા હતા
કે પછી ખોતા હતા ?
માનસરની પાળ પર
હંસલા રોતા હતા

[જર્મની આગસ્ટ ૬૧]

આવતી કાલના સમાજનું ચિત્ર

આવતા વીસ વર્ષો પછી પોતાના દેશમાં કેવી સ્થિતિ હશે તે કહેવાની રશિયાએ હિંમત કરી છે જ્યારે દુનિયા આખી આજના એવું જે ચિત્ર રજૂ કર્યું છે તેથી સહુ ચકિત થયા છે. આ ચિત્ર રજૂ કરી રશિયાએ જાણે જગતને આહ્વાન આપ્યું છે કે આવો, આ ચિત્રમાં જ્યાં ખૂટતા રંગ હોય તે દર્શાવો અથવા તો આથી અદકેરું ચિત્ર તમે રજૂ કરો.

માનવીને નહિ પણ દરેક રાષ્ટ્રો આ ખુલ્લો પડકાર છે. આયોજનના આ યુગે છે કોઈ કોઈ દેશો વિના આયોજને પણ ઘણી પ્રગતિ થઈ શકી છે ને થતી રહે છે છતાં આવતા પાંત્રીસ-પચીસ વર્ષ પછી કેવી સ્થિતિ હશે તે કહેવાની કોઈની હિંમત નથી પણ રશિયાએ જ એક લક્ષ્ય રાખ્યું છે. કોઈ પણ એ માણસને કામ મળી રહે એ ફરજ રાજ્યને માથે ઊતરી પડી છે ને તેથી કારખાના કે નોકરીઓમાં વધારે માણસોને રોકવાના રાખવાનું અનિવાર્ય થઈ પડ્યું છે. એનો કોઈ આરો નથી ને એમ કરવા છતાં સ્થિતિ આવે તેની કલ્પના નથી. રશિયાએ હવે જાહેર કર્યું છે કે નમના ક્યાંય ભાગે આરોગ્ય ધામોની છૂટ થશે કેળવણી સહુને મળશે. અન્ન વિના કોઈ નહિ રહે.

આ વાતને કોઈ હવાઈ કિલ્લા ગણે ને કોઈ એમ માને કે નવા રાષ્ટ્રોને આંજી દેવાનો આ એક પ્રયત્ન છે. ચૂંટણી વખતે જાહેરનામા બહાર પાડી જુદા જુદા પક્ષો જેમ લોકોને ભાતભાતના વચનો આપે છે તે

પછી તરત ભૂલી જાય છે તેમ આ પણ પ્રચાર છે કેટલાક એમ માને છે કે માનવીને અન્ન વસ્ત્ર ખોરાક, રહેઠાણ, કેળવણી આરવાર રમતગમત, રોજી, વગેરે બધું આપી શકો ને તેની સાથે એની પોતાની પસંદ ના આપો તો જે બધું આપ્યું હોય તે મિથ્યા ઠરે છે. માણસને જ્યાં જવું હોય, જે વાંચવું હોય, જે કહેવું સાંભળવું હોય—તે મુક્ત ના કરી શકે તો એના ભર્યા ભંડાર નકામા છે.

આ અને આવા બીજા ઘણા પ્રશ્નો ઉભરવાની સહુ કોઈ તક તો છે જ એ ઉણપને લીધે ચિત્ર અધૂરું રહે ખરું ને છતાં પણ એની રજૂઆત મિનજરૂરી કરતી નથી. ધર્મ આવા ચિત્ર આપે જ છે, ને રાજ્યે પણ આપવું જોઈએ.

'મફત'નો આદર્શ ના હોય

ઉત્પાદનની સમૃદ્ધિ પછી ચીજવસ્તુઓ મેળવવી સહેલ બને એમ તો આપણે સમજી શકીએ પણ એ બધું 'મફત' મળશે એમ જણાવવામાં આવે ત્યારે મન શંકાશીલ બને છે. આ જગતમાં કુદરત આપેલા હવા પાણી ને તડકો એટલો જ મફત છે એના ઉપર પણ પ્રતિબંધો હાવે ત્યાં મૂકાય છે ને બધવાના છે. આપણે આ વ્યવહારમાં કોઈનું મફત લગાય કે લેવાય નહિ એવો આદેશ છે. મફત મેળવેલું ક્યાંય ટકતું નથી, એનું મૂલ્ય ચૂકવવું પડે છે—વ્યાજ અને લાગે પણ એ વિના છૂટકો નથી.

આપણે ત્યાં કોઈ કોઈ વાર મફત કેળવણી ને મફત દવાના પ્રયોગ થાય છે. આપણા દેશમાં ઘણી તંગીઓ છે તો ફરજિયાતનો પણ નથી એટલે મફત મળતી

અગત્યકે ફેરફારો લાભકારી જણાય છે પણ એથી એમનું માનસ પામર બને છે અનુદારતા ગેરલાભ લેવાની ટેવ પડતી જાય છે જેમને ખરેખરી જરૂર છે તેમનું તાત્કાલિક હિત જળવાય, પણ એકંદરે તો 'મહત્' પચતું નથી એવો આ દેશનો અનુભવ છે તો પછી 'મહત્'નો આદર્શ કેમ હોઈ શકે?

આ હકીકતમાં 'મહત્–મહત્' બહુ ગળતું થશે ત્યારે પણ રાજ્ય એનું સમ્યુ કઈ રીતે વસૂલ કરી લેશે તે કહેવું મુશ્કેલ નથી. લોક અને રાજ્ય બને એક નથી, જુદાં છે ને રહેવાનાં છે લોકસેવા કાજે ભાવના હશે તે જ ખપની છે, અને આ ભાવના લોકશાહીમાં વધે એવી બીજી કોઈ રાજ્યપદ્ધતિમાં એ ખીલવાની નથી લોકમેળો જ પ્રજાની પાસેથી લે તે કરતાં વિશેષ આપી શકશે. બીજા તો પ્રજાના નામે થઈ ખાવાના ને બળેથી સત્તાનો દુરુપયોગ કરવાના—બહુ આપખુદ થવા માટે સ્તો

સગવડો ઘટવી જોઈએ, અને પ્રાથમિક જરૂરીઆતો વિપુલ પ્રમાણમાં મળવી જોઈએ રોજી મળવી જોઈએ અને કામના કલાકો ઘટવા જોઈએ, પણ એવું થશે ત્યારે માનવી વધુ જવાબદાર જીવન માટે તૈયાર થયો હશે. જોઈશે સહકાર કુટુંબમાં એ સરખો હિસ્સો માગે એટલું જ નહિ, આપે પણ એવો હોવો જોઈએ આવી માનવધડતરયોજના ધર્મને વિસારી શી રીતે થવાની હતી? રાજ્યપ્રકરણ નહિ પણ આત્મસંયમ એ જ માનવશક્તિના વિકાસની ગુરુચાવી છે ને એવા સંયમ વિના 'મહત્ નાણાંગારે ઢગલા કર્યા હશે તોયે એળે જવાના છે

શક્તિની આસુરી ઉપાસના

રશિયાના ટિટોવ પૃથ્વીની સત્તર પ્રદક્ષિણા કરી પાછા ફર્યા! કેટલાકને આમાં માનવસિદ્ધિ જણાઈ તો કેટલાકને આ દાનવસિદ્ધિ લાગી. યુધિષ્ઠિર રાજાએ મય દાનવ પાસે અદ્ભુત રચનાઓ કરાવી હતી રાજાને ત્યાં તો વરુણ અને વાયુ સેવા કરતા હતા, અને કૃષ્ણની દ્વારિકામાં આવી કોઈ કમી નહોતી એમાંનું આજે કંઈ રહ્યું નથી આ સિદ્ધિઓ પ્રમાણ છે રહસ્ય ના જાણ્યું હોય ત્યાં સુધી અદ્ભુત ને પછી તો એને કેમ કામે લગાડવી રાખવી તેની સતત ફિકર

ટિટોવની સિદ્ધિ એના પછી આવનારી સિદ્ધિઓ આગળ નાની થવાની, ને મોટી સિદ્ધિઓ માનવીને કેવા સંયમમાં રાખે છે કે બહેકાવે છે તેના ઉપર એની ઉપયોગિતા નિર્ભર રહેશે. બદલાતા કાળમાં આવી સિદ્ધિઓ હજી જ ને અવિરામ આવશે માણસ ધારશે તો એ ઘણું મહત્ત્વનું છે માનવીની કોઈ ઈચ્છા અતૃપ્ત રહી નથી વિજ્ઞાનની આવનારી શોધો થતી રહેશે કેમકે માણસ એની શોધમાં છે એથી આપણે ચકિત થઈ જવાની કે મુગ્ધ બની જવાની જરૂર નથી

વિજ્ઞાનનો મદદ જેમને મળી છે તે ભૌતજ્ઞાનના શસ્ત્રોના સ્વામી થયા છે, અમેરિકા ને રશિયા એમના હાથ રમાં ખડકેલાં છે એમની કોઈ ઉદ્દેશ સફળ કરતું નથી શક્તિની આસુરી ઉપાસના વડે અમુક ફળ ના મળે છે એ ફળનું પ્રયોજન કંઈ એવું નથી હોતું, એમાં યશ ને પ્રભુત્વ મળે છે અને છતાં આસુરી સંપદા એના સ્વામીને ઉપકારક નથી હોતી કરનારી નીવડે છે આ સંપદા નથી ટિટોવની કે નથી રશિયાની— એ તો રશિયાના સામ્યવાદી પક્ષમાં રહેલા સત્તાધીશોની છે

ઠીક છે આ શોધખોળને અંતે માનવપ્રકૃતિમાં કદાચ પલટો આવે ને એનું રજસતમસ ઓગળી–પીગળી જાય તો એથી રૂડું શું! ને નહિ તો વધતા જતા અહંકારે નવી શોધખોળોના ભાર નીચે એ કચડાઈ જાય તો નવાઈ પણ શી! હમણાં તો આ અતિ હાસ્યક ગણાતા બનાવો તરફ સ્વસ્થતા કેળવવા યોગ્ય છે આવી સિદ્ધિઓને મૂલવવાનો સમય તો એ ફળ હાથ નીવડે ત્યારે છે

દરેક નવી શોધ આપણા હાથમાં એક નવું સાધન બની રહે છે વરાળ વીજળી ને અણુની અપાર શક્તિઓ આપણે વાપરી છે—એના ગુણદોષ જોયા

છે એ સાધનો [illegible] તેનું માનવહિત બને —
જેવો એનો ઉપયોગ થાય તેવું એનું ફળ મળે. એ
સાધન કેટલાં સક્ષમ છે તે વાત હેતુથી વધારે છે તે
વધારે મહત્ત્વનું છે. વાપરનાર સમર્થ હશે તો નબળું
સાધન વાપરીને એ સુંદર પરિણામ લાવી શકે.

જે લાભોને આપણે અત્યારે અનુભવીએ છીએ તે તો
વિશ્વ આખાને કેમ પ્રગતિના [illegible] કરવા તે
છે. [illegible] માટે પૃથ્વીની મૂળ પ્રક્રિયાઓની જરૂર
સૌની નથી.

નર્મદાના ઘટનની યોજના કઈ?

આજની નીતિ [illegible] ક્રમમાં [illegible] મળ્યા રહ્યું
વર્ષે એ યોજના પાર પડે એવો સહુને વિશ્વાસ
છે. દુનિયાભરના નિષ્ણાતોએ એ યોજના તપાસી
મંજૂર રાખી છે. ઘણા રાષ્ટ્રોએ એને રકમ આપી
છે. આ દેશની પ્રગતિમાં આવો બહોળો નિયમ હોય
તેનો આપણે [illegible] કમ ના કરીએ!

આ યોજનાઓ ઉગ્ર [illegible] પણ ત્યાર્થી વધુ સારી
યોજના માટે કોઈની પાસે સ્પષ્ટતા નથી. એના પાર
પડે પૂરી થાય ત્યારે એવી કોઈ [illegible] આવવાની
નથી. ટીકાઓ કરી કે વાંધા ઉઠાવવા સહેલા છે.
જૂના ને નવા સ્થાનોમાં આંદોલન કરવાનું પણ
મનગમતું છે. અને ભવિષ્યના ભય ઊભી કરવાનું
એ ભિન્નતા પણ આપણાથી અજાણી નથી. આ
યોજના પાર પડે એમ [illegible] સિવાય કોઈ બીજો
ચાલવાનું નથી.

આ કે એ પછીની એક-બે યોજનાઓ વડે પણ
ભાવનું ચિત્ર કેવું હશે તે આજે કોણ કહી શકે?
હોય તો ઘણું સારું થાય ત્યારે વાત થશે. [illegible]
સહેજે [illegible] [illegible] [illegible] —એવું
[illegible] ખૂબ [illegible] છે [illegible] [illegible]
[illegible] એમને [illegible] નિસબત નથી.
યોજના તો આગળ વધી એનું [illegible] કરનાર
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમાં
કોઈ [illegible] આવવાના નથી. એનો નિકાલ થઈ
જાય તે પછી આ [illegible] આવતી [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આપણે [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] નથી પણ આ દેશની પ્રગતિના [illegible]
[illegible] [illegible] એનું [illegible] લોકોનેય [illegible]
[illegible] ને માનવ વ્યવસ્થામાં [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] આપણે ત્યારે નિર્માણ [illegible]
આપણે [illegible] નિર્ણાયક [illegible] [illegible]
છે અને આવતી [illegible] [illegible] [illegible] અર્થ
[illegible] [illegible] છે [illegible] દેશમાં [illegible] છે
એવું જ નહિ, પણ એમાં [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] છે આપણી બધી [illegible] એ સાથે
પાર [illegible] પડે સમય લાગે તો તેની [illegible] શી?
જેટલું છે તેના અભાવની [illegible] [illegible] [illegible] તો
કેવો અંધકાર જણાય છે! [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ને આપણી ભૂલો [illegible] સુધારી
શકાય એવી છે. એમ છતાં [illegible] [illegible]
ચિત્ર સ્પષ્ટ કરવાની જ [illegible] રહે જ છે. નર્મદાના
ઘટનનું આયોજન કયાર [illegible] થશે?

પાણી ખાડ કોને ભાગે ઉતારવી?

આ દેશના [illegible] પ્રધાનને એમ કહેવું પડે કે ખાડનો
વધારે ઉપયોગ [illegible] એ કેવી નવાઈની વાત છે!
[illegible] [illegible] [illegible] કે ફક્ત [illegible] [illegible]
એમણે [illegible] હોત તો [illegible] [illegible]. એ સત્ય [illegible]
નથી તો પછી ખાડનો [illegible] વધારવા એમણે
કમ [illegible]?

ખાડના [illegible] વધી પાવા તે ખોગ પ્રધાનની [illegible]
[illegible] નથી [illegible] એ [illegible] [illegible] ખાડ ખપાવવા
ગયા તે પહેલાં જ એમણે ચેતવણામાં [illegible] [illegible] કે
આ [illegible] [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] નહિ ને ઓછા
ભાવથી ખાડનું ઉત્પાદન [illegible] [illegible] નો [illegible]
[illegible] [illegible] અને ખાડના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] નિયમ [illegible] જ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સવા મોંઘી તે અછત થઈ પડી

દેશમાં પાછા આવીને એમણે કોઈ ઉકેલ નથી બતાવ્યો. શેરડીના ભાવ કાપવાની જાહેરાત જેવી કરી તેવો દગાવો કીધો—ફેરવી તોળી ને ખાંડ વધારે વાપરવી તો શક્ય—તેનો કશો સુધારો એ ના કરી શક્યા. આ દેશમાં ગોળ વધારે વાપરવાનું કોઈ કદાચ કહી શકત પણ ખાંડ ખરીદવી એટલે મોજશોખમાં પડવા જ. વાત આપણા ખોરાકપ્રધાન એવી વાત કરે તો તેમને રજા આપવી જોઈએ. હજુ સુધી આવી સ્પષ્ટ જ સૂચનાઓ જાહેર નથી થઈ તે આ દેશવાસીઓની અખૂટ ધીરજ બતાવે છે. એમની પાસે કોઈ યોજના તો છે જ નહિ, ને જે વાણી છે તે જવાબદારીના ભાન વગરની છે.

અઠવાડિયે એક દિવસ પણ જાહેર ઉપવાસ ના કરી શકે, ભેળસેળ વિનાનો સાત્વિક ખોરાક લોકોને સસ્તે ભાવથી મળે એવી જોગવાઈ ના કરી શકે, ઢોરની ઓલાદ સુધારી ના શકે, જંગલો જાળવી ના શકે તેને ખોરાક કે ખેતીના પ્રધાન કેમ નીમી શકાય! એમના કરતાં તો પછાત કે વર્ગીકૃત જાતિમાંથી કોઈ આવું બિચારું હોત તો ઠીક થાત.

ઉપવાસના અધિકાર કોઈએ

જેમણે જિંદગી આખી રાજકારણના કાવાદાવા કર્યા હોય તે પોતાનું ધાર્યું કરવા ઉપવાસ ચાલુ કરે ત્યારે એ ઉપવાસ ત્રાગું પણ નહિ—બદ્દુ બની રહે છે. એ ઉપવાસની એસી તેસી કરી હાંસી નીકળે. રમ આવો મચો, એકતા ખંડિત થાય, વર્ષો સુધી ના મટે એવી કડવાશ રહે—એમ હોય તો એ ઉપવાસ નહિ—હિંસા જ છે.

પણ શું થાય? પઠાન કોમ જેવા મુસલમાનોનું ઝનૂન ઉશ્કેરી કોઈ નેતા બની શક્યું, તો શીખનું ઝનૂન ને ભેરનામ બીજો કેમ ના ઉઠાવે! એ કરુણતા છે કે પાંચ દસ વ્યક્તિઓમાં જે ગુનો કરે તે પાંચ-પચીસ લાખમાં ભાન અપાવે, કાનૂન ત્યાં લાચાર ઠરે ને દેશ એને અનિવાર્ય દૂષણ માની ચલાવી લે, કોઈ મત. ભૂખ વેઠીને આવા આંદોલન ચલાવી શકતાં નથી, ત્યારે ડરાવીને, બધું બગાડીને, મૂંઝવીને, સતાવીને, ધમકાવીને, છીનવીને એ જપે છે. વધુ બગાડ થતો અટકાવવા નમવું પડે છે, એમ પ્રધાનમંડળે થયું. રાજકીય કે આર્થિક માગણીઓ કરવા ઉપવાસનું શસ્ત્ર કોઈ વાપરે તો એ શોભાસ્પદ છે. નૈતિક રીતે કામ કરનારાનો એ અધિકાર છે. તારાસિંગ અમૃતસરના સુવર્ણ મંદિરમાં રહી, મંદિરને કિલ્લો બનાવી દઈ, રાજકીય હેતુ માટે ઉપવાસ કરે એની નિંદા સહુએ કરવી જોઈએ. ઉપવાસની એક આધ્યાત્મિક પ્રતિભા છે તે રગદોળવાનો તારાસિંગને કશો હક નથી.

કુલડીમાં ગોળ ભાંગવાની ટેવ

ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિએ આવતી ચૂંટણીમાં કયા ઉમેદવારોને ઊભા રાખવા તેનો નિર્ણય નવી ચૂંટણી સમિતિ ઉપર છોડી દીધો. એમાં સમિતિની નાલેશી તો છે જ, તેમ ગુજરાતની પણ નાલેશી છે. સમજાય એવું આવે તેથી તેના ઉકેલ ના શોધવા અને પોતાના હક છોડી દેવા એ પ્રૌઢ સંસ્થાનું લક્ષણ નથી, એની કમજોરી છે.

દશ વર્ષનો નિયમ એ સંસ્થાની નીતિ ઊંચે લઈ જનારું પગથિયું હતું. જેમ દરેકને માટે એ નિયમ ફરજિયાત કરી ના શકાય તેમ એ નિયમને અવગણનારું ઠરાવી દેવાય પણ ના શકાય. અમુક મર્યાદામાં એના અમલ કાજે આગ્રહ લોકશાહીના હિતમાં જ હોય. આવો ઉદાર મત રાખ્યા પછી સમસ્યા ઉકેલી શકાત.

હજુયે લોકશાહીને વરેલી કોંગ્રેસ પોતાના પક્ષના ઉમેદવારો માટે પક્ષની ચૂંટણી રાખી શકે. જેમનું પક્ષમાંથી વજન નથી, કદર નથી તેમણે લાયકાત હોય તો ય ખસવું જ રહ્યું. પક્ષ ના પસંદ કરે તેમને પ્રજા કબૂલ રાખે એ કેવું વિચિત્ર!

પણ કોંગ્રેસને હમણાં ચાલાકીપૂર્વક કરીને વહીવટ રાખવું છે, ધર્મો ટાળવા છે કે આ પક્ષના ઉપનેતા ચૂંટવા

[અનુસંધાન માટે જુઓ પાનું ૫૪]

આ અંકનું પૂંઠા–ચિત્ર

આ અંકના પૂઠા ઉપરના વિશિષ્ટ ચિત્ર કરના 'ઊર્મિનવરચના' એ દીખાઉ અક્ષરો તરફ દરેકની નજર પહેલી જશે ગુજરાતી લિપિથી અજાણ્યુ એવા કલાકારના અક્ષરો તો આવા જ હોઈ શકે ને? ગુજરાતી માસિકના પૂઠા ઉપર છેક જર્મનીથી એક જર્મન કલાકારે ખાસ દોરેલુ ચિત્ર છપાય એવો ગર્વ આ અંકના પૂઠા–ચિત્રને લીધે 'ઊર્મિનવરચના' લઈ શકે છે કળાને કોઈ સીમાબંધ નડતા નથી એક જાણીતા જર્મન–કળાકારનુ ચિત્ર 'ઊર્મિનવરચના' ઉપર છપાય છે ત્યારે એ કળાકારનો ઊડતો પરિચય ઊર્મિના વાચકોને જાણીના અને અત્યારે જર્મનીમા અભ્યાસ કરી રહેલા શ્રી શેખાદમ આબુવાલા તેમની આગવી શૈલીમા નીચે મુજબ આપે છે—

હેલિમાર શોરમાન્સ

એનુ નામ Helimar schoormans ઉચ્ચાર હેલિમાર શોરમાન્સ

જુવાન પરેશાન હતો નાજુક આંગળીઓ ફર ફરના સપનો જોતી આંખો એને જોતા જ લાગે કે આ જીવ કોઈ નામાર હોવો જોઈએ અને નીકળ્યુ પણ તેવુ જ નામાંકિત જર્મન કલાકાર જર્મન દૈનિક પત્રોમા તેમ જ પુસ્તકોમા અઘરા હોય સમજાય તેવા ચિત્રો ચીતરતો આ કલાકાર એક જર્મન કલાકારનુ ચિત્ર આપણા ગુજરાતી માસિકના મુખપૃષ્ઠ પર છપાય તો કેવુ સરસ! આ જાતનો તરંગ મારા મનમા જાગ્યો મે એને ઊર્મિ માટે એક ચિત્ર તૈયાર કરવા વિનતિ કરી ઊર્મિ–નવરચનાના ગુજરાતી અક્ષરોનો નમૂનો આપ્યો બે દિવસ પછી એ એક ચિત્ર લઈને આવ્યો શુદ્ધ

એની સાથે થયેલા સવાલ જવાબ અહી ઉતારુ છુ

—તમારા જન્મ?

—શકાસ્પદ ચીજ લાગે છે?

—મતલબ, કયી સાલમા?

—૧૯૨૫

—કલાનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ ખરો?

—પાચ વરસ સ્ટાર્ટગાર્ટની Kunstsehule (કલાભવન)મા અને બર્લિનના રંગભંડારમા

—અત્યારે?

—ચાર વન મેન શો

—ક્યા અને ક્યારે?

—માઈન્ટ્સ ૧૯૫૪ કોલોન ૧૯૫૫ માઈન્ટ્સ ૧૯૫૬ માઈન્ટ્સ ૧૯૬૧

—કોઈ સ્મૃતિ?

—એક વરસ સૈનિક અને ચાર વરસ યુદ્ધકેદી ફ્રાન્સની કેદમા અધારી દિવાલો ઉપર ચાક વડે ચીતરેલા ચિત્રો હૃદય જીવે છે તે સ્મૃતિ

—પરિણીત?

—હા

—સતાન?

—બે દીકરીઓ

—તમારી કલાના થયેલા વિવેચનોમા કોનુ વિવેચન શ્રેષ્ઠ?

—મારી પત્નીનુ

—પ્રિય કલાકારો?

—ક્રે સાગાલ અને રુઓ

—કલા અગે કઈ અભિપ્રાય?

—મનની સચ્ચાઈ

—પેઈન્ટિંગ ઉપરાંત?

—ડ્રોઈંગ ગ્રાફ પોઈટ ટેકનિક મોઝેઇક એનેમલ ગ્લાસ વર્ક

—ઊર્મિમા તમારુ ચિત્ર છપાય તેનો પુરસ્કાર?

—ભારતના કોઈ અનાથગૃહમા મોકલી આપજો

ડૉ. સુમન્ત મહેતા

ક્રાન્તિકારી મહિલા માદામ કામા

આ રજમી સપ્ટેંબરે ગુજરાતી વીરાંગના શ્રીમતી ભીખાઈજી કામાના જન્મદિવસ નિમિત્તે દેશભરમાં ઉજવાય છે. તેમના વિષે મૂળ જ આધારભૂત માહિતી આ લેખમાં આપણા પીઢ દેશસેવકે આપણી પેઢી માટે આલેખી છે.

શ્રીમતી ભીખાઈજી કામાનો જન્મ ૧૮૬૧ની સાલમાં ૨૪મી સપ્ટેમ્બરે મુંબાઈમાં રહેતા પારસી કોમના સોરાબજી ફરામજી પટેલને ઘેર થયો હતો. સોરાબજી પટેલ કાંઈક એક્સ્પોર્ટ ઈમ્પોર્ટના મોટા વેપારી હતા. તેઓનું કુટુમ્બ ધનાઢ્ય તેમજ ખૂબ ખાનદાન હતું. શ્રીમતી કામાને બીજા આઠ ભાઈબહેનો હતાં. ભાઈઓ પણ પિતાના ધંધામાં લાગી જઈને સારૂં કમાતા હતા. શ્રીમતી કામા નાનાં હતાં ત્યારથી જ બહુ બુદ્ધિશાળી અને ચાલાક હતાં. ટેવાથી કેટલેક અંશે સ્વતંત્ર મિજાજના હતાં. છતાંયે નાનાં હતાં ત્યારથી જ સ્વભાવે દયાળુ અને સમદુઃખી હતાં. ગરીબોનું દુ:ખ જોઈને એમનો જીવ જ બળી જતો.

એમના શિક્ષણ વિષે વધુ માહિતી મળતી નથી પરંતુ એ જમાનામાં ગુજરાતીઓને હિસાબે પારસી કોમ ઘણી આગળપડતી હતી એટલે તેમને શિક્ષણ તો સારૂં મળ્યું જ હશે એમ માનવામાં આવે છે. એ સમયે સ્ત્રી–પુરુષને છૂટથી હળવા મળવાનું વાતાવરણ ન હોવા છતાંયે શ્રીમતી કામા ઉપર જણાવ્યું તેમ સ્વતંત્ર મિજાજના હોવાને કારણે પોતે છૂટથી બધાને મળતાં અને ચર્ચા વિચારણા કરી શકતાં. તેઓના માતા–પિતા આ બાબતમાં ઉદાર હતાં. શ્રીમતી કામા અંગ્રેજી સાહિત્ય સારી રીતે વાંચી શકતાં અને ખાસ કરીને એમાંયે રસ અર્થશાસ્ત્રમાં લેવા માંડ્યો હતો. કારણ કે એ સમયે હિંદમાં બ્રિટિશ રાજ્ય તરફથી પ્રજાનું જે નિર્દયતાપૂર્વક ચુસણ થતું હતું તેના વિષે દેશના અનેક મહાન પુરુષોએ પુસ્તકો લખ્યાં હતાં. તેમાં શ્રી દાદાભાઈ નવરોજી, દીનશા વાચ્છા, રમેશચંદ્ર દત્ત, રાનડે વગેરે હતા.

શ્રીમતી કામાનાં લગ્ન ક્યારે થયાં તેની ચોક્કસ કોઈ માહિતી નથી પરંતુ ત્યારે બહુ મોટી ઉંમરે લગ્ન થયાં નહિ હોય તેવું અનુમાન કરી શકાય છે. તેઓના લગ્ન ભારત તેમજ કેટલેક અંશે પરદેશમાં જાણીતા ભારત અને ઈરાનના ઇતિહાસ અને શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત ગણાતા શ્રી ખુરશેદજી આર. કામા (કે. આર. કામા) ઈન્સ્ટીટ્યુટના સ્થાપકના પુત્ર શ્રી રુસ્તમજી સાથે થયાં હતાં. તેઓ વકીલ હતા અને સોલીસીટરનો ધંધો કરતા હતા.

શ્રીમતી કામાએ ધીમે ધીમે રાજકીય વિષયોમાં રસ લેવા માંડ્યો અને રાજકીય મંડળોના સભ્ય પણ થયાં. આવાં મંડળોની સભાઓમાં બોલવા પણ માંડ્યું. બનવા જોગ છે કે રુસ્તમજીને આ બાબતમાં વાંધો નહિ હોય, પરંતુ તેઓનાં સાસરીઆંઓએ એમની આ પ્રવૃત્તિ તરફ અણગમો બતાવવા માંડ્યો અને સાસરીઆં સાથે સુમેળ રહ્યો નહિ. ૧૮૮૫ની સાલમાં નૅશનલ કોંગ્રેસની પહેલી બેઠક મુંબાઈમાં ભરાઈ ત્યાર પછી દેશનું રાજકીય વાતાવરણ ગરમાગરમ થવા માંડ્યું. થોડા સમય બાદ મહારાષ્ટ્રમાં લોકમાન્ય તિલકે 'કેસરી' નામે છાપું કાઢ્યું. એમાં સરકાર સામે તીવ્ર અસંતોષ જનતામાં પેદા કરવાનો પ્રયાસ થઈ રહ્યો હતો. ગરીબના બેલી શ્રીમતી કામા પણ ખૂબ ઉશ્કેરાઈ ગયાં હતાં. ત્યાર પછી એમનું પૂરેપૂરું વલણ રાજકારણ તરફ વળવા માંડ્યું.

૧૮૯૬ પછીમાં મુંબઈ અને પૂનામાં ભયંકર રોગચાળો ફેલાયો. તેને અટકાવવા માટે સરકારે જે પગલાં લીધાં હતાં તે આવશ્યક તો હતાં જ પરંતુ તેનો અમલ નાના નાના પરદેશી અધિકારીઓએ એવી ક્રૂરતા અને સખતાઈથી કર્યો કે પ્રજામાં એનાથી વિશેષ અસંતોષ ઉત્પન્ન થયો. તે એટલે સુધી કે લોકોએ બે યુરોપિયન પોલીસને મારી નાખ્યા અને એક બ્રિટિશ કલેક્ટરનું ખૂન પણ કર્યું. એ જ અરસ

કાઢવામાં પણ સફળ થયાં હતાં. તે અરસામાં એટલે ૧૯૦૭માં જર્મનીના સ્ટુટગાર્ડ શહેરમાં આખા વિશ્વના સમાજવાદીઓની પરિષદ ભરાઈ હતી. એમાં ભારતના વિપ્લવવાદી મંડળ તરફથી એક ડેલીગેશન મોકલવામાં આવ્યું હતું. તેમાં શ્રીમતી કામા પણ એક પ્રતિનિધિ હતાં. પરિષદના હોલમાં પેસતાં એમણે જોયું કે આ વિશ્વ પરિષદમાં જે જે દેશો ભાગ લેવાના હતા તે બધા દેશોના રાષ્ટ્રીય ધ્વજો ફરકતા હતા. તેમાં માત્ર ભારતનો જ રાષ્ટ્રધ્વજ નહોતો. તે વખતે ભારતને પોતાનો ધ્વજ હતો જ નહિ. તેથી શ્રીમતી કામાએ રંગીન કાપડ લાવી પોતાને હાથે ભારતનો ધ્વજ બનાવ્યો.

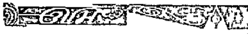
એ અરસામાં કલકત્તાની નેશનલ કોંગ્રેસની બેઠકમાં એક ઠરાવ પસાર થયો હતો કે ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ તૈયાર કરવો. અને સૂચના હતી કે લાલ, પીળો અને લીલો એ ત્રણ રંગના પટા જોડવા અને લાલ રંગમાં આઠ કમળનાં ફૂલ મૂકવાં. પીળામાં નાગરી લિપિમાં મોટા અક્ષરથી 'વંદેમાતરમ્' લખવું. લીલામાં એક ખૂણે સૂર્ય અને બીજા ખૂણામાં ચંદ્ર અને તારક મૂકવા. શ્રીમતી કામાએ લાલ પટામાં એક કમળ અને સાત તારા મૂક્યા. આટલો ફેરફાર કરી ધ્વજ તૈયાર કર્યો. પરિષદની બેઠક મળી ત્યારે ભારતને પોતાનો ધ્વજ ન હોવાને કારણે દિલગીરી વ્યક્ત કરી અને પોતાની પાસે જે ધ્વજ હતો તે તેમણે ફરકાવ્યો. આને લઈને પ્રેક્ષક વર્ગમાં ખૂબ જ ઉત્સાહ પ્રેરાયો અને ભારતના લોકોને પહેલાં કદી પણ જાહેરાત મળી નહોતી તેવી જાહેરાત આ પગલાથી મળી.

૧૯૦૮માં હરદયાળને અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા અને કેનેડામાં મજૂર તરીકે કામ કરતા હજારો શીખોને બળવા તરફ વાળ્યા. ત્યાં પણ એક 'ગદ્દાર' નામનું છાપું બહાર પાડ્યું. આવી રીતે આખા યુરોપ–અમેરિકામાં પ્રચાર થયો.

૧૯૦૯માં આ જુવાનોએ એક સીક્રેટ સોસાયટી કાઢી. તેમાં એવી પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવતી કે મંડળના સભ્યને જે કાંઈ કામ સોંપવામાં આવે તે વિના આનાકાનીએ પૂરું કરવું જોઈએ. ત્યાર પછી બે વર્ષ સુધી છાની રીતે હજારો પિસ્તોલો, રાઈફલો વગેરે જકાતખાતાની નજર ચૂકવીને ભારતમાં મોકલવામાં આવતી હતી. તે માટે નાણાંની જોગવાઈ પેરિસમાંથી થઈ રહેતી હતી.

આપણા ભારતના વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ઈન્ડિયાની ઓફિસમાં કેટલાક અમલદારો હતા તે બહારથી જેના આપણા વિદ્યાર્થીઓની બીજી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર છૂપી નજર પણ રાખતા હતા અને કનડગત પણ થતી હતી. કર્નલ વાઈલી નામનો એક અમલદાર અત્યંત કનડગત કરતો હતો તેને એક હિંદી વિદ્યાર્થીએ ગોળીથી મારી નાખ્યો. આ બનાવથી બ્રિટિશનું પોલીસખાતું ખૂબ જ ચોંકી ઊઠ્યું અને આ મંડળીના સભ્યોને પકડવા સરકારે હુકમ કાઢ્યા. આ વાતની ખબર આપણા ભારતીય ભાઈઓને પડી અને બધા ફ્રાન્સ નાસી ગયા. આમાં શ્રીમતી કામા પણ હતાં. આ બનાવોથી યુરોપના જુદા જુદા પાટનગરમાં વિખરાઈ જઈ ભારતની મુક્તિનો વિચાર કરવા લાગ્યા અને બ્રિટિશ સરકારના જુલમોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો.

૧૯૧ ના સાલમાં લંડનમાં સત્તાધારીઓ ખાનગી પત્રોની જપ્તી પડી હતી તેથી સાવરકર વેશ બદલીને ભાગી ગયા. ત્યાં તેઓ પકડાઈ ગયા અને કેસ ચલાવવા તેમને ભારત મોકલવામાં આવ્યા. રસ્તામાં ફ્રાન્સના કિનારા પાસે માર્સેલ્સમાં જ્યારે સ્ટીમર લંગારી ત્યારે જાજરૂની નાની બારીમાંથી નીકળી જઈ કિનારે પહોંચ્યા. સાવરકરે ફ્રેન્ચ સરકારનો આશ્રય માગ્યો. પરંતુ બ્રિટિશ સરકારના દબાણને લઈને શ્રી સાવરકરને સ્ટીમરમાં પાછા સોંપી દીધા. આને લઈને બ્રિટિશ તેમ જ ફ્રેન્ચ પ્રજામાં ઘણો જ ખળભળાટ થયો. પાર્લામેન્ટમાં પણ અનેક પ્રશ્નો પૂછાયા. આ પ્રસંગને લઈને ઈન્ડિયા હાઉસની ખ્યાતિ જગતભરમાં ફેલાઈ ગઈ.

૧૯૧૦માં મધ્ય ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત ગામ વિશી— જે ગરમ પાણીના ઝરાની સારવાર માટે જાણીતું છે ત્યાં—હું વડોદરાના મહારાણી સાથે ગેસ્ટ તરીકે ગયો હતો ત્યારે મહારાણીએ મને શ્રીમતી કામાની સાથે પરિચય કરાવ્યો. ત્યારપછી પૅરિસમાં હું એમને ઘેર મળવા ગયો અને ધીમે ધીમે અમારો સંબંધ ગાઢો થયો. આ દિવસોમાં તેઓ ફ્રાન્સમાં રહેતા હોવાથી તેમને લોકો મૅડમ કામાને નામે ઓળખતા હતા. એમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ તે સમયે પણ હિંદુસ્તાન આઝાદી ભારતમાં મોકલવાની જ હતી. પૅરિસમાં રહેતા હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ અને પૅરિસના સ્ટેશનથી પસાર થતા હિન્દીઓમાં પ્રચાર કરી તેમનો મત કેળવવો નાણું મેળવવા પ્રયાસ કરતા હતા.

આ વર્ષોમાં મેં જોયા ત્યારે તેઓ લગભગ પચાસ વર્ષની ઉંમરના મોટા બાંધાના અને ભારે શરીરના છતાં પણ ખૂબ સ્ફૂર્તિવાળા જણાતા હતા. આવી જ રીતે ફરી ૧૯૧૧માં મારે યુરોપ જવાનું થયું ત્યારે હું એમના અનેક મિત્રોને પણ મળ્યો હતો. ખાસ કરીને ઝવેરાતનો ધંધો કરતા શ્રી રાણા—જે કોઈ કાઠિયાવાડી રાજ્યના રાજકુમાર હતા—અને આખા કુટુંબમાં એમના પૅરિસના આલીશાન મકાનમાં રહેતા હતા. તેઓ આ બધા ચળવળના પ્રણેતા હતા.

અત્યાર સુધી મૅડમ કામાને તેમના કુટુંબ તરફથી તેમ જ યુરોપમાં રહેતા ધનાઢ્ય પારસી વેપારીઓ પાસેથી જોઈતા નાણાં મળ્યા કરતાં હતાં.

૧૯૧૧ની સાલ પછી પણ એમણે તો પોતાનું કાર્ય ચાલુ જ રાખ્યું. પહેલા વિશ્વયુદ્ધની તૈયારી ત્યાર પછી યુરોપમાં શરૂ થઈ ગઈ એટલે આ મહિલાના કાર્યની કોઈ માહિતી મળતી નથી. પરંતુ યુદ્ધ દરમિયાન આપણા હિન્દી સૈનિકો જે બ્રિટિશ લશ્કરમાં હતા તેમને બ્રિટિશ સરકારની વિરુદ્ધ આ મહિલાએ કાર્ય કરવા બધો જ પ્રયાસ કર્યો હતો તેનું પરિણામ તાત્કાલિક તો નહિ જણાયું પરંતુ એ સૈનિકો ભારતમાં પાછા આવ્યા ત્યારે તેમનામાં બ્રિટિશરો સામે અસંતોષ ઘણો જ હતો.

૧૯૨૧ની સાલમાં હું ફરીથી એમને મળ્યો. તે વખતે તેમનું વય લગભગ ૬૦ વર્ષનું હતું. શરીર ઘણું જ ભારે થયું હતું અને એક નાના બોર્ડીંગમાં તેઓ રહેતા હતા. બ્રિટિશ સરકારના જુલ્મને લઈને નાણાકીય મદદ મળતી લગભગ બંધ થઈ હતી. આ દિવસોમાં અત્યંત હાડમારીને લઈને એમને કોઈ ને કોઈ દર્દનો હુમલો થઈ જતો. આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં તેઓ એમનું જીવન વીતાવી રહ્યા હતા.

ભારતમાં હવે અસહકારની લડત ચાલતી હતી. એક દરે આપણી રાષ્ટ્રીય લડત વિષેના વિચારસરણી પણ બદલાઈ ગઈ હતી. તેથી જે બધા વિપ્લવવાદીઓ યુરોપમાં રહેતા હતા તેમને હવે કોઈ ભારતીઓ મદદ કરતા નહોતા. તે કહો દેશ માટે સર્વસ્વ અર્પણનું સેવા મૅડમ કામા કરી શક્યા હોય તેનું જાણવામાં આવ્યું નથી. છેવટે મૅડમ કામાએ નક્કી કીધું કે એમનાથી હવે ભારતમાં અથવા ગ્રેટબ્રિટનમાં પાછા જવાશે નહિ તેથી એમણે પૅરિસના કબ્રસ્તાનમાં પોતાને જોઈતી જમીન ખરીદી અને ત્યાં આરસનો એક પાળિયો તૈયાર કરાવીને મૂક્યો. તેમાં પોતાનું નામ, જન્મ તારીખ, મૃત્યુની તારીખ માટેની ખાલી જગ્યા રાખી નીચે એક સૂત્ર કોતરાવ્યું:

અન્યાયની સામે થવું એ ઈશ્વરની
આજ્ઞાનું પાલન કર્યા બરાબર છે.

જ્યારે એમની માંદગીએ ઘણું જ ગંભીર સ્વરૂપ લીધું ત્યારે એમના એક મિત્રએ બ્રિટિશ સરકાર ઉપર ખૂબ જ દબાણ કરી એમને સ્વદેશ પાછા ફરવાની પરવાનગી મેળવી આપી. પરંતુ એ શરતે કે ભારતમાં એમણે કોઈ જાતના ભાષણો કરવા નહિ અને લખાણો કરવા નહિ. મુંબઈ આવ્યા તેઓ સીધા જ પારસી હૉસ્પિટલમાં દાખલ થયા અને ૧૯૩૬ની ૧૨મી ઑગસ્ટે પંચોતેર વર્ષની વયે તેમણે પોતાનો દેહ છોડ્યો. તેમની સ્મૃતિચિહ્ન પૅરિસના પત્થર પાળિયામાં ઉપર કોતરાવી છે, તે અત્યાર પણ મોજૂદ છે.

★

'ધૂમકેતુ'

વિચારવાણી

ચીની વિચારકતાઓ અને સીરિયન વિચારક ખલિલ જિબ્રાનની વિચારવાણીનો આસ્વાદ આપણા જાણીતા પીઢ સાહિત્યકાર અહીં કરાવે છે. વિચારોની આવી કણિકાઓ વાચકોને ઠીક ઠીક અસર કરે છે સૂત્રાત્મક આ વાણી યાદ પણ જલદી રહી જાય તેવી છે.

લાઓની

જે જાણે છે કે ગમ્ય જણાતી એવી વાત પાસે અટકી જવું અને જે ગમ્ય છે તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવો એ માણસ જ્ઞાનની સીમા ઉપર ઊભો છે એમ કહી શકાય

*

આ છ વસ્તુઓ આપણા જીવનમાં સ્વાર્થ પ્રેરે છે માન, પૈસા, કીર્તિ, સત્તા, લોકપ્રિયતા અને લોભ

આપણો સ્વાર્થ આપણને બુદ્ધિબળ આપે છે એ બુદ્ધિ વાદવિવાદ પ્રગટાવે છે આ વાદ વિવાદ હડાહડ સરજાવે છે એ હડાહડ સંકુચિતતા આપે છે એમાંથી સર્વનાશ આવે છે આપણી કોઈ ક્રિયાને આ કૂચી લગાડો તાળું તરત ખૂલી જશે.

*

સદ્ગુરુને છ વૃત્તિઓથી હંમેશાં પળે પળે સાવધ રહેવાનું હોય છે, તેજોદ્વેષ, આગળ થઈ જવાની લાલસા, સુખલગાવડતા, ક્રોધ, શોક અને આનંદવિનોદ

*

જ્ઞાન અને શક્તિ—એ પણ ખરા તત્ત્વજ્ઞાનીને માટે સેવવા જેવી વસ્તુઓ છે બહુ જ્ઞાન બીજાને ન સમજે એમ પણ બને, આપણા અર્થશાસ્ત્રીઓ 'પ્રગતિશીલ અર્થકારણ' ને લીધે સામાન્યોની હાડમારી સમજતા નથી, એ અતિજ્ઞાનનો રોગ છે શક્તિ—અશક્તોને દોરવા કરતાં એને ઉવેખે એમ પણ બને, અને ઘણુંખરું એમ જ બને એટલે તત્ત્વજ્ઞો એમનાથી પણ ચેતીને ચાલે છે—જ્ઞાન અને શક્તિ બન્નેથી

*

કંઈક મેળવવાનો અર્થ આ છે, પહેલાં કાંઈક આપવું જે આપતો નથી તે મેળવી શકતો નથી

*

હું જાણું છું—એમ જે જાણે છે, તેને શોક થાય છે જે જાણે છે કે, નહિ જાણ્યું, એ પણ જાણવાની શરૂઆત છે, તેને શોક થતો નથી

*

માણસો ઉપર ઉપકાર કરતા હો તેમ મદદ ન કરો મદદ કરવી, એ તમારા પોતાને માટે જ સામર્થ્ય મેળવવાનું એક સાધન છે એમ જાણીને મદદ કરો

*

જીવનમાંથી કૃત્રિમતા ફેંકી દો કયાંય ગરીબી નહિ હોય કયાંય ચોરી નહિ હોય કયાંય ચોર નહિ હોય

*

જીવનની કૃત્રિમતા એ ચેપી રોગ જેવી છે. એક જણ કૃત્રિમ જીવન શરૂ કરે એટલે બીજો શરૂ કરે વખતસર પહોંચવા માટે નહિ, શોભા માટે એક જણ ઘડિયાળ બાંધે એટલે એક હજાર ઘડિયાળ દેખાવા માંડે! અને હોય બધા જ માણસ માટે અર્થહીન!

*

સાદાઈનાં બણગાં બંધ કરો. સાદાઈથી તમે આવો છો ત્યારે મુખ્યાબંધ ભેગા કરો છો, કે તમે પ્રધાન લાગો. એ બંધ કરો, લોકો એની મેળે સાદાઈ પ્રત્યે વળશે. તમારી જ સાદાઈ પ્રેરશે. કૃત્રિમ સાદાઈ નહિ, જીવન સાદાઈ

*

દેશભક્તો ત્યારે ઊભરાય છે, જ્યારે પ્રજામાં વ્યવસ્થા નથી હોતી

*

જેને તમે વર્ણવી શકો તે શક્તિ અજ્ઞેય નથી જેને નામ આપી શકો તે અનામી નથી જે અનામી તે અજ્ઞેય નથી તે સર્વશક્તિમાન નથી

માટે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરને અને એના માર્ગને આપણે સમજતા નથી એમ સમજવું એ જ્ઞાનનું પહેલું પગલું છે અને એ જ છેલ્લું પગલું પણ છે

*

જગત ક્યાં જાય છે એની ચિંતા છોડો તમે ક્યાં ઊભા છો એની ભાળ મેળવી લ્યો

*

પ્રેમથી ન આપી શકાય તો ન આપવું, એ પણ એક પ્રકારનું આપવું છે

*

ક્રિયામાં પુરુષત્વ હોવું, અને વાણીમાં સૌરભ હોવું અથવા પોતાની ક્રિયામાં વ્યવસ્થા, જ્ઞાન, અને કૂણાશ ભરેલી સમજ હોવી અને વાણી વ્યવહારમાં નમ્રતા ને પ્રેમ હોવા એનાથી દુનિયાને પોતાની તરફ જે આકર્ષે છે, તે જ છેવટે વિજય મેળવે છે

*

આ દુનિયા એ પણ એક દૈવી માટીના જેવો મોટો પિંડ છે, એમાંથી જેને આકાર ઘડતા આવડે છે તે કલાકાર છે બીજાને માટે એ ધૂળની ભૂમિકા છે

*

જે પોતાની જાત પાસેથી કામ લઈ શકે છે, માત્ર તેને જ બીજા પાસેથી કામ મળે છે

*

અતિશયોક્તિ, ઉતાવળ અને પારકે પૈસે પરમાનંદ એ ત્રણ નાદારીઓના આમંત્રણ છે

*

વિશ્રાન્તી

આપણે જ્યારે સમજીશું કે આપણાં શિશુઓ એ પણ ઘણી બાબત આપણને માર્ગદર્શન કરાવવા માટે ઈશ્વરે પ્રેરેલા ફિરસ્તાઓ છે એ આપણને તિતિક્ષા શીખવે છે આપણા અહમને ગાળે છે આપણી મનોદશાને નિર્મળ બનાવે છે

*

આ પણ એક કલ્પના છે—જેની પાસે જે શક્તિ નથી—તેના પાસેથી તે શક્તિની અપેક્ષા રાખવી તે મૂર્ખતા, એની શક્તિનું માપ એને આપવામાં ખરી છે

*

જે માણસ સત્યને પોતે જ વશ રાખવા માગતો હોય તેણે પોતાને લટકાવવાનું ફાંસી-લાકડું પોતાના ખભા ઉપર પોતે જ વહેવાનું હોય છે મૂર્ખાઓ એ પ્રકારના છે

એક માનવ સમૂહમા રહેનારા અને બીજા ઇશ્વર પાસે પોતે રહેતા હોય, એમ માન નારા આ બીજા પ્રકારના મૂર્ખાઓ પાસે જ્ઞાનીઓના જ્ઞાની પણ હારી જાય છે

*

આપણુ જીવન બે ભાગમા વહેચાયેલુ છે એક ભાગ નિર્બળ છે શોક ભરેલો છે અજ્ઞાન છે ભ્રમણામા છે બીજો ભાગ સબળ છે સમર્થ છે આનંદ ભરપૂર છે જ્ઞાનની ઝાંખી ધરાવે છે

પણ હમેશા બને છે એવુ નિર્બળ સબળને હરાવે છે !

આ નિત્યનુ જીવન છે પણ જ્યારે સબળ, નિર્બળને હરાવે ત્યારે જીવનની નિત્યતા પ્રગટે !

*

માણસોની પોતાની જ કઠોરતા અને સ્વાર્થની અંધતા—પ્રથમ સરજે છે લૂટારુ અને પછી એને જ કહે છે સત્તાધીશ !

આ સત્તાધીશોની પરપરા પોતાના ટોળા સરજે છે અને એમને ગણાવે છે સમર્થ 'એમના વિના તમે નહિ જીવો' એવો નાદ એ જગાવે છે

જે વાત એક જમાનામા શસ્ત્રોથી થતી, ને ભયકર ગણાતી તે જ વાત અત્યારે વાણીથી થાય છે અને નિર્દોષ લોકશાહીના ઓપમા મનાય છે !

સૌ એને શરપાવ આપે છે—બહુમતવાદનો અને પોતાના ટોળાને સૈનિકોને બદલે સેવકો કહે છે

પણ શબ્દો આમ ફરવાથી ઘેટા તો ઘેટાં જ રહે છે, ને વરુઓ મજા કરે છે

*

સુંદરતાનુ સર્જન કરો એમા સત્ય આવી જાય છે સત્ય એ સુંદરતાથી જુદી વસ્તુ નથી કે સુંદરતાથી વધારે મોટી વસ્તુ નથી પણ સુંદરતા વિષેનો સાચો ખ્યાલ મેળવતા મેળવતા, માણસનુ આખુ જીવન પૂરું થઈ જાય છે સુંદરતા ઘણી ઘણી ઉપાસના માગે છે

*

પૃથ્વીનો માલિક પોતે નથી, એક તસુ જમીન પણ પોતાની નથી, તસુએ તસુ ધરતી ઈશ્વરની છે એમ માણસ ન સમજે ત્યા સુધી લડાઈ જવાની નથી

આપણે જૂની પ્રણાલિકા પ્રમાણે ધરતીને માતા માનીશું ત્યારે જ દિવસે લડાઈઓ જશે તે પહેલા નહિ

અત્યારે તો આપણે જમીનને રોટી ઉત્પન્ન કરનાર માનીને એ વડે થી લેવાની વેતરણમા પડ્યા છીએ એ માતા છે એ વાત તો જૂનવાણી થઈ ગઈ

*

મારું નામ શયતાન પણ માગ રૂપ એકસ્વભાવ ને એક હુ કેળવણી છુ, શ્રદ્ધા છુ સસ્કાર છુ મર્મ છુ ધાર્મિક હવા છુ, કર્મરેખા પણ હું ભવિષ્યવાણી પણ હું હું જ સત્ય, હુ જ સ્વપ્ન, હુ સેવા પણ છુ હું સ્વતંત્રતા છુ અને હુ જ બંધ છુ મંત્ર મારો સ્વાંગ ફરતો રહે છે

*

ઈશ્વર પેટલીકર

અનાગરિકતા

માણસ ને બીજાના હોય જોવાના જ મુસ્તાક નહોતી જાણી કે પણ બીજાના હોય જોઈ નેય આપણું ... નિવારવા આપણે પ્રયત્નશીલ રહીએ તો? આપણી નાગરિકતાની ભાવનાને નવા જોર ગણે નહીં વળાંક આપીએ તો?—આ ઉભયે શ્રી લેખકે આ ... દૃષ્ટિને ... કરેલ છે

એક સ્નેહીનો દીકરો પરદેશ જઈ એન્જિનિયર થઈ આવ્યો હતો. એક વરસ અહીં રહ્યા લાગ્યું કે પછી એ પાછો અમેરિકા જતો રહ્યા ત્યાં એને નોકરી મળી હતી અને અમેરિકાની સરકારે રહેવાની રજા આપી હતી. મને મળવા આવ્યો ત્યારે મેં એને પૂછ્યું: ત્યાંના જીવન ... અહીં રહ્યા પછી અહીં બધું ... ગમે ખરું કે ... લાગતું હશે એટલે જોઈએ નહિ તેમ ખરું ને?

નુકસાન નિખાલસ એકરાર કરતાં કરતાં ... ગે તો ... જ પરંતુ એક વખત ચોખ્ખું પાણી પીવાની ટેવ પડી ગયા પછી ઘઈ નળવાળીન ... પાણી પીતાં આવે તો જેમ ઉબકા આવે અને ... અહીં નહિ તેવું મારી જેમ લાગ્યું ... પરદેશ ગયે તેને થતું હોય છે ... થઈ અને ગમ્ભીર ... આ ... નોકરી લઈએ તો પણ ઓફિસની ગંદકી અને એની જ ગંદી ... મકાન ... કોઈને કોઈપણ સુધરું ... ચીતરી ચડ્યા વગર ન રહે ... આવ્યા તેર વર્ષ થયાં અને ... યોજના પૂરી થઈ પણ આ ... સુધારો થયો હોય તેમ મને લાગતું નથી ... ના એમાં સુધારો થાય ... આવે તેમ હું માનતો નથી!

પરદેશ જઈ જઈ આવે છે તે દરેકને થતો સરખો અનુભવ લીધા પછી આપણી ગંદકી અને ... નભાવવાનું આવે ત્યારે અનાગરિક વર્તણૂક ... રહેતા નથી ... તેમને ... પડે તેમને એ ... એ ઓછી ... હોતી નથી ... માટે ... આવતાં ... પડે એ નથી ... થાય ... ભારત સ્વાધીન થયું તે પછી એણે પ્રગતિ

કરવાના વળાંકા પરદેશમાં ... થાય છે અને અહીં તો એના એ ગામ છે!

આફ્રિકામાંથી આવતા ભારતીઓ ... આપણી ગંદી ... અને ... મેળવવાની હાડમારીથી ત્રાસી જાય છે અને ત્યાંના ... રખાય ... થતા નથી મને પણ ત્યાંનો ... પ્રવાસી અનુભવ છે આફ્રિકા ... પછાત એમ આપણે અહીં રહ્યા માનીએ છીએ પણ એ આર્થિક અને બીજા વિકાસના ક્ષેત્રે પછાત છે તો પણ ... તની બાબતમાં ... બાબતમાં અને ... જીવનની બાબતમાં પાછળ નથી આપણા ... આગળ છે એ કારણે ત્યાંથી આવતા ભારતીઓ અહીં ત્રાસી જાય તે પણ સ્વાભાવિક છે

આપણી ગંદકી અને ... જીવનમાં ... કેવળ પરદેશ જઈ આવનારને ત્રાસ થાય છે એવું નહિ પણ અહીં વસતા લોકોય એ પસંદ નથી અને અનાગરિકતા તરફ દિન પ્રતિદિન વધુ ... થાય છે તે ... છે ... પણ ... છે કે એમાં ... સુધારો થશે ... તેમ ન ... ચડવા-ઊતરવા માટે જ ... થાય છે તે ... કોઈ ... પહેલી નજરે ... એવી જ રીતે ... પણ ... મનોવૃત્તિ ... તોડીને ... પ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે

તા. ૨૦મી મેના રોજ ... નીકળ્યો હતો ... ગાડી હતી કે ... આવતાં ... મુસાફર ... જગ્યા ન હતી ... મારા અનુભવથી ... મુસાફરો

અગમચેતી વાપરી ગામના પ્રવેશ આગળ પહેલું સ્ટેન્ડ હતું ત્યાં એમણે આવી ઊભા હતા પરંતુ એ અગમચેતીય નાકામયાબ નીવડી અને કોઈને લેવામાં ન આવ્યા એટલે નવી અગમચેતી વાપરવામાં આવી. ગામમાં થોડા મુસાફર ભિતરના હતા તે જ્યાંગે નવા લેવાય તે ન ગામમાં ભિલેલા મુસાફરોને મળે ખ્યાલ અહીં આવેના તો રખડી જાય—બસ ગામમાં પહોંચે તે પહેલાં એ મુસાફરો ત્યાં પહોંચી શકે નહિ. આથી બસ વહેલી ત્યાં જઈ પહોંચે નહિ માટે એક બાળક જેટલી આ મોટરના રસ્તા ની વચ્ચે ધીમેથી ચાલવા લાગી અને બાકીના મુસાફરો ઝડપથી ગામના સ્ટેન્ડે પહોંચી જવા લાગ્યા. ડ્રાઈવર હોર્ન મારે પણ પૂરું જાણીને રસ્તા વચ્ચે ચાલતી હતી મોટરને ખસે શું કામ?

અંદરના મુસાફરો એક તો ગાડીથી હાંસોહાંસ ભરેલા હતા જેથી ઠાંસ્યા હોય, વળી બસ આણંદ છોડ્યા પછી પહેલાં ગામથી ઊપડી હતી એટલે ઠાલણી શેઠની આવતી હતી. ડ્રાઈવર પાસે રીપેર કરવાના કોઈ સાધન ન હતા. પાઈપમાં કુંડ આવતું ન હતું એટલે વારે વારે ઊભી રહ્યા પછી ડ્રાઈવર અને ક્લીનર મહેનત કરતા હતા. હાથ વતી કામ કરવાથી ડ્રાઈવરની ભ્રમણાથી પણ સૂજી ગઈ હતી. આમ ડ્રાઈવર-ક્લીનર કંટાળેલા હતા, મોડું થયું હતું. મોટરને અમદાવાદની બસ ઊપડી જશે તે બીકે મારા જેવા મનના ઊંચા નીચા થતા હતા અને એવા જ કંટાળેલા હતા ઈલોલના મુસાફરો પણ. દરરોજ આણંદથી અને બીજેથી બસ ભરાઈને આવતી હતી એટલે એમને બેસવાની જગા મળતી ન હતી. મુસાફરો રહી જતા હતા તો રૂપીએ તો ગાડામાં બેસીને ગયા હતા અને હિંમતનગર બસ સ્ટેશને એમણે ફરિયાદ કરી હતી. આવી ફરિયાદ ચાલુ જ હતી પણ એમની મુશ્કેલી દૂર થતી ન હતી. જો એ નાગરિક રીતભાત વાપરે તો એમને બેસવાનું મળે જ નહિ.

ઈલોલ ગામમાં બસ ઊભી રહેતાં એ જ ખખાખૂંખા શરૂ થઈ. ક્લીનર કહેતો હતો કે જગા નથી માટે કોઈ ચડશો નહિ. પણ એનું સાંભળે છે કોણ? કોઈ ઉપાય સૂઝતું હતું કે મોટર અહીંથી ઊપડશે નહિ. કોઈ કહેતું કે મોટર નીચી ચોતીંગ થશે જઈ ત્યાં અને ના કહેવા છતાં એસ હોય તેમના ઉપર કેસ કરે. છેવટ ક્લીનરે આમેથી દુકાનમાંથી કોરો કાગળ મગાવી ઈલોલ પહેલા બેઠેલા મુસાફરોની આ સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોયા અંગે લખાણું કરીને સહીઓ લીધી. ત્યાં બસ ઊપડી હિંમતનગર જવા. ના કહેવા છતાં જે બેઠા હતા તેમને ક્લીનરે ટિકિટ ન આપી અને, બસ સીધી સ્ટેન્ડ ઉપર ન લઈ જતાં બસ-અધિકારીની ઓફિસ ઉપર લઈ જવામાં આવી. ટિકિટ વગરના મુસાફરોને ત્યાં રજૂ કરવામાં આવ્યા. પહેલાં તો અધિકારીએ એમને ધમકાવી પોલીસ કેસ કરવાની વાત કરી પોલીસ સ્ટેશને ફોન પણ જોડ્યો અને આ રોજની રામાયણ હોય તેમ એમણે ને પછી એમની ટિકિટ ફાડી પૈસા લઈ જતા કરવાની ક્લીનરને આજ્ઞા કરી. એમણે મનથી સંતોષ માન્યો હશે કે ચાલ થયું કંઈ મારામારી ન થઈ, બાકી મારે પાછી એક વધુ ઉપાધિમાં પડવું પડત!

અમદાવાદમાં આવી એસ. ટી. મુખ્ય ઓફિસના એક અધિકારીને આ કહાણી કહી મેં જણાવ્યું કે, એસ. ટી. એ આ વર્ષે નફો કર્યો તેવા નિવેદનો છાપામાં કર્યા છે, તે કરતાં એસ. ટી. ના મુસાફરોની શી હાડમારી છે તે એમાં પ્રવાસ કરી નજરે જુઓ. કોના ભોગે આ નફો થાય છે? ઢોરને રેલ્વેના ડબ્બામાં જે મોંઘવારીથી લઈ જવામાં આવે છે, તેના કરતાંય ભૂંડી દશા માણસોની થાય છે.

એ તો મુખ્ય ઓફિસમાં હતા એટલે મારા કરતાં પરિસ્થિતિથી વધુ જાણકાર હતા. એમણે ટૂંકી પતાવટ કરી. 'ઉનાળામાં મુસાફરોનો એટલો વધારો થાય છે કે તમે કહો તેવી સગવડ એસ. ટી. આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી!'

આ આપણી હાડમારીનું વાસ્તવિક ચિત્ર છે. એમાં

નથી દેશ ઈજ઼ીનના નેતાઓને નથી એમ ટીકા કરો એની જે નાકિ છે તેની એ પોતાની વળે તેમ નથી આ સંજોગોમાં મર્યાદા પાળે પક્ષ મુશ્કેલી સ્થાના ન ગણીએ તો એ સારી નીતિમાન રીતિ બનાવે? એ સામા એવા નીતિની ચાલ નહીં બધા વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ લક્ષમાં ન લેવામાં આવે તો લોકોની નૈતિકતાને ધ્રાસ્કો થઈ જાય પણ એ લક્ષમાં લેવામાં આવે તો આવી પરિસ્થિતિ રહ્યા છતાં પક્ષને મગજમારી ઉપર ન આવી ગયા એ જ એમની ધીરજ રહેનાથ તેમ કહેવું જોઈએ

છેલ્લા પચ્ચીસ વર્ષમાં આપણે જ્યાં હતા ત્યાં સનાથ થાય તેવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી તેના મૂળમાં લોકો હજી સીધા નથી માગતા એમ તારવવું વાજબી નથી પરંતુ પ્રજાની જિંદગી જરૂરિયાતો ઓછી નથી થઈ તે હકીકત છે ભારતે સ્વતંત્રતા પછી જે પંચવર્ષીય યોજનાઓ દ્વારા ઉત્પાદન વિકાસ સાધ્યો છે તે હકીકત છે પરંતુ તેના ઘણા સામાન્ય જનતાની આર્થિક વિટંબણા ઓછી થઈ નથી ઉત્તરોત્તર મોંઘવારી વધતી ગઈ છે એટલે સામાન્ય પ્રજાની અનિશ્ચિતતામાં વધારો થયો છે આજે ઉત્પાદન દેશમાં વધ્યું છે ઘણા માલની જે જ નિકાસ છે તેના બદલામાં એ ઓછામાં મશીનરી આયાત કરી પડે છે જોઈએ તેટલું ઉત્પાદન થતું નથી કે સિમેન્ટના કારખાનાં વધ્યા છતાં તેમના મકાનો સિમેન્ટના અભાવે મજૂરોથી અટકે છે લોખંડના નવા નવા કારખાનાઓ થતા છતાં તેની ખરીદી જરૂરિયાત કરતાં ઓછી છે તમામ બાબત સામાન્ય જનતાને આજે આર્થિક વિટંબણાઓમાં પડે છે અને બધે હજી એ જ અનુભવે છે

આવા સંજોગોમાં આ દેશના નાગરિકોને ચારિત્ર્ય કહીએ કે કયો રસ્તો ઉપર ન લાગવો તો એ ચીજ વ્યક્ત કરે કે તમારા ચારિત્ર્ય ઉપર નાગરિકો ઉત્સાહપૂર્વક જે સામાન્ય રહે છે આ બાબત નૈતિક સ્તુતિ રસ્તા ઉપર આવેલું છે ઘણા એ રસ્તા ઉપર પ્રહાર નાખવાની પેઠે નીતિએ હજી નથી પડી એ મતામતાઓ પાસે જેટલે અંશે શક્તિની કસોટી પૂર્ણ હોય ત્યાં નાખવા જવાની જ્યારે વાતની હદની એવી જે તે વાતાવરણમાં ઉત્સાહ ન હોય તે નહીં કોઈ એવી નાગરિકતા બનાવે પણ બાકીના તો સત્તા ઉપર જ રહેશે નાખવાના સ્તુતિની વ્યવસ્થાઓની દશા પણ સામાન્ય થઈ જાય એમ રંગ નાખવા માટે તો તેથી મોંઘવારી બનાવના નથી ઉપચાર કર્યા ન વેગ પરિણામે, પગપેસારાની જગા મળી રહી છે અને તે નિયમિત બાકી થતી નથી એટલે એમ ભરાઈ જાય તો વ્યાપાર કરવો નામવાની સ્થિતિ ઊભી થાય છે તેને પકડવો જે સ્તુતિ મેં જેથી જાહેરાત સભા લઈ જવા ગાડી જાણે છે તેમ રેલવેથી અધિકારીઓમાં એક વખત કે બે વખત નિયમિત કરવો થઈ જવાનું ગણે અને નાગરિકોને જે વ્યવસ્થાપકોમાં કયો એમ કરવાનું કે તે ઘણું સારો લાગી શકાય

એમની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સંતોષાઈ ગઈ છે તેમને આ દેશની લક્ષ્મી અને શક્તિ નીતિમાન કરે છે પરંતુ એ દેશમાં જે સડો છે તે પ્રજાને પરતા પૈસા મળતા નથી અને જે મળે છે તે એટલા પોષક નથી એમને પૂરું નથી એથી જ નિ એમને રોગના ઘર પણ સારા પૂરતા હવાપ્રકાશ વગરના અને એમની ઉપર કુદરતના કોપને કારણે પરિવારના સભ્યો ખાંડ જરી કરવા નથી આ બધી સ્થિતિ જ્યાં સુધી પ્રજાની ન સુધરે ત્યાં સુધી પરિશ્રમની પ્રમાણની આશા રાખી શકાય નહીં આ બાબતમાં સૌથી મોટો અવરોધ વસ્તી વધારો સ્ત્રીઓ કેટલા બાળકોની સ્ત્રીઓ ઉપર બનાવી આવ્યું છે નાના પરિવારને માટે ગ્રામજનો આગળ સ્ત્રીની નબળાઈ નાખી હતી તે પૂરી થઈ ગઈ છે વસ્તીના આ વધારાને રાજ્ય નહિ અટકાવે તો તેથી કુટુંબ જ સુખી થશે અને નહીં કે આપણી ઔદ્યોગિક આપણે મુક્તિ મેળવી શકીશું નહિ

કોઈને થશે કે કેમ ગરીબાઈ અને હાડમારી જ આપણી આ ગંદકી માટે કારણભૂત છે અને આપણા સત્તાવાળાઓની ખામી એને માટે જવાબદાર નથી શું? જે વસ્તુ વગર પૈસે પ્રાપ્ત કરી શકાય, તે પણ જો પ્રજા શીખતી ન હોય તો એમાં ગરીબાઈ ક્યાં આડે આવે છે? સરકારની ખામી એ હકીકતનો સ્વીકાર કરવામાં વાંધો નથી પરંતુ એ બહારથી દેખાય છે તેવું મોટું કારણ નથી. ગૌણ છે પ્રધાન નથી જ છે જીવનકથનનો અર્થ.

આજે આપણી પ્રજા શહેરોમાં ભલે વસતી હોય પણ એના સંસ્કાર ગ્રામજીવનના છે. આપણાં શહેરોમાં જે વસ્તી થઈ છે તે મૂળ ગામડામાંથી આવેલી છે અને આજે જાય છે. ગામડામાં કચરો પડવાની સ્થિતિ ઓછી હતી. ખેતીના પાક અંગે જે કચરો ખેડૂતના આંગણે-ફળિયામાં પડે છે તેથી ચોખ્ખાઈ રહેતી નથી તે સાચું પરંતુ તે બહુ મોટું આરોગ્યને નુકસાન કરે તેવું હોતું નથી. વળી ત્યાં કચરાપેટીઓની વ્યવસ્થા ન હતી અને બહાર આંગણે જ કચરો નખાતો હતો, એ જ રીત ત્યાંથી આવનાર લોકોએ શહેરમાં અપનાવી. ગામડામાં કચરાનું પ્રમાણ ઓછું અને જગ્યાની મોકળાશ વધારે તેથી ઊલટું શહેરમાં ગીચ વસ્તીને લીધે કચરો ઢગલામાં પરિણમે અને સડીને આરોગ્યને નુકશાન કરે છતાં ગામડાની આ ટેવ સુધારવા તરફ ઉપેક્ષા જ રહ્યા કરી છે. વળી આપણાં શહેરો પણ વ્યવસ્થિત વધ્યાં નથી અને ગામડામાંથી ભરતી થયા કરે છે તે પણ નાગરિકતાના ખ્યાલ વિનાની હોય છે.

ગામડાગામમાં ગરીબાઈ હોવા છતાં જીવનનો સંઘર્ષ શહેર જેવો ઉગ્ર નથી હોતો અને સંતોષની માત્રા વધુ હોય છે. એવા જીવનમાં માત્ર રામજી મંદિરમાં ભજન પ્રેમે અને મોડી રાત સુધી એવા લલકાર ચોમેર સંભળાઈ પડોશીને ઊંઘવા ન દે છતાં કોઈને એમ ન લાગે કે રાગડા તાણી શાંતિમાં અંતરાય પહોંચાડે છે. મહાણુનો સંતાપ થાય કે આપણાથી પ્રભુનું ભજન થતું નથી, પણ એ અવાજ કાને પડતાં તો ય પાવન થઈશું એવી જ રીતે પોતાને ઘરઆંગણે ભજન બેસાડીને પણ ફળિયાવાળાની ઊંઘ મોડા સુધી ઉડાડી દેવામાં અનાગરિકતા માનવામાં આવતી નથી અને વહેલી મોડી રાતે પ્રભાતિયાં ગાવામાં પણ સંકોચ રખાતો નથી. પરંતુ આ જ વસ્તુ શહેરના જીવનમાં બંધબેસતી ન ગણાય તેમ એ વાતાવરણમાંથી આવેલા લોકોને સમજાતી નથી! પરિણામે, ભજન તો કોઈ દિવસ ધ્યાન કરે પણ મોટા નાના વાગતા રેડિયો અને લગ્નપ્રસંગે ચોમેર શોર મચાવી મૂકતી રેકર્ડ પાડોશીઓને ત્રાસ ઉપજાવે છે તેની અરેરાટી કોઈને થતી નથી!

આ નાગરિક સંસ્કાર શહેરમાં વસતી પ્રજાના ભાગ્યમાં વધુ આવશે તેમ માનવું રહ્યું અને તે ઉપરાંત તેવા અનુકૂળ સંજોગો પણ સમાજે એમને આપવા પડશે. જેનો સુંદર દાખલો અમેરિકા પાડી આપ્યો જાય છે તેમ આપણે સૌ ભૂખડીઓ તો પણ હિજરત કરી શકીએ તેમ નથી પરંતુ એ યુવકની માફક આપણે જેઓ જે આર્થિક રીતે સુખી છે અને સારી રીતે જીવન જીવે છે તેમને પણ અજ્ઞાની અશિષ્ટ રીતભાત અને ગંદકી કઠે છે એ વસ્તુ કંઈ ઓછો વાંધો નથી, પરંતુ એ માટે જે જવાબદાર છે તે પ્રજા તરફ સાચી જ રીતે આ તેમના તરફ હલકાપણાનો ભાવ પેદા થાય તે સારું ચિહ્ન નથી. એ વર્ગે સમજવું જોઈએ કે કોઈ પણ માણસને ગંદકીમાં ખાડાઅથડી કરીને રહેવાનું શું પસંદ હશે? જો એને ખાત્રી હોય કે એ ધોરણ રાખશે તેટ પણ જગા મળવાની છે, તો એ નિરાંતે રહેશે. એવી બીના જે મકાન હાડમારી વેઠે છે તેની પાસે રાખવી શક્ય નથી પરંતુ જે વર્ગ આજે સુખી છે અને પોતાના ક્ષેત્રે નિરાંત ભોગવે છે તેની એ ફરજ થઈ પડે છે કે નાગરિકતાભર્યું વર્તન કરી એ હાડમારી વેઠવાનું સ્વીકારી લઈ પોતાના વર્તન દ્વારા એ બીજાઓને નાગરિકતાનું શિક્ષણ આપે.

હમણાં હમણાં આપણી નાગરિકતા અંગે ચાર નોંધ

વ્યક્ત કરવાનું વધતું જાય છે. તેના વચનો માફક આપણે પરંતુ સાચા જતા ન હોઈએ તો પણ આપણે દેશના એ વર્ગના લેખ કરતા ન જઈએ— આગ દીએ એવી પુરુષવૃત્તિ અનુભવતા થઈ ગયા છીએ પરંતુ એ વ્યક્તિ દેશને, પોતાને કે બીજા સર્વને કઈ ફાયદો થવાનો નથી જ પ્રશ્ન એમાં રહેલો છે તે સ્નેળ સંસ્કારનો લેપ કાઢશે સુધારવાની નથી એના મગજમાં પહેલેથી નવી દિશા કરવા દેવા જો પ્રયત્ન નહીં તો લોક તેના સહકાર આપશે અને નવું જે કંઈ પરિણામ વધે તે વખતે વધારે કરી ગરીબાઈની ભાંગી ભાઈ વરસમાં ન રાખે માટે તે સફળ થવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ આપણા દેશનો બાળકો અને ગાદી નીતમાન નર જેમને મળે છે તેમાંથી ઘણા પોતાના વસ્તુના અનાજ ભાળી તે ફરી નવા મળેલા રહ્યો.

છેલ્લા પાંચ વર્ષથી એ દેશને પ્રયત્ન કરવા છતાં તેનો ધાર્યું પરિણામ નથી આવ્યું તેથી માનવ જીવન નમ્રતાઈને વશ થઈ નિરાશ થવાનું સહેલું કામ છે પરંતુ એથી જે સ્થિતિ છે તેમાંથી સુધારવાની નવી પરિણામે દેશના સમજુ માણસોએ નિરાશામાં સફળ થઈને જ બેસી ન રહેતાં—એમ કહીને પ્રશ્નને ભિન્ન આપણી જોઈએ કે અને આપણું ખાતર મુક્ત પ્રયત્ન સફળ ન થયા પરંતુ તે સફળ થવાના કોશિશ તો છોડિયાશ હેઠા મૂકવાની નહિ પણ સતત ગરીબી સામેનું યુદ્ધ લડવાથી જ થઈ શકશે.

★

આજે તે આપણે ભૂલા પડતા જઈએ છીએ. એવા ભલા પરીક્ષામાં બેસે કે પાસ જ નહીં થાય તેમ મળેલા વર્ગના માણસો બાળક પડે છે કે ઉપરાંત સીધા પડે છે. તેનો કસોટી સીધો થયો જોઈએ પરમેશ્વરે શરીર આપ્યું છે, પણ આ સૃષ્ટિ તેને બહુતર આપીને મેળવું ભણાવવું છે પણ નારીને એવું બનાવવું એ જ મહત્ત્વની નથી પરંતુ તે સાચું પણ બનાવવું જોઈએ લાખો પહેલાં અને ખભામાં આવે જેનું અનન્ય નિર્ણય
વિજ્ઞાન ભણેલો છોકરો ગામડાંમાં જઈ બાવળના ઝાડ નીચે બેસી કરશે તેને સૂઝ જ નથી પડે માટે ગરીબને જેવું આપ અને તેનું મન રહું જોઈએ તેની સાથે તે ઉપાડ્યું પણ બનાવવું જોઈએ હસતું મેં દુઃખ એમની હાજરનું હૃદય પોતાની સાથે ફૂલ ગયું રાંક એક ઘણું રંગીર હોવું જોઈએ જોવાની દૃષ્ટિ સાંભળવાની કલા પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયની કેળવણી કેળવણી એવી હાની નથી એ કે જેનાથી – ધીર ધણું ફેરવ.
આજ મોટો સવાલ છે તો પણ આવો કે તે ભૂખ્યું મરે છે એને કળા કહેવાય ? છતાં એ ટૂંકી રીત કળાનું છે મીઠું ગીત ગાવા અનુભવના આનંદ માટે છે તેને માટે નથી કળા કોરવી અને રંજન આપવાની નાસ્તિક વાળી વાત તો શું કરવું ? આજે તો કેળવણીનો અભાવ થયેલ છે ભણતરના ભોગે ઘણું ગ્રામ્ય જ લાભ થતું છે તેનો અર્થ સમજ્યા વિના બોલવું તે જ બોલીને પણ સમજવું નથી તે બાબત કેળવણીનો ભાગ છે. આ છોકરાઓને લઈને મને થાય છે, અરેરે ! મારી ભૂલ ઘણી થઈ છે.

— [illegible] મહારાજ

અમેરિકામાં એક નવી જાતનું કાગળ બનાવવામાં આવ્યો છે તે નળ ચડાવેલો અને ગડેલો કાગળ છે તેને છાપી શકાય છે કોઈ ગમે તે ટાઇપરાઇટિંગ કરી શકાય છે અને ફરી કરીને બીજી વખત વાપરી શકાય છે. આ યાંત્રિક કામ રીતથી તે બનાવવામાં આવ્યો છે. જો બનાવટમાં નળના તાર બની જાય છે અને તે ચોટતા પાતળા હોય છે કે તેને વળ પાડવાને અનેક જાતની બનાવટો તૈયાર કરી શકાય.
આ કાગળ ઉપર રાખ લગાડેલી હોય છે. એટલે તે ઠંડક બને છે તે ભીનો થાય તો ખરાબ રહેતો નથી તે કોથળા અને બલામ, બિલાની છત્રીમાં ફ્રિજ માટેનો સુંદર ભિત કાગળ બનાવવામાં આવે છે ટન [illegible] બનાવવામાં આપણી જરૂરી રીતે માનવામાં આવે છે.

'સિદ્ધાર્થ'

દસમે વરસે

પ્રેમની નાનામાં નાની વાતને પણ સ્ત્રી ભૂલી શકતી નથી પછી જીવન સાથે જડાયેલા પ્રેમને તો સ્ત્રી ભૂલી જ શાની શકે? જોના ગોથા પ્રેમની કથની આ વાર્તામાં એની નાયિકા પોતે જ મન મૂકીને કહેવા લાગી ગઈ છે પુરુષ પાસે પોતે વામણી દેખાવાના ભય વિના

આ તે ખરેખર જનાજો થાય છે

દસ વરસ પહેલાં આ જનાજો કાઢ્યો હોત તો?

આ બે વાક્યો મારા મનને ત્રણેક દિવસથી તો એવાં કોરી રહ્યાં છે કે મારાથી જાણે એ છૂટતાં જ નથી ત્રણ દિવસ પહેલાં જ રસ્તામાં મને એનો અચાનક ભેટો થઈ ગયો

આમ તો આ દસ વરસમાં કેટલીય વાર મને એ આમ અચાનક મળી ગયા હતા પણ મારી એને બોલાવવાની તો ઠીક પણ એની સામે મીટ માંડવાનીય હિંમત નહોતી ચાલતી. ત્રણ દિવસ પહેલાં પણ એવું જ બન્યું હું એક દુકાન પર ઊભી ઊભી ખરીદી કરતી હતી અને એ મારી બાજુમાંથી જ ચાલ્યો ગયો હા, ખરેખર ચાલ્યો ગયો અને હું સાવ જ ચમનગઢ બની ગઈ. દુકાનદારે પણ મારી આ અવસ્થાને જાણે પારખી લીધી હોય તેમ, મે ખરીદેલા હાથમાં લીધેલી પેનનો ભાવ તેણે કહ્યો જ નહિ. થોડી વાર પછી આવેલા બીજા ગ્રાહકને દુકાનદારે બીજી પેનો બતાવવા માંડી અને હું અચાનક સમજી મારે લેવાની પેનના પૈસા મે ઝટઝટ ગણી આપ્યા અને શરમીંદી બનીને હું ચાલતી થઈ ગઈ

પણ પેન ખરીદીને હું ઘેર આવી ત્યાં સુધીનો આખો સમય મને ભયજનક લાગ્યો મારી બાજુમાંથી કોઈ માણસ પસાર થાય તો ય હું ગભરાઈને બાજુ પર ખસી જતી—મને તો એ મોટો ગટારો જ લાગતો! આમ બારણામાં ને ભયમાં મે મારા પતિ માટે ખરીદેલી પેનના વિચારે ચડી ગઈ અને એટલામાં તો મારું ઘર આવી ગયું

ઘર આવતા જ મે છુટકારાનો દમ લીધો ગનીમત સારું હતું કે મારા પતિ એ વખતે ઘેર નહોતા તેમના માટે ખરીદેલી પેનને મે જતનપૂર્વક કબાટમાં મૂકી અને હું પલંગ ઉપર જરા નાંખી ગઈ ઘડિયાળમાં જોયું તો હજુ તો દોઢ જ વાગ્યો હતો છ વાગ્યા પહેલા તો એ ઘેર આવવાના નહોતા. એટલે ત્યાં સુધી આમ ને આમ હેરાન પરેશાન થવું ન પડે એટલે કાંઈક વાંચતા વાંચતા ઊંઘ આવે તો સારું એવા ઇરાદે મે એક માસિક હાથમાં લીધું

અડસટ્ટે પાનું ખોલ્યું ત્યાં તો પાછો મને આંચકો લાગ્યો એ પાના ઉપર જે વાર્તાલેખકની છબી હતી એ નો હમણાં જ મને રસ્તામાં અથડાયેલો તેની જ હતી અને મારા દસ વરસ પહેલાંના સ્મરણોની હાર માળા એ છબી ઉપરથી એક પછી એક પસાર થવા લાગી

અગિયાર વરસ પહેલાં હું તાજી જ ગ્રેજ્યુએટ થઈને એક શાળામાં શિક્ષિકા તરીકે જોડાઈ હતી. શિક્ષણ મને ખૂબ ગમતું હતું મે શિક્ષિકા થવાનું પહેલેથી જ નક્કી કરેલું એટલે ગ્રેજ્યુએટ થવા માટે માગ મળ્યાં આવતી બધી રુકાવટોને મે રોકી રાખેલી તેમાં એક મોટી રૂકાવટ લગ્નની હતી

મે લગ્ન કરવાની ચોખ્ખી ના પાડેલી એટલે તો મને કોલેજમાં જતી રોકેલી પણ ધીરે ધીરે બીજા જવાની ગમગમતથી મારા બા-બાપુ અંતે માન્યા અને મને કોલેજમાં જવાનું મુલતવી લગ્નની પૂર્ણા પાડ્યું અને પાછી કોલેજમાં જવાનો આનંદ ગણ્યું એમને બાપુએ અને બીજા વડીલે એ તો માની જ લીધેલું કે હું કોઈકના પ્રેમમાં છું!

પણ સાચું પૂછો તો કોલેજના ચાર વર્ષ દરમિયાન કાલિદાસ અને શેક્સપિયરને બાદ કરતાં ભાગ્યેજ મારામાં પ્રેમે પ્રવેશ કર્યો હતો અને મને એવી કલ્પનાય નહોતી આવી કે મારે પ્રેમ કરવો અનેક છોકરા છોકરીઓની મશ્કરીઓ અને ગપસપ કરે તેની

તો આન્ટિઓમાં વાંચેલી એટલે મેં પૂછ્યું

'આ લેખકનો પહેલો જ વાર્તાસંગ્રહ બહાર પડ્યો લાગે છે?'

'હજુ બહાર પડ્યો નથી, ભાઈબીજને દિવસે પ્રગટ થવાનો છે'

'તો તમે ક્યાંથી લઈ આવ્યા?' મને 'આપ' જરા વધુ પડતું ભારેખમ લાગ્યું એટલે મેં 'તમે'થી સમજાવવું શરૂ કર્યું

'માફ કરજો આપને આશ્ચર્ય થાય તો પણ એ ચોપડીનો લેખક હું પોતે જ છું અને એક નકલ બંધાવીને પ્રકાશક પાસેથી હું જોવા માટે જ લાવ્યો છું કે કોઈ એવી છાપભૂલ તો નથી રહી ગઈ ને!'

'ઓ.. હો, ત્યારે તમે જ નીલમ ચૌહાણ છો?'

મેં હાથ જોડવાનો વિવેક કર્યો એટલે સામા તેણે હાથ જોડીને મારું નામ પૂછ્યું

જરાય માન માગ્યા વિના મેં ઓળખ પડ્યા તરીકે મારી જાતને ઓળખાવી એટલે તરત એનો પ્રશ્ન આવ્યો

'કાંઈ લખો છો?'

'ના જી, વાંચું છું ખરું અને તેમાંય નીલમ ચૌહાણની વાર્તાઓનો અચૂક વાંચું છું'

ખૂબ ઝીણી આંખોને અને હાસ્ય ગમે તેવા હાસ્ય અને લહેકા સાથેના મારા આ જવાબથી એની છાતી ફુલી અને મોં ઉપર મેં આનંદ દીઠો અને એ સાથે મેં મારો પૂરો પરિચય ટૂંકમાં આપી દીધો

ત્યારે તો મારે પણ તમારી સાથે ઠીક ઠીક નિસબત રાખવી પડશે' મેં મારો વિષય જણાવ્યો એટલે 'આપ'માંથી 'તમે' જેટલી હું તેની નિકટ આવી ગઈ હોઉં એમ મને લાગ્યું એટલે હું પણ બાંકડાને બીજે છેડે બેઠી હતી ત્યાંથી ખસીને નીલમની નજીક આવીને બેઠી નીલમ પણ બાંકડાને ખૂણે બેઠો હતો તેથી અમને વિવેક ખાતર પણ મારી તરફ ખસ્યો

તે દિવસે તો અમે ઠીક ઠીક વાતો કરી ગુજરાતી સાહિત્યની સાથે સાથે અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપર પણ અમે ઠીક ઠીક વાતો કરી શક્યા નીલમ એકલો લેખક જ નહોતો, અભ્યાસી પણ હતો એની વાર્તાઓ કરતાંય એમના વિવેચન-લેખો મેં ખૂબ રસપૂર્વક અત્યાર સુધી વાંચેલા એટલે એની સાથેની મુલાકાતમાં મને જરાય અજાણ્યું ન લાગ્યું જાણે મેં સમજણોની જોડી મળી ગઈ

આમ તે દિવસથી મેં મારા જીવનમાં પહેલી જ વાર અજાણ્યા કે જાણીતા એક પુરુષને સ્થાન આપ્યું અને અમારી મુલાકાતો જેમ જેમ વધવા લાગી ખૂબ લંબાતી ગઈ તેમ તેમ એ સ્થાન એટલી હદ સુધી મહત્ત્વનું બની ગયું કે હું નીલમ વિના જાણે રહી શકવા જ અસમર્થ બની બેઠી

હવે મારા આ અંતરમાનસનો પડઘો બહારની દુનિયામાંય પડ્યા વિના ન રહ્યો હાથ ઉપર રંગબેરંગી બંગડીઓ સાડીઓમાં પણ રંગરંગની વિવિધતા, ચંપલમાંથી પણ અનેક થઈ ગયેલું એકધારાપણું, ચોટલા અને લટોએ પણ નવી નોખી ભાત સાથે બધાંની નજરે જલદી ચડી ગયાં અને હું તો સાવ નીલમમય જ બની ગઈ હતી કોઈ મારી મશ્કરી કરતું કે મારી બનાવટ કરતું હોય તો ય મને ન સમજાતું અને જવાબમાં હું ફટ દઈને કહી દેતી કે 'નીલમને ગમે છે ને એટલે આ ચંપલ ખરીદ્યાં નીલમને આ સાડી તો ખૂબ જ ગમે છે નીલમ સાથે ફરવા જતી વખતે તો હંમેશ આ જ સાડી પહેરું છું, નીલમને બે ચોટલા જ ગમે છે નીલમને લીલો પોશાક ગમે છે ને એટલે હવે મને આસમાની પહેરવાનું મન જ થતું નથી'

મને અત્યારેય નથી સમજાતું કે એ વખતે હું આટલી બધી હરખઘેલી શી રીતે બની ગઈ હતી વાતવાતમાં હું નીલમ સિવાય બીજું કશું ઉચ્ચારી શકતી નહોતી અને છતાંય એવું જ નીલમ પણ હું જોઈ શકતી હતી એવો જ નીલમ મારા મનને ગમી ગયો

માટે રોજ ને રોજ કાઇક ને કાઇક એ લાચાર ના
ટેકે જ નહિ અને કોણ જાણે એ કારણે એમ
નહોતું કહ્યું કે મને મનમાંય ક્યારેય એવું નહોતું
થયું કે આ મને નથી ગમતું ! એના મોમાંથી પ્રીતિ
શબ્દ નીકળે એ જ મારા માટે મોટી ખુશીની વાત
અને જ્યારે બોલાવે ત્યારે જેટલી વાર પ્રીતિ બોલતો,
એટલી જ વાર હું પાછું નીલમ બોલતી જાણે પ્રીતિ
અને નીલમ એ બે નામ જ કોઈ જ ન હોય.

અને એ દિવસ અખબાર આ સંબંધે જાહેરાત કરી
દીધી નીલમ ચૌહાણ નામના જાણીતા આર્કિટેક્ટ
પ્રીતિ પંડ્યા નામની શિક્ષિકા સાથે લગ્ન કરશે
જો એ વાત ત્યાં ને ત્યાં પચાવી થઈ ગઈ હોત તો
એ જાહેરાત સમજીને ... થઈ ગઈ પણ
મારા બાપુજીએ મને એ જરાય યાદ ન દેવડાવ્યું કે
આ લગ્ન મારા વડીલો શા માટે મંજૂર કરી ન શકે?
દસ વરસ પહેલાંના જ્ઞાતિના બંધનો આજ કેટલાં બધાં
વધુ મજબૂત છે આજે જ્ઞાતિને મિટાવનારા દેશ
વ્યાપી સરકારી પ્રયત્નો પણ જરાય કામિયાબ નથી
નીવડ્યા તો એ વખતે—દસ વરસ પહેલાં આવી
કેવી ખબર થઈ હશે એનો અંદાજ તો આજેય મને
આવતો નથી

પણ જ્યારે બા બાપુના કાન પર આ વાત આવી
ત્યારે મને ખ્યાલ ... લઈ નાખ્યા મારી
સ્વતંત્રતા મારા કોલેજ ... પુસ્તકો બધું જાણે
એમની આગળ છીનવાઈ ગયું ... મારા બા–
બાપુ સાથે વતનમાં પણ ... ગામમાં ... ને
જવું પડ્યું પડ્યું

નીલમ ચૌહાણ સાથે મારે કોઈ સંપર્ક નથી એક
મે ... મારા લગ્નને આગલે દિવસે
મને જોવા આવેલ મારા પતિ પાસે જઈને કહ્યું
ત્યારે ... ત્યાં ... પણ મારા પતિ
... વિચારના ... આગળ
ઉપાસક હતા અને તેમાંય મારા મોટા ...
—... વારીને નીલમ પાસેથી એક

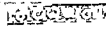
લખાણ પણ મેળવી લીધેલું એ લખાણ મને બતા
વવામાં આવ્યું હું તો ... થઈ ગઈ પણ એમાં
નીલમને જરાય ગુનેગાર હું નથી ગણતી ચાહું?
નીલમે લખી આપ્યું હતું કે 'પ્રીતિના મારી સાથેના
સંબંધ તદ્દન નિર્દોષ અને પવિત્ર હતા પ્રીતિને હું
બહેન ગણતો હતો'
નીલમના અક્ષર હું ન ઓળખું તો બીજું કોણ
ઓળખે? મારા ... સ્થિર ...
... માટે થાઉં છું કે મારા બા-બાપુ ઝેર
... નીલમ ચૌહાણ સાથેના
...
ધમકી મને ... છું નીલમને છોડીને તેમની
સાથે વતનમાં ... અને જરાય આનાકાની વિના,
તેમણે ... ઉપકાર, તો મારા બા–
બાપુને ... સાથે હું ... જ
દિવસે ... પડી ગયેલી

... પછી મેં નોકરી છોડી દીધી છે ઘર અને
... નીલમ ... છે
... છે
...
...
...
... જોઈ
...

દસ વરસ પછીય નિયમ મારી આમ ...
... નથી ... હું ...
... મારા પતિ ... મને કોઈ
... નથી ... મારું જીવન
... નીલમ વિના ... કરે છે
... ગયું છે

... નીલમ ... મારી
... નીલમ ... થઈ ગયો ... મારા હૃદયમાં
... નથી ...
હું ... ચૂકી છું નીલમના ...

હુ અને એના શુભ્ર ચાંદ ને મારી જાત ઉપર હસતો નીતરતો વરસાદનાનું મન થઈ આવે છે માતા –પિતાને ખુશ રાખવાની લાચારીને કારણે મારા સમગ્ર જીવનને આગ રેડ્યે જ જવાનુ ?

મારી પગ મારા જ હાથમા રહેલા એ માસિકમાંની નીલમની છબીને મે એકાએક ... ની સામે ચાંપી દીધી નીલમ અને મારી વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર પટ નથી એવી પ્રતીતિનો મે કાલ્પનિક અનુભવ કર્યો અને એ મારી તલ્લીનતામા જ મે નીલમના આશ્લેષમા જકડાઈ જવાનુ કાલ્પનિક સુખ પણ અનુભવ્યું

એના હોઠ સાથે મારા તરસ્યા હોઠ ચાંપી ને સજ્જડ ચુંબન ચોડી ગયાનો મે અનુભવ્યા અને હુ એટલી બધી નીલમમય બની ગઈ કે બારણા પર પડતા ધીમા ટકોરા પણ હુ સાંભળી શકી નહિ છેવટે 'ધાનમુ ક્તેસ્થી ભટલભગતાના અવાજનો મારા મનને ભાસ થયો મારુ એ દિવાસ્વપ્ન ત્યાં જ તૂટી જ ગયુ ઝબકી જાગી હુ ઊભી થઈ ગઈ અને બારણા પરના આગળાને ખોલી મારા વેરવિખેર થઈ ગયેલા સ્વપ્નને મે વીણવા પણ એક ઘડીભર પ્રયત્ન કરી જોયો પણ પથારીમા કે આખા રૂમમાં ક્યાય નીલમ નો શુ પણ નીલમનુ ભૂત કે નીલમનો પડછાયો નહોતો

ભગ્ન હૃદયે હુ ગુસ્સો કરવા બારણા તરફ ધસમસ તી જ ગઈ મારા આ સુંદર સ્વપ્નનો ભંગ કરવા અત્યારે વળી કોણ ટપકી પડયુ ? અને મારી નજર બારણા ઉપર દિવાલે ટાંગેલા ઘડિયાળ તરફ ગઈ આખ ફરતે ઘડિયાળના કાંટા નિરાંતે ને પહેલા તો કાનને ચમકાવતા ડંકા પડવા લાગ્યા છ ડંકા પડ્યા અને બાજુના રૂમ પરનો મારો ગુસ્સો ઓગળી ગયો છ વાગ્યે તો બારણે બીજુ કોણ ટકોરા મારે ? મેં સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કરી બારણુ ખોલ્યુ અને મારા પતિનુ હસતે મુખે સ્વાગત કર્યુ આજ અમારે બહાર જમવા જવાનુ હતુ એટલે રસોઈની બનાવવાની ચિંતા નહોતી

બેડરૂમમા પલંગ ઉપર પડેલુ માસિકનુ પેલી વાતો વાળુ પાનુ સાવ ચોળાયેલુ મે લેવુ અને નજર ચૂકવીને એક બાજુ પર મૂકી દીધુ મારી એ ક્રિયા તરફ મારા પતિનુ ધ્યાન ગયુ પણ નહિ ઝટપટ તૈયાર થવા માટે હુ હાથ-મો ધોવાનુ બહાનુ કાઢી તેમની પાસેથી ચાલી ગઈ બાથરૂમમા પેઠી ને મારે મારા મોની ચાડી ખાતો અરીસો દેખાયો ત્યાંય મારા પ્રતિબિંબને બદલે મને નીલમ જ દેખાયો

પૂરા ચાર કલાકનો એનો સાથ મે મેળવ્યો હતો એ પછી મારુ મો લાલચોળ બની ગયુ અને ઘડીમા નીલમ તો ઘડીમા મારી જાતને અરીસામા નિરખતી હુ ગાંડી તો નહિ બની જાઉં ને ?—એવો પ્રશ્ન મારી જાતને હજુ પૂછુ ન પૂછુ ત્યા તો બહાર મોટરનુ હોર્ન સંભળાયુ મારા પતિએ મને બૂમ પાડી કે આપણને લેવા માટે મોટર આવી ગઈ છે જલ્દી તૈયાર થઈ જા

હુ તૈયાર થવા માટે ઉતાવળ કરવા લાગી આજે સાજ સજવામાય મે નીલમને જ નજર આગે રાખ્યો હતો અને દસ વરસ પહેલા હુ જે ફ્રસે રાખતી એ જ આજે અજાણતા થઈ ગયો મારા પતિએ મારા આ ફેરફાર માટે ખુશી પણ વ્યક્ત કરી પણ હુ તો જાણે મારા નીલમ સાથે જ જતી હોઉં એવુ મારા અંતરને ભાન થઈ રહ્યુ હતુ

અમારે જમવા માટે એક 'પાર્ટી'મા જવાનુ હતુ અમે પહોંચ્યા ત્યારે મોટા ભાગના આમંત્રિતો આવી ગયા હતા પાર્ટી આમ તો પ્રીતિ-ભોજન જેવા સ્વરૂપની જ હતી લાંબા ડાઈનીંગ-ટેબલ ઉપર બધા બેસી પણ ગયા હતા માત્ર વચ્ચેની ખુરશી જ ખાલી હતી મુખ્ય મહેમાનની ખુરશી ખાલી હતી એટલે અમને નિરાંત થઈ પણ અમારે મુખ્ય નહિ પણ પાછળ જ ખાલી રહેલી બેઠકો પર બેસવાનુ આવ્યુ

અમે જેવા બેઠાએ કોઈ ત્યાં જ અમારુ ધ્યાન પ્રવેશદ્વાર તરફ દોરાયુ આવનાર વ્યક્તિ સાથે જ

અભિલાષા[illegible] હતી તેણે મારુ [illegible] ઘણુ [illegible]
અને તેણે જ સૌથી મુખ્ય મહેમાન તરીકે પણ મા[illegible]
આપ્યો [illegible]
મારુ મન નાચી ઊઠ્યુ
મુખ્ય મહેમાન તરીકે તીલમજી હતા [illegible]
જેમ [illegible] મનને [illegible] મારી જ
પાસે [illegible] ખુરશી પર સ્થાન
લે છે [illegible] સામે હાથ લ[illegible] [illegible]
[illegible] અને [illegible]
કર્યું મારા પતિ સાથે તેની ઓળખાણ કરાવી
તીલમે પણ પોતાની સાથેની સ્ત્રી સાથે [illegible] પત્ની
તરીકે ઓળખાણ કરાવી
તીલમે ગઈ [illegible] વરસાદ

[illegible] ત્યારે [illegible]
સુધી [illegible] અને [illegible]
પ્રતિભાશાળી પત્ની [illegible] મનમા [illegible]
આનંદ થયો
તીલમને પણ [illegible] મારી સમજદાર [illegible]
એ મન [illegible] તેના [illegible] વધુ [illegible]
[illegible] મળી તેનો મન [illegible]
મિત્રોએ તીલમના [illegible] માનમા [illegible]
પાર્ટીમા અને તા[illegible] રીતે જ [illegible]
આવેલા એટલે આ [illegible] ગયા
[illegible] બધુ જણાયુ
[illegible] સ્વપ્નમા [illegible]
મારા [illegible] આવી ગયો

✫

[illegible] રેત [illegible] ચાલતા
[illegible] આવેલા [illegible]
[illegible]
[illegible] જેસલમેર[illegible]
[illegible] ૪૦ કરોડ [illegible]
[illegible] ઉત્પાદન [illegible]
[illegible]
[illegible] છે
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] છે
[illegible]
[illegible]
કારખાનુ [illegible] છે

આ [illegible] મુરકેત [illegible] ટન [illegible] પર [illegible] ઉપયોગી [illegible]
[illegible] છે આ [illegible] ઇલેક્ટ્રીક [illegible] ઇજિનેરી વગેરે [illegible] રીતે
ચલાવી [illegible] છે અને મજૂરોની [illegible]
[illegible] પર [illegible] ઉપર [illegible]
[illegible] અને ૧૦ [illegible] પણ [illegible] પર [illegible] છે

ત્રિભુવન મીરજીભાઈ હેમાણી

વા. મો. શાહનો એક પત્ર

મહાન ચિંતક અને વિવેચક સ્વ. વાડીલાલ મો. શાહનું સાહિત્ય એટલું તો વિરલ છે કે તેના સંપાદક શ્રી હેમાણી એક મહાન સાહિત્ય સેવા બજાવી રહ્યા છે. આ પત્ર અને તેની મહત્ત્વની પાદટીપો શ્રી હેમાણીની ચીવટાઈ દાખવે છે.

ઘાટકોપર, તા. ૭-૪-૩૦

ભાઈશ્રી હેમાણી

૨૨મી માર્ચનો પત્ર મળ્યો હતો ને પહોંચનો પણ મળેલ હતો. બીનરહેતા જે સંજોગો વચ્ચે છું ને એવા છે કે પત્રવ્યવહાર તથા મુલાકાતો જવલ્લે બની શકે છે. 'જૈનદીક્ષા' રિવ્યુ[ઓ] કરિયો' વાંચ્યા[1] પરીક્ષકો સિવાય જાણતા નથી કે બીજાની પરીક્ષા કરવા જતાં તે જ ક્રિયા દ્વારા તેમની પરીક્ષા થઈ જાય છે અને પરીક્ષકોનોય કોઈ? નીચેથી ઊંચે જોવું હમેશ એક જ હોય એમની સાથે વિવાદમાં ઊતરવું વ્યર્થ છે. ખરી વાત તો એ છે કે ગુજરાતની ભાષાનો વાગ્વ્યવહાર જ નવીન છે અને તેથી અનુભવી પુરુષો પત્રકાર કે સાહિત્યકાર થવા બહાર પડી શકતા નથી. 'રિવ્યુ' ગમે તેટલું તાત્ત્વિકમય હોય તો પણ વાચકો થવાની આશા તો ભાગ્યે જ રાખી શકાય. બહુ તો ૨૫-૫૦-પ્રતો ખપે. 'મુંબઈ સમાચારે' ઘણાએ સુંદર શબ્દોમાં અભિપ્રાય છાપ્યો હતો, પરિણામ વગર જ! 'પ્રસ્થાન' અને 'કૌમુદી'ને રિવ્યુ માટે નકલ મોકલવા શકરાભાઈને આજે કહ્યું છે, તે આજે જ મોકલશે. તમને ઉચિત લાગે તો તેઓ પર માનપૂર્વક પુસ્તક વાંચ્યા બાદ વિસ્તારથી ગુણદોષ તપાસવા ઈસારો ભલે કરજો.[2]

નવું પત્ર કાઢવા કોઈ પેપરમાં લેખ લખવા કે પુસ્તક લખવા—કશા માટે અત્યારે તો મન થતું જ નથી અને લખાણ લખવા પૂરતી ચિત્તશાન્તિ, ગુજરાન માટે રળવાની ચિંતાથી મુક્તિ ઈત્યાદિ જે સાધનો મારી પાસે સ્હેજ સહજ હતાં તે હવે હરાયાં અભાવ છે એ દુઃખનીય ચિંતા કરવી વ્યર્થ છે. મનુષ્યમાત્ર સમષ્ટિનું ઓજાર છે. અમુક કામ કરવા માટે જ એ ઓજાર હયાતીમાં આવે છે અને પછી ભાંગી જાય છે, ખોવાઈ જાય છે અગર વિસરાઈ જાય છે. સંભવ છે કે જેટલું અને જે કાર્ય 'જનતા' માટે વાડીલાલ નામક એક હથિયાર યોજવામાં આવ્યું હતું

૧ જે રિવ્યુના કરિયો'નો આદિ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે સબંધી થોડોક ખુલાસો કરી લેવાનો રહે છે. ગુજરાતી સાહિત્યના શાસ્ત્રીય વાઙ્મયમાં પહેલી હરોળમાં બેસાડી શકાય એવા કેટલાક પુસ્તકો માહેનાં એક તરીકે તે પુસ્તકનો ઉલ્લેખ એ સમયે થયો હતો ['જુઓ કૌમુદી ૧૯૩૧ ઑગસ્ટ પૃષ્ઠ ૧૨૩ 'રત્ન ખંડ ૨ ચોથ પુસ્તક] એનાં બે ભાગનાં યથાયોગ્ય મૂલ્યાંકન કરવામાં ગુજરાતી સમાલોચકો સાવ નિષ્ફળ ગયા હતા એ વાત હજુ આજે પણ યથાતથ ઊભી છે—તે એટલે સુધી કે અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભા દ્વારા કરાતી સને ૧૯૨૯ની વાર્ષિક સમાલોચનાના એ જ સાલમાં પ્રગટેલા એ પુસ્તકની નોંધ લેવાની વ્યવસ્થા ન હતી. સમાલોચકનું ધ્યાન પણ ખેંચાયું નહોતું, અને સને ૧૯૩૦માં પ્રગટેલા 'ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર'ના ભાગ ૧ પુસ્તકમાં રજૂ કરાતી એ જ સાલમાં પ્રગટેલા પુસ્તકોની યાદીમાં એ પુસ્તકનો ઉલ્લેખ ગયો હતો ખરો પરંતુ એક ઉપયોગી ગ્રંથ તરીકે એની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા લખવાના તેમાં પણ આંખ આડા કાન કરવામાં આવ્યા હતા. અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થાય એટલા ખાતર એ પુસ્તકનાં જે થોડાંક આલોચનાત્મક અવલોકનો પ્રગટ થવા પામ્યાં છે તેની યાદી પ્રગટ થયાના ક્રમ મુજબ આપીને પૂરી છું [૧] 'મુંબઈ સમાચાર' તા. ૨૫-૬-૧૯૨૯ જેની નકલ જૈન હિતેચ્છુ માંથી છે [૨] 'રેવડીમાળ' તા. ૧ ૧૨-૧૯૩૦ [૩] 'પ્રબુદ્ધ' તા. ૨૨-૧૨-૧૯૨૯ [૪] સાહિત્ય ૧૯૩૦ જાન્યુઆરી પૃષ્ઠ ૫૯-૬૦ [૫] એજન ૧૯૩૦ માર્ચ પૃષ્ઠ ૧૮૧-૧૮૨ [૬] 'પ્રસ્થાન' ૧૯૮૮, પોષ [૭] 'ગુજરાતી' તા. ૨૭-૧૨-૧૯૩૧

૨ એમાંથી 'કૌમુદી'એ સમાલોચના પ્રગટાવી-કે નહિ તે જાણવામાં આવ્યું નથી. પણ 'પ્રસ્થાને' સંવત ૧૯૮૮ના પોષ-અંકમાં માત્ર અગિયાર લીટીમાં સમાલોચનાની સમાપ્તિ કરી લીધી હતી.

ત અને તટસ્થ નહિં બનેલ થયુ હશે નહિ થયુ હોય તો બીજા સંજોગો આવીને બગાડ્યા આ 'અનુભવ —નહિ કે સિદ્ધિ (સિદ્ધાન્ત) મને ઘણાજ ઓછો છે મનુષ્ય મોટો નથી સમય મોટો નીવડ છે એ સત્ય આવે જ પ્રસંગે સમજાય છે જેણે અર્જુનને એજ ગાંડીવ 'ધનુ' ન ઝાલ્યુ એજ અને એ બન્ને નિરુપયોગી—અશક્ત નીવડ્યા ! મારા પોતાના વિદ્યાર્થીઓ જેઓ મારી પાસે શીખી આગળ થયા છે તેઓ પણુ મો બનાવવા દરકાર કરતા નથી આમા મને આશ્ચર્ય લાગતુ નથી દુનિયા આનુ જ નામ ! જીવનના ભિન્ન ભેદ આ જ્ઞાન થયા વગર પામી શકાતા નથી

તમારા પ્રત્યે મારી માગણી કે જરા ચિત્ત સ્થિરતા થશે ત્યારે કાંઈ લખવા ધારુ છુ

જેતપુરમાં રા. અમૃતલાલ કાળિદાસ છે તેઓ પુરા મત છે કોઈ કોઈ વખતે મળવા આવે છે મારા પ્રણામ કહેશો અને એમની સુખાકારીના સમાચાર મને લખજો

મારા પત્રો કે એમાની હકીકત તમારા સિવાય બીજાના હાથમા જવા ન દેશો દુનિયા એને જુદાજ અર્થ કરે અને સુજ્ઞાત્મા કરવાની સ્થિતિઓ જુદા મને અસહ્ય લાગે છે

તમે સહકુટુંબ આનંદમા હશો

લિ૰

શુભેચ્છક

વાડીલાલના પ્રણામ

૩ ના મો શાહના એ નિખાલસ મિત્રની ઓળખ આપી ન શકાય તો પ્રસ્તુત પત્રપ્રકાશન અધૂરુ ગણાય તેમ છે એ મિત્ર કેટલાક મારી રાજ્યના પ્રાન્ત વકીલ તરીકે જેતપુર કેમ્પમા રહેતા હતા સને ૧૯૧૭ની આખરે પત્રકાર વા મો શાહે દેશ અને ધર્મની સેવા ખાતર જ્યારે જૈન સમાચારને તિલાંજલિ દેવી પડી ત્યારે તેમના આ હૃદયને લાગેલી ઊંડી ચોટને દૂર કરવા નિમિત્તે તેમના એ દોસ્ત તેમને જેતપુર તેડાવી તેમને ત્યાં આગ્રહપૂર્વક મિજબાની આપી હતી અને ત્રણ મહિના જેટલા ગાળા સુધી ત્યાં રાખ્યા હતા તેમજ ત્યા પહાડોનો અનુભવ લેવરાવીને એ વિચારકની ગંભીર સુખાકારી સુધરતા તેમને મુક્ત કર્યા હતા જેમનો પાઠ ભણવવા માટે વિદાય આપી હતી એ ખરેખર નામ માત્ર વાસ્તુ છે.

✻

દૂર વસેલા આપણા નદીઓનાં મૂળ તરફ બની જુઓ કે એ નદીઓ ખરેખર મહાન છે કે રાણી જમનાની નગરી ભૂમની રાણી સૂરત નદીએ બધ તોડીને પ્લાવિત કરી છે તેથી બહાદુર પૂના તેવ છે પુર થીય બધુ પાણીમાં ડુબી ગયુ શહેરની માણસોની અને ધન અનેક ફક્ત થતા બચ્યા આવા ચિત્રમાં ફુલાવા પૂર ઝાંખા પડી જશે એક વાત અંકશ ખાતા તરફથી લેવાતી નોંધણી નજરે ચડે છે

'સેવકરામ'

ગામડાંનું સાચ થાલ્યું ગયું છે

"ધગદ્ધા કે વહેમને પણ કઈ પરિમીમા હશે?

આ ... તો એમ જાણે કે ... ચરો ટે લોકો ભૂખે મરે છે કતાંયે તેમની અજ્ઞાનના અંધારે આખ્યના છોડવા તૈયાર નથી એક બાજુ માનવી અવકાશયાત્રીએ પેલી પાર, છેક ચંદ્ર સુધી પહોંચવાના સાહસ અપનો કરી રહ્યો છે વિજ્ઞાનના પ્રગતિશીલ યુગમાં દુનિયાના મુલકો ઝડપી ગતિએ બદલાઈ રહ્યા છે ત્યાં ગામડાનું પરિગ્રસ્ત માનસ એવું ને એવું છે નાતિ જાતી ઓ છ વહેમ અને અંધશ્રદ્ધા પણ એના એ છે અને લોકો એની પકડમાં એવા આવી ગયા છે કે તેને છોડવા તૈયાર નથી

એવું બન્યું છે કે એક ગામની વાવનું પાણી પીવાથી લોકોને વાળા નીકળે છે એ ગામમાં એક જાન ગયેલી જાનમાં ગયેલા લોકોને પીવામાં વાવનું પાણી આવ્યું બેએક માસ પછી ત્યાં વાળા નીકળવા લાગ્યા કોઈને પગમાં તો કોઈને હાથમાં વાળા નીકળવા લાગ્યા લોકો બૂમો મારવા લાગ્યા પણ ચલાય નહિ બેસાય સહેવાય નહિ પાછી એની કોઈ દવા ન મળે વાળો ઉકળ્યો ને ઉકળ્યો બહાર નીકળી આવ્યો જે કેમ કાઢવા બહાર લાવવો તેને પરેશાનીનો પાર નહિ લોકોની હાડમારીનો પાર નહોતો આપણા એ સમાચાર આવ્યા જિલ્લાના આરોગ્ય અધિકારી એ ગામમાં પહોંચી ગયા પૈસા ગામની વાવનું પાણી પીવાથી વાળા થાય છે એવી બાતમી મળી એ ગામમાં જઈ તપાસ કરી તો ત્યાં પણ ઘણા લોકો પાટા બાંધીને ફરતા હતા આરોગ્ય અધિકારીએ વાવના દરવાજે તાળું મરાવ્યું વાવનું પાણી કોઈએ વાપરવું નહિ એવી નોટીસ મારી, સરપંચે ગામનાની તેની તાકીદ કરી

પણ લોકો તો પાણી વાવનું પાણી વાપરવા ટેવાયા તેમની એવી માન્યતા હતી કે આ તો પવિત્ર વાવ છે

આજુબાજુમાંથી સાચ થાય તેવું થયું છે અને તેના સાથોસાથ આ સમસ્યાનો કોઈ ઉપાય નથી હોતો" જેવા જુઠાણાંની આ દુનિયામાંથી ગામડું પણ અલિપ્ત ક્યાં રહી શકે! આ ત્રણ પ્રસંગો એની સાબિતી છે

માનવું શાનક છે વાવ બંધ થાય તો માતાજી કોપે વર્ષોથી વાવનું પાણી ગામ વાપરતું આવે છે ત્યાં કોઈને કઈ થયું નથી વાળા નીકળે છે એ તો માતાજીનો કોપ છે ને વાપરીએ તો ગામ પર આફત આવે

એવી અંધશ્રદ્ધાથી પણ લોકો પાણી વાપરવા લાગ્યા તેમ ગામનો ડર હતો. ઉનાળામાં પાણી ... એનું ... પાણી એમરોની બારે અગવડ ... પણ સ્ત્રીઓ વાવમાં જઈ પાણી ભરી આવતી ...

કેટલાક વાવના પાણીનો ઉપયોગ કેવળ ધોવામાં અને નહાવામાં કરતા હતા તો કેટલાક પીવામાં કરતા હતા

અગાઉ પાણી સારું હશે ત્યારે કોઈને રોગ નહિ થયો હોય પણ હવે જ્યારે પાણીમાં વાળા પડ્યા છે એ વાળા શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે અને પીડા કરે છે ગામમાં એવા કેસ બન્યા છે લોકો હેરાનપરેશાન થાય છે છતાંયે એ પાણી વાપરવાનો આગ્રહ રાખવો એ કેવું બેહૂદું છે

ગામ આ અંધશ્રદ્ધાની પકડમાંથી બહાર નીકળી શક્યું નહોતું આરોગ્ય અધિકારીની વાત પણ એ લોકો કાને ધરતા નહોતા જ્યારે તેમણે મને જણાવ્યું ત્યારે હું તેમની સાથે ગયો ગામને સમજાવ્યું તો સા...

મે ગામલોકોને એકઠા કર્યા તેમને વાળાનો રોગ કેવી રીતે થાય છે, વાળા થયા હોય તે કેવા હેરાન થયા છે તેમણે વાત કરી, બધા લોકો હબકી ગયા ને હા હા કરતા હતા

"સેવકરામ! તમારી બધી વાત સાચી છે આ સાલે હુકમ કરી ગામમાંથી વાવનું પાણી બંધ કરી દીધું છે"

સે બૈરાંને અને પાણી ભરતાં જોયાં છે ને ! આરોગ્ય અધિકારી બન્ને બોલી ઊઠ્યા.

'એ તો એક જમાનું મન ચાલુ જ છે ને હમણાં જતા કરી ! બાકી હવે કોઈ વાપરતું નથી — ઢોરને ખવાસે ડા !'

'જો કોઈ વાપરતું નથી તો નળ તારૂ મારી તમ સા હાંશે જ સીન્ ફરે — આરોગ્ય અધિકારીએ આ સવાલ જ એટલે પાડો ઉચ્ચારણ કર્યો.

વાઘરામભૈની ની ઠક્કર છે ગામ કહે છે તેને અમે પાણી નહિ વાપરીએ એટલે પૂછતાં.

'ગામના લોકના અજવાળાની દ્રશ્ય કૈટલાક લોકોને પીવાના અનુભવ માટે લીધી નાખે તો ગામને આપવું પડે.'

'આ તમને કહી દઉં — તમે ત્યારે એક વાગી ગયું છે એટલે જ માનતો — જો ગામમાંથી કોઈ દૃશ્ય કોઈ પાણી ભરે ના તો હોય.'

ગામનો એ — રત્નના પાણી આપી — એટલે મેં રોકાર — !

'તમે પાછા ફરી જતા હો તો તમારા લાભની વાત છે. ગામમાં ઘણા નીકળી તો એની ની વાત થતા હશે.'

તેમજ અમારા પર આજે જ નહિ સમજતા હોઈએ? આ સાહેબ સરકાર રાજ માટે કંઈ છે તેથી આમારા માટે આ રી ડોળાક લઈ ગયા છો. હવે મહેનતના ગામ જો તું એ એનું.

પણ એ ગામ પીવાનું કી ગયું પાણું પાણી ભરવાના લાગ્યું વાયાના કેમ ભલ લાગ્યા લોકો ઉગ્ર થયા તેથી ગામના ભાઈઓ કહી દે તો જોશે.

એમાં તમને ખબર ના પડે વારે તો મારીએ તો માતા કેવું વાતનું પાણી ભરવાનું એ હશે મરજિ માત છે ? જે ભલું હોય એ ભરે ના ભલું હોય તો ના ભરે.

પણ એવો બળ તા ભીને હતો માનાજી નામ પર કોપ તો લોકાના અંતર સુધી સાચી સમજ ત્યાં

રાને પહોંચાડશી ?

*

એક વાંઢ ભાઈ મહારાજ આ વાત
તેરરામ ! તમારૂ નામ પણ છે
એના શું કામ છે ?'

આ વખતે મેં કોંગ્રેસની ટિકિટ પર અમારા આ તાલુકામાંથી બીજા તે જાણીએ છીએ અને હું એ કરીશ છે તમે આ તિને જ તાલુકાના આગેવાનો તે મારી ભલામણ કરો તો એમ લોકો મતે ટેકો આપે.

પણ તમે તો એમ વાત કરો છો તે કે હું ચૂંટણીના ધંધામાં પડતા નથી એ મારૂ કામ નહિ.'

પણ આમાં કા આપણો નક્કર વાતો છે. સેવાના આ તો તમે તે વાત અપર આજકાલમાં કરો છો એવા જ વાત કરતી તો એમ તા માનતા કે કામ કરે એક માણસો ધારાસભામાં જવા જોઈએ ?

એમ જ માનું છું.

આપ એમ નથી માનતા કે એ ચ્છાના માટે યોગ્ય હોય, ભણેલા પણ લોકોના પ્રશ્નો સમજતો હોય અને બધા કરી શકે એવી સૂઝ હોય એવા ધારાસભાના ઉમેદવારો મોકલવા જોઈએ ?

હા આપણે પણ નથી તે જ માનતા કે તે પછી આપને મત ભલામણ કરવામાં શું વાંધો છે ? પણ મારા મતથી તો સુનિશ્ચિત છે કે ધારાસભામાં જવા માણસ તે ના ગામના વિશે મત અને કે પણ એ રાથી અસલ એ ને માટે તો પછી આપનું ભલામણ કરવા નું નામ છે ?

જો ભાઈ ! મારે તમારા મેગળ ઉઘાડ મકાન તમને કામ થી નાર થઈ કહેવાનું નથી પણ મેં મારી મર્યાદા જોઈ રાખી છે કે ચૂંટણીમાં વ્યક્તિગત કહેવું કે કોઈ એક વ્યક્તિનું નામ નહિ કરી શકું કે તો આ બાઈ પસંદ કરે તો આમને મત આપજો.

'આપ ગૌરવ નો કહેશો ને કે યોગ્ય અને સેવાભાવી માણસને પસંદ કરજો
'એ ના કહેતા આ યો છું તો કહીશ
'બસ મેરકરામ આપની પાસે મેં પણ એટલી જ અપેક્ષા રાખી છે સાચા માણસોને ટેકા મળે તો સારું. તો આપણે લોક સેવાનું જે કામ કરવા માગીએ છીએ તેને ગતિ મળે. એથી તો આપને એટલી જ વિનંતી કરવા આવ્યો છું કે આપ કૃપા કરીને અમારા તાલુકાના આગેવાનોને આટલા શબ્દો કહો તો સારું.'
હું આ ભાઈની નીતિથી અને સજ્જનતાથી વાકેફ છું. તેમનું કામ રજૂ મેં જોયું છે લોકોના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તેમણે ઘણા ખાતામાંથી કંઈ બાકી રાખ્યું નથી. તેમને એક જ ધૂન લાગી છે મારા તાલુકાને આગળ લાવું. મારા તાલુકાના વિકાસના કાર્યો થાય. મારા તાલુકાના પ્રશ્નો ઉકેલ થાય એ માટે તે ફરે છે. લોકોમાં રહે છે. તેમની ફરિયાદ અધિકારીઓને પહોંચાડે છે.
પાછા તે એન્જિનિયર હતા. એટલે એ કામની યોગ્યતા માટે તો મારે કંઈ કહેવાનું નહોતું. તેમની સામે બે જણ ઊભા હતા તેના કરતાં તો આ યુવાન ભાઈ શિક્ષણમાં અને સેવામાં યોગ્યતામાં અને ઉંમરમાં ચઢિયાતા હતા. હું અંતરથી પણ ઈચ્છતો હતો કે આવા ઊગતા સેવાભાવી યુવાનની પસંદગી થાય તો તાલુકાના કામ થાય.
એટલે હું તેમની સાથે કોઈ [illegible] ગામના આગેવાનોને મળ્યો. મેં તો કોઈનું નામ લીધા વગર કામ કરે એવા માણસને પસંદ કરશો તો તાલુકાને ફાયદો થશે એ સૂરની વાત કરી.
ત્યારે તે લોકોએ એક જ વાત કરી
'મેરકરામ! અમે તો મનમાં ક્યારનીયે ગાંઠ વાળી છે. અમારે તો અમારું કામ કરે એવા આ ભાઈને જ મોકલવા છે. એ ભણેલા છે. અમારું કામ કરે છે. ઘણા ખાતાને પણ મળીને નિકાલ લાવે છે. આવાને મૂકી આવા જેવું મોકલવા છે.'
પછી જ્યારે ચૂંટણીના દિવસે બીજા ન મોકલતાં એ ઉમેદવારભાઈએ ટકોર કરી
'અરે તમે એ શું બોલ્યા? આ સભા વચ્ચે એક વાત કહીશ તોયે આ જ વાત લોકોને સાચું કહેવું છે એમાં કરવાનું શું હતું? અમારે તો કામ કરે એવો માણસ જોઈએ. રોજના [illegible] ને મોકલવાથી શું ફાવશો!
આવા ઉદ્ગાર મેં ઠેરઠેર સાંભળ્યા એથી મને આનંદ થયો. આમ તો એ કારણે કે લોક સેવાની મદદ કરે છે તેમના મનમાં સાચા ખોટાનો ખ્યાલ છે. હવે આપણી કે ધારાસભ્યો માણસો નહિ [illegible] તેમ કેવળ પૈસાના જોરે જેવો બહાર પડે છે તેને એ લોકો જાકારો આપશે. જેઓ હવે આવ્યા છે એ તેમનું હિત સમજે છે. એમને સાચા માણસોની જ પસંદગી કરશે.
પણ પંદરેક દિવસ પછી મેં છાપામાં બીજું જ વાંચ્યું. [illegible] તાલુકાના ઉમેદવારોની વરણી કરવા આવ્યા ત્યાં કોંગ્રેસની મંડળ સમિતિઓ અને લોકોનો અભિપ્રાય પૂછવામાં આવતો ત્યારે મોટા ભાગના લોકો જે તેને તેઓ રોજના ગાદીમાં કહેતા હતા એવા શ્રીમન [illegible] નામની ભલામણ કરી હતી જે મારા સાંભળતાં તેમણે જે ખાત્રી આપી હતી તે કાર્ય કરવું તો નમે ન લીધું.
ત્યાર પછી મેં ભાઈ [illegible] કંઈ માગી [illegible] રજૂઆત તેમણે કરી
'મેરકરામ! મારા નમ્ર [illegible] ભલામણ કરી તમે મોટા જ નથી પણ [illegible] કામ કરે એવા ઉમેદવારની પસંદગી ન કરો તેનો રંજ છે. એક બાજુથી ખૂબ માર છે કે અમારું કામ થતું નથી [illegible] સામે [illegible] ઘણા ખાતાં તેમની રાવ સાંભળતી નથી. વિકાસના કાર્યો થતા નથી. ન્યાય વહેંચણી થતી નથી. [illegible] માગતા નથી. આવી તો તેમની રોજની ફરિયાદો છે. તો આવી ફરિયાદનો નિકાલ કરાવે એવાને મોક

હવે જોઈએ કે શ્રીમંત વેપારીને ?

'તમારી વાત સાચી છે. મને પણ એ જ વાતનું આશ્ચર્ય છે કે બેટો કેમ કરી ગયા? ને દિવસે તો મારા સાંભળતા જ તમારા નામની બડાશ કરતા હતા!

'એ બધા કરી ગયા એ શ્રીમંત વેપારી છે એટલે તેમના સાધનો તો હોય જ. તેમણે સ્વાગતમાં પણ નાણું ખર્ચ્યું. વેપારી મનોવૃત્તિ કે નાણાંને ના માનવા કાર્યક્રમ તો તેમના ત્યાં જ પડ્યા પાથર્યા પડે છે. એ મહાસભાના પ્રશ્ને નહિ છે, ધોળા કરશો હોય તો હાથ લગાવે છે, તેમનું રસોડું ચાલુ જ હોય છે. આ બધા કારણે તેના કાર્યક્રમો તો તેમના ઉપકાર વશ હોય જ. એટલે તેમણે ગામમાં તેમના નામના બનાવ્યું કરી.'

બન્નેએ પછીથી એ જાણ્યું કે એ વેપારી ભાઈએ નાટકને આગલી રાતના પોતાને ત્યાં એકઠા કરેલા જમાડેલા, મોટરમાં બેસાડીને લઈ ગયેલા.

આવું બીજે પણ બન્યું છે. ગામના ટોળાં આવ્યાં હતાં. પોતાના માટે બનાવ્યું કરે એવા માણસોને વીણીને લાવવામાં આવ્યા હતા. આમાં આદિ ગામ ડાહી જાય!

જ્યારે એ વાત ફૂટતી ત્યારે બહારના લોકો તેમના નાટકનો લહેરથી ઉમેદવારનો પક્ષ લેતા. એવો ઉમેદવાર પસંદ કરીએ તો તાળીઓ પાડી બધું તેઓની બનાવટ કે નાના હતો. લોકો પોતાને તેમ નિરખીને આ વાતમાં કે ધીરજમાં કે પોતાના જ મગજમાં ન બેસે એવી વાત ન કરી શક્યા.

આ બાબતે પગ નું કહેવું : પોતાના મિત્ર નિર્ણય કરે નહિ તે પક્ષ મજબૂત માટે!

હું તો કહું છું કે ગામડાનું આયખું હજી નાનું નથી. એ તો મહાન છે, તું ભાગ્ય મોટું છે. હવે મને પણ આ તો નવા જમાના પર ધ્યાન આપીએ. હું મને તો બાળ પ્રાચીન પ્રાર્થના તેમનું કામ કરવાનું તીર્થધામ છે. છતાં જ એટલે પ્રાર્થના કરાવે તેનો તાગ નહિ.

એ ગામના રાત રહેવું થયું. ઘણાં વર્ષો પછી એ ગામમાં ગયો. ઘણા વરસે ગામના તો ઘણા બધા મળવા આવ્યા.

'મનકરામ! શું તમને ગામ યાદ કર્યું?'

'સેવકરામ! નામ પર રિસાયા છો કે શું? હમણાંથી તો દેખાતા જ નથી.'

ઘણુ સેવકરામ આવ્યા છે કે અહીં તો સેવક નામ ભૂલી ગયા છો કે શું?

જ આવે ને ત્યાં તીન વિભાગે બતાવે. મેં ગામના સમાચાર પૂછ્યા. ખેતીવાડી સારી હતી. નવા હર્ષ સૌનાં આપમાં કે કોઈ રહ્યો હતો. મોડા સુધી અમે વાતો કરતા બેઠા.

'હવે જુઓ મનકરામ! પાછું વહેલા ઊઠવાનું હશે. એ મોડા આપણી પડે-ખોરે મળશું.'

નાનો સરકીને જાગતા હતા. પગોથિયે બેસીને હું જીવનનું અધ્યયન કરતો. પછી કામે લાગતો. જેથી તો આ નવું કામ વાંચે સારી જાતનું પણ આજે તો વાંચવા અભિપ્રાય થતા ગયા હતા. આપમાં પણ જીવ બનાવી હોય તેમ, આ પર ભારભાર થઈ ગઈ હતી.

પણ એટલું યાદ કે એ વાતના વિચાર ન આવી. હું સારી ઊંઘ લેતો. તેના બાજુના ઘરમાંથી ભજન ગાવાનું કાંઈક લાગે. ગામડાં તારાથી નવજીવનનું આરાધન કરી રહ્યાં હતાં.

મને થયું: પણ શું હશે? આટલી વાતના કેમ જાગેલું વગાડતા હશે?

પછી તો રોજ ઊઠીને ગોઠણ બેસતું ગાયું છે ? એવા ગોર ભજનના સાંભળવા લાગ્યા.

ગામડાંના ભજનોની ભૂમિકામાં મને શું એ... બાજુ... પછી નવી કાંઈ ભાવની નીતિનું કંઈ વાચન ... ઉદ્ધાર નથી અને ... આ તો હતો.

ડાહ્યું વાગે છે. પેલી બાઈ ધ્રુસકી રહી ! આ જૂનો હડકાયો કરી રહ્યો હતો.

'જાય છે કે નહિ ? જા નહિ તો તારો ટૂંટો કરી નાખીશ. તું હજી મને ઓળખતો નહિ હોય. છાની-માની ગોળી જા કે તારે શું જોવે છે ? બોલ જલદી આશી નાખ તારે શું જોઈએ છે ?'

બાજુના ઘરમાં ડાકલું વાગતું હોય, ભૂવો જૂનો મારતો હોય ધૂણનાર હડકાયો કરતું હોય ત્યાં કેવી રીતે ઊંઘ આવે ? ઘણી મોડી રાત સુધી આ રેકડી ચાલતી રહી. ડાકલું વાગતું રહ્યું ને મારી નિંદર હરામ થઈ. હું નિશ્ચયમાંથી પરવારી એ બાજુના ઘેર ગયો.

'કોને રમવા વળગ્યો છે ?'

'આ અભાગ્ય અનુરાગને '

'આ છોકરાને વળગાડ વળગ્યો છે'

'હોય, જીન વળગ્યો છે ને એને સતાવે છે. પાંચ દાડાથી ભૂવો ધૂણાવે છે તોયે જતો નથી. કહે છે ના મારે જવું નથી '

'છોકરો શું કરે છે ?'

'પવન આવે છે ત્યારે આરડા દેદે છે. ગાળો દે છે. દાંત કચકચાવે છે. પોતે પોતાની જાતે માથા પર તપ ડીકો લગાવે છે. કહે છે કે છોકરાનું લોહી પીશ, એને જીવતો નહિ રહેવા દઉં. જુઓને, તેનું શરીર કેવું થઈ ગયું છે ?

છોકરો નખાઈ ગયો હતો. થોડી સૂકાઈ ગયું હતું. જરૂર તાવ ભેગીનીભીઆ કે એનો કોઈ રોગ હશે. મેં કહ્યું

'કોઈક સારા ડૉક્ટરને દેખાડો તો ?'

'અરેરામ ! આમાં ડૉક્ટર શું કરે ? આ તો વળગાડ કહેવાય. એ વળગાડ નીકળે તો જ એ સારો થાય '

મેં એ લોકોને આ વહેમ મનમાંથી કાઢી નાખવા ઘણુંયે સમજાવ્યા. દવા કરાવવાની ભલામણ કરી. પણ એ તો 'વળગાડમાં તો દવા ના કરાવાય !' કહી મારી વાત કોઈ ન માની. પણ મને રાજી રાખવા એટલું કહ્યું 'તમે કહો છો તો મોટા ડૉક્ટરને દેખાડીશું.' તેમણે આ કહ્યું એટલું જ. દવા ન કરાવી. ભૂવા બદલાવ્યા. આખરે મેં સાંભળ્યું કે એ છોકરો ખલાસ થઈ ગયો. આ વહેમનું કેટલું ભયંકર હશે ભલું ?

લંડન ખાતેના નૈસર્ગિક પ્રદર્શનમાં એક મૌલિક વીજળીક દૂરસંચાર સાધન બનાવવામાં આવ્યું છે. ગઈ સાલ આગ અને માર્કેટમાં બનાવેલી પ્રથમ વિડિયો ટેલિફોન તરીકે આ સાધન પણ બ્રિટનની ચાર નવજાતની ટેકનીકલ માહિતિક શાખાનું સર્જન છે.

આ હલેક્ટ્રોનિક વિડિયો-કોમ્યુનિકેશન-યુનિટ ૯૦ સેન્ટીમિટર ઊંચું અને ૧૦ સેન્ટીમિટર લાંબુ છે. તેમાં એક રેડિયો રિસીવર ટેપ રેકોર્ડર, ટેલીવિઝન સેટ (જે ૧૨ માંથી કોઈપણ ચેનલ ૧૯ દરશે ઝીલી શકે છે) અને સાઉન્ડ રેકોર્ડ તથા સર્કિટ ટ્રાન્સમિશન યુક્તિઓવાળો એક વિડિયો ટેલીફોન છે.

આ સાધનનો ઉપયોગ ઘરની અંદર બે સંદેશા વચ્ચે કે બે રાષ્ટ્રો વચ્ચેના સંદેશા લેવા માટે થઈ શકે છે. ટેલીવિઝન પડદા પર સામેથી બોલનાર વ્યક્તિ જોઈ શકાય છે. જો સામેની વ્યક્તિ હાજર ન હોય તો મશીનનો ઓટોમેટિક સર્કિટ એ પ્રમાણે જણાવે છે અને સંદેશો નોંધી લે છે.

> 'ઊર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ

[૨૨] નાસ્તિક

ન થા કુછ તો ખુદા થા, કુછ ન હોતા તો ખુદા હોતા
ડુબોયા મુઝકો હોને ને, ન હોતા મૈં તો ક્યા હોતા
—ગાલિબ

—તું ભગવાનમાં માને છે?

હેલમટે મને એકાએક પ્રશ્ન કર્યો

હું ચૂપ રહ્યો

—આદમ, જવાબ કેમ દેતો નથી? માને છે કે નથી માનતો?

મેં કહ્યું

—આપણી આ ચર્ચામાં આ પ્રશ્ન જરૂરી ખરો?

મારો આ સવાલ સાંભળી હેલમુટ એક ઘડી તો ચૂપ રહ્યો પણ પછી તરત જ બોલી ઊઠ્યો

—વાત એમ છે આદમ કે જેમ જેમ હું આઈન્સ્ટાઈનની Relativity Theory માં ઊંડો ઊતરતો જાઉં છું તેમ તેમ મને આ પ્રશ્ન વધુ મૂંઝવતો જાય છે. આઈન્સ્ટાઈન પોતે સ્પષ્ટ સમસ્ત સર્જન વિસર્જનની લીલાને અકસ્માત કે આકસ્મિક માનતો નહોતો. એ આસ્તિક હતો. એ માનતો હતો કે આ સમસ્ત લીલામાં એક અદ્ભુત નિયમિતતાભરી વ્યવસ્થા સમાયેલી છે અને તે કોઈ અદ્ભુત શક્તિ વિના શક્ય નથી

મેં કહ્યું

—તેમ' આપણ વિજ્ઞાન વિષે ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ ધર્મ વિષે નહિ [illegible]

હેલમુટ હસી તો પડ્યો પણ એનાથી એ હાસ્ય પૂરું કરી શકાયું નહિ

—તારી વાત સાચી પણ આદમ જાણું છું હું જ્યારે પણ ભગવાનના અસ્તિત્વ વિશે વિચાર કરું છું ત્યારે મને આલ્બર્ટ યાદ આવ્યા વિના રહેતી નથી

મારાથી સહજ જિજ્ઞાસાપૂર્ણ સ્વરે ઉદ્ગાર થઈ ગયો

—આલ્બર્ટ?

એણે વાત રોળ કહ્યું

—હા આલ્બર્ટ

આ આલ્બર્ટ વળી કોણ? એને ભગવાનના અસ્તિત્વના પ્રશ્ન સાથે શો સંબંધ?—એવો હું સવાલ કરું તે પહેલાં જ એણે આલ્બર્ટની કથા સંભળાવી

—આલ્બર્ટ એ મારો મિત્ર [illegible] અભ્યાસ કરે. અમે બે ચાર મિત્રો જ્યારે પણ મળીએ અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનની ચર્ચા કરીએ ત્યારે એ અચૂક હાજર રહે. અને [illegible] ભગવાનનું નામ સાંભળતાની સાથે જ ઉશ્કેરાઈ જાય. કહે: નાસ્તિક

આલ્બર્ટનો આટલો પ્રાથમિક સંક્ષિપ્ત પરિચય આપ્યા પછી [illegible] હાથ ઊંચો કર્યો અને મદ્યપાન કરવાનું ચરિતાર્થ [illegible] કર્યું

—Prost!

મેં પણ ગ્લાસ હાથમાં લીધો. હાથ ઊંચો કર્યો અને બોલ્યો :

—ચીઅર્સ !

અમે બેઉએ બે ચાર ઘૂંટ પીધા. ફરી ઊંચા કરેલા ગ્લાસ વડે એકબીજાને વિવેકભરી નમ્ર સલામ ભરી અમે અમારા ગ્લાસ ટેબલ ઉપર મૂક્યા.

હેલમુટે બીઅરની બાટલી લીધી અને બેઉ ગ્લાસમાં થોડું થોડું બીઅર રેડ્યું. ગ્લાસમાં ઊભરા બેચેન ફીણને હું ખામોશ રીતે જોતો રહ્યો. હેલમુટે ફરી પ્રશ્ન કર્યો :

—લોકો ભગવાનમાં શા માટે માનતા હશે ?

હું ફરી ચૂપ રહ્યો.

—આદમ, આ બ્રહ્માંડ સાચે જ વિચિત્ર ચીજ છે ! જન્મ પહેલાં અને મરણ પછી — આ બે સ્થિતિઓ વિશે આપણું અજ્ઞાન આપણને કેટલું સતાવે છે ? આ જીવનનો અર્થ શો ? માણસ જન્મે છે, જીવે છે અને મરણ પામે છે — શા માટે ? આ દુઃખ અને સુખ, આ આંસુ અને સ્મિત, આ સમસ્ત માયાનો હેતુ શો ? આ જીવનના વિચાર અંગે પણ કેટકેટલા મતભેદો, કેટકેટલા દૃષ્ટિબિંદુઓ ! આપણા વિચારોની દુનિયામાં માત્ર મતભેદો જ પ્રવર્તે છે. આમાં સત્ય શું ? માણસ જન્મે છે એવી રીતે જોઈએ તો માણસને જન્મવું પડે છે. જીવન ઉપર એની સત્તા, મરણ ઉપર એની સત્તા, પણ જન્મ ઉપર નહિ. લોકો માને છે કે ભગવાન સર્વજ્ઞ છે, સર્વશક્તિમાન છે. એની ઇચ્છા વિના આપણાથી કાંઈ થઈ ન શકે. જો આલ્બર્ટ આ સાંભળે તો આ બીઅરનો ગ્લાસ છૂટે હાથે બોલનારના મોં ઉપર ફેંકે અને કહે કે આની પાછળ પણ ભગવાનની ઇચ્છા જ સમાયેલી છે.

મેં પૂછ્યું :

—આ તારા મિત્ર આલ્બર્ટ કને ભગવાનમાં નહિ માનવા અંગેની કોઈ ખાસ દલીલો હતી ખરી ?

હેલમુટ હસી પડ્યો.

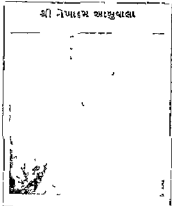
—આ વિષય અંગેની બધી દલીલો ખાસ જ હોય છે ને ! આપણી બૌદ્ધિક શક્તિ કેટલી મર્યાદિત છે તેનું આપણને ભાન થાય અને આપણે વિવેકી બનવું હોય તો આ વિષય અંગે મૌન જ ધરીએ. કેમ ખરું ને ? આલ્બર્ટની એક જ દલીલ — જો હું મરું તો ભગવાન મને રોકી શકતો નથી. એ આપઘાતને ભગવાનની લાચારી અને અશક્તિના પુરાવા તરીકે રજૂ કરતો, અને કહેતો કે માણસ આત્મહત્યા કરે છે ત્યારે ભગવાન કેમ ચૂપ બેસી રહે છે ? કેમ એ એનું ખૂન નિવારતો નથી ? કેમ એ દરમ્યાનગીરી કરતો નથી ? ભગવાન જેવું કંઈક હોય તો તે જરૂર પોતાની સત્તા પોતાના સર્જિતોના હાથમાં જવા ન દે. જન્મ ઉપર પણ માનવી સત્તા ભોગવે છે. મરણ ઉપર પણ. સંતતિનિયમન અને ગર્ભપાત, ખૂન અને આપઘાત — આ છે માનવીની સત્તાઓ ! આ હતી એની દલીલો.

હેલમુટે સહેજ શ્વાસ લીધો. બીઅરના એકબે ઘૂંટ પીધા. સિગારેટ ચેતાવી અને એક બે દમ લીધા.

—મને બરાબર યાદ છે. અહીં મારી સાથે તું જ્યાં બેઠો છે તે જ જગ્યાએ એ બેઠો હતો. અમે ચારેક મિત્રો ભેગા મળી જ્ઞાનવર્ધક ચર્ચાઓ કરી રહ્યા હતા. બીઅર વિના ચર્ચામાં મજા ક્યાંથી આવે ! બીઅર પણ પીતા હતા. આલ્બર્ટને નશો કરવાનો ગમતો. એ ક્યારેક થોડુંઘણું પી લેતો. તે દિવસે પણ એણે સહેજ વધુ પી લીધું હતું. ચર્ચા પણ સૌએ કળાએ ખીલી ઊઠી હતી. નવા નવા વિષયો છેડાતા હતા. શોપનહાવર, નીટ્શે, કાન્ટ, કાર્લ માર્ક્સ, ફ્રોઈડ, આઈન્સ્ટાઈન, સાર્ત્ર, નિત્શે, લેનિન, માક્સ પ્લાંક — કેટલા કેટલા નામો ગણાવું ? આદમ, આ બૌદ્ધિક ચર્ચાઓનો નશો બીઅરનો પણ ટપી જાય એવો હોય છે. તેવામાં પેટરને કોણ જાણે શું સૂઝ્યું કે એણે અચાનક ભગવાનના અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન છેડી દીધો. આ વિષય એટલે આલ્બર્ટના હાથમાં નાગી તલવાર મળી ગઈ ! પેટર કહે : આલ્બર્ટ, તારી પાસે એવી કઈ સદ્ધર દલીલ છે કે જે પુરવાર કરી શકે કે ભગવાન નથી ? આલ્બર્ટ આમ ભારે ચતુર. ચર્ચા કરવામાં ભારે

તર્કબદ્ધ પણ ભગવાનના અસ્તિત્વની વાત આવે એટલે ગાડા ભરીને જેવું વચન દાખવે જુવાન બોલી ઊઠે ઉશ્કેરાઈ જાય અને 'ભગવાન નથી' એ પુરવાર કરવા માટે [illegible] કરી એને પેટર અને આલ્બર્ટની દલીલોનું દંગલ જોર પકડતું રહ્યું અમે ચૂપચાપ બેસી સાંભળતા રહ્યા—આમ સૌ બેઠા રહ્યા

હેલમુટે ફરી બીઅરના બેચાર ઘૂંટ લીધા સિગરેટના એકબે કશ લીધા પછી બોલ્યો
—આલ્બર્ટ કેમ તું કંઈ બોલતો નથી?
મેં ય બીઅરના બેચાર ઘૂંટ પીધા
—હા તો પછી શું હેલમુટ?
—પછી? પછી એ જ ... આલ્બર્ટ બેસી રહ્યો ... કહું મરવા માગું તો ભગવાન મને અટકાવી શકતો નથી એ જ એની પેટ દલીલ પેટર કહે આલ્બર્ટ આપઘાત કરે તેમાં પણ ભગવાનની કોઈ ગણતરી હોવી જોઈએ તો આલ્બર્ટ કહે દરેક માનવી ગમે ત્યારે ગમે તે રીતે મરે તો છે જ પણ એનું મોત આકસ્મિક અથવા કુદરતી હોવાનું પણ હું જો આજે આ ક્ષણે નિર્ણય કરું કે મારે મરી જવું છે અને હું આપઘાત કરું તો તે અકસ્માત નથી કે કુદરતી મોતે નથી આ હકીકત જ પુરવાર કરે આપઘાતે માનવીનું મોત માનવીના પોતાના હાથમાં છે ભગવાનના નહિ ભગવાન હોય તો મોતને એ પોતાના હાથમાં રાખે ને! આલ્બર્ટ અને પેટરની દલીલો નક્કી સ્વરૂપ ધારણ કરે તે પહેલા અમે વિક્ષેપપૂર્વક વિષયાંતર કર્યું પણ આલ્બર્ટ ઉશ્કેરાયેલી—છંછેડાયેલી હાલતમાં ઘાટા પાડતો—પેટરને ગમે તેમ સંભળાવતો અમને છોડી ચાલ્યો ગયો
મેં પૂછ્યું
—એ આલ્બર્ટ [illegible] અભ્યાસ કરતો હતો કેમ ખરું ને?
—હા તે વખતે એ એનું છેલ્લું વરસ હતું પછી નજીકમાં જ એની પરીક્ષા હતી ... ને પછી અમે મિત્રોએ નિર્ણય કર્યો કે આલ્બર્ટ હાજર હોય ત્યારે ભગવાનના અસ્તિત્વ વિશે કોઈએ ચર્ચા ઉપાડવી નહિ અમે મિત્રોએ અમારો નિર્ણય બરાબર અમલમાં મૂક્યો પણ અમને ખબર નહિ કે તે આલ્બર્ટ [illegible] | એને તો કોણ જાણે કોઈ વિચિત્ર [illegible] લાગુ પડ્યો આસ્તિકો સામેનો એનો રોષ વધતો ગયો [illegible] દીધું આખા જગતને નાસ્તિક બનાવી [illegible]! એ પોતાના રૂમમાં, પોતાના મિત્રમંડળમાં પોતાના વર્તુળોમાં પોતાના ઓળખીતાઓમાં—એક જ એક વિષયની જિદ્દી ચર્ચા કરતો ભગવાન નથી! ભગવાન નથી!! ભગવાન નથી!!! એની હાલત જોતાં ક્યારેક

શ્રી નેપાહમ આશુવાલા

અમને થતું કે ભૂલેચૂકે જો ભગવાન એને રસ્તામાં મળી જાય તો એ તેને ય બોચી ઝાલીને ઊભો રાખે અને સાફ સાફ સંભળાવી દે કે તું ભગવાન [illegible] કહીને બરાબર સાંભળ તું નથી! પોતાની દલીલો સાંભળનારના ગળે કેમ ઊતરતી નથી તે વાત એનામાં રોષ અને પ્રકોપ ઉપજાવતી એના ઉચ્ચારની માત્રા વધતી જતી હતી એની પરેશાની પણ અમને અવારનવાર સમાચાર મળતા ગઈ કાલે [illegible] મારામારી કરી આજે [illegible] પરમદહાડે [illegible] હોટલમાંથી એને ધક્કા મારી કાઢી મૂક્યો

આંખો વગેરે વગેરે સમય ક્રિસોનું રૂપ ધારી —મહિનાઓનું રૂપ ધારી—કોઈ ભૂતપ્રેતની જેમ ચાલી રહ્યો હતો. પછી તો અમે આબ્ર્નેટ વિષે કશું સાંભળ્યું નહિ. કોઈ દેખાય મહિનાઓ સુધી એ અમારા જોવામાં નહિ આવ્યો.

પૂરી થતા આવેલી પોતાની સિગરેટને રાખદાનીમાં દબાવી હોલવી દીધી. બીઅરના આખરી ઘૂંટ પીધા. ઊંડો શ્વાસ લીધો.

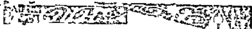
—આમ એક સાંજે પેટર અમારી કને આવ્યો. એની પરેશાન હાલત જોઈને અમે આશ્ચર્યમાં મુકાઈ ગયા. એણે મહેરબાની પણ માગ્યા વિના કહ્યું: આજે બપોરે મેં આબ્ર્નેટને જોયો! અમે સહુ એકી સાથે બોલી ઊઠ્યા: આબ્ર્નેટને!! એણે કહ્યું: હા. આબ્ર્નેટને આખા શરીરે પાટા બાંધેલા, મોઢું પણ જખમોથી ભરેલું. એના આખા ચહેરા ઉપર જખમોનો વરસાદ વરસ્યો હતો. ઘૂંટણે ટેકે ખોડંગાતો ચાલે ડગલે ડગલે જઈ રહ્યો હતો. દરેક કદમ એનો પ્રભુ રૂઠી ગયો હતો. હું તો એને ઓળખી ન શક્યો. એણે જ મને દર્દભર્યા સ્વરે બૂમ પાડી: પેટર! મેં એનો અવાજ તરત પારખી લીધો. મારી આંખો માની શકતી નહોતી: શું આ આબ્ર્નેટ હોઈ શકે? મેં પૂછ્યું: આ શું? આ તને શું થયું? એણે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એના જખમો એનું હાસ્ય પી પી નાખતા હતા—વીંખી નાખતા હતા. એના નમણા રંગ પણ ક્યાંય ગયા હતા. એની સૂરત પણ પલટાઈ ગઈ હતી. જાણે કોઈ જાલિમ જાનવરે એ રોગી માણસ કબજામાં ... ના આખરી દમ લઈ રહ્યો હતો. એને હું ઓળખી શકું નહોતું કે ઓળખી શકાતું નહોતું. મેં એને મારા હાથનો ટેકો આપ્યો. નજીકમાં જ એક બાંકડો હતો. મેં એને તકેદારીપૂર્વક બેસાડ્યો. હું પણ બેઠો. એની તકલીફ, એની સૂરત, એના જખમો: મારી આંખો ભીની થઈ ગઈ અને થયું: શું સાચે જ આ આબ્ર્નેટ હોઈ શકે? પેલો જવાબ: જોયો ને, નરવતો આબ્ર્નેટ! આબ્ર્નેટે દર્દભર્યો સ્વર કહ્યું: પેટર, યાદ છે તને, આપણે તે દિવસે હેલમુટને ત્યાં ભેગા થયા હતા ત્યારે મેં દરવાજામાં ડોકું ઘાલ્યું. થોડી વાર તો એ ચૂપ રહ્યો પણ પછી એનો ગમગીન અવાજ ફરી મારા કાને પડ્યો: છ-સાત મહિના પહેલાંની આ વાત છે. થોડા વખતમાં મારી પરીક્ષા આવતી હતી. હું કેટલાક વિદ્યાર્થીમિત્રોને મળવા માટે એક બારમાં ગયો. અમે એક ખૂણાના ટેબલ ઉપર બેસી બીઅર પીતા હતા અને પરીક્ષા વિષે વાતો કરતા હતા. એટલામાં કેટલાક નીકળી ગયા. મિત્રોએ વિદાય લીધી. હું મારા ટેબલ ઉપર બેસી રહ્યો અને મારું મદ્યપાન જારી રાખ્યું. તેવામાં કેટલાક અજાણ્યા લોકો આવી ચડ્યા. મારા ટેબલની ખાલી ખુરસીઓમાં ગોઠવાઈ ગયા. એમણે પણ પીવા માંડ્યું. આમનેમાંની વાતો ઊડાઈ. સમય વીતતો ગયો. વાત વાતમાં ફરી મેં નજરથી શરૂ કરી. ચર્ચા રંગ પકડતી ગઈ. શરાબ પોતાનું કામ કરતું હતું. મારાથી આટલું કહેવાઈ ગયું. મેં કહ્યું: જો હું મરું તો ભગવાન મને રોકી શકતો નથી. આટલું કહી હું બારની બહાર દોડી ગયો. પેલા લોકો પણ મારી પાછળ દોડ્યા. મારી સામી બાજુથી પૂરઝડપે એક જંગી ખટારો આવી રહ્યો હતો. મેં એ લોકોને ઊંચા સ્વરે કહ્યું: જો જુઓ! હું મરું છું! આટલું કહી હું ખટારાની સામે દોડી ગયો. ખટારાની હડફેટમાં આવ્યો એટલું મને યાદ છે. આંખ ખૂલી તો જાણ્યું કે હું હોસ્પિટલમાં છું અને મારા સમસ્ત તનબદનમાં એક કારમી વેદના છે. પેટર, આજ આ મહિનાઓ વીતી ગયા હોવા છતાં હું હજુ પણ આ મારી કારમી પીડામાં તરફડું છું. મારી જુવાની અને મારી જિંદગી—બેઉ હણાઈ ગઈ છે.

થોડીવાર ચૂપ રહી હેલમુટે મને પૂછ્યું:

—આમ તું શું માને છે: આબ્ર્નેટ હવે ભગવાનમાં માનતો હશે કે નહિ માનતો હોય?

હું ખામોશ રહ્યો.

હેલમુટે ફરી બીઅરનો ગ્લાસ હાથમાં લીધો અને પોતના હોઠે મૂક્યો. એને ખબર નહોતી કે એનો ગ્લાસ ખાલી હતો.

ડૉ શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

દુઃખમાં ભાગીદારી

સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન માસિક 'રીડર્સ ડાયજેસ્ટ'ના ઍક ૫૯ પેક મ નના પુસ્તકનો મ ચય અને છ ધી નૈ. આ દ ન ર નાના ગેવા જ ક મા ગ પુસ્તકમા સ ઈ ઉપ થી ઉમર્ગિના ગામને ભાગીતર સ્વતર- લેખકે આ લેખ ગુજરાતીના વિચારો કે.

શ્રી સતી આમપાસના જવાનીના ફેમિલસ નૈઈમે જ્યારે અમેરિકેશિયામા સ્વામી સેવામા આપવાનો નિર્ધાર વ્યક્ત કર્યો ત્યારે તેની માતાએ ભારે પત્ની બાળો અને ધીમેથી કજારી સેવેવા લેવૈોની યાદ કરાવી તો લાઈમિધે અત્યન્તાક અભ્યાસ બાદ મર્જનની ચતરી નોકરી તો એમ આગળ ધપી વળી વાશિંગ્ટનમા એ ગોગના ગાજ તે પણ ઉજ્જવલ ભાવિને કશ્મની હવે ગીને ઍોપમ વડોદરાના ડલીના નિસુવ માટે પત્ર વ્યક્ત ત્યા આરૂ કુનીએ શહરના આતર પ ર અને પતિની મિત્રા અતૂટ વારસાને અતરનો ધર્મ ગામના ત્યા જવાનો દઢ નિશ્ચય વ્યક્ત ો

ડૉ કુનીતો જન્મ ૧૯૨૭મા સેટલ્બુઈમા (અમેરિકા) મિગુરી પાને શ્રીમત ડેમોલિન ફુગ્ગા થયો ર ેતો ૧૯૫૮મા ડાક્ટર થયા બાદ તે અમેરિકાના નૌકા દળમા જોડાયા હતા ૧૯૫૮મા વિઍતનામના દક્ષ નાની ઙગ ષ નિર્વાસિતોની છાવણીમા તેમણે દાક્તરી સેવાઓ આપેલી હતી તે સમયે સામ્યુનિસ્ટોની ક્રુરતાથી ઘવાયેલા નિર્વાસિતો ગભરાતા પણ પાછા લાખ એશિયાવાસીઓની તેમણે સની સે ગને સેવાઓની દાખવેલી કૃતજ્ઞતા તેમના મનમા તા ન ના આ અત્યન્ત નેધો ડિપીઅર અસ ફ્રોમ ઈવીલ નામના ગ્રથમા ગ્રન્થસ્થ કર્યો હતો ત્યા ના લોકોના રોગોને મટી સખ્યાબ્ધ હતા આ આખુ અને અનલિન માથીઓનો ઉપાડેલી વૈશ્વિક ગતિથી લોકોના હૃદય દ્રવ્યા હતા ઍોમના જન અને મિત્ર મિત્રો અને સમાજસેવીઓમા પત્રાઓ છતા માનવ માનવ વચ્ચે ભાઈચારો પ્રગટ થયો હતા

અમેરિકા પાછા ફર્યા બાદ ડૉ ડૂલીએ વિએટનામના ગામડાઓ અને ત્યાના ડગરના

નેતાઓમા તે ગામડામા જગન તે દુઃખમા વસનાર લોકોની કમાસિયન અને પ્રમાણે દુઃખ તેમનુ નજર નિરાળી હતી તેમને ગોળીથી મરના જેવા હતા તેમને ગામની પરબાથી મુક્ત કરવા હતા ના વિયોગમાથી એમ હોઝના આ ર ચેરા વાથી તેમને ગેમ હોય્સની પ્રયુક્તિ શરૂ આવી કે ' મારે વચન પાળવાનુ છે તો જીવા અમાદ માર્ગે તો પ્રપ્ય આપવાનો છે એમણે મા આને નિશ્ચય કરીના તો ક રવે પૈસાનુ બાદ અમેરિકાના ની પણ અમેરિકોનિયામા કેન્દ્ર ઉભો છે પણ અમેરિકેશિયામા ત્યા અથવો? ક્ષ્મીડીયાદ? લાઓસ? આ તેનોથી અમેરિક શજકીય પ્રતિસ્થિતિમા પેરા અમેરિકાગીને મ ન ન ળ !

અમેરિકેશિયામા પાર કરવાની શકતાઓ ચર્ચા તે સોશિયનર વિએટનામના રાજદૂતને મળ્યા લાઓસ અને કમ્બોડિયાના સુ તીરોતી ઓ ની મળી હુકે નો મટે રાજદૂતે ૧ પાના કિ્મુગ્મારીની એક અ ૪ લોકર સમારભ તો તો વીરે આ લાઓસને એ ક વાત સૈષાણી હતી કે તે મેળગાગે ધનાના પત્નાના બડ કામથી ૯ ડૉક્ટરના મેડિ મિશન લઈ જવા માગે છે તેમની સામ્મા વિએટનામ વપના ચેમ્સાર નારીજર કો અમેરિકેશિયાના નીતિ સેવાના આપેની હતી અને ત્યા કામના ની ૭૪ કિસ્સત પાખી હતી ડાક્ટર તરીકેનો ધર્મ તેમને આ સ્વપ્નમા જગાવતો હતો ઍમના દુઃખમા ભાગીદારી ન્માતી હતી તેમ નાને પનાની હતી એમના હતા જવર રક્ત હોય ત્યા જવાને તે મુક્ત હતા

આ માનવી ડૉક્ટરીઓમાત્રે પોતાના બ ા ગયચ ા લગના નોર ઉપર હાથ ત્યાથી ગીત તેમની

મુલાકાતમાં લાઓસના રાજદૂત સુવાનાગોંગે કહ્યું 'મારા દેશની વીસ લાખની વસ્તીમાં માત્ર એક પશ્ચિમી ઢબે ભણેલો ડૉક્ટર છે. અમારા દેશના ધોરણે ત્રાસ થયેલા થોડા દાક્તરો છે પણ મોટા ભાગે અમારે ત્યાં ભુવાઓ અને દાયણો છે. દાક્તર ચેતવણી આપું છું કે મારા દેશમાં મુશ્કેલી અને ભયનો પાર નહિ હોય.'

રાજદૂત અને ડૉ. ડૂલી ભીંતે ભરાવેલા એશિયાના નકશા સમીપ ઊભા રહી ઇન્ડોચાઇના દ્વીપકલ્પની મધ્યમાં થઈને ડૂલી ને વિયેટનામની વચમાં આવેલા લાઓસ પ્રદેશનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. ચીન અને વિયેટનામની સરહદે વાયવ્યમાં આવેલા નામ-થા પ્રદેશ તરફ આંગળી ચીંધી રાજદૂત બોલ્યા 'અહીં આ તમારી ખાસ જરૂર છે. આ જુદા પડી ગયેલા પ્રદેશમાં લોકો ગરીબ છે, રોગો બેસુમાર છે, રાજકીય પરિસ્થિતિ નાજુક છે એટલે મુશ્કેલીઓનો પાર વિનાની રહેશે.'

હૈફાંગથી પશ્ચિમમાં આશરે ૫૦૦ માઈલ દૂર નામ-થા આવેલ હતું. ત્યાં જવાની ડૉ. ડૂલીએ સંમતિ દર્શાવતા રાજદૂતે આનંદથી તેમનું હસ્તધૂનન કરતાં કહ્યું 'આ અગાઉ ગોરાઓ ઘણીવાર અમને મદદ કરવા આવ્યા છે પણ તેમનો આશય સામ્રાજ્યવાદ, વેપાર અર્થે ધર્મપરિવર્તનનો હતો. પણ હું ધારું છું કે તમે તો માનવતાના સેવાના ભક્ત છો?'

વિશ્વ વ્યાપી ખ્યાતિ ધરાવતી ઈન્ટરનેશનલ રેસ્ક્યુ કમિટિના આશ્રય ડૉ. ડૂલીને લાઓસમાં મેડિકલ મિશન લઈ જવાની છૂટ મળી.

ડૉ. ડૂલી પાસે પોતાના પગારની અને લખાણોથી મળેલી રકમનું ભંડોળ હતું પણ આ પૂરતું ન હોવાથી હાથમાં ટોપી લઈ તે દવાઓની કંપનીઓ અને સર્જીકલ શસ્ત્રો વેચનારા પાસે તે યાચવા નીકળ્યા. તેમના હોસ્પિટલ કામ માટે સર્જીકલ હથિયારો ને સાધનો, પુષ્કળ એન્ટિબાયોટિક ઔષધો, વિટામિનો અને પ્રોટીનો છૂટથી મળ્યાં. ફિલ્મ પ્રોજેક્ટર પાસ બનાવટની ખડતલ જીપ અને બીજા જરૂ-

રિયાતો ખરીદવા નાણાં પણ મળ્યાં. રબર ફાનસ, પથારી વગેરે ન્યૂ યોર્કના સ્ટોરમાંથી ખરીદ્યાં. તેના બીલનો આંકડો ભારે હતો પણ સેલ્સમેને જ્યારે ડૂલીના કામનો પ્રકાર જાણ્યો એટલે તેણે મેનેજર પાસે જઈ અડધામાં ધરખમ ઘટાડો કરાવી આપ્યો.

ડૂલીએ લાઓસ જવાની બધી તૈયારીઓ કરી નાખી પણ છેવટ સુધી સાથીદારોનું કંઈ નક્કી થયું ન હતું. ઉત્તર વિયેટનામ વખતના વિશ્વસનીય અને પરાક્રમી ત્રણ સાથીદારોને સાથમાં લઈ જવાની તેમની ગણતરી હતી પણ નાગરી છોડી પડે એવા સંજોગો હતા. નવપરિણીત ડેની શેપાર્ડ પ્રીમેડિકલ અભ્યાસમાં પડ્યો હતો. પેટી કેમી ફાર્માસ્યુટિકલ (ઔષધી) ધંધામાં ભળ્યો હતો અને પરિણીત બેકર નૌકાદળમાં હતો. પેટી અને ડેનીએ લશ્કરમાંથી તાત્કાલિક રજા પાછી મેળવી દુનિયામાં અગોચર સ્થળે જવાની ઘણી આકાંક્ષા. તેનો સંપર્ક સધાયો, તેની વાતચીતમાં તેના પગ ઊંડા ગયા હતા. પણ ગાઉ ઊંડા નીકળ છોડી બીજે કોઈપણ જવાની તેની તૈયારી ન હતી પણ ડૂલીનો આગ્રહ જોઈ કહે 'ભલે હું આવું છું પણ ત્યાં આવવામાં પ્રિસીલા (તેની પત્નીનું નામ) મને છૂટાછેડા આપશે હાં!'

૧૯૫૬ના ઑગસ્ટના એક બેભાન બનાવે ગરમ તાપમાં ટોનલ ડૉ. ડૂલી મળવા હવાઈ મથક ઉપર ગરગાની ગાંસડીમાંથી નાચે ભીતરના પ્લેનની નાક જેવા ઊભા હતા. તેમાંથી પાતળા પેટી કેમી, ૧૦૬ રતલનો વજનદાર બેકર અને તેની પડખે શાંત અને ગંભીર ડેની શેપાર્ડ ઊતર્યા. બધા ઊગતા જુવાનીઆ હતા. પેટી અને ડેની પચીસની વયના હતા તો બેકર માત્ર એકવીસ વર્ષનો હતો. પણ તેમનાથી બેવડી ઉંમરના કરતા તેઓ વધારે શાંત અને ઠરેલ હતા.

બીજા પ્લેનમાં થોડા બાદ ડૂલી અને સાથીદારોની વતન ગંભીર બની નામ-થાનું નામ સાંભળી ડેનીએ આશ્ચર્યની ધીમી પણ લાંબી સીસોટી મારી. પેટીએ કહ્યું 'તમે થોડા વખતમાં ગજબ કરવા ઇચ્છો છો.

પણ જાણે છો ખરા કે અમે તો મન છ મહિના માટે જ આવ્યા છીએ. અમે પણ ફરીશું પછી તમારું શું થશે? મારી ને ખબર છે કે ઘણો મોટી બાજુ બીજી છે એ પેટ ... પાછી ... નીચે વીતાવવી છે ... અપાશે ... પહોંચ ... નથી તે ... વચન નુ વિશ્વ ... છે

... ... સૌ પ્રથમ આરોગ્ય અને મેળાપ સાધ્યા પચ્ચીસ વર્ષની વયના ... પરિષદ ... સૌભાગ્ય ... વતા ... નિત ... પૂછ્યું ડૉક્ટર ... નહીં તમે ... આવ્યા છો? ... સુધી ... પૂછ્યું ... પોતે ... ની ... ખાતરી કરી ... તમને ...

અ ... અને અમેરિકન ... ને ... થઈ જવાની ... આપી ... હતી ... અને તેટલું દૂર રહેવાની ... હતી અમેરિકન ... વાત ... પ્રશ્ન કર્યું ... સૌ ... અ ... સ્વર પૂર્યા

... વિશે ... આપવી ... અને ... થી ... ઉપયોગ ... નિયા તરીકે ... લાવ્યા

... નામ ... ધરતી ... તેમનું ... ના ... ઘણા ... અને ... પટેલ ... અભિપ્રાયો ... ગોઠી ... બનાવ્યા

... મન ... નું ... જમીનથી ... ઉંચે મજબૂત ... ઉપર ... નીચ ... જમીન ... જવાનું હતું ... પડીમાંથી ધુમાડો ... આમાં ... ના ... હતી ... પડી ... આફ્રિકાના ... ઉપર ... નીચે ... હાથી ... ને ... પટેલ ... તેમને ... ની ... અવાજ ...

... ... આફ્રિકન પ્રમાણે ... નિયા ... ભરેલા ... અને ... પ્રસન્નતા ... ઉપર ... રીતે ... ઉપરાંત ... આ ... અને ... શરીર ... અસાધારણ ... વધ્યું હતું

એ સવારે ... (... નોંધી) વખતે ... ને ... હતું ... પડેલા ... અને ... ઉપજાવે ... હતું ... પાણીના ... તેની ... હતી ... હતું ... પાછળ ... હતી ... રોગ ... રોગી હતું ... અને ... ઘણા ...

... ... નથી ... અને ... છે ... ભયાનક ... આ ... ગાતા

ને છે ર મપેશાિક સુકાય છે લીરર ૌ બગાળ વધ
છે પેટ મોટુ થયુ છે કદા બે પામે છે

આ ના ઉપરાંત મ િર મિરિ ન ઇન્કિ.નો ને વિવિધ
લક્ષી પે વાક મે અ ખડ કમા પ્રાચીન નજી રહે
છે નાટકો ક ટમા આ એ રાન ભુમિ દ્વિપ કે પ ગામ
ક ૩૭ મમનાથીને આપ્યા ને છે ક ગીએ મગ
રે ને કુલેન રસ ને િરિમવડી (પેમ ધી બ્ક)
ઉપર ન ર્યુ તે જ યુ તા ખાડુ પણ આબોની
ઉભી ક ય ની રહી

બાળકો તેની દ્ર કાઈ કો ત્રીઓ લેહ ને પે યડ્યુ
અને સ્વ પ્રકૃત શખવ ના વ ો શરૂ કર્યો

અવારથી મધ્યે ર સુધી ક હતી ગ ી એ ને ના સત
બપ ના અભિષેક(મત ના નામ ઉપરથી ક ીજે
છુપતુ નામ એ અભિષેક ગાય્યુ હતુ)મા બેઠા ન મ
ડીમા કરતા ને રે ન એ ો દ્વારો નાપના થ રે
કો. કુનો શબ્દકોશ માં હેય ત્યારે ોટી અને કની
ગામડાંમ જન ગુ ગન ઘર અ ળ લેવા ગોન
ચન તેમ ો વાર્ટ ડીઝરાની ક્રિયા પ તનવ મા અ વની
ને ચઈ દ્વારા જ્વા વન ની ીતે કહેવાન
આ વતી હતી

હ્લાખાનામ ડુબ વિન તરીકે ચઈ રહેતે ખુરસી
ઉપ બેઠેના ક ડ ી રે નિ ગ મ મ્ુરા બડ
ઉપર બેસવ કહેતા ખ્યુ ભ પુરુષની સમાજ બ
આસને ન અમચ નો મર્યાદા પાળતા લોકો કદી
બ ક ઉપર બેસતા ન હત આથી બા ઉપર
એડેલા રે ને તપ સાર ઘોને ન ના પાડ નેનીચ
વળવુ પડતુ ન કદીક હ્લયન ઘ પ રા મખમલના
ગાદી જમીન ઉપર પણ બેસવુ પડતુ

સ્નાની હીનુ શું ાનમા ગી ગ ની સચેત
પ્રમ છે હી આર ા હ્રર હતી આ થી સ્વ મ ન ના
પ્રવેશદ્વાર આ બા મૂકે ટેમત ઘ ી કળ શાકભાજી
અ ખાના બરણ્યા ને ઠીક શકન પ લાવી બનાન
હતુ ગ કમ ૭ ગાડે ખા ર મ વપરાત તો મહે
િબનિટ સંભમાં બ ગવ ના કામમ વપરા તા હતો

ર એમ મ ખાનિતુ હાઇશા દ્વરપ હ્ત પ૦ ટકા
બ ન નશુનિ પાંચે II કે ૫ ાા ભરતા હતા ત હ
૧ ચ સ્ત્રીએ આક ત્રી પણ પ્રસુતિમા મરતી હતી
અને જ કરતી ટૈનો તમે ગ ીર સ્થિતિ પ્રાપ્ત
થત હતી

૫ બાળક જ મે એ ને દ્ર પછુનુ ક મ પુરુ થતુ
ત નવ જાત શિશુને કપડામાં લપટી તે પ મા
ો ખવામાં આ નુ તુ ત ા કપ ત ઉપર બર
લ કાની અને ન ન મ પ્રાપ્યુ વસે ત માટે દર
તેના ક ન મ ડ ાારન પ્રસવેવા મ ત ને ક્ષીક
પ મા સોઢી વહી જાગુ છતા કેઈ જનેની દર ર
નહેતુ ર ખતુ

ક ર્ડુઓ દ ઓ કોમ રાનુ કામ ક્રયમા સોંપુ અ
કામ મ ટે તૈયાર થ તા પહેલાને જીવન પ્રસૂતિ
િશ ા શીખવવ મ યુ બ મ કરીને પ્રસૂતિ ખી
માત ા સભ ગ અને ભ્ય ર ન ર ની ગીત ર ખ ક
વ આ ની ખ ા નિ ડુ ચર દ્વેક હા ળુો
મીક વ છિની ક્રીટ (પ્રસૂતિ પુષ ને અ તરયા સપને
વ ી હ્રા) જેર આપવામાં આવતી હતી
ટૈનીે ઘર અને નિહાળમ વાદ અ વતા હત
ર પંચે લખરમ ને કી ક હ્રાક સમ ાગતા હત
ઋષીઓ નર્યુ ત અમ નક્ષ અ રતા ન ર તેમ
ો ત એંકર ચર્ચા ા નો ગયે ડુવીતી ાા
નિરીક્ષાની લાગ ર ખની હતી બ પુઆરીમ મા પર
રના જમ થ ર ના ન્ર ન મ ચ ર નતાણુવા મળ્યા

વ શીકરે અહિત કર્યો રપવવન્ય ગોપની બ બોક
નવુતી હતી આ મ રે જો કે વિસઅરમ ર ના રે વાર
રા ળુથી ન ચ ધ તા હત ઉગારિત ચામડી સુખે ને
સુખી ઘને ત્ય સુધી અ હરે ન વધી ન ગે ખ ળ રસ
હન ર પગુ ને હ ન ની અણુઅણુ રક્ષા કરતી
હતી આમ ગ મ લાના સો ર હત અને આર્થિક
વધારે ગ મ ન મ તે ો હતા
મે ત ા જ્વરમાન પ્રપતિ જીવનદાન રેતામા ને રે ક થી
પ ળ જ્યોત ને ન મ કરવામાં અન તમને સાકા

જોવામાં કે દુખી અને સાથીદારોનો અજબ્ય આનંદ
થતો હતો. આ તેમનું બનતું હતું. પછી તેની
સિદ્ધી અર્પે ગુપ્ત સામગ્રી ને અગવડ ભારી તેઓ
અજિ બેનિયાના ક્વાર્ટર સુધી ફેંકી ગયા હતા.
ફરીને જ્યારે તેમને ઘર ગામનું કે નિશાન ટેકી
પળનો ત્યારે તેમનો સત્તાગી ઝુંબેશના ત્યાં તેઓને
તેમને તેમના કાર્યની ઉપાર્જનની પ્રતીતિ થતી કે તે
તેઓ ઘણા ભુગર્ભમાં આળોટતા પડી રહ્યા હોત
તો થોડા ઘણા બોજા બાદ જિંદગી જેની દુભાય
થઈ પડત!

કરાંચીનું ઓલ્ફ્રેડ ચોક અનાર્કિયાના યાદ ભેગાં
અને મથુના ત્યારે ઉંમરની ઓરડી મેરોન્ગને કા
ખાતામાં આવ્યો હતી જગતના તેણે પણ ખબરદારનું
અને તેમાં નાપ લાવ્યો હતો. પાટાપીટીના આપન
વગર તેને ઝૂંપડીમાં નાખ્યા અને હતી ફેનાઓનો ચેપ
પેટમાં જતાંથી પગ આગ્રા ફુવાને ચાલવા જવા
જેવો હતો.

સુરેન્દ્રને બચાવવાની કોઈ આશા ન હતી પણ
આજે બેનિયાબજારમાં દુખી અને અસ્વાગતના બાળકોના
અનેક એવી સુરેન્દ્રને જોયી છે તેનું ... ની
છે. તે તેના માટે કંઈ પણ કરી છૂટતા તે
તત્પર હતા.

મૃત્યુથી ન થાય સુધીનો પગ ભાગી ગયો અરી
ગયાનું લીધું પડ્યું. કાન સાથે આવી તે બાળકોનાઓ
વચ્ચેના સામાને પર ખાસ થાય માન હોઈ ન ગોડી
પોતે ભાગપેનાઓ બાકી ની એક બાજુએ મદદ
સાથે સુધી પડી રહેવાને નીચે નદીર ઉપર જવા
ભાડાંની એક કોઈ પાસ પાછા પછી નવા નદીના
ચેતન આપતા ગુડાઓના હજારોનો આપ્યા એ
ક્રિસ સુધી પેટી ડોલી પર ર અને આમને સારાકરતી
ચોત્રીસ કલાક પર્યંત સતત સભાળ લેતા તેઓ તા.
જાગતો બારીમાં તેણે આની તે તેણે જેવા ... કર્યું
આ દૃષ્યનું હજી પણ દુખ પડ્યાનું દુઃખ છતું
ડુસકાં ન ચ તેથી ઝરપ ... લાગી સાંભળાતી કે 'ડ્રોપ
આઉટ ડ્રોપ આઉટ, ડ્રોપ આઉટ' (આભાર, આભાર
આભાર)

આત્મવિશ્વાસ બાદ સુરેન્દ્રની તબિયત સુધરી તે હવે
થોડું હરવા ફરવા લાગી ડોક્ટરના આત્મીયોએ તેના
પોપચાંના વાળ કાપ્યા. બાદ ઓળખને રીબન નાખી
બાંધેલા. ત્યાર બાદ લાગતી હતી બહેનોએ યાદ
સભા વાળા આવી તેને પણ તેડી ગયા તે વખતે
સાથીદારોએ તેડી ઉંચી પાકી લીધો ત્યાં ઉંચી ફુલોને
અને આપીનાઓને ઉપર અને તેમ પછી કામ કરતા
રહેવાનો પેગામરૂપ થઈ પડી.

હું ની અને સાથીદારોનું સેવા કામ ઝડપી નીકળ્યું હતું
સાથીદારોનો ધ્યેય પાછા વળવાનું. થોડા અઠવાડિયા
બાકી રહ્યા ત્યાં પત્ની અને બાળકને મેળવા મેલર
આતુર હતો. તેની લઘભગ પ્રિયતમા અને યુનિવર્સિટીને
ઝંખતો હતો. પણ કેનાનું પણ આવેજ હતું. તેમના
સ્થાને ગામડિયાથી સ્વયંસેવકો આવતા નથી હતા.
ત્યાંથી ઝૂંપડીઓમાં માણસોના હાથમાં દવાખાનું સોંપીને
હું વિમાનવિદ્યાન્ગ છોડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો.
તાત્કાલિક જાપો તે ફરી તે મહીનામાં ગાળી પાછા
ફરતા તે વિશેષ સ્થાનમાં આરોગ્યપ્રધાન અને વડા
પ્રધાનને મળ્યા વડા પ્રધાન મિશ સૌનાની
ટીમ છો, હુબીના દરેક પ્રવૃત્તિથી સુમાહિતગાર હતા.
તેમણે ડુબીને બનિયાની યોજના વિશે પૂછ્યું. કે
ડુબીના દેશનું તબિયત આવી રહી હતું. આ કારણે તે
ચાર માસથી વધારે સમય લાગ્યો. ગઈ નહિ એમ
ન હતા.

આ વખતે વડા પ્રધાને લાગ્યાજ સરકાર અને પારનો
ઉપાડી લેવાની ઉત્તર ભારત સ્થાગત થતી કે હુબીએ
ઉત્તરાધ પ્રદેશમાં હકારી સેવાઓનો પ્રસ્તાવ રજૂ
કર્યો. વડા પ્રધાને પ્રશ્નો બતાવ્યા. સૌથી સીન
આ નામ થા નામન્યા! નામ સામગ્રી ડુબી લખ્યાથી
સમર્પિતાથી તો તે ભારે જ આવતા નીકળ્યા હતા તે?

નામન્યા ભાગી જવા માટે સાથે રસ્તા નહીં સેવાથી
વડા પ્રધાને નાનું વેતન આપવા કહ્યું, ઉપરાંત ત્યાં
કોમ્યુનિસ્ટોના નાશ સેવાથી અત્યક્ષ તરીકે નોકરી

રોનો સન્માન આપવા કહ્યું
નામ થી જવાના સમાચારમાં સાથીદારોએ ખાસ રસ ના દાખવ્યો. જ યુચારીના અંતમાં જતા પ્લેનમાં જવા માટે બેકરે ક્યારનું ર નામ નોંધાવ્યું હતું કે હું ની પગાપર ગોઠવણી હોય ત્યાં સુધી થોભું. અમેરિકા નામ થી રહેવાની ઉનાળો મોટેલે તૈયારી બતાવી જ્યારે કુવારા પેરા રેમાચ દાક્તર સાથે થોડા મહિના રહેવાની ખુશી દર્શાવી.

વાન વિન્ગેન્ગનું દવાખાનું સિનિયર નર્સ કામ-બાકને સોંપી નામ થી જવાનું પુત્રીએ નક્કી કર્યું. કામ તાજો નાના ઓપરેશનો કરવાનું અને દવાઓ આપવાનું આવતું હતું. તેની પત્ની કામ માં તેની સહાયમાં રહી દાયણો ઉગાનવાનું કામ જાણીતાએ એમ હતી. રાજ્યના આરોગ્યખાતાએ દવાઓ પૂરી પાડવાનું સ્વીકાર્યું હતું. જો કે આ હોસ્પિટલ સાવ પ્રાથમિક બની જતી હતી પણ લાઓસ સરહદ સુધી વ્યવસ્થા આપી શકે તે દરમિયાન તેની ઉણપ નકામી ગણાય તેમ ન હતી.

વાન વિન્ગેન્ગ ગામે જન્મ, લગ્ન કે યુદ્ધમાંથી પાછા ફરતા સૈનિકને સત્કારવા જેવો મોટો સમારંભ ગોઠવી ... રી અને સાથીદારોને ભાવભરી વિદાય આપી. આ અરસામાં બેકરે અમેરિકા જવાની વિદાય લીધી. ત્યાં પ્રસંગોથી હતી અને સાથીદારોના દિલ ઘવાયાં પણ હાથે કરી માગી લીધેલી કમેંક જીવ ત્યાગના આ ખડતલ પ્રવાસીઓએ નામ થી જવાની તૈયારીમાં દુઃખ વિસારે પાડ્યું. તેઓએ અંત સામાન બાંધવા માંડ્યો હતો અને પેલી અમેરિકાથી આવતા બે નવા સાથીઓને સત્કારવા રોકાઈ ગયા.

પચાસ કલાકના વાયુયાત્રા પ્રવાસથી થાકેલા બે અમેરિકી સ્વયંસેવકો પ્લેનમાંથી ઊતર્યા. ઊંચો નાજુક ને ગંભીર દેખાતો જ્હોન ડી નીલ ૨૨ વર્ષનો હતો. તો ... ને મજબૂત બાંધાનો જોન વોટર્સ વીસ વર્ષનો હતો. હાઈ ફી-ડેલીટી અને રેકોર્ડ આલ્બમ સાથે તેમને પ્લેનમાંથી ઊતરતા જોઈ પેલી નર્સોને ક્વાટરમાં આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું. જે પ્રદેશમાં તેમને કામ કરવાનું હતું તે માટે જાણે કે તેઓ સુવાળા ને પોચા દેખાતા હતા.

ત્રિજોય પ્લેનમાં જગ્યા લઈ ડુલી ... સાગરીતો નામ થા ભણી ઊડ્યા. પ્લેનમાંથી નામ થા ખીણનું જંગલ જાણે કે ગુમ્બજોના જાન ... લીલીછમ ચટાઈ જેવું ભવ્ય ને મનોહર લાગતું હતું. ઊતરાણની નાનકડી જગ્યા ઉપર ... ચક્કર લેવા માંડ્યા. ઉતરાણ માટે સાંકડી પટ્ટી જેવી જગ્યા હતી. માત્ર થોડા જ ... જગ્યા આગળ પાણી નહિ એવી જગ્યાએ પ્લેન પાઈલટે એકદમ થોભ્યું.

વાન વિન્ગેન્ગ કરતા નામ થા ગામ મોટું તો હતું પણ મોટરનો વાહનવ્યવહાર ન હતો. હવાઈ મથકેથી ચાલીને ગામમાં જવાનું હતું. માલસામાન પણ માથું સોના સાથે ઊંચકીને ગામમાં લઈ જવાનો હતો.

ગામના મધ્યમાં ડો. ડુલીને રહેવાનું મજબૂત મકાન મળ્યું. ઘરથી થોડે દૂર દવાખાનું હતું. તેની પાસે વાંસની ઝૂંપડી બાંધી પંદર ખાટલાનો વોર્ડ બનાવ્યો. બીજી ઝૂંપડીમાં ચેપી રોગીઓને રાખવાનો અલાયદો વોર્ડ બનાવ્યો. ચોખ્ખો ને કાર્યક્ષમ શસ્ત્રક્રિયા ખંડ સજાવવામાં તેઓએ ખૂબ મહેનત લીધી.

ગોરા દાક્તરો આવ્યાના સમાચાર વાયુવેગે ફેલાયા. ડુલી નામ-થામાં આવ્યા ને બીજે જ દિવસે વામના સામા દાક્તરોને જોવાની ખુરશીના ચાવેના સ્ત્રી-પુરુષને નાખી ઝોળી લઈ આવ્યા હતા. બન્નેને માથા ને મોઢા ઉપર ચામડી અને ફોડા થયા હતા. અજ્ઞાત ઉપર વસતું જંગલી કુટુંબ સામ્યવાદી લૂટારાઓના ત્રાસનો ભોગ બન્યું હતું. તેમાં ચેપ લાગુ પડ્યો હતો. ચામડી તાર ને બેસુમાર ... આ લોકો ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરવાને બદલે તેમને જીવતા રાખી ચેપ નાબૂદ કરવાનું પહેલા વિચારવાનું હતું.

ગતના રાત્રે ગામેથી બીજો માણસ દસ વર્ષના છોકરાને બચાવવા લાવવાના કરતો આવ્યો. છોકરો દાઝ્યો હતો. આજે ચૌદ દિવસ થયા ને પીડાતો હતો.

ધામોંયી વળગેલા જૂનોને કાઢવા માટે આટલો માથ ધાનીથી હાથ ધોવાતા હોવાનું કુલીએ મેગીને સમજાવ્યું. આ વાત મેગીના ગળે ઊતરી.

માથામાં ગંધાતા ઘાથી પીડાતા એક બાળકને દવાખાનામાં આણ્યું હતું. વાળ વગરના માથામાં જૂનો ખદબદતી હતી. દવા કરતાં અગાઉ માથું બરાબર ધોવાની અગત્યતા હતી. ડૉ. કુલીએ મેગીને શેમ્પુ (માથું ધોવાની દવા)ની બાટલી આપી બાળકને નદીએ લઈ જઈ માથું સાફ કરી આવવાનું કામ સોંપ્યું.

મેગી બાળકનું માથું એવું તો સરસ રીતે ધોઈ લાવી કે માથામાંથી ઠેર ઠેર લોહીની ટશરો ફૂટતી હતી. પણ આ કામ કરવામાં મેગીના હાથ આવા બધા [illegible] આટલેથી સંતોષ ના થયો તે ચાઈ પાસે જઈ હાથનો ખોબો કરી ઊભી રહી. ચાઈએ તેમાં આલ્કોહોલ નાખ્યો. મેગીએ જોરથી હાથ ઘસ્યા. છેવટે હાથ ધોવાનું મેગી શીખી ખરી!

નામથામાં રોગીઓ ઘણા હતા. રોગો વિવિધ જાતના હતા. થોક બંધ પેટના કૃમિ રોગો આ જમાનામાં કદી જોવા નહીં મળતાં ડૉ. કુલીને મેડિકલ કૉલેજમાં કહેવામાં આવ્યું હતું અને કુષ્ઠ રોગો બાઈબલના જમાનાનો ગણવામાં આવતો હતો. રસી શોધાયા બાદ ડિફ્થેરીઆ ટાયફોઈડ ને ઓરી નિર્મૂળ થવાનું તે ભણ્યા હતા પણ આ બધા રોગોના અહીં અડ્ડા હતા. આ રોગોની વિશેષ દવા કરવાની હતી. વાગવાની ઈજા વખતે બેદરકારી કે ખોટા ઉપચારથી વકરેલા ઘાના રોગીઓ પુષ્કળ હતા. આમાંના કેટલાક રોગો નિવારી શકાય એવા હતા. જરૂર હતી માત્ર આરોગ્યના શિક્ષણની. કુલીએ રોગીઓ ઉપર જ કેળવણીના વર્ગો શરૂ કર્યા. માંદગી આવવાનાં કારણો અને નિવારવાની વાતો રોગીને કહેવા લાગ્યા. લોકો તે આશ્ચર્ય સાંભળતા હતા. આ જોઈ કુલીને ખાતરી થઈ કે પછાત લોકોને થોડી પણ તક આપવામાં આવે તો તે લોકો આરોગ્યસભર અને સશક્ત બનવાની ઈચ્છા અને આરોગ્યના સાદા નિયમો પાળવા મન આતુર હોય છે. જરૂર છે માત્ર આરોગ્યના જ્ઞાનના ફેલાવાની.

મહિનાઓ વીતતા ગયા અને આગંતુકો ગામવાળા કુલીની જેવા બની ગયા. લોકો કુલીને થાન મો ફેરંગના ક્વાંગન્યા નામથી સંબોધતા હતા. થાન એટલે માનનીય, મો એટલે ડૉક્ટર અને ફેરંગ એટલે ગોરો પરદેશી. સાંજના નવરાશની વેળા ડૉ. કુલી લોકોને ટ્રિક બતાવતા અથવા તો ગામમાં જઈ મિત્રો ને પાડોશીઓ સાથે વાતો કરવામાં આનંદ મેળવતા હતા. આ સંબંધી તે લખે છે: 'અમે પશ્ચિમવાસી અમારી ચામડી ગોરી, અમારા ભાષા ને રીતરિવાજ જુદા હતા પણ અમે હવે પરદેશી નહોતા રહ્યા. અમે લોકો સાથે એક' બન્યા હતા.'

વર્ષાની શરૂઆતમાં બે માસના પેટી કેસીની દેશ ઉપર વાનો સમય આવી રહ્યો હતો. નામ-થાના પ્રદેશના પ્લેન આવવાની વકીલાતની કાચી ઋતુને લીધે અઘરા પહેલાં વિયેન્તીઆન પહોંચવા તરત જ તે પરંતુ વાળવાનું હતું.

બીજા દિવસની સવારે ખબર આવી કે પહોશના એક ગામડામાં કોઈ બાઈને ઉગ્ર લોહીના સ્રાવથી કસુવાણને ડાક્તરી મદદની જરૂર છે. કુલી હૉસ્પિટલમાં ઘસારાને લીધે જઈ શકે એમ ન હતા અને આવા સંજોગોને પહોંચી વળવા માટે પૂરી એકનો જ હોશિયાર હતો. તે ત્યાં જવાને તૈયાર થયો. પણ કુલીએ આ પ્લેન ચૂકી જતાં આગળ ઉપરના બીજા પ્લેનોના જોડાણ અશક્ય બનવાની શંકા રજૂ કરી. પણ સ્મરણસાર ૫૧ વાની ધારણા બાંધી કર્તવ્યપરાયણ પેટી બેગ તૈયાર કરી ચાઈની સાથે ગામડા ભણી ચાલી નીકળ્યો.

ગરાક્ત ખડતલ ને નિર્ભય પેટી ગોઠવતા ક્યાં ય! કુલીના આદર્શને વરેલો હતો. રાતના 'ઈમર્જન્સી કૉલ' (અકસ્માત વખતે ડાક્તરને બોલાવવાનો) વખતે ઊંઘ બગાડીને કામ કરવા મદદ તેણે કરી આગ્રહભેર બનતો યો નહોતો. પર્વતમાળામાં ટેકરી

બધાત રીતે તમે હવામાનુ સભાળો અને ના
પડેલી નવાન ડોઈને બતાવ્ય મ રોપાનુ
નહિ અને તે ના મોટી જોતા

સવારમા મન આવ્ય અને અમારા નાળા વાળા
ગોરમા હતા એને પાયખાટને તોડી પગમા બેનાની
લાગી રોમા ગાભરા ક્રમ્ય પાયખાટ અમાન અને
વિનય મ ઉપાડ અનુભવનો તેનો પેટી આવતા
બની વના ા પડ મોથી પ્રાર્થના કરતા હુતો
એ મનેમ આટા માગતા મનને પગારવા લાગ્યા આમ
અતા સાર બનાવના અમારે પહોંચતા મુદ્દીના આરેનો
પણ આ ઉપર રતોયના ભાર સાથે પેટી આવી
અટકી બીજે એને ઉચકા લીધા જાણતા નથી
કે આ પાયખાટ તમારા નહિ મોકાર્યા અમા છે બાઈને
મેવસિદ સારવાર આપી ભાગ અને એમ મળી કરેવા
મારતા મહેનુ ન ને કુ ત્યા નઈ ત મમાની મેન

આરોગ્યથી હરિ સાથે પટીન ગરાબ વાળી
માનવી એવુ કેમ બની શકે પર્દા દસતા બસતા
હેતુ ભાગી ઉના થી ચોટા ની મગ ઉઠીને
જવાબની બની બને સાથે તમો પડયા
કુલી ને પેટી ઉપાડી ત્યાર ઉપર ગયા ત્યારે ગોઠવેલા
પાયખાટ ઓઈ જનને ઉપાડવા તૈયાર મું હતુ પેટીને
નઈ ટ્રેન ગીયા વાડ્યાની ઉપર ઉપર લાગ્યુ કુલીનો
આર્વ હાર પેહો ા ા મહિના મટ ને આવેલા પાનુ
બાગ્યા મ મહિના મોટી રોકાર

સ્વાસ્થ્યની અમાત દૂર કર કરાવો કાર્ગો લાભ
ઓલના જીનાન પ્રાણ ા ગાને મે ડડા બાઈને દૂર આવેલા
ઝેનોન ા રોગીનો પાન આવતા હતા અમીની સારે
મીસ મારિન હુ એ રોવા ાા કુટ્રાન નામના પ્રતીય
તરીકે સ્વામાને આવતામા દુર્ગમ માર્ગ ના મનોર
હતા ભીએ ત્યાસાગ જવાનો નિર્ધાર કરો જિલ્લા
અધિકારીએ આમા હટારામા અને સામાનાઠીમોના
ગામની હોવ આાગ ગો ઘણ સેવાભાવ વગના
પ્રભાવી ાગા નિર્ધારી લઈ બોડ જાવે એમ
ન હતી જિલ્લા અધિકારીએ આપેલા મ સ્વ એની

માટે પણ ટેકરી ઉપર ગયેલો અને સ્થળનો ગામને
મારી ગીએ મ ટ રે ઘાન બગી ઝયાબ બ્યા છું
ા માધ્યીનુ પ્રભાવ વીરારે હતુ આમ પ ચ એક
કોટલા બગનમા કેન એન ો ર ર્ગો મરાયથી
૧૫૦ પરગણાઓના પાા ાા પાપી ચાર પચ વિષ
ત્યા કાર્યક્રમ ન ડિરેક દવાખાનો વ્યવસ્થા આપી
બોાા ટેળી ગામન્યા પ ગ થઈ
લાગ્યોગમ એમ મહિના ગાળ્યા બાદ હતો અને
ગ્રામીણ ને વનન પાળા ઉતરાનો સમય આવી પહોચ્યો
ત્યા સમયે ટ્રેનમા વીજે શાર્મિન આવાને બહેને એન
ડી ચીઠ્ઠીથી નાનમર એમી નહી મિન ક આવેલા ગામ
ઉપરે રોકાઈ ગયન આપના જવ તે અનાન કરી
વિચાર ભુપ હતો
લાગણી ભરેલી બાર કટ હા ા નાઉ ડોકટરોમા
એમા ગોગ દાકતરોનુ નવા મળી ગયા નુ ગાડ થયુ
રસ્તાના કોઈ બન્દની તો ના આાી પન ગિરગીમા
ગોનો હાસ્તર ના કેરેરા ટીન એમલા ગોરે ી મારથી
એનચાર હતી એક ગામમા દવાનાનો ઉજમ
નો નો બીજામા ગોાળી ક ઘાળા બાળા એમ
બાળ ચિટકરિયાનો પાન તુ હતુ છે કેન ગે મેનનિયા
માકો દાક્ત ને એની ગેરી ગામના ગાશ્વનાર ખાટે આ
ઓટની દવાખો બધાને આપ્યા છતા ગામોગ્રના
આરોગ્યની વિષમ પરિસ્થિતિયા દુઃખીએ મહદ નિરાશા
સાથે મુલાકાત પૂરી કરી
વિદેશ જાનિમા આરોગ્યપ્રધાનના પાટે વિનય લેતા
મે કહ્યાને નથુ મારુ વ્યાખ્યાન ઉચિતારો ન
વ્યાખ્યાનો જ્યોરા તમને આપા જવા તૈયાર છુ તમે
વ્યાખ્યાનુ નબાગો તમારા ઘમારે જોઈવા મારી પાને
ઓગામના ભાગોમા મ મ્મા ગંગ
વડાપ્રધાન ડા વીરે ડાક્ટરી વિ ર આાી નર ી
રીતે શરૂ તેમ કહ્યુ ન ન વિષે નતા મે ાારમા
તમારા સાથે સેકોનો ના વર્ષ ૩ ૭ લાખ ગજુ
ા,પ નમાના તાથમા ? તમએમના વિષ થ ન શા
ઉપર જિતગત નંબર કેના તમારુ વધુ કાગ
મહાલય, તમને અહા મા ા ગ ૩ જરી
પાછા આવજો

★

[સમયનાં ક્ષીર-નીર—૨૪ મા પાનાથી ચાલુ]

કે નમવાની વાત હવે રહી નથી એ પદનો મહિમા જ એમણે ભગાડી નાખ્યો છે. હવે કોણ એ વાસી ઉતરેલો હાર પહેરવા તૈયાર થશે?

પ્રાંતિક સમિતિને એવા હક નકારવાની તક આવે છે ત્યારે ગુજરાતમાં એવું બનતું આવ્યું છે કે કોઈ ને કોઈ ફુલકીમાં ગોળ ભાગી સહુને મન મનાવી લેવાનો આગ્રહ કરે છે. એ રીતે એ સમિતિના શક્તિઓ કુંઠિત થાય છે. એના સભ્યોમાં આત્મવિશ્વાસ જાગતો નથી. એકતા જાળવી કામ કરવાનો દેખાવ જ રહે છે.

કહે છે કે જૂના કોંગ્રેસીઓનો એવો ઉપાલંભ છે કે નવું લોહી મન મૂકીને સમ્પાનું કામ કરતું નથી. જે આવે છે તે તકવાદીઓ છે. ને 'નવું લોહી' પણ જૂનાનો એવો જ અવિશ્વાસ કરે છે. નિવડ મહાગુજરાતની નીતિ એવી હતી કે નવા કાર્યકરો ઉપર જવાબદારી નાખતા જવી, એમની શક્તિઓ ખીલવવી ને એમની આગેવાની ઊભી થાય એવું બનાવવું કે એમાંથી એ છૂટવા માગે તો યે છૂટી નહિ. ગુજરાતમાં જે પદ્ધતિ છે તેથી કાર્યકરો ફરિયાદી સ્વભાવવાળા આદેશની રાહ જોનારા કે પૂછી પૂછીને ચાલનારા, ને થોડી મજલે થાકી જનારા રહે છે. નવા પેઢીએ આકરવા–ઉત્તેજવા જે પ્રેરણા જોઈએ તે સાંપડતી નથી ને આવું ક્યાં સુધી રહેશે તે કહી શકાતું નથી.

આવકારતાં અરણ્યો ને શિખરો ગરવાં

આગલી વસંતઋતુમાં એવરેસ્ટના શિખર પ્રવાસે ભારતની ટુકડી નીકળવાની છે એ કેવા આનંદજનક સમાચાર છે! આપણા યોગ હિમાલયમાં આપણે દર વર્ષે પચીસ પચાસ ટુકડીઓ મોકલી શકીએ તો કેવું સારું! એ માટે જ તૈયારીઓ કરવી જોઈએ. તે અંગે પ્રત્યેક રાજ્યમાં થવી જોઈએ. કેમ દિશાઓ ઓળખવી, કેમ બોજો ઊંચકવો, કેમ ટાઢ-તડકા ને વાયરા–વરસાદ વેઠી લેવાનું, કેમ આહાર જાળવવા ને ઊંડો આરામ મેળવવા, કેમ કુદરત વચ્ચે નિર્ભય થવું, કેમ જોખમો ઉઠાવવા તત્પર થવું— એની તાલીમ કે ધૂન આપણા નવજુવાનોમાં લાવવા આપણે એવું સાહિત્ય સુલભ કરવું જોઈએ. એના સાધનોનો પરિચય કેળવવો જોઈએ. ને એ માટે એના નિષ્ણાતોના વ્યાખ્યાનો તથા પ્રવાસ કરીના પ્રબંધો ભરવા જોઈએ.

દેશમાં આટઆટલા પહાડો છે, આટઆટલા પહાડ છે એમનું આમંત્રણ ઊભું જ છે. યુવાનોએ નિર્ધાર કરવો જોઈએ : 'ભોમિયા વિના અમારે ભમવા છે ડુંગરા—'

હિંદની એક પેઢી સહી ગયેલા વાસણ છે. ભમરોના કેતરા વગેરે નકામા સખત અખતણ બાળીને વરાળ ઉત્પન્ન કરતું એક ખાસ સાધન બનાવ્યું છે. આ વરાળ સંચલનને પેદા કરવા ખાવા વગેરેની જરૂર પડતી ન હોવાથી ગમે ત્યાં જલદીથી મોકલી શકાય છે.

ધૂમાડ–પાવર માસ્ટર નામના આ સાધનની ઉત્પાદક પેઢીનો એવો દાવો છે કે તે વિવિધ પ્રકારના સખત બળતણ બાળવા છતાં સતત ૮૦ ટકા જેટલી કાર્યક્ષમતા જાળવી શકે છે અને બળતણના જરા જેટલા પણ રજકણ બહાર નીકળીને વાતાવરણમાં ફેલાઈ ન જાય તે હેતુથી તે રજકણોને અંદર ને અંદર જ પકડી લઈને બાળી નાખવાની વધારાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

આ યંત્ર ૩૪ કલાકની માહિતી ૧૧૦ ટકા જેટલા બળતણ વડે પણ એકધું જ સરસ કામ આપે છે.

નાનુભાઈ દવે

દરદ શું ને દરદી કોણ?

હાસ્યરસજીવનની સત્યકથાઓને વાર્તાના ગાળામાં દાખલ કરીને લેખકે આગવી રીતે વાર્તાઓ ધર્મિના વાચકોને આપી છે આ વાર્તા પણ જિંદગીના નિરાશાજનક હતા કઠિની કરતા પર પ્રહાર કરનાર છે

હા[illegible] વરઠી વગાની ઓટને મામા દાજન ઓ એમનો પેમેન્ટ ચાર્જ રા એલ [illegible] ર્પક સાથે ઘણા [illegible] હતા. આટલે ગે પગારવાળા [illegible] હતા [illegible] માન અને [illegible] પાબંદ [illegible] ખાનાની આ સુધી ગણતરી, [illegible] વ્યવસ્થા, દર્દીઓની પહેલી મુલાકાત વગેરે કામ સંભાળવાની જવાબદારી પણ પાડતા [illegible] એ [illegible] રહી જતા ને મારે [illegible]

'[illegible] છે દરદ?' ડાક્તરે પ્રેમાળ સ્વરે [illegible] પાણી [illegible] પુષ્પની વર્ષા [illegible] અને નદના વહેણ પાણ [illegible] હતા ને [illegible] તો નહીં પારે [illegible] એમણે ધાર્યું [illegible] મોટું તો ચરુ જ [illegible] પરીક્ષણનું [illegible] [illegible] લઈ [illegible]

મામા આવે તેવા જ [illegible] ગયા ને પછી જ [illegible] જોઈ ને બાઈ જોઈને ડાક્તરના રૂમમાં દાખલ કરી [illegible] રૂપક નામ [illegible] હતું, [illegible] નામ [illegible] લઈ [illegible] અને તરફ [illegible] [illegible] પૂછ્યું, 'એને તકલીફ શાના [illegible]?' અને મારા [illegible] ઉપર [illegible]-[illegible] અમને જ બીજો સવાલ પૂછ્યો

'[illegible] શી તકલીફ છે?'

[illegible] અમને [illegible] આતુરતા [illegible] ને 'તું જ કહે ને' એમ [illegible] પણ [illegible] આતુરતા [illegible] [illegible] આગળી ને આગળી ઉપર [illegible]-[illegible] નાખતી એ [illegible] [illegible] એને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'તમને તપાસવાના છે?' ડાક્તરે આતુરતાને પૂછ્યું

ને [illegible] [illegible] [illegible] હાથમાંના પક્ષને [illegible] [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] ને [illegible] [illegible] કરવાનું [illegible] [illegible] [illegible] રીતે [illegible] એની સૂઝ [illegible] [illegible] હતી એણે મારી ઉંમરની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં આવી તો [illegible]. હવે જે કહેવું હોય તે તું જ કહે ને!' [illegible] [illegible] જ આતુર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એને મન [illegible]

'[illegible] [illegible]?' ડાક્તરે એમનું સ્ટેથોસ્કોપ [illegible] [illegible] હાથમાં [illegible]

'મેં મારી [illegible] [illegible]' માગે [illegible] કરી [illegible] [illegible] [illegible] છે, પણ [illegible], એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એને [illegible] [illegible]— [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'[illegible] [illegible]' [illegible] ધ્યાન આપવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એ શા [illegible]?

'[illegible] [illegible]' આટલું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'[illegible], [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આતુરતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાડતી હતી

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?'

'[illegible]—' [illegible] [illegible] [illegible]

'કાઈ [illegible] [illegible] થતી હો—

'ના—ના

' કમરનો દુખાવો—? '

' છ, ના ' કહેતાં ચારુ હસી એણે આ અના ડાક્તરની ચિંતા ઓછી કરવા થોડી સ્પષ્ટતા કરી

' એવું હોય કે ?' થયું '

માને લાગ્યું કે હવે એણે જ બોલવું પડશે ક્યાં સુધી છુપાવી રાખવું ! ડાક્તરને જણાવવા અને એમને સમાચાર પહોંચતા જે આખી સૂંધી આ શા હતાં બીજા દરદીઓ જતા રહે ને ડાક્તરને નિર્ભય રીતે કહી શકાય એમ માની જરા મોડા આવ્યા હતા એમની સારવાર લેવાની હતી એ જાણે આ ડાક્તરની ભલામણ કરતા કહ્યું જ હતું ને—' જે વાત એમને કહેશો તે એમના પેટમાં જ રહેશે. ને ઉપચાર તો એવો કરશે કે જિંદગી આખી ચિંતા કરવાની જ ના રહે ! '

' વાત એમ છે ડાક્તર સાહેબ કે—' વળી એ બોલતા અટકી

' શું છે ? જો બેન ને તમે તમારે કહી નાખો ને એકવાર કહેવાનું તો છે જ પછી વાર શાની કરવી ! ને તમે કહી દીધું એટલે દરદ—પછી હું છું ને દરદીનું દરદ ' એમણે ચારુલતા તરફ જરા ઝીણી નજરે જોયું ને એની શી ઉપાધિ હોઈ શકે એનો અંદાજ કાઢવા માંડ્યો

' ચારુ આટલી મોટી થઈ એકવીસ વર્ષ થયા એને પણ એને સાસરે નથી વળાવ્યું ' માએ શરૂઆત કરી

' ક્યારથી બંધ છે ? ' દાક્તરને તરત ગંધ આવી છુપાવી રહ્યાં મુશ્કેલીમાંથી ને કેટલી ફિકરી પાછું જાણી શું એમણે કોઈ વાત છુપાવવા માંડી હશે ?

' આ પુછ નથી ડાક્ટર ! એ હટે એમની જ નથી આએ બાળપણમાં પડ્યો તે તો જતતજાતના ઈલાજ કર્યા માતાએ માની, મોનવી કરી લઈ ગઈ, હનુમાનજીના બાવાએ દોરો આપ્યો પણ કશો ફેર ન પડ્યો ત્યારે કોઈએ વળી તમારી કને મોકલ્યા— કહે કે આમ તેમ ફાંફાં તો દીકરી કાચી ઉંમરથી બેસશે એના કરતાં આ ડાક્તરને બતાવો અને ઓપરેશન કરવા જેવું હોય તો વહેલું કરાવી લો એટલે અમે અહીં આવ્યા '

' બીજા કોઈ ડાક્તરને બતાવ્યું છે ? '

' ના તમારી જ કને પહેલીવાર '

' તમે ચારુલતા, કોઈની સારવાર લીધી છે ? માને ના કહ્યું હોય તો ભલે, પણ મારે હવે જાણવું જોઈએ '

પેટીએ હસતાં હસતાં ટોક્યું ખરું પણ તે તો એના પાછલના ભાગમાં હજુય કે દુઃખ દૂરનું હતી હતી કે પહેલાં ખરી વાત જાણી બૂઝીને છુપાવી રહી હતી ?

ડાક્તર ઊભા થયા ને તપાસવાના ઓરડા આગળથી ધોળો પડદો ખસેડી ચારુલતાને અંદર આવવા જણાવ્યું. ' કમરના ભાગમાં દુખાવો જણાય છે ? ' એમની પ્રશ્નાવલી ચાલુ હતી એ ઓરડામાં એક દીવો તો હતો જ પણ એમણે ચાલુ કરતાં જ મરક્યુરી લેમ્પનો આછો પ્રકાશ ઓરડામાં પથરાઈ ગયો બીજી તરફ જાતજાતના ઓજારો હતા વચમાં દરદીને તપાસવાનું ઊંચું ટેબલ હતું તેના ઉપર ડાક્તરે પહેલાં સૂવા ચારુલતાને જણાવ્યું ને એ સંકોચ પામતી, ડરતી, રહસ્યની ગાંઠ જેમ છૂટી જશે એવી ગભરામણથી એને પકડી જકડી રાખતી એ જ્યારે ચારે તરફ જોતી ટેબલ ઉપર પડી રહી ને માએ રૂમના દરવાજા ઉપરનો પડદો સરખો કરી બહારથી બારણું આડું કર્યું માને સમય વિતાવવા એણે સચિત્ર ચોપાનિયાં લાવી આપ્યાં

' થોડી વાર લાગશે તમે નિરાંતે બેસો ' એણે કહ્યું

' તોયે કેટલીવાર થશે ? '

' પહેલી તપાસ છે એટલે બહુ નિરાંતથી જોશે ડાક્તર અમથા પૈસા નથી લેતા કામ ચોક્કસ કરે એવા છે' માએ નિરાંતવાળી બતાવી ને ઠંડા પાણીનો ગ્લાસ એમના તરફ સામે મૂક્યો એ વખતે વળી ઊમેર્યું ' ઓપરેશનમાં એમનો હાથ બહુ ચોક્કસ છે કોઈ કેસ ફેઈલ થયો જ નથી ! '

અંદર ડાક્તરે ભૂંગળી મૂકી હતી ને કેટલાય નોળા નાકો જોઈ આગળનો ગીતો તપાસી ઇ હ જે ગણુ તપાસ્યાં બધું બરાબર હતું પણ ઝીણામાં ઝીણા પેટના ખિસ્સાના ભાગ કહ્યો જોતા ને પેટ — કશાય દુખે છે ?

'ના' ચારુલના કણ્ઠ પાવરનો જિદ્દો મોઢામાં દબાવતા હસતાં હતી જાણે આ ડાક્તર શું તપાસતા હશે, શું એને જડશું હતું ! એ જ હૉ નહિ જાણે તો પછી એ શું ગોખી શકવાના હતા !

'કેમ, ઠીક બહુ હસવું આવે છે ?' ડાક્તરે એના મનની વાત પકડતાં સવાલ કર્યો ને એ કમ્પાઉન્ડમાંથી 'સ્પેસ્યુલમ' લાવ્યા ને એક બીજા બત્તા પાસે ચેતાવી એ જ વખતે ચારુલતાના ચહેરા ઉપર ઝાંખી એવી થઈ ગઈ તપાસ વખતે અમાસ સાથે એવી એના મગજ નહોતી એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું

ડાક્ટરે એણે માથામાં પહેરેલો માથાનો ગોટો બાજુએ ખસેડ્યો, ને પાલવને પાસે ખસેડ્યા ઉપર કોઈ ચહેરો વળી નીચે ઉતાર્યો એણે હસતે મોઢે કહ્યું

'ડાક્ટર સાહેબ આજે આટલું બસ છે વધારે તપાસવાનું બનતાથી રાખો તો — !'

'પણ એમ શાથી ?

'હવે બાકી નથી, કેમ કરીને કહું ?' એણે ગરવા અવાજે કહ્યું 'પણ તમો ખરી આવીશ ત્યારે વાત કરીશ આજે તો —' એણે ડાક્ટર ઉપર નાખી જોઈ હતી ડાક્તરને ખાતરી થતું હતું આ એમ ડોકટરનો તો નથી જ કદી નથી કરી મળવાનું કંઈ ત્યારે એમાં ઠાઠ કંઈ કારણ હોવું જોઈએ એમ ડાક્તરને લાગ્યું

'તમારા માં તો જોઈ ત્યારે કહ્યું છે ?'

'એમ જ ?' ચારુલતા જાણે ચાલતી બસમાં પડી ગઈ 'તમે જ પૂછશો ને બધું જ હું આવીશ ત્યારે કહીશ ને બાર જે કહેવાનું હશે તે પણ જણાવીશ પણ આજે તો —'

પણ તમને આ પૂછી એમને માટે એ જવાય કે ?'

'તમે કહેજો ને —' એટલો એ ને ખાતાના મનના ઉચાટો જોતાં પણ જમાડ ના થયા એણે કહી દીધો 'તમે ઠ ઓછા હોશિયાર નથી મને જેમ ઠીક લાગે તેમ કહીને એના મનનું સમાધાન કરવું પડશે, પણ એમ કઈ ઉતાવળ નહિ —' ના ખ્યાલના શબ્દો ગળી ગઈ ને પછી ડાક્તરના પગે હાથ દેઈ સેજ ઉપરથી નાસી નાની ગઈ 'હું જાઉં ત્યારે —' આખો ડાક્તર વાગી હસ્યા કોઈવાર બધાંને આવીશ ઘરે જ ને —' એણે પડદો ઊંચો કરવાને ખોલ્યો

'સમાચારનો પાછો પેલાએ તપાસવાનો ખ્યાલ છ ?' એમ ડાક્તર એની માને જણાવ્યું ત્યારે એ દિવસ ઉપરના હોઠ-અંદિરિઠે તેની હતાશ ગણી રાખી હતી ને સમજુતીવાળો એક જવાબ એને ડાક્તરના આભાર પણ માની લીધો. હીરાની એ બન્ને બહાર ગયા ત્યાર ડાક્તર પુષ્પની વર્ષગાંઠે બહેને ત્યાં તરુણી ચારુલતાના નાનકડા ઊંડાણમાં મનની પગેની વાત હતા

અને તેના એમણે નક્કી કર્યું કે મા અને દીકરી બન્ને ગાઢ સ્નેહ જાણે છે એવું ખ્યાલ પાછું ઉમેરે છે આ છોકરી ક્યાંક ખસી ગઈ હતી ને હવે છૂટવાને ચાહતી હશે એ કદાચ ગભરાતી હશે કે કોણ હું એની વાત કરવા ના પાડી દઉં ? પણ તો પછી એ આટલું બધું કેમ કરે ? શું એના ઉપર સહાનુભૂતિની અપેક્ષિત બતાવાતી હતી ? અને એ બતાવવું વધુ રંગીન બનાવવા માટે ખુશામત ગોઠવતી હતી ? એ જે હોય તે પણ છોકરી ખ્યાલ હતી, પહોંચેલી હતી ને દેખાશે —

આમ પુષ્પને લઈ એમની મૂંઝવણ રાહ જોતા નેની હતી જ આવામાં વળી આવી ગયું ને રમે વધ વારે માટે કેક લાવવાનું હતું તે તો રહી જ ગયું ! કેમ આમ થયું ? અનુનાએ ધ્યાન કર્યું પણ કેમ એમને ખ્યાલ સમજાયું નહિ ? એમણે પુષ્પાને નાખી પણ કેમ કાંઈ બોલવાનું ના સૂઝ્યું ? મહેમાન

—મિત્રો વચ્ચમાં ગે જઈને બેઠા ત્યારેય કેમ એમને ચારુલતાના ' ફરી આવીશ ને ત્યારે—' એ શબ્દો જ સંભળાતા હતા !

બીજે દિવસે એમણે ચારુલતાની રાહ જોઈ પણ એ ના દેખાઈ ત્રીજે દિવસે પણ એની એ જ મનના રહી. બપોરે દવાખાનું બંધ કરતી વેળાએ દરદીઓને એમ બાના બાંકડામાં જોઈ આવ્યા પણ ત્યાં હવે કોઈ બાકી રહ્યું નહોતું. આવી હોય તો એ મળે જ ને ! પણ એ આવી જ નહોતી ! એ કેમ નહિ આવી હોય ?

ત્યાં બીજા ત્રણ દિવસ ગયા રવિવાર ચાલ્યો ગયો. સોમવારે તો એ આવશે જ એવી એમ મન સાથે નક્કી કરી સમાધાન કર્યું પણ તોયે એ ના જણાઈ. એને માથે પુનમ ઢળી હોય એટલા મોગરાના ફૂલ, એનો કસાયેલ પાતળ એના મધ્યમના બંગડીઓ પણ—એના એક પછી એક યાદ કરતા ગયા ને ત્યાં પછી મોટી કાળી આંખો, નાનકડું મોની દાની નાની દાબડી જેવું મોં, પીપળા જેવું પેટ—

ડૉક્ટર ચોંક્યા આ શું ? ને મેજ ઉપર એમના ગુરુદેવ શ્રી રામકૃષ્ણની છબી રાખતા ત્યાં એમણે યત્નપૂર્વક જોયું ને મનોમન માફી માગી ' આજે જ મેં જર્મ મૂકવા આપે ધ્યાન કરી લઉં મને વળી આ શું થયું ? ' ડૉક્ટરે ધ્યાન એકાગ્ર કરવા માંડ્યું

ઘેર જતાં પહેલાં એમણે પુષ્પ માટે અને ઠાકુરની છબી મૂકવા માટે ચોખાનો ભૂકો લેવા બાદ બજારમાં ગયા ને ત્યાં કસુંબલ રંગ ગમ્યો તો કે મૂંઝાને તો મોગરાવાળી જ ટોપલી એમ કરાવ્યું બન્ને ગોગ રાના ગજરા જોયા, ગમ્યા પણ છૂટ કરીને ના લીધા ' એના કરતાં તો આ ગજરા જ સારો ! '

જમતી વખતે એમણે બે-ચાર વાર પ્રયત્ન કર્યો પણ ચારુલતાની વાત મોંએ ના ચઢી જમ્યા પછી બીજી ત્રીજી વાતો કરી સાંઈપ્રસાદ યાદ આવી પણ એને પાછળ ધકેલી ને ગાને તો મન સાથે એમણે ગોઠવણ કરી લીધી ' શું કરવા વળી એના મનમાં શંકાનું બીજ વાવતો જાઉં ! ગે જ એ વાત મારા મનથી કાઢી નાખી, પછી રહ્યું શું ! '

ને એમ કાઢી મૂકેલી ચારુલતા બીજે દિવસે જ દવા આને આવી પહોંચી

આજે એણે નાઈલ પ્રગ્રસ પહેર્યો હતો મોં પણ નિશ્વાસ નૈરાશ્યથી ભરેલું હતું એના આભૂષણ વિનાના અંગો વધારે ગૌરવવાળાં લાગતાં હતાં પણ મોં ઉપરનું હસવું આજે એ ઘેર મૂકીને આવી હોય એમ ડૉક્ટરને આરંભમાં લાગ્યું હતું ચિઠ્ઠી મોકલ્યા વિના જ એણે ડૉક્ટરના રૂમમાં પ્રવેશ કર્યો ને ખુરશીમાં બેસી ગઈ

' તમે તો થયું હશે કે આ તો આવીશ કહીને ગઈ તે ગઈ ! ' એણે શરૂ કર્યું

' મને શું કામ એવું થાય ? ' ડૉક્ટરે એની નજર ટાળી ' તમારે બીજા ડૉક્ટર પાસે જવું હોય તો તમે જઈ શકો છો ' એમણે જરા બેપરવાઈ બતાવી પણ મનમાં સમજ્યા કે આ શબ્દો ગોઠવેલા-ઠાલા છે એ આવી તે એમને ગમ્યું જ છે એની કોઈ મુશ્કેલી હોય ને એ મદદ કરી શકે તો ? શું એની તક આવી પહોંચી ? ને એમણે ધાર્યું હતું એવું જ જો ખરેખર કંઈક અઘિના રહી જવાનું નીકળ્યું તો ? તો યે શું એમનાથી મદદ થઈ શકશે ને ? એમનું મન એના અપરાધીપણાની કલ્પના કરતાં મૂંઝાઈ ઊઠ્યું

' આવો હવે કંઈ કહેવાની ઇચ્છા થાય છે ખરી ? આજે તો તમારો વારો નથી તમે એકલા જ આવ્યા છો ને ! '

' આવી તો એકલી જ છું, ડૉક્ટર, પણ આજેય મારી આગાઉ જ આવી છું જેથી લોકો ત્યારે તમારું નામ દઈને નહીં હસે, એટલે જ આવી છું બાકી—'

' તો પછી—? '

' પાછી આવીશ ને ! ' ચારુએ વિશ્વાસ આપ્યો ' પણ એક વાત કરી લઉં મને લાગે છે કે તમે મને મદદ કરશો જ—ડૉક્ટર તરીકે તો ઠીક પણ મારા મિત્ર તરીકે, કેમ ખરું ને ડૉક્ટર ! ' એણે બે હાથ લંબાવી

માલતીના હાથ ઉપર મૂકાયો હતો. એ સ્પર્શ હતો। ધમધમ કરતું બોલી ધબતમ મેલની ઝટપે ખભાથી તે આખા ખુની કરી ધર્યું અનેકોમાં સતેજ થઈ ગયા હાથમાં ધારદાર બની ગઈ

પણ સામે ગુરુદેવની ઊભી હતી એક જ નજરે જોયું ત્યા જુવાળ છે કે પાછી હોમા ઘાત ભાવ થયા આમણું કહ્યું 'ત્યાં સુધી હું જાઉં નહિ ત્યાં સુધી કશું કહું નહિ એટલે એકદમ ભાર ના બાધશે।

એમને થયું કે આની સ્પષ્ટ વાત પરથી ચાર નના સમજાય એની હીનતા સમજી છે। આ વિનંતિ વધારે જાણ કરવા એમના ઉમર્યું, 'હાઈ ગુનાહિત કામ કરાવતા હોય તો એ જાણવાની તકલીફ પણ તેનો એવી બાબતને હું મદદ ગણાતી નથી—હજી જ સમજું છું '

હવે દાક્તર સ્વસ્થ થયા એમને લાગ્યું કે તો એમાંથી ગયો છે ને બધા બાકી આવ્યું છે છે હવે જરાયે એથી ગુમાની પણ આની થઈ પણ ત્યારના એમના ચરાય વધુ સ્વસ્થ હતી જરાયે નાઈ પામ્યા વિના એ એટલું જ બોલી 'અત્યારે મેં આની જ આશા રાખી હતી હવે તમારી મદદ મળશે જ એની મને તો ખાતરી થઈ'

આ પછી એણે એના પતિના જીવનગાળો સ્વભાવના અતિ આગ્રહ વિના વાત કરી વાતવાતમાં અભાવ નહિ ખરાય નહિ, નાનું થઈ એનો રસ નાનો હતો ને ગયો ચોથો હતો ને મોટી મુશ્કેલીમાં આવ્યો હતો ને એને સ્વપ્નાંમાંથીમાં ભીના ગળાના એનું ઉદ્વેગભર્યું મૂક્યું એના ઉપર કેવી અસર થયા ત્યારે એનો વિચાર આવીને ન છેડે જણાવ્યું કે પેલા જૂનવાણી વિચારોથી એને છટકવું જ છે એને પણ એ વિચાર બાબત

કોઈ મારે શિરે ગ્રહણ કરવા આવે તો તમે શું કરશો ? માનામાં કોઈ ગુણ, કોઈ રોગ કોઈ દોષ—

'મને એવું કંઈ જણાયું તો નથી લાગે તો છે કે તમે જાગેલી છો, 'હા, હજુ માટે તપાસ અધૂરી ગણાય'

'તમે ગમે તેવી નવી જ જોઈ રહ્યો, એને તે ?'

'એ તો તમારે જોવાનું છે, ખાતરના કોઈ વાર નાના મોટા ફેરફારો ભલી જરૂર હોય પણ ખરી અને તમને તે ના જણાઈ હોય કદાચ—'

ચાતુરતા જરા અચકાઈ, વિચારમાં પડી ને પછી બોલી 'મારું, હું જાણીશ બને જરૂર જણાશે તો હવે પાછા આવીશ.' ત્યારે એ બધા પતાવીને બે વિના આવી રાતના એમ લાગે તો જ્યાં—ત્યાં નહિ પાછું એવું સૂચન કરી એ જતી રહી

ચાતુરતાના ગયા બાદ ડૉક્ટર મિત્રમાંની પીયૂષ ઠાકોર એણે પોતાના મનનું જ જણાવી દીધું કે એને ચાતુરતાના વિષે થોડું પૂછવું છે 'તમે તો બધું જાણો છો તો પછી કહો ?'

'તમે એમના સગા છો ?'

'ના મળવાનું તો નથી પણ થવાનો છું' પેલાએ સહેજ શરમાતાં કહ્યું, 'અમારા લગ્નનો વિચાર છે—'

'તે તો, તે કદાચ એમ ના પણ હોય' ડૉક્ટરે આશંકા લીધી

'પણ હું કહું છું તે—

તે બને એમને કહે ન મને નહિ' પીયૂષ ગભરાયો, અચાનક પૂછ્યું

'એ વાત નું ખરી છે કે એમને બાળક નથી આવતું ? તે ના જ આવતું હોય તો ખરાબ એ રીતી નથી નાલાયક ગણાય ? બન્ને મારે આવું જ કહ્યું છે' એમ કહી એ વાત જણાવી રહ્યો

'તમને આવી આવી તપાસ કરવા કોણે કહ્યું ?'

'કોઈએ નહિ' પીયૂષ બોલ્યો 'મને શા માટે એમ પણ એ જાણતી નથી હજી એની ખાતર તો મને પછી ? કેના બા અને મા કોઈ નુકસાન થવા દેવા ગયેલા ત્યારે હજુ અડધા કલાક પહેલા દેરાના કામ માટે હું આવ્યો હતો ના એને ત્યાંથી બહાર નીકળતા મે જોઈ પણ એને જ જોઈને પૂછ્યું તો તો

હું ભૂરખ હતું, એને મનમાં ઓછું આવે કે મે એનો એટલો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો કર્યો એ જાણતી જ હોય ને મારી સાથે હોય તો એવી એ નથી હો, ડાક્તરસાહેબ ચારુ આમ ખૂબ નિખાલસ છે એ મારાથી કશું જ છુપાવતી નથી પણ—'

' પણ શું ? ' ડાક્તર વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યા, ' તમને શંકા તો ગઈ જ છે તમે જયારથી જે કાંઈ સાભળ્યુ હોય તેની ચોકસાઈ કરવા અહીં આવ્યા છો પણ ભૂલ થાય છે, ભાઈ અમે ડાક્તરો એકની વાત બીજાને કહી શકતા નથી ખાતરીની વાત હોય તોયે નહિ ને અધૂરી હોય તોયે નહિ. તમારે જે પૂછવું હોય તે ચારુલતાની હાજરીમાં પૂછજો એમને તેડીને આવજો બસ ! હવે તમે જઈ શકો છો ' ડાક્તર ઊભા થયા એટલે પીયૂષને જવું જ પડ્યું

વળી ડાક્તરને ચારુલતાએ ચગડોળે ચડાવી દીધા એમા આ પીયૂષ ઉમેરાયો પહેલી નજરે તો એ સારો યુવક જણાયો હતો પણ એ ચારુનો જ મિત્ર જણાયો ને પછી એના તરફ અણગમો કેમ થયો ? એણે જે તપાસ કરી તે શું ગેરવાજબી હતી ! એ જો લગ્ન કરવા માગતો હોય તો ભાવિ પત્ની વિષે એણે જાણી લેવું જોઈએ એ ચારુલતાને જ પૂછે એ બરોબર નથી એમ પણ ડાક્તરને જણાયું એમની તપાસમા ચારુને મહિના રહ્યા છે એમ કદાચ સાબિત થાય તો આ લગ્ન ઉપર શી અસર પડશે એનો એમણે વિચાર કર્યો શી ખબર કે પીયૂષ જ ચારુની સ્થિતિ માટે જવાબદાર નહિ હોય ! શું એ હવે બહાનુ મેળવી છટકી જશે ?

એમને ચારુની અસ્વસ્થતા યાદ આવી આ છોકરીના મો ઉપર ગુનાની કોઈ રેખા એમને જણાતી હોતી એના વર્તનમા પણ એ નિર્દોષ જણાતી હતી શું પીયૂષને અપનાવતા એણે બીજા કોઈ સાથે લગ્ન નક્કી કરી લીધુ હશે ? ને આવી ખાનગી વાત પીયૂષને કાને આવી જ ક્યાંથી હશે ?

વળી ડાક્તરના મનનો ઘોડો આગળ દોડ્યો જરૂર કોઈ નાસીપાસ થયેલો ચારુનો હિતશત્રુ હોવો જોઈએ એણે જ તક જોઈને દાવ અજમાવ્યો હશે એ તરકટ રચાયો હોય તો એમ ચારુને પીયૂષથી તરછોડાવે જ ને ! બિચારી ચારુ !

ડાક્તરે મનમા નિશ્ચય કર્યો કે ચારુલતા ફરી આવે તો એની પૂરી તપાસ હવે કરી જ લેવી ને કદાચ એ આનાકાની કરે તો સાફ જણાવી દેવું કે એમને કોઈ ગર્ભ હવે કરવો નથી ના માટે એમણે પારકી પંચાતમા ઊંડા ઊતરવું જોઈએ ? ચારુની સાથે એમને શી ગતાગમ ! ને એની કોઈ મૂંઝવણ હોય, એ જૂન વાળો કિલ્લાનાથી મુક્તિ મેળવવી હોય કે એને પીયૂષને મનાવવો હોય તો એ જાણે હું તો ડાક્તર દર્દી કરતા દર્દને કાબૂમા લેવાનુ મારું કામ, ' આમ વિચારી એમણે એટલું ઉમેર્યું કે ચારુલતા ફરીથી આવવાની જ નથી ને ' હવે એ શેની આવે ! '
એમ કહી એ ખિન્ન થયા

એમણે ચારુને ભૂલવા પ્રયત્ન કર્યો એમ એ વધારે યાદ આવતી ગઈ શું એમને ચારુલતાનું આકર્ષણ થયું હતું ? કે પછી ફેશનેબલ યુવાની લાચાર સ્ત્રીઓનો બિસ્સો નિભાવવા હર કોઈને સૂઝતું હશે, એની નજર ઉપર લાગેલી સરકી જાય તેથી હર કોઈ નારાજ થતા હશે ? અને આ ચારુ હતી પણ કેવી ? ઓ ભગવાન, આવું રૂપ દઈને હવે શું એનો જ તું ભરથારીશ કુટાવીશ ! આ તે કેવો અન્યાય ? એમને થયું કે એકવાર ચારુલતા એમને મળી જાય ને અધૂરી તપાસ પૂરી કરાવે, એનું રહસ્ય એમને જાણવા દે તો કેવું સારું

તપાસ બાદ એનું પરિણામ એમણે સમજાવ્યું ધારો કે એવું જ નીકળ્યું ને એણે મદદ માગી તો એમણે શું કરવું ? કાયદો તો સ્પષ્ટ ના પાડે છે

જીવને જીવતા રાખવા એમને વિદ્યા આપી છે, મારવા નહિ ચારુનું પછી ગમે તે થાય—એનું લાવણ્ય કરમાઈ જાય, એનું હાસ્ય ઊડી જાય, એની મધુર વાણી લુપ્ત થઈ જાય—ના, તોયે નહિ

એમને થયું કે એ હવે આ અફસરીના પાનકે પડ વાની કેમ બિચારે એને ત્યાગ ત્વાથ પીને રને કે પછી કેવોય શારડીઓ ઉતારત ત્યારે એને કેવી વેદના થશે ને કેવી આઘાત રહી વળગે ! એ ગાળ ામનુ મન મૂંઝાઈ ગયું

એ આખો મહિનો ચાર દેખાઈ નહિ કેટલ ઉતારીને વૈરાગ્ય ટે, રજનીકાન્તની ધૂમધામ ચાલી ત્યારે તેમને થાય આવ્યું કે બધુ મીઠું ભિન્નું તો ને અભાવ ચાહનારને મન વૈરાગ્ય હોત એવી પ્રેરે ત્યારે ત્ટેલ અને ધ જે એના વિષેની જાતજાતની શકાઓ ઊભ વા લાગી એની એમને અમ-જ ના પડી ને વાત એવા વધી ગઈ હતી કે ગુરુદેવની જી સામે બનાવ બના ન પહેલા જેવી શાંતિ મળતી નહોતી પહેલી વાર એ આવી ત્યારે જ પીઠી ઉપર ગોઠો પોતાનું નામ વખ્યુ હતું બધ એટલું જ મૂક અભાગ્ય એમની હૈયું હતુ અને તા એમાંથી ભાભ સ્વાતિની હારમાળા શરૂ થઈ હતી નિશાનો ઉપર નિશાનો પડકાતી હતી

આગરે આવી એમને ધાર્યું હતું એમ એ નહોતી નીકળી કે નહોતી ફિકર ભાગે પાતાન ઘર હોય ને કદ કેવી ત્યારી હોય એન એ સામ્તર નો હોય નહીં કે ... આમ ... તમે' કહી ત્યાર મળતી હતી પડી જુઓ આવી ને હું !

ડાક્તરનું મો મલકી ઊઠ્યું એને ખુરશી પર બેસાડી એમણે મુદ્દાની વાત વહેતી ... હવે આ વખત તો તપાસ પૂરી જ ગણવી છે ને !

... ખડખડ હસી હસતું એ ... તા ... ન ... ગેની તપાસ ડાક્તર ! ... ના ... બા ... આધા જે પીવડુ ... છે જ ... એ એની ... ને હું 'પાણી' એ ભારે રમુજ થતી હતી ત્યારે માસિક ... છે એમ કહ્યું ને સાચ ... !'

એગાળ તો ખરું જ કહેલું ડાક્તર ... જો તો જેવું જાણે તેવું જ કહે ને, ખરી વાત એવી છે કે

મે જ એમને ... પાસે ... મારા ... કર્યું ... છે એમ મે તમને ... ત્યારે મારી મોટી બહેન ... નીતિનુ ... ... આ ... તહીંય ... માસિક વખતે ... આવે ને એ ... ને અતી પડી કે ... એ ... કઈ પડે તેની ... ધડાક એવી તો ... કે મે ના પહેલેથી ... એવુ ... પણ એવુ ... નથી પાને" એને ... એના ઈલાજ કર્યા તેમ એ ... તો ... નહિ તો ... આ ... કે ... ને ... કરવાનુ ... ... પરીણામ જ એ ના ... હાથમાં ... ને ... લાગે ... તો અને એટલે જ ... તમા ... તપાસ મુનતવી રાખીને ... પડી ગઈ એમને આ હવે સમજ્યા ! એમ કહી એ ... હાસ્ય ... એને ... થઈ ને ...

પછી ડાક્તરે ... ની વાત કાઢી ને એને કેમ વિચાર કરી ... તો ... દિવસ આ ... એને ... તમને ... નવો ... પણ ... કરે તો મેને ... આ વાર ? ... ને ... જાણતા ... પણ ... હો દીન—?

તે તો ના જ કહેવાય નહીં ! ... પણ હવે તો ... ને ! ... એમને ... એ ... જ હશે ... એને ? ... સુધી ? ... બની

પણ એ ... આવે ને પહેલા ડાક્તર જ ... ને બહાર ... પાસેને ... તેને લાવ્યા ... આવવી તેની ... હાથ મેળવી બેસાડ્યા ને ... જ ... કેવી ... હતી તે ... કાંઈ ... એમણે નિમંત્રણ આપ્યુ એક ... તમારે ... માર ત્યાં ... આવવ ... આને ... તો હતુ જ નહિ ત્યારે ... ડાક્તરને

દરદ શું ને દરદી કોણ? -

અનુ૦ કંચનરાય દેસાઈ

સમુદ્રવિહગો તથા ભૂતલવાસી પંખીઓ

સામાન્ય રીતે પંખીઓ જમીન ઉપર વસતાં નથી. ભૂતલવાસી પંખી પણ હોય છે તેની માહિતી આ લેખમાંથી મળે છે.

રાખોડી ટીચકીઓ

ચાલાપગ કરતા કદમાં અને પગે તથા ચાંચે નાનો આ રાખોડી ટીચકીઓ શિયાળામાં તેની પીઠ ઉપર રાખોડી રંગનો હોય છે અને પેગળ સફેદ રંગવાળું રહે છે. ગોધી કાળી ચાંચ અને આંખ ઉપર ધોળા પટ્ટી અને રંગે કાળી, પગ લીલાશ પડતા એવા ઘાટના રહે છે. પાંખની અંદર આછેરો ધોળો લીટી દેખાય ખરો પણ કંઈક ઝાંખો હોવાથી બહાર તરી નથી આવતો. કંઠ અને પૂંછડી પીઠના રંગ કરતા હલકા રંગના હોય છે અને પૂંછડી એક સરખા રંગની આવે છે. તેની પાંખમાં આવતાં મોટા પીંછાં પર ભૂખરા રંગના હોય છે. તેની આમાંથી ખાસિયત કાળા પેટના ટીચકીઓને મળતી હોય છે પણ આ રાખોડી ટીચકીઓની ચાંચ પ્રમાણમાં ટૂંકી થાય છે જ્યારે આ પંખી ઉનાળામાં વસવાટ માટે તૈયાર થાય છે ત્યારે તેની પીઠ ઉપર ગરમ રતાશ આવે છે જ્યારે તેનો સામાન્ય દેખાવ રતાશ પડતો કથ્થાઈ જોવામાં આવે છે. શિયાળામાં આ પંખી દરીઆકાંઠે મોટી સંખ્યામાં આવે છે.

વિષુવવૃત્તના ઉત્તરે ઠંડી જગ્યાઓમાં તેઓ મુખ્ય સમુદ્રના પ્રદેશો, આફ્રિકાનો પશ્ચિમ કિનારો અને ફારસ સમુદ્રથી ઈરાન અને બલુચિસ્તાનથી લંકા સિલોન અને બર્મા સુધી પહોંચી જાય છે પણ ભારતને કાંઠે તો જ જોવામાં આવે છે પણ તેઓ ઓસ્ટ્રેલેશિયા સુધી પહોંચ્યા છે. ભારતના જે છે આ રાખોડી ટીચકીઓ આપણા કાંઠે કોઈ જગ્યાએ જનોતા હોય એવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

રાખોડી ટીચકીઓને અંગ્રેજીમાં The Knot કહેવામાં આવે છે અને તેને શાસ્ત્રીય રીતે ઓળખવા માટે Calidris Canutus કહેવાય છે. તેના ટોળાં ઘેરાને અંગ્રેજીમાં A Nation of Knots કહેવામાં આવે છે.

દરિયાઈ ટસાડી

કદમાં તેતર કરતા મોટી દરિયાઈ ટસાડીનો ઉપલો રંગ સફેદીઆ રાખોડી પીઠ ઉપર અને તેમાં ઉપલા ભાગમાં તે આછા પીળા પટાથી અંકિત થયેલી હોય છે. તેની પાંખમાં પણ સફેદ લીટી રહે છે. ગરદનની બાજુ અને આગળના ભાગમાં રતાશ દેખાય છે. દાઢી, ગળું અને આંખ ઉપર સફેદ ડાઘા રહે છે. એ ઉપરાંત પાંખ નીચે પણ ધોળો રંગ રહે છે. ચાંચ કાળી અને પગનો રંગ ભૂખરા પડતો રાખોડી હોય છે અને શિયાળુ રંગમાં દરિયાઈ ટસાડીનો રંગ ઉપર રાખોડી પણ તે રંગમાં થોડે અંશે ધોળો રંગનું મિશ્રણ દેખાય છે. પાંખની સફેદ પટ્ટી તો રહે છે. આગળનો ભાગ માથું અને ગરદનની બાજુમાં અને પાંખ નીચે સફેદ રંગ હોય છે. પણ છાતી ઉપર થોડા રાખોડી ટપકાં દેખાય છે. આ ગ ઉપર [illegible] ટપકું જ્યારે નીચે અને પાછળ આછો મોરડીઓ રંગનો ડાઘો રહે છે. ચાંચી પાતળી અને અણીદાર ચાંચ કાળા રંગની અને પગો મોરડીઓ રંગના તેના

જ ફરી ફરી નાખ્યો હતો એ વાત એણે મહુનાને કહેવી જોઈશે ખરાને ને!'

એ બંને ઉપકાર માનતા વિદાય થયાં ને ફરીથી બીજો ફેંગ હાથમાં લીધો તે પહેલા એમના ગુરુદેવની છબી તરફ નજર નાખી. હવે તેની પ્રસન્નતા એમાંથી રેલાતી હતી!

આગળના મૂળમાં થાપડીના પાંખી જોડાએલા પાછળ આગળા કરતા ગોળા ચાટની વધારાની ચામડી રહે છે આથી તેના પગને બતકના પગ સાથે સરખાવી શકાય. ઉનાળાના રંગ કથ્થાઈ કાળાશપડતો ને ટુંક પીછાને સોનેરીપડતી કોર લગાવેલી હોય છે તેના ઉપલા ભાગ અને કપાળ ઘેરા રંગના અને છાતી ઉપર પક્ષાના આછો કથ્થાઈ રંગ ફેલાય છે પણ ભૂખરા પડતા ગુલાબી રંગના હોય છે

દરિયામાં મુસાફરીએ નીકળનારને ઘણી વખત એવું દરિયે લાગી ટોળાના નાના પક્ષી કાં તો એકાકી કે કાં તો સમુદ્રના પાણીની સપાટી ઉપર હિલોળા ખાતા જોવામાં આવે છે જ્યારે તે બતકને મળતું છે ત્યારે ભાગ્યે જ કે દરિયાઈ બગલા જેવી ગરદન વગેરે દરિયાઈ સ્વભાવ છે વળી તે તરી પણ શકે છે આથી તેને દરિયાઈ ઢાલકો નહિ ઓળખવામાં વધતું નથી આવતો. આ માત્ર એક જ પક્ષી દરિયાઈ જીવનમાં તરવાવાળું છે બાકી તો તમામ પાણી ઉપર જીવતી નો રાખનાર જ નથી. આ દરિયાઈ ઢાલકીના માદા નર કરતા કદમાં મોટી અને રંગીન હોવાને આગે ઈંડા સેવવા અને બચ્ચાંનો ઉછેર કરવાની ફરજ તે નર ઉપર નાખી દે છે માદાને બચ્ચાં સાથે જરા પણ સંબંધ રહેતો નથી. આ પક્ષી પ્રજનન માટે ઉત્તર ધ્રુવ ઉપર જાય છે એ સિવાય તે પાછા બહાર દેખાતું નથી [illegible] કહે છે કે આ પક્ષી શિયાળામાં [illegible] આઈલેંડના દરિયાકિનારે જ પસાર કરે છે. દરિયાઈ ઢાલકીની મોટી સંખ્યા અરબી પાએના સમુદ્રમાં શિયાળામાં વસે છે તેમ જ માલુકાસ અને ન્યુગીનીની બાજુના ઉત્તર સમુદ્ર ઉપર પણ તેની મોટી સંખ્યા દેખાય છે. તે સિવાય પાકિસ્તાનના મકરાણ કિનારે સિંધ અને કચ્છની સમાન ઉત્તર ભાગમાં પણ આ પક્ષી શિયાળામાં જોવામાં આવે છે. પણ આપણે ત્યાં દરિયાઈ ૧૯૫૮–૫૯માં નીલ ધર્મ કુમારસિંહજી સાહેબે ભાવનગર બંદર ઉપરના નીચાણ ભાગમાં આ પક્ષી આવેલા નોંધ્યા છે.

ઉનાળામાં પોતાના પ્રદેશ કરતા તેઓ વસે છે પણ શિયાળામાં આપણી અહીંના કિનારે તેઓ વસવાટ માટે પસંદ કરે છે તેમ પ્રજનન નેમાં જનારાં ખાસ સુધીમાં આલાસ્કા ન્યૂ [illegible] ગ્રીનલેંડ આઈસલેંડ સ્પીટ્સબર્ગન [illegible] ટાપુઓ, રશિયા સાઈબીરીઆ સંપાગીઅન, કમાન્ડર ટાપુઓ અને એલ્યુશિઅન ટાપુઓમાં થાય છે

દરિયાઈ ઢાલકીને અંગ્રેજીમાં The Northern અથવા Red-necked Phalarope કહેવાય છે તેનું વિજ્ઞાનિક નામ Lobipus Lobatus છે જ્યારે અંગ્રેજીમાં Phalarope નું વિજ્ઞાનિક નામ Phalaropus છે એના અર્થ [illegible] Phalaris નો અર્થ [illegible] અને pous નો અર્થ પગ થાય છે આથી સમજાય કે ઢાલકી જેવા જેના પગ છે તે દરિયાઈ ઢાલકો

ભૂતલવાની પક્ષીઓ

રેતાળ ગજગોધલા

તેતરના કદના રેતાળ ગજગોધલાનો રંગ પીળાશ પડતો અને પાંખમાં સફેદ હોય છે. પાંખો મોટી કથ્થાઈ રંગની તેની ઉપર એક ધોળી લીટી આવે છે અને તે ધોળી લીટીની નીચે એક પહોળી કાળી લીટી આવે છે માથા ઉપર નારંગી રંગ પણ આવે છે પગ ધોળાશ પડતા જ્યારે આ પક્ષી ચાલે છે ત્યારે પોતાના ડોકને આગળ પાછો નાખી ચાલે છે અથવા દોડે છે પાંખ કાળા રંગની હોય છે પણ ગગનમાં બહુ ઊંચાઈથી ઝડપી ભાગી જાય છે [illegible] પછી આવતા રણગોધલાના સમૂહમાંથી આ રેતાળ ગજગોધલાનો ફીકો રંગ તરત જ નજરે આવે છે નાની ઉંમરના પક્ષીને પેટો આખા ઉપર આછો [illegible] હોતો નથી અને ટપકાદાર રંગવાળા હોય છે

આ રેતાળ ગજગોધલા આપણે ત્યાં યાયાવર પક્ષી છે શિયાળામાં આ પક્ષી ખૂબ પ્રદેશ વસવા માટે

પસંદ કરે છે તેમ જ ખુલ્લા ખેતર અને ઢગિયાકાંઠે પણ વસવાટ કરે છે સામાન્ય રીતે દોડવામાં બહુ ચપળ પણ બીક જેવું જણાય તો ઉડી પણ તરત જ જાય છે

પ્રજનન માટે તે ઉત્તર આફ્રિકા અને અફઘાનિસ્તાન ચાલ્યા જાય છે ત્યાંથી શિયાળામાં ઈરાક અને અફઘાનિસ્તાન અને ઉત્તર પશ્ચિમ ભારત ઉપર મુસાફરી કરી કચ્છ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના ખુલ્લા પ્રદેશમાં આવી પહોંચે છે ખુલ્લા પ્રદેશમાં ફરવા નીકળીએ તો શિયાળામાં આ પક્ષી અવશ્ય નજરે ચડે છે

રેતાળ રણગોધલાને અંગ્રેજીમાં The Cream Coloured Courser કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Cursorius cursor (Latham) એમ કહેવું જોઈએ

રણગોધલો

તેતર જેટલા જ કદનો આ રણગોધલો આખો રેતાળ રંગનો વગડાવાસી છે તેની પીઠ કથ્થાઈ અને પેટ ધોળા રંગનું રહે છે ચાંચ અને પાંખ કાળા રંગનાં હોય છે આંખમાંથી નીકળતો કાળો લીટો ડોક સુધી પહોંચે છે અને ઉપર ધોળો લીટો પણ જોવામાં આવે છે આ કાળો અને ધોળો બન્ને લીટાઓ ડોક ઉપર ભેગી થઈ પાડે છે પગ ધોળા રંગના તેમ જ પૂંછડીના છેડા પણ ધોળા રંગના હોય છે તેની પૂંછડી પ્રમાણમાં ટૂંકી અને નરિયત્ રંગાય છે ઉડતાં પાંખો તે ઉડે છે ત્યારે ધોળા જોવામાં આવે છે અને પાંખનો આકાર ગોળ હોય ત્યારે કે બીજી કોઈ રીતે નરમાદાને અલગ પાડી શકાતા નથી

એકેલા ખેતર કે આસપાસ આ પક્ષીને વસવા માટે પસંદ પડે છે તેની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એ છે કે રણગોધલો નહન મુગ્ધ પક્ષી છે ક્યારેક જાતિમાં અને તે પણ બચ્ચાં ઉછેરવાની મોસમમાં દેખાય છે પણ સામાન્ય રીતે તો તે સમૂહચારી છે દોડવામાં ઘણો ચપળ છે આથી તેની તે ખાસિયત રીતેરીતે ખૂબ મળતી આવે છે થોડું દોડીને ઊભો રહે છે તેની સાથે માથું નમે નમે છે તેનો ચારો શોધતી વખતે પણ આ જ પ્રમાણે કરતાં નજરે પડે છે સ્વભાવે રણગોધલો શરમાળ છે એટલે તે પાસે આવવા દેતો નથી અને તરત જ ઊડી નીકળે છે ગોળ પાંખો હોવા છતાં તે બહુ જલદી અને સહેલાઈથી પાંખો ધમીને ગગનગામી થઈ જાય છે જ્યારે તે ભોંય ઉપર ઊતરે છે ત્યારે પાંખો અધ ખોલીને રાખી ભોંય ઉપર અમુક પગ થોડું દોડીને અટકે છે જે વખતે પણ તે પોતાનું માથું નીચું નથી કરતો રણગોધલો આપણું ખૂબ સામાન્ય પક્ષી છે તેનો આહાર દાણા તથા જીવાતનો છે તો રસ્તાના ગાય બેલના ગોબરમાંથી દાણા શોધી લેતો છે

આખા ભારતમાં તેના વસ્તી છે કચ્છ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં પણ તે વસે છે અને ભાગ્યે જ તેનો જગ્યા છોડે છે

રણગોધલાનું પ્રજનન જાન્યુઆરીથી જુલાઈ માસ સુધી ચાલે છે પણ વધારે માળા તો માર્ચથી જૂન માસમાં જોવામાં આવે છે કોઈક વખત ઓક્ટોબરમાં પણ તેના બચ્ચાં દેખાઈ આવે છે આ પક્ષી માળો બાંધવામાં કોઈપણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરતું નથી. માત્ર પોતાના પીગારવાળી જમીન ઉપર ઘેરા કથ્થાઈ ધાબાવાળા બે ઈંડા બરાબર ભોંય સાથે બેસે એવી જગ્યા શોધી મૂકે છે કેટલીક વખત તો ગોચર વચ્ચે પણ ઈંડા મૂકી બચ્ચાં ઉછેરે છે એ જ્યારે માળા હોય ત્યારે પણ આમાં આસપાસના વાતાવરણ સાથે ભળી જાય છે તેને ખુલ્લાં એકેલા ખેતર કે ખાસના મેદાન ઈંડા મૂકવા માટે ગમે છે તેનો માળો શોધવો જરા મુશ્કેલ પડે છે કારણ કે એક તો તે ભૂખરો છે અને દોડી આવે છે એવી ખબર પડી જતા માળા ઉપર છાતીને દેખવા લાગે એવી રીતે કે તેને ઈંડા છે જ નહિ અને એ જ રીત ફરતા ફરતાં પાછું સેવવા બેસી જાય છે સેવનના ૧૫ દિવસના રક્ષણાર્થે પણ આ પક્ષી જેટલું મથું કોઈ પક્ષી ભાગ્યે જ હશે તે માબાપ બાપ છાતીના પીંછા ફુલાવી રાખે છે રંગે ઉપરનો ભાગ ટપકાદાર

હોય છે અને તેના માબાપ કેટલો સમય સુધી [illegible] જાણવામાં નથી

રણગોધલાને અંગ્રેજીમાં The Indian Courser કહેવામાં આવે છે અને Cursorius coromendelicus (Gmelin) એ નામે વિજ્ઞાનિક રીતે તે ઓળખાય છે

તેજપર

કાબર જેવડા કદનું તેજપર તેની ટૂંકી ચાંચ [illegible] આંખોની [illegible] અને લાંબી અણિયાર પાંખોથી [illegible] અબાબીલ જેવું જણાય છે [illegible] તેની [illegible] ઊડવાની [illegible] આદતથી તરત ઓળખાય છે તેના શરીરનો [illegible] રંગ [illegible] રંગનો હોય છે ગળું અને [illegible] ઝાંખી પીળી [illegible] કાળી [illegible] કોર [illegible] પીઠનો ભાગ [illegible] રંગનો અને [illegible] રંગનો હોય છે [illegible] પણ [illegible] રંગના [illegible] જ્યારે [illegible] છે આ પક્ષી [illegible] છે ત્યારે [illegible] જ [illegible] છે પણ [illegible] ઉપર [illegible] જોવામાં આવે છે

સ્વભાવે શરમાળ હોવાથી તે તરત જ ઊડી નીકળે છે તેજપરની ખાસિયત નદીના પટ ઉપર અને પાણી ઉપર ઊડવાની છે અને ઊડતાં [illegible] જ [illegible] [illegible] હોય છે સામાન્ય રીતે તો તેઓ [illegible] જોવામાં આવે છે મને આ પક્ષીનાં ટોળાં [illegible] આ [illegible] જૂન માસમાં દેખાય [illegible] સામાન્ય રીતે આ પક્ષી વર્ષા પહેલાં કે પછી [illegible] જોવામાં આવે છે તેના [illegible] કોરી [illegible] હોય છે [illegible] ઉપર [illegible] [illegible]

પૂર્વમાં [illegible] સધી [illegible] આવે છે [illegible] જ [illegible] છે [illegible] જોવામાં આવે છે

અંગ્રેજીમાં તેજપરને The Pratincole કહેવાય છે Glareola Pratincola (Linn) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે

★

મહેસાણા જિલ્લાનું દર્શન કરાવતો 'પ્રજારાજ'નો ખાસ અંક

મહેસાણા જિલ્લા કોંગ્રેસ સમિતિનું મુખપત્ર 'પ્રજારાજ' એ પ્રદેશના વાચકો માટે એક મહત્ત્વનું સમાચાર-પત્ર છે. તેનો લગભગ [illegible] પાનાંનો અને અનેક ચિત્રો-ફોટોગ્રાફોથી સમૃદ્ધ વિશેષાંક [illegible] પ્રગટ થયો છે. મહેસાણા જિલ્લાના [illegible] પાયાદાર માહિતી આપતો અને સમગ્ર જિલ્લાનું દર્શન કરાવતો આ ખાસ અંક તેના સંપાદક શ્રી પીતાંબર પટેલ અને શ્રી [illegible] [illegible] માહિતીપ્રચુર [illegible] બની શક્યો છે.
દેશ અને દુનિયાની વાતો વિચારવા અને જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા આપણે આપણા જિલ્લાને પણ ઓળખતા થઈએ એવી નવી [illegible] આ અંક [illegible] જિલ્લાને પ્રેરણા આપશે. આ નિમિત્તે જ ઉપયોગી [illegible] સામગ્રી [illegible] એ [illegible] પણ [illegible]

'પ્રજારાજ'નો આ ખાસ અંક [illegible] જિલ્લા કોંગ્રેસ સમિતિ, મહેસાણા પાસેથી આ અંક મેળવી શકાશે. મહેસાણા જિલ્લાના વતનીઓ જ એકલા નહિ પણ મહેસાણા જિલ્લા વિષે જાણકારી [illegible] વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, [illegible], [illegible] અને [illegible] ઉપયોગી થઈ પડશે જ એમાં શંકા નથી. —જ૦ પ૦

ફલ્ટન ઓર્સલર

મહાન કાર્ય

સાવ સામાન્ય દેખાતા માણસો પણ કેટલીક વાર કેટલું બધું મહત્વનું કાર્ય કરી જતાં હોય છે તે શ્રી છોટાલાલ માનસિંગ કામદારે ગુજરાતીમાં ઉતારેલી આ બે કથા આપણને સરસ રીતે કહી જાય છે. નાના, આપણાથી હલકા ગણાતા માણસોની મહત્તા પણ હોવી જોઈએ

મારી યુવાનીના દિવસોમાં મને અનેક વખત ખાત્રી આપવામાં આવી હતી કે 'ઈશ્વર પોતાના ચમત્કાર સર્જવાને ગૂઢ રીતે હલનચલન કરે છે.' આજના અશ્રદ્ધાના જમાનામાં પણ ઈશ્વર અગાઉની માફક જ ગૂઢ રીતે હલનચલન કરે છે. તેના ચમત્કારો લાયકાત ધરાવનારા પર વરસે છે અને એ અંગે મને નેનીનો તથા મૃત્યુ સામેના તેના સામનાનો વિચાર આવે છે.

નેની જન્મથી જ ઘરબાર વિનાની છોકરી હતી. શ્રીમંત લોકોનાં બાળકોને ઉછેરવાનું તેના ભાગ્યમાં લખાયેલું હતું. તેના નસીબમાં પોતાનું બાળક નહોતું. એક દિવસે તેને ઇવાન્સના મારા મિત્રોના કુટુંબમાં નોકર તરીકે રાખવામાં આવી. તેનું કામ તેમના નાના બાળકની સંભાળ લેવાનું હતું.

મારા મિત્રને તરત જ જણાયું કે નેનીની એક ન સુધરે તેવી ટેવ હતી. આ ટેવ ગમે તેવી આફત આવી પડે તો પણ ઈશ્વરની ભલાઈમાં તથા પરિસ્થિતિના સાચાપણામાં શ્રદ્ધા હતી. તેનું અચલ હાસ્ય કોઈ વખત કુટુંબના સભ્યો માટે ત્રાસરૂપ નીવડતું. અવારનવાર શોકની છાયા આવકારદાયક છુટકારો ગણાત. પોલિયાના પૂરેપૂરી ખરાબ હતી પરંતુ એક રીતે તે આકર્ષક યુવાન છોકરી હતી. પણ અહીંયા તો એક દુબળી જડ ચાકરડી હતી, જે જ્યારે પવનને અંગે છાપરું ઉડી જાય અને વરસાદથી સારામાં સારી સેતરંજી બગાડે ત્યારે પણ ભજનો ગાતી આનંદથી ફરતી હતી.

આ રીતે નેની તેનું જીવન ગાળતી હતી અને તેના સદૈવ હાસ્યથી માતાને લગભગ અકળાઈ આવે તેટલી હદે તે મારા મિત્રના બાળકની પ્રીતિ સંપાદન કરી લીધી.

એવું બન્યું કે બીજા નાના બાળકનો વધારો થવાનો હતો. નેનીએ તેની શેઠાણીને ખાત્રી આપી કે જેમ હું એક બાળકની સંભાળ લઉં છું તેમ બેની લઈ શકીશ. પણ જેવો કરુણ બનાવ બન્યો કે તેની ફરી જરૂર પડી નહિ. નવા બાળકના જન્મને એક માસની વાર હતી ત્યાં જે નાનો છોકરો નેનીને ખૂબ ગમતો તેને ઝેરી તાવ આવ્યો અને તેના પાતળા કરચલીવાળા ગળાની આસપાસ હાથ રાખીને તે મૃત્યુ પામ્યો.

આખા ઘરમાં ગમગીની છવાઈ ગઈ અને તેમાં છાના ડૂસકા સંભળાવા લાગ્યા.

અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા પછી એક અઠવાડિયે નાસ્તા વખતે મારા મિત્રે નેનીને નાખુશીથી કહ્યું, 'તું હમેશાં શું હસ્યા કરે છે? તારી વર્તણુક તદ્દન અસ્થાને છે.'

દૃઢ પગલે નેની ઘરના માલિક તરફ ગઈ અને તેના બે મજબૂત હાથ તેના ખભા પર મૂક્યા.

તેણે કહ્યું, 'એક નવો નાનો આત્મા આ ઘરમાં આવી રહ્યો છે. શા માટે તે બાળક અગર કદાચ બાલિકા—આના જેવી ગમગીનીમાં આવે? પુત્ર અગર પુત્રી—તમારા નવા બાળકનું સુખથી સ્વાગત કરવું જોઈએ. તેને માટે બીજું કોઈ હસી શકતું ન હોય તો હું હસી શકું છું અને હસું છું.'

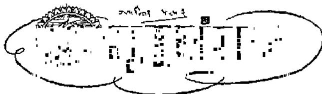
મારા મિત્રે નિર્ણય કર્યો કે કદાચ તેની વાત સાચી હોય. અંધારા ઓરડાના પડદા તેણે ખસેડી નાખ્યા અને નેનીએ જે કહ્યું હતું તે તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું. તેના નિયમનું અનુસરણ કરવામાં હિંમતની જરૂર હતી, પરંતુ પતિપત્નીએ ગમે તે રીતે તે પ્રાપ્ત કરી તે હિંમતનાં આશીર્વાદ જોવો જોઈએ કેમકે તેમના નવા પુત્ર—હવે તો તે પુખ્ત વયનો થયો છે—પાસેથી મેં જે હાસ્ય સાંભળ્યું છે તેનાથી વધારે મધુર

હેસ્ય બીજા કઈ પમેતી મમભ્યુ તવી તે તેન ને
પ ય ભવથી તતે અને તેગે મને પેલ વદ
તમ્ પર ત્યર આ કત મ ી ત્યારે અનહીરહે ની
તેની તત પ્રેમ ગ્યાગા ... વત હરી
તે ી દ્વન ગ્ય રા મે દી હતી દેખ તે પેને જ
ક્થી વીટની હતી અને મુત્યને બેય ગમે ને
તને ટાની પરિપત મ ઈ જર્ને તેન પર
સ્ક્રિય સ્વભ અ વ તેન સ્પર્શ રત આનદી
... વ છ તે મ ... થતી ી નહિ ની ગ્યક
રહેન યને ન ... વાળ ભ ો મ થઈને
અ વે નહિ અને દાપિત નન જ ત વ ન ને
ખ્ટલ પર દખથી ીકતી ને પડી હતી ... દર
જ ને નેન પટની ને ઉમ ગ્ય ની તેમની
સ્ફરી કનતી મને તમને મળતી પ ... મ
... અપ દ હતે ને જમાણી ગ્યજ મેક ... ળી
... ક્ની ને જાણત હતા કે મદિને પૂરે થય
પડેલ તે ... પ મ ની હતી બધ સ ડ ને
અ વી ... કરીને ને વ્યપતી તન પેતન બ પો
શાપ આપતી ઘ ... મ ... ી રહેતી
ઘણુ દિવસ સુધી નેનીએ ત સ્ત્રીને સમવ ી પ્રયત્ન
કી ી પ તેન ધ ... ને ... નવાય છેટે
વસત ... ન ... ને તેણે પૂછ્યું એન ...
તમને ઈક પૂછુ ન શી તહિ ... લતા ... ે
તમે કેઈ વખત ... ત ...
ન ... હતુ તેવુ મર ... ઈ ...
તમે કદી ... થી તમે ... નમ ... વખત
તે ... ી ...

... ઓ ... મ ... ી એ ... ી ... તે ... ન ... દ
... હતી વસ્તુને હતી મીને ન ... દ ...
અ ... ... મ ... ન ... ી ... ની
તમને ... ... કે ... કેયુ ...
તે ... ે આ ... હતે
અને નેની મહિન મ ... વ ... તે પથરાળ વી
નીચે ... ની ... ત ન એ ... ન ... વસ્ત્રોને
... જ ... મ ... અને પેત ... પ જમીન
પર ... ન તે ... ... પ ... તે નાચે ... અને
પછી ... તે ... પ ત ... પ ... ખૂન જ
... ે તે ... પેતન મ ... પર ...
રી તેન ... તામ્યાં છ ને ગ્ય ... વ ડે
ત ... અ ન ... ટી વધ વી ... ... તેની ...
એની ... ડે ... તે ... જ ...
ને ... મે ... ... ધ ... ... કમડે તે નેની ... ન
... કે ... વસ્તુ તેને ... ી ... ન નહિ અને
... ... ન ી છે ન ...
... તન ... ી ... નહિ નેન ... રીરમ ...
... તે ... ો ગ્ય ... ન ... ન ...
જ ... અ ... ... ત ... ને ... ન ... થઈ
ય ... મ સ ... ી ... ... અને નેજ ... થી
નેસ ... ... સ ... ...
અ ... ન મ ... ... અ ... ગ્ય ... નમ ... ન
... ... પ ... ન ત ... નેજ ... ન ...
છે પેતતી સ ... મ ... મ ... ... તે ...
વ દ ર ... ી તેનુ ... ... ન ... ન
મરે અને તમરે ... ... છે

*

... નન ... મ ... ... ન મની પેઠીને ... મ ... ... પ ... ની
... ની ... ... નીકળ ... કે તેરે ન નમને ... ... ત ... કર્યો ... ... મજબૂત
... ... કરે તે અ ... ... મ ... ... તે ... જતે નથી તેમજ ... ... છે
... ... તે ... ... છે અને ... ...
... છે ... ... નહિ ... ...
... નની ... ... ની ... ... ની ... ... તની ... ... મ ... ... થઈ હતી ... તે ... ...
... ... ની જરૂર હતી પરંતુ ... ... ની ... ... તેનુ ઘણુ ...
... ... છે

વાતાવરણની અસર માનવીના જીવન પર અચૂક પડે જ છે ઘર કે બહાર ખુશનુમા વાતાવરણ હશે તો હોંશે હોંશે એ કામ વધારે થશે પણ સતત દીવેલ પીધેલા, ચઢેલા મોં જોવાના હશે તો એ કામમાંથી જ ત્રાસ જોઈતો આનંદ માણી નહિ શકાય કદાચ ફરજ સમજીને એ કાર્ય તો કરવાનું છે એટલે થશે પણ કામની ઝડપમાં અંતરાય તો રહેશે જ જ્યારે હસમુખા ચહેરા સાથે પોતાનું સમજીને જ કાર્ય કરવાનો એક બીજાનો ઉમંગ આવે છે એકબીજાના સહકારથી, ખુશનુમા વાતાવરણથી કામ કરવાનો મનનો આનંદ બેવડાય છે અને કેટલીકવાર ધાર્યા કરતા કામ વધારે થાય છે કાર્યની ગતિમાં ઝડપ આવે છે સુંદર, સર્વાંગી કામ એક બીજાના સહકારથી દીપી નીકળે છે કારણ એવું સુંદર વાતાવરણ હોય છે કે બીજાને માટે કંઈ બોલવાપણું રહેતું નથી ઊલટું એ છી આવડતવાળાને પણ કઈ રીતે કાર્ય કરવું વધુ સુગમ થઈ પડે તે સમજાવી તેને કાર્ય કરવાની સાચી સમજ આપે છે

ઘરમ પણ આવું જ ખુશનુમા વાતાવરણ હોવું જરૂરી છે સંયુક્ત કુટુંબમાં એક કામ વધારે કરવું કે ઓછું કરવું તેના કરતા વધુ સમતા ચોકસાઈ રાખવાથી અને થોડું જતું કરવાથી સહકારથી અને આનંદથી આપોઆપ કામ કરવાનું મન થાય છે અને એ વાતાવરણનો આનંદ બહાર કામ કરીને થાકીને આવેલા પુરુષો પણ મેળવે છે નાનાં બાળકો નિશાળેથી પાછા ફરતા ઘેર આવીને આનંદથી પોતાના માબાપને પ્રેમથી નવરાવી દે છે સુંદર વાતાવરણનો સ્વાદ ચાખવા પુરુષો પોતાના કામથી પરવારી બીજે ક્યાંય પણ જવાનું પડતું મૂકીને પહેલા ઘેર દોડી આવે છે

વાતાવરણની અસર દરેક વ્યક્તિ ઉપર કેટલી બધી થાય છે તે તો દરેકના અનુભવે જ સમજાય સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેએ ખુશનુમા વાતાવરણ ઘડવામાં પોતાનો હિસ્સો આપવો જોઈએ સ્ત્રીને ઘર પણ સંભાળવાનું હોય છે એટલે તેને માથે કંઈક વધુ જવાબદારી રહે છે પણ સહકારની અપેક્ષા તો હંમેશા જરૂરી છે એ સહકારની અપેક્ષા પુરુષે જ પૂરવી જોઈએ સ્ત્રી અને પુરુષના પરસ્પર સહકાર વિના કોઈ ઘર પ્રફુલ્લિત ન થઈ શકે, ન રહી શકે

મસ્તીભર્યું જીવન

મેનાને એક વાર મેં પૂછ્યું, તને કામ કરવાનો કંટાળો આવે છે ખરો ? તું આટલા બધા ઘરનું કામ કરીને કંટાળતી નથી ?" હમેશા હસતી મેનાને જોઈને મને ઘણીવાર પ્રશ્ન ઊઠતો તેના કરતાંય વધુ તેનું મસ્ત જીવન જોઈને હું આનંદથી પુલકિત થઈ ઊઠતી કેવું સુંદર, મસ્ત જીવન ! જાણે કોઈ જ જાળ તેને સતાવતી નથી

મેના જવાબમાં પહેલાં તો હસી કાઢતી. અને કહેતી, 'ના રે વળી કંટાળો શેનો ! અમે તો ભણ્યા ગણ્યા નહિ પછી અમારે બીજું કરવાનુય શું હોય ! સવારથી ઊઠીને વાસણમાંથી થોડું પરવારી નીકળી પડું છું તે બપોરે ત્રણ વાગ્યે ઘેર પાછી જાઉં છું શી ખબર પણ મને તો શહેરમાં એવું ગોઠી ગયું છે કે ગામડે ગમતું નથી થોડાક દી મામાને ત્યાં જઉં ને તમે બધાય પાછા યાદ આવી જાઓ શું કરું તમ બધાની માયા છૂટતી નથી'

ઘણીય વાર મેના સાથે વાતો કરવા બેસી જાઉં કોઈ વાર કંઈ કામ બરોબર ન કર્યું હોય ત્યારે વિચારું કે સાંજે આવશે ત્યારે તેને કહીશું પણ મારા પર ને એને એવી મસ્ત, હસતી હસતી આવતી જોઉં એટલે કહેવાનું મન જ ન થાય અને ઊલટી તેના સાથે વાતોએ વળગી જાઉં એની વાત સાંભળવામાંય મઝા આવે

મેનાના લગ્ન તો નાની ઉંમરે થયા હતા પણ તેને આણરે સોળમે વરસે વળાવેલી પહેલી વાર ગયેલી ત્યારે આઠ દિવસ રહી નહિ અને પાછી આવી એક છોકરાની મા બની એટલે તો જાણે રાજા થઈ ગઈ દીકરો મોટો થાય ત્યારે જીયાણું વળીને જ પાછું જવાય ત્યાં સુધીની ત્રેવડ તો ઊભી કરવાની જ તેણે તો પાછું એનું કામ શરૂ કરી દીધું જ પોતાની જ જાતમહેનતથી કમાઈ ઝણૂંઆ, લૂગડાં વગેરે કરાવીને જ સાસરે ગઈ પણ શહેરમાં રહીને ગામડાં ગામમાં શી રીતે ગમે ! જાય ને આવે એમ ચાલ્યા કરે પતિને સમજાવીને તેડવા આવે તો વળી કંઈ બહાના બતાવે પણ મેનાના નીકરતા, હિંમત અને પ્રેમ આગળ 'પેલો' પાણી પાણી થઈ જાય

મને તો એનું મસ્ત જીવન એટલું બધું ગમે છે કે ન પૂછો વાત જ જાળ તો એને પણ છે છોકરો છે, મા છે કુટુંબ છે અને પોતાનું ઘર કરવાની ઉમ્મીદ પણ છે સાથે ખુશ રાખવા તત્પર રહે છે, પોતાનું ધાર્યું કરે છે અને વળી ન પણ મસ્ત રીતે જીવીને વખત આવે ટપલી પણ લે ઘણાં કામ કરવા છતાં થાકનો અણસાર ક્યાંય નથી બિલકુલ નિર્દોષ જીવન ગાતી ગાતી બેનપણીઓને બોલાવી વાતો કરતી જોઈએ ત્યારે જાણે તેને એકલીને જ નિરાંત હોય તેમ લાગે

અને સમાજની જ જાળ કાય તો પણ એવું હસતું મુખ રાખીને જ બધું કાર્ય કરતા હોઈએ તો વાતાવરણ કેવું શોભે ?

કઠગી દવે

સયુંક્ત કુટુંબમાં રહેતા રમા અને સરલા દેરાણી જેઠાણી હતા રમાને પરણીને આવ્યાને

છોકે મહિના જ થયા હતા હમેશા કલ્લો લતુ કુટુબ જોઈને એને આનદ તો થતો જ પણ સ્વભાવગત વારનામા મળેલી ઈર્ષા કઈ ભાખી શકે એમ નહોતી તે આવી ત્યારે પણ ભાભી સરલાના માન ઘરમા કઈક વધુ હતા સરલ ને ઘરકામમા ખાસ કરીને રસોઈનો ભાર તેને માથે હતો કોઈ વખત મહેમાનોની અવરજવર વધી જાય બહાર ગામથી વગર જણાવ્યે આવે ત્યારે તો ફરી જ રસોઈ બનાવવી પડે એવુ પણ ક્યારેક બને પણ સરલાએ ક્યારે પણ મોઢુ ચઢ કર્યુ નહોતુ આપણે ત્યા મહેમાન ક્યાથી આવે મહેમાનનુ સ્વાગત તો કરવુ જ જોઈએ એમ માની થાકલી હોવા છતા પણ હોશે હોશે ફરીથી બે વસ્તુ બનાવીને પણ જમાડતી સરલાની મદદમા તેના સાસુ નણદ વગેરે પણ આવી જતા અને સૌ સૌની રીતે કામની ફરજ સમજી કરી લેતા

આવી કામગરી અને પ્રમાણુ સરલા માટે ક્યારેય કોઈને બે મન નહોતા એનુ મન પણ ઉદાર હતુ સકુચિતતાએ ક્યારેય એમા પ્રવેશ કર્યો નથી આ કિલ્લોલતા કુટુબમા કોઈ મહેમાનને પણ આવવુ નથી ગમ્યુ એવુ બન્યુ નથી

રમા સરલાના વખાણ તો પહેલેથી સાભળતી આવી હતી તેનુ માનસ સકુચિત હતુ અને સ્વભાવે આળસુ પણ ભારી અમુક કામ કર્યા પછી વધારે કરવાનુ મન થાય નહિ અને ક્યારેક કરવુ પડે તો મોઢુ ચઢી જાય કામમા ભલી વાર ન હોય ક્યારેક રસોઈમા એનો પડઘો પડે અને કોણે આજે રસોઈ બનાવી એ પ્રશ્ન પણ પુછાય એટલે વળી તે ઊધો અર્થ કરે અને કહે કે મને ઉતારી પડવા જ તમે બધા ષડ્યંત્ર રચો છો જે માણસ ઘરમા આવ્યા હોય તે તો તેને જરાપણ ગમે નહિ એકલા બે માણસ અને આઠ દશ માણસના કુટુબમા તફાવત કેટલો બધો પડે? એને મનમા હમેશા સઘર્ષ કરવાનો વિચાર હોય પણ તે તો વિભક્ત કુટુબ સિવાય બની પણ કેમ શકે।

બહારથી આવતી મહેમાન વ્યક્તિના મનમા પણ ઘરમા કઈક ફેરફાર થઈ રહ્યો છે તેમ લાગવા માડે હમેશના વાતાવરણ કરતા કઈક જુદો ભાસ થયા કરતો અને આવેલા વિઘ્નને સમજવા લાગ્યા બધાને દુખ થતુ કે એક નવી વ્યક્તિ ઘરમા આવે અને તેની સાથે મેળ ન જામે તો એ ઘરની કેવી કઢગી સ્થિતિ થાય।

હમેશનુ પ્રુગાતુમા વાતાવરણ કેટલુય દૂર ચાલ્યુ ગયુ ઘરમા કકાસ ઉત્પન્ન થતો રમાને તેના પતિએ ખૂબ સમજાવી પણ રડીને જવાબ વાળતી રમાને પોતાનો વક નહિ દેખાતા કુટુબની વ્યક્તિઓ જ ખરાબ દેખાવા લાગી અને એમ લાગ્યુ કે હવે આમ પરાણે સયુક્ત કુટુબ નભાવવાનો કઈ અર્થ નથી એકબીજાના મન વધુ ઊચા થાય તે પહેલા જ સૌ સૌનુ કુટુબ સભાળી લે તો સારુ

વ્યક્તિના સ્વભાવ ઉપર કુટુબના જીવનનો કેટલો બધો આધાર રહેલો છે એ આપણે ઘણીવાર ભૂલી જઈએ છીએ અને પરિણામે શોષતા આવ્યા છીએ

ભણતરની શોભા

[કેટલીકવાર ચાર બેનપણીઓ વચ્ચે થતી વાતચીત વિચારવા જેવી હોય છે એવી એક પરિષદમાં થયેલી અવિધિસરની ચર્ચાનો આ પડઘો છે]

નંદા આપણે ભણેલા અને અભણની ઘણી બધી વાતો કરીએ છીએ. પણ કેટલીકવાર ભણેલા કરતા અભણમાં અથવા ઓછું ભણેલામા વધારે સારી ગૃહિણીકરણી અને વિવેક જોવા પામીએ છીએ

કૈલાસ આજે એકદમ કેમ આમ ઉશ્કેરાયેલી હોય તેમ બોલી રહી છે? કેટલીકવાર જ્ઞાનના વધુ પ્રકાશમા રહેલાને બીજી આવડત ઓછી હોય છે પરતુ પોતાનુ તો સારી રીતે ચલાવતા હોય છે

સાધના પણ નંદા, આજે તુ કોને નીરખીને આવી છે તે તો કહે? વાત કરવા બેઠા છીએ તો પૂરી જ ઉખેળે તો કંઈક સમજાય!

નંદા આજે હુ આપણી જૂની ફ્રેન્ડ મીનાની સાથે એની બેનની એક બેનપણી મંદાકિનીને ત્યાં ગઈ હતી મંદાકિની ગ્રેજ્યુએટ થઈને પરણી છે આજે બે છોકરાની મા છે પણ એને જોવાથી કે એના ઘરને જોવાથી કોઈને લાગે નહિ કે આ ઘરની ગૃહિણી આટલુ ભણેલી હશે અમે ઘરમા દાખલ થયા ત્યારે એટલુ બધુ અસ્તવ્યસ્ત પડેલુ હતુ અને બાળકોમા નાની બેબી બહાર બેઠી બેઠી રડ્યા કરતી હતી તેમ સાવ મેલીઘેલી અવસ્થામા પોતે પણ વેતા વિનાના જ લાગ્યા એમ થયુ કે તેમને આવી ગંદકી કઈ રીતે ગમતી હશે? બિલકુલ સ્નેહથી બાળકો સાથે કામ ન લે અને કંટાળેલા જાણે પોતાના જ દુઃખના રોદણા રડ્યા કરે દુઃખમા, બાળકો અને ઘરથી ત્રાસી ગયા હતા મને એમ થયુ કે તે ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ એમનુ કામ કરે પણ વ્યવસ્થિત હોય તો કેવુ સુંદર લાગે!

નીલમ તારી વાત સાચી છે ભણેલાનુ જ આવુ વર્તન હોય ત્યારે લોકોને પણ બોલવાનુ મળે છે ભણ્યા પછી ગૃહિણી જીવન જીવવાનુ છે તે ભૂલવુ ન જોઈએ હવે તો કદાચ પોતે આટલુ ભણ્યા છે એ પણ એમને યાદ નહિ હોય એવા નીરસ થઈ ગયાં હશે ખરુ ને?

નંદા તે સાચુ જ કહ્યુ છે અરે છાપુ પણ નથી વંચાતુ તેમ કહેતા હતા દંડા તો એવા છે કે કોઈ કામમા ભલીવાર નથી વાળતા આના કરતા તો અભણ સારા પેલા કદમબેનને ઘેર ગઈ હતી એમને તો ચાર બાળકો છે પણ એવા સરસ રાખે છે અને ઘર પણ એવુ સુંદર રાખે છે કે બે વાર જવાનુ મન થાય અને ઉપરથી સમય મળ્યે ચોપડીઓ વાંચે, મહિલા મંડળમા જાય અને પરોણાગત કરે.

સાધના આપણે ભણતરને વગોવવા નથી બેઠા પણ એટલુ તો જરૂર ઇચ્છીએ કે બોલવામાં સામાન્ય જ્ઞાન (Common sense) તો હોવુ જ જોઈએ ભણતરને વગોવે એવુ તો ન બનવુ જોઈએ

કૈલાસ હા, કેળવણીની સાથે બીજું ઘણુ શીખવાનુ છે અને તે પણ એક કેળવણી જ છે જે ઘરમાથી અને બહારથી મેળવવાની

છે આપણી જરૂરિયાતની વસ્તુઓ તરફથી બેદરકાર તો ન જ રહેવાય વિવેક વગરનું ભણતર નકામું છે

તથા આપણે ઘણું બધું શીખવાનું છે આપણે કંઈ પારંગત નથી થઈ જવાના પણ મહાકવિની જેવું ઘર રાખી કે વર્તન બતાવી ભણતર લજાવવું ન જોઈએ

ધગશ અને ઇચ્છા

ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી કેતકીને પરદેશ જવાની ઇચ્છા હતી તે પહેલાં થોડોક અનુભવ લેવો, થોડું સામાન્ય જ્ઞાન વધારવું એમ એણે વિચાર્યું તેણે શરૂઆતમાં એક નિશાળમાં શિક્ષિકા તરીકેની નોકરી સ્વીકારી વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી જાણે તેને ઘણું શીખવા મળ્યું તેમની સાથે કેવી રીતે કામ લેવું અને પોતાના સ્વભાવ ઉપર પણ કાબૂ કેવી રીતે મેળવવો ઉપરાંત બીજું ઘણું શીખવા મળ્યું બીજે વર્ષે કેતકીને કૉલેજમાં પણ જગ્યા મળી ગઈ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પ્રોફેસરને હંફાવવા જાત જાતના સવાલ પૂછતા હોય છે, કેતકીને તેઓ સવાલોથી નવરાવી દેતા પણ કેતકી ક્યારેય કંટાળતી નહિ અને જવાબ આપવા હંમેશાં પ્રયત્ન કરતી કોઈ એવા પ્રશ્નનો જવાબ વિચારવા જેવો હોય તો બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખતી અને અભ્યાસ કરીને સચોટ જવાબ આપતી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર તેણે ખૂબ સારી છાપ પાડી શરૂઆતથી જ તે વર્ગમાં સારો કંટ્રોલ જમાવી શકી હતી એ પણ એને માટેનું શુભ નિશાન હતું

કેતકી હવે પરદેશ જઈને નવું મેળવવાની તજવીજમાં હતી તેને હવે આત્મવિશ્વાસ બેસી ગયો હતો પોતાને માટે અને દેશને માટે સેવા આપવાનું કર્તવ્ય

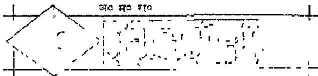
દીકરીને પરદેશ મોકલતા પહેલાં માતપિતાની ઇચ્છા તેને પરણાવવાની હતી અત્યારે તો તેની લગ્ન કરવાની ઇચ્છા જ નહોતી તેનું મન જ્ઞાન મેળવવા પાછળ દોડતું હતું એણે પિતાને ખૂબ સમજાવ્યા અને કેતકી ઇંગ્લંડ ગઈ

ઇંગ્લંડની રહેણી કરણી બરોબર જોવા મળે તેટલા માટે તેણે ત્યાંના કુટુંબોમાં રહેવાનું પસંદ કર્યું સામાજિક અને રાજકીય બાબતોમાં એનો પણ કંઈ જાતનો રસ શો છે, એનો કઈ જાતના કામો વધુ સ્વીકારે છે નોકરી કરવા પાછળનો તેમનો આશય શું છે, વગેરે તેણે અભ્યાસુ દૃષ્ટિએ જોયું આપણા દેશની સંસ્કૃતિમાંથી જેટલું અપાય તેટલું આપવાનું તે ક્યારેય ચૂકી નથી પ્રસંગ મળ્યે ત્યાંના લોકો સાથે ચર્ચા કરી લેતી

પોતાના દેશની સંસ્કૃતિને જાળવી રાખી પરદેશના પ્રલોભનોમાં ખેંચાયા વગર કેતકી સામાજિક કાર્યમાં ડૉક્ટરેટની પદવી મેળવી સ્વદેશ પાછી ફરી ત્યારે તેના માતા-પિતાની ખુશીનો પાર રહ્યો નહિ એણે કહ્યું હતું તેવું જ ધગશ અને ઇચ્છાથી કરી બતાવ્યું

શૈલી અને સ્વરૂપ નિરીક્ષા

[લે. ઉમાશંકર જોશી. પ્ર. વોરા એન્ડ કંપની પબ્લિશર્સ લિ. મુંબઈ, ૨. મૂલ્ય અનુક્રમે રૂ. ૪/૨૫ અને રૂ. ૪/૫૦]

સમસંવેદન પછી ઠીક સમયે પછી પ્રગટ થયેલાં આ બે પુસ્તકો આપણા અગ્રણી કવિ શ્રી ઉમાશંકર જોશીની કારકિર્દીમાં વિવેચકની પ્રતિભાનું સમુચિત દર્શન કરાવનારાં છે. આપણા એક વ્યુત્પન્ન વિવેચક તરીકે આથી આપણે સમસંવેદન નામના લેખોને એમણે આપેલા [illegible] ઓળખાવ્યા હતા. 'શૈલી અને સ્વરૂપ' નામના મોટા ભાગના લેખોનું તેમજ 'નિરીક્ષા' નામના કેટલાક લેખોનું અને બીજા લેખોનું સ્વરૂપ પણ એવું જ સાહિત્યિક અભ્યાસલેખો (Literary studies)નું છે. એ વિષય નક્કી કરવા માટે નક્કી કર્યા છે પરંતુ ઉપલબ્ધ બધું ખરતું સાહિત્ય જોઈ જઈ તેના પર પોતાની ગ્રાહક બુદ્ધિથી ઊહાપોહ કર્યો વિચાર્યા કરતા હોય છે તેવી આ વાત છે. તેમાંના ઘણાખરા તેમજ વિસ્તાર અને આવું જે શૈલી અને નિબંધ કે કાવ્ય અને નાટક પરના એમના લેખોમાંથી કોઈ આકર્ષક અભ્યાસક્ષેત્ર નિરૂપે છે. આપણે સાહિત્ય માત્રને વિશદતાથી સમજાવવાનો હોય એ રીતની મુદ્દાઓની રજૂઆત થતાં વ્યવસ્થિત રજૂઆત તેમની પ્રકૃતિ અભ્યાસી પદ્ધતિની છે એમ સિદ્ધ કરે છે. આપણે કાવ્યશાસ્ત્ર તેમજ પશ્ચિમના સાહિત્ય વિવેચકોમાંથી આધુનિક સાહિત્યમીમાંસાની વિચારણાનો પ્રબુદ્ધ પથદર્શન [illegible] પરિચયનો લાભ કરાવવા વિવેચન વિનિયોગ એવો ભાસે પુસ્તકો પરથી રહે છે.

આ બાબતના પુસ્તકમાં શૈલી અને નિબંધ સાથે એકાંકી કૃતિ વાર્તા નાટક વગેરે સાહિત્યપ્રકારો પરના તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથો સમજાવેલાં. ગુજરાતી કવિતા સંબંધી એમના લેખો જે જુદે જુદે પ્રસંગે વ્યાખ્યાનો, લેખો કે પ્રવેશકો તરીકે મુદ્રિત થયેલા હતા તે પ્રથમ વાર પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે. પુસ્તકમાંના પહેલા સ્થાનથી જ નહિ તેની શરૂઆતને પણ લીધે પુસ્તકમાંથી પ્રથમ ધ્યાન ખેંચતો લેખ 'શૈલી' છે. શૈલીના સ્વરૂપની ચર્ચામાં સાહિત્યકારોના ઉપયોગ અને એના અભિગમ પર જ નજર ઠેરવતા એને વિશેના આધુનિક અભ્યાસથી શરૂ કરી કવિતામાં વ્યાકરણનું મહત્ત્વ દર્શાવી નર્મદના સ્વાનુભવ રસતત્ત્વો સ્ફુટ કરનારી રૂપરેખા, રમણીય ઉદાહરણ કરતા ન્હાનાલાલની કવિપ્રતિભાનો આકૃતિની સમગ્ર ગતિની શુદ્ધ એ ભાષામાં શૈલીનું સાચું સ્વરૂપ સમજાવી, ભારતીય તેમ પાશ્ચાત્ય શૈલીવિચાર પર આધારિત દૃષ્ટિનિક્ષેપ કરી ગદ્ય પર આવેલ એ [illegible] ગદ્યના બહુવિધ વ્યાપી કે ને શૈલી તરીકે એની અને એને નોંધી વિચારણામાં ઊભા કરેલા એક આગંતુક મુદ્દાની ચર્ચા કરી ગમી વિશે પ્રમાણ પણ ચર્ચા કરેલા જેવું છે. શ્રી ઉમાશંકરે એ નવા મત ના વ્યાખ્યાનમાં શું છે એ અભિવ્યક્તિ વિશે આધાર લખતા સુરેખાથી મુદ્રિત એમાં જ લેખો નિબંધ સમાં એને નોંધી ઉપરના છે. નિબંધ સ્વરૂપ નિબંધ સ્થિતિ પોતાની લાક્ષણિકતા ઉપયોગ કરી અંગત કે લલિત નિબંધના લક્ષણો નોંધી આપી એવા નિબંધો લલિતકાવ્ય ગદ્યકાવ્ય સાહિત્યપ્રકાર સાથે સરખાવી નાના પાઠ્યપુસ્તકના

નિબંધનેખનનુસ ઘણું મહત્ત્વ સમજાવી, ગુજરાતી નિબંધસાહિત્યનો વિવેચનાત્મક પરિચય કરાવી, સર્જક નિબંધ પર પત્રકારત્વે કરેલી માઠી અસરની વાત કરી એના ભાવિ વિશે શ્રી ઉમાશંકરે વાજબી ચિન્તા વ્યક્ત કરી છે. 'સૉનેટ' એ મૂળ 'ધુવે પોયામ્ઝ'ના પુરોવચન તરીકે મુકાયેલ લેખમાં સૉનેટની ઉત્પત્તિ, ગુજરાતીમાં એનો આરંભ ને વિકાસ, 'સૉનેટ' શબ્દના ગુજરાતી પર્યાયો, સૉનેટના આન્તર બાહ્ય સ્વરૂપ લક્ષણો, એમાંની પ્રાસરચના, સૉનેટમાળા, એ બધા મુદ્દા પર અભ્યાસમંડિત અને ઝીણવટભરી વિચારણા કરી છે. 'એકાંકી'માં એ લઘુનાટકના વિકાસને મદદગાર કારણો, એકાંકીને મળતા જૂના નાટ્યપ્રકારો, એકાંકીના ઘટકતત્ત્વો, શૈલી—એકાંકીનું સ્વરૂપ, વગેરે બાબતો વિસ્તારથી ચર્ચી છે.

સાહિત્યપ્રકારો વિશેના બાકીના લખાણોમાં 'નાટ્યસાહિત્ય' સંસ્કૃત, ગ્રીક, શેક્સપિયરના અને ઇબ્સેનનાં નાટકોને લક્ષમાં રાખી નાટ્યવસ્તુના ઉપાદાનની ઐતિહાસિક સમીક્ષા કરી, વર્તમાન નાટકના સામાન્ય નિર્ણાથી વ્યક્તિ કે વ્યક્તિજૂથના ટકરાવામાંથી જન્મતા સંઘર્ષને નાટ્યવસ્તુનું ઉપાદાન ગણાવી નવીન ભાવિ નાટકમાં આજના રાજકીય સામાજિક શોષણથી જન્મતા વિસંવાદો થકી આવનાર સંવાદ અને ત્યાર બાદ માનસશાસ્ત્રગત ગૂઢ પ્રશ્નો એનું ઉપાદાન બનશે એમ બતાવે છે. ટૂંકી વાર્તા પરનું લખાણ 'ટૂંકી વાર્તાને લેખકની વિશિષ્ટ ભાવસ્થિતિએ કથા-નૂતનની મહત્તાથી લીધેલો કલાઘાટ' કહી આજની ટૂંકી વાર્તામાં એ કારણે ઘટનાતત્ત્વનું મહત્ત્વ કેમ જૂનીને મુકાબલે ઓછું બનાય છે તે બતાવી, એ કારણે આજની ટૂંકી વાર્તા કેમ ઊર્મિકાવ્ય અને લલિત નિબંધની અડોઅડ બનતી જાય છે, એ મુદ્દો પણ સમજાવે છે. 'વિવેચન કલા કે શાસ્ત્ર?' એ લેખ આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિવેચન સિદ્ધાન્તને અનુસરી શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટે વિવેચકને સર્જક કહ્યો તેની જગાવેલી ચર્ચા કે પ્રતિકારરૂપે આવેલા સ્વ. રામનારાયણ પાઠક અને 'સુન્દરમ્'ના લેખ જેવો પ્રયત્ન છે. રસનિષ્પત્તિ વિવેચનનું લક્ષ્ય નથી અને કવિતા આદિ કલાઓની જેમ તે સ્વયંપર્યાપ્ત સ્વાયત્ત સૃષ્ટિ નથી એટલે વિવેચન કલા નથી, એવું પ્રતિપાદન એમાં શ્રી ઉમાશંકરે કર્યું છે. પદ ને મુક્તક પરના બે લેખો એ બે લઘુ કાવ્યપ્રકારોના આકારલક્ષણોના શ્રોતાઓના બરના સઘન પરિચયો છે. લોકસાહિત્ય વિશેના બે લેખોમાં પહેલામાં અભ્યાસગતિ અને બીજામાં રસજ્ઞ બોલે છે.

'શૈલી અને સ્વરૂપ'નો ઠીક મોટો ભાગ રોકતા અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતા વિશેના લેખોમાં 'અર્વાચીન ઊર્મિકાવ્ય' અને 'આજની ગુજરાતી કવિતા' એ બે કરતાં ત્યાર પછીના અને તેમાંય 'ગાંધી પછીની કવિતા', 'પચ્ચીસીની કવિતા' અને 'સમકાલીન કવિતાનું વિવેચન' એ ત્રણે લેખો આજની ગુજરાતી કવિતાના વિકાસ વલણો અને સિદ્ધિ-મર્યાદાનો સાધિકાર અને તેથી એકંદરે સમતોલ ખ્યાલ એ વિગતે આપે છે તેથી ખાસ નોંધપાત્ર છે. ભાવપ્રતીકોની, કલ્પના—અલંકારની અને આજની પ્રયોગશીલ કવિતામાં ઘણાને જણાતી દુર્બોધતાની એમાંની ચર્ચા દ્યોતક છે. છેલ્લો લેખ સમકાલીન ગુજરાતી કવિતા વિશેનાં શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીનાં કેટલાંક વિધાનોના ઉત્તરરૂપે લખાયો છે. નવી કવિતામાં પ્રગટ થતી શબ્દ અને આકારની સાધનાની—અભિવ્યક્તિની—મથામણને સહૃદયતાથી જોતા શીખવે એવા એ લેખમાં એ પ્રથમ 'સંસ્કૃતિ'માં છપાયેલો તેમાંના કેટલાક પ્રકોપોદ્ગાર બાદ કાઢ્યા છે એ સારું કર્યું છે. કવિતા વિશેના આ બધા લેખોનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ એ હકીકતમાં રહેલું છે કે એમાં આધુનિક ગુજરાતી કવિતાના જ એક અગ્રણી અને વિકાસશીલ સર્જકને આજની કવિતાનાં વલણો, વિશેષતાઓ, મર્યાદાઓ, મથામણ, આકાંક્ષાઓ ઇત્યાદિ વિશે બોલતા સાંભળીએ છીએ. વિવેચક બનેલા આ સર્જકને પોતાની કાવ્યસાધના વિશે બોલતા સાંભળવાનો 'પશ્ચાદ્દર્શન-પુરો

દર્શન ગો વૈષ્ણ—ગૂઢ તો આભનના ગુલ્લાનાં તાપ—પણ આ પ્રશ્ન વાચનારે પાસવો જ ના જોઈએ નથી તે નરણે એક નેત્ર માત્ર ઉમા રસના વિમર્શ સંબંધી એમને સમજવા માગ નાગે એવી માન્યતાને માટે આ બીજુ યોગ વાંચનાર। અ એની સજ્જતા 'ડુ એનો કેવળ મહત્ત્વ સમજવા માટે

ત્રીજા સત્ર 'નિરીક્ષા' માં પ્ર કવિતાઓ જ મ અને 'નારી સૌથી પ્રિય આતિથ્ય તિ ગૌ એ એ મગ લેખક પોતાને વિશે બોલે છે આગામા એમ કવિજનની અને બીજમાં એમની કૃતિ નર્મદની પણ નાટક ! બનવાની અભિનવતાની વાત ક ગેટ તેમા વાચકોને એમના આત્મનિવેદનની એ બુદ્ધ ધ્યા નમ્રનિષ્ઠ પ્રેમના એક મહાત્માની એમના વંચાતી અભિમાયા અને સાધનાની આત્મસિદ્ધિની ધીરજની કૃતના કરી મ ને આ ધ્યાનમાં નાખવા જેવું છે આત્માચારીના રસાનંદ ની સમતા નવિના વિરો ઓળવાને નિવૃત્તિ થી ઉમાકાન્ત પર બોલ્યા છે બાકી તો આવતા પત્રમાં તથા આમાં આવની કવિતાની વાત કરતા એ કૃષ્ણ પછી બીજાનો નામનિર્દેશ કરે છે પણ ખાતને વિશે અભિનવ મૌન સેવે છે

નિરીક્ષા ભાગના નામમાં વિનોદ લેખમાં ગે વર્ધન રામ પરના બે અને મણિલાલ ઠાકોર પરનો એ મળી ત્રણ લેખ અને જ્યસિંહ જર્મન વિશે મુખ્ય ઘણે આવો ભારતીય વિદ્યાભાર નીલકંઠ પો એ એ પાંચ લેખમાં વિશેષ ધ્યાન ખેંચે ગોવર્ધનરામ પરના બે લેખમાંથી એકમાં ગોવર્ધનરામની જીવનસાધનાનો એમાંથી એમની માન્યતા રૂપ સાધના જોઈ પરિણામ સાધ્યો છે અને અન્યની સ્વરૂપનો લેખ એ ગુર્જર અવનતિમાં આપણા વિદ્વાનોના સાતત્યપૂર્ણ ઉત્તમ લેખોની હારમાં બેસે એવો છે બળવંતરાય પરનો લેખ એ એમના સોનેટોના સંપાદનના નિમિત્તને બેસાડી એનો સમુદ્રો અભ્યાસ રજૂ કરતો પ્રવેશક છે ન્હાનાલાલ પરનો લેખ ન્હાનાલાલના

જીવન-કવનના પરિચયો છે જ્યારે નીલકંઠના પાત્ર મહાકાવ્યોના અનાત્મમય 'નવીના પ્રવેશ રૂપ લખાયેલ લેખમાં જુદી જુદી પરિસ્થિતિ વચ્ચે મૂકાયેલા જુદા જુદા પાત્રોના ઉદ્‌ગાર અને આત્માની એકતા નિમિત્ત યોજનાથે કેવી આર્ય ભાવનાના પ્રગટ કરી છે તે માગી સૂઝથી નક્કી આપ્યા આવ્યું છે

પુસ્તકમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે તે સમકાલીન અને પાત્ર સમકાલીન ગુજરાતી કવિઓ પરના લેખો સમકાલીન વિશે તો પ્રમાણે અને પ્રેમાનંદ આદિ પરંતુ લખાયું પ્રતિનિધિરૂપે, જ્યારે તેમના ગ્રંથો, તેના જમાનો તેના પર ની અભિનિત અસર તેની ભાષા, વગેરે મુદ્દા પર શ્રી ઉમાશંકરની સહજ જાણકારી કરી શકે છે પ્રેમાનંદને સાનુ વખાણ કે 'નળાખ્યાન'ના એ સમાધાનો (ગેડ મા સમીતમ્) ટીકાકારો કોઈ ઉપયોગી સૂચન કરતી સમીક્ષા છે સમકાલીન ગુજરાતી વિશે તે બળવંતરાય પારેખ માની અગણનાના કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી ગાંધી શાંત આનંદ ભટ્ટ એમના નામ પરથી—અનુક્રમે 'મારી બારી', 'પ્રતીક્ષા' 'કોડિયાં (અરવિંદ બીજી આવૃત્તિ) ''ધ્વનિ અને પુનઃશ્ચ'— પર 'ધ્વનિ' સિવાય બધેય ટીકા લખવાનું બનતા પાંચે પરિચયોમાં મળેલા નિરીક્ષણો અને કવિને શ્રી ઉમાશંકરની કવિતા મુદ્રિત પુસ્તક વિશેની છે અને તેમના વિચારમાં ઉત્તરોત્તર નીવડે એવી સંજ્ઞાઓ પણ તેમના કોઈ કોઈ સ્મરણનો કે મળતાનો કે અવસ્થાના તરફ વહાલા ધ્યાન દોરીને કરી છે દક્ષિણ ભટ્ટની કવિતાના ગ્રંથદર્શન માટે એ સ્વર્ગસ્થ મિત્રના મનોભાવ્યનોય તેમના પરની શ્રદ્ધા પણ પરિચય કરાવતો લેખ એમણે ગ્રંથપ્રમાણ માં જોડ્યો છે ને બાકી સામેલ છે કવિતાવિષયક આ અભ્યાસલેખો અંગે આગળ ચાલતું વિના સંદિગ્ધ મે ગાન શતાબ્દીની ગુજરાતી કવિતાની સિદ્ધિ અસિદ્ધિનું પાનું સરવૈયું કાઢતા એનિદ્રાસિ-

તેટલા વિવેચનાત્મક લેખને પણ સંગ્રહની નોંધપાત્ર સામગ્રી ગણાવવો જોઈએ

'નિરીક્ષા'મા સાત નવલકથાઓની સમીક્ષા પણ સંગ્રહાઈ છે એમાંની એક તે સરસ્વતીચંદ્ર પરની જેનો ઉલ્લેખ આગળ થઈ ગયો બાકીની નવલકથાઓ — દીપનિર્વાણ (દર્શક), માનવીની ભવાઈ અને મળેલા જીવ (પન્નાલાલ પટેલ) 'વ્યાજનો વારસ' (ચુનીલાલ મડિયા) 'લ મિઝરેબ્લ (અનુ. મૂળશંકર ભટ્ટ) 'ભારેલો અગ્નિ (રમણલાલ દેસાઈ) અનુ ગોપાળરાવ વિદ્વાંસ)—મિત્રોની કોઈ પુરી વયત કે સમીક્ષા માટે જ એમને વાચવી પડી હોય એમ શ્રી ઉમાશંકરના ખીલા નિરાંતે વાચનનો જે ખ્યાલ એમના બેઉ પુસ્તકોથી મળે છે તે પરથી લાગે 'વ્યાજનો વારસ' મથાળે શ્રી ઉમાશંકરે સાચવેલું રહસ્ય દીપનિર્વાણ' તેમજ 'માનવીની ભવાઈ'મા તેના કર્તાઓએ રાખેલી શક્તિનું એમણે કરાવેલુ દર્શન, પ્રસંગોપાત્ત નજરે ચડેલા કૃતિઓની ભાષાકીય તેમ બીજી કચાશો તેમાંયે આપેલા ખ્યાલ આ બધુ જૈન લેખા નવા પ્રગટ થતા રહેતા ગુજરાતી સર્જકોને પોતાના વાચન-અવલોકનનો લાભ વધુ પ્રમાણમા આપતા રહેતા હોય તો સારુ એમ વાચકને થશે. સહૃદયતાથી કૃતિને ન્યાય આપી નવા લેખકોને માર્ગદર્શક બનવામા સાચા વિવેચનની કૃતાર્થતા રહેલ છે. શ્રી ઉમાશંકરની સમકાલીન કાવ્યસંગ્રહો અને આવી કોઈ કોઈ નવલકથાઓની સમીક્ષાઓમા આ વિવેચન-ગુણનું દર્શન થશે

શુદ્ધ તેમ પ્રયુક્ત ઉભય પ્રકારના વિવેચનમા સત્ત્વવંતુ અર્પણ દેખાડતા આ બેઉ પુસ્તકો શ્રી ઉમાશંકરને ઊચી પ્રતિના સાહિત્યમર્મજ્ઞ વિવેચક તરીકે રજૂ કરવા ઉપરાંત આજના એક સારા ગદ્યકાર પણ સિદ્ધ કરે છે અભ્યાસીઓ બન્ને પુસ્તકોને આવકારશે.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

મિત્રાર પછી દિલ્હી મનુબહેન ગાંધી પાના ૪૫૬ રૂ ૪/— **રખડવાનો આનંદ** કાકા કાલેલકર પાના ૩૫૭ રૂ ૬/— **જીવનછબિનું ઉપસ્થાન અને તર્પણ** કાકા કાલેલકર પાના ૧૬૨ રૂ ૨/— **ગામડાની પુનર્રચના** ગાંધીજી પાના ૧૨૦ રૂ ૧/૨૫ **ખ્રિસ્તી ધર્મને ગાંધીજીનો પડકાર** ચાર્લ્સ કે જ્યોર્જ અનુ૦ ચંદ્રશંકર શુક્લ પાના ૧૧૮ રૂ ૧/૫૦ **હરિજનસેવકો માટે** ગાંધીજી પાના ૪૪ ન પૈ —/૨૫ **અસ્પૃશ્યતા** ગાંધીજી પાના ૨૯ ન પૈ —/૨૫ **ભારતના નવા ગ્રંથો** ગાંધીજી પાના ૩૬ ન પૈ —/૩૧ —બધાના પ્રકાશક નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ ૧૪ **મિયા ફૂસકી ૧૦મો** જીવરામ જોષી પાના ૧૩૨ રૂ ૧/— દસરથન કાર્યાલય કાળુપુર, અમદાવાદ **મધારે** લે પ્ર. કુસુમબહેન ઠાકોર પાના ૧૭૦ રૂ ૫/— **પ્રણમ્ પુષ્પમ્** લે પ્ર કુસુમબહેન ઠાકોર પાના ૮૦ રૂ ૨/— —ફ્તેહગંજ, વડોદરા **જીવનસૌરભ** ભગવલાલ મહેતા પાના ૧૨૬ રૂ ૧/૫૦ —પુસ્તકાલય સ સ મંડળ, વડોદરા **કુદરતી ઉપચાર કેમ અજમાવશો ?** મથુરાદાસ ભગવા પાના ૩૨ ન પૈ —/૬૦ **મરાઠી સાહિત્યમા ડોકિયુ** નારાયણ ગ જોષી પાના ૩૨ ન પૈ —/૪૦ —બન્નેના પ્રકાશક પરિચય ટ્રસ્ટ મુંબઈ, ૧ **દીપજ્યોતિ** લે પ્ર અમીદાસ કાણકિયા પાના ૧૨૮ રૂ ૩/૫૦ —તેજપાલ રોડ મુંબઈ ૫૭ **સોનીનો દાણો** ગોકુળદાસ પાના ૪૭ ન પૈ —/૨૫ સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ ૧

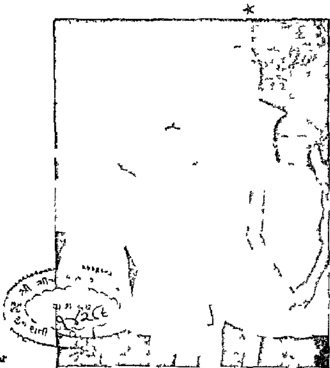

અર્ધવાર્ષિક અખંડ આનંદ અનુક્રમણિકા

વર્ષ ૩૧. અંક ૧થી ૬ એપ્રિલ ૬૯થી સપ્ટેમ્બર '૬૧ પાના અંક ૩૭૨થી ૩૧૮૦
[લેખકના નામનો પહેલો અક્ષર કક્કાવારી પ્રમાણે છે પહેલા આંકડા અંક નંબર અને બીજો પાનું દર્શાવે છે]

★

ઇન્ડિયન ક્રેક્રસીઝ ૨ હિંદ વેચ્ચેર તરફથી ટીપ વાં ત્રણ બાળકેનુ પ્રતિનિ ના નંદ આસ્ટ્રે િબિરમાં ભરી ન જેતરમાં ભાગ લી આ ફિબિરનુ ન ર્વેશ્યન એસો અ ક્ મ ચીલ્ડ્રન ને નલ ક્રમ૨ ચિ ઊ ૧૧ થી ૧૨ વય આ બાળકેનાં ન ગ ૧ જુ સ્થા . વિ નાર ાર અને સુંદર

આ ત્રણેય બાળકે ન પકેલા બધા પ્રયત્ન કતા હશે તેમન લીરેલી આ છબી દ

OORMI NAVRACHNA   છૂટક ન. પૈ. –૭૫ (પરદેશમાં રૂ. ૧/–   (September 61) Regd No. 8 ६

શ્રી પન્નાલાલ પટેલની જાણીતી નવલકથાની પ્રગટ થયેલી પુનરાવૃત્તિ

પાછલે બારણે

પાછલે બારણે

લેખક :
શ્રી પન્નાલાલ પટેલ
કિંમત રૂ ૩/૫૫
[રજિ પો. રૂ ૧/–]

'છાપકતે પન્નેનું દર પ્રકૃતિવશ ખાતું બોલતી અને છેક ; એનું અ કપણું ટકવી રા ૧૫૫ પાનાની આ બૂનદૃ કે દસુનવસ પન્નાલ ઘુઅ પટાની એક નાની ઠકરા રજવાડી વાતાવરણના વાચ લઈ જાય છે'

રજવાડી ગજતનું સાચું અ ગ ચિત્ર આ વાર્તાની નોધપ ત્ર વિશિષ્ટતા ગણ પ ત્ર છે તેમના વાણીવર્તન ; હાકેમ કારભારી જમાદ હોજદાર નોકર આદિના સ-નમૂનાની મહાનથી તેમ ; ખાવજી' ને 'હુકમ' જે સ ક્ષત્રિય સતીર જોઈએ ત? અધ્યકાલીન લગે કે ગમાનપ્રિય માનવીને પ્રત્યેક ચુપળાવે એવું દેશી ઠકરા વાતાવરણ વાતામા બરાબ ઉપસાવાયું છે

વાતો વા પ ન સાતે વાર્તાક નગીક મેળવેના ...મા ... રન રે। કરશે

મનસુખરાય અ મલાણ
[ઊર્મિ ડિસેમ્બર ૫૮]

— પ્રત્યેય પુસ્તકોનું મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

ઊર્મિ અને નવરચના
એપ્રિલ '૬૧ - માર્ચ '૬૨